

3

Milano. Lit. Porchi.

PIUS PP. IX.

THEOLOGIA MORALIS UNIVERSA

AD MENTEM S. ALPHONSI M. DE LIGORIO EPISC. ET DOCTORIS
PIO IX PONTIFICI M.

DICATA

AUCTORE PETRO SCAVINI

EDITIO DUODECIMA

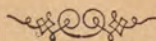
Ultimis curis ab Auctore expolita, textu opportune contracto
Et a J. A. Del Vecchio Ecclesiæ Cathedralis Novariensis Canonico
Notis et Appendicibus aucta et illustrata.

Accedit cum Italiæ Codicibus

Collatio Codicum Austriæ, Galliarum, ac Reipublicæ Ticinensis.

LIBER SECUNDUS

DE VIRTUTE RELIGIONIS, DE JUSTITIA ET JURE, DE RESTITUTIONE
AC DE VIRTUTIBUS THEOLOGICIS.

MEDIOLANI

Apud ERNESTUM OLIVA Edit. Bibliop.

1874.

proprietà letteraria riservata tanto pel testo di
to per la presente, modificazioni, not
AS L'unico **G. A. DEL VEC**

LIBER SECUNDUS

TRACTATUS QUINTUS

DE VIRTUTE RELIGIONIS

DISPUTATIO PRÆAMBULA

De virtutibus ac de religionis natura.

1. Q. *Quid est virtus, et quotuplex?* ¹

R. Virtus communiter definiri solet cum Augustino: *animi habitus hominem inclinans ad bene recteque operandum* ²: est nempe bona qualitas animum constanter et efficaciter disponens ad bonum. Virtutes dividuntur in intellectuales, morales, et theologicas.

1) Virtutes intellectuales sunt illæ quæ perficiunt intellectum in ordine ad cognitionem veri. Si virtus intellectualis conducit ad consideranda prima principia, dicitur *intelligentia*; si conducit ad considerandas ipsorum principiorum conclusiones, dicitur *scientia*; si conducit ad considerandas altissimas causas, dicitur *sapientia*; si conducit ad considerandum aliquod speciale opus, dicitur *ars*.

¹ Virtus late accepta idem est ac *vis* seu *efficacia*, quo sensu fortitudo et gratia miraculorum, et ipsorum rerum efficacitas *virtus* dicitur (1 Machab. vi; Matth. vii; Sap. vii et xvii). Hoc nomen a *viro* derivatum est; quia vis et efficacia major est in viro quam in fœmina.

² Lib. 1 *contra Julian.* c. 3. A d. Thoma virtus definitur: *bona qualitas mentis qua recte vivitur, et nemo male utitur*. Etiam actus singulares qui boni sunt, ex communi usu *virtutes* vocantur. V. Stapf, § 97. Ferraris, V^o *Virtus*.

2) Virtutes morales sunt illæ quæ perficiunt voluntatem in ordine ad bonum honestum, ideoque directe respiciunt humanos mores. Ad quatuor autem reducuntur; ad *prudentiam, justitiam, temperantiam* et *fortitudinem* ¹. Quæ quidem *cardinales* vocantur; tum quia super iisdem tanquam porta super cardine suo tota hominis vita verti debet; tum quia ipsæ aliarum virtutum veluti matres et cardines sunt; et in illis, dicente d. Gregorio, *tota boni operis structura consurgit* ².

3) Virtutes theologicæ sunt illæ quæ immediate versantur circa Deum; et sunt tres fides, spes et charitas; quæ quidem supernaturales sunt, quia a Deo in nobis infunduntur ³ sine nobis in ipsa justificatione, ut Tridentinum docet, et ideo sine gratia haberi nequeunt ⁴. E contrario virtutes intellectuales, imo et morales si considerentur in ordine morali tantummodo exerceri possunt solo generali Dei concursu per solas vires naturales. Hinc Clemens XI damnavit hanc Quesnelli propositionem: *voluntas, quam gratia non prævenit... est incapax ad omne bonum*.

2. Non omnes virtutes sunt ejusdem dignitatis; nam aliæ aliis nobilius habent objectum: sic inter Theologicas eminet *charitas*, quæ est omnium complementum. Inter intellectuales eminet *sapientia*, quia altissima scrutatur. Inter morales præeminet *religio*, cum magis ad Deum accedat, nempe in *quantum operatur ea, quæ directe et immediate ordinantur in honorem divinum* ⁵. (A).

3. **Religio**: Religionis nomen a *religando* ducit d. Augustinus; quia hæc virtus *cum Deo nos ligat, eique plane devincit* ⁶. Et definitur: *virtus moralis per quam Deo tanquam primo rerum omnium principio et Domino, cultus exhibetur*. Dicitur 1) *virtus moralis*, non

1 S. Thomas, 1, 2, q. 57, a. 2. Prudentia licet sit virtus intellectualis-moralis, quia et mentem perficit in veritatis speculatione, et voluntatem dirigit in boni prosecutione; communiter tamen inter morales virtutes adnumeratur, quia opus et praxim potissimum respicit.

2 *Moralium*, l. II, c. 36. 1) In iis tota fundatur vita hominis; nam per *temperantiam* homo moderatur affectus in se ipso: per *justitiam*, moderatur actiones erga alios (si erga Deum, *religio* dicitur; si erga homines, diversa nomina refert, quæ *justitiæ filię* nuncupantur): per *prudentiam* omnia hæc secundum rectum ordinem disponit; demum per *fortitudinem* fit aptus ad superanda quæ occurrunt obstacula. 2) In iis ceteræ virtutes continentur et totius bonitatis structura sunt; cum per istas jam benemoratus homo habeatur, ut nihil amplius in eo desideretur in ordine moris. V. d. Thomas, *De virtutibus Cardinal.* a. 1. D. Bernardus, *De convers. ad Cler.* c. x.

3 1. Corinth. XIII. Virtutes *infusæ* a Deo nobis infunduntur vel quoad modum tantum, si illæ per actuum frequentiam etiam naturaliter acquiri possunt, uti sunt virtutes humanæ; vel quoad entitatem, si per nos naturaliter acquiri nequeant, quia sunt ordinis supernaturalis, uti virtutes Theologicæ.

4 Sess. 6, c. 7. V. Billuart, Gonet, Knoll.

5 D. Thomas, 2, 2, q. 81, a. 6.

6 *De vera Rel.*, c. v. Triplici sensu nomen Religionis accipi solet: 1) pro societate hominum Deo cultum exhibentium, et sic dicitur *Religio catholica*; 2) pro cœtu quorundam, qui per observantiam Consiliorum Evangelii sub certa regula ab Ecclesia approbata vivunt, et sic dicitur, v. g., *Religio s. Dominici*; 3) pro virtute quæ hominem inclinât ad Deum colendum, ut in præsentiarum.

supernaturalis nec theologica; nam Religio per se spectata neque in divina revelatione fundatur, neque habet Deum pro objecto immediato; sed fundatur in ipsa ratione naturali, cujus lumen satis est ad cognoscendum et Deum existere, et omnia ab ipso pendere, et cuncta illi subjecta esse debere, atque servire.

2) *Per quam Deo cultus exhibetur*, ut innotescat Religionem versari circa eos actus, quibus Deus colitur. Etsi autem etiam Sancti colantur, adhuc ipse colitur Deus in Sanctis, quibus ipse sanctitatem communicavit. Quo sensu ait Apostolus: *soli Deo honor et gloria*. Et in Psalmo: *Laudate Dominum in Sanctis ejus* ¹.

3) *Tanquam primo rerum omnium principio et Domino*: in quo quidem consistit ratio hujus cultus; illud enim Religionis est proprium Deum contemplari uti rerum omnium principium et dominum, cujus nutu regimur, et in cujus ditione cuncta sunt posita.

4. **Religionis objectum**: *Objectum materiale* sunt actus omnes qui valent significare divinam excellentiam nostramque submissionem; nam objectum materiale alicujus rei est illud circa quod ipsa immediate versatur; atqui Religio versatur circa actus quibus debitus Deo honor et cultus exhiberi potest: qui porro actus plurimi sunt, v. g. oratio, adoratio, votum, juramentum, etc. *Objectum vero formale* est multiplex: nam possum canere divinas laudes vel quia hoc acceptum est Deo, vel propter ejus infinitam sanctitatem vel ad gratias agendas pro beneficiis, etc. Sane quid est objectum formale alicujus rei? est speciale illud motivum, propter quod quis objectum materiale prosequitur.

5. Ex his patet quid sit cultus Deo debitus: *est complexio illorum actuum, quibus infinitam Dei excellentiam testamur, eidemque famulatum exhibemus*. Qui cultus duplex distinguitur: *internus* unus, qui intus in animo perficitur, uti sunt actus interni devotionis ac cordis oratio; *externus* alter, qui interno addit externam corporis habitudinem, ut est genuflexio, cantus, etc. Quæ divisio ex eo deducitur, quod homo sicuti constat anima et corpore; ita animo et corpore Deum colere tenetur (B) ².

¹ 1 Tim. 1. Et Ps. 150.

² V. Alimonda, *L'uomo sotto le leggi del soprannaturale*; p. 4: Le armonie del culto. Giovannini, *I doveri cristiani esposti alla gioventù studiosa italiana*; Bologna; Append. *Dei vantaggi del culto rispetto alla morale e rispetto alle arti*.

DISPUTATIO PRIMA

De religionis actibus

CAPUT PRIMUM

De devotione et oratione

6. Devotio: Definitur *voluntas efficax se prompte tradendi ad ea quæ pertinent ad Dei famulatum*. Dicitur: 1) *voluntas*, qua non magis ipsa volendi facultas indicatur, quam ejusdem actus et exercitium. 2) *Efficax*; nam *probatio amoris exhibitio est operis* 1. 3) *Prompte*; ea enim est indoles sinceræ devotionis, ut animum faciat alacrem et expeditum in omnibus, quæ sunt ad Deum, juxta illud: *paratum cor meum, Deus, paratum cor meum* 2. Ex his deducitur:

a) Licet vera devotio plerumque adjunctam habeat interiorem quandam animi lætitiā; tamen etiam sine ista stare potest. Nam animi promptitudo adhuc cum summa sensuum ariditate consistit, ut patet exemplo ipsius Christi, qui *cœpit pavere et tædere* 3. Sic plures Sancti in summa ariditate fuerunt, ita Deo permittente, vel ad eos in humilitate conservandos, vel ad ipsorum fidem firmandam.

b) Errant qui contendunt, devotionem pertinere tantum ad moniales et ecclesiasticos, quasi promptitudo in Dei famulatu non sit etiam sæcularis hominis. Et ideo fortiter redarguendi qui devotos irrident, vel de imprudentia accusant confessarios devotionem suis poenitentibus suadentes, quasi studium et alacritas sit tantum ponenda in iis quæ sunt mundi 4.

7. *Finis devotionis* in eo situs est, ut anima facilius possit pervenire ad propriam perfectionem. Quid porro est perfectio? christiana

1 A verbo *devovere* devotionem deducit Angelicus; devoti enim seipsos ita devovent Deo, ut se ei totaliter subdant; 2, 2, q. 82, a. 1.

2 Ps. 36.

3 Marc. xiv. Devotio in simplicibus et mulieribus ordinarie magis abundare solet; quia qui scientia et ingenio præditus est, nimis confidens de se ipso, non totaliter se subdat Deo. Si tamen scientiam et quancumque aliam perfectionem homo perfecte subdat, ex hoc ipso devotio augetur, ait Angelicus, 2, 2, q. 82, a. 3.

4 V. Il Cattolico, giornale religioso. Lugano, vol. v, art. Il bigottismo. Segur, Risposte brevi e familiari alle obiezioni più diffuse contro la Religione. §§ 5, 39, 51; liber propagandus, legendus. It. Rodriguez, Scaramelli, etc.

perfectio est consecutio nostri ultimi finis, inchoative in hac vita per gratiam, complete in altera per gloriam; res enim quælibet dicitur in genere suo perfecta, quando finem ad quem facta est, consequitur. Jam vero quisnam est, ex christianæ Religionis dictamine, ultimus noster finis? Deus; qui ergo Deum amat, perfectus est. Hinc caritas vocatur vinculum perfectionis ¹.

Dupliciter autem potest attendi perfectio; vel prout tantum excludit quod est charitati contrarium, et est solum peccatum mortale: quo sensu omnibus perfectio est de necessitate salutis; quia secus nemo salvari potest. Vel prout etiam excludit quæ impediunt, quominus affectus totaliter dirigantur in Deum (quantum vitæ infirmitas patitur): et hoc sensu obligat eos solum, qui se totos Deo manciparunt in aliquo peculiaris perfectionis statu ² (C).

8. *Quid (quæres) sentiendum est de quibusdam exterioritatibus, quas aliquando videre est in devotis?*

R. Si exterioritates hujusmodi respiciunt actiones ordinarias, quæ non indicant, nisi pietatem communem qualem habere omnes christiani deberent: uti sunt Sacramentorum frequentia, modestia in habitu et gressu, peccati odium, obsequium erga Altaris ministros, præceptorum Dei et Ecclesiæ observantia, ipsæ sunt commendandæ et injungendæ. De his Christus ait: *videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in cælis est* ³. De his sic Philoteam alloquebatur Salesius: « Filotea, late professione apertamente di voler essere divota, e non vergognatevi delle azioni comuni, e che sono a proposito per condurci all'amor di Dio; confessate arditamente, che voi procurate di meditare, che voi vorreste piuttosto morire che peccar mortalmente, che voi volete frequentare i Sacramenti, seguire i consigli di colui che vi guida. »

Si vero tales exterioritates respiciunt actiones particulares et extraordinarias, ut ciliciorum usus, specialia jejunia, singultus in ecclesia, etc. in publico plerumque prohibendæ sunt; tum quia animam exponunt periculo vanitatis; tum quia spiritum Domini absque causa subjiciunt profanorum irrisionibus. Hæc sunt opera illa, de quibus dixit Christus: *nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua.... intra in cubiculum tuum, et, clauso ostio, ora Patrem tuum in abscondito* ⁴. Si vero fiant in privato, neque noceant corporis sanitati nec officiis propriis (quod maxime attendendum), nihil prohibet quominus prudenter concedantur ad devotionem fovendam.

9. **Oratio:** Oratio late sumpta est *elevatio mentis ad Deum*, seu quivis pius animi affectus in Deum. In sensu vero stricto est quod-

¹ Col. iii.

³ Matth. v.

² S. Thomas, 2, 2, q. 184, a. 2.

⁴ Matth. vi. V. Castelveteri, *Direct.*, n. 3, l. xi, c. 27. Liguori, *Homo Apost.*, append. 1, n. 27. Sales, *Filotea* ecc. Bouix, *De Jure Regularium*, pars 1^a.

dam veluti mentis nostræ colloquium cum Deo, a quo aliquid flagitamus. Definitur communiter, cum Damasceno: *petitio decentium a Deo.* Dicitur: 1) *petitio decentium*, id est eorum quæ honesta sunt; 2) *a Deo*, tum ut pateat orationem verum esse Religionis actum, quatenus homo per eam *Deo reverentiam exhibet, in quantum scilicet ei se subicit, et profitetur orando se eo indigere sicut auctore suorum bonorum* ¹; tum ut ostendatur orationem, proprie loquendo, soli Deo faciendam esse a quo sunt omnia bona, sive fiat immediate sive fiat mediante Sanctorum intercessione.

10. Certum est orationem adultis necessariam esse ad salutem de jure divino: *Oportet semper orare et nunquam deficere: vigilate et orate, ut non intretis in tentationem*, ait Christus ². *Sine intermissione orate: volo viros orare in omni loco.... similiter et mulieres*, ait Apostolus ³. Vel apud idolorum cultores opinio semper fuit, Divinitatem esse invocandam tum ad mala propulsanda, tum ad felicem rerum successum obtinendum. Adde naturæ impulsus, qui nos quasi per vim trahit ad efflagitandum auxilium in necessitate ⁴. Hujus autem gravis præcepti duplex est ratio:

1^a) Ex parte Dei; Deus gratias suas, si paucas excipias, v. g. initium fidei, tantum concedit orantibus. Unde Augustinus: *Constat Deum alia non orantibus sicut initium fidei, alia nonnisi orantibus præparasse, sicut usque ad finem perseverantiam.* Huc facit illud: *non habetis propter quod non postulatis* ⁵. 2^a) Ex parte hominis; quia summa ejusdem est indigentia, ita ut quisque merito cum Propheta debeat exclamare: *Libera me, quia egenus et pauper ego sum...* *adjuva me, Domine Deus meus* ⁶ Hinc probabilius ac communiter docent, adultis orationem necessariam quoque esse necessitate medii ad salutem, cum sine illa, attento divino ordine Providentiæ, salus obtineri nequeat ⁷.

11. Ceterum si omnibus necessaria est oratio, tanto magis juvenibus studiosis, ut cor suum erigant ad Deum, qui scientiarum Dominus est ⁸; qui docet *sine strepitu verborum, sine confusione opinionum, sine fastu honoris, sine purgatione argumentorum* ⁹. Omnis ergo qui indiget sapientia, postulet a Deo qui dat omnibus affluenter ¹⁰. Quod fortius currit de ecclesiasticis, ut valeant sustinere onus ipsis angelicis humeris formidandum; ideo d. Thomam imitentur et in castitate et in doctrina Angelum: qui nunquam se lectioni aut scriptioni dedit, nisi

1 S. Thomas, 2, 2, q. 83, a. 3.

2 Luc. XVIII et XXIV. Mach, *Tesoro del Sacerdote*, ubi plura.

3 I, Tess. v; et I, Tim. II. V. Ferraris, V^o *Oratio*. Moroni, V^o *Preghiera*.

4 V. Tertullianus, *De testim. animæ*.

5 Jac. IV.

6 Ps. CVIII.

7 S. Thomas, 2, 2, q. 83, a. 1. Liguori, *Del gran mezzo della Preghiera*.

8 I, Reg. II.

9 Kempis, c. XLIII.

10 Jac. *Epist.* c. I.

post orationem (in difficultatibus orationi jejunium superaddens): qui suo fratri Reginaldo dicere solebat quidquid sciret non tam studio quam divinitus traditum accepisse (D).

12. Obligat autem orationis præceptum per se, et per accidens:

Obligat *per se*: 1) *initio vitæ moralis*, quando scilicet homo usum rationis adipiscitur; tunc enim tenetur se ad Deum convertere, eum ut omnium bonorum fontem et dominum agnoscere, ac se eidem subicere: ad quod mirifice oratio inservit ex s. Thoma 1. 2) *Tempore mortis*: tunc maxime necessaria est perseverantia finalis, quæ absque oratione obtineri nequit. 3) *Sæpe in vita*, ut impleatur illud Christi: *vigilate... omni tempore orantes; oportet semper orare* 2. Quæ tamen verba non probant singulis physice momentis orandum esse quod foret impossibile; sed orandum esse omni tempore opportuno, idest *per certa intervalla horarum et temporum*, ut ait Augustinus 3. Alii docent orandum sub gravi saltem semel in anno; alii semel in mense; alii semel in hebdomada; alii sæpius. Ceterum notat Concina, quod confessarius magis sollicitus esse debet in declaranda frequenter orandi necessitate, quam in ipsa determinanda omissæ orationis gravitate.

Obligat vero *per accidens*: 1) Quoties urget aliquod præceptum, quod impleri nequeat absque oratione, ut si accedendum sit ad Pœnitentiam; qui enim tenentur ad finem, tenentur etiam de mediis ad illum. 2) Quando gravis insurgit tentatio, præsertim contra castitatem: *statim ut libido titillaverit sensum*, ait d. Hieronymus, *erumpamus in vocem: Domine auxiliator meus* 4. Ait enim Sapiens: *scivi, quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det* 5. 3) Quando imminet gravis calamitas nobis vel proximo, maxime vero Ecclesiæ vel communitati; oratio enim *placat Deum, postulata reportat, immutat homines* 6.

13. Q. 1. *Quinam invocandi oratione nostra?*

R. Deus et Sancti: Deus invocandus est uti Auctor bonorum omnium et Dator; cum ipse solus sit eorum causa atque fons. Sancti autem invocantur tanquam patroni apud Deum ipsum. Oratio (ait

1 1, 2, q. 89, a. 6.

2 Luc. XVIII et XXI.

3 Ep. cxxx. Qui suæ salutis sollicitus est, non desinit identidem ad orationem confugere, mane præsertim ac vespere; quod quidem tempus universali piorum consuetudine consecratum est. Et quæso, ait Stapf, § 219, *quale iudicium de illis ferendum, est, qui more pecudum mane de stratu surgunt, illudque repetunt die finita, quin Dei suæque relationis ad illum recordentur? qui demum bonorum operum fructus ex terra tam inculta, et inaquosa expectare possunt?*

Ajunt tamen, obligationem orandi mane et vespere esse sub levi, quia sic apprehenditur; at eum absolutione indignum putant qui id non curat omnino, tum quia valde probabiliter magno orandi præcepto non satisfaceret, tum maxime quia talis orationis omissio signum certe esset magni teporis animi.

4 Ep. xxii ad Eustach. V. Segur, *Risposte brevi*, ecc., §§ 35 et seqq.

5 Sap. VIII, V. Orsini, *I fiori del cielo*, c. 1.

6 S. Laurentius Justiniani, *De perfect.*, c. XII. V. Liguori, *Op. Mor.* I. III.

Angelicus 1) porrigitur alicui dupliciter; uno modo per ipsum implenda, et sic oramus Deum; secundo modo per ipsum impetranda; et ita Sanctos invocamus. Et merito; vel inter homines non solum rogamus eum qui nos exaudire valet, sed etiam eos, qui apud illum intercedere possunt? *Ira Dei*, ait d. Hieronymus, *precibus Sanctorum frangitur* 2. Id commendant Scripturæ, praxis universalis, ac contans Ecclesiæ traditio 3. Hinc patet, *affirmantes... Sanctorum memoria frustra frequentari, omnino dammandos esse prout jam quidem eos damnavit* (in Nicæno II), *et nunc etiam damnat Ecclesia* (in Tridentino Concilio) 4 (E).

14. Præstat autem, ut præ ceteris B. Virginem invocemus: nam si unus vel alter Sanctus ad hoc vel illud beneficium obtinendum singularis advocatus habetur 5, Maria est advocata universalis. Adde excellentissimam Virginis excellentiam, adeo ut pro ea specialis cultus determinatus sit; si enim multæ congregaverunt divitias, ipsa supergressa est universas: at quo quis dignior est, eo efficacior interpellat. Ideo placet concludere verbis Pii Papæ IX, qui Encyclica *Qui pluribus*, postquam commonuit assiduis orationibus esse insistentum, ut Ecclesia sancta Dei, omnibus adversitatibus et erroribus penitus sublatis, optatissima tranquillitate frueretur, addidit: *Ut autem clementissimus Dominus facilius inclinet aurem suam in preces Nostras et Nostris annuat votis, deprecatricem apud Ipsum semper adhibeamus Sanctissimam Dei Genitricem Immaculatam Virginem Mariam, quæ nostrum omnium dulcissima mater, mediatrix, advocata et spes fidissima ac maxima fiducia est, cujus patrocinio nihil apud Deum validius, nihil præstantius* 6. (F)

15. Q. 2. *Quid petere debemus per orationem?*

R. Imprimis quæ æternæ saluti expediunt, uti sunt bona spiritualia, nempe victoria in tentationibus, Dei amor et cœlestis beatitudo: *querite... primum Regnum Dei et justitiam ejus*, inquit Christus 7. Quæ bona absolute a Deo petenda sunt; quia iisdem abuti non possumus. Bona vero temporalia, uti fructus agrorum, sanitas corporis, scientia, non sunt petenda nisi conditionate, nempe *eo tenore, ut no-*

1 2, 2, q. 83.

2 In *Ezech.* xiii. Intellige etiam Angelos, et maxime Angelum nostrum custodem; cum enim ei specialiter commissa sit nostra persona, ei specialiter cordi sumus. V. Berchialla, *L'Angelo custode; racconti, desertioni ed affetti*. Torino, Marietti.

3 Machab. 2 legitur: *Hic est qui multum orat pro populo et universa sancta civitate, Hieremias propheta Dei; et jam erat defunctus*. Et Apocal. 8: *ascendit fumus de orationibus Sanctorum de manu angelî coram Deo*, etc. Quoad traditionem vid. Klee, *Storia dei dogmi*.

4 Sess. xxv de venerat. SS.

5 V. Siniscalchi, *Il giorno santificato*, p. 2^a, c. ult., ubi longum texuit catalogum Sanctorum qui invocantur vel pro peculiaribus provinciis vel pro peculiaribus hominum conditionibus, vel pro peculiaribus gratiis. It. Riva, *Manuale di Filotea*.

6 V. Mazzola, *De B. Virgine*, p. 3^a, disp. 5 et 6.

7 Matth. vi.

bis concedantur secundum quod expediunt ad salutem ¹; quia non semper expedit, ut illa nobis concedantur, cum illis possimus etiam male uti.

Etiam mala temporalia, quæ non sint peccata, sed puræ pœnæ, v. g., infirmitas, paupertas, amoris proprii depressio, peti licite possunt ex recto fine, ad merita sibi comparanda, vel peccatorum satisfactionem. Inquit enim Angelicus: *hoc licet orare, quod licet desiderare*; atqui hæc mala ex recto fine licet desiderare. Hinc celebre illud Augustini: *Domine, hic ure, hic seca, hic non parcas, ut in æternum parcas*, Et S. Theresia sic Deum alloqui solebat: *Domine, aut pati aut mori*. Et S. Maria Magdalena de Pazzi illud frequenter in ore habebat: *Pati, non mori* ².

16. Q. 3. *Pro quibus orare licet?*

R. Neque pro Sanctis in cælo, neque pro damnatis in inferno orandum; illi enim beatitudine nunquam defutura jam potiuntur: unde Augustinus ait: *injuriam facit Martyri qui orat pro Martyre* ³; istos æterno deputatos supplicio novimus, prout ipsa catholica fides; docet; cum in inferno nulla sit redemptio ⁴. Est autem bonum orare pro justis, qui in igne purgatorii detinentur, juxta celebre illud Judæ Machabæi: *sancta... et salubris est cogitatio pro defunctis exorare, ut a peccatis solvantur* ⁵. Item bonum est, imo tenemur orare pro omnibus, qui in terris degunt sive amici sive inimici, sive peccatores sive justi, sive fideles sive infideles ⁶. Id enim pertinet ad rationem charitatis. Hinc Jacobus: *Orate pro invicem, ut salvemini*. Et Paulus; *Obsecro...; primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus: pro regibus et omnibus qui in sublimitate sunt*. Et Christus ipse: *orate pro persequentibus et calumniantibus vos* ⁷.

¹ D. Thomas, 2, 2, q. 83, a. 5.

² Sed v. S. Alphonsus, *De uniformitate Dei*.

³ Serm. xvii de *Verbis Dom.* Attamen orare possumus pro Sanctis in cælis modo ea petamus, quæ supposita eorum beatitudine substantiali, possunt conferre ad illorum gloriam accidentalem, seu aliquod extrinsecum bonum charitatis, amoris et honoris apud homines. Sic Ecclesia in sacrificio postulat, ut illud Sanctis *prosit ad gloriam, nobis ad medelam*. V. Suarez, *De oratione* lib. I, c. xiv.

⁴ Ex quo patet quid sentiendum de eo quod refert s. Joannes Damascenus de s. Gregorio, qui oravit pro anima Trajani infidelis et persecutoris jam ante quingentos annos defuncti, et ejus liberationem ab inferis impetravit. V. Le-Quien, in *Dissert. Damascenica*, n. 3, qui veluti fatellæ traducit Trajani et Falconillæ liberationes. Nat. Alexandri *Dissertatio: De liberatione commentitia Trajani imperatoris ab inferis*; it. Bellarminus, Baronius, Salzano, etc.

⁵ Machab. xii. V. *Annali religiosi*, t. ix, p. 28, ubi catholica veritas ipsis probatur adversariorum testimoniis.

⁶ Hinc Tertullianus in *Apologetico* quoad paganos Imperatores agebat: *Mantibus expansis quia innocuit capite nudo quia non erubescimus, sine monitore quia de pectore oramus; precantes sumus omnes semper pro omnibus imperatoribus, vitam illis proliam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, et quæcumque hominis et Cæsaris vota sunt*. Ceterum quoad preces pro excommunicatis vid. lib. I de *censuris*, n. 841.

⁷ Jac. v; 1, Tim. ii; et Matth. v.

17. Attamen oratio nostra oportet ut, rite fiat, ne verificetur illud Jacobi Apostoli: *petitis et non accipitis eo quod male petatis*. Præcipuæ autem quæ requiruntur conditiones sunt, ut oratio fiat:

1. Cum *attentione*, id est ut orans serio cogitet *quis, quid, et quem* alloquatur; qui enim voluntarie distrahitur actu quo orat, incurrit in illam Dei reprehensionem: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* ¹. *Quomodo tu audiri postulas a Deo*, inquit s. Cyprianus, *cum tu te ipsum non audias* ²?

2. Cum *humilitate*; nam *respexit* (Deus) *in orationem humilium, et non sprexit precem eorum*. *Oratio humiliantis se nubes penetrabit* ³.

3. In nomine Jesu, dicente Scriptura: *unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro nobis* ⁴. Ad hoc tamen sufficit, si petantur ea quæ ad æternam salutem conferunt, propter quam Christus Jesus factus est mediator Dei et hominum.

4. Cum *fiducia et firma fide*, qua orans credat se certo assecuturum quod saluti expediat juxta divinas promissiones: *omnia quæcunque orantes petitis, credite quia accipietis*, inquit Christus ⁵.

5. Cum *desiderio*, scilicet obtinendi quod postulatur; irrisorie enim petitur quod non desideratur. Unde Augustinus: *Deus dare vult, sed nonnisi petenti, ne det non cupienti* ⁶.

6. Cum *perseverantia*, juxta illud: *oportet semper orare et nunquam deficere*. Etsi enim Deus interdum statim exaudiat preces nostras; sæpius tamen orationis effectum perseverantibus tantum concedit. Idque congruenter; instando enim merita multiplicantur, virtutes exercentur. Adde ex Augustino, *diu desiderata dulcius obtinentur, cito autem data vilescunt* ⁷. Hinc versus:

*Cum petis, attentæ, demissæ, nomine Christi,
Cum fide, cum voto, sint sine fine preces.*

18. Nonne (dices) *ad orationem requiritur etiam status gratiæ*? Hæc erat Quesnelli sententia: *Oratio impiorum verum est peccatum*; sed fuit a Clemente XI damnata: sane præceptum orationis generale est; ergo ad illud tenentur etiam peccatores. Audiatur Augustinus: *Qui dixit: Propitius esto mihi peccatori, verum dixit an falsum? si verum dixit, peccator erat et tamen exauditus est... Leva interiorem*

¹ Matth. xv.

³ Ps. ci; et Eccli. xxxv.

⁵ Marc. xi.

² In orat. Dom.

⁴ Tim. ii.

⁶ Ench. xviii.

⁷ Serm. lxi. Non autem in multiloquio orationis perseverantia collocanda; si enim nostra oratio ab effectu disjuncta est, meretur Christi reprehensionem: *orantes autem nolite multum loqui, sicut ethnici; putant enim, quod in multiloquio suo exaudiantur*. Matth. vi. V. Liguori, *Gran mezzo della preghiera*.

S. Ignatius tres orandi modos edocet in suis *Exercitiis*: de quibus inter ceteros vide Ciccolini, *Raccolta di Meditazioni ecc.*, p. ii. Chaignon, *Nuovo corso di Meditazioni*, t. ii. Vigittello, *Corso di Meditazioni ed Istruzioni ecc.* p. 2^a.

faciem tuam, et videbis, quia peccatores Deus exaudiet 1. Si quando autem peccatores non exaudiuntur, tota causa in ipsis est; quia nempe orant sine debitis conditionibus: sub quo respectu eorum oratio fit execrabilis coram Deo. Est porro commune cum. s. Thoma bona opera (iccirco etiam orationem) peracta in statu peccati mortalis valere: *ad assuefactionem bonorum operum; ad temporalium consecutionem; ad dispositionem ad gratiam* 2.

19. Orationis effectus: Oratio tres habet effectus, si debitis sit fulta conditionibus.

1) Est *meritoria*, cum sit opus bonum; et quidem meritoria de condigno, si orans sit justus; *de congruo*, si sit peccator. — 2) Est *satisfactoria*, cum omne opus quamvis bonum in præsenti naturæ lapsæ statu laborem importet: hinc Tridentinum inter opera satisfactoria orationem collocat 3. — 3) Est *impetratoria*, juxta illud: *petite et dabitur vobis: omnis qui petit accipit* 4. Hinc Augustinus: *Ascendit precatio, et descendit Dei miseratio; licet alta sit terra, altum cælum, audit tamen Deus hominis linguam* 5. Quæ miseratio (seu orationis effectus et fructus) triplex distinguitur, saltem in oratione publica: *generalis* de quo participant omnes; *specialissimus* qui ipsi oranti prodest; et *specialis*, qui videlicet ab orante alicui in particulari applicatur.

.20 Si oratio rite sit peracta, sed fiat pro aliis, effectus non semper certus est et infallibilis, ut docet Angelicus, nempe propter impedimentum ex parte illorum pro quibus oratur; et sane Christus non dixit absolute: *petite et dabitur*, sed *petite et dabitur vobis*. Nihilominus oratio meritoria erit oranti secundum illud: *oratio mea in sinu meo convertetur*, id est etsi eis non prosit, ego tamen non sum frustatus mea mercede 6. Si vero oratio rite fiat pro nobis ipsis, et petantur quæ ad salutem æternam conducentia sunt, certum est orationem effectum suum infallibiliter sortiri; clara sunt Scripturæ verba: *petite et dabitur vobis: quærite et invenietis: pulsate et aperietur: omnia quæcumque orantes petitis, credite quia accipietis et venient vobis*, etc.

Diximus: *et petantur quæ ad salutem æternam conducentia sunt*: aliter esset, si quæ nos petimus, nobis dari non expediat: tunc gratia est, si non exaudiamur (G).

1 Tract. XLIV In Joann. V. Benedictus XIV, Notificatione LXII.

2 2, 2. q. 83, a. 7; et Suppl. q. 14, a. 4. V. Liguori, *Glorie di Maria*, par. 3^a: *Breve risposta all'abbate Rolli*.

3 Sess. XIV, can. 13.

4 Luc. II.

5 Serm. XXII de temp.

6 Psal. 34. Et d. Thomas 2, 2. q. 83, a. 7. Tamen multi cum s. Basilio censent orationem valere etiam pro peccatoribus qui ideo impedimentum ponunt, modo obstinati non sint; quod probant ex illo Joannis, I, c. 5: *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat et dabitur ei vita peccanti non ad mortem*. V. Liguori, *Gran mezzo della preghiera*, c. III.

21. *Quomodo* (quæres) *dividitur oratio*? Oratio alia est *mentalis*, quæ fit sola mente, et pertinent ad eam verba Davidica: *meditatio cordis mei in conspectu tuo semper. Vocalis* alia, quæ mente simul et lingua peragitur juxta illud: *voce mea ad Dominum clamavi* ¹.

Oratio mentalis dividitur in *meditationem* proprie dictam, et *contemplationem*. Vocalis dividitur in *privatam*, quæ fit a persona privata et privato nomine: huc revocatur oratio Dominica et oratio jaculatoria. *Publica* quæ fit a communitate vel ab ecclesiæ ministris pro ipsa communitate: huc maxime pertinent Horæ Canonicæ ².

ART. I. — *De meditatione, et contemplatione.*

22. **Meditatio**: est *pia consideratio rerum divinarum ad concipiendam animi compunctionem, devotionem, et ad mores nostros ad virtutem informandos*. Dupliciter accipi potest: vel prout est rerum divinarum consideratio peracta cum peculiari quadam forma et methodo, uti a religiosis et ecclesiasticis fieri solet; vel prout est simpliciter pia animæ consideratio abstrahendo a quacunque peculiari forma ac methodo.

Si primo modo accipiatur meditatio, dici nequit omnibus fidelibus adultis necessaria; cum etiam sine illo speciali methodo meditatio fieri possit; quamquam melius sit illam tenere utpote faciliorem. Si vero accipiatur alio modo, quamvis absolute loquendo, non sit necessaria ad æternam salutem consequendam, sicuti est necessaria petitio, nihilominus videtur valde congruere animabus, ut in Dei gratia perseverent; nam cum reliquis pietatis operibus potest peccatum consistere, sed non possunt una simul vivere meditatio et peccatum ³. Hinc de meditatione pure et simpliciter sumpta habet Scriptura: *Memorare novissima tua, et in æternum non peccabis: in meditatione mea exardescet ignis: desolatione desolata est omnis terra, quia nullus est qui recogitet corde* ⁴. Ad rem Stapf: *Quid terribilius inferno, de cujus existentia nulli catholicorum dubitare licet? et nihilominus qui hanc veritatem numquam considerant, ita plerumque vivunt ac si sibi nihil timendum esset. Fides illorum igni non absimilis est, qui in silice latet quidem, attamen tandiu inefficax manet, donec repetitis ictibus eliciatur*. Hinc S. Alphonsus hoc habet, numquam animo delendum effatum: *Si tenga per perduto quel giorno, in cui si lascia*

¹ Ps. XVIII. V. Benedictus XIV, *De Canon. SS.*, l. III, c. 26.

² Circa orationes publicas notat Benedictus XIV: 1) istæ non a privatis, neque a civilibus, sed ab ecclesiastica auctoritate designandæ sunt (Bulla *Quemadmodum*); 2) in sacris ritibus non sunt adhibendæ, nisi quæ ab Ecclesia sunt receptæ (Bulla *Inter omni-nigenas*). Quorum præceptorum præstantia patet: sic enim sacra liturgia semper una erit ubique ac tuta.

³ V. Liguori, *Præcis Confessariorum*, n. 122.

⁴ Eccli. VII; Ps. XXXVIII; et Jer. XII.

l'orazione mentale ¹. Et Benedictus XIV, Bulla *Quemadmodum*, ad alliciendos fideles ad meditationis exercitium et illud docentibus et illo utentibus, Indulgentias concessit.

23. Confessarius, si velit suum pœnitentem perseverari et progredi in virtute, curet illum disponere ad bene peragendam orationem mentalem. Quod ut obtineat, videat an pœnitens sit rudis, necne:

Si literarum imperitus, ei imponat, ut saltem mane vel vespere, quando domi major est quies, vel (si tempus aliud habere nequeat) in ipsis etiam manualibus occupationibus mentem identidem elevet ad Deum, et meditetur Fidei veritates, præcipue Novissima et Domini passionem. Neque excusationibus facile acquiescat: omnes quantumvis rustici et idiotæ subtiles et diuturnas meditationes agunt de re familiari, de lucro captando, etc.: quod ergo faciunt in pecunia, faciant et in conscientia. Si vero pœnitens non sit literarum ignarus, eum doceat ut aliquo libro ad rem idoneo utatur: *Si spiritus* (ait Salesius) *lassus fuerit, utere libro, id est lege paullulum et tunc meditare; postea lege rursus et aliquantisper et denuo meditare, usque dum horæ dimidium effluerit*. Moneat ut ubi se vehementius sentit commoveri, ibi diutius immoretur. Hoc modo mentalis oratio a confessario insinuanda est etiam peccatoribus, cum sæpe ob meditationis defectum ad vomitum redeant. Exigat rationem meditationis peractæ de vice in vicem, inquirendo quomodo se gesserint, et imponens eis, ut ante omnia sese accusent de meditatione omissa, si omitti contingat. Ubi etiam notamus valde opportunum esse fidelibus hoc salutare exercitium insinuare post Missiones, quia tunc magis illi sunt dispositi (II).

24. **Contemplatio**: est *elevatio mentis in Deum suspensæ, æternæ dulcedinis gaudia in ipso degustantis*. Ex quo patet a meditatione discrimen: 1) In meditatione quæritur Deus labore discursus interioris; in contemplatione sine hoc labore anima Deum contemplatur inventum. 2) In illa anima operatur actibus potentiæ suæ multiplicis; in ista operatur ipse Deus, anima autem patitur tantum, idest recipit in se quæ sibi a gratia infunduntur. Donum contemplationis admittendum esse indubitatum est; spiritus enim Dei ubi vult spirat. Qui id negaret, notam infidelitatis non effugeret, nam faceret contra universalem Sanctorum ac theologorum sensum, et contra ipsius ecclesiæ declarationes. Ex his patet quod Dei minister præcipua discere debet quæ contemplationem respiciunt, ut valeat consulere aut dirigere qui a Deo hac extraordinaria gratia donantur (I).

¹ *Opere spirituali*. Quæ omnia maxime nos ecclesiasticos urgent, ut gratiam Dei, quæ est in nobis, per impositionem manuum, quotidie resuscitare satagamus etiam ad aliorum salutem. Liguori, *Praxis Confess.*, n. 183 scribit: *In excipiendis sacerdotum confessionibus, non omittat confessarius insinuare (pœnitenti ecclesiastico), ut incumbat orationi mentali, sine qua difficillime bonus erit sacerdos*. V. *Esame ragionato ovvero Decisioni teologiche sui doveri dei sacerdoti*, c. iv. Parma, 1863.

ART. II. — *De oratione Dominica, Jaculatoria, et Horis canonicis.*

25. Oratio Dominica: Hanc precandi formulam nobis tradidit ipsemet Christus Dominus, et ideo *Dominica* dicitur. Qua in re immensam ejus bonitatem agnoscamus: videlicet non ei satis fuit nos hortari, ut ad ipsum in omni necessitate confugeremus; sed videns nos ne id quidem scire, quod debemus expostulare, occurrit misericors ignorantiae nostrae, et quod nostro captui deerat, ipse de suo large supplevit inquitens 1: *sic ergo vos orabitis: Pater noster, etc.*

A Tertulliano oratio Dominica vocatur *Evangelii Breviarium* 2; a s. Cypriano *Cœlestis doctrinae compendium* 3. Et d. Thomas habet: *oratio Dominica perfectissima est* 4. Nil sane perfectius excogitari potest: nam si *auctorem* quæris, Deus est; si *objectum*, nihil prætermissum est; si *modum*, universa eo, quo sunt desideranda, ordine continet; si *facilitatem*, paucis expletur; si *necessitatem*, præceptum habes; si *efficaciam*, ideo nos illam docuit Christus.

26. Oratio Jaculatoria: Est quidam cordis actus præsertim in Deum, brevis, sed fervidus et ardens ad instar ignis, quem anima in Deum dirigit tanquam jaculum, et ideo dicitur *jaculatoria*, v. g.: *Deus meus, Deus meus!* Actus hujusmodi esse possunt: vel amoris, v. g.: *amo te, dilectissime Jesu mi!* vel laudis, v. g.: *laudetur Jesus Christus!* vel oblationis, v. g.: *offero tibi, Jesu, cor meum!* vel invocationis, v. g.: *Deus in adjutorium meum intende, etc.*

Diximus: *præsertim in Deum*; quia ferri potest et in Angelos et in Sanctos, ac maxime in B. Virginem. Imo etiam in creaturas irrationales eas invitando ad Deum laudandum, uti in more habebat s. Franciscus Assisiensis 5. Confessarius enixe debet ejus usum poenitentibus commendare ostendendo, quam hic *utilis* sit, siquidem quilibet virtutis actus meretur præmium; quam *facilis*, nam consummatur unico instanti sine ullo labore; et quam *dulcis* et *suavis*, amor enim amore fovetur, quo nil dulcius et suavius esse potest 6.

27. Orae Canonicae: Sunt *preces vocales ab Ecclesia institutæ ejus nomine quotidie juxta ejus præscriptum recitandæ a personis ad id specialiter deputatis* 7.

1 Matth. vi.

2 De Orat., c. ix.

3 De Orat. Dom.

4 2, 2, q. 83, a. 19. V. Mons. Gennari, *Considerazioni morali sopra il Pater noster e l'Ave Maria*. Bologna, 1699.

5 V. Paoli, *Cantici di s. Francesco d'Assisi*. Torino, 1843. *I poeti Francescani in Italia nel XIII secolo*, opera di Ozanam recata in italiano dal padre Fanfani. Prato, 1854.

6 V. Sales, *Filotea*. Bourdaloue, *Pensieri diversi*, tit. *Orazione*. Castelvetero, *Directorio*. Bona, *Via compendii ad Deum*. Stapf, *De piis adspirationibus*.

7 V. Benedictus XIV, *Notificatione* xxiv. Suarez, *De Religione*. Gaume, *Catechismo*, p. 4^a, lez. viii. Liguori, *Opus Mor.*, l. iv, n. 140; *Homo Apost.* App. iii, n. 60. Maringola, *Antiquitatum christ. institutiones* l. v. Roskovany, *Cœlibatus et Breviarium*, t. 5. Moroni, *V^o Officio divino*.

1) *Preces vocales*; sic enim habentur ab Ecclesia præscriptæ; unde qui oculis tantum legit non satisfacit 1. — 2) *Ab Ecclesiæ institutæ*; immemorabilem enim consuetudinem illas recitandi confirmarunt Concilia, et præcipue romanum anno 1216, quod præcepit prælatis et clericis *in virtute obedientiæ, ut divinum officium nocturnum pariter et diurnum, quantum eis Deus dederit, studiose celebrent pariter et devote* 2. — 3) *Juxta ejus præscriptum recitandæ*, quia preces publicæ tempore, modo et forma ab Ecclesia designatis recitari debent. — 4) *A personis ad id specialiter deputatis*; et sane nonnisi a personis ab ipsa ecclesia designatis, recitandæ sunt, cum ejus nomine persolvantur: et ideo *publicæ* appellantur, sive in choro recitentur sive extra chorum.

Dicuntur *Horæ canonicæ*, quia juxta Ecclesiæ canones recitandæ sunt. *Breviarii* etiam vocabulo donantur, quia Scripturarum oracula, Patrum sententias et Sanctorum gesta breviter exhibent. Item nuncupantur *Officium divinum*, quia ad cultum Dei sunt institutæ.

28. Horæ canonicæ septem enumerantur, nempe *Matutinum* cum *Laudibus*, *Prima*, *Tertia*, *Sexta*, *Nona*, *Vesperæ* et *Completerium*. *Matutinum* dividitur in tres partes, quæ appellantur *Nocturni*: *Nocturnos* sequitur pars quarta, quæ venit nomine *Laudum*. *Matutinum* cum *Laudibus* et *Vesperæ* dicuntur *Horæ majores* vel *magnæ*; ceteræ vero *minores* vel *parvæ* 3. Horæ canonicæ septenario illo numero videntur distributæ, tum ut septies in die preces publicæ ad Deum effunderentur, juxta illud: *septies in die laudem dixi tibi* 4; tum ut distinctis illis septem diei horis septem exhiberentur passionis Christi mysteria. Quod hisce versiculis exprimitur:

Hæc sunt, septenis, propter quæ psallimus, Horis.

Matutina ligat Christum, qui crimina purgat,

Prima replet sputis; causam dat Tertia mortis;

Sexta Cruci nectit; latus ejus Nona bipartit;

Vespera deponit; tumulto Completa reponit.

1 Vox orationi adjungitur: 1 ut homo excitet se ipsum verbis ad devote orandum; 2 ut mentem custodiat ne evagetur, magis enim tenetur ad unum, si verba etiam orantis affectui conjunguntur; 3 ex vehementia devotionis in orante vox sequitur, quia motus superiorum virium si sit fortis ad inferiores etiam redundat; 4 propter debitum justitiæ, qua Deo cui reverentia exhibetur, non solum mente, sed etiam corpore serviendum est. Aliquando tamen expressio verborum impedit ascensum intellectus ad Deum, si nempe nimia cura in verbis proferendis fiat. Ita Angelicus, *In 4 Sent.* d. 15, q. 4, a. 2.

2 Origo horarum canonicarum quatenus sunt preces certis horis persolvendæ est ab Apostolis; in Actis enim Apost. habetur quod *Petrus et Joannes ascendebant ad templum ad horam orationis nonam*. At quoad hodiernam formam ortum habent a RR. Pontificibus, a Damaso sæc. IV opera d. Hieronymi, sæc. V a Gelasio in Concilio romano, sæc. VI a s. Gregorio M. sæc. XIII a Gregorio IX; a Pio V sæc. XVI, a Clemente et Urbano VIII sæc. XVII.

3 Totum Officium dividitur etiam in *Nocturnum* et *Diurnum*: nocturnum complectitur tres Nocturnos et Laudes, ideo dictum, quia noctu olim recitabatur; diurnum complectitur ceteras partes et recitabatur in die. V. Ferrarfs, *Vº Officium, Psalmus*.

4 Ps. cxviii.

29. Omnes, uti par est, docent mortaliter eum peccare qui Horas vel notabilem earum partem omittit; quia violat præceptum in re gravissima pertinente ad virtutem Religionis ¹. Nonnulli autem cum Navarro contendunt esse grave peccatum omittere etiam tertiam partem minoris Horæ; quia hæc pars respectu illius Horæ est notabilis. Sed alii cum Continuatore Tournely probabilius negant; quia pars illa est semper levis in se, et respectu totius Officii: porro, in iudicanda materiæ gravitate, respicienda est quantitas totius Officii in se. Ceterum videtur omnino certum unam Horam etsi brevem, vel Officii partem eidem respondentem, uti unum integrum Nocturnum, sufficere ad gravem materiam constituendam, si excipiantur Vesperæ sabbati sancti ob suam parvitatem.

30. *Quid (quæres) de illo resolvendum qui dubitet, an Horum integram omiserit?*

R. Si agitur de scrupulosis, generatim non sunt obligandi ad illam recitandam; cum istorum dubia, ut plurimum (maxime in hisce rebus) non tam dubia vera sint, quam inanes quædam apprehensiones. Si vero de ceteris agitur, generatim loquendo tenentur ad Horam illam recitandam; nam possidet præceptum. Excipe nisi quis prudenter credat, se Horam illam jam recitasse, v. g., si meminerit incepisse Psalmum vel aliam partem, et soleat de more perficere quod semel cœpit. Nam tunc est moraliter certum satisfacisse; res enim resolvenda est ex communiter contingentibus. Adde: si secus esset, scrupulis lata via aperiretur ².

31. Q. 1. *Quinam Horas canonicas recitare tenentur?*

R. Ad Horas canonicas tenentur alii vi Ordinis sacri; alii vi Beneficii; alii vi professionis in Religione approbata. Imo quoad omnes obligatos, adest quoque ex ipsa Breviarii præscriptione ac consuetudine grave præceptum recitandi etiam extra chorum Officium Defunctorum die secunda novembris (quod tamen pridie anticipari potest). Item eadem gravis obligatio adest recitandi Litanias Sanctorum tum die s. Marci, tum tribus Rogationum diebus: quæ tamen nequeunt pridie recitari, quia illæ dicuntur loco assistentiæ ad processionem: processio autem diebus naturalibus affixa est, uti declaravit S. C. Rituum 15 junii 1776 ³.

¹ Sententia verior tradit cum Concina, Lessio, Tournely et Sanchez non multiplicem, sed unam esse obligationem, et unum præceptum constans partibus septem. Deducitur ex canone Concilii Romani, ubi Horarum recitatio sub uno præcepto jubetur. Unde si quis petat quot peccata committat qui totum Officium omiserit, respondebimus cum d. Antonino: *Qui omittit omnes Horas unius diei, non propterea committit septem peccata mortalia; sed unum, et tanto gravius quanto plus de Officio omittit, quia totum Officium unius diei cadit sub uno præcepto.*

Si vero plures Horæ omitterentur ex intentionibus moraliter interruptis, tunc haberentur mortalia plura; cum omnes omissiones ex se graves fiant unæ ab aliis independentes, illa intentionum interruptione. Liguori, *Opus Mor.*, l. iv, n. 148.

² V. Liguori, *Homo Apost.*, App. iii, n. 69.

³ V. Benedictus XIV, *Notificatione* xxviii. Liguori, *Op. Mor.*, l. iv, n. 161. P. Vincen-

Ac 1. *Vi Ordinis sacri* tenentur ad Officium sub mortali clerici omnes in Sacris constituti, si Ordines sponte susceperint (quæ obligatio incipit ab illa hora qua Ordinem sacrum susceperunt, ideo tenentur ad Primam si ante nonam horam, et ad Tertiam tantum si post nonam horam ordinentur ¹⁾: Hæc gravis obligatio eruitur ex consuetudine, et jure ². Et tenentur licet excommunicati, suspensi, degradati et in carceribus inclusi; nam *nemo debet reportare commodum ex propria iniquitate*. Plures tamen excipiunt damnatos ad triremes, quia tunc recitatio esset in dedecus Ordinis, et simul ferme impossibilis. Diximus: *si Ordines sponte susceperint*; qui enim ordinantur inviti non ligantur, nisi libere utantur suscepto Ordine. Item neque ordinati in infantili ætate ex Benedicto XIV, vel ante pubertatem, si postea non consenserint; habentur enim uti ordinati per metum gravem, et sine sufficienti deliberatione.

2. *Vi Beneficii ecclesiastici* clericus semel illius possessione adepta, etsi nondum in Sacris, tenetur sub gravi Horas quotidie recitare, ut constat tum ex Concilio Lateranensi sub Leone X (anno 1517) tum ex Constitutione *Ex proximo* s. Pii V (anno 1571). Qui vero plura habet ecclesiastica Beneficia, *talis*, ait s. Thomas, *quia laudes Deo debet quasi unus homo, sufficit quod semel Officium dicat*. Unde omittens recitationem unum peccatum facit, quamvis etiam vi Ordinis teneatur; quia obligatio ex uno oritur Religionis motivo ³.

32. Certum est Beneficiatum, qui Officium omittit, graviter peccare contra Religionem, licet nondum in Sacris, et intentionem foveat fructus restituendi; quia duplex hic habetur præceptum: unum antiquissimum, quo obligantur beneficiati ad Officii recitationem; aliud recens tum ex Concilio generali Lateranensi V, tum ex Constitutione Pii V: quibus Officium omittentes obligantur sub gravi ad fructuum restitutionem. Qui vero neque intentionem habet restituendi fructus, peccat etiam contra justitiam; quia Ecclesia pensum Officii beneficiato imposuit etiam sub conditione ut fructus Beneficii *non faciat suos*,

tius A Massa, *Institutiones Liturgiæ sacræ*. Ferraris, Vº *Officium*. Quoad religiosos vide Lib. 1, ubi de eorum obligationibus.

¹ Et si ante recitaverit, probabilius non censetur satisfacisse; quia nemo potest obligationem legitime implere, quæ nondum contracta est. Excipe, si iste sit etiam beneficiatus et recitaverit ante Ordinationem; nam tunc verificatur, quod recitavit nomine et ex præcepto Ecclesiæ, atque ex Religionis motivo. V. Liguori, *Op. Mor.* l. vii, n. 144, et l. vii, n. 320.

² Ex c. *Presbyter* 1; c. *Dolentes* ix, h. tit. apud Græcos nulla est lex expressa, sed quoad illos quoque consuetudo laudabilis invaluit Officium recitandi, uti ait Benedictus XIV, Constitutione *Eo quamvis*.

³ Quod l. 1, a. 13. Diximus beneficia *ecclesiastica*; unde nullum erit Officii onus pro Capellaniam mere laicali vel mercenaria. Item neque ad Officium tenentur coadjutores beneficiatorum, nisi sint in Sacris, quia Coadjutoria beneficii, beneficium non est; sed simplex facultas officium proprietarii exercendi, ut pluries declaravit S. Concilium C. Item neque tenentur qui pensionem laicalem obtinent, aut Regias Capellanas, quia vera beneficia non sunt.

si illud non recitaverit. Quare qui culpabiliter Officium non recitaverit in materia gravi, elapsis sex primis mensibus a Beneficii possessione, tenetur pro rata omissionis fructus restituere.

Diximus: 1. *Qui culpabiliter*; hæc enim restitutio ab Ecclesia imposita est ad puniendos non recitantes. At pœna culpam supponit. Quamvis autem sit pœna, restitutio tamen facienda est ante sententiam; cum illa sit conditionalis, quæ quidem statim incurritur, conditione non impleta. Unde Alexander VII propositionem hanc sub n. 20 damnavit: *Restitutio a Pio V imposita beneficiariis Officium, non recitantibus, non debetur in conscientia ante sententiam declaratoriam judicis*. Neque qui Officium omisit uno die potest supplere die altero; nam onus Officii est adnexum singulis diebus.

2. *Officium non recitaverit in materia gravi*; nam si partes omissæ materiam gravem non constituent, commune est nullam deberi restitutionem ne sub veniali quidem, etiamsi fructus parti illi respondentes ad magnam quantitatem pertingant. Ratio est tum quia sic fert usus; tum quia Pius V restitutionem imposuit omittentibus tantum aliquam Horam, vel quod ei respondet; qui porro partem Horæ levem omittit tantummodo uno die, Horam omisisse dici non potest, vel quod illi respondet.

3. *Elapsis sex mensibus ab adepta Beneficii possessione*; sic statuitur in dicta Bulla et in Lateranensi. Quare qui primis sex mensibus Officium culpabiliter omittit, peccat quidem graviter contra Religionem; non tamen contra justitiam, nec tenetur restituere.

4. *Pro rata talis omissionis*; nempe explicat Pius V: *Qui Horas omnes canonicas uno vel pluribus diebus intermiserit, omnes Beneficii fructus, qui illi vel illis diebus responderent; qui vero Matutinum, tantum dimidiam: qui ceteras alias Horas, aliam dimidiam; qui autem Horam singulam, sextam partem fructuum ejus diei amittat*. Cum Pius V dicat *omnes Beneficii fructus*, docet Suarez cum aliis beneficiatum teneri omnes omnino fructus restituere, si totum Officium divinum omittat, etsi alia munia adimpleat. Attamen Lessius, Sanchez, Sotus, Salmanticenses, alique plures rationabiliter dicunt ex benigna interpretatione, ad omnium fructuum restitutionem teneri tantum simplicem beneficiatum, qui præter onus clericandi, alia onera non habet: ceteros vero non teneri eos fructus restituere, qui respondent aliis oneribus quæ sustinent; tum quia Bulla Pii V sic communiter explicatur; tum quia id conformius est æquitati naturali. Quare dicunt Episcopos et Parochos, qui totum Officium culpabiliter omittunt, teneri restituere tertiam vel quartam partem (juxta alios quintam partem fructuum); Canonicos vero dimidiam vel quartam partem; Cappellanos tandem tertiam vel dimidiam, retinendo alios fructus pro aliis oneribus, quibus satisfaciunt ¹.

33. Q. 2. *Quibus facienda restitutio ob omissionem Officii?*

R. Id patet ex hisce Lateranensis verbis: *Quicumque divinum Officium, legitimo cessante impedimento, non dixerit, Beneficiorum suorum fructus pro rata omissionis Officii et temporis suos non faciat; sed eos tanquam injuste perceptos in fabricam ipsorum Beneficiorum, vel pauperum eleemosynas erogare tenetur.* Quare legitima facta censetur restitutio, si fiat propriæ Ecclesiæ, vel domui Beneficii, vel in augendis proprii Beneficii agris. Non autem potest dari fabricæ alterius Ecclesiæ, nisi fabrica cederet in utilitatem pauperum, aut nisi Ecclesia propria non indigeret restauratione, et aliæ utique in egestate essent, ut ait Concina. Nomine *pauperum* hic intelliguntur pauperes cujuscunque loci: imo ipse beneficiatus poterit sibi fructus illos applicare; modo sit vere (id est non suo facile judicio) pauper, et malitiose Officium non omittat, ut applicet sibi fructus ob paupertatem; sua enim fraus nemini patrociniari debet.

Hæc autem restitutio nullimode *suppleri potest per quascunque eleemosynas, quas antea beneficiatus de fructibus sui Beneficii fecerit:* quod asserere damnatum est ab Alexandro VII propositione 33 1.

§ UNICUS. — De tempore, loco, ordine, forma et modo recitationis Officii divini, et causis excusantibus.

34. Tempus Horas recitandi: Ad vitandum peccatum mortale sufficit si Horæ canonicæ persolvantur a media nocte usque ad aliam mediam noctem 2. Ut autem vitetur etiam veniale, recitatio fieri debet tempore ab Ecclesia vel consuetudine assignato, nisi obstet rationabilis aliqua causa: v. g., concio paranda vel audienda, periculum supervenientis occupationis, iter agendum, major devotio, vel tempus aptius ad studendum. Ceterum attendenda est regula s. Antonini: *Quando Officium dici non potest propter occupationes, melius est prævenire, quam tardare; quia prævenire est providentiæ, tardare vero est negligentiae.*

Porro *extra chorum* Vesperæ et Completorium dici debent a meridie ad mediam noctem; aliæ Horæ ab aurora, (imo etiam ante auroram) ad meridiem: sed Nona, et juxta alios, etiam Sexta recitari possunt post meridiem. Imo Matutinum cum Laudibus ex universali et probata consuetudine pridie recitari potest, videlicet tempore, quo sol incipit esse propior ad occasum quam ad meridiem. In sententia autem veriori non esset tutus in conscientia qui illud pridie recitaret hora secunda post meridiem; neque enim certe probari potest talem adesse consuetudinem; ideo usquedum non probatur, possidet

1 Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 672 et seqq.

2 Ex cap. *Dolentes de cel. Missæ*. V. Ferraris, *Vº Officium*, art. 3 et 4.

lex opposita ¹. Diximus: *extra chorum*; nam in choro obligatio est, ut Officium recitetur ordine debito et statis horis a jure vel legitima consuetudine præfixis. Attamen videtur probabilius cum Gavanti, Layman] et Sanchez, quod hæc obligatio non sit sub gravi, eo quod non constet de gravi præcepto.

35. Locus recitandi Horas: Canonici choro addicti recitare debent publice in Ecclesia, uti se habet eorum institutio. Ceteri possunt Officium recitare per se loquendo in omni loco, modo sit citra distractionis periculum: hinc ex generali piorum praxi etiam in curru, vel deambulando. Si vero fiat in locis immundis sine causa juxta alios est veniale, cum id non videatur carere irreverentia; juxta alios nulum esset peccatum, quia cum Deus sit ubique, ubique laudari potest. Hinc Apostulus: *volo.... orari in omni loco* ².

Ordo recitationis: Eo ordine Horæ canonicæ recitandæ sunt, quo exponuntur in Breviario; et qui absque justa causa illum invertit, peccat, quia præceptum violat: hæc tamen inversio non invalidat Officium, neque mortalis est; cum adhuc tota substantia habeatur. Justæ autem causæ ordinem invertendi communiter sunt: 1) Si quis ab amico invitetur ad Matutinum secum una recitandum pro die sequenti, nondum persolutis Vesperis; 2) Si quis carens Breviario memoriter recitet Horas ante Matutinum, cum nequeat commode earum recitationem differre; 3) Si quis non habeat Lectiones ad manum, potest recitare psalmos Matutini et reliqua, dilatis Lectionibus. Item dicendum est si canonicus tarde ad chorum accedat, Officio communi jam incepto.

Forma recitandi Horas: Quoad *formam* pertinet, stricte et sub peccato mortali est obligatorium Breviarium Romanum ex Sancto Pio V quoad omnes Ecclesias, præter eas quas ipsamet Piana Bulla excipit. Neque Episcopi possunt propria auctoritate alia officia Calendario addere, ex decreto S. R. Congregationis ab Urbano VIII approbato; idque merito tum ad abusum præcavendos tum ad unum psallendi modum, quoad potest, tenendum.

36. Q. 1. An Matutinum possit a Laudibus separari?

R. Commune est Matutinum posse a Laudibus separari etiam sine causa, sive Matutinum et Laudes sint duæ Horæ, sive una tantum;

¹ Habet Angelicus (Quod I. v, a. 28): *quantum ad ecclesiasticum officium et solemnitatum celebritates incipit dies a Vesperis; unde si aliquis post dictas Vesperas et Completorium dicat Matutinum, jam hoc pertinet ad diem sequentem*; intellige si tamen Vesperæ dicantur *hora propria*, illa nempe quæ subsequitur horam nonam, quæ est media inter meridiem et occasum; estque diversa pro diversis temporibus. Si enim anticipantur Vesperæ, non ideo posset valide anticipari Matutinum in veriori sententia. Adde, quod aliquando cum quibusdam ecclesia dispensat ut hora secunda Matutinum recitetur; at inutiliter peteretur privilegium, si id jam esset de jure communi. V. Liguori, *Op. Mor.*, I, IV, n. 174; et *Ho. Ap. Append.* III, n. 74. *Vindiciæ Alphonstianæ*.
² 1. Tim. II, V. Liguori, *Op. Mor.*, I, IV, n. 171.

nam etiam antiquitus separabantur, uti fatentur eruditi 1. Imo Concina dicit melius esse, si Matutinum recitetur Vespere præcedenti, et Laudes remittantur ad diem sequentem; quia hoc est conformius antiquæ consuetudini. Sed cum separantur, adjici debet in fine *Pater noster*, uti Rubrica præcipit, cum terminatur Officium. Utrum vero sit etiam addenda *Oratio*, alii probabiliter negant, si excipias noctem Nativitatis, ex Rubrica; alii item probabiliter affirmant, prout tenent Matutinum et Laudes vel unam esse Horam vel duas. Præstat autem (etsi non sit de præcepto), ut quando separantur, initio Laudum præmittatur *Oratio, Domine, in unione etc.*, vel *Pater et Ave*.

Imo non solum Matutinum a Laudibus, sed tres ipsi Nocturni posunt probabiliter licite inter se separari absque ullo peccato, etiam sine causa, saltem si inter eos non intercedat majus temporis spatium, quam trium horarum, quod quidem esset juxta ritum antiquum, prout refert d. Thomas. Neque tunc adest obligatio recitandi *Pater*; siquidem nullum præceptum adest.

37 Q. 2. *An Matutinum ante Missam sit persolvendum?*

R. Extra Chorum probabilius, imo hodie communiter receptum est contra Antoine, non esse mortale Matutinum cum Laudibus post Missam persolvere; tum quia nulla vera adest connexio inter Officium et Missam; tum quia gravis obligatio non clare exprimitur in Rubrica, neque communiter sub gravi recepta est. Docent tamen veniale esse id agere sine causa; quia a Rubrica id inter defectus habetur 2: et est profecto illa recitatio convenientissima dispositio ad celebrandum. Ceterum a culpa veniali, excusabit quælibet mediocris causa v. g., si expectet populus aut aliqua persona gravis vel dans eleemosynam pro Missa, si tempus celebrandi transeat, si instet commoditas studii, itineris etc. Quamquam Benedictus XIV in hoc nullum peccatum agnoscere videtur; ait enim Bulla *Etsi pastoralis* ad Italos græcos 18 jun. 1742; *Sacerdotes et quicumque sunt in sacris Ordinibus constituti, Horas Canonicas more suo dicant; et priusquam Missam celebrent, Officium matutinale recitare curent* 3.

Diximus extra Chorum; nam ex veriori sententia est mortale canere Missam conventualem et solemnem antequam matutinum in choro dicatur; nisi intercedat gravis et publica causa. Ratio, quia talis est consuetudo recepta in omnibus ecclesiis, ubi preces publicæ dicuntur; ita ut aliter agendo læderetur publicus Dei cultus, et conveniens regimen ecclesiæ, præter scandalum populi.

38. Q. 3. *Quid agere debet qui advertit, se errasse in Officio?*

1 Ita S. Alphonsus cum Azorio, Bellarmino, Croix, Francolinio, Gargia, Lessio, Navarro, Sanchez, Suarez, Salmanticensibus aliisque pluribus. *Op. Mor.* l. iv, n. 167. V. Ferraris, Vº *Matutinum*.

2 Si Missa sit de *Requie*, hanc inversionem nullum omnino includere peccatum alii docent; quia tunc nulla vel levis adest connexio inter Missam et Officium.

3 *Curent* dixit; non vero *debent*; ideo hoc est tantum de consilio.

R. Qui animadvertit, se omisisse Officium diei præteritæ, non potest illud in aliam diem transferre, etiam non impeditam ex S. R. C. 17 junii 1673, referente Bona: sane obligatio Officii unaquaque determinata die absolvitur. Et Rubrica tunc solum Officii translationem præscribit, cum illud impeditum est ab Officio majori; non vero cum illud fuit omisum.

Qui vero advertit se hodie recitasse Officium diei crastinæ, probabilius tenetur illud crastina die repetere; quia per recitationem anticipatam, nequit satisfacere præcepto nondum vigenti.

Qui tandem advertit, se errasse in Officio diei currentis postquam multum processerit, v. g. post recitatum Matutinum, si id inculpabiliter evenerit, sufficit, si recitet quod superest de Officio debito, ne detectum errorem prosequatur. Si vero culpabiliter erraverit in parte notabili, tunc Hora omissa probabilius est repetenda (saltem sub levi): quia saltem sub levi extat obligatio orationem continuatam persolvendi secundum ritum præscriptum ¹.

39. Modus recitandi Horas: Concilium Romanum, a quo consuetudo Horas recitandi confirmata est et in legem scriptam deducta, modum etiam indicavit, quo illæ recitandæ sunt, nempe *studiose et devote*. Vocabulum *studiose* pertinet ad munus oris, et postulat ut Officium persolvatur vocaliter, absque abscissione verborum. Vocabulum *devote* pertinet ad munus cordis, et postulat, ut recitatio fiat cum debita intentione et attentione ². Hinc illud:

Dirige cor sursum, bene profer, respice sensum.

40. Q. I. *An qui Officium recitat, debeat se ipsum audire?*

R. Alii affirmant cum Suarez, secus oratio vocalis non est; et verba quæ tantum inter dentes modulantur, non sunt vox, sed potius inchoatio vocis. Sed satis probabiliter negant plures cum Tournely, et Sylvio cujus doctrinam magni æstimat Benedictus XIV. Sane ad satisfaciendum huic præcepto non præcipitur auditio, sed tantum recitatio, id est vocalis pronuntiatio verborum; atqui hæc haberi potest, licet a recitante verba non audiantur. Ut enim habeatur vera vocalis pronuntiatio, sufficit ut formetur aliquis verborum sonitus, etsi modicus et vix sensibilis; hic porro sonitus semper fit cum verba proferuntur; quia proferri nequeunt, quin per linguam et labia fiat aliqua aeris compressio, ex qua necessario aliqualis sonitus enascatur oportet. Est autem solummodo per accidens, si sonitus iste audiatur vel non audiatur ³.

41. Q. 2. *An qui recitat Officium cum sociis teneatur repetere quæ non satis auribus perceperit, si agatur de materia notabili?*

¹ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 667; et l. IV, n. 161, q. 5; et n. 168.

² V. *Del modo di recitar degnamente l'Ufficio divino*; littera inedita di S. Bernardino da Siena; Bologna 1872. Liguori, *La Messa e l'Ufficio strapazzati*.

³ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. IV, n. 162. Etsi tamen præstet, ut recitans se ipsum audiat, ad auferendum periculum syllabas syncopandi.

R. Commune est illum satisfacere qui audit a socio Lectiones, Responsoria, Capitula, Orationes et Antiphonas. Item tenent probabiliter et illos satisfacere, qui dicunt soli Psalmos et Lectiones audiunt vel soli partem Psalmorum dicunt, et partem cum socio; quia satis communicant ex recepto usu in eo, quod audiunt ¹.

Hoc posito: non improbabiliter excusant a repetendo quod non satis auribus perceptum fuit, si id contingat propter strepitum alienum: imo etiamsi id evenerit propter culpam chori vel socii. Quæ sententia innitur auctoritate s Antonini, qui ait: *Siquis Lectionem, vel aliud quod in choro legitur, non intelligat propter legentis ineptitudinem, non peccat, dummodo conetur intelligere saltem verba*. Et sane recitans cum socio per illam societatem et suam applicationem censetur moraliter communicare cum eo in oratione; cum intendat Deo exhibere omnes preces, quas socius profert. Accedit: præceptum Officii ex Ecclesiæ humanitate est benigne interpretandum, ne innumeris anxietatibus locum faciat.

42. Q. 3. *An in Officii recitatione requiratur intentio et attentio?*

R. Affirmative; recitatio Horarum est oratio, id est *elevatio mentis in Deum*: sed hæc haberi nequit sine convenienti intentione et attentione. Quid est intentio? est volitio faciendi aliquid: quid attentio? est mentis applicatio ad id, quod agitur. Necessaria est igitur in Horarum recitatione:

1) *Intentio*, seu volitio saltem generalis orandi: unde qui Horas eruditionis causa, vel animo Psalmos memoriæ mandandi recitat, tenetur illas repetere; cum talis recitatio non sit oratio. Hæc tamen intentio non requiritur ut sit expressa, talis nempe, qua quis ab initio Breviarium sumens dicit actu; *volo orare*. Sed satis est implicita seu virtualis, quæ habetur cum quis vult recitare Horas canonicas juxta ecclesiæ præceptum, quin ultro inquirat.

2) *Attentio* seu seria applicatio ad Officium quod persolvitur; secus recitatio non fieret humano modo, sed omnino materiali. Attentio alia est *externa*, quæ excludit omnem externam actionem physice impossibilem cum eo, quod agitur; alia *interna* quæ consistit in interiori mentis advertentia ad id quod agitur. Certum est non recitari valide Officium sine attentione externa: uti esset fabulari, scribere, os in risum diu laxare, attentam alienis sermonibus aurem præbere, magna animi applicatione aliquid diversum agere, sibi celeriter vestes accomodare; qui enim hæc agit, Deum potius irridere, quam eum exorare dicitur ². An etiam necessaria sit *attentio interna*,

¹ Valide et licite recitatur Officium alternatim cum socio non obligato ad Horas, et etiam cum laico; semper tamen per modum orationis. Attamen indecorum videtur, ut cum femina ecclesiasticus Officium persolvat.

² Aliter esset, si quis dum recitat, signa quaerit, se lavat, flores colligit, ignem fodiat, collem aspicit: vel recitat ubi alii fabulantur vel canunt, modo his animum non

plures cum s. Antonino negant; quia si requireretur de necessitate neque ille satisfaceret qui involuntarie distrahitur; nam destructa etsi inculpabiliter rei essentia, res ipsa destructa est: quod tamen nemo admittit. Alii vero multi cum Concina docent etiam attentionem internam requiri; nam sine illa non constituitur oratio, quæ definitur: *elevatio mentis ad Deum*. Unde Ecclesia præcipiendo recitationem Officii per modum orationis, per consequens præcipit ut recitetur cum attentione interna. Adde: Tridentinum vult Officium recitari *reverenter, distincte*, ac *devote*: *reverenter*, en intentio; *distincte*, en attentio externa; *devote*, en attentio interna ¹.

Secunda opinio probabilior videtur, saltem ob auctoritatem extrinsecam, et est omnino consulenda; sed prima tum ob Doctorum auctoritatem, tum ob rationes non levibus fundamentis innixas satis probabilis apparet (J).

43. Causæ ab Officio excusantes: solent adsignari:

1. *Inculcata Breviarii carentia*: tunc habetur impotentia physica. Diximus: *inculcata*; si enim quis culpabiliter Breviarium in ignem projiciat vel in flumen, peccat et tenetur [retractare perversam voluntatem, simulque curam omnem impendere ad aliud sibi Breviarum comparandum, recitando interea quod memoria tenet. Alioquin tot peccata committit quot sunt omissiones quas prævidet (nisi eum poeniteat primi peccati); quia perseverat voluntarium in causa ².

2. *Oculorum cæcitas*, quæ constituit veram impotentiam physicam: idem dicatur de oculorum morbo, quo quis laboret. Si tamen Officii pars aliqua notabilis memoriæ teneat, illam recitare debet; sed non obligatur ad Horas memoriter addiscendas, quia hoc esset medium extraordinarium.

3. *Gravis metus*, cum Ecclesiæ præcepta ex se non obligent cum gravi incommodo; ideo liberatur vel in toto vel in parte ab Officio, qui sibi prudenter timet obventurum esse grave corporis vel honoris detrimentum, uti si quis inter hæreticos, vel infideles degens ob Officii recitationem persecutiones graves pertimesceret. Diximus *vel in toto vel in parte*: nam si præcepti materia divisibilis est, qui non potest implere totum, tenetur implere partem quam potest: ea ipsa ratione, qua ære alieno gravatus, cum non potest solvere totum, de-

serio applicet; hæc enim satis compatibilia sunt cum recitatione. Quanquam hic non una regula est: nam quædam actiones, quæ pro uno sunt distractivæ, tales non sunt pro alio.

¹ V. Casati, *De sacram. Pœnit.*, art. *De interrogandis ecclesiasticis*, n. 3. Liguori, *Homo Apost.*, App. III, n. 75; et fusius in *Op. Mor.*, l. IV, n. 177, et l. III, n. 669. Ferraris, *Vº Officium divinum*, art. 2.

² Diximus *recitando interea* etc., qua in re en regula: si potes recitare quantum est parva Hora, teneris sub gravi, secus ad nihil neque sub levi; quia modicissima pars seorsim sumpta non censetur æstimabilis ad finem legis. Quod si habeas Officium commune, non tamen proprium diei, adhuc teneris; quia satis observaretur substantia. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. IV, n. 157. Ferraris, *Vº Officium*, a. 5.

bet solvere quod potest. Unde damnata est ab Innocentio XI hæc sub n. 54 propositio: *Qui non potest recitare Matutinum cum Laudibus, potest autem reliquas Horas, ad nihil tenetur; quia major pars trahit ad se minorem.*

4. *Gravis infirmitas*: excusantur ab Officio non solum qui actu laborant morbo gravi¹; sed etiam qui nequeunt illud recitare absque gravi ejusdem periculo, v. g. si quis prudenter timeat sibi inde obventuram notabilem capitis gravedinem, aut virium lassitudinem. Idque probabiliter docent Sanchez, Elbel alique, etiamsi infirmus per magnam diei partem legeret libros ad solandum animum; nam Officii recitatio requirit tum intentionem tum attentionem, quibus major profecto inhæret difficultas². Quod autem de ægrotante, idem de *convalescente* dicendum cum Concina ac Tournely, saltem per aliquot dies ad iudicium viri prudentis, donec viribus reficiatur: et quamvis interim Missam valeat celebrare; quia Missa non ita aggravare solet. In dubio an infirmitas sufficiat, poterit quilibet acquiescere iudicio medici aut superioris aut viri prudentis: et regulariter favorabilem partem amplecti, cum possideat jus naturale de propria conservatione³.

5. *Gravis occupatio*: hæc tantum excusat ab Officio, cum vel non potuit præveniri, vel non potest omitti sine gravi scandalo aut sine gravi damno alieno aut proprio; tunc censetur adesse impotentia moralis. Sic excusantur, qui occupantur tota die in sedandis jurgiis aut assistendis infirmis; cum id non possint differre: item confessarii, qui per totam diem Confessiones excipiunt, quas non possunt ad aliud tempus protrahere; item concionatores, si tamen nequeunt omittere concionem semel inceptam sine gravi admiratione. Non vero excusantur qui studio vacant; secus actum esset de hac recitatione: hinc contraria propositio sub n. 21 ab Alexandro Papa VII damnata est.

Qui tamen prævidet occupationem sibi in die obventuram, quæ stare nequeat cum recitatione, ut longum iter et asperum, tenetur Officium si ejus jam inceperit obligatio, in antecessum recitare, v. g. summo mane, casu quo nequeat reliquis diei horis; quia jam summo mane contraxit obligationem; neque summo mane anticipando per se

¹ Communiter docent cum Fagnano, infirmitatem excusare, etsi per gravem culpam contractam, v. g., ebrietatem; quia revera hic et nunc adest impotentia, ad quam unice attendit lex. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. IV, n. 151. Ferraris, *Vº Officium*.

² Diximus: *gravis infirmitas*; nam obligatio Officii strictissima est; ideo non excusat quævis causa, ut potest esse levis stomachi, capitis aut ventris dolor; et aliquando nec febris tertiana vel quartana, cum non soleat majori diei parte vehementer affligere; excipe nisi nimium frangat vires. Sanchez, Tamburini, etc.

³ Canonicus potest excusari a recitatione Horarum in choro, non autem a recitatione privata domi, ut si v. g., pedibus ita laboret, ut nequeat Ecclesiam adire, vel si domi morari debeat, quia nondum satis validis viribus, aut ad medicinam sumendam, si morbus non ita sit gravis, etc. Navarrus, Reginaldus, Bonacina.

grave incommodum importat. Ex quo merito inferunt, rarissime contingere, quod Officium omitti possit propter occupationem. Diximus: *si ejus jam inceperit obligatio*; quia nemo tenetur prævenire illius præcepti implementum, quod nondum existit. Sic valde probabile apparet cum Elbel, quod ille, qui non potest recitare Matutinum die sequenti, non teneatur die antecedenti id agere; quia præcepti obligatio nondum incepit: quod autem pridie recitari possit, privilegium est, quo nemo ligatur.

6. *Dispensatio*: supremus Pontifex etiam sine causa potest valide dispensare, etsi agatur de beneficiato; quia hæc obligatio (uti docent cum Benedicto XIV) non est de Jure naturali, sed tantum positivo-ecclesiastico¹. Episcopus autem dispensare non potest, nisi cum causa, et cum aliquo particulari, ad breve tempus: est recepta ubique consuetudo: causa erit, quando dubitatur de morali clerici impotentia. Hanc facultatem valet Episcopus exercere etiam per Vicarium suum generalem, modo speciale illi mandatum elargiatur; nam ex generali commissione non ipsi committuntur, nisi quæ sunt de jure Episcopi ordinario (K). Hinc versus:

*Quem Papa dispensat, multus labor opprimit, æger,
Qui timet, aut oculis Officioque caret.*

CAPUT SECUNDUM

De adoratione et voto.

44. **Adoratio**: adoratio est actus, quo quis propriam submissionem alteri exhibet, in testificationem ipsius excellentiæ ipsum reverendo, v. g. genuflectendo ante illum. Alia est *civilis* seu *politica*; alia *sacra* seu *religiosa*: illa exhibetur supremis principibus propter excellentiam status quam præ aliis habent: hoc sensu Nathan ado-

¹ *Notificatione* xix. Et Bulla *Pastor bonus* idem Pontifex habet, § 30: *Major Pœnitentiarius super recitatione divini Officii seu Horarum canonicarum propter aliquam impossibilitatem seu moralem difficultatem, dispensandi cum commutatione in alias preces vel orationes vel alia pia opera, earumque seu eorum injunctione, habeat facultatem. Quæ opera si culpabiliter omittantur, adhuc Beneficii fructus sunt restituendi, ac si Officium omitteretur: nam dispensatio cum commutatione reddidit quidem faciliorem, at non abstulit conditionem faciendi fructus suos; esto etiam quod opera commutationis sint non ita gravis momenti. V. Liguori, Op. Mor., l. III, n. 1033; et l. IV, n. 159.*

Si a S. Pœnitentia obtineatur dispensatio ab Officio pro Canonico habituali infirmitate detento, in rescripto addi solet *citra chori obligationem*; si enim ipse velit ab ipsa chori residentia dispensari, etiam a S. Concilii Congregatione facultatem petere debet et eam Capitulo notificare (imo præstat ut illius votum ante recursum obtineatur). Sacra enim Pœnitentia sententiam suam dicit de privata recitatione, non autem de publica et choralis assistentia.

ravit David regem¹, et sic Cardinales adorant Papam vix electum. Ista alicui exhibetur ob ejus sacram et supernaturalem excellentiam; et talis est adoratio quæ exhibetur Deo, B. Virgini et Sanctis. Ceterum ut omnis tolleretur æquivocatio, usus invaluit, ut solus cultus Deo debitus, dicatur *adoratio*; cultus vero quæ B. Virgini et Sanctis tribuitur, *veneratio* vocetur. Item cultus distingui cæpit in *latrariam*, in *hyperduliam*, in *duliam*: primus qui Deo; alter qui Virgini matri²; tertius qui Sanctis tribuitur.

Adoratio secundum se actum corporalem non importat; nam Angeli qui incorporei sunt, adorant Deum; item et nos sola mente illum adorare possumus. Attamen id pro nobis non sufficit; quia cum ex anima et corpore simus compositi, exhibere debemus Deo submissionem tum mentis per actus internos, tum corporis per actus externos, ut ita totum nostrum esse illi submittamus.

45. Votum: prout est actus Religionis externus, definitur a d. Thoma *promissio deliberata et spontanea Deo facta de bono meliori et possibili*³.

Lutherus et Calvinus docuerunt, votum bonum esse, sanctum et meritorium, si fiat de iis, quæ jam in lege præcepta sunt, ex animo illa expeditius exequendi; sed esse rem illicitam, si fiat de iis, quæ minime præcepta sunt, ex solo motivo colendi Deum, uti sunt v. g. vota monachorum. Sed falluntur; in Scriptura nulla distinctione facta, de omnibus votis generatim dicitur: *redde Altissimo vota tua: si quid vovisti Deo, ne moreris reddere*⁴. Deinde si res ita non esset, cur Ecclesia, columna veritatis, vota rei sive præceptæ sive non præceptæ semper plurimum commendavit⁵? Hinc jam a sæculo IV arcebantur in perpetu uma fidelium communione virgines quæ votum castitatis violaverunt, uti constat ex Concilio Eliberitano. Accedit populorum consensus; vel ipsi gentiles vota emittebant ad cultum divinum spectantia, cujus rei complura exempla refert Livius. Sane per votum magis voluntas nostra firmatur in bono.

Dices: *Neque Christus neque Apostoli se voto obstrinxerunt; porro expedit, ut quemadmodum ipsi fecerunt et nos faciamus*. R. Quoad Christum negatur paritas, cum ipse non indiguerit firmare voluntatem suam in bono. Quoad Apostolos, hi implicite jam voverant per-

¹ III, Reg. I. V. s. Thomas, 2, 2, q. 84. Ferraris, Vº *Cultus Sanctorum*. Masinelli, *Saggio di agiografia polemica*. Modena. Moroni, *Adorazione del Papa*.

² V. Haine, *De Hyperdulia ejusque fundamento*, etc. Lovanii, 1864.

³ 2, q. 88, a. 1. Si vota fierent directe et principaliter in honorem Sanctorum, non haberent veram voti rationem, sed tantum promissio aliqua dici posset ad duliam pertinens. V. Suarez, *De voto*, l. I, n. 16. Moroni, Vº *Voto*. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 194.

⁴ Ps. XLIX; Eccles. V.

⁵ V. Bergier, *Dizionario ecc.* Vº *Voto*. Ferraris, Vº *Votum*. Neque dicant hæretici votum adversari libertati Evangelicæ; nam libertas Evangelii est libertas a peccato, non autem a lege, a præcepto, aut a vinculo quocumque, quod fideles, majoris perfectionis causa, sibi voluntarie possunt imponere.

fectionis statum, cum Christum, relictis omnibus, sunt secuti. Imo Paulus votum explicite nuncupavit, ut patet ex Actis Apostolorum ¹.

Ex disputatis tria corollaria deducuntur: 1) Opus factum ex voto melius esse opere, quod fit sine voto; tum quia quod fit ex voto, procedit e virtute præstantiori, nempe Religione: tum quia sic magis Deo nos submittimus; tum quia operis bonitati superaddit bonitatem voti ².

2) Nullum esse votum de *non vovendo*; quia non est de bono meliori, nisi forte conjunctum sit cum conditione: *de consilio confessarii exoptulando*, ad vitandum votum præcept. Si tamen hac conditione non obstante, adhuc deliberate quis voveat, valet votum, cum habeat objectum satis validum. Item valet votum de non ludendo etiam ludo honesto; quia actus majoris virtutis est se abstinere etiam ab aliquo actu virtuoso ad majorem perfectionem.

3) Fideles non esse promiscue avertendos a votis noncupandis; sed potius in iis recte dirigendos, ne imprudenter voveant, v. g., jejunia sanitatem læsura, eleemosynas facultatibus non accomodatas. Hæc generatim regula tenenda, ut facilius permittantur vota ad tempus, jejunium ad diem, in mense; castitatis ad annum, vel de uno ad aliud Festum. Ceterum id maxime urgendum, ne vota fiant sine confessarii consilio.

46. Voti divisio: votum dividitur in reale, personale et mixtum. *Reale* quo res aliqua promittitur, v. g., eleemosyna; *personale*, quo promittitur actio propria ipsius personæ voventis, v. g. jejunium; *mixtum*, quo promittitur actio personalis, et simul res aliqua prætio æstimabilis, ut si quis voveat peregrinationem cum calicis dono.

a) Votum *personale* dividitur in positivum et negativum, in liberum et necessarium, in solemne et simplex, in temporaneum et perpetuum. Voto *positivo* promittitur res facienda, v. g., oratio; *negativo* promittitur aliquid omittendum, v. g. jocus. *Libero* res non præcepta promittitur, v. g. Religionis ingressus. *Necessario* (nempe ex parte rei promissæ) promittitur res jam in præcepto, v. g. a venereis abstinencia. Neque præceptum officit voto; cum nihil obstet quominus ex duplici capite res aliqua sub obligatione cadat. Votum *solemne* est quod ab Ecclesia approbatum et in perpetuum acceptatum est; *simplex* quod emittitur absque acceptatione Ecclesiæ saltem in perpetuum ³. *Temporaneum* limitatur ad tempus, perpetuum semper durat.

b) Votum *simplex* dividitur in absolutum et conditionatum, in reservatum et non reservatum, in expressum et tacitum seu implicitum. *Absolutum* fit pure et simpliciter, v. g., voveo eleemosynam. *Conditionatum* est quando promissio non habeat vim obligandi, nisi

¹ V. A-Lapide in c. xxi Act. Apost. Billuart; et Bellarminus, *De Monachis*, c. 15.

² S. Thomas, 2, 2, q. 88, a. 6. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, nn. 178 et 210.

³ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 195; et l. vi, n. 1025; et dicenda de matrimonio. Votum simplex aliud est *privatum* quod fit a privato; aliud *publicum* quod fit in religiosis Congregationibus.

sub data conditione v. g., voveo peregrinationem, si a morbo convalesco: huc revocatur votum quod vocant *pœnale*, cui nempe per modum conditionis adnectitur pœna v. g., voveo eleemosynam, si iterum ad ludum redibo. *Reservatum* est quod nequit relaxari, nisi a Pontifice. *Non reservatum*, cujus relaxatio haberi potest ab alio superiore. *Expressum*, quod verbis exterius profertur, ut ordinarie contingit. *Implicitum*, quando quis advertenter aliquit vult, cui votum est adnexum: tale est votum, quod emittitur ab eo qui promovetur ad Subdiaconatus Ordinem; nam licet non dicat *voveo castitatem*, votum tamen hoc emittit implicate hoc ipso, quod sciens Ecclesiam adnexuisse tali Ordini istud votum, Ordinem suscipit ¹.

47. Q. I. *Quinam possunt vovere?*

R. Omnes possunt vovere, qui sufficientem habent rationis usum, nec legitime impediuntur; isti enim et voti naturam cognoscere et cultum Deo exhibere queunt. Cum autem usus rationis præsumatur post septennium; ideo vota ante septennium emissa censentur invalida, nisi certo constet usum rationis adfuisse.

Diximus: *nec legitime impediuntur*; non potest quis legitime impediri, etiam post sufficientem usum rationis: 1) *Auctoritate Ecclesiæ*, quando Ecclesia quasdam voventibus imponit condiciones, quibus non servatis, votum est nullum. Sic Tridentinum præscripsit decimum sextum annum completum pro valide emittendo voto professionis religiosæ. 2) *Ratione materiæ*, si nempe res voto promissa ad dominium alterius pertineat, uti si tutor voveret de substantia minoris: nemo enim potest donare, nisi de rebus propriis ².

48. Q. 2. *Quid requiritur ex parte voventis ad voti valorem?*

R. Ad voti valorem requiritur in vovente vera, deliberata ac spontanea voluntas votum emittendi.

1. *Vera voluntas*; est enim votum lex quædam privata, quam vovens sibi sponte imponit; atqui sine vera et positiva obligationis inducendæ voluntate lex nulla esse potest. Hinc simplex et nudum propositum, quamvis firmissimum, ad voti naturam non sufficit; qui enim proponit, intendit quidem facere quod proponit, non tamen intendit se veram obligationem assumere illud præstandi ³. Hinc qui non attendit ad voti obligationem, nec conscius est obligationis, quæ voto inhæret, invalide vovit; cum voluntas non feratur in incognitum. Excipe si iste voluerit modo illo ordinario vovere, quo vovent alii; tunc implicate se voluit obligare.

2. *Deliberata voluntas*, seu cum plena advertentia; nemo enim præsumitur obligationem ex genere suo gravem imponere sibi velle,

¹ V. dicenda Lib. in, *De cœlibatu*, ubi de Ordine.

² V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 231.

³ Notandum votum tenere, licet quis dum vovet, velit quidem se obligare, sed nequaquam votum implere; nam votum non facit intentio implendi, sed se obligandi.

nisi eam plene cognoverit. Hinc votum cum advertentia semiplena, v. g. ex contracta loquendi consuetudine, lingua mentem præveniente emissum, vel ex repentino animi motu, non tenet (verum motus iræ raro impedit rationis usum). Item vota emissa in ebrietate, etiam ante prævisa, et sic volita in causa, non sunt valida; quia non sunt volita in se ipsis atque directe; ideo deficit perfecta cognitio oneris quod suscipitur. Potest autem quis vovere rem gravem, cum voluntate se obligandi tantum sub levi; vovens enim habetur in voto uti legislator: atqui communis opinio est legislatorem præcipere posse rem gravem sub levi. Si quis tamen rem gravem voveat, quin intentioni suæ limites expresse apponat, censetur se obligare secundum rei naturam et materiæ capacitatem ¹.

3. *Spontanea seu libera*, talis nempe, ut in nostra potestate sit vovere vel non vovere; nam votum est actus humanus gravissimæ ac gratuitæ obligationis.

49. *Quid (quæres) de voto ex errore emisso?* Error in voto versari potest; 1) Circa voti substantiam, ut si quis voveat dare Ecclesiæ calicem, quem credebat argenteum, et dein cognoscat esse aureum. 2) Circa causam voti finalem: ut si quis voveat eleemosynam Titio pauperi eo quod sibi sit consanguineus, cum non sit ². 3) Circa circumstantias, quæ substantiam voti ingrediantur, v. g. si quis voveat peregrinationem ad Domum Lauretanam putans illam non distare, nisi triginta leucarum itinere, cum distet tercentum ³. In hisce casibus votum emissum nullum est; quia voluntas vovens, quæ est principium obligationis in votis, ferri non potest in incognitum. Quod valet, etsi error sit concomitans, si nempe errore cognito, tu adhuc vovisses; imo etiamsi error sit crassus, quia ad votum requiritur perfecta cognitio.

Si vero error versetur circa circumstantias voti accidentales, ut si quis voveat dare eleemosynam Titio pauperi quem putabat probum, cum tamen probus non sit, tunc casu quo circumstantiæ illæ sint magni momenti, ita ut, iis prævisis, votum non fuisset emissum, adhuc votum non tenet; quia tales circumstantiæ tunc pertinent ad rationem causæ finalis. Secus tenet votum.

50. *Quid (addes) dicendum de votis factis ex metu?* Si agitur de

¹ At nemo potest se obligare per votum ad rem ex omni parte levem sub gravi; quia materia undequaque levis est capax levis tantum obligationis. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 196. 211.

² Valet votum si error sit tantum circa causam impulsivam; quia hæc cum sit secundaria, etiam ipsa seposita, actus est sufficienter voluntarius quoad substantiam; v. g. vovit aliquis peregrinationem Romam studio colendi Deum, et simul etiam habuit causam secundariam impulsivam, ut inviseret fratrem quem putat esse Romæ; non desinit votum, si postea intelligat fratrem non esse Romæ.

³ Si tamen error circa conditionem substantialem sit de re parvi momenti, non irritatur votum; ut si iter peregrinationis quam quis vovit, sit paulo longius quam putabatur; quia parum reputatur pro nihilo. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 198.

metu levi, probabilius validum est votum; quia metus levis non potest censerī causa rei tam gravis, quale est per se votum. Item valet, si metus sit gravis, sed juste incussus; tunc vovens non est rationabiliter invitus. Item valet, si metus gravis non sit ad extorquendum votum incussus; uti si quis timens latronis minas mortem minantis, votum Deo faciat cum sufficienti advertentia, ut liberetur. Idem est, si metus gravis proveniat a principio intrinseco: hinc valide vovet qui ad evitandam mortem, quæ sibi imminet ex morbo, naufragio, peste, votum deliberate emittit; tunc voluntas non necessario determinetur ad votum, sed libere illud eligit uti medium ad periculum superandum.

Tota ergo quæstio est de metu gravi ex causa extrinseca injusta. Alii stant pro voti valore; quia est adhuc satis voluntarium; alii certant probabilius pro illius nullitate, cum tota ratio voti in omni-modā libertate sita sit. Ceterum certum est, vota solemnia per metum gravem injuste incussum esse invalida Jure saltem positivo ecclesiastico; cum ista indigeant maxima libertate ¹.

51. Q. 3. *Quid requiritur ad votum ex parte rei promissæ?*

R. Tria requiruntur, ut res voto promissa sit *de bono, de bono meliori et de bono possibili*.

1. *De bono*, secus votum non esset Deo gratum; item votum de re *indifferenti* invalidum est, nisi ea ex circumstantiis vel fine evadat bona; cum Deo displiceat *stulta promissio*. ² Votum autem de re *mala* non solum est irritum, sed etiam peccatum mortale; et quidem probabilius, etiamsi res illa sit tantum venialiter mala, ut si quis voveat dicere mendacium jocosum. Irrogatur enim injuria Deo gravis, cum sit velle, ut malum cedat in honorem Dei, nisi id contingat ob ignorantiam voventis ³.

2. *De bono meliori*; quia promissio, quæ impedit majus bonum, sub hoc respectu de cultu Dei detrahit: unde non potest esse illi grata. Hoc tamen non est intelligendum comparate ad bonum quodcumque; alioquin oporteret nos Deo promittere debere rem omnium nobis possibilem præstantissimam. Sed intelligendum est de bono, quod melius sit ejus opposito; ideo per se non valet votum de matrimonio contrahendo, licet agatur de tollendo peccato alieno, v. g. ducendo meretricem; quia cœlibatus semper est Deo gratior. Excipe casum peculiaris circumstantiæ, quæ relate ad personam determina-

¹ V. Liguori. *Homo Apost.*, tract. v, n. 23; et *Op. Mor.*, l. III, n. 197. ² Eccl. v.

³ Plerumque excusantur matres, quæ nempe vovent Deo, ut earum filii continue ægrotantes ex hac vita commigrent et secum Deus eos in cœlum suscipiat: cum id agant potius ex simplicitate et compassionis impulsu, quam ex animo malevolo et mortis illorum desiderio. V. Valentia, *Disput.* vi, q. 6, pun. 11.

Quid de mulieribus, quæ votum faciunt non pectinandi caput tali die? Talia vota sunt sortilegia magis quam vota; sunt enim reliquæ quædam idololatriæ, secundum quam observantur dies et menses. *Angelicus*, In 4 sent. dist. 38, q. 1, a. 1.

tam reddat matrimonium melius quam continentiam, v. g. ad scandalum aut honorem honestæ puellæ contaminatæ reparandum; vel ad bonum publicum, uti si interest reipublicæ quod princeps nubat, etc. Item si quis voveat nubere ob expertam sui fragilitatem, (supposito quod nolit uti aliis remediis), certe et longe probabilius docent tale votum validum esse; quia in hoc casu matrimonium est majus bonum respective; cum ad concupiscentiam sedandam eis, qui remedia meliora suscipere nolunt, matrimonium a Deo concessum sit, juxta illud Apostoli: *melius est.... nubere quam uri* ¹.

3. Tandem *de bono possibili*; promissio enim de re impossibili, v. g. manu cælum tangendi, esset illusoria et stulta; *displicet enim ei* (Deo) *infidelis et stulta promissio* ². Hinc nullum erit ex hac parte votum emissum tam de facto alieno, v. g., si pater voveat filii sui ingressum in Religionem, quia liberum factum alterius non est in potestate voventis; quam etiam de facto proprio moraliter impossibili, v. g., si quis votum faciat *nunquam peccandi in genere*; tanta enim est nostra fragilitas, ut moraliter impossibile sit omnia in genere peccata, etiam levissima, evitare absque speciali Deo auxilio ³. Attamen verius valeret votum, si esset de vitando omnia mortalia; imo etiam omnia venialia ex perfecta advertentia, quia ordinario Dei auxilio id obtinere potest perfectionis amans. Votum item abstinendi a venialibus absolute in aliqua materia determinata communiter valet, maxime quoad personas in solida virtute diu exercitatas; ut est votum non mentiendi ⁴.

52. Q. 4. *Quid si voti materia partim sit possibilis, et partim vero impossibilis?*

R. Ante omnia indaganda est voventis intentio, quæ est anima voti; si de hac non constet, en regulæ. 1) Si partes non conficiant unum objectum, ita ut singulæ divisim consistere possint, tunc vovens tenetur ad partem quæ est possibilis, et valet illud: *utile non debet per inutile vitiari*. Hinc qui vovit jejunare per integrum mensem, et non potest, tenetur iis diebus quibus potest. 2) Quando res promissæ copulantur per modum unius, nulla est obligatio; nam tunc intentio voventis non est nisi de toto: hinc qui vovet ædificare ecclesiam, si habeat pecuniam tantum pro fundamentis, ad hæc ponenda liber est. 3) Videndum quid in voto sit principale, ut habeatur ratio illius regulæ: *ruente principali, ruit et accessorium*, non e

1 I. Cor. vii. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 209. Dices: ergo subdiaconus vovens castitatem, posset nubere si non posset se continere, cum tunc nubere sit illi melius bonum. Sed respondetur, quod hic ob bonum commune expedit magis votum in suo robore manere quam illum sic consulere suæ fragilitati. Est certum.

2 Eccles. v. V. Bellarminus, *De amiss. grat.* l. vi, c. 10.

3 Tridentinum, sess. vi, c. 23. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 203.

4 In aliis vero modicæ virtutis erit materia impossibilis; imo in aliquibus materiis, v. g. cogitationum inhonestarum, otiosarum, etc. cum sint inevitabiles, si fiat sine speciali Dei instinctu, quoad omnes votum est nullum.

contrario. Hinc qui vovit se peregrinaturum nudis pedibus, si postea non possit hoc modo peregrinari, quia indecens vel impossibile, adhuc ad peregrinationem tenetur; nam peregrinatio censetur principaliter promissa. Et contrario si nequeat peregrinationem agere, non tenetur tali die nudis pedibus stare; quia hoc accessorium est.

53. Q. 5. *An valeat votum rei bonæ, sed ob finem vel conditionem pravam emissum?*

R. 1. Si opus in se bonum dirigatur per votum ad malum finem, uti si ideo voveas jejunium, ut ex illo plausum captes, si voveas centum florenos dare pauperibus, ideo ut litem injustam vincas, votum est invalidum quia tunc sumitur uti medium ad malum¹. Idem est dicendum, si finis sit *indifferens*, ut si quis ideo tantum voveat jejunium, ut parcat sumptibus. Si vero non opus voto promissum, sed vovendi actus, seu modus tantummodo dirigitur ad finem pravam, ut si quis ex corde jejunium voveat, sed id faciat elata voce, ut ab aliis commendetur, cum substantiam voti non inficiat, illud validum est: ideo sic voventem pœniteat de modo vovendi; sed et substantiam retineat.

R. 2. Valet votum si opus pravum ponitur ut simplex conditio, v. g. si quis voveat jejunium, si inimicum occidet, si furtum faciat, si ex duello evaserit salvus; quia impleta conditione posita, honestum est in se votum implere, ut commune est cum Cajetano, Layman et Sanchez² (L).

ART. I. — *De voti obligatione et interpretatione.*

54. **Obligatio Voti:** votum obligat sub peccato; legitur enim in Scriptura: *Cum votum voveris Domino Deo tuo, non tardabis reddere; quia requireret illud Dominus tuus; et si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum. Si quid vovisti Deo, ne moreris reddere, displicet enim ei infidelis et stulta promissio*³. Hinc d. Augustinus; *Quia vovisti, jam te obstrinxisti; aliud tibi facere non licet*⁴. Et d. Thomas: *hæreticum est asserere votum non obligare*⁵. Sane promissio seria facta homini certe obligat; quanto magis facta Deo? Hinc vulgare illud: *verba ligant homines*.

¹ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 206. Hoc valet etsi agatur de votis solemnibus; atamen qui sic solemniter vovit, tenetur votum suum legitimare, nec enim audiretur in foro externo ob commune bonum: *Se fosse lecito al retigioso, alla religiosa ritornarsene al secolo per la ragione che avessero emessi voti a cattivo fine, si aprirebbe l'animo a mille frodi ed inganni*. Frassinetti.

² Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 206.

³ Deut xxiii; Eccl. v.

⁴ Ep. xlv. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 207.

⁵ Quodi, 3, a. 2. Obligatio voti causatur a fidelitate in Deum; ideo est major quam obligatio juramenti, quæ est ex reverentia Dei. Idem Angelicus, 2, 2, q. 89, a. 8.

Obligatio autem voti gravis est in materia gravi; levis in materia levi: votum enim legem imitatur, quæ quidem obligat juxta materiæ capacitatem ¹. Neque dicas, juramentum assertorium obligare sub gravi etiam in materia levi: disparitas est, quod in juramento Deus ipse inducitur testis, cui semper fit gravis injuria, si veritas desit; at in voto homo se sua lege libere obstringit. Porro materia gravis existimatur, si ad honorem Dei, vel ad proximi aut voventis utilitatem notabiliter influat; vel si ab Ecclesia sub gravi præciperetur: ideo si quis jejunium, Missæ auditionem et Confessionem vovisset, hoc votum diceretur obligare sub mortali; quia revera sub mortali obligat Lex ecclesiastica illa opera injungens, et in se materia gravis est.

Imo diversæ materiæ leves in votis possunt secum coalescere et grave peccatum constituere, si nempe promissæ fuerint per modum unius, non vero per modum rerum distinctarum. Ut autem id dignoscatur interroganda est ipsa voventis intentio, quæ est suprema lex voti. Quæ si dubia sit, resolutio fit juxta communem sensum Doctorum, qui tenent diversas materias esse per modum unius et coalescere in votis realibus, non in personalibus: sic esset votum *reale*, si quis voveat dare unam monetulam quotidie per annum; esset *personale*, si voveat recitare unum *Pater* singulis anni diebus. Quod si adhuc res dubia maneat, votum censetur affixum diei, adeo ut ejus materiæ non coalescant, sed quælibet terminetur in die; quisque enim minoris quo potest, censetur voluisse se obligare ².

55. *Quotuplex (quæres) peccatum committit qui votum violat?*

R. Si votum est de re jam præcepta, duplex erit peccatum in voti violatione: unum contra virtutem ad quam pertinet res voto promissa; aliud contra virtutem Religionis, ex quo Deus præcipit vota observari. Hinc vovens vitare mendacium, si mentiatur peccat et contra religionem et contra veracitatem. Si vero votum sit de opere nullimode præcepto, unum erit peccatum contra Religionem; quia vovens hoc casu non aliam sibi vult obligationem imponere, quam quæ exoritur vi voti. Hinc vovens ingredi Religionem, si non ingre-

1 « Hinc inferitur (ait s. Alphonsus, *Op. Mor.* l. III, n. 211), quod votum vitandi peccatum non obligat, nisi juxta illius gravitatem: puta si voves vitare mendacium, mentiendo peccas tantum leviter, sed dupliciter, contra veracitatem et contra votum: Salmanticenses cum Sanchez, Trullenchio, Navarro, etc. Nisi tamen vitatio illius peccati ob causas sit res magni momenti, prout mendacium valde indecens esset personæ in dignitate constitutæ; vel nisi per illud peccatum multum quis impediatur a profectu in virtutibus. Salmanticenses. »

2 Ait Sporer: vota recitandi quotidie quinque *Pater* et *Ave*, vel Litanias B. V., etc., censentur esse de re levi, et sub veniali tantum obligare; quia etiam respectu legum publicarum censerentur esse de materia levi, et eorum executio non multum confert, nec eorum ommissio multum derogat honori divino. Ad prudentiam porro confessarii et Parochi pertinet hac de re monere fideles qui sponte voverint; ne scilicet ex conscientia erronea graviter peccent, ubi voti materia levis est. V. Liguori, *Opus Mor.* b. III, nn. 212, 220

diatur, peccat tantum contra virtutem religionis, quia per se status regularis non est in præcepto.

* Quæres: *an violatio voti sit etiam sacrilegium?* Sunt qui universim negant, docentes voti violationem per se esse peccatum perfidiæ seu contra fidelitatem. Alii e contra generatim contendunt omnium votorum violationem sacrilegam esse; quia per votum res fit sacra Deo; at in quonam sacrilegium consistit, nisi in hoc quod quis irriverenter se habeat erga rem sacram? unde qui vovit jejunare tali die et non jejunat, etiam sacrilegium committit, quia per votum illud dicata fuit talis persona et sacrata Deo. Quidquid sit, qui violat votum castitatis etiamsi non sit solemne, probabilius reus fit gravissimo sacrilegio¹; quia quilibet vovens castitatem, corpus suum Deo consecrat, ut immune maneat ab omni contaminatione libidinis, ex qua consecratione peculiarem contrahit sanctitatem, cujus violatio est sacrilegium². Et hæc item est fidelium persuasio*.

56. Votum dubium: Si dubitatur, utrum votum fuerit emissum, vovens ad nihil tenetur, si adhuc dubium perseveret post sufficientem diligentiam ad illud resolvendum. Ita communiter Anaclætus, Cabassutius, Ferraris, Gousset, Salmanticenses, Sanchez, Sporer, Suarez, cum aliis innumeris. Idem dicendum si dubites, an in voto comprehendatur aliquid: non teneris quoad partem de qua dubitas. Sic in jure cum aliqui vota quædam certo emisissent, et postea dubitarent, an tenerentur ad majus vel ad minus promissionis factæ, sancitum fuit eos teneri ad minus; nam *in dubiis liberum est sequi quod magis placuerit*³.

Si vero dubitatur, utrum votum certe emissum, fuerit validum, vovens ad votum obligatur: esset si voverit et dubitet, an habuerit animum se obligandi; nam *presumitur recte factum quod erat de jure faciendum*: neque quis censi debet voluisse inaniter vovere. Hinc ad rem d. Thomas: *Si autem dubitet, quomodo in vovendo se habuerit, debet tutiorem viam eligere, ne se discrimini committat*⁴, scilicet violandi votum, quod certo supponitur emissum, ut patet ex toto illius contextu. Item est si dubitetur de advertentia sufficienti,

1 * Sane votum solemne et simplex non differunt per se et essentialiter jure Divino; sed solum accidentaliter et extrinsece ex ecclesiæ constitutione; ita sententia tenenda tanquam probabilior, et decretis Pontificum congruentior, ut scribit Sanchez. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 47; l. V, n. 33. *

2 * Hæc est etiam sententia d. Thomæ uti notant Cajetanus, Billuart, Valentia, Lessius, Azorius, Palaus, Bonacina, Salmanticenses alique; et in hac conveniunt (ut merito scribunt *Vindiciæ Alphonsianæ* pag. 204) per plures auctores antiquiores et recentiores tum benigniores, tum strictiores; quin imo Reiffenstuel et Billuart hunc sententiam expressis verbis *communem* dicunt. Ex quibus patet quid sentiendum sit de assertionem a cl. Ballerini fidenter prolata: *hæc opinio contra se habet communem theologorum doctrinam.* *

3 Cap. *Ex parte XVIII de censib.*; et Glossa in loco cit.

4 In 4, d. 33, q. 1, a. 3, quæst. 3, solut. 1, ad 6. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 193; et *Homo Apost.* tract. V, n. 25.

paritate rationis ¹. Item valet votum in dubio, an illud fuerit emissum ante, an vero post septennium; nam omnis actus præsumitur factus tempore habili et rite, donec contrarium non constet.

Si tandem prudenter dubitatur, an votum certe emissum fuerit impletum, votum implendum est; quia votum est in possessione, et dubitanti incumbit probare, se illud jam certo implevisse.

57. *Quid (quæres) de voto disjunctivis vocabulis nuncupato?*

R. Votum disjunctivum nullum est, si unum de duobus sit impossibile, vel inutile aut vanum et ineptum, ut si voveas aut orare, aut ludere; nam ex una parte promissio fit tantum sub disjunctione, ex alia rem ineptam eligere est peccaminosum. Si vero utraque pars voti est materia apta, votum validum est; cum satis res designatæ sint. Id unum remanet, ut electio fiat a vovente: unde si promisisti unum ex tuis calicibus, tuum est eligere ex illis ²; at facta electione, rem electam præstare debes, etsi postea altera pars pereat; nam votum determinasti per electionem.

Imo adhuc ad partem superstitem teneris, licet alia pars ante determinationem perierit, si tu fuisti in mora culpabili in determinando; tunc tacite censeris voluisse obligationem indeterminatam ad illam partem determinare. Aliter esset, si res una totaliter perierit absque tua culpa ante electionem; votum tunc corrumpitur, quia non amplius habes potestatem eligendi, sub qua te tantummodo obligasti ad votum. Item est, si facta electione, pereat res electa, v. g., vovisti dare bovem vel equum; postea statuisti dare bovem, et equum vendidisti; si absque tua culpa bos pereat, ad nihil teneris. Cum enim votum evaserit absolutum per determinationem, res semel determinata debetur (non alia); at res determinata, ut supponitur periiit.

58. **Votum conditionatum:** Audiendus Stapf: "Aliqui vota conditionata de superstitione accusant, eo quod homo cum Deo quasi transigere et pacisci videatur, dum quidpiam nonnisi sub certa conditione spondet. Verum præterquamquod hæc votorum species ab ipsis sacris Paginis suffragium accipiat, v. g., ab exemplo Jacobi ³; eadem de illa obtinent quæ generatim de piis petitionibus dicimus: scilicet etiam per hæc vota fidem, fiduciam, nostramque erga Deum devotionem exhibemus". Hinc legitur *facies sicut promisisti Domine* ⁴. Sed hic notandum est:

1. Ut valeat votum sub conditione emissum, conditiones imple-

¹ Verum in dubio de advertentia sufficienti, si agatur de puero ante septennium, censetur invalidum, quia ex communiter contingentibus, in dubio puer ante septennium non habetur uti sufficienti rationis usu donatus.

² V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 203 et 224.

³ Gen. xxviii: Jacob *votum vovit dicens: Si fuerit Deus mecum et custodierit me in via mea... erit mihi Dominus in Deum et lapis iste quem erexi in titulum vocabitur domus Dei;... cunctorumque quæ dederis mihi, decimas offeram tibi.*

⁴ Deut. cap. xxiii. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 219.

das esse non tantum æquivalenter, sed etiam specificè; nam cum votum sit lex ligans, non ita facile extendi debet. Sic si vovisti jejunium casu quo pejeraveris, non teneris ad jejunium, si blasphemus; si vovisti Religionem, si soror tua nupserit, non sufficit, si illa moriatur. 2) Conditionem valere, licet sit de bonis temporalibus, ut si quis voveat aliquid, si convaluerit; quia melior est sanitas, quam ejus oppositum, ut nempe ea utamur ad serviendum Deo. Item valet si conditio sit in pœnam, ut si voveas scutum dare pauperibus, si blasphemaveris; nam est ad bonum, nempe ad abstinendum a peccatis. Qui vero vovit dare unum aureum si omittat festo die audire Sacrum, si non audiat ob infirmitatem, non tenetur dare, quia illud votum censetur pœnale; porro non datur pœna sine culpa.

Tenetur e contra ad votum qui promisit sub voto dare aureum singulis vicibus quibus juraverit, etsi inadvertenter juret; quia iste censetur vovisse non mere in pœnam, sed etiam in sui medicinam, ut ita eradicet malam consuetudinem. *Billuart.*

59. Q. 1. *Quandonam votum implendum est?*

R. Si votum est *negativum* obligat semper, et ideo omni tempore implendum est, ut esset votum non ludendi. Si *positivum*, tunc si vovens designavit certum tempus, v. g., jejunandi in tali vigilia, obligatio erit pro tempore illo, ita ut peccet eo tempore minime jejunando; faceret enim contra promissum: at illa vigilia elapsa, votum cessat, cum illud ad tale tempus tantummodo alligaverit. Quod si nulum fuerit determinatum tempus, votum impleri debebit quamprimum poterit, habita ratione circumstantiarum ¹. Est regula juris: *In omnibus obligationibus, in quibus dies non ponitur, res presenti die debetur.* Hinc Scriptura: *Si quid vovisti Domino Deo, non tardabis reddere; quia requirit illud Dominus Deus tuus; et si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum* ².

Quenam autem censetur gravis dilatio voti, si tempus sit indeterminatum, videndum est, an votum respiciat Dei obsequium temporaneum, v. g., tot recitandi Rosaria, tot peragendi jejunia, tot donandi Ecclesiæ libellas; et tunc verius dicendum peccare mortaliter qui sine gravi causa notabiliter votum differt implere, nempe ad duos vel tres annos: nam quisque censetur sic obligationem suam accipere ut eam non nimium differat; et certo certius tanto tempore ex-

¹ Deut xxiii. « Paolo promette a Dio puramente e semplicemente (ad rem Gousset) di dare una certa somma ai poveri: potrebbe facilmente darla subito; ma prevede che differendo qualche mese, la limosina sarà più utile: può certamente aspettare. Avete fatto voto di confessarvi una volta al mese; potrete differire la vostra Confessione di alcuni giorni dopo il mese, se si presenta una festa, per la quale desiderate di confessarvi. » V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 220.

² *Eccles.* v, et *Deut.* xiii. Tantæ auctoritatis certe oblitus est cl. Ballerini, qui pro nihilo habet votorum dilationem, et s. Alphonsum incriminatur, quasi nullum pro ejus sententia pondus rationis militet.

pectare ad reddendum Deo quod promissum est, est ipsum negligere; ideoque gravem deordinationem continet, etiam citra periculum voti oblivionis. Si vero votum respiciat obsequium Deo perpetuo reddendum, v. g. ingressum in religionem, certum est peccare lætaliter qui illud diu differt (in plurimum sensu ad sex menses), si adest opportunitas adimplendi, nec causa rationabilis excuset, uti si vovens speret dilatione illa parentes emolliendos, vel si gravis necessitas spiritualis adversatur aut temporalis sororum vel fratrum; modo dilatio non sit nimis diuturna, neque det locum periculo nunquam implendi votum, ut solet aliquando contingere, opere profecto dæmonis, cui vota invisa sunt ¹.

60. * Q. 2. *An quis possit voto alieno ligari?*

R. Negative vi voti, si votum tantummodo personale sit; nam nemo actionem alienam promittere potest. Hinc vota parentum qui filios suos cuiusque religioni dedicant, filios non ligant nisi consentiant; et parentes non tenentur nisi ad illam filiis suis suadendam. Hinc si communitas aliquid vovit, puta aliquod festum servare, in quod posterius non consenserint, non tenerentur ad id præcise ratione voti, ut declaravit S. Rituum Congregatio (18 apr. 1643). Attamen posterius poterunt obligari ratione pacti, statuti vel longæ consuetudinis; item est si festum indictum fuerit per communitatis ordinationem cum episcopi approbatione, cuius est cultum in propria diœcesi ordinare.

Diximus si votum sit tantum personale; si enim sit reale, ut si quis voto se obliget dare suæ ecclesiæ centum libellas, hæredes tenentur sub gravi solvere; idem est de votis mixtis (nempe partim personalibus et partim realibus), ex qua parte sunt realia; quia obligatio realis afficit rem ad quoscumque ea pervenerit. Et solvenda sunt ante legata si fieri possit, nam fortius ligant; non tamen ante debita iustitiæ strictæ sumptæ; semper autem libera remanere debet legitima, quæ cum debeatur de jure, nequit gravari debito voluntario. Hinc illud: *immolantis ex iniquo oblatio est maculata* 2. *

61. **Votorum interpretatio:** Prima ratio interpretandi vota est voventis voluntas, a qua votum vim habet: quæ si non satis percipiatur, en regulæ communiter traditæ:

Regula 1 est, ut verba obligationis intelligantur juxta communem usum et acceptionem regionis: unde qui vovit calicem, in dubio sufficit si donet calicem argenteum, non aureum; quia sic calix accipitur in usu vulgari. Imo apud montanos neque argenteus intelligitur; cum illorum calices sint ex inferiori materia 3.

1 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 224.

2 Eccli. 34. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 213 et seqq.

3 Qui vovit rem certam et determinatam, v. g. hunc calicem; si ea res pereat, ad aliud non tenetur, cum id non soleat intendi; si autem eam rem vendiderit, probabilius debet dare pecuniam acceptam; quia qui vovit rem censetur promittere omnem ejus utilitatem. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 219.

Regula 2 est, ut adhuc manente dubio, votum observetur eo modo, ac si haberetur lex divina, vel ecclesiastica de eadem re. Ideo qui vovit jejunium per mensem, non tenetur jejunare Dominicis diebus¹; censetur enim voluisse se obligare ad modum Quadragesimæ. Item qui vovit jejunium in vigilia alicujus Sancti, si hæc in diem dominicam incidat, die sabbato, juxta morem Ecclesiæ jejunare potest. Item qui vovit jejunare die veneris, probabilius non tenetur si ea die venerit Nativitas Domini (aliter esset si id præviderit, quo sensu accipitur Decretum Honorii III, qui etiam tali die obligat), tantæ enim lætitiæ die non præsumitur vovens voluisse jejunare.

Regula 3^a est, ut si hisce omnibus consideratis, iterum res dubia sit, vota accipiantur in favorem voventis; sunt enim leges voluntatis: quisque porro censetur se velle minus obligare, quam potest. Hinc merito resolvitur: — 1) qui vovit per mensem audire Sacrum, non tenetur duo audire diebus festis; nam intentio præsumitur tantum de non transigendo die sine Missa; — 2) qui vovit Religionem ingredi, satisfacit voto, si minus rigidam ingrediatur; quia substantia jam impletur. Item qui vovit Religionem, non tenetur eam quærere extra propriam regionem vel provinciam, si ibi non admittatur: imo si est fœmina, non tenetur quærere Monasterium extra patriam, si ibi adest; quia aliter agere habetur pro illa nimis grave; — 3) qui vovit aliquid sine certa quantitate, v. g., eleemosynam, satisfacit dando quod voluerit, modo non tam parum tribuat, ut videatur potius illudere Deo; — 4) qui vovit unum Rosarium, satisfacit tertiam partem recitando; quia sic communiter accipitur. Potest etiam alternatim recitare; nam illud censetur obligare ad modum divini Officii.

ART. II. — *De voti extinctione.*

62. *Votum extinguí* potest multipliciter: 1) Per cessationem causæ finalis. 2) Per notabilem mutationem materiæ. 3) Per commutationem. 4) Per dispensationem. 5) Per irritationem. 6) Per defectum conditionis, si res non sit nisi sub tali conditione promissa.

63. **Causæ mutatio:** Voti causa alia est finalis, alia impulsiva. *Finalis* ita determinat ad voyendum, ut sine ea votum non fuisset emissum: *impulsiva* allicit tantum ad voyendum libentius, sed ex se sola ad votum non determinat. Porro cessante causa solum impulsiva voti, votum non extinguitur; cum illa non influat in ejus

¹ « Quamvis ex c. *Sacerdos* xxvi, q. 7, vetetur jejunare in die dominica (ait Li-
guori, *Opus Mor.* l. iii, n. 4) ad extirpandam hæresim Manichæorum negantium Re-
surrectionem Christi; qui tamen mortificationis causa jejunaret, non peccaret ne le-
viter quidem, ut ait Viva. Imo mereretur, quia talem hæresim Ecclesia abolevit: etsi
dicant Salmanticenses, melius esse abstinere a tali jejuniis, et ideo communiter docere
Doctores quod jejunium promissum in die dominico, possit in sabbato antecedenti
adimpleri. »

substantiam. At extinguitur, cessante causa ejus finali: nam cessat omnis ratio vovendi. Quod valet, etsi causa cesset culpa voventis; tunc haberetur quidem peccatum ob impedimentum appositum, sed non haberetur voti materia, ideoque nec ipsum votum.

64. Mutatio materiæ: hæc mutatio in voto contingit: 1) Si ea fiat illicita, vel impeditiva melioris boni ratione novæ circumstantiæ, ut si quis voveat peregrinationem, sed illam agere nequeat quin relinquat patrem qui in gravem morbum incidit. 2) Si fiat impossibilis, nam ad impossibilia nulla obligatio. 3) Si status voventis relate ad voti materiam fiat moraliter diversus, ut si quis vovisset jejunium, sed postea infirmetur; vel ædificationem Ecclesiæ, sed dein pauper factus sit. Per se loquendo tales mutationes voti obligationem extinguunt; cum vovens merito præsumatur numquam habuisse intentionem sese obligandi in dictis casibus: est commune. Imo ex d. Thoma probabilius *id liberat ab obligatione voti aut juramenti quod si ab initio accidisset aut notum fuisset, hæc fieri impediret*¹. Verum in dubio standum est pro valore, cum votum possideat; ideo ad superiorem recurrendum est pro relaxatione.

Diximus *per se loquendo*; nam excipienda sunt: 1) Vota etiam simplicia castitatis, quæ remanent firma, etsi quis stimulis carnis insolitis et imprævisis agitetur cum evidenti periculo incontinentiæ (nisi dispensatio intercedat); alioquin vix ullum votum firmum esset, cum vix sit qui hac de re graves tentationes non patiatur. Hinc Tridentinum damnat eos, qui dicunt, *posse omnes contrahere matrimonium qui non sentiunt se castitatis, etiamsi eam voverint, habere donum; cum Deus id recte petentibus non deneget, nec patiatur nos supra id quod possumus, tentari*².

2) Id multo magis tenendum est de votis solemnibus valide emissis in professione religiosa, vel in susceptione Ordinum, quæ semper valida sunt quacunque notabili circumstantia interveniente. Quia religiosus et ecclesiasticus in hoc casu non consideratur uti persona particularis, cui melius sit tunc non esse voto obstrictam; sed ut pars communitatis Ecclesiæ, cui præstat postponere bonum privatum: alias quot inconvenientia, quot scandala et perturbationes!³

¹ In 4, d. 38, q. 1. v. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 226; et l. IV, n. 50.

² Sess. XXIV, c. 9. Attamen sunt qui tenent etiam votum castitatis extingui, si notabilis mutatio supervenerit et difficultas non oriatur directe ex ipso voto: uti si femina quæ votum emisit castitatis, postea ab alio per vim oppressa fuerit, quæ ideo nisi nubat versaretur in miserrima conditione: hac circumstantia prævisa certe ab illa votum non fuisset emissum; vota enim, peculiaribus circumstantiis præclusis, non obligant ultra id quod hic et nunc fuit a vovente promissum.

³ Idem dicendum eadem ratione boni communis de votis, quæ emittuntur a viris aut mulieribus in aliquibus congregationibus, maxime si addatur juramentum perseverantiæ; tunc enim intervenit contractus onerosus. Unde sicut congregatio nequit alumnus dimittere ob supervenientes circumstantias (exceptis circumstantiis criminum); ita nec alumnus deserere congregationem ex supra dictis.

65. Voti commutatio: definitur *Substitutio operis loco alterius Deo promissi, sub eodem voti vinculo*. In minus vovens non potest mutare votum suum; quia neque in æquivalenti promissio servaretur. Imo neque in æquale prout probabilius docent cum d. Thoma ¹; quia res fuit promissa in specie; ergo alia nisi sit melior solvi nequit sine consensu creditoris, nempe Dei, cujus vices gerit ecclesiæ prælatus. Si vero commutatio fiat in *melius*, potest vovens votum commutare; quia quod melius est, Deo magis gratum existimatur: adde minus in majori eminenter contineri ². Excipe vota reservata (nisi commutentur in alia item reservata); eorum enim relaxatio aut commutatio sibi fuit a superiore specialiter adjudicata.

Qui habet potestatem ordinariam dispensandi in votis, potest etiam ea commutare sive intra sive extra Confessionem: quia *si cuilibet quod est plus licet, licet utique quod est minus* ³. Non tamen potest dispensare qui tantum habet facultatem commutandi; quia minus non continet quod majus est; item neque vota reservata commutat qui simplicem habeat commutandi facultatem. Confessarii autem ad commutandum delegati non possunt vota commutare, nisi in foro sacramentali: si excipias regulares, qui ex privilegio facultatem exercere possunt etiam extra Confessionem. Hæc autem præ oculis jugiter habeat votum commutans:

1. Qui solum habet commutandi facultatem, eadem non utatur, nisi pro commutatione in bonum æquale, non tamen mathematicè, sed moraliter acceptum: ne animi anxietatibus aditus fiat ⁴. Et sciatis ad commutationem sufficere majorem voventis propensionem, aut minus periculum transgressionis: in dubio, an bonum sit æquale, sufficit notabilis molestia in voto implendo.

2. Pro commutatione in bonum notabiliter minus, requirat gravem causam: quia secus ex d. Thoma commutatio esset non tantum illicita, sed etiam invalida; nam Prælatus nequit sine causa in re non sua valide excedere facultatem. Et curet votum personale commutari in personale; reale in reale; mixtum in mixtum; perpetuum in perpetuum, etc., (nisi aliter suadeant circumstantiæ, vel animorum vitandæ anxietates); ut ita magis quam fieri possit, proportio servetur.

3. Facta commutatione, adhuc voventi liberum est ad primum votum redire, si commutatio contigerit in bonum æquale, ut communiter docent. Imo in sententia probabiliori potest vovens, saltem sine

¹ In 4, q. 38, q. 1, a. 4. Liguori, *Homo Apost.*, tract. v, n. 38.

² Voco *melius* quod est tale in ordine ad utilitatem spiritualem voventis, et Deo gratus. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 223.

³ Reg. LIII, in 6. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 234.

⁴ « Interroget poenitentem (ait Alphonsus noster, *Praxis Conf.*, § 4, n. 26) quæ opera soleat exercere præter debita ex præcepto, aut ad quæ majorem habeat propensionem, et in ea commutet vota. Commutatio securior in omni votorum genere erit semper frequentia Sacramentorum. » It. *Op. Mor.* l. III, n. 257, l. VI, n. 536.

gravi culpa, ad primum votum regredi, tametsi commutatio facta fuerit in bonum melius; quia commutatio semper est in favorem voventis, qui potest juri suo renuntiare.

66. Voti dispensatio: Est voti remissio facta Dei nomine ab habente legitimam potestatem, idest spirituales jurisdictionem in ipso foro externo.

Potestatem vota dispensandi Ecclesiæ inesse constat tum ex facto, cum semper ea in usu sit; tum ex jure, cum id expediat fidelium bono: sane generalia sunt illa Christi verba: *quodcumque solveritis*, etc. Soli autem Ecclesiæ eam facultatem inesse certum est; cum enim hæc sit actus spiritualis, solius potestatis spiritualis esse debet. Sed cum Ecclesia non dispenset in lege sua, sed Dei, non potest id agere, nisi nomine ipsius Dei. Et quidem ob *justam causam*, quia inferior cum sit simplex executor, non potest sine legitima causa dispensare in lege superioris ¹: quod si agat, invalide agit juxta veriorum sententiam, et peccat, nisi bona fide eum excuset. Esset legitima causa, si quis vovisset ex ira, aut tristitiæ impulsu, aut levi timore naufragii, incendii, mortis vel alterius mali ². Item sufficiens causa est dispensandi notabilis difficultas in voti executione (etsi antea prævisa), nempe si voto obstrictus esset in periculo gravi votum violandi, aut si magnis scrupulis vexaretur. Item bonum commune tam Ecclesiæ quam reipublicæ et familiæ, et major etiam profectus voventis. Cum autem omne factum præsumatur recte factum, in dubio an fuerit sufficiens dispensationis causa, standum pro valore dispensationis jam concessæ.

Attamen cum hæc vota dispensandi potestas ad externam gubernationem pertineat (sicuti potestas ferendi leges, quarum naturam imitatur votum) illam non habent, nisi qui externa pollent jurisdictione. Isti porro præter summum Pontificem in tota Ecclesia (qui dispensare solet fidele sorgano Pœnitentiarii majoris, si agatur de votis occultis: si de publicis, organo Datarii), sunt: 1) Episcopus in sua Diœcesi, et Vicarius capitularis, Sede vacante. 2) Prælati regularium in suos subditos, si habeant jurisdictionem quasi episcopalem. 3) Quilibet a superiore ecclesiastico delegatus, si tonsuratus. Excepe nisi ab ipso Romano Pontifice sit illis limitata potestas, si nempe Pontifex dispensationem sibi reservavit, prout sibi revera reservavit, præter solemniam, ex consuetudine ubique receptam, ac canonico ipso Jure: 1) *Votum Religionem approbatam ingrediendi*. 2)

¹ Si causa non sufficit ad integram dispensationem, votum partim dispensari et partim commutari potest. Ad legitimam commutationem atque dispensationem hæc tria maxime sunt consideranda, nempe: *quid liceat secundum æquitatem, quid deceat secundum honestatem, quid expediat secundum utilitatem*. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 251 et n. 262. Bouix, *De Episcopo*, p. 5^a, c. 23.

² Item est si quis vovisset dum erat impuber ob non adeo maturam deliberationem; votum est validum, sed ob hanc causam facile dispensabile absque commutatione.

Votum perpetuæ castitatis. 3) *Votum peregrinationis Hierosolymitanæ*, id est *ad Terram Sanctam.* 4) *Votum peregrinationis ad Limina Apostolorum.* 5) *Votum peregrinationis ad S. Jacobum Compostellanum* ¹ Quæ tamen reservatio utpote odiosa, stricte est interpretanda; ideoque extendi non debet, nisi ad vota proprie dicta, absoluta, omnino libera, perfecta, determinata: et quoad substantiam, non vero quoad circumstantias, ita ut si in hisce ex parte deficient, quamvis valida, non tamen sint reservata Papæ, sed in illis poterit Episcopus dispensare ². Imo potest Episcopus dispensare in votis reservatis, etsi perfectis, absolutis ac determinatis, ob urgentem necessitatem, uti si non sit facilis accessus ad Papam; et in mora sit periculum gravis damni spiritualis vel temporalis, proprii vel alieni. Tunc, illi censetur communiter tradita facultas ad grave illud damnum impediendum ³ (M).

67. *An (quæres) votum, si sit emissum in utilitatem tertii possit dispensari?*

R. *Votum*, si fuit emissum principaliter in utilitatem tertii, et iste tertius sit determinatus, v. g., talis pauper, talis Ecclesia, nullimode potest dispensari, ubi semel a paupere illo vel rectore illius Ecclesiæ acceptatum sit; nam ille pauper, illa Ecclesia, verum jus acquirat, quo citra injuriam sine consensu partis expoliari non potest. Diximus: *ubi acceptatum sit*; nam ante acceptationem non consummatur traditio. Diximus: *si fuit emissum principaliter in utilitatem tertii*; aliter enim esset, si sit emissum principaliter in Dei honorem; tunc tertius non acquireret verum jus ad rem promissam, nisi dependenter a Dei voluntate, quæ relaxari potest. Multo minus potest dispensari (neque in vim Jubilæi) promissio mutua, ut evenit in votis et juramentis perseverantiæ, quæ fiunt ab aliquibus Congregationibus: nam illa assumunt rationem contractus, nempe Congregatio se obligat ad sustentandum subditum, et hic ad inserviendum: idque declaravit Benedictus XIV, Bulla *Convocatis* 1748; quod confirmavit Bulla *Inter præteritos* 1749 ⁴.

¹ *Extrav. Comm.*, l. v, tit. 9, cap. 5. V. Pavone, *La Luce ecc.*, § 198.

² Diximus: 1) *vota proprie dicta*: unde non esset reservatum votum emittendi votum reservatum; quia non esset votum factum, sed faciendum. Item est, si non sit principaliter emissum in honorem Dei; 2) *Absoluta*: unde vota non sunt Pontifici reservata, si sint poenalia; vel conditionata, probabilius etiam conditione impleta; 3) *Libera omnino*: unde vota non sunt reservata, si sint emissa etiam sub levi metu ab alio incusso; 4) *Perfecta*: unde non essent reservata, si emissa sub levi obligatione; vel si non sint completa in suo genere. Hinc votum castitatis, si non excludat omnem actum venereum, non est reservatum: quare non censetur Pontifici reservatum votum non nubendi, non adulterandi, non fornicandi, non petendi debitum, nec votum quod indirecte tantum castitatem respicit, uti votum sacros Ordines suscipiendi; 5) *Determinata*: hinc non esset reservatum votum disjunctivum; 6) *Quoad substantiam*: unde quamvis sint reservata vota, non tamen reservatæ sunt circumstantiæ ipsorum, uti peregrinandi mendicando; item si quis voveat ingressum in Religionem arctiorem, potest Episcopus dispensare, ut etiam benigniorem is ingrediatur. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, nn. 257 et seqq.

³ V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, nn. 807, 808, 1025 et 1059.

⁴ De hoc agebat s. Alphonsus (Tannoja in ejus *Vita*, lib. ii, c. 14): *Il giuramento è in*

68. Voto irritatio: voti irritatio est *ejusdem annullatio facta ab eo, qui potestatem habet in voventem, vel in voti materiam*. Hoc jus in natura fundatum est ex Angelico ¹; nam est de Jure naturæ, quod in superiore sit dominativa potestas, qui ideo valide semper irritat vota subditorum, licet ratificaverit. Voti autem irritatio duplex est: una *directa* quæ immediate et directe cadit in personam voventem; altera *indirecta*, quæ nonnisi indirecte et mediate cadit in voventem. Hoc autem est discrimen, quod vota directe irrita nunquam reviviscunt, quia censentur facta sub implicita conditione *nisi superior contradixerit*; vota vero indirecte irrita, reviviscunt quando sine alterius præjudicio adimpleri possunt; unde tunc habetur potius voti suspensio, quam annullatio. Hoc posito, dicimus:

1) Omnis superior potestate dominativa præditus in voluntatem alterius, ut est superior regularis vi voti obedientiæ, potest omnia subditorum vota directe irritare. Hinc vota particularia Regularium possunt irritari a summo Pontifice, a superioribus domus vel Ordinis; item ab Episcopo, si Ordines illi sint subjecti ². 2) Quivis alius superior vel dominus irritare poterit indirecte omnia subditorum vota in iis, in quibus ejus potestas læditur; quia quisque jus habet, ne in suo dominio offendatur. Hinc v. g. herus potest irritare vel suspendere vota famulorum (ut votum quotidie Missam audiendi), si inde obsequium ipsi debitum impediat vel minuat.

Nota. Vota subditorum etiam sine causa valide irritari possunt; quia censetur semper emissa sub conditione consensus superioris; unde obedientia stat pro causa. Attamen in praxi difficulter poterit a peccato id excusari; esset enim actus otiosus, et irrationabiliter profectus alterius impediretur. Sed in sententia forte probabiliori, secluso scandalo aut contemptu, superior irritans sine causa non peccat nisi venialiter, etsi vota positive probaverit; quia semper disponit de jure suo. Hæc tamen vota quoadusque irritentur, probabilius cum d. Thoma valida sunt in iis, quæ superiorum mandatis atque jurisdictioni non præjudicant; quia subditi non carent voluntate, sed eam tantum subicere debent superiori, quando ipse contradicit.

69. Q. 1. Quinam possunt vota filiorum-familias irritare?

R. Si agatur de filiis qui adhuc impuberes voverunt, pater (et in ejus defectu avus paternus) potest directe vota omnia filiorum irritare sive personalia sive realia, etiam adepta pubertate; in illa enim

mano del congregato come uno scudo ccontro del demonio, che mette in salvo la propria incostanza, e fermo lo rende nella vocazione e nel servizio di Dio. Il giuramento è come un'ancora da cui fermata la nave, benchè sia combattuta dai venti, pure sta salda in porto, senza temere alcun danno. V. Opus Mor. l. III, n. 255. Homo Apost. tract. v, n. 41.

¹ 2, 2, q. 189, a. 5. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 227, 239.

² Attamen votum transeundi ad Religionem strictiorem ex c. *Licet xviii de regul.* nequit irritari a Prælato religioso. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 233.

ætate deesse censetur perfecta deliberatio ad tantam obligationem suscipiendam; ideo ad talem defectum lex prospexit, præbendo parentibus facultatem irritandi ¹. In dubio, utrum votum ante, aut post pubertatem emissum sit, adhuc in patre ea facultas existit, quia antecederet possidet potestas paterna.

Si vero agatur de filiis qui jam puberes voverunt, non possunt neque indirecte parentes irritare *vota personalia*, v. g., castitatis, frequentiae Sacramentorum, etc. (nisi domesticæ rerum procurationi graviter adversentur, uti esset votum peregrinationis vel diuturnæ absentiae); jam enim in ea ætate filii propriæ saluti consulere valent, et quoad eam sunt sui juris. *Ex quo homo venit ad annos pubertatis* (ait d. Thomas), *si sit liberæ conditionis, est suæ potestatis quantum ad ea quæ pertinent ad suam personam, puta quod obliget se Religioni per votum, vel quod matrimonium contrahat* ². Possunt tamen irritare indirecte *vota realia*; quia in minori ætate constituti filii-familias bonorum suorum carent administratione, nisi agatur de peculio castrensi aut quasi-castrensi, vel de filio emancipato ³.

Quæ de patre dicta sunt respectu filii-familias, eadem valent de tutore respectu minoris; cum succedat in locum patris. Imo probabilius est, hanc potestatem etiam matri inesse saltem quoad *vota personalia*, licet patre existente; cum ipsi quoque matri filii teneantur obedire, et Angelicus indistincte parentibus hanc facultatem faciat. Sed cum hoc discrimine, quod potest pater irritare *vota filiorum* contradicente matre; non vero mater, patre contradicente ⁴.

70. Q. 2. *Quidnam potest maritus circa vota uxoris?*

R. Sunt qui docent: maritum nonnisi indirecte posse irritare *vota suæ uxoris*, quatenus nempe sibi præjudicant; sic enim satis est provisum mariti juribus. Sed probabilior saltem extrinsece videtur contraria sententia quæ tradit maritum posse directe irritare omnia *vota uxoris* post matrimonium emissa: licet neque usui matrimonii, neque prolis educationi, neque domesticæ administrationi adversentur, et licet essent exequenda post ejus mortem: *Evidentissime apparet*, ait d. Ambrosius apud Salmanticenses, *ita virum esse caput mulieris, ut nulla vota abstinentiæ vel religiosæ conversationis liceat sibi sine ejus licentia Deo offerre*. Et doctor Angelicus: *Nullum votum Religiosi est firmum, nisi de consensu Prælati; sicut nec votum puellæ existentis in domo, nisi sit de consensu patris; nec uxoris,*

¹ Caus. 20, c. 2, *Puella*, q. 2.

² 2, 2, q. 88, a. 8.

³ Can. 2, caus. 20, q. 2.

⁴ Eandem facultatem tribuunt, si alii desint, magistro cum discipulo, et hero cum servo parvulo. V. Suarez, *De Relig.* tract. vi, l. vi, c. 6.

nisi sit de consensu mariti 1. Ratio est illud Apostoli: *Mulier debet esse subjecta viro, sicut membrum capiti* 2.

Diximus: *post matrimonium emissa*; vota enim ante emissa, non potest vir directe irritare, cum non fuerint emissa tempore subjectionis; etsi possit eorum suspendere executionem, si præjudicant ejusdem potestati. Item dicendum si dubitetur, an vota sint post conjugium emissa; quia tunc possessio mariti est dubia, ideoque quoadusque probetur, prævalet certa et anterior mulieris possessio; neque enim vir semper habuit auctoritatem super mulierem quam duxit, sicut illam jugiter habet pater respectu filii.

Uxor autem, utpote sub viri potestate, nequit directe irritare illius vota; hoc enim esset dominatum exercere. Poterit tamen indirecte, casu quo adversentur usui matrimonii et internæ domus procurationi, cum harum rerum et uxori suæ sint partes. Esset votum magnæ abstinentiæ, induendi habitum heremiticum, etc.

71. *Quid (quæres) de voto castitatis a conjugibus emisso?*

R. Si votum emissum sit a conjugibus mutuo consensu, communis est sententia, votum esse validum, et a neutro revocari posse; quia virtualiter uterque cessit juri suo. Non desunt tamen qui volunt adhuc posse maritum irritare votum uxoris suæ; cum hæc irritatio fundata sit in ipso jure, quo se vir nequit irrevocabiliter expoliare; quia tamen hoc est contra communem sententiam, ideo illud sapientibus remittimus.

Si vero votum emissum sit ab uno tantum conjuge, illud validum erit: unde talis vovens debet quidem reddere petenti, non tamen petere. Hinc Angelicus: *Non peccat reddendo, quia hoc necessitatis est; peccat autem exigendo, quia hoc est voluntatis* 3, quæ est ligata per votum præcedens. Conjux tamen non vovens, poterit votum hujusmodi irritare; cum ipsi onerosum sit, maxime si sit vir, qui voverit; quia valde gravosum est uxorem cogi semper ad petendum. Imo votum vovens adhuc potest petere, si altera pars in periculo incontinentiæ versetur et ob verecundiam non petat; tunc enim esset potius interpretative reddere 4.

1 2, 2, q. 88, a. 8, ad 8. Quod tamen hic tradit maxime de filiis, intellige quoad dispositionem domesticam ex dictis; non autem quantum ad ea, quæ pertinent ad suam personam; nam quoad hæc homo, ex quo venit ad annos pubertatis, si sit liberæ conditionis, est suæ potestatis.

2 Eph. v. V. Liguori, *Homo Apost.* tract. v, n. 36; *Op. Mor.* l. III, n. 234.

3 Quodl. 3, a. 18. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 235, 239.

4 Talia vota docent communiter esse irritanda; at potius videntur semper esse invalida, utpote de materia inepta. Ratio ex Angelico, quia si unus nunquam peteret debitum ob votum, ex hoc alteri matrimonium onerosum redderetur, dum oporteret unum semper confusionem debiti petendi subire; ideo alii probabilius dicunt quod nullimode potest unus absque consensu alterius vovere (In 4 sent. d. 32. q. 4). V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 235.

CAPUT TERTIUM

De juramento, et adjuratione ¹.

72. Juramentum: definiri solet *Invocatio Divini Numinis tanquam primæ et infallibilis veritatis, in testem alicujus rei*. Hæc potest etiam fieri tacite et implicite, si nempe juretur per creaturas, prout hæc referuntur ad Deum. Talis autem invocatio in eo sita est, quod jurans velit, quantum in se est, Deum id quod jurat attestari, non præcise per miraculum, quod est tentare Deum: sed quando et quomodo eidem placuerit, sive in hac sive in alia vita. Unde patet maximam juramenti efficaciam; adducitur enim ipse Deus, falli et fallere nescius in testimonium. Hinc Apostolus: *Omnis controversiæ finis ad confirmationem est juramentum* ². Ex tradita definitione constat, non omnes locutiones, quæ per quemdam juramenti modum effe-
 runt, verum esse juramentum. Videlicet intentio ipsa loquentis imprimis inspicienda est: quia (pro foro saltem interno) juramentum non habetur, nisi duo interveniant, nempe et intentio saltem virtualis jurandi, et locutio qua Deus expresse vel tacite in testem adducatur, quæcunque verborum formula adhibeatur.

Hinc colliges non vere jurare qui diceret: *juro ita esse per conscientiam meam, in conscientia, super conscientia mea, in rei veritate, in fide viri probi vel sacerdotis*; nam hic Deus nec tacite, nec expresse in testem vocatur. Neque jurare censebitur qui jurat per creaturas, si tales sint, ut in iis speciali modo non elucescant divina attributa, v. g., si quis dicat: *juro per hanc herbam, per hunc equum, per hunc lapidem*. Si vero creaturæ sint nobiliores et tales, ut specialiter in iis divina elucescat natura, verum erit juramentum, ut si quis dicat: *Juro per animam meam, per cælum, per templum, per sanctos, per crucem, per Evangelium, per fidem catholicam*. Ratio disparitatis: locutiones prioris generis non censentur factæ cum ulla relatione ad Deum; at locutiones aliæ talem in loquentis animo relationem ex se exhibent (unde in dubio intentionis sic accipiendæ

¹ V. Del-Bene, *Tractatus de juramento, in quo et de ejus et voti relaxationibus etc.*; nec non de mendacio, perjurio, adjuratione, etc., eruditissime tractatur.

² Hebr. vi. Juramentum a jure deducitur, vel quia jus veritatis redditur Deo, vel quia jure inductum est ad veritatem firmandam, vel quia quod juratur, facit jus ac legem. Qui porro non credit in Deum (si quis revera sit) inaniter jurat, quia ex se nomen inane usurpat. Attamen a juramento non dispensatur: *la legge patria non accorda alcun privilegio agli atei ed ai razionalisti; essi devono quindi deporre in giudizio sotto il vincolo del giuramento nelle forme prescritte dal Codice di procedura penale* (Cassazione di Torino; 1873).

sunt). Nam *anima* est spiritus de ejus spiritu; *cælum* est ejus habitatio; *terra* illius scabellum; *templum* illius domus; *sancti* de ejus sanctitate participant; *crux* illius patibulum est; *Sacramentum* ipse instituit; *Evangelium* ipse dictavit; *fidei* ipse est consummator ¹.

73. Juramentum multipliciter potest spectari:

1. Ratione *formæ* quæ concipitur; aliud est *verbale*, quod solis verbis conflatur. Aliud *reale* quod includit aliquam corporis actionem, v. g., crucis contactum. Aliud *mixtum* quod coalescit ex verbis simul et corporis actione: hæc jurandi ratio a jurisperitis modus vocatur *corporaliter* jurandi. Aliud *explicitum*, quod Deum conceptis verbis vocat in testem, ut si dicat: *testis est mihi Deus*. Aliud *implicitum* ut cum quis jurat per creaturas, sed quatenus in iis elucet speciale Dei attributum. Aliud *solemne* quod conjungitur cum cæremoniis quibusdam, v. g., cum Missa. *Simplex* aliud, quod puram Dei invocationem præfert. Aliud *contestatorium*, quod Deum simpliciter vocat in testem. Aliud *execratorium* (dicitur etiam *imprecatorium*) quod vocat Deum in testem, et vindicem perjurii, v. g.: *Deus me morte puniat hoc loco, si mentior* ². Tandem aliud *comminatorium* est, cum sub attestatione divini Numinis alteri quis minatur pœnam, v. g., *juro per Deum, quod nisi hæc tu feceris, pœnas lues* ³.

2. Ratione *temporis*, quod in juramento indicatur; et aliud est assertorium, aliud promissorium. *Assertorium* vocat Deum in testem rei præteritæ vel præsentis, v. g.: *testor coram Deo, me non esse talis criminis reum*. E contra *promissorium* Deum vocat in testem rei futuræ, quæ juramento promittitur: *Juro coram Deo, me Superioribus meis semper obtemperaturum in omnibus*.

3. Denique ratione *loci*, ubi fit juramentum, aliud est *judiciale*, si in judicio; aliud *extrajudiciale*, si emittitur extra judicium. Et ipsum juramentum judiciale duplex est prout defertur ab una litigantium parte, vel judice. Si 1, dicitur *decisorium*, quia ab eo dependere censetur decisio causæ; si 2, dicitur *ex officio*, quia judex illud defert ex officio suo ⁴.

1 « Attesochè certe persone poco istruite, principalmente i giovanetti, s'accusano di aver giurato pronunziando alcune locuzioni triviali, è bene l'avvertirle che cotali parlari non sono giuramenti, avvisandole però che non si debbono mai applicare alle cose sante, e che non convien proferirle contro chicchessia. » Ita Gousset. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 135.

2 Huc revocatur formula: *Ita me Deus adjuvet, et hæc sancta Dei Evangelia*; sicut enim qui hæc pronuntiat bonum sibi ominatur, si verum dicet; ita malum sibi imprecatur, si mentiatur.

3 Si hæc verba proferantur a parentibus in filios, ordinarie non obligant; quia vel fiunt ob res inutiles, vel calore iracundiæ, vel cum intentione simpliciter terrendi. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 139.

4 Juramentum judiciale multiplex est: aliud est *calumnice*, aliud *malitiæ*, aliud *veritatis*. Primum illud est quod ponunt litigantes, qui nempe jurant se non calumniandi animo aut nocendi, sed ex bona causa et bona fide litem agere ac sustinere. Secundum est illud quod uni parti in lite defertur, quia suspicionem tribuit quod aliquid

Omnia numerata juramenta per se loquendo sunt ejusdem speciei; cum omnia Dei veracitatem respiciant.

De fide autem est juramentum esse bonum et honestum; ac licitum esse jurare, debitis intervenientibus conditionibus ¹. In veteri Testamento legitur: *Dominum Deum tuum timebis et illi soli servies*, ac *per Nomen illius jurabis* ². Et in novo habemus inter cetera illud Pauli: *testem Deum invoco in animam meam: quæ... scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior* ³. Hinc Augustinus: *Invenimus jurasse Sanctos, jurasse primitus ipsum Dominum, in quo non est omnino peccatum; non ergo est peccatum jurare* ⁴. Et sane per juramentum Deus honoratur, cum habeatur, credatur et invocetur uti infallibilis Veritas. Unde dicitur: *laudabuntur omnes qui jurant in eo* ⁵. Merito ergo a Concilio Constantiensi damnata est hæc Wiclephi propositio: *Juramenta illicita sunt, quæ fiunt ad roborandos humanos contractus et commercia civilia*.

74. Q. 1. *Quinam jurare possunt ac debent?*

R. De Jure naturæ omnis homo si rationis particeps, jurare potest; nam jure naturæ quilibet ratione utens confirmare potest dictum suum per testimonium majoris veritatis, nempe Divinæ. Verum de Jure canonico, ordinarie repelluntur a juramento in judicio ferendo: 1) *Impuberes* ob defectum maturitatis. 2) In causa criminali *etiam puberes*, qui nondum ad ætatem annorum viginti pervenerint, exceptis casibus quibusdam gravioribus, uti si agatur de aperiendo crimine læsæ majestatis, vel de revelatione domini occisi ⁶. 3) *Perjuri*, quibus nulla fides ⁷. Ceteri omnes generatim loquendo jurare possunt, cum hac tamen advertentia: quod olim juramentum simplex præstari poterat etiam per procuratorem; nunc semper personaliter præstari debet ⁸.

Regulariter autem urget obligatio jurandi: 1) Quoties id necessarium est ad subveniendum proximo, ex lege caritatis. 2) Quoties a superiore legitime exigitur: sic ordinarie ad juramentum obligantur tum illi, qui in aliqua communitate recipiuntur, tum illi, qui aliquo publico officio donantur, uti Episcopi, Canonici, Beneficiati, Confessarii, Medici, Testes, etc. Hoc enim valde confert, ut omnes proprium munus pro conscientia adimpleant; hinc propositio 75 Sy-

dicat aut faciat malitiose. *Tertium* est juramentum testi um qui jurant de tota veritate dicenda circa illam rem, de qua interrogantur. Schmalgrüber, *Jus eccles. universum*; De juramento calumniæ.

1 Est contra Pelagianos, Waldenses, Anabaptistas, Quacheros, Anglicanos, Americanos, etc. V. Bergier, *Dizionario*: Vº *Giuramento*. Moroni, Vº *Giuramento*.

2 Deut. vi.

3 II, Cor. 1; et Gal. I.

4 Serm. CLXXX.

5 Ps. LXII.

6 L. xx de testib. L. x de quæst. L. XIV de Senat. cons. Silantiano.

7 Cod. pœn. art. 374.

8 Cod. civ. art. 1362. C. M. 2398.

nodi Pistoriensis, in qua improbantur hæc juramenta, merito a Pio VII damnata fuit ¹.

Verum quod speciatim ad *ecclesiasticos* pertinet, isti absque licentia Ordinarii, Episcopi absque licentia Papæ (sicut religiosi absque licentia sui Prælati) *in judicio* jurare non debent coram judice non suo, etsi ecclesiastico. Id colligitur ex Jure canonico, ubi generatim dicitur: *Episcopus inconsulto Romano Pontifice, vel quisque clericus inconsulto Prælato suo minime jurare audeat*: quod magis verum est, si sit jurandum coram judice laico ². Ratio est, quia juramentum judiciale est coactivum a judice impositum; at non est decens ut laicus hanc potestatem exerceat in clericos sine licentia illorum Prælatorum. Clericus tamen qui sine tali licentia coram judice laico comparet et jurat (vel jurat indebito modo sine gravi causa), peccat: at nullam incurrit pœnam ipso facto, cum nulla sit statuta; nec etiam vitiatur processus aut judicium irritum fit, cum nullibi invalidetur. Attamen in causa criminali etsi juret de superioris licentia, debet præmittere protestationem, se non agere ad vindictam nec ad pœnam sanguinis, ne si hæc sequatur, incurrat in irregularitatem.

Diximus: *in judicio*; etenim si ecclesiastici contractum ineant cum laicis, possunt jurare etiam sine consensu Episcopi; nam hoc juramentum est voluntarium et nullo jure prohibetur clerico. Imo hanc regulam generalem ponit Wagnereck, quod justa causa exigente, possit clericus sine licentia superioris jurare, quando a Jure expresse non prohibetur; ratio est, quia in his, quæ sunt in genere permissorum omnia intelliguntur permissa, nisi sint expresse prohibita, uti expresse prohibetur juramentum fidelitatis laicis factæ ⁴.

75. Ut tamen juramentum sit licitum, debitæ requiruntur conditiones, quas quidem ipse tradidit Deus: *Jurabis, vivit Dominum, in veritate et in judicio et in justitia* ⁵. Ubi d. Hieronymus: *Animadvertendum est, quod juramentum hos habeat limites, veritatem, judicium atque justitiam: si ista defuerint, nequaquam erit juramentum, sed perjurium*. Et violaretur secundum Decalogi præceptum: *non assu-*

¹ Lege civili pœnali, art. 233, officialis publicus qui munus suum exercet ante præstitum juramentum, mulctatur.

² Huic responsioni conformis est Instructio S. C. Immunitatis pro regno Pedemontano maxime quoad episcopos 14 jun. 1823. Hæc autem præscriptio in Italia est in sua viridi observantia; non item extra, ut dicunt: alicubi enim nonnisi particulares Synodi id præscribunt, quibus utique parendum est; alicubi tacent omnino. V. De-Bruck, *De l'État religieuse en Belgique au XIX siècle*, n. 22. Bruxelles, 1864. Item Ferraris, *Vº Festis*, a. 2.

³ Cap. *Nullus* xxii; c. *Prælati*. V. disputata Lib. I, n. 516.

⁴ Cap. *Inter corporalia* ii de transl. *Episc.* Igitur (concludit Schmalgrüber) nisi speciali lege prohibeatur clericis, possunt jurare, imo quandoque debent, quando illud lex jubet et ubi per consuetudinem non est derogatum quoad clericos: sic ecclesiastici indiscriminatim jurare solent, quoties aliquod munus, etiam civile, suscipiunt. De juramento vero fidelitatis plura vid. Lib. IV. *Append.*

⁵ Jer. IV. V. Veith, *S. Scriptura contra incredulos vindicata*, in 3 Reg.

mes Nomen Dei tui in vanum; non enim insontem habebit Dominus eum, qui assumpserit Nomen Domini Dei sui.

76. Veritas ad jurandum: Veritas hic tota subjectiva est, in eo nempe posita quod jurans certus sit de veritate rei, quæ sui juramenti materiam constituit. Non tamen requiritur certitudo absoluta et omnino infallibilis, quæ adstruitur ex argumentis metaphysicis et physicis, alioquin fere nunquam liceret jurare. Sed sufficit moralis, id est tanta veri probabilitas, quæ ad certitudinem moralem pertingat, sive quæ in mente jurantis est prudens æstimatio seu judicium ipsi dictans verum quod juramento affirmat vel negat. Unde excludit quidem omne mendacium in ipso jurante, non autem excludit omnem errorem qui esse potest in ipsa re ¹.

77. Quid dicendum de restrictionibus aut æquivocationibus in juramentis? Si agatur de æquivocatione et restrictione *stricte mentali*, cum nempe ambiguus et diversus sensus, quem verba continent, ex nullis adjunctis ab auditoribus percipi potest, certum est illas nunquam licitas esse neque sine juramento. Constat ex propositionibus damnatis ab Innocentio XI; sic enim loqui mendacium est, nam verus sensus in mente habitus nullimode potest intelligi. Hinc Scriptura: *Qui sophisticè loquitur, odibilis est* ²

Si vero res sit de æquivocatione et restrictione *late mentali*, quod evenit quando sensus diversus et ambiguus ex modo respondendi, ex usu recepto, vel aliis circumstantiis satis potest ab auditoribus intelligi, etsi defectu advertentiæ hic et nunc non attendatur, tunc cum d. Thoma et d. Augustino commune est vel apud ipsos rigidiores, licere ex justa causa et per se loquendo illis uti etiam cum juramento; tunc enim non decipimus proximum nostrum, sed permitimus ut decipiat ipse se: nec tenemur ex alia parte ad mentem aliorum loqui, rationabili extante causa. Nec mendacium est: nam sensus in mente retentus ex adjunctis satis percipi potest: unde prudens tantum est veritatis occultatio. Idque probat exemplum ipsiusmet Christi Domini, qui rogatus, ut ad quandam festivitatem ascenderet, respondit: *non ascendo* ³; et tamen ascendit: at nunquid est mentitus Christus? absit; *non est Deus quasi homo ut mentiatur; non mentitur Deus; imo abominatio est Domino labia mendacia* ⁴. Dixit igitur: *non ascendo*, subintelligendo *palam et manifeste*, sicuti inter-

¹ Imo volunt posse a nobis affirmari cum juramento etiam quod audivimus a persona ita fide digna, ut moraliter certos nos faciat: si tamen excipiatur materia judicii, ubi juramentum quod exigitur, est de certitudine propria, et juxta gradum suum; quando si tratta di testimonianza in giudizio, si debbono esporre i motivi della propria testimonianza, onde i giudici possano debitamente apprezzarla. Gousset. V. Linguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 147, etc.

² Joann. VII. V. Cornelius A-Lapide hic. Ferraris, Vº *Restrictio mentalis*. Carriere, *De justitia*. Vid. etiam dicenda de mendacio, Tract. De Restitutione.

³ Joann. VII. V. Corn. A-Lapide, in hoc loco.

⁴ Numer. XXIII; ad tit. I; Prov. XII.

rogatio præseferbat, et eruitur ex textu, et exponunt Chrysostomus, Theofilactus et Eutimius. Item rogatus de die judicii extremi respondit: *de die illo.... nemo scit neque Filius*, subintelligendo *ad manifestandum*, sicuti volebant Discipuli, uti interpretantur Hieronymus, Augustinus, Ambrosius et Basilius ¹. Adde inconvenientia, quæ secus evenirent; si non liceret, justa extante causa, uti tali restrictione, nullus esset modus secretum honeste celandi: hoc autem humanæ societati non minus esset perniciosum, quam ipsum mendacium. Non tamen est negandum majorem causam requiri ad æquivocandum cum juramento quam sine juramento; quia divinum testimonium non est ita facile usurpandum ².

Diximus 1: *Ex justa causa*, ne temere inducatur tergiversandi locus; nam licet id non sit mendacium, aliquod tamen detrimentum affert communi convictui, cum semper auditores non possint esse ita cauti, ut omnes æquivocationes cavere possint. Justa autem causa esset, ut dicunt communiter, quicumque finis honestus ad servanda bona quæ nobis prosunt, vel etiam ad se liberandum ab importuna interrogatione. Docent tamen probabilius quod si sola causa desit, tergiversatio non sit nisi venialis; quia defectus est tantum in discretione. — Diximus 2: *per se loquendo*; nam æquivocis verbis sub gravi prohibemur uti: a) Si inde auditoribus grave damnum eveniret et nullum nobis; illud enim ex caritate tenemur avertere; b) Si contractus mutuo celebrantur; debemus enim ex justitia verba ad mentem contrahentis nude proferre, ne eum decipiamus; c) Si superior in rebus sui officii legitime interrogat: uti si ad sacros Ordines promovendus interrogetur de natalibus, de irregularitate, vel volens contrahere matrimonium interrogetur de impedimentis. Tunc debemus in sensu interrogantis clare respondere: secus justitia publica ac bonum communis nimis frequenter læderetur ³.

78. Judicium ad juramentum: *Judicium hic sumitur*, inquit Angelicus, *pro judicio discretionis* ⁴; cum enim juramentum sit res sanctissima, non debet fieri absque prudentia, consideratione ac reverentia: quæ tria in discretionis judicio continentur. Quare juraturus debet diligenter perpendere: 1) An juramentum sit necessarium ratione proprii officii. 2) An notabilis spes affulgeat fore, ut alii credant. 3) An rem juramento promissam tempore suo præstare valeat, ne in discrimen juramenti violandi adducatur.

¹ Marci, xxiv. « Con queste parole, dice Bergier (*Dizionario V^o Agnoetes*), il Salvatore voleva reprimere l'indiscreta curiosità de'suoi Discepoli, facendo loro comprendere che non era a proposito, ch'egli rivelasse loro questo segreto. La sua risposta ha lo stesso senso di quella di un padre, che dice ad un figlio di troppo curioso: *non so nulla.* » Gousset.

² V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 135. Et Lessius, *De veritate* ubi plura.

³ V. Lib. I *De obligationibus*, quæ disputata sunt *de judice*.

⁴ 2, 2, q. 89, a. 3. V. De-Lugo, *De pde*, disput. IV.

Ubi tamen non desit, nisi iudicium in juramento, ut si quis juret absque necessitate, ex quadam levitate, vel consuetudine, non erit, ut plurimum, nisi veniale ex communi sententia cum s. Antonino: quia gravem injuriam contra Deum continere non videtur. *Ut plurimum*; quia in consuetudine frequenter jurandi adest periculum scandali et perjurii: sub quo respectu juramentum iudicio destitutum potest esse etiam mortale, sicut advertit Augustinus. Hinc Scriptura: *Jurationi non assuescat os tuum, multi enim casus in illa...*; *vir multum jurans implebitur iniquitate, et non discedet a domo illius plaga* ¹. Et laudatus Doctor: *Istam consuetudinem jurandi avertite a vobis, amputate a linguis vestris, circumcidite ab ore vestro* ².

79. Justitia in juramento: Juramenti justitia in eo consistit, ut res jurata sit justa et honesta. Justitiæ defectus in juramento *promissorio* est semper grave peccatum; hinc mortaliter peccat qui jurat se facturum rem mortaliter malam, v. g., Titium interfectorum: et hic habentur duæ malitiæ, una quia vult malum, altera quia ad hoc abutitur auctoritate Dei odio habentis omne malum. Quod tenet etsi agatur de consummando peccato tantum veniali; quia sic jurans, quantum in se est, Deum facit complicem peccati sui. Neque tenet juramentum; cum non sit obligatorium contra bonos mores nec vinculum rerum vanarum. Hinc probabilius neque obligat promissio jurata prodigi; quia est saltem leviter mala ³.

Verum si defectus justitiæ contingat in juramento *assertorio*, probabilius jurare non est nisi peccatum veniale; quia tunc juramentum non assumitur ad firmandam voluntatem exequendi malum, sed tantum pronuntiatur ad alios certiorandos de suo peccato, quod quidem non reputatur, nisi quædam animi levitas, ut docent Suarez, Sanchez et alii, ut si quis juret se revera peccasse in illa circumstantia. Excipe si id contingat cum gravi audientium scandalo; vel si complacentiam peccati confirmet; vel si juramentum assumatur ad firmandam gravem proximi detractionem: tunc adhiberetur uti medium ad alterius infamiam certiolem reddendam; quod mortale est ⁴.

80. Perjurium: Perjurium generatim sumptum, licet sit quodlibet juramentum destitutum veritate, justitia et iudicio; attamen ex s. Thoma a falsitate præcipue specificatur perversitas illius; cum ista intimius ejus substantiam inficiat ⁵. Ideo perjurium proprie erit juramentum veritate destitutum; quod ex natura sua mortale est; quia irrogat Deo injuriam, eum in testem falsitatis adducendo. Neque par-

¹ Eccli. xxiii. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 145.

² Serm. clxxx *De verb. Dom.* V. Salvatori, *Istruzioni ecc.*, § 16.

³ Neque tenet juramentum, si quis juret contra evangelica Consilia; quia est impedivum inspirationis cœlestis; nisi sit in favorem tertii, ut si obligaveris tuum famulatum alicui; tunc ille jus jam acquisisset. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 146.

⁴ V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 133, 146. Et *Vindictæ Alphonsianæ* pag. 260.

⁵ 2, 2, q. 89, a. 7. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 150.

vitas materiæ excusat, quia semper graviter repugnat Deum testificari falsum; unde Augustinus: *peccatum perjurium et grande peccatum nemo dubitat* ¹. Et Innocentius XI hanc damnavit propositionem n. 24; *Vocare Deum in testem mendacii levis non videtur tanta irreverentia propter quam velit aut possit damnare hominem*.

Diximus: *ex natura sua*: potest enim esse culpa venialis per accidens, ob defectum nempe plenæ deliberationis vel consensus. Imo notandum quod communiter rustici non apprehendunt gravitatem perjurii, dum se confitentes de juramentis parum vel minime distinguunt juramenta vera a falsis ². Quare pro iis qui consuetudinem ad pejerandum habent confessarios potius censemus abstinendos esse ab instruendis his de peccato gravi quod revera est in perjurio, ne illorum peccata materialia, ob malum habitum formalia evadant. Sed sensim sine sensu, prudenter et fortiter insistendo, eos curare studeant, media apta suggerendo, v. g., ut statim dictum retractent, veniam petant, se pœniteant, orationem aliquam recitent, vel toties determinatam eleemosynam pauperi tribuant (N).

Ipsa lex civilis graviter in falsos testes perjuros animadvertit, nempe interdictione a publicis officiis, a juramento præstando et deferendo, item carcere et mulcta pecuniaria ³. Et Synodi Diocesanæ (ut Novariensis) generatim reservant *juratam falsi in judicio depositionem, veri reticentiam factam ab accusatore vel teste, inductionem falsi testis jurati in judicium*. Jure tandem canonico perjurii sunt infames, arcentur a testimonio ferendo, et ab ecclesiasticis Beneficiis ⁴.

81. Q. 1. *An res juramento promissa sit præstanda sub gravi?*

R. Affirmative, si res juramento promissa gravis est; cum juramentum nedum gravis promissionis vim minuat, imo potius eandem augeat, et servet ad pacta firmanda ⁵. Si vero res promissa est levis momenti, alii dicunt cum d. Thoma ac *Catechismo Romano*, rem juramento promissam, adhuc sub gravi esse præstandam; quia secus vocaretur Deus in testem falsitatis, si veritas non conformaretur rei promissæ. Alii cum s. Antonino, Antoine, Billuart, Layman, Sanchez, Sylvio, Soto et Suarez negant; nam si jurans actu juramenti habuit voluntatem implendi et postea promissa non implet, non committit mendacium, sed tantum infidelitatem, quæ (cum res promissa non sit gravis ex hypothesi) protrahi nequit ad culpam gravem. Qua ratione hæc sententia fortasse probabilior est.

¹ Sermone clxxx. Et ipse gentilis Cicero ² Leg. 9: *perjurii pœna divina exitium, humana dedecus*.

² Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 150: qui ex praxi in Missionibus hoc intellexit.

³ *Cod. pœn.* art. 374.

⁴ Can. VII, caus. 22, q. 3. V. Devoti, *Inst. Can.* l. III de perjurio.

⁵ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 272. Hæc autem permissio aliquid dandi transit ad hæredes, si sit licita et acceptata, cum hi in omnia jura et onera realia defuncti succedant; at vinculum religionis non transit utpote personale, ad hæredes, qui ideo non sunt perjuri si juramentum non servent, quamvis sint injusti. D. Thomas.

Quidquid sit, certum est, eum qui ex multo quod promisit, non omittit nisi parvum, non peccare mortaliter: v. g., si quis jurasset se numquam vinum bibiturum, non peccabit mortaliter parum vini bibendo: quia gravitas non afficit, nisi materiam universim sumptam ¹.

82 Q. 2. *Quid de juramento metu gravi et injusto extorto?*

R. In foro externo, ubi præsumitur ob metum defuisse animum certe jurandi, non obligat tale juramentum; item neque in foro interno si a jure civili vel canonico irritetur, quia esset contra leges illud infirmantes ob bonum commune; ideoque est de illicito. Hoc sensu non obligat juramentum metu gravi et injuste extortum super professione religiosa, sponsalibus, matrimonio, etc.

Si vero juramentum gravi et injusto metu extortum nulla lege sit irritum, an adhuc obliget in conscientia, alii negant cum S. Antonio; nam juramentum naturam actus sequi debet: atqui actus extortus ex tali metu est invalidus: ergo et juramentum. Verum longe probabilius alii cum Angelico docent, juramentum illud obligare, ne Deum testem falsi faciamus in re, quæ per se sine peccato dari potest ²: hinc in jure canonico dicitur juramentum metu initum facile relaxari; ergo illud supponitur validum ³. Ideo qui juravit solvere usuras aut dare pecuniam latroni, tenetur tribuere, ne adducatur Deus testis mendacii; sed potest postea repetere vel sibi compensare, ne iniquitas iniquo patrocinetur: *In juramento, quod quis coactus facit, ait Angelicus ⁴, duplex est obligatio: una quidem qua obligatur homini, cui aliquid promittit, et talis obligatio tollitur per coactionem, quo ille qui vim intulit, hoc meretur, ut ei promissum non servetur; alia autem est obligatio, qua quis Deo obligatur, ut impleat quod per Nomen ejus promisit, et talis obligatio non tollitur in foro conscientie; quia magis debet damnum temporale sustinere, quam juramentum violare. Potest tamen repetere in judicio quod solvit, vel Prælato denunciare, non obstante quod contrarium juravit; quia tale juramentum vergeret in deteriorem exitum, esset enim contra justitiam publicam ⁵.*

¹ Non peccat contra juramentum qui urbanitatis causa juravit se ante alterum non sessurum, bibiturum, ingressurum domum, etc., si ab altero coactus prius sedeat, bibat vel ingrediatur; quia plerumque juramentum est nullum defectu aut intentionis jurandi aut materiæ aptæ; vel si valeat, ab altero relaxatur. Arcendi tamen sunt homines ab hisce formulis, cum dedeant. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 180.

² 2, 2, q. 89, a. 7. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 173.

³ *Decretal.* l. I, tit. 24, *de jurej.* c. 15.

⁴ 2, 2, q. 89, a. 7. Quid si quis metu mortis latroni juravit, se ei daturum pecuniam, et insuper se velle illi consociari in furtis? Non valet juramentum de societate inuenda, quia est de illicito; valet tamen de pecunia solvenda, quia hanc dare potest sine peccato; igitur qui illam dare renuit, petat dispensationem. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 174, 177, *Homo Apost.* tract. v, n. 18.

⁵ *Verum ut quid tribuit si statim repetit?* R. Retributio et repetitio est sub diverso respectu; tribuitur Deo ob sanctitudinem juramenti, repetitur ab homine ob iniquitatem extorsionis; tunc verificatur illud *solve et repete*. Quisque potest abundare in sensu suo; sed non est cum P. Ballerini traducenda uti ridicula hæc obligatio, quam tot auctores imponunt cum d. Thoma.

83. Juramenti extinctio: Juramentum iis ferme modis cessat, quibus votum. Nempe:

1. *Cessatione causæ finalis*; nam sine causa non subsistit effectus: uti si quis v. g. juraverit, se esse puniturum discolos, sed isti emendentur.

2. *Mutatione notabili*; nam mutato objecto, mutatur etiam jurantis intentio. Hinc non obligatur juramento qui juratas promisit nuptias puellæ diviti, sanæ, virgini, bonæ famæ, si has dotes amittat. Item non peccat qui secretum juratum detegit, si non potest illud servare sine gravi suo, vel alterius damno; quia ipsa promissio secreti obligat tantum sub conditione, *nisi graviter noceat*. Sed excipe nisi agatur de secreto consilii, quod semper ob publicum bonum expedit observare.

3. *Irritatione*, quæ fit a quolibet dominatum habente in jurantem; et licet agatur de contractibus, si ab eodem possint irritari.

4. *Commutatione*, vel *dispensatione*, quæ quidem dantur ab habente jurisdictionem in externo foro¹. Qui habet facultatem dispensandi in votis, in iis dispensare potest etsi juramento firmata sint; quia tunc juramentum est quid accessorii. At juxta nostram sententiam valide non potest dispensare in juramenti independentem a voto emissis, qui potestate potitur vota tantum relaxandi; nam vinculum voti a vinculo juramenti diversum est, et ideo ex stylo romanæ curiæ facultas quoad juramenta specialiter conceditur².

84. Interpretatio juramenti: Juramentum interpretandum est secundum quod est usu receptum; sic enim recte creditur esse mens jurantis. Item in favorem illius, qui illud emisit: cum sit vinculum propriæ voluntatis. Hinc commune est in juramento promissorio sequentes conditiones semper tacite intelligi: 1) *Si potero*, quia nemo censetur se ad rem etiam moraliter impossibilem obligare. 2) *Salvo jure superiorum*. 3) *Si is, cui promissio a me fit, eam acceptet, vel non remittat*. 4) *Si res non fuerit notabiliter immutata*; 5) *Si alia pars fidem servaverit*, casu videlicet quo agatur de promissione reciproca.

85. Adjuratio: Adjuratio est *actus religionis*, quo quis alterum rogat vel ei præcipit per Deum, nempe per Dei reverentiam et timorem. Alia est *solemnis*, quæ fit ab Ecclesia modis constitutis, ut in exorcismis; alia *privata*, quæ fit a quocunque sine solemnitate; alia *deprecativa*, si precibus; alia *imperativa*, si imperio fiat³.

¹ Huc revocanda jam dicta de voti extinctione ac interpretatione. Sacra Pœnitentia relaxat juramenta, quæ non sint in favorem tertii ex Bulla *Pastor* Benedicti XIV. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 181, 187.

² Ideo magis, quia obligatio juramenti jam contracta, cum sit certa et possideat, auferri non valet per dispensationem tantum probabiliter validam, ut est ea quæ concederetur ab habente facultatem in votis. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 190.

³ 2, 2, q. 90, a. 1. Quæ de juramento diximus, huc possunt de facili revocari. Porro per se sola creatura rationalis est idonea, ut adjuretur; quia hæc sola potest perci-

Privata unicuique cum causa licita est; sicuti enim juramento promissorio licet se compellere ad aliquid, ita licere debet alios compellere adjuratione. Solemnis vero fit tantummodo ab Ecclesiæ ministris ad id deputatis, ut cum per exorcismos adjurantur dæmones ad eos fugandos: quam potestatem Christus Ecclesiæ suæ tribuit illis verbis: In nomine meo dæmonia ejicient 1. Hinc Tertullianus: Dæmones adjurare consuevimus, ut illos de hominibus exigamus 2.

CAPUT QUARTUM

De sanctificatione festorum.

86. *Præceptum de sanctificatione sabbati, ex Angelico, est partim morale, partim vero cæremoniale: morale quidem est (idest naturale, sub quo respectu in tertio Decalogi præcepto ponitur) quantum ad hoc, ut homo deputet aliquod tempus vitæ suæ ad vacandum Divinis; sed in quantum in hoc præcepto determinatur speciale tempus in signum creationis mundi, est præceptum cæremoniale: et quatenus cæremoniale ab Ecclesia fuit abolitum 3. Nempe loco sabbati substitutus est dies dominicus; quam substitutionem ab ipsis Apostolis factam fuisse, probant antiquissima documenta ac Patrum testimonia, quæ fuse prosequitur Suarez 4. Et in hanc quoque longe probabilior ac communem sententiam concedit Catechismus Romanus; unde observantia dominicæ ab Ecclesia dispensari potest, quamvis dispensari nequeat quod nullus sit dies festus. Ideo concludendum:*

Temporis determinationem ad Deum colendum, ac modum cultus relictum Ecclesiæ fuisse. Et sane quamvis ratio dictet, Deum esse adorandum, et aliquod temporis cultui ejus esse devovendum (quod vel ipsi gentiles agnoverunt 5); non præcipit tamen specialiter, quod sit hoc potius tempus quam illud, hic potius modus quam alter. Erat ergo Ecclesiæ id definire, ne fideles in re adeo essentiali fluctuarent omni vento doctrinæ. Nos igitur, juxta Ecclesiæ determinationem, festa colendo et ipsi naturali, ac divino præcepto rite satisfacimus.

pere divina eorumque reverentia et timore impelli ad agendum. Res autem inanimes hoc sensu solum adjurantur, ut adjuratio dirigatur ad naturam rationalem, quæ illis præsidet, easque movere potest. Huc pertinet adjuratio s. Brixii, qui infantem triginta dierum adjuravit, ut diceret, si ipse esset pater ejus, ut sparserant; cui infans respondit *non*. Continebat hæc adjuratio tacitam orationem, qua Deus rogabatur, ut infanti vocem daret. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 193.

1 Marc. xvi; et Luc. x.

2 *Apologet.* c. xxxii.

3 l. p. q. 22, a. 4. V. Perrone, *De virtute Religionis*, n. 218.

4 Suarez, *De Religione*. tr. i, l. ii, c. 4. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 263.

5 V. Eusebius, *Præpar. evangel.* l. i, c. 9.

Causa autem cur sabbato fuit substituta dominica, nobis suppeditat s. Leo Magnus ¹: *In hoc (die dominico) per resurrectionem Christi et mors interitum et vita sumpsit initium; in hoc mandatum accipiunt Apostoli prædicandi Evangelium in universo mundo; in hoc potestatem dimittendi peccata; in hoc promissus a Domino Spiritus Sanctus advenit, et Evangelica Lex in die Pentecostes promulgata est. Nempe si in sabbato consummatio operum conditoris facta est, in dominica die opera reparationis perfecta fuit* ².

87. Certum est, principem sæcularem non posse Festa Ecclesiæ instituire, dispensare, nec imminuere aut transferre; cum nulla ei sit in spiritualibus potestas. Unde quando mandat abstinere ab operibus servilibus, id civiliter est intelligendum, quoad politiam nempe externam; non vero quasi obliget in conscientia.

Habet autem potestatem hanc Pontifex pro tota Ecclesia, cum ipsi dominici gregis cura demandata sit. Pro festis particularibus suæ Diocesis Episcopus, at modo accedat Cleri populique consensus si agatur de festo perpetuo; et modo res sit (ut verius dicunt) de festo alicujus *Sancti*, non *Beati* ³. Episcopus tamen monet Urbanus VIII, ut abstineant a novis festis ob multa incommoda, quæ inde oriri solent. Et in pluribus Synodis (uti in Novariensi) omnis vis adimitur festis particularibus, quæ nempe speciali Episcopi approbatione munita non sint.

88. Q. 1. *An præceptum festa sanctificandi obliget sub gravi?*

R. Affirmative: est firmissima Theologorum doctrina ac fidelium persuasio, quam firmat ipsum naturale dictamen. Hinc Innocentius XI damnavit hanc n. 52 propositionem: *Præceptum servandi festa non obligat sub mortali, seposito scandalo, si absit contemptus*. Nomine autem *festorum* præter dies dominicos, veniunt etiam dies, quorum sanctificationem præcipit Ecclesia intra hebdomadam vel in honorem Sanctorum, vel ad memoriam recolendam alicujus Redemptionis nostræ mysterii ⁴.

Hoc præceptum, quatenus ab Ecclesia determinatum, obligat omnes fideles rationis compotes, id est circa finem septennii; tunc enim pos-

¹ Epist. ad Diosc. V. Ferraris Vº *Sabbatum*. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 265.

² D. Thomas, in 3 *Sentent.* d. 37, q. 1, a. 3.

³ C. *Conquestus de fer.* V. Bouix, *De Jure liturgico*, c. 4. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 266. Episcopus pro festis generalibus totius Ecclesiæ nihil potest; cum agatur de lege superioris; et contraria propositio Synodi Pistoriensis sub. n. 74 est damnata a Pio VI uti *falsa, juri Conciliorum generalium et ss. Pontificum læsiva, scandalosa, schismati favens*.

⁴ Objectum Festorum sunt non tantum Deus, sed etiam B. Virgo et Sancti, in quibus ipse Deus mirabilis exhibetur. Universali autem consuetudine sancitum est, ut quævis Ecclesia in honorem alicujus Mysterii, vel Sancti aut Sanctæ erigeretur: si prius, persona divina aut mysterium dicitur Titulus aut Titularis Ecclesiæ; si posterius, Sanctus vel Sancta vocatur Patronus vel Patrona Ecclesiæ et loci ab eâ dependentis. V. Benedictus XIV, *De Festis*. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 270. Ferraris, Vº *Festa, Festivitates*. Moroni, Vº *Feste*.

sunt illud modo humano observare. Obligat vero sub gravi ad duo: 1) Ad audiendum Sacrum. 2) Ad abstinendum ab operibus, quæ dicuntur servilia. Utrumque præceptum est¹; utrumque usu et praxi fidelium confirmatum. Et hæc duo tantum præcise vi hujus præcepti esse præstanda, non videtur posse dubitari: *Præter hæc*, ait clarissimus Roncaglia, *nihil aliud importare obligationem sanctificandi festos dies, est communis Doctorum sententia*. Vel ipsi rigidiores non audent damnare de mortali eos, qui hæc solum agerent; cum tamen apud omnes in confesso sit, violationem Festorum in re gravi gravem esse. Ita inter alios Antoine, Billuart, Cajetanus, Pontas, Cunitiati ac Concina, qui aperte fatetur, quod nostræ sententiæ communiter accedunt tum Theologi tum Casuistæ omnes.

89. *Sed (dices) nonne saltem concio est de necessitate audienda in Festis, ut ista dicantur sanctificari?*

R. Sunt qui affirmant, et probant tum ex Tridentino, quod jubet Parochis ut illis diebus concionem habeant, quod frustra fieret, si fideles eam audire non tenerentur; tum ex Nicolao I ad Consulta Bulgarorum, ubi idipsum præcipitur. Nos tamen dicimus, quod ex se loquendo festis diebus nulla adest obligatio concionem audiendi, quasi nempe non interessentes graviter ac precise delinquant contra speciale præceptum sanctificationis Festorum; nam nullibi legimus præceptum stricte tale. Tenentur quidem Episcopi et Parochi Verbum Dei *singulis diebus dominicis et solemnioribus festis* per se vel alios si legitime impediuntur, populo annuntiare; sed communis sententia docet, non teneri fideles his concionibus interesse, nisi quatenus quisque tenetur discere necessaria ad salutem: nec ea discere potest, quin concionibus illis ac præsertim Catechesibus intersit; et nisi quatenus absentia potest scandalum procreare, uti in parvis præsertim oppidis solet contingere. Adde: hanc esse fidelium etiam timoratorum persuasionem negari nequit, qui illico se graviter peccare percipiunt, si non abstineant a servilibus, vel Sacrum non audiant: non ita tamen, si una vel altera vice, etiam sine necessitate, concionibus non intersint (O).

Hæc dicta sint, ut qua par est, veritas aperiatur, ac ne laqueum animabus imponamus. Ceterum alia ratione fideles ad concionibus et præcipue catechesibus interessendum compellendos esse censemus, opportune et importune; nam ex una parte instructione maxime indigent, ex alia solis festis diebus instructio habetur. Unde si quæstio sic instituitur: 1) *Tenenturne fideles concionem et instructionem*

¹ C. *Vice illius de tregua*, etc. *Si quis de consecr.*, disput. 1; et c. 3. *Licet de feriis*. De Sacri auditione diximus *de legibus*, disp. 11. Hic vid. *Operette* di Emmanuele Mariano d'Itturiaga, vol. 11: *Dissertazione sulla santificazione delle Feste*.

Si festum ob diem impeditum transferatur in aliud quoad officium, non trasferitur obligatio audiendi Sacrum et abstinendi ab operibus servilibus. Est commune, et talis est Ecclesiæ praxis vide Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 267.

audire festis diebus? nostra responsio generatim est affirmativa. At si quæretur: 2) *Estne de necessitate concio audienda in festis, ad hoc præcise, ut ipsa dicantur sanctificari?* respondemus negative. Quare in festis qui Missam audit et a servilibus abstinet, non peccat contra speciale præceptum de observantia festorum; etsi facile possit graviter peccare contra alias virtutes et obligationes sui status, concionem, catechesim et cetera pietatis opera omittendo: et ideo omni modo ad ea in festis peragenda sit compellendus.

90. Valde etiam congruit, ut festos dies (prout scite notat *Stapf*) « pia mentis hilaritate et indiciis etiam externis, e. g., elegantiori vestitu, præ reliquis insignire studeamus; sunt enim dies ordinis sublimioris, et adumbratio quædam cœlestis illius sabbati, cujus tanto desiderio tenemur. Sane etiamsi hæc externa tantum sint, destinationi tamen festorum apprime respondent, et siquidem ex animo vere devoto procedant, aliquam divini cultus partem constituunt. Vel quid convenientius, quam ut pro dignitate ipsius diei etiam vestitus et tota conservatio nostra nihil omnino, quod vulgare atque quotidianum sit præseferat? »

91. Q. 2. *Quotuplex operum genus quoad festa distinguitur?*

R. Quadruplex operum genus quoad festa distinguitur:

Alia sunt *opera corporis*, quæ corpore præcipue exercentur, et ordinantur immediate ad corporis utilitatem, uti suere, fodere, metere, vineas colere, filum digito terquere, et ceteræ artes mechanicæ, ut opera fabrorum, sutorum, sartorum. etc. Dicuntur *opera ruralia* vel *servilia*; quia ut plurimum a servis præstari solent.

Alia sunt *opera animæ*, quæ ab anima præsertim procedunt, et primario ad excolendum intellectum ordinantur, uti docere, legere, scribere, canere. Hæc dicuntur *opera liberalia*; quia exerceri solent maxime a liberis, et mente potiusquam corpore.

Alia sunt *opera media*, quæ dicuntur *communia*: et sunt ea, quæ a servis et a liberis promiscue exercentur, ut iter facere, militare, gladiari.

Alia denique sunt *opera forensia*, quæ scilicet ad forum judiciale, vel etiam ad mercaturas spectant.

92. **Opera servilia:** Opera servilia proprie dicta prohibentur diebus festis, uti constat ex veteri lege et canonico Jure ¹. Quod præceptum fideles obligat: 1) Integro die festo, id est ab hora duodecima noctis præcedentis usque ad horam item duodecimam noctis sequentis, ut usus universalis se habet. 2) Sub mortali quia tendit in debitum cultum ex virtute Religionis Deo exhibendum, et res est ex genere suo gravis. Nihil vero refert, utrum hæc opera fiant ex lucro, an recreationis causa; an bona, an mala animi intentione: an corporis defatigatione, an ejusdem solatio: nam istæ rerum circumstantiæ non immutant eorundem operum naturam ².

¹ Levit. xiii. Et cap. i *Omnis*, de feriis.

² V. Benedictus XIV, *Notificatione* Lxv. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 267.

An (quæres) liceat currus vel jumenta ducere cum onere in festis?
 Alii docent id illicitum esse, cum tantum servis proprium sit: unde iter inceptum tantum permittunt continuari, si sine damno interrumpi non potest. Alii e contrario id absolute permittunt, vel ob publicam utilitatem, vel ob timorem gravis damni, vel ob vigentem nec reprobata consuetudinem. Hoc valet etiam de nautis.

An vero liceat molere in festis, alii cum Sanchez affirmant si mola aqua vel vento volvatur: quia tunc cooperatio hominis modica est. Imo alii cum Croix, satis probabiliter dicunt, quod quando cooperatio hominis est modica, non sit illicitum, saltem graviter, etiam cum bestiis molere. At Lambertini id permittit tantum ex necessitate, vel ex legitima consuetudine ¹.

93. Opera liberalia: Opera liberalia nulla lege prohibentur diebus festis, et ubique etiam a timoratis exercentur. Quare licebit:

1. Disputare, docere, cujuscumque scientiæ studio operam navare, concionari, advocatos consulere, canere, instrumenta musica pulsare et alia similia agere licet omnia fiant ad lucrum captandum; quia intentio operantis non mutat operis naturam, ex Angelico.

2. Scribere, et in probabiliori et communissima sententia etiam transcribere; cum utrumque referatur ad mentis instructionem, et praxis probet. Plures admittunt etiam notas musicales efformare, ac libros in bibliotheca ordinare.

3. Delineationes artificum, v. g., architectorum, pictorum, sculptorum, fabrorum, etc., in charta exarare (vulgo *disegnare*); quia in hoc magis quam corpus, mens exercetur. *Sculpere* autem communiter inter servilia amandatur, saltem in æstimatione hominum.

An (quæres) liceat pingere et characteres componere in festis?

R. Ad 1: Pingere communius docent esse opus servile; hoc enim requirit actionem materiale. Sed nobis probabilius videtur, quod sit actio media, cum tam a servis quam a liberis usurpetur. Vel potius opus liberale, quatenus tendit ad animum recreandum, et magis in eo mens operetur, quam manus ²: hoc autem extendunt quoque ad artem photographiam, etsi tot apparatus prærequirat. Excipiunt tamen tingere pannos, dealbare parietes, colorare asseres, quæ in communi æstimatione inter servilia recensentur. Item laborem notabilem in præparandis coloribus et tabulis dolandis.

¹ *Notificatione* LXV. Liguori, *Op. Mor.* l. III, 277.

² Saltem, ut dicit Roncaglia, non sunt dimittendi sine absoluteione qui hanc opinionem ut probabilem sequuntur. Communiter autem admittunt Sporer, Potestas, Mazzota et alii cum Tamburini et Viva, non esse opus servile delineare, retrahere imagines vel exemplaria acu, ut solent foeminae; hæc enim, ait Tamburini, magis referuntur ad exercendum ingenium, quam ad operandum. Excusant etiam Azor, Filliucius, Sylvius puellas acu pingentes, ut addiscant, vel ut otium fugiant. Hic maxime videndus usus regionum, et si scandalum oriatur. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 239 et 283.

R. Ad 2: Plures permittunt typos seu characteres descomponere, item illos ordinare et componere, cum sit quædam quasi scriptio ordinata ad mentem instruendam: excipe nisi aliter se habeat consuetudo, nec urgeat necessitas ¹. At vetita est *impressio*; neque enim immediate concurrat ad instructionem; sed efficit tantum quoddam artefactum corporale: ideo ars prorsus mechanica est.

94. Opera communia; audiatur Angelicus: *Opera etiam corporalia ad spiritualem Dei cultum non pertinentia in tantum servilia dicuntur, in quantum proprie pertinent ad servientes; in quantum vero sunt communia servis et liberis, servilia non dicuntur* ²; ideo licita sunt festis diebus. Sed magna quæstio in iis assignandis: qua in re consulenda est consuetudo legitima et communis æstimatio. Hinc permittunt ludere, itinerari pedibus, equo curru vel navi; cum hoc sit commune omnibus, et id negantes pharisaicæ superstitionis arguat Concilium Aurelianense (*Orléans*) tertium nationale, anno 358.

Quid (quæres) *de venatione et piscatione?* Communius et probabilius venatio in festis permissa est sive retibus sive armis agatur, tum ex consuetudine, tum quia non habetur opus servis proprium. Pariter probabilius est licere piscationem ex ipsa consuetudine, si moderato labore fiat: si enim fieret nimia defatigatione, prohibita esset: secus frustra Alexander III olim dispensasset quoad piscationem alecium ³.

95. Opera forensia in festis: Præter opera servilia in jure prohibentur festo die etiam opera forensia. Sunt: 1) *Actiones judiciales*, quæ respiciunt causas tam civiles quam criminales, attamen si strepitum requirant. Hinc ajunt ordinarie licere emancipare, appellare, dispensare, privatim informare, eligere, excommunicare, etc.; cum hæc fiant sine strepitu. 2) *Mercatus*, qui fiunt cum strepitu ⁴. Horum omnium ratio est, quia multum animum distrahunt a festorum sanctificatione. Ex consuetudine tamen permittuntur nundinæ universales, imo alicubi etiam mercatus hebdomadarii (sed apud nos transferuntur). Quoad mercium vero venditionem, Ecclesia eam prohibuit in publicis officinis ratione scandali: unde, ut usus fert, vendi possunt clausis januis, maxime cum emptores pro tunc indigeant; exclusis semper horis divinorum Officiorum ⁵.

Nomine autem *mercatus* communius non veniunt locationes, conductiones et similia; quia sic fert generalis consuetudo, qua contrariis decretis S. Pii V, et Rituum Congregationis derogatum fuit se

¹ Sed tunc postulanda est licentia

² 2, 2, q. 122, a. 4.

³ C. III de feriis. V. Liguori, *Op. Mor.* I. III, n. 286.

⁴ C. I, n. et ult. de feriis; et Benedictus XIV Constitutione *Ad eo tempore*, 1745, ubi plura. V. Schedoni, *Delle influenze morali*, t. II; *Le Feste*.

⁵ Hoc probat Benedictus XIV, *Notificatione* XLIII. Synodus Novariensis, pagg. 63 et 389. Lex civilis Pedemontana, *RR. Const.* I. I, tit. 2 Et *Circolare* 13 maggio 1852.

videtur. Hinc multi docent hodie licitos esse contractus omnes, qui non requirunt strepitum judiciale¹: *Revera*, concludit Sanctus noster, *ubique inter nos in festis stipulantur instrumenta; quamvis notarii alicubi soleant petere ab Ordinario generalem licentiam, quæ ceterum communiter ipsis conceditur* (P).

96. *Quænam causæ (quæres) opera servilia in festis permittunt?*

R. Ex communi acceptione sunt:

1. *Dispensatio*: hanc possunt elargiri. 1) Pontifex maximus pro tota Ecclesia. 2) Episcopus et Vicarius capitularis pro sua Diœcesi; ac Prælati Regularium pro suis subditis ex communi sententia². 3) Parochus, sed non ex suo officio, bene vero ex consuetudine, quæ solum permittit, ut dispenset ad tempus, et pro casu aliquo peculiari et eventuali: poterit tamen semper declarare pro omnibus, quando hæc obligatio obtineat necne; cum sit doctor. Hæc autem scite notat Synodus Novariensis: a) ut quisque adeat suum Parochum pro hac facultate obtinenda, neque illam audeant concedere confessarii; b) ut Parochus quibus illam concedit, moneat, non eos ideo solutos ab auditione Missæ; sunt enim diversa præcepta; c) ut dispensatio tribuatur pro ratione necessitatis: unde si necessarius labor spatio aliquot horarum peragi potest, reliqua diei pars Deo sacrata maneat; d) ut si universa multitudo operatura sit, nec ulla instet necessitas, ad Episcopum fiat recursus. Urgente tamen necessitate, sufficit dispensatio certo præsumpta³.

2. *Pietas in Deum*, juxta illud: *Sacerdotes in Templo sabbatum violant, et sine crimine sunt*⁴. Hac ratione permittuntur opera, quæ proxime pertinent ad Dei cultum, v. g., pulsare campanas, crucem circumferre, ornare altaria, hostias coquere, verrere templum, ster-

¹ Quæ sunt de strepitu judiciali non solum canonica, sed ipsa civili lege prohibentur; vide *Codice di proced. civ.* art. 42.

² Episcopus etiam habet, ut dispenset vel in festis communibus, sed cum hoc discrimine, quod in festis communibus, ad dispensationem validam, requiratur justa causa: in festis vero Synodalibus seu peculiaribus suæ Diœcesis, vel absque causa dispensationem valide concedat. Ratio primi est, quia dispensat in lege non sua, ideoque est simplex executor; ratio secundi, quia dispensat in propria lege, ideoque dominus est. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 288.

Etiam Vicarius generalis episcopi potest dispensare, sed tantum ex speciali mandato; nam ex generali Vicariatus commissione non ei committuntur quæ gratiam sapiunt. Viva, Barbosa, Sanchez etc.

³ Pag. 67: *Quando avvi evidente necessità di lavorare, non corre bisogno di dispensa; eccettoché, avuto riguardo allo spirito del paese, non nasca scandalo a lavorare senza permissione*; Gousset (quod scandalum in omni casu cavendum est, quoties laborare permittitur, ut nempe vel secreto fiat, vel de causa moneantur fideles, nisi evidenter ipsa publico appareat). Addit autem: *Un Parroco zelante di uno zelo secondo la scienza, dispenserà facilmente i suoi parrocchiani dall'obbligo di astenersi dalle opere servili le domeniche e le feste di precetto, nel dubbio se v'ha o no la necessità di lavorare, quando evvi motivo di temere che i fedeli non commettano molti peccati mortali lavorando senza permissione*. Si tamen tempus adest, semper recurrendum ad Episcopum.

⁴ Matth. XII. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 302.

nere tapeta, tabulata ad festivitatem erigere, etc.: talis est etiam consuetudo. At probabilius non licet agros Ecclesiæ colere, parietes Ecclesiæ dealbare, ligna, saxa ad ejus ædificationem vehere, etc., nisi adsit necessitas vel magna utilitas ab Episcopo probata; hæc enim nonnisi remote ad cultum concurrere censentur.

3. *Charitas*: per charitatem in proximum licet pauperum, orphanorum et viduarum indigentiae subvenire per opera servilia, vestes, v. g., conficiendo. Licet fodere sepulturam; necessaria facere ad infirmos sublevandos et similia; cum enim charitas sit finis præceptorum, nihil eam debet impedire. Quod tamen de communi necessitate non est intelligendum; alioquin festa corruerent, cum hæc necessitas quotidiana sit. Ideo necesse est, ut noscatur talis pauper graviter egens in particulari.

4. *Necessitas* (si gravis): hæc sive propria sive aliena, sive corporis sive animæ, excusat a servilibus die festo; nam festa propter homines, non homines propter festa: et aliunde hæc leges ordinarie cum tanto detrimento non obligant. Hinc dicimus non peccare: 1) Eos, qui propter præteritam, vel imminentem pluviam fœnum vertunt et congregant, etiam domum si opus, transvehendo; aut soli exponunt frumenta et alia grana, quæ secus tabem aliquam contrahere possent ex humore non satis exsiccato. 2) Famulos, qui coguntur a domino laborare metu gravis incommodi, v. g., ne dimittantur sine spe faciliter inveniendi cui serviant. Idem dic de uxoribus et filiis coactis a patre ad laborandum, quod tamen non sit in contemptum Religionis. 3) Pauperes, qui aliter se suosque sustentare non possunt²; remoto tamen scandalo, ideo curare debent, ut secreto laborent. 4) Eos, quorum opera semel incepta interrumpi nequeunt absque gravi damno, uti coquentes lateres, calcem, vitrum; bombycibus folia ministrantes, et gas ad illuminationem parantes. Item permittitur equos calceare itinerantium, reficere vomeres eorum, quibus aliter die sequenti cessandum esset a labore. Item reparare vias, pontes, aquæductus; expurgare fossas, urgente necessitate; et machinas officinarum expolire, si necessarium sit pro labore sequentis diei. 5) Pistores, qui ex usu recepto panem recentem habere tenentur, nisi velint officinam ab emptoribus relinquere. Item sartores, qui

1 « Nei giorni in che i frutti della campagna corrono pericolo di perire per le intemperie della stagione, fa mestieri che il buon Pastore designi per gli uffici le ore più acconce, ond'altri non sia obbligato a lasciare la Messa, o a subire grave danno; in sì fatti casi usi grande indulgenza. » *Dieultin*.

2 Ex hoc capite excusantur etiam: 1) Rusticani illi, qui pondere onusti ad Parœciam a montanis non revertuntur, nisi mæne diei dominicæ et illico post vespas iterum ad montana sarcina onusti se conferunt, ne diem perdere cogantur; 2) Alpini illi, qui in montibus admodum dissitis armenta pascunt, quæ nonnisi alterne deserere possunt, ut ideo ad propria redeant festa sanctificaturi; 3) Paupercule matres quæ tota hebdomada mercede conductæ, nonnisi in festis filiorum vestes consueverunt: his tamen non subito fides adhibenda.

conficiunt vestes die tali omnino necessarias, ut funebres vel nuptiales, si ea nequeunt terminare, nisi festo laborent ¹.

5. *Usus et consuetudo.* Ad rem Gerson: *De operibus servilibus non exercendis diebus dominicis et festivis plus et frequenter determinat consuetudo loci et personarum a Prælati tolerata, quam alia lex scripta* ². Hac ratione excusantur. 1) Quædam nundinæ publicæ, nec non quidam contractus emptionis-venditionis. 2) Quæ ad domus nitorem pertinent, uti cubilia sternere, vasa lavare: item uti lectica ab hominibus portata. 3) Quæ respiciunt personæ compositionem, ut vestes pulvere purgare, et barbam et capillos tondere etiam in publicis officinis, prout hodie universim obtinet. 4) Licet animalia occidere et excoriare, si pridie non possit, vel tempus sit æstivum. Item irrigare olera, flores ac fructus colligere etiam non necessarios ad usum diei, ut integriores servantur, et hoc magis ne ab aliis subripiantur vel a pluvia contaminentur: item uvas calcare, si instet opportunum tempus. Ceterum notandum, non unam esse omnium locorum consuetudinem.

6. *Utilitas:* Quæ excusat, præsertim si publica, v. g., si agatur de communi lætitia, puta de celebranda principis victoria, de paranda solemnî pompa pro receptione Episcopi vel Regis; cum hæc sint lætitiæ signa moraliter ad populi pacem necessaria. Sed utrum excuset etiam utilitas privata, nempe occasio magni lucri acquirendi, negandum, alioquin semper liceret laborare diebus festis, cum quiescendo non parum lucri semper amittatur. Tamen id merito permittunt cum Billuart, Pontas aliisque, si agatur non de mercede diurna et consueta, sed de lucro extraordinario occurrente repente et transitorie, uti est in quibusdam regionibus piscatio lignorum, quæ nisi fiat quando alluvio ex improvviso contingit, nulla amplius fieret ³.

7. *Laboris exiguitas:* Omnes fatentur hoc præceptum materiæ parvitatem admittere, ac proinde ejusdem violationem ex genere suo mortalem evadere posse venialem defectu materiæ. Pro materia gravi alii ponunt tres horas, quod est nimis laxum: alii unam horam, sed hoc est nimis rigidum; alii communius duas horas (sive continuas sive discontinuas), idque maxime, si labor sit valde servilis, ut fodere terram, cædere lapides, etc. Attamen multi ad mortale requi-

¹ Est tamen graviter increpandus eorum abusus, qui absque necessitate et in multam noctem quæ festum præcedit; et ipso festo laborant vacationem in feriam secundam tanto cum animæ Propriæ detrimento, aliorumque scandalo transferentes. Festa frustra non profanatur.

² *Reg. Mor.* de præc. Decal. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 289.

³ Hæc sententia etiam citra consuetudinem est satis, imo forte magis probabilis (cum Cajetano, Sanchez, Sporer contra Roncaglia et Suarez) pro iis, qui laboribus se gnum sustentant; cum communiter raras habeant occasiones talis magni lucri; et malucrum amittere existimant idem esse ac magnum damnum sustinere. In idem enim revera coincidunt aliquid amittere. et prohiberi acquirere quod amplius acquiri nequit. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 302.

runt aliquid amplius, nempe duas horas cum dimidio: quam sententiam hac nostra ætate communioem et probabiliorem dicit Croix ¹. Verum si agatur de operibus forensibus, gravitas materiæ non tam desumitur a quantitate temporis, quam ab operis qualitate; hic enim magis attenditur actus solemnitas. En versus:

*Legifer excusat, pietas, charitasve, necesse,
Usus et utilitas, exiguusque labor.*

DISPUTATIO SECUNDA

De vitiis quæ virtuti religionis adversantur

97. Quænam vitia virtuti Religionis adversantur?

R. Vitia alia adversantur Religioni *per excessum*, non quasi Deus possit cultu nimio adorari, cum dignus sit cultu infinito. Sed quod ei cultus exhibeatur vel pravus in se, vel inordinatus in modo: vitia hæc *superstitionis* vocabulo solent indicari. Alia Religioni adversantur *per defectum*; et *irreligiositatis* nomine significantur. Quæ omnia ex genere suo gravissima sunt: cum opponantur virtuti inter morales præstantissimæ, id est Religioni.

CAPUT PRIMUM.

De superstitione, idololatria, divinatione et vana observantia.

98. **Superstitio**: definitur *vitium quod exhibet cultum divinum vel cui non debet, vel eo modo quo non debet* ². Hinc superstitio spectatur ex parte tum rei, quæ cultu donatur; tum modi, quo nempe cultus exercetur.

1) Ex parte rei triplex est superstitionis species: vel enim creatura colitur tanquam Deus et loco Dei, et est *idololatria*; vel ab ipsa creatura tanquam a Deo petitur rerum occultarum cognitio, et est

¹ Si poenitens confiteatur laborasse aliquando plus, aliquando minus, interrogetur quoties laboravit iudicans laborare in materia gravi. Et eum doceat laborare per longum tempus etsi occulte, et animi solatio ac gratis, adhuc esse grave. Liguori, *Præcis*, n. 33; *Op. Mor.* l. III, n. 305; et *Homo Apost.* tract. VI, n. 25

² D. Thomas, 2, 2, q. 92, a. 1. Superstitio vel est a gentilibus qui deos deprecabantur, ut filios suos sibi *superstites* haberent; vel a verbo *superfluo*, quasi cultus sit superfluous. V. Bergier, V^o *Superstizione*. Valsecchi, *Fondamenti della Religione*, l. III, c. 15. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 1 et seqq. Moroni, V^o *Superstizione*.

divinatio; vel aliquod ab ea imploratur auxilium, et est *vana observantia*. Quæ omnia natura sua mortalia sunt; cum gravem Deo irrogent irreverentiam tribuendo creaturæ quod Deo soli debemus.

2) Ex parte *modi* potest cultus esse vel falsus vel turpis vel superfluous. *Falsus* seu perniciosus, si quid falsi contineat: ut si quis mosaico more Deum colat, si falsa miracula divulget; sic enim verorum fides enervatur. *Turpis*, si quædam contineat Deo injuriosa, v. g., si quis suis in precibus induceret verba inhonesta et contumeliosa. *Superfluous*, si nihil conferat ad verum Dei cultum, uti si quis in Missa contra rubricæ præscriptum aliquam orationem addat, *Gloria*, *Credo* etc. Item si quis non vellet Missam audire, vel Communionem suscipere, nisi a tali sacerdote: quæ ultima species, secluso scandalo et contemptu, ordinarie venialis tantum censetur; quia materia levis est, et potius mera simplicitas, quam positiva irreverentia. Aliæ vero semper mortales sunt; quia graviter repugnant cultui divino, qui sola veritate innititur; exipe nisi item excuset simplicitas vel ignorantia.

Revera non raro hac ratione excusantur rudes, qui neque semper percipere valent gravitatem, si excipias expressam vel tacitam demonis invocationem, et apertum abusum rerum sacrarum. Ideo parochi ac confessarii prudenter cum illis se gerant; avertere generatim, studeant ab omnibus superstitionibus, at videant ne eos de mortali illico incriminentur, si spes non sit quod resipiscant, ne conscientiam ipsi ingerunt de gravi culpa, et ita jugiter mortaliter peccent (*Q*).

99. Ex constitutione *Omnipotens* Gregorii XV melefici et sortilegi cum diabolo pactum facientes, a fideque apostatantes et alios lædentes, sunt denunciandi. Quod item valet de omnibus superstitionis, si operentur cum conscientia peccati: et si hæresis suspicionem tribuant ¹. Ex Decreto autem Sacræ Inquisitionis approbato 5 aug. 1745 a Benedicto XIV, sacerdotes Sacrificio ad sortilegia abutentes perpetuam inhabilitatem incurrunt ad Missam celebrandam, accedente declaratione saltem criminis ².

Synodi vero Diocesanæ (uti Novariensis) reservant ordinarie: *quæcumque superstitiones cum abusu rerum sacrarum, aut cum expressa demonis invocatione*.

100. **Idololatria**: Definiri solet: *cultus divinus creaturæ exhibitus* quo nempe creatura tanquam Deus habetur et adoratur ³. Dicta est ab *idólo* simulacro et *latría* cultu. Et triplex est: *perfecta, imperfe-*

¹ Qui de hæresi suspecti, et quando denunciandi vide *De Virt. theolog.* ubi de fide

² Ex S. Pœnitentiaria 10 febr. 1735, referente Pavone. V. Liguori, *Opus. Mor.* l. vi, n. 705; et l. III, n. 579.

³ Hæc est *formalis*; datur etiam idololatria *practica*: « Nempe quisquis libidini, vel avaritiæ, vel cuivis alio vitio indulget, hoc ipso a Deo avulsus vitam et vires suas turpissimo idolo impendit: quam ob rem s. Paulus avaritiam diserte *simulacrorum servitutem* nominat. Col. III, v. » Stapf, § 174. V. Ferraris, Vº *Superstitio*.

cta et simulata. Perfecta creaturæ defert divinum honorem falso putans, eam esse Deum. Imperfecta defert quidem creaturæ honorem divinum, sed externum ex mera animi cupiditate vel ex odio veri Dei, utique sciens illam divinitate carere: hæc omnium est gravissima ob adeo pravam voluntatem. Simulata, honorem illum creaturæ exhibet solo metu mortis, uti christianis quibusdam accidit tempore persecutionum, qui ex tali metu idola incensarunt.

Est idololatria scelus atrocissimum: *Sicut enim* (ad rem Angelicus) *in terrena republica gravissimum esse videtur, quod aliquis honorem regium alteri impendat, quam vero regi..; ita in peccatis quæ contra Deum committuntur, quæ tamen sunt maxima, gravissimum esse videtur, quod aliquis honorem divinum creaturæ impendat; quia quantum est in se, facit alium Deum in mundo* ¹. Unde a s. Gregorio Nazianzeno ea vocatur *extremum et primum malorum* ²; quod primo Decalogi præcepto prohibetur: *non habebis deos alienos coram me.*

101. Divinatio ³; est *occultorum inquisitio ope dæmonis ideo invocati.* Invocari autem potest dæmon tum *expresse*, ut cum quis illum expressis verbis invocat; tum *tacite*, ut cum quis utitur mediis nullam ad occultorum notitiam vim naturaliter habentibus; cum enim talis rei consecutio neque a Deo haberi possit, qui media inania non instituit: neque ab Angelis qui illis non utuntur, sequitur illum a dæmone expectari, qui in his se immiscet, ut possit homines ad sui cultum trahere. Et hoc ex genere suo grande scelus est, cum sit societatem inire cum nostro ac perpetuo Dei inimico. Attamen tacita invocatio a gravi culpa potest excusari ob simplicitatem, inconsiderationem, ignorantiam, vel si ex joco et levitate, quæ potius dici debet inanis ac ridenda inquisitio.

102. Q. 1 *Quid de mortuorum apparitionibus?*

R. Certum est mortuorum apparitiones esse possibles, Deo volente: cum bene possit suscitare qui potuit creare, et plurimas genuina historia enarret: unde dicimus, eas non esse tam facile irrationibus et contemptu excipiendas, uti quibusdam familiare est. Hinc merito d. Augustinus ⁴: *Magnæ impudentiæ est negare animas identidem e suis sedibus ad nos emitti; cum tot viri sapientes et Deo pleni idipsum ratione et experimento comprobent suo.*

Non tamen negandum, quod hisce apparitionibus caute admodum fides sit adhibenda, cum innumeræ diffusæ sint hæc super re narratiunculæ prorsus fabulosæ vel ad timorem incutiendum, vel etiam ad simplices ipsos decipiendos. Et sunt graviter increpandi qui id fingunt,

¹ 2, q. 94, a. 4, V. Moroni, V^o *Idolo, Idolatria.*

² Orat. xxxviii.

³ *Divinatio quasi divina actio, vel divina notio.*

⁴ Lib. *De cura pro mortuis.* V. Liguori, *Dissert. Theologico-Morali*, Diss. II, n. 16. Calino, *Quaresimale*, p. III: *Sul purgatorio.* Moroni, V^o. *Mant.*

uti sunt illi qui ideo magnos strepitus in domibus agunt, vel linteo induti per vias noctu apparent: excipe nisi id fiat ex joco, nec inde grave damnum timeatur.

103. Q. 2. *Quid de iis, qui somniis fidem habent?*

R. Somnia, imaginariæ nempe apprehensiones, quæ habentur tempore somni, sunt: 1) Naturalia, quæ oriuntur a causis naturalibus, v. g., occupationibus vel temperamento. 2) Casualia, quæ oriuntur ex diverso in mente nostra phantasticarum idearum concursu. 3) Quæ sunt a dæmone, qui phantasiam commovendo in mente nostra somnia procreat. 4) Quæ sunt a Deo.

1 Ex somniis naturalibus superstitiosum non est conjicere præsentem corporis valetudinem; quia iuter hæc intercedit naturalis connexio. Esset tamen superstitiosum inde conjicere futura ac libere contingentia; cum hæc nonnisi a libera et volubili hominis voluntate proficiscantur.

2. Ex somniis casualibus est superstitiosum futura deducere: quia si casualia, nequeunt esse accomodata ad rem quamlibet significandam. At non videretur peccare mortaliter qui ob somnium præcedens omittit vel ponit actionem indifferentem: quia id potius ex quadam animi simplicitate vel nimia timiditate provenire videtur, uti si quis omitteret deambulationem, quia somniavit se fore in ea proditorie hoc vel altero die interficiendum.

3. Somniis diabolicis credere est mortale (nisi simplicitas excuset); cum sit veritatem fundare in mendacio et societatem cum dæmone inire. Hoc sensu dicit Scriptura: *non augurabimini, nec observabitis somnia* 1.

4. Somniis quæ sunt certo a Deo, tenemur fidem adhibere; nam aliquando ita locuturum se promisit juxta illud: *si quis fuerit inter vos propheta Domini in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum* 2. Diximus certo; nam non ita facile credendum somnia esse a Deo, etsi nonnunquam impellant ad bonum; cum diabolus sæpe se transformet in angelum lucis: *multos errare fecerunt somnia*, monet Scriptura 3.

104. **Chiromantia**: Multis abhinc sæculis circumvagantur viri ac mulieres, vulgo *zingari* 4: qui impie jactitant, se bonam vel malam cujuscunque fortunam vaticinari ex lineamentorum in fronte, in facie ac præsertim in manuum inspectione. Hanc dicimus esse ve-

1 Num. xii. Et Act. H. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 9. Lucius Ferraris, *Vº Somnium* dicit non esse de mortali culpandum qui sine ulla superstitione, sed ex mera curiositate pergeret ad locum ubi thesaurus sibi exhibitus fuit in somnio absconditus, et terram fodit; quia videtur id esse tantum actus levitatis et vanitatis.

2 Lev. xix. V. d. Thomas, 2, 2, q. 95, a. 6.

3 Eccli. 34. V. Gallo, *Suppletæ Evangelii præconibus*; t. 2.

5 *Zingari*: gens vagabunda, socors, rapax, ferox quæ ab India vel Ægypto per totam Europam sæculo XV disseminata est; vid. Bergier, *Vº Zingari*. Cenni, *I misteri subappennini* ovvero *Lo stregone di Monterolo*. Napoli, 1856. Ferraris, *Vº Zingari*.

ram speciem divinationis, ideoque rem nefandam; quæ enim proportio mediorum ad finem? unde graviter peccant qui illam exercent, etiam ratione scandali¹. Qui autem eosdem adeunt manus iis ostendentes, ut bonam vel malam fortunam suam inde ediscant, peccant mortaliter (nisi simplicitas aut inscitia excuset), si firmam eorum dicterii fidem adhibeant, vel grave scandalum præbeant. Venialiter vero, si id ob solam curiositatem vel mera ridendi gratia agant, uti communiter solet contingere; attamen videant ne graviter culpentur peccato cooperationis, falsos vates illos inducendo ad artem adeo nefandam exercendam.

105. Astrologia: Astrorum consideratio seu scientia, alia est *naturalis*, alia *judiciaria*. Per primam homines ex siderum situ, motu, ortu et occasu vaticinantes prædicunt nonnullos effectus certos, qui nempe ex siderum et planetarum conversionibus, ac cursu necessario consequuntur, uti eclipses, et cometarum apparitio; nonnullos autem incertos, id est naturales quidem, sed contingentes futuros, uti sunt venti, pluviae, tempestates et similia. Hæc pro parte, qua prædicat effectus necessarios, non solum licita est, cum omnes hæc divinationes naturales sint et mediis proportionatis utantur; sed valde laudabilis est; cum inserviat ad tempora designanda. Pro parte vero, qua prædicat effectus quidem naturales, sed non necessarios, quatenus nempe iis obstare possunt causæ innumeræ item naturales, licita quidem est, sed plerumque vana, quia nos latet quænam vis ipsis sideribus insita sit.

Astrologia vero *judiciaria*, quæ nempe ex causis omnino physicis, seu ex astrorum cursu et phasibus prædicat futura libere contingentia v. g., quod talis infans futurus est insignis latro, si fiat de persona particulari, etsi conjecturaliter, graviter illicita est et superstitiosa; quia corpora cælestia in libera hominum voluntatem nihil omnino queunt, cum necessario moveantur. Unde dicitur in Scripturis: *a signis cæli nolite metuere* 2; et Sixtus V anno 1585 eam damnavit; Urbanus vero VIII anno 1631 prohibuit omnes libros ea de re. Hæc autem scientia, si fundatur in astris ut signis, est sola divinatio; si fundatur in astris ut causis, est etiam hæresis, quia per eam tollitur humana libertas. Prædictiones tamen quæ quotannis evulgantur per ephemerides (*almanacchi* 3), a nemine uti superstitiosæ habentur; sed ad summum temeritates, mendacia, vanitates, aut potius reputantur mentis joci irridendi.

Diximus *si fiat de persona particulari*; nam si fiat in generali v. g., quod talis natio bellum indicet, quod in illo regno seditio eveniet, eam licitam esse censent cum d. Thoma: *plures homines* (ait) *sequuntur*

1 Cod. poen. art. 436 etc, carcere puniuntur qui talem divinationem exercent.

2 Jer. x. V. Ferraris, v. *Astrologia*; et Bouvier.

3 *Almanach* ducitur a verbis arabibus *al* articulus, et *manach* supputare (*calcolare*).

passiones ad quas cooperari possent corpora cælestia (in quantum hæc in humanum corpus indirete influunt); pauci autem sunt qui passionibus resistunt; et ita astrologi ut in pluribus vera possunt prædicere, et maxime in communi, non autem in speciali ¹ (R).

106. Virga divinatoria: ² Baculus est qui de se movetur ad indicanda et detegenda quæ occulta sunt et abscondita. Si virga adhibeatur ad inveniendos transpositos agrorum limites, vel ad detegendos occultos homicidas etc. ad merum nutum et intentionem eius qui illam manutenet, diabolicus interventus adest; nam sola intentio nihil conferre potest ad motum physicum. Non tamen negandum, quod etiam naturaliter poterit evenire, ut aliqua virga moveantur ad unam potius partem, quam ad aliam; sicque aliquando inservire possit ad aquas vel metalla detegenda, vi nempe attractionis, ut patet de magnete; sed caveatur, ne quod naturale est, ad superstitionem referatur.

107. Sortilegium: est *divinatio per sortes*. Sortes autem sunt divisoriae, consultoriae et divinatoriae.

1. *Sortes divisoriae*, quæ adhibentur, v. g., ad componendas lites, utraque parte consentiente, licitæ sunt, cum nihil contineant superstiosi, sed sint veluti quædam species contractus. Et probantur etiam in Scripturis: *contradictiones comprimit sors, et inter potentes quoque dijudicat* ³. Excipe Jure positivo electiones ad prælaturas et beneficia ecclesiastica, quæ a Spiritus Sancti inspiratione, ut ait s. Thomas, tantum fieri debent ⁴.

2. *Sortes consultoriae*, quibus inquiritur quid in hac vel illa re sit agendum, nisi fiant divina inspiratione (ut contigit in electione Matthiæ), sunt illicitæ; quia continent tentationem Dei, ac periculum diabolicæ fraudis ⁵.

3. *Sortes divinatoriae*, quibus inquiritur per taxillorum projectum

¹ Par. 1, q. 145, a. 4. Item dicunt non esse peccatum prædicere tantum probabiliter seu conjaturaliter ex puncto nativitatis, alicujus inclinationes et temperamenta, ob elementorum influxum. Salmanticenses, Suarez cum d. Thoma. v. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 10. Moroni, *V^o Astrologia*.

² Ejus prima mentio facta est sæculo XIV; dicunt autem hanc virgam esse debere ex corylo et bifurcata; sed alii volunt nihil ob stare si sit ex qualibet materia et ex quacumque forma. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 8.

³ Prov. XVII. V. Liguori. *Op. Mor.* l. III, n. 8.

⁴ C. *Ecclesia, de sortileg.* Sed probabilius censent Salmanticenses, Suarez, Sanchez, et Layman, hoc tantum vetari, adeo ut si sors usurpetur, electiones sint illicitæ, sed validæ; cum id nullibi declaretur, si excipiat electio Prælati cum jurisdictione ex c. *Quia propter, de elect. Præl.*

⁵ Act. 1. V. *Bibbia di vince*, vol. VI, Dissert.: *Le elezioni cavate a sorte*. Hinc illicita est et merito pluribus in Conciliis damnata *Sors Sanctorum*, quæ olim erat in usu, in hoc consistens, ut ad aperitionem alicujus libri sancti, vel ad auditionem lectionis sacræ, ex prima sententia occurrente, cognoscat occultum; vel quid agendum in tali circumstantia. Quæ sors est ad minus vana (nisi accedente Dei inspiratione); cum nullo nitatur fundamento: et in *Constitut. Apostolicis* (l. 1, c. 7) habetur prohibita tanquam ad idololatriam conducent. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 6.

rei occultæ vel futuræ cognitio, nullo modo sustentur; cum neque ex natura sua, neque rerum ceterarum, neque ex Dei aut Ecclesiæ institutione sortitio hæc ullam vim habeat ad prædictos effectus. Si tamen ad sortem ponendam impellat Deus ipse (quod vix unquam existimari debet) tunc licita erit; sicuti licita fuit Josue, quando ea usus est ad occultum Achan scelus explorandum ¹.

108. Vana observantia: Est *superstitio, qua ad effectum aliquem obtinendum adhibentur media vana, inutilia et impropportionata* ². Convenit cum divinatione, eo quod utraque innitatur implorato dæmonis auxilio et pacto inito cum eo tacito, vel expresso. Differt, quia divinatio ordinatur ad cognitionem occultorum; vana autem observantia ad quoscumque obtinendos effectus. Quæ quidem gravissimum peccatum est; quia tribuit honorem divinum creaturæ, ab ipsa expectando quod debet attendi a solo Deo. At multoties a mortali excusatur ratione ignorantia, vel inconsiderationis.

Tot sunt autem observantiæ vanæ species, quot sunt eius effectus: unde 1) Si observentur inutilia ad aliquid cognoscendum, dicitur *ars notoria*. Sic peccant stultissimi illi, qui elaboratam potionem sumunt, ut illico docti evadant. 2) Si inutilia observentur ad obtinendam sanitatem, dicitur *observatio sanitatum*. Sic peccant qui inanes cæremonias usurpant ad animalia nociva fuganda; vel amuleta, involuera. 3) Si ex consideratione alicujus futilis eventus decernatur quid sit futurum, dicitur *observantia eventuum*: esset si quis recusaret cum tredecim in mensa sedere, quasi id mortis sit signum (quamvis hoc plerumque valeat excusari, cum nulla huic rei vera adhibeatur fides; sed quædam simplex sit ac inanis formido). Non vero superstitiosum est observare lunam, aut tempora aptiora colligendis herbis, cædendis arboribus, etc., quia hoc non tribuitur dæmoni, sed naturæ. 4) Si observantia versetur circa miros vel noxios effectus producendos, dicitur *magia vel maleficium*.

109. Magia: Magorum vocabulo Orientales intelligebant sapientes, eos præsertim, qui astronomiam colebant. Hinc illud: *ecce magi ab Oriente venerunt Hierosolymam* ⁴. Postea vero *magiæ* nomen translatum est ad significandam artem, quæ docet facere opera insolita et mira per causas insolitas. Hæc alia naturalis est, alia superstitiosa.

Magia naturalis est *ars operandi mira per causas naturales, sed occultas*, v. g., per operationes astronomicas, arithmeticas, chemicas, opticas, etc. Hæc licita est; cum nihil mali in se contineat et oria-

¹ Jos. vii. V. Ferraris, V^o Sors. Bergier, V^o Sorte.

² V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, nn. 17 et seqq., ubi quæstiones plurimas ad praxim pertinentes evolvit. Ferraris, V^o Superstitio.

³ Esset tamen superstitiosum aliquos dies faustos et aliquos infaustos habere, ita ut actiones nostræ inde dirigantur.

⁴ Matth. ii, V. Scotti, *Teoremi di politica cristiana*, p. 2^a, Teor. viii, § 11; et *Catechismo medico*, p. 2^a, c. 7.

tur a causis mere naturalibus, imo hominum industriam mirifice juvet: modo tamen, ut notat Bouvier, absit deceptio, scandalum, et omnis spiritus superstitiosus, etiamsi quædam proferantur verba barbara, sine fide, ad illusionem adstantibus faciendam et risum excitandum. Hæc vulgo appellatur: *la magia bianca* ¹.

Magia superstitiosa (vulgo *la magia nera*) est *ars operandi mira ope demonis*. Hæc mala est et abominosa, divinæ majestatis læsiva, ac vehementem suspicionem ingerens hæreseos: et hæc ordinarie intelligitur, quando sine alio addito magia nominatur. Quam quidem dari certum est: *negari non potest*, ait Suarez, *sine errore in fide, magos extitisse*. Quis enim ignorat quod de magis Pharaonis legitur in Exodo? quod docet s. Matthæus de Pseudopphetis, *qui faciunt signa et prodigia*? quod tradit Historia sacra de Simone Mago, et Historia ecclesiastica de aliis sine numero? Quæ omnia si ex una parte naturaliter explicari nequeunt; ex alia nulla est repugnantia, si fieri credantur ope dæmonis; neque enim repugnat, quod mali spiritus consocientur hominibus. Sane, Deo permittente, nobis diu noctuque insidiantur quærentes quem devorent ².

110. Maleficium: Maleficium est *ars aliis nocendi dæmonis cooperatione*. Differt a magia, quod hæc intendat facere *mira*; illud dirigatur ad *noxia*. Maleficium aliud est *amatorium* seu *phyltrum*, et est ars diabolica, quæ vehementer ad libidinem excitat erga determinatam personam, quin tamen libertatem tollat. Aliud *veneficum*, et est ipsa ars nocendi alicui variis modis, v. g., morbos suscitando, tempestates producendo. Continet maleficium triplicem malitiam mortalem: contra Religionem, caritatem et justitiam; quia et Deo gravem, et proximo irrogat injuriam damnosum ³.

111. Lamie seu Striges: *Lamie* dicuntur illæ perditæ mulieres, quæ ope dæmonum hominibus insidiantur, noxia contra ipsos moliendo, omni incantationum ac maleficiorum genere. Non ignoramus, hisce temporibus plures esse, qui se præjudiciis vacuos jactantes affirmare non dubitant, inter aniles fabellas esse amandandum quidquid ab hominibus ope dæmonis peractum referatur. Nos vero licet concedamus non omnia, quæ circumferuntur, esse credenda, cum

¹ De hac plura evulgati sunt libri; vide Prinetti, *Segreti della magia*, ossia *Spiegazione de'giuochi di mano sorprendenti*. Roma. *Dissertazione* di Costantino Grimaldi, *in cui s'investiga quali sieno le operazioni che dipendono dalla magia diabolica, e quali quelle che derivano dalla magia artificiale e naturale, e quale cautela si ha da usare nella malagevolezza di discernerle*. Roma, 1751.

² Esod. vii et viii; Matth. xiv et Act. viii. Maxima quidem est imaginationis vis, ut patet ex noctambulis illis, qui fervidis spiritibus abundantes, musculorumque vi excitati in somniis mira faciunt. (Vid. Soave, *Institutioni di logica*; et Galuppi, *Elementi di Filosofia*, ecc.) Quamquam hæc ea semper sunt, quæ ipsi vigilantes in usu habent, et humanas vires haud superant; sed magica ars versatur circa incognita omnino, occulta, dissita, quæ humanum captum et virtutem vincunt.

³ V. Liguori, *Praxis Confessariorum*, § 7.

multa naturaliter bene explicentur; absit tamen, ut ideo veritatem denegemus; nam error est vitium hominis, non veritatis. Imo d. Thomas, qui omnium non solum Theologorum, sed etiam Philosophorum princeps dici debet, jam scripserat hanc opinionem ortum ducere *ex radice infidelitatis sive incredulitatis; quia non credunt esse dæmones, nisi in æstimatione vulgi tantum.... Sed hæc vera fides repudiat, per quam Angelos de cælo cecidisse, et dæmones esse credimus, et ex subtilitate suæ naturæ multa posse, quæ nos non possumus*¹.

112. Dæmonis possessio et obsessio: *Possessio* in eo consistit, ut dæmon corpori humano quodam modo uniatur, et in illo extraordinaria operetur. Quod si dæmon in corpore residere non videatur, sed tantum externe operetur illud variis modis vexando, habetur *obsessio* seu *invasio*.

Veras dari *possessiones* et *obsessiones* sine errore in fide negari non potest. Constat ex variis Scripturæ locis². Constat ex perpetua traditione ac Patrum sensu. Hinc et exorcismos habemus, quorum exercitium testatur Tridentinum semper in usu fuisse apud Ecclesiam³. Quæ porro ad sensum metaphoricum pugnat detorqueri. Neque hæc repugnant; attenta enim dæmonum natura, eorum virtute, eorumque per aerem præsentia, fieri certe potest, ut corpora hominum intime pervadant. Pervasi vero *energumeni* vocantur (a græca voce *energia*, quæ dicit *vim* et *efficaciam*), quia a dæmonibus fortiter exagitantur.⁴

113. Quænam (quæres) remedia contra dæmonum infestationes?

R. Remedia sunt: *fides ac viva fiducia in Deum, oratio, jejunium, Sacramentorum frequentia, signum crucis, aqua benedicta, Ecclesiæ exorcismi* (sed nonnisi post episcopi specialem delegationem), *Sanctorum Reliquiæ; remotio signi*, cui diabolicum pactum adnexum est, illico comburendo chartas, aliaque signa; non tamen tolli potest maleficium alio maleficio; cum hoc sit intrinsece malum. « Le più volte (ait Gousset) convien cominciare dalla medicina, quando non è provato esservi veramente malefizio. Sappiamo per esperienza che

¹ Suppl. q. 58, a. 2. V. Perrone, *De Angelis*; App. *De dæmonum cum hominibus commercio*. Concina, *In III Dec. præcept.* Delrio. *Disquisitionum Magicar.*, libri sex. Tartarotti, *Del congresso notturno delle lamiæ*. Bizouard, *Le relazioni dell' uomo col demonio*. Parigi, 1864.

² 1, Reg. xii; Matth. xvii; Mar. xix.

³ Tridentinum, sess. xxii, c. 2. Klee, *Storia dei dogmi*.

⁴ Stapf (§ 576) quærit: « *cur talia non etiam nostro tempore contingunt?* » Generatim responderi potest: *Non est vestrum nosse tempora vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate*. Attamen non incongrue illud reponimus, quod vir quidam ingeniosus ait *Anceps, quo certius aviculas irretiat, quantum potest se abscondit*. Nostræ ætati, quæ tantopere de ingeniorum cultura et perspicacia gloriatur, nihil est perniciosius *infidelitate*; ast hæc ipsa infidelitas subverteretur, si dæmon, prout olim, ita et nunc homines vi tam aperta impeteret. »

Quamquam etiam nostris temporibus exempla non desint.

sopra questo punto l'uomo spesse volte s'inganna, attribuendo ad intervento diabolico il male che si può riguardare come l'effetto o di una fantasia riscaldata, o di qualche accidente naturale, o della scelleratezza d'un malvagio, d'un avvelenatore, ecc. ¹ » (S).

COROLL. — *De Magnetismo, Tabulis rotantibus, et Spiritismo.*

114. **Magnetismus:** anno 1799 quidam medicus germanicus Mesmer novos quærens curandi modos, librum edidit, in quo tradebat se mirum invenisse remedium variorum morborum *in fluido quodam subtilissimo e cunctis animalium corporibus manante, fluxui magnetis simili*, quem ideo magnetismum *animalem* nuncupavit. Qui quidem fluidus transit ex quadam homogeneitate ac sympathia e corpore magnetizantis in corpus magnetizati, etiam ad simplicem voluntatis nutum. Ex quo duo præcipue habentur effectus. 1) Status sonnambulismi, in quo quis usu sensuum destitutus, videt tamen, audit, loquitur et respondet ad omnia de quibus interrogatur. 2) Mira sui status, cognitio et remediorum suo morbo convenientium; nec non, ut ajunt, visio actionum aliorum hominum, etsi longe distantium, et similia. Hæc doctrina in Gallia præsertim propagari cœpit, et a suo auctore dicta fuit *Schola Mesmeriana*, seu *Magnetismus animalis*, dictus etiam simpliciter *Mesmerismus*. Sed a gravissimis deinde medicis et physicis professoribus refutata, imo et a diversis Academiis expresse damnata tanquam falsa, et magis ridiculi histrionis, quam viri medici propria, penitus fere exolevit ².

Quid tamen? adhuc *Magnetismus* revixit, primo in America, dein in Gallia, postea vero in Italia et alibi: imo talibus ac tantis methodis a quibusdam medicis exornatus fuit, ut merito inter Moralistas exortum sit dubium, an Religionis puritati et sanctitati adversetur; et habendus sit uti species quædam divinationis, aut vanæ observantiæ, necne? Hæc quæstio gravis est ac difficillima: Theologi ac medici in tres præcipue sententias abierunt, quas breviter referemus cum Gury.

Prima sententia in omni casu rejicit magnetismum veluti opus dia-

¹ Ceterum quoad confessarii directionem circa infestatos a dæmone vide quæ disputamus Lib. IV, Append. *De directione nonnullarum personarum.*

² « *Magnetismo animale*; principio speciale ipoteticamente ammesso, onde spiegare certi fenomeni che si suppongono avere particolarmente sede nel sistema nervoso; e per semplice tatto, od anche per solo effetto della volontà, trasmettersi da un corpo vivente ad un altro. Ita Marchi, *Dizionario tecnico ecc.* h. vocabulo. V. Feller, *Dizionario ecc.* Vº *Mesmer*. Civiltà Cattol. serie 5ª, t. XI, pag. 177: *Prima comparsa del Mesmerismo*. Pensieri di un cattolico credente. Alimonda, *Il sovrannaturale nell'uomo*; par. 1ª Conf.: *del Mesmerismo*; di un primo motore del Mesmerismo.

bolicum; miri enim illius effectus neque a Deo, neque a natura esse possunt. *Non a Deo*; quis dixerit Deum ad hominis etiam impii nutum obtemperare, ita ut, eo requirente, ad res adeo prodigiosas immediate concurrat? *Non a natura*; etenim ad effectus magnetismi producendos requiritur voluntas agentis, imo et patientis, saltem prima vice; nulla autem datur proportio naturalis inter actum mere internum voluntatis et res physicas: physica semper agit uno modo, debitis conditionibus positis, et independenter a voluntate humana, ut exemplo fluxus electrici patet; ergo deficiente proportionem inter effectum et causam, ea causa naturalis censi nequit, et proinde ab infernali virtute effectus repetendus est. Adde: meri effectus magnetismi videntur omnino naturæ nostræ vires superare; non enim intelligitur quomodo magnetizatus rudis possit scientias extemplo sibi comparare, linguas ignotas scire, inspicere intimas magnetizantis cogitationes, proprias et aliorum infirmitates ac remedia, etc., quorum in statu naturali semel constitutus non amplius recordatur.

Secunda sententia tenet omnes magnetismi effectus a naturæ viribus procedere posse. Quia inesse possunt humanis corporibus effluvia subtilissima, quæ in aliorum corpus et mediantibus organis, in ipsam animam agant; non enim omnes naturæ vires cognoscimus. Nonne effectus similes, qui negari non possunt, in naturali somnambulismo producuntur? somnambuli vident, audiunt et stupenda faciunt, quæ ab ipsis fieri nequeunt in statu vigiliæ. Nec obstat quod requiratur voluntas magnetizati: non enim ipsa requiritur quatenus facultas mere interna animæ et a corpore independens; sed qua medium ad phantasiam excitandam et corporis subtiles spiritus movendos. Hoc patet exemplo motuum concupiscentiæ, qui sola cogitatione objecti in organis illico excitantur.

Tertia sententia concedit quidem magnetismum miros quosdam ac naturales effectus naturaliter operari posse; mirifica enim est in variis corporibus virtus et efficacia fluxus naturalis. At multa ex illis, quæ prædicantur, vel inania vel mendaciosa vel diabolica prorsus sunt¹: *Inania*, ut cum magnetismus habetur tanquam mirum inventum ad omnes morbos curandos; quotidiana enim experientia contraria est. *Mendaciosa*, ut cum ea quæ latent omnino magnetizatus divinare prætendit; fraudes enim hac in re intervenire satis hodie notum est, adeo ut magnetismus ad lucrum vel solatium potius adhibeatur (*magnetismo impostura*)². Denique *diabolica*, ut cum magne-

¹ V. Berardinelli, *Riflessioni e giudizi sul magnetismo animale*; Modena 1873. Et plura pro praxi, Lib. iv, *Append.* disputabimus de spiritismo.

² * « La Corte d'appello di Torino con sentenza 4 luglio 1859 ha deciso, che il magnetizzatore il quale cura malattie, e dà consultazioni col mezzo d'una sonnambula, non è reo di esercizio illegale della medicina, se però agisce assistito da un medico. » *Giornale delle leggi*; anno 1870. *

tizatus addiscit, si vere addiscit, per scientiam infusam, scripturam, literas, linguas quas penitus ignorat et cetera similia; hæc enim videntur omnino vires naturæ excedere, nec talia ab ipso somnambulismo efficiuntur.

Quidquid sit, etsi præclusis abusibus, non sit illicitus magnetismus, ut pluries declaravit S. Sedes, in praxi negari non potest, quod plerumque sit damnandus, cum fere semper interveniat vel *illicitus finis*, ut cum adhibetur magnetismus ad cupiditates fovendas, ad curiosa sectanda, etc.; vel *deceptio hæreticalis*, seu error qui attingat catholicam veritatem, ut si involvat cum dæmone commercium, aut saltem vehementem suspicionem de hoc, uti evenit quando media adhibita nulli modo conferant de se ad finem intentum. Hinc patet etiam quomodo se gerere debeant confessarii cum iis, qui magnetizant vel magnetizari sinunt; quoad possunt usum impediant, desuadeant utpote periculi plenum ac nullius utilitatis. Quod si non valeant, illum tolerant: *Dicendo che un confessore debba tollerare l'uso del magnetismo* (ad rem Gousset), *supponiamo primieramente, che il magnetizzatore e magnetizzato sieno in buona fede e riguardino il magnetismo animale come un rimedio naturale e utile*: in secondo luogo, *che nè l'uno nè l'altro si facciano lecito nulla che possa molestare od offendere la modestia cristiana*: in terzo luogo, *che rinunziino ad ogni intervento del demonio: e se fosse altrimenti, non si potrebbero assolvere quelli che ricorrono al magnetismo*. Ceterum hanc professionem sine scandalo, modestiæ læsione, ac maximo sui periculo ecclesiastici serio exercere nequeunt: imo nec ita facile, atque innoce possunt experimentis interesse.

115. Rotantes tabulæ, ac Spiritismus: Tabulæ rotantes hodie non exhibent tantummodo fœnomena rotationis motus: quæ nempe in gyrum versantur, dum a circumstantium simul connexis manibus tanguntur. Sed illud etiam præferunt, quod uno vel altero pede terram percutiendo et diversis ictibus diversas alphabeti literas indicando, interrogantibus responsa exhibeant de rebus prorsus ignotis, abditis vel extra præsentem vitam peractis: quæ quidem etiam in subjecto papiro, aptato ad pedem calamo, scribunt, pingunt, et alia mira faciunt.

Porro quidquid sit de simplici motu tabularum, qui forsan ad certum gradum per contactum mere physicum naturalis esse poterit (si tamen imperio voluntatis non fiat, cum voluntas spiritualis ex se nullimode possit influere in physicas naturæ leges utpote constantes ac necessarias); indubium est quod ceteri effectus diabolicum opus infernalemque divinationem præferunt, cum illi nonnisi causæ intelligenti tribuendi sint. Nunquid enim (ad rem Gury) ipsi tabulæ lignæ aut marmoreæ quæstiones proponunt, et ab eadem responsa expectant? nullus adeo insanus ut credat; communis persuasio est,

rem agi cum spiritibus, a quibus tabulæ moventur et terra percutitur. Imo ipsi spiritus mortuorumque animæ ex professo etiam evocant; ex quo *spiritismi* nomen, vel *spirituum percutientium* ¹. Qui spiritus certo nequeunt esse boni; impium sane et blasphemum foret asserere bonos spiritus intervenire (et Deum permittere ut interveniant) puerilibus hominum ludis, eorum vanæ voluntati obtemperare et stultissimæ curiositati satisfacere. Spiritus ergo illi sunt spiritus mali a Deo in æternum maledicti, qui jugiter hominibus insidiantur eos subvertentes. At quid (quæso) magis horrendum et superstitiosum esse potest, quam cum illis societatem inire et eos invocare, interrogare, alloqui?

Dices; *Ex hac portentosa communicatione nonne factum est, ut plures increduli credant in spiritus et in vitam æternam?*

R. Credunt: at *si quis fidem dicat habere, opera autem non habeat, nunquid poterit fides salvare eum* ²? Credunt, sed non emendantur, imo potius in malo obfirmantur et pejores fiunt; quot enim errores et apostasiæ a vera fide, quot æternæ salutis pericula ex hac impia et pestifera divinatione exorta sunt! Sane, quid boni esse potest a patre mendacii, qui si aliquando aliquid veri profert, est ad securius circumveniendos incautos et gentes seducendas? Quod autem res ita se habeat satis patet ex responsis, quæ spiritus illi exhibent: quæ vel pugnant cum vera Religione, uti cum impios et extra catholicam Ecclesiam defunctos beatos dicunt; vel larvata malitia decipiunt interrogantes generatim hortando ad virtutem colendam; aut quandam naturalem religionem extollunt unice sitam in miserorum commiseratione ac mutuo amore, cetera omnia de Religione revelata, de Ecclesia sancta Dei silentio prætereuntes ³. Merito ergo ad tantum nefas et Religioni et civili societati infensissimum efficaciter cohibendum (*quacumque demum arte vel illusionem utantur ad tales effectus non naturales* producendos), Congregatio S. Officii ⁴ aug. 1856 quammaxime excitavit Episcoporum sollicitudinem. Et die 2 apr. 1864 scripta omnia hac de re gravissime proscripsit atque proscribit: quæ tamen jam habentur reprobata a regula nona Indicis, quæ cunctos de superstitione tractantes damnat.

116. Q. *Quid de illis, qui tabulas rotantes interrogant experimenti, vel etiam joci tantum gratia?*

R. Graviter isti increpandi et absolute indigni habentur; etenim non licet in re evidenter mala experimentum tentare, nec de eo re-

¹ Spiritismus potest definiri: *Fraus ad hominis perniciem et veræ Religionis ever-
sionem a demonibus inventa, qui nomina honorum Angelorum, vel animarum defun-
ctorum simulantes mensas, tripodes atque materialia objecta adhibent ad sua falla-
cia responsa danda interrogantibus.*

² Epist. Jac. c. II. V. Perrone, *De Virtute Religionis*, nn. 708 et seqq., et n. 746.

³ Mulier dæmone obsessa, et a venerabili Parocho Vianney liberata, interrogata: *Chi
sa mover le tavole?* rispose, *son io, magnetismo, sonnambulismo, è tutto affar mio.*
V. Il Curato d'Ars, *Vita di G. B. M. Vianney*. Cremona, t. I, l. III, c. 3.

creari: huc spectat illud præclarissimum s. Petri Chrysologi: *qui jocare voluerit cum diabolo non poterit gaudere cum Christo*¹. Quisque sane prudens ac sciens hodie ignorare nequit, sermones cum spiritibus miscere, dialogos cum illis instituere, de abditis eos interrogare esse cum dæmone societatem inire. Hæc porro nemo potest sine gravi culpa probare, fovere ac præsentia sua cohonestare; quocumque obtutu utilitatis propriæ aut alienæ, etsi sola curiositate ac joco id fiat, et quin ulla fides hisce rebus adhibeatur.

Imo in præsentì, quo tot tentaminum furor, vel ipsum solum tabularum motum experiri, omni etiam interrogatione rejecta, valde periculosum dicimus (etsi non audeamus de mortali damnare qui ex quadam animi levitate aut curiositate jocandique causa mensis manus apponunt, ut in gyrum moveant, aut ejusmodi experimento assistunt); tum quia viri pii hodie non satis exploratum habent in talibus rotationibus phænomenon mere physicum inesse²; tum quia de indifferenti ad prohibitum in hac facti specie facillimus est progressus, cum admodum difficile sit continere animos, semel rei novitate illectos, ne majora tenent; maxime ubi plures sunt; unus enim alium incendit. Hac de re quammaxime invigilent communitatum superiores, ne talis contagio quoquomodo serpat inter suos alumnos; nullum permittant experimentum, quod esse nequit sine gravi educationis et animarum pernicie.

Item non videmus quomodo ecclesiastici ex curiositate id tentantes aut hisce experimentis interressentibus, possint esse tuti in conscientia; tum quia illi non laborant ignorantia vel bona fide nihil mali suspicantes; tum quia majori cura eniti debent, ut non tantum a malo, sed ab omni specie mali se abstineant, id est ab eo, quod etsi in se indifferens, tamen ex rerum, personarum et temporum adjunctis a fidelibus male auditur; vel ipsis incitamentum potest præbere ad similia periculosa tentanda³.

1 Gury, *Compend. Theol. Moralis*. Bouix, *Revue des sciences ecclésiastiques*; an. 1, t. 1. De-Merville, *Des Esprits et de leurs manifestations fluidiques*, etc. Mousseaux, *La magie au XIX siècle*. Perrone, *De Virt. religionis*, n. 748.

2 « Fin da tempi antichi le tavole furono sempre lo stromento privilegiato, di cui si valse il demonio pel suo oracolare. Ed è noto il famoso testo di Tertulliano: *Per quos (dæmones) mensæ divinare consueverunt*. Perchè questa preferenza? si vorrà dire che Satana abbia voluto stabilire il suo regno per mezzo del legno, con cui egli avea vinto, e alla sua volta doveva restar vinto? *Ut qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur?* » Gaume, *Origine ed errori dello spiritismo*.

3 Excipe illos, qui justa de causa ex Præsulum suorum jussu ad ea experimenta se conferunt, amoto scandalo ac omni animæ periculo, ut quæ in ipsis conventiculis geruntur et eveniunt, possint cognoscere et sic certiores facere ecclesiasticam præsertim auctoritatem, ut fideles ab illis amoveant.

rem agi cum spiritibus, a quibus tabulæ moventur et terra percutitur. Imo ipsi spiritus mortuorumque animæ ex professo etiam evocant; ex quo *spiritismi* nomen, vel *spirituum percutientium* ¹. Qui spiritus certo nequeunt esse boni; impium sane et blasphemum foret asserere bonos spiritos intervenire (et Deum permittere ut interve- niant) puerilibus hominum ludis, eorum vanæ voluntati obtemperare et stultissimæ curiositati satisfacere. Spiritus ergo illi sunt spiritus mali a Deo in æternum maledicti, qui jugiter hominibus insidiantur eos subvertentes. At quid (quæso) magis horrendum et superstitio- sum esse potest, quam cum illis societatem inire et eos invocare, in- terrogare, alloqui?

Dices; *Ex hac portentosa communicatione nonne factum est, ut plures increduli credant in spiritus et in vitam æternam?*

R. Credunt: at *si quis fidem dicat habere, opera autem non habeat, nunquid poterit fides salvare eum* ²? Credunt, sed non emendantur, imo potius in malo obfirmantur et pejores fiunt; quot enim errores et apostasiæ a vera fide, quot æternæ salutis pericula ex hac impia et pestifera divinatione exorta sunt! Sane, quid boni esse potest a patre mendacii, qui si aliquando aliquid veri profert, est ad securius circumveniendos incautos et gentes seducendas? Quod autem res ita se habeat satis patet ex responsis, quæ spiritus illi exhibent: quæ vel pugnant cum vera Religione, uti cum impios et extra catholicam Ecclesiam defunctos beatos dicunt; vel larvata malitia decipiunt in- terrogantes generatim hortando ad virtutem colendam; aut quandam naturalem religionem extollunt unice sitam in miserorum commise- ratione ac mutuo amore, cetera omnia de Religione revelata, de Ec- clesia sancta Dei silentio prætereuntes ³. Merito ergo ad tantum nefas et Religioni et civili societati infensissimum efficaciter cohi- bendum (*quacumque demum arte vel illusionem utantur ad tales effe- ctus non naturales* producendos), Congregatio S. Officii ⁴ aug. 1856 quammaxime excitavit Episcoporum sollicitudinem. Et die 2 apr. 1864 scripta omnia hac de re gravissime proscripsit atque proscribit: quæ tamen jam habentur reprobata a regula nona Indicis, quæ cunctos de superstitione tractantes damnat.

116. Q. *Quid de illis, qui tabulas rotantes interrogant experi- menti, vel etiam joci tantum gratia?*

R. Graviter isti increpandi et absolutione indigni habentur; etenim non licet in re evidenter mala experimentum tentare, nec de eo re-

¹ Spiritismus potest definiri: *Fraus ad hominis perniciem et veræ Religionis ever- sionem a demonibus inventa, qui nomina bonorum Angelorum, vel animarum defun- ctorum simulantes mensas, tripodes atque materialia objecta adhibent ad sua falla- cia responsa danda interrogantibus.*

² Epist. Jac. c. II. V. Perrone, *De Virtute Religionis*, nn. 708 et seqq., et n. 746.

³ Mulier dæmone obsessa, et a venerabili Parocho Vianney liberata, interrogata: *Chi fa mover le tavole?* rispose, *son io, magnetismo, sonnambulismo, è tutto affar mio.*
V. Il Curato d'Ars, *Vita di G. B. M. Vianney*. Cremona, t. I, l. III, c. 3.

creari: huc spectat illud præclarissimum s. Petri Chrysologi: *qui jocare voluerit cum diabolo non poterit gaudere cum Christo*¹. Quisque sane prudens ac sciens hodie ignorare nequit, sermones cum spiritibus miscere, dialogos cum illis instituere, de abditis eos interrogare esse cum dæmone societatem inire. Hæc porro nemo potest sine gravi culpa probare, fovere ac præsentia sua cohonestare; quocumque obtutu utilitatis propriæ aut alienæ, etsi sola curiositate ac joco id fiat, et quin ulla fides hisce rebus adhibeatur.

Imo in præsentī, quo tot tentaminum furor, vel ipsum solum tabularum motum experiri, omni etiam interrogatione rejecta, valde periculosum dicimus (etsi non audeamus de mortali damnare qui ex quadam animi levitate aut curiositate jocandique causa mensis manus apponunt, ut in gyrum moveant, aut ejusmodi experimento assistunt); tum quia viri pii hodie non satis exploratum habent in talibus rotationibus phænomenon mere physicum inesse²; tum quia de indifferenti ad prohibitum in hac facti specie facillimus est progressus, cum admodum difficile sit continere animos, semel rei novitate illectos, ne majora tenent; maxime ubi plures sunt; unus enim alium incendit. Hac de re quamaxime invigilent communitatum superiores, ne talis contagio quoquomodo serpat inter suos alumnos; nullum permittant experimentum, quod esse nequit sine gravi educationis et animarum pernicie.

Item non videmus quomodo ecclesiastici ex curiositate id tentantes aut hisce experimentis interressentibus, possint esse tuti in conscientia; tum quia illi non laborant ignorantia vel bona fide nihil mali suspicantes; tum quia majori cura eniti debent, ut non tantum a malo, sed ab omni specie mali se abstineant, id est ab eo, quod etsi in se indifferens, tamen ex rerum, personarum et temporum adjunctis a fidelibus male auditur; vel ipsis incitamentum potest præbere ad similia periculosa tentanda³.

¹ Gury, *Compend. Theol. Moralis*. Bouix, *Revue des sciences ecclésiastiques*; an. 1, t. 1. De-Merville, *Des Esprits et de leurs manifestations fluidiques*, etc. Mousseaux, *La magie au XIX siècle*. Perrone, *De Virt. religionis*, n. 748.

² « Fin da tempi antichi le tavole furono sempre lo stromento privilegiato, di cui si valse il demonio pel suo oracolare. Ed è noto il famoso testo di Tertulliano: *Per quos (dæmones) mensæ divinare consueverunt*. Perchè questa preferenza? si vorrà dire che Satana abbia voluto stabilire il suo regno per mezzo del legno, con cui egli avea vinto, e alla sua volta doveva restar vinto? *Ut qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur?* » Gaume, *Origine ed errori dello spiritismo*.

³ Excipe illos, qui justa de causa ex Præsulum suorum jussu ad ea experimenta se conferunt, amoto scandalo ac omni animæ periculo, ut quæ in ipsis conventiculis geruntur et eveniunt, possint cognoscere et sic certiores facere ecclesiasticam præsertim auctoritatem, ut fideles ab illis amoveant.

CAPUT SECUNDUM.

De irreligiositate.

447. Irreligiositas est vitium, quo Deus vel directe in se, vel indirecte in rebus aut personis sacris inhonoratur. Primo modo irreligiositatis species sunt tentatio Dei, perjurium et blasphemia; secundo modo, sacrilegium et simonia.

ART. I. — *De tentatione Dei, blasphemia et sacrificio.*

448. **Tentatio Dei:** definitur dictum vel factum ad capiendum de Deo experimentum per aliquem effectum ab eo temere expectatum¹. Duplex autem distinguitur: una *explicita* sive *formalis*; altera *implicita* sive *interpretativa*.

Tentatio Dei *explicita* est quando quis expresse dubitans de aliqua Dei perfectione, quidpiam facit animo eam explorandi. Uti si quis dubitans de aliquo fidei articulo petat a Deo miraculum, ut certus fiat; vel se ex alta turri dejiciat experturus, an Deus sit potens eum a morte servare. Tentatio vero Dei *implicita* est quando quis expresse quidem non intendit directe experimentum suscipere de Deo; petit tamen vel facit quod ex natura sua non potest alium in finem referri, quam ad explorandam aliquam Dei perfectionem; etsi de illa non dubitet. Et contingit dupliciter. 1) Cum quis sine justa causa aut sine divino instinctu negligit media ordinaria, et a solo Deo temerarie expectat effectum extraordinarium, ut si in periculoso morbo respuat omnem medicinam a solo Deo expectans sanitatem. 2) Quando quis temere se conjicit in tale periculum, ut nequeat liberari sine Dei miraculo, uti si per Quadragesimam extra specialem Dei instinctum, vellet abstinere se ab omni cibo, expectans a Deo extraordinariam vitæ suæ conservationem.

Tentatio Dei est peccatum ex se mortale, quia gravem Deo irrogat irreverentiam. Hinc illud: *non tentabis Dominum Deum tuum* 2.

¹ V. d. Thomas, 2, 2, q. 97, a. 1

² Matth. iv. * Imo si quis deliberate in re levi et sine gravis damni periculo tentaret Deum, etsi implicate tantum, ex sola curiositate spectandi aliquod opus supernaturale, probabilius graviter peccaret; quia gravis est irreverentia velle ut Deus ostendat omnipotentiam suam ad satisfaciendum curiositati ipsius. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 29: qui concludentissimæ rationi innititur, non vero Salmanticensibus; et Ballerini, qui Sanctum accusat de fallacia citationum ipse de fallacia convincitur. V. *Vindiciæ Alphonsianæ*, pag. 187. *

Quod currit sive tentatio explicita sit, sive implicita ¹. Nam magna irreverentia est curiosius agere cum Deo, quasi cum ludione. Tamen quia tentatio implicita non includit dubitationem de divinis perfectionibus, ideo non est Deo tam injuriosa uti explicita. Imo ob ignorantiam, defectum consensus et periculi parvitatem potest esse tantummodo venialis: sic venialiter tantum peccaret in nostra sententia qui in levi morbo rejectis remediis speraret a Deo sanitatem, quin tamen petat miraculum; tunc enim non videtur esse gravis inhordinatio ². Et aliquando putamus illum ob omni culpa exsusari si speret sine rimediis naturaliter, Deo adjuvante, a tali levi morbo liberari, dum revera in hisce morbis natura ipsa sæpe salutem operatur.

119. *An (quæres) liceat a Deo petere miraculum?* Docent communiter, licere petere a Deo miraculum, quoties adsit utilitas gravis ad nostram, aut aliorum salutem, ad Ecclesiæ bonum, vel ad divinam implendam voluntatem; nam tunc non est tentare Deum, sed Dei auxilium expostulare in tempore opportuno: sic Elias proposuit miraculum ad verum Deum cognoscendum ³. Peccaret tamen qui absolute peteret vel offerret miraculum ad conversionem hæreticorum aut peccatorum, extra casum particularis inspirationis; cum satis abunde sufficiant fidei nostræ testimonia ac ordinaria auxilia ⁴. (T)

120. *An (addes) liceat se martyrio sponte offerre?* Martyrio (quod consistit in debita sustinentia passionum injuste inflictarum) licet se offerre, si firma sit dispositio illius qui se offert, et simul adest gravissima causa, v. g., ad vitandas blasphemias, ad procurandam Dei et fidei gloriam, ad eliminandum in proximo periculum incredulitatis; cum hoc sit opus maxime charitatis. Secus non licet; cum nemo sit vitæ suæ dominus, ut eam prodigere possit ad libitum suum; unde graviter peccat quem non excusat bona fides; aut divina inspiratio, uti in Sanctis compluribus contigisse scimus. Nam ut ait d. Thomas, non debet homo occasionem dare alteri injuste agendi, sine gravissima causa; sed si alius injuste egerit, ipse sustinere debet ⁵. (T).

121. Ex dictis colligere est, quid sit sentiendum de probationibus olim usitatis, quæ vulgo dicebantur *judicia Dei*: quando nempe de-

¹ Probabilius tentatio explicita ab implicita non differt specie, sed eam tantum aggravat; nam sive una sive altera semper dicit experimentum, nihilque diversitatis ponitur in natura rei, nisi magis vel minus. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 30 et seqq.

² Item peccat qui ex negligentia imparatus adit prædicatum Dei verbum, sperans a Deo speciale auxilium.

³ III, Reg. XVIII. Aliquando ipse Deus jubet talem petitionem: sic Is. VII Deus per Prophetam dixit ad Achaz: *Pete tibi signum a Domino Deo tuo.*

⁴ V. d. Thomas, 2, 2, q. 97, a. 1. Tridentinum decernit (sess. XXV, *de invocat. et venerat. Reliq. SS.*), nulla esse admittenda nova miracula, nisi ea recognoscente et approbante Ordinario. V. Benedictus XIV, *De Canoniz. SS.* l. II, c. 1.

⁵ 2, 2, q. 141, c. 3. Ferraris, V. *Martyrium, Miraculum*. Spontaneam oblationem expresse vetuit antiqua ecclesiæ disciplina; id unum permittebant illis qui Christum pro tribunali abnegassent, ut ibidem Christum confiterentur; vid. Benedictus XIV, *De Canoniz. SS.* l. III, c. 16. Moroni, V^o *Martiri*.

ficiebant testes, varia instituta fuerunt experimenta, quibus subjicebatur accusatus ad occultum peccatum inquirendum; v. g., ferrum calidum ferebat, super carbones ardentes gradiebatur, etc.: et si nihil ei accidebat mali, ut innocens habebatur. Hoc illicitum dicimus: est enim tum species divinationis, cum nulla sit proportio mediorum ad finem; tum Dei tentatio, cum sit indiscriminatim ab eo petere miraculum, quo patefaciat veritatem.

Illud autem observatione dignum est, quod dum medio ævo longe lateque obtinerent hujusmodi probationes ac universam fere Europam occuparet, Romæ nunquam viguerint; imo illas romani Pontifices damnarint uti Stephanus V, Cœlestinus III, Innocentius III, Honorius III, etc. Sane quando viis naturalibus crimina cognosci nequeunt, nec aliter suadet specialis Dei instinctus, illi sunt relinquenda qui solus novit corda filiorum hominum ¹.

122. Blasphemia: Definitur *locutio contumeliosa in Deum*. Dicitur *in Deum*, consideratum nempe in se, vel in suis Sanctis et creaturis prout ad Deum referuntur, quatenus nempe in iis elucet specialis divina perfectio, v. g., sanctitas, bonitas, sapientia. Hinc si quis ex ira contra hominem nominet nomen Dei, vel Sanctos vel Sacramenta, indignando soli homini, blasphemiam non committit, sed indignam dumtaxat divini Nominis usurpationem. Neque est blasphemia dicere: *nego Deum, si te non percussero*; qui ita loquitur, vult tantum significare quod certe percutiet. Neque dicere: *hoc est verum, sicut Deus*; nam non æquiparatur veritas creata increatæ, sed quædam tantum innuitur similitudo hyperbolica. Neque dicere: *Corpo di Dio, Sangue di Cristo, me la pagherai*; nam hæc verba ordinarie non proferuntur in Deum irrisorie, sed tantummodo vane usurpantur ad aliquid firmandum.

Erit e contrario blasphemia dicere: *male eveniat Ecclesie, maledictum Pascha, nego Sacramenta, Deus non est justus*; tunc indignatur Deo, vel ei quod specialiter ad illum ordinatur. Dicere vero *Christe sancte! Sacramentum! Sanguis Christi!* non censentur blasphemie; sed sola vana divini Nominis aut rei sacræ usurpatio, nisi proferantur Deo indignando, vel cum circumstantiis specialibus ².

123. Quid (dices) de illis, qui aliis maledicunt vel sibi ipsis? Maledictio est imprecatio mali, quatenus malum est. Quo posito dicimus. 1) In ira imprecari aliis vel sibi dæmonem, grandinem, fulgura,

¹ In veteri Testamento (ut Numer. c. v, v. xv), aliqua investigatio ad delictum dignoscendum in usu erat, sed Deo ipso volente. V. Bergier, V^o *Prove superstiziose*. Muratori, *Antiq. italicarum*, Diss. xxxviii et xxxix. Salzano, *Lezioni di diritto ecc.*, vol. iv, lez. 9^a. Menochius, *Le Stuore ovvero Trattenimenti eruditi*, par. 1^a. Thiers, *Traité des superstitions*, t. 1. Balmes, *Del Protestantismo comparato col Cattolismo*. Bizouard, *Des rapports de l'homme avec le démon*. Paris, 1863. Moroni, V^o *Giudizi di Dio, Purgazione, Prova*. D. Thomas, 2, 2, q. 95, a. 8.

² Tres ultimæ locutiones ex Synodo Novariensi non reservantur, p. 316. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 121 (blasphemia est a greco *blaptô* nocere et *phêmê* fama).

mortem, etc., non est blasphemia, sed dira imprecatio, de qua habet d. Thomas: *Secundum suum genus est peccatum mortale, et tanto gravius quanto personam cui maledicimus, magis amare et revereri tenemur; unde dicitur Levitici 20: qui maledixerit patri suo et matri, morte moriatur. Contingit tamen verbum maledictionis prolatum esse peccatum veniale vel propter parvitatem mali, quod quis alteri maledicendo imprecatur, vel etiam propter affectum ejus qui profert maledictionis verba, dum ex levi motu vel ex ludo, aut ex surreptione aliqua talia verba profert; quia peccata verborum maxime ex affectu pensantur* ¹.

2) Maledicere defunctis non erit blasphemia; cum animus maledicentium ad hoc non feratur, ut iis maledicat, prout sunt creaturæ Dei. Imo plerumque neque mortale est: quia per id eisdem neque in se, neque ex mente proferentium infertur gravis injuria. 1) Non in se, quia vox *mortui* magis referenda est ad corpus quod moritur, quam ad animam quæ semper vivit: ad summum significat homines vita functos, qui possunt esse tam salvi quam damnati. 2) Non ex mente proferentium, quia mortuis maledicentes non intendunt mala adprecari animabus defunctorum; sed potius exprobrare vivos, ad quos maledictiones suas, ad instar injuriæ, solent referre. ²

3) Maledicere *toti mundo* verius est mortale (nisi intelligatur ille mundus, qui virtuti adversatur, ut plerumque intelligunt rudes): in ipso enim totaliter sumpto specialiter elucet Dei bonitas, sapientia ac potentia. Adeo verum est, ut jurare per cælum et terram habeatur ab omnibus uti firmum juramentum.

4) Quoad eos qui maledicunt tempestati et aliis casibus a Deo immissis, audiatur Stapf: « Cum aeris intemperies et ejusmodi casus ex dispositione divina accidunt, talia maledicta proxime contra Deum ipsum proferri videntur. Attamen miselli ruriculæ, quibus hoc peccatum haud infrequens est, tum ob simplicitatem tum ob imperfectiorem actus, præsertim si alias bonæ indolis sint, a peccato lethali plerumque excusari possunt. » *Maledicere rebus irrationalibus*, ait d. Thomas, *in quantum sunt creaturæ Dei, est peccatum blasphemiae; maledicere autem eis secundum se consideratis, est otiosum et vanum, et per consequens illicitum*, nempe veniale. Aliud tamen est si fiat maledictio propter aliud; sic David sine peccato maledixit montibus Gelboe, scilicet propter cædem populi quæ in eis contigerat.

¹ 2, 2. q. 76, a. 3. Utrum diversa, vel unum peccatum committat qui diversa mala optat et increpat inimico, v. g., infamiam, mortem, paupertatem, quæstio est. Nos dicimus, si ea mala sub una ratione mali apprehendat, nempe ut media ad illius perniciem, satis probabiliter cum Cajetano, Croix, Bonacina, Lugo, Valentia, etc., committit unum tantum peccatum, et satis est confiteri: *exoptavi grave malum proximo*. Sed si efficaciter optasset in suum inimicum diversa mala inferre, aut optasset specificè et in particulari, ut prædicta mala illi acciderent, tunc debet omnia illa distincte confiteri; quia illa sunt diversa peccata. Ita Liguori, *Homo Apost.* tract. III, n. 65; et *Op. Mor.* I. v, n. 50 et 83; I. III, n. 131.

² V. Dissertatio s. Alphonsi, *Op. Mor.* I. III, n. 130. Et Moroni, V. *Maledictione*.

5) Maledicere *diabolo* raro est mortale; quia ipse fere semper solet maledici, uti auctor malorum vel Dei inimicus: quo sensu, abstrahendo ab impatientiæ actu, neque veniale est ¹.

124. Q. 1. *Quotuplex est blasphemia?*

R. Blasphemia potest multipliciter considerari:

1. Ratione *intentionis* qua profertur; et alia est *directa*, quæ Deum directe aggreditur ex intentione ipsum inhonorandi, et dicitur *diabolica*. Alia *indirecta*, et est cum quis advertenter quidem profert verba blasphemiae; sed absque directa intentione Deum inhonorandi, ut ordinarie contingit.

2. Ratione *modi* quo profertur; et alia est interna, quæ dicitur *blasphemia cordis*; alia externa, quæ dicitur *blasphemia oris* vel *operis*. Prima tota in animo consummatur, quin prodeat exterius juxta illud: *dixit insipiens in corde suo, non est Deus* ²; altera verbis vel etiam factis (ut si quis pede conculcet Crucifixum) exterius manifestatur. Attamen si in solis factis consistit blasphemia, *impropria* dici consuevit ³.

3. Ratione *verborum* quibus exprimitur, blasphemia alia est *simplex*, si nempe præter blasphemiae malitiam aliam non includat. Alia *hæretica*, si contineat etiam hæresim, uti si quis dicat Deum esse fallibilem. Quod si hæc proferens ore, non credat corde, tunc habetur blasphemia *hæreticalis*. Alia est *imprecativa*, cum quis Deo malum imprecatur, v. g., si dicat: *pereat Deus*. Tandem alia *dehonestativa*, si vera de Deo pronuntiet, sed per contemptum, ex ira et malo animo erga Deum: talem protulit Julianus Apostata, cum morti proximus ira in Christum exandescens impie exclamavit: *Vicisti, Galilæe, vicisti* ⁴.

4. Ratione *objecti* in quod fertur, blasphemia est vel in Deum vel in Beatam Virginem vel in Sanctos. Quæ divisio ponitur, quia in nonnullis Synodis habentur reservatæ blasphemiae contra Deum et Virginem; non autem blasphemia quæ fertur contra ipsos Sanctos immediate.

An vero in confessione sit explicanda diversitas blasphemiarum et ideo teneatur de illis inquirere confessarius, affirmant si istæ addant novam malitiam; tunc specie differunt. Ideo est explicanda quæ prolata est *ex desperatione*; nam est etiam contra spem; *hæretica*, quia est etiam contra fidem; *hæreticalis*, quæ est contra præce-

¹ In ira usurpare dæmonem sine imprecatione non est per se peccatum: at assidua nominatio non decet christianum; etiamsi fiat sine ullo scandalo. Hinc se corrigant qui ad omne fere verbum dicunt *oh diavolo!* maxime si ecclesiastici. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 131.

² Psal. XIII, V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 120.

³ Quod notandum est si agatur de reservatione; nam generatim blasphemia improprie dicta non solet reservari.

⁴ Hoc tamen factum a criticis in dubium vocatur.

ptum fidem exterius profitendi; *imprecativa* utpote contra caritatem Dei; item *dehonestativa*, cum Dei contemptum manifeste contineat ¹. An vero blasphemia contra Deum differat specie a blasphemia contra Sanctos et ideo hoc sit explicandum, sunt qui affirmant ². At negandum videtur; quia istæ blasphemiae æqualiter adversantur virtuti Religionis, nam etiam qui blasphemant in Sanctos, verius non nisi contra latratiem peccant, cum omnes blasphemiae suam malitiam desumant ex una relatione ad Deum: unde unica injuria Deo infertur, et ideo sufficit dicere se blasphemasse.

125. Q. 2. *Quale peccatum est blasphemia?*

R. Nemo dubitat, quin blasphemia sit ex genere suo mortalis: præter gravissimum scandalum quod illam fere semper comitatur ³. Hinc in Levitico: *Qui blasphemaverit Nomen Domini, morte moriatur* ⁴. *Nihil horribilius blasphemia*, inquit s. Hieronymus, *quæ ponit in excelsum os suum* ⁵. Neque dicas saltem blasphemiam in Sanctos non irrogare injuriam Deo: respondet Angelicus: *Sicut Deus in Sanctis suis laudatur, in quantum laudantur opera, quæ Deus in Sanctis efficit; ita et blasphemia quæ fit in Sanctos, ex consequenti in Deum redundat* ⁶. Venialis tamen esse potest blasphemia, non quidem ex genere suo, sed ex defectu advertentiæ et deliberationis: uti si quis ira, vel alia passione abreptus subito prorumperet in verba blasphemiae eorum gravem significationem non advertens, neque iis assuetus.

126. Iis qui hanc pessimam consuetudinem contraxerunt, ne facile confessarii credant, cum se excusant a malitia blasphemiae (sicut pari ratione perjurii, et turpiloquii), dicentes se id egisse sine advertentia et involuntarie ex habitu, si illum extirpare non curent, per aliqua adhibita remedia. Habetur enim voluntarium in causa; quia hi male habituati, licet habeant cognitionem minus vivacem aliis, qui talem

¹ * Et in hoc conveniunt cum s. Alphonso Lessius, Layman et Salmanticenses, quidquid dicat Ballerini. Vid. *Vindiciæ Alphonstianæ* pag. 918. *

² Nam (ajunt) irreverentia quæ fit contra aliquem sanctum semper habet duplicem malitiam, unam contra dulum quæ inclinat ad colendos sanctos propter eorum excellentiam supernaturalem creatam, et alteram contra virtutem religionis quæ præcipit cultum Dei propter excellentiam increatam Dei. Ex illa enim irreverentia in sanctos redundat irreverentia in ipsum Deum propter peculiarem conjunctionem quam ipsa habet cum sanctis. Imo blasphemia contra B. Virginem differt specie, et ideo aperienda in confessione, ab illa quæ profertur contra alios sanctos.

Nos tamen dicimus tunc specialem adesse peccatum contra dulum vel hyperdulum, quando blasphemia profertur in sanctos propter eorum excellentiam absque relatione ad Deum, ita ut in ipsis terminetur et sistat: quod raro evenit. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 132; l. v, n. 37.

³ Pueri ipsi (ait s. Alphonsus, *Instit. catechistica* p. 1, c. 2) audientes blasphemare majores, discunt blasphemare: quid infelicitatis! aspicere tot pueros res Dei nescientis, scientes vero Deum blasphemare!

⁴ Lev. xxiv. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 121. Croix, Billuart, etc.

⁵ Lib. vii, in *Is.* c. 18.

⁶ 2, q. 13, a. 1. V. Sarnelli, *Opera contro la bestemmia*. Della bestemmia, *considerazioni famigliari ed esempi*; Prato 1870. La bestemmia, *avvertenza al popolo*; Torino 1856.

unum non contraxerunt, tamen semper habent actuale cognitionem sufficientem ut actus sit deliberatus graviter et peccaminosus ¹ (U).

127. In blasphemos animadvetit tum jus pontificium, quos vult esse intra mensem ex Decreto S. R. Inquisitionis denuntiandos; si tamen blasphemia proferatur serio, advertenter, et cum pertinacia ². Tum jus episcopale blasphemos reservationi subijciendo; Synodi enim diœcesanæ reservant generatim *blasphemiam in Deum, vel Deipanam Virginem aut Sanctos, quæ a duobus vel a pluribus audita fuerit; et blasphemiam hæreticalem, nemine etiam audiente, prolata*. Tum jus civile pœnale, ubi legitur: *chiunque con animo deliberato proferisca pubbliche contumelie ad oltraggio della religione sarà punito con multa estensibile a lire cinquecento e cogli arresti. Incorrerà nella stessa pena chiunque pubblicamente commetta altri fatti che sieno di natura da offendere la religione od eccitarne il disprezzo, e producano scandalo* ³.

128. Monet Gousset: parochi et confessarii dum incutiunt maximum blaphemiæ horrorem, caveant ne inter blasphematores eos completantur qui ex pravo tantum habitu usurpant nomen Dei, et passim perferunt verba: *Cristo, Madonna, Sacramento* etc. Neque item blasphemiam proprie vocari possunt imprecationes quæ fiunt dicendo *Per Cristo, per Dio santo* etc. Quæ locutiones plerumque e subita commotione proferuntur, sed ex animo loquentis injuriam non irrogant Deo, sed solum ex ira jactantur contra homines, belluas aut entia inanimata. Insuper quando dubitatur num adsit blasphemia, minime uti blasphemia habenda est ex S. Alphonso. Attamen nunquam a veniali excusari possunt, quia Nomen Dei in vanum assumunt. Imo in praxi propter periculum incidendi in blasphemias, et quia raro abest grave scandalum, et quia eos audientes Deum censentur inhonorari, non ita facile ac semper excusantur a culpa gravi qui talia proferunt.

Ceterum ad maturum judicium ferendum in hac re, attendere debent confessarii et parochi tum ad mores eorum qui hisce nominibus abutuntur, tum maxime ad significationem, quæ iisdem communiter in eorum regione adnectitur; quædam enim verba uti blasphemiam traducuntur in uno loco, non ita in alio.

129. **Sacrilegium** ⁴: Sacrilegium est *violatio sacrorum, sive est loci, personæ rei aut divino cultui dicatæ indigna tractatio*. Sic dicitur quasi *sacrilædium*, seu læsio sacri: sub quo nomine intelligitur omne quod ad divinum cultum ordinatur. Est sacrilegium peccatum ex genere suo lethale, quia ex se gravem Dei injuriam semper in-

¹ V. Liguori, *Opus Mor.* I, III, n. 127; I. V, n. XIV præam. ad 3. Itemque *Vindiciæ Alphonstanæ* pag. 256.

² Sed vide *De Virt. Theolog.* ubi de hæresi. Liguori, *Op. Mor.* I, III, n. 123; et I. IV, n. 251. It. *Homo Apost.* tract. XIII, n. 77.

³ Art. 185 *Cod. pæn.* Faxit, quod lex ista non sit littera mortua.

⁴ De sacrilegio ut est peccatum luxuriæ, vide *De peccatis*.

volvit, et tanto graviorem, quo majorem sanctitatem obtinent sacra violata 1. Nil ergo mirum, si vel in hac vita Dominus gravem sacrilegis poenam inflixerit 2. Sed notandum. 1) Ad sacrilegium non requiri, ut quis directe intendat res sacras inhonorare, quod hæreticorum est: sed sufficit quævis indigna earum usurpatio, si deliberate fiat, quacumque de causa. 2) Ut aliqua actio sit sacrilegium, debet res violari in eo, quo sacra est; unde si quis male loquatur de aliquo qui votum castitatis habeat, istius detractio non induit naturam sacrilegii formalis; quia iste est sacer Deo quoad corporis et animæ munditiem, non quoad famæ integritatem.

130. Q. 1. *Quotuplex est sacrilegium?*

R. Cum tria sint objectorum genera, quæ Deo sacrari, seu deputari possunt ad Dei cultum, nempe *persona*, uti clericus; *locus*, uti templum; *res aliæ*, uti vasa sacra, imagines, etc.; hinc triplex sacrilegium, *personale* si persona, *locale* si locus, *reale* si res violetur sacra Deo. Triplex species distincte est in Confessione aperienda; cum alia sit sanctitas loci, alia rei, alia personæ.

1. *Personale* respicit violationem, sive indignam tractationem personæ sacræ 3; persona porro Deo sacratur vel per sacram Ordinationem, vel per Statum religiosum, et probabilius per votum simplex castitatis. Quæ violatio præcipue committi potest: a) violentas inferendo manus in clericum, vel religiosum; b) ecclesiasticos subiciendo foro laicali, nisi per Concordata cessaverit privilegium exemptionis; c) luxuriose violando personam Deo per votum castitatis dicatam, et sacratam.

2. *Locale* respicit violationem loci Deo sacri, qui nempe ad divina officia et mortuos tumulandos destinatus est: et multipliciter potest evenire; nempe: a) violando Ecclesiæ, vel alterius loci sacri immunitatem, v. g., fores effringendo, evertendo altaria, bona eripiendo, vel hominem violenter sine permissione ab Ecclesia etiam interdicta et polluta extrahendo; b) polluendo Ecclesiam modis in Rituali R. descriptis; c) exercendo in Templo actionem profanam, quæ vel natura sua, vel juris præscriptione adversetur loci sanctitati, ut sunt mercatus, publica convivia, ludi histrionum. Aliqua autem moderata deambulatio in Ecclesia, aut privata comestio etiam sine necessitate non videtur grave peccatum, si absit scandalum, clamor et contemptus.

1 Potest tamen aliquando esse leve non solum ex inadvertentia, seu semiplena deliberatione, sed etiam ex parvitate materiæ, ut si leviter percutiatur clericus, si res parva ab Ecclesia surripiatur. *Roncaglia*. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 32.

2 Nadab et Abiu, qui ignem profanum desuper thuribulis imposuerunt, devoravit ignis egressus a Domino: sic Joas rex, qui thesauros templi temere surripiebat, a servis suis necatur: sic Balthassar, qui vasis sacris abutitur, a Domino corripitur: sic tandem Lysimachus multis commissis in templo sacrilegiis, ante ærarium interficitur (Lev. 10; 2 Reg. 12; Paralip. 26; Dan. 5; et Mach. 2).

3 D. Thomas, 2, 2, q. 99, a. 3 ad 3. V. Ferraris, Vº *Sacrilegium*.

3. *Reale* est indigna tractatio rei sacræ distinctæ a loco et persona. Res dicitur sacra *vel* quæ sanctitatem producit, ut Sacramentum; *vel* quæ sacrum significat, uti verba Scripturæ; *vel* quæ sacra repræsentat, uti imagines Sanctorum, et cæremoniæ sacræ; *vel* quæ est Sanctorum particula, ut Reliquiæ; *vel* quæ ad cultum et Ecclesiæ ornamentum pertinet, uti sunt bona ab Ecclesia jam possessa, *vel* quæ ad ministrorum sustentationem deputata est, intellige tamen cum s. Thoma, quæ talis est natura sua, uti esset ecclesiasticum Beneficium ¹. Hinc sacrilegium reale est: 1) Uti verbis Scripturæ ad scurrilia, fabulosa, vana, adulatoria, detractoria, ac superstitiosa, vel sortilegia etc.: Tridentinum hanc usurpationem vocat *temeritatem* et *violationem verbi Dei*, et eam per Episcopos puniri jubet ². 2) Auferre Reliquias, contradicente domino. 3) Ad sacrificium adhibere vasa sacra, corporalia enormiter immunda, vel permittere ut in pyxide corrumpantur particulæ etc.

131. *An (quæres) omne furtum in Ecclesia sit sacrilegium?* Legitur in Jure canonico: *Similiter sacrilegium committitur auferendo sacrum de sacro, vel non sacrum de sacro, sive sacrum de non sacro* ³. Dubium esse potest de furto rei, quæ per accidens in Ecclesia reperiatur, ut si quis alterius crumenam vel horologium subtiliter in Ecclesia surripiat. Alii negant hoc furtum sacrilegium esse, ut Lugo, Lessius et Gury; quia nihil Ecclesiæ interest de alterius crumena vel horologio. Alii probabilius affirmant cum Laymano, Elbel, Salmanticensibus et Filliuccio; cum semper verificetur, quod talis furetur non sacrum de sacro.

132. *An vasa sacra et vestes item sacræ, absque sacrilegio in usum profanum converti queant?* Si res sacra, quæ benedici vel consecrari soleat, totaliter immutari possit, atque ad communem materiam reduci, v. g., si calicem argenteum reducamus ad communem massam argenti, utique ad usus profanos converti potest absque ulla sacrilegii nota; quia amissione formæ et benedictio amittitur, ac proinde illa res nihil externi retinet, quod indecens appareat. Secus si res non non satis difformetur: hinc non licet ex veteri casula vestes profanas resarcire; sed illa est comburenda ⁴. Unde nefas esse dicunt hujus-

¹ 2, 2, q. 99; a. 3. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 463.

² Sess. IV. « Quoad ejusmodi usus et facietas circa sacra, præcipue nos sacerdotes cautos esse oportet. Præ reliquis in hac materia valet, quod aliquis ex ss. Patribus ait: *nugæ laicorum sunt in ore sacerdotis blasphemias.* » Stapf, § 227. Fragmenta autem librorum, in quibus verba sacra inscribuntur ad profanos usus adhibere sine contemptu, non est sacræ Scripturæ profanatio, nec proinde sacrilegium. Item de Sanctorum imaginibus non benedictis dicendum est.

³ Can. *Quisquis* caus. 17, p. 4, c. 21. Certum est autem sacrilegium non esse furtum in claustris, vel in Oratorio domus privatæ; esset vero furtum in Oratoriis xenodochiorum, etsi non benedictis ab Episcopo. Ita Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 39.

⁴ D. Thomas, p. 3, a. 3 ad 3. V. Benedictus XIV. *Notificatione* LII; Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 41. Ceterum execrari calicem (antequam tradatur artificii fundendum) nempe ictu manus vel opæ instrumenti illum despiciendo, non rite fit, sed prohibetur Decreto generali S. R. C. 20 apr. 1822, adprobato a Pio VII.

smodi vestes ad usus profanos vendere (nisi laceratione transfigurentur), aut oppignorare.

133. Q. 2. *Quænam sunt pœnæ in sacrilegos?*

R. Sacrilegi Jure canonico varie olim puniebantur: nunc 1) Excommunicationem illico incurrunt nemini reservatam alienantes et recipere præsumentes bona ecclesiastica absque beneplacito Apostolico. 2) Excommunicationem Papæ reservatam incurrunt percussores ecclesiasticorum et monachorum. 3) Incurrunt excommunicationem speciali modo Papæ reservatam a) interficientes, mutilantes, percutientes, capientes, detinentes vel hostiliter insequentes Cardinales, Episcopos, Legatos et Nuntios; et qui illis præstant auxilium vel favorem; b) item usurpantes aut sequestrantes (cujuscumque sint dignitatis) jurisdictionem, bona, redditus ad personas ecclesiasticas ratione suarum ecclesiarum aut beneficiorum pertinentes¹. Qui vero hæc bona usurpata ab usurpatoribus recipiunt; item qui bona ecclesiastica usurpant vel detinent quæ non pertinent ad ecclesiasticos ratione suarum ecclesiarum aut beneficiorum, ut bona piorum locorum, incurrunt in excommunicationem Papæ reservatam, etsi tamen non specialiter².

Extra hos casus nulla habetur censura ipso jure sacrilegis adnexa præter perpetuam inhabilitatem ad Missæ celebrationem contra abutentes Missæ sacrificio ad sortilegia ex Benedicto XIV, qui approbavit, Decretum S. Officii 5 aug. 1745 (V).

ART. II. — *De Simonia.*

§ 1. — De simoniæ natura et divisione.

134. **Simonia:** *Nomen simoniæ a Simone mago acceptum est, de quo legitur Actorum VIII, quod obtulit Apostolis pecuniam ad spirituales potestatem emendam, ut scilicet quibuscumque manus imponeret, reciperent Spiritum Sanctum: ita s. Thomas³. Definitur autem studiosa voluntas emendi, aut vendendi pretio temporali aliquod spirituale vel spirituali adnexum. Unde tria ad ejus naturam necessaria sunt: 1) Ut materia sit spirituali adnexa. 2) Ut pretium sit temporale. 3) Ut intercedat emptio, vel venditio: quæ quidem necesse non est, ut executioni mandetur, sed sufficit ut malitiose tantum intendatur; voluntas enim peccatum facit, ideo dicitur studiosa voluntas.*

Simonia grave peccatum est: nam graviter prohibetur a Jure tum naturali, quod vetat vendere rem impretiabilem; tum divino juxta illud: *gratis accepistis, gratis date*⁴; tum ecclesiastico, ut constat,

¹ Ex Constitutione Apostolicæ Pii IX; sicut et invasores Romanæ eccl. bonorum.

² Ex Tridentino, Sess. 22, c. 11 de R.

³ 2, 2, q. 100. V. *Bibbia* di Vence, vol. VI, Dissertazione: *Sopra Simone il Mago*.

⁴ Matth. x. V. Liguori, *Op. Mor.* I. III, n. 49 et 86. Ferraris, Vº *Simonia*.

ex toto titulo *de simonia*, in quo ea appellatur *execrabile flagitium*, *nequitia*, *pestis*, *exitiale monstrum*. Simonia opponitur Religioni; imo quædam species sacrilegii est, cum sit indigna rei sacræ tractatio: opponitur justitiæ, quia res spirituales æstimantur temporali pretio, cum sint supra omne pretium¹.

135. *Primo illud emendi vel vendendi* in simonia significat quemcumque contractum onerosum, sive voluntatem alterum obligandi ad dandum spirituale pro temporali, aut vicissim; tota enim simoniæ malitia sita est in turpitudine, quæ committitur, dum res spirituales, instar temporalium æstimantur et contractibus subjiciuntur. Hinc nihil dari, vel accipi potest pro actibus jurisdictionis spiritualis, non solum pertinentibus ad forum conscientiæ, ut est absolutio a peccatis, et Sacramentorum administratio; sed etiam ad forum externum, ut est dispensatio in votis, in juramentis, in irregularitate, a bannis ab impedimentis matrimonii, a jejuniis, a festis, a censuris etc., cum hujusmodi actus sint spirituales tum ex parte causæ efficientis quæ est ecclesiastica potestas; tum ex parte finis et effectus, cum ordinentur ad salutem animarum. Potest tamen aliquid exigi per modum mulctæ ad causam piam, ut communiter dicunt. Item accipiuntur solutiones in dispensationibus matrimonii; etc., etiam per modum sustentationis onerum pontificatus. Attamen ad contrahendum matrimonium aliquid dare puellæ parentibus ut consentiant, etc., non est simoniacum. Audiatur Angelicus: *Dicendum quod matrimonium non est solum Ecclesiæ Sacramentum, sed etiam naturæ officium. Et ideo dare pecuniam pro matrimonio in quantum est naturæ officium, licitum est; in quantum vero est Ecclesiæ Sacramentum, est illicitum: et ideo secundum jura* (cap. *Cum in Ecclesia*, de simonia) *prohibetur, ne pro benedictione nuptiarum aliquid exigatur* (tanquam pretium ejus).

136. *Secundo vox illa pretio temporali* in re simoniaca indicat munus quodcumque temporale, quod s. Thomas revocat ad *munus a manu*; ad *munus a lingua*; ad *munus ab obsequio*.

1) *Munus a manu* est pecunia, seu bonum quodcumque temporale pretio æstimabile, quod quasi manu tribuitur²: sic esset munus a manu in me, si darem aliquam rem spiritualement cum pacto, ut alter remittat mihi debitum; vel etiam ut mutuum mihi suppe-

¹ Imo et hæresis vocari solet a canonico Jure, non quidem proprie; sed late, vel quia qui illam exercet, primum hæresiarcarum novi Testamenti imitatur; vel quia qui eam frequenter committit, hæresis suspicionem afferre solet, et poenas aliquo modo similes meretur. Merito ergo ait Paschalis Papa: *Simoniacos comparandos esse Judæ proditori, qui Judæis Dei occisoribus Christum vendidit: et omnia crimina ad comparationem simoniacæ hæresis quasi pro nihilo reputari*.

² Quibquid homines habent in terra, omnia quorum domini sunt, *pecunia* vocatur; vas, ager, arbor, pecus, pecunia dicitur; ideo autem pecunia vocata est, quia antiquitus quod habebant, in pecoribus habebant. Ita can. *Totum* 1, q. 3.

ditet: usus enim pecuniæ aliis concessus est prætio æstimabilis ob temporalem quam mutuatario affert utilitatem, ut recte notant Salmanticenses ¹. At spiritualia gratis et sine ullo respectu ad temporalia danda sunt juxta illud Christi: *gratis accepistis, gratis date*. Item simonia est, si detur alicui Beneficium ecclesiasticum cum pacto, ut subeat aliquod novum onus, licet spirituale, quod prius Beneficio adnexum non erat: puta onus docendi, canendi, pluries celebrandi, aut diverso loco ab eo, de quo loquuntur Beneficii tabulæ. Ratio est, quia ex Jure canonico omne pactum in Beneficiis ecclesiasticis superadditum ut simoniacum habetur ². Imo vel ipsa permutatio spiritualis, quæ in aliis rebus spiritualibus permitti potest (sic licita esset pactio: *nunc applico pro te Missam, ut mane applices pro me*; item si calicem pro calice, reliquias pro reliquiis dones), hæc inquam commutatio in re beneficiaria vetita est eodem jure. Unde sine licentia non liceret mihi permutare ecclesiasticum Beneficium quod ego possideo, cum Beneficio ecclesiastico quod alter possidet.

2) *Munus a lingua*: hoc nomine intelliguntur laudes, favores, commendationes, preces, etc.; quia hæc quoque solent in communi hominum sensu temporaliter æstimari. Sic esset munus a lingua in Episcopo, si ecclesiasticum Beneficium vel Vicariatum alicui conferret, ut ab eo laudibus exornetur, vel ne illius odium incurrat; quia laudum comparatio ac vitatio mali quod timetur, est temporale et pretio æstimabile. Vel etiam si dicat: *non conferam tibi Beneficium, nisi talis me roget*: conferret enim motus favore humano, qui æstimabilis est. Secus esset, si simpliciter conferret Beneficium ad preces alterius, sed nullo habito respectu ad favorem humanum ideo acquirendum ³.

3) *Munus ab obsequio* est omne, quod pertinet ad servitutes, quæ exhibentur ad finem obtinendi quidpiam spirituale: munus esset ab obsequio, si Prælatus Beneficium ecclesiasticum famulo, vel famuli filio conferret, ut gratis sibi serviat; vel ut ejus famulandi munus sic compensetur ⁴. Pariter clerici, qui temporaliter inserviunt Epi-

¹ V. *Vindictæ Alphonstancæ* pag. 222.

² Si tamen ab episcopo cum Capituli cathedralis consensu beneficio vacanti imponatur aliquod onus, v. g. infirmis adstandi sustinetur, in jure ex. C. *Significatum de præb.* V. L. Ferraris, *Vº Pactum*, a. 2. Aichner, *Compendium Juris ecclesiastici* § 75, pag. 244, ubi plura ad rem. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 72.

³ Hic audiendus d. Thomas: *Quando sunt preces pro indigno, vel ab aliquo potente qui periculum comminatur, quæ preces armatæ dicuntur, manifeste simonia committitur, si propter hoc Beneficium ecclesiasticum detur. Si tamen pro digno fiant, quoniam ad judicium hominum probabile est, quod dans magis moveatur intuitu dignitatis personæ quam favore precum, et ideo non reputatur simonia; si tamen principaliter moveatur favore precum vel timore rogantis, quantum ad divinum judicium, simoniam committit et rogatus et rogans si hoc intendat, sive aliquis pro se roget sive pro alio* (2, 2, q. 100, a. 5).

⁴ « S. Alphonso per i beneficii non voleva impegn, nè mediazioni; e tanto era per lui cercare protezioni quanto rendersene immeritevole: *Indignus quia petisti, solea dire; sono gemelli impegno e simonia, ed hanno per padre il medesimo diavolo.* » Tannoja, *Vita di s. Alfonso*, lib. III, c. 32.

scopo, uti in munere œconomi temporalis, expectantes pro retributione aliquid spirituale, simoniaci sunt. Secus si serviant in spiritualibus, v. g. in munere prædicatoris; nam *ecclesiasticis utilitatibus desudantes ecclesiastica dignum est remuneratione gaudere* ¹. Et Apostolus: *qui bene ministraverint, gradum bonum sibi acquirent* ². Est autem communissimum, simoniam non esse, siquis inserviat Episcopo primario ad captandam ejus benevolentiam, secundario ad obtinendum Beneficium, ut nempe sic Episcopus factus benevolus gratis ecclesiasticum Beneficium conferat ³. Verum hoc valde periculosum est; imo si alius titulus deest, recte supponitur in praxi intentio saltem virtualiter simoniaca (X).

137. *Tertio nomine rei spiritualis* in simonia intelligitur omne, quod vel ex se, vel ex institutione Dei aut Ecclesiæ pertinet ad ordinem bonorum spirituales. Alia porro sunt spiritualia *in se ipsis et natura sua*, v. g. dona Spiritus Sancti et gratia sanctificans. Alia *causaliter*, quatenus sunt causa donorum spiritualium, v. g., Sacramenta et Sacramentalia, orationes publicæ et privatæ. Alia *effective*, quæ a causa spirituali procedunt, ut dispensatio votorum, relaxatio censuræ, traditio doctrinæ christianæ.

138. *Quarto tandem per illud spirituali adnexum* in simonia intelligitur quidquid cum re spirituali conjungitur. Temporale potest spirituali adjungi. 1) *Antecedenter*: et est quod ordinatur ad spirituale, uti sunt vasa, olea sacra, quæ ordinantur ad Sacramentorum usum, corona deprecatoria, ædes sacræ. 2) *Concomitanter*: et est quod intrinsece conjungitur cum re spirituali, quod proinde ab ipsa separari non potest, v. g. labor corporalis, qui necessario insumitur in Missæ celebratione, aut alia re sacra peragenda. 3) *Consequenter*, et est cum præsupponitur aliquid spirituale tanquam causa et radix: sic jus percipiendi redditus ecclesiasticos præsupponit officium ecclesiasticum uti sui causam atque radicem.

Porro *per se* licitum est vendere temporale, quod *antecedenter* adnexum est spirituali, ut argentum calici; nam illa res semper retinet suum valorem intrinsicum a re spirituali independentem ⁴; nulla tamen in pretio habita ratione consecrationis. Diximus *per se*; Jure enim ecclesiastico excipitur Beneficii ecclesiastici commutatio, item Chrismatis et olei benedicti venditio, etc. Quod vero sunt adnexa spirituali *concomitanter*, nequeunt vendi: secus res spiritualis venderetur; cum sint ab ea inseparabilia. Hinc tempus, quod stricte neces-

¹ C. *Eccles.* LXVII, c. 12, q. 3.

² 1. Tim. III.

³ Quo in casu nullum intervenit pactum neque implicitum, aut æquivalens; nulla-que intenditur compensatio, neque ulla proprie dicta intentio directe obligandi dominantem adest, quod quidem omne damnatum esset ab Innocentio XI sub propositione 45, uti notat et explicat Viva.

C. *Hoc jus* II, § 1, c. 10, q. 2. V4. Liguori, *Op. Mor.* I III, n. 49.

sarium est ad confectionem Sacramenti, non est pretio æstimabile. Pariter nec ea, quæ consequuntur rem spiritualem, vendi possunt; quod enim est adnexum consequenter alicui rei, rem ipsam supponit, et se habet veluti illius accessorium: si ergo principale nequit vendi, neque quod ex illo necessario sequitur. Hinc simonia est vendere jus vivendi de bonis monasterii, utpote adnexum consequenter ad professionem, quæ spiritualis est.

139. Q. 1. *Quomodo dividitur simonia?*

R. Simonia vel consideratur ratione *modi*, quo committitur: et alia est mentalis, alia conventionalis, alia realis, alia confidentialis. Vel ratione *Juris*, quo prohibetur: et est juris divini et humani.

1. *Simonia mentalis* est, *datio rei spiritualis pro temporali vel temporalis pro spirituali, nullo interveniente pacto*, id est quin exterius appareat intentio illa prava. Sic simoniæ mentalis reus esset qui Episcopo præstat famulatum ex intentione occulta obtinendi Canonice beneficium.

2. *Conventionalis* est, *pactio exterius inita dandi vel accipiendi rem temporalem pro spirituali; uti si quis de præstando* famulatu conveniret cum Beneficii ecclesiastici patrono addito pacto expresso, ut ad idem Beneficium suo tempore nominetur. Si pactum a neutra parte sit executum, dicitur: pure conventionalis: si ab una tantum parte, conventionalis mixta, quia participat aliquid de reali.*

3. *Realis*, est *pactio simoniaca ex utraque parte completa, saltem inchoative*, ut si pars pretii temporalis soluta jam fuerit, et res spiritualis tradita.

4. *Confidentialis* ea est, *qua quis alteri confert aut procurat ecclesiasticum beneficium sub expresso vel tacito pacto simoniaco*. Hoc autem evenit quatuor modis ex Pio IV et Tridentino ¹: a) *Per accessum*, v. g. cum prælatus volens alicui per ætatem incapaci procurare beneficium, illud confert alteri eo pacto, ut semel factus capax illud accipiat; b) *Per ingressum*, si ecclesiasticum Beneficium collatum, sed nondum possessum, quis resignet puta Petro sub pacto, ut ipsum Beneficium ingrediatur idem resignans, si Petrus moriatur aut illud dimittat; — c) *Per regressum*, cum nempe quis Beneficium ecclesiasticum a se possessum resignat alteri hac pactione interveniente, ut iste sibi vel alteri idem beneficium resignaturus sit convenienti tempore; — d) *Per stipulationem pensionis*, quando quis procurat alteri ecclesiasticum Beneficium sub pacto expresso vel tacito, ut hic sibi vel alteri a se designando omnes Beneficii fructus, vel eorum partem tribuat, aut pensionem ex eo persolvat.

5. *Simonia Juris divini*, est commutatio rei temporalis pro spirituali, qua tali vel in se vel ex Christi institutione, ut gratia et sacramenta; et ideo intrinsece mala est, ac divino jure prohibita.

¹ Pius IV Bulla *Romanus* et Tridentinum, Sess. xxv, cap. 7.

6. *Simonia juris humani* est pactio vel conventio quæ ab ecclesia ideo prohibetur sub simonia, quia suspicionem ingerit simonæ. Hæc non est intrinsece mala, sed ideo mala, quia ab Ecclesia prohibetur ob reverentiam erga res sacras, vel quia de facili ad simoniam Jure divino prohibitam viam sternit. Lex autem habet utique vim efficiendi, ut suum objectum sit materia illius virtutis, ex cujus motivo fertur, uti recte notat Antoine. Sic Communio facta a non jejunio sine causa excusante, est sacrilegium; quia Ecclesia ex motivo reverentiæ vetuit sumptionem ejuscumque cibi vel potus ante ipsam Communionem.

140. *An (quæres) possit in simonia dari materiæ parvitas?* Si agatur de simonia Juris divini, commune est, nullam dari materiæ parvitatem; quia gravis semper est in res sacras irreverentia easdem æstimare instar rerum temporalium, et utpote tales contractibus subijcere. Hinc d. Petrus Simonem Magum, criminis hujusmodi reum, sic vehementissime increpat: *pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri!* quæ verba indicant piaculum valde infandum. Ideo simonia Juris divini non potest esse venialis ob materiæ parvitatem, sed tantum ob imperfectionem actus, aut ob ignorantiam.

Si vero sermo sit de simonia Juris humani tantummodo, admittenda est materiæ parvitas; quia quando nec accipitur nec datur præcise temporale pro pretio rei spiritualis, sed traditio vel acceptio prohibetur dumtaxat ad cavendam simoniæ labem, non fit injuria rei ipsi spirituali, sed peccatur tantum contra Ecclesiæ præceptum, in quo omnes materiæ parvitatem admittunt ¹.

141. Q. 2. *Quot modis committitur simonia?*

R. *Simonia Juris divini* committitur præsertim:

1. Dando aliquid temporale uti pretium rei spiritualis: ita Simon Magus pecuniam offerebat pro donis Spiritus Sancti. Sic esset simonia Juris divini temporale dare vel accipere uti pretium Sacramentorum, Sacramentalium, Reliquiarum, vel pro potestate spirituali Ordinis aut jurisdictionis, pro applicanda Indulgentia, pro divinis Officiis recitandis, pro concione pronuncianda, etc.

2. Dando spirituale principaliter ob temporale, vel contra: esset si Titius avarus donaret ingentem summam Sempronio, qui ad ecclesiasticum Beneficium nominare debet: esto quod videatur liberalis donatio; at considerata qualitate personæ donantis, quæ est avaritiæ dedita, ac qualitate rei donatæ quæ apta est ad mentem alterius pervertendam, si postea fere statim Beneficium detur, merito censetur datum principaliter ob pretium temporale ².

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 51.

² Quare ab Innocentio XI damnatæ sunt istæ, nn. 45 et 49 propositiones: 1) *Dare temporale pro spirituali non est simonia, quando temporale non datur tanquam pretium,*

3. Promittendo, dando, vel accipiendo temporale æstimabile pro collatione, electione, præsentatione, confirmatione ad ecclesiasticum Beneficium; commutatur enim temporale cum spirituali. Item illud permutando cum pensione pure laicali, licet Pontifex ut supremus dispensator, præscindendo a mutatione, possit a Beneficio partem fructuum detrahere. Item vendendo jus percipiendi fructus; nam cum tale jus detur ob officium spirituale, ab illo nequit dividi.

Committitur vero simonia *Juris humani*:

1. Beneficia ecclesiastica commutando, in alterius favorem resignando, in iis paciscendo, transigendo vel pensiones licet spirituales reservando sine licentia ¹. Ratio semper est periculum, ne fiat intuitu rei temporalis.

2. Aliquid dando vel accipiendo occasione, qua fit examen pro Parocho eligendo, ex Tridentino ²: quod quidem Concilium prohibuit sive detur et accipiat ante, sive post examen: et merito ad amovendum omne humanæ affectionis periculum in examinadoribus. Diximus, *occasione, qua fit examen*, seu occasione examinis; nam pro examine ipso aliquid dare vel accipere, ut illud prospere cedat, esset simonia *Juris divini*.

3. Aliquid accipiendo etiam sponte oblatum *occasione collationis Ordinis, vel Literarum ad Ordinem ipsum, vel etiam primæ Tonsuræ*: ex Tridentino ³. Verum S. Concilii Congregatio 8 oct. 1678 permisit Episcopis, ut candelam reciperent ab ordinandis, et etiam map-pam a presbyterandis: imo eadem Congregatio deputata ab Innocentio XI taxavit etiam emolumenta, quæ exiguntur pro dimissoriis et testimonialibus, etc.

4. Vendendo vel emendo officia procuratoris, sacristæ, œconomi, defensoris Ecclesiæ: quod quidem prohibitum est intuitu Religionis ⁴.

5. Vendendo partem cœmeterii ⁵: et erit simonia *Juris divini*, si vendatur uti locus sacer. Potest tamen emi jus sepulcri, ut quis in tali loco sepeliatur; quia non venderetur sepultura ne ratione quidem terræ, sed pretium exigeretur ratione oneris alios ibi non sepeliendi. Quod quidem est quid temporale: et probat usus ⁶.

6. Vendendo oleum benedictum; vel sacrum Chrisma etiam se-

sed dumtaxat tanquam motivum conferendi, vel efficiendi spirituale, vel etiam quando temporale sit solum gratuita compensatio pro spirituali, aut contra; 2) id quoque locum habet, etiamsi temporale sit principale motivum dandi spirituale, imo etiamsi sit finis ipsius rei spiritualis sic, ut illud pluris æstimetur, quam res spiritualis.

¹ C. iv de sim.; c. v de rer. perm.; c. viii de trans.; c. ult., de part. V. Benedictus XIV, *Notificationibus* xciii et xciv.

² Sess. xxiv, c. 18 de R. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 112.

³ Sess. xxi, c. 1 de Ref. V. Pavone, *La luce fra le tenebre*, § 164. Ferraris, vº *Taxa*. De taxa Innocentiana vide Lucidi, *De Visitatione Ss. Liminum*.

⁴ C. *Salvator* ii, caus 1, q. 3.

⁵ C. xiii et xiv de sepul.

⁶ Idem est, si plus exigatur ad deferendam crucem argenteam pro ferrea; non enim est majoris benedictionis una præ alia; sed hic honor mundanus est, qui potest vendi.

cundum suam speciem physicam ¹. Usus tamen in aliquibus Ecclesiis cathedralibus invaluit, ut aliquid ab Ecclesiis particularibus accipiat pro compensandis sumptibus in materia comparanda.

7. Exigendo pecuniam pro admissione in Religionem ratione sustentationis ²; nisi excuset tenuitas monasterii, vel consuetudo: sic hodie recipitur aliquod emolumentum pro admissione in religionem ad professi indumenta vel sustentationem saltem ob novitiatum. Imo loquendo de sanctimonialibus, cum S. Concilii Congregatio experientia didicerit nullum monasterium reperiri adeo opulentum, quod pluribus incommodis non sit obnoxium, amplexata est s. Caroli decreta, quibus a singulis monialibus statuitur tradendam esse dotem. Unde ex Benedicto XIV, satis est si Episcopus modum imponat sumptibus fieri solitis occasione ingressus ³ (Y).

§ II. — De pœnis in simoniam, et causis excusantibus.

442. Q. 1. *An omnis simoniæ species in jure puniatur?*

R. Certum est nullam incurri pœnam ob simoniam *pure mentalem*, quia culpæ mere internæ legibus ecclesiæ non subijciuntur. Item neque ob *pure conventionalem*, quia jura loquuntur de jam completa; imo in communiore et probabiliori sententia neque ob *conventionalem mixtam*, quando nempe fuit quidem traditum pretium temporale, sed non res spiritualis; nam sine hac actus non est completus. Et hunc esse Curie stylum testantur Navarrus aliique, nempe non judicandi incursas pœnas, nisi ex utraque parte completa simonia. — Punitur vero in beneficiis tum simonia *realis*, quamvis occulta sit, et non integre solutum pretium conventum, tum *confidentialis*, etiamsi non sit ex utraque parte completa: ad hanc enim sufficit quod cognita dantis intentione beneficium acceptetur, etsi accipiens promissionem suam nondum implere cœperit. Item pœnæ canonicæ incurruntur per simoniam realem commissam pro ingressu in Religionem ⁴. Ita Pius IX Constitutione *Apostolicæ* limitavit censuras hac de re: unam addens tantummodo, quoad Ordines nempe suspensionem ipso facto per triennium a collatione Ordinum in episcopum ordinantem absque titulo beneficii vel patrimonii cum pacto ut ordinatus non petat ab ipso alimenta.

Sed notandum per Beneficium in hac materia intelligi tantum Be-

¹ C. *Dictum* cv, c. 1, q. 1; et c. xvi *de simon.*

² C. xviii et xl *de sim.* V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 92.

³ *De Syn. Diœc.* l. xi, c. 6; et *Notificatione* xxix.

⁴ An pœnæ incurrantur, si simonia sit tantum de Jure ecclesiastico, et expresse lex ecclesiastica id non statuatur, alii affirmant, quia jura generice loquuntur. Alii non minus probabiliter negant; quia jura quæ pœnam imponunt sunt odiosa, ideo restringenda: revera de sola simonia Juris divini loquitur *Extrav. n. de simon.* V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, nn. 105, 108, Ferraris, *Vº Simonia*, art. 3.

neficio ecclesiasticum, quocumque nomine appelletur ¹ hinc: 1) Non veniunt Officia Inquisitoris, Legati vel cujuscunque habentis jurisdictionem spiritualem ad tempus, ut Vicariatus Episcopi, officium procuratoris rerum Ecclesiæ etc.: quia Beneficia non sunt, quamvis jure positivo sit prohibitum sub simonia ea vendere, quia sunt officia ecclesiastica. 2) Non veniunt Coadjutoria Beneficia, quæ nihil aliud sunt, quam quædam facultates exercendi officium proprietarii, etsi concedantur cum futura successione, et licet possint esse materiæ simoniæ. Neque veniunt Capellani non collativæ seu pure laicales aut pia legata; nam ecclesiastica Beneficia non sunt. Imo absque ullo simoniæ reatu possunt vendi, vel eis conditiones apponi; cum neque officia ecclesiastica sint; quamvis enim habeant onus spirituale adnexum, non tamen referunt ecclesiasticam institutionem ².

143. Q. 2. *Quænam sunt pænæ in simoniacos?*

R. *Primo*: pœna contra reos simoniæ realis in beneficiis quibuscunque, eorumque complices est: 1) Ex Pio IX *excommunicatio* ipso facto Pontifici reservata. 2) Ex Pio IV et V *nullitas* electionis, præsentationis et canonicæ institutionis, ita ut sic promotus et institutus nequeat fructus Beneficii facere suos. 3) Inhabilitas perpetua ad idem Beneficium obtinendum ³.

Secundo: Rei simoniæ confidentialis, sive completæ, sive incompletæ, in beneficiis quibuscunque sint dignitatis ultra pœnas impositas contra reos realis simoniæ, incurrunt privationem omnium ecclesiasticorum Beneficiorum antea etiam obtentorum: non tamen probabiliter ante sententiam saltem criminis declaratoriam. Si tamen simonia sit commissa ab ipsis examinadoribus synodalibus, qui occasione examinis ad Parœciam aliquid recipiant, ipsi privantur ante omnem sententiam Beneficiis jam obtentis ex Tridentino, adeo ut *nequeant a simonia absolvi, nisi dimissis Beneficiis* ⁴. Beneficium autem ecclesiasticum per confidentiam collatum et acceptum manet Sedi Apostolicæ reservatum, ex eodem Pio IV et V.

Tertio propter simoniam realem ob ingressum in religionem incurritur ipso facto excommunicatio Papæ reservata ex Pio IX. Item notandum, omnes electiones simoniacas ad Generalatum, Rectoratum et quodlibet officium spirituale in Religione ipso jure irritas esse ⁵.

144. *An (quæres) pænæ ob Beneficia simoniace accepta constitutæ incurrantur ab ignorantibus?* Si ignorantia sit inculpabilis non incur-

¹ *Estravag. h de sim.*

² Gonzales, in Reg. viii *Cancell.* glossa 5.

³ Dicimus *ad idem*; nam ad alia ecclesiastica Beneficia obtinenda non fit inhabilis, nisi post sententiam, ut probabilius et communius docent explicantes Bullam S. Pii V (ubi aliud videtur innui) de foro externo; cum Bulla revera loquatur *de rebus convictis*. Imo quæ alia Beneficia jam habeat, retinere potest, quia nulla lex expresse hanc pœnam ipso facto decernit. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 112.

Sess. xxiv, c. 18 *de R. V.* Liguori, *H. Apost.* l. iv, n. 53.

⁵ Cap: penult. *de elect.* V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 112.

runtur; *nam sine culpa non est aliquis puniendus* ¹. Hoc tamen intelligendum est tantum quoad eas censuras, ad quas incurrendas requiritur scientia: unde qui scit se simoniam committere, sed ignorat invincibiliter censuras adnexas, eas adhuc non incurreret. Sed semper incurreret ceteras pœnas, non obstante inculpabili ignorantia, ut si v. g., simonia patrata fuerit a quodam tertio, provisio Beneficii semper erit nulla, neque potest retinere fructus ab illo perceptos ².

Excipe 1) si beneficiatus sciens contradixerit, et postea simoniam ignorando acceptaverit Beneficium. 2) Si tertius commiserit simoniam ad hoc, ut illum redderet inhabilem ad Beneficium. 3) Si pacifice tres annos in Beneficii possessione fuerit, uti communiter docent cum s. Thoma. Nec obstat regula Cancellariæ, ubi requiritur absolute, ut Beneficium obtineatur *sine ingressu simoniaco*; nam intelligitur de eo, qui culpabiliter ingreditur.

145. Q. 3. *Quinam absolvere potest a pœnis in simoniacos latis?*

R. Quoad excommunicationem ob collationem Beneficiorum, vel ob admissionem in Religionem solus Papa potest absolvere, si publicæ sint; si occultæ, possunt etiam Episcopi ex capite *Liceat* ³.

Quoad inhabilitatem, si agatur de dispensando ad habenda alia beneficia, potest Episcopus ex Tridentino dispensare, sed modo simonia non sit confidentialis, ex S. Pio V: neque deducta sit ad forum contentiosum, quia tunc adesset notorietas infamiæ ⁴. Si vero agatur de dispensando quoad beneficium simoniace habitum, adhuc poterit Episcopus dispensare, si simonia sit commissa, beneficiario ignorante: et quidem in illa vacatione, si Beneficium sit simplex et antea renuntiatur ⁵; in alia vero vacatione, si Beneficium ecclesiasticum sit majus, curatum, vel dignitas ⁶.

146. Q. 4. *An simoniace percepta sint restituenda?*

R. Affirmative generatim loquendo; cum omnis contractus simoniacus sit suapte natura nullus. Unde cum communi resolvimus:

1. *Pretium temporale acceptum* pro simoniaca collatione Ordinum, ecclesiasticorum Beneficiorum, aut Sacramentorum (si excedit quod poterit a ministro exigere pro sua sustentatione, loquendo de Sacramentis), jure naturæ restituendum est danti, qui est adhuc dominus pretii soluti, cum dederit ex titulo falso. Hoc tamen intellige ante traditionem rei spiritualis; nam si jam res spiritualis tradita sit, tunc

¹ Cap. xxii de reg. juris. in 6. Dictum est *si ignorantia sit inculpabilis*; neque enim talis esset ignorantia illius ecclesiastici, qui incidit in varias simonias, et graviter correptus, se excusat dicendo se talia ignorasse: hic ex illorum est qui legere recusant, ne bene agant; quæ sunt propriæ conditionis, saltem quoad magis obvia, inculpabiliter non ignorantur.

² C. xxxvii de simon. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii. nn. 111, 112. Item nulla est electio, etiamsi in electione quæ fit a pluribus, unus tantum simoniaca suffragium ferat. Layman, Fagnanus, Barbosa, Matthæucius apud Schmalzgrueber.

³ Etiam post Constit. Apostolicæ Pii ix.

⁴ Sess. xxiv, c. 6 de R.

⁵ C. xxvii de sim.

⁶ C. penult. de elect.

juxta alios pretium adhuc reddendum est danti ob nullitatem contractus; juxta alios dandum est Ecclesiæ, ubi est Beneficium, in pœnam; juxta alios vero potest etiam dari pauperibus (vel etiam sibi applicari, si vere egenus sit). Quæ sententiæ cum sint satis probabiles, recipiens simoniacum pretium poterit, prout voluerit, illud reddere uni ex dictis.

2. *Spirituale simoniace acceptum*, si sit Beneficium ecclesiasticum, ipso facto est dimittendum sive crimen sit occultum, sive publicum, simul cum fructibus injuste perceptis, a quibus tamen sunt detrahendi fructus correspondentes labori ac functionibus, aliique bona fide jam consumpti. Fructus debent restitui Ecclesiæ Beneficii, ex d. Thoma, modo commodum non recipiat ex hoc qui simoniam commisit¹. Sed probabile est, eos posse etiam dari pauperibus, aut successori in Beneficium: imo potest etiam obtineri compositio a Papa, sicque legitime retineri a possessore². Si vero simoniace acceptæ sint aliæ res spirituales, v. g., Reliquiæ, non debent de necessitate restitui, cum id non præcipiatur; sed satis erit pœnitere.

3. Acceptum pro admissione in Religionem, non est restituendum, nisi post sententiam; interim autem potest retineri pro alimentatione illius communitatis³.

147. Q. 5. *Quenam sunt causæ a simoniæ labe excusantes?*

R. Etiam si numquam liceat nec per Pontificis dispensationem aliquid temporale pro spiritali dare vel accipere; fieri tamen potest, ut aliquando temporale quidpiam recipiatur occasione spiritalis, videlicet ex titulis simoniæ prorsus extraneis. Hinc versus:

Hanc gratis exhibitum, dona et stipendia vitæ:

Hanc usus, labor; hanc et justa redemptio tollunt.

1. Est quando temporale pro spiritali vel contra, datur omnino gratis, et sine ullo sive implicito pacto tam ex una, quam ex altera parte; nam *illud gratanter recipi potest, quod fuerit sine taxatione gratis oblatum*⁴. Excipe ex canonico Jure quod recipitur occasione examinis ad Parochiam, vel Ordinum collationis.

¹ 2, 2, q. 100, a. 6. V. *Vindiciæ Alphonstianæ* contra oppugnationes Ballerini, pag. 240.

² S. Pœnitentiaria ex Bulla *Pastor bonus* Benedicti XIV potest dispensare cum occultis simoniace ordinatis; convalidare titulos Beneficiorum cum occulta inhabilitate obtentorum; et partem pretii simoniaci condonare ob delinquentis paupertatem. V. Liguori, *Homo Apost.* tract. xix, n. 148: *De facultatibus Sacræ Pœnitentiariæ*.

Si simonia sit publica, pro foro externo, recurrendum est ad Datariam, exprimendo et causas impetrandi dispensationem (ut esset majus scandalum ex dimissione Beneficii, vel paupertas supplicantis) et fructus perceptos. V. Reinfenstuel, Voit.

³ V. Liguori; *Hom. Apost.* tract. iv, n. 53. *Op. Mor.* l. iii, nn. 114 etc.

⁴ C. *de sim.* Diximus *sine ullo sive explicito sive implicito pacto*; ad simoniam enim sufficeret pactum etiam intentum ab una tantum parte, neque ab altera cognitum: imo etiam absolute rejectum, prout contigit in facto Simonis Magi. In dubio an gratis temporale sit tributum, pensandæ sunt circumstantiæ temporis, personæ ac doni; si enim, v. g. tribuatur res ingens, a persona tenaci, paullo ante Beneficii collationem, merito judicari potest intervenire simoniam.

2. Quando post acceptum spirituale datur aliquid temporale ex sola animi gratitudine tanquam merum donum, quod nullam potuerit vim exercere in animum concedentis rem spiritualem; motivum enim gratitudinis est motivum virtutis, unde simonia non est. Hinc simoniaca non sunt munera a parentibus præstita Parochis aut eorum Vicariis, qui ipsorum filios in fide erudierunt, ad primam Communionem sollicitè pararunt. Excipe semper, si etiam sponte oblata Ecclesia prohibeat accipere, ut prohibet occasione examinis ad paræciam.

3. Quando aliquid temporale datur Ecclesiæ ministris per modum stipendii ad honestam sustentationem pro sacris functionibus, Missis, funeribus, benedictionibus, etc.: nam *Dominus ordinavit iis, qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere* ¹. Et licet sacerdos mediante stipendio, se obliget ad celebrandum, ad funerandum, ad benedicendum etc. non ideo commutat temporale in spirituale; sed in pactum deducit tantummodo justum stipendium a Deo et Ecclesia sibi concessum. Spiritualia enim debent administrari gratis, ita tamen ut non excludatur jus sustentationis.

4. Consuetudo legitima, quæ vim legis obtinet: hinc Benedictus XIV ait, præstationes, quas Canonici ad possessionem admissi solvunt, si antiquas, non facile improbandas.

5. Quando temporale datur pro labore extrinseco, qui per accidens tantum conjungatur cum re sacra, ita ut etiam sine eo functio spiritualis adhuc in se possit exerceri; bene enim potest separari, ergo et æstimari ². Esset cantus in Missa, longum iter pro Sacro celebrando in dato templo.

6. Excusat redemptio ab injusta vexatione: vexatio circa jus nostrum est quid temporale, quod temporaliter redimi potest. Ceterum ut id bene percipiatur, prænotandum est, quod quis injuste potest vexari, vel in ipso jure spirituali jam acquisito; vel in tali jure nondum acquisito, sed certo acquirendo. Item potest vexari injuste tam ab iis, qui jus illud spirituale concedere possunt, quam ab iis, qui nullo modo jus illud possunt elargiri. Quibus positis dicimus:

1) Non est simonia pretio temporali redimere injustam vexationem in jure acquisito a quocumque vexatio proveniat: ita Angelicus ³, et S. C. Concilii 18 jan. 1785. Sic si Princeps Parochum impediat a Sacramentorum administratione, et a spirituali Paræciæ suæ regimine, posset eidem tradere pecuniam, ut ab hujusmodi vexatione se velit abstinere: non enim daret temporale pro jure spirituali; sed daret temporale pro tollendo nefario illo impedimento, quod est quid temporale ⁴. Item licet in necessitate pecuniam dare sacerdoti sine

¹ 1. Cor. ix. Vide L. 1 *de jure stolæ*; de Legibus II in fine.

² V. Ferraris, V^o *Simontp.* art. 4. Benedictus XIV, *De Syn.* l. xi, c. 6.

³ 2, 2; q. 100; a. 5. V. Liguori, *Ho. Ap. tract.* iv, n. 49; *Op. Mor.* l. vii, n. 105.

⁴ Diximus: 1) *pretio temporali*; si enim daretur aliquid spirituale, esset simonia, nam pretio spirituali redimeretur vexatio temporalis; 2) *Injustam vexationem*; si enim vexatio justa sit, v. g. si quis accusetur de vero crimine, ob quod Beneficium debeat

illa nolenti administrare sacramenta, ad quæ petens habet jus; hoc enim nihil aliud est, quam remove impedimentum pravæ voluntatis, et permittere alterius peccatum justa de causa.

2) Si injusta vexatio in jure acquirendo provenit ab iis qui nequeunt jus illud concedere, fas est eam pretio redimere, quia pretium datur pro re temporali: ita si quis per diffamationem patronum impediat, ne te eligat ad Beneficium, poteris utique diffamatori dare pecuniam, ut ab illa cesset diffamatione; quia in hoc casu non nisi famam redimeres, et tolleres vim ac fraudem, quibus sublatis, patronus adhuc suo in arbitrio remanet te ad Beneficium eligendi, vel non elegendi. Hinc cum delatus fuisset Benedicto XIV casus, quo nempe quidam sacerdos ingentem summam cuidam laico eam postulanti dedit, cum alioquin potens ut erat, falsa crimina ei esset affixurus, ne ad Canonicatum eligeretur; respondit Pontifex, si forte indigeret talis provisio convalidatione, se eam convalidare. Unde apparet, quod Papa non habuit ut certo invalidam illam provisionem, sed voluit sic agere ad securaritem; quia sic fuerat postulatus.

3) Si injusta vexatio in jure acquirendo provenit ab iis, qui jus illud spirituale concedere possunt, eo casu simonia erit temporale aliquid iisdem elargiri eo fine, ut cessent a vexatione; quia daretur temporale pro spirituali 1. Ponamus Titum Beneficii patronum mihi injuste denegare votum: si pecuniam eidem trado, ne votum denegat, traderem temporale pro spirituali. Cur trado? ut is desistat a voto mihi denegando: atqui hoc idem est ac votum illud pecunia emere; nam injusta negatio voti non tollitur, nisi voti ejusdem concessionem, ergo si pecuniam trado pro tollenda voti negatione, idem est ac si illud directe emam.

148. *An (quæres) sit simonia dare pecuniam competitori, ut desistat a concursu ad Beneficium, quod tu prætendis?*

R. Aliqui negant cum Elbel: quia hæc abstinencia ex una parte nequit dici quid spirituale, ex alia competitor nil positive confert ad Beneficii collationem, sed tantum negative se gerit. Verum huic opinioni non assentior, et recte docet Croix cum Diana et aliis id communiter non esse admittendum; quia ex d. Thoma tunc dumtaxat licet per pecuniam vexationem remove, cum vexatio est injusta; alias per pecuniam directe pararetur via ad Beneficium, quod simoniacum esset 2.

amittere, vel jura spiritualia amplius nequeat exercere, simoniacum esset pretio redimere vexationem hanc; quia tale jus non est firmum, ideoque tollendo vexationem justam pretio emitur jus firmum, quod quidem est spirituale.

1 C. Matthæus; *de sim.* Aliter esset si ageretur de actu possessionis ecclesiastici Beneficii jam collati: tunc probabilius liceret hanc vexationem pecunia redimere; quia possessio est temporalis, cum in solo facto sita sit. Pariter simonia non esset pecuniam tribuere electoribus, ut desistant ab electione indigni; quia Ecclesia habet jus acquisitum in dignos: unde daretur pro desistendo a malo. Sicut liceret dare pro eligendo digno, vel digniori in genere; nam daretur ne mala electio fiat. Si vero determinaretur persona, simonia esset; nam directe esset pro illius electione pecuniam tribuere.

V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 103.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 104.

ADNOTATIONES

AD TRACTAUS QUINTI COMPLEMENTUM.

(A) Pag. 6.

149. Certum est: 1) Omnes Virtutes theologicas non esse inter se connexas ut qui unam habet et alias necessario debeat possidere; amissa enim caritate per peccatum, possunt remanere fides et spes. 2) Neque omnes virtutes intellectuales; non enim qui habet unam scientiam, ideo habet et ceteras. At contra Scotistas commune est cum Angelico (1, 2, q. 65, 1), omnes Virtutes morales perfectas, etiam acquisitas, ita inter se connexas esse, ut qui una caret, nullam perfecte habeat, non quidem hoc sensu, quod debeant actu omnes virtutes exerceri; sed quod adesse debeat vera dispositio ad omnes communes virtutes exercendas subjecto proportionatas, occasione adveniente. Ratio est: non est perfecta virtus sine perfecta prudentia, cum sit prudentiæ omnem virtutem secundum ordinem disponere; sed perfecta prudentia importat appetitum rectum circa omnia, quæ agenda occurrunt, alioquin perfecta non esset; ergo prudentia perfecta habet comites alias virtutes. Hinc Augustinus: *Virtutes, quæ sunt in anima humana, quamvis alio atque alio modo singulæ intelligantur; nullo tamen modo possunt separari ab invicem* (De Trinit., l. vi, c. 9).

Diximus: 1) virtutes perfectas, quæ nempe firmiter subjectum inelinant ad bonum opus faciendum bene, constanter, prompte et facile. Si enim imperfecta sit ea virtus, quatenus non est nisi aliqua simplex inclinatio, utique nulla datur cum aliis connexio; sic videmus aliquem ex naturali complexione, vel ex aliqua consuetudine esse promptum ad opera liberalitatis, qui tamen non est promptus ad opera castitatis, ait divus Thomas. 2) *Etiam acquisitas*; etenim de virtutibus moralibus infusis, quæ sunt a caritate inseparabiles, utpote gratiæ sanctificantis proprietates, nulla quæstio; nam omnia dona simul et pariter cum illa.

150. An (quæres) virtutes consistant in medio? Medium generatim est illud, quod inter duo extrema positum ab iis æqualiter distat; erit ergo in medio virtus, si media consistat inter duo vitia, quæ hinc inde ei opponantur, unum per excessum, aliud per defectum. Ex quo patet, alias virtutes in medio consistere, uti est liberalitas, cui opponitur hinc prodigalitas, inde avaritia; alias vero mediocritatem non admittere, uti est caritas in Deum, contra quam per excessum ex se peccari nequit; nam *modus diligendi Deum est diligere sine modo* (d. Bernardus, De dilig. Deo).

(B) Pag. 7.

151. Sunt qui volunt, Religionem virtutem esse generalem; quia de omnibus actibus participat, iisque veluti imperat, dum ad Deum refert. Sed verius negant, nam quamvis religio utatur actibus aliarum virtutum; eos tamen ordinat secundum suum esse speciale, scilicet ad Deo reverentiam et submissionem exhibendam sive interiorem sive exterior-

rem; quod est proprium religionis; ergo Religio virtus est specialis. Diximus *interiorem et exteriorem*; utramque enim Deo debemus; neque enim rationabile est, quod corpus non pendat Deo tributum servitutis; oportet ergo, ut et cor nostrum et caro nostra exultent in Deum vivum.

152. Sed convenientissime in templis adoratio fit; ut enim ait Angelicus: « determinatus locus eligitur ad adorandum non propter Deum qui adoratur, quasi loco concludatur; sed propter ipsos adoratores et hoc triplici ratione: 1° quidem propter loci consecrationem, ex qua specialem devotionem concipiunt orantes, ut magis exaudiantur sicut patet ex oratione Salominis 3 Reg. 8.; 2° propter sacra mysteria et alia sanctitatis signa quæ ibi continentur; 3° propter concursum multorum adorantium, ex quo fit oratio magis exaudibilis, secundum illud Matth. 18: *ubi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum ego in medio eorum* (2, 2, q. 84, a. 3). »

Item in lege veteri adoratio ad occidentem fuit introducta ad excludendum idololatriam; nam omnes gentiles in reverentiam solis adorabant ad orientem. Sed catholica ecclesia in publica oratione generatim ob quandam decentiam adorare solet ad orientem propter Christum qui est lux mundi et *Oriens* nominatur Zach. 6 ((Iterum D. Thomas, 1, 2, q. 102, a. 4).

153. Dices: *Spiritus et Deus, et eos, qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare*; non ergo cultu externo colendus.

R. His verbis Christus voluit solum excludere actus malos, quales erant gentilium cæremoniæ et sacrificia; et etiam bonos, sed mere corporeos, quales erant cæremoniæ et sacrificia judaica, quæ non erant, nisi umbræ et figuræ rerum spiritualium, et natura sua non procedebant ex interiori spiritu, et raro ei sociabantur. Nempe ibi Christus loquebatur cum muliere Samaritana: eam porro docet, quod venit hora, qua veri adoratores adorabunt Deum non amplius in ignorantia et falsitate, ut Samaritani faciunt in monte Garizim, sed ubique: et quidem *in veritate*, id est cultu vero, sincero et recto; nec etiam amplius solo corpore, ut hactenus Judæi in templo Hierosolimytano, sed ubivis gentium, et *in spiritu* id est vitali cultu ab interiori procedente; ideo externus non excluditur. S. Cyrillus scripsit septemdecim libros de adoratione in spiritu et veritate. V. Scotti, *Teoremi*, parte 4^a: *La magnificenza del culto divino irragionevolmente si condanna come pernicioso allo Stato*. Chateaubriand, *Genio del Cristianesimo*, parte 4^a. Tassoni, *La Religione dimostrata*; vol. III, c. 24: *Bellezze e buoni effetti del culto cattolico*. Bergier, V^o *Culto*. Valsecchi, *Fondamenti della Religione*, I, II, c. 3: *Del culto esteriore. La Religione lo suggerisce, la Rivelazione lo determina. Vaneggiamenti della gentilità, errori dei filosofi*. Opusc. *Quattro anni d'esperienza della Religione cattolica*, c. III. Frayssinoux, *Difesa del Cristianesimo: Del culto*. Franco, *Risposte popolari alle obbiezioni più comuni*: cap. *A Dio basta il cuore*. Mansi, *La bellezza della Chiesa cattolica nel suo culto esteriore*. Roma 1860. Ferraris, V^o *Cultus*. Charvaz, *Guida del Catecumeno valdese, ossia difesa del Cattolicismo*, I, VIII, Stapf, §§ 213, etc. *Theol. Mor.* Alimonda, *Confer.* L'uomo nella sua relazione col culto cattolico.

(C) Pag. 9.

154. Q. 1, *An devotio differat a caritate, et quæ ejus excellentia?*

R. Etiam si vera devotio præsupponat Dei caritatem, et cum ipsa

strictissime jungatur; differt tamen in hoc, quod caritas efficit quidem, ut omnia generatim Dei præcepta rite observentur juxta illud Christi: *si diligitis me, mandata mea servate* (Joann. xiv); devotio autem hoc superaddit, ut eadem observentur quadam animi promptitudine et alacritate plane singulari. Nempe ex præclarissimo devotionis magistro s. Francisco Salesio, si caritas est quidam veluti ignis, devotio est quædam quasi flamma ignis ejusdem. Ex quo patet quanta sit devotionis excellentia: *Credetemi, ait Salesius, la divozione è la dolcezza delle dolcezze; è la regina delle virtù, perchè essa è la perfezione della carità; se la carità è un latte, la divozione è la crema: se essa è una pianta, la divozione è un fiore: se è una pietra preziosa, la divozione è il lustro di essa: se è un balsamo prezioso, la divozione è l'odore di soavità, che conforta gli uomini e rallegra gli Angioli* (La Filotea). Et in Epist. xxxi: *Vi è differenza fra un uomo divoto e un uom dabbene; quello è un uom dabbene che osserva i comandamenti di Dio, benchè non con gran prontezza e fervore; ma quello è divoto che non solamente gli osserva, ma gli osserva volentieri, prontamente e con gran coraggio.*

155. Q. 2. *Quænam est devotionis causa et effectus?*

R. Duplex est causa devotionis. Alia extrinseca et primaria, et est Deus, qui dona sua prout vult, elargitur; et quem vult, religiosum facit, ut ait s. Ambrosius (in Luc. c. ix). Alia intrinseca et secundaria, et est consideratio tum divinæ bonitatis, tum nostrorum defectuum: prima consideratio excitat dilectionem; secunda impedit præsumptionem: utraque ergo mirifice juvat devotionem.

Duplex item devotionis effectus ex Angelico (2, 2, q. 82, a. 4). Primus est salutaris quædam tristitia, quæ enascitur ex nostræ infirmitatis consideratione: *ad me ipsum anima mea conturbata est... quare tristis es, anima mea?... spera in Dio* (Psal. xli). Hinc secundus effectus est spiritalis lætitia, quæ sponte consurgit ex meditatione bonitatis Dei: *memor fui Dei, et delectatus sum* (Psal. lxxvi).

156. **Devotio spuria:** Ad rem Stapf (§§ 55): *errat si quis totum virtutis negotium solis affectiunculis confectum arbitraretur.* (Utique præstat, ut cordis affectus excitemus in oratione nostra et bonum est ut exultemus et lætemur, ac curramus in odorem unguentorum electorum; sed hoc sit medium, non finis). *Scilicet:* nisi sincerum est vas, quodcumque infundis, acescit. *Præsertim de illis affectiunculis hæc obtinent, quæ non tam ex gratia, quam potius ex facili et mollicula natura proveniunt. Unde fæminas sat multas invenies, quæ, utcumque sensu devotionis exundare videantur, solida tamen virtute ut plurimum careant. Sunt pronæ ad suspiria et lacrymas præ cordis teneritudine fundendas, multas quotidie preces recitant, sæpissime Pane angelico refici ambiunt, etc., ast domi suæ contentiosæ sunt, duræ cervicis, livide, criminatrices et in omnibus sibi largiter indulgent. Neque tantum fæminas, sed et viros invenies, qui ideam perfectionis ad suum quisque genium accomodant, cum interim in exequendis suis officiis desides, in sensu suo abundantes, pervicaces, incompositi, invidi atque infrenatæ linguæ esse soleant. Tales (iterum Stapf), non solidam pietatem, sed inanem illius umbram sequuntur; nec mirum si eosdem qui sibi ad tertium cælum sublati videbantur, ingruente graviore tentatione, lacrimabiliter corruere et imo præcipitari conspiciamus. Hos Segneri non alio sensu spirituales appellare posse scribit, quam quod spiritualibus vitiis detineantur, nempe vanagloria, iracundia et invidia* (*Manna dell'anima*, 7 feb). Caveant confessarii ne propria agendi ratione hanc falsam devotionem in suis pœnitentibus quoquomodo foveant. V. Sales, *Filotea*, c. i. Castelveteri, *Direttorio mistico*, l. II, c. 5.

157. Vera devotio: Indolem *veræ* devotionis describit Salesius (L. III, *Lett.* 16^a): « Voi non solo dovete essere divota e amar la divozione; ma dovete renderla amabile, utile e gradita ad ognuno; gli infermi ameranno la vostra divozione, se saranno da voi con carità consolati; la vostra famiglia l'amerà, se vi conoscerà più attenta al suo bene, più dolce nel maneggio degli affari, più amorosa nel riprendere; così il vostro marito, se vedrà che a misura che cresce la vostra divozione, siete più cordiale verso di lui e più soave nell'amore; così i vostri parenti ed amici, se in voi rileveranno maggiore sincerità, più pazienza e condiscendenza alle volontà loro, non contrarie però a quella di Dio. In una parola bisogna, per quanto è possibile, rendere la vostra divozione attrattiva, graziosa, obbligante. »

Iterum Salesius: « Se non vogliamo essere santi, che secondo la propria volontà, non lo saremo mai; convien esserlo secondo quella di Dio, e adattarci di buon grado a quanto la propria condizione esige, senza voler piuttosto attenerci alle pratiche o mezzi di perfezione che ci sembrano migliori, e senza voler uscire dallo stato in cui siamo collocati; conciossiachè ogni ape deve lavorare il miele nel suo alveare e coi fiori che vi nascono d'intorno. » Hinc illud d. Bernardi, *communio, sed communiter*. Iterum Salesius: « La vostra divozione non sia noiosa, spiacevole e molesta a veruno; ma condiscendente per motivo di carità al volere altrui, in tutto ciò che non è contrario alla legge di Dio. Non date alla Chiesa o alle opere pie maggior tempo di quello che possiate impiegare senza trascurare gli affari domestici, o senza far mormorare il marito e gli altri di casa; privatevi anche della Comunione quando non potrete farla senza disgustarli, ecc. » Ita in *Vita di s. Francesco di Sales*.

158. Devotio rationabilis: Ad rem Orsini, *I fiori del Cielo*: « Io sostengo in faccia al secolo, che così impudentemente deride le anime pie: la vera divozione è razionale e logica quanto alcun'altra cosa, poichè emana da affezioni inerenti alla nostra natura. Siamo stati formati per venerare ciò che è buono, per ammirare ciò che è grande, ed amare santamente ciò che è amabile. Anche gli oggetti inanimati eccitano queste emozioni nell'animo nostro; amiamo un bel paesaggio, ammiriamo un bel mare, una notte stellata, una prospettiva delle Alpi. Le belle azioni ci commuovono ancor più fortemente, ed una gran riconoscenza ci toglie l'uso della voce, e ci riduce alle lagrime. Tutti questi sentimenti sembrano ragionevoli, quando si tratta degli uomini; come avviene che cambiano d'aspetto all'occhio del mondo, quando si tratta di Dio? Un uomo che venera il suo benefattore mortale per un servizio di poca importanza, è tenuto avere una bell'anima; un cristiano che divotamente onora il primo, il più grande, il più costante dei benefattori, passa generalmente per una mente debole. La beneficenza non ha dunque più diritti sul cuore quando è continua? La bontà cessa dunque d'essere amabile allorquando è perfetta? La potenza deve dunque essere disprezzata quando è senza limiti? »

159. Media ad devotionem: Plurima sunt excogitata *media* ad devotionem fovendam, plures editi libri, instituta consortia, novendalia, item sacra numismata, scapularia, preces; quibus adde *præsepia*, quæ ad vivum repræsentant Domini N. nativitatem, quorum auctor fuit s. Franciscus Assisiensis: quæ quidem plurimum conferunt ad devotionem excitandam. Hæc autem omnia absit ut reprobemus, prout nonnulli solent, quasi ridendas muliercularum levitates. Hisce enim multum juvantur fideles, et Ecclesia non tantum illa commendat, sed eos qui

talia peragunt, generatim Indulgentiis donat: plura sunt et varia, non ut omnia uni imponantur, nam gravaretur; sed ut quisque ea seligat, quæ suæ accomodantur indoli ac conditioni; nam non omnes unum sensum habent, sed unus sic, alius autem sic. Ceterum notum est s. Franciscum Salesium nomen dedisse pluribus Congregationibus rite erectis, quia in his quotidie potest acquiri, nihil amitti; si enim opera præscripta non fiant, nullum peccatum est: si fiant, plurimum meriti consequimur: qua de re sunt monendi fideles, ne angustia eos premat, si præscriptas preces omittant. Hoc notent Parochi præsertim et confessori omnes. V. Moroni, V^o *Novene*, *Presepe*. Alimonda, *Conferenze*; *Conf.* Vita divina della Chiesa testificata dalla coscienza umana. Gua- sco, *Dizionario Ricciano e Antiricciano*, V^o Indigestione, Superstizione.

Pulere cl. Taglioretti, *Sul criterio dei dogmi e sul giansenismo*, ecc. p. 1^a: « La pietà abbisogna di sempre nuovo pascolo. Ad alcuni fa scandalo la varietà e molteplicità delle pratiche pie e dei modi di culto autorizzati dalla Chiesa. A me pare vedervi quella Provvidenza medesima che moltiplica e varia all'infinito i cibi; il pane solo o poco più potrebbe bastare; eppure a svegliare e sollecitare l'istinto, che serve alla conservazione dell'uomo, Dio ha disposto un apparato ineshausto di frutti d'ogni sorta e di alimenti. Anche a solleticare l'appetito spirituale v'è uguale ricchezza di provvidenze. »

Huc facit etiam monitum Salesii laudati: « bisogna odiare i nostri errori, ma con odio tranquillo e quieto, e non turbato e dispettoso, e bisogna aver pazienza di vederli, e cavarne profitto di un santo abbassamento di noi medesimi. Per mancamento di questo, mia figliuola, le vostre imperfezioni, le quali voi vedete sottilmente, più sottilmente ancora vi turbano, e per questa via si mantengono, non essendoci cosa più atta a conservare i nostri difetti, che l'inquietudine e la troppa sollecitudine di correggerli. È un'aspra tentazione l'attristarsi e sentir dispiacere di essere in mezzo al mondo, quando bisogna esservi per necessità. La provvidenza di Dio è più savia di voi: pare a noi che se cambieremo nave, staremo meglio; sì, se mutiamo noi medesimi. Mio Dio, io sono giurato nemico di questi inutili desiderii, pericolosi e cattivi; perchè sebbene quello che desideriamo sia buono, nondimeno il desiderio è cattivo, poichè Iddio non vuole abbiamo questa sorta di bene; ma un altro, nel quale ei vuole che ci esercitiamo. Dio ci vuol parlare fra le spine e fra i rovi, come fece a Mosè; e noi vogliamo che ci parli nell'aura dolce e fresca, come fece ad Elia. La sua bontà vi conservi, ma siate costante e coraggiosa, e rallegratevi ch'egli vi conceda la volontà di essere tutta sua. » *Lettera xxxviii scritta ad una donna maritata.*

Idem Sanctus: « Non vi turbate nè per aridità, perchè esse non offendono il Signore, e sono una scuola d'umiltà; nè per le imperfezioni o difetti che vi sfuggono; senza maravigliarvi che un cattivo fondo produca erbe cattive, tranquillamente tornate a ben operare, gettandovi amorosamente nelle piaghe delle divine Misericordie. Tenete così sempre in calma il vostro cuore, ricevendo le pene con rassegnazione, perchè le meritiamo, e le consolazioni con moderazione, perchè non le meritiamo. Lungi da voi ogni vana tristezza ed inquietudine: fare il bene, e farlo allegramente è un doppio bene. Attristarsi poi pei propri difetti, si è aggiugnere mancanza a mancanza. » (In ejus *Vita*, t. 2°, lib. iv). V. Balmes, *Il Protestantismo*, ecc., cap. 45, 49. Franco, *Risposte popolari* ecc. Martinet, *Soluzione dei gran problemi*, pr. 1. Noghiera, *Riflessioni sulle divozioni, e sui devoti*. Lefranc, *La Divozione riconciliata collo spirito*. Savona, 1858.

160. Gradus perfectionis: Ascetici triplicem distinguunt: *viam purgativam, illuminativam et unitivam*. Pro triplici autem hac via triplicem item distinguunt devotorum classem: *incipientium* quos ponunt in via purgativa; *proficientium* quos ponunt in via illuminativa; et *perfectorum* quos ponunt in via unitiva. Sunt aliqui, maxime de Jansenistarum Schola nobis semper invisæ, quibus triplex hæc christianæ perfectionis via male sonat, eamque iccirco vellent eliminare; sed immerito, et contra ipsos Innocentius XI sub n. 26, hanc damnavit propositionem: *Tres illæ viæ, purgativa, illuminativa et unitiva, sunt absurdum maximum, quod dictum fuerit in mystica, cum non sit nisi unica via, scilicet interna*. Hæc sane distinctio non est ad merum arbitrium inducta, sed propriam habet rationem, ut notat Benedictus XIV, *de Canoniz. SS.*, l. III, c. 26; et Vehit, *Sacra Scriptura*, in Psalmos. Videlicet vita hominis in hoc mundo est quædam quasi via, quæ ad patriam cœlestem tendit. Jam vero in qualibet via triplex terminus: primus *terminus a quo*, ille a quo disceditur; alter est *terminus per quem*, ille per quem transire debet viator, si ad metam pervenire velit; tertius *terminus ad quem*, ille ad quem via ipsa perducit.

Ita a pari evenit in itinere spirituali. Adest *terminus a quo*, et est peccatum a quo discedere debet qui tendit ad perfectionem, et hæc discessio efficitur per *viam purgativam*, purgando animam tam a culpa mortali et veniali, quam ab affectu quolibet ad utramque. Adest *terminus per quem*, et est consecutio et exercitatio virtutum sive Theologicarum sive Moralium, quem in finem tendit *via illuminativa*. Adest *terminus ad quem*, et est Deus ipse, cujus consecutio est omnis operis complementum et totius spiritualis itineris meta: huc spectat *via unitiva*. V. Valfrè, *Sulla Perfezione*. Rodriguez, *Esercizio di Perfezione*. S. Alphonsus, *Breve pratica della Perfezione raccolta dalla dottrina di s. Teresa*; et *Praxis Confessarii*, § 5. Goudier, *De natura Perfectionis*. Sianda, *Il discernimento della Perfezione*. Scaramelli, *Direttorio ascetico*. Pinamonti, *Il Direttore*. Castelvefere, *Direttorio ascetico-mistico*. Liber, *S. Bonaventura cardinale dottor serafico di santa Chiesa, Maestro esimio di spirito*; ovvero *Teologia mistica secondo lo spirito, e le sentenze del Santo, uniformi allo spirito e alle dottrine dei più celebri santi Padri e Dottori, che di ciò scrissero*.

161. Monita quoad devotos: Opportune Stapf, §§, 629 etc.

1. Sunt qui in ipso conversionis principio, dum sensibili gratia recreantur, passionem suam devietas autumant, et jam volare gestiunt, etsi adhuc implumes. Horum audacia reprimenda, ne dum se improvide periculis exponunt, misere prolabantur: *Vanum est vobis surgere ante lucem; surgite postquam sederitis* (Psal. 126).

2. Homines recens conversi sæpe tam ferventes sunt in oratione, tam avidi operum pœnitentiæ corporalis, ut eorundem concupiscentiæ penitus extinctæ et vitia radicibus eversa videantur. Attamen cave, ne nimium illis fidas; etenim hæc alacritas aliud non est, quam effectus suavis et sensibilis gratiæ, qua Deus novos advenas recreare solet: at solida virtus non nisi multo exercitio acquiritur, insistencia, humilitate et diuturna pugna. Ideo videat Director ne illi nimis sibi placeant, et iterum decendant; ne facile ipsis permittat externas ac graves mortificationes, nam asellus cum lassatus fuerit, diverticula quærit; non enim fert omnis omnia tellus. Potius in mortificatione interna exerceantur, in patientia, mansuetudine, conformitate ad voluntatem divinam, etc.; in his enim nullus excessus timendus.

3. Sunt etiam qui a perfectione abstinere; quia timent, ne mundus eos superstitionis, hypocrisis vel pietismi insimulet, vel ne ideo ad Deum se convertisse videantur, quia a mundo repulsam tulerint. Hisce debilibus inculcetur, quam vana sint iudicia et verba hominum, qui quodcumque tandem feceris, semper carpunt; quam sit satius Deo et probis placere quam improbis; quam sit horrendum cum hoc mundo daminari, et aliquando in extremo iudicio exclamare: *Nos insensati vitam illorum aestimabamus insaniam; ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, et inter Sanctos sors illorum est!* (Sap. v).

4. Sunt tandem qui quamvis se quotidie ad altiora urgeant, semper pavent, eo quod nullum sibi progressum facere, sed potius regredi videantur. Ad illos erigendos illud inculcetur d. Bernardi: *Divina solet pietas ordinare, ut quanto quis plus profecerit, minus se reputet profecisse.* Quod si pœnitens inordinate tristetur, Director instet ut statim illum liberet; nam spirituali profectui nil magis obstat. Utique miseriam suam et defectus quotidianos sincere agnoscat, simul vero invictam erga Deum fiduciam concipiat, sciens, quod omniaabilia sunt credenti, et qui sperat, non confundetur in æternum. V. Lib. iv *Append.* quoad *devotum directionem.*

(D) Pag. 11.

162. Orationis necessitas pro Ecclesiasticis.

Ecclesiastici procul dubio orationi instantes esse debent, et levare oculos ad montes unde auxilium venit. Si enim de castitate perpetuo servanda loqueris, monet Sapiens: *et ut scivi quoniam aliter non possum esse continens, nisi Deus det; adii Dominum et deprecatus sum illum* (Sap. viii). Si tribulatio nos premit, ait Deus, *invoca me in die tribulationis et eruam te* (Ps. xlix). Si instent tempora mala, si undique angustiae et persecutiones nos tenent, audiamus Apostolum: *vigilate omni tempore, orantes ut digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt; et cum Psalmista ne clamare cessemus: miserere, Domine nostri; quia multum repleti sumus despectione* (Ps. cxxii). Si patientia, si humilitate, si cordis contritione, si zelo animarum, si Dei sapientia jugiter indigemus, ut utiliter laborare possimus in ministerio, habemus illa Scripturæ verba: *Si quis autem vestrum indiget sapientia, postulet a Deo qui dat omnibus affluenter* (Jac. i); *petite et dabitur vobis, omnia enim qui petit accipit, et qui quærit invenit et pulsanti aperietur* (Matth. vii; Luc. xi). Hinc d. Laurentius Justiniani ecclesiasticum urget: *Priusquam proximorum lucris incumbat, orationi intendat; fallitur quisquis opus hoc periculosum, absque orationis præsidio consummare putat* (De Inst. Præl., c. xi). Aliqua ponamus exempla ex Schneider.

163. **Oratio ante studium.** O bone Jesu, fons luminis et sapientiæ, qui linguam infantium facis esse disertam, da mihi intelligendi acumen, retinendi capacitatem, interpretandi subtilitatem, loquendi gratiam copiosam; ingressum instruas, progressum dirigas, egressum compleas. Splendor vultus tui, Domine, sit super me; et mitte sedium tuarum assistentiam sapientiam; mitte illam de cœlis sanctis tuis et de sede magnitudinis tuæ, ut tecum sit, et tecum laboret, et sciam quid apud te acceptum sit. Sedes sapientiæ, ora pro me. *Ave Maria*, etc.

Oratio Clerici. Adesto, Domine, supplicationibus meis, et accende mentem meam et cor ad amorem gratiæ tuæ, ut illuminatus vultu splendoris tui fideliter tibi in sancta Ecclesia deserviam. Deus cordis mei, et pars mea in æternum, respice, quæso, super famulum tuum, ne in

ne sit honor sublimis et vita deformis, deifica professio et illicita actio. Loquere, Domine Jesu, animæ meæ, et doce me, facere voluntatem tuam. Conserva me, Domine, quoniam speravi in te. Illumina oculos meos ne unquam obdormiam in morte, ne quando dicat inimicus meus: prævalui adversus eum. Qui tribulant me exultabunt si motus fuero; ego autem in misericordia tua speravi: adjuva me, Domine Deus meus, quoniam egenus et pauper sum. *Ave Maria*, etc.

Oratio Subdiaconi. Domine Jesu Christe, qui vis mundari eos qui ferunt vasa Domini, munda cor et corpus meum ab omni labe peccati. Tu continentiam jubes, o bone Jesu, seminator casti consilii; da mihi quod jubes et jube quod vis. Quis enim potest facere mandum de immundo conceptum semine? nonne tu qui solus es? Munda me ergo ab omni inquinamento carnis et spiritus, ut perficiam sanctificationem meam in timore Dei; ne quando irascaris indignatione contra me et percutias me super temeritate mea. Tuus sum ego; ne avertas faciem tuam a servo tuo; sed fiat misericordia tua, Domine, super me, ut non declinem a mandatis tuis. Amen. *Ave Maria*, etc.

Oratio Diaconi. Domine Jesu, qui super Leviticum opus constitui voluisti viros boni testimonii, plenos Spiritu Sancto et sapientia, da mihi ut quorum nomen et officium teneo, mores ac virtutes induam. Benedictionis tuæ gratiam, Deus, super servum tuum clementer effundas, ut sim nitidus, mundus, purus, castus sicut decet ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei. In moribus meis præcepta tua fulgeant, exemplum sim fidelium in omni opere, bonum conscientiae testimonium jugiter præferam, et firmus et stabilis in bono perseverans, per gratiam tuam, capere potiora merear. Amen. *Ave Maria*, etc.

Oratio Sacerdotis. Gratias tibi ago, clementissime Deus, quod me indignum peccatorem ad officium sacerdotale elegisti. Adjuva me, Deus omnipotens, ut tanto muneri satisfacere valeam, gloriam tuam animarumque salutem promovendo. Da, mi bone Jesu, ut corde et corpore mundus sim, et pudicus in omni tempore; corde humilis, conversatione sanctus, temporalium contemptor, cœlestium amator; cunctis reddam quod debeo, mihi reverentiam, superioribus meis obedientiam, inferioribus tutamen, omnibus autem exemplum bonorum operum.

Omnipotens et misericors Deus, ad humilitatis meæ preces benignus intende; et me famulum tuum quem nullis suffragantibus meritis, sed immensa clementiæ tuæ largitate cœlestibus mysteriis servire tribuisti, dignum sacris altaribus fac ministrum, ut quod mea voce depromitur tua sanctificatione firmetur. *Ave Maria*, etc.

Oratio Parochi. Clementissime Jesu, Princeps Pastorum, qui me indignum famulum tuum ad functionem muneris apostolici vocare dignatus es, da servo tuo cor docile et intelligens. Fac me amplecti eum qui secundum tuam doctrinam est, fidelem sermonem, ut potens sim exhortari in doctrina sana et eos qui contradicunt arguere. Tolle a me superbiam, iracundiam, sensualitatem et turpis lucri cupiditatem. Largire benignitatem, sobrietatem, justitiam, sanctitatem et continentiam, ne blasphemare faciam Nomen sanctum tuum. Nullus scandalizetur in me. Adjuva me, Domine, ut quod infirmum est, consolidem; quod ægrotum, sanem; quod confractum, alligam; quod abjectum, reducam; quod perierat, requiram. Rogo, Jesu mi, unus non pereat ex eis quos credidisti mihi; oves tuæ sint; non rapiet eas quisquam de manu tua; donec et oves et pastorem ducas ad æterna pascua, ubi tu vivis et regnas Deus cum Deo Patre in unitate Spiritus Sancti in sæcula sæculorum. Amen. *Ave Maria*, etc.

Oratio catechistæ. Domine Jesu Christe, qui dixisti Apostolis tuis, *simile parvulos venire ad me, talium est enim regnum cœlorum*, da servo tuo, ut igne tui amoris accensus verbo et opere parvulos tuos perducam ad te, qui via, veritas et vita es. Da mihi spiritum sapientiæ ut eos cœlestis tuæ doctrinæ pabulo enutriam; da spiritum amoris, ut eorum corda ad tui dilectionem inflammem. Da spiritum timoris et discretionis, ne sim lapis offensionis et petra scandali his, quos de tenebris vocasti in admirabile lumen tuum. Da spiritum lenitatis et sustinentiæ, ut eos doceam cum omni patientia et doctrina. Fac, quæso, Domine mi, ut efficiar sicuti parvulus, ut gregi tuo pusillo aggregatus nil quæram nisi te, nil amem nisi te, dulcissime Jesu. Oculi tui, Domine, super me, et aures tuæ in preces meas. Ne contemnam unum ex pusillis tuis; sed merear æterna perfrui lætitia cum ipsis et Angelis eorum, qui semper vident faciem Patris tui, qui in cœlis est. Amen. *Ave Maria*, etc.

Oratio concionatoris. Pater luminum, a quo omne datum optimum et omne donum perfectum tanquam a paterno fonte dimanat, respice de solio majestatis tuæ super me indignum famulum tuum, quem ad concionandi munus vocare dignatus es, et largire mihi spiritum sapientiæ et intellectus, ut te unum quæram in orationibus meis, factus audientibus in salutem. Gressus meos dirige, Domine Deus meus, secundum eloquium tuum, et non dominetur mei omnis arrogantia et vanitas; ne cum aliis prædicavero ipse reprobis efficiar. Fiat mihi, Domine, secundum verbum tuum; dixisti enim: *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti; et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates*. Ave Maria, etc.

Oratio ante Sacramenti administrationem. Pater misericordiarum et Deus totius consolationis, qui me dispensatorem mysteriorum tuorum constituisti, obsecro Te per eadem divina mysteria, ut non respicias indignitatem et peccatum meum, sed fidem Ecclesiæ tuæ; ejusque amore me gratia tua dignum de indigno faciat, ut munde, et sancte sancta tractare valeam ad tuam gloriam et proximorum salutem. Amen. *Ave Maria*, etc.

Post Sacramenti administrationem. Domine Jesu Christe, animarum sanctificator, gratias tibi ago pro omnibus donis mihi concessis. Obsecro Te, si quid in munere meo peccaverim, pro tua pietate et infinita misericordia supplere digneris. Commendo amantissimo Cordi tuo animas omnium fidelium, quos tuo pretioso Sanguine sanctificasti: eas a peccatis custodias, in tuo amore conservas, atque ad vitam æternam una mecum perducas Amen. *Ave Maria*, etc.

Oratio ad Confessiones audientiæ. Da mihi, Domine, sedium tuarum assistricem sapientiam, ut sciam judicare populum tuum in justitia et pauperes tuos in judicio. Fac me ita tractare claves regni cœlorum, ut nulli aperiā cui claudendum sit; nulli claudam cui aperiendum sit. In me sit lenitas non remissa, asperitas non severa; pauperem ne despiciam, diviti ne aduler. Fac me ad alliciendos peccatores suavem, ad interrogandos prudentem, ad instruendos peritum. Tribue, quæso, ad retrahendos a malo solertiam, ad confirmandos in bono sedulitatem, ad promovendos ad meliora industriam. In responsis maturitatem, in consiliis rectitudinem, in obscuris lumen, in implexis sagacitatem, in arduis victoriam; inutilibus colloquiis ne detinear, pravis ne contaminer, alios salvem, me ipsum non perdam. Amen.

Pius IX concedit Indulgentiam centum dierum confessoribus qui hanc orationem corde contriti ac devote recitaverint; sed semel in die.

Confessione paraeta. Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, misericorditer suscipe hoc ministerii mei obsequium; et quidquid in hujus Sacramenti administratione negligenter minusque digne perfeci, Tu per te supplere et satisfacere digneris. Omnes et singulos qui mihi confessi sunt, una mecum dulcissimo Cordi Tuo commendo, rogans ut nos custodias, a recidivis præserves, atque omnibus gratiam concedas Tibi fideliter serviendi, et in amore Tui usque ad finem perseverandi. Amen.
Ave Maria,

164. * Pro coronide exemplum ponimus celeberrimi ac religiosi viri, quod narrat cl. Alimonda: « Alberto di Bollstadt spertissimo nelle matematiche, nella fisica e nella medicina; teologo per giunta e filosofo, anzi maestro ai filosofi del medio evo, egli maritò insieme a meraviglia la scienza e la religione. La sua fine fu straordinaria. Un giorno tenendo pubblica lezione fu visto sostare di tratto, come uomo che con istento versa il suo pensiero; e dopo un silenzio di che stordiva tutti, venne inteso dire con accento melanconico: *Quando io era giovane durava fatica sì grande ad imparare che io di cuore mi disperava, onde risolvetti uscire di Domenicano per sottrarmi alla vergogna d'aver sempre il confronto di gente più dotta. Mentre di questo logoravammi, credetti veder in sogno la Madre di Dio, che mi chiese in quale scienza volessi diventare valente; se nella cognizione di Dio, o in quella della natura. Io risposi che nella cognizione della natura; ed ella ripigliò: Sarai quel che desideri, ed il maggior dei filosofi; ma poichè non preferisti la scienza del mio Figliuolo, verrà giorno che perdendo anche quella della natura, ti troverai quale oggi. E il giorno predetto è giunto, figliuoli miei; ed ormai non v'insegnerò altro. Ma per l'ultima volta professo innanzi a voi, che io credo tutti gli articoli del simbolo, e supplico che mi si amministrino i Sacramenti della Chiesa quando sarà venuta l'ora. Se ho detto o scritto qualche cosa che contrasti alla fede, la ritratto, e sottopongo tutta la mia dottrina alla santa Madre la Chiesa Romana. Proferito questo, scese dalla cattedra, e i suoi discepoli piangendo ed abbracciandolo lo ricondussero alla sua cella, dove visse ancora tre anni in semplicità estrema; e dove nella virtù almeno e nell'ossequio alla Chiesa cattolica non ismenti il titolo che i posterì gli accordarono, di *Alberto Magno* (Conferenza III: *Vita divina della Chiesa testificata dalla coscienza umana*; ubi plurima alia exempla refert celebratissimorum virorum qui scientiam cum religione sociarunt). V. Cantù, *Storia universale*, epoca XI, c. 26: *la Scolastica*. **

(E) Pag. 12.

165. **Cultus Sanctorum:** Docet Tridentinum (Sess. xxv) bonum et utile esse Sanctos invocare. Theologi vero addunt, respectu totius communitatis hanc invocationem esse de præcepto; cum ad eam teneantur sacerdotes in Officio et Missa. Sed disputant, an etiam singulis fidelibus sit de obligatione rigorosa; saltem invocationem Virginis esse si non de absoluta, de morali necessitate præceptam colligitur ex ss. Patribus et communi sensu fidelium: idque magis, quia Beata Virgo peculiari ac mirabili providentia mediatrix nostra constituta est universalis. V. Liguori, *Parafrasi della Salve Regina*; it. *Opera dogmatica* sess. xxv. Ferraris, Vº *Cultus*. Volunt ipsos infantes baptizatos ante usum rationis defunctos invocari posse, cum sancti sint et regnent cum Christo, sed privatim; cultus enim solemnibus nulli exhiberi potest sine Ecclesiæ decreto.

« Un gran servizio all'uman genere, alle più nobili virtù, alla carità,

all'istruzione, alla beneficenza, alla patria, rende il Papa, quando trae i Santi dall'oscurità in cui umilmente morirono, e li presenta all'ammirazione e al culto del Cattolicesimo. *On peut soutenir que le culte des Saints a été justifiable et heureux pour l'humanité*, scrisse lo stesso Pier Lérout nella sua *Encyclopedie nouvelle*, art. *Canonisation*, t. III. Il protestantesimo non ha Santi e spesso i protestanti se ne dolsero — Lavater diceva: *I cattolici hanno dei Santi, lo so; e noi non ne abbiamo, o almeno non ne abbiamo di quelli che rassomigliano ai Santi dei cattolici* (Lavater, *Rehreiben an F. Stolberg*). — Montagne: *Io non nego che i Santi sieno mediatori di preghiere e d'intercessioni per tutti in generale presso Dio* (Montagne, *Antidot*). Ed altrove dove lo stesso protestante aggiungeva: *Confesso che questo in verità non fa alcun torto alla mediazione di Cristo* (Montagne, *Dell'invocazione dei Santi*). — Molano: *Quanto all'invocazione dei Santi, il pericolo che credono di vedervi i protestanti, svanisce ben presto, perchè i figli della Chiesa romana dichiarino, che essi non pretendono di domandare ai Santi che sono con Dio, di pregar per loro, che nel senso, e nel medesimo spirito con cui lo domandano ai Santi che sono sulla terra, e qualunque sieno i termini di questa preghiera essa intendosi sempre per modo d'intercessione*. (V. *Réponse de Molanus à Bossuet*). E Lutero: *Io giudico con tutta la Chiesa cristiana, che i Santi debbono essere onorati ed invocati da noi* (Corezione di alcuni articoli). Ed Ecolampadio: *Non vorrei negare che i Santi preghino per noi, e non vorrei affermare essere un' idolatria ed un'empietà l'implorare la loro protezione* (Nota su di un'Omelia di s. Giov. Crisostomo). E finalmente Leibnitz, nel suo *Sistema di Teologia*, ha difeso l'invocazione dei Santi e i procedimenti dei Papi nella loro canonizzazione. Le quali citazioni servono a chiudere la bocca ai protestanti che vivono fra noi, e agli increduli, peggiori ancora che ridono di tutto. L'uomo sente naturalmente il bisogno dei Santi; e la rivoluzione francese che gli aveva distrutti, venerava la parrucca di Mirabeau e la pelliccia di Voltaire.... » *Armonia*, Giornale, 1861, n. 257. V. Alimonda, *Conferenza: I Santi*. Moroni, V° *Santi*.

166. Juxta vigentem Ecclesiae disciplinam quatuor numerantur gradus eorum, qui virtutum splendore ad alteram vitam translati sunt. *Servi Dei* qui cum publica sanctitatis fama obierunt; *Venerabiles*, quorum sanctitatis existimatio auctoritate ordinaria comprobata est, et ad quorum causam S. Sedes procedendi facultatem facit. *Beati*, quorum cultus, in certa provincia vel loco permittitur. *Sancti*, quorum veneratio supremo S. sedis judicio pro universa Ecclesia decernitur. V. *Aichner*. Moroni V° *Diadema, Nimbo, Corona, Venerabile*.

Cultus alius est *privatus* qui fit a persona privata, loco modoque privato, id est alio modo qui ab ecclesia pro sanctis ac beatis praescriptus est. Alius est *publicus* qui fit modo publico ab ecclesia instituto. Servis Dei, ac Venerabilibus cultum possumus exhibere privatum coram imaginibus nec depingi cum laureolis, neque retinere in altaribus possunt, ne praevieniamus ecclesiae judicium Tandem luminum accensio et votivarum tabellarum suspensio ad eorum tumulos vel imagines prohibentur: quamvis tabellas secreto et a cultu remotas servare fas sit, si forte in posterum requirantur, uti miraculorum testes. Non licet (ait Bellarminus, *De SS. beatific.* l. I, c. 10) reliquias non canonizati (nec beatificati) hominis in templo constituere publice honorandas (en cultus *publicus*); licet tamen eas habere et venerari sed tantummodo privatim, etiam aliis videntibus, modo scandalum absit; id enim habet praxis ecclesiae; vix enim ac martyres defuncti erant, currebant fideles ad

reliquias rapiendas; et similiter quando moriuntur homines clari sanctitate, multi devote osculantur manus et, pedes et de vestibus eorum pro reliquiis servant; nec id unquam prohibuitur fuit. Præterea si licet honorare vivos quos credimus sanctos, cur non mortuos? V. Gallo *Suppetiæ Evangelii præconibus* etc. t. 2. Benedictus XIV, *De Canoniz. Sanctorum* l. 2 *

167. *An (quæres) Sancti in cælo cognoscant orationes viatorum ipsos invocantium?* Certum est Beatos illas cognoscere esseque ipsis quasi connaturalem hanc scientiam et quasi debitam eorum statui; nam beatitudo satiat Beati appetitum, alias non esset perfecta; merito autem appetunt scire Beati quæ hic aguntur, si ad ipsos aliquo modo pertineant. Quæstio tamen est circa modum quo Beati in cælis cognoscunt orationes viatorum: an videant illas formaliter in Verbo, id est per ipsammet visionem qua vident Deum, et Beati sunt, ut docet Angelicus; an vero tantum causaliter, id est per novas revelationes, quas recipiunt ratione ipsius visionis seu status beatifici, ut volunt alii. Hactenus Suarez, *De oratione in communi*, l. 1, c. 10.

Licebitne christiano privatim commendare se precibus animarum in purgatorio degentium? Sunt qui negant quia purgatorio detenti non sunt in statu orandi, sed magis, ut oretur pro eis. Communius tamen et probabilius affirmant Bellarminus, Etius, Gotti, Lessius et Sylvius; etenim qui sunt in purgatorio, amici Dei sunt. Hinc legimus, animas Paschasii et s. Severini miracula fecisse in purgatorio degentes (s. Gregorius, l. iv, *Dial.* c. 40, et s. Damianus, *Epist. de miraculis sui temporis*). Non repugnat autem eos qui nostris precibus indigent, posse pro nobis utiliter orare; sicut vivos pro se invicem utiliter orant, licet etiam indigeant, ut pro ipsis oretur. Quæ opinio evasit communis Romæ, et pluribus tuetur s. Alphonsus, *Gran mezzo della Pregoiera*; it. *Dissertazioni teologomoralis*, diss. ii, n. 15. V. Ferraris, *Vº Anima*.

168. **Sanctorum Reliquiæ:** *An liceat venerari Sanctorum Reliquias, easque (ac flores) super altare collocare?* Affirma; propositio 32 Synodi Pistoriensis vetans ne super altaria sacrarum Reliquiarum thecæ floresque apponantur, damnata fuit a Pio VI ut temeraria, pio et probato Ecclesiæ mori injuriosa. Et vero quid magis consonum, quam ut juxta Crucifixum membra dilaniata eorum resideant, qui a crucifixo virtutem patiendi hauserunt? adde eos intuendo et ipsi nos ad fortiter pugnandum accendimur. Flores autem sunt lætitiæ signa, bonis operibus significandis idonea juxta illud: *florete flores, quasi lilium...; date odorem et frondete in gratiam...; fulcite me floribus...; flores mei fructus honoris, et honestatis* (Eccl. xxxix; Cant. ii) V. Perrone, *De Sacrificio*. Liguori, *Opus. Mor.*, l. vi, n. 424. Moroni, *Vº Fiori, Reliquie, Reliquiario*. Mach, *Tesoro del Sacerdote*, par. 2.^a

* Quæ omnia antiquitate commendantur; quoad flores testes Augustinus, Venantius, Fortunatus etc. Quoad venerationem Reliquiarum testes sunt s. Clemens (*Const. Apost. lib. 6 c. 30*). Crisostomus (*Hom. 40 in SS. Invent. et Maxi.*); Hieronymus, Athanasius, Basilus, Eusebius alique; it. Concilium Nicenum II, Carthaginense V, Bracharense III, ut videre est penes Bellarminum, *De Relig. et Imag. SS.* Audiatur præ ceteris Augustinus: *paterna vestis et annulus, ac si quid est hujusmodi tanto carius est posteris, quanto erga parentes major est affectus, nullo modo ipsa spernenda sunt corpora quæ utique multo familiarius atque conjunctius quam quelibet indumentum gestamus; hæc enim ad ipsam naturam hominis pertinent* (De Civ. Dei; et de cura pro mortuis). In quæ verba ait Angelicus: « Ex quo patet quod qui habet affectum ad aliquem,

etiam ea quæ de ipso post mortem relinquuntur, veneratur, non solum corpus aut partes corporis ejus, sed etiam aliqua exteriora puta vestes et similia. Manifestum est autem quod Sanctos Dei in Veneratione habere debemus tanquam membra Christi, Dei filios et amicos et nostros intercessores; et ideo eorum reliquias qualescumque honore consono in eorum memoriam venerari debemus et præcipue eorum corpora quæ fuerunt templa et organa Spiritus S. in eis habitantis et operantis, et sunt Corpori Christi configuranda per gloriosam resurrectionem. Unde et ipse Deus hujusmodi reliquias convenienter honorat in eorum præsentia miracula faciendo. » (3 p. q. 25 a. 6).

« Si oppone da Amesio: *che la maggior parte di tali Reliquie sono suppositizie e false, e che spesso accade che invece dell'ossa dei Santi, si adorano le ossa dei ladri ed anche dei cani.* Si risponde primieramente non esser vero che spesso le reliquie sono false, specialmente se son reliquie esposte coll'autorità dei vescovi, che in ciò stanno molto oculati, senza la quale non possono esporsi, secondo il Decreto del Tridentino (sess. xxv). Si risponde per secondo, che quantunque qualche reliquia sia supposta malizia od ignoranza di alcuno, non perciò dee negarsi l'onore a tutte le altre per cui non vi è ragione di sospettare. E se finalmente per caso alcuna reliquia non fosse vera, basta a coonestare la venerazione che se le dà, l'intenzione di onorare il Santo di cui si suppone, poi sempre noi veneriamo le reliquie colla tacita condizione se sono vere. » Liguori, *Opera Dogmatica contro gli eretici*; sez. xxv. *

159. b) *Plures declarationes*: Benedictus xiv, *De canoniz. SS. Lib. II, C. 13* docet cum de Thoma licere privato sacras reliquias domi suæ in aliquo loco decenti religiose asservare, easque cum voluerit devote ac debita cum veneratione ad collum deferre.

Eliminandus est abusus superimponendi Sanctorum Reliquias piasque imagines tabernaculo, quo Augustissimum Sacramentum asservatur; neque ante ostium tabernaculi, etsi sit Reliquia s. Crucis. *S. R. C. 31 martii 1821; 6 sett. 1645; 12 martii 1836.*

S. C. Indulgentiis sacrisque Reliquiis præposita, ad dubium an praxis separandi Reliquias sanctissimæ Crucis D. N. J. C. a Reliquiis Sanctorum sit accurata et sequenda? respondendum esse statuit; *affirmative*. Decretum 22 febr. 1847 (V. *Acta S. Sedis*, tom. II).

Reliquia modica donari potest. *S. R. C. in Asten. 8 julii 1602*, referente Sellio. At reliquia insignis non potest alienari sino beneplacito Sedis Apostolicæ, quia etsi prætio non æquætur, est tamen supra omne prætium; et reputatur inter mobilia prætiosa, ut commune est cum Maranta, Gennensi, Lezana, Riccio, Engel et Barbosa, et Ferraris, Vº *Alienatio, Cultus Sanctorum.*

Graviter peccat qui furatur Reliquias etiam minimas, si sint valde pretiosæ ut reliquia S. Crucis; quia licet non sit pretio æstimabilis, hæc tamen ablatio graviter possessorem contristare potest. Incurrant autem in excommunicationem Papæ reservatam ex Const. *Apostolicæ* Pii IX extrahentes sine licentia reliquias ex sacris Cœmeteriis sive Catacumbis Urbis Romæ ejusque territorii, eisque auxilium aut favorem præbentes (Venia petitur a Card. Vicario).

* Decreto generali S. R. C. 27 maj. 1826 non licet Sanctorum Reliquias ob quaecumque causam vel consuetudinem processionaliter sub baldachino circumferre; tolerari tamen potest et permitti quod lignum SS. Crucis aliaque Instrumenta Dominicæ passionis peculiari horum attempta veneratione et fere universali consuetudine deferantur sub balda-

chino, modo fiat seorsim et disjunctim a Sanctorum Reliquiis. Non licere neque Reliquias Sanctorum neque Imagines licet Beatæ Virginis sub baldachino deferre jam fuerat decisum 23 mart. 1686; et in Novariensi 25 sept. 1820, *Decretum tamen illud* (ait el. Martinucci Cœremoniarins Pontificius) *intelligendum esse videtur de processionibus ordinariis quæ celebrari solent quotannis; non vero de solemnibus pro translatione alicujus sacræ Imaginis vel Reliquiarum. Præter translationes Imaginis S. Mariæ ad Nives a Paulo V, Corporis S. Gregorii Nazianzeni a Gregorio XIII, et S. Leonis a Clemente XI peractas, recentissimum extat exemplum de translatione capitis S. Andreæ Apostoli a Summo Pontifice Pio IX facta, in qua sacræ illæ Reliquiæ sub umbraculo fuerunt gestatæ* (Manuale SS. Cœremon). *

Insignes Reliquiæ sunt Corpus, Caput, Brachium, Crus, aut illa pars corporis in qua passus est Martyr, modo sit integra et non parva, et legitime ab Ordinariis approbata; S. R. C. 8 apr. 1628. Non essent ossa femoris, 11 junii 1822.

Spinæ de corona D. N. Jesu C. inter Reliquias insignes computantur, et speciali cultu dignæ sunt. S. R. C. 21 junii 1632.

Sanctorum Reliquiæ quando exponuntur, ultra lampadem, debent continue super altare ardere duo saltem lumina (non tamen nocte); alias non exponantur. S. R. C. 22 jan. 1701.

Sacerdos in Missa privata, finita Missa, sacris indutus paramentis potest cineres distribuere, et reliquias deosculandas præbere, si mos est, expleta Missa. S. R. C. 16 martii 1833. Genibus flexis nihil dicens, potest si non est alius sacerdos sibimet cineres imponere ex *Rub. Miss.*

Una clavis reliquiarum Sanctorum Patronorum concedi potest magistratui sæculari ejusdem civitatis. S. R. C. 8 maji 1604.

Ad benedictionem cum Reliquia vel insigni Imagine alicujus Sancti estne tam a Clero etiam parato, quam a populo genuflectendum?—S. R. C. respondit 16 apr. 1853: *consuetudinem servari posse.*

In omnibus Ecclesiis licitum est Reliquias exponere, modo recognitas ab Episcopo. S. R. C. 2 sept. 1690.

Reliquiæ insignes servantur non in monasteriis, sed in exteriori Ecclesia monialium. S. R. C. 17 apr. 1660.

Officium Sancti ratione Reliquiæ insignis est *duplex minus*. Si Reliquia non est insignis neque commemoratio fieri potest. Officium autem Sanctorum ratione corporis, vel Reliquiæ insignis, est tantum quoad Sanctos in Martyrologio, vel quorum officium est a S. Sede probatum. S. R. C. 11 aug. 1691, 12 martii 1618.

Sub reliquia alicujus Sancti exposita publicæ venerationi inter candela, non debet adhiberi Palla. S. R. C. die 7 apr. 1832.

In Benedictione cum reliquia s. Crucis non licet canere: *Benedicat vos, omnipotens Deus, Pater*, etc. S. R. C. 23 maji 1835.

Incensata Cruce a celebrante et facta eidem profunda reverentia, incensantur Reliquiæ, sed absque ulla inclinatione, ratione Crucis præsentiae; item est, si incensanda sit aliqua Reliquia insignis in medio altaris posita. *Meratus, Gavantus.*

Reliquia sanctissimæ Crucis non est incensanda a celebrante genuflexo. S. R. C. 15 sept. 1736. Non est genuflectendo a Capitulo et Clero processionaliter transeuntibus ante altare, in quo recondita est reliquia s. Crucis. S. R. C. 15 sept. 1736.

Reliquiæ Ss. Sanguinis Domini N. J. C. convenit cultus qui convenit reliquiæ s. Crucis: 22 sept. 1827.

Post expositionem reliquiæ Ss. Crucis, vel post ejus delationem in processione, benedicendus est populus cum ipsa. Si vero defertur reliquia Sanctorum, potest cum ea populus benedici; non tamen necessario debet. S. R. C. 24 junii 1863 et 15 sept. 1736 ¹.

Cum Rubrica Missalis præscribat, quod incensata Cruce, incensentur et Reliquiæ, seu imagines Sanctorum, quæritur an imagines Sanctorum, debeant habere inclusas Sanctorum reliquias? Responsum fuit: *Non esse de necessitate insculptis Sanctorum imaginibus in altari dispositis sacras includere Reliquias ad hoc, ut incensata Cruce, valeant illæ a celebrante thurificari.* S. R. C. 11 martii 1744.

Beatorum Reliquiæ in processionibus non circumferantur. S. R. C. 27 sept. 1659. Tamen possunt exponi, uti imagines et simulacra in ecclesiis in quibus Officium et Missa de beatis recitari ac respective celebrari possunt; 17 apr. 1866.

Quæritur: 1) An phyalæ vitreæ aut figulinæ sanguine tinctæ, quæ ad loculos sepulchrorum in sacris cœmeteriis vel intus vel extra ipsos reperiuntur, censeri debeant Martyrii signum? 2) an ideo sit standum vel recedendum a decreto S. Congregationis Indulgentiarum et Reliquiarum 10 apr 1668? S. R. C. (confirmante Pio IX) respondit 10 dec. 1863: ad 1, *affirmative*; ad 2, *provisum in primo*; ideoque declaravit confirmandum Decretum anni 1668 hujusce tenoris: *Cum in S. Congregatione Indulgentiis sacrisque Reliquiis præposita de notis disceptaretur, ex quibus veræ ss. Martyrum Reliquiæ a falsis et dubiis dignosci possint, eadem S. Congregatio, re diligenter examinata, censuit, palmam et vas illorum sanguinem tinctum pro signis certissimis habenda esse; aliorum vero signorum examen in aliud tempus rejecit.* V. Scognamiglio, *De phiala cruenta indicio facti pro Christo martyrii.* Parisiis, 1867. Moroni, V.^o *Vetro.*

170. Quod Reliquias habent *Annali Religiosi* (ser. 2^a, t. 1): « Secondo le gazzette inglesi il principe Alberto ha comprato il vestito di Nelson, quello ch'ei indossava nella battaglia di Trafalgar, per 150 lire sterline, ossia 3800 franchi, e fa ora conservare questa reliquia nello Spedale degli invalidi della marina. Un esemplare del *Decamerone di Boccaccio*, stampato a Venezia nel 1571, andò in una vendita pubblica a 2260 lire sterline; ed un volume col nome *Shakspeare*, segnato di mano propria, venne a costare 120 sterline. La sedia d'appoggio d'avorio, che la città di Lubecca donò a re Gustavo Vasa, fu venduta nel 1832 per 58,000 fiorini; e l'abito, che Carlo XII portava nella battaglia di Pultava, nel 1825, costò 22,000 sterline, ossia 560,000 franchi. Nel 1816 un dente di Newton fu pagato 730 sterline. In occasione del trasporto degli avanzi mortali di Abelardo ed Eloisa, un Inglese offrì per un dente di quest'ultima 100,000 franchi. Per contrario, tutto intero il teschio di Cartesio a Stokolm costò solo 99 fr. A Parigi un bastone di

1 « Reliquie della Passione del N. S. G. C.: — 1) il legno della Croce; la più gran porzione si trova nella Cattedrale di Parigi, e a Roma nella Chiesa di S. Croce di Gerusalemme; — 2) il cartello della Croce; è nella chiesa di S. Anna a Gerusalemme, — 3) la Corona di spine; nella Cattedrale di Parigi, ma spoglia delle spine distribuite a varie Chiese; — 4) i Chiodi; il primo fu gettato nell'Adriatico da s. Elena per far cessare le tempeste continue di quel mare. Il secondo adorna la celebre Corona di ferro è in Monza. Il terzo nella Cattedrale di Parigi: il quarto nel Duomo di Milano; — 5) la Spongia; a Roma nella Basilica Lateranese; — 6) la Lancia; in Roma; — 7) la Sindone; a Torino; — 8) il Sudario; in Roma; — 9) la Veste; nella Chiesa d'Argenteuil; — 10) la Colonna della flagellazione; in S. Prassede in Roma. V. *Apologista*; 1806, et Moroni, *Dizionario*, ecc. V. Chiodi, Spine, Croce, Tonica inconsutile di G. Cristo, Veronica, Volto santo, ecc.

Voltaire fu venduto 500 franchi. Una *veste di Rousseau* 959 franchi, e il suo orologio d'ottone 500. Una vecchia *parrucca di Kant* per 200 franchi; e una simile di *Lorenzo Sterne* salì a 200 ghinee. Fuvvi chi comprò le *due penne* con cui fu sottoscritto il celebre trattato d'Amiens per 12,756 franchi. Il *cappello di Napoleone I* ch'ei portava ad Eylau, fu venduto a 1920 franchi. Tutto questo ha da essere, ben s'intende, giusto e lodevole; ma se poi i cattolici hanno in onore le Reliquie dei Santi tosto si grida: *superstizione*. » V. Maringola, *Antiquitatum christ.* Unità Cattolica, an. 1864 nn. 106, 353.

« Vedete cosa curiosissima! i protestanti inglesi che hanno risc tanto dei riti cattolici, oggi sono divenuti la gente più ridicola che mai si vedesse per intemperanza di cerimonie; gli eretici di ogni paese dopo di essersi fatto beffe del culto da noi reso alle reliquie dei Santi, sono ora beffeggiati per la superstiziosa venerazione in che tengono un matrone del palazzo de' Cesari, od un pizzico di raschiatura della piramide di C. Cestio. Ed ognuno poi sa come i rivoluzionarii francesi, per tacere di tanti altri fatti, dopo di aver negato l'incenso a Dio si condussero ad offrirlo ad una vituperosa baldracca. E noi medesimi non abbiain poco fa veduto i dispregiatori delle Immagini sacre e delle Ceneri dei martiri, rendere onore fino all'orinale di Garibaldi? Sono casi cotesti? no, sono scherzi di Dio che si burla così di chi osa lanciare contro il cielo lo scherno. » (*Il Negromante e le sue rime*, Torino 1867). V. Alimonda, *Confer. I Santi, ubi plura ad rem*.

171. De Benedictione infirmorum cum Reliquiis: Rituale nullam mentionem facit harum benedictionum, quæ fiunt super infirmum; attamen pium et laudabilem usum nemo reprobatur; et nonnulli Libri formam habent, quæ si haberi non possit, ita fit: absolutis precibus a sacerdote stola induto super infirmum juxta R. Rituale, benedicatur ei cum Reliquia in signum crucis dicendo *per intercessionem N. S. liberet te Deus ab omni malo, amen*: et dein Reliquia osculanda detur. Notamus autem pro praxi: 1) Benedictionem quæ privatim tribuitur infirmo vel ejus indusio a Capellano stola induto vel domi vel in ejus Oratorio, hodie non interdici sive ex tacito Parochorum consensu sive ex usu inducto: at caveatur semper omnis abusus, omnisque modus indecens. 2) Quoad istas benedictiones reprobanda est illorum nimia facilitas, qui omnibus sine discretione ultro benedicunt, non jam bonum animarum curantes, sed turpem quæstum: sunt enim qui benedictionibus abutuntur. Sed etiam eorum repræhendenda falsa prudentia atque mundanitas, qui omnes et viva fide benedictionem petentes repellunt uti superstitiosos, 3) Recognitio Reliquiarum ad Episcopum pertinet etiam pro Ecclesiis regularium: unde antequam publico exponantur, ab Episcopo Diocesis sunt cognoscendæ. Decenter autem vel in Ecclesiis vel in Sacrariis custodiantur; item et diplomata, sigilla, fila quibus earundem veritas authentice probatur. V. Lorenzini, *Il rito, onde venerare le Reliquie dei Santi*. Piacenza 1760. Boudon, *L'obbligazione che hanno i Pastori d'anime d'insegnare*. Synodus Novariensis, pagg. 57 et seqq., ubi plura sapienter habentur præscripta.

172. Imagines et Statuæ Sanctorum: Tridentinum sess. xxv docet ex omnibus sacris imaginibus magnum fructum percipi, non solum quia admonetur populus beneficiorum et munerum quæ a Christo sibi collata sunt, sed etiam quia Dei per sanctos miracula et salutaria exempla oculis fidelium subjiciuntur ut pro iis Dea gratias agant, ad sanctorumque imitationem vitam moresque suos componant, excitenturque ad adorandum et diligendum Deum et ad pietatem colendam; et anathemate damnatur

contra sentientes. Vult tamen ut *omnis superstitio* (in hac veneratione) tollatur, *omnis turpis questus eliminetur*, *omnis denique lascivia eliminetur*, ita ut *procaci venustate imagines non pingantur nec ornentur*. Potremo statuit, *nemini licere ullo in loco vel ecclesia etiam quomodolibet exempta, ullam insolitam ponere vel ponendam curare imaginem, nisi ab episcopo adprobata fuerit*.

Imò ab episcopo vel ab eo delegato Imagines ac Statuæ sunt benedicendæ juxta ritum Romani Ritualis; illæ præsertim quæ publicæ venerationi ad altaria exponuntur, ut notat Baruffaldus, *Ad Rit. Rom. Commentaria*, hoc tit.

Statuæ atque imagines velo cooperiri solent; qui mos antiquus est. « L'uso di tener coperte alcune immagini nelle Chiese co' mantellin ossia veli può aver due oggetti: uno di conservare le sacre pitture o le statue come opera d'egregio pennello o scarpello a seconda di quanto insinuano dopo S. Anastasio, Catarion e il Molano ... L'altro di destare nel cuore de' veri divoti una non so quale maggiore venerazione verso di esse: questo effetto è più facile a vedersi che a spiegarsi; ma ognuno lo osserva in quel momento che si scopre al popolo una qualche immagine venerata con singolarità. » Guasco, *Dizionario Ricciano e Antiricciano*. V Mantellini, V^o Veli.

« Un ministro protestante gittando un giorno un'occhiata su di un bel quadro di Gesù Cristo paziente, che trovassi nella galleria di Dusseldorf: *Sciagurato Calvino*, gridò, *che proscriesse le sacre Immagini! questa vista del mio Salvatore fa in me maggiore impressione di tutti i sermoni che ho uditi, o che ho fatto io stesso*. Giovannini. Vid. L. 1. n. 618. *

173. Plures quoad Imagines declarationes: a) Ecclesiarum fenestras non licet ornare imaginibus in vetro depictis virorum cum fama sanctitatis mortuorum, sed nunquam inter Beatos vel Sanctos a S. Sede adscriptorum. S. R. C. 24 martii 1860.

Imago B. M. V. in supplicationibus delata thurificanda est duplici tantum ductu. S. R. C. anno 1789.

In multis altaribus Deo, Virgini aut alicui Sancto dicatis apponi solet stabiliter, vel occasione festorum imago alterius Sancti; quæritur: 1) an visitantes hujusmodi altare lucrari possint Indulgentias concessas visitantibus altaria postremi hujus Sancti; 2) an ratione harum imaginum, in eorum festis, possit dici *Credo* in Missa? 3) an in eorum festis celebrari queat Missa de his Sanctis, etsi in Calendario diocesano non sint descripti, sed considerentur ut simplices? Ad 1: *Si altaria sint consecrata, negative; secus affirmative, dummodo, fiat de licentia Ordinarii*. Ad 2 et 3: *negative*. S. R. C. 12 nov. 1831.

Sabbato Passionis a vespers debent velari imagines et cruces, etiamsi occurrat festum Titularis vel Patroni Ecclesiæ. S. R. C. 16 nov. 1649 et 12 nov. 1831. Etiam imagines B. V. et Sanctorum; nec possunt discooperiri ratione spiritualium Exercitiorum. 7 sept. 1850.

Imagines Beatorum pingi ornarique possunt laureolis, radiis et splendoribus; non diademate juxta Decr. S. R. C. 19 febr. 1658 ab Alexandro VII confirmatum, a Benedicto XIV renovatum, 6 sept. 1744.

An permitti possit, ut ante imagines in medio altaris positæ apponantur lumina ex oleo quæ immineant mensæ et ardeant etiam tempore Missæ? S. R. C. respondit: *negative in omnibus, nec lumina nisi circa vel supra mensam altaris vel eidem quomodocumque imminuentia adhibeantur*; 31 martii 1821; decretum confirmavit Pius VII, 3 apr. 1821.

Imagines aut Statuas Sanctorum ex Constit. Sacrosanta Urbani VIII,

15 mart. 1642 non licet tenere seu publico aspectui exponere aut vestire cum alio habitu ac forma quam in ecclesia catholica ab antiquo tempore consuevit. Nullo modo autem licet illas vestire habitu alicuius Ordinis religiosi.

Licet Cappucinis publice deferre et exponere in propria ecclesia et in aliena Statuam S. Antonii in habitu Cappuccino. S. R. C. 22 jan. 1707.

Nota. Juerit hic memorare breviter regulas canonicas de usu sacrarum imaginum, quas refert auctor *Prælectionum Juris can. habitæ in Semin. S. Sulpitii*: 1) Imagines quæ more consueto mysteria, historiasve Sanctorum exhibent, poni possint, quin fuerint prius approbatæ ab Episcopo; non autem inconsulto Parocho aliove loci titulari; Tridentinum enim loquitur de *insolitis*; attamen benedicendæ, si ad altari exponantur. 2) Imagines servorum Dei, ut colantur (nisi agatur de cultu immemorabili) non sunt apponendæ in Ecclesiis nec in Oratoriis publicis, antequam decretum de cultu ipsis exhibendo prodierit. Id saltem cavendum, si in quodam loco extra chorum apponantur, ne in tabula pieta ræpresententur cum radiis aliisque sanctitatis signis, nec eo modo qui cultum ipsis exhibitum significet. V. Liguori, *Opera dogmatica*, sez. xxv, § 4: *Le sacre immagini*; it. *Storia delle eresie*, c. 8. Ferraris, Vº *Capella, Imagines*. *Analecta Juris Pontificii*, an. 1857, ubi plura quoad modum eas pingendi. Cittadella, *Istruzioni al pittor cristiano*. Ferrara 1854. *I fasti della Chiesa nelle vite dei santi*, t. xii, prefazione. *Defense des faits bibliques contra les erreurs de la peinture*. Paris, 1857. Moroni, Vº *Iconoclasti, Immagine, Pittura, Scultura*.

Quoad eorum benedictionem plura apud s. Carolum in *Conciliis provincialibus*; apud Catalani, *Comment. in R. Pontificale*; et apud Quarti, *De Benedictionibus*. Quoad laureolas et radios, quibus ornantur imagines, vide *Dissertazione sull'età di s. Giuseppe*. Modena, 1865, pag. 5.

(F) Pag. 12.

174. De cultu Beatæ Virginis: Ad rem *Armonia* anno 1861, n. 257: « Ben tristo era Maometto, pure nel Corano scrisse molti elogi alla Madre di Dio, e riconobbe la verità di tutto ciò che l'Evangelo ci racconta di Lei. Nel Capitolo LXVI intitolato: *La difesa*, in dodici versetti colla data di Medina, Maometto lasciò scritto: *Dio propone all'ammirazione dei credenti Maria che conservò la sua verginità: Gabriele le trasfuse il soffio divino: essa credette alla parola del Signore ed alle Scritture....* Quante bestemmie non disse Lutero? eppure quando se gli fece innanzi il nome di Maria, tremò, genuflesse, benedì questa gran Madre: *perciò solo*, scrisse, *che Maria è divenuta Madre di Dio, essa fu ricolma di doni così maravigliosi che oltrepassano ogni intelligenza. Ciò che ha formato la sua gloria e la sua felicità si è che una persona unica del genere umano superi tutte le altre, non abbia uguale, e le sia figlio Colui che già lo è del Padre celeste....* Fu pure ribaldo e scellerato Ecolampadio, ma nonostante, nel suo *Discorso sui Santi*, disse: *Io non vorrei che si diminuisse menomamente il culto di Maria: giammai, Dio me ne liberi! non s'intenderà da me ch'io senta poco affetto per Lei, io che ritengo come un segno di riprovazione il non prestarle quell'affetto che le è dovuto. E come potrei non amare Coei che Dio ha amata, che diè al mondo il Salvatore, quella che è venerata dagli Angeli e dagli Arcangeli, che è divenuta l'avvocata del genere umano, che è chiamata Regina delle misericordie? O clemenza divina! o bontà immensa di Dio, che ha dato*

una madre così Santa a suo figlio, e a noi una protettrice così potente in ogni cosa.... Chi più incredulo e razionalista di Fressler? eppure non dubitò di proclamarla a'suoi: Noi dovremmo ristabilire le feste di Maria. Io non ho mai saputo comprendere, come i riformatori abbiano potuto misconoscere nella Santa Vergine l'ideale dell'amor celeste. »

175. * Sunt qui non probant tantam specialitatem, teneritudinem, cordis effusionem et animi æstum erga B. Virginem, dum tamen cum Deo bonorum omnium largitore, a quo totam habet quod B. Virgo, non ita videamur expansi.

Verum ne timeant dilicatuli, qui in iis quæ sunt cultus, remoram ponere vellent; ne (quæso) timeant: quod enim Mariæ damus, totum, uti par est, in Deum refundimus, cum fecerit Illi magna qui potens est, et ideo illam benedicant omnes generationes. Nos servi inutiles sumus et peccatores qui quotidie in multis Deum offendimus; Maria est advocata nostra potentissima; nil ergo mirum si illam continue modis omnibus rogemus ut causam nostram tractet apud Deum; mundanis advocatis pecunias damus, advocatæ nostræ celesti, damus preces ac laudes. Maria mater nostra est, Deus Pater; at nunquid patri detrahitur si filius ad genua matris jugiter currat, ita ut si quid a patre desiderat, matrem interceditricem faciat, aut si in aliquo patrem offenderit, per matrem veniam obtineat? Patris auctoritas filium potius continet, matris vero amor ipsum invitat; amor autem amorem parurit, ac modum in reamando nescit; expanditur, effunditur. At ne timeamus excessum vel Deum offendere in eo de quo ipse exemplum dedit: sane nunquid possumus nimis Illam honorare quam tantopere honoravit Deus? Hinc effatum illud sane verissimum: *Tutto si dee alla Madonna, tranne l'adorazione.* Ceterum alta mente depositum teneamus omnes monitum cl. Stapf: *virus religionis sensus, filialis timor Dei, sanctaque morum integritas eo magis viget, quo major viget devotio erga Beatam Virginem.* V. Guasco, *Dizionario ricciano ed antiricciano*, Vº Indigestione, Madre di Dio *

Et in Libro *Sul criterio dei dogmi e sul giansenismo*, par. 3ª, scite legitur: « Prescindendo dalla dichiarata guerra fatta a tal culto dai protestanti (cosa in che dee occuparsi la dogmatica apologetica), la dogmatica espositiva o dottrinale trova su questo campo, quasi direi, tre diversi partiti. Ci sono tali che onorano la Vergine, ma screditano certe pratiche di pietà anche espressamente canonizzate dalla Chiesa: ecco una divozione *Giansenistica*. Vi sono altri che non impugnano ciò che la Chiesa approva (e sono, io credo, di buona fede; ma troppo stitici e seccati nello spirito, col soverchio lambiccarlo in studi speculativi), l'unzione d'una pietà semplice ed affettuosa; ma sempre temono di uscire di qualche punto dalla misura ragionevole, e finiscon con ciò ad aver più vanto di critica che di pietà; ecco una divozione *Muratoriana* (*Muratori, Della divozione regolata*). Finalmente, in senso tutto opposto, vi sono altri che nell'abisso di maestà e di bontà, da cui si manifesta il Verbo fatto carne, trovano la ragione di ogni più smisurato privilegio per la sua divina Madre, e ne sono appassionati, ed han più che una ragione a compasso, un cuor tenero ed entusiasta: ecco una divozione *Liquoriana*. Tra questi tre partiti qual sia quello da preferirsi ognun lo vede. Anzi non in questo solo argomento, ma in tutto ciò che serve a caratterizzare la pietà e la morale d'una fisionomia prettamente cattolica, parmi che si possa dire e si dica universalmente: convien attenersi alla Teologia del Liguori; *Liguorizzare.* » V. Liguori, *Le Glorie di Maria*. Alimonda, *Conferenze ecc. Conf. Il culto di Maria; Maria e gli italiani*. Charvaz, *Considerazioni sul protestantismo*. Martinet, *Soluzione di*

grandi problemi. Nicolas, *La Vergine Maria*, t. II, par. 2^a. Poiré, *La triple Couronne de la bienheureuse Vierge Mère de Dieu*. D'Argentan, *Conférences théologiques et spirituelles sur les grandeurs du Marie*. Haine, *De Hyperdulia ejusque fundamento*. Lovanii, 1864. Mislei, *La Madre di Dio*, ecc. Tarine, *Il Libro della donna, ossia M. V. modello ecc.* n. 99.

176. Hic obiter nonnulla de B. Virginis cultu die sabbati, de quo ita perbelle Nicolas: « Fin dai tempi antichi il sabbato è come la domenica di Maria, essendo a lei specialmente consecrato non solo da un Ufficio particolare; ma da una Messa chiamata *de Beata Maria V.*; ciò in tutti i riti del mondo cristiano. Quest'uso (dice Durando) prese la sua origine dal fatto, che in una chiesa di Costantinopoli v'era un'immagine della B. Vergine, davanti alla quale era sospeso un velo che la copriva interamente; ma questo velo, venuta la sera della sesta feria, il venerdì dopo i vesperi, si scostava dall'immagine senza che alcuno vi mettesse mano e per solo miracolo di Dio, come se fosse trasportato verso il cielo, affinchè l'immagine potesse essere perfettamente veduta dal popolo. E dopo celebrati i vesperi, il sabbato, il medesimo velo discendeva davanti l'immagine. (*Rationale divinorum Officiorum*, l. VI, c. 1. n. 31.)

« Ma questo miracolo svelava eziandio delle ragioni di consecrare il sabbato alla B. Vergine, e queste ragioni liturgiche che giustificano ed avvivano questa istituzione, sono diverse ed assai belle. La prima è che allorquando Nostro Signore è stato crocifisso e fu morto, e i suoi discepoli se ne fuggivano e disperavano della sua risurrezione, in quel sabbato che precedette questa, Maria solo sostenne tutta la fede nel suo divin Figliuolo... Gloriosa memoria alla fede unica di Maria che rappresenta in questo momento tutta la Chiesa, e che tutta la Chiesa doveva giustamente festeggiare. A questa prima e principal ragione sono venute a congiungersi queste altre: a) Che il sabbato è la porta d'entrata della domenica, e che Maria essendo per noi la porta che conduce al Regno de' cieli simboleggiato dalla domenica, il sabbato dovea essere a lei consecrato; b) Che conveniva che la solennità della madre fosse la vigilia e come l'aurora di quella del figlio; c) Che il giorno in cui Dio si è riposato da ogni opera, dovea essere festeggiato come lo è stato da tutta l'antichità, e che non lo poteva essere meglio che colla festa di Colei, che è stata come il *repositorio* del Verbo, da cui fu fatta ogni cosa in mezzo a noi; d) Finalmente il sabbato è così celebrato come simbolo profetico del sabbato della gran settimana, che comprende tutti i secoli, e di cui la domenica sarà la beata eternità. » *La Vergine Maria vivente nella Chiesa, nuovi studi filosofici sul Cristianesimo*, p. 3^a l. II, c. 3. Pepe, *V. Sabbati dell'Imm. Concez. di Maria Santissima*. Napoli.

(G) Pag. 15.

177. Circa *Orationem* plures errarunt. Alii voluerunt a Deo nihil esse petendum, sed totum ipsius voluntati relinquendum: ita Quietistæ; hæc de re ab Innocentio XI damnata est hæc sub 14 propositio Molinos: *Qui divinæ voluntati resignatus est, non convenit ut a Deo rem aliquam petat, quia petere est imperfectio, cum sit actus propriæ voluntatis et electionis, et est velle quod divina voluntas nostræ conformetur, et non quod nostra divinæ*. Alii docuerunt nunquam omnino esse ab orationibus desistendum: ita Messaliani, qui habiti sunt ut hæretici sub nomine *Euchitarum*. Alii frustra orari contendunt; vel enim Deus res nostras non curat, ita Epicurei; vel omnia fato reguntur, ita Fatalistæ. His essent addendi Wiclephistæ, Lutherani, Calvinistæ et Jansenistæ, si suis prin-

cipiis starent; negant enim homini veram electionis libertatem. V. Suarez, *De Religione*, ubi plura quoad orationem. Et Alimonda, *Conferenze*, Conf. *La preghiera*.

178. Q. 1. *Quot sunt orationis species?*

R. Orationis generice sumptæ variæ sunt species: 1) *Adoratio*, quæ est contestatio divinæ excellentiæ per submissionem nostram; sane justum est, ut mens nostra in laudes et summam Divinitatis admirationem prorumpat: de hac plura in Psalmis. Adoratio tamen revocari solet ad actus externos; quia plerumque et animo simul et corpore fit. 2) *Obsecratio*, qua petimus ut nobis bona contingant. 3) *Gratiarum actio*, quæ quidem ab ipsa ratione inter præcipua nostra officia refertur: cum undique nos beneficia divina circumdant. 4) *Deprecatio offensionum* (nempe veniæ petitio pro peccatis), ad quam sacræ Paginæ nos frequenter adeo provocant, in Psalmis pœnitentialibus luculentissima exempla proponentes: 5) *Interpellatio*, cum de iis quæ nos lædunt querimur, aut cum pro persequentibus oramus, ut convertantur. 6) *Invocatio seu petitio bonorum* de qua agimus sub nomine *orationis*; ad hanc enim speciem ceteræ, ut plurimum, revocantur, uti notat Augelicus: quæque maximi momenti, est; siquidem ex d. Augustino, Serm. xv: *Recte novit vivere, qui recte novit orare*. V. Brancato, *De Oratione ejusque speciebus*. Romæ 1865.

179. Q. 2. *Quæ orationis præstantia, et efficacia?*

R. De catholica oratione vid. el. Taparelli in Opusc. *Sulla Preghiera cattolica considerata in ordine alla civiltà de' popoli*, ubi hanc sic perbelle definit: *Contemplata (la preghiera cattolica) nella più generale sua nozione, abbraccia ogni elevazione della mente a Dio mossa dalla fede, animata dalla carità, aiutata dal Sacrificio e da' Sacramenti, guidata dall'autorità della Chiesa, e diretta principalmente al conseguimento di una soprannaturale eterna felicità per mezzo di opere sante*. Pulcre etiam ad rem nostram percelebris Lacordaire, *Conferenze ecclesiastiche* (Conf. xxi): *La preghiera è la regina del mondo. Vestita di umili panni, con bassa la fronte; colla mano distesa, essa protegge l'universo colla sua supplichevole maestà, e va continuamente dal cuor del debole al cuore del forte: e come più le sue lamentanze si levano da basso luogo, e più è grande il trono a cui ella poggia, più il suo impero è assicurato. Se un insetto potesse pregareci, quando noi siamo sul porvi il piede addosso e schiacciarlo, la sua preghiera ci toccherebbe il cuore di compassione immensa; e siccome non vi ha cosa più alta di Dio, e così non è preghiera più vittoriosa di quella che sale a Lui. È la preghiera, o signori, che ristabilisce le nostre relazioni con Dio, che richiama a noi la sua azione, che gli usa violenza non pregiudicando punto alla sua libertà, e perciò è la madre della fede.* »

« Vi sono alcuni che dicono: *Che giova il pregare? Dio non sa meglio di noi quale sia il nostro bisogno?* Dio sa meglio di voi il vostro bisogno, e però vuol essere pregato da voi; perchè Dio stesso è il vostro primo bisogno; e pregando Dio, s'incomincia a possedere Dio. Il padre conosce i bisogni del suo figlio; nasce forse da ciò che il figlio non debba giammai inviare una parola di preghiera e di gratitudine al padre? Quando gli animali soffrono, quando temono o quando hanno fame innalzano grida lamentevoli: queste grida sono la preghiera che inviano a Dio, e Dio gli ascolta. L'uomo sarebbe egli fra le creature l'essere solo la cui voce non dovrebbe salire giammai all'orecchio del creatore? Passa talora su le campagne un vento che inaridisce le piante, ed allora appassiti i loro steli si chinano al suolo; ma bagnati dalla rugiada tornano a rinverdire e rialzare il capo languente. Spirano ogni giorno venti

infocati che passano sull'anima dell'uomo e la disseccano. La preghiera è la rugiada che la ravviva. » Ita vel ipse La Mennais (*Le parole d'un credente*).

An Deus (quæres) teneatur ex justitiæ debito concedere quod petimus, si rite petamus? Affirmat Medina; cum Deus id promiserit: verum negant communiter; non enim omnis promissio inducit obligationem justitiæ commutativæ, sed illa solum quæ fit in operis compensationem; porro oratio nostra non compensatur, sed auditur. Quare si Deus promisit nos exaudire, hoc est de ratione misericordiæ, non de debito justitiæ, ut habetur Danielis c. ix, vers. 18. Unde nonnisi per quandam exaggerationem aliquando concionatores, de vero debito sermonem habent.

* Sed quanta sit orationis efficacia in pace, in bello, in scientia et omnibus disciplinis audiendus cl. Giovannini, *I doveri cristiani esposti alla studiosa gioventù italiana*: « Contro quelli, i quali vanno dicendo che la preghiera fa languire la mente e il cuore dell'uomo potrei mostrare com'ella invece serva anzi a rinvigorire e perfezionare tanto l'una quanto l'altro, tessendo il lunghissimo e glorioso catalogo dei martiri e dei santi del cristianesimo; i quali praticarono in modo speciale la preghiera, eppure si resero insigni come nelle scienze, nelle lettere e nelle arti, così nella nobiltà del sentire, nella generosità dei sacrificii e nelle opere di privata e pubblica beneficenza. Ma per tacer di essi sceglierò fuori di questi alcuni altri esempi storici. Bacone di Verulamio illustre filosofo tuttochè fosse protestante d'ordinario premetteva la preghiera a' suoi studi. Così adoperava Galileo Galilei, e dichiarava aver appreso circa le sue scoperte più col soccorso della divina grazia, che coi telescopi. Il beato Angelico di cui il Vassari non sa se più debba ammirare o il genio esimio del pittore o le virtù del santo, non accingevasi mai al lavoro prima d'aver con fervore domandato l'ispirazione celeste; e schiette lacrime gli bagnavano il volto quando dipingeva la Crocifissione. E Lippo Dalmazio che per divozione non volle mai altro dipingere che Madonne, ponendosi all'opera tenevasi nella vigilia nel più rigido digiuno, e la mattina pregava e riceveva l'eucaristico Sacramento; onde poi Guido ebbe a dire che nessun pittore non ostante i mezzi che possiede l'età moderna, non venne mai a capo d'ottenere quel carattere di santità, di modestia e di purezza, ch'ei seppe nelle sue figure trasfondere. Il gran musico Haydn non ebbe rossore di rilevare il segreto di sua stupenda ispirazione musicale. Lorchè si sentiva rallentare la vena e trovava difficoltà insuperabili, s'alzava dal piano-forte, recitava preghiere e si rimetteva a comporre. E il celebre Mozart nella povertà e nella ricchezza, nell'umiliazione e nei trionfi non dimenticava mai di pregare. E rispetto al nostro Rossini ognuno sa della *Messa festiva* che scritta e non pubblicata da lui, appena fu spento venne cantata in ogni parte del mondo. Ebbene in calce della Messa si leggeva la seguente dedica che l'autore scolpì: « *A Dio. Ecco terminata questa povera messa. Scrissi una musica sacra, o une sacrée musique? Tu sai, che io era nato per l'Opera buffa, e che tutto il mio patrimonio consiste in un pù di cuore e in pochissima scienza. Sii dunque benedetto, ed accordami il Paradiso. G. Rossini.* » Tandem pluribus narratis exemplis principum, ducum ac militum qui orationibus hostes plurimos et invincibiles, fugarunt, vicerunt, addit: « Se tale e tanta è l'efficacia della preghiera, se così preziosi ne sono i vantaggi, chi non conoscerà ancora l'irragionevolezza di coloro che inveiscono contro alcune classi del civile consorzio, le quali per cattolica istituzione sono dedite più che altre, alla preghiera e alla contemplazione, che è alimento della

preghiera? A che servono si va dicendo le salmodie dei Canonici? a che quelle dei frati? a che serve per la società il ritiro e la solitudine dei monaci e delle monache? A costoro risponde per me Victor Hugo: la contemplazione (egli dice) è un lavoro; le braccia incrociate operano, le mani giunte agiscono, lo sguardo rivolto al cielo è un'azione; ai nostri occhi i cenobiti non sono oziosi (I miserabili). Conchiuderò recando le belle parole che dettava il famoso pubblicista spagnuolo Donoso Cortes: *credo che a vantaggio del mondo facciano più coloro i quali pregano, che coloro i quali disputano; se il mondo va di male in peggio, si debbe ad essere più le dispute che le orazioni...* » V. Lib. 1, n. 664; et Lib. IV *De militia*. *

180. Q. 3. *Quotuplex potest esse status orantis?*

R. Quadruplex orantis animus seu status. *Primus* est ejus, qui est in statu gratiæ. *Secundus* est ejus, qui est in statu peccati, dolet tamen et serio suspirat ad meliorem frugem reverti; aut est in infidelitate, vel hæresi, sed sincere desiderat veritatem. *Tertius* est illius peccatoris, qui malis habitibus pressus infirma voluntate desiderat surgere a peccatorum suorum cæno, ideoque orat. *Quartus* est illius peccatoris, qui peccato sic delectatur, uti velit in eo perseverare, veteribus semper superaddens nova peccata.

Qui in *primo* et *secundo* statu sunt, utiliter orant. Item qui est in *tertio*: qui tamen caveat ne contemnat illud remotum conversionis initium, quod aspirante gratia accepit. Oret, jugiter oret, nec timeat, Deum per suam orationem fore irritandum; hæc est enim tenuis aspirantis gratiæ scintilla, cui si adhæreat, poterit tandem peccator ad pænitiæ et justificationis portum pervenire.

Qui vero *quarto loco* positus est, certe sine fructu orat ob malam quam afficitur, voluntatem. Utrum autem hæc oratio et ipsa peccatum sit, affirmata, si non oret quem debet orare, vel non oret debito modo; quo sensu accipitur tum illud Psalmi cvm: *et oratio ejus fiat in peccatum*, ut explicat Bellarminus; tum illud Prov. xxviii: *qui declinat aures suas, ne audiat legem, oratio ejus erit execrabilis*. Ceterum, ait s. Alphonsus (*Opus Mor.*, l. iv, n. 178), non auderem de peccato ullo damnare ex devotione orantem, qui actualem voluntatem peccati haberet; alias teneremur hos hortari, ut ab omni oratione abstinerent. Hic notamus quod a Clemente XI contra Quesnellum Constitutione *Unigenitus* diris devotæ fuerunt perfidiosæ istæ theses. Sub n. 50: *frustra clamamus ad Deum, Pater mi, si spiritus caritatis non est ille, qui clamat*. Sub. n. 1: *quid aliud remanet animæ quæ Deum atque ipsius gratiam amisit, nisi peccatum et peccati consecutiones superba paupertas et segnis indigentia; hoc est generalis impotentia ad laborem, ad orationem et ad omne opus bonum?* Sub. n. 2: *Jesu Christi gratiæ principium efficax boni cujuscumque generis necessaria est ad omne opus bonum: absque illa non solum nihil fit, sed nec fieri potest*.

181. Q. 4. *Quis ordo servandus est in oratione?*

R. 1: *Ordo quoad bona* hic est, ut prius bona animæ postulemus, postea cetera bona. « Nonnulli (ait Stapf. § 206) piam fidelium plebem peracerbe carpunt, utpote quæ, ut iniquunt, semper nonnisi terrena petit, atque hisce precibus omitta justa resignatione pertinaciter insistit. Et sane ubi tale quid contingit, populus de sensu suo terrestri redargui meretur; at qui populum christianum, saltem nostris in partibus penitus novit, facile concedet, generatim verum non esse homines plebejos nonnisi bona temporalia a Deo petere. Præsertim ubi fervens animarum Pastor frequentem usum Sacramentorum et vivum Religionis sensum fo-

vere studet, charismata meliora nullatenus negligantur. Deinde perseverantia qua bona hujus temporis efflagitantur, non semper defectum justæ resignationis manifestat; sed sæpissime cum mira animi submissione conjungitur. Et quis adeo inhumanus erit, ut bonis ruricolis studium istud quo arvis et pecoribus suis divinam benedictionem implorant, vitio vertat? Scilicet homines qui certas suas et annuas pensiones habent, utique aeris intemperiem sat quiete spectare possunt; quid vero misellus paterfamilias, qui non tantum sibi suisque necessarium victum parare, sed insuper importunis creditoribus satisfacere et tributa pendere cogitur, quid inquam talis sentiet ubi vel lues aliqua vel sæva tempestas omnem ejus substantiam subvertere uno puncto minuitur? »

Neque ideo sunt carpendi ruricolæ, quia illa bona non petunt conditionate; conditio enim illa in quantum talia bona gloriæ Dei et nostræ animæ saluti expediunt, subintelligitur: ita etiam Ecclesia in Litaniiis petit sine conditione temporalia, ut fructus terræ, etc. Ceterum non recte quis a Deo petit aliquid sub hac conditione, ut si illud quod petit non sibi salutare, Deus salutare faciat; quia pervertit ordinem virtutis: vult enim voluntatem Dei conformari voluntati hominis; cum contra voluntas hominis debeat conformari divinæ. At advertit d. Thomas (in 4, d. 15, a. 1, q. 3): *Deus orationem acceptat interdum de eo quod dare non vult; quia ipse vult nos pie velle, quod ipse juste dare non vult.* Ita utiliter Paulus postulavit liberari a tentatione, licet Deus id concedere nollet.

R. 2. *Ordo quoad personas* ille in oratione nostra servari oportet, qui in caritate præscribitur: ita ut nostris in precibus peculiarem locum sibi habeant qui nobis consanguinitate, amicitia, beneficiis, religione, in societate magis conjuncti sunt; ubi enim fortius est vinculum, inde fortior enascitur obligatio. Et *specialiter* fieri debet, si proximus magna calamitate percussus sit; *specialius* si calamitas adeo late pateat, ut non unum hominem, sed universam regionem premat; *specialissime*, si gens illa sit virtutibus ornata ac meritis clara. Peculiariter etiam pro iis orandum est, quibus vel scandalum vel ruinam spiritualem attulimus, ut sic quantum ipsi nocuit exemplum nostrum, tantum iisdem nostra prosit oratio. V. Opusculum cardinalis De-Lauræa, *De christiana Oratione*: quo (ut scribit Benedictus XIV, *De Canoniz. SS.*, l. III, c. 26) nemo tutius.

182. Apostolatus Orationis: ait Stapf, § 208: *Quantus eorum est numerus, quibus alio modo opem ferre haud possumus, nisi per solam orationem? Et profecto quam insigniter relationem nostram tum ad Deum tum ad nos invicem testatam facimus, dum ceu filii ejusdem familie ad Deum communem Patrem nostrum pro nobis invicem obsecramus! Talis supplicatio præter alia emolumenta jam ex indole sua, caritatem mutuam et involcit et provehit, estque rori cœlesti non absimilis, quo officia humanitatis, ne flaccescant, irrigari debent.* Quare hic venit summopere commendanda pia utriusque sexus fidelium societas seu confraternitas sub titulo *Apostolatus Orationis* a Pio IX approbata et indulgentiis locupletata Brevi 26 febr. 1861 et 21 apr. 1870: cujus sodales inter plurima pietatis et caritatis opera, id præcipuum habent, ut quotidianis precibus pro Ecclesia universa et præsertim pro Pontifice junctis viribus Deum exorent, *Ecclesiastici* verba, c. xxxvi, maxime usurpantes quibus anima petit ut Deus apud omnes gentes glorificetur, et sit ipse omnium Deus. V. Ramière, *Manuale dell'Apostolato della Preghiera*, ubi multa et egregia.

Qui concludit: « O Dio! quali voci di pianto si fanno sentire e giungono ad affliggere il mio cuore! È la voce di quei generosi Apostoli, che un sublime sacrificio trasporta tutti i giorni in capo al mondo. Di mezzo ai flutti dell'Oceano di cui affrontano le tempeste, dal seno delle na-

zloni barbare che si sforzano di guadagnare a Gesù Cristo, da tutte le contrade dell'Universo volgono i loro sguardi verso i divoti loro fratelli d'Europa; e continuamente alle prese coll'errore e coll'infedeltà, in preda a tutte le privazioni, là sul teatro dei loro combattimenti, dai campi dell'onore, spesso bagnati dal loro sangue, ripetono col grande Apostolo delle genti: *adjuvantibus et vobis in oratione pro nobis* (II, Corinthiorum. I)....

» *È la voce della Chiesa* medesima, la quale geme e piange. Piange come Rachele sopra quei poveri fanciullini che muojono nel giorno stesso della loro nascita, prima che abbia potuto rigenerarli alla grazia, vittime sventurate di una crudeltà sconosciuta alle stesse tigri. O che più sventurati ancora cadono nel fior degli anni già consunti da una precoce corruzione, come fiore delicato appassito, e disseccato dall'ardente soffio del deserto. — Piange su quegli innumerevoli schiavi del peccato, i quali morti alla virtù, morti alla fede, morti ad ogni onesto sentimento, portano già impresso sulla fronte il marchio ignominioso della riprovazione. — Piange su quegli sventurati che lo scisma e l'eresia ha strappati all'amor suo, e che, somiglianti ad un ramo divolto dal tronco, non sono eredi se non di maledizione, e non hanno altro destino che il fuoco e spaventevoli supplizi per tutta l'eternità. — Piange su quella moltitudine più considerevole d'idolatri e d'infedeli d'ogni sorta, i quali disconoscendo o bestemmiando Gesù, e prostrati ai piedi d'idoli infami prostituiscono al demonio gli omaggi dovuti al solo Dio immortale. — Piange.... ma fermiamoci: oh Chiesa Santa! O madre tenera dei fedeli, invano imprendiamo a numerare tutti i mali che ti affliggono, a rammentare le cagioni troppo moltiplicate de'tuoi dolori, a contar le piaghe che i tuoi nemici, anzi i tuoi propri figli, aimè! ti fanno ogni giorno: mesciamo almeno le nostre lagrime con quelle che tu spargi....

» *È la voce di Gesù Cristo.* Dal fondo di que'tabernacoli, ne'quali lo ritiene giorno e notte prigioniero la sua tenerezza per noi, sfugge un grido dal suo cuor divino: *ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur?* Poi mostrandoci quelle innumerevoli generazioni, le quali come onde sospinte vanno a precipitarsi l'una dopo l'altra nell'abisso dell'eternità. « O miei figli, ci dice, mi lascerete solo a faticare » e patire per queste anime? Il mio sangue si è sparso per esse; non » vi sarà alcuno fra voi, il quale per salvarle voglia almeno unire le » sue preghiere alle mie?... Viaggiatori su questa misera terra siamo tutti così deboli che abbiamo bisogno di appoggiarci scambievolmente alle braccia dei nostri fratelli per non soccombere nel cammino.

Ma, soprattutto nell'ordine della grazia e della salute Dio ha voluto che fossimo uniti: la *preghiera* è il vincolo che forma di tutti i cuori un cuor solo, di tutte le voci una voce sola; la *preghiera* in comune fa la nostra forza. È dessa come il *ponte gittato* sugli abissi, che il povero viaggiatore dee varcare per raggiungere il termine fortunato del suo pellegrinaggio. È la *scala misteriosa* appoggiata alla vòlta del firmamento: gli Angioli salgono e discendono continuo a mostrarci la via e a recare i nostri voti a'piedi del trono dell'Eterno. Dobbiam elevarci dietro a loro di gradino in gradino; gli uni precedono, gli altri seguono; tutti devono farsi coraggio e sostenersi a vicenda. È la *leva onnipotente* posta fra le nostre mani per sollevare il mondo abbandonato sotto il peso delle sue colpe, e portarlo al cielo. È la *catena*, pel cui mezzo la miseria attira a sè la bontà; già essa ha fatto scendere in terra il Verbo di Dio; già l'ha costretto a rian dare agli uomini il suo Spirito...

Affrettiamoci dunque ad unire insieme i nostri desiderii, le nostre preghiere, i nostri sforzi; i quali, essendo possenti per loro medesimi, formeranno uniti un fascio irresistibile. »

(H) Pag. 17.

183. Meditandi facilitas quoad omnes: Audiendus Stapf: *Quis est, qui in negotiis hujus temporis, ubi de captando lucro, vel de aver-tendo aliquo damno agitur, suas allegare rationes, in rerum circumstantias indagare, atque certas inde agendi regulas deducere nesciat? Cur ergo non idem in negotio salutis suæ æternæ poterunt? Quis se insufficientem dicat, ut vel novissima sua, vel mysteria Christi pro nobis patientis pie ruminet, atque convenientes inde affectus et firma emendationis proposita concipiat? Revera historia homin- s penitus illiteratos et simplices virgunculas exhibet, quibus hoc exercitium facillimum videbatur, eo quod, ut sancta Teresia advertit, ad meditationem nihil aliud non requiratur, nisi amor. Non abs re igitur exclamat S. Alphonsus (Ho. Ap. tr. vii, n. 44): » Mihi concedatur conceptum animi dolorem foras aperire. Proh magnam infelicitatem! Quam pauci sunt illi Parochi et confessarii, qui curam hanc sibi suscipiunt insinuandi suis pœnitentibus hoc tam magni momenti exercitium orationis mentalis, sive meditationis, sine quo valde difficile est animam posse perseverare in Dei amicitia, et impossibile est in viam perfectionis se immittere! Si aliqua attentio in hac re adhiberetur, quot animæ viderentur in Dei amorem accendi! Sed hoc quis non operatur, ne sibi aliquid incommodi suscipiat; alius ne stimulos suæ exprobandis conscientiae sentiat in suadendo aliis bonum quod ipse negligit. Summa hæc est, quod curæ hoc non est, quia parum diligitur Jesus Christus.*

* « Oh si Parochi et confessarii multum diligerent Jesum Christum, a quot efficerent ut amaretur, et eos ab inferno liberarent! Igitur exorandus Dominus est ut, si velit amari ab animabus, faciet se amari a sacerdotibus. » In Opere autem *Evidenza della fede*, c. xi: *riflessioni pratiche di fede per ricavar profitto dalle cose visibili che ci si presentano in questa vita*, modum facillimum edocet, ad meditationem rudibus omnibus insinuandam. Notamus præcipua pro confessarii et parochi norma.

» Quando state nel vostro letto e nella vostra stanza, pensate che ivi un giorno dovrete essere giudicato da CG. risto. — Quando vedete morti che si portano a seppellire, pensate che ben presto lo stesso ha da succedere di voi.

Quando vedete qualche sepolcro superbo eretto ad alcuno dite: *se costui è dannato, a che gli giovano questi marmi?* — Quando vedete un albero secco, considerate la miseria d'un'anima senza Dio, la quale non serve ad altro che ad ardere nell'inferno.

Se mai vedete un reo che trema avanti il suo giudice, considerate il terrore che avrà un peccatore comparendo avanti a G. Cristo. — Quando udite tuoni strepitosi e tremate, considerate il tremar che fanno i dannati nell'inferno al sentire i tuoni della divina giustizia.

Quando mirate fornaci accese, pensate che per i vostri peccati dovrete ardere per sempre nella fornace dell'inferno. — Quando mirate il cielo stellato, pensate che lassù avrete da essere un giorno a goder Dio se l'amate in questa vita.

Quando mirate qualche luogo dove un tempo offendeste Dio, rinnovate il pentimento e il proposito di amarlo. — Quando vedete cagnuo-

lini che vi sono così fedeli e grati per un po' di pane, che gli date; proponete d'esser grato a G. C. che vi ha dato tutto sè stesso.

Quando mirate seghe, ascie, martelli e piane, considerate Gesù che travagliò per lungo tempo nel mestiere di legnaiuolo nella piccola bottega di Nazaret. — Quando mirate funi, spine e chiodi, alzate la mente a quanto patì per voi Gesù nella sua passione.

Quando vedete agnelli che sono condotti al macello, pensate con S. Francesco che così fu condotto anche Gesù innocente alla morte. — Quando mirate l'immagine di Gesù in croce, dite: *Dio mio, voi dunque siete morto per me?* »

Quando lavorate il campo, dite quanti lo lavorarono prima di me! or dove sono? Là sono per sempre, là in quel luogo che si sono preparato colle loro opere, ecc. *

184. **Methodus meditandi**: Monet sæpius laudatus Stapf: « Ne dum oramus mens nostra tam facile dilabatur, illam tum ad orandum prævie disponere, tum forte evagantem iterato et tranquille recolligere oportet. Pariter quantum fieri potest, tempus et locus atque totius compositio ita instituenda sunt, ut devotio nostra exinde non turbetur, sed foveatur potius.... Præsertim homines minus culti per libros formulasque vere pias et captui suo convenientes multum juvantur; quid enim tales, præsertim juniores, sub divino officio meditari solent, nisi liber aliquis illorum tum oculos tum cogitationes religiose occupatas teneat atque animum sursum evehant? Unde Pastor suis insigniter plane consulit, dum in communitate libros divulgat religioso spiritu repletos et solidam pietatem stillantes. » Ceterum ut meditatio sit fructuosa, necesse est ut anima statuatur executioni mandare quæ in ipsa meditatione exequenda cognovit: Nemo, inquit Salesius, *debet imponere finem orationi (mentali) nisi prius peculiare aliquod propositum efformaverit, puta defectus quosdam emendandi, exercendi virtutem aliquam, in qua nempe se novit debitorem*. V. Da-Ponte, *De arte meditandi. Maniera di far la Meditazione con l'aggiunta di 4 meditazioni secondo questo metodo*. Vigevano. Belleccio, *Facilis methodus rite meditandi. Exercitia spiritualia s. p. Ignatii de Loyola cum versione literali*. Romæ, 1854 (Opus admirabile, Sedis Apostolicæ judicio et omnium utilitate probatum).

185. Quæres: *Quid circa tentationes in meditatione?*

R. Tres sunt præcipuæ tentationes, quibus dæmon solet meditationis bonum perturbare, nempe:

1. *Ariditates*: ubi desunt in meditatione consolationes sensibiles, anima dicitur in ariditate constitui. Hic præsto sit confessarius animam confortando: 1) Ei suadeat ariditatem facilius nos perducere ad virtutem solidam; nam, ait s. Ignatius, *nihil aptius est ad excitandum ignem amoris divini, quam lignum Crucis*. 2) Ipsam hortetur, ut se examinet sine anxietate: si quid culpæ inveniat, sincere doleat et emendationem promittat; secus gratias Deo peragat, et se illi humillime subjiciat 3). Eadem expresse jubeat, ne ideo ullum devotionis exercitium omittat: imo, si commodè potest, aliquod superaddat, sciens opera in tali tædio Deo esse gratiora et magis meritoria. Quot ariditates passi sunt ss. Franciscus, Antonius, Bernardus! qui eas tolerando Crucifixi imaginem in se expresserunt, et magnifici in sanctitate facti sunt. Ad querelam autem talium *se omni sensu destitutos instar statuarum coram Deo sistere*, respondeat: de hoc ipso gaudendum vobis est quod coram Deo juxta beneplacitum ejus statuarum munere defungi possitis; nonne milites idem faciunt, in principis obsequium excubias agentes? Ceterum ad ariditatem fugandam præstat, ut pœnitentes (maxime mulieres) assuefiant me-

ditari quæ Christus pro nobis passus est, ut facilius *dum visibiliter Deum cognoscimus, per hunc in invisibilium amorem rapiamur*. S. Thomas, 2, 2, q. 82. Huc faciunt: Salvatori, *Riflessioni sulla Passione di Gesù Cristo*. Ventura, *Il tesoro nascosto*. Berchiolla, *La Via Crucis meditata*.

2. *Distractiones*: quæ ab ariditate differunt in hoc, quod ariditas est defectus suavitatis sensibilis; distractio est varietas quædam cogitationum, quæ animam in meditatione perturbant; est enim distractio mentis evagatio ab objecto proposito. S. Bernardus de se ipso testatur nunquam potuisse potiri illa intellectus quiete, quæ distractionibus omnino careret: intellectus nempe noster tanta vi et activitate præditus est, ut vix contineri in uno valeat saltem longo temporis spatio, quin ad plura simul quasi evolare videatur: *vix unum Pater noster potest homo dicere, quin mens ad alia feratur* (ait d. Thomas in 1, Corinth. xiii, lect. 3^a). Ne ergo animo concidat qui distractionem patitur; sed absque anxietate ad meditationem redeat, et ita se gerat iterum atque iterum sciens se tot actus meritorios ponere, et bene meditationem peragere. Ceterum ante omnia curandum, ut distractionum causæ repellantur: et sunt passionēs, quæ animam occupant; loquacitas, quæ spiritum distrahit; solitudinis defectus, nam nonnisi in quiete Dominus (iii, Reg. xix). V. Stapf, §§ 558 et seqq.

3. *Somnus*: en tentatio periculi plena præsertim in adolescentibus, tum quia tempus teritur, tum quia res divinæ negligenter aguntur. Ea autem quandoque oritur ex naturali corporis indispositione, quandoque a dæmonis fraude. Huic malo occurrī facile potest: 1) si tempus meditationi determinetur post convenientem requiem corporis datam; 2) si situs meditandi sit devotus et absque fulcris, quibus meditans innitatur; 3) si meditans erigat se, deambulet, manus ad cælum attollat, in crucem conformet, si solus. Si locus sit publicus, genuflectat, jungat manus, oculos elevet et similia faciat quibus corpus excitetur, quin singularis appareat. Licet autem totum tempus consumere debeat in somno executendo, sciat se officio suo satisfacisse.

Cum s. Carolus Borromæus adverteret, se publicis functionibus assistentem vehementi somno incommodari, imo et obdormire, nocturnam quietem paulisper producendam duxit (quamquam neque ideo omnino vincere potuit somnolentiam, quæ ipsi invincibilis erat). Verum quia pro diversa corporis complexione, ac diversitate laboris, diversa quoque somni necessitas datur, absonum foret pro omnibus eandem regulam scribere. Ceterum d. Salesius consultum existimat curare, ut *vesperi tempestive cubitum eamus, quo summo mane expergefieri et surgere possumus. Aurora enim non tantum musis, sed etiam orationi præprimis amica censetur. Est autem quam periculosum somnum in multum diem perducere: qui enim somno nimium indulgent, corpore pariter et animo elanguescunt, et de ipsa morum integritate multum periclitantur, præsertim qui in multum diem sternunt, vel quod pejus semisopiti plumis inhaerent. Hinc juvenes omni modo urgeri debent, ut statuto tempore absque tergiversatione surgant, atque naturam generatim ad ordinem prudenter statutum restringere allaborent*. Stapf, §§ 188 et 549.

(I) Pag. 17.

186. Contemplationis donum admittendum esse certum est; ideoque illius effectus ut ecstasim, raptum, etc. Et falsa est illorum medicorum sententia qui quæcunque ecstasim naturæ morbum dicunt, ut inter

ceteros Andral, *Corso di patologia interna*. Nos cum d. Thoma (2, 2, q. 175, a. 1), ecstasim et raptum dividimus in *naturalem* qui ex causis naturalibus, v. g. morbo vel vehementi imaginatione, vel alia vehementi animi applicatione oritur; in *dæmoniæ*, qui a dæmone ligatis sensibus externis causatur; et in *divinum*, qui est elevatio mentis in Deum cum abstractione a sensibus exterioribus, ex magnitudine ipsius elevationis procedens.

Divinam ecstasim dari indubium est; sane si ex sola contemplatione naturali vi vehementis applicationis ad cogitationem internam suspensio sensuum externorum sequi potest; quanto magis fiet in contemplatione supernaturali per vehementem cogitationem et amorem Dei! Id probant tum auctoritas tum plurimorum Sanctorum exempla; et in sancta Scriptura plures hujusmodi ecstases habentur: Gen 11: *immisit Dominus Deus soporem* (septuaginta legunt *ecstasim*) in Adam Psal. cxv: *ego dixi in excessu meo* (septuaginta interpretes legunt in *ecstasy*). Dan x: *non remansit in me fortitudo, sed et species mea immutata est in me, nec habui quidquam virium*. Et de Petro dicitur Act. x: *cecidit super eum mentis excessus*. Et Paulus II, Corin. xii de se ait: *scio hominem in Christo ante annis quatuordecim, sive in corpore nescio, sive extra corpus nescio; Deus scit, raptum hujusmodi usque ad tertium cælum*. V. Schram, *Institutiones Theologicæ mysticæ*, etc. vol. II.

187. Quando Deus vult concedere donum contemplationis, solet, ut plurimum, præmittere: 1) Orationem recollectionis naturalis (vulgo *di raccoglimento*). 2) Orationem otii contemplavi, ut vocant Mystici. 3) Purgationem spiritualem. Ceterum *paucissimæ sunt* (ait s. Theresia) *animæ, quæ dirigantur a Deo per vias supernaturales: et in cælo permultas aspicimus, quæ sine hujusmodi gratiis supernaturalibus erunt gloriosiores illis, quæ gratias ipsas acceperunt*. Deus in suis donis liber est et quoad rem et quoad modum et quoad ordinem: ex quo fit, ut non desint exempla animarum, quæ ad ultimum contemplationis gradum immediate evectæ sunt, quin per gradus anteriores pertransierint. Hæc bene cognoscat confessarius, ne animabus damnum sit allaturus, ut ait s. Joannes a Cruce.

1. *Oratio recollectionis naturalis* tunc dicitur animæ concedi, quando intellectui meditationem peragenti opus amplius non est quasi extra se ipsum exire cum discursu, studio ac labore ad considerandum aliquod particulare mysterium, v. g. Incarnationis; vel aliquam particularem veritatem, v. g. Paradisi felicitatem. Sed vix a rebus externis in se ipso collectus, statim cum facultate et quiete, imo et magna cum suavitate, attendit illi mysterio aut veritati. Dicitur *naturalis*, non quia anima illam consequatur ex se (cum sit gratuitum Dei donum); sed quia anima adhuc tunc operatur beneficio gratiæ ordinariæ.

2. *Otium contemplativum* est fere idem ac recollectio, cum discrimine, quod anima in hac attendit alicui mysterio vel veritati particulari; in illo innititur generali quadam notiitia et cogitatione Dei, in quem quasi vi pertrahi, totamque se colligi sentit.

3. *Purgatio* ab imperfectionibus consistit in duplici ariditate. Una est *ariditas sensus*, vel subtractio devotionis sensibilis; cum ea conjungitur tædium quoddam rerum spiritualium et obscuritas quædam profunda, quæ de die in diem incrementum sumit. Hanc animam confessarius confortet ad magna a Deo speranda, eique suadeat, ut minime conetur se exercere in meditatione; sed ut se humiliet, et emittat actus oblationis Deo suo. Altera *ariditas spiritus*; consistit in quadam divina luce, qua Deus efficit, ut anima proprium nihil elare cognoscat.

Hic est ubi ipsa se cernit in quadam quasi agonia terribilissima; et licet libentius sit determinata ad singulas difficultates superandas, atamen quo magis videt proprias imperfectiones, eo magis sibi videtur a Deo quasi repulsa tanquam ingrata tot beneficiis collatis. Tunc vel ipsa pietatis exercitia eam contristant; quia credit omnia esse male peracta et æternis suppliciis digna; imo multoties sibi videtur Deum ipsum odisse. Confessarius ne terreatur tot audiendo expressiones timoris ac desperationis; sed animam confortet suadendo tentationes illas non esse consensum, sed pœnas, quæ (si patienter tolerantur) fortius Deo conjungunt: proinde sufficere si se totam projiciat in brachia Misericordiæ divinæ, atque se committat protectioni B. V. M. quæ est *consolatrix afflictorum*.

183. Q. 1. *Quotuplex est contemplatio, et qui ejus gradus?*

R. Ad 1: Ubi completa sit purgatio spiritus, Deus animam ponit in statu contemplationis, quæ duplex est, *affirmativa* et *negativa*: 1^a Est quando anima beneficio lucis divinæ et sine ulla opera propria, cernit aliquam veritatem vel creatam, uti est felicitas paradisi: vel increatam, uti est omnipotentia divina. 2^a Est quando anima dignoscit perfectiones divinas non in particulari, sed in genere: et cum quadam notitia, in se quidem confusa, sed quæ ingerit conceptum magnitudinis divinæ longe majorem. Quæ est longe perfectior, et dicitur etiam *clara caligo*; quia in ipsa obscuratur anima ob nimiam lucis abundantiam, uti contingit illi, qui cum velit solem directe intueri, nimio radorum fulgore quasi obcæcatur, et de ipso non aliud percipit, quam magnum quoddam et immensum lumen. In tali caligine suspenduntur ut plurimum, potentiæ animæ, et aliquando etiam sensus exteriores, ita ut anima ingrediatur in quandam, uti vocant, *ebrietatem spiritualem*, et prorumpat in amoris deliria, in cantus, in fletus insolitos, in saltus, uti de pluribus Sanctis narrant.

R. Ad 2: Gradus sunt recolectio supernaturalis, quies et unio:

1. *Recolectio supernaturalis*: dicitur *supernaturalis*, quia Deus eam operatur in anima ministerio gratiæ extraordinariæ, per quam anima in statu activo ad passivum transfertur, et in eo sistit (dicitur etiam *infusa*, quia evenit beneficio lucis quam Deus infundit). In tam felici statu debet anima sinere se dirigi a Deo ad res illas considerandas et illos actus eliciendos, ad quos se magis a Deo ferri cognoscit, quin curiosius investiget suum statum.

2. *Quies*: inter quietem et recollectionem supernaturalem hoc est discrimen, quod vis amoris divini in recollectione communicatur immediate sensibus externis; in quiete autem amor ipse communicatur immediate spiritui in ipsa anima, et sic evadit ardentior, et aliquando diffunditur ad ipsos sensus. Dein in quiete suspenditur quidem voluntas, quæ manet quasi ligata, cum non aliud valeat objectum diligere præter Deum, quia eam ad se trahit; sed non suspenduntur neque intellectus neque memoria, neque phantasia. Tunc anima debet eniti ad colligendos cogitationes suas; sed eos tantum actus emittere, ad quos eam Deus impellit, et sic tranquille se habere in omnibus.

3. *Unio* ultimus animæ scopus in perfectionis via. Duplex est: Alia *activa*, et est perfecta uniformitas voluntati divinæ, in qua tota perfectio: *perfectio* (ait eximia illa Mysticorum magistra s. Teresia) *non consistit in ecstasi; sed vera unio animæ cum Deo est unio voluntatis nostræ cum voluntate divina*. Alia *passiva*, et est quando anima ita suspenditur in Deo per quandam abundantiam lucis et amoris, ut in ipsa efformetur illa *beata caligo*, in qua dein suspenduntur omnes potentiæ animæ: *me-*

moria, quæ non potest aliud amplius sibi recordari præter Deum; *intellectus*, qui cogitare non potest aliud præter ipsum Deum, imo nec gratiam ipsam quam actu recipit; denique *voluntas*, quæ se sentit ita Deo intime conjungi, ut nullum aliud objectum amare valeat. Hæc unionis species est perfectior, ut patet; sed parum durat, neque excedit dimidiam horæ partem, excepto casu extraordinario. Confessarius attente invigilet, ne anima in superbiam erigatur; eamque moneat per illum favorem non fieri impeccabilem. Imo s. Teresia fatetur se cognovisse animas, quæ postquam ad tam altum perfectionis gradum ascendissent, post superbientes in gravissimas culpas miserrime prolapsæ sunt. In oratione recollectionis et otii contemplativi contendunt nonnulli animam cessare debere non solum a meditatione, sed etiam a quocunque alio actu voluntatis, v. g., amoris, humilitatis, etc., et sic totam remanere in pura ac mera attentione et vigilantia ad Deum ipsum. Verum spirituales hujusmodi quasi incantationum species haud placent; cum enim anima sit adhuc in statu activo, non videmus cur cessare debeat a meritoriis voluntatis suæ actibus, maxime si sponte eliciantur: imo quod tempus magis opportunum ad eos eliciendos? V. Segneri, *De concordia inter laborem et quietem*. Bartoli, *Che orazione sia quella che chiamano di quiete e come si pratici?*

189. Q. 2. *An unioni activæ, et passivæ addantur aliæ species?*

Unioni activæ ac passivæ (utraq; dicitur etiam unio simplex), duæ addi possunt, nempe unio sponsalitia et unio consummata.

1. *Sponsalitia unio* in hoc differt ab aliis, quod non sit solum quædam communicatio divini amoris: sed valde copiosior supernaturalis infusio quorundam graduum amoris ejusdem. Anima ubi pervenerit ad tam sublimes amoris gradus, in proximo est, ut Deo suo spiritualiter jungatur majori modo in hac vita possibili. Ordinarie solet hanc unionem præcedere alia purgatio spiritus etiam magis severa superius descripta, quæ complectitur etiam pœnas exteriores, v. g., calumnias, persecutiones, infirmitates, etc. Illius autem unionis gradus tres sunt, exstasis, raptus, elevatio spiritus. *Ecstasis* facit ut amittatur usus sensuum etiam externorum, ita ut persona nec videat nec audiat imo nec sentiat adustiones aut incisiones si fierent in ejus corpus (a græco *ex extra* et *staô* sistere) *Raptus* est quædam divinæ gratiæ impressio tam viva et vehemens, ut anima quasi rapi se sentiat motu quodam subitaneo ac violento, et aliquando ipsum quoque corpus elevetur, et fiat leve ad instar plumæ. *Elevatio spiritus* est quando anima sentit se extolli supra se ipsam magna quadam vi, cui ab initio experitur conjunctum etiam magnum timorem: unde in hoc gradu continentur duo gradus præcedentes.

2. *Unio consummata*: hæc unio est omnium perfectissima, quam Deus animæ viatrici concedit: et ideo dicitur *consummata*. In reliquis unionis speciebus potentiæ animæ suspenduntur ad tempus; in hac jam capaces evaserunt unionis divinæ permanentis, ita ut voluntas amet Deum suum placidissime, intellectus recte cognoscat et attendat huic intimæ unioni divinæ, quæ jam facta est in animæ centro. Idque contingit eo ipso modo, quo quis intueretur solis splendorem absque ulla oculorum suorum offensione. Hinc autem solent in anima evenire visiones, locutiones, revelationes et alia dona supernaturalia. V. Scaramelli, *Direttorio mistico* Staph, *Theol.* § 655. Castelveteri *Direttorio ecc.* p. 1^a. Liguori, *Pratica del confessore*, c. ix.

(J) Pag. 28.

190. *Breviarium Romanum* omni veneratione dignum est non solummodo quoad cultum ecclesiasticum, sed etiam quoad ipsa historica facta; cum notum sit pluries fuisse recognitum et emendatum, habito multorum sapientum consilio: *Attamen ita ut vetitum existimari non possit debita cum modestia et gravi fundamento quæ occurrunt in factis historicis, difficultates exponere, easque iudicio Sedis Apostolicæ supponere, ut eorum veritatem et robur perpendat, si quando manus iterum admoveatur ad Breviarii Romani correctionem* (Ita Benedictus XIV, *De SS. Beatiificatione*, l. iv, p. 2^a, c. 13.) Sic ut commentitius habetur lapsus s. Marcellini commemoratus 26 aprilis. V. Tillemont, Natalis Alexander, Sangallo, Noris, Pagi, Aguirre, Salzano, Papebrochius et Moroni, V^o Breviario romano.

191. **Breviarii contemptores:** Audiatur Stapf, § 211: « Ex numero eorum, qui Breviarium contemnunt, vix unum deteges, qui aliis pietatis exercitiis sedulo incumbat. Plerique jam per exitiale frigus, quo tremendum Sacrificium aliaque Religionis mysteria tractant, nimium quantum produnt, quo spiritu imbuti sint! Idem de illis, qui ad recitandas Horas tempus sibi deesse ajunt. Hinc inde quidem fieri potest, ut ob congeminos labores vix aliquid temporis supersit: ast mentiantur, qui generatim nullum sibi tempus suppetere prætendunt; qui enim occupationes et res suas apte disponit, atque tempore sibi concesso prudenter utitur, certe etiam ad Breviarium apta spatia habebit: id quod experientia satis confirmat. Viri cordati, licet plurimis negotiis occupentur, raro tamen conqueruntur, sese ad dicendas Horas necessario tempore destitui; contra qui hunc temporis defectum obtundunt, plerumque magnam diei partem vel vanis confabulationibus indulgent, vel in popinis commorantur, vel non solidæ doctrinæ, sed novellis levibusque scriptiunculis vacant, quibus sola fere curiositas nutritur aut phantasia incalescit. » Veritate plenissima verba! Utique onus est Breviarium, si placet; sed tale onus qui sustinet omnia onera: siquidem jugis est oratio totius Ecclesiæ nomine facta, et Domini verbis ex magna parte composita. Sit ergo quod Officium oneret; sed onerat nos, sicut onerant alæ aves, rotæ currum, baculum senem et peregrinum, vela navem, medicina ægrotum. Quoad auctorem hymnorum etc. vid. Gavanti, *Brev. sect. 5. c. 6: Mach, Tesoro del sacerdote* t. 1.

192. **Beneficiatus quoad Officium divinum.**

Q. 1. *Quid de eo, qui ad Beneficium ecclesiasticum electus, vel canonice institutus, realem possessionem nondum sit consecutus?*

R. Si hæc possessionis dilatio ab eo pendet, quatenus malitiose moram trahat, ab Officii recitatione non liberatur; neque fraus sua aut negligentia debet eidem prodesse: neque Ecclesia ob culpam beneficiati Officio privanda est. Si vero possessionis dilatio sit sine culpa beneficiati, v. g., si lis ei intentata sit super Beneficio, ex communi et vera sententia ad Officium non tenetur; tum quia ante initam possessionem non censetur quis perfecte Beneficium consecutus, et litem perdere potest; tum quia ante possessionem beneficiatus nullum Beneficii jus exercere potest: ergo æquum est, ut neque ullum onus subeat: et talis est hodierna praxis, ut nemo teneatur ad Horas, nisi Beneficii sibi collati inita possessione.

Quid (quæres) si a beneficiato jam sit adepta possessio, sed lis vertatur

inter duos, cujusnam sit Beneficium? Tunc si ille qui jam possidet Beneficium, habet spem moraliter certam vincendi litem, tenetur ad Officii recitationem, uti patet. Et idem currit, si per interim uni litigantium adjudicata fuerit Beneficii possessio; cum de facto reditus percipiat. Quod si firma non sit spes litem vincendi, nec alicui possessio sit per interim adjudicata, nulla est Officii obligatio; quia nemo obstringendus ad onus certum per mercedem incertam. Neque obstat, quod si litem postea vincat, etiam fructus sequestratos obtineat: eos retinere potest, sicuti retinet fructus maturatos a tempore vacationis Beneficii, etsi Officium non dixerit; sed hac ratione, quod hi fructus maturantur successori. Ceterum usquedum Beneficium liti subicitur, quoad ejus possessionem, habetur pro vacante.

Quid (addes) si possessionem ecclesiastici Beneficii sit pacifice quidem consecutus, nullos tamen adhuc fructus percipiat? Si habet spem certam fructus exigendi tractu temporis, ad recitationem tenetur; ne gratis postea exigit. Si spem non habeat, item tenetur si eam per negligentiam amiserit, ne commodum ex sua iniquitate reportet: idem est si ipse illa privetur juste, in pœnam alicujus criminis. Si secus, non tenetur, ne dicatur teneri sine mercede laborare: imo etsi præter spem postea fructus percipiat, ad nihil tenetur; nam Officii recitatio singulis diebus est adfixa, qui in hypothesi jam elapsi sunt. V. Liguori, *Opus Mor.*, lib. III, n. 664; et lib. IV, n. 144.

193. Q. 2. *Quid si Beneficium sit tenue, vigebitne onus Officii?*

R. Communiter existimant tenue ecclesiasticum Beneficium, quod non pertingit ad tertiam partem sustentationis beneficiati; quæ sustentatio rationabiliter debet mensurari juxta diversitatem patrimoniorum, quæ in diversis locis solent clericis assignari ab Episcopo. Quo posito dicimus, vigere adhuc onus Officii: 1) in dubio de tenuitate; quia cum Beneficium sit certum et tenuitas dubia, possessio stat pro Beneficio, ideo pro onere recitationis; 2) si tenuitas proveniat ex culpa beneficiati, cum nemo debeat reportare commodum ex propria iniquitate; 3) si beneficiatus speret fructus uberiores in posterum, quia unus annus compensatur cum alio. Item si qui percipiuntur fructus, sint onere Missarum gravati; cum adhuc sint veri fructus ad sustentationem deservientes. Sublatis hisce casibus, non consentiunt.

Alii cum Roncaglia et Schmalzgrüber volunt adhuc vigere onus recitationis; quia s. Pius V nullum beneficiatum excludit: et talis revera videtur timoratorum praxis. Alii cum Sanchez volunt illud amplius non vigere; quia Beneficium, quod non præbet ne tertiam quidem partem sustentationis, in Jure canonico non reputatur pro vero Beneficio (c. *is cui x de præb.*, in 6); et sic beneficiatus habetur tanquam non beneficiatus. Alii cum Lessio docent onus istud vigere saltem pro diebus festivis; quamvis enim (ait Dens) nullos fructus percipiat, gaudet tamen beneficiatus aliis commodis, favoribus ac privilegiis, honoribus vel juri-bus, ex eo quod sit in possessione illius Beneficii; alioquin Beneficium totaliter interiisset, nec amplius subsisteret: quod est contra suppositum. Nos controversiam melioribus relinquimus, illud Tullii usurpantes in hac re: *In utramque partem disserimus; de nulla re diducamus.* (Acad. quæst. IV, XXXII). V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 674.

194. **Tempus recitandi Officium:** Hæc notanda veniunt:

1. Juxta primævam institutionem Matutinum recitabatur circa mediam noctem, Laudes sub auroram, Prima ad ortum solis, Tertia tempore medio inter ortum solis et meridiem, Sexta circa meridiem, Nona tempore medio inter meridiem et solis occasum, Vesperæ ad solis oc-

casum, Completorium sub crepusculum nocturnum. Nostris temporibus in usu non est hæc Horarum distinctio. V. Ferraris, V^o *Officium*, art. 3 et 4. Bellarminus, *De Horis canonicis*.

2. In Quadragesima, exceptis primis tribus diebus et dominicis, Vesperæ dicuntur ante comestionem: quod quidem est de præcepto quoad chorum ex Concilio Cabilonense (*de consecr.*, dist. 1, c. *solent*). De consilio tantum pro recitantibus extra chorum: sed laudabilius est; cum sit se conformare veteri disciplinæ: quod dicendum est etiam de iis qui recitant parvum Officium B. Virginis. Porro illud *ante meridiem* moraliter accipiendum est, nempe paullo ante: Concina admittit latitudinem unius horæ. V. Benedictus XIV, *Notificatione* xv; item Salmanticenses, ets.

3. Non refert, quod anticipando vel posticipando, quædam de Officio non videantur amplius convenire; nam similia verba referuntur ad tempus legitimum repræsentative, prout ait Dens.

Tempus medium: Notant communiter quod ad Matutini recitationem (sicut ad ceteras obligationes quæ habent temporis designationem) oportet nos conformari temporis medio etiam quod Romæ viget, si in loco invaluit, cum hodie evaserit ordinarius modus computandi horas; secus anxietatibus et implexis calculis locus aperiretur. Adde: Ecclesia in temporis designatione eam regulam sequi solet, quæ omnia hominum negotia in singulis locis publice dirigit. Et Benedictus XIV Notificat. xii, docet satis esse tempus ad Ecclesiæ præcepta observanda metiri moraliter juxta proborum opinionem, non vero juxta minutissimas horarum partes.

* Sed hodie quæstio resoluta est: cum nuper Syndacus Neapolitanus præscripsisset, ut omnia Neapolitana horologia, nonnullis privatis exceptis, jugiter referrent tempus medium Romanum, contigit, ut non solum ratione temporis medii, sed etiam ratione diversi meridiani differentia interdum non leviter superet horæ quadrantem. Hinc Emmus Card. archiepiscopus a S. Pœnitentiaria quæsivit: « His rebus consideratis possuntne: 1) Fideles Neapoli in servando naturali jejuniis aliisque ecclesiæ obligationibus, sequi horologia horas indicantia juxta tempus medium romanum; 2) An potius ea horologia sequi debeant, quæ verum tempus Neapolitanum signant? »

S. Pœnitentiaria, mature perpensis expositis, respondet: *Ad primam partem affirmative; negative ad secundam.* Die 18 junii 1873. *

195. **Officii qualitas:** hac de re notamus:

1. Nisi agatur de religiosis aut iis, qui contrarium privilegium habent, uti Mediolanenses; vel alio usi sint consuetudine 200 annorum, quilibet uti debet ut satisfaciatur, Breviario Romano a Pio V, Bulla *Quod a nobis* 1568 edito, a Clemente VIII, Bulla *Cum in Ecclesia* 1602 recognito, et ab Urbano VIII, Bulla *Divinam* 1631 expurgato: huic Breviario omnia exemplaria conformari debent. Vid. Lib. iv, *Append.*, Responsa RR. Congregationum V. *Breviarium*.

2. Non mirum, si sacerdos quilibet vicem salutantis ac resalutantis Ecclesiæ solus expleat dicens: *Dominus vobiscum*, subindeque respondens: *Et cum spiritu tuo*, ut notat s. Petrus Damiani, Opusculo cui titulus, *Dominus vobiscum*, c. x. Et benedictionem solus petat et reddat; nam per unitatem fidei sacerdos tota Ecclesia est. Porro *Dominus vobiscum*, dicitur tantum a sacerdote et diacono, qui non sint majori excommunicatione irretiti; ceteri ejus loco dicere debent: *Domine, exaudi orationem meam*, etc. ex recepta ubique consuetudine. *Gavantus*.

3. Officium recitetur currentis diei ad præscriptum Kalendarii propriæ Diœcesis: qua in re à Rituum Congregatione 23 maji 1835 fuit postulatum: « An in casibus dubiis adhærendum sit Kalendario Diœcesis sive quoad Officium publicum et privatum, sive quoad Missam, sive quoad vestium sacrarum colorem, etiamsi quibusdam probabilior videatur sententia Kalendario opposita? et quatenus affirmative, an idem dicendum de casu quo certum alicui videtur errare Kalendarium? Responsum fuit: *Standum Kalendario*: » et merito, ne scilicet ob unius alteriusque sententiam ordo perturbetur; excipe nisi error esset evidens contra Rubricas vel Decreta: ita S. R. C. 27 augusti 1836, 23 febr. 1839.

Si ha giusto fondamento a credere che dall'uso dei Dittici sacri sieno derivati nella Chiesa prima i Calendari, poi i Martirologi, nonchè i Menologi e le Leggende dei Santi; stantechè il Dittico è più antico di qualunque Calendario, e il Calendario, di qualsivoglia Martirologio (sunt Diptyca quædam tabulæ quæ in Ecclesia publice legebantur, et nomina Sanctorum referebant). Ita Mozzoni, *Tavole cronologiche critiche della Storia della Chiesa universale*, secolo V, nota 4. V. Moroni, V^o *Calendario, Dittico*. Benedictus XIV, *De Syn.*

196. *Quid, si quis Officium unius diei in aliud mutaverit?*

R. Si inadvertenter id egit, nullum erit peccatum, neque urgebit obligatio Officium repetendi; quia non præsumitur Ecclesia aliquem velle bis in die ad tale onus obligare: ita communiter cum Croix, Collet, Concina, etc.; in tali igitur casu pro axiomate habetur vulgare illud: *Officium pro Officio*. Quod magis currit, si causa adsit mutationis, ut si dicas lectiones de Feria, quia Lectiones de Sancto non habes. Erit tamen observandum, quod si Officium persolutum sit notabiliter brevius, v. g. si Officium sabbati Sancti pro Officio Dominicæ sit recitatum, fiat aliqua compensatio, recitando novem Psalmos ex primo Nocturno; id eidem rationi consentaneum est.

Si mutatio sit facta advertenter et sine causa, et Officium currentis diei mutetur in aliud notabiliter brevius, erit mortale, quia non imple-retur præceptum neque in sua forma, neque in æquivalenti: unde adhuc urgeret obligatio Officii. Hinc Alexander VII damnavit hanc sub n. 34 propositionem: *In die Palmarum recitans Officium Paschale satisfacit præcepto*. Quod si mutetur advertenter et sine causa in aliud ferme æquale quale peccatum sit, adest hinc inde satis probabilis sententia; æquius tamen videtur dicendum cum Elbel, Roncalia, Sporer, Viva aliisque, esse mortale, si mutatio sit frequens, et ideo non satisfieri; veniale vero, si mutatio fiat raro, ter vel quater in anno. Ratio, quia si mutatio raro contingat, non graviter perturbatur ordo recitationis; e contrario si contingat sæpe, evaderet gravis perturbatio; et licet quælibet variatio seorsim sumpta sit venialis ratione parvitatis materiæ, omnes tamen intra annum coalescunt; et graviter perturbant ordinem Breviarii pro totius anni Officiis, quæ simul sumptæ unum complexum faciunt. Hæc tamen mutatio non esset neque venialis, si fieret ex satis ponderosa causa, infirmæ valetudinis, magnæ defatigationis, etc. Si vero error contingat in ipsius Officii parte, ut si bis dicas Completorium et omittas (non advertens) Vesperas; non videtur unum per aliud suppleri, sed cum advertitis teneris ad Vesperas; ne una Officii pars omittatur. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iv, n. 161; *Homo Apost.*, Append. iii, n. 71.

197. Q. 2: *Quid de illis Ecclesiis, quæ proprium ac speciale Breviarium habeant ac Missale a romano diversum?*

R. In Ecclesiis quæ proprium et specialem Breviarium habent et Missale legitime, utpote 200 annis ante Bullam Pianam, potest Episcopus

prohibere etiam privatim usum Breviarii et Missalis Romani suis ecclesiasticis, cui obtemperandum ex S. R. C. 22 maji 1841. Item probant Castropalaus et Bonacina auctoritate d. Caroli, qui id egit in Provinciali II pro iis, qui ambrosiano utuntur ritu, quibus insuper prohibuit ut Missam celebrarent diebus a proprio ritu prohibitis, in Ecclesia romani ritus, ubi esset licitum celebrare. Si nulla sit Episcopi præscriptio, utrum possit extra eorum et proprias Ecclesias seu privatim uti Breviario et Missali Romano, alij negant cum Bouix et Cavalleri; ideo quia quisque sequi debet suæ Ecclesiæ ritum, cui est addictus: imo Garcias citat declarationem S. C. R. Sed plurimi affirmant cum Sanchez, Salmanticensibus et Pellizario; quia sic recitans se conformat Ecclesiæ Romanæ, quæ est mater omnium; declaratio autem S. C. non habetur uti authentica. Diximus *privatim*, quia publice in choro seu in propriis Ecclesiis mutari nequit; quia ad hanc mutationem Pius V requirit Capituli et Prælati consensum. V. Bouix, *De Jure liturgico*, par. 4^a, c. II, § 4.

Q. 3. *Qui caret Breviario Romano ad quod tenetur, sed casu habet aliud, ut Franciscanum, Ambrosianum, teneturne ex isto recitare?*

R. Affirmat Concina, quia hic duplex est præceptum, unum universale de Horis persolvendis, aliud de servanda forma; unde qui non potest unum, servet aliud. Negant Salmanticenses, quia præceptum Officii est indivisibile, id est illud recitandi sub data forma; patet ex Bulla Pii IV, ubi habetur, *hæc sola forma satisfacere posse*. Attamen, prima opinio ut magis pia et rationabilis nobis sequenda videtur. Ceterum religiosus factus Episcopus potest uti Breviario suæ Diæcesis; item cappellani et commensales Cardinalium et Episcoporum possunt se eis conformare in Officio, ex S. R. C. Vid. Liguori, *Opus Mor.* l. IV, nn. 158 et 161.

198 attentio interna quoad Officium: Præter attentionis divisionem in *actualem* quæ est, in *virtualem* quæ fuit et in actu perseverat, in *habitualement* quæ pariter fuit sed in nullo effectum permanet; et in *interpretativam* quæ esset; tripliciter adhuc distinguitur attentio interna. Alia *spiritualis* seu mystica, quæ est ad Deum ipsum; cum nempe mens ad eum elevatur, meditando v. g., ejusdem attributa, vel passionis Christi mysteria. Alia *literalis*, id est ad sensum; cum nempe attenditur ad percipiendam verborum intelligentiam. Alia demum *superficialis* quæ est tantum ad verba, cum nempe attenditur ad recte verba proferenda, ne error fiat ea mutilando vel transferendo, cum intentione generali colendi Deum. Quibus positis, dicimus:

1) Attentio *habitualis* non sufficit, quia non est hominis agentis humano modo: item neque *interpretativa*, quia hæc nondum existit. *Actualis* vero optima quidem est, sed non necessaria, cum ea non sit semper in nostra potestate, et ei opponantur distractiones etiam involuntariæ. Sufficit ergo et requiritur saltem attentio *virtualis*, cui quidem solum voluntariæ distractiones opponuntur, ut si de more brevium accipias ut officium impleas uti soles. — 2) Attentio *spiritualis*, ut eam nos explicamus, non requiritur: hæc sane licet sit optima et ideo laudanda, non est necessaria; cum de facili haberi non possit. Nec requiritur *literalis*; quia secus non orarent qui latinam linguam ignorant. Sufficit ergo et requiritur saltem attentio *superficialis*: id est attentio ad verba, non quidem ad singula, sed moralis et generalis conjuncta cum pia intentione orandi et colendi Deum. Hæc, inquam, attentio *requiritur*, quia Breviarium est oratio vocalis: *sufficit*; oratio enim sic facta est vera oratio: *primo est attentio ad verba quibus petimus*, inquit Angelicus; *deinde ad petitionem ipsam... et quæcumque harum attentionum adsit, non est reputanda inattenta oratio*. (In 4 dist. 15, q. 4). Ex his pa-

tet, optimam esse hanc orationem, licet eam recitaverit monialis, quæ sensum verborum non intelligit. V. De-Ponte, *La perfezione cristiana*, t. III, c. 6, §§ 1 et 2. Liguori, *Op. Mor.* l. IV, n. 176.

* S. Doctor Alphonsus noster Psalmos et Cantica quæ in divino Officio continentur, interpretanda suscepit, in *Op. Traduzione dei Salmi e dei Cantici che si contengono nell'Officio divino, dedicata a Clemente XIV.* Adstitit profecto illi scribenti Deus; obscuriores enim eorum sensus et latebras ita aperit et revelat, ut puritati Verbi Dei nihil detrahens, intellectum etiam legentibus præbeat et cor. Hoc porro opus evolvere perutile erit omnibus, iis maxime qui ad Horas canonicas tenentur. *

199. Distractionis remedia: Remedia contra distractiones in Officio sunt negativa et positiva. *Negativa* sunt subtractio eorum, quæ distractionum sunt causa, v. g., impedire quominus oculi circumvagentur, a graviori hominum strepitu se subducere, ad negotia diversa non properare. *Positiva* sunt procuratio eorum, quæ attentionem per se excitant, v. g., elicere sub initio intentionem laudandi Deum, hanc renovare sub fine Psalmorum, meminisse sæpius præsentiae Dei, mysteria illa sibi exhibere, quæ per septem Horas repræsentantur. Item optimum est, quoad potest, Officium oculis legere; oculis frænatis, facilius et mens frænatur a vagationibus. Item considerare magnam quam agimus, actionem; non enim alloquimur hominem, sed Deum, et quidem Dei verbis utendo; concipere animo ex una parte adstare nobis recitantibus Angelum custodem qui merita notet, ex altera dæmonem, qui demerita scribat, etc. V. Liguori, *La Messa e l'Officio strappazzati.* L'Ecclesiastico novello santificato coll'attenta recitazione del divino Officio. *Avvisi e norme per ben recitare l'Officio divino.* Casale, 1856.

Ceterum ad auferendas anxietates, observandum est: ut quis dicatur Officio minime satisfecisse ob habitas distractiones, non sufficit, ut voluntarie distrahatur, sed insuper requiritur, ut plene advertat, se distrahi ab Officio in materia notabili (nisi agatur de habituato in hisce admittendis distractionibus, qui scilicet nunquam fecerit quantum in se est ad habitum vincendum); nam intentio prius deliberate concepta Officium persolvendi perseverat quousque non retractetur per contrariam plenam advertentiam circa ipsum Officium. Ita Cajetanus, Concina, Croix, Gobatius, Navarrus, Salmanticenses, Sanchez, Sotus, Suarez aliique. Imo complures etiam tradunt ne oportere quidem, ut quis tota semper eo tendat animi sollicitudine: cujus doctrinæ fundamentum est, quod impossibile ferme sit omnes omnino distractiones vitare, præsertim studiosis, quorum exercitia sunt præcipue in intellectu, qui ex assiduís occupationibus ita sæpe inflectitur, ut veluti calcaribus adjectis in suas controversias prolabatur. Quæ omnia sunt præsertim ad scrupulosorum levamen: videlicet quamvis Officium recitans advertat semiplene ad distractionem, et sic peccet venialiter; adhuc satisfacit, quia semper perseverat attentio prima attendendi, donec cum plena advertentia non fuerit revocata. Nam si res, per quas causas nascitur, per easdem dissolvi debet; ideo intentio cum plena deliberatione prius concepta, tolli non potest, nisi cum alia item plena deliberatione retractetur. Hinc commune est, quod si quis advertens se distractionibus teneri, adhibeat contra illas mediocrem diligentiam, non peccat. V. Lib. IV, ubi plurima quoad scrupulosi directionem.

200. Modus servandus in recitatione Officii: Q. 1: Quid si una Hora vel unus Psalmus interrumpatur notabiliter?

R. Alii ajunt totam esse repetendam Horam vel Psalmum interruptum, quia sublata fuit unitas præscripta. Alii communius et probabilius ne-

gant, quia singuli Psalmi ac versus completam habent significationem, et satis uniuntur per intentionem continuandi vel per recitationem subsequentem, licet venialiter peccet qui nullam habet interrompendi causam; quia sine ratione præscriptam ab Ecclesia unitatem rumpit. Ita Croix, Lessius, Sanchez, Sporer alique plures. Justæ autem interrompendi causæ communiter habentur: 1) Quælibet utilitas propria vel aliena, quæ sine aliquo incommodo differri non posset. 2) Ratio urbanitatis vel caritatis, et multo magis ratio exequendi mandata superiorum. 3) Si excipienda sit Confessio alicujus, qui non libenter expectaret. Vel velis aliquid agere aut adnotare, ut tollas distractionem sive sollicitudinem, v. g. ne obliviscaris, modo non frequenter ita fiat; quia frequens interruptio ob talem causam aliqua irreverentia non caret. 4) Licite etiam potest interjici aliqua brevis oratio inter orandum, vel aliquis interdum pius cordis affectus. Non tamen liceat, meditandi gratia, in istis diutius et frequenter immorari; quia ratio recitationis, seu orationis vocalis non satis servaretur: item si vocalis oratio longior et minime pertinens ad Officium diceretur.

201. Q. 2. *An peccet qui recitat Officium vel in mortali; vel non servando Rubricas in stando, genuflectendo, etc.?*

R. Ad 1: Verius et communius, qui Officium recitat in mortali existens, satisfacit et non peccat mortaliter; quia ex una parte non exercet actum Ordinis sacri: ex alia quamvis nihil mereatur de condigno, quia tamen orat nomine Ecclesiæ, bene pro aliis obtinet; cum Ecclesia suppleat. Unde quod oret nomine Ecclesiæ in mortali existens, non videtur irreverentia de mortali damnanda.

R. Ad 2: In choro recitantes Officium probabilius peccant, si absque causa cæremonias non servant, quia agerent contra Rubricam: hæc tamen ommissio non excedit veniale ex materiæ parvitate. Verum extra chorum commune est, non peccare qui ritus illos non servat, quia Rubrica respicit tantum recitantes in choro. Hinc ad quæsitum, an preces feriales et antiphona finalis B. Virginis flexis genibus sint etiam privatim recitandæ, respondit S. R. C. 12 nov. 1831: *in choro tantum juxta Rubricas*. Laudabiliter tamen servantur ad fovendam devotionem (Liguori, *Op. Mor.*, l. iv, n. 178). — Præstat hic referre nonnullas declarationes S. Rituum Congregationis quoad *divinum Officium*.

1. Aliqui in recitatione divini Officii tam in choro quam privatim, signum crucis sibi efformant, pectus percutiunt, caput detegunt et se inclinant etiam in iis locis, in quibus nec *Rubrica* nec *Cæremoniale Episcoporum* id præcipit. Quæritur quando hæc omnia sint facienda? S. R. C. 12 nov. 1831 respondit: *serventur Rubricæ* (porro *Cæremonialis* habet quod Episcopus se signat ad *Magnificat* et *Benedictus* in Officio vivorum solemnium. Et legitur in *Rubrica Breviarii*, quod hebdomadarius sibi signat os ad *Domine, labia mea aperies*, et signat se ad *Deus, in adjutorium*, in principio Horarum, atque ad *Adjutorium nostrum*. At nullum signum præscribitur in *Rubricis*, ad *Converte nos*, *Nunc dimittis*, *Benedicat nos*, *Dominus det nobis*, etc.).

2. An hebdomadarius signari debet, cum in Officio dicit: *Indulgentiam, absolutionem* etc.? S. R. C. 7 sept. 1816 respondit: *congruere ut fert praxis universalis præsertim urbis*.

3. Quæritur: 1) an crucis signum ad *Magnificat* et *Benedictus* fieri debeat a solis Episcopis speciatim commemoratis in *Cæremoniali*; an ab omnibus recitantibus? 2) quatenus affirmative ad secundam partem, an hoc signum crucis fieri debeat semper, idest in quocumque Officio etiam defunctorum tam in choro quam extra? S. R. C. 20 dec. 1864

respondit ad utrumque dubium: *In casu signum crucis ab omnibus faciendum tam in choro quam extra juxta laudabilem communem praxim præsertim in alma Urbe servatam.*

4) In Capitulo Cathedralis Bobien, huc usque usitatum fuit ut signo crucis sese signaret hebdomadarius et Canonici ad *Deus*, in *adjutorium*, initio omnium Horarum et Laudum; ad *Adjutorium nostrum*, ad *Indulgentiam*, *absolutionem*, etc. et ad benedictionem in fine Primæ et Completorii; ad *Benedictus*, *Magnificat* et *Nunc dimittis*; ac pollice signarent os ad *Domine*, *labia mea aperies*, et pectus ad *Converte nos, Deus*.

Verum modo tres ex Canonicis opinantur in aliquibus ex præfatis locis solum hebdomadarium se signare debere, et in aliis neminem. Ne vero diversitas hæc in divino Officio recitando dissidiis occasionem præbeat Canonicus-Præpositus, ipsius Capituli nomine, a S. R. C. declarari petiit: num antiqua praxis servanda sit, an non, in locis superius numeratis, exceptis canticis *Benedictus* et *Magnificat*, super quibus jam a S. C. consultum est? S. ipsa Congr. audita relatione a Secretario facta, rescribere rata est: *servetur consuetudo*; et ita rescripsit et servari mandavit: 13 apr. 1867. V. *Acta S. Sedis*; t. III, App 2.

» In tre modi si può recitare l'Officio; da solo, in coro con altri, o con uno o più compagni fuori del coro. Officiando in coro si devono osservare le rubriche con tutta precisione e non è lecito omettere o variare cosa alcuna. Recitando l'officio da solo invece del *Domine* si dirà *Domine benedicere*; si ometterà *il tibi Pater*, e *te Pater* nel *Confiteor*; e sopprimendo il *Miseratur tui... peccatis Vestris*, si dirà: *Miseratur nostri... peccatis nostris... nos. ecc.* Ma recitando l'Officio in privato con uno o più compagni fuori del coro: *debentne omittere verba illa sicut quando unus tantum recitat?* Resp. possunt et non debent; 12 nov. 1831. Recitandolo con un altro non diranno il *Confiteor* entrambi ad un tempo, ma alternativamente, in maniera però che il meno degno dica *tibi Pater* et *te Pater*; ed il più degno *Vobis fratres* et *vos fratres*. » (Mach., *Tesoro dei Sacerdoti*, t. 1).

202. Q. 3 *An teneatur sub gravi socium adhibere, qui non valet solus Horas recitare, ob debilitatem, etc.?*

R. Verius affirmant Croix, Roncaglia, Sporer, Suarez, Salmanticenses et alii contra Dianam, talem teneri ad adhibendum socium gratuitum si valeat invenire sine magno incommodo, maxime si soleat legere cum socio; quodcumque præceptum enim impleri debet mediis ordinariis: quod evenit in nostro casu, cum socium adhibere sit medium ordinarium ac facile. Si tamen socium habere nequit nisi stipendio soluto, ad illum conducendum non tenetur qui nullum possidet Beneficium; cum nihil debeat ob Officium, qui nihil ab Officio percipit. An autem teneatur beneficiatus socium pretio conducere ex fructibus Beneficii, duplex opinio: affirmativa est communior et tenenda, si ille velit fructus percipere; quia cum sola probabilitate nequit possessionem fructuum inchoare, ut recte ajunt Concina, Lessius, Sotus et Tournely. Hæc si adhuc fructus non perceperit: si enim talis beneficiatus omisit Officium, eo quod non adhibuit socium, et in bona fide fructus jam percepit, potest eos retinere; quia melior est conditio possidentis. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. IV, n. 158.

203. Q. 4. *Quid de eo qui certus est se non posse recitare Officium totum; dubitat tamen, an possit saltem recitare partem?*

R. Iste generatim loquendo ad partem circa quam dubitat, tenetur; nam in dubio standum est pro obligatione, cum certa sit et possideat. Attamen si agatur de infirma, qui ob suam infirmitatem certus est, se

non posse totum Officium recitare, et anxie dubitat, an possit partem, rationabiliter docent ipsum ad nihil teneri Bouix, Lugo, Navarrus, Roncaglia, Sanchez, Viva, Croix, Layman, Cardenas et alii. Ratio quia aliter anxietatibus nimium excuteretur nesciens quousque possit aut non possit recitare: ex quo certe oriretur in homine conscientiae timoratae (talem enim supponimus) magna inquietudo: tum quoad animam, eam perturbando; tum quoad corpus, physicam ejus indispositionem augendo. Ad rem Billuart: postquam docuit eum, qui non potest totam legem implere, teneri ad partem in re divisibili, excipit: *Modo terminus potentiae et impotentiae non sit incertus et ambiguus, sicut in infirmis, in quibus vix ac ne vix determinari potest, quid possunt, usque quo possunt, et non ultra. Unde si dum non possunt totam legem implere, tenerentur ad partem, foret locus gravissimis scrupulis et continua perplexitas in determinanda parte, ad quam tenerentur; et ideo jure praesumitur de mente aequi legislatoris, quod non velit in similibus casibus obligare ad partem. Ita graves Theologi. V. Liguori, Op. Mor., l. iv, n. 154.*

204. Q. 5. *An recitans cum aliis omnes debeat audire?*

R. « Certum est cum Holzman, Roncaglia, Azorio et Reginaldo, quod non oportet in choro audire omnes; sed sufficit unum audire, et sufficit audire in confuso saltem partem alterius chori, licet distincte nequeat audire. Ita Salmanticenses, qui testantur hoc docere fere omnes Doctores. Sic pariter est certum, ut docet Innocentius III (c. ix de celebr. Missae), quod si in choro omittas aliquod dicere verbum (intellige non ultra), non peccas; chorus enim supplet. Sed an satisfaciat surdus, qui ex obligatione choro assistit, et suam tantum recitat partem? affirmant Suarez, Escobar, Roncaglia, Sa. Magis tamen mihi placet sententia opposita cum Palao, Sanchesio, Salmanticensibus, Elbel, qui dicunt surdum lucrari quidem distributiones, sed teneri ad repetendum non audita; bene tamen potest eodem tempore satisfacere submisso dicendo partem alterius chori. » Liguori, Op. Mor., l. iv, n. 163. Sane surdus non potest dici, quod quantum in se est cum aliis communicet; cum imo totum per ipsum sit, quod non possit communicare. Diversa est ratio illius, qui potens est communicare, et de facto quantum in se est, communicat; sed aliquid non percipit ob alterius impedimentum tantummodo.

205. Q. 6. *Quid de eo qui recitando Breviarium syllabas mutilat?*

R. Si ista mutilatio est in tali quantitate, ut sensus verborum notabiliter varietur, qui sic voluntarie recitat, non poterit excusari a mortali, si quantitas illa sit gravis in ordine ad Officium; neque ideo ab onere repetendi partem, in qua sensus fuit corruptus. Si vero id fiat involuntarie, ob balbutiem vel inveteratam consuetudinem, etsi adhuc agatur de gravi quantitate, si studeat se emendare, ad nihil amplius videtur teneri: ubi nulla culpa, nulla poena; fecit enim quod in se est. V. Liguori, Opus Mor., l. iv, n. 165.

Sed quid (dices) de eo, qui socium syllabas mutilantem sibi suscipit in Officii recitatione? Iste non tenetur Officium repetere, nisi certo constet socium ita syllabas mutilasse, ut pro notabili parte sensus notabiliter mutatus sit, praesumptio enim stat pro debita recitatione. Putamus tamen eundem non excusari a veniali, si sponte tali socio uniatur; nisi adsit causa rationabilis, ut si a superiore vel a persona gravi invitetur. Certum est autem, eos non satisfacere, qui alternatim recitando non expectant versus absolvi, si hoc fiat in magna quantitate; quia tunc una pars alteri non succedit. Et hoc caute notandum est: quot enim sunt qui tam insignem orationem praecipitanter agunt, invocantes non utique Dei benedictionem, sed potius maledictionem?

206. Q. 7. *An qui cum aliis choraliter recitant Officium majus, aut defunctorum, teneantur supplere omissa, si dum alii cantant, ipsi se parant ad celebrandum, aut transferunt libros, requirunt Psalmos, thurificant, pulsan campanas, vel alia choro necessaria agant?*

R. Affirmant Bonacina, Navarrus et Vasquez; unusquisque enim tenetur ad partem suam: nisi sit modica materia omissa, quæ ad integrum Psalmum non pertingat. Sed communiter et satis probabiliter negant Azorius, Anacletus, Croix, Layman et alii; nam dum quis occupatur in rebus ad Officii celebrationem pertinentibus, totus chorus pro eo supplet: prout qui Missæ inservit censetur eam audire, dum in re necessaria paranda attendit. Item satisfacit qui dum alii recitant, tussit vel excreat, etsi integer Psalmus interim dicatur: non tamen qui alternatim respondet choro organum pulsando, quin versiculum suæ partis proferat; quia organum verba non profert. Neque satisfacit qui devote audit Horas dum eas musici cantant, quia audiens non orat vocaliter, nec musicorum orationem facit suam, cum non alternet cum illis. Liguori, *Opus Mor.*, l. II, n. 143.

Utrum parochi alique sacerdotes exequiis mortuorum, officiisque quotidianis assistentes, ac pro ea functione stipendium accipientes, teneantur per se Officium defunctorum persolvere; an vero sufficiat (ut fructus faciant suos) solummodo assistere, aliis recitantibus, et interea alias preces fundere, v. g., Breviarium recitare? *S. R. C.* 9 maji 1857 respondit *negative*.

207. **Oratio Sacrosanctæ:** Leo X dicenti eam flexis genibus indulsit defectus et culpas per modum Indulgentiæ in recitatione contractas; nempe veniales, adeo ut (ait Dens) defectus, v. g., commissi in recitatione Matutini, si post Matutinum dicatur *Sacrosanctæ*, etc., non coalescant cum defectibus, quos postea eodem die quis committit in recitatione Primæ, Tertiæ, etc. Sed dici debet corde contrito; indulgentia enim supponit culpam remissam; item addendum *Pater* et *Ave*. In choro autem (docet Pellizarius) sufficit ut recitetur ab uno, aliis respondentibus; omnibus tamen flexis genibus. Ceterum Pius IX die 12 julii 1856 ex speciali gratia elementer indulsit, ut illa Oratio pro lucranda Indulgentia, etiam non flexis genibus recitari possit ab iis, qui legitime impediti fuerint, sed infirmitatis tantum causa. V. Guasco, *Dizionario Ricciano e Antiricciano*, Vº Sacrosanctæ.

« Essendo questa grazia piuttosto una riparazione delle mancanze commesse, che una vera indulgenza, non rimane sospesa durante il Giubileo. » *Mach.*

208. En ordo sacrorum Librorum qui per anni circulum in divino Officio leguntur, hisce versibus comprehensus:

Adventus proprie vult sermones *Isaiæ*;
 Post Natale sacrum recitat sacra lectio *Paulum*;
 Quinque libros *Moysi* tibi Septua, Quadraque misit;
 Vult sibi scripta legi *Jeremiæ* Passio Christi:
Actus Apostolicus sequitur post Pascha legendus;
 Hinc *Apocalypsim* lege *Canonicasque* vicissim;
 Post Pentecosten *Regum liber* exit in hostem;
 Inde per Augustum retinet *Sapientia* scutum;
 Per totum mensem sapiens *Salomon* tenet ense;
 Cantat september *Job*, *Tobiam*, *Judith*, *Esther*;
 Octobri mense *Machabæa* trophæa recense;
 Isti *Ezechiel*, *Daniel* durabunt mense novembri;
 Postea tu repetes bis Sex in fine *Prophetas*.

(K) Pag. 30.

209. Pauca pro coronide de *Officio B. M. Virginis*, de *Officio defunctorum*, *Psalmis pœnitentialibus* et *Gradualibus*. Qui utitur Breviario Romano, non habet obligationem extra chorum recitandi Officium defunctorum (excepto die Animarum). Psalmi pœnitentiales et graduales, in choro suo tempore dicuntur. Est obligatio recitandi, sed in choro tantum et suis temporibus, Officium B. M. Virginis, si jam ab ætate Pii V vigeat consuetudo; ita Pius V Constitutione *Quod a nobis* 1571, ubi concedit centum dies Indulgentiarum obligatis, si recitant Officium defunctorum; et quinquaginta, si recitent Psalmos pœnitentiales et graduales. Non obligatis concedit tantum quinquaginta in primo casu, quadraginta dies in secundo, ex Constitut. *Superni* 1571. Ex eodem Pontifice ad Officium B. V. tenentur quotidie pensionati clerici (si nempe ideo sit necessaria tonsura); sub onere restitutionis fructuum ad ratam culpabiliter omitendo.

210. a) *Officium B. M. Virginis* jam ab anno 728 Joannes Damascenus cantabat; sed postea cum in desuetudinem venisset, in pristinum restituit s. Petrus Damiani. Illud autem recitandum est (notat Breviarium) juxta temporum varietatem, nihil addendo, nihil imminuendo: sic tempore Passionis adhuc dicitur *Gloria Patri* suis locis; tempore Paschali dicuntur omnes antiphonæ ad Psalmos; neque addendum *alleluja* invitatorio, antiphonis, responsoriis, etc. Ante quaecumque Horam dicitur *Ave Maria*, et ita fiat in fine ultimæ Horæ, si terminatur Officium. Ceterum laudabilius etsi non de præcepto, aliæ preces in fine et principio adduntur ad fovendam devotionem, ut habetur in libro ad usum Confraternitatum.

211. b) *Officium defunctorum* antiquissimum est; et quamvis ejus institutio, ut nunc est, ignoretur, constat consuetudinem speciales preces pro defunctis effundendi ab Apostolis emanasse. Durandus hujus Officii institutionem refert ad Origenem; alii ad s. Isidorum; alii ad d. Augustinum. Quidquid sit, constat illud perantiquum esse, et ex apostolica Traditione varia fuisse pro defunctis Officia apud Melchitas, Coptos et alias orientales nationes. Perantiquum est, sed utinam non esset etiam perantiquus modus quo plerumque recitatur: « Bene spesso è una pentola che bolle, non uomini che pregano (*ad rem Clary*); e anzichè dare refrigerio ai morti, si attizza fuoco pei vivi. Un giovanetto che aveva assistito ad una tale Officiatura, venuto a casa: *Adesso capisco, dicea a' suoi, perchè si dice i poveri morti*. Per tal modo si rovescia la fede, si viola la giustizia; la Chiesa si riempie di scandali, e si preparano pel Clero i più tremendi divini giudizi. »

Notamus pro praxi et quoad Defunctorum Officium, et quoad cetera omnia sive in cantu, sive non, ut ea qua par est devotione absolvamus, plurimi (inter alia) confert, si asteriscos studiose observemus; illi enim et expectant qui retardant, et retinent qui currunt, et voci vim addunt, et psalmodiam nostram concordem, unisonam, harmonicam ac devotam faciunt (asteriscus est a græco *aster* stella, quia præsefert stellæ formam). Et S. R. C. 9 junii 1864 præcipit in recitatione Horarum in choro etiam sine cantu, ad asteriscum pausam esse omnino servandam, non obstante quacunque contraria consuetudine. V. Ferraris, Vº *Officium defunctorum*.

* Et clariss. Martinucci in Op. *Manuale SS. Cæremoniarum*, l. viii in fine,

excitat superiorum ecclesiasticorum vigilantiam, ne ullam sinant fieri novitatem in quorundam verborum pronuntiatione usu communi jam sancita, quod gravi esset admirationi fidelibus, uti accidit non nullo ab hinc tempore in cujusdam Ecclesiæ choro, ubi die festo S. Luciae in antiphonarum intonatione auditum est hujus Sanctæ nomen ab aliis producta, ab aliis correpta secunda syllaba proferri. Auctoritatem autem refert Tetamo scriptor magni nominis inter liturgicos: *Lucia (etsi ea brevis sit) pronunciari consuevisse a latinis in oratione soluta, quemadmodum a græcis, testatur Eman. Alvarez* (Inst. ling. lat. l. 3 c. 15), *quod et fieri consuevit in pluribus aliis nominibus seu vocibus, puta in Mathia, Andrea, Anania, Maria etc quæ licet brevem habeant apud latinos penultimam syllabam, nihilominus ea nomina acuta penultima multi viri docti, more græcorum, in soluta oratione pronuntiant. Et ita expedit a clericis pronuntiari in populi conventu, apud quem usus est eadem pronuntiandi penultima longa... In ejusdem vulgi conventu satius videtur (id quod fecisse se Cicero dicit in Oratore) scientiam sibi reservare, usum populo concedere.* *

212. c) *Psalmi pœnitentiales*, qui nos ad pœnitentiam movent, sunt numero septem; et merito, ut sic expurgati a septem vitiis capitalibus septiformis Spiritus Sancti gratia illustremur. Illi videntur fuisse in usu ante s. Augustinum, qui morti proximus eos lectitasse fertur. Psalmi pœnitentiales clauduntur *Litaniis* majoribus: litania est a greca voce *litaneon*, quæ indicat orationem ardentem. Litaniæ aliæ dicuntur *maiores*, uti sunt quæ dicuntur die s. Marci; aliæ *minores*, quæ in diebus Rogationum, etc.; aliæ *breves* in animæ commendatione; aliæ *Laurentianæ* quæ dicuntur in honorem B. V., ideo dictæ quia canuntur in æde Lauretana. Litaniæ Sabbati sancti et Pentecostes duplicandæ sunt seu integræ repetendæ a respondentibus; Litaniæ autem Sanctorum in festo s. Marci et in feriis Rogationum non duplicantur, nisi in processione ex S. R. C. maji 1853. Ubi notamus quod religiosi qui hisce publicis processionibus intersunt recitantes Litaniæ communes, non tenentur postea recitare Litaniis proprii Ordinis ex S. R. C. 8 apr. 1865. In administranda autem Extrema Unctione Psalmi pœnitentiales cum Litaniis recitantur ab adstantibus; at non de præcepto, etsi plurimum conferat ad divinam opem implorandam pro infirmo.

En Litaniæ ab Ecclesia approbatas ut publicas preces, ideo solas usurpandas in sacra liturgia ex declaratione S. R. C. 15 maji 1608. Ceteræ autem si a censore approbatæ, quæ passim reperiuntur in libris devotis, privatim tantum recitari possunt (V. Ferraris, Vº *Litanie*, *Rogationes*. Moroni. Vº *Litanie*. Dens, *De Horis canonicis*, n. 27). Imo in approbatione Institutorum votorum simplicium expresse habetur: « nulla mentio facienda erit de litaniis, officiis et rosariis a S. Sede non approbatis; litaniæ vero approbatæ sunt Laurentianæ et Litaniæ communes Sanctorum. » V. Bizzarri, *Collectanea in usum Secretariæ S. C. episcoporum et regularium*.

213. d) *Psalmi graduales*, uti dicunt plures, canebantur in Ascensione quindecim graduum Templi Salomonis; et nos recitamus ut totidem gradus, quibus ascendimus ad Deum. Juxta alios primi quinque pro defunctis, alii quinque pro nobis et amicis, postremi quinque pro omnibus fidelibus. Juxta alios in primis meditamur corruptibilia; in secundis cælestia, in ultimis divina. V. Gavantus, Merati, Cavalieri, Durandus, Quarti, Fornici, Ramsé.

(L) Pag. 37.

214. *Votum* indicat in sensu lato tum *desiderium*, quo sensu dicitur Baptismum in voto; tum *suffragium*, quod tribuitur in electionibus; tum *propositum*, quod quidem est simplex voluntas aliquid faciendi. «Vulgus (ait s. Alphonsus, *Praxis Conf.*, c. II, n. 25) sæpe confundit desideria aut proposita cum votis. Ad hæc distinguenda parum juvabit eum interrogare, ut nonnulli solent, an unquam habuerit intentionem se voto obstringendi sub gravi peccato? siquidem rudes sic interrogati facile negant. Satius erit interrogare, si tunc cum votum emisit, existimabat se graviter peccaturum fuisse an non, si postea non satisfacisset.» In dubio nemo ligandus.

Votum vivendi juxta christianas leges emissum in Baptismate, nonnisi late dicitur tale; proprie enim in omnium sensu illud non est, nisi declaratio voluntariæ susceptionis legis christianæ.

Fideles monendi sunt, ut matura utantur deliberatione, confessarii que judicium expostulent, antequam verum votum emittant. Frequenter accidit, ut quis in magno devotionis ardore, vel in aliqua gravi calamitate vota concepiat; at illis accidentibus transactis, actiones promissæ nimis difficiles videntur, et peccaminose omittuntur. Ad rem in Lib. *Spirito di s. Francesco di Sales*: «Avendo una pia persona inteso, che il santo Vescovo da giovane aveva fatto voto di recitare ogni dì il Ss. Rosario, desiderò di fare lo stesso; però prima ne domandò al Santo. Gli rispose, guardasse bene prima di farlo; a cui ella: *Perchè rifiutate agli altri ciò che voi avete seguito in vostra gioventù?* Questa parola *gioventù* risolve la questione, replicò il Sales: poichè in quel tempo lo feci con menò di considerazione; di presente, più innanzi nell'età, vi dico che nol facciate. Non vi dico già, che mai non recitate il Rosario; anzi vi esorto quanto so e posso, sicchè non passi per voi giorno senza dir la Corona, questa bella orazione così gradita a Dio, così cara a Maria. Ma fatelo per un proponimento fermo e costante, non per voto, acciochè succedendo di tralasciarlo non vi esponiate al pericolo di peccato. Col fare il voto non è fatto tutto, ma uopo è poi di adempirlo sotto pena di colpa; il che non è cosa da tenersi in poco conto. Vi assicuro che questo più d'una volta mi ha angustiato, e fui sul punto di chiamare la dispensa o commutazione.»

Quoad *puellas* vero, quæ virginitatem suam Jesu consecrare cupiunt, non permittat confessarius illis castitatem perpetuo vovere, nisi cognoscat eas bene fundatas in virtutibus et edoctas vitæ spiritualis regulas, et præcipue in oratione exercitatas, et habita ratione earum conditionis. Mulieres enim, et maxime puellæ leves sunt, quæ de facili mutantur aversantes hodie quod heri ardentè promiserunt; hinc effatum: *quid vento levius? folium; quid folio? homo; quid homine? mulier; quid muliere? nihil.* Ideo puellæ bene probentur prius; ac sub initio eis tantum permittatur, ut castitatem voveant per aliquod definitum tempus, nimirum a solemnitate alicujus festi ad aliam alterius festivitatis. Et hoc maxime præstat, ut cum *clericis* observetur, ut sic suo tempore valeant securius votum perpetuum vovere. V. Liguori, *Praxis et Homo Apost.*, tract. ult., n. 40.

215. Q. 1. *Quid de proposito omnia peccata vitandi?*

R. Laudabile est propositum (non votum) omnia peccata vitandi, quod emittere solent christiani, etsi interdum deficient; proponendo majora

vitamus, et ipsi nobis quasi vim inferimus, ut quod animo promittimus, effectu compleamus. Vel majus proponimus, ut minus efficiamus, exemplo eorum (ait Perrone, *De gratia*) qui sagittas ad scopum emittunt; solent eas altius dirigere, ut optatum punctum attingant. Probabiliter autem ex Suarez, Soto, Sanchez et aliis nullum est peccatum negligere propositum; quia defectus constantiæ de se non est culpa, nisi preceptum adsit. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 199.

216. *Qui modus votum emittendi?*

R. Quoad modum votum emittendi audiendus Salesius (lib. VI, *Lett. LXXXVIII*): « Per farlo bene, prendete tempo i tre giorni precedenti a prepararvi coll'orazione, la quale potrete cavare da queste considerazioni: 1) Considerate quanto la castità sia grata a Dio ed agli Angioli, avendo voluto ch'ella fosse eternamente osservata in cielo.... Non sarete voi felice cominciando in questo mondo quel genere di vita che continuerete eternamente nell'altro? benedite dunque Dio, che vi ha dato questa santa ispirazione. 2) Considerate quanto è nobile questa virtù, che mantiene le anime nostre bianche come i gigli, pure come il sole, che rende i corpi nostri consacrati, e ci somministra il modo di essere interamente di sua divina Maestà, cuore, corpo, spirito e sentimenti. Non è gran contento di poter dire a nostro Signore: *il mio cuore e la mia carne esultarono in Dio* (Psal. LXXXIII), per amor del quale io lascio ogni altro amore? 3) Considerate che la santa Vergine fu la prima a far voto di sua verginità a Dio, e dopo essa tanti vergini, uomini e donne.... Umiliatevi dinanzi al loro coro, e con umili preghiere supplicate che vi ricevano in loro compagnia, non per pretendere di uguagliarle nella purità, ma per farne l'imitazione al meglio che potete, quasi loro servo. Supplicate che offrano con voi il vostro voto a Gesù re de' Vergini, e gli rendano grata la vostra castità per il merito della loro. Soprattutto raccomandate la vostra intenzione a Nostra Signora, di poi al vostro Angelo custode, acciò d'ora innanzi si degnino con particolare cura di preservare il vostro cuore e il vostro corpo da ogni sozzurra contraria al voto vostro. Il giorno poi prefisso, lorchè il sacerdote alzerà la Sacrosanta Ostia, offrite con esso a Dio Padre il Corpo prezioso del suo Figliuolo e insieme il vostro corpo, facendo voto di conservarlo in castità tutti i giorni della vostra vita

» La forma di farlo potrebbe esser questa: *O eterno Dio, Padre, Figliuolo e Spirito Santo, io N. vostra indegna creatura al vostro divino cospetto, e di tutta la vostra Corte celeste, prometto a vostra divina Maestà e faccio voto di osservare tutto il tempo della mia vita mortale, che vi piacerà darmi, un'intera castità e continenza, mercè il favore e la grazia del vostro Santo Spirito. Piaciavi accettare questo mio voto irrevocabile in olocausto di soavità; e giacchè v'è piaciuto d'inspirarmelo, datemi forza di adempirlo ad onor vostro per tutti i secoli de' secoli....* Poesia bisogna che abbiate un rispetto grande al vostro corpo come ad un corpo consacrato e ad una santissima Reliquia; e come non si può toccare nè profanare un calice dacchè il Vescovo lo ha consacrato, così lo Spirito Santo avendo consacrato il vostro cuore e il vostro corpo con questo voto, bisogna gli portiate una riverenza grande. » Quæ quidem oratio, etsi votum fiat ad tempus, usurpari poterit, verba mutando.

(M) Pag. 47.

217. Q. 1. *An votum extinguatur lapsu temporis?*

R. Obligatio voti extinguitur lapsu temporis, si constet voventem

tempus determinasse præcise ob aliquam connexionem rei voto promissæ cum tempore ipso: ut si quis voveat peregrinationem ad urbem Romam tempore Hebdomadæ sanctæ, ut mysteriorum passionis Christi celebrationi intersit. Si vero non constet tempus illud fuisse præcise determinatum ob talem connexionem, sed potius ad sollicitandum voti implementum, eo etiam tempore præterlapso, obligatio voti subsistit; quia in hoc casu votum non comprehendit rem promissam et circumstantiam temporis per modum unius; sed virtualiter duo habentur vota, unum de re certe facienda, alterum de ea non differenda ultra tale tempus. Ergo si tempore illo non impleatur peccabitur; sed res adhuc præstanda erit. In dubio autem an tempus appositum fuerit ad finiendam voti obligationem, an ad eam sollicitandam, si agatur de *votis personalibus* vovens non ligatur post elapsum illud temporis spatium; quia in votis personalibus usu communissimum est, tempus censi appositum ad obligationem finiendam, nisi constet de contrario: unde sic vovens non tenetur satisfacere pro diebus transactis. Quare si tu vovisti, v. g. Missam audire tali die, hoc die transacto sine Missa etiam culpabiliter, ad id non amplius teneris, si dubitetur an tale tempus si appositum ad finiendam vel sollicitandam obligationem.

Si agatur de *votis realibus*, adhuc vovens ligatur; nam tunc tempus censetur appositum ad sollicitandam dumtaxat obligationem. Sic si tu vovisses dare eleemosynam in sabbatis per annum, teneris semper supplere pro anteactis sabbatis omissis, quia dies censetur appositus non ad finiendam, sed ad obligationem sollicitandam. Excipimus casum, quo votum haberet specialem relationem ad diem, ut si voluisses dare eleemosynam in hebdomada Jubilæi, vel in sabbatis per illum annum, quia illo anno gratiam recepisti. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 220.

218. Q. 2. *Quid si vovens ipse in causa sit, ut conditio in voto ab ipso posita, cesset? uti si Titius voveat Religionis ingressum, si pater approbet; deinde vero ipse Titius patris consensum impediat?*

R. Si ita vovens conditionem impediatur rationibus vel precibus, non peccat; quia patri adhuc liberum est quod voluerit deliberare. Peccat vero, si conditionem impediatur fraude vel vi, quia vera ipse causa esset impedimenti: probabilius tamen dicunt Azor, Filliucius, Suarez, etc., eum a voto liberum manere; unde satis est si eum pœniteat, eo quod conditionem impedierit. Nempe per conditionem appositam jam primitus vovens sibi reservavit votum inane facere: si sine causa id agit, peccat, quia nihil sine causa agendum; tamen ad illud non tenetur, quia de facto non impletur apposita conditio. Sed ajunt quod si adhuc currit tempus utile votum emittendi, tenetur fraudem auferre; alioquin esset nugatoria illius pœnitentia.

Idem dicendum est, si pater illico consentiat et illico dissentiat (*si, no*): tunc nempe adhuc standum est pro dissensu: neque enim attenditur præceptum ac subitus ille consensus, cum non habeatur uti consummatus et perfectus, utpote eodem fere temporis puncto retractatus a patre. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 218.

219. **Casus:** *Testator voverat instituere peregrinationem ad montem Varalli, ibique donare lampadem argenteam, ad quid tenetur hæres? Tenetur dare lampadem; ad peregrinationem non tenetur, nec dare expensas itineris quas fecisset testator; quia illæ sunt quid accessorii respectu voti personalis peregrinationis. Quod si testator mandaverit in lecto mortis hæredibus, ut persolvant orationes et peregrinationes, quas ipse debebat ex suo voto personali, si hæredes acceptaverint, obligantur ex fidelitate: si non acceptaverint, non obligantur nisi testator sub ea con-*

ditione reliquerit hæreditatem, quam tribuere non tenebatur; hæres eam acceptans tenetur conditionem implere. *Sylvius, Dens ex cap. Licet de voto.*

Aliis placet limitationem ponere cum Frassinetti: « È vero generalmente che l'erede è obbligato a soddisfare ai voti *reali* del defunto; tuttavia pare che questa regola debba subire un'eccezione pel caso che sia da supporre che il defunto abbia avuto intenzione contraria, che cioè abbia inteso di obbligare solamente sè stesso e non gli eredi. Per es., Tizio, credendo sopravvivere almeno alcuni anni, fa voto di fabbricare una Chiesa; e poscia, prima di cominciare la fabbrica, muore. Dovremo asserire che i suoi eredi, venuti in cognizione del legato, sieno obbligati a fabbricarla? Egli conosceva per certo che i suoi eredi non avrebbero avuto quella medesima sua intenzione, che quindi difficilmente l'avrebbero eseguita; perciò è da credere che se avesse preveduto così prossima la sua morte, non avrebbe fatto il voto, o avrebbe dato qualche disposizione testamentaria a quel fine. In questo caso pare evidente che non abbia avuto intenzione di obbligare i suoi eredi... Per altro, se dalle circostanze si dovesse supporre il contrario, che cioè fosse stata sua volontà che ad ogni modo si fabbricasse la Chiesa, non si potrebbe mettere in dubbio essere passata agli eredi l'obbligazione. »

220. *Quid (quæres) si quis duo vota impossibilia emisit, v. g. vovit se cras peregrinaturum ad montem Varisii, et postea vovit se eodem die peregrinaturum ad montem Varalli?* Servare debet quod dignius est, etsi posterius factum; censetur enim votum commutatum in melius et in casu peregrinatio erit ad montem Varalli. Si sint ferme æqualia, vel si dubitetur, prius posteriori voto præferat; illud enim posidet. *Layman.*

221. Valet votum Religionis ingrediendæ cum intentione emissum, ut ingressus fiat abbas, commode vivat, etc.; cum enim Religionis ingressus bonum sit, supponitur vovens non elegisse illum tanquam purum medium ad malum finem, sed tanquam præsuppositum simpliciter acceptasse. Validum item est votum, si quis, v. g., voveat tribuere eleemosynam, si ex duello evaserit salvus, si non capiatur in furto, si filius sibi nascatur ex adulterio, etc.; licet enim duellum, furtum, adulterium velle malum sit; tamen his positis, non lædi, non infamari, prolem gigni mala non sunt, sed Dei dona; et votum non cadit super ista mala: sed super hæc bona considerata (ut suppono) non quatenus media ad malum, sed quatenus in se bona sunt, etsi aliunde conjuncta cum causa mala. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 206.

222. * *Quid (quæres) de voto Jephthe judice Israelis, qui vovit se ubi victor existeret contra Ammonitas, Deo immolaturum qui primus sibi occurreret de domo sua? Post victoriam ei occurrit propria filia unigenita, quam Deo sacrificavit.* Alii cum Ambrosio, Augustino, Chrysostomo et Angelico, dicunt quod Jephthe in vovendo fuit stultus quia discretionem non habuit, et in reddendo impius; et revera si ei occurrisset canis vel asinus quæ lex prohibebat offerri, quid fecisset? Alii cum d. Anselmo, Ferrario et Soliano dicunt votum illud fuisse pium; nam dicitur (*Judic. XI, 30*) quod factus est super Jephthe spiritus Domini; Deus concessit illi victoriam; et *Eccli 46*, et *Hebr. 11* Jephthe inter sanctos numeratur. Alii cum A-Lapide volunt per se votum fuisse illicitum, et nullum; neque quis potest vovere vitam vel actionem alterius; sed Jephthe excusant ex ignorantia et religionis zelo; potuit enim credere id licitum exemplo Abraham et ex victoria a Deo sibi data. Alii tan-

dem cum Malvenda, Granelli, Duclot et aliis docent Jephthe votum suum implevisse non mortem naturalem inferendo filiae, sed mortem civilem, eam scilicet perpetuo compellendo ad virginitatem servandam et tabernaculi servitiis addicendo: et revera filia *flevit virginitatem suam in montibus*. Adde inauditum ac turpe apud hebraeos habebatur sanguinis humani sacrificium; e contrario in usu erat mulieres ipsas sacro servitio consacrari. V. Mellini, *Institutiones biblicae*. Veith, *S. Scriptura vindicata*. Calmet, *In Iudic*. Item Bibbia de Vence; *Dissertaz.* t. 2: sul voto di Ieffe. *

223. Q. 4. *Reviviscitne votum primum, quando opus secundum post factam commutationem redditur impossibile?*

R. Si voti commutatio peracta fuit auctoritate superioris, non reviviscit votum primum; quia auctoritate superioris per dictam commutationem remansit extinctum. Hinc si a superiore pro eleemosyna voto promissa subrogatum est jejunium tali die designato, si jejunare noluisti, peccasti; sed non amplius teneris ad eleemosynam. Si vero commutatio sit facta a vovente, votum reviviscit, quia privata auctoritas non valet extinguere rem semel promissam, sed illi tantum abunde valet satisfacere; ideo si primae obligationi satisfieri possit, adhuc ipsa remanet, licet opus secundum factum sit impossibile.

An commutato voto reservato, materia subrogata reservata sit? Affirmat Azorius: sed communiter et probabilius negant Layman, Sanchez, Suarez, alique; quia licet materia subrogata habeat idem vinculum voti, attamen non habet idem vinculum reservationis, si hoc materia subrogata non ferat. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 258.

224. Q. 5. *An Pontifex possit dispensare in votis solemnibus?*

R. 1. *Quoad religiosos* affirmant communiter cum Angelico; non quidem hoc sensu, ut simul sint conjugati et monachi remaneant; nam votum castitatis est de Religionis essentia: sed quatenus eos a professione nomine Dei solutos declarat, urgentissima causa interveniente, nimirum ob bonum commune Ecclesiae, regni aut provinciae. Quod quidem Pontifici recte censetur a Deo concessum, cui Deus totius Ecclesiae regimen concessit. Confirmatur ex variis tum antiquioribus, tum recentioribus exemplis ejusmodi dispensationum, ut videre est penes Suarez et Bouvier; ad dubitare de facultate Pontificis postquam dispensavit, instar sacrilegii est, ait Veracrux.

2. Item est de clericis in Sacris; nam debitum continentiae non est essentialiter adnexum Ordini sacro Jure divino; cum Ordo utique sine eo consistere possit, ut patet exemplo Graecorum. Sed sola Ecclesiae Ordinatione vel immediate per illius praeeptum, vel mediate per votum quod in Ordinatione implicite emittitur, ut docet probabilius s. Thomas. Unde Romanus Pontifex bene poterit clericos, licet in Sacris, solvere ab hac gravi obligatione, sive declarare nomine Dei eos absolutos. Communiter tamen cum Salmanticensibus excipiunt sacerdotes, quibuscum dispensare semper magna indecentia est; quanquam urgente causa etiam cum ipsis Ecclesia dispensavit, ita tamen ut ab officiis clericalibus omnino arceantur dispensati, ut sic omnis auferatur indecentia: sic Continuator Tournely refert Benedictum IX permisisse Ramiro presbytero, et Religionem professum, ut labentem Arragoniae prosapiam editis liberis excitaret. Et Julius III cardinali Polo legato in Anglia facultatem fecit dispensandi cum presbyteris, diaconis, subdiaconis, qui tempore anglicani schismatis matrimonium de facto attentarunt, ut si uterque eorum superstes maneat, inter se legitime contraherent, sed omni Ordinum exercitio sublato. Et Pius VII in Constitutione confirmatoria *Concordati* 15 aug.

1801, declarat se per Breve vestigia secutum esse Julii III circa ecclesiasticos viros, qui in Sacris constituti, tempore revolutionis gallicanæ matrimonia attentarunt. V. Liguori, *Opus. Mor.*, l. III, n. 256; et l. VI, nn. 807, 808, 1025 et 1059. Perrone, *De Virtute Religionis*.

(N) Pag. 58.

225. Juramenti honestas: a Clemente XI, Bulla *Unigenitus*, damnata fuit hæc sub n. 101 propositio: *Nihil spiritui Dei et doctrinæ Jesu Christi magis opponitur, quam communia facere juramenta in Ecclesia; quia hoc est multiplicare occasiones pejerandi, laqueos tendere infirmis et idiotis, et efficere ut nomen et veritas Dei aliquando deserviant consilio impiorum.* Et Pseudosynodus Pistoriensis a Jansenistis consarcinata ausa est tradere: 1) *jurare sine extrema et ineluctabili necessitate esse actum irreligiosum, documentis divini Præceptoris, et aureæ simplicitati Evangelicæ contrarium;* 2) *juramenta communi sensu pro vetitis habita fuisse a ss. Patribus, et ideo improbanda ea quæ Curia ecclesiastica.... in investituris et in sacris ipsis Episcoporum Ordinationibus adoptavit.* Sed sub n. 75 utraque propositio a Pio VI, Bulla *Auctorem fidei*, proscripta fuit *tanquam falsa, Ecclesiæ injuriosa, Juris ecclesiastici læsiva, disciplinæ per Canones inductæ et probatæ, subversiva.* V. Guasco, *Dizionario ricciano ed antiricciano* Vº *Giuramento*.

Ceterum etsi juramentum res bona sit, non ideo illud expedit frequenter usurpare; non enim expedit, nisi debitis fulciatur conditionibus, inter quas illa est, ut nemo temere usurpet sanctum Dei Nomen. Hinc d. Thomas juramentum comparat medicinæ ad sanandum efficaci, quæ quanto est salubrior si debite sumatur, tanto magis nocet si eam quis temere recipiat. Hac de causa Christus juramentum indiscriminatim prohibuit: res erat cum hypocritis Pharisæis, qui in omni re temere juramentum usurpabant. Revera (ait *Stapp*, § 237), homines pii, dum ipsis a judice juramentum imponitur, nonnunquam tanto horrore corripuntur, ut, quamvis omnes conditiones legitimi juramenti adsint, ad illud tamen quasi tremebundi accedant. Et utinam satis cautum foret, ne per jurandi frequentiam hic religionis sensus paullatim obtundatur! Ad rem Augustinus (Serm. CLXXX): *Falsa juratio exitiosa est, vera juratio periculosa est, nulla juratio segura est.*

Sed addes: *Christus dicit aperte juramentum a malo esse; nam ait: Sit autem sermo vester, est, est, non, non; quod autem his abundantius est, a malo est* (Matth. v) — R. Hisce verbis Christus tantum innuere voluit (ait *Catechismus R.*) juramentum oriri ab humana infirmitate, quia homines fallaces sunt; si enim tales non essent, nullum juramentum foret necessarium.

226. Locutiones variae: Quid de hisce locutionibus: juro ita esse; per conscientiam animæ meæ; hoc est verum ut Evangelium; vivit Deus; coram Deo loquor; per hunc Dei ignem, per Jovem, Bacchum?

R. Ad singula: 1) *Juro ita esse*, non habetur in communi acceptione ut juramentum; cum nec implicite nec explicite, divinum testimonium impleretur. Excipe nisi jam præcesserit interrogatio de jurejurando: satis enim tunc determinaretur; 2) *Per conscientiam animæ meæ*, pariter juramentum non est: quia hic principaliter intenditur conscientia; 3) *Neque juramentum sunt illa: hoc est verum ut Evangelium*; nam notant potius assimilationem, quam veram invocationem; 4) *Hæc verba: Vivit Deus, Deus veritas est, coram Deo loquor*, ex circumstantiis sunt resol-

venda: si enim tantum renuntiando proferantur, non videntur constituere verum iuramentum. Item est si dicatur: *Deus mihi testis esse potest; scit Deus, quod ita est; coram Deo ita est*; 5) *Per hunc Dei ignem est iuramentum*; quia Deum nominando principaliter ad ipsum refertur ignis; 6) *Falsa jurat qui per falsos deos jurat; quid enim tam est a veritate alienum, quam mendaces et fictitios deos* (si serio fiat) *tanquam verum Deum testari?* ait *Catechismus Rom. II præc. Decal.*

Quid (addes) si quis dicat: habear uti hæreticus, si hoc est falsum?

R. Non censetur jurare; quia nulla hic invocatio Dei habetur. Item hæc: *moriar hic, si ita non est; mihi amputetur manus, caput, vel diabolus me auferat*; quamvis sint habenda uti iuramenta, si per modum execrationis dicantur, vel si expresse nominetur Deus; communiter tamen ita non censentur, sed resolvuntur in quandam sponsionem, seu pænæ obligationem, et significant ordinarie: *si res ita non est, spondeo meam vitam, etc.* Verba tamen sunt christiano indigna!

227. Iuramentum solenne et simplex. Iuramentum aliud est *solemne*, quod magno apparatu; aliud *simplex* quod solo Evangelii (vel solo pectoris) tactu emittitur. Verum neque pectoris neque Scripturæ tactus est de necessitate per se loquendo ad iuramentum coram Deo, cum illud animus et verba faciant. Hinc Titius si iuravit tangendo Biblia adulterina, v. g. Diodati, credens illud genuinum opus, tenet iuramentum. Aliter tamen dicendum, si illi nota fuit talis Biblicorum qualitas; tunc voluisset in falsitate jurare, ideo non iuramentum est, sed sacrilegium. De iuramento solenni quoad Regnum Pedemontanum vide *Pratica legale*, t. x; et *RR. Constitution.*, l. III, t. XIV. Hodie tamen simplex tantum in usu esse videtur: vide *Circolare del Ministro di grazia e giustizia ai membri dell'ordine giudiziario*, 8 sett. 1855; ubi etiam de iuramento ab hebræis emittendo, quod fit tangendo Biblia ab eorum Concistorio probata.

Laici semper jurant tangendo Evangelia; modus autem jurandi ecclesiasticorum, etiam coram ecclesiastico, est ut jurent non tactis, sed propositis tantum Evangeliiis, et manu pectori admota. Id jure præcipitur solis Episcopis (cap. VII, *Cum in*, de juram. calum.); sed commune evasit pro omnibus clericis in Sacris (imo alicubi pro clericis omnibus). Hoc tamen procedit tantum: 1) De iuramento in iudicio, nam extra iudicium quando personæ ejusmodi jurant et fidei professionem faciunt consuetudo est, ut illud faciant tactis Evangeliiis: 2) Quando causa non est ardua et gravior (C. *Quotes*, IX, c. I, q. 7); secus jurandum est adhuc tactis Evangeliiis, ut si agatur de abjuratione schismatis: *Gonzales, Abbas; Schmalzgrüber*. Si debeat jurare hebræus iuramentum emittat tangendo aliquam veteris Testamenti partem; idque non in oratorio hebræorum, sed vel in tribunali vel alio loco designato a iudice. Ita S. Officii Congr. 17 aug. 1826 probante Leone XII.

In lege civili ex Codice *processus pœnalis* art. 285, habetur: *Il giuramento sarà prestato dai testimoni o periti, stando in piedi, la mano destra sopra i santi Evangelii, alla presenza dei giudici.... I non cattolici presteranno il giuramento secondo i riti delle loro credenze. Et in Codice processus civilis, art. 226: Il giuramento si presta pronunciando le parole: giuro, chiamando Dio in testimonio della verità di quanto dichiarato, ecc.... osservati nel resto i riti speciali della Religione professata dalla stessa parte.* Ex quibus verbis plures contendebant etiam ecclesiasticos semper jurare debere more laicorum tacto Evangelio, non pectore. Sed aliter declaratum habemus ab ipsa civili auctoritate: *Quando l'imposizione della mano sul petto vincola la loro coscienza, come quella del*

laico il tatto del Vangelo, è tale circostanza indifferente agli occhi della legge, e nulla influisce al suo scopo. Corte di Cassazione. Milano, 31 agosto 1860. (Bettini, *Giurisprudenza*, vol. xii). Et anno 1853, 19 genn.: *Gli ecclesiastici possono giurare tacto pectore more sacerdotali; un tal uso come relativo a semplice diversità di forma ed estrinseco alla sostanza del giuramento, non contiene verun privilegio inconciliabile cogli ordinamenti posteriori al Codice di procedura* (Bettini, vol. iii).

* At hodie juramentum estne appetendum et a civili lege exigendum? « Il giuramento è un atto religioso, giacchè consiste nel chiamar Dio a testimonio della veracità d'una narrazione, o della sincerità d'una promessa. Esso suppone nella persona l'ossequio e il timor di Dio, e serve a stringere con assai più forte vincolo la sua coscienza. Di qui segue che a misura che i costumi in una società si depravano e s'illanguidisce l'idea di Dio, il giuramento perde di virtù ed efficacia. Così è accaduto nei giorni nostri: qual giuramento ha impedito in tale o tal altro Stato la fellonia?... In tanta decadenza dunque della pubblica coscienza il giuramento è una sacrilega superfluità, che non deve tollerarsi... Il progresso moderno ha bandito Dio dalle sue istituzioni sociali: lo Stato professa l'ateismo politico; in tal condizione per lui il giuramento che tutto fondasi nell'idea di Dio e nella viceversa dovuta a Dio, non può essere altro che una incoerenza, una finzione, un atto d'ipocrisia. » *Civ. Catt.* Ser. viii, t. 3 pag. 455. *

228. Juramenti obligatio.

Q. 1. *An obliget juramentum factum contra primum juramentum?*

R. Si secundum juramentum opponatur priori in materia jam jurata non tenet, ut si jurasti matrimonium Cajæ, et postea illud jures Titie; quia esset de illicito. Aliter est, si secundum juramentum opponatur primo in actu jurandi tantum, ut si jurasti non amplius jurare, sed postea jures, v. g. jejunare, teneris ad jejunium; quia hoc juramentum est de materia licita, etsi peccaveris jurando.

Q. 2. *Quid de illo qui voto se obstrinxit ad nunquam jurandum, et a judice compellatur jurare in judicio?*

R. Tenetur jurare; nec opus habet ut dispensetur a voto; quia hoc votum non extenditur ad juramentum emittendum ex ordine publici judicii; et tunc non est de meliori bono, cum juramentum quod publica justitia exigit, præstare melius sit. *Schmalzgrüber.*

Q. 3. *Quid de juramento promissorio dolose emisso?* Tripliciter potest aliquid dolose cum juramento promitti: sine animo jurandi, sine animo se obligandi, et sine animo adimplendi.

1. Qui aliquid juramento promittit, sed sine vero animo jurandi, nempe non cum animo se obligandi ex vi virtutis Religionis, sed ex vi solius promissionis humanæ, peccat, uti constat ex propositione ab Innocentio XI sub n. 25 damnata: *Cum causa licitum est jurare sine animo jurandi, sive res sit levis, sive sit gravis*; nam illuditur divinum testimonium. Docent tamen communissime, eum peccare tantum venialiter, si aliunde habeat animum implendi, neque res sit coram judice vel in contractibus; tunc nulla deceptio contra justitiam, cum intentio habeatur rem promissam præstandi; sed solum tunc inanis divini Nominis usurpatio adesset.

2. Qui juramento aliquid promittit, sed sine animo se obligandi, communius dicunt, quod graviter peccat; cum videatur gravis irreverentia adducere Deum in testem, et nolle ejus testimonio obstringi. Sunt tamen qui docent, id valde probabiliter esse tantum veniale; nam sine animo se obligandi nulla vera promissio, nullumque subsistit juramen-

tum et, illud violari non potest; non enim potest intelligi juramentum, nisi ut productivum obligationis. Si ergo hanc excludis, et juramentum excludis; ergo habetur sola vana usurpatio divini Nominis. Imo probabilius sic jurans per se non tenetur juramentum servare: tum quia invalidum; tum quia Deus juramenta promissoria non acceptat, nisi juxta jurantium intentionem, quæ cum non sit se obligandi, non importat, nisi simplex propositum quod in conscientia sub peccato non obligat. V. Li-
guori, *Opus Mor.*, l. III, n. 172; Tamburini, *De Decal.*, lib. III, c. 3.

3. Qui juramento aliquid honesti promittit cum animo jurandi et se obligandi, sed non implendi, v. g., si quis vere juret se eleemosynam daturum, sed cum animo non standi promissioni, peccat mortaliter, quia violat quod vero juramento juravit. Et semper tenetur servare promissum; illa enim nolitio executionis non impedit, quin revera posita fuerit substantia juramenti et consequenter ejus obligatio. Idem est, si quis non advertit ad obligationem juramenti; nam obligatio sequitur ex illius natura, nisi illa positive excludatur.

229. Practicæ resolutiones.

1) Quoad juramentum servandi statuta alicujus collegii, universitatis, congregationis, scholæ, etc., attende has regulas: a) Tale juramentum intelligitur de statutis editis, non edendis; b) Intelligitur obligare sub gravi aut levi, vel tantum ad pœnam, etc., ad modum quo obligat ipsum statutum; c) Hoc juramentum non obligat ad statuta quæ non habent amplius vim ob desuetudinem, vel quia sic sunt usu recepta. Idem est si a majori parte communitatis non observetur statutum. Hinc inferunt: Officiales, qui jurant servare taxam præscriptam, non peccant aliquid recipiendo, si stipendium sit manifesto insufficiens. *Azorius, Suarez, Sa, Sanchez.*

2) Juramenta de servando secreto, quæ præstantur in Congregationibus circa electiones, etc., obligant graviter vel leviter juxta nocumentum quod afferre possunt; nam obligatio juramenti sequitur obligationem secreti. Item est de juramento servandi secretum circa artem conficiendi aliquam medicinam, sanandi aliquas infirmitates; imo non obstante juramento, teneris ex caritate eam revelare, si aliter quis subiret grave periculum mortis, vel si ars ideo cum illo moreretur cum pernicio reipublicæ, atque aliter infirmi nequeant sanari, cum juramentum non sit ad damnum. D. Thomas, Croix, Suarez, Billuart, etc. Attamen quoad eos qui utilia inventa vel occultant vel secum interire patiuntur, audiatur Stapf, § 374: *Equidem condignum foret, ut talibus justum præmium obtingeret, et præsertim expensæ hunc in finem factæ refunderentur. Attamen etiamsi ex hac parte aliquid desideretur, tales nihilominus divinæ Providentiæ parum respondent, ubi talentum sibi Deo concessum in terram defodiant.*

3) Qui juravit judici se dicturum quæ novit, non tenetur ei revelare occulta, ad quæ judex non habet jus. Item qui juravit se solutorum debitum intra mensem, non tenetur, si terminus a creditore prorogetur; quia cum hic cedat juri suo, cessat obligatio promissionis et consequenter juramenti.

4) Qui promittit concubinæ cum juramento aliam non cognoscere, negant aliqui ipsum ad illud teneri; quia est ad pravum finem, ad conservandam nempe cum concubina amicitiam. Sed alii probabilius affirmant, quia ex regula generali debet impleri juramentum semper ac potest sine peccato; occasio autem dicta venit per accidens.

5) Qui promittit cum juramento redire ad carcerem, juxta alios non tenetur redire cum probabili periculo gravissimi damni injusti; nam

esset se illi sponte offerre. Sed multo probabilius potest, quia posita promissione, redire est actus virtutis.

6) *Tilius juravit solvere centum aureos; quid si solvat totam summam, excepto uno asse?* Non peccat mortaliter, quia ille cui summa debetur, non solet partem minimam curare. Item excusant a mortali promissiones juratas rerum exiguarum non adimpletas; vel quia adimpletio non exigitur rigorose; vel quia materia id non tolerat in communi aestimatione. Ita juramenta urbanitatis non præcedendi, non accipiendi latus dextrum, etc., habent hanc conditionem, *si alter acceptat, vel permittat*, etc. Ita etiam excusantur parentes, qui jurant dare filiis munuscula et postea non implent; hæc generatim non solent accipi in rigore. *Dens, Billuart.*

7) *Famulus jurat filio-familias, quod ejus fornicationem nulli manifestabit; quid?* Tenet juramentum; nisi silentium det occasionem alterius fornicationis, vel nisi adsit necessitas correctionis vel justa interveniat superioris interrogatio.

8) *Paulus ex metu injusto juravit latroni se illi daturum centum florenos intra tres dies: ast Paulus moritur ante illud tempus; quid?* Hæres Pauli non tenetur ad illos tradendos; quia obligatio fuit mere personalis et solius Religionis: non justitiæ aut debiti realis.

9) *Jurasti Petro, te assumpturum statum religiosum; potestne Petrus tibi remittere talem juramenti obligationem?* Non potest; quia illud juramentum fit solum Petro uti testi; non vero tanquam personæ, in cujus favorem principaliter juratur. *Dens.*

10) *Quando quis se sponte offert ad juramentum, vel legitime ad jurandum compellitur, peccat mortaliter, si alieno sensu juret?* Affirmative, et id maxime locum habet in judiciis et contractibus; in his enim est gravis deceptio partis: in illis vero fit contra obedientiam superioris, et pervertitur judicium. Accedit, quod quando non subest causa legitima utendi ulla calliditate, videatur falsum jurasse; præsumitur enim jurasse ad mentem exigentis, ut communiter fieri solet. *Lessius, Navarrus, Cajetanus et Sotus. V. Liguori, Op. Mor., l. iii, n. 181.*

11) *Quidam anonymus quæsierat (revocata a nonnullis gubernatoribus jurata gubernii forma): 1) è lecito o non lecito ai Principi il mancare ai propri giuramenti? 2) Fu una violenza sufficiente a salvarli dallo spergiuro la minaccia di perdere il trono? 3) Ammesso che sì, non si può dire, a più forte ragione, che non obbliga il giuramento dei sudditi, quando sono posti nel bivio o di morire di fame o di giurare per ottenere un impiego? 4) Si possono salvare gli Stati con un grande scandalo, sebbene tendente ad uno scopo utile? 5) Possono i Principi sciogliere i loro sudditi da un giuramento prestato dinanzi a Dio, quando appunto essi con giuramento gli avessero sciolti dalla loro assoluta autorità?*

« La risposta è facilissima, bastando solo il prendere fra le mani qualsivoglia dei Moralisti cattolici, i quali, già da secoli, hanno risposto a tali quesiti, a caso vergine, senza sospetto di voler gratificare o Ferdinando II, o Leopoldo di Toscana, o Francesco-Giuseppe. Ondechè non è meraviglia che i giornali cattolici non abbiano voluto ripetere il detto dai Teologi morali. Pure, giacchè siamo interrogati, ecco come rispondiamo precisi e schietti, anzi come risponde per noi al primo quesito s. Alfonso de'Liguori, la cui dottrina, per testimonianza della Chiesa, può seguirsi tranquillamente da ogni coscienza cattolica. « Il » giuramento fatto in favore d'un terzo dee mantenersi, semprecchè » mantener si possa senza colpa. » (*Lib. iii, num. 177*). E con più forza sotto il num. 192: « Una promessa giurata che sia stata accettata da

» un terzo, nemmeno dal sommo Pontefice può venire rimessa, senza il consentimento di colui, al quale è stata fatta. » È dottrina comune: Principi e sudditi l'hanno da osservare. Questo per ciò che riguarda l'obbligo del giuramento: udiamo ora dal Santo istesso le cagioni che possono annullarne l'obbligazione. Sono al proposito nostro 1° se la cosa promessa, di buona che era, divenga cattiva o illecita, o impedisca un maggior bene o cagioni un male maggiore; 2° se cessi il fine per cui la promessa era fatta; 3° se così permettano le tacite condizioni che in ogni giuramento promissorio si debbano intendere accluse; e sono: I, se potrà; II, se il superiore sarà contento; III, se lo stato della cosa non cambi notabilmente. Così non è altrimenti tenuto a mantenere il giuramento, quando sopravvenisse pericolo di morte, d'infamia o d'altro grave danno, perchè è da credere che in tal caso non abbia inteso obbligarsi, trovandosi diversa la cosa da quella che promise (nn. 87, 88).

» Ecco dunque la risposta *precisa e schietta* al primo quesito che è il capitale, e dalla cui soluzione dipende quella degli altri! NON È MAI LECITO AL PRINCIPE (come non lo è all'ultimo dei sudditi) IL MANCARE AI GIURAMENTI. Può tuttavia incontrar caso, in cui il Principe possa, anzi debba giudicare che il giuramento non tenga, perchè più non è, o meglio perchè non sarebbe stato, o meglio ancora perchè non fu mai, in quanto il giurante non avrebbe giurato, nè lecitamente avria potuto, se avesse preveduto quel caso; e così dee suppersi che implicitamente lo abbia escluso. Se voi aveste giurato di menare domani sera un vostro fratellino alla cena, ove questi fosse domattina sorpreso da una violenta febbre, vi credereste voi obbligato in forza del vostro giuramento di menarlo la sera alla cena per mandarlo posdomani al sepolcro? Qui il vostro buon senso vi dispensa dall'obbligo di consultar Moralisti. Or fate conto che il caso di un Principe può non essere dissomigliante da questo. Anzi possiam recarvi un esempio più calzante e la cui forza negli Stati Sardi s'intenderà meglio forse che altrove. Supponete, per una pura ipotesi, che Carlo Alberto nello ascendere al trono avesse giurato di mantenere gli ordini di monarchia assoluta, vigente la quale assumeva il governo. Lo direte spergiuro perchè nel 48 per gravi circostanze concesse uno Statuto? Voi certo no, e noi neppure; ma perchè dunque questa morale buona per dare uno Statuto, non conta nulla per ritirarne un altro? Da questa risposta al primo quesito si rende vano il *secondo*, stantechè non si tratta di revocare il giuramento dei Principi quasi pretrato per timore delle minacce; ma si veramente si tratta di giudicare che un giuramento più non tiene, perchè più non esiste, in quanto si è avverato erroneo nel supposto che tutto il popolo lo chiedesse e nocivo negli effetti, alle sostanze, alla quiete e specialmente alla Religione dei popoli. — Quindi svanisce anche il *terzo*: il quale per altra parte suppone che non vi sia altro modo di vivere, che lo stipendio dei pubblici impiegati; ed oltre a ciò riguarda non un giuramento fatto, ma un giuramento da farsi, la cui onestà dev'essere antecedentemente assicurata da chi lo presta. Il che non fa al proposito nostro, e però lo trasandiamo.

» Al *quarto* rispondiamo non essere mai lecito lo scandalo, nè anche per salvare lo Stato. Ma se qualche fariseo finga scandolezzarsi di una azione ragionevole e obbligatoria, propagando cotesto scandalo nei semplici e idioti, è chiaro non doversi sacrificare a tali apprensioni il vero bene, ma il meglio essere disprezzare gl'ipocriti e illuminare i semplici. — Al *quinto* quesito, la risposta è inclusa nei precedenti, giacchè le

stesse ragioni di falso supposto e di pubblico danno, per le quali un principe è autorizzato a revocare il proprio giuramento, vietano ai sudditi l'esigerne l'adempimento. Epperò non dal Principe, ma dalle ragioni medesime vengono invalidate le obbligazioni che i sudditi contrassero col giuramento. » *Civ. Catt.*, ser 1^a, vol. viii.

230. Juramentum pejeraturi: *An liceat petere juramentum a pejeraturo?* Contra Vasquez affirmant probabilius Cajetanus, Filliucius, Salmanticenses, Suarez, Tournely aliique, si adsit gravis causa; nam tunc perjurium ex sola pejerantis malitia sequeretur: neque alter potest dici illius causa moralis, cum utatur jure suo. Esset si judex petit juramentum ratione officii, seu ex ordine juris; vel si magni tua interest ad fraudes alterius manifestandas, ut jus tuum consequaris. At si non adest gravis causa, petere juramentum a pejeraturo esset contra reverentiam Deo debitam et charitatem proximi; de hac causa habet Augustinus: *qui scit et cogit jurare, homicida est.*

Licet item cum causa juramentum exigere ab eo qui juraturus sit per falsos deos; cum causa enim permitti potest malum alterius. Augustinus ait: *Qui utitur fide illius, quem constat jurasse per deos falsos, et utitur non ad malam rem, sed ad licitam et bonam, non peccato ejus se sociat, quo per daemonia juravit; sed bono pacto ejus, quo fidem servavit* (Epist. cliv). Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 77.

231. Juramentum cum mentali restrictione: Restrictio mentalis definitur: *actus mentis, quo quis suum sermonem detorquet vel restringit ad sensum diversum ab eo, quem verba nude ac prima fronte spectata, praeferunt.* Duplex est: alia late, seu non pure mentalis, quæ nempe ex modo interrogandi vel respondendi, ex usu recepto vel ex aliis circumstantiis ab auditoribus generatim intelligi potest, etsi defectu advertentiæ, non percipiatur; v. g., si petenti mutuandam pecuniam respondeam: *Non habeo*, subintelligendo, *quam tibi mutuo dare velim.* Alia est pure mentalis, quæ ex nullis adjunctis ab auditore intelligi potest: ut si quis interrogatus, an rem surripuerit, respondeat *se non surripuisse*, intelligendo se sinistra manu non surripuisse.

Ad restrictionem mentalem revocatur æquivocatio seu amphibologia (id est sermo ambiguus diversos habens sensus). Hæc alia est *indeterminabilis* seu stricte dicta, si ejus genuinus sensus ex nullis indiciis potest dignosci; alia late dicta seu *determinabilis*, si verus sensus ex exterioribus circumstantiis satis potest deprehendi. Porro æquivocatio late dicta generatim tripliciter contingere potest: 1) Cum verbum habet duplicem sensum omnino diversum: v. g. verbum *volo*, sonat tam *velle*, quam *volare*, in persona prima numeri singularis modi indicativi, temporis presentis. 2) Cum sermo ipse duplicem sensum exhibet, v. g., si dicam *hic liber meus est*, duo possum significare valde diversa, vel me esse dominum libri, vel me esse ejusdem auctorem. 3) Cum vocabula habent duplicem sensum, unum magis communem, alium vero minus: seu unum literalem, alium spiritalem, uti cum dixit Christus de Joanne Baptista; *ipse est Elias*. Hoc etiam sensu viri pii dicunt cibos delicatos sibi nocere, id est spiritus mortificationi.

* Porro si sermo sit de restrictione pure mentali aut de æquivocatione stricte sumpta, jam diximus illam esse illicitum ac turpe mendacium. Hinc Innocentius XI has damnavit propositiones; sub n. 26: *Si quis vel solus vel coram aliis sive interrogatus sive propria sponte, sive recreationis causa sive quocumque alio fine juret se non fecisse aliquid quod revera fecit; intelligendo intra se aliquid aliud quod non fecit, vel aliam viam ab ea in qua fuit, vel quodvis aliud additum verum, revera*

non mentitur nec est periurus. Sub. n. 27: Causa justa utendi his amphibologiis est quoties id necessarium aut utile est ad salutem corporis, honorem, res familiares tuendas; vel ad quemlibet virtutis actum; ita ut veritatis occultatio censeatur tunc expediens et studiosa. Sub. n. 28: Qui mediante commendatione vel munere ad magistratum vel officium publicum promotus est poterit cum restrictione mentali præstare juramentum quod de mandato regis exigi solet, non habito respectu ad intentionem exigentis, quia non tenetur fateri crimen occultum. Aliter est si agatur de restrictione late mentali et æquivocatione late dicta; hæc cum causa licita est. Augustinus (Lib. contra mend. c. x): quamvis omnis qui mentitur velit celare quod verum est; non tamen omnis qui vult quod verum est celare, mentitur. Et Angelicus (2. 2. q. 69 et 110 a. 2) licet veritatem occultare prudenter sub aliqua dissimulatione.

Huc item revocatur *simulatio*, cum nempe quis per factum externum aliud videtur significare quam in animo habet; si ex circumstantiis alii possunt conjicere ad alium finem id agi, licita est (en *simulatio materialis*). Si non possunt alii cognoscere, sub illa agendi ratione latere alium finem, est illicita (et en *simulatio formalis* quæ est mendacium facti). Ex hisce principiis deducitur:

1) Josue licite fugere simulavit, ut hostes longe abducerentur ab urbe *Hai*, et reliqui milites irruerent in urbem; hoc etiam inimici suspicari debuissent. Ita Dominus apud Emmaus finxit *longius ire*, non intendens ut discipuli crederent; sed volens significare revera sē iturum longius nisi ab eis invitaretur. *

2) Confessarius affirmare potest etiam cum juramento, se nescire peccatum auditum in Confessione, subintelligendo, *ut hominem*; quia interrogans non habet jus, nisi ad notitiam communicabilem.

3) Reus, vel testes a iudice non legitime interrogati possunt jurare se crimen nescire, subintelligendo se nescire crimen, *de quo legitime possint inquiri*.

4) Qui venit de loco, qui falso putatur morbo infectus, potest negare se illinc venire, scilicet, *ut pestilentia infectus*, qualis est et esse debet interrogantium animus.

5) Invitatus ad mensam et rogatus, an cibus sit bonus, potest affirmare esse talem, licet revera sit insipidus, intelligens *ad mortificationem et penitentiam*: et aliunde omnes sciunt quod ex urbanitate eo in casu sic responderi solet, quomodolibet sit confectus cibus.

6) Qui mutuum accepit et satisfecit, si postea iterum urgeatur, potest negare accepisse mutuum, *ut nempe denuo debeat solvere*.

7) Qui habet unum panem sibi necessarium, respondere potest se nullum habere pro eo, qui petit, commodatum; quia non habet quem commodare possit, de quo solo ille interrogat: ita De-Lugo. Idem dicit Cardenas de pecunia petita, si domino ea sit necessaria.

8) Creditor ex instrumento potest asserere cum juramento nihil sibi solutum, si pars sit quidem soluta, sed ex alio capite ipse habeat creditum, quod probare non potest; modo aliis creditoribus anterioribus non inferat damnum, nec juret talem summam sibi deberi ex illo instrumento: ex quo patet, quod in praxi id vix habere potest locum.

9) Qui fuit coactus ad matrimonium, potest asserere non contraxisse, nempe *libere*. Qui non tenetur ad gabellas, potest dicere, *se nihil ferre*, ut solvere teneatur

10) Non sunt mendacia, sed licite proferuntur cæremoniæ, protestationes, ut *osculor manus, offero me famulum*; quia ex communi usu accipiuntur uti verba materialia prolata tantum ad honorem vel ad ur-

banitatem. Voit; et Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 153 et seqq., ubi plures casus; item vid. *de mendacio*.

11) Si quis interrogetur de re, quam celari expediat (salvo meliori consilio) respondere poterit, *dico non*, quasi dicat: *profero hanc particulam negativam non*. Verbum enim *dico* duplicem sensum exhibet, nempe communem *asserere aliquid*; et minus communem in vulgari loquendi usu nempe *proferre aliquod vocabulum*. Narrant: « Un vanarello predicatore domandò un tale, che gli pareva del suo sermone: questi per cavarsela rispose: « Ha detto *ottimamente, egregiamente, divinamente*, intendendo di dire: *ha detto queste parole nella sua predica*. »

12) Regulariter possunt uti restrictione late mentali personæ publicæ interrogatæ de rebus suæ fidei commissis, ut secretarii, parochi, duces, magistratus, advocati, medici, obstetrices, etc. Si enim ejusmodi personis commissa violarentur, gravissima certo sequerentur incommoda. Ceterum (non diffitemur) ardua est præsens quæstio, in qua possumus decipi tum in assignanda legitima causa, tum in usurpandis legitimis loquendi formulis; de facili enim restrictio late mentalis esse potest pure mentalis. Quare caute procedendum, ne humanæ societati noceamus, ne confusionem inducamus, ne christianæ simplicitati derogemus; sed quoad potest *sit sermo noster, est, est; non non*. Matth. v. V. Frassinetti, *Compendio della Teol.* t. I nota, 85.

232. * Quid de Jacob, qui patrem decepit se fingendo primogenitum Esau (*Gen.* 27); de Judith, quæ tot mendaciis Holophernum decepit (*Jud.* 11); de obstetricibus Ægypti quæ regi mentierunt (*Exod.* 1); de angelo Raphaele qui se esse ait Azariæ filium (*Job.* 5); de Abraham qui uxorem suam dixit esse suam sororem (*Gen.* 12)?

R. Ad 1) Alii dicunt Jacob revera fuisse mentitum, sed id licitum credidisse verbo matris innixum quæ ad id ipsum compellebat; alii tenent verum dixisse tum jure venditionis et repræsentationis, siquidem ipse successerat in locum Esau, qui sibi vendiderat jura primogenituræ, tum ex Dei decreto matri patefacto illis verbis: *major serviet minori*. — Ad 2) ait Angelicus 2. 2. q. 160. a. 3 quod Judith laudatur non quia mentita est Holopherni, sed propter affectum quem habuit ad salutem populi. Quamquam alii a mendacio eam excusant, quia in ejus dictis conditionem subintelligebat; et certo attento tantum causarum naturalium cursu poterat dicere certo gentem suam perituram etc. Alii si non a mendacio, excusant tamen a peccato, quia ex ignorantia putavit esse licitum mentiri pro patria tuenda. Sane apud veteres hæc erat opinio licere mendacium gravi causa interveniente, ut notat Augustinus (*De mendacio* c. 1). — Ad 3) *obstetrices* fuerunt remuneratæ ut docet Angelicus cum Augustino, non quia mentitæ sunt, sed quia in populum Dei misericorditer egerunt. — Ad 4) non est mentitus Raphael dicendo se Azariam Ananiæ filium vel ob formæ similitudinem quam præseferebat, eodem fere modo quo dicimus S. Petrum illius imaginem, vel nomina sumendo ex officio quod gerebat (ut solent angeli); nam Azarias significat *Dei auxilium*, Ananias *gratiam Dei*. — Ad 5) Abraham vel est mentitus, bona tamen fide putans id eo in casu licere, vel solum celavit veritatem, verum tamen dicendo; nam Sara erat neptis ejus; at nepotes vocabantur etiam fratres; sic Loth dicitur frater Abrahæ (*Gen.* 13). V. A. Lapide, Calmet, Veith, Mellini, Nicolai alique commentatores passim. *

(O) Pag. 63.

233. Adsunt inter incredulos ætatis nostræ, qui festorum institutionem dicteris suis insectantur, et dixerunt in corde suo; *quiescere faciamus omnes dies festos Dei a terra* (Psal. LXXIII). Inaniter tamen; ad festa enim celebranda vel ipsa natura homines impellit, adeo ut qui Festa nostra abrogare tentarunt, alia debuerint a civili ipsa potestate substitui. Sane nulla gens barbara, quæ suam divinitatem festis non excolat: hinc merito Pius IX Encycl. *Quanta cura damnavit eorum doctrinam, qui impie pronuntiant... Esse de medio tollendam legem qua certis aliquibus diebus opera servilia, propter Dei cultum prohibentur, fallacissime prætexentes commemoratam... legem optimæ publicæ æconomæ principis obsistere.*

« L'uomo non vive di solo pane; *non in solo pane vivit homo*. Egli ha molto più mestieri del cibo dell'anima: della preghiera a Dio, della ricordanza dei divini beneficii, del pensiero della vita avvenire, dell'intendimento dei propri doveri; a tal fine è istituito il giorno di festa; *dies septima mandatur sanctificanda, idest deputanda ad vacandum Deo*. (S. Tommaso, 2, 2, q. 122, a. 4)... Egli è vero che i banditori di menzogna spacciano che essi vogliono il lavoro eziandio nel dì festivo *pel bene dello stesso operaio, acciò col lucro gli si accrescano i mezzi di agevolezza*. Ma questa è una nuova fallacia per doppio capo. Prima, perchè più che l'agiatezza materiale, all'operaio fa pro l'agiatezza dello spirito; e a questa giova grandemente il riposo della festa, applicato alle cose di Dio e dell'anima, e il cui effetto immancabile è una certa spirituale letizia che inonda e molce soavemente il cuore dell'uomo pio. In secondo luogo, più che l'agiatezza esterna, l'uomo ha bisogno di sentire l'interna sua dignità; ed a questo conferisce mirabilmente il dì festivo, che sottraendolo dal lavoro lo agguaglia in modo sensibile a tutti gli altri nell'unica dipendenza da Dio. » (Civ. Catt. ser. 5^a t. IV: *Dell'astinenza dal lavoro nel dì festivo*).

Nonnulla proferamus testimonia quæ videre est in libro: Paganessi, *Della santificazione delle Feste*; Milano: « L'imperatore Leone il Saggio, facendo una legge per vietare severamente l'abuso delle opere rurali nelle domeniche, aggiunge queste memorabili parole: « La terra non sarà meno feconda, quando i lavoratori saranno più religiosi, e le preghiere attireranno l'abbondanza dal Cielo, meglio che il travaglio dei giorni di domenica. » Et Montalembert ajebat paucis elapsis annis: « Tutti chiedono con meraviglia e spavento, d'onde escano quelle turbe d'uomini senza fede e senza legge, che appajono ne' giorni delle dissensioni sociali, e che simili alle orde dei barbari di quindici secoli fa, minacciano d'inghiottire tutto un incivilimento. È ben giusto d'intimorirsene, non già di farsene meraviglia. Escono essi da quegli abissi, nei quali furono travolti i popoli dacchè furono costretti a lavorare la domenica, e strappati a tutto quanto la Religione aveva immaginato con affetto di madre per istruirli e consolarli in quel gran giorno: e quando fu permesso che il suggello dell'ignoranza fosse impresso nelle loro anime dalla mano di un'insaziabile cupidità. Sono esse fameliche, perchè fu loro tolto ogni alimento morale; mancano di fede, perchè uomini ricchi ed istruiti si sono affaticati per un secolo con insaziabile perseveranza di estirpare quel tesoro dai loro cuori; sono senza legge, perchè troppo spesso i loro padroni e condottieri violando essi medesimi la prima delle leggi, hanno insegnato loro a non rispettarne alcuna. »

Ipse Borussiae Minister hæc mandabat pro toto Regno (1852): « L'esperienza degli ultimi anni ci ha insegnato, che gli è dovere di tutte le autorità di affaticarsi a conservare i principii fondamentali della Religione e della morale. Da lunga pezza l'attenzione pubblica si fissa d'una maniera particolare sulla necessità della santificazione della domenica e delle feste. Si acquistò la convinzione, che il rispetto dei giorni consacrati al culto di Dio, è una condizione essenziale dir moralità del popolo. Noi crediamo bene d'insistere presso le autorità sopra l'importanza di questo oggetto, e sulla grande responsabilità che pesa a questo riguardo sui depositari del potere. Loro raccomandiamo pertanto d'applicare le istruzioni che si pubblicarono conforme alle leggi, e speriamo che si occuperanno coll'esempio a mantenere nel popolo il rispetto alla domenica, e si guarderanno bene di darsi ai lavori della loro carica, eccetto che non v'abbia assoluta necessità... »

Neque dicas civilem Statum festa tueri non posse, maxime ubi religiosi actus liberi sunt, uti in Constitutionali gubernio: *Egli* (ad rem Parisi, *Quesiti di coscienza*, ecc., q. 3) *non fa altro che adottare un mezzo esterno e generale per ispirare ai popoli quei principii di moralità, senza dei quali mal potrebbe governarli.* Et Machiavelli (*Sopra la prima Deca di Tito Livio*, lib. 1, c. 11 e 12) scribit: « La osservanza del culto divino è cagione della grandezza delle Repubbliche; così il dispregio di quello è cagione della rovina di esse. Quei Principi o quelle Repubbliche, le quali si vogliono mantenere incorrotte, hanno sopra ogni altra cosa a mantenere incorrotte le cerimonie della Religione, e tenerle sempre nella loro venerazione. Perchè nessun maggior indizio si puote avere della rovina d'una provincia che vedere dispregiato il culto divino. »

Vel ipse Rousseau (*Lettre à d'Alembert*), habet: « Che si deve pensare di quelli che vorrebbero togliere al popolo le feste, le ricreazioni e ogni specie di divertimento, come tante distrazioni che lo distolgono dal lavoro? Questa massima è barbara e falsa. Se il popolo non ha tempo che per guadagnare il suo pane, tanto peggio per lui. Egli però ha bisogno anche di un tempo per mangiarlo con gioja: altrimenti non lo guadagnerà per lungo tempo. Quel Dio giusto e benefico che vuole ch'egli si occupi, vuole ancora che si sollevi: la natura gli impone ugualmente l'esercizio e il riposo, il divertimento e la fatica. Il disuglio del travaglio opprime di più i poveri operai, che il travaglio medesimo. Volete voi dunque rendere un popolo attivo e laborioso? concedetegli delle feste, offritegli onesti divertimenti che gli facciano amare il suo stato, e gli impediscano di invidiarne uno più dolce. Giorni perduti in questa maniera daranno un abbondante compenso nel rendere più utili gli altri. »

« * Le Feste anzichè nuocere ai commerci e alle industrie, oltremodo gli uni e le altre favoriscono. I secoli del medio-evo che furono i secoli delle grandi Feste, i secoli delle dolci, e solenni domeniche, aprero a noi italiani l'adito ad ogni fatta di commerci. Le quattro famose repubbliche, Amalfi, Genova, Pisa e Venezia osservatrici esatte delle Feste ne fanno fede; mentre in pari tempo coll'osservanza delle feste sacre Roma e Firenze divenivano il soggiorno degli artisti più celebri. E per addurre fatti ancora recenti, sappiasi che non vi ha paese ove tanto severa e quasi eccedente sia l'osservanza delle Feste quanto Londra.... Nè solo al sopravvenire della domenica cessano ivi i lavori e i traffichi, ma sino i pubblici divertimenti di danze, di teatri, di feste popolari. Ora io chieggo Londra e il popolo inglese per questo si ri-

sente forse di danno nei commerci, nelle industrie, nella mercatura? » Giovannini. * V. Pèrennes, *Dell'osservanza della Domenica, considerata sotto i rapporti dell'igiene pubblica, della morale, delle relazioni di famiglia e di città*; opera premiata nel 1859 a Besanzone Gautrelet, *La Domenica rispetto alla religione e alla società*. Modena. Tassoni, *La Religione dimostrata*. Scotti, *Teoremi di politica ecc.*, p. iv, teor. 2. Ventura, *La donna cattolica*, p. 1, § 5. Franco, *Risposte popolari alle obiezioni più comuni contra la Religione*. *Civiltà cattolica*, ser. 1^a, t. 1: *I dì festivi*; ser. 2^a, t. III: *La festa e il giorno di lavoro*. Bresciani, *Sul dì da festa e da lavoro*; dialoghetto. Bergier, V^o *Festa*. Della-Margherita, *Memorandum storico-politico*; et in lib. *Avvedimenti politici*, cap. xxii, habet: *Il governo che trascura la rigorosa osservanza delle feste religiose marcia a ruina tosto o tardi inevitabile: sovrabbondano gli esempi*. Gaume, *Catechismo di perseveranza*, p. 2^a, lez. xxx; it. *La Profanazione della Domenica*. Mullois, *Il libro degli operai*, cap. xvi. Olivieri, *Astinenza dal lavoro ne' giorni festivi*; *La Domenica al popolo* (Lettture catt.). Segur, *La Domenica dei soldati*; favole e racconti. Modena, Comba, *La Religione dimostrata all'intelligenza del popolo*, c. xvii. Alimonda, *Conf. La Domenica*.

234. *An (quæres) ad festum sanctificandum requiratur aliud virtutum exercitium præter Missam et abstinentiam a servilibus?*

R. Sunt qui affirmant (licet non audeant definire, an sub gravi) aliquid amplius requiri, si non ratione præcepti ecclesiastici, saltem divini; cum scriptum sit: *memento, ut diem sabbati sanctifices*. Quæ porro sanctificatio, si major diei pars in humanis rebus absumatur? Nos tamen dicimus, quod quidem *desiderandum est quamaxime*, ut fideles præter Sacri auditionem et abstinentiam a servilibus, alia diebus festis exerceant opera Religionis, actus eliciant fidei, spei et caritatis, divina meditentur, libros pietatis evolvant, Ecclesiam adeant, ut divinis officiis intersint et orent; et si quis legitime impediatur *saltem in domo sua oret*, ut hortatur Augustinus, *et non negligat Deo solvere votum, ac reddere pensum servitutis* (Serm. ccli de Tempore). Sed iis etiam prætermis, præcepto de sanctificandis diebus festis satisfaciunt quoad substantiam, dummodo Missam debitum modis audiant et se a servilibus abstineant; cum tantum hæc duo ab Ecclesia præcipiantur. Ut enim communiter docent Fillucius, Salmanticenses, Sanchez, Sotus, Suaruz aliique, in hoc tertio præcepto tantummodo præcipitur cultus externas et abstinendi a servilibus et Missam audiendi. Confirmatur ex s. Thome, qui docet quod ad interiorem cultum non cogimur, sed movemur a Spiritu Sancto; ideo, ait, *in tertio præcepto Decalogi* (prout ab Ecclesia determinatum est) *præcipitur exterior Dei cultus* (2, 2, q. 122, a. 4). Li-
guori, *Op. Mor.*, l. III, n. 267.

Adde: quot sunt ex ipsis ecclesiasticis, qui non semper concioni intersunt? qui si una vice Sacrum omittant audire vel celebrare festo die, peccatum suum (utpote mortale) fatentur; sed nunquam de concionis omissione se accusant: quæ quidem si essent in præcepto vel unam omittere mortale esse deberet, sicuti mortale est vel unam omittere Sacri auditionem. Nec dicant, quod ipsi instructi jam sunt; non enim hic agitur de necessitate instructionis, sed de necessitate sanctificationis festorum: hoc porro præceptum sanctificandi Festa nullam personam excipit, non clericum, non sacerdotem, non episcopum, non doctum, non indoctum. Ex quibus omnibus rite concludit Bouvier: 1) *Vi præcepti divini aut ecclesiastici fideles non teneri prædictis diebus interiores actus fidei, spei, caritatis, aut contritionis elicere; quia nullibi*

legimus tales actus his diebus esse præceptos; nec sacram concionem audire ob eandem rationem...; 2) Eos qui diebus dominicis et festis ab operibus servilibus abstinent et Missam debito modo audiunt, cunctis aliis Religionis operibus neglectis, licet reprehensibiles, præcepto de sanctificandis præfatis diebus satisfacere quoad substantiam, ita ut mortaliter non peccent. Absolvi ergo et ad Communionem paschalem admitti possunt, si nihil aliud obstat: quamvis fortiter hortandi sunt ad ea præstanda vel fugienda, quæ optimi christiani præstare et fugere solent, et ad quæ sancta Mater Ecclesia tam sollicitè et constanter incitat...; 3) Patere quanti momenti sit distinctio a s. Thoma inducta inter rem præceptam, et sine præcepti sub præcepto non contentum, quam distinctionem plurimi Theologi non attendentes in vagam abeunt doctrinam vel rigidiores emittunt sententias.

Sed maxime nostra conclusio probatur auctoritate Benedicti XIV: Pontifex anno 1744 Constitutione *Paternæ caritatis* ad festorum observantiam tuendam, de Missæ auditione et abstinentia ab operibus servilibus sermonem faciens, jubet et imperat; non ita tamen loquitur de aliis operibus agendo, sed verbis tantum hortatoriis utitur. En verba: *Omnes Christifideles ab operibus servilibus ad quæ peragenda nulla necessitas cogit, omnino abstineant: sed ab omni terrena cura et temporali sollicitudine liberi et vacui ad Ecclesiam pergant: ibi sacrosancto Missæ sacrificio pia animi attentione ingentia Dei beneficia recolentes intersint. Quin etiam exhortamur in Domino, uti in precibus quoque, divinisque laudibus persolvendis, audiendoque Verbo Dei frequentes sint: et per totum festum, quoad fieri potest, se exerceant in iis officiis, quæ christianam pietatem continent et comitantur.*

Communiter autem dicunt Cajetanus, Cuniliati, Hennus, Sylvius, Sotus aliique, non esse verum (ut aliqui volunt), peccatum die festo commissum induere novam malitiam specie diversam, mortalem nempe contra observantiam festorum in Confessione explicandam; nam verba præcepti sunt in proprio sensu accipienda: porro peccata nonnisi metaphorice dicuntur servilia; sed ad literam, ait Angelicus, *dicuntur, ad quorum exercitium servos deputatos habemus* (in 3, d. 37, q. 1, a. 5.). Unde quando idem Doctor ait: *magis contra hoc præceptum agit qui peccat in die festo, quam qui aliud corporale opus licitum facit, de præcepti fine est intelligendus, ne dicatur sibi contradicere* (2, 2, q. 122 a. 4). Et clarius in 4, dist. 32, a. 5, q. 2. *docet tempus diei festi non esse circumstantiam, quæ trahit actum in novam speciem peccati.* V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 46 et 273; et *Homo Apost.*, tract. VI, n. 2. « Non desunt (ait Stapf) qui peccatis, quæ die festo committuntur, notam specialis malitiæ assignant: attamen hæc assertio nimis rigida videtur, nisi forte flagitium tali die commissum directe in contemptum auctoritatis ecclesiasticæ occurrentisve mysterii, vel cum magno aliorum scandalo, ad turbendam illorum devotionem, etc. patratum fuerit. »

Diximus: *desiderandum est quammaxime*; cum enim fideles ad virtutum actus ratione alia teneantur, id est ex Religionis præcepto, qui habitualiter festis diebus iis non vacant (cum tunc negotiis non sint distracti, et invitet occasio et aliorum impellant exempla), in praxi bene dici potest, eos propriæ obligationi deficere, ideo improbandos qui sibi non providet, cum omnia opportune cedunt, haud sibi providebit, remota opportunitate.

235. *Sed finis abstinentiæ a servilibus die festo præscriptæ est, ut fideles rebus divinis operam navare valeant; ergo. Negamus conseq.; nam finis præcepti a præcepto differt longissime: intentio legis sub legem non*

cadit. Exemplo res explicatur: finis abstinentiæ et jejunii est maceratio carnis: quid nunc si quis ob physicam sui constitutionem magis jejunii eibis, quam ipsis carnibus delectetur? nonne hic præcepto nihilominus satisfecit? A pari: finis cessationis ab operibus servilibus est, ut rebus divinis vacantes dies festos sanctificemus; sed finis hic non cadit sub præcepto. Ideo si Missa recte audiat et fiat abstinentia a servilibus, jam habetur observantia præcepti quoad substantiam; quamvis ultro velimus fideles compellendos esse ad finem etiam præcepti implendum.

Sed (inquires) hæc paritas non facit, nam præceptum abstinentiæ negativum est: at præceptum sanctificationis festorum est positivum, id est aliquid faciendi, illud: memento, ut diem sabbati sanctifices. Unde non sufficit a servilibus se abstinere. Respondit Perazzo: præceptum sanctificandi festa: 1) Aliquid negativum continet, ne scilicet opera servilia exerceantur, et quantum ad hoc valet paritas allata et impletur illud: *non facies omne opus in eo*, quin aliud inquirere teneamur. 2) Continet aliquid positivum, ut nempe Divinis vacetur, juxta illud: *memento, ut diem sabbati sanctifices*, et hoc impletur per auditionem Missæ, qui quidem actus positivus est, solemnissimus ac potissimus inter religiosos. Adde vel per ipsam abstinentiam a servilibus, quæ toto festo die perdurat, totum diem sanctificari: illa enim dicuntur sanctificari, quæ divino cultui applicantur: at talis profecto est abstinentia illa. Iterum ad rem doctus ac pius Stapf (§ 218): *Dum consuetudo hujus temporis negotia in honorem Dei suspendimus, dies isti ex communi censu reliquorum hoc ipso secernuntur atque Deo sacrati fiunt. Est quippe aliquod genus sacrificii, quod Deo de tempore nobis concesso offerimus, eidemque ad contestandam nostram pietatem devovemus, ut adeo otium istud vere sacrum dici possit et mereatur.*

Adde: *præceptum sanctificandi festa utpote naturale-divinum, ab Ecclesia non potest coarctari ad solam Missam.*

R. Ab Ecclesia hoc præceptum non coarctatur, sed explicatur et modus illud implendi indicatur: sicut Ecclesia non coarctat præceptum divinum Confessionis ac Communionis, quia declarat illud implendum semel saltem in anno. Quoadusque ergo Ecclesia clare non indicet, aliud amplius requiri ad sanctificationem festorum, tenere possumus cum tot gravibus Auctoribus per Missæ auditionem et abstinentiam a servilibus præceptum impleri, quoad substantiam nempe, et in se spectatum (V. Ituriaga, *Operette*, t. II: *Sulle santificazioni delle Feste*). Ex recentioribus Paganessi multis conatur defendere abstinentiam a servilibus et Missam esse tantum de præcepto Ecclesiæ, cetera vero pietatis opera in festis esse de præcepto divino præstanda. Non tamen audet de mortali accusare qui prima illa facit, secunda vero penitus omittit: quod non satis percipitur, nisi velit docere sub gravi obligare quidem præceptum Ecclesiæ, non autem naturæ ac Dei præceptum. Quod autem addit habituales omissionem peccatum esse ob mala consecratoria, et nos docemus; ideo nempe, quia ex habitu omittens illa pietatis opera, peccat contra aliud præceptum, quo identidem tenetur ad virtutum actus exercendos.

Subjunges: *Quomodo ergo explicatur Tridentinum, quod vult esse prædicandum, ut populus audiat Verbum Dei et Nicolaus I qui alia præter Missam exigit opera bona in festo?*

R. Ad 1: Profecto congruum est, ut Pastores conciones habeant in festis, quia tunc populus ceteris occupationibus liber illis commodius vacare potest. Quæ quidem interessentia potest dici, si placet, obligare multitudinem, et hoc sensu præceptum correlativum esse, ut nempe

unus prædicet, et hic vel ille audiat; quia semper plures habentur de multitudine, qui indigent instructione. Ad modum quo præceptum nubendi generaliter datum hominibus, obligat quidem communitatem; non tamen singulos de communitate, nisi quatenus in aliqua particulari necessitate constituentur. Quod vero habet Tridentinum (sess. xxiv, c. 4 de Ref.): *Moneat Episcopus populum diligenter unumquemque teneri Parochiæ suæ interesse, ubi commode id fieri potest ad audiendum Verbum Dei*, strictum præceptum non denotat; alioquin non diceret *ubi commode id fieri potest*, uti recte observant: neque adderet *Parochiæ suæ*, cum in aliena Ecclesia conciones audiri possint. Præterea Concilium ibi non loquitur de sanctificatione Festorum; sed tantum de generali obligatione audiendi Verbum Dei, quæ utique maxima est. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 269, 308 et 323; *Ho. Ap.*, tract. VI, n. 4, Suarez, *De Religione*.

R. Ad 2: Quod pertinet ad Pontificem Nicolaum I, patet evidenter, ipsum fuisse locutum de fine præcepti, non autem de præcepto; alioquin alia plurima essent de necessitate agenda in festis; quæ neque ipsi rigidiores sub gravi præcipere auderent. En verba quæ habet, c. XI: *Idcirco in diebus festis ab opere mundano cessandum est, ut liberius ad Ecclesiam ire, psalmis et hymnis insistere, orationi vacare, oblationes offerre: memoriis Sanctorum communicare, ad imitationem eorum assurgere, eloquiis divinis intendere, elemosynas indigentibus ministrare valeat christianus.*

236. Conclusio: (pro praxi). Nos iterum iterumque monemus Parochos, ut suos urgeant ad hujusce præcepti finem et spiritum adimplendum, ut nempe precibus, divinis laudibus, Sacramentis, ac concionibus festis diebus frequentes sint. Parochi enim cum teneantur profectum spirituale curare suarum ovium, contenti esse non debent, quod meram præcepti substantiam impleant; idque eo magis, quia si fideles id semper in more habent, nunquam vacabunt ceteris operibus, quæ si non virtute festorum, certe virtute Religionis identidem præstare debent: qui autem ea habitualiter negligit die festo, multo magis negliget feriali die. Egregie etiam Stapf, § 221: Non temere aliquis asseverat, ex modo quo unusquisque dies sacros celebrat, totam illius moralitatis indolem et conversationem dignosci posse. Hominem pium pie, frigidum frigide et vitiosum turpiter occupabunt. Idem de tota communitate obtinet. Quare hic totus Parochus esse debet, ut ejus populus sacra officia frequentet, Sacramenta frequenter repetat, et eliminatis abusibus talibus exercitiis occupetur, quæ tum animum tum etiam corpus ipsum veraciter restaurent. Verum nostra ætate abusus quibus Festa profanantur, pro dolor! nimis frequentes sunt. Plurimis in ipsam adeo consuetudinem abiit, ut per totam hebdomadam Deum non tam atrociter offendant ac recurrente dominica die corpus ad inanem pompam exornant, utique non propter Deum sed ad vanam sui ostentationem, vel omnino ad alios forte in ipsa Ecclesia ad libidinem provocandos; suspenduntur labores et opificia, sed sæpe ideo tantum quo liberius baccho et venere litare queat: unde quam plurimi ad explenda munera status sui nunquam minus apti reperiuntur, quam ubi festus dies præcesserit. Qui provocant illud Malach. II: *Ecce ego projiciam vobis brachium et dispergam super vultum vestrum stercus solemnitatumstrarum, et assumet vos secum.* Sub quo item respectu scribit s. Alphonsus: *Quare, sciscitor, Deus festa constituit? instituit ut unusquisque, quum omnibus aliis hebdomadæ diebus bonis corporis vacaverit, in die festo bonis animæ vacet. Et non sufficit Sacro tantum interesse, sed opus est ut concionem*

audiat, visitet Ss. Sacramentum, se Deo commendet, aliosque pietatis actus exerceat; sed tot personæ in die festo ad quid habent animum intentum? ad laudandum, ad intemperanter bibendum, ad inhoneste loquendum (Inst. Catech., p. 1^a, c. III). V. Frassinetti, *Manuale del Parroco*, n. 385.

Hinc sicuti non probamus eos, qui in publicis concionibus omnes indiscriminatim fideles sub mortali ad hoc jugiter obstringunt; ita neque eos laudamus qui absolute eos liberant. Utrumque sine discretionem est; *primum* ob onus, quod justo gravius imponit; *secundum* ob multorum insecitiam atque infirmitatem, qui ea doctrina abuti possunt. Certæ namque veritates singulæ singulis pro uniuscujusque captu ac necessitate aperiendæ sunt: unde ad rem ait Augustinus (*De dono persever.*, c. XVI): *utile est, ut taceatur aliquod verum propter incapaces*. Præstat ergo, ut sermo noster nulli offendiculo sit; hoc tamen non impedit, quominus gravioribus verbis generatim insistamus, ut fideles concionibus ac catechesibus intersint; nam in hac re insecitia major est, quam ut creditur; et qui instructus est, præstat ut instruatur adhuc: quod quidem libri non ita facile suppleant; magis enim voce movemur. Adde hanc esse divinæ Providentiæ œconomiam; nam *fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi* (Rom. x). Quod ipsis etiam ecclesiasticis dictum esse volumus hinc reprehendendi sunt qui concionis tempore se in Sacrarium recipiunt vel ad Horas persolvendas sine necessitate, vel etiam forsitan ad confabulandum; hoc enim sine fidelium scandalo evenire non potest, neque sine eorum detrimento, quicumque ille sit qui concionatur: siquidem *placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes* (I, Cor. i).

* Si velit parochus ut fideles utiliter agant festos dies, laboret ne otio trapescant, sed curet præcepto alia addere, v. g., promovendo exercitium Viæ Crucis, devotionem SS. Rosarii, laudes et cantiones sacras; item studeat maxima quo fieri potest pompa ac decore festivitates ipsas celebrare: « Se tu devi celebrare con pompa tutte le feste dell'anno, il dovrai fare particolarmente nelle più grandi solennità.... Il popolo che lavora tutta la settimana attende con sacro e religioso entusiasmo queste solennità, e vi si prepara con un'insolita gioia. E quando giugnerai a soddisfare alle sue aspettazioni, ed a colpire il suo sentimento e la sua immaginazione colla pompa e sontuosità delle sacre funzioni, tu riempirai la sua mente ed il suo cuore di salutari concetti intorno alla grandezza dei misteri che vi si celebrano, e lascerai nella sua anima la più dolce ed utile impressione che durerà tutta la settimana ed influirà su tutta la sua condotta.... Guai a te, o pastore, se consideri il giorno della festa come un peso che ricorre ogni sette giorni, e da cui cerchi di scaricarti con minor incommodo possibile, facendo tutto con precipitanza, con negligenza, col massimo risparmio di fatica. Tu trascurerai uno de' tuoi più sacri ed imperiosi doveri; perderai la più favorevole occasione per santificare il tuo popolo.... » Torino, *Il libro del buon pastore*, n. 97 *.

237 * **Catechismus Romanus.** Ideo insistant jugiter concionatores, confessarii ac præcipue Parochi hortando fideles ut bonis operibus festos dies colant; qua in re *habere ob oculos non omittant Catechismum Romanum, quem ex Decreto Concilii et s. Pii V, jussu editum, alii Ss. Pontifices ac nominatim Clemens XIII cunctis animarum Pastoribus denuo commendatum voluit*; ita Pius IX Encycl. 8 dec. 1849. *Catechismus Concilii Tridentini* (ad rem Graveson, *Hist. eccles.*, t. VII, colloq. 4°) jussu patrum ejusdem Concilii inceptus fuit a tribus Ordinis Prædica-

torum, videlicet a *Leonardo Marini* archiep. Lamianensi, *Egidio Foscario* episc. Mutinensi, et *Francisco Forerio* Tridentini secretario; curante autem et assistente divo Carolo Borromeo, qui totus in eo erat. «Ma non potendo (addit Moroni, V^o *Catechismo e romano*) i padri condurre a fine sì grave affare, ne lasciarono la cura alla suprema autorità del sommo Pontefice. Ed è perciò che s. Pio V eletto nel 1566 subito si occupò del catechismo di detto Concilio Tridentino e lo diede a compilare a tre dotti soggetti di quel tempo. Le due parti del *Simbolo* e dei *Sagramenti* toccarono a Mons. Muzio Calini bresciano arcivescovo di Zara poi vescovo di Terni, il quale fu anche adoprato nell'Indice dei libri da proibirsi, e nella riforma del Breviario e Messale romano. A Pier Galesini dottissimo milanese toccò la terza parte che tratta del *decalogo*; e a Giulio Poggiani famigerato letterato di Suna nella diocesi di Novara toccò l'ultima parte sulla *Orazione domenicale*. Finito in questa forma da tre diverse mani il catechismo, fu dato allo stesso Poggiani, affinchè lo ripulisse nello stile interamente e quasi lo rifacesse da capo, nel tempo che una congregazione deputata dal medesimo s. Pio V, e di cui era presidente il celebratissimo Cardinal Serleto, lo rivedeva nella dottrina. » V. Audisio, *Lezioni di eloquenza* p. 1, lez. *

238. Sunt merito laudanda non pauca *sodalitia, confraternitates, institutiones*, quæ tum Lugduni tum Massiliæ, tum alibi erecta sunt ad festorum observantiam promovendam. Absit tamen ut præscribamus rigorem pharisaicum puritanorum et protestantium; in Anglia mulctatus fuit pistor qui die festo paucos vendidit panes civi in neessitate; in Scotia nec permittuntur aleæ aut lectio ephemeridum, dum tamen non puniuntur se inebriantes aut lupanaria in festis frequentantes; in Oceania nec cibos coquere permissum est; quin etiam in nonnullis puritanis fanaticismus eo progressus est, ut legem de festo servando etiam ad speciem felinam extendant, et reapse infelix mulctatus fuit felis, quod tali die mures insectatus fuerit. Ita diabolus sub pietatis specie ejusmodi sectarios exæcat. (V. Wiseman, *Le parabole*, ecc. Hæninghaus, *La riforma contro la riforma*. Perrone, *De Virtute Religionis*, n. 261). Hic Parochus totus sit oportet, instando opportune, importune; at transgressores sermoni non intersunt, ut plurimum; ideo infantiam curet: «A guarire questa lebbra innanzi tutto fa mestieri curare l'infanzia singolarmente, adoperarsi perchè assista agli Uffici, e vi assista con amore e con divozione, provveduta di libri acconci a quell'età; il perchè egli stesso farà di procacciarne talora a sue spese o a spese dei parenti o di persone pie. Farà di spiegare ai fanciulli il significato delle preghiere, ora nella scuola, ora nel Catechismo, e in occasione delle visite; farà di penetrarli del bisogno perenne che noi abbiamo di Dio, vuoi ad ottenere i beni temporali e materiali, vuoi ad ottenere le grazie soprannaturali.... Dove intervengano agli Uffici divini dei fanciulli che non sappiano ancora leggere, apprenderà loro a recitare il Rosario durante la Messa; e farà che vi prendano amore, consigliandoli ad applicarne una decina per ottenere, p. es. l'amor di Dio; una decina per l'applicazione allo studio, una per la salute dei parenti, per la guarigione degli infermi e suffragio dei fratelli defunti, ecc. » Dieulin.

(P) Pag. 67.

239. **Casus.** Proculus mercator dum ipse festis diebus in civitate officinam suam aperit mercesque exponit quoad eos colonos ac rusticos

qui nonnisi eo tempore ad civitatem accedere possunt, ut necessaria pro victu ac vestitu emant, statim discessuri; famulos suos ad villam mittit ad viridaria riganda et soli exponenda frumenta sequenti die subjicienda trituræ. Quid?

R. Viridaria rigare est tale opus quod nunquam fit sine necessitate faciendi, ideoque ex natura sua et per se moraliter cum illa connectitur. Soli autem frumenta exponere si non necessitatem, tamen brevitatem temporis fere semper habet adjunctam, ideoque recenseri potest inter ea opera minuta de quibus habet Sanchez: *Etiam cessante necessitate ex consuetudine antiquissima sunt licita aliqua munera, quæ solent facere agricolæ in vere, dum habent segetes in area, scilicet triticum vertere, tendere vel separare. Et idem est de consuetudine hortulanorum rigantium olera in die festo, maxime quod in his omnibus semper intervenit aliqua necessitas* (non ideo tandem esset omittenda Missæ auditio). Item animadvertunt nonnulli ex eo quod hactenus dictum est, non recte inferri licitum esse soli frumenta exponere, ut in his regionibus moris est (vulgo *soleggiare il grano*) antequam in horrea congregentur, ut probe exsiccantur et ne congregata putrescant. Dispar enim est ratio tum quia non est hæc in his regionibus consuetudo, ut triticum exsiccandum exponatur in festis (ut sæpius et a multis audiui), nisi petita prius a Parrocho facultate, et quando aliqua urget necessitas; tum quia non adeo breve tempus res ista petit, ut inter minuta opera, de quibus Sanchez, recenseri possit. Hactenus Zuccherius.

Hæc de secunda casus parte; prima autem non est tam facilis solutionis; si enim in festis venditiones sub gravi prohibeas, actum est de plurimorum salute qui nullimode removeri possunt a lucro faciendo; si venditiones permittas, conclamatum est festis diebus, hodie maxime cum a commercioribus nullus observetur modus ac temperantia. Quid ergo? præmittimus quæ auctores in re morali peritissimi ad praxim docent. Joannes Azorius qui in Hispania medio sæculo XVII floruit, quemque suis enixe commendabat Bossuetus, scribit: *Jus canonicum in festis prohibet non solum nundinas, sed etiam mercatus qui certis hebdomadæ diebus publice fieri solent, ac ceteras rerum etiam privatas emptiones, locationes, permutationes, contractus et negotiationes. At usu et consuetudine horum multa fiunt, videlicet bona defunctorum sub hasta diebus festis a prandio publica præconis voce venduntur; quod usus induxit, quoniam si aliis diebus venderentur, emptores deessent, unde et vili pretio venirent. Item publice pignora et redditus beneficiorum de more alicubi locantur et conducuntur die festo; nam si secus fieret nulli aut pauci conductores adessent. Quo etiam fit ut in hac parte sutores, sartores et alii similes opifices, salva conscientia, vendant rusticis calceos aut vestes et id genus alia; cum diebus profestis rustici non veniant; quod si venire cogerentur, suas res non sine gravi jactura relinquerent...; tum quia ceterorum consuetudinem sequuntur, tum quia si a vendendo desisterent damno afficerentur, cum emptores illis neglectis et præteritis, alium venditorem invenirent* (Institut. morales, l. 1 de 3° Dec. præc., c. 27).

Thomas Sanchez morum austeritate et pietate celebratus, qui sub finem sæculi XVI ad Crucifixi pedes sua opera dictabat; ait ad rem nostram: *Ubi fuerit consuetudo legitima emendi vel vendendi diebus festis, ea excusat; ratio quia hoc est (nempe vetitum) de jure humano quod potest derogari. Hæc est omnium: hinc infertur, 1) ubi est consuetudo ut nundinæ fiant in diebus festis, licite fiunt, quia jam diu est creberrima de hoc consuetudo scita et tolerata a Prælati; 2) mercata si alicubi est consuetudo ut non transferantur in diem sequentem, sed fiant in ipso festo,*

licitum est fieri (apud nos tamen solent anticipari). Similiter licet deferre illa die festo onera seu merces ad locum ubi fit mercatus etiam in bestiis oneratis; nam quando mercatus est licitus, etiam est licitum deferre quæ illo vendantur et illa etiam emere. Sic tenent docti juniores; 3) licet vendere et emere diebus festis vinum, herbas, fructus, carnes, etc., et reliqua ad minutum necessaria pro usu illius diei; tum quia in his excusat necessitas, tum etiam propter consuetudinem visam diu et toleratam a Prælatiis, nisi Episcopus aliquid horum prohibeat et reprehendat tali hora vel ante Missam etc.; 4) non peccant pistorum et agricolæ, et alii hujusmodi qui diebus festis ex suis oppidis deferunt ad alia oppida vel civitatem jumenta onerata panibus vel fructibus etc., quæ tunc est etiam licitum deferre ad vendendum. Sic docti juniores; 5) licet etiam ex consuetudine vendere et emere diebus festis in auctionibus publicis, ubi est consuetudo tolerata et non reprehensa a Prælatiis; et habet optimam rationem, quia aliis diebus emptores non comparent; 6) non sunt condemnandi, qui habentes officium mercimonie in diebus festis, clausa principali janua domus seu officinæ, vendunt per aliam tamen parvam ubi est consuetudo quod ita fiat...; 7) vestes veteres vendentes qui in festis habent suas officinas apertas et sunt parati ad vendendum iis qui venerint, non sunt damnandi ad mortale, ubi fuerit talis consuetudo scita et tolerata a Prælato; tum quia hæc consuetudo eos excusat, tum quia habere januas apertas non est ex operibus vetitis.... Item quia communiter qui illis diebus veniunt empturi vel sunt iter facturi vel agricolæ, quibus aliis diebus venire non licet propter suas occupationes...; 8) emere aut vendere in diebus festis solum verbis et confabulatione contrahendo non esset mortale, licet multum temporis in hoc consumatur. Probatur quia satis communiter fit a timoratis et etiam religiosiis, consumere totum vesper in festo in ineunda venditione domus, vel hæreditatis et in conveniendo de pretio; et tamen nunquam vidi nec audiui ab aliquo damnari. Item quamvis equus vel bos vel domus qui venditur sit præsens...; et nullum scandalum causatur... Ita non est peccatum mortale ire in die festo ad emendum triticum ad oppida, etiamsi tota die insumatur, quærendo illud et in conveniendo de pretio et negotiando verbis tantum et confabulatione, licet nulla esset necessitas; secus si mensurandum esset in die festo vel bestiarum onerandarum, quia hoc est opus servile. Et ita tenent docti juniores (Consiliorum moralium, lib. v, c. 2, dub. 25).

Gousset archiep. card. insignis pietatis ac scientiæ vir qui nostro ævo tractationes morales ad praxim maxime accommodatas summo omnium plausu edidit habet: Fere ubique permittitur vendi diebus festis non ea tantum quorum in die sit necesse, ut panem, vinum, carnes, olera aliaque esculenta; sed etiam ea quibus rustici ad unas vel plures hebdomadas vel etiam ad longius tempus indigere possunt, veluti cibaria, vestitus et alia hujusmodi quæ usu consumuntur. Attamen non permittitur merces vendendas exponere: hinc occludendæ sunt apothecæ vel saltem janua tantum reserata esse debet: excipitur, si merces vendibiles exponantur publicis quibusdam mundinis et mercatibus qui per consuetudinem conceduntur et tolerantur ab Episcopis (Theol. Moral., t. I, n. 566)

Tandem s. Alphonsus ejus Opera inoffenso prorsus pede percurrere possumus ex S. Sedis Oraculo, quique Ecclesiæ Doctoris laurea fuit donatus a Pio IX, docet: Emptiones mercium certe sunt vetitæ a Jure canonico, ut ait Sanchez; at ubi est contraria consuetudo excusantur; Sanchez et Viva. Consuetudo enim (ait Mazzotta) in hoc magna ex parte legem abrogavit: hinc notant Salmanticenses permitti in festis vendere poculenta et esculenta etsi ad gulositatem, cum Cajetano, Sanchez, Navarro et Busembaum juxta decretum S. Rituum Congregationis apud Salmanticen-

ses. Item vendere calceos, candelas et similia, quorum pretium jam aestimatum est: item vendere domum, equum, merces etiam praesentes, et quamvis in hoc multum tempus impendatur; tum quia sic fert timoratorum usus, tum quia Ecclesia tantum venditionem in publicis officinis prohibuit ratione scandalii. Salmanticenses, Sanchez, Navarrus, Croix cum Palao, Tamburini et Ills. Item permittunt doctores, etiam mercatoribus vendere aliquid clausis januis, cum emptores pro tunc iis valde indigerent (Op. Mor., l. iii, n. 286; Ho. Ap., tract. vi, n. 18).

Quid nunc? utinam quæ jam alibi erecta sunt sodalitia ad festorum observantiam tuendam, etiam in Italia promoverentur, ubi crescit in dies illorum neglectus. Sed quousque id in desiderio est, quomodo confessarii et parochi sese gerere debent ut tantus abusus de medio auferatur? neque enim hodierna hæc, quæ nullum amplius admittit discrimen inter dies festos ac feriales, legitima consuetudo dicenda est, sed potius pessima corruptela fortiter reprobanda. Porro curandum omnibus modis, ne novus hic inducatur usus; imo ubi jam inductus est, adlaborandum jugiter instando opportune, importune, ut funditus tollatur. Quid si non possit? eruntne arguendi de mortali et inabsoluti dimittendi qui rennuunt? Omnibus pensatis, ratione habita auctorum supra citatorum, et plurium modernorum Theologorum consilio, dicerem (speciali prohibitione seclusa de novo a legitima postestate sub gravi data), id tolerari posse, modo: 1) non omittatur auditio Missæ; 2) tota officina non aperiatur, vel quid aliud fiat quo dignoscatur diem festum in aliquo distingui et recognosci; 3) ut id habitualiter non protrahatur incæpta Missæ solemni. His regulis et adhuc satis festorum observantia sustinetur, et justum lucrum eventuale non negligitur; qui autem ardens avaritia huic non acquiescit, nescio quomodo coram Deo tutus esse possit. Quousque Prælati aliud non declarent, utinam confessarii ac parochi hisce saltem regulis instarent omnes, atque inter sese in fidelium directione conveniendo quasi fœdus inirent! vitium hoc, quod crescit in dies et adeo Dei iram provocat, brevi auferetur. Hoc currit quoad mercatores dominos, non tantum propter consuetudinem, si hæc revera viget; sed ob magnum lucrum quod certo, non vendendo in festis, amitterent (de quo speciatim in Confessione sunt interrogandi) Attamen quod pertinet ad mercatorum famulos qui festis diebus compelluntur ad illos jugiter violandos, quoad potest hortandi, et aliquando etiam cogendi sunt, ratione circumstantiarum ad irreligiosos heros deserendos juxta principia Moralis Theologiæ, ut si prohibeantur expresse ab auditione Missæ, ab instructione religiosa etc.

240. *Resolutio S. Congregationis Concilii; Barcinonen. « Conquerentibus mercatorum amanuensibus, quod festis diebus apothecæ apertæ retinerentur; et publice venderetur et emeretur, Episcopus pœnali edicto hoc prohibuit. Appellarunt mercatores ad Metropolitanum sub prætextu quod adesset consuetudo, quodque actus vendendi et emendi pro lucro transitorio esset licitus, præsertim quoad eos qui ad civitatem accedunt, ut necessariis emptis, statim inde recedant, quodque venderent jam elaborata, non elaborarent. Verum quia Episcopus non intendit prohibitionem comprehendi ea quæ sunt necessaria ad victum, atque ne per appellationem, prolationes, et litium involuera festorum dierum cultui detrahatur, cum mercatores consuetudinem magni faciant; instat Episcopus per hanc S. Congregationem declarari: An mercatores prætextu assertæ consuetudinis licite valeant retinere apertas eorum apothecas diebus festis, et in eis vendere merces et profanas negotiationes facere? S. C. respondit die 22 apr. 1679 negative; confirmat. die 13 maji ejusdem anni. » V. Analecta Juris pontif., anno 1864.*

241. Q. 1. *An peccet graviter dominus, qui imponit decem servis, singulis servilem laborem integra hora in festo?*

R. Billuart hic anceps hæret, et doctiorem expectat. Bouvier ait, eum qui ita agit, ob meras cavillationes præceptum Ecclesiæ eludere. Alasia tuetur, talem dominum graviter delinquere; tum quia qui per alium aliquid facit, per se illud facere censetur; tum quia ille fraude agit in legem. Sed longe communius et probabilius docent alii cum Sanchez, Salmanticensibus, Roncaglia, Trullenco, Viva, Oviedo, etc., hoc non excedere veniale; nam singuli operantes venialiter tantum peccant: neque eorum opera uniuntur in unum. Dominus autem ideo peccat, quia eos inducit ad peccandum; ergo (scandalo præcluso) venialiter peccat, ad modum illorum. Ita si quis efficeret, ut diversi comederent in jejuniis, parum singuli, etsi omnium quantitas esset notabilis, non peccaret mortaliter; quia deficit unius modicæ materiæ continuatio cum alia. Sane præceptum sanctificandi festa in qualibet persona terminatur: nec per plures personas gravis alicui fit injuria (ut fieret, si quis, v. g., pluribus juberet, ut aliquid parum Titio furentur). Neque etiam servi sic laborantes impediuntur, quominus singuli possint divino cultui vacare quantum ad mortale vitandum. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 306.

242. Q. 2. *An liceat labor in festo ad otium vitandum?*

R. Nos iis libentius subscribimus, qui affirmant; sed in solo casu, quo tentatio sit, vel timeatur nimis molesta, ut nequeat alio modo superari, nisi se labori applicando: nam si excusat a labore necessitas corporis, tanto magis animæ; otium enim est malitiæ fons. Verum hic casus nescio an moraliter possit accidere, saltem erit rarissimus; otium enim vinci potest multimodis, oratione, honesto solatio ac lectione librorum. Forsan id locum habere potest in montanis, ubi rustici aliqui rudes soli remanere soleant ad armenta curanda, quos non auderem damnare, si post actas preces, ad otium fugiendum aliquod servile opus non ita corpus defatigans in festis agerent, amoto scandalo. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 302.

243. Habet Frassinetti: « Alcuni dei novelli Parochi, quando trovano gli arredi della Chiesa e gli abiti sacri indecenti e poco servibili al culto, se la Parrocchia è povera sogliono dar licenza alle donne di lavorare alle feste in privato, salvo il tempo delle sacre funzioni, a patto che quanto ne ritraggono di lucro, sia impiegato nella compra o rifacimento di quelle suppellettili. In questo modo provvedono abbondevolmente al bisogno in breve tempo. Io per altro non saprei approvare la pratica di coloro che danno tale licenza anche fuori i casi del bisogno, e fanno che le donne delle loro parrocchie sieno sempre in lavori nei dì festivi, onde raccogliere grosse somme colle quali fornire la Chiesa di arredi assai ricchi e pomposi, anche per fare sfarzossime funzioni. Non pare che queste sieno cose di tanta necessità e importanza, sicchè i Parrochi si possano arbitrare a permettere nei dì festivi il lavoro severamente proibito dalla Chiesa. Merita inoltre considerazione lo scandalo che può provenire indirettamente da quella pratica: se vedranno i fedeli che il Parroco con tanta facilità, e senza alcuna urgenza, permette il lavoro festivo, di leggeri vi si abitueranno, perderanno quella salutare ripugnanza che vi sentono i buoni cristiani, e, assuefatti a lavorare per la Chiesa, lavoreranno poi indifferente-mente anche per la casa. D'altra parte è da osservare che il precetto del riposo festivo è anche utile, anzi generalmente parlando necessario alla conservazione della salute corporale.... Laonde i Parrochi permettendo molto a lungo e abitualmente il lavoro festivo, mancherebbero

pure alla carità verso i lor parrocchiani. » Hic etiam plura ad rem monet clariss. Tarino, *Il libro del buon Pastore*, n. 95.

244. Q. 3. *An in festis liceat ea facere quæ levem laborem exigunt?*

R. Non licet etiam ea facere, quæ levem laborem exigunt, ut rosaria, scapularia, imagines cereas, etc., quia hæc in usu communi inter opera servilia numerantur: et si multum laboretur potest esse mortale. Item vetitum est die festo libros arte libraria colligare aut consuere, chartas aut telas conglutinare, volucrum retia texere vel caveas conficere, ligna secare, etc.: hoc advertant nonnulli, qui feriali die hisce quandoque vacantes, ea sibi et festo licere putant recreationis causa. Hæc opera, quæ ex se servilia sunt, naturam non mutant ex diversa operantis intentione. Excusant ancillas, quæ in familiis occupantur in decerpendis rosis, decorticandisque pomis, etiam seclusa alia necessitate: sed potius dicendum in his operibus majus temporis spatium requiri, ut sit culpa lethalis; cum isti labores leviusculi sint, neque animum valde occupent, neque corpus admodum defatigent. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 272, 282.

(Q) Pag. 71.

245. Idololatria, unde superstitio, originem traxit ex duplici capite, videlicet ex parte hominis et ex parte dæmonis. Ex parte hominis dispositive, eo quod *vel* creaturam plus nimio amaverit, *aut* excessive venerando, eidem tandem honorem divinum impenderit; *vel* propter hoc homo naturaliter de repræsentatione delectatur; et ideo homines rudes a principio videntes per diligentiam artificis imagines hominum expressive factas, divinitatis cultus eis impenderunt; *vel* propter ignorantiam veri Dei, quibusdam creaturis propter pulchritudinem seu virtutem divinitatis homines cultum exhibuerunt (quæ causæ adsignantur *Sapientie* 13 et 14). Alia causa consummativa est ex parte dæmonis, qui hominibus a via virtutis et justitiæ aberrantibus se colendum exhibuit in idolis, dando responsa et patrando quædam, quæ hominibus videbantur mirabilia. Ita fere Angelicus, 2, 2, q. 94, a. 4. Jam a tempore Thare et Nachor progenitorum Abraham erant idola, ut habetur *Jos.* xxiv. V. Suarez, *De superstitione*. Bergier, V^o *Idolatria*, *Paganesimo*. Veith, *Sacra Scriptura*, in *Lib. Sap.* n. 71. A-Lapide, *In Sap.* c. xiv. *Bibbia di Vence*, *Dissert.* vol. iv: *Origine dell'idolatria*. Rohrbacher, *Storia della Chiesa*, l. xiii. Salzano, *Elementi di storia antica*, c. 2. Fabricius, *Bibliografia antiquaria*: V^o *Idolatria*. Delaporte, *Il diavolo esiste egli?* Tizzoni, *Delle Maraviglie presso gli antichi e i moderni*. Romn, 18 6.

Præstat, ut explicemus nomina præcipua circa superstitiones. Astrologia ducitur a græco *astron*, stella, et *logos*, sermo. Aeromantia ab *aër* aer: et *manteuô*, divinare. Amuletum sic dicitur ab *emollire*, quasi noxia emolliat et avertat. Chiromantia a *chêir*, manus. Capnomantia a *capnos*, fumus. Catottromantia *catroptron*, speculum. Alomantia ab *hals*, sal. Anthropomantia ab *antrôpos*, homo; divinare inspicendo viscera hominis. Belomantia, *belos* sagitta (de hac divinatione, *Ezech.* xxi, v. 21). Botanomantia a *botanê*, erba. Brizomantia a *brizo* dormire. Physiognomia a *physis*, natura. Geomantia a *gea*, terra. Hydromantia ab *hydôr*, aqua. Idololatria ab *eidôton*, idolum, simulacrum (quod proprie significat *imaginem falsam* et *inanem*, nempe de eo quod non est, sed a sola imaginatione fingitur), et *latria* cultus. Sabæismus id est *astrolatria*, seu

cultus astrorum. Zoolatria seu cultus animalium; a *zoon*, animal. Anthropolatria seu hominum cultus. Feticismus seu cultus rerum sensu carentium. Dæmonolatria, seu cultus dæmonum; dæmon a *daimôn*, genium (malum subintelligitur). Cultus abstractarum, seu rerum abstractarum, v. g., famæ, concordiæ, etc., quibus et templa erigebantur et sacerdotes deputabantur. Philtrum a *phileo*, amare, incantatio; ideo instituta ad amorem extorquendum. Lamia a *laimos*, gula; lamias dicebant devorare quos possent invenire pueros. Dicuntur etiam *sagæ* a sagacitate. Dicuntur etiam teterrimæ istæ *striges* ab avi quadam nocturna, *strix* dicta, quæ noctu stridendo volat, derelictosque infantes a cunis rapit, eorumque sanguinem absorbet. Magus a *magos* sapiens, vel a *megos*, magnus. Necromantia vel necomantia a *necys*, mortuus. Omen, quasi *ex ore veniens*. Oniromantia ab *oneriros*, somnium. Oraculum, quasi illi insit *divina oratio*. Pyromantia a *pyr*, ignis. Pythonismus ita dicitur, quia sic divinantes responsa ferebant insidentes tripodi, qui coopertus erat pelle serpentis Pythonis ab Apolline interfecti.

246. Quinam (quæres) suspecti habentur de superstitione?

R. Suspecti de superstitione habentur et ideo prudenter a confessario interrogandi. 1) *Opiliones*, qui variis dediti esse solent observationibus, ut gregem suum lupis vel aliis malis tueantur. 2) *Fabriferrarii*, qui circa equos sanandos utuntur verbis vel ex Psalmis vel Oratione dominica vane desumptis. 3) *Rustici* qui ad sananda pecora inanibus observationibus utuntur, vel recurrunt ad peritos talium artium. 4) *Vetulæ*, et obstetrices quæ circa laborantes in partu superstitiosas adhibent orationes. 5) *Milites* qui deferunt secum sacra nomina, numismata vel imagines (quasi amuleta) ad sertitudinem quod in bello, in duello, etc. non sint vulnerandi, nec aqua vel igne, vel subita morte perituri. Imo rei de superstitione sunt interrogandi de aliis criminibus, quæ cum illa de facili conjunguntur: v. g. quo fine se tali superstitioni illi addixerint, aut ratione vehementis passionis, avaritiæ, vel ad conciliandum nomen sanctitatis; esset enim et sacrilega hypocrisis. Item de apostasia, dicendum, ac de hæresi, de abusu rerum sacrarum de blasphemis, atque de luxuria, etc.

247. Monita pro praxi quoad superstitionem.

1. Monitum legitur apud Martinet, *Filosofia del Catechismo cattolico*, I. III, § 7: « Gli uomini più s'avvicinano alla superstizione e al sortilegio, quanto più s'allontanano dalla fede cattolica, dall'obbedienza alla Chiesa. Così ci avvisa un autore contemporaneo, assai versato in codesta materia che, prima di ritornare alla Chiesa e di consolarla colle sue egregie scritture, avea vissuto e scritto da incredulo. Questi è Collin de Planey, che dice: *Tra le grida smodate dei filosofi non venne forse osservato abbastanza, che soli a vivere immuni dalla superstizione sono i veri fedeli, perchè soli hanno la vera luce. Ma quelli che giacciono nel dubbio provano di continuo che mancano di senno coloro che da Dio s'allontanano; poichè tra loro i più increduli sono i più superstiziosi. Rigettano i dommi rivelati, e come Johnson credono alle fantasme dei morti; come Rousseau, han paura del numero tredici; come Bayle, temono il venerdì; come Volney, si fanno spiegare i sogni; come Elvezio, studiano l'avvenire dalla cabala dei numeri; come Voltaire temono i prognostici; ecc. Quoad hæreticos vide Bossuet, Storia delle variazioni delle Chiese dei protestanti, ecc., I. V, sub finem. « Il secol d'oro della stregoneria (ad rem Delaporte) punto non è stato nel medio evo; ma il secolo letterato del risorgimento e della riforma. L'Inghilterra fattasi protestante ebbe ad ardere a migliaia le streghe e gli stregoni, e se ne possono veder le prove nei suoi storici più accreditati. »*

2. Monitum Stapf: « In evellendis opinionibus superstitiosis multa prudentia et animi sobrietate opus est. Equidem si talis opinio directe Religioni aut bonis moribus adversatur, omnimode et quantocius extirpari debet. Dum vero ejusmodi opiniunculae vix non innocuae videntur et simul a multa antiquitate plurimum vigoris acceperunt, prudens animarum Pastor illas non quidem confirmabit; attamen ad tempus dissimulare, atque studium suum eo dirigere debet, ut successive, atque per solidam institutionem ætatis præsertim juvenilis, eas eliminet. Qui importune et concitato impetu in obvias quasque superstitiones invehitur, plurimos quidem offendet, sed vix aliquem corrigit: et illi non absimilis videtur, qui aquam non sat lampidam vehementi agitatione adhuc turbidiorem reddit; unde cum servi dicerent: *Vis, imus et colligimus zizania?* paterfamilias ait: *Non, ne forte colligentes zizania, eradicetis simul cum eis et triticum* (apud Matthæum xii et xxviii). Præterea non omne quod profano hujus temporis genio displicet, mox superstitiosum censi debet. Præ reliquis animarum Pastor illis invigilet, qui studio et lucro opiniones superstitiosas divulgant, dum e. g. hujus furfuris libros et pagellas venditant, de arcanis gloriantur, etc. » Item Parochi, concionatores, catechistæ et ii omnes qui munus populum christianum erudiendi habent, enumerent tantum eas superstitiones, quæ notæ sunt in suis regionibus, ne alias potius edoceant, quam ab eis avertant; superstitio enim contagiosa est. V. Frassinetti, *Manuale pratico del Parroco novello*, n. 394

3. Monitum s. Alphonsi nostri (*Opus Mor.*, l. iii, n. 20): Advertunt, quod in dubio præsumendus est aliquis effectus potius provenire a causa naturali, quam a superstitione: ita Sporer ex d. Augustino, Sanchez, Layman, Elbel, Croix et Salmanticenses cum s. Thoma, qui docet (2, 2, q. 60, a. 4): *Ubi non apparent manifesta indicia de malitia alicujus, debemus eum ut bonum habere, in meliorem partem interpretando quod dubium est*. Recte tamen consulunt, tunc præmitti protestationem nolendi effectum, si aliqua superstitio subsit.

4. Monet d. Thomas quoad fascinationem quæ est ludificatio sensus (1 p. q. 117 a. 3; et in *Exposit. ad Galat. 3 lec. 1*): Alia est naturalis, cujus exemplum habemus in magnetismo, quando ex aspectu alterius fixo de facili recipit impressiones: qui experitur hanc facilitatem in se absterneat colloquio hominum et oculos declinet. Alia superstitiosa, et dicitur fascinatio vulgaris quæ a vulgo creditur, scilicet quod aspicientes invido animo noceant, et ideo vetanda quæ contra ipsam imponuntur, ut sunt tot *Pater*, tot *Ave*, etc. Advertit Layman ex Cajetano, si homines rudos bona fide, et ex devotione aliquem ritum ab Ecclesia non receptum observent, aliquando in sua simplicitate ipsos esse relinquentes, si difficulter abducerentur ab eo quod bona fide a suis majoribus acceperunt. Hic etiam notamus, quod non omnia quæ creduntur præstigia, talia sunt, nam plures potest partes habere hominis sagacitas, atque phantasia; quam enim præpotens sit, quotque malorum causa, philosophi passim probant ineluctabilibus argumentis atque factis. Talis fuit peritorum judicio morbus, qui per Hungariam olim grassabatur: putabunt de nocte mortuos e sepulcris exire et sanguinem vivorum dormientium sugere (isti vulgo dicebantur *vampiri*). Inanis hæc credulitas tanto percutiebat homines timore, ut ipsi verum morbum contraherent. V. Feller, *Catechismo filosofico*. Mellini, *Institutiones Biblicæ*. Muratori, *Della forza della fantasia umana*. Rauff, *De masticatione mortuorum in tumulis, seu vampirismo*. Lypsiæ 1728. Pohlius, *De hominibus post mortem sanguisugis, vulgo vampiren*, 1732.

5. Monitum Gousset: « Riguardo alle persone che fanno atti di superstizione per ignoranza o semplicità, il confessore le istruirà e le indurrà a rinunziare ad ogni pratica superstiziosa. Eviterà tuttavia per prudenza, di notare di peccato mortale la tale e tal'altra osservanza, e di farsi promettere che vi rinunzieranno, se non ha motivo di sperare l'esecuzione di questa promessa. Inutilmente, p. e., si tenterebbe di distruggere il pregiudizio superstizioso di certe donne che dopo il parto non vogliono incominciare ad andare a Messa in venerdì o che non vogliono filare nè fare il bucato in certi giorni, temendo non accada loro qualche disgrazia: *quis infirmatur, et ego non infirmor?* Ad rem etiam Frassinetti. « Etsi superstitionis peccata de se mortalia sint, tamen in praxi non semper ita sunt judicanda ob eorum conscientiam qui ea perpetrant: semper mortalia sunt, si expresse dæmon invocetur vel adsit manifestus abusus sacrorum, tunc enim etiam rudiores et ignorantiores graviter se delinquere cognoscunt. Verum si agatur de aliis superstitionibus, ut esset credere nefastos certos dies, in quibus proinde nil tentandum, divinare quid de aliquo futurum erit ex manuum inspectione; fidem somniis adhibere pro numerorum sortitione, curare infirmitates nonnullis signis aut mensuris et similia, quæ fructus sunt stupidæ educationis cum supina ignorantia, rudes et idiotæ qui talia usurpant, ne suspicantur quidem se mortaliter peccare; imo etsi quis vellet hoc illos edocere, nullimode crederent. Sciunt id non recte fieri, et aliquando se accusant, sed eodem tempore illud ut levissimum malum habent; imo multi absolute convinci nequeunt de peccato, ideo magis si ob aliquem fortuitum casum evenerit quod, post stultitias illas et vanas observantias, obtinuerint quod ipsi intendebant. Ideo confessarius prudens, in hisce casibus, videat ne moneat pœnitentem de peccato mortali; quod quidem vel non creditur, vel si creditur non impediret nova tentamina. Reprehendat qui tali superstitioni indulget manifestando contemptum quem ipsa meretur; at simul videat ne illis superstitionis conscientiam ingerat de mortali; quin imo in ea persuasionem sint oportet, quod illi in eorum ignorantia graviter non delinquant coram Deo. » V. Civ. Catt. Ser. I, t. X, XI: *la superstizione tra i cattolici*. Gallo, *Supplementæ evangelii præconibus*; vol. 2.

(R) Pag. 75.

248. Divinationis species: Variæ sunt quas enumerat et damnat Sixtus V Bulla *Cœli et terræ* 1586, et Urbanus VIII, 1631.

En præcipuas: 1) est *Pythonismus*, cum nempe dæmon alicujus viri vel fœminæ corpus occupat vocesque illine emittens, futura prænuntiat aut occulta patefacit. 2) *Oraculum*, cum consultus dæmon in simulacris delitescens respondet. 3) *Vaticinium*, cum dæmon ad futura et occulta significanda utitur opera pseudo-prophetarum, sicque falsis vel ambiguis suis responsis plebeculam incautam ludificatur. 4) *Aruspicium*, cum spirantia immolatarum pecudum viscera consulendo futura aperire præsumunt aruspices. Dicitur *augurium*, cum ex avium garritu; *auspicium*, cum ex eorum pastu, volatu et situ futurorum prædictionem enituntur deducere. 5) *Necromantia*, quando dæmones per mortuos, vel per revocatos ad vitam sua ferunt eloquia. 6) *Chiromantia*, cum aliqui inspecta manus dexteræ vel sinistræ palma, prædicunt tota ejus vitæ series. 7) *Astrologia judiciaria*, qua ex siderum motu quidam putant futura etiam libere *contingentia* vaticinari se posse. 8)

Sortilegium, cum futurorum et occultorum manifestatio a sorte, v. g. taxillorum jactu, deducitur. 9) *Prestigium*, cum dæmon apparitionibus oculos perstringit. 10) *Physognomia*, si ex lineamentis vultus; *omen*, si ex aliquo casu; *oniromantia*, si per somnia; *geomantia*, si per figuram in terra; *hydromantia*, si per figuram in aquam; *aeromantia* si per aerem; tandem *pyromantia*, si ex igne quis divinare præsumat, etc. (Perrone *De Virtute Religionis* n. 808). Quæ omnia ex genere suo *mortalia* sunt; societas enim cum dæmone est magnus Dei contemptus, cum ei dæmon sit perpetuus hostis. Hinc Apostolus: *nolo vos socios fieri dæmoniorum* (1, Corinth. x). Omnes tamen hæ species materialiter tantum inter se distinguuntur; cum omnia unum terminum habeant, si excipitur *expressa* dæmonis invocatio, quæ in Confessione est aperienda; cum sæpe adjuncta habeat alia peccata, v. g. hæresim, dæmonis adorationem, maxime scandalum. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 6.

Joseph (dices) divinationis artem exercebat; agebat enim nomine illius servus ejus Gen. XLIV: *scyphus quem furati estis, ipse est in quo bibit dominus meus, et in quo augurari solet*.

R: Ex Augustino ea verba prolata sunt non serio, sed jocose ad terrendos tantum fratres Joseph. Theodoretus vult ea esse interrogantia, non assertiva. S. Thomas docet servum locutum fuisse secundum opinionem Egyptiorum qui Joseph habentes ut magnum vatem, putabant ipsum vaticinare opera scyphi, ut ipsi solebant. « Il Grozio (audiatur Nicolai, *Lezione xxi sul Genesi*), il Clerc, il Calmet traducendo l'ebraica voce *nascash* per *indovinare*, come fa la Volgata, dicono che essa deve prendersi in buon senso, cioè che Giuseppe nel prepararsi a spiegare i sogni servivasi della tazza a spargere liquori e fare a Dio libazioni... Ma chi mai penserà ch'egli ne volesse fare profano uso (*in quo bibit dominus meus*), se essa era un vaso sacro? » Tandem post alias explanationes concludit: « Io tra tutte eleggo quello dello Stackhouse, del Fabricio e del p. Houbigaut nella sua nuova *Bibbia ebraica* con note critiche: *augurari* può significare semplicemente *congetturare*, *scoprire*, *penetrare*; e infatti Giuseppe stesso disse ai fratelli: *non sapete che un uomo come me congettura sicuramente?* Qui egli non fa forza nè sulla tazza nè sulle libazioni; insiste unicamente su questa idea, ch'essi doveano ben credere, che un uomo tale qual egli era, un profeta, un uomo ispirato da Dio avrebbe indovinato e penetrato ch'essi gli avean rubata la tazza. Ora se questo senso è giusto al versetto 15, perchè non dee dirsi il medesimo al versetto 5? Anzi è necessario, e si tradurrà: voi avete rubata la tazza, nella quale beve il mio padrone: egli conghietturando, al suo solito, ha indovinato quello che era stato. »

Per Dei autem revelationem a superstitione excusantur famulus Abraham (Gen. xxiv, 14), Jonathas (1, Reg. xiv, 10), Gedeon (Jud. vii, 14). Non est autem necesse excusare nautas Jonæ (1, 7), nec Accaronitas (1, Reg. vi, 9); nam Deus potuit uti peccato eorum in bono.

249. Q. 2. *Quid de pacto duorum, ut qui prius obierit, appareat viventi et suum statum manifestet?* Docent communiter cum Concina omnino abstinendum esse ab hoc pacto; quia est futile, temerarium ac periculosum; nam si illud scit dæmon, abuti potest ad viventis deceptionem: complura tamen pacta hujusmodi excusat bona fides. Attamen per se loquendo ex d. Thoma (Quod 1. 3, a. 22) inordinatio in hac inquisitione non videtur, si aliquis requirat a moriente cognoscere statum suum post mortem, submittendo tamen hoc divino judicio. Unde nulla ratio videtur quare debeat dici hoc esse peccatum, nisi forte ex dubitatione fidei de futuro statu, quasi tentando inquirat. V. Alimonda, *Conferenze: Il paradiso*.

250. Mortui apparitiones: Audiatur Schram, *Institutiones theologicæ mysticæ*:

a) *Sanctos in cælo* existentes sensibilibus nobis apparere posse, Deo permittente, in assumpto corpore, plura probant genuina exempla in vita Sanctorum; et præsertim Scriptura, ubi legitur Samuelem apparuisse Sauli (1. Reg. xviii); et in Christi Transfiguratione apparuerunt Moyses et Elias cum eo loquentes (Matth. xvii); Moyses videlicet per aliquod corpus assumptum, Elias vero in proprio corpore, ut docet Angelicus, 3 p. q. 45, a. 3. Ratio est voluntas Dei et ejus specialis providentia, tum ut animæ beatorum aliquos de sua felicitate certiores faciant; tum ut Dei mandata ad nos perferant; tum ut ad virtutem hortentur; tum ut nobis præsto sint.

b) *Animæ etiam purgantes* pro nostra instructione et ad petenda suffragia, Deo permittente hominibus corporaliter apparere possunt, ut commune est cum d. Thoma (*Supp.* q. 64, a. 3): id sane pluribus probant exemplis; nec certe repugnantiam involvit. At communiter tenent has apparitiones fieri per sanctos Angelos, maxime animarum custodes, qui scilicet in assumptis corporibus pro animabus illis suffragia petunt.

c) Vel ipsas *damnatorum animas*, certa exempla probant, Deo præcipiente, vivis apparuisse; idque, ut dicit Angelicus loco citato, ad *eruditionem hominum et terrorem* (Benedictus XIV, De *Servor. Dei Beatificatione*, l. iv, p. 1^a, c. 32). Volunt tamen tales apparitiones fieri per Angelos malos, in corporibus assumptis.

d) Nusquam tamen legimus apparuisse animas infantium, qui cum sola originali culpa decesserunt; cum nostris suffragiis juvari nequeant, nec in eorum apparitionibus inesse posse videatur utilitas aut virtutis exemplum, ut notat card. Bona, *De discretionem spirituum*, c. xix.

Sed quid (quæres) *de Angelorum apparitionibus?* Angelos bonos sensibilibus hominibus, assumpto aereo vel alterius materiæ corpore, apparere indubium est ex sacra Scriptura: sic Angelus Raphael Tobiae apparuit et cum ipso fuit per multos dies; Angelus Gabriel visibiliter apparuit et locutus est B. V. Mariæ; in Resurrectione Domini habentur apparitiones angelicæ, etc. Etiam *angeli mali* seu dæmones hominibus visibiliter apparent, neque tantum in forma hominis, sed etiam, imo ut plurimum, bestię, et monstri formam referentes. Sic dæmon in corpus serpentis intravit ad decipiendum Evam (Gen. iii). Et Christo, in assumpto corpore, dæmon apparuit promittens ei et ostendens omnia regna mundi (Matth. iv; Luc. iv). Confer etiam Sanctorum vitas. Quæ tamen omnes apparitiones nonnisi ex speciali Dei providentia fiunt, et quidem supra ordinem usitatum et supra vim naturæ ordinariam; ideoque ad miracula recensendæ sunt. Non ergo ad libitum hominis, neque ad ejus evocationem tales apparitiones evenire possunt; neque Deus illi præsto est qui inania ac curiosa sectatur. Præterquam quod id abominabile est coram Domino juxta illud Deut. xviii: *Nec inveniatur in te qui lustrat filium suum aut filiam, ducens per ignem; aut qui ariolos suscitetur, et observet somnia atque auguria; nec sit maleficus, nec incantator, nec qui pythones consulat, nec divinos, aut quærat a mortuis veritatem. Omnia enim hæc abominatur Dominus, et propter istiusmodi scelera delebit eos in introitu tuo.* V. Cavalli, *Delle apparizioni ed operazioni degli spiriti*; Milano, 1765.

251. Numerorum ratio an superstitiosa: Non semper numerorum ratio uti superstitiosa habenda est; sed quando numero ut tali tota exhibetur fides; cum revera inter causam et effectum nulla

tunc proportio sit. Sed aliter est, si ideo numerus usurpetur, quia ab Ecclesia est præscriptus ad Indulgentias consequendas, ad pœnitentiam agenda, ad cultum religiose exercendum, ut patet ex propositione 64 proscripta Bulla *Auctorem fidei*. Item est si numerus mysticam significationem includat, vel in alterius rei cognitionem nos faciat venire; tunc laudabiliter numerorum ratio observatur; nam firmat veritatem ac quasi tessera et professio fidei nostræ est: quod et Ecclesia commendat et Scriptura usurpat; quare falso nos superstitionis accusant protestantes. Sic sacer est numerus *ternarius*, quia tres Trinitatis Personas refert, tres dies sepulturæ Christi, tres annos prædicationis illius. Sacer est numerus *quinarius*, in honorem quinque plagarum Salvatoris; numerus *septenarius*, quia in mentem revocat sex dies creationis et septimum quo requievit Dominus: *novenarius* in honorem novem mensium, quibus fuit Christus in utero matris: *trigesimus*, quia refert triginta annos vitæ privatæ Redemptoris nostri: *trigesimustertius*, quia memoriæ reducit totum illius mortalis vitæ periodum; *quadragesimus*, et est in honore hic numerus, quem Deus quadraginta dierum jejunio decoravit, per quem divina lex in orbem terrarum invexit; et Elias 40 dierum jejunio Deum quærens, ejus visionem consecutus est, etc. V. Bouvier, *De vana observantia* Bergier, Vº *Novene*. Stapf, § 174. Liguori, *Opus. Mor.*, l. III, n. 17.

Quid (quæres) de illo qui rationem habet numerorum quos somniavit?

R. Non illico de gravi peccato damnandus; hoc non aliud esse videtur, quam vel rudis simplicitas, vel tenuis credentia, vel inanis quædam joco. Quod dicunt ordinarie currere etiam de illis, qui ad numeros inveniendos libris utuntur *cabalisticis*, ut ajunt; vel ex certo eventu eos confingere student; et inde sortitionem tentant ludendo (*al lotto*). Attamen ab hoc desuadendi sunt, ne quod primum jocando faciunt, postea ex proposito agant, credendo et probando. Ex somniorum qualitatem argui unice potest status infirmitatis, et valetudinis somniantis et ejus vivendi disciplina. Quo sensu somniis uti possunt medici ad applicanda convenientia remedia, confessarii ad prohibendas certas lectiones, colloctiones, frequentationes, ex quibus nempe turpia nascuntur in imaginatione etiam inter somnum.

252. Animalium cantus, volatus, etc.: Ex avium gemitu, volatu, vel animalium cantu non est superstitiosum conjecturaliter divinare pluvias, siccitates, etc.; aeris enim mutationem mire præsentunt, ac gemitu, volatu, cantu significant. Item ex mora corvorum vel strigum nocturnarum (*civette*) super tectum domus, in qua decumbit ægrotus, non omnino superstitiose conjicitur propinquitas mortis, ob eorum acutissimum olfactum ad odores cadaveris. *Sporer*.

253. Cometarum apparitio: Cometarum apparitio ex vulgo est infausti eventus signum: « Il ch. Arago in un'operetta altronde eccellente sulle comete scrive: che al comparire nel 1456 della cometa (cui si dà il nome del celebre Halley, che primo ne determinò il periodo e osò con felice ardore predire il ritorno), che doveva tornare nel novembre del 1635, *Papa Calisto III* ne fu sì spaventato che ordinò preghiere pubbliche, nelle quali si scongiuravano insieme la cometa e i Turchi; e affinché niuno obbliasse di recitare questa specie di Angelus, il Papa ordinò che le campane di tutte le Chiese suonassero a mezzodì. Così noi dobbiamo quest'uso, che è conservato, alla cometa del 1456.

« L'illustre Ruffini nelle *Riflessioni critiche sopra il saggio filosofico intorno alla probabilità del Laplace*, riportando un passo simile di questo celebre geometra... risponde: « Apparve è vero una cometa crinita

con lunga coda e tutta di fuoco, e questa fu considerata dal volgo e dagli astronomi come segnale di qualche gran calamità; ma è falso pienamente che Papa Callisto prescrivesse allora preghiere, nelle quali insieme coi Turchi si esorcizzasse la cometa. Fece bensì di tutto il S. Padre onde unire sovrani e forze contro di questi; istituì e ordinò pubblicamente processioni e preghiere, onde impegnare il Cielo ad abatterli e proteggere la Causa di Cristo; ma riguardo alla cometa altro non fece che approfittarsi di quel momento di spavento, che essa avea sparso, per eccitare il popolo all'orazione e alla pratica delle buone opere, affinchè, diceva egli, *se vi è qualche disgrazia a temersi*, il Cielo ne preservasse i cristiani e la rovesciasse sopra i Turchi. » Cita in nota alcuni moderni storici e il Platina, che apparsa la cometa, *cum mathematici ingentem pestem, caritatem annonæ, magnam aliquam cladem futuram dicerent, ad evitendam iram Dei Callixtus aliquot dierum supplicationes decrevit, ut si quid hominibus immineret, totum in Turcas christiani nominis hostes converteret*. Dunque senza negare che nel secolo XV le cognizioni astronomiche fossero assai imperfette e i dotti dell'epoca assai disposti a calunniar le comete, e senza pretendere che quel Papa fosse in fatto d'astronomia superiore al suo secolo, o che le sue continue occupazioni gli avessero lasciato assai tempo per attendere agli studi naturali; possiamo negare ch'egli pensasse a scongiurare od esorcizzare la cometa....

» Ma si legga la Bolla di questo Pontefice, nella quale prescrive la colletta nella Messa, le processioni, le prediche, il suono delle campane, ecc.; e si vedrà tutto ciò diretto ad uno scopo medesimo; ma della cometa, che allora sfolgoreggiava nel cielo, non farsi neppur menzione: *Mandamus, ut in singulis Ecclesiis inter nonas et vespem, videlicet ante pulsationem Vesperarum seu ei propinque saltem per intervallum medice horæ, singulis diebus, tribus vicibus una campana, vel plures, etc.* » V. *Annali delle scienze religiose*, t. I. Roma, 1835.

254. Lunæ influxus: Quoad *lunæ influxum* (quem perperam aliqui superstitiosum dicunt, etsi falsus esse possit) audiatur Antonacci, *Raccolta delle più ovvie e più utili operazioni fisico-chimiche ed industriali*; Roma, 1857: « È opinione che la luna influisca alla vegetazione delle piante, ma non è approvata la cosa; certi effetti attribuiti alla luna sembrerebbero doversi piuttosto attribuire alla serenità dell'atmosfera, durante la quale la luna d'ordinario è visibile. Le persone idiote, specialmente di campagna, fanno gran conto della luna *calante*, come essi dicono, e della luna *crescente*. Per la seminazione dei prodotti del campo scelgono quasi sempre il tempo della luna calante, perchè altrimenti dicono che le piante nascerebbero troppo presto, e poi andrebbero in ispiga, e verrebbero così o a mancare del tutto o almeno a dare un prodotto scarso e di poca buona qualità. Anche sul taglio dei legnami, per le diverse costruzioni, fanno conto i boscajnoli della luna; ed è ben raro caso che questi tronchino le piante per tale effetto fuori delle due lune d'agosto e di gennaio, chè altrimenti, dicono, il legname sarebbe soggettissimo a tarlare. Checchè ne sia di queste osservazioni lunari, io non azzardo su ciò di pronunziare alcun giudizio: una qualche ragione fisica di qualche effetto atmosferico almeno, che si attribuisce all'influenza della luna sulle vegetazioni, si potrebbe in qualche modo rintracciarla; ma sono discussioni queste intrigate ed assai dubbie. Sarebbe però sempre prudenza, dove non vi fosse una ragione in contrario, di attenersi, sul punto specialmente della seminazione e della raccolta, all'osservazione di tanta gente le

une succedentesi alle altre, che asseriscono sempre la stessa cosa. » V. *Civiltà Catt.*, ser. 4^a, t. II: *Influenze della luna*, pag. 733, ubi plura. Secchi, *La luna*, discorso. Roma, 1862. D. Thomas, *Opus. 28 ad Reginaldum de judiciis astrorum*; 1, q. 115, a. 65, a. 5. Quæst. 7 de Verit. a. 10; In 2 *Sent.* 7, q. 2, a. 2.

255. Q. 1. *An sit superstitiosum verba Sacrae Scripturae adhibere? virtutem certis tribuere personis morbos curandi, et rebus?*

R. Docet d. Thomas (2, 2, q. 96, a. 4) posse quandoque sine superstitione divina verba adhibere, uti Evangelium s. Joannis; sed cavendum, ne concurrant vanæ circumstantiæ ex parte temporis, modi vel intentionis, ut si ei tribuatur virtus infallibilis, etc. Item a superstitione potest esse immunis virtus data personæ vel certæ familiæ sanandi a quibusdam morbis per signum Crucis, per imagines Sanctorum, aut sacra verba; nam in Ecclesia datur curatio sanitarum. Neque superstitiosum est flores et herbas die sancti Joannis benedictas comburere ad depellendas tempestates, si hoc expectetur ex Sancti intercessione et Ecclesiæ benedictione. Item alicubi statis diebus benedicitur vinum (uti Coloniae) in die s. Joannis, ut per ejus merita morbis et venenis effugatis, sanitas corporis et animæ obtineatur.

Nota: 1) Non vacat gravi culpa qui utens mediis improporionatis ad aliquam cognitionem, protestatur se nullum cum dæmone commercium intendere; quia in praxi agit contra protestationem, et dæmonem implicite invocat; cum Deus nec Angeli talibus se immisceant — 2) Superstitiosum est equos circumducere per templa Sanctorum tot vicibus; venas secare eo præcise die; tot Missas, a tali sacerdote, cum tot candelis celebrare, et similibus, si hæc circumstantiæ putentur omnino infallibiles ac plene necessariæ; secus si effectus juxta Dei beneplacitum per merita Sanctorum expectetur — 3) Superstitionis rei sunt qui gestant effectum certum ex ipsis expectantes; nam orationes nostræ efficaciam infallibilem non habent; solis quippe Sacramentis indidit Christus virtutem *ex opere operato* operandi. Alias sane conditiones requirit Deus, ut preces nostras exaudiat, in primis humilitatem, fiduciam et in orando constantiam. Adde bona temporalia (quæ generatim postulant taliter orantes) expectari non debent, nisi quatenus ad nostram spiritualem utilitatem et Dei gloriam conferunt; et ideo postulandæ conditionate, non absolute, tanto minus infallibiliter. Absit tamen ut damnemus piam fiduciam certis orationibus tributam, secluso omnino infallibilitatis præjudicio; antequam quemquam condemnemus, videamus qua fide, qua intentione, quibus mediis quis agat. Et aliquando docendi, non arguendi qui aliquod tentant quod superstitionem sapit: quos si doceas, rectum fratem illum sequuntur lubenter; at si redarguas, pertinaciter in propria sententia confirmantur. *Gury, Dens, Layman.*

* *Sed (dices) adhibere fenum jecoris ad depellendum dæmonem, et felle ejusdem piscis ad pellendam cæcitatem, nonne superstitiosum est? nulla enim est proportio inter causas et finem; et tamen ex consilio Angeli illis rebus usus est Tobias.* Quoad 1) alii totum tribuunt virtuti Dei immediatæ in præmium obedientiæ Tobiae; alii concedunt illo fumo naturalem aliquam virtutem sedandi concupiscentiæ motus: sic David cythara Saulis humores melancholicos dissipabat. Quoad 2) non repugnat quod illud fel virtutem naturalem habuerit pellendi cæcitatem; remedium enim est naturale ad morbum naturale curandum. V. Veith, Mellini, A-Lapide, Calmet in *Tobiam*. *

256. Q. 2. *Quid de iis qui cruces, numismata, vel alias res benedictas deferunt ad gratias obtinendas?*

R. Laudandi qui pia numismata, sacras effigies, cruces et similia devote gestant ad divinum auxilium efflagitandum in necessitatibus cunctis. Neque superstitio est gestare scapulare Ordinis Carmelitarum, quasi ideo moriens æternum pati non debeat incendium, et sit in purgatorio peculiariter sublevandus primo sabbato ab ejus morte, ut Ordinis institutio habet. Sane hoc est juxta Scripturæ loquendi modum; sepæ enim Scriptura vim justificandi tribuit diversis rebus, non quod solæ justificent, sed quod illæ vim habeant maximam ad obtinendam salutem, si tamen cetera necessaria non desint. Certo qui illud scapulare gestat a B. Virgine donatum, et cetera in eo Ordine præscripta studiose observat, peculiariter ab ipsa adjuvabitur ad sua munia complenda, ac ideo ad salutem æternam quam citius, per illius intercessionem, consequendam. Hac de re videatur Benedictus XIV, *De Festis B. M. V.*, lib. II, c. VI. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 182.

Neque ridendum quod talibus signis B. Virgo usa sit: nonne ipsi principes suis subditis honoris gratia, cruces, ligamina, vittas et similia signa tribuunt? et in veteri lege in signum amoris Jacob Josepho filio suo vestem polimitam fecit, Jonathas David habitu suo vestivit, Elias suum pallium Elisæo donavit? Et filii imaginem patris gestant, osculantur et jugiter deferunt?

257. Q. 3. *Quid de chartulis verbis sacris aut devotis inscriptis, quæ a nonnullis devotis traduntur deglutientiæ ad sanitatem obtinendam vel alia spirituales gratias?* Si id fiat, quasi illis chartis insit virtus naturalis vel virtus infallibilis obtinendi quod quæritur, utique superstitione non careret. Verum pius et laudabilis, atque proborum exemplo, et mirabilibus effectibus probatus est illarum usus, si fiat ex devotione, atque cum fide obtinendi a Deo per B. Virginis, vel Sanctorum intercessionem (si expediat) quæ postulantur gratiæ. V. Liguori, *Glorie di Marta*, p. 2^a, disc. 1: *Dell'Immacolata Concezione*. Monforte, *Della divozione dei Sacerdoti a Maria SS.*, l. II, c. 3.

258. Q. 4. *Quid de literis quas devoti scribunt, pro gratia obtinenda, Deo et Sanctis, eas deponentes ad eorum simulacrorum pedes?*

R. Non utique huc ponimus veræ devotionis essentiam; sed neque inanitates dicimus aut risu excipiendas, aut superstitione culpandas. Sunt hæc pietatis industriosa media, quibus utuntur Sancti, et quæ acceptabilia sunt Deo: « Il pio re Ezechia avendo ricevuto lettere dall'empio Sennacheribbo, le portò nel tempio e così aperte le pose sull'altare quasi invitando Dio a leggerle; e il Signore gli fece dire per parte del profeta Isaia, che era esaudito (iv, Reg. XIX). — L'imperatore Teodosio stava per dare una gran battaglia ad Eugenio, e sapendo che da Dio vengono le vittorie, scrisse a sant' Ambrogio per raccomandargliene il buon successo. Il Santo portò la lettera dell'Imperatore sull'altare, e quando stava per incominciare il santo Sacrificio, la presentò a Dio; e la battaglia fu favorevole. — S. Tommaso d'Aquino scriveva tutte le sue difficoltà in una carta che si metteva sul cuore, allorchè andava a celebrare; e ne ricavava sempre tanto lume, che dopo comprendeva benissimo tutto quello che prima gli tornava oscuro. » Huguet, *La divozione di S. Giuseppe in esempi*, n. 137.

(S) Pag. 79.

259. Audiunt scioli qui dæmonum negant infestationes clarissimum medicinæ professorem Laur. Martini (in suis *Elementis medicine forensis*, c. III): nos *Ecclesiæ integram fidem præstamus; ideo de energu-*

menis non dubitamus V. Forni, *Del mondo degli spiriti e della sua efficacia nell'universo sensibile*. Torino, 1851. *Bibbia di Vence*, vol. VI, disert: *Le ossessioni o possessioni del demonio*. Scotti, *dissertat.*, hac de re. Nicolas, *Studi filosofici intorno al Cristianesimo*, p. III, c. 5°, § 5. P. Cesari, *Lezioni su Mosè*, lez. VI. Martinet, *Soluzione de' gran problemi*.

* Quamquam hodie plurimi eorum qui hac de re patrum nostrorum credulitatem irridebant, in dæmones credere incipiunt. Imo sunt qui illos laudant cum Scheffer; qui eos admirantur cum Rénan; qui eos amore prosequuntur cum Michelet; qui eorum regnum expectant cum Quinet; qui illos veros Deos prædicant cum Schelling; venerantur cum Jannin et invocant cum Proudhon. Dæmones admittunt, sed ut decipiantur illorum illusionibus: quod longe lateque fieri videmus per modernum ac reprobatum *Spiritismum*. Huc spectat illud Scripturæ: *in novissimi temporibus discedent quidem a fide, attendentes spiritibus erroris et doctrinis demoniorum* (1 Tim. 4). «Dopo diciannove secoli di cristianesimo vediamo ripetute le pratiche occulte di Delfo, di Didone e di Sinope; la demonolatria assume nuove forme: *mesmerismo, magnetismo, sonnambulismo, spiritismo, ipnotismo ed altre diavolerie non sono altro che satanismo*, scriveva il Ventura (De Martinis, in adnot. ad opusc. *Il segno della croce al secolo XIX*) — Et Lutherus in suis epistolis: «*se io credessi che Dio non esaudisce le mie preghiere, vorrei indirizzarle al diavolo* (et diaboli consilio missæ celebrationem omisit amicus amicum audiens); *io debbo più alla mia cara Caterina* (Caterina Borè monaca, che sposò poco prima che le nascesse un figlio) *che a Dio stesso*.» V. Gaume, *Origine ed errori dello spiritismo*, § 3. Delaporte, *Il diavolo esiste egli, e che cosa fa?* Franco, *Risposte alle obbiezioni ecc.* *

260. Quanta autem sit vis et efficacia dæmonum, describit Alimonda, *Del magnetismo animale, ricerche e conclusioni*, nn. 14 et seqq.; et Dogmaticæ scriptores. Dæmones maria tempestatibus agitant, civitates turbine concutiunt, evertunt; et tanta pollent celeritate ut quæ in remotis regionibus geruntur, ea celeriter denuntiare possint; præterita quorum omnium memoriam servant, tuto annuntiant, sicut et præsentia quæ exterius prodita sunt, ut secreta furta, res perditæ, thesauri olim defossi, metalla subterranea, quæ nostram cognitionem fugiunt; et sexcenta alia efficiunt, omnia autem ad hominum deceptionem atque perniciem. Ideo monet Apostolus: *Induite vos armaturam Dei, ut possitis stare adversus insidias diaboli; quoniam non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem; sed adversus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitie in cœlestibus* (Eph. VI). Verum etsi magna sit dæmonum potestas; ea tamen ligata est in pluribus a Domino, et plura etiam de ipsorum natura nequeunt agere, v. g. nullimode cognoscere possunt quæ a libera hominum voluntate pendent, cum repugnet ut spiritus creatus certo dignoscat quod nondum existit neque in se neque in æquivalenti; quod ideo non valent indicare nisi probabiliter ac conjecturaliter. Item communius est, internas hominum cogitationes dæmonibus ignotas esse, nisi aliquod signum de illis in organo corporeo fuerit impressum; spiritus enim illi mali organa hominum ac sensus pervadunt, et scrutantur. V. Perrone, *De Virtute Religionis*, n. 802.

261. **Exorcismi:** Hic plura ad praxim notanda sunt ex s. Alphonso, *Opus Mor.*, l. III, n. 193; et *Homo Ap.*, *Append.* 3^a n. 55; itemque ex *Rituali Romano*.

a) Exorcismus est formula quædam ab Ecclesia instituta ad dæmones fugandos in nomine Jesu. Ut tamen valeat exorcista solemniter

exorcizare, requiritur specialis Episcopi delegatio ex dicendis, *De Ordine*. Dictum est *solemniter*; quilibet enim fidelis potest privatim imperare dæmonibus ne noceant.

b) Potestas exorcistæ non innitur sanctitati ministri, etsi ea non parum juvet; sed invocationi Nominis divini, Fidei et Sanctitati Ecclesiæ, in cujus persona exorcismi ab ejus ministris dicuntur. Christus enim hanc dedit Ecclesiæ suæ potestatem exorcismos instituendi; et ideo communiter dicunt illos habere virtutem infallibilem de se, veluti ex opere operato, nisi ponatur obex. Quod si plures exorcismi effectum plenum non habeant, semper tamen aliquem sortiuntur saltem imperfecte, quatenus nempe dæmonum vires attenuant.

c) Exorcista hæc sedulo curare debet, postquam bene exploravit quod revera adest obsessio. 1) Muniat se fide, fiducia et charitate; insuper oratione, jejunio et maxime humilitate: secus parum proficiet, etsi vis exorcismi non proprie a bonitate ministri pendeat. 2) Inducat obsessum ad Confessionem, ad confidentiam, ad orationem. 3) Regulariter exorcismos faciat in Ecclesia, januis apertis, nisi honesta adsit causa ut fiant domi, excludendo mulieres, pueros, otiosos et infirmæ fidei. 4) Repetat plures comminationes et verba quibus dæmon magis angitur; nec illum permittat plura loqui, sed imperet ut taceat. Et cetera *Ritualis* servet.

d) Licet dæmonem interrogare quoad ea quæ ad ejus expulsionem conducunt, et quidem per modum imperii, ut fecit Jesus cum a dæmone quæsit nomen ejus (Marci, v); ideo potest quærere causam sui ingressus, signum sui egressus, etc. Hac de re habet d. Thomas: *Aliud est inquirere aliquid a dæmone sponte occurrente, quod quandoque licet propter utilitatem aliorum, maxime quando divina virtute potest compelli ad vera dicenda; et aliud est dæmonem invocare ad cognitionem occultorum acquirendam ab ipso* (2, 2, q. 95, a. 4).

Sed nonne (dices) *quandoque utile est et nulli nocivum scire aliqua occulta, v. g. ubinam lateat thesaurus? ergo licitum est illud a dæmone quærere*. R. Nego; quia modus sciendi est illicitus propter communicationem cum dæmone capitali hoste Dei; et est quasi ab ipso beneficium expectare, quod mortale est. Attamen dicunt probabilius non esse nisi veniale (remoto scandalo, ac omni periculo ulterius progrediendi), unam vel alteram rem vanam, curiosam et inutilem in ipso energumeno existentem a dæmone quærere, propter actus imperfectionem et parvitatem; modo fiat modo imperativo; si enim fieret deprecative mortale esset, cum deprecatio importet amicitiam atque observantiam quandam cum interrogato.

262. *Quenam sunt (quæres) signa ingressus et egressus demonis?*

R. 1. Cum Delaporte: « Fernel medico di Enrico II, ed il famoso chirurgo protestante Ambrogio Parè, fanno menzione di un indemoniato che parlava greco e latino senza mai aver imparato queste due lingue. Che a Londun ai tempi di Luigi XIII vi fossero indemoniati, se ne hanno le più irrefragabili prove. E pur testè v'ebbe, dopo alcune sedute di spiritismo, una vera epidemia di possessioni diaboliche in un villaggio dell'Alte-Alpi detto Morzine; e tra tutti i rimedi di cui si fece prova, furono trovati efficaci i soli esorcismi ed i pellegrinaggi. Secondo il dotto Ferraris, gli indizi ai quali si riconosce la diabolica possessione sono i seguenti: *Parlare lingue non mai imparate; sentire un orrore istintivo degli oggetti sacri; gettarsi ne' precipizi; aver di tratto in tratto una scienza non mai acquistata; restare così fortemente attaccato al luogo in cui si è, che parecchie persone non possono staccarcene; soffrire a vedersi*

applicare oggetti benedetti, Reliquie, anche quando non si sa che lo siano; rispondere ad una interrogazione tacita ed ubbidire ad un ordine puramente tacito. Producendo il magnetismo la maggior parte di questi effetti, come non vedere ch'egli altro non è che una possessione passeggera? »

R. Ad 2: Non assignantur signa infallibilia egressus dæmonis: probabilia sunt, si per longum tempus obsessus sit a molestiis immunis; dæmonis confessio; ingens vomitus rerum putridarum; halitus valde foetidus, magni clamores, si obsessus quasi mortuus maneat; etc. V. Suarez, Sanchez, Salmanticenses, Cajetanus, Navarrus; et Gallo, *Suppetice evangelii præconibus*; t. I.

(T) Pag. 85.

263. Miracula: « Giova qui avvertire un giusto sentimento del dotto e pio p. Crasset, il quale dice, che quanto più son facili a credere i miracoli le persone dabbene, altrettanto sono facili i malvagi a deriderli. Soggiungendo che come è debolezza il dar credito a tutte cose, così all'incontro il ributtare i miracoli, che vengono attestati da uomini gravi e pii, o sente di infedeltà, pensando che a Dio sieno impossibili, o sente di temerità negando il credito a tal sorta di autori. » Liguori, *Glorie di Maria*, aggiunta in fine. V. Benedictus XIV, De Caniz SS. l. iv. Pignatelli, *Consult.* t. v. Bollandus, *Præfatio generalis in vita Sanctorum*, c. III: *Numero e qualità dei miracoli*; ubi etiam catechistas hortatur, ut ea enarrare non erubescant, cum plurimum conferant, si rite exposita ac probata, ad fidelium instructionem. Quoad legendas, vide *Civiltà Catt.*, ser. 3^a, vol. II, pag. 340.

* Opponent: 1 *Può Dio far miracoli?* « Può Dio far miracoli? vale a dire può derogare alle leggi da lui stabilite? Cotal questione seriamente trattata sarebbe empia, se non fosse assurda. Egli saria un far troppo onore a colui che la risolvesse negativamente, punirlo; converrebbe rinchiuderlo. » (Rousseau, *Lettere dalla Montagna*, lett. 3).

2 *A che fine questi miracoli?* « Il buon senso c'induce a pensare che quando Dio opera miracoli facendo violenza alle cause seconde, ha per intento di manifestare la sua gloria, onde salvare coloro che a lui si convertono, e punire quelli che sprezzano gli straordinarii effetti della sua bontà... Per tratto di sua bontà egli sceglie questo mezzo, siccome il più acconcio a confermare la verità e a confondere la menzogna, acciocchè gli uomini, i quali alla luce di questo benefico mezzo non si convertono, non possano accagionare altro di tanta perversità loro, fuorchè la ostinazione propria. » (Bayle, *Œuvres divers.* *Pensées div.* t. 2). *

3) *Questi miracoli non gli abbiamo veduti: signa non vidimus.* Se costoro pretendono di credere solamente a quello che hanno veduto, bisognerà che confessino di essere molto scarsi in fatto di credenze, e questo non è un onore per essi... Ma credono come fanno tutti a moltissime cose che non hanno veduto; credono ai fatti della storia...; eppure questi fatti accaduti lontano da noi, alcuni due mila anni fa, non gli hanno veduti... Chè i fatti appartengano all'ordine naturale e soprannaturale, che sieno ordinari o straordinari poco monta; quando son dimostrati devono essere creduti sì gli uni che gli altri. Domando se nelle storie profane antiche e moderne abbiano trovato molti fatti, non dirò meglio dimostrati, ma con tanta evidenza quanto i miracoli del Cristianesimo?... Che cosa manca a questi? la *pubblicità*? ma sono accaduti alla presenza di città intere, d'assemblee numerose, in Oriente e in Oc-

cidente; e non solamente in un secolo, ma per lunga serie di secoli, e non una volta sola, ma cento. La competenza degli storici? ma la maggior parte furono testimoni oculari di ciò che raccontano; e gli altri hanno scritto appoggiati a documenti autentici, in un'epoca in cui la memoria de' fatti era sempre viva... La *probità*? rapporto alla scienza tengono il primato; rapporto alla santità della vita, non v'è pur l'ombra della menzogna. Il *numero*? ogni fatto, a dir poco, ne ha tanti quanti gli storici profani, sulla cui parola giurano anche a' nostri di tutte le assemblee de' dott. » (Gaume, *L'acqua santa nel secolo XIX*; lettera xx).

« Un gentiluomo inglese protestante essendo a Roma, un Prelato suo amico gli diede a leggere un processo verbale che conteneva la prova di diversi miracoli. Dopo lettolo con molta attenzione, gli disse nel restituirlo: « Se tutti i miracoli che si ammettono nella Chiesa romana fossero stabiliti su prove sì evidenti come queste, noi non avremmo alcuna difficoltà a prestarvi fede. » — « Ebbene, rispose il Prelato, di tutti questi miracoli che a voi sembrano avverati, non ne è stato ammesso alcuno dalla Congregazione dei Riti, perchè non gli ha creduti sufficientemente provati. » Stupefatto a tale risposta il protestante confessò, che non vi era altro che una cieca preoccupazione che potesse combattere la canonizzazione de' Santi, e che egli non si sarebbe mai figurato, che l'attenzione della Chiesa romana fosse così severa nell'esame che essa fa dei miracoli. » Nicolas, *La Vergine Maria vivente nella Chiesa, nuovi studi filosofici sul Cristianesimo*, par. 3^a, c. viii. V. Bourdaloue, *Sermone per la festa della Madonna degli Angioli*. Riccardi, *Storia dei Santuari ecc.*, v. 1: *Discorso preliminare. Fasti della Chiesa nelle vite dei Santi*. Milano; v. 11: Prefazione. Item de miraculis et miraculorum gradibus vide Benedictus XIV, *De Canonizatione Sanctorum*, par. iv. Fergola, *Teorica de' miracoli, esposta con metodo dimostrativo, seguita da un discorso apologetico sul miracolo di s. Gennaro*. Spagnius, *De miraculis*, ubi plurima. Van Weddingen, *De miraculo deque ejus in christiana demonstratione usu ac valore*: dissert. Lovanii.

Vera miracula toto cœlo distant a miris quæ ope dæmonis per spiritismum patrantur, ut multis probat Perrone (*De virtute Religionis* n. 896), ubi firmat hanc thesim: *perperam magnetismi ac spiritismi sectatores conituntur infirmare miracula ac vaticinia biblica et charismata Sanctorum obtentu phenomenorum, quæ ipsi jactant magnetismi ac spiritismi*. Quæ veritas statim apparet expendendo ex una parte miraculorum, ex alia spiritismi naturam, subjectum, finem, effectus aliaque adjuncta. Hac inter cetera facit illud d. Thomæ: *Dicendum quod signa facta per bonos possunt distingui ab illis quæ per malos fiunt tripliciter ad minus. Primo ex efficacia virtutis operantis, quia signa facta per bonos virtute divina fiunt in illis etiam, ad quæ virtus activa naturæ se nullo modo extendit, sicut suscitare mortuos et hujusmodi, quæ dæmones secundum veritatem facere non possunt; sed in præstigiis tantum, quæ diu durare non possunt. Secundo ex utilitate signorum; quia signa per bonos facta sunt de rebus utilibus, ut in curatione infirmitatum et hujusmodi; signa autem per malos facta sunt in rebus nocivis et vanis, sicut quod volant in aere vel reddunt membra hominum stupida. Tertia differentia est quantum ad finem, quia signa bonorum ordinantur ad cædificationem fidei et bonorum morum, sed signa malorum sunt in manifestum nocumentum fidei et honestatis. Et quantum ad modum differunt, quia boni operantur miracula per invocationem divini Numinis pie et reverenter, sed mali quibusdam deliramentis, sicut quod incidunt se cultris, et hujusmodi turpia*

faciunt. Et ita signa per bonos facta manifeste possunt discerni ab his, quæ virtute dæmonum fiunt. (In 2 Sentent., dist. vii, q. 3). V. Alimonda, *Conferenza, Gesù Cristo e i suoi miracoli*. Mellini, *Inst. Biblicæ: Exercit.* 1: *Ansit analogia inter miracula Christi et prodigia Asculapii, Appollonii, Vespasiani, Paris, et Wampiriorum.*

264. **Martyrium:** Martyrium græce idem est ac latine *testimonium*. Usu porro ab Ecclesia recepto martyrium sumitur pro testimonio singulari veritatis christianæ per tolerantiam mortis. Martyr igitur est testis, qui morte sua perhibet testimonium veritati, quæ per Christum nobis innotuit: unde martyres Christi dicuntur quasi testes ipsius Christi. Quæ tamen mors non de necessitate requiritur in effectu, sed sufficit ad rigorem martyrii, ut quis propter Christum tormenta sustineat de se sufficientia et efficacia ad inferendam mortem, etsi contingat mortem impediri; nam hoc est vere subire mortem in causa efficaci per se, nec inde minuitur affectus internus et acceptatio mortis propter Christum: sic martyr appellatur, imo martyrum Regina B. V., licet non obierit morte violenta (V. Mazzola, *De B. M. Virgine*, pag. 256). « Termineremo con una osservazione assai consolante per coloro che si danno al servizio degli appestati: ed è che una pia credenza venera come martiri coloro che soccombono vittime della loro carità: *velut martyres religiosa piorum fides venerari consuevit* (Martyrol. Roman. 26 febr.). E a detta di s. Alfonso (*Op. Mor.*, l. vi, n. 100) sono reputati come veri martiri da dodici Università, da tredici Cardinali e da più di trecento Autori. » Gousset. V. Frassinetti, *Compendio della Teol.*, t. ii, nota 98. Ex hactenus disputatis sequitur:

1. Illum esse verum Christi martyrem, qui non pro ipsa christiana fide generatim, sed pro alia speciali virtute christiana moriatur. *Omniū virtutum opera* (ait Angelicus) *secundum quod referuntur in Deum sunt quedam protestationes fidei, per quam nobis innotescit quod Deus hujusmodi opera a nobis requirit et nos pro eis remunerat: et secundum hoc possunt esse martyrii causa.* Unde et b. Joannis Baptistæ martyrium in Ecclesia celebratur qui non pro neganda fide, sed pro reprehensione adulterii mortem sustinuit (1, 2, q. 124 a. 5). Hinc vere est martyr Joannes Nepomucenus, qui occisus fuit pro tuendo sigillo sacramentali. Item b. Panacea ab illius incunabulis martyrii aureola decorata merito celebratur ubique et colitur (ejusque cultum confirmavit et approbavit S. Sedes anno 1868 officium de Virgine martyre nuncupata concedendo). Erat Panacea innocens et pia puella, quæ quintodecimo suæ ætatis anno crudeliter a sua noverca, anno Domini 1383, necata fuit ob ejus eximium orationis studium; orantem enim virginem noverca, rudi ac montana colu, ita percussit capitique fuso ita infixit, ut interficeret. Ejus corpus colitur in archipresbyterali Ecclesia Agamii (in Novariensi) magna et celebri tum suorum tum exterorum veneratione. Solet maxime invocari comitialis morbi causa; multique merito prædicant (nostris etiam temporibus) impetratam, invocata b. Panacea, sanitatem: quod quidem est salutari nomini consentaneum; vide Bescapè, *Novaria Sacra*; et Travelli, *De b. Panacæ sanctitate et cultu*. Quid porro generatim requiratur ut publicum de martyre officium a S. Sede obtineatur, vide Benedictum XIV, *De canoniz. SS.*, l. iii, capp. 15 et 19.

2. Illos veros esse martyres, qui occiduntur in bello justo pro defensione reipublicæ adversus infideles et hæreticos, ideo quia fidem Christi corrumpere moliuntur. Non autem veros esse martyres, qui occiduntur in bello justo propter defensionem reipublicæ tantum. Excipit Sylvius, nisi illam intendant defendere propter Deum ex amore justitiæ et

legis divinæ; tunc moriuntur, ne virtutis officium deserant. D. Thomas ait: *Bonum reipublicæ est precipuum inter bona humana. Sed bonum divinum, quod est propria causa Martyrii, est potius quam bonum humanum. Tamen quia bonum humanum potest effici divinum, si referatur ad Deum: ideo potest esse quodcumque bonum humanum Martyrii causa, secundum quod in Deum refertur.* (V. Billuart, *De fortitudine*, diss. 1). Quod maxime valere debet pro iis, qui occubuerunt civilem Romanæ Ecclesiæ Principatum defendendo: «Se vi ha mai caso che legittimi la forza e renda glorioso il guerriero, egli è appunto questo, in cui si trae la spada non per cingersi d'un caduco alloro la fronte e per ampliare d'alcuni miserabili palmi di terra un possesso; ma per sostenere le divine ragioni della Sposa di Christo... Chi cade estinto sul campo per una causa sì santa, egli è agli occhi Dio partecipe dell'aureola del martire. E che cosa infatti costituisce il Martirio? l'incontrar fortemente la morte per motivo di religione; or non è motivo religioso la difesa dell'indipendenza della Chiesa nel Principato civile de' suoi Pontefici? E così noi veggiamo, che Papi santissimi ebbero spesso in costume di capitaneare essi stessi gli eserciti che assoldavano per una causa sì santa, e di accumunar loro i privilegi e il merito delle Crociate. » *Civ. Cattolica*, ser. 4^a, t. iv: *Ragioni e diritti dei Papi al principato*; t. ix et seqq. V. Olderico ovvero il Zuavo pontificio; racconto del 1860.

(U) Pag. 90.

265. Q. 1. *Quid de maledictionibus latis in malos Psalmo 108.*

R. In hoc non peccavit David; nam pluribus de causis adversus inimicos suos obloqui potuit: 1) *Ex sincera correctionis illorum cupiditate: eos percute, Domine, ut inique agere ac lacessere tandem aliquando desistant*; 2) *Ut in hoc mundo castigati, minoribus in altero afficiantur*; 3) *Ut eorum supplicium impios deterreat, qui ex illorum nequissimo exemplo paria conantur*; 4) *Ut bonis scandalum adimatur, quod impij justis vexationibus ingerunt*; 5) *Ut Dei gloriam ac providentiam vindicet adversus impios, qui renuunt intelligere, Deum justorum præsidio invigilare*; 6) *Ne justì pravo iniquorum exemplo corrumpantur.* Ita Calmet, *Comm. in Ps. xxxiv*. Item vid. s. Thomas, 2, 2, q. 25, a. 6, ad 3. Lirinus, *Comm. in Ps. xxxviii*.

* Hoc item dicendum de *Job imprecationibus*; vel enim voluit tantum communem deplorare calamitatem ex originali peccato, ut ait d. Hieronymus; vel ejus verba sunt dumtaxat voces sentientis naturæ; sæpe enim inviti, ut notat d. Thomas, in doloris questus prorumpimus, etsi ratio id ipsum eligat quod dolorem causat: hoc sensu Christus, ait: *transeat a me calix iste*; vel Job adhibuit stilum orientalem in loquendo, ut observat Calmet, qui quidem elatus est, vividus, ignem spirans et hyperbolicus; sane unaquæque natio habet suam loquendi indolem. V. Pineda, Voit, Mellini; etc. *

266. Q. 2. *Quid resolvendum de nonnullis expressionibus quæ passim usurpantur contra Deum, B. Virginem vel Sanctos?*

R. De præcipuis sermonem habebimus, ægre tamen:

a) Jurare per falsos Deos serio; jurare per pudenda Christi, dicere meretricem Virginem Mariam, grandis blasphemia est. Item dicere dæmonem sanctum. Item dicere amasium Deum, si dicatur in sensu proprio; quia est tribuere creaturis quod Dei tantum est; attamen id solet

dici per quamdam iperbolem tantum; ideo perperam, et male dicitur, non tamen blasphematorie. Sed blasphemat qui injuriose usurpat membrum Christi, v. g. *perdet te Dei sanguis, vulnera, mors, caput, passio, sacramenta*. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 126.

b) Dicere in eventibus, *sic erat a fato destinatum*, non est blasphemia, quia per hoc non affirmatur gentilium fato regi universa (verum si id intenderetur affirmari, hæreticalis blasphemia esset); sed ordinarie significatur necessitas consequens ejus eventus a Deo prævisa.

c) Hæreticaliter blasphemat qui ex animo dicit: *Dio non ha cura di me, tutti i malanni a me*; cum de omnibus illi sit cura. *Dio non è morto per me*, cum pro omnibus sit mortuus. *Dio è parziale*, cum non sit acceptor personarum. *Dio non si ricorda di me*; cum nullius possit oblivisci. Attamen, ut plurimum, talia proferentes a gravi excusantur (etsi redarguendi), cum hæc proferant ex inconsideratione vel potius ex doloris gravitate.

d) Esset blasphemia dicere: *nolit velit Deus* (a dispetto di Dio lo farò); id enim est significare non timere, Deum posse hoc impedire. Qui vero diceret: *rinego Di...*; *a dispetto di Di...*, omittendo ultimam literam, videtur posse excusari, si non habet consuetudinem ita blasphemandi; nam apparet tunc se voluisse continere, ne blasphemaret; unde videnda est intentio.

e) In locutionibus: *can di Dio, della Madonna*, si non vera blasphemia adest, adest grave scandalum. Complures rudes dicunt indignando: *sacrénon de Dieu*, sed nec sensum intelligunt; alii *sacrénon* absque addito; alii *tron di Dio*: quæ locutiones per se veniale non excedunt. Idem est de illis *sacré nom de Dieu, sacré Dieu*; sunt enim vanæ usurpationes Nominis Dei, neque graviter offendunt fideles (nisi essent ecclesiastici qui ea proferrent). Nec refert quod illa verba proferantur ex gravi ira, quia hæc directe non tendit in Deum, sed in hominem vel jumenta; unde erunt mortalia ratione iræ, vel gravis scandali non tamen blasphemie. Gousset, Gury, Voit, Sanchez, Roncaglia, Liguori, Tamburini. Item Ody, *Il direttore dell'infanzia*, p. 1^a, c. IV, a. 3, § 4.

f) Regulariter blasphemia etiam joco prolata est mortalis, nisi jocus tolleret omnem rationem irreverentiæ in Deum, ut si quis causa joci vel irrisionis juraret per falsos Deos: hoc tamen raro evenit.

Quid (quæres) de iis qui sæpe Christi vel Jesu nomen usurpant? Hæc veniunt notanda hac de re cum cl. Della-Motta, *Saggio sul socialismo*, t. II, p. 3^a, cap. 11.

Quoad 1, sunt inter renentiores qui Christum exhibent sensu quodam impersonali ac quasi typum phantasticum et idealem ultimæ perfectionis possibilis in creatura rationali (*il Cristo*). Qui sensus pantheisticus prorsus est, et damnaudus tanquam gravis abusus et periculis plenus in populo fideli: « *Il Cristo idea non è quel Gesù Cristo che s. Paolo aveva sempre nel cuore, nella bocca e sulla penna. La nostra fede non è al Cristo ideale o filosofico, ma alla persona divina di Gesù, al Cristo storico e reale*, illi videlicet Chrīto, qui (clamante Ecclesia catholica) *conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine, passus sub Pontio Pilato, crucifixus, motuus, et sepultus est: tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad cælum, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis: inde venturus est judicare vivos et mortuos.* »

Quoad 2, scribit: « Quale scandalo comparabile a questo, che il nome di *gesuita, gesuitajo*, ecc., sia dai cattolici uato per sinonimo d'ogni ribalderia, e per marchio d'infamia?... Fintatochè per denigrare un sodalizio illustre cercano nuove interpretazioni del Vangelo e appiccano

un significato odioso al nome che gli viene dal nome augusto, troppo è diabolico lo stratagemma, troppo vi si mostra l'idea comune della eterodossia moderna colle antiche, anzi col paganesimo, che col nome di *christocoli*, sprezzava i cristiani; e col protestantesimo che il nome di *gesuiti* inventò ed affibbiò a quel sodalizio come termine di scherno.... Nella Chiesa, nel regno di Dio può divenire obbriobrioso il nome di Gesù, o qualunque sua derivazione? *Gesuitismo* non può significare fra cattolici dommatismo falso, morale bassa o scorretta, costumi perversi, ipocrisia, menzogna; l'improprietà del termine, l'antifrasi è in materia troppo sacra. » *Quamquam hodie increduli ac libertini ultra progressi sunt, ut notat Dieulin, Il buon Pastore nel secolo XIX, §: Necessità di un sodo studio della Religione per conservare la fede nei giovani:* « Fanno a Gesù Cristo una guerra sanguinosa, scalciano le basi della sua divina Religione, le gettano in fronte l'ironia e l'oltraggio, ne combattono i dommi; ne coprono di ridicolo i Misteri, insultano ai Libri sacri, trattano da favole i miracoli, e si ridono dei terrori dell'inferno come di una vana chimera. Talora si trovano increduli così sfrontati, i quali, ad esempio dei Giudei, insultano al Salvatore, coprono di dileggio l'adorabile sua persona, e fanno voti sacrileghi per la morte del Cristianesimo ecc. » *Inter quos hodie primum locum obtinet Renan, contra quem inviecte scripserunt Poujoult, Treppel, Nicolas, Ghiringhello, Capacelatro, Alimonda alique. Item Gratry, I sofisti e la critica in ordine alla vita di Gesù, e alla dottrina cattolica.*

267. Formulæ salutationis. Ad rem *Cattolico*, Genova; 1857, n. 567: « Invece delle triviali formole di saluto, che si usano nell'Allemagna protestante, come: *buon giorno, vostro servitore* e simili. il cattolico dell'Allemagna, e gli uomini singolarmente delle ville e dei contadi, si servono del celebre *saluto d'alleanza* raccomandato da papa Benedetto XIII: *Sia lodato Gesù Cristo*, a cui si risponde: *Sempre sia lodato*. Io mi ricordo assai bene, dice Klopstock, la sensazione profonda che produssero sopra di me queste semplici parole. Io incontrai per cammino alcuni buoni Svevi, e ognuno di loro salutandomi diceva: *Sia lodato Gesù Cristo*. A dir vero, non sapeva allora che questo fosse un saluto, e molto meno che cosa si avesse a rispondere. Ma la risposta consueta, che ho risaputo più tardi, mi parve così naturale, che non so intendere come non l'avessi trovata da per me stesso. »

« In Oriente le formole di saluto (ita in Diario, *L'Apologista*; Torino, 1857, n. 46) hanno tuttora una forza biblica, serena e patriarcale; si conosce in esse l'immobilità di quelle nazioni pastorali e guerriere, rimaste all'infuori dei vantati progressi dell'umanità. Quasi tutte hanno per punto di partenza il sentimento religioso, e quasi tutte augurano la pace a colui al quale s'indirizzano. La parola *saluto* viene dall'arabo *salem* o *shalum*, pace. S'incontra questa parola in Gerusalemme. L'Arabo saluta così: *Possa il tuo mattino esser buono*; — *Che Dio t'accordi i suoi favori*; — *Se Dio lo vuole, tu stai bene*. I Turchi salutano sovente dicendo: *Possa la tua ombra non allontanarsi da noi*; — *Possa la tua ombra non diminuire mai*. Il Greco moderno come l'antico vi dice: *Rallégrati*; grazioso saluto che si addice a sì ridente contrada (et apud nos *allegrement*). Gli antichi Romani avevano saluti energici, che esprimevano la forza e l'azione: *Salve*; — *Vale*; — *Sii forte*; — *Sii in buona salute*. A di nostri il Napoletano divoto vi dice: *Crescete in santità*; il Parmigiano, il Bolognese, il Marchigiano: *Sia lodato Gesù Cristo*; saluto che sentesi pure in Piemonte nei paeselli di montagna. Per tutta Italia è comune e dolce il dire a Dio, che suol scriversi anche

addio, che è un pregar bene altrui quasi dicasi: *Riman con Dio, ti raccomando a Dio*. Gli Spagnuoli soglion dire: *Vaya ud con Dio, señor caballero* (andate con Dio, signor cavaliere). Il Tedesco, invece di *Addio*, suol dire: *Vivete bene, buon giorno* (*guten morgen*): Se a queste formole rispondesse sempre il cuore e i fatti, un'ampia scuola di moralità e di religione si troverebbe nello stesso civile consorzio » V. Moroni, *V^o Sternuto*.

268. Remedia adversus blasphemias: * Ad extirpandum hoc execrabile vitium, propter quod venit ira Dei super gentes ac nationes, nulli parcendum est labori, hodie maxime cum illud longe lateque diffundatur: dixeris terram nostram esse illam mulierem de qua in Apoc. 17 *plenam nominibus blasphemiarum*. « Uomini di genio (audiendus el. Carroccio), di scienza, di dottrina sono in Italia e molti forse anche; ma per educare la gioventù più che genio, talento e dottrina occorre rettitudine e virtù, occorre fermezza e nobiltà d'animo; forsechè vi si pensa e si bada? O non piuttosto si tollera e si permette che persino la bestemmia, indizio certo di un animo irriverente e depravato, disonori e profani le scuole, le famiglie, i collegi; e che il disprezzo della virtù e l'insulto alle cose più sacre diventi un'arma di partito? *La bestemmia*, esclamava testè un Diario fiorentino, *è dovunque nelle case, nelle vie, nelle piazze al pari che nei teatri. La bestemmia ed il turpiloquio sono anzi il pane quotidiano dei nostri bambini che lo alternano col sigaretto e col bicchierino, tre cose che guastano l'intelletto, corrompono il cuore e rovinano la salute del corpo*. Un forastiero sedeva anni addietro in un caffè; a sentire giovani bestemmiare, e far pompa di motti osceni esclamò: *La gioventù d'Italia, i suoi nemici la vogliono così... Ah! la virtù voi la stimiate per nulla, voi credete potere educare senza di essa; e i vostri figli vi rispondono coll'infamia e col delitto*. » (*I giovani e le nuove condizioni d'Italia*; par. 3) *

Remedia autem specialia sunt; ut præter consueta contra vitia omnia, nempe orationem, jejunium, eleemosynam, utiliter a confessario injungatur, ut blasphemator toties ad pedes Crucifixi genuflectat et veniam efflagitet, vel toties aliquam Dei laudem aut orationem recitet, quoties lapsus est in blasphemias; etenim poena removet a culpa. Item ut ex reverentia et cordis devotione proferat sæpe formulam *Laudetur Jesus Christus*, ut etiam indulgentiam lucretur. Item valde confert ut huic vitio assuetus serio recogitet: 1) Malitiam et gravitatem vitii, quod diaboli et damnatorum est proprium, juxta illud de dracone infernali: *Aperuit os suum in blasphemias ad Deum* (Apoc. xiii). 2) Quæ et quanta irrogetur irreverentia Sacramentis et Sanguini Christi, dicente Chrysostomo: *Tanta est in blasphemia irreverentia erga Sacra, quam si hæc omnia pedibus conculcarentur*. 3) Quod blasphemandi consuetudo est magis certum reprobationis et futuræ infelicitatis signum; nam quemadmodum filii Dei divinis laudibus assueti eos addiscunt hymnos, quorum concentu delectabuntur in cælo; ita filii diaboli turpissima illa cantica addiscunt, quæ maledicti eructabunt indesinenter in inferis. Pontifices in eo toti fuerunt, ut hoc nefandum scelus prorsus extirparent a christiana gente; hac de re vide Breve *Ad execrabile* Benedicti XIV. Et Pius IX societatem instituit contra blasphemias. V. *La bestemmia*, avvertenze al popolo; Torino, 1856. Salvatore, *Istruzioni pei novelli confessori*, § 21. Fava, *Direttorio della pia unione contro le bestemmie ed il parlare osceno*; Roma 1870.

* Un ricco marchese caduto ammalato, mandata a chiamare una religiosa per la propria cura, ecco che al primo svilupparsi del male, ei

ch'era stato militare, si mette a bestemmiare come un demonio, colla presunzione che ciò giovasse a calmare i suoi reumatismi.... La suora riprende animosa l'ammalato. « Che volete farci, buona suora, » rispose; « non ci badate: noi militari siamo costumati a bestemmiare; ora è troppo tardi per emendarmi; d'altronde mi è ciò di sollievo. » Scu-satemi come v'aggrada (replicò la suora), *ma non vo' più sentirvi a bestemmiare; e vi protesto che ad ogni bestemmia andrò a levare dal vostro scrigno cinque franchi pei poveri.* La lezione fu profittevole, e l'impossibile divenne possibilissimo, perchè da quello instante in poi la religiosa non udì più il nobile marchese a bestemmiare.... Purchè dunque sinceramente il vogliate, vi tornerà facile il correggervi, coll'imporvi, p. e., una piccola penitenza per ogni bestemmia che vi fuggirà di bocca, col pensare almeno a ritrattarla, e dire a voi stessi: *ho fallato*; ovvero col fare alcuna cosa, che valga a richiamarvi al dovere. »

« Un altro esempio pei contadini: Un Missionario di molto grido dava gli Esercizi in una campagna, quando un bravo agricoltore fu a trovarlo, per manifestargli la gran pena ch'ei provava per non essere in grado di trar profitto da quella fortunata occasione per l'anima, coll'accostarsi alla Confessione e alla Comunione. *Ma perchè non confessarvi?*

« Perchè, replicò il buon uomo, ho contratto l'abitudine di bestemmiare, » e m'è impossibile l'emenda, giacchè sono persuaso che il giorno dopo confessato sarei da capo. Figuratevi, che un nonnulla mi fa bestemmiare, e nel confessionale stesso se v'accadesse di dirmi ciò che non mi andasse a genio, temo che non vi butti fuori una bestemmia. Sono proprio dolente di ciò, e ne sono mortificato tanto più, quanto che son padre di famiglia. » *Date ascolto, amico mio* (disseglì il Missionario): *Siete pronto ad impiegare il mezzo che son per suggerirvi?* « Sì, padre mio, purchè non troppo difficile. » *Oh no, semplicissimo anzi; eccolo. Siccome voi travagliate nella campagna, così ogni volta che proferirete una bestemmia, metterete un piccol sasso nella vostra tasca.* » Accettò esso la proposta, e all'indomani mattina tornato al lavoro ad ogni bestemmia mantenne la parola, e si pose nella scarsella un ciottolo secondo il comando. A mezzodì si trovò ripiene tutte le tasche, e se vi fosse stato luogo, ve n'eran ancora a rimettersi, per cui se ne tornò a casa tutto mortificato. Al dopo pranzo diminuirono i ciottoli per metà; all'indomani ne ebbe sensibile miglioramento; e da ultimo, il commercio dei sassolini riuscì sì bene, che in capo a quindici giorni era già molto se ne rinvenisse taluno, quasi dimenticato nel fondo del suo borsellino, per cui se ne ottenne l'emenda.

« Non vo'suggerire a voi di riporre sassi in tasca per ogni bestemmia che vi casca di bocca, perchè non potreste sempre far ciò; ma sempre però stampatevi un buon pensiero in cuore, dicendo: *Perdonatemi, o Dio; mi pento, desidero proprio di correggermi*; e così facendo vincerete il cattivo abito, ecc. *Il libro degli operai.* » V. Cantù, *Buon senso e buon cuore*, Conf. 50: *Del bestemmiare.*

(V) Pag. 93.

269. Præstat, ut audiant sacrilegi quod narrat p. Cesari, *Fiori di Storia eccl.*, Ragion. vi su s. Pietro: « Questa verità fu conosciuta ezian-dio dai gentili. Volendo Plinio convertire ad uso profano una certa fabbrica mezzo rovinata, ma che alla forma mostrava poter già essere stata tempio degli idoli, ne dimandò all'imperatore Trajano quello che fosse

da farne. Rispose: « Cercasse assai sottilmente, e trovando che veramente quello era stato luogo sacro, non lo toccasse; *Religio occupavit solum*: » perchè (oh verità scritte nel diamante dei cuori, non possibili a cancellare!) la Religione ha preso la possessione di quel terreno, e non può senza sacrilegio tornar profano. Erano stati a re Massinissa donati due denti di elefante d'incredibile grandezza. Indi a poco egli venne a sapere, com'erano stati tolti dal tempio di Giunone in Malta: ed egli non lo sapeva, se ne fece coscienza. Apprestata una galea in vero studio, li rimandò al tempio della falsa dea dimandando quasi perdono del fallo, con questa iscrizione: *Rex Massinissa imprudens acceperat: re cognita, reponendos restituendosque curavit*. Lo stesso fece P. Cemelio superiore Emiliano d'una statua di Diana che era in Cartagine da lui presa. (Cic. in *Verrem*, l. iv, capp. 34 et 46). Questi saranno i nostri giudici ed accusatori in quel gran dì. Si provenga a cui fa bisogno, mentre è anche tempo. »

270. Reale sacrilegium est profanatio vasorum et instrumentorum sacerorum, v. g., si quis calice utatur in convivio, ornamenta Altarium vel Sacerdotum ad usus profanos applicet. Intellige de iis, quæ consecrari vel saltem benedici solent; nam ad nuptias, vel communem usum adhibere tapeta, candelabra, pelvim, imo et manutergium et cetera quæ mediate tantum serviunt ministerio sacro, non est peccatum, prout docet Tamburini, nisi fiat ex aliquo contemptu saltem implicito, ut si semper et indifferenter sic utaris supradictis. Atque idem affirmat de candelis, ramis, aqua, incenso et similibus benedictis, eo quod in modicis istis benedictionibus non agatur cum tanto rigore ab Ecclesia: patet in pane, ligno, carbonibus, etc., benedictis. Non est sacrilegium non suscipere Sacramenta tempore præscripto; sed probabilius est tantum contra obedientiam Ecclesiæ debitam. An autem sit sacrilegium detinere legata relicta Ecclesiæ pro ejus servitio, alii affirmant, quia ratione destinationis sunt sacra; alii negant, quia quandiu non possidentur ab Ecclesia, sacra proprie non sunt. Sacrilegus vero est qui irreverenter tractat sacras imagines, vel indecore nimis eas depingit vel sculpsit. *Liquori, Roncaglia, Gousset*.

In definiendo gradum malitiæ sacrilegii realis considerare oportet, an committatur in res benedictas, ut sunt materia Sacramenti, vel ut proxime ordinantur ad Sacrificium, v. g., sanctum Oleum, Chrisma, altare, calicem, vestes sacerdotales; an committatur in res quæ benedictæ sunt tantum, ut ad pium usum fidelibus inserviant, nec ad Deum proxime referantur, ut sunt palmæ, cineres, panis, aqua lustralis. In priori casu sacrilegium gravem irreverentiam includit, et est genere suo mortale, si fiat advertenter, etsi profanator res sacras non velit directa intentione inhonorare. In secundo casu vero non videtur per se esse peccatum ex genere suo mortale. V. *Prælectiones Juris canonici in Semin. S. Sulpitii*, t. iii.

(X) Pag. 96.

271. Inauditum ac recens gravissimi simoniæ sceleris exemplum exhibent protestantes, ut refert Diarium *La Civiltà Cattolica*, ser. 2^a, v. ii, pag. 217: « La Direzione spirituale del popolo di Spetisburg-Chariton-Marshall fu venduta all'asta pubblica dei signori Smith e figlio. Il banditore annunziò che il titolare ottuagenario cagionevole di salute voleva ritirarsi dalla cura delle anime, vendendola però al miglior

offerente La rendita del beneficio è di 624 lire sterline. Messa all'incanto la prima grida fu di 5006, crebbe bel bello a misura del vario zelo dei pretendenti ministri, finchè il zelantissimo ebbe comperata la *Direzione spirituale* al prezzo di 5550 sterline, ossia 138,760 franchi. E poi dicasi che i protestanti non bruciano di sacro fuoco, avidi come sono di comperare a tanto prezzo il campo dei loro apostolici sudori! » Contra omnes simoniacos sic vehementer clamabat Danthes Aligherius noster :

« O Simon Mago, o miseri seguaci,
Che le cose di Dio che di bontate
Denno essere spose, voi rapaci
« Per oro e per argento adulterate.
Or convien che per voi suoni la tromba,
Perocchè nella terza bolgia state. »

(INFERNO, C. XIX).

V. *Civiltà Cattolica*, ser. 6^a, t. vi: *Simon Pietro e Simon Mago*; *Leggenda*; et ser. 6^a, t. xi: *Notizie statistiche*. Fabriani, *Notizie di Simon Mago*. Moroni, V^o *Simon Mago, Simonia*.

272. Q. 1. *An a patrono vendatur sine simonia jus præsentandi ad ecclesiasticum Beneficium?*

R. Hoc jus quoad honores et subventiones, quæ patronis debentur, vendi potest absque simonia; quia non sunt res spirituales (s. Thomas 22, q. 100, a. 4; et Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 71). Jus vero præsentandi si est affixum rei, vendita re, transfertur simul cum re in emptorem; sicuti etiam transferri potest donatione aut titulo hæreditario. Extra hos casus vendi nequit tale jus patronatus ecclesiastici sine simonia de Jure humano; hinc est simonia, si patronus vendat pluris rem ratione talis juris, vel imponat præsentato, v. g., ut suis expensis litem sustineat probando spectare præsentationem ad illum patronum; ex c. *de jure* et c. *præterea*, de *jurep.* Delinquentes ex Tridentino (sess. XXV, c. 9 de *Ref.*) excommunicationis et interdicti pœnis subji-ciantur, et jure patronatus ipso jure privati existant. Dicunt Salmanticenses: quod vertente litigio circa juspatronatus, potest apponi conditio, ut si intra tot menses præsentatus præsentationem suam non fuerit prosecutus, patronus possit alium præsentare; quia tunc ille remanet in sua libertate, nec obligatur ad probandum jus patroni pro illo, sed pro se, si voluerit consequi Beneficium. Verum in hoc magnum periculum est, quod virtualiter vendatur talis præsentatio pro expensis, quæ de jure a patrono debentur.

An vero venditio talis jurispatronatus sit vetita etiam Jure divino, affirmant Lessius, Layman, etc.; quia hoc jus est quid spirituale, cum procedat a potestate jurisdictionis ecclesiasticæ. Negant vero Sanchez, Sylvius, Sotus et alii; quia potius est quid temporale, cum sit temporalis favor concessus ab Ecclesia

273. Q. 2. *Quid de illo, qui Beneficium ecclesiasticum confert ob carnalem affectionem, nempe ob parentelam?*

R. Iste simoniacus non est, nisi conferendo intendat bonum aliquod sibi, vel familiæ inde obventurum, v. g. ut ditiescat. Ait enim Angelicus: *Si aliquis aliquid spirituale alicui conferat gratis propter consanguinitatem vel quamcunque carnalem affectionem, est quidem illicita et carnalis collatio, non tamen simoniaca, quia nihil ibi accipitur: unde hoc non pertinet ad contractum emptionis et venditionis, in quo fundatur simonia* (d. Thomas, 2, 2, q. 100, a. 5). Quod autem asserit Croix non esse

simoniam, si conferat ad se liberandum ab aliquo injusto damno, non puto admittendum: nam licet damnum sit injustum, semper tamen videtur intercedere aliqua commutatio rei spiritualis cum ipsa utilitate temporali.

274. Q. 3. *An sit simonia resignare alteri Beneficium sine pacto, sed cum spe, ut ille ex sola gratitudine iterum resignet in tui favorem, vel aliquid solvat de Beneficii fructibus?*

R. Certum est non esse simoniam de Jure divino; quia nulla adest pactio vel commutatio. Utrum vero sit saltem simonia de Jure humano, plures affirmant, quia Bulla Pii V dicit simoniam confidentialem esse *si quid... etiam simplicis donationis titulo perceperit*. Sed plures probabilius negant, cum nullum sit pactum neque expressum neque tacitum; per verba autem allata Pontifex vult quod simonia in foro externo de facili possit præsumi, si probetur postea facta donatio. Qui vero resignat Beneficium cum intentione obligandi alterum ad iterum resignandum in futurum, sed hanc intentionem non manifestat, committit simoniam mentalem. Quid si illam manifestat, sed sine alterius repromissione? Plures contra plures probabilius tuentur non esse simoniam confidentialem; quia deest pactio ex utraque parte obligatoria. Neque obstat, ut dicunt, quod in Bulla dicatur confidentiam simoniacam esse, etiamsi adsit *sola dimittentis intentio*; ajunt id dici quia, intentione semel manifestata, præsimitur simonia adesse in foro externo. Secus tamen dicendum, advertit Croix, si ille resignet declarans velle, ut solvatur pensio ex fructibus, quia hoc est signanter expressum in Bulla. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, nn. 85 et 86. Ferraris, *Vº Simonia*, art. 2.

Notandum autem, quod valde probabile est non esse illicitum, si resignans, etiam in eadem renuntiatione, declaret Episcopo suum desiderium quod Beneficium conferatur certæ personæ, modo absit omne pactum de quo intelligitur *Motus proprius*, S. Pii V; nam tunc revera renuntiatio fit simpliciter, et Episcopus liber est ad conferendum Beneficium cui vult. Sed dubium est, an facta resignatione cum conditione in favorem tertii in manu Episcopi, possit hic admittere resignationem conditione rejecta, et Beneficium conferre cui voluerit? Alii cum Sanchez, Soto, Sylvio, s. Antonino affirmant; quia talis conditio tanquam turpis habetur uti non adjecta. Alii negant cum Suarez, Lessio, Salmanticensibus, etc., quia non potest resignatio pro una parte admitti, et pro alia rejici. Utraque sententia est probabilis. Liguori, *Opus Mor.*, l. iv, n. 84.

275. Q. 4. *An damnandus de simonia Episcopus, qui Beneficium confert clerico in recognitionem gratitudinis ob præstitum obsequium?*

R. Negative; nam ut ait Suarez, non dat tanquam determinate debitum. Et quodcumque Beneficium licet maneat gratuitum, de se tamen semper natum est ad extinguendam obligationem gratitudinis antea contractam. Hinc in cap. *Tua nos* xxxiv Pontifex de eo qui bona sua offerens Ecclesiæ admitti petebat in Canonicum, respondit: *Si pure et sine pacto vel conditione qualibet offerat, rogans humiliter, ut in Canonicum admittatur, hujusmodi receptio fieri potuit absque scrupulo simoniacæ pravilatis*. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 61.

Quid (quæres) si quis promittat pecuniam in eleemosynam pauperibus erogandam, si tu illi obtinebis Beneficium? Sunt qui difficulter id excusant, quia est verum pretium temporale pro spiritali obtinendo inani nomine eleemosynæ velatum. Verum Salmanticenses eum a simonia excusant, si pecuniam omnino gratis tribuat et in eleemosynam, quæ est

titulus excusans largitionem a simonia. Simonia nempe in eo consistit, quod detur temporale in pretium rei spiritualis; quando ergo datur aliis titulis honestis, ut in stipendium laboris, in sustentationem, in gratiarum actionem, simonia non committitur: unus porro ex legitimis titulis est eleemosyna, et hanc unice respicit illa promissio. Imo licet periculosa res sit ex Angelico; tamen simonia non est, siquis, v. g. eleemosynas monasterio eroget, ut facilius, sed ex gratitudine in illud admittatur (2, 2, q. 100, a. 3): nam nullo jure prohibetur bene mereri omni modo honesto de eo, qui potest nobis aliquando benefacere. Neque tribuens obligat ad aliquid determinate, sed vult tantum illam generalem obligationem inducere, quæ necessario sequitur ex quolibet præstito obsequio.

Simoniacus tamen esset qui alteri Beneficium procuraret ea intentione, ut sibi tanquam pauperi fructus superflui dentur; nam esto quod isti fructus sint jam pauperibus distribuendi, attamen quod debeantur tali pauperi, hoc est onus superadditum, ideoque simoniacum

276. Q. 5. *Quid de eo, qui dat mediatori pecuniam, ut sibi Ordinationem, vel Beneficium obtineat?*

R. Vel pecunia datur pro labore a mediatore suscipiendo, aut damno subeundo seu lucro amittendo. Vel pro mediatione ipsa, cum pacto, ut intercedat ad Beneficium illud sibi obtinendum. Si 1, non erit simonia, quando pecunia est labori proportionata; quia hæc remote se habet ad consecutionem rei spiritualis. Nec etiam simoniam (licet si periculosum) dicunt Salmanticenses cum Bonacina, Palao, Azor, Sanchez, Filliucio, etc., si des alicui pecuniam, ut sua merita simpliciter Episcopo proponat; quia ad simoniam requiritur, ut obtentio rei spiritualis sit immediatus finis præstationis pecuniæ. Sed timendum ne alter relinquat officium informantis et officium sumat intercedentis. Si 2, simonia erit; nam licet daretur temporale immediate pro temporali, uti est illa mediatio, attamen intenditur spirituale; sic enim per pecuniam, ait Angelicus, pararet sibi viam ad rem spirituales obtinendam (2, 2, q. 100, a. 2) At simoniacus non est qui supplicando pro Beneficio sua præterita merita retulit patrono ad gratiam obtinendam; quia nullum habetur pactum inter ipsum et patronum; siquidem officia prius peracta rememorando, nihil promittit; unde nullus contractus intervenit. Gury, *Casus conscientie*, l. 1, n. 285. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 64.

An (quæres) committat simoniam et pœnas incurrat qui obtinet ecclesiasticum Beneficium per fictam pecuniæ promissionem non impletam?

R. Iste reus est peccato simoniæ, quatenus cooperatur ad simoniam collatoris; sed probabilius ipse per se directe simoniam non committit, etsi graviter peccet; cum non adsit vera emptio seu studiosa voluntas emendi, quæ ad simoniam requiritur; sed tantum inveniatur studiosa voluntatis fictio. Quoad pœnas puto cum Croix eum illas non incurrere, cum desit simonia utrinque completa. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 107.

(Y) Pag. 100.

277. Q. 1. *An sit peccatum simoniæ temporale aliquid accipere pro tradenda Doctrina sacra?*

R. Vel instructio natura sua tendit tantum ad spirituales aliorum utilitatem uti Catechesis, Verbi Dei prædicatio; vel tendit etiam in aliquod bonum temporale, ad oblectationem et honorem, uti est instructio ad interpretandas Scripturas sacras, ad enodandas Theologiæ contro-

versias. Si 1, simonia est accipere pro eo aliquid temporale, nisi ratione sustentationis; cum sit res mere spiritualis, et labor omnino intrinsecus.

Unde dicitur Proverb. 23: *noli vendere scientiam, et doctrinam et gloriam*. Si 2, non erit simonia; qui docet scientiam potest stipendium accipere quasi operas suas locans, est enim instructio mere scientifica. Nec refert quod supernaturalis sit: nam per se non ordinatur ad salutem animæ, sed ad illustrandum intellectum, ut scientiæ naturales. D. Thomas, 2, 2, q. 100, a. 3. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 93.

278. Q. 2. *An sit simoniacus qui celebrat, Sacramenta ministrat, concionatur, choro interest principaliter ob emolumentum temporale?*

R. In sententia probabiliori, quam tuentur Salmanticenses, Sanchez, Sylvius, Sotus, Suarez, alique apud Croix a simonia excusatur; nam sicut excusatur qui dat stipendium principaliter propter Missam, quæ certe res est spiritualis, ita excusandus videtur qui Missam celebrat principaliter propter stipendium: non tamen tanquam pretium, sed tanquam eleemosynam ad sustentationem approbatam; alioquin esset simonia mentalis. Etenim tunc tantum committitur simonia, cum temporale accipitur pro spirituali; non vero quando accipitur tanquam stipendium ad sustentationem ministri secundum ordinationem Ecclesiæ, et consuetudinem approbatam, ut ait d. Thomas: quod verum est, sive principaliter sive secundo accipiatur (2, 2, q. 100, a. 3).

Sed (dices) Innocentius XI damnavit hanc sub. n. 46 propositionem, qua asserebatur licitum est dare temporale pro spirituali, etiamsi temporale sit principale motivum dandi spirituale.

R. Ibi nomine *motivi* intelligitur pretium ipsius rei spiritualis, ut notat Viva, et patet ex contextu. In casu autem nostro hoc nomine non intelligitur pretium rei, sed stipendium personæ in gratiam alterius elaborantis. Ut clarius id intelligatur, animadvertite dupliciter accipi *lucri* vocabulum: vel ut finis operis, vel ut finis operantis. Cum lucrum intenditur *ut finis operis*, adeo ut opus ipsum spirituale intendatur tradi vel accipi, certe committitur simonia: *Simoniam committit*, inquit Angelicus, *qui huiusmodi actum vendere intendit, nempe si distributiones recipit quasi finem sui operis principaliter intentum* (Quodl. 8, q. 6, a. 11). Aliter dicendum quando lucrum intenditur *ut finis operantis*, scilicet ratione operationis personæ laborantis in gratiam alterius; tunc lucrum accipitur pro stipendio sustentationis, et simonia non est. Neque obstat, quod talis neque concionaret neque caneret, etc. sine lucro; id enim non probat quod ponat impretiabile sub pretio, sed solum lucrum esse conditionem, sine qua non operaretur, deficiente nempe congrua illa sustentatione. Qui tamen sacra peragunt ministeria principaliter ob emolumentum temporale, non possunt tam facile excusari a peccato saltem veniali, cum sit inordinatio spirituale dirigere ad temporale. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 55.

279. Q. 3. *Quid de illo qui dat eleemosynam pauperi, ut pro se oret?*

R. Hic simoniacus non est; imo ordinem sequitur divinæ Providentiæ quæ vult, ut faciamus nobis amicos de divitiis (Luc. XVI). Neque intendit sic orationes emere; sed tantum *per gratulam beneficentiam pauperum animos provocare ad hoc, quod pro eo gratis, et ex caritate orent*, ut ait Angelicus: nempe dat simpliciter ad alliciendum ac quasi ratione stipendii (2, 2, q. 100, a. 3; et in 4, d. 25, q. 3, a. 2). Unde non obstarat, si quis, semel voluntarie acceptata optione, ad sua promissa præstanda juramento se adstringeret, v. g., ad Missam audiendam, ad oran-

dum; cum enim res licita sit, poterit juramento firmari. Hoc sensu licet alicui promittere donum in spiritualem ejus utilitatem, v. g., si Missam audiat, si Sacramenta suscipiat, si Monasterium ingrediatur, quia hæc est simplex donatio sub conditione, quæ danti nihil proficit, et nullum accipienti addit onus; neque enim adstringitur ad ea facienda, sed optio illi datur. Si secus esset, vel ipse Deus simoniacus est, qui etiam temporale præmium nonnunquam bene operantibus promittit. At esset simonia, si alicui simpliciter imponeretur obligatio, vel conditio esset de præstando aliquid in utilitatem dantis; adesset enim quædam commutatio (vid. *Vindiciæ Alphonsianæ*, pag. 244).

Ex dictis colligitur:

1) Simoniaca non sunt legata aut eleemosinæ pro Missarum celebratione; quia iis neque implicate neque explicite intenditur commutari spirituale cum temporali. Sed quæ traduntur, sunt ad ministrorum sustentationem ex Christi præcepto, qui vult ut operarius habeat mercedem suam: non autem sunt pro ipsis operibus spiritualibus. Hinc a Martino V illa Wiclefi propositio utpote nimis generalis damnata est: *Omnes sunt simoniaci, qui se obligant orare pro aliis, eis in temporalibus subvenientibus* — 2) Recte observat Dens, non inquietandos esse simplices, qui aliquid temporale pro spirituali accipiunt, quamvis ob ignorantiam legitimos discernere non valeant titulos. Sic cantores, sacristæ et parvuli Missæ servientes aliquid tuta conscientia percipiunt, licet explicare nequeant qua ratione id legitime faciant — 3) Quipromissionibus pueros allicit ad catechismum frequentandum non reputandus est simoniacus; quia temporale non dat, uti patet, tanquam spiritualis pretium, siquidem ipse nihil recipit — 4) A simonia excusatur Parochus, qui pinguiorum Parochiam desiderat vel eligit, consentiente Episcopo, ut ampliorem habeat sustentationem pro se et pauperibus, et melius evangelizet; quia reipsa non fit commutatio temporalis pro spirituali. Sed vituperandus, si lautior vitam vel fortunæ suæ aut familiæ augmentum quærat: imo a simonia mentali sæpe excusari nequit. Hoc sedulo attendat — 5) Formulæ, quibus aliquis utitur ad rem spiritualem obtinendam: *ego ero tibi gratus gratiam reales referam*, dicendæ sunt simonia infectæ: a) si per exprimatur intentio sese obligandi ad temporale pro spirituali erga alium, vel obligandi alium sibi ad spirituale pro temporali; b) si promittatur, accipiatur aut detur temporale uti proportionata compensatio pro spirituali: non vero in signum puræ gratitudinis; c) si promittatur, aut detur spirituale pro temporali aut viceversa; non quidem ut pretium, sed ut motivum principale dandi temporale, aut vicissim. In his casibus semper adest æstimatio inter temporale et spirituale.

280. Q. 4. *An sit simonia dare vestes sacras ad usum, sub aliquo pretio, ut fit cum ordinandis qui sumunt de Cathedrali planetas, etc.?*

R. Per se non licet, quia ille usus supponitur sacer. In praxi tamen utique licet, quia non accipitur pro usu sacro, sed in quantum illa paramenta teruntur per usum. Liceret etiam recipere aliquod moderatum, non qua sacrorum pretia, sed qua piæ largitiones, quibus Ecclesiæ ministri ac inservientes sustentantur.

281. Q. *Quid dicendum si aliquod temporale tradatur pro omissione rei spiritualis?*

R. Si ommissio alicujus actus procedat a potestate ecclesiastica et fiat ob pretium, erit simonia, uti si audita jam Confessione, omittas ob pecuniam absolvere, vel si accipias pecuniam pro non absolvendo aliquem a

censura; quia et non absolvere et ligatum detinere, cum importet exercitium spiritualis jurisdictionis ecclesiasticæ, est pretio invendibile. *Correctio... est spiritualis actus; unde simoniam committit qui pecuniam accipit, ut peccatum quod tenetur revelare aut punire, non revelet nec puniat*, ait s. Thomas. (In 4 dis. 25, q. 3. a 2. q. 11). Idem dicendum, si ob tuam omissionem culpabilem alter spirituale consequatur, tunc enim ommissio illius actus ultimo resolvevetur in actum ipsum; esset si quis ideo consequatur Beneficium ecclesiasticum, quia tu pecunia motus cessas contra ipsum prosequi justam accusationem. Si vero ommissio non sit exercitium jurisdictionis spiritualis, neque intuitu rei spiritualis pretio æstimetur, quamvis sit hæc ommissio actus spiritualis, ut esset ommissio orandi, dandi elemosynam, celebrandi, aliquem ordinandi, item Confessionem audiendi in simplici confessario, etc., non erit simonia pro illa dare vel accipere pretium; etsi possit esse turpe lucrum. Ratio quia talis ommissio non est actus potestatis Ordinis vel jurisdictionis spiritualis, sed solius arbitrii: cessando enim a tali opere, non exercetur ullus actus spiritualis. Liguri, *Op. Mor.*, l. III, n. 97.

Quid: si omittens actum teneatur ex debito sui officii ad actum non omittendum?

R. Croix et Suarez adhuc censent non adesse simoniam in eo, qui illum propter pecuniam omittit, uti si Parochus, qui ex officio tenetur Missam dicere, subditi Confessionem audire, denuntiationes Matrimonii agere, et ea propter pretium omittat; nam hæc ommissio non est verus jurisdictionis actus, sed est non usus jurisdictionis, seu simplex actus malæ voluntatis. Verum nos contrarium tenemus cum Salmanticensibus et aliis; nam tunc fit quasi venditio juris, quod tertius habet ad illum actum exigendum, et hoc jus spirituale est.

TRACTATUS SEXTUS

DE VIRTUTE JUSTITIÆ

DISPUTATIO PRÆAMBULA

CAPUT PRIMUM.

De justitia et jure.

282. Justitia: justitia interdum accipitur pro virtutum omnium complexu, ita ut *vir justus* idem sit ac *vir omni virtutum genere donatus*: hoc sensu de s. Josepho dicitur: *Joseph autem... cum esset justus* ¹. In presenti tamen justitia sumitur prout est virtus specialis a ceteris distincta, et definitur ab Augustino: *Virtus quæ sua cuique tribuit* ². Communiter autem: *Virtus moralis constanter firmans voluntatem ad reddendum alteri jus suum ad æqualitatem*.

Dicitur: 1) *Virtus moralis*, quia non Deum, sed hominum honestatem habet pro objecto suo immediato; quæ honestas sita est in tribuendo cuique jus suum. 2) *Constanter firmans*, virtus enim est habitus continue bene disponens subjectum suum; qui enim semel aut bis tantum, non vero semper vellet cuique jus suum tribuere, non haberet virtutem justitiæ; 3) *Voluntatem*, quia justitia est actus et habitus voluntatis: non vero intellectus, cujus officium est veritatis cognitio: neque memoriæ cujus officium est recordatio rerum præteritarum. 4) *Ad reddendum alteri*; cum enim justitia in constituenda æqualitate versetur, necessario dicit relationem ad alterum; nam *nihil est sibi æquale, sed alteri*, ait Angelicus ³. 5) *Jus suum*, nempe debitum rigorosum, ex cujus violatione non solum contrahitur turpitudine moralis, ut in aliis debitis, puta gratitudinis; sed stricta obligatio restitutionis. 6) *Ad æqualitatem*, quibus verbis intelligitur accurata mensura rei quæ redditur, cum jure alterius. Sic qui centum

¹ Matth. 1. Hoc sensu Christus ait: *beati qui esuriunt et sitiunt justitiam*; et d. Chrysostomos Hom. xii in Matth. *justitia nihil aliud est, quam omnium mandatorum plena custodia*.

² De Civ. Dei, c. xii.

³ 2, 2, q. 53, a. 2.

nummos creditori debitos solvit, servat æqualitatem; quia hæc summa jus creditoris perfecte adæquat.

283. Justitiæ divisio: Triplex est justitiæ species. *Legalis* una, quæ ordinat partes ad totum, et conducit privatum ad reddendum communitati quod ipsi debitum est propter bonum commune: dicitur *legalis*, quia habet pro objecto, quod communitati debetur *vi legum* ¹: et duplex est alia imperans, alia exequens. *Distributiva* altera, quæ ordinat totum ad partes, et conducit voluntatem superioris ad bona et onera communitatis distribuenda juxta merita et vires subditorum; vel ad irrogandas pœnas juxta modum culpæ. Unde justitia distributiva alia erit remuneratoria, alia vindicativa. Tertia *commutativa*, quæ ordinat partes inter se, et conducit privatum ad reddendum alteri privato ad æqualitatem quod eidem stricte debetur, ratione videlicet vel pacti vel contractus vel alterius tituli peculiaris. Et hæc justitia proprie et stricte sumpta, cum alteri reddat quod stricto jure ei debetur ².

284. Jus: Prout est justitiæ fundamentum jus definitur ³: *legitima facultas ad aliquid*, idest ad aliquid agendum, acquirendum, vel retinendum: quo sensu hic maxime accipitur jus ⁴.

Jus præcipue dividitur in jus ad rem et jus in re. *Jus ad rem* est jus, quod quis habet, ut res aliqua fiat sua; ideoque dat actionem non in rem, sed tantum in personam, efficit nempe, ut persona possit per judicis sententiam cogi, ut rem vel ejus pretium tradat; non autem efficit, ut res ante sententiam possit occupari. Sic si Titius rem aliquam Cajo jam donatam alteri tradat, Cajus actionem habet in ipsum Titium, ut eum cogat (nisi lex obstet ⁵) ad rem illam sibi dandam. *Jus in re* est illud, quod quis habet in re jam sua, ideoque confert actionem realem, quæ rem ipsam directe afficit; tale est jus illius, cui tradita jam fuit res aut donata. Sic in allato exemplo, si res illa Cajo non solum verbis donata sit, sed eidem etiam tradita, sed postea furto sublata et a fure in alium emptorem transmissa,

¹ D. Thomas, 2, 2, q. 63, a. 1.

² Dicitur *commutativa*, quia in commutationibus ut plurimum locum habet.

³ *Juris* nomen ductum est vel a *jubendo*, quia continet quæ jussa sunt, id est legis præcepta; vel melius a *justo*, quia continet quæ justa sunt et recta. *Juris* significatio multiplex: 1) Significat quod est rectæ rationi consentaneum: quo sensu Terentius, ut adolescentes arceret a malorum consortio, inquebat: *Quid cum illis agas, qui neque jus, neque bonum et æquum sciunt?* 2) scientiam ipsam æqui et boni: et ideo in hac scientia versatos *Jurisperitos* vel *Jurisconsultos* nuncupamus; 3) Ipsam collectionem legum, quibus regitur homo in religiosa ac civili societate: sic venit *Corpus juris* tum *canonicum* tum *civile*; 4) Judicis sententiam vel locum ubi judicia fiunt: unde dicitur *judex jus* dicere, et *reus in jus* vocari; 5) Rem ipsam quæ rigorose debita est: sic res ostra dicitur *jus nostrum*; et jus ita sumptum est justitiæ objectum; 6) *Legitimam facultatem ad aliquid*.

⁴ V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, nn. 486 et seqq. Ferraris, Vº *Jus, Justitia*.

⁵ Obstat alicubi lex, si res sit mobilis, et hic secundus eam adquisierit in bona fide: unde tunc primus hoc tantum habet, ut sibi satisfiat. *C. A. civ.* 430; *C. G.* 1141; *C. S.* 1095; *C. P.* 1114; *C. M.* 1191; *C. T.* 550.

Cajus actionem habet tum in furem tum in emptorem tum in rem ipsam, ad quascumque manus ea devenerit.

Ut jus ad rem acquiratur, sufficit justus titulus, v. g.; contractus rite celebratus, vi cujus exigi possit ipsius rei possessio — Ut vero acquiratur jus in re necesse est: 1) *Existentia rei*; hinc usufructuarius non habet jus in re in fructibus anno sequenti colligendis, quia nondum existunt; 2) *Titulus legitimus*, qui radix est unde jus oritur, v. g. contractus legitime initus: hinc fur jus in re non habet in bonis quæfurto possidet; 3) *Translatio rei quoad mobilia*¹: hinc qui dono accepit equum, non habet jus in re illius equi, quamdiu equus ipsi non tradatur.

Fontes tandem e quibus jus sive ad rem sive in re emanat, sunt, *dominium*, et *servitus* sive realis sive personalis.

CAPUT SECUNDUM

De dominio, de communismo, radicalismo, et fourierismo.

285. Q. 1. *Quid est dominium?*

R. Dominium generalissima sua significatione est *jus gubernandi vel disponendi de aliquo*: ex quo habetur dominium tum jurisdictionis tum proprietatis. Dominium *jurisdictionis* est *legitima potestas gubernandi subditos*; dominium vero *proprietatis* (de quo hic agitur) communiter definitur: *jus disponendi pro arbitrio de re tanquam propria, nisi vel lege vel conventionem vel ipsius testatoris voluntate prohibeatur*.

Dicitur: 1) *pro arbitrio*, id est ad omnem usum, rem videlicet vendendo, donando, vel etiam destruendo sine causa. Attamen improbandus qui re sua abutitur; quia esto quod non offendat justitiam commutativam, non tamen publicæ et privatæ utilitati studet; *expedit enim reipublicæ, ne sua re quisque male utatur*²; 2) *De re tanquam propria*, ut dominium distinguatur a nuda possessione etiam legitima; sæpe enim contingit, ut quis habeat possessionem rei, cujus tamen non habet dominium, ut illa uti possit tanquam sua, prout patet, v. g. de pignore; 3) *Nisi lege prohibeatur*: sic minoribus non permittitur rerum suarum alienatio, nisi servatis legis solemnitatibus. Et tunc non aufertur dominium, sed impeditur tantum illius usus: sicuti ligatis pedibus, impeditur ambulatio actualis, sed non tollitur

¹ Diximus *quoad mobilia*; nam quoad immobilia, generatim, sola sufficit acceptatio ad transferendum dominium, ettribuendum jus in re, ex dicendis.

² *Inst.*, l. 1, tit. 8. Et art. 651 *Cod. pæn.* punit qui incendit proprias domos.

ambulandi potentia. *Vel conventione*: esset si venditorem inter et emptorem conventum sit, ut emptor re emptā non utatur, nisi post certum diem. *Vel ipsius testatoris voluntate*, ut si testator fundum legasset alicui ea conditione, ut illo fruatur tantum post annum.

Dominium hoc, quod quisque privatus habet in rebus suis, vel *plenum* est vel *non plenum*. Dominium *plenum* est jus disponendi de re simul et de ejusdem fructibus tanquam suis. Dominium *non plenum* est jus disponendi vel de re sola, et tunc dicitur dominium *directum*; vel de solis fructibus rei, et tunc habetur dominium *utile*.

286. Hæc de dominio *privato* et *proprie* dicto: solet enim communiter adsignari aliud dominium, nempe *publicum*, quod definiri potest: *facultas quæ convenit reipublicæ disponendi de bonis subditorum, sic exigente bono publico*. Hæc autem exigentia vera sit oportet; neque enim respublica est bonorum ac civium domina, sed potius curatrix ac vindex. Ideo modus servandus est in hac exercenda potestate, ut neque fines necessitatis excedat, neque id sine retributione fiat, neque acceptionem personarum includat, ita ut plus ab uno quam ab alio extorqueatur; cum omnium civium et cœtuum bona sint inviolabilia 1.

287. Q. 2. *Unde repetenda domini sui proprietatis origo?*

R. In mundi exordio res omnes fuerunt communes, dicente Scriptura: *Cælum cæli Domino, terram autem dedit filiis hominum* 2. Sed vix crescente mortalium numero, ipso naturali Jure compellente, necesse fuit a prima illa rerum communione pedetentim discedere; quia aliter vitæ securitati consuli non poterat, neque discordiæ evitari, quæ in re communi solent oriri. Verum quidem est multas etiam nunc lites oriri occasione bonorum temporalium: sed si omnia mansissent indivisa, longe plures expectandæ erant. Lites igitur hac divisione si non extinctæ, admodum diminutæ sunt: non cessabunt autem omnino, nisi in patria cœlesti, quia tunc tantum cessabit (ut ait d. Chrysostomus) *meum ac tuum, frigidum illud verbum* 3.

Nil ergo mirum, si ab ipsis terræ exordiis rerum divisio induci cœpit, et jus proprietatis: sic Abel pastor effectus, ovile proprium habuit offerens Deo *de primogenitis gregis sui*; et Cain agricola factus sibi vindicabat fructus etc. 4. Quod ita explicat Lugo: *Nihil natura alicui in particulari applicuit, sed introduxit homines in mun-*

1 Quod firmatur art. 29 *Statuti*, et art. 438 *Cod. civil. Lege* autem *civili* 25 junii 1865, regulæ assignantur pro expropriatione, si publica utilitas id exigat. *C. A.* 353; *C. G.* 544; *C. S.* 469; *C. P.* 403; *C. M.* 437; *C. T.* 180.

Dominium privatum dicitur etiam *humile* seu *vulgare*; publicum vero appellari solet *eminens* et *altum*; quod tamen non est strictum dominium, ut ad libitum de eo disponi possit (ut fit in dominio privato); sed potius jus præscribendi quidquid ad bonum commune necessarium est.

2 Ps. cxiii.

3 Orat de S. Phil.

4 Gen. iv.

dum quasi in domum opibus refertam, ut singuli acciperent et accipiendo facerent sua ea, quæ antea erant communia omnium; sicut ligna cædua communia, antequam cædantur, sunt in dominio communitalis; per cæsionem vero sunt propria cædentis.

Semel nempe facta rerum divisione, rerum dominium evasit inviolabile et sacrum: 1) *De jure naturæ*, nam illo sublato subverteretur societas; quisque enim vellet omnibus dominari, et nulli servire nec laborare. 2) *De jure divino*, ut patet ex septimo et decimo Decalogi præcepto, ubi furari prohibetur, et domum proximi concupiscere. 3) *De lege humana*, tum ecclesiastica tum civili, quæ in eo tota est ut jus proprietatis cuique tueatur. Ex dictis autem patet absurditas Communismi, Radicalismi, et Fourierismi, quæ quidem systemata generice solent designari sub nomine *Socialismi*.

288. Communismus: Qui proclamat omnium civium æqualitatem in bonis, seu omnia bona esse in mundo communia a Pio IX fuit damnatus Encycl. *Qui pluribus*. Hoc enim systema est *impium*, cum ordinem a Deo statutum subvertat; *societati noxium*, quæ sine jure proprietatis stare nequit; *absurdum*, quia ex dictis attentis circumstantiis vitæ humanæ impossibilis evadit bonorum communio.

289. Radicalismus: Qui proclamat æqualitatem omnium civium in auctoritate, in imperio et jurisdictione. Hujusce systematis absurditas statim patet; societas enim absque capite et directione consistere nequit: et statim ac in effectum vellet illud reduci, horrenda anarchia succederet, et societas ipsa periret.

290. Fourierismus: Qui unicuique adsignat communes domos ad domicilium, ad victum, ad artes, ad lucra sub certa lege; et hic quoque impossibilis est; nullimode enim obtinere potest in tanta diversorum gentium multitudine, indole, genio, tenacitate, contentionibus ac pertinacia ¹. (A).

ART. I. — *De domini objecto et subjecto.*

291. Objectum domini: sunt omnes res quæ hominis usui subjiciuntur. Hinc Scriptura: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves: terram autem dedit filiis hominum* ². Res porro, quæ in hominis dominio esse possunt, sunt corporales vel incorporales, fungibiles vel non fungibiles, mobiles vel immobiles.

1. *Corporales*, quæ sunt sensibus obnoxie, uti vestis, fundus, domus. *Incorporales* quæ percipiuntur tantummodo intellectu, et in jure consistunt, uti jus nominandi ad Beneficium.

¹ De hisce erroribus vid. Lib. iv, ubi de *Communismo*.

² Ps. viii et cxiii. Hoc autem in bruta animantia dominium, etsi post peccatum quoad exercitium atque usum fuerit imminutum; idem tamen profecto est quoad jus et potestatem, dicente Domino adhuc post diluvium Noe et filiis ejus (Gen. ix): *terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terræ*.

2. *Fungibiles* sunt res, quæ aliarum rerum vice fungi possunt, et unæ aliis æquivalenter substitui; et hoc maxime evenit in his quæ usu consumuntur: sic vino substituitur aliud vinum. *Non fungibiles* sunt res quæ tradi debent in natura, seu identice; quia non de facili ab alia repræsentantur, uti pictura, scrinium.

3. *Mobiles* sunt quæ loci mutationem de facili recipiunt: et aliæ tales sunt ex *natura propria*, quæ nempe vel se ipsas movent, uti animalia; vel moventur, id est facile de uno in alium locum transferri possunt, uti massa auri, libri, numismata, etsi in unum collecta. Aliæ tales sunt ex legis civilis determinatione: et sunt 1) Jura, obligationes et actiones etiam hypotheca munitæ, si referantur ad pecunias aut res mobiles 1. 2) Proventus vitalitii vel perpetui sive debeantur a privatis sive a gubernio 2. 3) Quota sociorum in commercio et industria, quousque durat societas, etsi ad illam bona immobilia pertineant. 4) Omnia natantia non expresse comprehensa inter immobilia. 5) Materiæ diruti ædificii, vel ad ædificium costruendum congestæ.

Immobiles e contrario appellantur res quæ transferri nequeunt, et triplicis sunt generis. Nempe vel tales sunt *ex natura sua*: et sunt 1) Terrena ædificia, moletrinae stabiles, et quævis opera alicujus ædificii partes. 2) Moletrinae natantes, balnearia et aliæ natantes fabricæ catenis vel restibus litori adfixæ, et ob quarum usum in litore ædificium existit: item fontes, piscinae, cursus et ductus aquarum ad aliquod ædificium destinati. 3) Fructus terræ et arborum et ipsæ arbores nondum separatæ a solo. — Vel tales sunt *propter earum destinationem*, uti ea quæ a proprietario alicujus fundi vel opificii data sunt ad culturam et usum; etiam animalia, v. g., columbi, cuniculi, pisces, alvearia, quamvis prius æstimata 3. Item quæ fundo plumbo, gypso, calce, etc., connexa sunt, ut ibi semper maneant, adeo ut sine eorum aut fundi detrimento auferri nequeant 4 — Vel tales sunt *propter objectum* quod spectant, et ita reputantur: 1) Jura in fundis ad emphytheusim datis. 2) Jura usufructus, habitationis, ac usus re-

1 « Le azioni che tendono sia all'esecuzione di un fatto, sia al pagamento d'una somma o d'una cosa mobiliare, sono mobili; il principio generale si applica pure ai crediti per sicurezza dei quali sono ipotecati beni stabili. » *Cattaneo* ad art. 418.

2 Sed quoad eos qui a gubernio debentur videatur lex quæ respicit debitum publicum 10 jul. 1861. » All'art. 24 è stabilito « che le iscrizioni nominative benchè mobili, possono essere sottoposte a vincolo, o ad ipoteca speciale e convenzionale. » *Hac Carabelli* ad art. 418.

3 V. lex civilis 20 jan. 1865 *per l'unificazione delle imposte sui fabbricati*; et lex 20 nov. 1865 *sulle miniere*.

4 « Gli specchi, i quadri ed altri ornamenti si reputano stabilmente uniti all'edifizio, quando formano corpo col tavolato, colla parete o col soffitto. — Le statue si reputano immobili, quando sono collocate in una nicchia formata per esse espressamente, o quando fanno parte di un edifizio nel modo sopra indicato. » (id est plumbo, gypso, etc.). *Codex civilis*, art. 407; *C. G.* 254; *C. T.* 171.

rum immobilium. 3) Servitutes prædiales. 4) Actiones ad vindicandum rem immobilem, vel jura ad ipsam rem spectantia ¹.

292. Q. 1. *An vita hominis sit objectum illius dominii?*

R. Affirmative, si sermo sit de dominio utili; Deus enim reliquit illum in manu consilii sui, ut bene agendo vitam consequatur æternam. At negative si sermo sit de dominio proprietatis pleno, seu proprie dicto, ita ut possit illam ad libitum extinguere vel conservare; solus enim Deus sicut vitæ hominis auctor est et conservator, ita solus est ejusdem dominus: *tu es enim, Domine, qui vitæ et mortis habes potestatem* ². Ex quo sequitur, hominem absque divina auctoritate nunquam posse directe seipsum occidere: quia injuria irrogaretur Deo.

Diximus: 1) *absque divina auctoritate*; res aliter esset, si divina auctoritas haberetur, uti adfuit in Samsone ³; item in aliquibus Martyribus. 2) *Directe*, quia aliquando fas est indirecte se interimere: scilicet fas est gravi causa aliquid facere vel omittere vel permittere, ex quo mors propria sequatur, modo non intendatur; præceptum enim conservandi vel defendendi vitam est affirmativum, ideo non obligat semper et pro semper. Imo desinit obligare propter necessitatem aut magnam utilitatem; nam, ex principio tradito a s. Thoma, licet ob rationes sufficientes ponere causam in se bonam duos effectus habituram, bonum intendendo et malum permittendo. Hinc potest quis navem incendere vel mergere, ne inimici ea potiantur cum gravi reipublicæ damno: etsi prævideat et se mersum iri; cum sui perditio non sit directe volita.

293. Q. 2. *An Respublica habeat dominium in subditos?*

R. Respublica habet dominium in sibi subjectos quoad eos gubernandos ac regendos; præcipit enim Deus, ut illi subditi simus. Non tamen directum dominium habet in eorum vitam, ut eam ad libitum auferat; id enim solius est Dei. Diximus *directum*; habet enim in necessitate ad se tuendum dominium indirectum; ideo si publicum bonum expostulat, potest subditorum vitam in bello exponere: item scelestos interficere, utpote custos tranquillitatis publicæ, eo modo quo custos vitæ suæ potest putridum ejus membrum resecare pro salute totius. Hinc Apostolus: *Vis non timere potestatem? bonum*

¹ *Actionis* nomine in hac materia significat jus prosequendi in judicio quod suum est, vel quod sibi debetur.

² Sap. xvi. Et ipse Deus ajebat: *ego occidam, et ego vivere faciam* (Deuter. 32). Idem docuerunt ipsi pagani: hinc Cicero (*De senectute*) refert Pythagoram dixisse: *Nemini fas esse infussu imperatoris summi Dei, de præsidio et statione vitæ discedere*.

³ Plurimi tamen censent, Samsonem etiam sola virtute muneris sui, judicis ac liberatoris Israel, potuisse hostibus populi sui interitum moliri, quamvis prævideret se mortem effugere non posse. V. A-Lapide et Veith, *Comment.* in Lib. *Judicum*.

fac...; si autem malum feceris, time, non enim sine causa gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram ei qui malum agit ¹.

294. Q. 3. *An homo habeat dominium propriæ famæ?*

R. Affirmative; quia fama est fructus nostræ industriæ, meritis nostris productus; ideo licitum est nobis illam prodigere. Quare homo potest justa de causa se infamia afficere, ad petendum consilium, ad coercendam superbiam, ad Dei misericordiam commendandam, ad famam alteri restituendam etc.

Diximus: *justa de causa*; aliter est contra rationem. Huc spectat illud Ecclesiastici: *curam habe de bono nomine* ². Imo aliquando sub gravi fama servanda est, uti esset si infamia redundet in dedecus status aut conditionis propriæ, v. g., Clericatus, Instituti religiosi, familiæ. Vel si officiat proprii muneris executioni, Parochi, Magistri, Rectoris. Vel si scandalum afferat, quod in ecclesiasticis maxime locum habet: *Nobis enim*, huc facit illud d. Augustini, *necessaria est vita nostra, aliis fama nostra* ³.

295. * Q. 4. *An quilibet habeat proprietatem exclusivam in iis quæ ingenio suo excogitavit sive in scientiis sive in artibus?*

R. Affirmative, quandiu illa nondum sunt in publicam lucem emissa, ut patet. Sed quid si sint facta publici juris? Seclusa lege positiva, Gury docet uti probabilius eum qui typis librum edidit (quod etiam valet de inventis industrialibus) non amplius gaudere jure proprietatis, et ideo non habere jus impediendi, ne quisquam illum prebo committat, et vendat eum damno auctoris, aut editoris cui auctor jus suum transmisit; nam res in communitatem tradita fit eo ipso de Jure communi: et ita usus se habet ubique. Violat tamen jus alienum et tenetur de restitutione qui opus manuscriptum sine consensu auctoris typis evulgat; nam opus quandiu in lucem non est emissum, sub dominio auctoris remanet. Idem dicendum si quis typis daret lectiones publicas alicujus professoris, vel concionem oratoris, si eas audiendo memoria tenuerit. Aliud enim est, quod quis publice doceat aut concionetur; aliud quod opus suum alteri transmittat ad illud edendum et vendendum. Ita judicavit Tribunal Appellationis Parisiense 28 febr. 1801.

Diximus *lege positiva seclusa*; nam consentaneum est naturali æquitati, ut per legem aliquod privilegium a guberniis iis concedatur; ut sic alliciantur homines ad utilia inquirenda in bonum societatis; sub qua ratione ajunt legem illam obligare in conscientia ⁴ (B). *

¹ Rom. xiii.

² Cap. xli.

³ De bono viduitatis, c. xxii.

⁴ Hac de re Cod. civ. art. 437 statuit: *le produzioni dell'ingegno umano appartengono ai loro autori secondo le norme stabilite da leggi speciali*. Plura apud Carrière, *De Just. et jure*, n. 55 et seqq. V. *Civ. Catt. Ser. iii, t. ii*: congresso per la proprietà letteraria. Etiam quoad inventa industrialia suæ sunt leges ac privilegia: vid. lex civ. 31 jan. 1864.

296. Subjectum Dominii : Certum est, omnem et solam substantiam intellectualem dominii esse capacem: dominium enim est legitima facultas disponendi pro libitu de re aliqua tanquam sua; atqui omnis et sola substantia intellectualis hanc facultatem habere potest ¹. Deo quidem soli competit supremum, absolutum et independens dominium in res creatas, clamante Scriptura: *Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum et universi qui habitant in eo* ². Imo hoc dominium nulli potest communicare, quia pendet a creatione et conservatione, quibus Deus abdicare se nequit. Id tamen non impedit, quominus Deus queat dominium particulare communicare creaturis rationabilibus. Quod quidem fecit: *terram autem dedit filiis hominum* ³.

§ I. — De dominio infidelium et peccatorum, parvulorum et amentium, Ecclesiæ et Ecclesiasticorum.

297. Q. 1. *An infideles, hæretici, atque peccatores sint capaces dominii?*

R. Joannes Hus et Wiclephus docuerunt, non esse dominii capaces qui sunt in statu peccati mortalis: *nullus est dominus civilis, nullus est Prælati, nullus est Episcopus, dum est in peccato mortali*. Sed falsum omnino; infideles enim, hæretici et peccatores non carent libero arbitrio et facultate disponendi de quacumque re tanquam sua; cum rationalis natura, non vero fides aut caritas sit dominii fundamentum. Hinc ex sacra Scriptura veri domini habiti sunt tum principes infideles, Pharaon, Cyrus alique; tum reges peccatores, David, Salomon et alii. Hinc Concilium Constantiense dictam Hussitarum et Wiclephitarum propositionem damnavit ⁴.

298. Q. 2. *An parvuli et amentes sint capaces dominii?*

R. Parvuli et amentes, etsi actu careant rationis usu, attamen sunt capaces dominii; nam usus rationis necessarius est ad disponendum hic et nunc de bonis, seu ad usum dominii; non vero ad habendam possessionem, seu dominium in potentia. Hinc Apostolus de parvulo scribit: *Quanto tempore hæres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium* ⁵. Quod etiam ad amentes extendi debet, cum eadem sit ratio. Idipsum firmatur omnium populorum consensu, et praxi.

¹ Ergo etiam Angeli; tamen de facto rerum externarum sunt tantum administratores ex ipsis sacris Literis.

² Ps. cxiii.

⁴ Ps. cxiii.

³ Et Augustinus: *Non tribuamus dandi regni atque imperii potestatem, nisi Deo vero, qui dat felicitatem in regno coelorum solis piis; regnum vero terrenum et piis et impiis, sicut ei placet, cui nihil injuste placet* (L. 5 de Civ. Dei, l. 21).

⁵ Galat. iv.

299. Q. 3. *Ecclesia estne capax legitimi dominii in bona ipsa temporalia?*

R. Christum Ecclesiæ omnibusque clericis prohibuisse bona temporalia possidere contendebat sæculo XII Arnaldus de Brixia ¹; sæculo XIII Waldenses; sæculo XIV Marsilius Paduanus et Wiclephus, sæculo XVI Lutherus. His accesserunt plures moderni publicistæ, ac nonnulli Theologi jansenistarum placitis addicti, qui jus Ecclesiæ ad sola spiritualia restringunt, contententes, quoad res temporales, nullum Ecclesiæ jus competere, nisi ex mera legis civilis concessione.

Attamen quod Ecclesia natura sua jure polleat acquirendi et possidendi quæcumque bona temporalia stabilia et frugifera de fide est: et *veluti innumera prope Conciliorum acta* (ut utamur verbis Pii Pp. IX Allocut. *Quibus luctuosissimis*, 5 sept. 1851) *et sanctorum Patrum sententiæ et exempla, et romanorum Pontificum constitutiones apertissime loquuntur, sapientissime docent ac demonstrant.* Concilium autem Constantiense damnavit contrariam doctrinam Wiclephi, et Pius IX laudatus eundem errorem proscripsit in *Syllabo*. Accedit consensus omnium populorum qui ubique ac semper (donatione sive inter vivos sive causa mortis) suas Ecclesias independentes a principe dotare non dubitarunt. Accedit invictum præscriptionis argumentum; siquidem historia refert, Ecclesiam bona immobilia vel ante Constantinum libere possedisse. Accedit ratio: Ecclesia suam habet a Deo existentiam a Statu et principibus independentem; est ergo societas sui juris, perfecta, quæ cum inter homines sit exercenda et ab hominibus, proprietatibus indiget. Adsunt ministri, ædes sacræ, clericorum educatio, cultus instrumenta, solemnitates, sacrificia, et alia plurima. Hinc Ecclesiæ divitias quinto ineunte sæculo jam carpentibus nonnullis respondebat Chrysostomus: *Cum facultatum Ecclesiæ magnitudinem perspicis, cogita etiam inceptorum pauperum turbam, infirmorum multitudinem, innumerarum expensarum necessitatem*, etc. ². Hinc omnium bonorum Ecclesiæ usurpationes, distractiones, alienationes, sine ecclesiastica auctoritate peractæ, irritæ prorsus ac nullæ semper fuerunt habitæ.

* *Nota*: Attamen ex civili lege ad bona acquirenda præscribitur gubernii auctorizatio juxta normam Decreti 26 jun. 1864: « Le demande di autorizzazione necessarie agli stabilimenti e corpi morali

¹ Arnaldus a Brixia, turbulentus ille homo (ait d. Bernardus, epist. 96), quem *Brixia evomuit, Roma exhorruit, Francia repulit, Germania abominatur, Italia non vult recipere*. V. Civ. Catt. Ser. III, t. 4 et seqq. Arnaldo da Brescia.

² Hom. XXI in *I Corinth.* V. Thomassinus, *Vetus et Nova Ecclesiæ Disciplina*, par. 3^a, l. I. Ferraris, V^o *Bona*, a. 3. Carrière, *De Justitia et Jure*, nn. 94 et seqq. Affre, *Traité de la propriété des biens ecclésiastiques*. Moroni, V^o *Beni di chiesa*; *Rendita Ecclesiastica*. Et plurima disputata Lib. IV. *Append.* De bonis autem Ecclesiæ administrandis, distribuendis, non alienandis, vide Lib. III *De beneficiis*.

a tenore della legge 5 giugno 1850 per acquistare stabili o per accettare donazioni tra vivi e disposizioni testamentarie, verranno presentate col corredo di tutti i documenti relativi, al Procurator Generale del Re presso la Corte d'appello del distretto, od al Prefetto della provincia dove o già esiste o dovrà essere riconosciuta la esistenza dello stabilimento o corpo morale, secondo che si tratta di istituti ed opere di culto; oppure di provincie e comuni, di opere pie laicali, od altre istituzioni qualunque 1. » Verum ex nova civilis legis determinatione, si excipiantur parochorum præbendæ, cetera ecclesiastica entia nulla amplius immobilia bona possidere possunt; et si quæ adhuc cum debita facultate obtineant, ea sunt illico convertenda et mutanda cum syngraphis (*cedole, certificati nominativi*) debiti publici 2. *

300. Q. 4. *An ecclesiastici bona temporalia possidere possint?*

R. Bona ecclesiasticorum sunt vel patrimonialia, vel quasi-patrimonialia, vel ecclesiastica 3 — Bona *patrimonialia*, quæ ecclesiasticis obveniunt independenter a ministerio aut Beneficio ecclesiastico; sed ex titulo laicis quoque communi, hæreditate, donatione officio docendi profana, etc. — *Quasi-patrimonialia* quæ ecclesiasticis quæ talibus obveniunt quidem, sed per modum stipendii, ex functionibus et officiis ecclesiasticis, ex munere docendi Theologiam vel sacram Scripturam, ex Sacramentorum administratione, concionibus, Missis, benedictionibus, funeribus, anniversariis. Item alii incerti Parochorum proventus ex stola, vulgo *incerti*; dantur enim illis ut quoddam stipendium. Item fructus piorum legatorum ac beneficii laicalis. Item distributiones quotidianæ, quæ dantur Canonicis; quia istæ non tribuuntur immediate ob titulum Beneficii (quamvis ex titulo Beneficii proveniant); sed ob servitium, uti merum personæ stipendium. (Hæc bona dicuntur etiam *industrialia*) — Tandem bona *ecclesiastica* quæ ecclesiastici immediate acquirunt ex Beneficiis ecclesiasticis: huc referuntur bona, quæ *titulo supplementi* a gubernio solvuntur Pastoribus (et Canonicis quoad præbendam), uti declaravit S. Pœnitentiaria 19 jan. 1819; cum locum teneant bonorum sacrorum, quæ inique vendita fuerunt. Item primitiæ de jure debitæ, ac decimæ quæ habentur partes præbendæ 4.

Hoc posito, dicimus: Si sermo sit de bonis *patrimonialibus* seu profanis, certum est clericos esse absolutos illorum dominos; et si

1 « Non è necessario il beneplacito sovrano quando il lascito fatto ad una chiesa è destinato all'adempimento di uno scopo pio, come la celebrazione di messe o di un legato di elemosine fatto a favore di una parrocchia, giacchè allora il corpo morale ha acquistato nulla. Così la Corte d'appello di Catania 16 agos. 1870, e la Cassazione di Napoli 5 dic. 1871. » In legatorum tamen acceptatione sunt observandæ leges Ecclesiæ ex dicendis. Rivarolo, *Il governo della parrocchia*.

2 Legge 7 lug. 1866; 15 agos. 1867; 11 agos. 1870.

3 De dominio religiosorum actum est *De obligationibus*.

4 V. Liguori, *Opus. Mor.*, l. III, nn. 111 et 490. Navarrus, Raynaudus, Carrière.

consulatur historia, patebit, clericos iis etiam temporibus, quibus hæretici fatentur Ecclesiam fuisse sine macula, bona temporalia possedis-
 disse tam mobilia quam immobilia. Sic discipuli cum Christo ipso-
 vitam agentes habebant pecuniam qua emerent escas 1. S. Matthæus
 jam Domini discipulus habuit domum, ubi excepit Christum 2. S. Phi-
 lippus diaconus domum habebat Cæsareæ, ubi fideles hospitio reci-
 piebat, etc. — Si vero res sit de bonis *quasi-patrimonialibus*, Antoine,
 Habert et Collet tenent, clericos perfectum non habere dominium,
 cum ex sacris proveniant. Verum Anacletus, Bergier, Billuart, Lugo,
 Lessius, Salmanticenses, Sanchez et Sylvius cum Benedicto XIV 3,
 et aliis communiter docent, clericos eorundem verum obtinere do-
 minium; quia fideles bona hujusmodi ecclesiasticis elargiuntur uti
 iisdem debita ob ministerium personale, eaque liberæ eorum dispo-
 sitioni relinquunt; cum quilibet operarius dignus sit mercede. — Tan-
 dem si quæstio sit de bonis *ecclesiasticis*, an illorum ecclesiastici
 sint domini, notandum hic nomine bonorum ecclesiasticorum non in-
 telligi fundos quos certo clerus alienare nequit; cum eorum domi-
 nium sit penes Ecclesiam; clerus autem sit simplex fructuarius:
 sed intelliguntur redditus ab illis bonis provenientes. Porro, vel agi-
 tur de redditibus ecclesiasticis honestæ sustentationi necessariis; vel
 de *parsimonialibus* quæ nempe studiosa frugalitate ab honesta sus-
 tentatione subtrahuntur; vel de *superfluis*, quæ scilicet supersunt ho-
 nestæ sustentationi.

1) Si agatur de ecclesiasticis bonis, quæ honestæ sustentationi
necessaria sunt, Ecclesiastici sunt vere domini; nam respectu eorum
 se habent tanquam operarii, qui sibi acquirunt dominium stipendii
 sui, etsi divites sint; etenim *quis militat suis stipendiis unquam?*
 inquit Apostolus: *Dominus ordinavit iis, qui Evangelium annun-
 tiant, de Evangelio vivere* 4. Quid autem intelligendum sit pro ho-
 nestæ sustentatione, non potest definiri æqualiter respectu omnium;
 plus enim congruit Episcopo quam Canonico, plus Canonico in Ec-
 clesia cathedrali quam simplici presbytero, plus in uno loco quam
 in alio. Ideo attendi potius debet ad usum aliorum timoratæ con-

1 Luc. ix; et Joann. iv.

2 Luc. v.

3 *De canoniz. SS.*, l. III, c. 34, n. 23. Quæ sententia (ait Bouvier, *Inst. Theol.* t. vi, p. 16. Edit. 6, 1846) longe probabilior nobis videtur ob sequentes rationes: 1) Bene-
 dictus XIV (*De Syn. Dioc.*, l. v, c. 8, n. 5) probat ex Regula Metensibus Canonicis data
 a sancto episcopo Chrodegango sub fine sæculi VIII, eleemosynas pro Missa vel pro alia
 functione sacra receptas, in quoslibet usus, pro voluntate accipientis, expendi posse. 2)
 Pro ea opinione multo communius stant auctores. Imo S. Pœnitentiaria interrogata, an
 responsio ab ipsa die 19 jan., 1819, data relate ad salaria a Gubernio soluta, extendi
 deberet ad oblationes fidelium; respondit die 9 aug., 1821: *negative*. Magis adhuc ex-
 presse locuta est de vero dominio clericorum circa hujusmodi bona, die 9 jan. 1823...

Ad hujusmodi bona pertinent præter distributiones chorales, etiam jura curialia, et
 variæ oblationes personis ecclesiasticis datæ; non vero Ecclesiis appropriatæ.

4 1, Cor. ix. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iv, n. 180. Carrière, *De Justit.*, n. 177.

scientiæ in eodem gradu, et in iisdem circumstantiis rerum, locorum et temporum.

2) Si agatur de bonis ecclesiasticis *parsimonialibus*, pariter docent Anacletus, Cabassutius, Covarruvias, Gousset, Lessius, Navarrus aliique communiter contra paucos, ecclesiasticis competere verum eorum dominium; talia enim bona dantur uti stipendia laborum. Ergo siquis ab ea sustentatione, ad quam jus habet, studiosa frugalitate quidquam sciverit sibi subtrahere, poterit de illo ad arbitrium disponere; sunt enim detracta ex iis, quæ jam sua sunt. Aliunde absurdum videtur, quod ad eorum acquirendum dominium sint consumenda: si ita esset, eum parsimonia faceret deterioris conditionis. Idem docet s. Thomas 1.

3) Si demum agatur de bonis ecclesiasticis *superfluis*, certum est beneficiarios sub mortali teneri (saltem ex virtute Religionis et præcepto caritatis) redditus omnes propriæ sustentationi superfluos in usus pios vel in pauperes erogare; nam sunt bona dicata Deo. Hinc Tridentinum eos graviter prohibet, ne in usus profanos expendant; et *omnino eis interdicit, ne ex redditibus Ecclesiæ consanguineos familiaresve suos augere studeant; cum et Apostolorum Canones prohibeant, ne res ecclesiasticas quæ Dei sunt, consanguineis donent; sed si pauperes sint, iis ut pauperibus distribuunt; eas autem non distrahant nec dissipent illorum causa* 2. Ceterum notant communiter, quod peccatum expendendi superflua in usus profanos, ut pertingat ad mortale, majorem requirit materiam quam in furto: d. Thomas requirit *multum excessum* 3. Sed quinam multus excessus disputant; verius sufficit pars vigesima: unde si ecclesiasticus expendat in usus profanos quinque pro quolibet centenario, superfluo, ipsi graviter peccat.

Diximus *saltem ex virtute religionis et præcepto caritatis*; nam quæstio an beneficiatus teneatur etiam ex justitia ad superflua pauperibus distribuenda, ita ut negligens insuper teneatur ad restitutionem. Sententia nobis probabilior affirmat cum aliis non paucis; quia nulla ratione probatur, beneficiatum adipisci dominium horum fructuum: et si forte adipiscitur, acquirit limitatum juxta mentem Ecclesiæ ac intentionem fidelium, nempe cum onere superfluum dispensandi pauperibus. Hinc ss. Patres Basilius, Augustinus, Hieronymus, Ambrosius, Bernardus, et plurima Concilia hæc bona appellant *bona pauperum, patrimonia egenorum, pretia peccatorum, vota fidelium, bona dominica* 4. Ergo clerici sunt dispensatores, non domini: ideo-

1 2, 2, q. 115. V. Liguori, *Homo Apost.*, tract. x, n. 6; *Opus. Mor.*, l. III, n. 489.

2 Sess. xxv, c. 1 de Ref.

3 2, 2, q. 155, a. 7. V. Liguori, *Opus. Mor.*, l. III, n. 491.

4 *Basilius*, ad Jul. Apostat.; *Augustinus*, in Conc. Cartag. IV; *Hieronymus*, in c. III Isaïæ; *Ambrosius*, Epist. xxxi ad Valentinianum; *Bernardus* ad Nepot. Item Concilium Turonense, anno 813; *Aquisgranense*, anno 816; *Parisiense*, anno 829; *Valentinum*, anno 855, etc.

que omne, quod ex illis superest, ex stricto justitiæ rigore pauperibus reddere debent. Hoc tamen non obstante, negari non potest oppositam sententiam, quæ est valde communior inter recentiores ¹, satis esse probabilem præsertim ob auctoritatem d. Thomæ, qui expresse docet, quod si clericus abutitur fructibus suæ præbendæ, *non tenetur ad restitutionem, sed solum ad pœnitentiam peragendam* ². Verba autem Patrum ac Conciliorum non videntur ita rigore accipienda hodie præsertim: quia cum habeatur facta (ut Angelicus tenet pro certo ³) rerum ecclesiasticarum divisio vel per ipsos Pontifices vel predetentim per ipsum usum, fuit tributum unicuique suum, nempe Episcopo, Clericis, pauperibus et Ecclesiæ: ideo sublata est omnis materia justitiæ ⁴. Ceterum quoad beneficiatum (monet Bellarminus) parum refert utrum damnetur ad inferos, quia peccavit contra justitiam; an vero quia peccavit solummodo contra caritatem, non bene distribuendo facultates suas ecclesiasticas.

301. *An omnia superflua sint eroganda absolute pauperibus?*

R. Exclusa gravi pauperum necessitate, potest ecclesiasticus bona superflua impendere in alios usus pios, puta ad Dei cultum augendum; nam Tridentinum dicit tantummodo, *ne dissipentur bona Beneficii* ⁵. Imo possunt etiam servari in usus pios futuros, ut docet Angelicus: *Si quis necessitate non imminente providendi pauperibus, de his quæ superfluunt ex proventibus Ecclesiæ, possessiones emat, vel in thesauro reponat in futurum utilitati Ecclesiæ et necessitatibus pauperum, laudabiliter facit* ⁶. Attamen maxima cautela est adhibenda, et citius quoad potest rite disponendum est, ne de die in diem differendo, illico veniat mors, et bona illa non ad pia loca, sed ad parentes perveniant: quod non raro lugendum est.

Diximus: *exclusa gravi necessitate*; si enim pauperes ea labora-

¹ Hanc tenent inter ceteros S. Antoninus, Billuart, Cabassutius, Grassi, Holzman, Lessius, Salmanticenses, Sylvius, Schmalgrueber. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iv, n. 184.

² Quodl. 6, q. 7, a. 12, « Neque vero (ad rem Sylvius doctissimus ac felix mentis Angelici interpres) recipienda est expositio Navarri dicentis, s. Thomam esse intelligendum de illa dumtaxat parte, quæ ad ejus bonestos sumptus est necessaria; clarum enim est ex textu, ipsum loqui de omnibus bonis, quæ usui Episcopi sunt specialiter deputata; atque distinguere ab iis, quæ sunt deputata usibus vel pauperum vel ministrorum vel fabricæ Ecclesiæ. V. Carrière, *De Justitia*, n. 158.

³ *Mos Apostolicæ Sedis est*, ait S. Gregorius M. *ordinatis episcopis præceptum tradere, ut de omni stipendio quod accedit, quatuor fieri debent portiones. Una videlicet episcopo et familie ejus propter hospitalitatem et susceptionem; alia clero; tertia vero pauperibus; quarta ecclesiis reparandis. Penes Thomassin, Vetus et Nova Ecclesiæ disciplina*, par. 3, l. 2, c. 13.

⁴ Quidquid sit, concludamus cum Benedicto XIV, qui ita Episcopos alloquitur: *Urgeant ipsi et inculcent suis clericis ex Ecclesiæ stipendiis viciitantibus gravem obligationem, quam habent, elargiendi pauperibus aliisque piis usibus applicandi sibi redundantibus ecclesiasticos redditus; sed adhuc latentem hujus obligationis originem non investigant* (De Syn. l. viii, c. 2,

⁵ Sess. xxv, c. 1 de R.

⁶ 2, 2, q. 105, a. 4. At hodie multæ et quotidianæ habentur necessitates, adeo ut non facile valeant excusari clerici sub quocunque prætextu thesaurizantes.

rent tam spirituali quam temporali, illis tribuendum esset; quia urgeret præceptum naturale, vi cujus qui habet statui superflua, ea tenetur sub gravi pauperibus elargiri. Veniunt nomine *pauperum* non solum ostiatim mendicantes; sed etiam qui sine alieno subsidio nequeunt honestum suum statum conservare, qui sunt pauperes in proprio statu. Quod quidem ad ipsos beneficiarii consanguineos extendendum est: imo postulat caritatis ordo, ut beneficiatus prius subveniat pauperibus consanguineis, quibus tamen tribuendum est *moderate, idest ut non indigeant, non ut ditiores fiant* ¹. Si vero adsint pauperes ipsis consanguineis egentiores, videntur adhuc posse consanguinei præferri; cum eorum quodammodo paupertas in ejus dedecus redundet. Hinc dicit Croix, quod sub nomine *victus et decentiæ status* veniunt omnia necessaria ad se et familiam sustentandam, parentes, fratres, nepotes et alios proximos consanguineos et affines C).

302. Q. 5. *Quenam latæ censuræ in incasores bonorum Ecclesiæ?*

R. Invadentium duplex genus; vel enim invadunt seu usurpant bona quæ competunt ecclesiasticis ratione suarum ecclesiarum aut beneficiorum; vel cetera bona usurpant, ecclesiastica quidem, sed quæ non pertinent ad determinatos ecclesiasticos ratione suarum ecclesiarum aut beneficiorum — Contra primos lata est ex Constit. *Apostolicæ Sedis* Pii IX excommunicatio ipso facto speciali modo Pontifici reservata; in quam incidunt *usurpantes vel sequestrantes jurisdictionem, bona, redditus ad personas ecclesiasticas ratione suarum ecclesiarum aut beneficiorum pertinentes*. Usurpare est rem ab alio occupare quasi ad se pertinentem; ideo hanc censuram non incurrunt fures, qui furarentur beneficiariis fructus suorum beneficiorum ex declaratione S. Congregationis Inquisitionis 9 mart. 1870. Item neque qui rem jam usurpatam ab usurpatoribus acquirunt per hæreditatem vel contractum. Item neque qui bona redditus, jura occupant, quæ competunt piis locis, confraternitatibus, fabricæ ecclesiæ etc.; quia hæc non pertinent ad personas ecclesiasticas ratione suarum ecclesiarum vel beneficiorum ². Qui tamen incurrerent excommunicationem latam a Tridentino; nempe:

Contra secundos Tridentinum tulit excommunicationem ipso facto Pontifici simpliciter reservatam. Et sunt: Qui (cujuscumque sint dignitatis) piorum locorum jurisdictiones, bona, census, jura, fructus,

¹ S. Thomas, 2, 2, q. 185, a. 7. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 491, q. 2.

² Huc revocantur etiam qui occupant bona et jura romanæ Ecclesiæ; vid. Lib. I, *De Censuris*, II, 875.

³ Alii volunt comprehendi sub hac censura etiam qui bona monasteriorum usurpant; quia illa pertinent ad personas ecclesiasticas ratione suarum ecclesiarum. Alii negant, sed volunt istos comprehendi sub censura simpliciter tantum Papæ reservata, quia monasteria (sicut et nosocomia, cœmeteria, montes pietatis ecclesiastica auctoritate erecti ac seminaria) vel ad ipsa monasteria, vel ad eorum sacristias vel ad ecclesiam romanam (sicut cetera ad Diœcesim) pertinent.

emolumenta seu quascumque obventiones, quæ in ministrorum et pauperum necessitates converti debent, per se vel per alios, vi vel timore incusso, seu etiam per suppositas personas, seu quacumque arte aut quæsito colore in proprios usus convertere, et usurpare præsumpserint seu impedire ne ab iis quos jure pertinent, percipiantur. *Clericus vero* (addit Concilium) *qui nefandæ fraudis et usurpationis hujusmodi fabricator seu consentiens fuerit, eisdem pænis subjaceat; necnon quibuscumque Beneficiis privatus sit, et ad quæcunque alia Beneficia inhabilis efficiatur, et a suorum Ordinum executione, etiam post integram satisfactionem et absolutionem, sui Ordinarii arbitrio suspendatur* ¹. Qui decimas non solvit, in hanc excommunicationem non cadit, quia nihil abstulit ²; item a censura liber est qui nullam vim, metum, fraudem aut prætextum adhibuit, ut si quis rem sibi commodatam vel apud se depositam, non restituat.

Attamen in hanc encommunicationem Romano Pontifici reservatum incidunt qui emunt bona ab eo qui illa usurpaverat; nam (ut argumentatur cl. Avanzini) actione sua in usurpationem concurrit se usurpatori associando per immediatum bonorum transitum; eademque proinde bona in proprios usus convertit sub colore contractus, quum noscat, usurpatorem neque dominum eorum esse, neque legitimum esse administratorem, ut valeat de illis disponeres.

§ 2. — De dominio filiorum-familias, de patria potestate, et uxorum bonis.

303. Bona filiorum-familias: Bona¹, quæ filiis familias conceduntur, cum constituent parvulum quasi patrimonium, *peculii*, nomine solent appellari ². Porro quousque filii legitimi vel legitimati sunt sub patria potestate, habent quidem suorum bonorum proprietatem; sed parentes et administrationem tenent et usumfructum consequuntur, si quædam excipiantur bona.

1) *Administrationem tenent*; neque enim filii in illa ætate satis experti habentur, ut utiliter propria bona ministrent (*art. 224*) ⁴.

¹ Sess. xxii c. 11 de Refor. Per *jurisdictionem* intelligitur omnis potestas sive spiritualis sive temporalis administrandi, gubernandi, etc. Per *bona* omnia mobilia sive immobilia, quorum usurpatio gravis sit. Per *reditus* quicquid res fert vel percipitur intuitu rei. Sub hoc nomine alii accipiunt etiam distributiones quotidianas; alii non.

² Etsi decimæ ecclesiæ sint; et ideo quæstiones decimarum de jure spectent ad ecclesiasticam jurisdictionem, nisi obstat privilegium vel diuturna legitima consuetudo, vid. Benedictus xiv, *De Syn.* l. ix, c. 9. Acta S. Sedis, t. i, et vii.

³ Codices civiles moderni nomina *bonorum castrensium*, *quasi-castrensium*, *adventitiorum* ac *profectitorum* omittunt; etsi adhuc in re plerumque convenient.

⁴ Si mater vidua velit ad alias nuptias transire, antea debet convocare consilium familias ut deliberet, an adhuc matri sit tribuenda bonorum filiorum administratio;

2) *Usumfructum consequuntur*, et in propriam utilitatem convertunt proventus bonorum, quæ filiis obveniunt vi successionis, donationis vel alterius tituli lucrativi. Hoc concessum est parentibus ad eorum curas compensandas; quod quidem peculium adventitium dicebatur (art. 228) — 3) *Si quædam bona excipiantur* (olim *castrensia* et *quasi-castrensia* quorum quidem usumfructum consequuntur ipsi filiifamilias. Hoc evenit: 1) Quando ususfructus præcise filio tribuitur sub conditione expressa, quod pater de eo frui non debeat (hæc conditio tamen nullius roboris erit, si agatur de bonis filio titulo legitimæ reservatis; quæ scilicet ei provenit a patre vel a matre; 2) Quando bona filio hoc pacto data sunt, ut aliquam artem vel professionem acquirat; 3) Quando filio quidquam confertur, patre contradicente; 4) Quando filius bona sibi acquisierit causa aut occasione militiæ; vel ex alicujus officii gestione, vel ex proprio labore, arte et industria separatim a negotio patris, nempe sibi unice propria, uti pictura, musica, etsi filius habitet cum patre (art. 229) 1.

Ex lege autem civili: *Sono inerenti all'usufrutto legale i seguenti pesi*: 1) *Le spese di mantenimento, educazione ed istruzione del figlio*. 2) *Il pagamento delle annualità, o degli interessi de' capitali che decorrono dal giorno in cui si apre l'usufrutto*. 3) *Tutti gli altri obblighi ai quali sono soggetti gli usufruttuari* (art. 230) 2.

Ususfructus cessat: 1) Si filius moriatur, emancipetur, matrimonium contrahat, vel fiat ætate major, id est si compleverit ætatem 21 annorum. 2) Si genitor ad secundas nuptias transierit. 3) Si pater patria potestate abutatur aut obligationes non curando, aut bona male administrando: quo in casu poterit vel in parte vel etiam in toto usufructu privari; et tunc ususfructus devolvitur ad matrem, etsi adhuc remaneat apud patrem patria potestas. Quod si cessante usufructu, adhuc pergant parentes illum percipere, filio apud ipsos

et ihuius etiam est conditiones apponere quoad ipsam administrationem et filiorum educationem. Quod si non convocetur, mater amittit omne jus et novus conjux tenetur in solidum respondere de ipsa administratione (art. 237, 238).

1 C. A. 149; C. G. 384; C. S. 301; C. P. 92; C. M. 129; C. H. 9; C. T. 103. Hic non includitur thesaurus vel a filio vel in illius fundo inventus, quia thesauri notio excludit ideam laboris et industriæ; ideo illius ususfructus pertinet ad ipsum patrem. Carrière, *De justitia et jure*, n. 230.

2 Vide dicenda de oneribus fructuarii. An autem ex obligatione justitiæ strictæ sumptæ hæc omnia præstare debeat pater, adeo ut si deficiat teneatur filio restituere, alii negant, quia inter patrem et filium non adest cum rigore alternitas, quum filius videatur esse pars patris et quasi alter ipse. Alii affirmant, quia hic agitur de meo et tuo, circa quod pater et filius sunt duæ personæ diversæ. Alii vero distinguunt: in iis ad quæ jam tenetur pater ratione pietatis, nulla stricta obligatione commutativæ justitiæ tenetur: hinc si pater non aluit filium, si non educavit, non ei tribuit expensas necessarias, etc., non ideo debet aliquid restituere de usufructu, quod percipit: sed peniteat et provideat in posterum. Si vero in ceteris deficit, ut si pater furetur a filio emancipato vel etiam non emancipato de iis bonis, quorum dominium et usus pertinet ad filium, peccat contra justitiam, et damnum ei refundere debet; item est si graviter detraheret filio, etc. *Lugo*.

morante, quin inita fuerit conditio reddendæ rationis, parentes vel eorum hæredes, non tenetur nisi ad fructus existentes a die quo postulatur (art. 234).

304. *An (quæres) filiifamilias possint sibi in conscientia vindicare aliquod lucrum, seu stipendium exigere a patre, quia in ejus negotio aut ejus nomine laborant, ipsum adjuvant, vel ejus bona rite administrant?*

R- Si in negotio patris impendunt laborem ordinarium, cita conventionem, nihil sibi retinere possunt filiifamilias; censentur enim agere uti partes ipsius familiæ ¹. Quid sane magis congruum, quam ut filii patrem adjuvent in sua arte, quam inde et ipsi addiscunt? Ideo filii censetur laborare uti membra familiæ, et sic lucrum familiæ cedere debet.

Si vero in iis negotiis impendat laborem extraordinarium, et præ ceteris fratribus, vel sororibus adlaborent, patrimonium paternum non parum augendo, aliquod lucrum super alios sibi vindicare possunt, uti plurimi docent cum Lugo. Nam ex una parte filiifamilias, non censentur deterioris conditionis, quam sit extraneus, cui in hoc casu concederetur stipendium illius excessus; ex alia parte nullo jure extraordinaria illa titulo gratuito adjudicantur patri. Et axioma est a Romana lege sancitum et ab omnibus admissum, vel saltem in præsentī casu admittendum: *pietatem liberi parentibus, non opera debent* ². Unde filii possunt sibi compensare illa lucra, si ex rubore non petierint, neque remiserint gratis laborare volendo, vel nisi remittere debuerint ob patris necessitatem. Sed deducendæ sunt expensæ, quas pater fecerit in alendo, educando ac vestiendo filio; eas enim ipse dare non tenebatur filio potenti lucrari et volenti; tunc filius habetur potius quasi unus de mercenariis patris ³.

305. *An (addes) filiusfamilias perfectum habeat dominium in bona minuta ac mobilia, quæ sibi a parentibus tradita sunt?* Si hæc bona non sunt illico usu consumptibilia, uti vestes, libri, filiusfamilias utile tantum habebit in iis dominium; nam ex communi sensu illa non censentur absolute donata. Ideo nequeunt filii illa absque parentum consensu expresso, vel rationabiliter præsumpto, donare, vendere, mutuare, alienare. Si vero ea bona primo usu consumuntur, ut

¹ Hæc autem sunt bona illa quæ *profectitia* dicebantur, quorum et ususfructus et proprietas pertinet ad parentes.

² *Dig. l. xxxvii, l. xv de seq. parent.*, Lege 14. Ita docent inter ceteros Angelus, Bartolus, Billuart, Cabassutius, Collet, Decius, Elbel, Ituriaga, Lessius, Lugo, Pontas aliique plures.

³ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, nn. 488, 544 et 910. Pavone, *Spicilegio*, ecc., §§ 73 et seqq. Carrière, *De Justitia*, n. 241, ubi fusius. Quantitas exigenda æstimari debet in bona fide ex modo laborandi et natura operis: si enim filius laboravit ut socius in commercio, habet jus ad lucra, juxta regulas istiusmodi societatum; si ut mercenarius, habet jus ad stipendium in tali conditione usitatum: et quod de filiofamilias dicitur, pari ratione de nepote, de filiafamilias et de nepte dicendum.

pecunia, si sint data sine ulla conditione, potest filius de iis pro nutu disponere, ut patet. Si autem data sint sub conditione aliqua, v. g., emendi libros scholasticos, solvendi pensionem, filius nullimode habet dominium in illa; ideo si alium in finem impenderet, v. g., si pecuniam datam pro pensionis solutione in ludo consumeret, peccaret contra justitiam; cum disponderet contra jus ipsi tributum. Imo onus incurreret restitutionis, nisi rationabiliter judicaret, parentes de hoc rogatos esse condonatuos: quod non facile præsumendum, si paterfamilias non ita sit dives, et habeat alios filios educandos.

306. Patria potestas: Definitur quoddam quasi imperium a lege parentibus datum tam relate ad custodiam et educationem filiorum, quam relate ad usumfructum bonorum iisdem competentium: Congruenter hac potestate gaudent genitores tum ob vitam quam filiis dederunt, tum ob educationem quam illis debent. Et patri et matri convenit hæc potestas Lege naturæ inspecta; attamen lege civili mater, nonnisi in patris defectu, hac potestate gaudet ¹ (Vid. art. 46 et 22).

Effectus patriæ potestatis alii sunt a Jure naturæ, alii a Jure civili. Jure naturæ parentes habent jus et officium simul educandi, instituendi et corrigendi per moderatas pœnas suos filios. *Jure autem civili* parentes: — 1) Filiorum bona administrant, et eorum usumfructum percipiunt, sub certis tamen regulis ex supra dictis. — 2) Acceptant hæreditates filiis delatas cum beneficio inventarii; illos repræsentant in omnibus actibus civilibus, et ea omnia agunt, quæ non excedunt simplicem administrationem. Quod si illam excedant, uti esset mutuari, alienare, hypothecæ bona subijcere filiorum, etc., tunc, ut valide agant, requiritur evidens utilitas et tribunalis auctorizatio. Attamen addit Codex: *Per la riscossione dei capitali, o per la vendita di effetti mobili soggetti a deterioramento basterà l'autorizzazione del pretore a condizione di nuovo impiego, la cui sicurezza sia riconosciuta dal pretore stesso* (art. 225). — 3) Hoc habent parentes, ut filii nequeunt deserere domum paternam sine eorum consensu, nisi agatur de nomen dando militiæ nationali ². Qui consensus requiritur quoque, si tertius velit illos adoptare, vel ipsi velint matrimonium contrahere, nondum completo anno 25 si masculi, 21 si fœminæ (art. 63, 208, 221). — 4) Possunt petere a civili tribunali, ut si filii sint incorrigibiles, collocentur in aliquo educationis vel correctionis instituto (art. 222).

Pro parte, qua patria potestas nititur Jure naturali, nunquam dissolvitur; ideo cum officia honoris, amoris, reverentiæ filiorum erga

¹ Potest tamen pater in testamento, vel alio actu authentico, conditiones apponere uxori superstiti quoad educationem et administrationem filiorum, quæ si velit ab illis dispensari, audiendum est consiliumfamilias (art. 235).

² V. Legge 20 marzo 1854; Decreto 31 marzo 1855.

parentes oriantur præcipue ex Jure naturali, perpetua sunt. At pro ea parte qua hæ potestas innitur Jure civili dissolvitur: — 1) Si filius compleverit annum 21, id est fiat ætate major; tunc filius evadit sui juris, et potest alienare, mutuare etiam a patre suo, et omnes alios civiles actus exercere, nonnullis tantum exceptis ¹. — 2) Si filius emancipetur, ad quem actum deveniri nequit ante 18^m annum completum filii: est autem emancipatio *actus legitimus, quo pater filium minorem a sua potestate dimittit, ut sui juris efficiatur*. Minor autem ipso jure emancipatus evadit, si matrimonium contrahit; illi tameneo in casu assignatur curator (art. 310) ². — 3) Si pater abutatur patria potestate, accedente sententia judicis criminalis; nam *patria potestas in pietate debet, non atrocitate consistere* ³. Id ex Codice pœnali locum habet non solum si pater judicialiter damnetur ad pœnam, quæ patriæ potestatis exercitium non patiatur, uti est pœna mortis et damnatio perpetua ad triremes; sed etiam si damnetur ad pœnam mitiorem, sed ob turpia prostitutionis, corruptionis et incestus scelera: esset si personam, quæ est sub sui potestate, prostituere vel corrumpi studuerit, aut cum ipsa incestum patraverit ⁴.

307. Bona Uxorum: Alia sunt *dotalia*, quæ ab uxore vel ab alio ejus nomine marito traduntur ad sustinenda onera matrimonii; quæ ideo durare debent, ipso matrimonio dura te, quin possint alienari aut hypothecæ subijci, nisi aliter statutum sit in ipsa dotis constitutione, vel adsit decretum tribunalis in necessitate aut evidenti utilitate. Alia *Paraphernalia* seu extradotalia (a græco *para* præter, et *pherné* dos), quæ nempe uxori obveniunt extra dotem, v. g. donatione et hæreditate: si omnia bona uxoris, paraphernalia sint (non constituta vel non sufficienti dote) de illis ipsa tenetur ad conjugii onera concurrere. Alia *Communia*, quæ communi utriusque conjugis labore acquiruntur.

1. Bonorum *dotalium* uxor habet proprietatem; maritus usumfructum et administrationem, qui ideo jus habet prosequendi in judicio dotis debitores, etc. Potest tamen constitui in contractu, quod uxor singulis annis recipiat partem fructuum pro minutis expensis (fructus autem decurrunt a die celebrationis matrimonii, nisi aliter statutum). Si dos sit in pecunia, vel res dotalis sit æstimata in rebus mobilibus, maritus acquirit proprietatem (nisi aliud fuerit declaratum); sed soluto matrimonio, pretium debet restituere, quasi celebrata venditione. Si vero res dotalis æstimata immobilis sit, non

¹ Sic ex dictis requiritur adhuc consensus patris, matris vel conjugis viventis in casu adoptionis; vel si filius ante 25 annum, et filia ante 21 completum velint contrahere matrimonium. Item ex *Statuto* (art. 33 et 40) pro deputato ætas requiritur 30 annorum; pro senatore annorum 40.

² C. A. 174; C. G. 23 et 497; C. S. 399; C. P. 101; C. M. 140; C. T. 104.

³ Digest. l. v de lege Pomp.

⁴ Art. 20 et seqq.; it. 436 et 522, *Cod. pœn.*

transit in proprietatem mariti, nisi in instrumento dotis exprimatur. Dos non potest constitui neque augeri ab ipsis conjugibus, matrimonio semel contracto. Ipsa tamen dotis constitutio potest comprehendere etiam bona futura sponsæ: imo in illo contractu sponsi simul pacisci possunt *de lucro* super dote favore conjugis superstitis ¹. Atamen lucrum dotale non potest præjudicare iis, qui jus habent ad legitimam ². Maritus non tenetur ad assecurationem dotis, si non fuerit conventum in ipso instrumento constitutionis. Potest autem uxor judicialiter separationem petere bonorum dotalium a viri sui bonis, si dos in periculo sit, vel res viri vergant in malum, vel ab ipso sit judicialiter separata ³.

2. Bonorum *paraphernalium* proprietas et usufructus est penes uxorem: ideo illa sine ejus consensu ne administrari quidem a marito possunt. Tamen uxor sine mariti permissione ea nequit alienare, nec hypothecæ subicere; non potest mutuare, transigere, fidejussorem se constituere etc. sine mariti auctorizatione. Excipe: 1) si maritus sit minor, interdictus, absens vel carcere ultra annum multatus, pœna ista durante. 2) Si uxor legaliter sit separata a viro qui sit in culpa. 3) Si mulier sit ætate major et mercaturam exerceat (art. 134, 135) ⁴. Si vir fruatur bonis paraphernalibus, uxore non contradicente, non tenetur restituere fructus consumptos, si forte petantur. Addit tamen lex: *il marito che gode i beni parafernali è tenuto a tutte le obbligazioni dell'usufruttuario* (art. 1431) ⁵.

8. Bonorum *communium*, ob receptam ferme ubique consuetudinem, ea conditio est, ut quidquid uxor acquirit ex communibus operibus, v. g., si maritum in negotio vel in opificio adjuvet, non sibi, sed marito acquirat ⁶. Secus vero si mulier proprio nomine laboraret, uti si pietrix sit, vel propria pecunia negotietur, tunc putamus eam non marito, sed sibi acquirere ex communi sententia. Possunt autem sponsi una simul inire societatem universalem non quidem bonorum, sed fructuum ex ipsis bonis sive mobilibus sive

¹ In contractu nuptiali solet etiam adsignari uxori, ratione et intuitu dotis, aliquod lucrum super bona mariti, si iste præmoriatur, vulgo *a titolo di controdote*.

² Et tunc lucrum reduci debet, adeo ut legitima sit semper salva, si hæc ex aliis bonis suppleri non possit.

³ Art. 1388; C. A. 1227; C. G. 1549; C. S. 1353; C. P. 1329; C. R. 55; C. M. 1412, C. T. 676, V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 489.

⁴ V. *Code de Commerce* art. 9. Nullitas ob defectum auctorizationis non potest opponi, nisi a viro, a muliere, ab hæredibus et a causam habentibus. *Se il marito ricusa l'autorizzazione alla moglie, o se trattasi di atto nel quale siavi opposizione d'interesse ovvero se la moglie sia legittimamente separata per sua colpa, o per colpa sua e del marito, o per mutuo consenso, sarà necessaria l'autorizzazione del Tribunale civile* (art. 136): tribunal autem citare debet maritum ut ipsum audiat, nisi casus urgeat.

⁵ C. A. 139; C. G. 1575; C. S. 1387, C. P. 1380; C. M. 1460.

⁶ Si quid acquireret uxor labore extraordinario post datam gubernationi familiæ debitam attentionem; vel aliquid de sibi concessis ad solatium, vestitum, etc., subtrahendo per parsimoniam, de eo potest disponere ad pios usus, puta pro anima sua, si aliud non obstat. Ita Theologi ex æquitatis regulis.

immobilibus, sive præsentibus sive futuris provenientium, modo id fiat in ipso matrimoniali contractu. Non potest tamen illa societas comprehendere debita et credita ante conjugium existentia, neque quæ postea deferuntur titulo successionis vel dotationis, ipsa communione durante. Bona vero in communi posita administrantur a marito, qui si ea locat, leges observare debet constitutas pro locatione quæ fit ab usufructuario. Cessat autem societas per mortem alterutrius conjugis, per declaratam unius absentiam, per definitam separationem personarum, vel separationem judiciale bonorum. Quoad reliqua observentur regulæ pro contractu societatis (*art. 1433*).

Communio bonorum inter conjuges sicuti dotis constitutio ad validitatem fieri debet actu per notarium exarato. Quæ dos inscribi etiam debet, si proprietas immobilium transferatur, vel aliorum bonorum quæ sub hypotheca cadere possunt. Item est si dos a bonis viri sit separanda (*art. 1382, 1932, 1433, 1419*) ¹.

§ 3. — De interdicto. inhabilitato, de surdomuto et cæco nato.

308. * Interdictio: Est privatio exercitii actuum vitæ civilis; interdictus declaratur incapax personam suam gerendi et bona sua administrandi, eique adsignatur tutor. Duplex est interdictio: judicialis et legalis; *judicialis* pronuntiatur ob statum habitualem mentis imbecillitatis, a tribunali civili ad instantiam conjugis, consanguinei vel publici ministerii: audito consilio familiæ aut tutelæ est persona interdienda ². Interdictio eodem modo quo pronuntiatur, tolli etiam debet, causa imbecillitatis cessante. Interdictus judicialiter nequit ex civili lege matrimonium contrahere, testamentum conficere, item neque bona sua administrare (*art. 61, 63, 64 et 763*) ³. Interdictio *legalis* est quæ a Codice infligitur uti pænæ consecrarium ob aliqua crimina: nempe qui condemnatus est ad pœnam mortis, ad ergastolum, ad triremes ad vitam, interdictus est ipso jure, qui ideo cadit a patria et maritali potestate; nequit bona sua alienare, vel hypothecæ subicere, item neque illa administrare; attamen adhuc potest de illis per testamentum disponere ex nova lege ⁴.

Inhabilitatio: Quæ pronuntiatur et revocatur sicut interdictio, statuta est tum contra prodigum qui expensis inutilibus et excessivis celeriter dilapidat bona sua, tum contra illum qui laborat quidem

¹ Actus autem publicus contractus matrimonii, si agatur de exercente commercium, est notificandus sub pœna a notario intra mensem Cancellariæ tribunalis commercii. *Cod. commer. art. 11 et seqq.*

² Art. 326, 339; et *Cod. processus civil.* art. 836 et seqq.

³ Actus vel ante interdictionem conclusi possunt annullari, si probari potest, interdictionis causam jam adfuisse (*art. 336*).

⁴ Reg. Decr. 30 nov. 1865, art. 3; *de lege transitoria*.

mentis imbecillitate, non tamen ita gravi ut debeat interdicti ¹. Inhabilitatus non potest exercere nisi actus simplicis administrationis; eique adsignatur curator quoad cetera. Prodigus etsi inhabilitatus potest et matrimonium contrahere et testari; sicut etiam infirmus mente qui non sit interdictus, si tamen constat illum eo tempore fuisse sui compotem (art. 339, 763).

Surdus-mutus et cæcus a nativitate: Quoad illos Codex civilis statuit: *il sordo-muto ed il cieco dalla nascita, giunti all'età maggiore si reputeranno inhabilitati di diritto; eccettochè il tribunale li abbia dichiarati abili a provvedere alle cose proprie* ². Dicitur cum pervenerint ad majorem ætatem; quandiu enim minores, jam sunt sub tutela, sicuti et cæteri. At de facili possunt habilitari, ob educationem quæ hodie ipsis tribuitur (art. 340) ³.

Nota: Nullitas actuum qui fiunt ab interdictis et inhabilitatis proponi nequit nisi ab ipsis interdictis et inhabilitatis, ab eorum hæredibus, tutoribus, curatoribus et illis quorum interest; non tamen ab iis qui cum ipsis contractum inierunt (art. 335, 341) ⁴. *

ART. II. — *De acquisitione et amissione dominii.*

309. Varii sunt pro rerum varietate modi acquirendi dominii; vel enim acquiritur res, quæ est nullius aut nullius censetur: et modus iste dicitur *originarius*; quia cum ipsa dominii origine nequitur; et venit *occupatio*, cum aliquid acquirimus facto nostro; et *accessio*, cum acquirimus vi rei nostræ. Vel acquiritur res, quæ alicujus jam est, et modus iste dicitur *derivativus*; quia per eum dominium ab uno derivat in alium: et maxime venit *hæreditas*, *præscriptio*, *conventio* ⁵.

Rerum autem dominium amittitur: 1) Morte illud habentis; nam mors omnia temporalia jura solvit. 2) Voluntate domini sive per contractum translative proprietatis; sive per abdicationem, cum quis suo juri renuntiat. 3) Judicis sententia, quæ obtinet tum in casu expropriationis bonorum, quam prosequitur creditor, ut debiti solutionem obtineat ⁶; tum in casu pænæ, quæ dicitur bonorum *confiscatio*, qua scilicet bona fisco adjudicantur. 4) Ipsa lege, quæ id statuit: uti esset revocatio donationis per supervenientes filios in donatore ⁷, et expropriatio causa publicæ utilitatis.

I « Fra gli infermi di mente, il cui stato non sia siffattamente grave da far luogo all'interdizione piena ed assoluta, puossi annoverare colui, che senta indebolirsi la sua mente, o sia in grande vecchiaja, con pericolo che si abusi nelle obbligazioni, contratti ed atti del suo stato; ma rinnoviamo essere sempre in quei casi prudente il giudizio medico con molta saviezza prescritto già dal codice Austriaco § 273. *Cattaneo*.

2 An autem et quomodo isti testari valeant, vid. infra *de testamento*.

3 V. Borsari, *Commentario del Cod. civile italiano*, ad art. 340.

4 De ætate minoribus jam satis Lib. 1: *de obligationibus* nn. 547 et seqq.

5 *Cod. civ.* art. 710; *C. T.* 182.

6 *Cod. civ.* art. 2076; *C. G.* 2205; *C. S.* 2105.

7 Art. 1079; *C. A.* 954; *C. G.* 962; *C. S.* 885; *C. P.* 1920; *C. M.* 1907.

DISPUTATIO PRIMA

De occupatione et accessione.

310. Occupatio: Occupatio definitur *apprehensio rei corporalis in nullius dominio existentis, animo eam sibi comparandi*. Dicitur: *animo eam sibi comparandi*, si enim quis rem compararet nomine alterius, non sibi, sed alteri acquireret. Occupationis autem species sunt *inventio, venatio, piscatio*.

Per inventionem rerum occupatio casu fit; res autem quæ inveniuntur, *aliæ* dominum neque habent, neque habuerunt; v. g., lapilli et gemmæ, quæ in litore maris interdum reperiuntur. *Aliæ* dominum quidem jam habuerunt, sed nunc desierunt habere: uti sunt thesaurus, bona vacantia et derelicta. *Aliæ* dominum habent, sed ignoratur quisnam sit: ut sunt res nuper amissæ.

Per venationem et piscationem, data opera, nostra facimus animalia, quæ sunt nullius in particulari. Hic animalia distinguuntur triplicis generis: alia sunt *natura sua fera*, quæ nempe libere vagantur, qualia sunt vel terrestria, uti lepores; vel volatilia, ut aves; vel natantia, ut pisces in mari, lacu aut fluminibus. Alia sunt *natura sua mansueta et domestica*, ut oves, gallinæ, boves. Alia *cicurrata*, quæ ex feris mansueta fiunt, ut columbæ in columbario, cuniculi in garena ¹.

311. Q. 1. Quid de venatione et piscatione?

R. Venatio definiri potest: *ferarum indagatio et persecutio*; piscatio autem *piscium captura*. Nemo negaverit utramque per se licitam esse; nulli enim fit injuria capiendo quod nullius est. Diximus *per se*: quia leges utramque justis de causis prohibere vel moderari possunt: hinc addiscendæ si quæ sunt ordinationes ². Ut autem sciatur cujusnam sint animalia venatione et piscatione capta, videndum est an hæc animalia sint mansueta vel mansuefacta vel fera.

1. Si *mansueta*, illa semper sunt domini sui, etsi ab ejus conspectu subtraxerint se; quia utpote domestica nunquam censentur li-

¹ V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 493; et *Homo Apost.*, tract. x, n. 9. *Codex maritimus*, art. 139; *Cod. Civ.* art. 912; *C. A.* 381; *C. G.* 712; *C. S.* 633; *C. P.* 561; *C. M.* 626-*C. T.* 290.

² Art. 712; *C. A.* 383; *C. G.* 175; *C. S.* 635; *C. P.* 564; *C. M.* 628.

bera. Ideo si quis lucrandi animo ea detineret, vel fructus ab iis perciperet, v. g., plumam, ova, furtum committeret ¹.

2. Si *mansuefacta*, quoadusque retinent consuetudinem revertendi ad dominum, semper sunt domini prout animalia mansueta. Si vero illam consuetudinem amiserunt, erunt primi occupantis, non secus ac animalia fera; quia eo in casu cum iis æquiparantur. Attamen quoad apes quæ alveare reliquerint, decernit Codex civilis: *Ogni proprietario di sciami di api ha diritto di inseguirli sul fondo altrui; ma deve risarcire il danno cagionato al possessore del fondo. Quando il proprietario non gli abbia entro due giorni inseguiti, od abbia cessato durante due giorni d' inseguirli, può il possessore del fondo prenderli e ritenerli. Lo stesso diritto spetta al proprietario di animali mansuefatti...*; ma essi appartengono a chi li avrà presi e ritenuti, se non sono reclamati entro venti giorni ². Excipe, nisi agatur de columbis, cuniculis et piscibus, qui sedem propriam mutaverint: quos quidem acquirit dominus novæ sedis, si tamen illos non attraxerit arte vel fraude ³.

3. Si animalia sint *fera*, apud omnes definitum est eadem esse primi occupantis. *Et volucres et pisces*, inquit Justinianus, *et omnia animalia, quæ mari, cælo et terra nascuntur, simul atque ab aliquo capta fuerint, Jure gentium statim illius esse incipiunt; quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur* ⁴ (D).

342. Q. 2. Quid de thesauro?

R. *Thesaurus* definiri potest: *vetus depositio pecuniæ cujus non extat memoria, ita ut nemo possit demonstrare illam esse suam*. Sub nomine *pecuniæ* venit res quæcumque pretio æstimabilis, ut numisma, vasculum, campanula, urna, statua. Dicitur *depositio*, ad indicandam rem infossam vel absconditam; secus ipsa non haberetur ut verus thesaurus ex communi acceptione, sed simplex res amissa. *Thesaurus*, attento solo Jure naturæ, ad inventorem spectat, quia habetur uti res nullius, non autem uti pars loci: unde esse debet primi occupantis. Attamen spectato Jure civili, totus quidem est inventoris thesaurus, si in proprio fundo inveniatur: verum si inve-

1 « Tizio che possiede un giardino presso la sua casa d'abitazione nell'interno di un borgo, non però perfettamente cinto da muro, vorrebbe impedire che fosse giornalmente guastato dalla polleria del vicinato. Due rimedii: o chiudere meglio il suo giardino, o agire nei singoli casi contro i proprietari pel risarcimento del danno. Non può uccidere le galline che non sono selvaggina; e d'altronde la legge sulla caccia (10 luglio 1844 art. 14) nol permetterebbe. » *Giornale delle leggi*; 1872.

2 Art. 713, C. A. 384, C. T. 291. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 604.

3. Art. 462; C. G. 564; C. S. 489; C. P. 594; C. M. 600. *Columbæ* idem de *cuniculis* proportionari debent latitudini fundi: atque a domino curandum est, ne damnum inferant, maxime seminationis tempore. Vicini, quibus nocent, possunt, eas utique abigere, eaque de re reclamare. Quod autem damnum stercoratione compensetur, res est potius risu excipienda.

⁴ *Inst.*, lib. II, t. I *De rer. div.*, § 12; et *Cod. civ.* art. 711: C. A. 381 et seqq.

niatur in fundo alieno, et simplici casu contingat, thesaurus dividitur per dimidiam partem inter inventorem et dominum fundi; si autem data opera thesaurus quærat in alieno fundo, totus domino fundi cedit (*art. 714*) ¹. Hic notandum est:

1. Per dominum fundi intelligitur qui habet dominium directum fundi ipsius, non vero qui habet utile tantum. Unde usufructuario nullum competit jus in thesaurum, nisi sit inventor (*art. 496*).

2. Censetur invenisse thesaurum qui primus rem viderit aut visibilem reddiderit, etsi eam non apprehenderit: unde si artifex coram domino laborans thesaurum videt, et dominus eum removeat ne illum apprehendat, nihilominus artifex jus habet ad dimidiam partem. Excipe si artifex præcise a domino conductus fuit ad quærendum thesaurum: tunc non ipse, sed illius conductor seu dominus fundi thesaurum invenisse censetur.

3. Qui invenit thesaurum in fundo alieno etiam casu, tenetur illico in conscientia dimidium reddere domino fundi ipsius. Ratio quia hæc civilis juris dispositio est determinativa proprietatis: idque lex potuit agere ratione boni communis, ut tenent fere omnes. Qui vero ex industria thesaurum invenit in alieno fundo, utrum debeat non tantum dimidium, sed totum domino reddere ante judicis sententiam, negant communiter cum Gerdil; quia quoad hoc lex est pœnalis, quæ non obtinet ante sententiam.

4. Si thesaurus inveniat in fundo communitatis, Ecclesiæ, loci pii aut demanii, in illum jus habent cum inventore communitas, Ecclesia, locus pius, demanium; quia habentur uti totidem personæ ².

313. Q. 3. *Cujus sunt bona derelicta et vacantia?*

R. *Bona derelicta* sunt bona quæ dominus ipse rejicit animo a se abdicandi eorum dominium; unde huc non veniunt quæ dominus necessitate coactus projicit, v. g. in viam, quia incensa est domus; in mare ne submergatur navis. Bona derelicta ex lege civili si mobilia, sunt primi occupantis; si immobilia, cedunt fisco (*art. 711*) ³.

Bona vacantia sunt ea, quæ quis reliquit ab intestato moriens, quin habeat hæredes intra decimum consanguinitatis gradum; vel habeat quidem, sed isti hæreditatem repudiant. Hæc bona ex lege civili nulla facta distinctione mobilium et immobilium, pertinent ad regium fiscum ⁴.

314. Q. 4. *Quidnam dicendum de rebus inventis?*

R. 1. Si agatur de rebus inventis quæ dominum nec habent nec

¹ C. A. 395; C. G. 716; C. S. 636; C. P. 565; C. M. 629; C. T. 292.

² Art. 425; C. A. 399; l. cit. quod alios. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. vi, n. 602.

³ C. A. 381; C. G. 712; C. S. 633; C. P. 561; C. M. 626.

⁴ Art. 758; C. A. 751 et 760; C. G. 755 et 768; C. S. 673 et 684; C. P. 849 et 858; C. M. 926 et 925. C. H. *De successione*, art. 23 et 29. Est *fiscus* vas ex junco: dein dictus fuit locus ad pecuniam servandam: demum publicum ærarium et omnis pecunia publica.

habuere, lege civili definitum est, ratione ipsa suggerente, eas pertinere ad ipsum inventorem. Hinc lapilli, gemmæ, fragmenta auri, margaritæ, coralla, etc., quæ in fluminum fundo reperiuntur vel scopulis adhærent, sunt inventoris. Non sunt tamen inventoris, sed domini fundi venæ metallicæ, lapidicinæ, carbonariæ, cretariæ, arenariæ, quæ considerantur tanquam pars fundi in quo inveniuntur, uti aquæ fons, qui ibi scaturiret. Hic tamen sunt speciales locorum leges inspiciendæ ¹.

R. 2. Si agatur de rebus inventis, quæ dominum adhuc habere censentur, tunc si diligentia adhibita, quæ rei inventæ valori correspondeat, statim invenitur dominus, res ei tradenda est; cum clamet ad dominum. Hinc illud Augustini: *quod invenisti, et non reddidisti, rapuisti* ². At si quæras: cuinam sit in conscientia tradenda res inventa, si debita diligentia adhibita, ejus dominus non potuerit inveniri, præmittenda quæ hac de re a civili lege sunt constituta: quæ quidem sine damno non ignorantur, cum lex nulli transgressori parcat (*art. 715*) ³.

1. Res inventa debet illico consignari syndaco communitatis ubi inventa fuit: secus inventor habetur uti dolosus detentor rei alienæ; et tunc: *Se il valore della cosa trovata è maggiore di lire due, ma non ecceda lire trenta, il colpevole è punito con una multa uguale al doppio del valore della cosa istessa. Se il valore supera lire trenta, il colpevole è punito col carcere estensibile a sei mesi, e con multa eguale al valore della cosa trovata* (Cod. pœn.) ⁴.

2. Syndacus debet duobus dominicis diebus successivis significare populo rerum inventarum notitiam, si forte detegatur dominus. Si dominus detegitur, sua res ipsi danda est, qui tenetur solvere non solum omnes expensas factas pro ipsa re, sed etiam inventori præmium tribuere ad legis præscriptum, si iste quærat ⁵. Quod si dominus adhuc non detegatur lex post lapsum biennii a die publicationis præsumit res illas esse derelictas, et ideo inventoris proprias, cui illæ sunt tradendæ.

¹ Art. 711: et lege 20 nov. 1859; et 15 jun. 1865, ex quibus venæ illæ sunt denuntiandæ et tributum ærario publico solvendum.

² Serm. 177, alias 19. Et Origenes (Hom. iv in Levit.) *multi sine peccato putant esse et alienum quod invenerint, teneant et dicant: Deus mihi dedit; cui habeo reddere? Discant ergo peccatum hoc esse simile rapinæ, si quis inventa non reddat.*

³ C. A. 386; C. S. 636; C. P. 567; C. M. 651; C. T. 293.

⁴ Art. 633; C. M. civ. art. 135; C. T. civ. art. 293.

⁵ Legitur in Cod. civili: « Il proprietario deve pagare a titolo di premio all'inventore, se questi lo richiede, il decimo della somma o del prezzo comune della cosa ritrovata. Ove tale somma o prezzo ecceda le duemila lire, il premio pel sovrappiù sarà solamente del vigesimo: » art. 718. Quod quidem rationi congruum est, atque bonum publicum fovens; facilius enim sic alliciuntur inventores ad rem domino inquirendam, conservandam atque reddendam: ideo præmium tuto potest exigi ac retineri. V. Liguri, *Op. Mor.*, l. iii, n. 603.

An hæc legis civilis dispositio quæ statuit rem tradendam esse inventori si dominus non inveniatur, obtineat etiam in foro conscientiæ, disputant. Alii docent cum Navarro et Soto, quod inventor potest tuto illam retinere; quia proprietario non invento, post omnem diligentiam, res censetur domino carere, et ideo fit primi occupantis. Unde lex civilis etiam quoad conscientiam quæstionem resolvit; ideo magis, quia princeps potest, suprema qua gaudet potestate, ad bonum publicum, de bonis subditorum disponere. Alii valde communius censeant cum s. Antonino, rem perditam debere elargiri in usus pios; quia præsumitur voluntas domini esse, quod si ipse rem amissam habere nequeat, saltem pro anima sua erogetur. Adde Catechismum Romanum, et s. Carolum in Concilio Mediolanensi IV, a quibus generatim statuitur bona inventa in pios usus distribuenda. Et talis videtur fidelium persuasio: unde inventor non potest ea sibi applicare, nisi sit vere pauper.

Alii tandem sic verius distinguunt cum Lugo et d. Thoma: si etiam post adhibitam diligentiam aliqua appareat spes inveniendi dominum, res conservanda est aut ejus pretium: et si neutrum servari potest, debet distribui pauperibus, quia tali spe durante, dominus habet dominium rei; ideo illa distribuenda est juxta ejus præsumptam voluntatem ¹ (et hoc sensu possunt explicari objecta testimonia). Si e converso res (spectatis circumstantiis temporis, distantiae, loci, vel impossibilitatis recognitionis rei, ut accidit in uno vel alio nummo ordinario et minuto amisso) non sit amplius possibile, quod ad dominum redeat, illam potest inventor sibi retinere, cum sit nullius: et si casu postea dominus compareat, nihil ei debetur, cum amiserit omne jus (E).

315. Accessio: Accessio est modus acquirendi dominium, quo nostrum fit quod vel rebus nostris adjungitur, vel a rebus nostris producit. Duo igitur sunt genera accessionum: 1) Quando *res una ab altera producit*, uti v. g. sunt partus animalium; animal enim quod ex nostro animali nascitur, nostrum est, etsi conceptum de animali ad alium pertinente; qui enim habet matrem, jus habet ad omnes ejus partus. Hinc axioma: *partus sequitur ventrem*. 2) Quando *una res alteri adjungitur*, uti fundus fundo, pecunia pecuniæ; idque evenit per planctationem, ædificationem, et cursum aquarum quoad immobilia; quoad mobilia vero per adjunctionem, specificationem et commixtionem seu confusionem (*art. 443*).

¹ Ajunt autem; si agatur de aliqua re momentosa quæ fuerit jam distributa; si post distributionem dominus compareat, dicunt rem ipsi restituendam a paupere vel ab eam habente, si adhuc illa saltem in æquivalenti existat, nec sit præscripta. Idque saltem ex æquitate; largitio etenim talis hanc videtur includere conditionem, *nisi dominus innotescat*. Carrière, *De Justitia et Jure*, nn. 332 et 348.

Ceterum omnes admittunt; si inventor culpabiliter omiserit diligentiam ad dominum inveniendum, habetur ut possessor malæ fidei seu fur, qui rem pauperibus debet, si eam domino restituere non valeat.

346. Q. 1. *Quomodonam una res ab altera producitur?*

R. Res una ab altera producitur vel *naturaliter*, si nempe ab ipsa proveniat, etsi interveniat hominis industria, ut fructus agrorum, plantarum, foetus animalium, venæ metallicæ, torbæ, etc.: qui ideo dicuntur fructus naturales. Vel juris fictione, seu *civiliter*, uti pensio fundi locati, redditus vitalitii, etc.: et dicuntur fructus civiles. Ut cognoscatur ad quemnam pertineant hæ accessiones, triplex distinguenda possessorum classis: alii sunt possessores vere domini; alii bonæ fidei: alii malæ fidei. Possessores *vere domini* sunt qui plenum habent rei, v. g. fundi dominium. Possessores *bonæ fidei*, qui rem alienam possident uti proprietarii vi tituli, qui idoneus est ad dominium transferendum, sed illud reapse non transfert ob vitium a possessore ignoratum, v. g., si quis fundum ex hæreditate possideat putans eum fuisse a testatore emptum, cum tamen fuerit usurpatum. Possessores *malæ fidei* sunt qui rem possident, quam sciunt esse alienam, quia, v. g. furto sublatam. His positis:

Dicimus: 1) Omnes fructus alicujus rei pertinent ad ipsius proprietarium; cum sit vere dominus: sed cum onere compensandi aliis expensas, si quæ factæ fuerunt. 2) Possessor *bonæ fidei* jus habet in omnes fructus perceptos, nec debet domino restituere, nisi quos percepit a die, qua judicialiter de restitutione fuit expostulatus 1. 3) Possessor *malæ fidei*, cum sit culpandus, restituere debet non solum fructus omnes perceptos, sed quos percepisset, si uti bonus paterfamilias rem administrasset. Addit autem Codex: *Il possessore tanto di buona fede, quanto di mala fede non può pretendere pe' miglioramenti, se non la somma minore che risulterà tra lo speso e il migliorato* 2 (art. 705). Imo possessori bonæ fidei conceditur retentio bonorum quousque compensetur de expensis in rem meliorandam factis; si tamen adhuc melioratio subsistat et probetur, ac compensatio fuerit petita in ipso revendicationis bonorum iudicio (art. 706).

347. Q. 2. *Quid de accessione per plantationem et ædificationem?*

R. Hac de re tres factorum species supponi possunt 3:

1. Quod dominus plantet vel ædificet in fundo proprio, sed materia aliena: et tunc evadit dominus plantationis et ædificii, sed tenetur solvere materiæ valorem, et potest etiam cogi ad compensa-

1 V. *De Restit.*, disp. 1, c. 1, a. 1. Et Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 493 et seqq.

2 Si v. g., expensæ fuerint 100, sed inde fundi valor non creverit nisi ad 80, tantum 80 debentur possessori bonæ vel malæ fidei. E contrario si expensæ fuerint 80, et fundi valor creverit ad 100, 80 adhuc debentur.

3 « Il proprietario può fare sopra il suolo qualsiasi costruzione e piantagione, salve le eccezioni stabilite nel capo delle servitù prediali, dovendo p. e. rispettare, in caso di fabbrica, alcune distanze dai fondi vicini; e sotto il suolo può fare qualsiasi costruzione e scavamento e trarne tutti i prodotti possibili, salve le disposizioni delle leggi e dei regolamenti di miniere (*Legge* 20 nov. 1859) e di polizia (*V. Legge* 20 marzo 1865 sulla sicurezza pubblica; e *Regolamento*; e lib. iii del *Cod. penale.*) » Carabelli, *La pratica del Cod. civile.*

tionem damni et usurarum. Imo proprietarius materiæ habet jus ad illam sibi vindicandam, si id facere possit, quin opus confectum destruat, vel facta plantatio depereat.

2. Quod extraneus plantet vel ædificet in fundo alieno, sed materia propria: et tunc si id egit mala fide, dominus fundi habet jus vel sibi retinendi uti propria illa opera in fundo suo peracta, vel exigendi ut e fundo penitus evellantur. Si vult vindicare sibi opera ipsa, persolvere debet vel materiam et expensas, vulgo *la mano d'opera*; vel valorem longe majorem, quem fundus acquisivit propter opera illa. Si vero vult exigere operum illorum destructionem, operarius debet ea penitus evellere propriis expensis, et compensare damna, quæ inde fundo obvenerunt. Quid vero si adsit bona fides? tunc dominus fundi potest rem illam retinere persolvendo alteri vel valorem materiæ et expensas operum, vel augmentum valoris fundi ¹; sed nequit exigere ut opera e fundo evellantur.

3. Quod tertius plantet vel ædificet in fundo alieno et materia aliena, v. g., si Titius in fundo Sempronii domum ædificet adhibens materiam Caji. Dominus materiæ non eam sibi vindicare potest; *ma* (addit lex) *può esigere indennità dal terzo che ne ha fatto uso; ed anche dal proprietario del suolo, ma soltanto sul prezzo che da questo fosse ancor dovuto* (art. 451) ².

318. Q. 3. *Quomodo contingit accessio vi cursus aquarum?*

R. Quatuor sunt species hujus accessionis: alluvio, avulsio, mutatio alvei et insula in flumine nata.

1. *Alluvio* contingit quando aliquid vi fluminis vel torrentis successive et insensibiliter ita fundo Titii adjicitur, ut intelligi nequeat quantum quovis temporis puncto adjiciatur; hoc incrementum pertinet ad Titium, cujus est fundus, sub certis clausulis ³. Similiter quando aqua currens paulatim unam ripam deserit alteram supergrediendo, proprietarius ripæ a flumine derelictæ hujus alluvionis incrementum acquirit, quin proprietarius ripæ oppositæ possit reclamare partem proprii fundi, quam aqua supergressa est. Excipe tamen loca a mari relictæ, quæ sunt demanii; et lacus vel stagna privatorum, quæ sive crescant sive decrescant nihil novi juris tribuunt vel auferunt.

2. *Avulsio* contingit, quando vi et impetu improvviso, v. g., fluminis, pars aliqua notabilis distrahitur ab uno fundo et adjungitur al-

¹ Datur electio, valor enim materiæ et expensarum potest esse diversus ab augmento valoris fundi; v. g. primus potest esse libellarum mille; aliud libellarum bismille; quo in casu convenit solvere primum.

² C. A. 416. C. G. 552. C. S. 477. C. P. 579. C. M. 640. C. T. 300.

³ « Credesi che il fittaiuolo abbia diritto all'alluvione, ma crescendo il fitto in proporzione: Zacharia, Pothier, Chardon. Però Troplong con Duranton dando tale diritto pina non doversi quell'aumento di fitto, trovando che gli eventi favorevoli non sono, causa di accrescimento di esso » *Cattaneo*.

teri, et hæc semper manet in dominio illius, a cujus fundo detracta est; in hac enim facile potest dominus inveniri, quod non evenit in alluvione. Quare dominus partis *avulsæ* potest intra anni spatium illam sibi vindicare: quod si negligat, jure suo privabitur, nisi forte pars illa avulsa nondum sit ab aliquo occupata.

3. *Mutatio alvei* evenit, cum flumen, primo alveo relicto, per novum decurrit: porro alveus relictus eorum est qui prope ripam prædia possident, pro modo scilicet latitudinis ejusque prædii (art. 461) 1.

4. Quoad *insulam in flumine natam*, si flumen navigationi inservit, insula est fisci, nisi opponatur titulus aut præscriptio; vel nisi fuerit impetu avulsa ab aliquo fundo (quo in casu esset compensandus proprietarius fundi). Si vero flumen non inservit navigationi, neque insula impetu sit avulsa, ipsa pertinet ad eos, qui utrinque prædia possident juxta legis limitationes 2.

319. Q. 4. *Quid de accessione per adjunctionem, per specificationem et confusionem?*

R. Hæc accessio maxime regitur principiis naturalis æquitatis, quæ quidem judices sequi debent. Attamen nonnullæ normæ a Codice civili assignantur.

1. *Adjunctio* est, quando una res, vel multæ res mobiles, quæ ad diversos dominos pertinent, uniuntur et coalescunt alteri rei tanquam principali: v. g., si plures gemmæ plurium dominorum annulo includantur, ita ut unum anulum pretiosum constituent. Jam vero: si res secundaria quæ principali adjungitur, est longe pretiosior, proprietarius rei adjunctæ (si id factum sit absque ejus scientia ac consensu) potest arbitrio suo vel totum inde exurgens sibi vindicare, v. g. anulum tot iis gemmis præditum, soluto pretio rei principalis; vel petere separationem ejusdem a re principali. Si vero res secundaria non est longe pretiosior, tunc si res possunt separari absque earum detrimento, quilibet dominus retinet proprietatem rei suæ. Si non possunt separari, totum pertinebit ad dominum rei principalis, soluto pretio rerum adjunctarum 3.

1 « * L'art. 461 non si applica nel caso di cambiamento del letto del fiume, se avvenuto per opera dell'uomo. » *Corte d'appello di Casale* 28 marzo 1873 *.

2 * Art. 453. C. A. 411. C. G. 556. C. S. 481. C. P. 585. C. M. 651. C. T. 297. « Mentre la legge stabilisce espressamente non esservi diritto di alluvione riguardo ai laghi (art. 455) mantiene però la distinzione tra la proprietà del lago e la proprietà della riva, se le due proprietà sono distinte: il lago può esser pubblico, e la riva può essere privata... Noi quindi opiniamo che la riva di un lago pubblico sia proprietà privata dei frontisti, che però possa essere soggetta a servitù nell'interesse pubblico. » *Giornale delle leggi*, anno terzo 1873. *

3 Habenda erit uti res principalis illa, cui res altera adjuncta est tanquam ornamentum vel usus vel complementum: sic gemma adjungitur annulo, et purpura vesti. Si vero dubitetur, habebitur uti res principalis quæ præstat valore et pretio: et si valor et pretium sint ferme æqualia, præfertur quæ præstat volumine: art. 465. C. A. 414. C. G. 566. C. S. 491. C. P. 596. C. M. 662. C. T. 302.

2. *Specificatio* est quando nova species conficitur ex re aliena, v. g., si quis ex lana Titii sibi conficiat pannum; vel ex massa auri quod Titii proprium est, sibi conficiat annulum; vel demum ex uva Titii sibi conficiat vinum; iste dicitur *specificans*. Porro si res ad specificationem adhibita valde superatur a labore impenso in ipsa specificatione, industria habebitur ut principalis, et ideo artifex poterit eam sibi retinere solvendo domino valorem materiæ: esset si pictor adhibuisset ad pingendum colores non suos. Si vero res non multo superatur a labore impenso, dominus rei poterit novam speciem vindicare sibi; licet res ad primum statum reduci possit, modo solvat pretium specificanti pro ejus labore, vulgo *mano d' opera*. Quod si species fuerit confecta partim ex propria partim ex aliena materia, si separari non possit absque detrimento, neque primæ materiæ sint per integrum destructæ, opus commune erit, quoad unum ratione materiæ, quoad alium ratione tum laboris in opere conficiendo, tum suæ materiæ: unde erit publica hasta vendendum.

3. *Confusio* sive *commixtio* est, quando diversæ materiæ ad complures dominos pertinentes simul confunduntur seu commiscentur. Id contingit vel in corporibus liquidis (aut liquefactis), v. g., si vinum duorum simul infundatur in unum vas; vel etiam in corporibus solidis, v. g., si nummi Titii cum nummis Sempronii immisceantur, frumentum cum frumento. — Quo posito, en resolutio: 1) Quando novum corpus confectum fuit ex commixtione diversarum materialium spectantium ad plures dominos, quarum neutra potest haberi tanquam principalis, si materiæ adhuc separari valeant, ille quo inscio commixtæ sunt, separationem petere potest. Quod si separari nequeunt absque detrimento, novum corpus fit commune pro rata quantitatis, qualitatis et materiæ, publica hasta vendendum. 2) Si materiæ unius proprietarii quantitate et pretio longe alteram superaret, dominus materiæ pretiosioris sibi vindicare potest corpus totum,tribuendo alteri pretium materiæ ad illum spectantis. 3) *Coloro che hanno adoperate materie spettanti ad altri, e senza l'assentimento dei proprietari, possono pure essere condannati al risarcimento dei danni, salvo l'esercizio dell'azione penale quando sia il caso (uti si furto res illa sublata sit)* ¹.

¹ Art. 474. C. G. 572. C. S. 494. C. P. 509. C. M. 665. C. T. 301. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 493 et seqq.

DISPUTATIO SECUNDA

De Hæreditate.

320. Q. Quid est Hæreditas?

R. Hæreditas definitur: *successio in jus, quod defunctus habebat tempore mortis*. Et duplex est: vel enim defertur ab hominis voluntate per testamentum declarata, et dicitur: *hæreditas vel successio testamentaria* (huc pertinet hæreditas *fidei-commissaria et fiduciaria*). Vel defertur ex dispositione legis, si non adsit testamentum, vel testamentum sit invalidum; et dicitur *hæreditas legitima* sive *successio ab intestato* ¹. Qui defert hæreditatem, dicitur *testator*; ille cui defertur, *hæres*. — Hæres alius est *necessarius*, alius *legitimus*, alius *extraneus*. *Necessarius*, quem testator debet saltem in parte necessaria instituere, nisi ex lege incapax habeatur ad succedendum: hæredes necessarii sunt *descendentes*, et in eorum defectu *ascendentes defuncti*. *Legitimus*, qui de ipso jure succedit, deficiente testamento, ideoque *ab intestato* ex vi legis ipsius: legitimi habentur omnes *consanguinei in linea collateralis usque ad decimum gradum in civili, usque ad quintum in computatione canonica*. *Extraneus seu voluntarius*, qui pro arbitrio institui potest. Ubi notandum quaecunque dispositionem testamentariam nullam esse, si ille in cujus favore facta est, testatori non prævixerit (*art. 890*).

Quoad successiones hæc generatim statuit Codex civilis in præmio: 1) *Le successioni legittime e testamentarie sia quanto all'ordine di succedere, sia circa la misura dei diritti successorii e la intrinseca validità delle disposizioni, sono regolate dalla legge nazionale della persona, della cui eredità si tratta, di qualunque natura siano i beni, ed in qualunque paese si trovino* ². (*art. 8*). 2) *Le forme estrinseche degli atti tra vivi e di ultima volontà sono determinate dalla*

¹ Hæreditas in Jure civili appellabatur quoque *as, pondo seu libra*, cujus partes vel unciae præcipuae enumerantur duodecim: duæ unciae dicuntur *sextans* (hæreditatis), tres *quadrans*, quatuor *triens*, sex *semis*, octo *bessis*, novem *dodrans*, undecim vero unciae dicuntur *deunx*.

² « *Esempio*: la disposizione testamentaria d'un cittadino francese che lasciasse bene anche immobili nel nostro regno, sebben qui morisse, sarebbe regolato dal Codice francese; e perciò se avesse lasciato tre o più figli, la disponibile sarebbe il quarto a tenore di quel Codice (*art. 913*), non la metà secondo il nostro (*art. 805*). »

legge del luogo in cui sono fatte ¹. È però in facoltà dei disponenti o contraenti di seguire le forme della loro legge nazionale, purchè questa sia comune a tutte le parti. La sostanza e gli effetti delle donazioni e delle disposizioni di ultima volontà, si reputano regolati dalla legge nazionale dei disponenti ² (art. 9).

CAPUT PRIMUM

De Testamento et hæreditate testamentaria.

321. Testamentum: sic dictum quasi *testatio mentis* definitur *actus legitimus et revocabilis, quo quis libere disponit de bonis suis, in toto vel in parte, morte adveniente*. Dicitur ¹ *Actus*, non conventio; quia in testamento concurrunt tantum voluntas testatoris. *Legitimus*, idest ex legum præscriptione, cujus est moderari actum adeo solemnem. *Revocabilis* juxta illud legis civilis: *Non si può in qualunque siasi forma rinunciare alla libertà di rivocare, o cangiare le disposizioni fatte per testamento: ogni clausola, o condizione contraria non ha effetto*; id autem omnes leges confirmant.

² *Quo quis*; nam testamentum declarat ultimam voluntatem unius personæ tantummodo, non plurium simul. *Libere*; nam vel ipso Jure naturæ nullum esset testamentum si testator non libere ageret, quia non compos mentis, deceptus vel coactus vi aut precibus importunissimis, aut metu gravi etiam reverentiali ³; hæc enim omnia tollunt consensum ad actum adeo liberum.

³ *Disponit de bonis suis, in toto vel in parte, morte adveniente*. Dicitur *de bonis suis*; quæ enim sunt alterius nemo potest donare. *In toto vel in parte*; quia hodie testator, contra veterem Juris Romani præscriptionem, potest etiam disponere de aliqua tantum parte rerum suarum, et relinquere ut ceteræ deferantur ad hæredes *ab intestato*: item potest, plura relinquere legatario, quam hæredi. *Morte*

¹ « *Esempio*: una donazione che fosse seguita in paese ove vige il Cod. austriaco fra cittadini italiani, o fra un cittadino italiano e uno straniero sarebbe operativa presso noi anche fatta con atto privato, dacchè tale forma è ammessa dal § 943 del Cod. austriaco; sebbene l'art. 1056 del nostro Codice richiegga l'atto pubblico. » Quod locum habet etiam quoad civilis matrimonii celebrationem, *locus regit actum* (art. 100).

² « *Esempio*: la donazione, di cui sopra, si reputerebbe in quanto alla sostanza ed agli effetti, fatta sotto la condizione resolutive per causa di inadempimento dei pesi imposti dal donante cittadino italiano al donatario cittadino straniero, dacchè è presunta tale condizione dall'art. 1080 del nostro Codice. » Cod. Spieg.

³ Secus dicendum est, si testator fuit inductus precibus simplicibus. Liguori, *Opus. Mor.*, l. 111, num. 921.

adveniente; testamentum vim non habet, nisi post mortem testatoris: unde dicitur etiam *ultima voluntas*. Et Apostolus: *testamentum... nondum valet, dum vivit qui testatus est* ¹.

322. Testamenti forma: Testamentum ratione suæ formæ est vel *ordinarium* vel *speciale*. Speciale quod extraordinariis circumstantiis intervenientibus, conficitur. Ordinarium vero aliud est *holographum*, (a græco *olos* omne et *grapho* scribere, quia totum a testatore conscribitur); aliud *publicum*, vel *secretum* (quod dicitur etiam *mysticum*), prout vel conficitur, vel recipitur tantum a notario.

323. Q. 1. Quid de testamento holographo?

R. Ad testamenti holographi validitatem oportet: 1) Ut totum sit scriptum manu propria ipsius testatoris. 2) Ut in fine vel sub initio dispositionis indicentur dies, mensis et annus quo confectum. 3) Ut sit sub fine dispositionis subscriptum ab ipso testatore, atque adeo ut sine ambiguitate constet de ipsius persona. Potest hoc testamentum paucis verbis scribi quacumque lingua ac charta ². Est autem de necessitate designandum tempus, et merito, ut si plura occurrant testamenta, agnoscatur cui standum sit; etsi autem designatio diei et anni fieri possit notis arithmeticeis, tutius est si fiat literis per extensum. Non tamen necessario notatur locus, cujus indicatio non est præscripta nisi pro notariis. Neque officiunt lacunæ, nec lituræ aut interpositiones, modo integræ scribantur ab ipso testatore, adeo ut si vel unum verbum aliena manu sit conscriptum tanquam vera pars ipsius testamenti, tota dispositio irrita sit ³. Subscriptio autem omnino necessaria ultima sit, ac talis ut constet de identitate personæ: et quamvis sufficere videatur, ut testator eam adhibeat subscriptionem, quam consueverit adhibere in publicis actibus et sub qua vulgo notus est ⁴; præstat tamen ad cognomen familiæ propriæ, suum personale addere (et si necesse sit, alias specialitates) ad omnem difficultatem declinandam. Uxor vero satis est ut scribat cognomen familiæ sui viri cum suo personali nomine.

Etsi autem hæc testamenti forma omnium optima haberi possit, ob suam simplicitatem, et quia dispositio ab libito sine ulla difficultate mutari valet; attamen suis etiam incommodis non caret, cum possit occultari ac lacerari ab iis, quorum interesse potest. Ideo præstat ut holographum testamentum tradatur custodiendum ad maiorem securitatem amico, vel notario, aut in publico archivio, etsi hoc non

¹ Hebr. ix. V. Carrière, *De contractibus*, nn. 492 et seqq. *Cod. civ.* art. 759. *C. A.* 552, *C. G.* 967, *C. P.* 724. *C. S.* 390. *C. M.* 701. *C. T.* 308.

² Charta necesse non est ut regni signo sit munita (*bullata*) ex Lege 14 iulii 1866: ideo nulla hac de re multa solvenda est.

³ Constare debet verbum aliena manu additum, esse partem testamenti: alioquin posset quilibet ad cujus manus illud devenerit, irritum facere per verbi additionem.

⁴ Hinc in Gallia uti validum habitum fuit testamentum clarissimi Massillon, quod hanc tantum ferebat subscriptionem: + I. B. évêq. de Clermont.

requiratur ad validitatem ¹. Ceterum, ut suum habeat vim testamentum holographum, requiritur ut deponatur morte testatoris secuta penes notarium loci, ubi successio aperta est, præsentibus prætore mandamenti ac duobus testibus ². Id etiam notandum, quod testamentum secretum a notario vel alio publico officiali ad id deputato receptum, si non potest ob aliquam circumstantiam valere uti tale (puto quia unus testis non fuit idoneus), obtinebit uti testamentum holographum, si tamen illud habeat omnia supra dicta requisita (*art.* 774, 804, 912).

324. Q. 2. *Quid de testamento publico?*

R. Testamentum publicum recipitur ab uno notario coram quatuor testibus (vel etiam a duobus notariis, et tunc ordinarie duo testes sufficiunt). Testator declarare debet coram testibus suam ultimam voluntatem notario qui eam scribat (potest etiam ad scribendum uti opera amanuensis). Dein notarius actum perlegat intelligibili voce una simul testatori et testibus præsentibus; quæ omnia notare debet in ipso testamento, declarando nempe se et actum per se vel per alium scripsisse juxta voluntatem a testatore sibi significatam, et illum legisse coram testibus et testatore simul. Actus postea subscribatur a testatore, a testibus et a notario. Si autem testator subscribere nequeat vel nesciat, debet declarare causam impedimenti; et notarius tenetur adnotare et impotentiam, et declarationem impotentiae ab ipso testatore factam (*art.* 787).

325. Q. 3. *Quid de testamento secreto?*

R. Forma testamenti secreti recepti a notario est:

1. Ut testator schedulam subscribat, si valeat: et quidem in fine, si testamentum totum ipse scripserit. Si vero usus est ad scribendum in toto vel in parte opera aliena, debebit schedulam subscribere ad singulas paginas ³.

2. Ut schedula testamentaria claudatur, et sigillo muniatur coram notario et quatuor testibus idoneis, ita ut nequeat sine læsione legi. Si schedula jam clausa et sigillo munita sit, testator coram prædictis testibus eam notario præsentet, declarans in ea contineri suam ultimam voluntatem.

3. Si testator manu aliena usus est ad scribendum suum testamentum, nec potuit illud subscribere, declarare debet in actu consi-

¹ * Può il notajo ricere da un testatore vivente un testamento olografo senza redigerne apposito verbale di deposito. In questo caso il notajo ritiene il testamento come persona di confidenza e nullapiù. Il verbale è richiesto solo dopo la morte del testatore. *Giornale delle leggi, anno quarto.* *

² Art. 913 habet: « nel caso che il testamento olografo fosse dal testatore depositato presso un notajo, le formalità stabilite (quoad ejus aperitionem) saranno eseguite presso il notajo depositario.

³ A calce di ciascun mezzo foglio; *art.* 782, sive ipsa media folia sint indivisa, sive sint separata: *lex enim non distinguit.*

gnationis causam hujus omissionis, ac insuper se testamentum legisse; quorum omnium fieri debet expressa mentio a notario. Hinc colligitur eum, qui legere nequit, non posse secreto testari.

4. Restat ut notarius actum conficiat secutæ testamenti consignationis (absque interruptione), in qua indicet traditionem ipsam et declarationem testatoris, numerum et imaginem sigillorum ac testium continuam præsentiam: actus autem debet subscribi a testatore, testibus et notario. Quod si testator consignationem istam, impedimento superveniente, nequeat signare, a notario et causa impediementi et indicatio causæ ab ipso testatore facienda in ipso actu scribatur. (art. 782) ¹.

326. *Sed quid dicendum de inalphabeto, de cæco, surdo, et surdumuto quoad testandum?*

R. *Inalphabetus*, qui neque scribere valet, non potest testari testamento holographo ut patet; neque secreto, cum saltem teneretur legere suas dispositiones, si ab alio scriptas. Idem valet de *cæco*, cum hinc et nunc nequeat ob suam infirmitatem neque legere neque scribere, etsi non semper fuerit talis. Qui igitur uti debent testamento publico — *Surdus* autem omnino, si sciat legere et scribere potest testari quocumque modo; at in testamento publico cum ipse non valeat audire notarium qui illud clara voce coram testibus legit, tenetur illud testator legere coram tabellione et testibus, et de hoc expressa fieri debet mentio ab ipso tabellione. Quod si legere nesciat, tunc ad testamenti veritatem melius tuendam requiruntur quinque testes, si testamentum ab uno notario recipiatur; tres autem testes si duo notarii interveniant. — Tandem *mutus* et *surdusmutus*, si scribere nesciant, inhabiles sunt ad testandum, et reputantur insufficientia signa, quibus significare conarentur ultimam voluntatem ². Si sciant legere, et scribere, nequeant quidem conficere testamentum publicum, cum non valeant notario declarare propriam voluntatem. Possunt tamen testari testamento holographo, et etiam secreto cum advertentia: *facendo testamento segreto, devono in fronte all'atto della consegna scrivere in presenza dei testimoni e del notaio, che la carta presentata contiene il loro testamento, e se questo è stato scritto da un terzo, devono aggiungere d'averlo letto. Il notaio, nell'atto della consegna, esprimerà che il testatore ha scritto le indicate parole alla presenza di lui e dei testimoni* (art. 786).

327. *Quinam (quæres) testes idonei in testamentis?* Testes idonei sunt illi omnes qui non reputantur incapaces Lege naturali ac civili. Quoad legem naturæ habentur incapaces ad testimonium ferendum surdi omnino, muti si nesciant scribere, cæci, item qui testatoris lin-

¹ C. A. 578. C. G. 976. C. S. 992. C. P. 730. C. M. 703. C. T. 366.

² V. *Giornale delle Leggi*, anno 1871; pag. 362.

guam penitus ignorant: quia isti omnes non satis fidem facere possunt de actu exarando. De amente, qui lucida habeat intervalla, disputant. Quoad legem autem civilem, si agatur de testamentis ordinariis statuitur: *I testimoni nei testamenti devono essere maschi, maggiori di anni ventuno, cittadini del regno o stranieri in esso residenti, e non aver perduto per condanna il godimento o l'esercizio dei diritti civili. Non sono testimoni idonei i praticanti e gli amanuensi del notaio*; art. 788 (F').

328. Q. 4. *Quid de testamento speciali?*

R. Hoc testamentum ad triplicem classem revocatur: 1) Ad testamentum *tempore pestis vel contagii dominantis*, quod valet receptum a notario, a iudice, syndaco vel ministro cultus, aut ab aliis qui dictorum vices gerant; si duo sint testes, etiam alterutrius sexus, modo sexdecim annos compleverint: et aliqua alia serventur. Valet ad sex menses post morbi cessationem etc. 2) Ad testamentum conditum *in itinere super mari*, quod a superioribus navis potest recipi: hic pariter sufficiunt duo testes, qui sint mares et ætate maiores. Valet ad tres menses, ex quo testator in terram descendit, et venit ubi testamentum ordinarium scribere potest. 3) Ad testamentum *militare*, quod recipi potest a superiore militiæ aut chirurgo (*ufficiale sanitario di servizio*), si miles ægrotet: et satis est, si duo sint testes, sed masculini sexus et ætate maiores. Hoc testamentum (quod valet ad tres menses a cessatione impedimenti) confici potest ab iis, qui sunt actu in expeditione militari tam intra quam extra ditionem; vel occupant præsidia extra ditionem, vel sunt captivi apud hostes, aut in locis belli causa omni ex parte interclusis (art. 789) ¹.

329. Q. 5. *An testamentum cui desunt tantum solemnitates extrinsecæ, a jure civili sub validitate præscriptæ, valeat in conscientia?*

R. Quod sit nullum in foro externo, certum est; cum id expresse declarent omnes civiles codices: *forma dat esse rei* 2. Quæ necessariae solemnitates, seu formulæ habentur superius notatæ quæstionibus 1, 2, 3 et 4. An autem testamentum illud valeat saltem in foro interno et conscientiæ, dissident inter se Theologi 3.

Alii cum s. Antonino, Lessio, Molina et Roncaglia satis probabiliter docent adhuc valere testamentum in conscientia; nam a voluntate oritur obligatio, cum lex civilis sit tantum in subsidium juxta illud: *non fit locus provisioni legis, nisi quando cessat provisio hominis*; hic porro hominis provisio habetur, licet erratum sit in forma. Hinc si quis nequiverit scribere ultimam suam voluntatem enunciatam, quia repentino morbo correptus, vel si invalide testetur ob defectus extrinsecæ solemnitatis, hæres qui illi succedit ab intestato,

¹ C. A. 598. C. G. 988. C. S. 907. C. P. 740. C. M. 715. C. T. 406.

² Art. 804. C. A. 591. C. G. 1001. C. S. 927. C. P. 742. C. M. 719.

³ V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 927; et fusius n. 711; et I. 1, n. 35.

si certus omnino sit de voluntate defuncti, tenetur cedere hæreditatem ei, qui est a testatore designatus.

Alii cum Alasia, Bonacina, Carrière, Continuatore Tournely, Laymano, Lugo, Suarez contendunt testamentum nullum esse; quia lex solemnitates præscribens, cum sit lata ob bonum publicum, ad fraudes præcavendas, in conscientia ligat. Unde hæres sic institutus aut legatarius nequeunt tuta conscientia adire seu retinere hæreditatem vel legatum, sed tenentur totam hæreditatem vel legatum dimittere hæredi ab intestato.

Verum alii plurimi cum Bannez, Billuart, Ferraris, Gousset, Talento, Sanchez et Soto tuentur, eo in casu (cum nempe partium jura sint utrinque incerta ob tantorum Doctorum inter se discrepantiam) præferendum esse qui jam est in possessione bonorum hæreditatis, semper ac disposito illa sit libere facta, inter personas jure habiles et sine læsione legitimæ. Hanc sententiam probabiliorum et in praxi tenendam dicimus; quia potius omni jure est jus possessionis: sane nimis durum esset in tanta animorum conflictatione, ut quis proprio Marte re, quam jam possidet, expoliare se debeat. Quapropter legitimus hæres non tenetur solvere legata ex tali testamento indicta; et a contrario legatarius si jam bona fide ipsa legata sit consecutus, non tenetur illa hæredi restituere, nisi accedat judicis sententia, cui parendum est ob bonum commune, ut paci consulatur, simulque litibus imponatur finis. Unde semel judicialiter rescisso testamento, et hæres et legatarius tenentur etiam in foro conscientie bona accepta reddere, quin compensatione uti valeant (G).

328. *An (quæres) dato quod testamentum etiam in conscientia nullum sit defectu legalis solemnitatis, valeat saltem quoad legata pia?* Alii negant cum Collet, Carrière, etc., quia corrumpente principali, nempe testamento, corrumpit etiam accessorium, nempe pium legatum; et est legis civilis determinatio. Verum communius affirmant cum Laymano, Lessio et Roncaglia; nam specialis ratio hic habetur in accessorio, quæ non est in principali, nempe favor Religionis. Adde: piæ causæ cum ad Ecclesiam pertineant, ejus subjacent jurisdictioni; at Ecclesia passim declaravit per S. Pœnitentiariam talia legata firma esse debere, si duo interfuerint testes; vel si jam aliunde certo constet ipsi hæredi voluntas testatoris sive per verba, sive per nutum aut scripturam. Et id certo obtinet in Statu Pontificio, unde pro eo nulla quæstio esse potest ¹.

Diximus *legata pia*; satis enim probabiliter aliter dicendum est

¹ *Decr.*, l. III, t. XXVI, c. *Relatum*; et alibi. Sed monent pro praxi cum Gousset, ut omni quidem modo confessarius legatorum solutionem suadeat, vel inducat saltem hæredem ad rem cum legatariis ipsis piisve locis componendam. Ast caveat ne rigidam obligationem imponat, et ideo absolutionem deneget, si renuentes viderit hæredes; neque certe agatur de satisfaciendo per legata obligationi justitiæ, et illi sint in bona fide.

de legatis profanis, quia de iis Papa nihil disponit ¹. Ceterum quoad ipsa legata pia addit Frassinetti: *Dice il Gousset che se gli eredi ottengono dal governo la riduzione dei legati pii, senza falsare i fatti e senza esagerare le proprie necessità, non sono da inquietarsi* (si tamen in bona fide).

ART. I. — *De Testatore, de Legitima et Hærede.*

329. Q. 1. *Quinam testari possunt* ²?

R. Jure naturæ facultas testandi competit omnibus, qui nullo laborant animi et corporis vitio, quo impediuntur declarare quid de rebus suis fieri velint post mortem. Nihil enim vetat, ut qui potest rem suam in alium transferre, ita provideat, ut eo defuncto illa transeat in alium. Legibus tamen civilibus, ob bonum publicum nonnulla hac super re inducta sunt; unde iis inhærentes dicimus, eos libere testari posse, qui testari non prohibentur a civili lege. Prohibentur autem: 1) Minores ætate annorum octodecim completorum quicumque sint: quod si in ea ætate testamentum conficiant, non fit validum, illa completa, utpote invalidum ab initio. 2) Interdicti ob mentis imbecillitatem, toto tempore interdictionis. 3) Quos constat tempore conditi testamenti fuisse mentis non sanæ, uti amentes, furiosi, vel quovis imbecillitatis genere laborantes; etsi interdicti non sint ³.

Testator autem potest disponere de rebus suis vel *titulo universalis*, id est relinquendo pluribus aut uni totam bonorum universalitatem aut aliquam portionem totius universalitatis, v. g. tertiam partem suæ substantiæ; sic vocatus dicitur *hæres*. Vel *titulo particulari*, adsignando nempe alicui aliquod speciale, v. g. mille libellas, hanc vineam, illam domum; et sic vocatus dicitur *legatarius*. Poterit autem testator vocare sive hæredem sive legatarium quemcumque voluerit; modo 1) salvet legitimam, si cui illam debeat; 2) non sit obstrictus aliis obligationibus, saltem in conscientia; 3) non vocet incapaces ad acquirendum (art. 827, 761 etc.).

330. **Legitima:** quæ semper salva esse debet, quæque danda est sine onere vel gravamine, definitur: *Portio hæreditatis defuncti*

¹ V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 922. Gury, *Casus conscientiæ*, t. I, n. 958. — *Acta S. Sedis*, t. II, pag. 369.

² V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 942 et seqq. Ferraris; *Vº Testamentum*, art. 3.

³ Art. 762. C. A. 506. C. G. 25, 502, 901. C. S. 817. C. P. 618. C. T. 320. C. M. 685. Idem resolvunt, si testamentum conditum sit in iræ æstu, vulgo *ab irato*; nempe invalidum esse contendunt, ob consilii defectum; quanquam nulla sit mentio hujusce rei in *Codice novissimo*. Attamen: « la sanità di mente del testatore è sempre presunta, e deve si ritenere, sinchè non si venga ad evidenza a provare il contrario (Bettini, *Giurisprudenza* t. XV). » Est juxta adagium: *melius est ut sustineantur testamenta, quam corruant; nam publice expedit suprema hominum judicia exitum habere.*

ex legum civilium præscripto pleno jure personis quibusdam debita (et quidem in proprietatem).

Dicitur: *Portio hæreditatis*; ideo legitimarius habetur, etsi in quota minori, ut verus hæres, qui proinde concurrere debet pro sua parte ad solvenda debita hæreditatis: ad quod non tenetur legatarius. Dicitur: *ex legum civilium præscripto*, quia ex Lege naturæ patres filiis, filii parentibus non legitimam, sed tantum quod necessarium est ad sustentationem suppeditare tenentur. Additur: *pleno jure*, quia ab omni testatoris arbitrio subducitur, cum vi legis debeat. Dicitur: *Personis quibusdam debita*, quia leges civiles indicant personas, quibus legitima tribuenda est, et dicuntur *legitimarii*. Sunt autem: omnes filii (etiam emancipati) legitimi, legitimati et adoptivi: et omnes eorum descendentes, qui tamen etsi plures, non computantur nisi pro filio quem repræsentant. Deficientibus autem filiis et eorum descendentes, jus habent ad legitimam ascendentes testatoris juxta Codicis normam: *la porzione legittima (ossia il terzo) spetta al padre ed alla madre per eguale porzione, ed in mancanza di uno dei genitori spetta interamente all'altro. Non lasciando il testatore nè padre nè madre, ma ascendenti nella linea paterna e materna, la porzione legittima spetta per metà agli uni e per metà agli altri, ove sieno in grado eguale; ove siano in grado ineguale, spetta per intero ai prossimi dell'una o dell'altra linea (art. 807).*

Sed (quæres) quænam legitimæ quantitas, et quomodo computanda? Si agitur de hæredibus in linea ascendentali, legitima tribuenda erit ex dictis tertia pars totius assis hæreditarii, sive uncie quatuor ex duodecim: et ideo testator in hoc casu non poterit disponere, nisi de octo. Si vero agitur de linea descendentali, quicumque sit numerus descendendum, legitima erit dimidium totius assis, sive uncie sex ex æquo dividendæ, ita ut testatori non liceat disponere, nisi de sex aliis uncis, quæ supersunt ¹. Quod si in parte disponibili adsit excessus, tempore quo successio aperitur, fieri debet dispositionum reductio, nempe quousque legitima salva sit juxta Codicis normam. ²

331. Parentes non videntur teneri neque in conscientia omnia bona testamento relinquere filiis; sed sufficit, si eis relinquunt portionem legitimam a jure præscriptam, saltem si hæc ipsis sufficiat

¹ Art. 805. « La disponibilità di una parte dei beni concilia al padre maggiore autorità, è sprone ai figli per meritarsene l'affetto; e serve ad impedire lasciti ad estranei, o ad uno dei figli. » Art. 20 *Statuti* decernit: « Il re può disporre del suo patrimonio privato sia per atti fra' vivi, sia per testamento, senz'essere tenuto alle leggi civili, che limitano la quantità disponibile ».

² Vid. infra ubi *de donatione*. « È valida la disposizione colla quale il testatore istitui eredi in parti uguali i suoi figli, lasciando però l'usufrutto generale al conjuge. Ed è parimenti valida la clausola colla quale è stabilito che non volendo i figli acconsentire a tale usufrutto, la disponibile si devolva in pieno dominio al conjuge. » *Ex art. 810.*

ad vivendum secundum propriam conditionem. Nam aliter parentes potius fructuarii, quam domini bonorum suorum dicendi essent, exitu inspecto. Quare si pauperes gravi premerentur necessitate, vel opus aliquod esset perficiendum in bonum publicum, v. g., hospitale vel templum non peccant parentes, si relicta filiis portione bonorum legitima pro eorum statu congrue sustentando idonea, reliquum in ea opera impenderent. ¹ Certo possunt aliqua pia legata instituere.

An (quæres) parentes teneantur filios instituere in parte æquali? Si in familia adsint filii, qui de ea et de parentibus ipsis specialiter præ aliis fratribus sint benemeriti, nihil impedit, quominus in testamento parentes eos ceteris præferant, aliis salva semper legitima. Ratio dictat plus merentibus plus deberi; et semper parentes domini sunt. Quod magis locum habet, si aliqui filii magis egeant, pusilli sint, vel primogeniti quorum interest, ut familiæ decus tueantur. Attamen caveant ne ideo concitent odia et discordias: meminisse juvat Josephi historiam.

332. Jura fratrum ac sororum: Ex civili lege nulla adest obligatio illos vocandi hæredes vel legatarios. Item neque pro conscientia testator tenetur eos vocare; cum non sint hæredes necessarii. Imo neque si graviter indigeant; sed satis est illis relinquere quantum sufficit ad levandam eorum indigentiam; idque ex præcepto tum caritatis generali, tum speciali pietatis quam habere debemus erga illos: propter quod certum est ex communi, talem læsionem habere specialem malitiam in Confessione aperiendam. Addit Roncaglia, quod si fratres et sorores sint pauperes, etsi graviter non indigeant, adhuc esset saltem veniale sine causa eos præterire.

Quoad alios consanguineos remotiores, tradunt communiter non esse tam gravem pietatis obligationem; quamvis non videatur posse excusari a veniali ipsorum præteritio, si graviter indigeant; cum erga illos adsit quoque aliqua, licet utique non ita stricta, obligatio pietatis.

333. Jura Conjugis: Conjux superstes hæc habet ex Codice
 1) *Il conjuge contro cui non sussista sentenza di separazione personale, passata in giudicato, ha diritto sull'eredità dell' altro conjuge, nel caso che questi lasci figli legittimi o loro discendenti, all'usufrutto d'una porzione uguale a quella che spetterebbe a ciascun figlio a ti-*

¹ Sed peccarent, si ita se gererent ex odio in filios; vel etiam, juxta multos, si absque causa sufficiente reliquam hæreditatem darent extraneo; cum hoc videatur contrarium ordini caritatis, et illi Proverbiorum: *Bonus relinquit hæredes filios et nepotes* (cap. 13). Sunt tamen qui docent ad id parentes non obligari sub peccato, si filii bona jam habeant propria statui convenientia. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 946.

« Se Tizio ha alienato tutto il patrimonio a titolo oneroso (p. e. vitalizio oneroso, era nel suo pieno diritto, poichè la legge (civile) ha provveduto nell'interesse dei figli soltanto per la liberalità e le alienazioni a titolo gratuito, come si scorge dagli articoli 805, 1791, 1794, ecc. » *Giornale delle leggi*, 1872.

tolo di legittima, comprendendo nel numero dei figli anche il conjuge (art. 812) ¹ — 2) Se il testatore non lascia discendenti, ma ascendenti, la parte riservata al conjuge è il quarto in usufrutto (art. 813). 3) La quota di usufrutto del conjuge è il terzo, quando il testatore non lascia nè discendenti nè ascendenti aventi diritti a legittima (art. 814). Hæc sunt conjugis superstitis jura, quibus expoliari nequit per testamentariam dispositionem. Ceterum poterit testator cum superstitute conjuge magis abundare quoad partem disponibilem; cum hac tamen advertentia, si ipsi testatori supersint filii ex alio matrimonio: Il binubo non può lasciare al nuovo conjuge una porzione maggiore di quella che abbia lasciato al meno favorito dei figli del precedente matrimonio (art. 770) ².

334. Jura filiorum naturalium: Quoad filios naturales, qui sint ex legis præscripto a genitore recogniti, statuitur: Quando il testatore lascia figli o ascendenti legittimi e figli naturali legalmente riconosciuti, questi ultimi hanno diritto alla metà della quota che loro sarebbe spettata se fossero legittimi (art. 815) ³. Quando non vi sono discendenti nè ascendenti legittimi, i figli naturali (vel si præmortui, eorum filii legitimi) hanno diritto a due terzi della quota che loro sarebbe spettata se fossero legittimi (art. 816) ⁴.

Portio debita conjugis superstiti ac filiis naturalibus detrahatur ex parte disponibili; legitima minui nequit ⁵. Et in hac conjux computare debet omnia quæ illi obvenerunt ex conventionibus matrimonialibus; filii vero naturales omne quod a vivente testatore receperunt, si talis sit illius naturæ, ut conferri debeat in divisione (art. 818, 1007, et seqq.) ⁶.

¹ « Per esempio: Tizio lascia sei figli ed il conjuge. La legittima di ciascun figlio sarà la dodicesima parte della sostanza. La porzione dovuta al conjuge sarà la quattordicesima parte della sostanza in usufrutto. » *Sentenza passata in giudicato* est illa a qua non amplius appellari potest. Id non currit si separatio sit facta mutuo consensu etsi coram judice, et homologata.

² « 2 Per esempio: Cajo, Sempronio e Mevio sono figli di primo letto. A Cajo il suo Padre lasciò 10, a Sempronio 20, a Mevio 30. Il secondo conjuge non potrebbe conseguire più di 10. » *Cod. spieg.*

³ « Esempio: Tizio possiede lire 28,000 con cinque figli legittimi, e quindi la legittima complessiva è di lire 14,000 (per ciascuno 2,800). Ha altresì due figli naturali riconosciuti, e quindi per determinare la loro porzione si fa il calcolo di sette figli. Ora la legittima dei figli naturali sarà la quattordicesima parte di lire 28,000 che corrisponde a lire 2,000 per ciascuno; ma i figli naturali hanno soltanto la metà della quota che sarebbe loro toccata se legittimi, così avranno solo lire mille per ciascuno. »

⁴ « Per esempio: Tizio ha un figlio naturale ed un patrimonio di lire 60,000; se il figlio fosse stato legittimo, la sua legittima sarebbe stata di lire 30,000; ma siccome è naturale, sarà di lire 20,000. »

⁵ « Per esempio: Tizio ha un patrimonio di lire 12,000; con due figli legittimi e un figlio naturale; la legittima è dunque di 6,000; e 1000 si devono al figlio naturale. Ora queste mille lire si devono prelevare dalla disponibile; la porzione legittima è indisponibile; e va ai due figli legittimi, i quali per ciascuno conseguirà lire 3,000. »

⁶ Conjugi potest etiam adsignari usufructus generalis; vid. n. 329.

335. Hæredis institutio: Hæredis institutio, est designatio personæ quæ succedat titulo universali in jus quod defunctus habet tempore mortis; variis modis fieri potest:

1) *Pure*, si testator instituat hæredem, quin causam indicet aut conditionem apponat; sed simpliciter illum nominet, ut passim fit. 2) *Sub causa*, quando exprimitur ratio, quæ ad disponendum movet: quæ si sit falsa ac finalis, nulla est dispositio. Si tamen dignosci non potest eam unicam fuisse, quamvis illa tantum fuerit indicata, non ideo dispositio est invalida. — 3) *Sub demonstratione*, quando testator non nominat expresse personam quam constituit hæredem vel rem de qua disponit; sed id circumlocutionibus satis demonstrat. Falsa demonstratio non nocet, si aliunde certo nota fiat; demonstratio enim per se habetur uti quid accessorii ¹. 4) *Sub modo*, quando hæredi aliquid faciendum iungitur vel omittendum; v. g. si testator vocet Titium hæredem cum obligatione centum missas celebrandi. Modus per se non suspendit institutionem, sed ligat conscientiam ². — 5) *Sub conditione*, quando testamentaria dispositio habet aliquam conditionem adjectam, quæ ejus validitatem ligat ad incertum eventum. Dispositio nulla est, si hæres ante illius verificationem, moriatur ³. Si vero conditio suspendit ejus executionem, non ejus valorem, hæres (vel legatarius) acquirit jus; etsi moriatur illud transmittit ad hæredes, etiam nondum verificata conditio ⁴.

Ceterum loquendo de conditionibus generatim in istæ validæ sunt, si sint possibles atque licitæ; nam unusquisque potest pro suo libitu de re sua disponere, modo non faciat contra leges. Si vero conditiones sunt impossibiles, turpes aut legi contrariæ, habentur uti non adjectæ, id est vitiantur (seu nullæ sunt), sed non vitiant testamentum (art. 849) ⁵. Porro conditiones *impossibiles* sunt quæ naturaliter ab hominibus poni nequeunt: esset si quis Titium institueret hæredem, si cælum manu tetigerit. Conditiones *turpes*, sunt quæ fiunt contra hominum honestatem, ut si quis aliquem vocet hæ-

¹ « Per esempio: sarebbe di nessun effetto un legato o un'istituzione di erede fatta in favore di Pietro, senza nulla più aggiungere, perchè essendovi senza numero persone di quel nome, non può mai divenir certo chi sia colui del quale il testatore intese parlare. Che se il testatore avesse dimestichezza e familiarità con una persona di tal nome, e che niun'altra di questo nome fosse legata con tali vincoli al testatore si potrebbe sostenere l'istituzione, tanto più se il testatore fosse stato solito in sua vita di designare unicamente con tal nome quella persona. »

² Modus exprimi solet per verbum *ut*; conditio per particulam *si*; causa per particulam *pro*, vel *ob*. Richieri et Faber.

³ « Per esempio: io lego a Paolo 8,000 lire, se sua madre si rimarita. Sino al momento in cui il matrimonio di sua madre non si effettua, non vi ha per lui un legato, ma solo una speranza. Se Paolo muore prima che la condizione sia adempiuta, il legato diverrà caduco, ed i suoi eredi non avranno diritto a cosa alcuna. »

⁴ « Per esempio: io lascio a Tizio lire mille che conseguirà quando avrà raggiunto i 20 anni; se prima di tale età muore Tizio, trasmette il diritto a' suoi eredi. »

⁵ C. A. 700. C. G. 900. C. S. 995. C. P. 752. C. M. 747. C. T. 422.

redem, si furtum faciat vel patrem occidat. Conditiones *contra leges* sunt illæ, quæ pugnant cum ordinationibus a legitimis superioribus constitutis: talis est conditio, quæ præfinit diem, qua inchoare vel cessare debet institutio hæredis, ut si quis diceret: *Titius meus hæres esto ad biennium tantum* ¹.

Item conditio quæ impedit nuptias sive primas sive posteriores; interest enim Reipublicæ, ut multiplicentur cives ². Excipe: 1) Nisi agatur de aliqua pensione, usu vel usufructu præstando, durante tali statu; tunc non proprie conditio prohibens ponitur, sed determinatur tantum duratio præstationis faciendæ tali tempore perdurante. 2) Nisi conditio a conjuge sit posita conjugi superstiti; hoc enim postulat fides data primo marito (*art.* 850).

336. Incapaces ad succedendum: Incapaces ad succedendum, et capiendum ex civili lege, alii sunt tales absolute et in universum; alii relative et secundum quid; alii partialiter, seu pro parte dumtaxat.

Incapaces absolute et in universum ad succedendum, seu in omni casu sunt: — 1) Filii nondum concepti tempore aperitionis successionis; qui enim nondum concepti, tanquam nihil sunt; at *nihil nullæ sunt proprietates*. Attamen excipiuntur filii immediati alicujus personæ determinatæ et viventis tempore mortis testatoris ³ (*art.* 724, 764). — 2) Non vitales, idest vitæ non capaces; etenim idem est a jure *non nasci et natum mori*. Verum in dubio tales non præsumuntur, qui enascuntur vivi, etsi brevi moriantur (*art.* 724). — 3) Personæ incertæ, si nullo modo certificari possint: vel si persona incerta sit determinanda ab aliquo tertio, ut si dicatur, *erit meus hæres ille, quem designaverit Titius*. Attamen valet dispositio titulo particulari pro persona a tertio eligenda ex variis sive familiis sive corporibus a testatore determinatis: item est si electio fiat inter varia corpora moralia ab eodem testatore indicata (*art.* 830). — 4) Instituta et Congregationes, quarum existentia legaliter non est probata; item nullæ sunt institutiones vel dotationes beneficii

¹ Conditio qua quis aliquem hæredem vel legatarium vocaret, dummodo et ipse ab illo vocetur hæres vel legatarius nullum facit ipsum testamentum (*art.* 823). Quid de conditione *ingrediendi Religionem, amplexendi statum ecclesiasticum*? Civiles disputant de licitate hujus conditionis. Quidquid tamen sit, hæc conditio (nisi rerum adjuncta aliter suadeant) non est impeditiva conjugii, nec ideo contra bonos mores; neque enim status ecclesiasticus ac religiosus ex natura sua est in nuptiarum odium; cum directe nonnisi perfectionem excellentiorem intendat.

² Jure tamen canonico conditio servandæ viduitatis sustinetur, quia honestum est a secundis nuptiis abstinere. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 930, dub. 7.

³ Per *esempio*: Tizio chiama erede il figlio primogenito nascituro dal suo figlio pure primogenito: questa disposizione è valida ancorchè l'erede istituito non sia ancor concepito alla morte del testatore; ma si richiede, che a quell'epoca il detto figlio di primo grado sia in vita, perchè ove non fosse ancor nato o già morto, sarebbe nulla la disposizione. » *Cod. spieg.*

simplicis, capellaniæ laicalis, vel similium foundationum (art. 833) 1. Item dispositiones genericæ factæ pro anima vel favore animæ (art. 831) 2. — 5) Indigni, qui sunt ex lege: a) *Chi avesse volontariamente ucciso o tentato di uccidere la persona, della cui successione si tratta.* b) *Chi la avesse accusata di reato punibile con pena criminale, quando l'accusa sia stata dichiarata calunniosa in giudizio.* c) *Chi la avesse costretta a far testamento od a cangiarlo.* d) *Chi la avesse impedita di far testamento o di rivocare il già fatto: o avesse soppresso, celato od alterato il testamento posteriore.* Hæc tamen indignitas, non præjudicat filiis aut descendentibus indigni; nam personalis culpa suos auctores tenere debet. Ideo ad ipsos adhuc spectat portio legitima, in qua tamen indignus parens omni jure carebit sive ususfructus sive administrationis. Cessat autem indignitas, si testator vel testamento vel alio actu authentico, indignum habilitaverit 3.

Incapaces relative ad accipiendum per testamentum (etiam per legatum) sunt: 1) Notarius vel alius officialis civilis, militaris, maritimus vel consularis, qui testamentum publicum recepit relate ad ipsum testamentum. Item et testes. 2) Qui testamentum secretum conscripserunt, nisi dispositio eorum favore peracta expresse approbetur in ipso testamento manu testatoris, vel in actu præsentationis. 3) Tutores ex testamento sui minoris. Excipe nisi rationes administrationis jam redditæ sint, et recognitæ ante ipsam testamenti confectionem; vel nisi tutor sit ascendens, aut descendens, frater, soror aut conjux ipsius testatoris (art. 769) 4.

Incapaces partialiter ad capiendum, seu pro parte sunt: 1) Filii legitimationis incapaces, utpote nati ex nefario damnatoque connubio,

1 « * La disposizione con cui si lascia una Cappella in un cimitero ove riposano le ossa del testatore, coll'incarico di tenerla provvista perchè in ogni tempo vi possa celebrare quel sacerdote che potesse per avventura venirvi, non ha nulla di comune coi benefici che la legge vieta. È un legato di un edificio, *sub modo* cioè coll'incarico al legatario di conservarlo a quell'uso per cui è destinato; uso conveniente alla sua natura, di lustro e di decoro al luogo e forse di pubblica utilità; e trova forse la sua giustificazione nell'art. 902 del codice civile. » *Giornale delle leggi*, 1870. *

2 « Son validi i legati fatti per fondare in una città un ospizio, un asilo per l'infanzia, un museo, una biblioteca pubblica, ecc., quantunque la città non sia stata istituita legataria. » V. Lissoni, *Trattato pratico del testamento*. Milano 1866.

« * È valida la istituzione di erede di un'opera pia che il testatore fonda col suo testamento, nominando erede universale la stessa opera pia da erigersi mercè esecutori testamentarii; ciò ben inteso coll'approvazione governativa a mente del disposto della legge 5 giugno 1850 (Sentenza del magistrato d'appello di Genova 10 sett. 1852). *Giornale delle leggi*, 1874. * »

3 Art. 725 C. A. 760. C. S. 848. C. P. 627. C. M. 841. C. T. 323. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 948. Ex novo Codice non amplius obtinet *exhereditatio* proprie dicta.

4 Art. 752, 767. C. A. 540, 573. C. G. 727. C. S. 648. C. P. 618. C. M. 721. C. II. 9. C. T. 324. Ex nova lege civili apud nos religiosa instituta utpote suppressa incapacia habentur ad acquirendum; e contra ipsi religiosi capaces declarantur sicuti ceteri cives (art. 22: *Disposizioni transitorie per l'attuazione del Codice civ.* 30 nov. 1865). At aliter resolvendum est coram Ecclesiæ lege, uti diximus *De Obligationibus religiosorum*, lib. I.

nempe incestuosi et adulterini, qui consequi non possunt, nisi alimenta (*art.* 767). 2) Filii naturales legaliter agniti, non legitimati (si tamen legitimari non prohibentur): qui si adsunt descendentes aut ascendentes legitimi testatoris, per testamentum illud tantum capere possunt quod lex ipsis assignat, si succederent ab intestato. 3) Conjux qui nequit percipere ex testamento præmortui conjugis, (si ex alio matrimonio testator filios superstites relinquat) majorem portionem, quam uni ex istis filiis minoris considerato tribuerit (*art.* 815, 770) 1.

Id notandum: testamentariæ dispositiones factæ favore incapacis, nullæ habentur etsi fiant sub simulatione contractus onerosi; vel sub nomine personæ interpositæ. Habetur autem ex ipso jure uti persona interposita pater, mater, descendentes et conjux ipsius personæ incapacis; nempe si isti vocentur in testamento, sed ideo ut incapaci clam bona tribuant (*art.* 773) 2.

ART. I. — **De hæreditatis aperitione, acceptance divisione, collatione et repudiatione.**

337. Hæreditatis aperitio: Aperitur successio, sive ab intestato, sive testamentaria ipso momento mortis testatoris, in loco ultimi sui domicilii 3; et immediata bonorum possessio transit pleno jure ad hæredem, si sit capax 4. Porro hæredis capacitas non requiritur tempore conditi testamenti, sed tempore mortis testatoris, quia tum tantum obtinet testamentum. Si tamen testatoris mens ea sit, ut sua dispositio valeat tantum casu quo talis eventus succedat, tunc capacitas spectanda est etiam tempore quo purificatur illa con-

1 Olim damnati ad mortem atque perpetuo ad trirèmes incapaces declarabantur ad succedendum. Verum hodie ex *lege transitoria* hæc pœna non indicitur. V. *Giornale delle leggi*, anno 1873.

2 Si hæres vocetur pater, mater ascendens vel conjux incapacis, ipso jure nulla habetur dispositio, nec admittitur probatio quod ipsa non sit facta favore incapacis. Si vero hæres vocetur alia persona extranea, uti si pater relinquat hereditatem Titio qui nullam cum incapaci habet affinitatem, sed cum obligatione illam tradendi incapaci, puta filio testatoris adulterino, id probandum est. *Tocca sempre a coloro che domandano la nullità della disposizione la prova che essa venne paltata con altro colore; ma è assioma che l'interpretazione essendo una frode contro la legge, può essere dimostrato colla prova testimoniale e con presunzioni gravi, precise e concordanti, l'apprezzare le quali spetta ai magistrati.* Cod. spieg.

3 Si testamentum est *publicum* nulla solemnitas requiritur pro ejus aperitione; sed satis est copia testamenti a notario danda. Si est *holographum*, tunc prius deponendum penes notarium coram prætore et duobus testibus cum suis subscriptionibus (*art.* 26 et 912). Si est *secretum*, ad instantiam interesse habentium a notario aperendum est cum suis solemnitatibus, et publicandum coram prætore et saltem duobus testibus, qui ad præsentationem (si fieri potest) interfuerint (*art.* 912, 915).

4 Art. 923. C. A. 25. C. G. 720. C. S. 640. C. P. 866. Aperta hæreditate, potest retardari ius hæredis ad illam, si sigilla apponantur ad instantiam interesse habentium: vide *Cod. proc. civ.*, art. 82, 93 et 817.

ditio adeo ut si persona, in cujus utilitatem quis testatus est moriatur ante illius conditionis purificationem, cadat institutio. Item est notandum ex civili Codice: *Se fra due o più chiamati rispettivamente a succedersi è dubbio quale abbia pel primo cessato di vivere* (puta in comuni naufragio), *chi sostiene la morte anteriore dell'uno o dell'altro, deve darne la prova; in mancanza di prova si presumono morti tutti ad un tempo, e non ha luogo trasmissione di diritto dall'uno all'altro* (art. 924) ¹.

338. Hæreditatis acceptatio: Acceptatio seu aditio hæreditatis est actus quo quis assumit personam hæredis: facultas acceptandi præscribitur spatio 30 annorum; qui nondum acceptata hæreditate moritur, jus suum ad hæredes transmittit ². Semel autem ea acceptata, illius effectus incipiunt a die apertæ successionis: si quis tamen interim bona fide putans se esse hæredem aliquid de hæreditate alienaverit, tenetur tantum restituere pretium, vel actionem cedere pro pretio, si nondum solutum sit; fructus autem quos bona fide acquisivit, non tenetur reddere, nisi a die judicialis petitionis (art. 703, 933). — Hæreditas autem potest acceptari 1) *tacite*, ut si quis talia agat quæ nonnisi ab hærede fieri possunt, uti si vendat tertio hoc jus; 2) *expresse* ut si scriptura pubblica vel privata hæredis titulum assumat; 3) *cum beneficio inventarii*; si nempe timeat ne oneribus hæreditatis nimium gravetur, moram petit deliberandi, post confectum totius substantiæ inventarium.

339. Beneficium inventarii: Beneficium inventarii, quo hæres neque per contrariam dispositionem expoliari [potest, hoc præstat: 1) Ut non teneatur ad debita solvenda ultra vires hæreditatis, et potest etiam cedere omnia bona creditoribus; 2) Ut non confundantur sua bona cum bonis hæreditatis; et ideo ipsi fas sit suum creditum repetere ab hæreditate uti quilibet alius creditor; 3) Ut possit offerre hæreditatis immobilia sub hasta publica vendenda (art. 955) ³. Si inter plures hæredes unus velit invocare beneficium inventarii, aliis renuentibus, hæreditas cum tali beneficio ab omnibus acceptari debet: atque acceptatio declaranda est Cancellario præturæ mandamentalis, ubi successio aperta est, ut eam transcribat intra

¹ « Per esempio: in un naufragio muore Tizio padre e Carlo suo figlio, rimanendo superstite il padre di Tizio e la moglie dello stesso Tizio, madre del naufragato Carlo. Siccome non si fa luogo a trasmissione di diritto da Tizio nel figlio nè viceversa, così la madre di Carlo consegue la intera eredità del figlio se ha beni; e il padre di Tizio consegue sulla sostanza di questi due terze parti, e la moglie una terza parte. »

² Renuntiatio hæreditatis transmittentis propriæ includit etiam renuntiationem hæreditatis ipsi devolutæ; non e contrario (art. 941). « Per esempio: Carlo è erede di Antonio; ma muore prima di accettare tale eredità. Pietro erede di Carlo accettando la eredità di Carlo, può tuttavia rinunciare alla eredità di Antonio. Invece se Pietro rinunzia all'eredità di Carlo, tale rinunzia include anche quella che proveniva da Antonio. »

³ C. A. 800. C. G. 793. C. S. 710. C. P. 898. C. M. 983. C. T. 478.

mensem et publicet in Diario præscripto. At talis declaratio, ut habeat suum effectum, illico bonorum inventarium conficiendum est ¹.

Porro si hæres jam teneat realem hæreditatis possessionem, trimestre ipsi conceditur a die quo aperta successio, vel a notitia habita devolutæ hæreditatis, ad inventarium conficiendum; et si hoc tempore incæptum confici nequiverit, prætor poterit illud prorogare ad aliud trimestre, vel etiam majus præficere, si particulares ac graves circumstantiæ id postulent. Interim vocatus hæres hæreditatem administrat; at si quæ sint vendenda, requiritur auctorizatio; teneatur autem de sua administratione rationem reddere creditoribus et legatariis. Omnes tamen expensæ, etiam pro apponendis sigillis, sunt ipsius hæreditatis. Si vero hæres non est in reali possessione hæreditatis, nec se in illa immiscuerit, si compellatur ab interesse habentibus, trimestre ad inventarium conficiendum incipit a die determinationis judicialis. Quod si a nullo compellatur, hæres semper gaudet jure conficiendi inventarium, et acceptandi hæreditatem, etsi illi renuntiaverit (modo interim non fuerit ab alio acceptata), nec jus acceptandi triginta annorum spatio sit præscriptum. Attamen hæres potest ab eo cui interest, in judicium vocari, ut declaret, an velit acceptare vel non hæreditatem: judex tempus congruum designabit, quo elapso si nulla fiat declaratio, hæreditas uti repudiata habetur. Quod si nulla adsit oppositio, hæres cum beneficio inventarii, elapso mense a facta transcriptione ac publicatione in Diario, potest satisfacere creditoribus et legatariis qui petunt, salvis juribus prælationis. Ceteri creditores qui comparent, bonis omnibus liquidatis, habent regressum contra legatarios, sed solum intra tres annos ab ultima facta solutione ².

Nota: Hæreditas quæ defertur interdicto, minori, aut majori inhabilitato et corpori morali, semper est acceptanda cum beneficio inventarii: et pro corpore morali insuper requiritur ex lege civili gubernii auctorizatio ³.

340. Jura et onera hæredis: Hæredis *jura* hæc sunt: 1) Ipse statim post mortem testatoris succedit in omnia ejus jura realia, eo-

¹ *Cod. process. civilis*, art. 673. Qui negligit inventarium, civili Jure censetur adire hæreditatem pure et absolute et ideo tenetur etiam ultra vires hæreditatis debita solvere. Utrum vero ad id teneatur etiam in conscientia, plures absolute negant cum Vasquez; alii affirmant cum Alasia, sed post sententiam judicis; alii cum Lugo et Molina absolute affirmant quoad creditores, quibus hæres debet ex quasi-contractu. Quoad legata autem non tenetur hæres, nisi in pœnam omissi inventarii, ideo non nisi post sententiam, et casu quo intercesserit culpa. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, nn. 932, 961.

² Art. 959, 964, 979, 943. Et *Cod. proc. civ.* art. 64, 876, ubi etiam de modo inventarium conficiendi. « L'erede con beneficio d'inventario che cede tutti i beni dell'eredità a creditori e ai legatarii, non perde la qualità di erede; e a lui apparterrà tutto il sovravanzo che venisse a risultare dopo il pagamento ai creditori. Perciò egli conserva un interesse di sorveglianza verso l'eredità. » *Cassazione di Torino* 30 giugno 1871. *

³ Art. 930 et seqq., item, art. 963. Vid. supra n. 295.

rumque fit verus dominus (etenim hæres ab hero dictus est). Jura vero personalia, quibus testator fruebatur, ut ususfructus, habitationis, una cum ipso testatore extinguuntur, cum personam comitentur. 2) Hæres gaudet *jure accrescendi*, nempe acquirit etiam portionem cohæredum, si hi testatori præmorianur, vel si eam renuntiaverint, aut acceptandi sint incapaces. Hoc tamen intelligendum, si hæredes sint conjunctim vocati; si enim testator singulis suam quotam expresse determinaverit, jus accrescendi non obtinent, sed portio cohæredum volvitur non ad alios a testatore vocatos, sed ad legitimos ejus hæredes cum onere adimplendi onera adnexa ¹.

Sicut hæres succedit in omnia bona et jura defuncti, ita et omnibus ejusdem *oneribus* subicitur, æquitate ipsa postulante: quod si hæredes sint plures, unusquisque onera ferre tenebitur pro parte sua, nisi testator aliud determinaverit. Si tamen unus de [hæredibus] (vi hypothecæ qua subijciatur testatoris fundus ipsi adjudicatus) debitum solvat, gaudet jure regressus erga cohæredem, si ultra suam partem solverit. Hisce tamen hæreditatis oneribus non subijciuntur legatarii: unde si quid solverint ad liberandum legatum ab onere hypothecario, habent regressum erga hæredes ². Cum autem *supremæ defuncti preces sacræ sint*, hæreditatis onera sub gravi sunt implenda, et quidem tempore definito a testatore; et si tempus non sit statutum, quoad primum moraliter possibile est; et sub obligatione damnorum; et indignus est absolutione qui id non curat; et aliquando incurrit in reservationem ³.

341. Divisio hæreditatis: Pater, mater et alii ascendentes possunt tum actu publico inter vivos, tum testamento dividere inter suos descendentes propria bona, et aliquando expedit ad dissidia vitanda si prævideantur; modo non sit læsa legitima et omnes comprehendantur qui jus habere possunt: attamen divisio facta inter vivos non potest comprehendere bona futura (*art. 1044*). Item et alii testatores possunt hæreditatem dividere vel modum hæreditatis dividendæ præscribere. Quod si nihil sit præscriptum, sed hæredes consentiant circa modum dividendæ hæreditatis, non requiruntur aliæ solemnitates et potest fieri etiam privata scriptura; nisi concurrant

¹ « Vi sarebbe chiamata congiuntiva quando il testatore disponesse così: *lascio a Pietro e Paolo la mia sostanza*; mancando Paolo, tutta la sostanza va a Pietro. La distribuzione di parte si intende fatta soltanto nel caso in cui il testatore ha espressamente indicata una quota per ciascuno: p. e. *lascio a Pietro due terzi della mia sostanza, a Paolo l'altro terzo*. Ma la semplice espressione *per parti eguali, o in eguali porzioni*, non esclude il diritto di accrescimento. » Carabelli. Cod. art. 879. C. A. 889. C. G. 1044. C. S. 702. C. P. 899. C. M. 672. C. T. 317. V. Ruggieri, *Del diritto di accrescere fra coeredi e fra collegatarii*, Roma 1873.

² Art. 1029. C. G. 871. C. S. 791. C. P. 1031. C. M. 1103. C. T. 382. Imo hæreditatis creditores ac legatarij jus habent ut separentur bona testatoris a bonis hæredis, ad hoc ut prius sibi solvatur, et prælationem habeant quoad ipsos hæredis creditores; sed hoc petendum est intra tres menses a successionis aperature (*art. 1032, 2054*).

³ Scilicet non solvendo legata pia. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, 941.

minores, interdicti vel absentes. Si hæredes non conveniant in hæreditate dividenda, conditiones a iudice sunt definiendæ 1.

Divisio autem peti potest, non obstante quacunque prohibitione: at testator eam poterit impedire usque post elapsam annum a die, qua postremus ex hæredibus majorem ætatem attigerit; facta nihilominus judiciarie auctoritati facultate divisionem permittendi, urgente gravi causa. Semel autem facta divisio rescindi nequit, nisi causa vis aut doli, aut causa læsionis ultra quartum propriæ quõtæ; sed si quid fuit simpliciter omissum, non rescinditur divisio, sed res omissa erit dividenda. Addit vero Codex: *Compiuta la divisione, si devono rimettere a ciascuno de'condividenti i documenti relativi ai beni e diritti particolarmente loro assegnati. I documenti d'una proprietà divisa rimangono a quello che ne ha la maggior parte, coll'obbligo però di comunicarli agli altri dividenti che vi abbiano interesse, ogniquale volta ne venga richiesto. I documenti comuni all'intera eredità si consegnano alla persona scelta a tal uopo da tutti gli eredi, la quale ha l'obbligo di comunicarli ai dividenti ad ogni loro domanda. Se vi sia contrasto nella scelta, la persona verrà determinata dall'autorità giudiziaria (art. 999).*

342. *Quænam (quæres) conferenda in hæreditatis divisione?*

R. Descendentes, cum succedunt ascendentibus suis (etiam cum beneficio inventarii), bona sibi ab iis inter vivos donata sive directe sive indirecte, simul in unum conferre seu computare debent in massa hæreditaria una cum fructibus et usuris perceptis, ut postea omnia inter se æqualiter dividant, nisi ab ipso defuncto aliter fuerit dispositum (art. 1001) 2.

Diximus: 1. *Descendentes cum succedunt ascendentibus suis.* Unde fratres succedendo fratribus, ascendentes descendentibus nihil conferre debent. Item neque simplices legatarii, qui non succedunt ipsis ascendentibus (uti si quid relinquat filio filii sui); nisi aliter disposuerit donans, vel donatio ut excedens sit reducenda. Est enim semper in arbitrio testatoris aliter disponere, si legitimam non lædat 3.

2. *Bona inter vivos sibi donata sive directe sive indirecte* 4. Hac de re addit Codex civilis: *È soggetto a collazione ciò che il defunto*

1 Art. 981, 1044 (Cod. proc. civ., art. 882). C. A. 830. C. G. 815. C. S. 734. C. P. 938 C. T. 496. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 954; et Pavone, *Spicilegio*, § 70. Et Codex processus civilis art. 888 et seqq.

2 C. A. 787. C. G. 834. C. S. 762. C. P. 988. C. M. 1072.

3 « Per esempio: Antonio donò e legò a Isacco figlio del suo figlio Carlo e allo stesso Carlo lire 3,000 cadauno. Morto Antonio l'eredità si devolve ai suoi tre figli Carlo, Luigi ed Andrea. Ora Carlo dee conferire nella eredità le sue lire 3,000; ma non quelle lasciate ad Isacco suo figlio, se è illesa la legittima. »

4 « Il defunto diede indirettamente, se cercò di palliare la sua donazione, dando, per esempio, ad una persona interposta incaricata segretamente di trasmetterla al suo erede presuntivo. Diede direttamente, se diede alla sua liberalità la forma d'un contratto oneroso, come una vendita. »

ha speso per la dote e il corredo nuziale delle discendenti, per costituire al discendente il patrimonio ecclesiastico, o per procurargli qualche uffizio o collocamento, o pagarne i debiti. Se il dotante ha pagata la dote al marito senza le sufficienti cautele, la figlia dotata è soltanto obbligata a conferire l'azione verso il patrimonio del marito: quæ actio poterit minoris æstimari ob difficultatem solutionis (art. 1007). Excipiuntur autem a collatione munera usualia, expensæ in die nuptiarum, sumptus pro educatione et laureæ consecutione; bona immobilia si absque culpa perierint; utilia quæ hæres perceperit ex conventionione cum defuncto (modo lucrum non fuerit consecutum statim ab ipsa conventionione ¹), et quæ obvenerunt ex societate inter testatorem et hæredem sine fraude inita, si conditiones firmatæ fuerint scriptura certa (con un atto di data certa) ².

3. *Cum fructibus et usuris*; quæ debentur a die qua aperitur successio. Quare si ante donatoris obitum donatarius ex fructibus rei donatæ immobile sibi comparaverit, non tenetur illud conferre (H).

343. Repudiatio hæreditatis: Per se loquendo potest quilibet hæreditatem sibi delatam repudiare, cum nemo sit cogendus ad beneficium accipiendum invitus, juxta axioma: *nemo hæres, nisi velit*. Attamen repudiatio non supponitur, sed forma juridica fieri debet apud Cancellarium Præturæ, ubi aperta fuit successio. Ut tamen quis valide repudiet hæreditatem, requiritur non tantum, ut hæreditas jam actu favore ipsius aperta sit; sed insuper necesse est:

1) Ut renuntians capax sit alienandi: et ideo absque formis legalibus nequeunt hæreditatem repudiare uxores, minores et interdicti ab administratione bonorum suorum. 2) Ut renuntians non sit jam a trimestri in possessione hæreditatis absque implemento conditionum, quæ in jure præscriptæ sunt, ut gaudeat beneficio inventarii; tunc enim hæres absolutus habetur. 3) Item non amplius potest renuntiare qui aliquid ab hæreditate subtraxerit, et poterit etiam puniri ut fur. Vel aliquid in inventario mala fide omiserit; vel mobilia aut immobilia hæreditatis vendiderit, non servatis regulis a lege præscriptis ³. Qui vero, confecto inventario, nondum remiserit declarationem hæreditatem acceptandi cum beneficio inventarii, si intra 40 dies non renuntiet, habetur ut purus et absolutus hæres (art. 944) ⁴.

Repudiando autem quis hæreditatem, non censetur item repudiare legata in sui ipsius favorem relicta. Item si repudiatio fiat in credi-

1 « Per esempio: il padre ha venduto al suo figliuolo per lire 6,000 una casa che ne valeva 14,000 al momento della vendita. Giusta il sistema che tutti i vantaggi indiretti debbono essere conferiti, il figlio dovrebbe rappresentare nella massa 8,000.

2 « Per esempio: sarebbe fraudolento se il defunto avesse associato uno de' suoi eredi nel suo commercio, supponendo falsamente, che egli avesse somministrato dei fondi. »

3 Cod. pen. art. 605. Cod. proces. civ. art. 823. Cod. civ. art. 953, 995.

4 C. G. 775. C. S. 692. C. P. 873. C. M. 958.

torum prejudicio, irrita declaratur non in favorem repudiantis, sed in gratiam creditorum, quoad eorum credita (art. 945, 949). Hæreditas autem renunciata perinde est ac si nunquam fuisset delata; et ideo devolvitur ad illos, qui a lege vocati sunt, vel jure accrescendi potiuntur (art. 880, 883 et seqq.).

ART. III. — *De Legatis, substitutionibus, executore testamentario ac testamenti caducitate.*

344. Legatum ¹: definitur. *Dispositio testamentaria facta titulo particulari ab hærede præstanda.* Ex quo patet, legatarium, etiamsi rei legatæ dominium ipso jure a testatoris morte adipiscatur, ejus tamen possessionem petere debere ab hærede; nemo enim jus sibi dicere debet. Legatum autem generatim sustinetur et cadit iisdem fere causis, quibus testamentaria dispositio. Item constituitur illis modis, quibus testamentum: insuper *in diem*, ut cum quis dat aliquid ad quinquennium; *ex die*, ut cum non dat nisi post certum tempus a suo decessu. *Disjunctim*, si diversis tribuat, puta domum Titio, agrum Cajo. *Conjunctim*, si pluribus aliquid leget, ut si leget domum suam Titio, Cajo, Sempronio simul. *Alternatim*, quando tribuit facultatem eligendi inter plura: esset si quis alicui legaverit vel annulum vel equum vel librum. Electio hæredi tributa supponitur; si tamen una tantum res supersit, ceteris pereuntibus, illa esset tribuenda.

Est etiam legatum *generis* vel *speciei*: quando res aliqua mobilis legatur indeterminata, sed vel determinati generis, v. g., equus; vel determinatæ speciei, v. g. equus arabus. Jam vero sic legata res est tribuenda, etsi nulla sit in patrimonio testatoris; sed electio, nisi aliud sit declaratum, spectat ad hæredem, qui neque optimam debet neque infimam dare potest ². Tandem distinguitur legatum *alimentorum*, quod comprehendit victum, vestitum, habitationem, et attentis circumstantiis etiam instructionem legatarii et quidem ejus conditioni respondens ³.

¹ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 932 et seqq. De-Luca, *Opera*, l. XI. Ferraris, V° *Legatum*. A-Montazo, *De Legatis et Causis pils.*

² Art. 867 habet *Codex*: « Nel legato di una determinata quantità da soddisfarsi a termini periodici, come in ciascun anno, in ciascun mese, od in altro tempo, il primo termine comincia dalla morte del testatore, ed il legatario acquista il diritto a tutta la quantità dovuta pel termine in corso, ancorchè fosse in vita soltanto al principio di esso. Il legato però non può esigersi, se non dopo scaduto il termine. Si può tuttavia esigere al principio del termine il legato a titolo di alimenti. » C. A. civ. §§ 560 et 652. C. A. 900. C. G. 968. C. P. 795. C. M. 757. C. T. 367.

³ Art. 847. « cioè quella necessaria agli usi della vita; sono così esclusi i gradi accademici, o l'istruzione di una scienza in particolare. Ma si dee badare essenzialmente alle differenze che esistono nell'istruzione elementare secondo che si tratta di persone abituati nelle campagne o nella città, destinate alle arti meccaniche o di una condizione più elevata. » *Cod. spiegato*.

345. Q. 1. *Quinam legare possunt, et quas res?*

R. Illi possunt legare, qui possunt testari; qui enim potest majus etiam minus posse dicendus est. Iis potest legatum assignari, qui recipiendi capaces sunt. Res vero quælibet legari possunt, modo:

1. *Sint legantis*; hic nullum est legatum de re, quæ alterius sit, nisi id sciverit testator, et in testamento expresserit: quo in casu hæres tenetur vel rem illam procurare, vel ejus pretium legatario tribuere. Item non valet legatum rei, quæ dum testamentum condebatur, jam erat legatarii; si tamen ipsam legatarius post testamentum acquisisset a testatore jus haberet ad ejus pretium, nisi eam gratuito obtinisset.

2. *Res legatae adhuc existant*; hinc cadit legatum si res legata perierit, vivente testatore; vel etiam post ejus mortem, non tamen culpa vel facto hæredis. Item nullum est legatum, si res legata a testatore alienata fuerit, etiam sub pacto revendicationis, imo etsi alienatio nulla sit. Item est si testator rei legatae formam omnino mutaverit, ut si leget alicui sua coclearia argentea, sed ex illis calicem conflaverit. Si vero res legata, morte testatoris adveniente, diminuta inveniatur, hæc tantum debita est, ut si legaverit duodecim e suis cocleariis, et sex tantum supersint. Item si res tribuenda est ex tali loco, non est supplendum si ex parte vel ex toto deficiat: v. g. si quis legaverit decem hæminas frumenti quotannis tribuendas ex fundo determinato, et ex illo fundo nonnisi quinque percipiantur, sufficit tribuere quinque.

3. *Sint aliquo modo determinatae*: hinc nullum est legatum, si ex omni parte determinatio quantitatis relicta sit arbitrio hæredis vel tertii, nisi agatur de remunerandis præstitis servitiis in ultimo testatoris morbo (*art. 857, 862*) 1. Possunt etiam legari res incorporales, uti si testator alicui leget quod sibi debetur ab altero, et dicitur *legatum nominis* (et tunc sufficit ut hæres cedat legatario actiones quas testator habebat in creditum); vel leget quod sibi debetur a legatario ipso, et dicitur *legatum liberationis*.

346. Q. 2. *Quenam sunt jura et onera legatarii?*

R. Legatarius jus habet ad legatum ab ipsa morte testatoris, illudque jus ad legatarii hæredes transmittitur. Si tamen legatum sit factum sub conditione alicujus eventus, verificatio expectanda est; adstringi tamen potest hæres ad dandam cautionem 2. Notandum est: quando quis legavit proprietatem alicujus immobilis, et eandem proprietatem auxit aliis novis fundis acquisitis, isti licet contigui non

1 C. A. 662. C. G. 1021. C. S. 975. C. P. 800. C. M. 763,

2 V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 930. Duo præcipui solent communi usu distingui legati effectus: unus est ut ejus dies cedat, alter ut veniat. *Cedere legati diem* significat incipere deberi legatum nec esse revocationi obnoxium; *venire legati diem* significat legatum peti cum effectu posse (*art. 862*). C. A. 686. C. G. 1014. C. S. 969. C. P. 808. C. M. 767. C. T. 367.

constituunt partem rei legatæ, nisi testator novam condiderit dispositionem: rei tamen legatæ partem constituunt ornatus, novæ extructæ ædes in fundo legato, et ampliaciones. Gaudet autem legatarius etiam jure accrescendi, sicut ipse hæres, quando deficit conditio sub qua aliquis ex legatariis fuerat vocatus, vel si res una pluribus sit legata in eodem testamento, etiam separata dispositione ¹. Res legata tradenda est non tantum cum suis accessionibus necessariis; sed etiam usuræ peti possunt et fructus rei legatæ a morte testatoris: 1) Si testator id imperaverit. 2) Si legatus sit fundus, pecunia vel res frugifera. 3) Si titulo alimentorum sit legata pensio. In aliis casibus fructus decurrunt tantum a die judicialis petitionis, aut a die quo promissa fuit legati præstatio.

Quoad onera legatarii statuit Codex civilis art. 877: *Le spese necessarie per la prestazione del legato sono a carico dell'eredità senza che possano diminuire la porzione riservata dalla legge. Il pagamento della tassa di successione è a carico degli eredi, salvo il regresso di questi verso i legatari, ove la cosa legata vi sia soggetta* ². Et art. 878: *Se la cosa legata è gravata di un canone, di una rendita fondiaria, di una servitù o di altro carico inerente al fondo, il peso ne è sopportato dal legatario* ³. At si res legata hypothecæ sit subjecta ob debita hæreditatis, ad ea solvenda non tenetur legatarius, nisi testator aliter disposuerit; et si sölverit, habet regressum apud hæredes ad repetendum solutum (art. 1033).

347. Q. 3. *Quinam possunt legata reducere, aut commutare?*

R. Certum est, hæredes et executores legatorum nec licite nec valide posse neque in melius commutare legata, nisi clare a testatore sit illis relicta facultas; nam eorum munus est exequi, non invertere voluntatem defuncti ⁴. Utrum autem id possint supremi rerum moderatores, videndum an legatum sit profanum, an pium — Legata pia sunt quæ intuitu Religionis et impulsu pietatis facta existimantur, uti sunt legata relicta Ecclesiæ, locis piis, vel pauperibus, pro puelis nupturis, vel Religionem ingressuris; item eleemosynæ pro anniversariis, pro cereis, luminaribus et ceteris ad cultum divinum, et multo magis stipendia Missarum (unde huc revocantur etiam Capellaniæ laicales et similia). Cetera vero legata habentur uti profana,

¹ « Per esempio: Lascio a Pietro e Paolo la mia casa di campagna, semprechè Paolo si faccia laureare. Se Paolo muore senza laurea, avrà luogo il diritto d'accrescimento a favore di Pietro. »

² Taxa constituta est Lege 14 julii 1866; modificata 1868; aucta 11 aug. 1870.

³ « Se perciò il testatore dopo aver legato un immobile vi consente una servitù, il legatario sarà obbligato a soffrirla. Se vi costitui un usufrutto, il legatario non potrà godere della cosa se non dopo l'estinzione del medesimo. » *Cod. spieg.*

⁴ C. III de test. et ult. volunt. Clem. c. II, de relig. domib. V. Acta S. Sedis. t. IV, p. 38 Barbosa, *Jus Eccl.*, l. III, c. 27. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 931. Suarez, *De lege canonica*, quousque extendatur. Berardi, *De auctoritate Ecclesiæ in causas pias*, etc.

prout sunt ea quæ testator reliquit alicui particulari ob affinitatem, amicitiam; vel communitati sæculari v. g. ad scholas dotandas, ad asyla infantium aperienda, ad medicum conducendum, ad remuneranda opera vel facta specialia, ac præclara.

Porro si legatum est profanum, poterit sæcularis Princeps illud commutare in aliud profanum, et etiam in pium, quia commutaret in melius; poterit autem Romanus Pontifex legatum pium in aliud pium convertere ¹. Hæ tamen legati commutationes nequeunt fieri, nisi justa de causa, adeo ut aliter peractæ in communi et veriori sententia invalidæ sint; quia tam Princeps, quam Pontifex non tanquam domini agunt, sed uti boni communis moderatores, et testatorum voluntatis tutores (I).

348. Substitutio: Substitutio est *designatio alterius personæ in locum hæredis vel legatarii*. Duplex est: alia *directa* seu vulgaris qua nempe quis directe, absolute et proprio nomine vocatur ad hæreditatem vel legatum in locum eorum, qui primitus vocati vel nolunt vel non possunt hæreditatem aut legatum accipere: ut si dicas *Lucius meus hæres esto; si Lucius hæres non erit, tunc Petrum voco hæredem: et si neque Petrus velit hæreditatem acceptare, Titium voco*, et sic successive. Alia est *indirecta*, qua quis vocatur hæres vel legatarius, sed sub onere hæreditatem vel legatum conservandi ac suo tempore illud tradendi tertiæ personæ. Si onus exprimatur in ipso testamento, dicitur *fideicommissum*, seu *substitutio fideicommissaria*; si vero hoc onus non exprimatur, sed clam sit data fides de tali remissionis seu traditionis onere, dicitur *substitutio fiduciaria*. Hoc posito, dicimus:

1. Substitutio *directa* legitima habetur, et substituti tenentur onera implere quæ imposita fuerint eis, in quorum locum substituuntur, nisi tantum primitus vocatis præsumantur imposita. Si inter plures cohæredes vel legatarios qui vocati sint in parte inæquali, substitutio ad invicem præscripta sit, illa hæreditatis vel legati inæqualitas observanda est in ipsa etiam substitutione ²; attamen si una cum ipsis

¹ L. IV de administr. rerum ad civ. pert. Clement. I. III, t. IX de rel. domib., c. 2, quia contingit. Neque obstat clausula, si forsan in legato sit apposita: *non poterit neque ipso Pontificio indulto legatum commutari*; nam legatum pium natura sua Ecclesiæ subest: et nemo privatus potest innatam ejus auctoritatem infirmare. Nec rationabilis est conditio, cum dari possint rerum adjuncta, in quibus aliter sit resolvendum. Idem est de legatis profanis. V. Benedictus XIV, De Syn., l. XIII, c. ult.

Resolutio causarum quoad pia legata est mixti fori (nisi aliter ferat loci consuetudo); unde illas et secularis iudex et ecclesiasticus cognoscere potest, nempe qui primus eas suscipit. V. Acta S. Sedis, t. I, pag. 609; et t. II, pag. 353.

² Art. 898. C. A. 604. C. G. 898. C. S. 936. C. P. 664. C. M. 850. C. T. 352. « Suppongasi che il testatore lasci un'eredità di lire 40,000 e chiami eredi per una metà Giacomo, per un quarto Pietro, e per un ottavo cadauno Carlo e Giovanni, sostituendo detti eredi reciprocamente fra loro. Ove Pietro non possa o non voglia accettare la parte allegatagli che sarebbe di 40,000, questa somma spetterà per tre quarti (7,500) a Giacomo; e per un ottavo (1,750) cadauno a Carlo e Giovanni per la ragione che Giacomo era chiamato ad una parte maggiore di tre quarti di quella, in cui erano istituiti tanto Carlo che Giovanni. » Cod. spieg.

alia persona substituatur, portio vacans inter singulos in parte æquali dividenda est ¹.

2. Substitutio *fideicommissaria* nullius est roboris ex lege civili, et ideo habetur tanquam non scriptum onus reddendi hæreditatem vel legatum tertio ². Idem dicito de usufructu vel annuali pensione quæ pro pluribus successive disponuntur; hæc valent tantum pro primis vocatis ³. Ceterum ex lege: *Non è vietato di stabilire annuità da convertirsi in perpetuo o a tempo, in soccorsi all'indigenza, in premio alla virtù o al merito, o in altri oggetti di pubblica utilità, quantunque nella disposizione siano chiamate persone di una data qualità o di determinate famiglie* (art. 902).

3. Substitutio *fiduciaria* item nulla est in foro externo: et hæreditas vel legatum ei adjudicatur qui nominatur in testamento; neque admittitur ulla contraria probatio, etsi forsan in testamento aliquod verbum suspicionem ingerat. Excipe nisi suspicio sit, quod obtineat substitutio in favorem eorum, qui sunt ad accipiendum incapaces (art. 829). Diximus in foro externo; nam cum sic institutus verus non sit hæres, hæreditatem retinere non potest; sed tenetur clam datam fidem exequi, si legitima ea sit; secus hæreditati renuntiare, ut sic illa ad hæredes suos transeat (J) ⁴.

349. Executor testamentarius: Præter hæredem solent aliquando a testatoribus una vel plures designari personæ, quibus mandatum incumbat executione donandi extremas ipsorum voluntates: istæ dicuntur *executores testamentarii*. Hoc munus nemo tenetur suscipere, cum non sit officium publicum: semel tamen quis acceptet, illud dimittere nequit sine gravi causa, sed sedulo adimplere tenetur; et potest etiam per procuratorem. Hoc autem onus suscipere prohibentur minores, etiam cum patris, tutoris aut curatoris auctorizatione; item illi omnes qui non possunt se obligare. Cum autem executio testamenti sit argumentum fiduciæ testatoris erga electum, patet hanc qualitatem penitus extinguere per mortem ejusdem; excipe nisi testator respexerit primario ad personæ qualitatem, ut si elige-

1 « Per *esempio*: nomino erede Antonio di due quinti, Carlo, Andrea, Luigi di un quinto ciascuno della mia sostanza, e li sostituisco fra loro con Tommaso. Premo-
rendo Carlo, la sua quota si divide in parti eguali fra Antonio, Andrea e Luigi e Tommaso. »

2 « Qualunque disposizione colla quale l'erede o il legatario è gravato con qualsivoglia espressione di conservare e restituire ad una terza persona, è sostituzione fideicommissaria; tale sostituzione è vietata (art. 899). Di regola la proibizione di alienare apposta ad un testamento non forma un fidecommissario, ma è di massima nulla. Durantion però, Richieri ed altri sostengono la validità della proibizione per un dato tempo e con causa, p. e., onde l'erede non si riduca all'indigenza. » *Cattaneo*.

3 « Se Tizio chiama all'usufrutto Cajo, dopo Sempronio, dopo i figli di costui, se Cajo all'epoca della morte del testatore fosse in vita, non potranno più ottenere tal usufrutto nè Sempronio nè i suoi figli. Ma benchè Cajo, come posto in primo grado, sia il solo a cui spetti l'usufrutto; se però fosse morto o privato dei diritti civili all'epoca in cui dee cominciare l'usufrutto, allora spetterà a Sempronio. »

4 V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 952.

ret Curatum suæ Parœciæ, qua curatum. Omnes autem expensæ hac de re sustinendæ sunt ab hæreditate; nam *nemini proprium officium debet esse damnosum*. Neque executor tenetur cautionem dare de re bene abministranda, cum officium suscipiat de sui natura gratuitum, etsi testator illi aliquid donare soleat grati animi ergo (art. 903) ¹. Ex lege vero civili hæc præcipua notanda sunt.

1. Il testatore può concedere all'esecutore testamentario l'immediato possesso di tutti o di una parte soltanto dei suoi beni mobili, ma tale possesso non può oltrepassare un anno computabile dal giorno della sua morte (art. 906.) Quæ possessio non illi conceditur, ut bonis ipsis fruatur, sed ut tutam reddat solutionem legatorum mobilium; unde si hæres ipse ea solvat, talis possessio statim cessat.

2. Gli esecutori testamentari faranno apporre i sigilli, quando fra gli eredi vi sieno minori, interdetti o assenti od un corpo morale ². Faranno stendere l'inventario dei beni dell'eredità in presenza dell'erede presunto, o dopo averlo citato. Non essendovi danaro bastante per soddisfare i legati, faranno istanza per la vendita dei mobili ³. Vigileranno perchè il testamento sia eseguito, ed in caso di controversia possono intervenire in giudizio per sostenere la validità. Spirato l'anno dalla morte del testatore, devono render conto della loro amministrazione.

3. Se visono più esecutori testamentari che hanno accettato, uno solo può agire in mancanza degli altri ⁴; ma sono tenuti in solido a render conto dei beni mobili loro affidati, purchè il testatore non abbia divise le loro funzioni, e ciascuno di essi non siasi ristretto a quella che gli fu attribuita (art. 908. etc.).

350. Testamenti caducitas: Testamenti caducitas ipso facto contingit: 1) Ex parte testamenti ipius, aut ejus objecti: si nempe illud deficiat in forma substantiali, vel res de qua disponit testator perierit (art. 804).

¹ C. A. 816. C. G. 1015. C. S. 983. C. P. 773. C. M. 885. C. T. 424. « L'esecutore testamentario cessate le sue funzioni è tenuto come ogni altro amministratore a presentare il suo conto in conformità delle leggi di procedura civile, agli eredi ed ai legatarii, a meno che ne sia stato formalmente dispensato dal testatore. Questa dispensa ha solo per effetto d'obbligare gli eredi a stare alle dichiarazioni dell'esecutore e di esimerlo dalla responsabilità delle colpe, negligenze e simili; non del dolo. » *Cattaneo*.

² Quoad sigilli appositionem et venditionem mobilium vide *Cod. proc. civ.*, articoli 816, 847.

³ Di regola l'esecutore testamentario può esigere i fitti, le pigioni, le rendite, ed anche i crediti capitali abbisognando (quali beni mobili), e se datogli il relativo possesso (cosa a spiegarsi dal notaio). E paga i legati, ma col consenso degli eredi; paga però i debiti urgenti e certi da sè solo, come le spese funebri, dell'ultima malattia, di sigillo, d'inventario e simili privilegiati; ma non gli altri senza poteri dal testatore all'uopo, sentiti sempre gli eredi.... Regolarmente l'esecutore testamentario da sè solo e senza il concorso degli eredi, non può fare atti che di semplice amministrazione. *Cattaneo*.

⁴ Si plures executores testator constituit, et unus recuset onus, officium aliis accrescit. V. *Pratica legale* par. 2, t. 4, tit. 14; pag. 180.

2) Ex parte *hæredis*, si nempe ipse renuntiaverit; vel non supervixerit testatori; vel incapax sit ad succedendum, etsi vocatus fuerit per interpositas personas. Esset si Titius vocet hæredem Cajum sub pacto, ut secreto hæreditatem tribuat Sempronio incapaci utpote filio adulterino; interpositæ personæ sunt pater, mater, ascendentes et conjux ipsius incapaci (*art.* 788. 890) ¹.

3) Ex parte *testatoris*: a) Si ex lege ipse incapax sit ad testandum, v. g., si nondum annum decimum octavum compleverit. — b) Si tempore conditi testamenti non erant ei filii aut descendentes, vel ignorabat se eos habere (neque præviderit); cum tamen existant; vel illi superveniat filius aut descendens (etsi postumus, nempe natus post mortem patris); vel legitimatus, vel adoptivus ²; si tamen non præmoriatur testatori ³. — c) Si testator a notario testamentum secretum (vel holographum, si sit apud ipsum in deposito) revocaverit: actus restitutionis conficitur ab ipso notario coram testatore, duobus testibus, et mandamenti prætore, qui omnes illum subscribere debent; et notarius mentionem faciet, si forte testator nequeat subscribere ⁴. Quod si testamentum holographum depositum fuerit apud aliquod publicum archivium, tunc ejus officialis sustinet vices notarii. — d) Si testator illud invalidaverit vel *expresse*, nempe publico instrumento a notario confecto coram quatuor testibus, aut testamento primum expressis verbis derogante: vel *tacite* uti si testator alienaverit bona in testamento relicta; aut novum conficiat testamentum contrarium vel incompatibile cum primo ⁵; etsi novum testamentum non obtinuerit effectum, aliqua causa superveniente, uti si in eo vocati hæredes præmorianur testatori (*art.* 916 etc.).

¹ Limitat lex: « I discendenti però dell'erede o del legatario premorto od incapace, sottentrano nell'eredità o nel legato nei casi, in cui sarebbe ammessa a loro favore la rappresentazione se si trattasse di successione intestata, eccettocchè il testatore abbia altrimenti disposto, ovvero si tratti di legato di usufrutto e di altro diritto di sua natura personale (*art.* 890). » Per esempio: Tizio lasciò la disponibile a suo figlio Pietro e la legittima al medesimo Pietro e alla figlia Adele. Premore Pietro, e il di lui figlio Carlo sottentra nella eredità di suo padre, perché sarebbe ammessa a lui favore la rappresentazione, se si trattasse di successione intestata dell'avo.

² Imperocchè vuole la presunzione che il testatore non avrebbe così disposto, se avesse saputo di aver figli o discendenti. Addit lex *art.* 888: « lo stesso ha luogo ancorchè il figlio fosse concepito al tempo del testamento, e trattandosi di figlio naturale legittimato, ancorchè fosse già stato riconosciuto dal testatore prima del testamento e soltanto legittimato dopo. »

³ Si testator non ignoret filium existere, sed illum non nominet, testamentum non esset invalidum, sed fieri debet reductio, ut filius suam consequatur legitimam, a lege statutam (*art.* 888).

⁴ Hæc revocatio non habet locum pro testamentis publicis, quæ cum jam nota sint, frustra subducuntur.

⁵ « Sarebbe contrario, per esempio, se avendo il testatore legato a Paolo una designata casa con un primo testamento, nel secondo non gli legò che l'usufrutto. *Incompatibile*, per esempio, se con un primo testamento siasi legata una casa a Pietro, che nel secondo vien legata a Sempronio (*art.* 917). C. A. 716. C. G. 1035. C. S. 909. C. P. 714. C. M. 703. C. T. 352.

CAPUT SECUNDUM

De hæreditate ab intestato et hæreditate jacente.

351. Hæreditas ab intestato: Hæreditas *ab intestato* seu legitima, est cum ob defectum testamenti lex decernit quis debeat succedere in bonis defuncti. Ideo huic hæreditati non fit locus, nisi deficiente testamento, ex illo juris: *Non fit locus provisioni legis, nisi cum cessat provisio hominis*. Testamentum autem deficere dicitur, cum non est conditum, aut conditum est invalide, vel vocati hæredes nolunt aut nequeunt illud acceptare (art. 720) ¹.

Hæc successio fit *in capita* et *in stirpes*: in capita, quando hæreditas dividitur in tot partes *viriles* seu æquales, quot sunt capita, seu personæ proprio jure concurrentes ad hæreditatem ². In stirpes, cum succeditur *jure repræsentationis*, seu cum succedentes obtinent, tantum illam partem hæreditatis, quam si viveret, accepisset defunctus, ejus personam repræsentant; unde hic non attenditur numerus personarum, sed stirpis suæ familiæ ³. Repræsentatio non fit in linea ascendentali, in qua proximior excludit remotiorem; sed tantum in linea recta descendentali, in infinitum, et in transversali ad decimum gradum. Porro etiam absentes, et incapaces repræsentantur ⁴. Nemo tamen potest repræsentare hæredem qui hæreditatem renunciaverit; etsi ille possit repræsentari, ejus successio renunciata fuit ⁵.

* Ceterum in reliquis non censetur revocatum primum testamentum; neque sufficit declarare in posteriori, quod illud est *ultimum testamentum*. « Se nel testamento si contenessero dichiarazioni di debito, e questo testamento con un posteriore fosse revocato, le dichiarazioni di debito che si contengono nel primo testamento, resterebbero ancor valide. La revocazione solo colpisce le disposizioni a causa di morte, ma non mai le dichiarazioni di altra natura constatanti un fatto accennato dal quale derivino rapporti giuridici irrevocabili. » (Cassaz. di Napoli, 7 marzo 1871). *

1 C. A. 727 et 728. C. G. 731. C. S. 654. C. P. 820 C. R. 9. C. M. 894. C. H. hic art. 1. C. T. 433. V. Ferraris, V^o *Successio ab intestato*; Carrière, Bouvier; et Manenti, *I casi pratici delle successioni legittime*.

2 *Exemplum*: Titius genuit Petrum ac Paulum, Petrus et Paulus succedunt Titio patri per capita, ideo in parti æquali: cum ambo sint in uno et eodem gradu.

3 *Exemplum*: Titius genuit Petrum ac Paulum; Paulus, qui nunc defunctus est, genuit Joannem ac Jacobum. Titii hæreditas dividitur in duas partes: una erit Petri; altera filiorum Pauli, qui iterum illam dimidiam partem æqualiter dividunt inter se.

4 *Exemplum*: Titius genuit Petrum (*qui nunc abest*); Joannem (*qui est incapax*), et Jacobum; Petrus, et Joannes singuli habent duos filios. Titii hæreditatis dividitur in tres partes æquales: una erit Jacobi, qui succedit in capita, altera filiorum Petri, tertia filiorum Joannis, qui omnes succedunt jure repræsentationis. Art. 711, 729, 742 et 792. C. A. civ. § 541 e 780. C. T. 444.

5 « *Esempio*: Tizio ha due figli Pietro e Giovanni; e Giovanni ha pure due figli Giacomo e Andrea. Muore Tizio; se Giovanni rinunzia alla eredità del padre, la eredità si

352. Q. 1. *Quid est stipes, linea ac gradus?*

R. *Stipes* est illa persona, ex qua descendunt aliæ, de quarum parentela et conjunctione quæritur; ideoque esse potest tam pater quam mater, sive simul accipiantur sive etiam separatim.

Linea est ipsa series personarum ab uno eodemque stipite descendentium. Alia est *recta*, quæ exhibet seriem personarum, quarum una ab altera genita est: et dicitur *descendentalis*, si in ea conficienda descendamus a stipite ad posteros; *ascendentalis*, vero si a posteris ascendamus ad stipitem. Utraque masculis est vel fœminilis, prout masculos comprehendit vel fœminas: item paterna vel materna, prout patrem respicit vel matrem. — Alia est *obliqua*, et dicitur etiam *transversa* vel *collateralis*, quæ exhibet seriem personarum, quarum una non est procreata ab alia. Hæc vel est æqualis, quando personæ quas exhibet, æqualiter distant a stipite, uti sunt duo fratres; vel inæqualis si personæ quas exhibet, distant inæqualiter a stipite, uti frater et fratris filius.

Gradus est ipsa distantia personarum inter se. In civili computatione (quæ quidem semper intelligitur, cum de rebus agitur civilibus) tot sunt gradus in linea recta et transversali, quot sunt personæ genitæ, quæ generationem multiplicant, dempto stipite: sic fratres sibi invicem sunt in secundo gradu, filius fratris mei in tertio gradu ad me est (art. 48). In computatione vero canonica (quæ est communis ac vulgaris) quoad lineam rectam nihil diversitatis est; sed quoad obliquam sic gradus computantur, ut in obliqua æquali eo gradu distent collaterales inter se, quo gradu unus eorum distat a stipite: sic fratres distant uno tantum gradu inter se. At in obliqua inæquali eo gradu distant, quo remotior distat, semper dempto stipite: sic frater et filius alterius fratris distant tantum duobus gradibus (K).

353. Q. 2. *Quos complectitur hæreditas ab intestato seu legitima?*

R. En verba legis quoad has successiones: *La legge devolve la successione ai discendenti legittimi, agli ascendenti, ai collaterali, ai figli naturali ed al conjuge nell'ordine e secondo le regole in appresso stabilite* (si tamen hi sint succedendi capaces). *Ed in loro mancanza al patrimonio dello Stato* (art. 721).

1^a *Est successio descendentium*, qui legitimi sint (sub quo nomine veniunt etiam legitimati ¹). En verba Codicis: *Al padre, alla madre e ad ogni altro ascendente succedono i figli legittimi, o i loro discen-*

devolve tutta a Pietro fratello, e non a' suoi due figli, i quali non possono più rappresentarlo dacchè rinunciarono. Però se non vi fosse Pietro, l'eredità di Tizio passerebbe a Giacomo e Andrea, poichè succederebbero per conto proprio; poichè la rinunzia del discendente all'eredità del padre, non toglie di rappresentarlo per conseguire l'eredità dell'avo. Art. 735, 947. C. G. 721. C. P. 822. C. M. 942. C. T. 450.

1 Titius habet duos filios legitimos Petrum et Paulum; et Joannem filium naturalem legitimatum. Hæreditas Titii in tres partes æquales dividitur.

denti senza distinzione di sesso, quantunque nati da matrimoni diversi (art. 736) ¹. Succedunt autem per capita, si omnes sint in primo gradu: per stirpes, si omnes vel aliqui ipsorum primum gradum excesserint. Ubi veniunt etiam filii adoptivi eorumque descendentes, qui succedunt adoptanti in concursu aliorum filiorum; sed excluduntur a successione parentum adoptantis ².

2^a *Est successio ascendentium*. Si nulli sint descendentes, hæreditatem sibi vindicant ascendentes: ac 1) Pater et mater defuncti, si adhuc vivant (secus eorum ascendentes proximi). Qui succedunt in capita filio defuncto una cum fratribus et sororibus ejusdem germanis, si quos habeat (et si mortui, repræsentantur ab eorum filiis). Quod si adsint fratres aut sorores consanguinei vel uterini, et ipsi quoque succedunt, sed tantum in dimidia parte quotæ, quæ spectat ad germanos (etiamsi isti non existant). At si nulli sint fratres aut sorores, tunc genitores succedunt soli, et quidem in parte æquali; si vero non supersit, nisi vel pater vel mater, succedit solus superstes. Sed notandum quod portio ascendenti vel ascendentibus debita non potest esse minor tertia hæreditatis parte ³; — 2) Ubi non adsint neque genitores neque fratres aut sorores germanæ, neque istorum descendentes, usque ad decimum gradum inclusive succedunt ascendentes lineæ tam paternæ quam maternæ pro parte æquali, si sint in gradu æquali; si vero sint in gradu inæquali, magis proximus excludit remotiorem absque lineæ discrimine ⁴.

3^a *Est successio collateralium*. Si defunctus non habeat neque descendentes, neque ascendentes, hæreditatem sibi vindicant fratres ac sorores germani, et unilaterales (nempe consanguinei ac uterini): ipsi per capita, et eorum descendentes per stirpes. Cum hac tamen advertentia, quod fratres aut sorores consanguinei vel uterini non succedunt nisi in dimidia parte quotæ, quæ de facto obtinetur ab uno

1 C. A. 751. C. G. 745. C. S. 668. C. P. 838. C. R. § 10. C. M. 911. C. H. 6. C. T. 451. Titius habuit ex primis nuptiis cum Titia Petrum et Paulum; ex secundis nuptiis cum Sempronia, Joannem. Petrus (*nunc defunctus*) genuit filium: item Joannes (*pariter defunctus*) duos habet filios. Titii hæreditas dividitur in tres partes æquales; una erit filii defuncti Petri, secunda Pauli, tertia duorum filiorum defuncti Joannis. Isti autem respective succedunt propriæ matri vel avicæ, nempe filius Petri et Paulus succedunt Titicæ; filii autem Joannis succedunt Sempronicæ.

2 *Exemplum*: Titius genuit Petrum; Petrus autem habet tres filios, Paulum quem adoptavit, Joannem legitimum, et Jacobum naturalem, quem legitimavit. Patri Petro omnes tres filii æqualiter succedunt, attamen avo Titio solisuccedunt Joannes, et Jacobus.

3 « Tizio muore con un patrimonio di lire 90,000 lasciando indietro il padre, tre fratelli germani e due consanguinei. Al padre spettano lire 30,000; ai tre fratelli germani lire 15,000 cadauno; ai due consanguinei cadauno lire 7,500. »

4 Titius genitus fuit a Paulo et Lucia. Paulus (*qui mortuus est*) adhuc suum habet patrem; Lucia (*item mortua*) viventem habet avum. Si Titius moritur, tota hæreditas devolvitur ad patrem patris ipsius seu avi cum exclusione avi matris seu ipsius proavi; quia nempe avus paternus utpote proximior excludit proavum maternum utpote remotiorem.

quoque germano, adeo ut quilibet germanus duplum semper consequatur ¹. Quod si neque sorores neque fratres neque istorum descendentes habeat defunctus, hæreditas devolvitur ad ejus propinquum proximiorum, vel proximiores absque discrimine lineæ paternæ aut maternæ usque ad gradum decimum ².

4^a *Est successio filiorum naturalium*: 1) Si filii naturales legaliter agniti aut declarati sint, succedunt una cum filiis legitimis aut eorum descendentes. Sed eorum portio est tantum dimidia pars quotæ hæreditatis quæ ad ipsos spectaret, si legitimi essent: quæ portio non transit pleno jure ad illos, sed a filiis legitimis expostulanda est. — 2) *Quando il genitore non lascia superstiti figli legittimi o loro discendenti, ma il padre, e la madre o l'un d'essi od altro ascendente, oppure il conjuge, i figli naturali succedono nei due terzi dell'eredità, e il resto si devolve agli ascendenti o al conjuge* ³. *Se i figli naturali, concorrono ad un tempo cogli ascendenti e col conjuge del genitore, detratto il terzo dell'eredità a favore degli ascendenti e il quarto a favore del conjuge* (in proprietatem), *la rimanente eredità si devolve ai figli naturali* (art. 745) ⁴. Sed in omni casu filii naturales computare debent omne quod a suis genitoribus jam perceperunt, si tale sit ut conferri debeat. — 3) Si genitor non habeat neque descendentes legitimos neque ascendentes, neque conjugem, tota devolvitur hæreditas ad filios naturales: qui tamen nullum jus habent in bona propinquorum patris aut matris; sicut neque ipsi propinqui in bona filiorum naturalium — 4) Si filius naturalis non habeat neque

1 * *Harvi sentenze di tribunali che in diverso senso decisero la questione: secondo gli uni la legge ha voluto assegnare ai fratelli unilaterali la metà della virile, di quella quota cioè che ai medesimi spetterebbe qualora fossero germani. La legge, dicono gli altri, ha voluto assegnare ai fratelli unilaterali la metà di quanto effettivamente conseguono i germani.* Quod probabilius est. Concorrendo alla successione legittima fratelli germani e fratelli consanguinei, la metà della quota che a ciascuno di questi ultimi compete per gli articoli 740 e 741 Codice civile non è la metà della virile, ma la metà della quota di fatto che si consegue da ciascun germano. Perciò l'eredità deve dividersi in modo che ciascun germano abbia il doppio di ciascun consanguineo. Concorrendo pertanto un germano ed un consanguineo, spettano al primo i due terzi della successione, e un terzo al consanguineo. Parimenti, concorrendo due germani e quattro consanguinei devonsi due ottavi a caduno dei germani, e un ottavo a caduno dei consanguinei. (Corte d'appello di Torino, 4 luglio 1871. *Giurisprudenza*.)

2 *Exemplum*: Titius genuit Petrum, Paulum et Joannem. Petrus autem genuit Jacobum; Paulus Josephum et Ernestum; Joannes autem Honoratum. — Cuinam debetur Jacobi hæreditas, si soli supersint Joseph, Ernestus et Honoratus? Istis in partes æquales est danda, cum æqualiter distent: neque inter consobrinos fit locus representationi. (art. 740 et seqq.).

3 Art. 927, 743 et seqq.; C. A. 166, 754. C. G. 756. C. S. 675. C. P. 850. C. M. 927. C. H. 26. C. T. 458, « Lucio mori lasciando lire 90,000 viventi padre e madre, e tre figli naturali riconosciuti. Ai figli naturali competano due terzi del patrimonio, cioè lire 20,000 per ciascuno (in tutto 60,000). Al padre e alla madre una terza parte, 15,000 per ciascuno (in tutto l. 30,000), »

4 * *Esempio*: Tizio mori lasciando superstiti padre e madre, la consorte e tre figli naturali riconosciuti; la sua sostanza è di lire 9,000. Un terzo agli ascendenti, cioè lire 3,000; un quarto al conjuge, e però lire 2,250; il rimanente in lire 3,750 ai tre figli naturali, per cadauno, lire 1,750. »

descendentes neque conjugem, ejus hæreditas devolvitur ad patrem et matrem, qui illum agnoverunt vel sibi filium declararunt; aut ad unum ipsorum, si unus tantum agnovit vel declaravit. Quod si relinquat superstitem conjugem, dimidia hæreditatis pars pertinet ad ipsum conjugem, et alia dimidia ad patrem et matrem, vel ad unum ipsorum, ut supra dictum est (art. 193, 752).

5^a *Est successio conjugis superstitis* (si tamen non fuerit a conjugē defuncto legaliter separatus; quia tunc nullum jus illi competit ¹⁾): — 1) si defuncto conjugī supersint filii legitimi, conjux superstes succedit cum iisdem in parte æquali (conjugem in filiorum numero computando), sed tantum quoad usumfructum. Quod si cum legitimis etiam filii naturales recogniti vel agniti concurrant, ususfructus conjugis æqualis esse debet quota hæreditatis quæ spectat ad filios legitimos, modo non superet quartam partem hæreditatis ipsius (art. 753) ². 2) Si non supersint filii legitimi, sed soli ascendentes aut soli filii naturales, aut soli fratres aut sorores vel eorum descendentes, conjugī devolvitur tertia pars hæreditatis in proprietatem. At si conjux una simul concurrat cum legitimis ascendentibus, et filiis naturalibus, tunc ipsi in proprietatem non nisi quarta pars debita est. Ceterum quoties conjux ad successionem vocatur cum aliis hæredibus, computare debet in sua portione hæreditaria quidquid jam obtinuit ob conventiones matrimoniales et lucra dotalia. — 3) Si supersint cum conjugē alii propinqui defuncti successibiles, propinquis devolvitur tertia pars hæreditatis, conjugī duæ tertiæ partes in proprietatem. Demum conjux succedit in omnibus substantiis, si defunctus non relinquat propinquos intra sextum gradum successibiles.

6^a *Successio fisci*. Deficientibus omnibus vocatis a lege tota hæreditas devolvitur ad fiscum ³: *fiscus post omnes*, est regula juris (art. 758).

354. Hæreditas jacens: Quando alicujus substantiæ non agnoscitur hæres, vel ii qui cogniti sunt, hæreditati renuntiaverint, hæreditas illa dicitur *jacere* vel *jacens*, quasi nempe sit sine domino. Quando hæreditas talis evadit, deputatur ad eam administrandam idonea persona, *curatoris* nomine nuncupata, quæ quidem ad ea omnia tenetur, ad quæ obligatur hæres cum beneficio inventarii.

Interim exquiritur si qui sint veri hæredes, qui si inventi omnes renuntient, vel nullus post triginta annos compareat, hæreditatem præscribit fiscus, tanquam sit vacans (art. 980, et 2135. ⁴).

¹ Quando separatio fit mutuo consensu, etsi coram tribunali et homologata, non habetur uti facta legaliter, et ideo non præjudicat mutuis conjugum juribus.

² « Carlo morì con un patrimonio di lire 80,000 lasciando superstiti la moglie, due figli legittimi, e due figli naturali riconosciuti. I figli legittimi conseguiranno lire 60,000, per cadauno 30,000; i figli naturali lire 20,000 cadauno lire 10,000; al conjugē spetta l'usufrutto di lire 20,000, poichè la sua porzione non può passare il quarto dell'eredità. »

³ Id est ad decimum gradum.

⁴ *Cod. proc. civ.* (art. 896). *C. G. civ.* 811. *C. S.* 730. *C. P.* 634. *C. M.* 1015. *C. T.* 462, 484.

DISPUTATIO TERTIA

De Præscriptione.

355. **Præscriptio**: definitur *medium quo quis temporis decursu et sub determinatis conditionibus vel aliquod jus acquirit vel liberatur ab aliqua obligatione* ¹. Hinc præscriptio alia est acquisitiva, alia liberativa ². Apud omnes in confesso est præscriptionem legitime obtinere in foro tum externo seu judiciali, tum interno seu conscientiae ³; est enim juri naturali conformis hæc proprietatis translatio; cum innitatur bono communi, quatenus boni communis summopere interest: 1) *ne fere semper sint incerta dominia*; 2) *ut aliquis litium finis sit*; et possessores tranquillo animo in possessione sua serventur; 3) *ad vitandam dominorum segnitiam jura sua prosequi negligentium* ⁴. Quare Angelicus: *Si quis præscribat bona fide possidendo, non tenetur ad restitutionem, etiamsi sciat alienum fuisse post præscriptionem* ⁵. Imo tanta vis est præscriptionis ex civili lege, ut ipsa obtineat etiam quoad delicta quæ quidem certo tempore transacto nequeant amplius puniri ⁶.

356. **Capacitas ab præscribendum**: Regula generalis est, ut omnes præscribere possint, qui capaces sunt acquirendi domini: ideo etiam corpora moralia, uti Ecclesia, communitas, publica instituta, non secus ac privata personæ præscribere possunt et præscriptioni subduntur (art. 2114) ⁷. At nemo contra se ipsum præscri-

1 *Jus acquirit*: ita si quis occupet fundum alterius tempore et modis a lege statutis jus illius acquirit et evadit dominus fundi. *Liberatur ab aliqua obligatione*: ita si quis debeat mutuum Titio, liberatur ab obligatione illud reddendi, transacto tempore ab ipsa lege præstabilito.

2 Præscriptio acquisitiva dicebatur *usucapio*, quia res capitur usu; liberativa retinebat *præscriptionis* nomen; et est quasi *exceptio*, quia per eam exceptio opponitur domino rei: *præscriptio*, ait Forcellini, *in re forensi est exceptio, qua quis alterum ab agendo summovet et repellit*. Hodie tamen præscriptio non amplius distinguitur ab usucapione. Differt præscriptio a consuetudine, quia illa locum habet inter privatas personas; ista vero respicit communitatem; vid. Bouix, *De principis*, c. 1.

3 De Jure civili communi patet ex art. 2105 et seqq. C. A. 1451. C. G. 2219. C. S. 2125. C. P. 2332. C. M. 2260. C. T. 1187. De Jure canonico patet ex causa 16, q. 3, c. 2. *Præsumptum*, etc. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 504 et 517 Ferraris V^o *Usucapio*, Titulus. Carrière, *De Justitia et Jure*, n. 395.

4 *Digest.*, l. XIV, t. IV *De usur*, lege 1. T. X, *Pro suo*, l. V. *Cod.*, l. VII, t. XXXIX *De præscript.* 30 vel 40 annorum, l. VII. *Decr. Greg.*, l. II, t. XXVI, c. 5.

5 Quodl. 2, a. 74.

6 *Cod. poenalis*, art. 131.

7 C. A. 1472. C. G. 2226. C. S. 2132. C. P. 2339. C. M. 2268.

bit; nam actus ex errore gesti non nocent erranti: hinc si beneficia-
tus jam a multo tempore ex errore quatuor celebraverit in hebdomada
Missas, cum tamen ex Beneficii fundatione non obligetur nisi ad
duas, non ideo tenebitur in posterum ad quatuor.

357. Conditiones ad præscribendum: Ad legitime præ-
scribendum requiritur: res apta, bona fides, titulus, possessio et
tempus definitum. Quæ conditiones sunt de necessitate; nam lex hu-
mana, a qua vim habet præscriptio, non nisi sub illis eam admittit.
Et hisce versiculis exprimi solent:

Non usu capies, nisi sint tibi talia quinque:

Sit res apta, fides, titulus, possessio, tempus.

1. *Res apta:* neque enim res omnes præscribi possunt. Sic præ-
scribi nequeunt: a) Quæ sunt *Juris naturalis* aut *divini*; ita subdi-
tus quandiu talis, nequit præscribere immunitatem ab obedientia
erga suum superiorem: potest tamen præscribere immunitatem, per
quam desinat esse subditus. b) Quæ sunt *ordinis publici*; ita non
præscribitur actio filii ad reclamandum proprium statum (*art. 197*)¹.
Neque res publicis usibus deputatæ, uti forum, via publica, platea,
pontes, fons publicus et similes, nisi earum usus in populo cessave-
rit. c) Quæ *non sunt in commercio*, uti res sacræ, calices, Ecclesiæ,
cœmeterea; et jura spiritualia in laicis, puta absolvendi, conferendi
beneficia ecclesiastica. d) Quæ lex ipsa declarat *impræscribilia*: sic
non præscribuntur *immobilia dotalia* durante matrimonio (*art. 2114*)².
Neque *servitutes* prædiales tum continuæ non apparentes, tum di-
scontinuæ, si excipiaturservitus transitus necessarii ad proprium
fundum; neque *litus maris* etc.³.

2. *Fides*, nempe *bona*: cujus nomine intelligitur *judicium fun-
datum*, quo quis prudenter existimat rem quam possidet, esse suam,
quæ tamen revera non est. Unde bona fides supponit in eo qui le-
gitime præscribit, ignorantiam invincibilem; et ideo regula canonici
juris: *possessor malæ fidei ullo tempore non præscribit*⁴. Sane *pos-
sessor malæ fidei est in continuo statu peccati mortalis, rem alienam
scienter detinendo*; illa autem, quæ sine peccato esse non possunt,
nulla præscriptione firmanur, ait Angelicus⁵. Non est ergo dubi-
tandum, quin civiles Codices bonam fidem supponant saltem initio
præscriptionis, cum certe nequeat in mentem venire legislatorum
transferre dominium rei in possessorem malæ fidei: quod esset ap-

¹ C. G. 328. C. S. 250. C. T. 360. C. M. 394. C. T. 1193.

² C. A. 480. C. G. 439. C. S. 561. C. P. 593. C. M. 517.

³ Art. 630, 427, C. G. 2270. C. S. 2185. C. P. 2369. C. M. 2313. Servitus *discontinua*, v. g. jus hauriendi aquam in puteo alieno; *continua sed non apparens*, v. g. prohibitio altius extollendi ædificium.

⁴ *Decret* Greg., l. II, t. XXVI, c. 20, *Quoniam*; et *Reg. II Juris*.

⁵ In 4, dist. 41. q. 1, a. 5; et q. 4, a. 2.

probare ipsum furtum. Quod autem præscriptione generali annorum triginta generatim cautum sit, ut omnes actiones ad rem suam recuperandam, extinguantur omnino, hoc sensu intelligitur quod nulla detur actio in foro externo, ne prætextu malæ fidei turbentur possessiones, et lites in infinitum protrahantur. *Synodali judicio definimus, ita Patres Concilii Lateranensis, ut nulla valeat absque bona fide præscriptio tam canonica quam civilis.*

3. *Titulus*: titulus generatim est causa, propter quam aliquid possidemus. Hic non agitur de titulo vero; nam tunc non esset necessaria præscriptio, quia nemo rem suam præscribit; sed de titulo qui suapte natura habilis habeatur ad transferendam proprietatem, ut esset venditio, donatio. Titulus alius est *coloratus* sive apparens, qui occulto laborat nullitate: esset, si a Titio rem emerim, quam putabam esse Titii, cum tamen esset Sempronii. Alius *existimatus*, qui prudenter creditur interfuisse, licet non interfuerit: ut si filius ex hæreditate possideat rem, quæ a patre putetur empta, cum empta non sit. Alius *præsumptus*, si nempe allegari non potest certus titulus, sed ob temporis diuturnitatem præsumitur interfuisse. Alius vero *vitiosus*, qui caret aliqua conditione a lege statuta. Jam vero ad legitimam præscriptionem titulus vitiosus allegari non potest; quia leges non præsumuntur ignorari; et juxta axioma: *melius est non habere titulum, quam titulum vitiosum*. Titulus autem coloratus vel existimatus sufficit, cum tunc satis salvetur bona fides. Imo ad præscriptionem annorum triginta sufficit etiam præsumptus, cum recte supponatur titulum adfuisse, etsi probari nequeat ob temporis diuturnitatem ¹.

4. *Possessio*, quæ solet definiri: *Detentio rei vel fruitio juris*. Hæc porro est fundamentum præscriptionis; nam *sine possessione præscriptio non procedit* ². Ut tamen valeat possessio, ex civili lege debet esse *continua*, proinde sine interruptione toto tempore præfixo: qui tamen in re succedit sive titulo universalis, nempe ex hæreditate, sive titulo particulari, puta quia rem emit, ad præscribendum recte unit tempus quo ipse possidet, cum tempore quo possidebant ejus antecessores. *Pacifica*, unde si vis adhibeatur ad acquirendam possessionem, nulla est præscriptio; esset furtum. *Publica*, id est talis ut is, contra quem currit præscriptio, eam cognoscere possit et reclamare, si vellet accurate attendere: sic qui furtim aquam haurit ex alieno puteo, licet per longum tempus, jus non acquirit illo clandestino usu. *Non æquivoca* seu dubia, sed certa, id est demonstrata per actus attestativos veræ possessionis. *Titulo proprietarii*: hinc

¹ « Prescritto il debito del capitale per esser giunti al loro termine gli anni 30, più non sono dovuti nè anche quegli interessi e proventi, pei quali presi isolatamente non sarebbe per anco corsa la prescrizione. » Della-Margherita, *Delle prescrizioni*.

² De *possessione* vid. dicenda in fine tractatus.

qui detinet rem nomine alterius, ut colonus, depositarius, usufructuarius nequit præscribere; seu mutare causam suæ possessionis, et ita præscribere contra proprium titulum, seu efficere ut possideat rem uti proprietarius, cum illam non retineat nisi uti depositarius ¹ (quod valet etiam quoad ejus successorem titulo universalì). Hinc neque actus meræ facultatis aut simplicis tolerantiae possunt esse fundamentum præscriptionis. Actus *meræ facultatis* illi sunt quos eliciendi vel non eliciendi potestatem habemus a natura; hoc porro nihil confert ad præscriptionem: sic ex eo quod per 30 annos non ædificaverim in fundo meo, vicinus nequit impedire quin hodie ædificem. Actus *simplicis tolerantiae* ii sunt, qui fiunt ex tacito vel præsumpto consensu domini, v. g. titulo amicitiae, aut viciniae multa tolerantur aut permittuntur, quin tamen ex iis aliquod jus acquiratur (*articolo* 686) ².

5. *Tempus a lege definitum*: Tempus computatur in dies, non in horas ³: et si fiat computatio in menses, hi sunt triginta dierum, et præscriptio completur ultima die completa (*art.* 2133). Tempus autem requisitum ad præscribendum variat juxta circumstantiarum varietatem. Ideo præscriptio alia est *brevis temporis*, quæ particularis appellatur, et complectitur spatium sex mensium ad annos quinque. Alii *longi temporis*, et generalis ac communis seu ordinaria nuncupatur, et spatium complectitur triginta annorum. Præscriptio autem annorum decem, uti *media* habetur. *

358. * **Præscriptio generalis**: Spatio triginta annorum omnes actiones præscribuntur sive reales sive personales, quin opponi possit ei qui allegat præscriptionem, tituli defectus vel mala fides, aut illi noceat legitimus titulus ab altera parte adductus ⁴: quæ ideo præscriptio *extinctiva* dicitur, quia debitum irrevocabiliter extinguit. Ad impediendam hanc præscriptionem modum adsignat lex: *Il de-*

¹ « È su questo fondamento, che colla celebre sentenza del Parlamento di Parigi de 21 aprile 1551, il vescovo di Clermont fu condannato a restituire alla regina Caterina De-Medici la signoria di Clermont, quantunque da molti secoli posseduta dai Vescovi di quella città. Era provato dal titolo originario del possesso, che quella signoria era stata data in custodia ad un vescovo di Clermont da Giovanni di Bourbon, che rappresentava la regina. Ferrero, *Trattato delle prescrizioni*.

Attamen ex Codice: *Ciascuno può prescrivere contro il proprio titolo in questo senso che si può colla prescrizione conseguire la liberazione dalla obbligazione. Per esempio, mi sono obbligato per iscrittura a pagarvi 1,000 franchi; omettete di domandarne il pagamento: non adempio alla mia obbligazione per 30 anni; sono liberato, ho prescritto contro il mio titolo. » Cod. spieg.*

² C. A. 1472. C. G. 2226. C. S. 2132. C. P. 2339. C. M. 2268.

³ « Così se Tizio possiede un immobile cominciando la prescrizione alle ore 8 pomeridiane del 1 febbraio 1860, la prescrizione si compirà solo a mezzanotte del primo febbraio 1890. »

⁴ Pretendo di rivendicare contro Pietro uno stabile che egli possiede da 30 anni; ecco una azione reale. Ho dato a prestito a Paolo lire mille, pendente 30 anni non ne chieggo il pagamento; ecco un'azione personale, essendo diretta non sopra una cosa, ma sopra una persona. *Cod. spieg.*

bitore di una rendita o di una prestazione annua qualunque la quale debba durare più di trent'anni, deve a richiesta del creditore somministrargli a proprie spese un documento nuovo dopo vent'otto anni dalla data dell'ultimo documento (art. 2136)¹. Hæc autem præscriptio currere incipit ab eo puncto, quo libere opponi potest: hinc si Titius mille mutuatus est a Sempronio cum pacto mutuum restituendi intra quinque annos; præscriptio si illud non restituat, non incipit nisi quinquennio elapso².

359. Præscriptio media: Præscriptio decem annorum æquiparari solet a juristis communi et generali, si præferat speciales conditiones a civili lege requisitas; a qua statuitur: — 1) Qui bona fide per titulum in sua forma validum et debito modo transcriptum acquisivit aliquod immobile, vel jus super immobile, illius dominium obtinet post decem annos (art. 2137). — 2) Jura minoris contra tutorem et protutorem, ac vicissim spatio decem annorum a die quo minor major evadit vel mortuus est, præscribuntur; nisi habeat locum interruptio (art. 309). — 3) Jura solidaria creditoris præscribuntur, si per decem annos separatim et sine reservatione ab uno ex debitoribus solvatur sua portio (art. 1197). — Jus contra illum qui edendo censum perpetuum fidejубet pro debitore, decem annis præscriptum est (art. 1544). 5) — Jus contra artificem et architectum ob vitium constructionis post decem annos a die quo ædificium completum fuit, præscribitur (art. 1639). *

360. Præscriptiones particulares: Quoad istas prescriptiones statuitur (art. 2138):

Spazio sex mensium præscribuntur actiones *couponum* tum quoad cibaria, tum quoad præstita ab ipsis hospitia. Item elapsis sex mensibus a die primæ convocationis, actus consilii-familiæ nequeunt amplius impugnari ratione incompetentiæ, vel irregularis illius constitutionis (art. 256).

1 « Per esempio: Pago a Tizio lire mille annue per un debito che tengo collo stesso; e ricevo annualmente le quitanze da Tizio creditore; se questi dopo ventotto anni non potesse esigere un nuovo titolo, chi m'impedirebbe di sopprimere le quitanze che sono in mia mano, e di dire che pendente trent'anni, non avendo io fatto alcun pagamento, il mio debito è prescritto? Ad ovviare a questo pericolo, si può domandare al debitore una contro-quitanza ossia dichiarazione di essere stato quitanzato, oppure una lettera in cui dichiararsi il suo debito; allora si ha in mano un documento per interrompere la prescrizione. Però se il fondo ipotecato fosse passato ad un terzo, sarebbe di necessità la rinnovazione del documento autentico; se no, si avrebbe bensì l'azione personale contra del primo debitore, ma non la reale contro quel terzo, e anche rinnovando l'ipoteca sul fondo non basta per rompere la prescrizione (art. 2127). »

2 « Di qui emerge la conseguenza che il *censo perpetuo* non è mai prescrivibile per la ragione che il capitale con cui si è costituita la rendita annua, non può mai ripetersi dal creditore, essendo carattere speciale di questo contratto il patto per cui il cedente si obbliga a non più ripetere dal debitore l'immobile, od il capitale ceduto, mediante cui venne costituita la rendita (*Corte di appello di Casale, 9 marzo 1860, penes Rivarolo*). »

Spatio unius anni præscribuntur actiones: 1) *Magistrorum* aut eorum, qui vel scientias, vel artes edocent, pro eorum lectionibus ad dies vel ad menses. 2) *Janitorum* (vulgo *uscieri*), pro mercede ipsis debita quoad actus ab ipsis notificados, et ea quæ exequuntur mandata. 3) *Mercatorum* pro mercibus quas vendiderunt privatis non mercatoribus ¹. 4) Eorum, qui *contubernia* habent, pro pensione ipsis debita ob alimenta vel instructionem alumnorum aut discentium. 5) *Servorum*, *mercenariorum* et *opificum* pro mercede ipsis debita, aut pro pretio materiæ ab iis suppeditatæ itemque et pro pactis salariis. (art. 2139).

Spatio biennii præscribitur actio proprietarii vel possessoris ad vindicandam rem mobilem subreptam vel amissam. Item *janitores* post biennium ab actuum tribunalis consignatione non amplius tenentur de illis rationem reddere (art. 2143).

Spatio triennii præscribuntur actiones: 1) *Magistrorum*, qui stipendio conducti sunt ad tempus, quod ultra mensem perdurare debeat. 2) *Medicorum*, *chirurgorum* et *pharmacopolarum* pro medicinis suppeditatis, pro cura et operationibus. 3) *Advocatorum* et *procuratorum* a die terminatæ litis vel revocati patrocini vel actæ compositionis, pro honorariis quæ ipsis essent persolvenda et expensis pro cliente factis. *Riguardo agli affari non terminati*, addit lex (articolo 2140), *essi non possono domandare di essere soddisfatti delle spese e degli onorari di cui fossero creditori, da tempo maggiore di cinque anni*. 4) Actiones *notariorum* pro expensis et honorariis. 5) Actiones contra *architectos*, *mensores*, *calculatores* pro eorum honorariis; computantur anni ab operis complemento (art. 2140) ².

Spatio quinque annorum præscribuntur: 1) Actiones contra *cancellarios*, *advocatos*, *procuratores* ad lites et *alios patrocinales* ob onus reddendi rationem scripturarum, quæ lites terminatas respiciunt. 2) Actiones pro exigendis pensionibus *census perpetui* vel *alimentarii* vel *domus conductæ* aut *fundi* item conducti. 3) Actiones pro exigendis *usuris* pecuniæ mutuatæ; et generatim quod solvi debet annuatim, vel alis periodis brevioribus (art. 2143) ³.

¹ « Questo non ha luogo contro i possidenti che vendono derrate provenienti dalle loro terre, come il loro frumento, vino o legna; perchè il Codice non vi assoggetta che i mercatanti o bottegai. Riguardo a ciò devesi considerare possidente e non mercante quella persona, la quale non fa commercio, come sarebbe se uno speciale avesse venduto il vino della sua vigna. » *Ferrero*

² *Præscriptio pro omnibus hucusque recensitis locum habet etiamsi, ea perdurante, suppeditatæ sint aliæ materiæ, factæ operæ aliæ. Perciò ciascuna somministrazione è considerata come un credito distinto sottoposto egli pure ad una prescrizione particolare.* Cassazione 29 ottobre 1810. Addit Codex art. 2141: *Non è interrotta, se non quando vi è stato un riconoscimento del debito per iscritto, o una domanda giudiziale non perenta* (la perenzione è una specie di prescrizione che annulla le processure degli affari civili, quando vi è stata interruzione d'istanza per anni tre). » *Ferrero*.

³ * « Gli interessi moratorii per condanna giudiziale non vanno soggetti alla prescri-

361. Hæc specialius notanda quoad præscriptiones particulares: 1) Istæ obtinent etiam contra minores, interdictos, absentes ac milites: attamen minores et interdicti habent regressum adversus suos tutores. 2) A solutione debiti non liberant in conscientia, si revera constet eam factam non fuisse. Quod supponit Codex in præscriptionibus biennii et infra, et etiam quinque annorum, si agatur de cancellariis, advocatis, procuratoribus ceterisque defensoribus quoad reddendam rationem scripturarum ¹. Etenim in hisce casibus illis qui præscriptionem invocant, potest ab interesse habentibus deferre juramentum, ut pronuncient an debitum revera solverint. Quod item valet de ceteris præscriptionibus particularibus liberativis, licet in iis non admittatur juramentum; quia communiter deest bona fides ²; nam fere semper notum est debitum adhuc subsistere.

Unde harum præscriptionum vis in eo tantum est, ut negetur actio in judicio, ne lites multiplicentur, nec casus veniat ut iterum debita solvantur, cum facillime minima debita a mente excidere possint: non vero ut obligatio extinguatur. Hinc tuti non sunt in conscientia qui cum mala fide has præscriptiones opponunt, vel malitiose differunt satisfacere propriis justitiæ obligationibus de anno in annum, ut sic valeant eas opponere. Quod enim non amplius convenire possint in judicio, non est ope præscriptionis, sed vi præsumptæ solutionis; et ideo istæ præscriptiones *præsumptivæ* appellari solent, quia solutio tantum præsumitur (at præsumptio cedit veritati. Qui ergo certus est solutionem non esse factam, ab obligatione solvendi in conscientia non eximitur (L).

362. **Præscriptio Mobilium:** Ad præscribendas res mobiles, v. g., gemmas, numismata, equos, ex lege civili generatim sola possessio sufficit: unde hic præscribitur statim ac possidetur, et valet illud: *possideo quia possideo*. Requiritur tamen: 1) Ut possessio sit titulo proprietatis; sic qui mutuum habet librum, illum nunquam potest præscribere, etsi plurimis annis librum retineat; 2) ut possessio sit in bona fide: ideo fur aut inventor rei alienæ (nondum præmissa diligentia a lege præcepta ad dominum inveniendum) nequeunt præscribere, cum probe sciant rem non esse suam; 3) Ut res mobiles tales sit ex natura sua (quibus æquiparantur *i titoli al portatore*); non autem ex destinatione legis, atque agatur de mobilibus in particulari, non vero de generalitate mobilium ³.

zione eccezionale di cinque anni, ma a quella ordinaria di 30 anni; gli uni sono attribuiti *officio judicis* in compenso dei danni che soffre il creditore durante l'esecuzione della sentenza; gli altri non derivano che da stipulazione » (Cassaz. di Palermo 1871). *Giornale delle leggi*, anno 1871. *

¹ Art. 1213. C. A. 1475 et 1495. C. G. 2252. C. S. 2158. C. P. 2341. C. M. 2291. C. T. 1212.

² V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 516. — Gury, *Casus conscientiæ*, v. 1, n. 542.

³ Art. 707. V. g. Titius donavit gemmam Sempronio, sed nunc vult eam repetere sub prætextu quod donatio non sit solemnitate legali facta. Sempronius cum eam possideat

Sed quid de eo, qui a fure vel ab inventore rem mobilem emit bona fide, tuto credens, illam esse propriam venditoris? Tunc ad præscribendum requiritur biennium, et ideo eo durante, dominus rei eam repetere potest a quovis possessore. Tamen si possessor eam emerit occasione nundinarum aut publicæ venditionis, vel a mercatore, qui hujusmodi res vendere soleat, dominus ut illam recuperet, debet solvere quanti empti fuit (*art. 2146*) ¹. Quæ singulares legum civilium dispositiones (ubi vigent), prout communius dicunt Lyonet, Gousset, Gury contra plures, obtinent etiam in conscientia; cum sint in bonum commerciorum, ne scilicet incerta reddantur dominia in iis rebus, quæ facile de manu in manum venire possunt, uti sunt mobilia.

363. **Præscriptionis renuntiatio, interruptio, atque suspensio.**

1. *Renuntiatio*: Quisque potest juri suo renuntiare; etiam tacite, uti si quis, non obstante præscriptione, quæ ipsum liberat a solutione, adhuc sciens solvat. Attamen requiritur: 1) Ut renuntians sit capax alienandi, quia per renuntiationem alienat jus recurrendi ad præscriptionem. 2) Ut alienatio non lædat jus creditorum et aliorum intesse habentium, qui secus subingrediuntur debitori exercendo ejus jura (*art. 2112*).

2. *Interruptio*: Cum nempe impedimentum supervenit, quod præscriptionem penitus extinguat. Idque contingere potest naturaliter et civiliter. *Naturaliter*, cum quis a possessione dejicitur, et rei fruitione privatur ultra annum: tunc de novo incipienda est. *Civiliter*, quando intervenit litis contestatio vel injunctio, aut cum quis sequestrum indicit ². Interrupta autem præscriptione contra præcipuum debitorem, interruptitur etiam contra ejus fidejussores.

2. *Suspensio*: Quando nempe, durantibus talibus rerum vel personarum adjunctis, inchoata præscriptio in suspenso est, seu non currit; sed cessantibus illis adjunctis, tempus præcedens potest conjungi cum subsequenti. Porro 1) non currit præscriptio inter conjuges; inter administratos et administrantes; inter eos qui gaudent patria potestate et eos qui subduntur; inter hæreditatem et hæredem

bona fide, potest nihilominus retinere. Aliter esset si ageretur de omnibus mobilibus alicujus domus; tunc non sufficit sola possessio, sed ceteræ conditiones ad præscribendum requiruntur.

¹ C. A. 369. C. M. 2279. C. S. 1141. C. P. 2356. C. T. 1213.

² Art. 2127. C. A. 1497. C. G. 2232. C. S. 1148. C. P. 2357. C. M. 2282. C. T. 1189. Item evenit per citationem coram judice licet incompetenti (nisi citatio nulla sit defectu formæ vel actor a petitione recedat, aut petitio sit perempta vel ipsa rejiciatur). *Ingiunzione* è un atto con cui si ordina ad alcuno di dare esequimento ad una sentenza, ovvero ad un titolo esecutorio; quest'atto dà al possessore sufficiente cognizione dei diritti di colui che reclama e lo costituisce in mala fede. *Sequestro*; è un modo d'esecuzione, in virtù del quale un creditore pone i beni del debitore sotto la mano della giustizia all'oggetto di impedirne la distrazione. V. *Cod. proc. civ.*, articoli 338, 342.

cum beneficio inventarii (*art. 2119*). 2) Non currit contra minores non emancipatos, interdictos ob infirmitatem mentis, et milites in actuali servitio tempore belli, nisi agatur de præscriptionibus particularibus. 3) Non currit quoad jura conditionata, nondum purificata conditione; neque quoad fundum dotale uxoris proprium, ac fundum speciali hypotheca subjectum ideo, matrimonio durante (*art. 2120*) ¹. Ceterum suspensio quoad unum tantum ex creditoribus solidariis aliis non favet (*art. 2119 et seqq.*) ².

364. Præscriptio bonorum Ecclesiæ: Ex modernis legibus civilibus non amplius admittitur præscriptio 40, 100 annorum, et immemorialis quoad bona Ecclesiæ, sed jus civile nulla distinctione facta, statuit omnia bona æque præscribi. Verum etsi legis civilis præsertim sit quæstiones circa præscriptionem moderari, ac definire, vel quoad conscientiam; tamen etiam Ecclesia suas habet statutas leges quoad sua bona.

1) Ad præscribenda immobilia ecclesiæ romanæ requiruntur centum anni; contra alias ecclesias 40; Sede tamen vacante, nulla currit contra bona ecclesiæ præscriptio ³ — 2) Possidens beneficium aut ejus fructus per tres annos, legitime præscribit juxta regulas Cancellariæ, etsi titulus fuerit nullus, modo non intercesserit intrusio aut simonia — 3) Potest præscribi onus solvendi decimas et similes præstationes, si adhuc ministris ad eorum sustentationem necessaria maneant, sed spatio 40 annorum cum titulo, et sine titulo tempore immemoriali; et in omni casu bona fide. Non tamen laicus potest præscriptione jus acquirere percipiendi decimas, cum non sit capax juris spiritualis; 4) Missarum onera, et numerus; item legata pia, eleemosynæ etc. non præscribuntur neque immemorabili consuetudine contraria, ut verius dicunt, et declaravit S. C. Concilii 18 aug. 1845. — 5) Item ex jure canonico non possunt præscribi limites seu termini provinciarum, diocesium, et parochiarum, modo tamen certo constet tales fines seu limites fuisse legitima auctoritate præfixos ac constitutos; secus præscribuntur, et tunc potior habetur possidentis conditio.

¹ * Hasce tamen suspensiones limitat Codex: *nella prescrizione di 30 anni non hanno luogo le cause d'impedimento enunciate nel precedente articolo riguardo al terzo possessore d'un immobile o di un diritto reale sopra un immobile* (*art. 2121*). « Il che equivale a dire (ad rem Rivarolo), che se un terzo viene a possedere un fondo gravato di un censo, di un'ipoteca, d'una servitù di passaggio anche appoggiata a titolo, e per decorso di trent'anni non venga molestato in uno dei modi voluti dalla legge, egli sarà liberato dal censo, dall'ipoteca, dalla servitù di passaggio contro qualunque pre-tendente. » *

² « Tizio minore e Carlo maggiore sono creditori in solido verso Antonio; la sospensione della prescrizione a favore di Tizio minore, non giova a Carlo; e quindi Antonio può opporre la prescrizione a Carlo e quindi andar liberato per la porzione di questo creditore. »

³ Cap. 1. *de Inst. rest.* V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 506; *Ho. Op. Tr.* x, n. 10.

Domus autem in limite parœciarum constructa ad eam parœciam pertinet, in cujus territorio est janua principalis ¹.

Monitum : clarissimus Gousset de cetero sic concludit totam de præscriptione materiam : *Cum ad leges civiles spectet regere ac determinare conditiones ad præscribendum requisitas, cumque ab eis suam præcipuam vim desum at modus hic acquirendi vel solvendi ; tanquam legem generalem statuimus, quoties præscribi potest in foro externo, pariter, ed interno præscribere licere, dummodo bona fides toto præscriptionis tempore non defuerit.* *

DISPUTATIO QUARTA

De Obligationibus et Contractibus

CAPUT PRIMUM

De Obligationibus generatim erga alios.

365. Obligatio in genere erga alios definiri potest: *Vinculum juris, quo ad aliquid adstringimur vel dandum vel faciendum vel omitendum.* Obligatio duplex: *imperfecta* quæ solo caritatis titulo fundatur vel gratitudinis vel religionis, quæ proinde non supponit jus strictum; *perfecta*, quæ in justitia commutativa fundatur, et jus strictum inducit. Obligatio perfecta oritur: 1) Ex lege, ut obligatio quæ afficit tutores, executores testamentarios, etc. 2) Ex contractu, ex quasi-contractu, ex delicto et quasi-delicto.

ART. I. — *De variis obligationum speciebus in materia justitiæ.*

366. Q. *Quotuplex distinguitur obligatio in mutuis conventionibus?*

R. Triplex distinguitur obligatio conventionalis: *mere naturalis*, quæ obligat conscientiam, sed nullam dat actionem in foro externo ut est obligatio debitum solvendi, quod juridice nequit probari. *Mere civilis*, quæ actionem parit in foro externo ob aliquam facti præsum-

¹ V. *Analecta* anno 1858, Vecchiotti, *Inst. Can.* l. III, c. 4, § 53. V. Liguori, *Hom. Ap.* tr. xv, n. 74; et tr. xx, n. 84. Ferraris, *Vº Usucapio*; item Antoine, Lyonnet, Layman, Reinfestuel, et Bohemerus. Et *Acta S. Sedis*, t. VII.

ptionem, quæ cum non subsistat, non obligat conscientiam; ut si quis ex falsis depositionibus damnetur a iudice ad mulctam, et nulla ei suppetat via ad innocentiam probandam. *Mixta*, quæ obligat in utroque foro: et sic generatim sumitur obligatio, cum generatim contractus et honestati naturali et legi civili innitantur.

Conventionalis obligatio iniri potest simpliciter (seu pure) et sub qualificatione. Obligatio *simplex* est quæ nullam habet adjunctam clausulam, quæ proinde statim vim exerit suam. *Qualificata*, quæ aliquam secum affert clausulam; et hæc multiplex est (art. 1172) ¹.

1. *Ad diem*, quæ nempe statuit diem executionis, ut si dicas: *promitto tibi centum libellas sequenti anno solvendas*. Hæc non obligationem ipsam, sed illius tantum executionem suspendit. Dies præsumitur appositæ in favorem debitoris, nisi aliud constet; vel nisi debitor cadat a beneficio præstabilitæ diei, quia deficit in suis obligationibus, aut impar solvendo evaserit (art. 1172) ².

2. *Alternativa*, quando duæ res (vel plures) obligatæ sunt: sed debitor, cujus est electio, si aliter conventum non sit, liberatur alterutram solvendo, ut si ex contractu tenearis dare vel fundum vel domum. Quando una res ex duabus nequit esse materia contractus vel perierit, puta si illa domus in contractum deducta non sit tua, vel tua quidem sit, sed perierit in incendio, res superstes debetur: et creditor eam tenetur acceptare, nec rei perditæ pretium exigere potest, etiamsi culpa debitoris periisset, si tamen electio sit ipsius debitoris. Si vero ambæ res perierint, si debitor sit in culpa, tenetur solvere pretium rei quæ ultimo periit; si non sit in culpa, rebus pereuntibus, obligatio extinguitur (art. 1177).

3. *Solidaria*, est quando vel totum creditum potest exigì a singulis creditoribus, ideoque solutio facta uni creditori liberat debitorem ab aliorum creditorum molestia; vel ad totum debitum solvendum singuli debitores adigi possunt, ita ut solutio facta ab uno debitore ceteros liberet quoad ipsos creditores. Debitor potest solvere cui voluerit ex creditoribus, nisi horum quispiam solutionem postulet apud iudicem. Ceterum solidaria obligatio non præsumitur: unde est in pactum deducenda, nisi jam sit inducta vi legis: ita executores testamentarii, si plures, tenentur in solidum respondere de sua administratione (art. 910). Et id præsumitur in delictis ac quasi-delictis, cum nempe plures accusantur; itemque in rebus commercii ³. (artic. 184).

¹ C. A. 888. C. G. 1185. C. S. 1133. C. P. 1160. C. M. 1233. C. T. 547.

² « Per esempio: Se il debitore atterrassero molte piante del bosco su cui Tizio ha l'ipoteca a garanzia del suo credito verso di lui, a pagarsi nel corso di dieci anni, decaderebbe dal beneficio di tal termine. Invece se non seguisse, per fatto proprio, la diminuzione della cautela, p. e., se rovinasse in parte per terremoto la casa gravata dalla ipoteca, senza che però divenga insolvente il debitore, godrebbe ancora questi del termine fisso. »

³ Cod. commerc., art. 90, 225 et seqq.

4. *Divisibilis* vel *indivisibilis*; si nempe coalescat ex aliqua re vel facto, quod dividi potest, vel non. *Ex re*: sic qui Titio debet equum, contraxit obligationem indivisibilem, neque enim equus potest dividi; qui debet centum libellas, obligationem divisibilem contraxit. *Ex facto*: sic esset indivisibilis servitus transitus; dominus enim se uti non potest, nisi in sua totalitate. Ceterum debitoris obligatio etsi in se possit dividi, attamen debet executioni mandari tanquam indivisibilis, ut esset obligatio solvendi mille libellas; divisibilitas non valet nisi quoad hæredes debitoris vel creditoris (art. 1202) ¹.

5. *Sub aliquo onere vel clausula pœnali*. *Sub onere*, uti si quis alicui tribuat prædium cum obligatione dotandi tot puellas annuatim. Qui contractus statim valet, manente in comparte onere; quod si illud non impleat, peccat contra justitiam, non tamen corrumpit contractus; nam onus est jam inito contractui adnexum, non vero conditio sine qua non; nisi aliter contrahens expresserit — *Sub clausula pœnali*; id evenit cum quis ad firmandam obligationem se adstringit ad aliquid, si eam non servet: v. g., *si pretium demus intra annum non solvam, duo alia addam scuta centum jam statutis*. Invalida obligatione, est invalida pœna; non vicissim. Pœna a iudice moderari potest, si debitor obligationem suam jam exequi cœperit in parte ². Clausula pœnalis obtinet etiam contra hæredes debitoris qui illam stipulavit; et tunc si res tribuenda est indivisibilis (vel divisibilis, sed uno tempore integra reddenda) uno hærede deficiente, pœnæ solutio potest peti vel tota ab hærede qui est in culpa, vel pro rata ab aliis cohæredibus ³. Si secus integra pœna solvenda est ab eo, qui suam non adimplet obligationem ⁴ — Addit lex: *Quando non*

1 « Per esempio: Muore Tizio e lascia l'eredi i suoi tre figli Carlo, Andrea e Tommaso; Carlo per una metà, Andrea e Tommaso per una quarta parte ciascuno. Essi possono percepire il credito o dovranno pagare il debito in proporzione dell'eredità, e quindi Carlo percepirà o pagherà il doppio di quanto spetta o incombe ai fratelli, a meno che il credito non sia ipotecato, chè allora dovrebbe il proprietario del fondo ipotecato pagare interamente il debito, salvo il regresso verso i coeredi (art. 1029). »

2 Art. 1200, 1230; C. A. 909 et 1336. C. G. 1126. C. S. 1179. C. P. 1203. C. M. 1279. C. T. 611. « Per esempio: Mi sono obbligato a darvi due cavalli, e a pagarvi 500 lire, se non adempio la mia promessa. Ve ne do uno che gradite; il giudice potrà ridurre la clausola penale a 250; questa riduzione è commessa all'arbitrio del giudice....; il giudice prende norma dalle circostanze. »

3 « Per esempio: Fu stipulato che Tizio non avrebbe eretto il muro di cinta che divide la sua casa da quella di Carlo, sotto pena di pagare a questi lire 3,000. Tizio muore, e Luigi, uno dei tre eredi, viola la convenzione; la somma della penale si può da Carlo domandare tutta dal contravventore Luigi, oppure lire 1,000 presso ciascuno erede. Se però la somma della penale fosse ipotecata, allora la somma si può domandare tutta dall'erede che ha quell'immobile dell'ipoteca; salvo sempre il regresso contro il colpevole. »

4 Tizio ha stipulato con Carlo di consegnargli nel corrente mese 300 bottiglie di vino di Marsala, sotto pena di lire 200 in caso di mancanza. Muore Tizio lasciando eredi Giovanni, Tommaso e Carlo; ciascuno di essi è tenuto per cento bottiglie; ma se Giovanni manca alla consegna della sua parte, egli solo dovrà le lire 300; e nulla dovranno gli altri che hanno compiuta la loro obbligazione.

risulta una diversa volontà dei contraenti, ciò che si dà anticipatamente, nella conclusione del contratto, si considera come una cautela per il risarcimento dei danni in caso d'inadempimento della convenzione, e si dice caparra. La parte che non è in colpa, se non preferisce di ottenere l'adempimento della convenzione, può tenersi la caparra ricevuta, o domandare il doppio di quella che ha data (articolo. 1217).

6. *Conditionalis*: *conditio est qualitas seu accidens quoddam contractui adjectum, quod illum suspendit vel resolvit ad incertum aut futurum eventum*. Suspendit contractum, donec eventus ille eveniat; contractum vero resolvit, casu quo talis eventus contingat vel non contingat. *Conditio semel verificata suum obtinet effectum a die initæ obligationis*; si ante verificationem creditor mortuus est, eo in casu illius hæredes succedunt in ipsius jura. Si vero contractus initæ sint sub conditione physice impossibili, v. g. si cælum manu tetigero, generatim nulli sunt et invalidi; nam uti fert vulgare adagium: *de re impossibili nulla est obligatio* (art. 1160) ¹. Quod etiam valet de conditione turpi seu impossibili moraliter, quæ nempe sit contra legem vel bonos mores, v. g., do tibi 100, si homicidium perpetraveris; certum est enim ante patrationem peccati nullam esse conventionem, et nullam parere obligationem; justitia non obligat ad illicitum: unde eo casu nec promittens tenetur dare pretium conventum, nec alter retinere potest pretium acceptum — Diximus *generatim*; nam excipe, si contractui matrimonii apponatur *conditio turpis vel impossibilis*: habetur in jure pro non adjecta, nisi sit contra substantiam matrimonii, quia tunc vitiatur contractum ². Item est si ea apponatur in testamentis ³; nemo enim præsumitur in morte nugari. Quæ dispositio probabilius valet etiam in foro conscientiæ, nisi constet testatorem revera voluisse voluntatem suam illi conditioni alligare.

367. *Quid (quæres) si opus turpe et illicitum pars una jam præstiterit? debetne altera solvere pretium promissum, et solutum poterit ab acceptante in conscientia retineri?*

R. Quoad meretricem commune est et certum cum d. Thoma, illam posse sibi meretricii pretium petere et retinere; *sed si superflue aliquid per fraudem vel dolum extorsisset, teneretur eidem restituere* ⁴. Dat enim meretrix usum sui corporis, qui pretio æstimabilis est: unde Jus civile ait, meretricem *turpiter facere*, quod sit meretrix; non *turpiter accipere, cum sit meretrix* ⁵. Et S. Pœnitent-

¹ C. A. 898. C. G. 1172. C. S. 1125. C. P. 1146. C. M. 1223. C. T. 567.

² Decr. Greg., l. iv, c. 7, *si condit.* V. Liguori, *Op. Mor.*, l. vi, n. 891.

³ *Cod. civ.*, art. 849; C. G. 900. C. M. 748.

⁴ 2, 2, q. 30, a. 7, et q. 63, a. 5. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 712. Et *Vindictiæ Alphonsianæ*, pag. 334 et seqq.

⁵ *Digest.*, l. xii, t. v *de condit. ob turpem vel injustam caus.*, lege 4, § 3. Idque etiam fundatur in concessione reipublicæ, ait Collet quod rei datæ dominium in meretricem

tiaria sequentem decisionem dedit 22 apr. 1822: *Mulier pœnitens non cogenda est, sed hortanda ut pretium meretricii, juxta prudentis confessarii judicium, eroget in usus pios.*

Agendo autem de aliis peccatis, v. g., pro patrato maleficio, furto, sacrilegio, homicidio, pro injusta sententia lata vel propugnata, pro adulterio, fornicatione, etc., duplex opinio. Prima cum Collet, Concina, Gousset et aliis probabiliter negat adesse strictam obligationem solvendi pretium, quia *pacta contra leges et bonos mores nullam vim habere indubitati juris est*¹; et sane peccatum non est vendibile: et si esset, non præstaret mala promissa servari². Secunda vero probabilior et communis sententia cum Alasia, Antoine, Billuart, Cajetano, Covarruvia, Croix, Lessio, Lugo, Vasquez et Viva docet teneri ex justitia promittentem solvere pretium, et contra accipientem tuta conscientia posse illud retinere. In quocunque enim contractu oneroso lex naturæ dictat, quod cum quis partem suam præstiterit, teneatur et alter implere suam. Verum quidem est, quod *in malis promissis fidem non expedit observari*; sed ante patrationem criminis. Revera solvere crimine patrato, per se malum non est.

ART. II. — *De obligationum probatione, effectibus et extinctione.*

368. Obligationum probatio: In foro civili ad fraudes præcavendas qui petit executionem alicujus obligationis a tertio susceptæ, eam probare debet aliquo ex argumentis ab ipsa civili lege præscriptis. Sunt autem:

1. *Scriptura publica vel privata* juxta diversitatem contractus. *Scriptura publica*, seu publicum instrumentum, ubi rite confectum (idest coram duobus testibus et a publico ministro, ac insinuatum) omnem facit fidem, et si transcriptum obtinet etiam contra tertium. Quod si actus nullius sit roboris ex incapacitate ministri, vel defe-

transfert tum in mulctam illius qui voluptatis nefandæ desiderio ardet, tum ad majora impedienda mala quæ ex meretricii ablatione consequerentur, ut notat Augustinus.

1 *Lege Pacta* de pactis c. 1. In hac sententia restituendum est acceptum juxta Sotum illi qui dedit; juxta Lessium probabilius pauperibus vel locis piis; absurdum enim est, ut illi fiat restitutio, quem leges potius punire intendunt.

2 Frassinetti acriter hanc sententiam tuetur contra theologos et canonistas pene universos; secus esset criminibus mercedem velle tribuere. Verum (ut rite observat ejus Adnotator) auctores de opere disserunt quod per se est pretio digno non vero de præmio quod operis fœditati rependatur. Finge amanuensem qui pacto pretio ingens volumen scelestæ quæque continens transcripserit; finge typographum qui inito contractu pestilens opus ediderit; finge causidicum qui rogatus diuturno studio et opere ad iniquam defendendam causam adlaboraverit. Profecto horum omnium scelus merito odio habebis et pœna dignum; at quod impensus labor (quatenus labor est in alterium gratiam susceptus) per se sit pretio æstimabilis, atque ideo post opus perfectum debeat qui se obligavit, laboris pretium rependere, quis negare queat?

et formæ, valet uti scriptura privata, seu ut simplex chirographum, si a partibus fuerit subscriptum, et ille actus confici etiam potuerit scriptura privata (art. 1305) ¹ — Ipsa autem *Scriptura privata*, quæ nempe privatim fit, semel admissa ab eo contra quem producit, vel a iudice, habet eandem vim ac scriptura publica quoad illos qui illam subscripserunt et eorum hæredes ². Verum si unus tantum se obligat ad dandam alicui certam pecuniæ summam vel rem pretio æstimabilem, ipse schedam totam exaret et subscribat: *o per lo meno* (addit lex) *è necessario che questi alla sua sottoscrizione aggiunga di propria mano un buono, od approvato, indicante in lettere per esteso la somma o la quantità della cosa* (art. 1325). Scriptura privata quoad nonnullos contractus authentica sit oportet, id est ut partium subscriptiones sint recognitæ a iudice, vel notario qui tamen illas authenticare nequit, si scriptæ non sint eo præsentem et duobus testibus. Ut vero obtineat etiam contra tertium, debet transcribi, depositari seu insinuari, ita ut data evadat certa, et fraudibus claudatur via (art. 1327) ³.

Transcriptio porro est modus quo, publici redduntur nonnulli actus a lege designati, et fit exhibendo illorum exemplar ut scribatur in tabulis Ufficii hypothecarii in Circumdario ubi bona, de quibus agitur sita sunt, vel ubi aperta fuit successio hæreditaria (art. 955, 1938). Magna est transcriptionis vis: nam 1) Qui bona fide aliquod immobile vel jus reale ad immobile acquisivit post decem annos a transcriptione, illud præscribit et suum facit (art. 2137). 2) Ipsa obtinet etiam contra tertium, etsi hic anterior sit in acquisitione, sed tamen contractum non transcripserit (art. 1942) ⁴; Transcriptio (cujus expensæ solvendæ sunt ab eo qui illam postulat, sed compensandæ a rei aquirente, nisi aliud cautum sit) differt ab inscrip-

¹ C. A. 887. C. G. 1317. C. P. 1107. C. T. 540. C. S. 5. 1271.

² Charta qua conficitur scriptura privata ordinariè debet esse munita publico sigillo (*bollata*) majoris vel minoris pretii juxta contractum vel actum diversitatem; secus et pretium sigilli et multa quæ non sit minor 25 libell. solvenda est. Attamen charta obsignata non est præscripta sub nullitate actus.

³ « Se la vendita della stessa cosa mobile è fatta successivamente a due persone, senza che ne venga intanto trasferito il possesso, quale delle due sarà preferita? la prima. Ma siccome la scrittura di vendita fatta per la seconda può essere antidatata, sorge la necessità di chiedere la data certa, quale dei due aventi causa sia primo, e quale secondo in ordine di tempo. » *Cattaneo*.

⁴ « Per esempio: Se una persona oggi vende a voi un podere, una casa, un usufrutto e simili, e domani li vende pure ad altra persona; e questa trascriva il suo titolo prima di voi, sarà esso l'assoluto proprietario del fondo, della casa, ecc., e non voi: e voi non potete più validamente né trascrivere né iscrivere il titolo d'acquisto: salvo solo a voi ogni ragion civile e penale contro il venditore se vi fu reato o delo (art. 2094). E ciò farà che generalmente parlando non si debba pagare il prezzo prima che siasi trascritto il titolo d'acquisto, se si dubita della moralità dell'alienante; e dopo di essersi anche accertato tanto della sua proprietà dell'immobile, quanto della libertà de' privilegi ed ipoteche del medesimo. » *Cattaneo, Rivarolo; it Cesano*, Della trascrizione secondo il regno d'Italia, *Torino* 1865. *

tione nam *transcriptio* est scribere in tabulis publicis contractum a nobis initum, ut notum fiat. Verum *inscriptio* est scribere in publicis tabulis hypothecam seu assecurationem debiti a debitore constitutam super aliquam rem im mobilem sui juris ¹. Item necesse est, ut initi contractus notificentur pro taxa solvenda (*all'ufficio del registro*); idque sub pœna pecuniaria ².

2. *Libri negotiatorum, tabulæ. et chartæ familiares ac tesseræ. Libri negotiatorum* fidem non faciunt quoad res suppositas contra personas quæ non negotiantur. Attamen a iudice deferri potest iuramentum tam contra commercatores quam contra non commercatores, ut veritas elucescat ³. Qui autem hosce libros (per decem annos conservandos) admittit, omnia acceptare debet in illis contenta, etsi sibi non faveant (*art. 1329*) ⁴ — *Tabulæ et chartæ familiares (registri et carte domestiche)* non prosunt illi qui eas descripsit; at fidem faciunt contra ipsum in iis casibus, in quibus formaliter annuntiant factam fuisse solutionem pecuniæ sibi debitæ. Item adnotatio creditoris apposita ipsi documento, fidem facit quoties eo tendat, ut liberet debitorem a solvendo, etsi non fuerit subscripta nec dies apposita (*art. 1327*) ⁵. — *Tessere* tandem fidem faciunt inter contrahentes, qui hoc probationis medio utuntur quoad merces minutas, uti solent lactarii, pistores, etc. (*art. 1332*).

3. *Actus recognitionis et ratihabitionis*, actus nempe quo debitor suam obligationem erga creditores recognoscit. Qui inservit ad impediendam præscriptionem; obtinet autem contra ipsum debitorem, ejusdemque hæredes et interesse habentes, nisi documento primitivo valeant probare intervenisse errorem (*art. 1340*).

¹ Quoad hypothecas vid. infra; de transcriptionis cancellatione vid. art. 1945.

² Hac de re vid. *Decreto Regio concernente la tassa di registro* 14 lug. 1866; art. 2: « La registrazione consiste nell'annotamento degli atti e delle trasmissioni nei pubblici registri a ciò destinati. » Actuum autem denuntiatio generatim fieri debet intra dies viginti; si tamen agatur de testamento infra quatuor menses a morte testatoris. Item intra quatuor menses a possessione capta a beneficiatis beneficii redditus sunt denun- tiandi, et intraduos menses succesivos taxa solvenda.

³ « Vale a dire, che potrà il giudice nei registri e libri dei negozianti riconoscere un principio di prova sufficiente per deferire il giuramento. » *Art. 1328*.

⁴ « Il vostro libro attesta che vi consegua lire 1,000; vi aggiunge però che me ne deste 600; non posso più farmi creditore di 1,000. » Vid. Cod. comm. articolo 14 et seqq.

* « Il segno di croce a norma del vigente codice non ha più alcun valore legale nelle contrattazioni private. Ciò è quanto venne già ripetutamente deciso. Nel pagamento di somme inferiori a L. 500, il segno di croce del creditore accompagnato dalle firme di due testimoni che hanno assistito al pagamento serve a preparare la prova testimoniale del fatto quando si renda necessaria. Nei rapporti però tra lo Stato ed i suoi creditori si è sentita la necessità di derogare al rigore del diritto civile. L'articolo 38 della legge 22 apr. 1869 sulla amministrazione del patrimonio dello Stato, e l'art. 431 del relativo Regolamento 4 sett. 1870 dichiara efficace il segno di croce fatto dal creditore alla presenza di due testimoni conosciuti dall'ufficiale che paga. Tali disposizioni si applicano anche ai Comuni in virtù dell'art. 230 della legge comunale. *Giornale delle leggi*, anno 4. » *

⁵ Cod. pœn., art. 350 gravissime punitur qui privatas scripturas adulterat.

4. *Partis confessio*; judicialis est vel extrajudicialis, prout in judicio vel extra emittitur. Plenam fidem facit contra confitentem qui se valeat obligare; dividi tamen nequit in ejus detrimentum, sed tota qua est admitti debet ¹. Poterit autem revocari si intervenerit error facti, non ob errorem juris ² (art. 1355).

5. *Præsumptio*, quæ nihil aliud est quam consecrarium quoddam quod lex vel judex prudentia sua deducit a facto notorio ad ignotum ³. Legalis præsumptio contra quam ordinarie nulla probatio admittitur, respicit vel quædam facta quæ annullat, vel quasdam circumstantias vi quarum de proprietate decernit, vel aliquam sententiam quam firmat (art. 1350) ⁴.

6. *Probatio per testes*: ordinarie non admittitur quoad conventionem 500 libellas excedentem, quamvis excessus a fructibus provenierit ⁵. *Non è pure ammessa tale prova contro o in aggiunta al contenuto in atti scritti... ancorchè si trattasse di somma o valore minore di lire cinquecento* (art. 1341) ⁶. *Nè può essere ammessa la prova testimoniale sopra la domanda di somma anche minore di lire 500, quando sia dichiarato che tale somma è residuo a parte di un credito maggiore, il quale non è provato per iscritto* (art. 1344). Diximus ordinarie, nam probatio per testes admittitur, etsi agatur de valore qui superet libellas 500: 1) Si adsit aliquod vel leve initium probationis scriptæ ⁷. 2) Si agatur de quasi-contractu, delicto

¹ « Mi chiamate in giudizio per farmi pagare lire 4,000. Mi confesso debitore; ma che già ne pagai la metà. Non potete dividere la mia confessione ammettendo la prima, rigettando la seconda. » Vide *Cod. proc. civ.*, art. 165, 218, etc.

² « Per esempio: Devo lire 1,000 a Tizio; Cajo suo nipote mi stringe al pagamento, ed io credendolo erede di Tizio confesso il debito; potrò ritirare il mio denaro, se verifico che Cajo non è altrimenti l'erede di Tizio; è *error di fatto*. Invece se confesso il mio debito di lire 3,000 verso Luigi e vengo condannato, non posso più ritirare la confessione allegando, che il debito era prescritto, e che ignorava il disposto della legge in proposito; è *error di diritto*. »

³ « Così la quitanza del pagamento d'una seconda rata d'interessi dà a supporre che sia stata già pagata la precedente. »

⁴ « *Quædam facta*, p. e.: una donazione fatta al padre d'una persona incapace, si presume fatta per l'incapace, e si annulla. *Quædam circumstantiæ*: per esempio, un muro che serve di divisione tra cortili, giardini e recinti nei campi, ambi recinti in totale, si presume comune. *Aliqua sententia*: cioè se la causa sia stata giudicata irrevocabilmente, si presume vera senza che possa venir ammessa prova in contrario, secondo l'assioma *res judicata pro veritate habetur*. »

⁵ Art. 1342. « Se chieggo, per esempio, un capitale di 490 lire e 30 lire d'interesse arretrato, siccome agirei per 520 lire, la prova testimoniale vuol essere rejeta. »

⁶ « *Contro*: p. e., se l'atto contenesse la clausola che dovesse il debito produrre interesse; e colla prova testimoniale si volesse provare il contrario. *In aggiunta*: p. e., se si volesse provare che gli interessi si sono convenuti, sebbene non sia fatto alcun cenno nella scrittura. »

⁷ « Un telegramma può valere per un principio di prova scritta, se è ammesso o provato che proviene da colui contro del quale s'invoca. Senza questa ammissione o prova il telegramma in se stesso non val nulla; giacchè l'ufficio telegrafico che lo spedisce, non si accerta dell'identità della persona del mittente » *Giornale delle leggi*, 1871. *

aut quasi-delicto. 3) In depositis necessariis causa incendii, ruinæ, naufragii, vel apud cauponas aut vectores. 4) In casu inopinato, quo non potuit actus scribi, vel scriptus fuit amissus. 5) Favore uxoris aut filiorum hæredum circa res ipsis debitas titulo donationis aut successionis (art. 1445). 6) In rebus commercii, si probatio a iudice admittatur (Cod. Comm. art. 92).

7. *Juramentum*, quod semper personaliter præstandum est. Aliud est *decisorium*, quod in iudicio ab una parte alteri deferitur, ut inde lis finiatur, Et potest deferri generatim in quolibet specie controversiæ civilis; excipit lex: *Non si può deferire sopra un fatto delittuoso*¹; nè sopra una convenzione, per la cui validità la legge esige un atto scritto; nè per impugnare un fatto che un atto pubblico attesti seguito avanti l'ufficial pubblico che l'ha ricevuto (art. 1364)². Aliud est *suppletorium*, seu *delatum a iudice* vi officii sui, qui tamen non potest illud deferre, si petitio et exceptio sint vel plene probatæ, vel omni probatione destitutæ³. Nam si plene probatæ, evadit inutile juramentum; si vero omni probatione sint destitutæ, juramentum temere indicitur.

Diximus: *in foro civili* hæc esse probationum argumenta; qui enim certus est, se valide contraxisse, nec suam adimplevisse obligationem, tenetur in conscientia ad satisfaciendum, etsi legaliter altera pars probare non possit sibi nondum fuisse satisfactum. Quæ enim hic requiruntur probationes necessariæ non sunt ad contractus valide perficiendos, sed ad comprobandum illos jam esse perfectos: uno verbo solemnitates hic præscriptæ non faciunt conventiones, sed probant jam factas; si igitur probatio jam certo habeatur, frustra quæstio instituitur. Hinc si tu scriptura contractum legitime iniisti, etsi compars nequeat probare, quia scriptura in incendio periit, adhuc in conscientia ligaris.

369. Obligationum Effectus: Etsi quilibet contractus suos habeat speciales effectus juxta cujuscunque naturam, omnes tamen reguntur generalibus Juris regulis, quarum præcipua est, ut qui aliqua obligatione devincitur, teneatur illam complere tempore definito, sub conditione, si eam non adimpleat, resarciendi damna et lucra amissa compensandi; nisi intervenerit vis aut casus fortuitus. Quoad hanc compensationem, dicimus:

¹ Sarebbe immorale l'ammettere il giuramento sopra fatti che costituiscono un delitto. Cod. spieg.

² « Per esempio: Sul pagamento della somma attestata nell'atto notarile versata alla presenza del notaio. » Ceterum de juramenti forma, præstatione, revocatione, dispensatione etc., vide Cod. proc. civ., art. 220 et seqq. Item quæ disputavimus, De juramento; et Lib. IV de juramento fidelitatis.

³ Petitio dicitur, cum actor ad juramentum provocat reum; exceptio vero, cum reus opponit, ne iudex actoris provocationi cedat (art. 1362 et seqq.). C. A. 1412. C. G. 1235. C. S. 1188. C. P. 1212. C. M. 1289. Et art. 252 et seqq. Cod. proc. civ., ubi agitur de probationibus per peritos.

1. Si obligatio contractus sit certa pecuniæ summa tradenda, si ea tradita non fuit, ex lege civili compensatio consistit in solutione usurarum (vulgo *interessì*), juxta taxam legis (quin teneatur creditor probare damna, quæ passus est). Hæc autem solutio debetur a die judicialis petitionis, nisi lex declaret usuras statim decurrere pleno jure. Porro casus in quibus ex legibus civilibus usuræ debentur ipso jure sunt: 1) Summa residua debita a tutore, rationibus redditis. 2) Dos a die, quo fuit a promittentibus constituta: item dos restituenda a die soluti matrimonii. 3) Summa promissa a socio societati; item summa quam solvit fidejussor. 4) Anticipationes a mandatario factæ. 5) Legatum a morte testatoris, si fructificet, vel factum sit titulo alimentorum. 6) Quoties vendita res fructus producit. Quæ civilis legis determinationes generatim loquendo locum habent probabilius etiam in conscientia (quin attendatur, an revera evenierit damnum); cum id conferat ad bonum publicum occurrendo omnibus anxietatibus ex parte creditoris et fraudibus ex parte debitoris. Imo evenire potest casus, in quo liceat excedere taxam legis, v. g., si debitor fraudulenterolvere renuat tempore debito, et inde creditor majus patiatur damnum; tunc si non civilis lex, certe ratione conscientiæ debitor de tali damno tenetur.

2. Si materia contractus non sit pecunia, sed alia res, tunc si compensatio sit a partium conventionem determinata, ipsi standum est. Secus compensanda sunt, dolo non interveniente, tantum damna prævisa vel quæ potuerunt prævideri tempore contractus, cum tunc nulla adsit culpa¹. At interveniente dolo, sunt compensanda omnia damna quæ directe sequuntur ex contractus inexecutione².

370. **Obligationum extinctio**³: Obligatio rescinditur:

1. *Solutione* ipsius debiti, uti patet; attamen non valet solutio, si creditor est incapax ad accipiendum, nisi probetur in ejus utilitatem factam solutionem cessisse. Si autem creditor injuste renuat solutionem accipere, debitor potest illam judicialiter deponere, et ex tunc omnis ejus obligatio extinguitur⁴. Ad solutionem revocatur etiam *cessio bonorum*, et est cum quis solvendo impar, omnia bona sua cedit creditoribus (*art.* 1238 et seqq.).

2. *Novatione*; quæ non præsumitur, sed probari debet. Evenit quando vel nova erga creditorem constituitur obligatio, veteri ex-

1 « Per esempio; Vendo a Tizio una botte che riteneva buona, ma è guasta, ed il vino postovi diventa guasto; io non sarò tenuto che pel valore della botte, giacchè ignorando che fosse guasta, non vi fu dolo. » *art.* 1223.

2 « Così nel surriferito esempio, se io sapea della botte guasta, sarò tenuto anche pel valore del vino; ma non per quel guadagno che avrebbe ricavato il compratore vendendolo. » V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 704; et Carriere, *De contract.* n. 288.

3 Obligatio solvitur etiam debiti *remissione* et *compensatione*, de quibus erit *De Restitutione*; item *præscriptione* et *conditione resolutive*, de quibus, supra.

4 Vide circa modum depositionis *Cod. proc. civ.*, *art.* 902 et seqq.

tincta: esset si quod tu mihi debes ex empto, paciscamur ut ex tunc mutuum habeas¹; vel novus debitor substituitur antiquo qui ideo a creditore liberatur; vel antiquo creditori novus subintrat (*art. 1267*). Cod. civ.

3. *Confusione*, idest debiti et crediti in eandem personam reu-
nitione, uti esset si creditor fiat hæres sui debitoris (*art. 1296*).

4. *Rei debitæ interitu*, si agatur de re certa et determinata, quæ absque culpa debitoris interierit, ut est, v. g. talis equus: cessat obligatio debitoris, si equus ille pereat, nisi ipse se obligaverit etiam ad casus fortuitos. Aliud dicendum, si agatur de debito rei indeterminatæ; nam genus non perit: unde si tibi promiserim non unum ex meis equis, sed equum in genere, manet obligatio, etiamsi omnes equi mei perierint, et teneor emere alium equum, quem tibi tradam². Ceterum, quocunque modo res furto ablata perierit, nunquam liberat furem ab ejus pretio reddendo (*art. 1298*).

5. *Actione nullitatis vel rescissionis*. Nulla declaratur obligatio si defecerit in substantialibus, ut si intervenerit dolus, vis, error in re substantiali. Rescinditur si intervenerit læsio (vel metus injustus), gravis tamen; alioquin vix ullus contractus firmus esset³. Unde licet in conscientia semper adsit obligatio corrigendi excessum, ne quis ex alieno locupletetur; attamen si læsio non sit gravis, rescissio in judicio non admittitur. Ipsa autem nullitatis et rescissionis actio per quinque annos durat, nisi aliter cautum sit: quod tempus quoad vim et metum incipit a die ejus cessationis; quoad errorem vel dolum a die, qua illorum cognitio habita fuit. Quod vero pertinet ad interdictos et inhabilitatos a die qua interdictio vel inhabilitas cessavit; quoad minores a die qua majorem ætatem adepti sunt; quoad uxores a die soluti matrimonii (*art. 1300*)⁴.

Actio nullitatis admittitur: 1) Si non fuerint observatæ solemnitates, quæ speciatim lex præscribit pro singulis contractibus; 2) Si minor non emancipatus actum perfecit sine illius concursu, qui ipsum legitime repræsentat; 3) Si minor emancipatus a se ipso actum perfecit sine suo curatore. Non poterit tamen obligatio impugnari, si minor dolose hanc suam qualitatem occultaverit: imo æquiparatur majori, si agatur de illius delicto aut quasi-delicto. Ceterum nemo jus habet, ut sibi restituatur quod tribuit minori, interdicto aut inha-

1 « I privilegi e le ipoteche del credito anteriore non passano in quello che gli è sostituito, se il creditore non ne ha fatto espressa riserva (*art. 1274*). »

2 « Se l'oggetto dell'obbligazione non fosse determinato che quanto alla specie, il che chiamano gli autori *obligatio generis* (per esempio, se io vi dovevo 50 sacchi di grano, 3 botti di vino), la mia obbligazione non potrebbe dirsi estinta per la perdita della cosa dovuta, giacchè le specie non periscono: *genus nunquam perit*. »

3 Erat gravis læsio sive dimidium justii pretii excedat, et dicitur enormis; sive excedat duas tertias partes aut eas æquet tantum, et dicitur læsio enormissima.

4 C. S. 1238. C. P. 1285. C. M. 1363. C. G. 1304. C. T. 663.

bilitato aut uxori, si conventio nulla declarata fuerit, nisi probetur solutum in dictorum commodum cessisse (*art. 1303*). Quod tandem pertinet ad rescissionem causa læsionis, ejus actio proponi nequit, etsi agatur de minoribus, nisi id lex expresse declaret (*art. 1380*)¹.

CAPUT SECUNDUM

De contractibus in genere.

371. Contractus in genere: Contractus (sic dictus, quia duorum vel plurium voluntates in unum veluti trahit) sumitur late vel stricte. Late idem est ac pactum seu pactio, ac definitur: *duorum pluriumve in idem placitum consensus*. Stricte vero acceptus definitur: *conventio, qua duo vel plures se obligant ad aliquid dandum aut faciendum aut omittendum*². Contractus saltem duos supponit, cum nemo secum contrahere possit: hinc simplex promissio unius, ab alio non acceptata, nullam parit obligationem.

372. Contractus dividitur præcipue:

1. In *nominatum* et in *innominatum*. Contractus nominati sunt qui habent speciale nomen, uti emptio, venditio. Innominati qui carent nomine speciali; sed retinent genericum contractus vocabulum. Istorum autem classes ex romana lege quatuor numerantur, nempe: *do ut des; do ut facias; facio ut des; facio ut facias*.

2. In *purum* seu *simplicem*, et non *purum* seu *qualificatum*. Purus absolute fit: v. g. vendo tibi equum. Non puro adjungitur aliqua conditio, ut promitto tibi 100 scuta, si lauream consequeris.

3. In *formalem* et *virtualem*. Ille adnexum habet expressum contrahentium consensum: ut si expresse duo contrahant de aliqua re. Iste vero est contractus, in quo implicite tantum suscipitur obligatio justitiæ ex susceptione nempe alicujus muneris: et hic dicitur *quasi-contractus*.

4. In *bilateralem*, et *unilateralem*³. Bilateralis in quo uterque contrahentium obligantur, ut in venditione; unilateralis, in quo unus tantum obstringitur, ut in donatione. Primus vocatur etiam *onerosus* (*a titolo oneroso*); quia onus importat ex parte utriusque. Alter

¹ « Per esempio: Nella divisione di eredità, quando la lesione oltrapassi il quarto a danno del coerede (*art. 1038*); e nella vendita di un immobile se oltrapassa la metà a sacrificio del venditore (*art. 1520*). »

² In novissimo Codice *art. 1098* definitur contractus: *il contratto è l'accordo di due o più persone per costituire, regolare o scogliere fra loro un vincolo giuridico*. C. A. 859, C. S. 1055. C. G. 1101. C. P. 1069. C. T. 518.

³ Bilateralis dicitur *synallagmaticus*, a græco *syn* simul, et *allasse* contrahere.

gratuitus, lucrativus (a titolo gratuito); quia vergit in utilitatem unius tantum, quin hic erga alterum obligetur.

5. In *principalem* et *accessorium*; principalis, qui independenter ab alia conventionē, et ideo de se subsistit, ut venditio; accessorius qui ab alia pendet conventionē quam supponit, ut fidejussio.

6. In *solemnem*, ad cuius valorem requiritur specialis formalitas a lege præscripta, v. g., scriptura publica, homologatio. Et *non solemnem*, qui subicitur tantum dispositionibus generalibus. Primus dicitur etiam *vestitus*, secundus *nudus*.

7. In *realem* et *consensualem*: realis qui non perficitur nisi per rei, de qua convenitur, traditionem: uti est pignus, commodatum, mutuum, depositum. Consensualis qui solo contrahentium consensu completur, ut locatio¹.

ART. I. — *Necessaria requisita ad validitatem contractuum.*

Ad contractuum validitatem quatuor essentialiter requiruntur: 1) Contrahendi *capacitas*; 2) Contrahendi *consensus*; 3) *Res* apta, ac determinata; 4) *Causa* ad se obligandum.

373. Contrahendi capacitas: Contrahendi capax est, qui sufficiens animi iudicium habet, neque a lege prohibetur. Ob defectum iudicii prohibentur contrahere qui habituali detinentur imbecillitate, amentia vel furore. A lege autem prohibentur minores, interdicti, surdomuti ac cæci a nativitate, et uxores; sub datis limitationibus². Attamen contractus ad quos prædicti inhabiles declarantur, non videntur omnes esse ipso facto nulli; nam variæ adsignantur regulæ pro eorum rescissione: quod probat æquitate naturali servata, valere quousque rescindantur. Imo qui cum dictis personis contraxerunt opponere nequeunt talem incapacitatis defectum (si excipiantur legaliter interdicti); cum in illorum beneficium rescissio inducta non sit (*art.* 1107).

Item determinati contractus cum determinatis personis prohibentur; nempe 1) *Conjugibus*, qui matrimonio perdurante, nequeunt sibi

¹ In *contractum bonæ fidei*, et *stricti iuris* solet etiam dividi contractus. Hic bona fides sumitur pro bono et æquo; unde contractus bonæ fidei est qui non ex rigore verborum accipitur, sed ex benigna interpretatione: ut evenit in deposito, contractus vero stricti iuris est, in quo id unum spectandum est, de quo expresse fuit conventum, puta in donatione scripta, in mutuo, etc. Hæc tamen distinctio non amplius videtur obtinere ex Cod. omnes art. 1124, ex quo contractus non solum obligant ad ea, quæ in iis exprimuntur; sed etiam ad omnia eorum consectaria, quæ postulant æquitas, usus, vel lex; ideo omnes sunt contractus bonæ fidei.

² Vide supra de uxoribus, minoribus, interdictis, surdis et cæcis.

³ Art. 1104. C. A. 865, C. G. 1124. C. S. 1079. C. P. 1071. C. R. 53. V. *Cod. pén.* art. 22. Et *Cod. proc. civ.* art. 836.

⁴ C. A. art. 275. C. P. 154. C. T. 111, 112, 523.

invicem donare nisi actu ultimæ voluntatis (*art. 1054*). 2) *Sponsis* qui bonorum societatem universalem secum inire prohibentur (*art. 1433*). 3) *Genitoribus* quoad bona filiorum sub patria eorum potestate; 4) *Tutoribus* et *curatoribus* cum suis administratis. 5) *Iudicibus*, *notariis*, *cancellariis*, *advocatis* et *procuratoribus*, quibus pacta interdiciuntur circa*res, de quibus agunt causam (*art. 1457*).

374. Consensus in contrahente: Consensus est veluti anima contractus; contractus enim est duorum vel plurium in unum conventio: at nulla conventio sine consensu. Qui consensus debet esse:

1. *Internus* et *verus*. Requiritur nempe, ut contrahens veram habeat voluntatem explicitam vel implicitam sese obligandi¹. Hinc in jure: *stipulatio quæ verbis fit, nisi habeat consensum, nulla est*. Et sane: ideo contrahens dicitur obligari, quia vere et ex animo vult in se obligationem suscipere². 2) *Liber ac plene deliberatus*, ita ut contrahens agat cum ea advertentia, quæ ad peccatum grave requiritur. Secus non esset nisi voluntas imperfecta, quæ strictam obligationem parere non posset: hinc nullus esset contractus initus a perfecte ebrio. 3) *Exterius manifestatus*, talis nempe, ut consensus unius possit ab alio cognosci et acceptari: est enim actus humani commercii, atqui talis esse nequit nisi exterius manifestetur. 4) *Mutuus*, quia contractus est conventio saltem duorum: hinc necesse est, ut ambo consentiant, id est ut consensus unius partis ab altera acceptetur³.

375. Quænam (quæres) adversantur consensui in contractibus? Adversantur: error dolus et metus. 1) *Error* est æstimatio unius pro alio; *errare enim, ex Augustino, est aliud pro alio putare*⁴. 2) *Dolus* est astutia, seu calliditas: duplex distinguitur positivus et negativus: *positivus*, si contrahere volens aliquid agat ad alium decipiendum⁵; *negativus*, si dissimulet aliquid ex quo nascatur alterius desceptio. 3) *Metus* est trepidatio mentis ob malum imminens: duo igitur importat metus, et periculum mali et trepidationem mentis.

Error in contractu: Si error versetur circa contractus sub-

¹ Dixi *explicitam* vel *implicitam*; quia sufficit, ut quis velit aliquid, cui obligatio ex natura sua inhæreat. Sic qui iudicis officium suscipit, censetur *implicitè* velle se obligare ad justas edendas sententias, quia hæc obligatio officio illi inhæret.

² *Digest.*, l. ii, t. 4 de pact. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 709.

³ * Probabilius ad validitatem requiritur, ut acceptatio notificetur alteri parti, nec ufficit sola acceptatio; ideo si contractus fiat per litteras, tunc validus efficietur quando esponsio acceptantis notificata sit scribenti; quare ante notitiam acceptationis, potest contractus revocari. « Siccome tra presenti vuol esser dato e inteso sciambevolmente il consenso affinché ne risulti l'accordo in *idem placitum*; così tra assenti si hanno per contingentisi i due consensi necessarij alla conclusione del contratto, solamente quando il proponente abbia ricevuto la risposta orale o scritta dell'accettazione, di guisa che risulti quel punto di tempo in cui la espressione dei due consensi si è incontrata e rimase conosciuta. » *Cassazione di Torino*, 22 dic. 1872. *

⁴ Causa 22, q. 2, c. 6., V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 714.

⁵ *Digest.*, l. iv, t. iii, l. i, § 3. Et punitur ex *Cod. pæn.* art. 626 et seqq.

stantiam, uti si quis emat vitrum credens esse gemmam, contractus invalidus est; quia error circa contractus substantiam impedit consensum, cum illa sit tota ratio consentiendi ¹. Si vero error versetur *circa accidentia*, v. g. si emerim equum decennem putans esse quinquennem, valet in opinione communi et probabiliori contractus, etsi accidentia illa dent causam contrahendi; quia remanet quod est substantiale ². Excipe, nisi ipsa qualitas in contractum sit expresse deducta; quia tunc transit in rei substantiam. Si tandem error versetur *circa personam* contractus est nullus, quando qualitas personæ fuit principalis contrahendi causa, ut si nummum aurerum præcise dare intendas Petro, et dones Paulo: error enim rei substantiam ingrederetur (*art.* 1109) ³.

Dolus in contractu: Dolus invalidat contractum, si evidenter colligatur ipsum totam illius causam fuisse, adeo ut pars una minime contraxisset, si non intervenisset dolus ex altera parte; tunc liber consensus non habetur ⁴. Dolus tamen non præsumitur, sed probandus est: quod generatim valet etiam de errore et vi, cum actus semper supponatur positus juxta regulas præscriptas.

Metus in contractu: Si metus seu vis sit levis, contractum non invalidat, neque probabilius rescindibilem facit; quia talis metus non impedit, quominus in contractum vere et libere consentiatur: hinc in jure, *vani timoris justa excusatio non est* ⁵. Item est si metus sit gravis sed juste incussus, quia nulla intercedit injuria. Si vero sit injuste incussus, communissime et probabilius cum d. Thoma docent, ordinarie loquendo, talem contractum esse validum, sed rescindibilem ex parte illius, qui passus est metum. *Validus*, quia non invalidatur, neque Jure naturæ, cum metus hic non tollat voluntarium omnino, sed faciat tantum ut contractus fiat cum repugnantia; neque jure positivo, quia jus civile præcipit judi-

¹ Illud est habendum ut substantiale, vel cui stricte alligatus est consensus; vel cujus defectus rem contractus facit ad intentum inutilem, aut tollit omne motivum consentiendi.

² Nec refert, quod eo remoto, contractus non fuisset initus, nam in contractibus non attenditur quod factum fuisset, sed quod factum fuit: alioquin non sine maxima societatis perturbatione contractus pauci subsisterent. At tenetur deceptor damna omnia compensare. V. Liguori. *Opus Mor.*, l. III, n. 715.

³ Error personæ generatim non invalidat contractum; « per esempio: quando si vuol vendere o comprare un immobile o merci, è irrilevante la qualità della persona colla quale si contratta; la cosa e il prezzo è la causa principale della convenzione. » Aliquando tamen invalidat: « se invece credendo di contrattare con un celebre scultore io convengo una somma pel prezzo d'una statua che gli commetto, e rilevo che mi sono diretto ad uno scultore mediocre che porta lo stesso nome, questo contratto sarebbe nullo per mancanza di consenso, avendo avuto speciale considerazione all'abilità che dovea aver la persona pel contratto (*art.* 1110). »

⁴ Art. 1115; et Cod. pœnal. art. 626 et seqq.

⁵ Salmanticenses excipiunt contractum sponsalium; quæ ex metu etiam levi inita scindi possunt per judicis sententiam, ex maxima libertate quam sponsalia requirunt. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 718. V. *Vindictæ Alphonsianæ*, pag. 789.

eibus ut tales contractus rescindant, quod supponit eos esse validos. *Rescindibiles* tamen ex parte illius qui passus est metum, ratione injuriæ illi irrogatæ ¹.

Diximus *ordinarie loquendo*, talem contractum esse validum; quia excipiuntur præcipue sequentes contractus, qui celebrati ex metu gravi injuste incusso sunt invalidi ipso canonico Jure: 1) Matrimonium, et probabilius etiam sponsalia; nam connexorum idem debet esse judicium. 2) Professio religiosa. 3) Electio Papæ. 4) Traditio rerum ecclesiasticarum. 5) Jurisdictio ecclesiastica per metum acquisita. 6) Absolutio a censuris. 7) Renuntiatio ecclesiasticorum Beneficiorum ² — Notandum autem ex ipso etiam jure civili: 1) Ad gravitatem metus rationem habendam esse ætatis, sexus, etc. 2) Nihil referre sive ille a contrahente sive ab alio incutiatur; si incutiatur ipsi contrahenti, vel ejus uxori aut marito, aut illius ascendentibus vel descendentibus. Quoad alias personas judicis erit pronuntiare, habita ratione circumstantiarum. 3) Non dari locum rescissioni, si metum passus ratum habuerit (etiam implicite) contractum, vel labi sinat tempus ad illum impugnandum, quod est regulariter quinquennium a die metus cessationis (*art. 1112, 1300*).

Quid (dices) de metu reverentiali in contractu? Metus tantummodo reverentialis, qui concipitur erga personas reverentia dignas, qualis esse solet metus filii erga parentes, subditi erga Principem, uxoris erga maritum, clerici erga Episcopum, contractum non invalidat ex Codice civile (*art. 1114*). Ceterum pro foro interno merito distinguunt: si subditus operatur ex sola reverentia superiori debita, subsistit contractus. At si hæc ejus reverentia induat timorem alicujus gravis damni imminentis ex inobedientia, v. g., diuturnæ indignationis, potest in conscientia irritari. Quod verius dicendum est etiam de precibus importunis, si minas includant.

376. Res ad contractus validitatem: Ut res ad contractum censeatur apta requiritur, ut sit:

1) *Possibilis*, nam impossibile nulla obligatio; quod si res ex parte tantum sit possibilis, valet contractus pro hac parte, si dividi queat; quia utile non debet per inutile vitari. 2) *Honesta*, ut neque legibus neque bonis moribus adversetur: nam *quæ legibus, aut bonis*

¹ *Digest.*, l. iv, t. ii, lege 21. Qui tamen metum gravem passus est, potest in conscientia pro suo arbitrio etiam sine auctoritate judicis contractum rescindere: quod si alter renuat, potest occulte sibi compensare. Ita communiter, et ratio est: qui metum injuste incussit, injuriam intulit, unde tenetur istum in priorem statum restituere et alter jus habet id exigendi. Quod autem hic uti debeat opera iudicis, est tantum modus a lege præstabilitus ad facilius jus suum consequendum, a quo quidem modo sæpe adesse potest causa excusans, v. g., impensæ, difficultas probandi in foro externo, etc. Quod valet etiam de metu reverentiæ, si ei adjiciantur verbera aut minæ, aut diuturna indignatio sive torvus aspectus, dura verba, etc., quæ vere mali gravis timorem immittant, ut jam supra notavimus. V. Liguori, *Opus, Mor.*, iii, n. 717.

² V. Liguori, *Op. Mor.*, l. vi, n. 844; et l. iii, n. 716.

moribus adversantur, ea nec nos facere posse, credendum est. 3) *Determinata* saltem in specie, secus contractus esset illusorius: hinc si non constat, an in contractum deducatur vinum vel frumentum, contractus est nullus. Attamen non officit quod ignoretur quantitas, modo ex adjunctis determinari possit ¹. 4) *Propria tradentis*; quia illa, quæ nostra non sunt, nequeunt a nobis in obligationem deduci. 5) *In civili commercio*, quæ ideo æstimari possit; secus non esset apta ad contractus: hinc irritus est contractus de domo quæ tempore quo venditur, combusta fuit; quod non existit, nullam habet æstimationem. Ceterum etiam res futuræ constituunt objectum contractus, ut si quis venderet uvas anni advenientis; et sane spes rerum futurarum est prætio æstimabilis. Attamen omne pactum circa successionem hæreditariam personæ viventis in lege nullius est roboris; et merito ne locum præbeat captandæ mortis alienæ (*art. 1118*).

377. Causa in contractibus: Conventio valida est, etsi causa non fuerit expressa; ea enim semper legitime præsumitur, donec non probet contrarium qui se obligavit. At si causa sit quidem expressa sed sit nulla, falsa, illicita, est invalida conventio: quia deficit in substantiali. Causa *nulla* est, quando ratio, ob quam quis se obligavit, non subsistit, ut si donaveris 100 Titio intuitu illius initi matrimonii, et matrimonium non fuerit initum. Causa vero est *falsa*, si ea non sit nisi apparens; ut si Titio debeas 100 ex testamento patris tui, et tribuas; sed postea invenias posterius testamentum, in quo a tali solutione liber es. Tandem causa est *illicita*, si opponatur vel legi civili, ut est ordinarie obligatio non nubendi; vel bonis moribus ut si aliquid tribuas judici ut male judicet; vel bono publico, ut esset omnis conventio circa statum personarum, v. g., ut quis habeatur uti legitimus, cum non sit; vel uti major, cum adhuc sit minor (*artic. 1119*).

378. Quæres: *Quid si contractui juramentum accedat?*

R. Si contractus sit Jure naturæ irritus, juramento non firmatur: juramentum sequitur naturam actus; sed actus invalidus est, ergo et juramentum. Idem communius dicunt cum Billuart, si contractus sit ipso facto irritus de Jure positivo; ratio quia lex irritans agit ex motivo boni communis. Quod extendunt etiam ad contractus rescindibiles, si rescindibilitas inducta sit ob bonum publicum: hinc non

¹ Art. 1117. C. A. 878. C. G. 1126. C. S. 1080. C. P. 1096. C. M. 1175. C. T. 532. « *Basta che la cosa sta determinata nella specie*: per esempio, se mi obbligo a darvi un cavallo, l'obbligazione è valida, e così vi darò un cavallo ordinario e comune. Ma se fosse solo determinata quanto al genere, il contratto sarebbe nullo, per esempio, se vi promettessi un animale.

« *Può essere incerta la quantità*: per esempio, se mi obbligassi a darvi del grano in genere l'obbligazione è nulla, la qualità essendo troppo incerta, e potendo liberarmi con qualche esigua quantità di grano. Ma se vi prometto del grano per il nutrimento di un anno, l'obbligazione è valida potendo essa farsi determinata. »

valent juramenta uxorum, minorum, etc., ad firmandos contractus, quos ex lege ipsi possunt rescindere; secus mali homines eos de facili ad illa inducerent (M).

ART. II. — *De contractuum effectibus et interpretatione, de quasi-contractu, de delicto, et quasi-delicto.*

379. Effectus contractus: Effectus e contractu valido prosiliens est perfecta obligatio, quæ in contractu bilaterali utrumque contrahentem afficit: in unilaterali non afficit, nisi alterutrum; contractus enim est conventio inita animo contrahendi obligationem ad aliquid juxta naturam conventionis ipsius. Quæ obligatio non revocatur nisi mutuo contrahentium consensu, aut ex dispositione legis: ita lex civilis tribuit venditori alicujus immobilis jus rescindendæ venditionis, si ultra dimidium pretii fuerit læsus (art. 1123, 1529). Hæc insuper notat: 1) *I contratti devono essere eseguiti di buon fede, ed obbligano non solo a quanto è espresso nei medesimi, ma anche a tutte le conseguenze che secondo l'equità, l'uso o la legge ne derivano* ¹ (articolo 1124). 2) *Nei contratti, che hanno per oggetto la traslazione della proprietà o di altro diritto, la proprietà o il diritto si trasmette e si acquista per effetto del consenso legittimamente manifestato, e la cosa rimane a rischio e pericolo dell'acquirente, quantunque non ne sia seguita la tradizione* (art. 1125).

380. An (quæres) *contractus initus sine solemnitatibus extrinsecis seu forma a lege tantummodo civili præscripta nullus sit etiam in foro conscientie?*

R. Nomine formæ seu solemnitatum hic intelliguntur conditiones, quæ ex legum humanarum præscripto in contractu adhibendæ sunt. Aliæ sunt *accidentales*, quæ pertinent tantum ad majus complementum, quæque proinde omissæ actum non invalidant: de quibus nulla quæstio. Aliæ sunt *substantiales*, quæ ex legum vi sic pertinent ad substantiam contractus, ut omissæ illum invalident: hinc natum est illud axioma: *forma dat esse rei, ex forma non servata resultat nullitas actus*. Talis est conditio, ut nonnulli contractus fiant coram tot testibus, coram notario vel alia persona legaliter ad id deputata. De hisce triplex est Theologorum sententia.

Prima cum s. Antonino, Molina et Sa, docet contractum nullum in foro civili quia legali forma destitutum, adhuc obligare in foro

¹ « *Equitas*: Così se un sarto si obbliga a farmi un abito, l'equità vuole che io non possa dispensarmi dal prenderlo per qualche capriccio mio particolare. *Consuetudo*: Così per dar congedo al mio colono devo osservare l'uso dei luoghi. *Lex*: Così nella vendita sarò tenuto di guarentire il mio acquirente da ogni evizione; e ciò sebbene nulla siasi espresso a tale riguardo nel contratto. » Cod. civ., art. 1124; C. A. 915. C. G. 1156. C. S. 1019. C. P. 1130. C. M. 1210. C. T. 545.

conscientiæ; nam lex humana quamvis neget actionem civilem, non tollit obligationem naturalem, ad quam solus consensus sufficit.

Secunda cum Lugo, Salmanticensibus et aliis docet nullam e contractu sic inito oriri obligationem; quia leges contractus hujusmodi nvalidtantes fundantur in præsumptione nonsolum doli, sed etiam periculi. Et idéo potest lex humana tollere obligationem naturalem, quemadmodum Ecclesia nullum declarat matrimonium contractum sine Parocho et sine testibus.

Tertia vero opinio cum Billuart, Cabassutio, Henriquez, Lopez, Sanchez aliisque docet, quod dubium est, an lex civilis in hac re etiam conscientiam possit attingere ratione publici boni; cum tot maximi nominis auctores hinc inde disputent. At in dubio, semper est præferendus rei possessor, donec per judicis decretum ad restitutionem non condemnetur. Hæc ultima sententia est probabilior et in praxi tenenda; nam cum possessio jus certum tribuat possessori, nequit ipse expoliari, nisi certo constet de jure alterius ¹.

381. Interpretatio contractus: Si quid inveniatur obscuri, contractus interpretandi juxta juris regulas; quæ sunt:

1. Contrahentium voluntas potius quam verba spectanda est, v. g. Titius locavit Lucio dimidiam domum pretio libellarum mille: si finita locatione, Titius renovet contractum dicendo: *eodem pretio domum loco*, intelligenda est non tota domus, sed dimidia tantum (*art. 1131*). Si contractus ambiguitatem præferat, videndum quid in regione circa illum contractum intelligi solet: v. g. Titius vendidit vinum tot libellis ad mensuram; mensura erit illa, quæ in illa regione in usu est (*art. 1134*). — 2) Quoties idem sermo duas sententias exprimit, ea potissimum accipiatur quæ materiæ contractus aptior est, juxta consuetudinem: v. g. Carolus locavit agrum per annos decem libellis tercentum; illud pretium intelligitur solvendum quolibet anno (*art. 1136, 1153*) — 3) Casus specialiter indicatus iu contractu non excludit alios ad quos obligatio naturaliter extendi potest: v. g. Petrus stipulavit revocationem donationis, si ejus filius revertatur ab America: tenet conventio etsi filius ab alia regione revertatur (*art. 1139*). Item clausulæ quæ in usu sunt in contractu, etsi non expressæ, subintelliguntur: sic in contractu locationis usus se habet, ut pretium locationis solvatur quolibet anno vel quolibet semestre, non in fine

¹ 1 Possessio videlicet jus tribuit insistendi in re possessa, quousque nempe certo probetur clausulam civilem irritantem bene obtinere etiam in conscientia: quod certo probari non potest, cum in diversa abeant Doctores hac de re. Quod autem teneamur obtemperare judici, si postea judicet ad normam legis civilis, ideo est quia ejus sententia fundatur in periculo generali fraudum; et etiam quia quisque tenetur parere judici præcipiendi semper ac ejus sententia non est evidenter injusta, ob bonum commune pacis, ac ut litibus et jurgiis finis imponatur. Huc recurrit quod jam disputatum est supra, ubi de *solemnitatibus* ad testamentum præscriptis a lege civili. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. in. n. 711 et 927.

locationis. Item unæ per alias explicandæ sunt; et remanente dubio, ambiguitas resolvitur in favorem illius qui se obligavit; cum quisque censeatur se minus quam potuit, voluisse se obstringere (*art. 1135, 1136, 1137*).

382. Quasi-contractus: Quasi contractus ad sensum Jurisperitorum est factum hominis voluntarium et licitum, ex quo enascitur aliqua obligatio erga tertium, aut etiam mutua partium inter se obligatio. Duæ sunt illius species:

1. *Negotiorum gestio*; evenit quando quis alterius negotium suscipit, sive inscio sive sciente proprietario ¹. Qui tenetur negotium prosequi ut bonus paterfamilias; et ipse proprietarius tenetur implere obligationes ab illo contractas, et eum indemnem facere.

2. *Solutio rei sibi indebitæ*, idque contingit quando quis aliquid non suum accipit. Hic tenetur rem domino restituere, cum clamet ad illum; imo si sit in mala fide, debet etiam fructus reddere licet consumptos, et tenetur quoque de deterioratione et casu fortuito; attamen illi debentur expensæ factæ pro rei conservatione. Si sit in bona fide, non tenetur, nisi ad id in quo factus est ditior, si rem distraxit. Ad nihil vero, si res ex toto perierit etiam ejus negligentia; nam qui quasi suam rem neglexit, nulli querelæ subjectus est ².

Diximus: ad sensum Jurisperitorum; juxta Theologos enim quasi-contractus solet communiter definiri: *assumptio alicujus officii*, ut sic omnia comprehendantur munera, quæ quis quoquo modo suscipit; qualia sunt iudicis, tutoris, advocati, parochi, famuli, opificis, etc., in quibus tacita censetur existere conventio inter eos qui hæc exercent, et eos qui opus illorum requirunt.

383. Delictum, Quasi-delictum: Factum hominis culpabile, ex quo alter damnificatur, si cum directa damnificandi intentione ponatur, erit *delictum*. Si vero ponatur quidem cum culpa, sed absque directa nocendi intentione, ut si adsit peccaminosa ignorantia vel inadvertentia, habetur *quasi-delictum*. Damna quæ ex hisce factis eveniunt, resarcienda sunt; qui enim est in culpa, tenetur de damnis (*art. 1151*). Imo et poena mulctatur ³.

Qua obligatione quisque tenetur ex facto: 1) *Personarum*, quæ sunt suæ custodiæ, uti est filius respectu patris, vel in ejus defectu matris, si una secum moretur; minor respectu tutoris, quocum una

¹ Art. 1140; C. A. 1035. C. S. 1325. C. G. 1382, C. T. 1089. *Inscio*; « esempio: Paolo è assente dalle sue possessioni; giunge il tempo della vendemmia. Pietro, uno dei suoi amici, si trova sopra il luogo, e fa raccogliere le uve: per tal modo contrae la tacita obbligazione di farle pigiare, e di adoprare nella fabbricazione del vino la necessaria diligenza e di riporlo in sicuro dopo che sarà fatto. *Sciente*; esempio: Se io mi trovo sul luogo, allorquando il mio amico si ingerì nel raccolto del mio vino, e gli permetto la gestione. » Gousset.

² Lib. II de pet. hered.

³ Cod. poenal. art. 685 et seqq.; et art. 685 et seqq.

cohabitaret; domesticus ac commissionarius respectu domini et committentis quoad munia proprii officii; discipulus et addiscentes respectu præceptorum et artificum, quamdiu sunt sub eorum tutela. Excipe nisi probent se non potuisse damnum impedire. 2) *Animalium* quæ proprio servitio sunt, uti si alicui noceant: quod valet sive animalia sint sub custodia sive fugitiva aut amissa: erant enim custodienda. 3) *Rerum*, quibus nostrum est providere; ut esset si tuum ædificium ruens, quia illud instaurare culpabiliter neglexisti, vel ob vitium constructionis, damnum intulerit (art. 1153). Adde illud Codicis civ.: *Chi ha ragionevole motivo di temere che da qualsivoglia edificio, da un albero o da altro oggetto sovrasti pericolo di un danno grave e prossimo ad un fondo o oggetto da lui posseduto, ha diritto di denunziare il fatto al giudice, e di ottenere, secondo le circostanze, che si provveda per ovviare al pericolo, o s'ingiunga al vicino l'obbligo di dare cauzione pei danni possibili* (art. 699).

CAPUT TERTIUM

De contractibus in specie.

ARTICULUS I. — *De emptione et venditione.*

384. **Emptio-Venditio:** Res primum inter homines permutantur; sed magna, quæ passim occurrebat difficultas permutationis, in causa fuit cur nummus inventus fuerit, qui res omnes repræsentaret. Inde orta emptio-venditio, quæ solet definiri: *contractus quo merx determinata datur vel danda convenitur pro pretio determinato*. Ex Codice: *conventio, qua quis se obligat ad rem aliquam tradendam, alter vero ad ejus pretium solvendum*. Emptio-venditio perfecta est, et rei proprietates pleno jure ad emptorem spectat, statim ac conventum est de re et pretio, etsi res nondum sit tradita. Sed cum hac Codicis limitatione: *Se la cosa che taluno si è obbligato con successive convenzioni di dare o consegnare a due persone, è un mobile per natura o un titolo al portatore, quella fra esse a cui fu dato il possesso, sarà preferita all'altra, sebbene il suo titolo fosse posteriore di data, purchè il possesso sia di buona fede* (art. 1126).

Item quoad merces distinguendum est: si merces vendantur juxta earum pondus, numerum aut mensuram, venditio non est perfecta, quin pondere, numero vel mensura quantitas determinata fuerit. Hinc si quis vendat alicui totum frumentum, quod habet in arca, decem libellis pro singulo modio, usquedum mensuratum non sit, venditio perfecta non est; et si perit, stat periculo venditoris. Si vero rei

venditio fiat in corpore (vulgo *in massa*), quod evenit quando merx pro uno ac certo pretio venditur, quin ponderis, numeri aut mensuræ ratio habeatur, ut si quis 100 libellis vendat totum frumentum quod habet in arca, venditio ab ipsa conventionione statim perficitur, et ex tunc stat periculo emptoris. Item est si habeatur ratio ponderis, numeri aut mensuræ, sed ad effectum tantummodo pretium determinandi, ut si quis vendat totum vinum quod habet in cella vinaria libellis quadraginta pro qualibet mensura. Attamen si vendatur res quæ antequam emanetur, soleant prælibari, ut sunt vinum, oleum, etc., venditio non est perfecta, quoadusque res gustatæ et approbatæ non sint: quod valet etiam casu, quo aliqua alia res sit vendita sub pacto præviæ degustationis ¹.

Contractus venditionis (imo et promissio vendendi, ut vim habeat in foro externo ²) fieri debet sub pœna nullitatis vel actu publico vel scriptura privata authentica ac transcripta, si agatur de immobilibus aut alio jure hypotheca capaci. Expensæ autem necessariæ pro scriptura, et ceteris actibus, nisi aliter conventum sit, pertinent ad emptorem, nam emptoris interesse debet habere documenta suæ acquisitionis 1455, 1932) ³. « All'infuori degli immobili la vendita può stipularsi anche verbalmente; ma se l'importo eccede la somma di lire 500 sarà opportuno che il contratto sia fatto in iscritto, perchè non potrebbe essere provato a mezzo di testimonii. Si potrebbe però ricorrere alla prova per giuramento, ammenochè non vi fosse la confessione giudiziale della parte avversaria ³. »

385. Q. 1. *Quinam possunt inire contractum emptionis-venditionis?*

R. Omnes possunt emere aut vendere qui consensum præstare valent, nec prohibentur a lege cujus est contractus moderari.

Diximus 1: *Qui consensum præstare valent*; cum tota vis obligationis in contractu a voluntate proficiscatur. Unde si quando quis ad rem suam alienandam cogitur causa publicæ utilitatis, adhuc supponitur consensus, rationabilis videlicet; nam quisque tenetur publico bono concurrere ⁴.

Diximus 2: *Nec prohibentur a lege*: porro ex lege civili sub pœna nullitatis contractus omnes absolute prohibentur minoribus, interdictis et inhabilitatis. Relative vero, sive quoad quasdam personas ac quædam bona, prohibetur uxori sine auctorizatione viri vendere bona dotalia, et cetera immobilia, nisi ipsa mercaturam exerceat ⁵. Item sive per se sive per interpositas personas, emere prohibentur etiam

¹ Art. 1447 et 1595; C. A. 996. et 1053. C. G. 1582. C. S. 1427. C. P. 1387. C. M. 1467; C. T. 704. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 793. Ferraris, Vº *Contractus*.

² Decis. della Cassazione di Firenze 29 dic. 1870.

³ Carabelli, *La pratica del cod. civ.*, vid. art. 1314, 1341, 1345, 1364, 1455, 1632, etc.

⁴ Art. 438; et Statutum Regni Subalpini, § 29. C. A. 365. C. G. 545. C. S. 470. C. P. 408. C. M. 438. C. T. 544.

⁵ Art. 134, 1405; et *Cod. comm.*, art. 9.

sub hasta publica: *genitores* bona filiorum, qui sunt sub eorum potestate; *tutores, protutores et curatores* bona quorum curam et tutelam habent; *procuratores* bona, quæ ex officio alienant; *administratores* communitatis ac publici instituti bona administrata (nisi illis specialis facultas facta sit quoad res quæ venduntur ad hastam); *officarii publici*, bona quæ ipsorum interventu alienantur ¹. Item *judices, cancellarii, janitores, advocati, patrocinant* et *notarii* prohibentur suas facere lites in tribunali, ubi resident, nisi agatur de actionibus hæreditariis inter cohæredes, vel de cessionibus pro crediti satisfactione, aut pro tuendis bonis jam possessis. Imo *advocati* et *procuratores* sub pœna nullitatis, damnorum et expensarum prohibentur pacta quæcunque inire cum suis clientibus in rebus circa quas suum præstant patrocinium (*art.* 1457) ².

386. Q. 2. *Quenam res cadunt sub emptione et venditione?*

R. Cadere possunt sub emptione et venditione res omnes, quæ sunt in humano commercio, nisi lex vetet. Sic vetatur:

1. Emptio-venditio rei alienæ, quæ ipso jure nulla est, etiamsi, facta bona fide. Quod si facta mala fide a venditore, emptor bonæ fidei potest ab illo repetere et pretium solutum et damnorum compensationem et usuras. Hæc tamen nullitas non potest opponi ab ipso venditore ³.

2. Emptio-venditio jurium successionis alicujus personæ adhuc viventis, etiamsi ista consentiat. Item alienatio bonorum dotalium perdurante matrimonio, nisi in contractu matrimoniali id statutum fuerit vel permittat auctoritas (*art.* 1404). Item venditio salis, tabaci, pulveris ignescentis, etc. sine gubernii licentia.

3. Emptio-venditio rerum, quæ noxiæ esse possunt: unde illicita est per se loquendo venditio rei, qua emptor prævideatur certe abusurus; nam lex caritatis est, ut nemini occasio præbeatur peccandi. Hinc Codex pœnalis sub pœna mulctæ, carceris, reclusionis, juxta circumstantias, prohibet claves adulterinas aut venena conficere, retinere, vendere iis, quibus a lege permissum non est ⁴. Diximus 1) *Illicita est*: valide enim vendi potest, cum etiam res nociva ratione substantiæ sit pretio æstimabilis. 2) *Per se loquendo*: justa enim extante causa, etiam licite venditur; nam ex una parte hæc traditio est tantum occasio, ex altera cooperatio materialis non est prohibita, si gravis causa sit. 3) *Certo abusurus*; in dubio enim memo præsumitur velle rebus male uti, secus nulla ferme res vendi posset; cum nulla sit, qua homo non possit abuti. Ceterum si res non tantum sint indifferentes ad bonum et malum, ut arma, chartæ lu-

1 Vide *Cod. proc. civil.*, art. 673.

2 Ex *Cod. pœn.*, art. 309, lata est pœna suspensionis ab officio et mulcta.

3 *Art.* 1459, C. A. 923. C. P. 1406. C. M. 1485, C. T. 719.

4 *Art.* 406 et 646, C. A. *pœn.*, p. II, § 115. V. Liguori, *Opus Mor.*, I. III, n. 793.

soriæ; sed ex natura sua vel forma ita ad pravum usum sint determinatæ, ut nunquam aut fere nunquam ad bonum adhibeantur uti libri prohibiti, idola: tunc moraliter constare debet de bono usu ut vendi licite possint, habita ratione qualitatis emptoris.

387. **Venditoris obligationes:** En præcipuæ.

Primo: *tenetur venditor rem tradere emptori*. Notandum, quod si agatur de rebus incorporeis, traditio fit per consignationem documentorum, quæ rerum illarum dominium respiciunt: aut per usum earundem rerum de consensu domini (art. 1464) ¹. Si vero agatur de rebus corporeis et immobilibus, traditio fit per consignationem clavium, ubi res sit de aliquo ædificio; vel documentorum, ubi de alia proprietate sit sermo. Si autem incorporea et mobilia sint, traditio fit vel eorum reali consignatione, vel consignando claves quæ ea continent, vel mutuo partium consensu si tempore venditionis realis consignatio locum habere nequeat ²; aut si emptor ea jam habeat in sua potestate alio titulo, puta ratione depositi.

Expensæ ob traditionem rei factam emptori, a venditore; *expensæ* vero adsporationis rei de uno in alium locum, ab emptore ferendæ sunt, nisi aliter stipulatum sit. *Tempus* autem traditionis illud erit, quod fuerit constitutum; quod si a venditore non observetur, jus erit emptori vel venditionem dissolvere vel rem sibi venditam exposcere, et insuper in utroque casu sub compensatione damnorum. Attamen venditor a re tradenda liberatur, quoties emptor pretium non solvat, nec ei concessa sit mora: imo etiam concessa mora ad solvendum, non tenetur venditor rem tradere, si de pretio in periculum veniat, nisi emptor cautionem pro solutione tribuat. Res tandem tradenda est in *loco*, quod a partibus præstabilitum fuit: quod si nihil statutum sit, in loco quo res erat cum venumdata fuit. Et quidem in eo statu, quo erat tempore venditionis, una cum suis fructibus et accessionibus; nam statim a venditione res emptori fructificat.

Secundo: *venditor tenetur emptorem indemnem reddere* (vulgo *garantire*) ab omni molestia circa rem venditam et ab oneribus etsi ea indicata non fuerint in contractu; et ideo emptori, si in hisce læsus fuerit, competit actio apud judicem contra venditorem, ut indemnis reddatur, si forte patiatur *evictionem*, seu deturbetur in re emptæ ³. Hoc ipsa natura dictante, obtinet etsi nulla sit facta illius mentio: quod si conventum fuerit de re nullatenus assecuranda, si tamen fiat evictio, restitui debet pretium a venditore (nisi emptor

¹ C. A. 426. C. G. 1605. C. S. 1430. C. P. 1418. C. M. 1497. C. T. 727.

² « Per esempio: Trattandosi di un diritto di attinger acqua, sul fondo altrui, la tradizione verrà effettuata coll'esercizio di tale diritto. »

³ Evictio proprie est *deturbatio juridica emptoris a possessione rei, quam emit*: v. g., Titius vendit vineam Cajo: Sempronius probat vineam esse suam; et ideo judex decernit illam esse Sempronio reddendam, cum res clamat ad dominum.

tempore venditionis cognoverit periculum evictionis vel emerit proprio periculo). Ratio quia pretium datur pro dominio; ergo si non transfertur dominium, venditor nullum jus habet in pretium. Ideo conventio de re non assecuranda eximit tantum venditorem a damnum compensatione (*art. 1485*) ¹ — Si vero res vendita fuerit assecurata ab omni molestia ²; vel de hoc nulla sit facta mentio, evictione interveniente, contractus resolvitur ³. Et tenetur venditor restituere: 1) Pretium integrum etsi valor rei venditæ imminutus sit nisi emptor ex deterioratione aliquid perceperit ⁴. 2) Sumptus (pro revendicatione) ab emptore tributos. 3) Damna quæ patitur emptor; item augmentum pretii quod tempore evictionis res consecuta est. 4) Tenetur compensare impensas necessarias et utiles in re ab emptore factas; imo etiam voluptuarias (*di abbellimento*), si venditor fuerit in mala fide. Hæc valent, si evictio fuerit circa totam rem venditam; si enim fuerit una tantum pars evicta, tunc si ea talis sit ut emptor si id scivisset, rem ipsam emere noluisset, liberum adhuc ipsi est contractum solvere et jura proseguire, quæ jam numerata sunt. Sed si res evicta non sit ita momentosa, emptor gaudet tantum jure, ut sibi compensetur juxta æstimationem quam habet res tempore evictionis ⁵.

Tertio: *tenetur venditor emptorem indemnem servare a vitiis quoad rem venditam*; adeo ut si hac de causa res perierit (non igitur casu fortuito) teneatur venditor, et pretium solutum et omnes expensas emptori restituere. Sed vitium a vitio distinguere opus est: etenim vitium in merce vel est circa substantiam (ut si vendatur stamnum pro argento) quo in casu venditio nulla est, etsi fiat sine malitia; cum tota deficiat contractus materia. Vel est circa quantitatem, ut si dentur quinque pro octo; vel circa qualitatem, ut si vendatur vi-

1 Quando jura dant facultatem rescindendi venditionem, ea dicuntur tribuere actionem redhibitoriam; *redhibere est facere, ut rursus habeat venditor quod habuerat, et quia reddendo id pbat, ideo redhibitio est appellata quasi redditio.*

2 * « La espressione *franchi e liberi da ogni peso, vincolo od ipoteca*, usato in un atto di vendita di uno stabile è una semplice formola d'uso notarile, la quale nulla aggiunge alla garanzia dovuta per legge dal venditore; cosicchè la materiale esistenza di iscrizioni ipotecarie sullo stabile venduto attribuisce al compratore il solo diritto di rifarsi al pagamento del prezzo quando sia molestato od abbia giusto motivo di esserlo. » *Corte di appello; Torino 3 maggio 1869.* *

3 Art. 1481; C. A. 922. C. C. 1002. C. S. 1448. C. P. 1417. C. M. 1496. C. T. 749. Et *Cod. proc. civil.*, art. 203.

4 Per esempio: Se il compratore avesse demolito parte del fabbricato, e avesse ricavato il prezzo dei materiali.

5 « Per esempio: Fu comprata una casa con giardino annesso, per la complessiva somma di lire 40,000, essendosi valutata la casa 30,000 e il giardino 10,000. In oggi quel podere vale lire 50,000, e la evizione colpisce il solo giardino, il quale viene ora stimato lire 15,000, e però sarà dovuta al compratore tal somma, sebbene all'epoca dell'acquisto fosse la stima minore. E così dicasi del contrario, se la somma fosse decresciuta. »

num aqua commixtum pro vino puro; tunc venditio valida est, modo tale vitium non impediat, quominus adhuc res emptori sit conveniens, et de pretio subtrahatur quantum oportet¹: quod merito statutum est; secus vix ulla negotiatio subsisteret². Attamen emptor potest vel rescindere contractum vel petere compensationem, si vitium tale sit, ut eo cognito, non contraxisset. Venditor vero si vitia non ignoraverit, tenetur de damnis; imo punitur carcere et multa pecuniaria³.

388. *Teneturne (quæres) venditor rei venditæ vitium aperire?* Si vitium sit circa substantiam, tenetur venditor in conscientia illud aperire; cum afficiat ipsam venditionis naturam. Item est per se loquendo, si vitium sit circa quantitatem; esset enim damnosa deceptio. Si quis tamen vel ob injustam taxam, vel ob iniquitatem mercatorum qui fraudulentè agunt, nequeat consequi justum pretium dando totam quantitatem, non est improbabile, uti dicunt Lugo, Lessius, Salmanticenses et Sporer, vendentem posse uti mensura tantum manca quantum ad pretium justum consequendum sufficiat; esset enim injustam pretii diminutionem sibi juste compensare⁴. Hoc ta-

1 Patet eos ad restitutionem teneri, qui guttam hydrargirii in aures equi infundunt, ut generosus appareat. Qui in sacci summitate melius triticum, in dolii extremitate majores pisces reponunt, ut sic emptores decipiant. Qui angulum et tenebras quærun-
t, ne mercium suarum detegatur vitium. Qui lanam aut avenam aspergunt aqua, ut majoris sit ponderis. Qui pannum adustum pro bono vendunt, etc.

E contrario dicimus: illi, qui vinum minus exquisitum eis præbent, qui vinum magis exquisitum vellent, contra justitiam non peccant, si illis non noceat, nec inutile sit ad finem, propter quem illud querunt, modo pretium sufficienter imminuat, secus si vinum istud ad medicinam peteretur, vel ut diu conservaretur. Denique peccant contra caritatem, et etiam contra justitiam, si efficiant, ut emptor nimio pretio gravatus alios gravet, et deceptus alios decipiat. Fieri potest, ut res vitiata minoris sit valoris respectu quorundam hominum, non vero respectu aliorum; tunc his secundum totum valorem vendi potest absque revelatione vitii. Sic bos, qui propter aliquem defectum ad arandum est inhabilis, vendi potest, sine revelatione vitii et absque imminutione pretii, lanio aut mercatori, qui ad lanium eum præparabit.

2 Ait S. Antoninus: *cum aliqui sophisticant super ea quæ vendunt ut se servant indemnes et cum aliquo lucro congruo, quia si venderent puras res emptores non vellent dare justum pretium; quia alii vendunt illa sic mixta minori pretio, videntur posse excusari, dummodo non fiant mixturæ quæ noceant corporibus in his quæ venduntur in cibum et potum et præcipue in medicinalibus*. Sic videtur posse excusari qui herbas aqua aspergit, ut majoris sit ponderis, qui aliquantulum oryzae farinae admiscet ut panis majus habeat pondus, si revera aliunde non possit consequi quod justum est, ob morem regionis. Idem dicunt de pharmacopola qui aliquando unam medicinam pro alia tribuat, si tamen pretium sit æquum, et medicina æqualis virtutis. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 821.

3 Art. Cod. civ. 1491 (*Cod. pen.* 392). C. A. civ. 922. *pen.*, p. 11, n. 156; C. G. civ. 1642. C. S. 1489. C. P. 1458. C. M. 1535. C. T. 774.

4 *En casus*: « molti venditori per evitare più facilmente la loro merce, la offrono ad un prezzo anche minore dell'infimo, ingannando però i compratori del peso: mentre la roba varrebbe sei soldi la libbra, la vendono cinque, dando [per altro solo dieci oncie per libbra; quindi la vendono niente più del prezzo giusto e ne ritraggono il guadagno strettamente necessario al proprio sostentamento. I compratori frattanto vedendo che quella merce si vende da molti a quel prezzo non vogliono pagarla di più; e quindi gli altri venditori i quali volessero dare a' compratori il giusto peso, dovreb-

men periculosum est, si enim emptor velit pondus verificare, venditor habebitur uti dolosus.

Quando vero vitium est circa qualitatem, si illud sit patens et manifestum, venditor non tenetur vitium aperire ex communi sententia; tunc emptor illud sibi imputet: neque venditor tenetur manifestare quod omnibus manifestum est; consonat lex civilis. Sed excipe pro foro saltem interno: 1) Si venditori constet de emptoris ignorantia, uti si esset puer, vel fœmina rerum prorsus ignara. 2) Si qualitas transierit in substantiam, uti si emptor expresse declaret, se velle rem talis qualitatis, et non talis, vinum, v. g. vetus, non recens, maxime si id petat pro speciali casu, puta pro infirmo.

Si vero vitium circa qualitatem est occultum et latens, tenetur venditor vitium aperire casu, quo noxium emptori futurum sit: alioquin illum deciperet, et injùstitiam patraret. At si vitium non ita noxium futurum est, tunc si rogetur ab emptore de illo vitio occulto in specie, v. g. de ætate equi vendendi, tenetur responsum dare pro veritate rei; nam emptor jus habet, ut sibi de quæsita rei qualitate recte respondeatur. Verum si non rogetur, non tenetur vitium aperire, alioquin fere nulli contractus firmi essent; oportet tamen ut venditor eo in casu tantum *subtrahat quantum oportet de pretio*, uti ait Angelicus ¹.

389. *Quid (addes) si venditor protestetur se nolle rationem reddere de quolibet rei suæ defectu?* Tunc videtur ad nihil teneri venditorem; quia per hanc protestationem censetur omnem a se labem injustitiæ repellere, et emptor satis apparet admonitus ut sibi consulat. Hinc merito Tamburini approbat consuetudinem alicubi vigentem, præsertim in magnis nundinis, ita vendendi (*ad saccum ossium fractorum*, ut ajunt) animalia, etsi vitia sint occultissima. Ad tollendas enim innumeras lites hoc satis videtur cohonestari: modo (quod caute perpendendum) res ultra pretium justum saltem supremum non vendatur, habita ratione illius vitii occulti. Id probatur etiam a lege civili, quoad illa vitia quæ ignota fuerunt ipsi venditori (*articulo 1500*).

390. **Emptoris obligationes** ²: Duæ sunt præcipuæ emptoris obligationes: 1^a Ut pretium solvat eo loco ac tempore, quo res est ipsi tradenda, nisi aliud pactum sit, vel nisi a possessione rei mo-

bero rimettervi del proprio, o almeno non potrebbero ritrarne il necessario per vivere, al che hanno senza dubbio un diritto incontestabile; e però anch'essi danno la merce al prezzo degli altri, ma anch'essi dieci oncie invece di dodici. Si potrebbe dire che questi violino la giustizia e si dovrebbe loro negare l'assoluzione? Pare che no; impe- rocchè in tal modo sebbene ingannino i compratori, vendono la merce ad un prezzo giusto, a quel prezzo che hanno vero diritto di esigere. » *Frassinetti*.

¹ 2, 2, q. 77, a. 3. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 823.

² V. Pavone, *Spicilegio* ubi plura ad praxim. *Cod.* art. 1507; C. A. 1052. C. G. 1650. C. S. 1496. C. P. 1467. C. M. 1554. C. T. 783.

lestari timeat, et venditor cautionem non præstiterit. 2^a Ut solvat pretii usuras (nempe quinque pro quolibet centenario; est enim interesse legale); si hæc fuerit conventio, vel si res tradita fructus producat, vel emptor sit in mora solvendi ¹.

391. **Pretium justum**: Iustum dicitur quod rei venalis valorem adæquat: est aliud legitimum vel legale, quod taxatur a lege vel a magistratu; aliud vulgare (seu ordinarium), quod, spectatis circumstantiis, peritorum iudicio determinatur. *Legitimum* situm est in indivisibili, ita ut non liceat plus accipere, quam per legem fuerit statutum, et restitutionis urgeat obligatio, si quid ultra pretium illud exigatur: talis est venditio salis ². *Vulgare* vero patitur latitudinem, cum communiter in unum peritorum iudicium convenire non soleat. Triplex iccirco distinguitur: *summum*, supra quod a prudentibus æstimari non solet; *infimum*, infra quod intelligentes non solent iudicare; *medium* stat inter summum et infimum. Hæc autem regula communiter assignari solet in determinatione pretii vulgaris, ut res vilior minorem, pretiosior vero majorem habeat latitudinem. Attamen quanta sit hæc latitudo non ita facile dignosci potest; perpendenda est generatim loquendo praxis communiter a civitatis negotiatoribus absque fraude, palam, atque publice hic et nunc adhibita; variat enim facillime ³.

Est autem contra justitiam rem vendere supra pretium legitimum, vel vulgare summum, nisi speciales interveniant circumstantiæ honestantes; sic enim tollitur justitiæ æqualitas. Hinc Apostolus: *Ne quis supergrediatur, neque circumveniat in negotio fratrem suum, quoniam vindex est Dominus de his omnibus* ⁴. Hinc quamvis in foro externo non invalidetur venditio, nisi deceptio sit ultra dimidium justii pretii; in foro tamen interno omnis damnosa deceptio obligat semper ad restitutionem; nam injustitia et in parvis et in magnis locum habet.

392. Q. 1. *Quid resolvendum est, si venditio supra pretium legitimum vel vulgare bona fide contigerit? Vel si utrique contrahentes valorem rei prorsus ignorent; et ideo sese mutuo commiserint sorti in contrahendo?*

R. In primo casu, venditor tenetur id saltem restituere, in quo factus est ditior, id est in quo suis ideo pepercit, ne ditescat de alienis. In secundo casu, si contrahentes expresse se sorti commise-

¹ V. supra n. 368 quoad usuras solvendas, vel fructus.

² Excipe: 1) si a majori parte non servetur, principe sciente et tacente; 2) si mutatis circumstantiis, taxa evadat injusta; 3) si merces sint notabiliter pretiosiores solito vel deteriores. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 803.

³ Pretium (ut notat cum Augustino d. Thomas, 1. 2, q. 77) non tam æstimatur secundum rei dignitatem, quam secundum illius usum in commercio; alioquin musca, quæ est animal sensibile, majoris esset pretii, quam gemma, quæ est inanimata.

⁴ 1. Thess. IV. V. Carrière, *De contractibus*, nn. 877 et seqq.

rint, utpote de vero valore dubitantes, valet contractus, etsi postea detegatur deceptio; quia censetur uterque sibi invicem voluisse excessum liberaliter concedere.

Quid (quæres) si res nullum habeat pretium determinatum in humano commercio, uti gemmæ quædam, aves indicæ, veteres picturæ, statuæ, libri rari, antiqui et similia? vendine tanti poterunt, quanti quis sibi voluerit sine læsione justitiæ? Idem quæritur de cantu, salutatione et abusu mulieris.

R. Res extraordinariæ, non necessariæ ad communem convictum, possunt vendi quanti plurimi (ut docent Diana, Sarra, Sotus, etc.); quia cum non sint taxatæ, illud pretium putatur justum, quod convenitur inter partes: hoc recte vocant probabile Salmanticenses. Verum nos probabilius negandum putamus (cum Bouvier, Gury, Continuatore Tournely, Lessio, Lugo aliisque); quia tametsi pretium talium rerum magnam recipiat latitudinem, æquum semper est, ut habeat quandam taxam arbitrio prudentum; cuilibet enim rei sua est æstimatio.

Attamen in his sicut et in aliis venditionibus, quando ex utraque parte bona existat fides, communiter poenitentes non sunt inquietandi, nisi ex fundato indicio appareat veram extitisse injustitiam. Sic quotidie veteres libri in se optimi vili pretio venduntur, qui si novi, licet non meliores, quadruplo pluris venderentur; at nemo suspicatur aliquam ibi esse injustitiam, quia sic inter homines receptum est. Idem dicendum de illis qui emendo bibliothecam, v. g. defuncti sacerdotis, libros novos sicuti alios tenui pretio emunt; ex communi enim æstimatione, atque consuetudine libri tunc non parum vilescunt ¹.

393. Q. 2. *Quandonam pretium ordinarium potest licite augeri?*

R. Pretium vulgare seu ordinarium licite augeri potest, seu venditor sine justitiæ læsione potest ab emptoribus aliquid supra summum pretium exigere:

1. Ratione *damni emergentis* vel *lucris cessantis*, quod ideo ipsi evenit (modo emptor admoneatur, si velit, rem illam sibi diversimode comparare); nulla enim ratione tenetur incommodum illud in re sua venditor sustinere: Quod valet, etsi res sit a Principe taxata: nam taxa respicit rem tantum secundum se.

¹ Qui autem res minoris pretii in se asportant in regiones ubi maximi æstimantur v. g., cultellos vel specula ad Indos, eas pretio ibi recepto vendere possunt: quia pretium hujusmodi objectorum communi hominum ibi commorantium æstimatione determinatur: hoc vero pretium excedere injustum esset. Qui inter res communes invenit rem, quam scientia privata novit pretiosam; v. g., herbam medicinalem inter herbas communes, illam cum ceteris vili pretio emere potest, si sit in loco ubi valor iste a nemine æstimatur; et etiam probabilius, licet in eodem loco plures rei valorem æstimare valeant, quia ex usu et destinatione res illa censetur amisisse pretium: sic in praxi Billuart, docet enim Dens, Vernier, contra Collet. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 808.

2. Ratione *singularis bonitatis aut raritatis mercium*: quæ quidem etsi probabilius vendi nequeant quanti plurimi, utique tamen aliquo pretio majori: cum raritas ac bonitas peculiaris augeant communem æstimationem. Item ratione penuriæ seu caritatis mercis et pluralitatis emptorum; quia tunc pluris solet merx æstimari.

3. Ratione *specialis molestiæ* obventuræ ipsi venditori ob peculiarem affectum erga rem suam, ut tradunt communiter ac verius quia privatio rei, erga quam dominus est specialiter affectus, v. g., si eam accepisset a Principe vel a majoribus suis, pretio æstimabilis est ¹. Si vero iste affectus sit tantum in emptore, carioris vendere non licet, ut docent communiter cum Angelico: nemo videlicet vendere potest quod suum non est; atqui in hypothesi affectio illa peculiaris est in emptore, non vero in venditore ².

4. Ratione *modi*, quo merces venduntur, si pretium non sit taxatum. Sic qui res minutim vendunt, possunt aliquantulo carioris vendere; quia majores debent labores et expensas effundere ad merces eas conservandas. Sic excusant caupones et stabularios, qui fœnum, avenam ac paleas carioris vendunt quam alii.

5. Ratione *temporis*, quo pretium tradendum est: sic certum est rem posse carioris vendi, si pretium tradendum sit tempore, quo res ipsa pluris est valitura, modo a venditore ad illud usque tempus servanda fuisset: alioquin damnum emergeret venditori.

6. Ratione *periculi* in pretio exigendo. Hoc satis communiter ac probabilius defendunt plures ³; nam tali periculo se exponere, si revera adest, est pretio æstimabile.

394. Q. 3. *An pretium vulgare seu ordinarium possit licite minui?*

R. Pretium vulgare potest minui, seu emptor potest minus pretio infimo tuta conscientia solvere: 1) Ratione copię mercium et paucitatis emptorum: tunc merces minoris æstimantur. 2) Ratione modi, quo res venditur: sic emptor potest minoris emere, eo quod multa simul emat (vulgo *all'ingrosso*); quia venditorem liberat a multis curis. 3) Ratione temporis, quo res tradenda est: sic poterit vilioris emi si tradenda tempore, quo minoris valebit; nam tunc tantum res incipit esse utilis emptori. Hæc omnia continet versus:

Merx, modus et tempus, comminuunt pretium.

¹ V. Liguori, *Homo Apost.*, tract. x, n. 174; et *Op. Mor.*, l. iii, nn. 806, etc. Neque dicas, affectum hujusmodi non ferre emptori peculiare commodum; si hoc valeret, neque ob damnum emergens et lucrum cessans posset res pluris vendi; nihil enim utilitatis emptori venit ex venditoris damno emergente et lucro cessante.

² 2, 2, q. 77, a. 1. Sunt tamen plures moderni, qui etiam hoc secundum licere affirmant; ex eo quod venditor emptori illud commodum procuret, et consequenter justum sit, ut idem cum ipso dividat pretium rei adaugendo. Ita nunc in praxi admitti tradit card. Gousset, n. 480, ubi exposita priori sententia olim communissima, posteriorem amplectitur; saltem non vult inquietandos qui id agunt.

³ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, nn. 765 et 810.

395. Merces ultroneæ: Communius et verius licet minoris emere merces, quas ultro quisquam offert, emptorem quæritando et quasi compellendo ad eas emendas; quia cum merces sic offeruntur, adest parvus emptorum numerus: hinc ex d. Hieronymo tritum proverbium est: *ultroneas putere merces* ¹. Imo ex Busembaum, Vasquez id tenet, etsi merces fiant ultroneæ ob solum paupertatem venditoris; quia res ultronea pretio decrescit ex communi hominum æstimatione, nulla habita ratione inopiæ vendentis. Verum Salmanticensis et Tournely cum aliis negant; quia caritati et justitiæ adversari videtur rem vilioris emere a paupere, qui vendit necessitate coactus, nisi id fiat in solam gratiam venditoris ipsius, ita ut alias non emeretur. Hæc sententia est æquior et omnino suadenda; sed prima non videtur carere sua probabilitate, spectata ratione.

396. Mercatorum mendacia et perjuria: Qui mendaciis et perjuriis pretium exaggerant, ut emptores inducant ad merces carioris emendas, peccant non solum peccato mendacii et perjurii, sed etiam peccato injustitiæ; quilibet nempe jus habet, ne fraude inducatur ad carioris emendum. Quod multo magis dicendum, si despiciant aliorum mercatorum merces, ut suas attollant; tunc etiam tenentur de damno erga mercatores illos. Attamen notandum est:

1. Regulariter fidem non haberi venditorum mendaciis ac perjuriis; cum hæc communiter habeantur ut quædam tantum stratagemata ad emptores facilius alliciendos. Unde nisi certo constet, emptorem revera credidisse et ideo majoris justo emisse, et alios mercatores deseruisse, venditor qui illis utitur, peccat mentiundo et perjurando; sed non tenetur ideo restituere. 2) Esse contra justitiam pacisci cum emptore de pretio infimo et postea summum recipere occulte minuendo pondus, vel mensuram. Esto quod illud non excedat latitudinem justitiae; at celebrato contractu, pondus, mensura ac pretium ita remanent determinata, ut nullam amplius patiantur variationem; contractus enim fuit mutuo conclusus ². Excipe nisi id fiat ad se indemnem reddendum: quod tamen non ita facile concedendum est.

397. Q. An pretio currenti vendi possint merces, quas ex notitia peculiari dominus certo scit mox valituras esse multo minoris?

R. Affirmant communiter Antoine, Billuart, Collet cum d. Thoma; ratio quia pretium præsens est justum et nondum immutatum. Eadem de causa fas erit cuilibet emere merces pretio currenti, etiamsi certo sciat contra omnem dominorum expectationem brevi pretium augendum fore, uti patet exemplo Josephi in Ægypto ³. Imo in justitiæ rigore potest etiam quis in emendo adhibere illas pecuniæ

¹ In quæst. hebraicæ. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 802.

² Commune est et certum cum Layman, Lugo, Medina, Navarro, Soto, Spörer. V. Pavone, *Spicilegio*, etc., §§ 6 et seqq. Et Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 805.

³ Gen. xli. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 824. D. Thomas, 2, 2, q. 77, a. 3.

species, quas privatim scit brevi esse prohibendas, modo absint (quod semper intelligendum) mendacia, vis et fraudes. Neque etiam contra caritatem peccabit; nam quilibet consulere potest rebus suis, etsi per accidens alteri damnum obveniat. Excipe: 1) Si ideo emptor reduceretur ad gravem necessitatem; sicut enim caritas præcipit, ut subveniamus graviter indigenti, sic vetat ne proximus in paupertatem per nos redigatur, ut nobis divitias comparemus. 2) Si venditor posset mercem vendere pluribus et vendat uni: vel cum posset vendere alicui, qui statim iterum venderet rem consumpturo, venderet alteri rem servaturo ad tempus diminutionis pretii. An autem in his quoque casibus peccatum contra charitatem sit grave, merito dubitatur, quia caritas non vetat ne quis consulat sibi utendo jure suo.

398. Venditionis resolutio: Emptio venditio generatim iis solvitur modis, quibus ceteræ conventiones. Speciatim vero: 1) Ipso jure; quod locum habet (et quidem in utilitatem solius venditoris, ac circa res mobiles), quando emptor tempore præfinito non se obtulerit ad rem recipiendam; vel si obtulit se, non tamen pretium solvit. 2) Judicis sententia, quam cum causa et venditor et emptor invocare potest (*art. 1512*) 1.

a) Venditor causa læsionis (licet huic beneficio renunciaverit) scissionem petere potest in judicio: si agatur de immobilibus (nisi illa vendita sint hasta publica, judicis auctoritate); et læsio sit ultra dimidium, habita ratione valoris, quam res habebat tempore venditionis; et intra biennium scissionem petat (*art. 1531*). Ceterum emptor poterit rem emptam retinere, soluto pretio justo (*art. 1529*) 2.

b) Emptor poterit rescissionem contractus urgere. 1) Si venditor mercem non tradat tempore debito. 2) Si immobile excedat vigesimam partem quantitatis in contractum deductæ, et intra annum rescissio petatur (rescissio tamen causa læsionis in pretio non admittitur in favorem emptoris). 3) In casu evictionis, licet una tantum rei pars evicta sit. Item si agatur de fundo servitutibus onusto, quæ declaratæ non fuerint, neque sint apparentes. 4) Si res vitiosa sit, modo vitium non sit parvi momenti, nec de re agatur judicialiter vendita. Ac modo actio redhibitoria fuerit proposita intra annum, si agatur de immobilibus, ab eorum consignatione; intra dies 40 a traditione, si sermo sit de animalibus; vel intra tres menses, si de aliis rebus mobilibus agatur, nisi majus vel minus temporis spatium ex particularibus usibus sit determinatum. Item actio redhibitoria quoad animalia locum non habet, nisi ob vitia determinata vel a lege vel ab usibus localibus (*art. 1494, 1505*) 3.

1 C. A. 1070. C. G. 1656. C. S. 1504. C. P. 1474. C. M. 1559.

2 C. A. 934 et 1060. C. G. 1487. C. S. 1487. C. P. 1449. C. M. 1576.

3 C. A. 902. C. G. 1610. C. S. 1487. C. P. 1461. C. M. 1520.

COROLLARIUM. — De venditione ad creditum, crediti, per proxenetas, sub regressu, de contractu mohatra, de monopolio, de venditione sub hasta, atque de permutatione.

399. Venditio ad creditum (vulgo, *a credenza*): Non licet merces carioris vendere præcise ob dilatam solutionem; esset enim pluris facere pecuniam numeratam numeranda, quod damnavit Innocentius XI sub n. 41; cum ratione hujus causæ per se nulla fiat diversa rerum æstimatio ¹. — Sed quæstio est, an id licitum sit titulo communis æstimationis, sive spectata consuetudine: alii negant cum Garcia, Medina et Navarro; quia consuetudo non potest efficere, ut numerata pecunia pluris sit numeranda, si de ejus solutione nullum sit dubium. Verum alii probabiliter affirmant cum Lessio, Lugo, Salmanticensibus, et Sanchez; quia communis æstimatio auget pretium rerum, quæ ad creditum venduntur, cum majores soleant emptores concurrere: at communis æstimatio taxat pretium. Item dicunt licere rem minoris emere, numerata pecunia, non quia anticipatur solutio, sed ex communi existimatione; nam tunc pauci emptores, multi venditores; et apud mercatores nunc passim obtinet ².

400. Venditio crediti seu chirographi: Credita quæ dicuntur *jura incorporea*, vendi possunt, quamvis non adsit consensus debitoris; nam quilibet potest pacisci de eo, quod suum est, et est pretio æstimabile. Jure autem civili hæc statuuntur. 1) Possessio crediti transfertur traditione documentum illud comprobantis ³; debet autem prius venditio denunciari debitori, vel ab ipso per actum authenticum acceptari. 2) Venditor crediti tempore cessionis assecurare debet debiti subsistentiam; non tamen tenetur fidejussorem pro debitore se constituere: quod si se constituat, non tenetur nisi ad illud solvendum quod pro illa cessione percepit ⁴. Et talis fidejussio (si nulla sit mora determinata) durat annos decem, si agatur de censu perpetuo: uno tantum, si agatur de aliis creditis. 3) Qui vendit hæreditatem sibi jam delatam, non censetur nisi jus ad illam vendere: ideo tenetur tantum assecurare, quod ipse verus sit hæres. Attamen crediti venditio vel cessio omnia accessoria includit, uti privilegia

¹ Ita Angelicus, 2, 2, q. 78, a. 2. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. SII.

² Mercatores sic agentes inquietandos non esse arbitror; nam pecunia potest statim fructus reddere, et quia in dubio prudentia non sinit conscientias turbare. *Bouvier*.

³ « Ad esempio: Se io fossi creditore per mutuo verso Tizio di lire 2,000, e cedessi questo credito a Cajo, ne trasferisco il possesso col rimettere a questi la scrittura, in cui Tizio si dichiarò mio debitore. » *Chirographum* est a greco *cheir* manus, et *grapho* scribere. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 825.

⁴ « Per esempio: Ho ceduto per lire 2,000 un credito di lire 7,000; se ho garantito la solvenza e questa non si verifica, non sono tenuto che a restituire le lire 2,000 che ho percepito; non di più. »

et hypothecas quæ illud tutum reddunt; non tamen fructus qui cum maturentur de die in diem pertinent ad creditum cedentem, seclusa speciali conventionione ¹.

Si credita non sunt litigiosa, sententia suadenda ac communior docet cum Angelico, minoris emi non posse; quia actio ad creditum certum et tutum, quin adsit difficultas in eo exigendo, tanti valet quanti ipsa pecunia debita. Attamen alii plurimi cum Anacleto, Bellarmino, Cajetano, Tournely et Sanchez non improbabiler volunt etiam credita tuta emi posse pretio minori quam infimo, quia non emitur pecunia, sed actio ad illam: porro ex jure *minus est habere actionem quam rem*. Revera hæc credita æstimantur minoris a negotiatoribus in communi praxi; ideo magis, quia vix unquam libera sunt a molestiis et incommodis: propterea non erit inquietandus qui in praxi id sequitur.

At si credita sunt incerta vel litigiosa fatentur omnes minoris emi posse, habita ratione periculi, laboris, difficultatis, etc., quia omnia sunt pretio æstimabilia. Ex lege autem civili credita reputantur litigiosa quando jam de illis adest judicialis contestatio. Facta autem cessione, debitor potest se liberare solvendo emptori pretium ab eodem emptore solutum cum expensis et usuris ². Excipe 1) *Se la cessionè fu fatta ad un coerede o comproprietario del diritto ceduto*. 2) *Se fu fatta ad un creditore in pagamento di quanto gli è dovuto*. 3) *Se fu fatta al possessore del fondo soggetto al diritto litigioso (art. 1548) ³*.

401. Q. 1. *An ille, cui res a domino traditur vendenda pretio designato possit sibi retinere excessum, quem forte traxerit?*

R. Si dominus tradat rem vendendam suo famulo, certum est hunc non posse excessum sibi retinere; quia famulus jam tenetur domini sui negotia utiliter agere ratione stipendii annui. Item est si dominus utatur opera alicujus amici; hic enim censetur renuntiasse mercedi. Si vero rem vendat per proxenetam (vulgo *sensale*, *commissionario*), qui a republica deputatur ad aliorum negotia gerenda stipendio a partibus tribuendo, item vera sententia negat; cum jam iste speciali salario sit conductus. Adsignatio pretii facta a domino communiter intelligitur, ne infra pretium illud venditio sequatur, non autem ne supra; ideoque excessus pertinet semper ad rei dominum. Excipiunt tamen communiter:

¹ Art. 1538; C. G. 1686, C. S. 1535, C. M. 1589, C. T. 812.

² « Per esempio: Tizio comperò il credito litigioso di lire 8,000 per 2,000 che ha verso Carlo. Il debitore Carlo può farsi liberare da Tizio cessionario col pagargli le lire 2,000, le spese e gli interessi. »

³ « Io ho l'usufrutto d'una casa, e Carlo la proprietà. Un terzo pretende d'esserne il proprietario assoluto; ed io per conservarmi il diritto di usufrutto acquisto il diritto litigioso di proprietà che quel terzo pretende. Carlo non potrebbe pretendere di versarmi il prezzo della cessione, e così aver il diritto litigioso tolto di mezzo. »

1) Si res per proxenetæ industriam non debitam melioris conditionis evasit, et ob id pluris vendi queat. 2) Si expressum vel tacitum pactum cum domino intercesserit; hoc tamen non præsumitur, nisi quando dominus nullum venditoris stipendium assignaverit pro ejus labore; vel si adhibita communi diligentia et pretio majori non invento, rem sibi emat, et postea suo tempore vendat pluris; quia tunc venderet rem propriam. Caveatur tamen fraus et illusio. 4) Si lucrum sit parvi momenti, quia tunc dominus facile præsumitur consentire. Quod si te gratis ei obtuleris ad vendendum vel emendum, adhuc dicunt quod probabilius potes aliquid retinere, si revera nemo alius id gratis omnino faceret, nisi fieret titulo amicitiae; sic enim (ajunt Sporer et Roncaglia contra Lessium) fuisti quidem mendax, sed non injustus; nam tuus labor pretio dignus erat.

402. Q. 2. *Quid de sartoribus, qui pannum pro aliis emunt?*

R. Si sartor fideliter negotium domini gerat minoris mercem emendo, et ex alia parte mercator aliquid ei donaverit vere gratis, quia officinam suam frequentat, vel ut eum alliciat ad ipsam frequentandam, licite potest sibi retinere donatum; nam diminutio pretii vere fieret in ejus gratiam. Sed caute hic procedendum, ne justitia lædatur; nam mercatores potius simulant se sartoribus quidpiam donare, cum tamen, si dominus ipse officinam adiret, pro eodem pretio rem obtineret ¹.

403. **Retrovenditio:** Est pactum, quo venditor facultatem sibi reservat rem suam repetendi sub conditione, quod pretium ejus restituat, sumptus venditionis solvat, aliaque damna resarciat, et compenset instaurationes necessarias, et illas quibus res pretiosior evasit. Hæc venditori licita est, si rationem habeat gravaminis, quod imponitur; cum tunc servetur æqualitas: imo in ipsa veteri lege hæc præcipiebatur ². Ipsi etiam emptori probabilius Jure naturæ spectato permittitur; nam solo consensu pacta per se firmanur, et hoc nil continet inhonesti.

Diximus: *Jure naturæ spectato*; nam lex civilis retractum conventionalem pro solo venditore admittit, et quidem tantum ad quinquennium; quo elapso, emptor irrevocabiler proprietarius evadit (*art. 1515*) ³. Quando autem locum habet redemptio, venditor recipit rem suam a quovis onere per emptorem imposito liberam: excipe locationem, quam sustinere debet, si neque in venditoris fraudem, neque ultra triennium inita fuerit ab emptore. Quod si plures sub onere redemptionis fundum uno contractu vendiderunt, quilibet eorum

¹ V. Liguori, *Homo Apost.*, tract. ult., n. 34. Famuli, qui emunt pro dominis suis cibaria, possunt parva munuscula a mercatoribus accipere, ut fert usus, et quantum mercatores eos alliciant, vel quia frequentius ad se recurrunt empturi; sed caveatur semper fraus.

² Lev. xxiii. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 812.

³ C. A. 1067. C. G. 1659. C. S. 1505. C. P. 1475. C. M. 1560. G. T. 790.

potest hoc jus exercere, sed tantum quoad suam quotam (art. 1523) ¹. Idem est si venditor plures relinquat hæredes, qui quidem jus redemptionis non habent, nisi quoad propriam hæreditatis portionem (art. 1524). Addit autem: *Il compratore però, nei casi espressi nei due precedenti articoli, può pretendere l'intervento in causa di tutti i venditori del fondo comune, e di tutti i coeredi, affinchè concordino tra loro pel riscatto del fondo intero. Se non concordano, egli sarà assoluto dalla domanda* (illius nempe, qui petit portionem suam redimere). *Tuttavia non volendo uno o più de' coeredi, o dei venditori del fondo comune, effettuare il riscatto, possono gli altri, anche un solo eseguirlo nella totalità per proprio conto* (art. 1525).

404. Contractus Mohatra: Ille est, quo quis pecunia indigens mercem emit majori pretio ad creditum cum pacto explicito vel implicito, ut eadem sibi statim retrovendatur pretio minori, numerata pecunia ². Uti si Titius indigens nonaginta nummis, petat illos mutuo a Sempronio mercatore: hic quia lucrari cupit, denegat mutuum; sed offert tot frumenti mensuras, quas Titio vendit summo pretio, nempe 100 nummis, sed ad creditum: addito pacto, ut Titius emptor Sempronio venditori, numerata pecunia, illico revendat infimo vel medio pretio, v. g., nonaginta nummis, quibus hic et nunc indiget ipse Titius.

Talis contractus illicitus est, cum usuram palliatam includat; venditor enim dat 90, ut statim recipiat 100 sine titulo, sicque imponitur emptori onus vendendi vili pretio absque compensatione. Porro quando nullus est titulus aliquid exigendi, et exigitur, injustitia est, latrocinium est, usura est ³. Hinc Innocentius XI damnavit hanc n. 40 propositionem: *Contractus mohatra licitus est etiam respectu ejusdem personæ, et cum contractu retrovenditionis prævie inito, cum intentione lucri*. Attamen si res sine prævio pacto retrovendatur etiam minoris eidem venditori, et absit usurarius animus, contractus de se licitus erit; quia tunc nulla conventio extat, quæ lædat æquitatem.

405. Venditio sub hasta (vulgo *incanto*): Est quæ fit voce præconis, in qua ultimo licitanti res adscribitur. Hæc venditio sive privata sit sive a iudice indicta, licita est, si absit fraus; nam tamen ementes, quam vendentes in pari conditione constituuntur lucri et damni. Res autem, quæ sic exponuntur, possunt et carius vendi et vilius emi; quia potestas publica vel communis æstimatio approbat pro justo pretium illud, quod publico emptorum concursu probatur.

¹ « Tizio, Carlo, Giovanni, tre fratelli, mi vendono unitamente e mediante un solo contratto, la loro casa in comunione, col patto di riscatto. Nessuno di essi fratelli può esercitare il riscatto per l'intera casa, ma ciascuno soltanto lo potrebbe per una terza parte o per la sua quota; altrimenti sarebbero lesi i diritti degli altri fratelli. »

² Est a voce hispana *mohatrar*, italice *scroccare*, *truffare*, unde ab Italis dicitur *scrocco*; a Pedemontanis tamen *carrozzino*.

³ Ps. xiv, Ezec. xviii; Luc. vi; etc. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 813.

Diximus *si absit fraus*, quæ esse potest tam ex parte venditoris, si immittat fictos licitantes, quam ex parte emptoris, si alios dolo impediatur a licitatione; et ex parte illorum qui non habent intentionem emendi, sed simulant concurrere, ut aliquid a veris licitantibus extorqueant. Hoc valet etiam de proxenetis, si ex industria mercem exponant, cum pauci sunt emptores, ut sic amicis faveant: hac de re fraudes lex punit ¹. Verum inspecto modo, quo hodie licitationes fieri solent, non tam facile est damnandus venditor, qui per se vel alios licitaretur; tum quia emptores jam de hoc suspicantur, ideoque possunt sibi providere; tum quia adhuc libertas remanet licitandi. Sicut neque illico damnandus est emptor, qui alios rogat ne licitentur; sic enim non aufertur libertas.

Imo non immerito (ait Bouvier) aliqui docent, neque duos vel plures amicos damnandos, qui conveniunt, ut unus eorum tantum licitetur, modo cum aliis tale quoque non ineant pactum: hæc enim est quædam commercii societas, cujus membra utique contra se non licitantur. Imo aliqui addunt non tam facile damnandum emptorem qui pactum faciat cum aliis, ne licitentur aut ne plus offerant, si alicubi sit usus, ut venditor rem suam retrahat, quando pretium inferius ei offertur; quia si ipse potest impedire, ne pretium nimis decrescat, æquitas postulat, ne conqueratur si emptores conveniant, ne pretium nimis augeatur ².

406. Monopolium: Aliud est *publicum* (vulgo *privativa*), et privilegium est a Principe concessum uni vel pluribus, ut soli quasdam merces vendant. Quod merito admittitur ³; cum sit a legitima auctoritate, ad commercii prosperitatem, ad industriæ incrementum atque in laboris præmium. Aliud vero est *privatum*, et definitur: *Machinatio unius vel plurium mercatorum simul conspirantium, ut ipsi soli vendant vel emant merces eo quo voluerint pretio* ⁴. Hoc autem illicitum est et contra justitiam, et multipliciter contingit:

1. Si mercator impediatur fraude vel mendacio, ne aliæ merces advehantur, ut ipse solus merces suas carius vendat cum gravi et publico damno. Vel si unus aut pauci emant merces omnes, ut illas solito carius vendant. Vel si emptores conveniant de non emenda merce, nisi infra pretium infimum.

Cod. pen., art. 402 et seqq. De hac venditione vide Cod. proc. civ.

Illis autem restituendum est, quibus damnum evenit.

2 « La convenzione con cui si stabilisce una società per concorrere agli incanti, obbligandosi i soci a non licitare oltre una misura, e stipulando la divisione degli utili che ad essi potrebbero rinvenire dalle cessioni ad altri dell' intrapresa, mediante premio sborsato loro o promesso dagli altri concorrenti, è nulla di pien diritto, come quella che è diretta ad allontanare gli oblatori, ed a speculare sugli incanti pubblici. » *Corte d'appello di Napoli*, 13 ott. 1869.

3 Vide supra adnotata n. 291; et infra n. 505. Monopolium est a greca voce *monos* solus, et *póleō* vendere.

I V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 514; *Ho. Apost. Tr. x*, n. 183. Pavone, *Spicilegio canonico*, ecc., num. 16.

2. Si venditores conspirent inter se, ut supra pretium summum vendant; neque enim privatorum est mutare legitimam pretii taxationem. Item est si ad hoc falsam notitiam spargant, v. g., naves esse submersas, gelu periisse oliveta, res publicas tali in loco esse turbatas et similia mendacia, ut sic publici census descendant (vulgo *fondi publici*), ut ita eos ipsi emant minoris, et postea vendant supra justum pretium.

3. Si artifices conveniant, ut non doceant artem suam, nisi pretio injusto: vel ut nullus operariorum perficiat opus ad hoc, ut sic injuste compellantur domini ad augendum pretium. Item dicendum si officinarum magistri inter se injuste conveniant de minuendo opificum salario. Quæ omnia etiam lege civili puniuntur carcere et multa pecuniaria¹.

407. Q. 1. *Quid de uno vel alio mercatore qui tempore messis aut vindemiæ omne triticum aut vinum regionis pretio vili tunc currenti emunt, et postea vendant carius?*

R. Id licitum est, modo alios non inducant ad carius vendendum, neque ipsi vendant supra pretium, quod secluso illo monopolio, curreret. Nemo enim tenetur negligere suum commodum, ut damnum alienum evitet, si id eveniat sine dolo; sane pretium summum est semper pretium justum. Si vero id agant, ut postea merces vendant ad libitum ultra pretium summum, communis et vera sententia docet id esse contra justitiam et caritatem; nam tales emptores in causa sunt, cur pretium injuste augeatur; cum non sit privatorum illud mutare: quare tenentur ceteris emptoribus ac reipublicæ restituere. Excipe: 1) nisi res emerint quæ non sint ad sustentationem necessariae, uti gemmæ pretiosæ, equi generosi, ornatus mulierum: nullus tunc damnificatur. 2) Nisi emerint triticum, vinum, etc., ut postea vendant reipublicæ justo pretio, quo venderent alii ea de longe adsportantes; vel ut vendant civibus moderato lucro, postquam ipsi jam emerint sibi necessaria, ut fecit Joseph in Ægypto, qui tempore fertilitatis emit triticum, ut illud venderet cum lucro tempore caritatis, providendo simul publico bono ac regni necessitati.

408. Q. 2. *Mercatores qui conspirant, ne merces vendant, nisi summo, licet justo pretio, peccantne contra justitiam et charitatem?*

R. Quoad justitiam duplex sententia: alii cum Continuatore Tournely, Laymano et Roncaglia probabiliter affirmant illos contra justitiam delinquere; quia per medium iniquum cives pretio supremo emere cogunt. Verum alii forte probabilius cum Billuart, Lessio, Lugo et Sylvio negant, si mercatores non conspirent vi vel mendaciis; nam tunc nulla injuria: neque enim ipsi cogunt emptores, sed a propria necessitate coguntur ad emendum pretio summo: aliunde

¹ Cod. poen. art. 385 et seqq. V. Civ. Catt. Ser. vi et vii t. x *gli scioperi*; et plurima hæc de re disputata Lib. 1, n. 633.

pretium summum adhuc justum est. Attamen peccant contra caritatem, quæ etsi non te obliget ad vendendum infra pretium summum, videtur te obligare ad non dissuadendum aliis, ut non vendant pretio mitiori. Unde merito hæc conspiratio sub pœna carceris ac mulctæ prohibita est ¹.

Sed (dices) *facto semel monopolio ab aliquibus mercatoribus pretio injusto vendendi, licetne aliis merces eodem pretio vendere?* Aliqui affirmant, quia pretium illud jam commune est et currens; et est per accidens quod de injustitia natum est. Sed sententia, quæ nobis melior videtur, negat; nam pretium sic adauctum, cum proveniat ex injustitia, ad justitiam reducendum est.

409. Permutatio: *Est contractus, quo contrahentes rem aliquam sibi vicissim dant ad aliam habendam. Hæc jure civili iisdem legibus regitur, quibus venditio; his exceptis (art. 1551, et seqq.)* ²:

1) *Se uno dei permutanti ha già ricevuta la cosa datagli in permuta, e prova in seguito che l'altro contraente non è proprietario della stessa cosa, non può essere costretto a consegnare quella, ch'egli ha promesso di dare: ma solamente a restituire la cosa ricevuta* 2) *Il permutante, il quale ha sofferto l'evizione della cosa in permuta, può a sua scelta domandare il risarcimento dei danni, o ripetere la cosa data.* 3) *La rescissione, per causa di lesione, non ha luogo nel contratto di permuta. Se però siasi convenuta a carico di uno dei permutanti un rifacimento in danaro che supera il valore dell'immobile da lui dato in permuta, tale contratto si considera come una vendita, e l'azione di rescissione spetta a chi ha ricevuto il rifacimento* ³.

ART. II. — *De locatione, conductione, censu, vitalitio et emphytheusi.*

410. Locatio-conductio: *definiri potest contractus quo vel operæ præstatio vel rei usus alicui conceditur pro pretio. Qui rem confert vel mandat operam perficiendam, locator; qui vero re fruitur, vel operam perficit, generatim conductor vocatur, vel locatarius. Substantialia locationis consistunt in re quæ usu non consumitur, ac in*

¹ Cod. pœn. art. 389. Ad rem faciunt neque satis divitibus ac mercatoribus hæc verba Proverbiorum, c. xi, repetuntur: *Alii didicunt propria, et ditiores sunt; alii rapiunt non sua, et semper in egestate sunt. Anima quæ benedicit, impinguatur, et quæ inebriat, ipse quoque inebriabitur. Qui abscondit frumenta, maledicetur in populo; benedictio autem super caput vendentium.*

² C. A. 1045. C. G. 1782. C. S. 1548. C. P. 1517. C. M. 1603.

³ « Tizio dà in permuta a Cajo la sua casa, che vale lire 20,000, e inoltre gli versa lire 25,000, perchè da Cajo riceve un fondo che si valuta fra le parti lire 45,000; ma che poi viene peritato lire 91,000. L'azione di rescissione per lesione spetterebbe a Cajo, perchè potrebbe dirsi un venditore, avendo egli ricevuto il rifacimento, e la lesione starebbe nell'aver ricevuto meno della metà di quanto diede. »

mercede. Qui contractus si fiat ultra novennium, ad ejus validitatem requirit scripturam publicam, vel etiam privatam modo authenticam et transcriptam. Secus sufficit etiam si fiat verbis; attamen ad majorem securitatem præstat semper scripturam adhibere (art. 1314, 1932, 1935). Ex allata definitione patet, duplicem esse locationis speciem, *rerum* et *operum*: quæ duæ species in alias distinguuntur.

1) Quoad res, si locatur domus, dicitur *dare a pigione, a nolo*; et qui eam conducit, appellatur *inquilino*. Si locatur ager ruralis, ut alter eo fruatur, dicitur *colonia, affittanza*; et qui eum conducit, *colono, affittuario*. Si ager locatur, ut cum domino dividantur fructus, dicitur *mezzadria, colonia parziaria*; et qui eum conducit *mezzajuolo, massaro, colono parziario*.

2) Quoad operas, si quis se obligat ad alicui famulandum, vel ad res aut personas transferendas, dicitur *prestazione d'opera*. Operas autem perficiendas suscipere, dicitur *appalto, cottimo, a prezzo fatto*¹. Huc item revocatur locatio animalium, qua unus dat alteri animalia custodienda et nutrienda; et dicitur *a soccida o soccio*.

41. Locatio domorum ac fundorum rusticorum: Regulæ generales hac de re a civili lege statutæ aliæ respiciunt locatorem; aliæ conductorem².

a) Quoad locatorem ipse vi contractus, alia conventionem seclusa, præcipue tenetur: 1) Rem locatam tradere aperiendo vitium, si quod sit, v. g., si domus sit ruinoso. 2) Solvere expensas extraordinarias ad conservationem necessarias, v. g., servare tectum domus locatæ, publica tributa persolvere, nisi aliter sit consuetudo. 3) Rei locatæ formam non immutare. Quod si, urgente causa, reparari contingat, conductor id pati debet quin pretium conductionis imminuatur, si non ultra 20 dies labor producat. At si reparationes tales sint ut conductor et ejus familia nequeat frui domo, habita ratione circumstantiarum, poterit solvi locatio. 4) Conductorem indemnem fieri ut re pacifice fruatur³.

b) Quod conductorem spectat, hæc ille debet præcipua: 1) Ut re locata fruatur tanquam bonus paterfamilias ad eum usum, ad quem locatio facta est, vel facta præsumitur, parvas etiam reparationes agendo. Poterit autem rem a se conductam tertio locare, nisi expresse fuerit interdictum. 2) Ut locationis pretium suo tempore solvat; et si nullum statutum tempus, solvat juxta regionis consuetudinem, quod si fuerit in mora culpabili, tenetur etiam ad usuras

¹ De susceptoribus et præstatione operarum, de vectoribus, ac famulis V. Lib. 1, *De Obligationibus*. Et quoad operas publicas lex 20 mart. 1835.

² Art. 1571: C. A. 1090. C. G. 1708. C. S. 1551. C. P. 1626. C. M. 1641. C. T. 828. V. Liguri, *Op. Mor.*, I. III, n. 857.

³ « Al conduttore che in dipendenza d'una costruzione d'una ferrovia attraversante i fondi locati, soffre pregiudizio, compete l'azione per indennità contro il locatore. » *Sent. della Corte di Cassaz. subalpina*, 1855.

die judicialis petitionis: et locator quoad hoc privilegio gaudet super fructus et mobilia domus vel fundi locati. 3) Ut rem restituat, finito locationis tempore, eo statu quo in principio locationis fuit descripta; quod si nulla descriptio, restituenda in statu laudabili, exceptis iis rebus, quæ vetustate vel vi majori detritæ sint. 4) Ut teneatur tum de detrimentis, quæ culpabiliter in re locata contingunt, etiam ob factum personarum suæ familiæ, aut tertii sui conductoris; tum de incendio, nisi probet illud contigisse sine sua culpa¹.

412. Q. 1. *Quod tempus pro locatione determinatum est?*

R. Pro operarum locatione generatim statuit lex civilis: *nessuno può obligare la propria opera all'altrui servizio che a tempo, o per una determinata impresa* (art. 1628). Quoad rerum vero locationem, si res sunt Ecclesiæ, ut locentur ultra triennium, requiritur sanctæ Sedis auctoritas ex canonico Jure². Quod autem pertinet ad bona profana, quoad *mobilia* nullum tempus constitutum est, ideoque id contrahentium arbitrio relinquitur. Sed quoad *immobilia* prorsus inculta et silvestria quæ locantur cum pacto, ut ad debitam culturam redigantur, locatio fieri potest etiam ad annos centum, non ultra. Si vero *immobilia* jam culta sint, locatio fieri non potest ultra annos 30, nisi agatur de domo, quæ potest locari ad vitam inquilini, et etiam ad biennium post ejus mortem favore hæredum. Attamen ii, quibus actus simplicis administrationis permittuntur, ut sunt tutores et qui opera pia administrant³, nequeunt locare ultra novennium.

413. Q. 2. *Qui succedit locatori in re locata, potestne ante completum terminum conductorem expellere?*

R. Qui in re locata succedit titulo emptionis, non potest conductorem expellere, si locatio sit facta publico actu, vel scriptura privata sed certa (*di data certa*); nisi in ipsa locatione aliter pactum sit⁴. Quod si locatio sit inita sine scripto, conductor poterit locationem continuare toto illo tempore quo fieri solent locationes temporis indeterminati juxta morem illius regionis. Quo tempore consummato, si emptor velit expellere conductorem, potest: sed illum monere debet juxta quod fert loci consuetudo, attamen conductor potest petere a locatore compensationem damnorum.

Si ex ipsa locationis conventionem facta sit facultas (casu quo res vendatur) conductorem dimittendi, nulla ipsi debetur indemnitas, citra pactum. Attamen conductor monendus de dimissione tempore a loci consuetudine præstabilito: et si res sit de fundis rusticis, erit

¹ In incendiarios gravissimæ sunt constitutæ poenæ ex Cod. poen. art. 653 et seqq. Qui culpabiliter incendit domum assecuratam, debet assecuratori totum refundere, quod ille domino solvit; et insuper dominum resarcire si aliud patitur damnum; cum societas non totum semper tribuat. V. Ferraris, V^o Incendiarii.

² Ex Paulo II, Const. *Ambitiosæ*; vide Lib. III, *De beneficiis, De alienatione*.

³ V. Circol. minister. 26 agos. 1869; Legge 3 agost. 1862 (art. 15) sulle *Opere pie*.

⁴ Vide etiam *Cod. proc. civ.*, art. 687.

monendus ad minimum anno ante. Addit autem lex civilis: *Il compratore con patto di riscatto non può usare della facoltà di licenziare il conduttore sino a che, collo spirare del termine fissato per il riscatto, non divenga irrevocabilmente proprietario* (art. 1602).

Qui in re locata succedit alio titulo quam emptionis (uti legatarius, hæres, creditor) tenetur stare locationi sui auctoris; nam generatim decernitur, quod quisque contractum iniisse præsumatur pro se et a se jus habentibus, nisi contrarium statutum sit, aut ex rei natura clare eruatur (art. 1127) ¹. Lex autem expresse statuit locationem non solvi morte conductoris vel locatoris (art. 1596) ².

414. Q. 3. Quomodo solvitur locatio-conductio?

R. Locatio-conductio rerum solvitur: 1) Si res totaliter perit: perit autem locatori; cum ipse dominus sit, modo conductor non sit in culpa. 2) Elapso tempore præfinito, quin necesse sit, ut detur dismissio; si tamen, elapso tempore definito, conductor non rejiciatur, habetur repetita locatio. 3) Si compars in suis deficiat obligationibus, aut res fiat inutilis ³. 4) Mutua voluntate; nam *unumquodque eodem modo dissolvitur, quo colligatum fuit* (1578 et seqq.) (N).

415. **Census** (costituzione di rendita): Definitur *contractus quo emitur jus percipiendi pensionem annuam, mediante cessione alicujus immobilis, vel pecuniæ solutione, quam cedens se obligat ad nunquam repetendam*. Qui jus ad talem pensionem acquirit seu emit, dicitur *censualista* (*censitor, emptor, creditor*); qui vero pensionem solvit, *censuarius* (*venditor, debitor*). Ipsa autem pensio dicitur *canon*, vel *reditus*, quia ipsa quotannis redit et redditur.

Si censualista alteri cedit rem immobilem reservata sibi super ea re annua pensione, appellatur *census reservativus* (*census fundiarius, rendita fondiaria*); v. g., do tibi agrum meum sub conditione, quod annuatim mihi vel alteri solvas quinque modios tritici, vel 50 francos. Quæ immobilium cessio transfert plenum dominium in censuarium, non obstante quocumque contrario pacto; regitur autem juxta leges venditionis si ea sit facta titulo oneroso, juxta leges donationis si titulo gratuito. — Si vero censualista alicui consignat pecuniæ summam, sibi reservando jus percipiendi annuam pensionem, tunc dicitur *census consignativus*; a Codice autem civili *censu* simpliciter (*rendita semplice o censo*): v. g., mille francos tibi trado, ut 60 francos quotannis mihi solvas ⁴. Census ad validitatem actus publico aut

¹ C. G. 1122. C. S. 1076. C. P. 1095. C. M. 1160. C. T. 350.

² C. A. 1112. C. G. 1736. C. S. 1582. C. P. 1651. C. M. 1671.

³ * « Posto che pel fuoco sia reso impossibile l'uso della cucina, si ha diritto allo scioglimento della locazione; perchè la cucina è una parte sostanziale dell'appartamento. *Cassazione di Torino* 31 luglio 1868. » *

⁴ Census dicitur a *censeo* seu *æstimō*, quia bona civium olim æstimabantur, ut cum debita proportionem tributa principi solverentur: unde tributa ipsa *census* vocabantur juxta illud Matth. xxii: *Ucet dare censum Cæsari, an non?* Census sumitur etiam pro ipsa annua pensione solvenda, vel pro jure illam exigendi.

scriptura privata confici debet; imo si agatur de immobilium cessione requiritur, ut actus publicus aut scriptura privata authenticitate donetur et transcribatur (*art. 1778*).

Census tam reservativus quam consignativus, alius est *redimibilis*, alius *irredimibilis*, prout potest vel non potest redimi. Alius *perpetuus*, qui de se semper durat nisi a censuario redimatur; alius *temporarius*, qui durat vel ad certum tempus, v. g. ad 10 annos: vel ad tempus incertum, v. g. ad vitam alicujus, et tunc census dicitur *vitalitius*, qui specialibus regitur legibus (*art. 1778*). ¹

416. Q. 1. *An census sit licitus?*

R. Affirmative: de *reservativo* non est dubium; nihil enim impedit, quominus quis rei suæ proprietatem vendat, reservato jure ad partem fructuum, si in venditionis pretio hujusce reservationis ratio habeatur. Hoc fecit Joseph, qui reddens Ægyptiis prædia Regi vendita pro tritico in annonæ caritate subministrato, pensionem ipsi Regi quotannis solvendam reservavit ². Item licitus est census *consignativus*; nam quilibet alteri donare potest jus percipiendi annuam pensionem ex re sua frugifera; ergo et hoc jus alteri vendere. Nec refert quod tractu temporis pensiones percipiendæ excedant pretium solutum: id etiam in venditione rei frugiferæ contingit; neque illicitam dicunt. Jure tamen civili requiritur, ut pensio solvenda sit speciali hypotheca in aliquo determinato fundo assecurata: secus summa data potest repeti (*art. 1782*).

Nota: census propriæ dictus *realis* est, cum in re fundetur; et de hac solummodo agit lex civilis sed a theologis solet etiam distinguere census tum in *personalem*, si nempe aliqua persona obliget se ad annuam pensionem solvendam ex arte, labore seu industria sua, mediante cessione ipsi facta alicujus summæ vel rei immobilis ab altero contrahente; tum in *mixtum*, qui fundatur in re et persona simul ita ut pereunte re, adhuc persona remaneat obligata. Communius et probabilius docent censum personalem non esse jure naturæ prohibitum; non enim ipsa venditur persona quæ utique est invendibilis, sed tantum emitur jus ad pensionem annuam ex labore vel industria personæ percipiendam ³.

417. Q. 2. *An census possit redimi?*

R. *Jus civile* tribuit censuario facultatem censum redimendi, adeo ut pactum contrarium nullum sit. Tamen conveniri potest, ne census redimatur durante vita censualistæ, vel ne redimatur ante præfinitum aliquod tempus, quod non potest excedere annos 30 in censu

¹ C. C. 1941. C. S. 1783. C. P. 1615. C. M. 1733. C. T. 1016.

² Gen. XLVII. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 839.

³ *Census personæ* ob usuræ periculum a Pio v Bulla *Cum onus* 1568 prohibetur: quæ tamen Bulla non est ubique recepta. V. Benedictus XIV, *De Syn.* l. x, n. 5. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 840.

funduario, 10 in censu simplici. Licet quoque pactum inire, ut censuarius censum redimere nequeat, quin primum censualistam prae-monuerit, et a monitione tempus aliud (quod anno longius esse nequit) effluxerit.

Censualista autem etsi ipse non possit censum redimere suo Marte; potest tamen censuarium adstringere, præter casus in conventionem notatos, ad censum redimendum: 1) Si post legitimam interpellationem per duos annos successivos pensionem non solverit. 2) Si omittat exhibere cautelas, quas in ejus securitatem sponderat; vel cautelis deficientibus, alias idoneas non substituat. 3) Si fundus pro censu datus, vel hypothecæ subjectus plusquam inter tres possessores dividatur. 4) Si debitor evaserit decoctus vel obærat, juxta tamen legis limitationes (*art. 1785*) ¹.

418. Contractus vitalitius: Est quædam species census, nempe est contractus quo quis ex certa pecuniæ summa, vel etiam ex re mobili vel immobili pretio æstimabili alteri tradita, ab eo jus emit pensionem annuam recipiendi usque ad finem vitæ propriæ aut alterius. Cum adsit periculum tum in emptore accipiendi plus vel minus, quam traditum ab eo est, tum in venditore solvendi plus vel minus, quam fuerit acceptum; ideo vitalitium potius considerant pro contractu sortis. Qui contractus ab omnibus legibus admittitur tum titulo oneroso, quam gratuito (v. g. donationis vel testamenti), modo non excedat quotam pro liberalitatibus a lege concessam ². Ad validitatem tamen si fiat titulo gratuito, requiritur actus publicus; si titulo oneroso, et in re mobili satis est actus publicus, vel scriptura privata quæ quidem authenticitate donari debet, si agatur de immobili; imo etiam transcribi, si vitalitius in re constituatur hypothecæ capaci (*art. 1314, 1932, 1935*).

Ad constituendum vitalitii pretium volunt Theologi habendam esse rationem ætatis et sanitatis in censitore. Sed lex civilis illud liberum relinquit, cum sit contractus meræ sortis, modo tamen pensio annuatim tribuenda superet fructum rei traditæ: quæ quidem pensio debetur proportionatim ad numerum dierum, quibus proprietarius vivit, nisi ex conventionem anticipate solvenda sit. Sed necesse est, ut persona illa acquirendi sit capax: non tamen extinguitur amissione jurium civilium, semel valide celebrato vitalitio; sed solutio fit ex legis præscripto, v. g. ejus curatori vel filiis ¹. Ceterum ille,

¹ En limitatio (*art. 1787*): si fa pure luogo al riscatto della rendita nel caso di fallimento o non solvenza del debitore. Nondimeno trattandosi di rendita fondiaria, ove il debitore prima del fallimento, o della non solvenza avesse alienato il fondo obbligato per servizio della rendita, il creditore non ha diritto di chiedere il riscatto, se il possessore del fondo si offre pronto al pagamento della medesima, e presenta per essa sufficienti cautele. C. G. 1912. C. S. 1784. C. P. 1616. C. M. 1735. C. T. 1022.

² Lex canonica ex *Clement.*, l. III, t. IV *De rebus Eccl. non alien.*, c. I. Lex civilis *art. 1789; C. A. 1284. C. C. 1908. C. S. 1840. C. P. 1839. C. M. 1823. C. T. 934.*

³ *Art. 22 Cod. penal.*

in cujus utilitatem vitalitius constitutus fuit mediante pretio, petere potest resolutionem contractus, si alter cautelas pactas non servet. Non tamen resolutionem petere potest, si annua pensio non solvatur; sed ad solvendum judicialiter debitorem compellat. Item si vitalitius sit titulo gratuito, in contractu constitui potest, ut pensio sequestro non subiciatur a creditoribus (art. 1800).

419. Emphyteusis: definitur *contractus, quo rei immobilis in perpetuum vel ad tempus alteri conceditur dominium utile sub onere eam meliorem efficiendi, et domino annuum canonem præstandi*¹. Differt a feudo; quia huic inest onus obsequii personalis; emphyteusi vero onus pensionis realis. Cum emphyteusis sit quædam species alienationis, non potest iniri nisi inter illos, qui de bonis libere possunt disponere². — Is autem cui res consignatur fruenda ac melioranda, dicitur *emphyteuta* (vel dominus utilis); qui rem illam tradit *proprietary* (vel dominus directus vel directarius): res tradita, *emphyteutica* (*bene livellario*). Tandem annuus canon præstandus nuncupatur a Latinis *libellus*, et inde natum est, ut Itali ex hujus verbi corruptione illum dixerint *livello*. Emphyteusis, ad validitatem confici debet actu publico, vel scriptura privata authenticitate tamen donata a notario vel a iudice, et transcripta. Ex lege autem civili hæc veniunt observanda:

1) *L'enfiteuta può disporre tanto del fondo enfiteutico, quanto delle sue accessioni, sia per atto tra vivi, sia per atto di ultima volontà. Per la trasmissione del fondo enfiteutico, in qualunque modo avvenga, non è dovuta alcuna prestazione al concedente*³. *La subenfiteusi non è ammessa* (art. 1572).

2) *Ogni ventinove anni (ad evitandum præscriptionis periculum) il concedente può chiedere la ricognizione del proprio diritto da chi si trova nel possesso del fondo enfiteutico. Per l'atto di ricognizione non è dovuta alcuna prestazione: le spese di essa sono a carico del possessore del fondo* (art. 1563).

3) *L'enfiteuta può sempre redimere il fondo enfiteutico mediante il pagamento di un capitale in danaro corrispondente all'annuo ca-*

1 Emphyteusis græca vox est quæ sonat *inserere*; quia hoc est in eo præcipuum, quod fundo est aliquid inserendum et sic meliorandum.

2 Si agatur de bonis ecclesiasticis in emphyteusim requiritur beneplacitum apostolicæ sedis ex Extr. *Ambitosæ*; nisi agatur de bonis parvi valoris et quæ jam solebant dari in emphyteusim, ut declavarit Rota. Et lex Ecclesiæ contractum non permittit generatim, nisi ad tertiam generationem. V. Rivarolo, *Il governo della parrocchia*.

3 In translatione emphyteusis novus emptor solvere tenebatur duo in centum domino, quod pretium *laudemium* dicebatur, quasi sit translationis laudatio. Cum laudemium non sit proprie loquendo fructus rei, sed simplex recognitio domini; si illud percipiat beneficiatus, poterit facere suum sub nullo onere, etsi ejus Beneficium sit *ad ratam redditus*. Sunt tamen qui laudemium habent ut fructus rei; imo sunt qui illud volunt habendum esse uti partem ipsius capitalis, ideoque illius naturam sortiri, maxime si emphyteusis redimatur. At prima opinio generatim prævalet. Verum ex civ. cod. *lau-*

none, sulla base dell'interesse legale; od al valore dello stesso canone se è in derrate, sulla base del prezzo medio di queste negli ultimi dieci anni ¹. Le parti possono tuttavia convenire il pagamento di un capitale inferiore a quello sopra accennato. Ove si tratti di enfiteusi concessa a tempo determinato e non eccedente i trent'anni, possono anche convenire il pagamento di un capitale superiore, che non potrà però eccedere il quarto di quello sopra stabilito (art. 1564). Quoad cetera videantur conventiones; quæ si deficient, en regulæ a lege tum quoad emphyteutam tum quoad proprietarium.

a) Emphyteuta: 1) solvit tributa prædialia et cetera fundi onera, 2) Tenetur integrum canonem tribuere, non obstante insolita sterilitate; a quo tamen liberatur si ex integro fundus perit. Si ex parte tantum destruat, adhuc totus canon solvendus est, si totus ex fundo percipiatur; at si fundus perit in parte notabili, emphyteuta potest rescindere emphyteusim. 3) Sibi acquirit omnes fructus fundi et ejus accessiones; et iisdem juribus utitur quibus proprietarius quoad thesaurum ac fodinas, quæ in fundo inveniuntur.

b) Proprietarius vero potest fundi devolutionem petere (nisi emphyteuta jure redemptionis uti velit): 1) Si post legitimam interpellationem duobus annis successivis emphyteuta canonem non solverit sed compensanda sunt melioramenta, si quæ facta sint juxta legis præscriptum). 2) Si fundo detrimento afferat, vel de eo meliorando non curet; cum hac tamen advertentia: *I creditori dell'enfiteuta possono intervenire nel giudizio per conservare le loro ragioni, valendosi anche all'uopo del diritto di affrancazione spettante all'enfiteuta, offrire il risarcimento dei danni, e dare cauzioni per l'avvenire* (art. 1565) 2.

ART. III. — *De pignore, antichresi, hypotheca, cambio et transactione.*

420. **Pignus**: generatim acceptum definitur *Contractus quo a debitore (vel alio illius nomine) res mobilis traditur creditori in securitatem crediti sui*: v. g. si ei tradantur duo candelabra aurea ad securandam summam libellarum mille sibi debitam ³. Porro creditor

debitum non amplius obtinet. De hoc contractu vide Liguori, Opus Mor., l. III, n. 865 Alasia, De Just. et Jure, disp. II. Molina, De Justitia, disp. CXLIV.

1 * Attamen quoad corpora moralia vid. lex 24 jan. 1864, et 28 jul. 1867, quarum vi redemptio fit cum syngraphis publicis, juxta valorem nominalem, sed habita ratione redditus currentis; ideoque cum entium moralium damno (etsi compenpanda sit taxa, *ricchezza mobile*. Cassazione di Firenze; 1873, 9 giugno). Ideo non licet active concurrere, si agatur de Ecclesiæ bonis, sine debita facultate ex Extravaganti *ambitosæ*. *

2 C. A. 1123. C. S. 1679. C. M. 1617.

3 V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 912. Ferraris, Vº *Pignus*. Pignus differt a *deposito*, in quo sola custodia; a *mutuo*, in quo dominium; a *commodato*, in quo usus rei transfertur. Pignus in securitatem traditur tantum.

habet jus: 1) Retinendi usque ad totius crediti extinctionem rem pignori datam; pignus enim est indivisibile¹. 2) Postulandi a iudice ut sub hasta vendatur pignus, si quod sibi debitum est, non solvatur; privata tamen auctoritate, quocunque pacto non obstante, de illo disponere prohibetur. 3) Exigendi solutionem sui crediti cum privilegio et prælatione relate ad ceteros creditores, si qui extent; si tamen pignus fuit consignatum et sit in manu creditoris vel tertii qui sit a partibus electus; item modo scriptura saltem privata declarata sit summa quæ debetur, et descripta pignoris specie et natura, et casu quo agatur de objecto, quod excedat valorem 500 libellarum.

Tenetur autem creditor: 1) Rem pignori sibi traditam custodire uti bonus paterfamilias; secus debitor potest petere ut illud sub sequestro ponatur. 2) Usuras a re perceptas compensare debitori; eique rem restituere debito extincto. Debitor autem compensare tenetur expensas, pro pignoris conservatione. Addit autem lex: *Le precedenti disposizioni non derogano alle leggi e ai regolamenti particolari concernenti le materie commerciali e gli istituti autorizzati a far prestiti sopra pegni* (art. 1890)².

421. Antichresis: Est contractus quo alicui conceditur jus percipiendi fructus ab immobili frugifero sui debitoris pro solutione reddituum (*interessi*) quæ illi debentur ob summam tributam. Creditor non acquirit jus proprietatis; sed jus percipiendi fructus ex immobili sibi tradito, eos computando primo in solutionem interesse, inde sortis. Hinc creditor tenetur bonum illud custodire diligenter uti suum; solvere tributa annua eidem inhærentia, nisi secus convenierint: item alias utiles et necessarias expensas, sed cum jure compensationis ex fructibus rei³.

Ad antichresim requiritur actus publicus vel scriptura privata, sed authentica et transcripta. Ad pignus autem simplex requiritur scriptura tantum, si agatur de re excedente valorem 500 libellarum (art. 1880, 1314, 1952 et 1933).

422. Hypotheca: Est contractus, quo debitor rem immobilem

Possunt rem pignori tradere qui liberam habent bonorum suorum administrationem. Pignori autem generatim subijciuntur quæ possunt emi et vendi: hinc non possunt opipignoriari res sacræ, nisi urgente causa gravissima. *Cod. civ.* 1878; C. A. 1368. C. G. 2074. C. S. 1941. C. P. 2098. C. M. 2072. C. T. 1131.

1 « Per esempio: l'erede del debitore che ha pagata la sua parte del debito, non può domandare la restituzione della sua parte del pegno, sino a che non sia interamente soddisfatto il debito » *Cod. spieg.*

2 Vide *Cod. commerc.*, art. 188 et seqq.; vide it. infra ubi de *Commercio*. Si osservi frattanto che l'articolo mantiene fra gli altri, in vigore i varii regolamenti dei Monti di pietà intorno ai loro mutui con pegno, gratuiti o non. *Cattaneo*.

3 Art. 1891. C. A. *civ.* §§ 451. 452 et 1372. C. G. 2071. C. S. 1491. C. P. 2093. C. M. 2063. C. T. 6096. Quæ a lege civili de antichresi decernuntur, nullo modo officiant juribus quæ tertio cuipiam competere possunt in bona ipsa immobilia antichretico pacto alteri tradita. Antichresis est a græco *anti* contra, et *eresis* usus.

creditori obligat ad securitatem debiti ¹. Differt a pignore quia pignus traditur; hypotheca vero nuda conventionem firmatur. Constitui potest non tantum in bona immobilia quibus ipsa inhæret, quousque totaliter debitum extinguatur ²; sed etiam in eorundem bonorum usufructu (si excipiaturs usufructus legalis, qui debetur ascendentibus) ³. Item in bona in emphyteusim data; et in census in gubernio fundatos (*certificati nominativi*).

Hypotheca triplex distinguitur: alia *legalis* seu implicita, et ea est, quæ ab ipsa lege inducitur: *Hanno ipoteca legale*: 1) *Il venditore od altro alienante sopra gli immobili alienati, per l'adempimento degli obblighi derivanti dall'atto di alienazione.* 2) *I coeredi, i soci od altri dividendi sopra i mobili caduti nell'eredità, società o comunione, per il pagamento dei rifacimenti e conguagli.* 3) *Il minore e l'interdetto sui beni del tutore....* 4) *La moglie sui beni del marito per la dote e per i lucri dotali....* 5) *Lo Stato sopra i beni dei condannati per la riscossione delle spese di giustizia in materia criminale, correzionale e di polizia, compresi in essi i diritti dovuti ai funzionari, ed agli ufficiali giudiziari* (art. 1969). — Hypotheca alia est *judicialis*, quæ procedit a tribunalis sententia in illius gratiam, qui sententiam obtinuit contra eum, qui causa cessit ⁴. — Alia *conventionalis*, quæ pendet a mutua contrahentium voluntate et confici debet scriptura publica, vel etiam privata, quæ tamen sit authenticitate donata. Hypotheca legalis et judicialis potest complecti bona immobilia præsentia et futura; conventionalis vero sola præsentia (art. 1964) ⁵.

Illi solum possunt hypothecam concedere, qui alienare non prohibentur: sic prohibentur minores, et uxores (nisi mercaturam exerceant) sine auctorizatione tribunalis vel mariti. Interdicti sine deliberatione consiliifamilias quæ homologari debet; inhabilitati sine assistentia curatoris, etc. ⁶. Ut vero hypotheca suam habeat vim: 1) Debet constitui super bona specialiter designata, et ob determinatam pecuniæ summam. Quæ bona supplenda sunt, si detrimentum ita patiantur, ut non sufficiant ad tuendum creditorem. 2) Publica

¹ Sic dicta est a græca voce quæ idem sonat ac *res supposita*, quia res aliqua speciali obligationi supponitur vel subicitur. Res autem potest vinculo subijci tam a ab ipso debitore quam ab aliquo tertio in securitatem creditoris; art. 1964.

² « Così per esempio: Muore Antonio lasciando tre eredi, trovandosi il di lui fondo gravato da un'ipoteca di lire 9,000 a favore di Carlo. Se uno degli eredi paga la sua quota di lire 3,000, il fondo resta tuttavia gravato interamente e vincolato pel residuo importo di lire 6,000. *Hypotheca est tota in toto et tota in qualibet parte.* »

³ « Così il creditore ha la facoltà di far vendere l'esercizio del diritto di usufrutto che ha il debitore. »

⁴ Vide etiam *Cod. proced. civ.*, art. 24, 551, 941 et seqq.

⁵ C. G. 2114. C. S. 2000. C. P. 2165. C. R. 103. C. M. 2146. C. H. 56 hoc tit. C. T. 1144. V. Liguori, *Op. Mor.*, I. III, n. 913.

⁶ Art. 134, 224, 296, 301, 329, 334, 1974; *Cod. commerc.*, art. 6; et *Lex transitoria*, 30 nov. 1865, a. 37.

fieri debet, quod evenit per inscriptionem ad Ufficium hypothecæ, et in loco ubi sita sunt bona: hæc autem inscriptio intra 20 dies facienda est pro uxore, interdicto et minori (*art. 1965, 1989*). Porro hypotheca statim ab inscriptione suum exerit jus; et primus qui inscriptus fuit, potior est in jure¹: quod si plures una simul petant inscribi, æque concurrunt contra debitorem. Hæc autem maxime sunt notanda etiam ab ecclesiasticis si adhuc inter bona propriæ præbendæ habent jura fundata in hypotheca: inscriptio durat per 30 annos, quibus elapsis ipsa renovanda est ut iterum obtineat²; expensæ autem inscriptionis et renovationis sustinendæ sunt a debitore, nisi aliter conventum sit (*art. 2000 et seqq.*). Pro administratis renovatio fieri debet ab administratoribus sub pœna damnorum. Item: *se al tempo della rinnovazione gli immobili ipotecati appariscono da tre mesi nei registri censuarii passati agli eredi od altri aventi causa dal debitore, la rinnovazione deve anche essere diretta contro questi ultimi* (*art. 2006*).

Hypotheca extinguitur: 1) Credito extincto, nisi in creditoris jura succedat qui pecuniam ad satisfaciendum tribuit. 2) Expressa creditoris renuntiatione. 3) Præscriptione, scilicet præscripto debito, si bona vinculo ligata sint penes debitorem³; si verò bona sint penes tertium præscribitur hypotheca lapsu triginta annorum⁴. 4) Ipsa re gravata pereunte; aut verificata conditione, si quæ appositæ. 5) Cancellatione, vel mutuo consensu, vel judicis sententia⁵.

423. Cambium: est *permutatio pecuniæ pro pecunia cum lucro permutantis*. Ille, a quo petitur cambium, vocatur *campsor* vel *bancarius*. Qui illud petit, *camparius*. Cambium differt a venditione, quia in hac merx pro pecunia, in cambio pecunia pro pecunia commutatur; a commodato et deposito quia in his dominium non transfertur, utique in cambio; a mutuo, quia mutuum locum habet in qualibet re fungibili, est natura sua gratuitum et fit ad tempus, e contrario cambium exercetur circa pecuniam, fit cum lucro et statim consummari potest.

I « Per esempio: Tizio constitui l'ipoteca a favore di Luigi e di Andrea sulla sua casa a garanzia dei loro crediti; ma i detti creditori non si dettero premura di fare la iscrizione. Tizio intanto vende la casa a Tommaso, e questi fa inscrivere il titolo d'acquisto, e perciò da quel momento Luigi ed Andrea non possono più inscrivere la ipoteca che era stata loro costituita da Andrea. »

2 Inscriptio tamen legalis uxoris durat quin renovetur, matrimonio durante; et adhuc spatio unius anni ab illius solutione (*art. 2004*). Quoad renovationem vid. item R. Decreto, *disposizioni transitorie*; 30 novemb. 1865, art. 41.

3 « Per esempio: Devo 100 franchi, per i quali ho consentita un'ipoteca sopra uno stabile che fu sempre presso di me. Se il mio creditore, dopo di essere stato in silenzio per anni 30, reclama questa somma, potrò opporgli la prescrizione e l'ipoteca sarà prescritta col medesimo trascorso di tempo. »

4 Così l'usurpatore di un fondo ipotecato prescrive il dominio in 30 anni, non fattane la rinnovazione in tempo. »

5 Hypotheca potest restringi ad minorem partem fundi vel summa minui; art. 2029, 2040; C. G. 2146. C. S. 240. C. P. 2252. C. R. 131. C. M. 2186. C. H. 78. C. T. 1159.

Cambium aliud est siccum seu fictum, aliud realê. *Siccum* sic dictum, quia succo et humore caret, non aliud est quam usura palliata; nam datur pecunia tanquam in loco distant transferenda et recipienda (et ideo pretium pro translatione recipitur), quæ tamen non transfertur, sed illico et statim recipitur in præsentī loco. Hoc Pius V, Bulla *In eum* 1571 merito damnavit uti usurarium, cum nullus sit titulus percipiendi lucri. *Reale* autem seu verum est illud, in quo de facto pecunia commutatur: si commutatur pecunia præsens pro præsentī, v. g. aurum pro argento, habetur *cambium minutum* seu *manualē*. Si commutatur pecunia præsens pro distantī, v. g., numero campiori pecuniam Novariæ, mihi restituendam Taurini, habetur *cambium locale* seu *trajectitium*: quod hodie maxime fit per *litteras* (sic dictas) *cambiales*, ac moderatur a Codice commercii. Si tandem Novariæ detur campario pecunia ea lege, ut post aliquod tempus, v. g. ad proximas nundinas, Taurini restituatur cum majori vel minori lucro seu auctario, prout magis vel minus distant nundinæ, dicitur *cambium ad nundinas*.

Cambium tum *minutum* tum *locale* de Jure naturæ licitum est ¹; quia in eo adest justus titulus aliquid lucrandi, nempe labor camporis in numeranda pecunia eaque transferenda, diligentia in nummis cujuscunque generis conquirendis, curæ in detinendo telonio, expensæ in famulos, pericula tum furum tum cessionis debitorum, tum imminutionis monetæ, etc. Item valet de cambio *ad nundinas* seu temporali; quia non minora sunt onera quam in cambio manuali. Attamen in cambio per litteras campior debet minus exigere, quam si realiter pecuniam transtulisset; quia minus est oneris ².

424. *An (quæres) accipiens pecuniam adulterinam possit eam sine injustitia expendere?*

R. Negative si pecunia intrinsece sit falsa, ut si des stamnum pro argento; non enim justum pretium solveres. Neque obstat, quod tibi fuerit tradita; non enim quia tu ab aliis deceptus fuisti, tibi licet decipere alios. Si vero pecunia falsa sit quoad formam tantum extrinsecam accidentalem, non est contra justitiam commutativam per se loquendo eam expendere. Cavendum tamen ne quis se vel alios eam expendendo gravi damno exponat; cum ex lege civili monetas falsificare, alterare vel falsas expendere omnibus sit sub maximis pœnis vetitum ³.

¹ Jure tamen ecclesiastico vetitum est clericis cambia exercere etiam sub alieno nomine ex Bulla Clementis XIII *Cum primum*. V. *De Clericorum negotiatione*, lib. 1.

² V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 850. Ferraris, *Vº Cambium*. Qui artem cambiendi non exercet, potest nihilominus lucrum ex commutatione percipere; quisque enim jus habet ad lucrum pro suo labore et industria. Hinc famulus recipiens pecuniam auream a domino, ut satisfaciatur creditoribus domini, potest eam commutare cum alia pecunia pro se retinendo: excipe nisi dominus voluisset satisfacere pecunia aurea, ut merito supponi debet.

³ *Cod. pœn.*, art. 316 et seqq.

425. Transactio: est conventio onerosa, qua res litigiosa et incerta inter partes componitur. Ad transactionem requiritur actus publicus, vel scriptura privata quæ tamen transcribenda est (et ideo prius authenticanda) si respiciat immobilia vel bona aut jura hypotheca capacia (art. 1764) ¹. Transactio autem non se extendit ultra limites ipsius controversiæ. ² Item ex lege civili: *Si può fare transazione sopra un'azione civile che provenga da un reato. La transazione non è di ostacolo al procedimento per parte del pubblico ministero* (art. 1766) ³. Potest etiam statui pœna contra illum qui non implet suam partem; quæ tunc tenet locum compensationis pro mora, firma adhuc remanente obligatione.

Nemo potest valide transigere, nisi habeat facultatem disponendi de rebus, quæ sub transactione cadunt: unde tutores transigere nequeunt super bonis minorum, nisi interveniant formulæ juris. Quando transactio permittitur, illius magna vis est; nam, ea semel admissa, nequit amplius impugnari neque causa læsionis neque ignorantia juris, etsi casu inveniantur documenta, et quidem constet rem fuisse certo unius partis quæ transegit. At si error contigerit in calculo, error corrigitur, sed transactio subsistit.

Rescinditur tamen, si error sit vel in persona, vel in objecto controverso, vel si intervenerit dolus aut vis. Item nulla est, si fundata fuerit super falsa documenta; vel lis indicta jam judicialiter sit definita, etsi partes vel una illarum id nesciverint. Item addit lex: *Si può egualmente impugnare una transazione che sia stata fatta in esecuzione di un titolo nullo, salvo che le parti abbiano espressamente trattato della nullità* (art. 1774) ⁴.

ART. IV. — **De bonorum communione in genere,
de contractu societatis, contractu trino,
de mutuo et usura.**

426. Bonorum communio: Bonorum communio generatim sumpta est duorum vel plurium ad eandem rem, cujus comproprie-

¹ C. A. 1389. C. G. 2044. C. S. 1916. C. P. 1867. C. M. 1838. C. T. 949.

² « Per esempio: Cajo e Tizio sono creditori verso Andrea di lire 4,000, e dopo promossa a lite, Cajo transige per la sua parte in lire 1,000; ma Tizio continua la lite. Morto Tizio diventa erede Cajo; Cajo non sarà vincolato verso Andrea dalla transazione che già aveva fatto in riguardo alla sua parte di credito. »

³ « Si distingue essenzialmente dal delitto il danno cagionato dal medesimo. L'instare per la riparazione di questo spetta ai particolari, e ponno su ciò transigere; ma il delitto turba l'ordine pubblico e quindi spetta al magistrato promoverne la punizione, nè si può transigere. »

⁴ « Per esempio: L'erede testamentario transige col legatario sull'oggetto del legato (per ipotesi sulla valuta), ed indi viene giudicato nullo il testamento; la transazione sarebbe nulla. Se invece fra l'erede testamentario e il legatario si fosse transatto sul legato in virtù della possibilità che il testamento venisse dichiarato nullo, la transazione non potrebbe impugnarsi, quand'anche il testamento venisse in seguito dichiarato nullo. »

*tatem tenent, participatio*¹. Tunc communio obtinet, cum ipsa inita est ad lucra inde provenientia dividenda. Hac de re si deficient speciales a partibus constitutæ leges, en Codicis civilis normæ: 1) Participantium concursus in iuribus et oneribus debet proportionari quotæ singulorum. Sed quilibet potest uti re in comunione posita, suamque portionem alienare, cedere, hypothecæ subijcere, vel etiam in suo jure fruendi alium substituere; nisi agatur de jure personali (uti est jus habitationis). 2) Si potior pars non consentiat, fieri nequeunt innovationes etsi utiles: potior autem pars est illorum qui majoribus fruuntur iuribus. Si non concordant, vel si inde grave detrimentum res patiatur, controversia erit a iudice definienda. 3) Quilibet potest a comunione recedere, nisi tempus determinatum sit, quod non erit ultra decennium. Imo iudex, si urgeant circumstantiæ, potest communionem dissolvere ante terminum præstabilitum. 4) Quoad pascua habet lex: *Nei territori ove è stabilita la reciprocità dei pascoli, il proprietario che vuole recedere in tutto od in parte dalla comunione del pascolo, deve farne la denunzia un anno prima (amministrazione comunale, ut publicetur), e al termine dell'anno perderà il diritto di pascolo nell'altrui fondo in proporzione del terreno, che ha sottratto all'uso comune (art. 682).*

427. Inter fratres societas seu communio bonorum tacite inita censetur, si ipsi habeant patrimonium indivisum, et de communi mensa vivant. At si unus plus laborem conferat, potest plus accipere juxta æstimationem sui laboris. Item dicunt, fratrem posse sibi compensationem facere (secluso pacto contrario aut consuetudine), quando alter frater qui solum filios habet pro societate non laborantes, multo plus insumit in alenda familia. Si autem aliquis frater absens negotietur communi nomine ex communibus bonis, intelligitur habere societatem, usquedum moneatur a ceteris fratribus, velle ipsos divisionem facere; neque tunc de se desinit communio pro negotiis jam incæptis².

428. **Societas**³: est *Duorum vel plurium conventio contribuendi aliquid ad commune lucrum*. Potest etiam sine scriptura confici, nisi agatur de immobilium fruiione ad tempus indeterminatum aut ultra novennium: tunc requiritur actus publicus vel scriptura privata authenticitate donata et transcripta. Societas est vel universalis vel particularis. *Universalis* duplex: alia complectitur omnia bona præsentia, et evenit quando socii omnia, quæ nunc possident sive mobilia sive

¹ « Nel Codice si riscontrano vari casi di comunione, come nel caso di mescolanza di materie (art. 471); di comunione di muri (art. 456); di partecipanti all'uso di un'acqua (art. 657); fra i coeredi, fra i coniugi, i soci (art. 1433, 1701). E nei rispettivi titoli sono date le norme speciali, contenendo invece il presente titolo le norme generali spettanti a tutte o alla maggior parte di esse » Carabelli.

² Ita Bartolus, Roncaglia, Giribadus alique communiter. V. Liguori.

³ V. Liguori. *Op. Mor.*, l. III, n. 904. Pavone, *Spicilegio Ferraris*, V^o Societas.

immobilia et lucra obvenientia, in commune ponunt (bona autem quæ donatione vel successione erunt acquisituri, ita conferri possunt, ut eorum fructio, tantum non proprietas communis evadat). Alia complectitur omnia lucra, quæ socii, durante societate, quovis titulo erunt comparaturi; at bona quæ jam a sociis possidentur tempore contractus, non comprehenduntur in hac societate, nisi tantum quoad eorum fruitionem.

Societas vero *particularis* respicit tantum res determinatas, aut earum usum vel fructus, uti si duo simul fundum sibi comparent, quo simul fruuntur. Huc pertinet etiam societas, qua plures conveniunt de certo opere perficiendo, aut de exercitio alicujus artis vel professionis, uti si duo pictores contractum ineant de exercenda arte propria in communione. Societas vero *particularis* subdividitur in civilem et commercialem, prout ipsa respicit actus privatorum civiles vel actus commerciorum (*art. 1697*)¹.

Notandum: 1) Societas universalis inter eos non obtinet qui ex lege incapaces sunt dandi et accipiendi, vel sociari non possunt sine violatione jûris aliorum². 2) Societas universalis absque ulla alia declaratione inita non inducit, nisi societatem universalem quæstum. 3) Quilibet sociorum, absque aliorum consensu, potest sibi adjungere alium quoad suam portionem, non tamen in societatem admittere: hinc illud *socius mei socii meus socius non est*. 4) Socii non tenentur in solidum ob debita societatis non commercialis: neque unus alium potest obligare sine facultate expressa (*art. 1703, 1725*).

429. Q. 1. *An contractus societatis sit licitus?*

R. Affirmative, si requisitis conditionibus fulciatur: imo illam apud omnes gentes esse in usu, ac valde ad commercium conferre, notum est. Porro conditio præcipua est, ut societas fiat in negotiatione honesta; nam *delictorum turpis atque fœda communio est*³. Ex civili autem lege hæc veniunt observanda:

1. Socius qui est in mora ad conferendum quod promisit, ipso jure tenetur ad usuras solvendas (vulgo *interessi*), et damna compensanda. Si unus sociorum accipiat a suo particulari debitore (quæ etiam debitor sit erga societatem) quod ipsi debetur, tenetur impuitare, habita debitorum proportionem, partem solutæ pecuniæ in societatis favorem⁴. Item si recipit totam suam portionem crediti socialis

¹ C. A. 1778. C. G. 1832. C. S. 1704. C. P. 1730. C. M. 1736. C. T. 890.

² « Così tra padre e un figlio non potrebbe aver luogo tale società, perchè il figlio di famiglia non può avvantaggiare a pregiudizio dei suoi fratelli. »

³ *Digest.*, l. xvii, t. ii, *Pro socio*, lege 53. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 907.

⁴ « Per esempio: La società è in credito verso Carlo di lire 3,000, e il socio Luigi è pure in credito verso Carlo di lire 2,000 per un affare suo speciale. Ora Carlo pagò a Luigi lire 1,500 in acconto del suo debito; Luigi dovrà passare lire 900 alla società e non potrà ritenere che le lire 600 in acconto del suo credito particolare, ancorchè colla quitanza avesse fatta l'intera imputazione al suo credito particolare. Per contrario se ha dichiarato nella quitanza che l'imputazione è fatta interamente al credito della società, questa dichiarazione ha il suo pieno effetto (*art. 1712*). »

a debitore qui postea incapax evadat quoad alios socios, portio illa conferenda est in societate ¹.

2. Si res societatis, vel usu consumitur, vel servari nequit vel decernatur vendenda, vel sit æstimata, si casu perit, perit ipsi societati; perit autem domino si res collata certa ac determinata sit, quæ non consumitur usu. Hinc in vera sententia finita societate, prius reddenda est sors domino pecuniæ et postea lucrum, si quod remanet, inter socios dividendum. Et hoc firmatur a Sixto V Bulla *Detestabilis*: quare si quis ad negotium confert navem et alter operam, completo negotio, navis ipsa tota debetur domino (navis enim nonnisi ad usum data fuit), dein lucrum dividendum.

3. Lucrum ex æquo dividendum est, juxta illud quod quisque sive de re sive de industria ad societatem confert, cum hac legis declaratione: *Riguardo a colui che non ha conferito che la propria industria, la sua parte nei guadagni o nelle perdite è regolata come la parte di colui che nella società ha conferito la somma o porzione minore* (art. 1717). Quod si lucri determinatio uni sociorum vel alicui tertio commissa sit, impugnari nequit causa læsionis, nisi contra æquitatem evidenter contraria dignoscatur, et intra tres menses quærela proposita fuerit.

4. Deficiente speciali determinatione, hæc maxime obtinent a lege: *Si presume che i soci siensi data reciprocamente la facoltà di amministrar l'uno per l'altro; l'operato di ciascuno è valido anche per la parte de' consoci, ancorchè non abbia riportato il loro consenso, salvo a questi ultimi o ad uno di essi il diritto di opporsi all'operazione prima che sia conclusa. Uno de soci non può fare innovazioni sopra gli immobili dipendenti dalla società, ancorchè le reputi vantaggiose ad essa, se gli altri soci non vi acconsentano* (art. 1723).

5. Quilibet socius subire debet proportionatim onus damnorum et expensarum societatis; esset enim contra justitiam si quis vellet percipere de lucris, et nulli subjici damno: hæc esset illa societas quam *leoninam* vocant ². Nomine *damnorum* veniunt illa, quæ solo intuitu societatis obveniunt socio, puta si ipse causa custodiendi aut transferendi aut comparandi merces diripiatur a latronibus. Non autem (seclusa conventionem) damna, quæ remote occasione societatis socius patitur, uti si ideo prætermittat negotiis domus suæ provi-

¹ « Per esempio: Tizio deve ad una società composta di tre persone lire 12,000. Luigi uno dei soci, si fa pagare la sua quota di lire 4,000, ed indi Tizio diventa insolubile, per cui nulla possono conseguire gli altri due soci. Luigi in tal caso deve versare alla società le lire 4,000, quantunque abbia rilasciata la quitanza a sconto della sua porzione (art. 1713). »

² Sic dicitur ab apologo leonis, qui pactum inierat cum ceteris feris, ut ipse participaret prædis omnibus; non tamen labori et periculis. *Mod. civ.* art. 1719; *C. A. civ.* § 1190. *C. G.* art. 1855. *C. S.* 1727 *C. P.* 1745. *C. M.* 1759. *C. T.* 894. V. Liguori, *Op. Mor.*, I. III, n. 907.

dere, etc. Si vero causa societatis vulneretur socius vel ejus servus a latronibus, de jure solum expensæ curationis debent a consociis in communi sustineri ¹.

Nomine *expensarum* veniunt sumptus itinerum, solutionis vectigalium, conservationis mercium, etc. An socius itinerans societatis causa possit sibi deducere omnes itineris expensas, ex pecunia communi, alii negant; quia societas non tenetur ad sumptus quos socius domi fecisset: ergo neque illos quos fecit in itinere, nisi fuerint excedentes. Ita si necessario in itinere quis consumpsit centum, et domi non consumpsisset ex propriis nisi quinquaginta, societas debet illi refundere quinquaginta. Verum alii concedunt omnes itineris sumptos posse deduci, nisi diversa sit consuetudo aut conventio: quod videtur probabilius utpote juri conformius ².

430. Q. 2. *Quot modis finitur societas?*

R. Contractus societatis finitur: 1) *Finito tempore* ad negotiandum constituto; aut *finita negotiatione*; aut rei in societatem datæ *extinctione*. Item si res, quam unus sociorum conferre promittit, antequam realiter tributa sit, pereat, societas dissolvitur ³. 2) *Morte* alterius socii; etenim in societate primario spectatur personalis industria mercatoris. Pactio tamen potest fieri, ut morte interveniente unius socii, societas vel cum ejus hærede, vel cum sociis qui supersunt, continuetur. 3) *Interdictione* vel *decoctione* unius sociorum; item mutuo sociorum *consensu* ut patet. Imo solvi potest etiam *voluntate* unius tantum, modo talis renuntiatio non sit intempestiva, id est in grave damnum societatis, et modo res sit de societate temporis indefiniti. Ut enim aliquis sociorum valedicat societati ante tempus determinatum, requiritur auctoritas judicis, qui sua prudentia perpendere debet an causæ sint sufficientes, ut si habituali detineatur infirmitate, etc. (art. 1729 et seqq.).

431. **Contractus trinus:** Contractus triplex est ille, in quo simultanee cum una eademque persona concurrunt contractus societatis, assecuratio sortis et emptio lucri: v. g., Lucius confert mille aureos in societatem cum Titio; en primus contractus societatis. Cum vero ex ea speret quindecim pro singulis centum, veritus ne nego-

¹ Lege *Cum duobus*, § *Quædam*, ff. pro socio. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 905.

² Lege *Si fratres*, § *Si quis ex sociis*, et *Secundum Julianum*, § *Pro socio*.

³ « Due persone comprano un cavallo; se questo cavallo muore, la società è disciolta. Non vi ha difficoltà quando la cosa che è perita formava essa sola il fondo comune; ma che cosa dovrem dire quando ciascuno dei soci conferì uno speciale oggetto? La perdita dell'oggetto che formava la quota d'uno di essi, trarrà seco l'annullamento della società? Vuolsi distinguere, se la proprietà delle cose venne portata in comunione, la società non è sciolta per la perdita di una di esse; imperocchè questa proprietà è divenuta comune fra tutti i soci dal momento in cui il contratto fu perfetto. Ma se esse non vennero poste in comunione che pel solo godimento, questa perdita dà luogo allo scioglimento della società; giacchè il socio ha promesso il godimento successivo della cosa, e se non lo procura, non può pretendere di goder della cosa dell'altro; egli trovavasi senza quota effettiva, e non è più socio. »

tiando sua pecunia pereat, quinque ex eis cedit Titio, ut sortem sibi assecuraret; en secundus contractus *assecuracionis*. At sciens melius esse modicum certum, quam majus incertum, quinque alios sic speratos cedit Titio ipsi, ut quinque certa quiquid eveniat, sibi solvat; en tertius contractus *emptio lucri*: duo igitur Lucio certa sunt, sors et lucrum. Hunc contractum simultanee cum eadem persona initum plures negant esse licitum; nam per tales contractus societati adjunctos, societas ipsa destruitur, cum de hujus natura sit, ut damnum et lucrum stent ex utraque parte. Unde solum remanet lucrum fœneratitium; amovere enim omne periculum sortis mutuum est; ex mutuo autem lucrum pacisci, usura est. Hinc merito contractus trinus a Sixto V damnatus fuit Bulla *Detestabilis*.

Alii vero affirmant licitum esse; nam si tres hi contractus disjunctim valent, etiam conjunctim valere debent. Neque enim in contractibus per se attenditur diversitas personæ; sed æqualitas rei ad rem: et hæc adest, cum pro majori periculo et major tribuatur spes lucri. Neque destruitur societas; quamvis enim unus non sentiat incommodum periculi, sentit tamen incommodum minoris lucri. Neque obstat Bulla; vel enim usu contrario est abrogata, vel per eam solum usurarii contractus fuere reprobati uti ajunt Pontificem respondisse: quod confirmavit Romana Rota. Hæc secunda sententia quam plures tuentur Universitates, licet communior sit ac satis probabilis, est tamen valde periculosa in praxi: hinc expedit, ut prima universim suadeatur. Et Benedictus XIV ait, eam *minus congruere Sixtinae Constitutioni*¹. Imo ipsa civili lege videtur expresse reprobata².

432. *Mutuum*: (*prestato di consumazione*). Hoc nomen aliquando sumitur pro ipsa re mutuo donata: aliquando et sæpius pro contractu, quo ea res alteri datur. Et hoc ultimo sensu definitur: *contractus quo dominium rei primo usu consumptibilis, per traditionem in alterum transfertur, cum obligatione tantundem reddendi in eadem specie et bonitate post lapsum temporis*.

¹ *De Syn. Diœc.* l. x, c. 7. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 908.

² Art. 1719 legitur: « È nulla la convenzione, per cui i capitali o effetti posti in società da uno o più soci si dichiarassero esenti da qualunque contributo nelle perdite. » C. A. 1196. C. G. 1855. C. S. 1727. C. P. 1745. C. M. 1759.

Si autem duo tantum ex dictis contractibus simul cum eadem persona fiant, v. g. societas et venditio lucri, non assecurata sorte: vel societas et assecuratio sortis, non venditio lucri, illicitus non est. Nam tunc societatis natura non resolvitur in mutuum usurarium; quando enim non assecuratur sors, manet ipsa in tribuentis dominio, ideoque ipsi crescit, decrescit aut perit. Cum vero sors quidem assecuratur, sed non venditur lucrum, socius assecurans non fit dominus pecuniæ, de hac proinde disponere non valet, sed eam in negotiationem tenetur impendere. Item est si tres dicti contractus fiant utique cum eadem persona, sed successive, id est diverso tempore; et adsit bona fides, id est absit intentio tales contractus jungendi, tunc adhuc licent; nam idem est, ac si fierent cum diversis personis.

³ In sensu proprio et genuino mutuum retributionem quandam et reciprocationem significat, qua dato par redditur: hoc sensu Tullius ait, *quod in amicitia mutuum adest*. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 754.

Dicitur: 1. *Contractus, quo rei primo usu consumptibilis*: res porro illico usu destruitur vel physice, vel moraliter. *Physice* destruitur quod natura sua consumitur ad humanis necessitatibus subveniendum, ut panis, frumentum, oleum, vinum, sal, butyrum, fructus. *Moraliter* vero destruitur pecunia mutuo data, quæ licet usu non pereat in se, ei tamen perit qui illam alteri tradit. Unde patet in rebus, quæ usu non consumuntur mutuum non obtineri, sed commodatum aut locationem (Cod. art. 1820) 1.

2. *Dominium per traditionem in alterum transfertur*. Dicitur *dominium transfertur*; qui enim rem mutuo accipit, ea uti potest, alioquin merum esset depositum: sed concipi nequit quomodo illa uti queat et eam consumere, si ejus dominium non habeat. Ut autem eam possit consumere, ea ipsi tradenda est; ideo additur *per traditionem*. Ex quo etiam patet, omne rei mutuatae periculum devolvi ad eum qui illud accipit.

3. *Cum obligatione tantundem reddendi*, et quidem *in eadem specie*, v. g., pecuniam pro pecunia. Si enim res traderetur absque ulla obligatione eandem restituendi, esset donatio. Si autem res non similis esset reddenda, v. g., vinum pro frumento, esset permutatio. Si vero res identica, seu eadem physice et in individuo esset reddenda, v. g., idem equus, qui traditus fuit, esset commodatum vel locatum, non mutuum. Additur: *et bonitate*, ut mutans servetur indemnis; atqui non servaretur, si res ejusdem bonitatis non redderetur: uti si vinum ordinarium restituatur pro generoso.

4. *Post lapsum temporis*: sic mutuum distinguitur a cambio, in quo aurum, v. g., pro argento statim datur: a precario, quo res ad libitum concedentis reddi debet. Qui mutuum dat, dicitur *mutuans* vel *mutuator*; qui illud accipit, *mutuatarius*. Res quæ mutuo datur et capitale constituit, *sortis* nomine solet appellari 2. Mutuum dare possunt omnes, qui liberam habent bonorum suorum administrationem, neque lege prohibentur. Illud vero recipere, qui ex contractu valent obligari.

433. *Quænam (quæres) sunt obligationes mutuantis ac mutuatarii?*

R. Mutuans tenetur: 1) De damnis, si quæ obvenierint, casu quo scienter rem vitiosam tradiderit. 2) Non repetere mutuum ante tem-

I C. A. 983. C. G. 1892. C. S. 1764. C. P. 1973. C. M. 1955. C. T. 1002. « Per assicurare il mutuo vi sono questi mezzi: un congruo pegno; la fidejussione di persona solvibile; l'ipoteca: per quest'ultima occorre che la scrittura sia autenticata da un notaio. » *Giornale delle leggi*.

2 A veteribus latinis hoc vocabulum desumptum est; nam Terentius ut indicaret se timere ne amitteret bona sua *capitalia*, sic ait: *de sorte nunc venio in dubium*. V. Li-guori, *Op. Mor.*, l. III, n. 757. Ferraris, V. *Mutuum*.

« Il mutuo può farsi per contratto verbale: ma nelle materie civili richiedesi lo scritto per gli interessi che eccedono la misura legale (art. 1831). Se poi è garantito con ipoteca, richiedesi un atto pubblico o una scrittura autentica, per poter praticare la iscrizione all'ufficio delle ipoteche (art. 1978, 1989). » *Carabelli*.

pus præfinitum; et si nullum sit tempus hujusmodi, iudicis erit ratione adjunctorum definire.

Mutuatarius vero regulariter loquendo tenetur: 1) Res mutuatas restituere tempore ac loco, quo conventum; et in eadem quantitate ac qualitate: quod si nequeat, solvere debet illarum valorem. 2) Solvere usuras a judiciali petitione, si non restituat tempore statuto (*art. 1231, 1826*) ¹.

434. Usura: *usuræ* nomen ab usu deductum est, et significat usum quemcunque rei sive bonus sit sive malus: mos tamen invaluit, ut in malam partem assumatur ². Usura autem communiter definiri solet: *Lucrum ex mutuo immediate proveniens, seu præcise vi ipsius mutui*.

Dicitur 1. *Lucrum*, quo nomine intelligitur non solum pecunia, sed res quælibet pretio æstimabilis, vel onus quodcunque mutuatario impositum, ad quod alioquin non tenetur; quod ideo nequit in pactum deduci. Hoc lucrum ex mutuo proveniens appellatur etiam *auctarium* (*quasi superadditum*); et vulgari vocabulo *interesse*. — 2 *Ex mutuo proveniens*; quia ex communi sensu in solo mutuo usura habet sedem: et si in aliis contractibus aliqua contingat injustitia, non appellatur *usura*, nisi ibi existat mutuum saltem implicitum. Additur: *immediate, seu præcise vi ipsius mutui*; quia non est usura aliquid percipere solum occasione mutui, ob titulum videlicet honestum et mutuo extrinsecum.

Usura alia est *explicita*, si expressa fiat conventio de illa solvenda. Alia *implicita*, et locum habet cum mutuans nullam quidem init conventionem de luero; sed sufficienter declarat aliquo actu, se illud expectare: veluti si dicat, se indigere ut sua pecunia aliquid sibi producat. Alia *palliata* quæ intervenit, quando in alio contractu implicate continetur, ut evenit in contractu mohatra. Alia est *realis*, et est quando ex aliquo pacto sive explicito sive implicito ea percipitur. Alia *pure mentalis*, quando solo animo intenditur vel speratur, sine ulla vera *usuræ* datione. Alia *mentalis*, quando usura revera percipitur, nullo tamen præcedente sive implicito sive explicito pacto.

435. Q. 1. *An usura proprie dicta, id est lucrum ex mutuo immediate proveniens vi ipsius mutui prohibeatur?*

R. Id negant Judæi putantes, sibi a Deo omnem usuram erga extraneos licitam esse ³. Id negant quoque Pseudo-Reformati, Calvino duce, ac præsertim Molinæus et Salmasius affirmantes usuram non

¹ C. G. 1898. C. S. 1770. C. P. 1974. C. M. 1957. C. T. 1610.

² Hæc dicitur etiam *foenus* a græca voce, quæ foetum significat, eo quod pecunia licet de se sterilis, foetum tamen seu fructum pariat. Ab Hebræis autem appellatur *nascebech*, id est morsus, *tharbit*, id est incrementum, seu superabundantia. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 758.

³ Deut xxiii.

esse prohibitam, nisi in quantum est contra caritatem; secus licitam esse uti pretium locatæ pecuniæ, etsi ratione ipsius mutui exigatur: quam sententiam fortiter tenuerunt Jansenistæ in Bataviam profugi. Nonnulli autem catholici duplex mutui genus distinguentes, alterum *consumptionis*, quo pecunia ad consumptionem datur maxime pauperibus, alterum *incrementi* seu *commerci*, quo res traditur ad negotiandum; in illo lucrum reprobant, in hoc permittunt.

Nos dicimus cum Benedicto XIV ¹: *Omne lucrum ex mutuo præcise ratione mutui, usurarium atque omni Jure, naturali, divino et ecclesiastico illicitum esse, perpetua fuit et est catholicæ Ecclesiæ doctrina, omnium Conciliorum, Patrum et Theologorum unanimi consensione firmata*; et de hoc nequit amplius dubitari post ejus Encyclicam *Vix pervenit* 26 junii 1749, quæ in eo tota est, ut usuram proprie dictam, id est vi mutui perpetuo damnet ². * Sane mutuum suapte natura est omnino gratuitum: hinc illud Lucæ 6: *date mutuum nihil inde sperantes*; dare mutuum (ait Angelicus) non semper tenetur homo, et ideo quantum ad hoc ponitur inter consilia; sed quod homo de mutuo lucrum non quærat, cadit sub ratione præcepti. Lucrum ex mutuo vi mutui percipi non potest: 1) tanquam *pretium rei mutuatæ*; nam res mutuata non habet pretium a se distinctum, etenim ipsa per se non est fructifera sicut domus, ager, nec ideo est lucri causa; sed totum lucrum ex industria mutuatarii venit: quod magis verum est respectu pecuniæ quæ merum est instrumentum quo fiunt permutationes, industria exercetur et datur occasio lucrandi. 2) Non tanquam *pretium usus rei mutuatæ*, nam usus ab ipso re, in rebus fungibilibus, non distinguitur; unde injustus est qui vellet seorsim vendere vinum et vellet seorsim vendere usum vini; venderet enim eandem rem bis. 3) Non *propter utilitatem quæ ex mutuo percipitur*; cum enim mutuatarius periculum rei in se suscipiat, illius fit dominus, et ideo ejus sunt fructus si quos negotiando percipiat; nam res fructificat domino suo ³ *.

436. Q. 2. *Quid de iis, qui sunt causa, ut usuræ solvantur?*

R. Isti peccant, et tenentur ad restitutionem casu quo usurarius, qui primo loco tenetur, non restituat; cum efficaciter influant in alterius damnum. Hinc tenentur. 1) Consulentes, nisi id egerint in gratiam mutuatarii; consentienti enim nulla fit injuria. 2) Judices, advocati, notarii, legislatores, omnesque potestates, quæ in causa sunt, ut solvantur usuræ. At legislatores etiam benemerati in mani-

¹ De Syn. Diœc., l. x, c. 4. vid. plura Lib. iv Append. de lucro et mutuo.

² V. Lignori, *Op. Mor.*, l. iii, nn. 763, 773, 783. Ferraris, Vº *Usura*. Zech. *Rigor moderatus doctrinæ pontificiæ circa usuras*. Biner, *Dissertatio juridica de usuris*. Barth, *De Statuto principis*. Boyer, *Apologie du Saint-Office dans des décisions sur le prêt à intérêt*. Carrière, Bouvier, etc.

³ D. Thomas 2, q. 78, a. 1, in 3 *Sent. d.* 37, q. 1; de malo a. 4. Quodl. 3. a. 19.

festos usurarios tantum animadvertere solent illius Baconis rationem quasi habentes: « si usura penitus extirpari nequit, saltem illius dentes limandi sunt, ut sic minus mordeat. »

437. Hæredes usurarii: Tenentur hæredes usuras restituere secundum vires hæreditatis, si usurarius ipse non restituat; cum collective sumpti in bonis defunctum repræsentent. Utrum autem hæredes usurarii (sicuti alterius debitoris) teneantur in solidum ita, ut uno deficiente, alter totum debitum solvere debeat, affirmant plures Canonistæ cum Sylvio ¹; nam singuli repræsentant personam testatoris et succedunt in ejus jura et onera. Verum satis probabiliter negant Habert, Billuart, Cajetanus, Collet, et pro certo habet Bouverier: singuli hæredes non contrahunt obligationem, nisi quatenus personam defuncti repræsentant; sed partialiter tantum ejus personam gerunt, ideo nonnisi partialiter tenentur. Excipe: nisi omnes hæredes delicto defuncti cooperati sunt; vel nisi res ipsa usuraria penes unum extaret: tunc hæres, qui eam habet, integram reddere debet, quia res quælibet clamat ad dominum; habet tamen regressum seu jus æquam exigendi compensationem a cohæredibus, ne solus onera hæreditatis sustineat.

438. Famuli usurarii cooperatores: Si agatur de famulis qui tantummodo scribunt, pecunias enumerant, pignora deferunt et similia operantur, isti neque peccant, neque tenentur ad restitutionem; quia ipsorum opera non censentur directa in damnum cooperatio. Si vero sermo sit de famulis principalibus, qui cogunt ad solutionem, videtur probabilius et peccare et teneri ad restitutionem in defectu dominorum; cum vere sint causæ injustæ in damnum alterius proxime cooperantes. Ceterum non excusarem usuras exigentem a peccato cooperationis ratione solius famulatus; sed gravior videtur requiri causa ad præbendum hujusmodi concursus volenti peccare: saltem requiritur metus gravis damni ².

§ UNICUS. — Tituli, vi quorum licet aliquid supra sortem exigere.

439. Q. *Quid est titulus, vi cujus aliquid exigi potest in mutuo?*

R. *Tituli* nomine hic intelligitur ratio, cujus intuitu aliquid in mutuo exigitur. Titulus vel est mutuo *intrinsecus*, qui ita ejus substan-

¹ Sit *casus*: Joannes et Paulus habent ex hæreditate patris quisque 10.000 florenos. Pater moriens debebat 2.000 florenos sive ex delicto, puta usuris, sive ex contractu (non enim putamus inter hæc debita faciendam esse distinctionem quoad præsentem casum, ut quidam faciunt). Constat apud omnes, quod quisque debeat restituere seu solvere mille florenos. Sed Joannes non vult aut non potest suum mille restituere, forte quia jam expendit suam hæreditatem; teneturne Paulus totum, hoc est 2.000, restituere? Et quidem si bona hæreditatis forent pro istis 2.000 hypothecata, iterum extra dubium foret, uno deficiente, alterum teneri ad totum; quia hypotheca non dividitur, sed est in qualibet parte boni hypothecati; consequenter confert creditori facultatem jus suum totum prosequendi ubicunque potest. Restat ergo solum difficultas de bonis hæreditatis non hypothecatis, sed obligatis tantummodo personaliter. Ita *Billuart*. Idem dicendum est de hæredibus furis.

² V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 788 et seqq.

tiam ingreditur, ut nequeat separari, v. g. aliqua temporis mora in eo restituendo. Vel est eidem *extrinsecus*, qui nec semper nec necessario illud comitatur: ut *damnum*, quod ideo mutuanti evenit.

Ob titulum *intrinsecum* nihil exigi potest; secus vi mutui exigetur; ideo contra præceptum Domini ¹; cum mutuum natura sua omnino gratuitum sit. Hinc damnata est ab Innocentio XI hæc n. 41 propositio: *Cum numerata pecunia pretiosior sit numeranda, et nullus sit qui non majoris faciat pecuniam præsentem, quam futuram, potest creditor aliquid supra sortem a mutuatario accipere, et eo titulo ab usura excusari*; hoc enim est prorsus mutuo *intrinsecum*. Ob titulum vero *extrinsecum*; si legitimus sit, bene poterit aliquid repeti: quia tunc nulla mutui ratio. Qui titulus multiplex est: 1) *damnum emergens et lucrum cessans*. 2) *Pæna conventionalis*. 3) *Periculum sortis*. Quoad legem civilem disputatur.

440. Damnum emergens et lucrum cessans: *Aliquis*, ait Angelicus, *damnificatur dupliciter: uno modo, quia aufertur ei quod actu habeat* (et dicitur *damnum emergens*)...; *alio modo si damnificet aliquem impediendo, ne adipiscatur quod erat in via habendi* (et dicitur *lucrum cessans* ²). Quo posito dicimus: tam ob *damnum emergens*, quam ob *lucrum cessans* licet mutuanti quod sibi interest causa mutui exigere a mutuatario, si conditiones debitæ intersint; *hoc enim*, ait idem Doctor, *non est vendere usum pecuniæ, sed damnum vitare* ³. Et sane: non patitur æquitas, ut mutuans ex collatione mutui gratiosi *dispendium* patiatur, unde videtur præmium meruisse ⁴: idque expresse probatur Bulla Benedictina. Conditiones autem sunt:

1. Ut interesse in pactum deducatur, præmonito mutuatario de titulo, pro quo aliquid ultra sortem exigere vult; nam post contractum mutuans nequit amplius exigere, etsi *damni emergentis* et *lucri cessantis* fuerit immemor. *Debebat enim ille qui pecuniam mutuavit*, ait Angelicus, *sibi cavisse, ne detrimentum incurreret; nec ille, qui mutuo accepit, debet damnum incurrere de stultitia mutuantis* ⁵.

2. Ut illico non exigatur; secus non totum realiter tribueretur: sic si mutues 100, et statim pro lucro cessante accipias 5, revera non mutuas 100, sed 95. Unde privares mutuatarium commoditate partis mutui.

3. Ut non plus exigat mutuans, quam sit *damnum* quod patitur, aut *lucrum* quod sperat ex alio contractu licito juxta æstimationem spei et periculi, ac deductis expensis; est enim tota ratio exactionis.

4. Ut mutuum vera sit causa *damni emergentis* aut *lucri ces-*

1 *Mutuum date, nihil inde sperantes* (Lucæ vi).

2 2, q. 62, a. 4. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 766 et seqq.

3 2, q. 78, a. 2, ad 1.

4 *Decr. Greg.*, l. III, t. XXII, c. 2.

5 *De malo*, q. 13, art. 4 *De avaritia*, ad 14.

santis; nam si mutuans mentem non habuerit ex illa pecunia lucrum alia via sibimet comparandi, nequit quidquam exigere ¹.

441. Q. *An (quæres) liceat in mutuo pacisci de pœna solvenda a mutuuario, si sortem non reddat tempore definito?*

R. Licet utique hanc pœnam pacisci ex communi sententia, nam ea apponitur, ut impediatur negligentia mutuatarii. Sed requiritur: 1) Ut mora debitoris sit notabilis, nam aliqua mora est mutuo intrinseca. 2) Culpabilis, nam qui non peccavit, non est puniendus. 3) Ut absit animus lucrandi vi mutui per illam pœnam: qui animus adesse præsuntur, si debitor oneretur obligatione restituendi sortem eo tempore, quo certo scitur, eum solvere non posse. 3) Ut pœna sit culpæ proportionata, alioquin injusta esset. Pœna hæc probabilius ante sententiam debita est; nam magis habet rationem pacti quam pœnæ, uti ait Tournely.

442. **Periculum sortis in mutuo:** Ratione periculi sortem seu capitale mutuum amittendi, communiter docent cum Antoine et Billuart aliquid exigi posse supra sortem; tum quia diversimode æstimatur res in tuto et res in periculo posita; tum quia id firmavit pro Missionariis Sinensibus Congregatio de Propaganda Fide, approbante Innocentio X, 12 sept. 1645. Item S. Pœnitentiaria anno 1815, ut refert Bouvier. Item Lateranense V, ubi pro usura damnatur quodcumque lucrum ex re infrugifera perceptum, secluso titulo laboris aut sumptus aut periculi. Attamen ad hoc requiritur:

1. Ut periculum sit extraordinarium amittendi sortem, vel eam non recuperandi sine expensis, atque laboribus: alioquin nulla esset illius æstimatio ². 2) Ut mutuans non teneatur mutuum alteri concedere ex præcepto charitatis ad præsentem ejus inopiam sublevandam, quia in hoc casu periculum esset mutuo intrinsecum. 3) Ut mutuator non recuset sortis assecurationem, si sibi offeratur, v. g., per pignus vel per fidejussionem; hoc enim in casu verum periculum non adesset ³.

443. **Titulus Legis civilis:** Lex civilis postquam statuit pro norma generali: *Il mutuuario che ha pagato interessi non convenuti o eccedenti la misura convenuta, non può ripeterli nè imputarli al capitale* (art. 1830), hæc addit: *L'interesse è legale o convenzionale; l'interesse legale è determinato nel cinque per cento in materia civile,*

¹ Excipe nisi pecuniam illam reservaturus esset in usum familiæ. Tunc posset aliquid exigere pro rata; quia nemo tenetur causa mutui alicui traditi negligere providentiam sui aut suorum.

² Duplex periculum: *ordinarium*, seu generale ac omni mutuo intrinsecum, v. g., periculum ne incendio cuncta bona mutuatarii pereant ut sortem reddere nequeat. *Extraordinarium*, extrinsecum quod non essentialiter in omni mutuo reperitur, ut est periculum ne debitor decoctus evadat (quod hodie non ita rarum est). Primum non æstimatur, utique secundum.

³ Quo sensu explicatur cap. *Naviganti* (Decr. Greg., l. vi, t. xix *De usuris*, c. 19); quod adversarii opponunt. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 765.

e nel sei per cento in materia commerciale; e si applica nei casi in cui l'interesse sia dovuto, e manchi una convenzione che ne stabilisca la misura. L'interesse convenzionale è stabilito a volontà dei contraenti: nelle materie civili l'interesse convenzionale eccedente la misura legale deve risultare da atto scritto, altrimenti non è dovuto alcun interesse (art. 1831) ¹. Il debitore può sempre, dopo cinque anni del contratto, restituire le somme portanti un interesse maggiore della misura legale, nonostante qualsiasi patto contrario. Deve però darne sei mesi prima per iscritto l'avviso, il quale produce di diritto la rinuncia alla più lunga mora convenuta (art. 1832) ².

Hoc posito dicimus:

1. Quoad taxam conventionalem illam certum est, quod etsi lex civilis liberam cuique relinquat definiendam, non licet in conscientia eam exigere (si superet taxam legalem), nisi quatenus adesset justus titulus mutuo extrinsecus, uti damni emergentis, lucri cessantis, etc. Si enim libera hominum conventio faceret jus, actum esset de omni justitia; unde tunc dicendum est: quod lex civilis tolerat, lex naturalis, divina et ecclesiastica prohibet ³ — 2) Quoad taxam legalem an hæc in se exhibeat etiam in conscientia justum titulum lucrum (si moderatum ⁴) exigendi, plures ex modernis affirmant, nam in præsentì rerum civilium statu pecunia non amplius infrugifera dici potest, quin subvertantur commercia, cum gravi reipublicæ damno. Verum plures negant, quia non est legis civilis rei naturam immutare, et facere licitum quod illicitum dicit Dominus; in ejus porro tabernaculo ille solum habitabit, qui pecuniam suam non dedit

¹ C. A. 993. C. G. 1905. C. S. 1777. C. P. 1608. C. M. 1718. C. T. 1007. Si autem mutuum sit hypotheca oppignorandum, requiritur actus publicus, vel scriptura privata authenticitate donata, ut inscribi possit.

² Addit tamen Codex: « Le disposizioni dell'art. 1832 precedente non sono applicabili ai contratti di rendite vitalizie, nè a quelli che stabiliscono la restituzione per via di annualità, che comprendono gli interessi ed una quota destinata alla restituzione progressiva del capitale. — Esse non sono del pari applicabili a qualunque specie di debito contratto dallo Stato, dai comuni e da altri corpi morali colle autorizzazioni richieste dalla legge (art. 1833) ».

³ Duo posuit ad coercendam usuram lex civilis, quæ tamen parum juvant: nempe facultatem contractum rescindendi post quinquennium in omni casu, et conventionem usurarum scripto exaratam: *Il mutuante deve avere il coraggio di comparire per iscritto qual'è, un usuraio: e di affrontare così l'opinione pubblica; il disprezzo dei buoni sarà la sua pena.*

« Di regola ordinaria, qualunque stipulazione d'interessi, che superi una certa misura, non sarà ajuto, ma piuttosto principio e avviamento a ruina inevitabile; un patrimonio o scarso, o intralciato, o carico di gravetze, non si ristora con prestiti usurari, e gli interessi divorano ben presto quel tanto che ancora possa esservi di vitalità, ecc., ecc. » (*Parlamento Sardo: Senato; Tornata 7 febr. 1856*). V. *Civiltà Cattolica*, ser. 3^a, vol. 1: *Gli economisti e la legge piemontese sopra l'usura*; et vol. v: *La proprietà considerata nei suoi principii generali*, ecc.; vol. vii: *Guerra dei capitalisti; contra la proprietà; e interesse legale*; vol. x: *Un avvocato sull'usura*.

⁴ Diximus: *lucrum moderatum*; si enim lex civilis excederet in lucro stabiliendo, adeo ut manifestam injustitiam includeret, non esset in conscientia attendenda.

ad usuram 1. Quidquid sit nobis sat erit regulam tradere pro praxi fidelium et confessariorum.

a) Ad fideles quod attinet, qui capitalia aliis tradunt, ut ex illis fructus percipiant juxta taxam legis civilis; *non sunt inquietandi, neque cogendi ad restitutionem fructuum perceptorum, nec in foro Pœnitentiæ absolutione sacramentali iccirco privandi*; etsi dubia vel mala fide lucrum ex solo legis titulo perceperint, modo de patrato ob dubium vel malam fidem peccato sincere doleant, et parati sint stare mandatis S. Sedis, si quæ edentur.

b) Quod pertinet ad confessarios, dicimus. 1) *Non esse inquietandos neque absolutione privandos presbyteros illos*, qui contendunt legem principis esse titulum sufficientem percipiendi aliquid ultra sortem quousque sancta Sedes definitivam decisionem emiseric, cui parati sint se subicere. 2) Non esse inquietandos confessarios, qui pœnitentes lucrum a lege civili statutum percipientes absolvunt, si isti objicientes sententiam lucro faventem non fuisse damnatam a S. Sede, promittant se obedire judicio summi Pontificis, si illud aliquando interdicat. 3) Neque illos confessarios inquietandos absolvere pœnitentes, qui (nulla facta mentione tituli legis civilis) mutuo pecuniam dant negotiatoribus ut ditescant, quando nempe isti objicientes sententiam lucro faventem non fuisse damnatam a S. Sede, promittunt tamen obedire judicio summi Pontificis, si intercedat 2. Ita pluries declaratum est a Romanis Congregationibus, probantibus ipsis Summis Pontificibus 3.

c) * Quoad lucri mensuram facit hoc S. Sedis responsum: quæsitum fuit: 1 « se sia lecito oggi eziandio agli ecclesiastici di collocare il denaro col frutto moderato, come permetteva la legge precedentemente sotto il legittimo governo, al cinque per cento. 2) Se oggi sieno da inquietarsi que'luoghi pii, monache e monasteri che ricevono il frutto del loro capitale a sei per cento, stantechè oggi si dà e si riceve nell'andamento comune? » Congregatio S. Officii 28 feb. 1872 respondit ad utrumque: *Juxta responsiones alias datas, dummodo sint parati stare mandatis Sanctæ Sedis, non esse inquietandos* * (P).

An (quæres) liceat titulo legis civilis lucrum exigere a mutuo pauperibus tributo? « Bisogna distinguere (ad rem Frassinetti), se il povero abbisogna del mutuo per la sua sustentazione, non è lecita

1 Psal 54. Vide plura hac de re Lib. iv, Append. de mutuo et usura.

2 Verum non sunt necessario interrogandi pœnitentes a confessario de hac dispositione, tum quia id non exigitur in illis responsis, tum quia id præsumitur de pœnitente nisi contrarium constet. Ita Gury cum Bouvier; imo Kerinch ait, quod S. Sedes hanc conditionem jam consuevit omittere.

3 S. Sedis Decreta videantur simul collecta et propria authenticitate donata in Opusculo Taurini edito cura illius Metropolitæ 5 febr. 1833, cui tit. *Sanctæ Apostolicæ Sedis responsa circa lucrum ex mutuo ab anno 1822 ad febr. 1833*. It apud Gury.

alcuna usura, ma deve darsi gratuitamente. Se poi il povero ne abbisogna pe'suoi negozii, e spera di potere ritrarre dal mutuo un miglioramento della sua sorte, è lecito valersi di questo titolo, poichè il povero in questo modo è bastevolmente soccorso come esige la carità. » Si tamen ab absolute paupere lucrum perceptum sit, estne illi restituendum? affirmat Gury, quia mutuans tenebatur dare gratis; sed alii negant, quia titulus legis valet pro omnibus: quod autem eo in casu tenebatur gratuito tribuere, erat tantum de lege caritatis; at violatio caritatis non obligat ad restitutionem, cum non sit debitum justitiæ.

ART. V. — *De donatione et promissione.*

444. Donatio: potest definiri *concessio liberalis, qua quis irrevocabiliter transfert dominium rei suæ in alterum qui acceptat*. Qui donat, dicitur *donator*; ille cui donatur, *donatarius*. Donatio autem perfecta est, et rei donatæ proprietas translata, etsi nondum tradita, semel ac est acceptata a donatario.

Multiplex a Juristis distinguitur. Est donatio *inter vivos*, quando donator vult rem dono traditam cito fieri propriam donatarii. Est donatio *causa mortis*, si donator velit rem non fieri propriam donatarii, nisi post mortem suam: hæc apud nos solo testamento fieri potest; unde a legato non distinguitur. Est donatio *mere gratuita*, quæ procedit a sola donantis liberalitate: donatio *remuneratoria* quæ oritur ex animi gratitudine ob aliquid acceptum; donatio *onerosa*, quæ aliquid oneris includit, quin tamen cesset esse liberalis datio. Ceterum omnes donationis species in jure generatim sub eodem donationis nomine veniunt ¹.

445. Q. 1. *An donatio ante acceptationem sit valida, in foro saltem conscientiæ?*

R. Negative: donatio ante acceptationem non est valida neque in conscientia, nemo enim potest acquirere jus in res alienas, quin prius consentiat. Hinc donatarius, *si nescit rem, quæ apud se est, sibi esse donatam.... donatæ rei dominus non fit*. Et donatio ante acceptationem revocare potest etiamsi juramento firmata; cum juramentum sequatur naturam actus, cui adnectitur. Excipitur, si sit facta contemplatione certi et determinati matrimonii: quæ donatio ob defectum acceptationis nequit impugnari, lege civili sic statuente. Item valet donatio facta ad causas pias ante acceptationem, si immediate sit facta Deo, v. g., *promitto Deo dare tali Ecclesiæ*; quia cum intentio feratur in Deum, donatio valet uti votum. Aliter esset si pro-

¹ Art. 1505 et seqq.; C. A. civ. 943; C. G. 831 et 894. C. S. 814 et 515. C. P. 1886 et 1890. C. M. 1859 et 1862. C. T. 967. V. Liguori, *Opus Mor.*, I. III, n. 721 Ferraris, V^o *Contractus donationis*; item Carriere.

missio sit facta immediate Ecclesiæ, hospitali, etc.: tunc probabilius requiritur acceptatio. In dubio autem intentionis præsumitur animus vovendi, quia in causis piis communiter intentio fertur primario in Deum. Ex hoc plura resolvuntur:

1) Donatio facta absenti potest revocari, donec coram nuntio a donante misso acceptetur a donatario. 2) Si donatio nondum sit facta, sed mandata fieri a nuntio (per illum etiam dono transmissa), post mortem donantis juxta Lugo et Lessium nequit amplius a donatario acceptari; quia voluntas donatoris ejus morte finitur, neque est consummata donatio. Sed putamus illam probabilius posse acceptari in conscientia cum sit quasi gratia facta; sicut potest acceptari si hæc donatio fuerit facta a nuntio, in scio tam nuntio quam donatario mortis mandantis ¹. 3) Mortuo donatario ante acceptationem, probabilius ejus hæres nequit acceptare donationem, quia res est personalis. Concedit tamen Lessius quod si hæres sit filius donatarii, ex æquitate posset acceptare, nempe ex præsumpta mente donatoris.

446. Q. 2. *An validæ donationes, si fiant ab ære alieno gravatis?*

R. Affirmant Layman, Lessius, Navarrus aliique; nam debitis gravatus bene potest dominium transferre, cum adhuc sit dominus rei quæ donatur. At d. Antoninus, Cajetanus, Lugo, Salmanticenses et Sylvius communiter ac verius docent invalidas esse donationes factas illis qui id sciunt; et ideo donatarium sic mala fide accipientem teneri de damno quod inde obvenerit creditoribus. Nam sicuti donans læsit justitiam se reddendo imparem solvendis debitis suis; ita læsit quoque donatarius qui positive ac scienter cooperatus est injustæ donantis actioni cum creditorum præjudicio. Donatio nempe non consistit in sola voluntate donantis, sed etiam in voluntate accipientis, sine qua donatio non potest fieri; ideoque licet donatarius non sit causa motiva, est tamen causa voluntaria, influxiva et efficax alienationis rei in damnum creditorum. Attamen in Jure civili non tribuitur creditoribus jus postulandi reductionem donationis peractæ a debitis gravato, nisi in hæreditate, si tamen legitima sit læsa (*art. 1092*) ².

Qui vero est in bona fide, nempe ignorat donatorem esse debitis gravatum, non peccat contra justitiam accipiendo; nec restituere tenetur, nisi res ipsa sit aliena, vel hypotheca ligata. Nam tunc non potest dici quod peccet peccato injustitiæ contra creditores, voluntarie reddendo illorum creditum impossibile, cum illud penitus ignoret; et aliunde donans dedit quod suum erat, etsi delinquerit sic dando. *Lugo*.

¹ Ex c. Inter causas ff. *Mandati*. V. Liguori, *Opus Mer.* l. III, n. 728.

² V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 612 et 722. Lugo, *De Justitia*, disp. xx. C. A. 765. C. G. 920. C. S. 837. C. P. 1023. C. M. 1935. C. T. 973.

447. Q. 3. *Quæ res donari possunt, a quibus et cui?*

R. Ad 1: Omnes res præsentēs lege positiva et ipsa ratione probante, donari possunt. Et potest quis donare sub reservatione ususfructus pro se, et ipso deficiente etiam pro aliis (non tamen successive alios post alios vocando): vel sub conditione, ut iterum res ad se revertatur, v. g., si donatarius donanti præmoriatur. Si vero donator sibi reservat facultatem disponendi de aliquo objecto vel aliqua summa, quæ in ipsa donatione comprehenditur, si moriatur ante illam dispositionem, tale objectum vel summa transit ad hæredes donantis; quacunq̃ue contraria clausula non obstante (ex articulo 1069) 1.

R. Ad 2: Illi soli donare possunt, qui liberam habent bonorum suorum administrationem, et valent testari. Hinc donare nequeunt 1) Tutores de bonis minorum, nisi agatur de parvis donationibus remuneratoriis et de eleemosynis ordinariis. 2) Inhabilitati a die quo promota fuit inhabilitationis instantia; item interdicti, mente infirmi, prodigi. 3) Minores, licet habilitati, nisi agatur de contractu matrimoniali, vel donationibus modicis, quas alii ejusdem conditionis agunt. 4) Uxores sine consensu mariti (art. 134, 763, 1052) 2.

R. Ad 3: Possunt donationes valide acceptare, qui non prohibentur a lege. Prohibentur autem inter ceteros: 1) Incapaces ad acquirendum per testamentum. 2) Conjuges inter se, matrimonio durante: quod statutum est, ne mutuato amore invicem spolientur. Qui ideo nequeunt illas valide acceptare neque per interpositas personas, neque sub specie contractus onerosi (art. 1055) 3.

448. Donationum solemnitates: Ad validitatem donationum jure civili requiritur:

1. Ut omnes donationum actus fiant publico instrumento; qui actus transcribi debet, si donatio respiciat bona aut jura quæ hypothecæ subjici possunt; syngraphis exceptis debiti publici. (art. 1932). Si vero agatur de mobilibus satis est actus publicus, sed necessario omnes res singillatim designandæ sunt cum proprii valoris declaratione (art. 1070) 4.

2. Ut donatio non sit facta sub conditione impossibili aut bonis moribus contraria; vel sub conditione, cujus implementum a solo donante pendeat 5; vel satisfaciendi oneribus etiam non expressis aut

1 C. G. 1084. C. S. 867. C. P. 1905. C. M. 1879. C. T. 968. La clausola è nulla, poichè dovendo essere le donazioni attuali ed irrevocabili, ogni riserva fatta mostra, che la cosa non fu ancora di fatto donata; rimane dunque a proprietà del donante, e però de suoi eredi.

2 C. G. 905. C. S. 857. C. P. 1887. C. M. 1867. C. T. 969.

3 V. Legge transitoria, 30 nov. 1865, art. 22, 27, 28.

4 C. A. 943. C. G. 831. C. S. 814 et 855. C. P. 1886. C. M. 1859. C. T. 977.

5 « Per esempio: Io ti dono la mia casa, se vado a Parigi, ma la cosa sarebbe diversa se l'esecuzione dipendesse inoltre da un terzo, p. e. vi dono la mia casa, se verrete con me in questo viaggio. Cod. spieg. »

non extantibus donationis tempore; posset enim donatarius gravari ultra modum (art. 1065).

3. Ut donatio sit a donatario acceptata ante donatoris mortem, et quidem vel in ipso donationis actu; vel postea alio publico actu qui donanti notificetur. Donatio autem acceptari potest vel ab ipso donatario si sit major, vel ab alio illius nomine. Si vero sit minor, non emancipatus vel interdictus, a patre vel tutore; potest etiam acceptari a matre et aliis ascendentibus, si concurrat tribunalis auctorizatio. Pro minore emancipato et majore inhabilitato acceptatio fit cum consensu curatoris. Tandem pro corporibus moralibus acceptatio nequit effectum suum sortiri sine gubernii auctorizatione (art. 932, 1050) ¹.

Addit tamen Codex civilis: *Le donazioni fatte in riguardo di un determinato futuro matrimonio sia tra gli sposi fra loro, sia da altri a favore degli sposi o della prole nascitura dai medesimi, non possono essere impugnate per mancanza di accettazione* (articolo 1062). *Qualunque donazione fatta in riguardo di futuro matrimonio è senza effetto se il matrimonio non segue: lo stesso ha luogo se il matrimonio è annullato; ma la donazione, in quanto riguarda i figli, rimane efficace nei casi espressi nell'art. 116* (id est si matrimonium in bona fide est contractum); e sono pur salvi i diritti acquistati dai terzi nel tempo intermedio (art. 1068).

I minori, gli interdetti, e qualsivoglia altro donatario, non sono restituiti in intero per la mancanza di accettazione delle donazioni, salvo il regresso contro chi avea l'obbligo dell'accettazione (art. 1063). Non tenetur autem donator de evictione indemnem reddere donatarium; nisi vel donatio respiciat dotis constitutionem; vel donator id expresse promiserit; vel evictio ab ipso facto personali vel dolo donatoris nata sit ²; vel ipsa donatio sit onerosa: et tunc indemnitas debetur pro ea parte quæ onus importat (art. 1077).

449. Donationes manuales: Commune est, et in ipsa civili jurisprudentia receptum, dona usualia et brevi manu, si sint libere facta inter personas habiles, in parte disponibili, in conscientia ac civili foro vim habere; etsi ceteræ solemnitates ab ipsa lege civili præscriptæ non fuerint observatæ, uti si donationis actus non perficiatur scriptura præscripta. Codices enim civiles illis solemnitatibus ac conditionibus voluerunt tantum viam præcludere improvidis donationibus, non justis liberalitatibus. Et talis est usus; sane importabile, novum ac ridiculum foret, quod quis sine publica scriptura non possit valide donare amico suo annulum, picturam, Ecclesiæ

¹ V. Lex civilis, 29 junii 1864; et jam disputata supra n. 295.

² *Dolo*, ut si alienum donaverit; *facto*, « se non paga i debiti suoi ipotecari sul fondo donato, che non pose a peso del donatario. » *Cattaneo*, Codice annotato.

calicem, paramenta; pauperi eleemosynam, servo aliquod munus, etc.¹ Inter hæc dona numeratur:

1) Donatio *de manu ad manum*, ut cum donantur libri, etc. 2) Donatio *indirecta*, quæ nempe occultatur sub specie contractus onerosi, ut cum quis vendit Titio villam suam 100, sed statim obligationem illi tradit pretio non accepto, cum intentione pretium condonandi. 3) Donatio *remuneratoria*, id est quæ fit ob beneficium acceptum, vel ob officium præstitum aut famulatum, maxime cum hæc sit quasi compensatio. 4) Donatio *onerosa*, ea nempe cui donator quoddam adnectit onus; tunc enim est potius quædam solutio vel commutatio, ut si quis pecuniam daret paracho, ut pro se mortuo missas celebret. Hisce porro regulis, si recte accipiantur, pluribus difficultatibus quotidianis occurri potest, maxime pro ipso foro conscientie².

450. Donationis effectus: Effectus donationis, qui nonnisi ab ejus acceptatione donanti notificata vim obtinet, sunt: tum ut proprietas rei donatæ in donatarium transferatur absque formali traditione; tum ut donatio natura sua irrevocabilis sit, nisi probatæ causæ intervenerint. Quæ causæ tres a jure assignantur:

1. Si donatio facta sit sub conditione resolutive a lege permissa, v. g. ut donatio nullius sit roboris, si donatarius donatori præmoriatur, conditione verificata, bona libera ab omni onere in donantem redeunt, qui quidem eadem jura exercet contra tertios detentores. Si vero conditio resolutive verificatur, quia donatarius non curat onera adimplere ipsi in donatione imposita, tunc donator potest urgere revocationem donationis; sed sine præjudicio eorum qui super immobilia donata jam antea formis legalibus jura acquisierunt.

2. Si donatarius erga donantem sit ingratus, potest intra annum habitæ notitiæ ingratitudinis, a donante postulari donationis revocatio, quin tamen præjudicet tertio qui jam jura acquisiverit in immobilia donata. Ceterum ex lege civili hæc revocatio locum habet tantum in sequentibus casibus: *Se il donatario abbia attentato alla vita del donante* (nisi id fecerit in dementia aut ex errore); *se siasi renduto colpevole verso lui di altro crimine, di sevizie, od ingiurie gravi*; *se gli neghi indebitamente gli alimenti* (art. 1081). Revocatio tamen ob ingratitudinem proponi nequit a donante contra hæredes

¹ Et in hoc convenit etiam Codex novissimus, ut constat ex relatione ad Regem 25 junii 1863, et tribunalium decisiones. Ad rem Carabelli: « Si richiami quanto fu detto nel titolo del possesso, cioè che il possesso delle cose mobili per loro natura, o dei titoli al portatore, produce a favore dei terzi di buona fede, l'effetto stesso del titolo (art. 707); per cui sarebbe valida una donazione di cose mobili, o di titoli al portatore anche senz'atto pubblico, qualora fossero stati effettivamente consegnati al donatario di buona fede. »

² Manualis donatio utique intra justos limites, coercenda est, quod est prudentum definire, habita circumstantiarum ratione; vide Carrière, *De Justitia*, n. 553 *De donationibus manualibus*; et Rivarolo, *Il governo della parrocchia*, par. 2, tit. 1, a. 2.

donatarii. Item neque ab hæredibus donantis contra donatarium, nisi actio revocationis jam ab ipso donante proposita fuerit, vel infra annum ab illius morte ingratitudo locum habuerit (*art.* 1082) ¹.

3. Si donatori, cui nulli erant legitimi descendentes tempore donationis, supervenerit filius legitimus (non adoptivus), etsi natus post mortem patris, si tamen vivus et vitalis, poterit expostulari donationis revocatio ²; sed sine illorum præjudicio qui jam jura acquisierunt in bona donata. Item est, si filius naturalis legitimetur per subsequens matrimonium, si tamen natus sit post donationem. Neque obstat quod filius donationis tempore jam conceptus fuerit; vel quod donator post supervenientem prolem donatarium reliquerit in rei donatæ possessione. Sed actio pro donationis revocatione proponenda est intra quinquennium; secus a natiuitate postremi filii ipsa præscribitur (*art.* 1090).

Revocationis juri nulla conventione renuntiari potest; imo si donatio reciproca sit, nempe inter duos donatores, si uni proles superveniat, revocatio unius inducit revocationem etiam alterius donationis. Attamen: *Rimangono irrevocabili tanto per causa di ingratitudine quanto per sopravvenienza di figli, le donazioni puramente remuneratorie, e quelle fatte in riguardo di un determinato matrimonio, salvo però ai figli del donante il diritto di chiederne la riduzione in quanto eccedono la porzione disponibile* (*art.* 1087).

451. Donationum reductio: Quacunque de causa et quibusvis facta donatio, si tempore mortis donatoris excedat disponibilem reduci posset: hæc tamen reductio a civili lege non potest ab omnibus peti. *La riduzione delle donazioni non può essere domandata che da quelli, a vantaggio dei quali la legge riserva la legittima, od altra quota di successione* (ut est conjux, filius naturalis recognitus), *e dai loro eredi o aventi causa* (nempe a creditoribus illorum, quibus legitima vel alia portio ab ipso donante debita est). *Essi non possono rinunciare a questo diritto durante la vita del donante, nè con dichiarazione espressa, nè con prestare il loro assenso alla donazione* Cod. civ. (*art.* 1092).

Non si fa luogo alla riduzione delle donazioni, se non dopo che sia esaurito il valore dei beni, di cui fu disposto per testamento; qualora sia luogo a questa riduzione, essa si fa cominciando dall'ul-

¹ Non fit locus revocationi hac de causa, si donatio facta sit Ecclesiæ vel causæ piæ, v. g. monasterio, tametsi Prælati vel clericus fuerit ingratus; quia tunc donatio primario facta est Deo ipsi, qui ingratus esse non potest. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 738.

² Non vero a creditoribus donantis defuncti: *i donatarii, i legatarii, e creditor del defunto non possono domandare la riduzione nè approfittarne* (*art.* 1092) — Titius instituit hæredes universales tres filios quos habuit a Lucretia: hac mortua contrahit cum Lucia ex qua genuit duos filios; et postea moritur. Quid? testamentum non revocatur ob supervenientes filios; et ideo duo filii posteriores habent tantum jus ad legitimam portionem.

tima donazione, e così successivamente risalendo dalle ultime alle anteriori (art. 1093) ¹. Il donatario deve restituire i frutti di ciò che eccede la porzione disponibile dal giorno della morte del donante, quando sia giudizialmente domandata la riduzione entro l'anno; ed in mancanza (id est si reductio petatur post annum) dal giorno della domanda (art. 1094) (Q).

452. Promissio: Definitur *liberalis, deliberata ac spontanea fidei obligatio exterius facta et acceptata de re possibili et honesta*. Dicitur: 1) *Liberalis*, et sic discrepat a contractu oneroso. 2) *Deliberata*, id est cum plena advertentia: ac *spontanea*, id est immunis ab errore, dolo et metu etiam levi; nam liberalitas importat omnimodam libertatem. 3) *Fidei obligatio*: sicque distinguitur et a donatione in qua res ipsa statim tribuitur; et a mero proposito, quod est simplex voluntas aliquid faciendi, quin nova imponatur obligatio, adeo ut qui proposito desit, sit quidem inconstans, non tamen violatæ fidei reus; 4) *Exterius facta*, idest talis ut homo eam cognoscere possit. 5) *Et acceptata*, quia promissio (sicut donatio) semper facta censetur sub conditione si acceptetur, adeo ut ante acceptationem ipsa pro nihilo habeatur. 6) *De re possibili et honesta*; quia *impossibilia nulla obligatio, et in malis promissis fidem non expedit observari*. Quod si promissio sit prodiga, obligat ad id quod prodigum non est; quia si ex una parte nulla est obligatio de illicito, ex altera utile per inutile vitiari non debet ².

Qui promittit, dicitur *promittens*, seu *promissor*; ille autem cui promittitur, *promissarius*.

453. Quid (quæres) *de promissionibus gratuitis semel acceptatis?*

R. Satis probabiliter docent, promissionem simplicem acceptatam de se obligare, etiam in materia gravi, ex sola fidelitate et sub veniali. Qui enim sic promittunt, non intendunt suscipere rigorosam et gravem obligationem; sed obligationem tantum honestatis ac convenientiæ. Sane si quis eos interrogaret, an tanquam fures vel tanquam injusti rei alienæ detentores haberi velint in hypothesi, quod promissiones taliter factas non impleant, negative statim responderent. Hoc etiam sentiunt illi ipsi, in quorum gratiam promissiones

1 « Per esempio: Tizio donò ad Antonio nel 1865 lire 3,000; nel 1866 donò a Carlo lire 6,000; e nel 1867 lire 3,000 ad Andrea. Muore lasciando lire 4,000 di sostanza al suo unico figlio; e però il tutto sommando avremo lire 16,000. Il figlio superstite ha diritto alla legittima di lire 8,000, la metà; il padre ha dunque ecceduto nel far le donazioni. Così il figlio ha diritto di far dichiarar nulla l'ultima di lire 3,000; e far ridurre a l. 5,000 quella di 6,000. »

2 Promissiones factæ latroni de pecunia solvenda vel fœneratori de solvendis usuris, naturali Jure nullæ sunt; et ideo latro ac fœnerator nequeunt pecuniam recipere, non quia consensus in promittente simpliciter voluntarius desit, sed quod in his deest jus seu titulus illam pecuniam habendi; et ideo promittens non tenetur reddere, nisi forte juraverit se soluturum, idque ob vinculum Religionis, cujus tamen relaxationem petere potest, ut habet Alexander III, can. *Debitorum de jurejur.* Ceterum vide quæ disputavimus Lib. II De juramento.

hujusmodi factæ sunt, qui ad summum sic promittentes vocant leves, inconstantes, non autem injustos.

Diximus 1: *Promissionem simplicem*; censetur enim ipsam obligare ex justitia et sub gravi secundum quantitatem materiæ: a) si juramento serio firmetur: neque enim quis censetur illud usurpare inaniter; b) si fiat coram testibus ad hoc vocatis, vel notario; c) si detur chirographum aut aliud scriptum; virtus enim sinceritatis et veritatis exigit, ut scripta factis conformia sint: alioquin mendaciis via panderetur. Diximus 2 *de se*; nam certum est promissionem serio factam et acceptatam in re gravi posse per accidens obligare sub gravi ex justitia. Uti si intercedat ratio gravis damni proximo obvenientis: v. g., si quis legatum solvere promiserit eos liberando, qui ad illud tenebantur, sed postea renuat quia ejus promissio est legali forma destituta; et sic legatum insolutum remaneat. Vel si adeo quis filium suum educari curaverit, quia alter promiserat ad expensas concurrere, et postea recuset¹. Advertunt tamen communiter ad constituendam materiam gravem in promissione requiri, ut ipsa sit quadruplo major, quam in furto mortali: quia promittens agit de proprio, fur autem de alieno.

Quidquid sit, cum tota promissionis efficacia pendeat a promittentis intentione, ideo si promissor intendat se ex justitia in re notabili obligare graviter, oriatur obligatio gravis². Cum tamen non sit imponendum onus sine certa obligatione, hinc in dubio, an quis voluerit se obligare ex justitia, an tantum ex fidelitate; an graviter, an leviter, probabilissimum erit, eum non obligari nisi ex fidelitate et sub levi, ut dicunt Holzman, Lugo, Sporer, etc.

454. Promissionis extinctio: Cessat obligatio promissionis: 1) Quando promissarius jus suum remittit; remissio enim obligationem tollit. 2) Quando res fit illicita vel impossibilis; nam inhonestorum ac impossibilium nulla obligatio; 3) Quando ea fit noxia vel inutilis promissario; cum omnis cesset promissionis finis; 4) Quando contingit notabilis mutatio non prævisa; *Apostolus* (ait d. Thomas) *non est mentitus, qui non ivit Corinthum, quo se iturum esse promiserat, ut dicitur II ad Corinthios 1, et hoc propter impedimenta quæ supervenerunt*³.

¹ Acceptatio et per alium fieri potest, v. g. per illum qui habeat promissarii curam: sic acceptat pater pro filiis, religiosus pro monasterio, prælatus pro sua Ecclesia, uxor pro marito, tutor pro minore. Liguori, *Op. Mor.*, l. III. n. 720, etc.

² Hæc omnia accipienda sunt de promissione vera, seria et proprie sumpta; nam sæpius promissiones quales communiter fiunt neque ex fidelitate obligant; non raro enim promittentes non intendunt fidem suam serio obligare. Sed quando dicunt *promitto, polliceor*, nil aliud exprimere volunt, quam eorum bonam animivoluntatem atque contestationem officiosi animi. *Gury*.

³ 2, 2, q. 110, a. 3. V. Continuator Tournely, Salmanticenses, Viva.

ART. VI. — *De deposito, sequestro, fidejussione, commodato, precario et mandato.*

455. Depositum : Definitur *contractus, quo res mobilis gratis custodienda traditur alteri eadem suo tempore restituenda*. Qui rem deponit, *depositor* vel *deponens*; cui res deposito datur, appellatur *depositarius*. Dicitur *res mobilis*, nam quando committitur vigilantia alicujus immobilis, v. g. vineæ, non habetur depositum, sed mandatum. Dicitur *gratis custodienda*; attamen etsi depositum de se sit omnino gratuitum, potius amicitie intuitu susceptum; id non impedit, ut depositario aliqua tribuatur remuneratio, modo mercedis naturam non induat (*art. 1837, 1844*). Depositarius non nisi traditione rei perficitur; et etiam solo consensu, si res jam sit in manu depositarii alio titulo, ut si nunc custodias uti depositam pecuniam, quam prius mutuata habebas.

456. Duplex distinguitur depositum: *voluntarium* et *necessarium*.

1. *Voluntarium* fit libero partium consensu; sed locum habere nequit inter personas ad contrahendum incapaces (*art. 1107*). Si autem persona contrahendi capax accepit ab incapaci depositum, tenetur ad omnes depositarii obligationes; et si deficiat, potest in judicio a tutore ipsius incapacis conveniri. Si e contra depositum a contrahendi capaci factum sit personæ quæ sit incapax, id unum habet deponens ut sibi vindicet depositum, si adhuc extet apud depositarium, vel ut sibi restituatur quod in commodum ipsius depositarii cesserit: quod si perierit etiam culpa depositarii, dominus non habet jus ad damnorum compensationem. In deposito voluntario admittitur probatio per testes, si ejus valor non excedat libellas 500 (*art. 1341, 1839*).

2. Depositum *necessarium* illud est, cui dat causam casus inopinatus, uti incendium, naufragium. Idem dicendum est de rebus viatorum depositis penes caupones, in quo admittitur probatio per testes, qualiscumque sit valor. Limitat tamen Codex: *Essi non sono obbligati pei furti commessi a mano armata o altrimenti con forza maggiore, o per negligenza grave del proprietario*. Depositum necessarium dicitur etiam *miserabile*, quia nempe a miseria ortum habet (*art. 1868*)¹.

¹ C. A. civ. 910. C. G. 1949. C. S. 1821. C. P. 2009. C. M. 1992. C. T. 1040. « Non è necessario che il viaggiatore consegna le sue robe al padrone medesimo: questi è mallevadore de' suoi domestici e delle persone addette al servizio della casa. Perciò quando un viaggiatore dà ai domestici, che lo conducono alle stanze, una valigia od altri oggetti; o quando rimette il suo cavallo nella stalla alla custodia del palafreniere, il padrone vi è tenuto come se la consegna fosse stata fatta a lui medesimo. Ma non sarebbe così, se un viaggiatore imprudente consegnasse fuori della presenza del padrone, oggetti ad un fanciullo o ad un'altra persona che trova alla porta, e che per

457. Q. 1. *Quenam sunt depositarii et deponentis obligationes?* ¹.

R. Depositarius tenetur: 1) Ad diligentem rei depositæ custodiam, quasi ea esset sua: imò ad majorem, si eam promiserit, vel si sponte se obtulerit ad depositum; vel si conventa sit aliqua remuneratio ipsi tribuenda; vel si in ejus commodum tantum vergat facta depositio ²; vel si expresse se obligaverit ad respondendum pro quacunque culpa. 2) Depositum restituere cum fructibus perceptis, statim ac a deponente petitur, etsi nondum expiraverit tempus in conventionem determinatum ad restitutionem: nisi obstet sequestrium, vel cognoscatur rem esse furtivam, vel evaserit deponens ad acceptandum incapax ex lege, ut si interdicatur; vel sit re abusurus in perniciem aliorum, uti puta si furiosus arma deposita deposcat: 3) Indemnem deponentem servare, si res sua culpa deterior facta sit ³: vel etiam si sit in mora culpabili et res perierit, etsi casu fortuito. Hæres autem depositarii, si rem depositam vendidit bona fide credens esse suam, tenetur solum pretium acceptum restituere, vel cedere actionem contra emptorem, si nondum solverit (*art. 1851*).

Deponens autem tenetur: 1) Ad nutum depositarii (etsi tempus statutum sit) rem suam recipere: et si illi importuna videatur restitutio, judex definiet. 2) Damna resarcire, quæ alter passus est; æquitas enim postulat, ut ex onere gratuito non sentiant detrimentum: imò potest depositarius depositum retinere, donec integram acceperit indemnitate. Si deponens moriatur, hæredi fiat restitutio: qui si plures sint, cuilibet detur sua portio; quod si depositum sit indivisibile, hæredes antea convenire debent de modo illud accipiendi (*art. 1855*).

458. Q. 2. *Depositarius potestne re sibi deposito tradita uti?*

R. Minime, quia depositarius custodiam habet, non usum; excipe nisi adsit consensus domini saltem præsumptus ⁴. Si nihilominus deposito utatur, et res sit usu consumptibilis, ut triticum, vinum, pecunia, quæ in ejus usu absumitur, eaque tradita sit certo numero, pondere et mensura, non videtur depositarius peccare saltem graviter iis utens, si certus sit, tantundem habiturum ejusdem bonitatis,

errore l'ha creduta addetta al servizio della casa; in tal caso il padrone non vi sarebbe tenuto. » *Gousset*. V. *Ferraris*, Vº *Depositum*. V. *Liguori*, *Opus Mor.*, l. III, n. 746.

1 « Non è richiesto che il deposito si faccia per atto scritto, ma sarà opportuno un documento per avere una prova attendibile e costituita; giacchè non potrebbe aver luogo la prova testimoniale, se l'oggetto in contesa passa il valore di lire 500 (*art. 1341*) a meno che non si tratti del deposito necessario (*art. 1348*). » *Carabelli*.

2 « Per *esempio*: Il deposito di un cembalo presso chi si diletta di musica. »

3 Et carcere punitur reus *Cod. poen.*, art. 631.

4 « Per *esempio*: Ho depositato un cavallo presso un amico, che so oltremodo amante dell'equitazione; si presumerà che abbia voluto permettergliene l'uso. » Si dominus rei depositæ usum concedit, depositum in mutuum transit, si res sit primo usu consumptibilis; quod si talis non sit, depositum transit in commodatum, si gratis usus conceditur; secus in locationem ex communi.

quando repetetur; quia tunc communiter præsimitur consensus domini. Secus, si agatur de pecunia tradita, sacculo vel arca inclusa vel munito sigillo: si ea utatur depositarius, graviter peccat; non tamen fructus inde perceptos tenetur restituere, quia sunt fructus industriæ, non rei; cum res usu consumptibilis per usum non fructificet, sed destruat. Sed quoad depositarium pecuniæ statuit lex civilis: *Non è debitore di alcun interesse del danaro depositato, se non dal giorno, in cui fu costituito in mora a farne la restituzione* (art. 1852) ¹. Pecunia autem sive creverit sive decreverit, restituenda est ea qua accepta fuit, specie; si nempe tot argentei nummi depositi fuerint, tot argentei nummi restituantur.

Si vero depositum non sit res primo usu consumptibilis, ut currus, equus, tunc si depositarius ea utatur sine deponentis consensu, peccat et fructus perceptos tenetur restituere, cum res domino fructificet; et damna compensare.

459. Sequestrum: est contractus, quo res controversa deponitur apud tertium custodienda, ut postea tradatur ei, cui adjudicabitur. Duplex est: *conventionale et giudiciale*, prout vel sola partium voluntate vel iudicis præcepto fit. Utrumque extenditur ad bona tam mobilia, quam immobilia. Si sit gratuitum, iisdem subjacet regulis ac depositum proprie dictum; attamen depositarius non potest liberari, nisi finita controversia, vel nisi partes convenient, aut causa restitutionis legitima iudicetur ².

460. Fidejussio: (*vulgo* sicurtà, malleveria) est contractus, quo unus vel plures in se suscipiunt obligationem alterius debiti solvendi, si debitor non solverit; eo tamen adhuc manente ligato. Pro ea pretium accipi potest, cum assumptio talis oneris sit pretio æstimabilis. Fidejussio, quæ nunquam extenditur ultra obligationem debitoris ³, non præsimitur; sed oportet ut expresse suscipiatur ⁴. Attamen po-

¹ * « Tizio deposita presso il suo banchiere dieci cartelle del prestito nazionale del capitale ciascuna di lire mille; il banchiere dichiara nella ricevuta di tenere in deposito da Tizio *lire diecimila di prestito nazionale*, senza indicare il numero d'ordine scritto su ciascuna cartella. Se una di esse vince il premio, questo appartiene al banchiere; se anche Tizio avesse buono in mano da provare che la cartella vincitrice era sua; poichè mediante l'eseguito deposito senza indicazione del numero, tutte le cartelle passano in proprietà del banchiere, che solo rimase debitore di quanto apparisce dalla ricevuta, cioè di L. 10,000 di prestito nazionale, e nulla più. » *Cassazione di Firenze*, 10 gennaio 1870. *

² *Cod. civ.* art. 1869, *Cod. proc. civ.* art. 921; *C. A.* 968. *C. G.* 1955. *C. S.* 1828. *C. P.* 2113. *C. M.* 2087.

³ « Per esempio: Se il fidejussore si fosse sottoposto ad una clausola penale pel caso che non effettuasse il pagamento di cui fa sigurtà; se tale clausola non esiste nell'obbligazione del debitore, non tiene. »

⁴ *Proverb. vi et xxii* gravibus verbis monemur, ne facile sponsonibus locum demus: « Qui il Savio dimostra (ait Martini) come non deesi leggermente, nè senza grandi motivi prestar mallevaria per un altro, o in giustizia per cagion di delitto, o privatamente per i debiti dell'amico. Simili mallevatorie sono frequentemente cagion di ruina per le famiglie. Per la qual cosa il Savio che loda e raccomanda la liberalità e la genero-

test suscipi etiam debitore ignorante: et semel valide suscepta, transit ad hæredes ipsius fideiussoris 4. Ad fidejussionis validitatem requiritur: 1) Capacitas se obligandi: unde uxor excluditur sine mariti auctorizatione, nisi agatur de mercatura: et sic de ceteris qui nequeunt se obligare. 2) Validitas contractus, unde debitum exurgit; nam fidejussio est accessorium, ac illam supponit. Excipe nisi contractus nullus sit ratione tantum incapacitatis personæ; tunc adhuc valet fidejussio 2: item admittitur fidejussio fidejussionis. 3) Ut obligatio fidejussionis admittatur, est habenda ratio suorum bonorum quæ hypoteca subici valent, nisi agatur de rebus commercii, quæ majorem admittunt facilitatem, vel agatur de debiti tenuitate. Item addit lex: *Pel fine accennato non si tien conto dei beni litigiosi, nè di quelli situati a tale distanza da rendere troppo difficili gli atti esecutivi sopra i medesimi* (art. 1905).

461. Q. 1. *Quenam sunt onera et jura fidejussoris?*

R. Onera fidejussoris hæc sunt: si ipse se obligavit in defectum debitoris tantum, non tenetur solvere, nisi in illius defectu: unde urgere potest, ut prius debitor excutiatur: modo tamen hoc postulet ineunte iudicio et expensas necessarias solvat anticipate, ac bona debitoris indicet quæ libera sint, et intra fines jurisdictionis magistratus posita, ubi facienda est solutio. Si vero se obligavit vel renuntiando beneficio debitorem primum excutiendi, vel solidarie cum ipso debitore, illico solvere tenetur, quin necesse sit, ut ad debitorem fiat recursus 3.

Jura fidejussoris sunt: pretio soluto, ipse succedit in omnia jura creditorum contra debitorem; habet etiam regressum contra alios fidejussores, si qui sint; ac potest petere compensationem damnorum. Imo nondum facta solutione, potest urgere debitorem, ut se a fidejussione liberet: 1) *Quando è convenuto giudizialmente pel pagamento* 4. 2) *Quando il debitore è fallito, o si trovi in istato di non solvenza* 5. 3) *Quando il debitore sia obbligato di liberarlo dalla si-*

sità nel sovvenire i bisognosi, biasima la temerità e facilità colla quale taluni prendono sopra di loro le obbligazioni e i debiti degli amici. »

1 « Il Codice non annovera fra i contratti che devono farsi per atto pubblico o scrittura privata, la fidejussione; ma sarà opportuno che essa si faccia con uno scritto per la prova, massime se l'ente garantito oltrepassa le lire 500, giacchè non potrebbesi ammettere la prova testimoniale. » *Carabelli*.

2 Per esempio: Se un minore ha contratta un'obbligazione, egli può dispensarsi dall'adempirla coll'opporre il suo stato d'incapacità. Ma se alcuno si rese sua sigurtà, la fidejussione sarà valida, imperocchè l'obbligazione principale esiste, e non è soggetta a rescissione che personalmente in favore del minore. » Art. 1898; C. A. 1344. C. G. 2011 C. S. 1833. C. P. 2014. C. M. 225. C. T. 1101.

3 V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 912, Ferraris, *Vº Fidejussio, Fidejussor*.

4 « Può allora chiedere in giudizio il debitore principale come suo garante, perchè assuma il rilievo dalle molestie che gli vengono inferte. »

5 « La sigurtà può allora provvedersi sui beni del debitore principale, per guarentirsi dalle conseguenze della fidejussione. »

gurtà in un tempo determinato, e questo sia scaduto. 4) Quando il debito sia divenuto esigibile per essere scaduto il termine convenuto pel pagamento. 5) Al termine di dieci anni, quando l'obbligazione principale non abbia un termine fisso per la scadenza ¹; purchè l'obbligazione principale non fosse di tal natura da potersi estinguere prima di un tempo determinato, come accade riguardo alla tutela ²; o non vi fosse convenzione in contrario (art. 1919).

Hæc de fidejussione voluntaria; adest enim fidejussio tum legalis, si a lege ea imponatur, ut fieri solet cum usufructuario; tum judicialis, ut cum judex uni litigantium permittit repetere id, de quo contestatio est, mediante cautione. Fidejussor judicialis ac legalis pro assecuratione possunt etiam exhibere pignus, vel aliud quod sufficiens sit ³.

462. Q. 2. Quomodo extinguitur fidejussio?

R. Fidejussio iisdem causis extinguitur quibus ceteræ obligationes, id est solutione, novatione, compensatione, confusione, etc. Sed quoad confusionem statuit lex: *La confusione che si effettua nella persona del debitore principale e del suo fidejussore, quando divengano eredi l'uno dell'altro, non estingue l'azione del creditore contro colui che ha fatto sigurtà pel fidejussore* (art. 1926) ⁴.

463. **Commodatum:** Quasi alterius commodum datum (vulgo prestito ad uso) est contractus, quo res ad solum usum gratis alicui conceditur, post certum tempus eadem reddenda. Dicitur eadem, unde non potest commodari quod usu consumitur ⁵. Qui rem concedit, dicitur commodator; cui conceditur, commodatarius. Commodatum transit ad hæredes tum commodantis tum commodatarii: nisi aliud eruat ex natura conventionis, vel nisi exclusive sit contemplata persona ⁶. Ad commodatum non requiritur de necessitate scriptura, etsi

1 « Per esempio: Colui che si rese fidejussore per una rendita perpetua, potrà in capo di dieci anni instare, perchè il debitore lo liberi dalla sua fidejussione. »

2 « Colui che si rende, v. g., fidejussore d'un tutore, dee sapere essere natura dell'obbligazione che garantisce, di non poter cessare dalla fidejussione che al punto della maggioranza. »

3 Art. 1921 cod. civ.; et Cod. process. civil. art. 329 et seqq.

4 « Per esempio: Daniele deve a Carlo lire 3,000 per mutuo; Luigi si fa fidejussore di Daniele pel pagamento di quella somma, e Federico si fa fidejussore del fidejussore Luigi. Muore Luigi, e il debitore Daniele diventa di lui erede, onde in esso si concentra ogni obbligazione; ma l'obbligazione di Federico non si estingue, ed anzi diventa Federico fidejussore di Daniele, perchè questi subentrò in tutti i diritti e doveri del fidejussore Luigi. » *

5 * « Venne riconosciuto potersi fare un comodato di danaro, valori o biglietti, che lo rappresentino *pompæ vel ostentioris causa* (mostra), p. e., ad un tesoriere, cassiere, la cui cassa debba essere visitata, onde porlo in grado di giustificare che è in regola. Il danaro cambia allora la sua natura di cosa fungibile e si trasforma in corpo certo da restituirsi. Cattaneo. »

6 « Per esempio: Se presto il mio cavallo ad un amico, che si diletta dell'equitazione affinchè egli se ne serva, e che quest'amico venga a morire, i suoi eredi non potranno continuare a servirsene. Ma se ho imprestato quel cavallo per servire ai lavori della messe, e il comodatario venga a morire, i suoi eredi potranno ritenerlo per tutto il tempo necessario al raccolto delle messi. » V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 744.

præstat illam ad maiorem securitatem adhibere. Est autem essentialiter gratuitum; si enim sub pretio concederetur, haberetur potius locatio (art. 1805) ¹.

Commodator: 1) Non potest ante tempus definitum absque injustitia rem commodatam sibi repetere; esset enim contra datam fidem. Poterit tamen, interveniente iudicis auctoritate, si sibi grave damnum impenderet, licet impenderet etiam commodatario ex illa rei repetitione ante tempus. In commodato enim utpote gratuito hæc conditio subintelligitur: *nisi interea contigerit rem esse commodatori necessariam* ². 2) Tenetur de damnis si scienter rem vitiosam tradiderit ³; attamen culpa in illo non facile supponitur, nec facile puniendus est qui tribuit favorem.

Commodatarius vero tenetur. 1) Commodatum diligenter custodire et expensas ordinarias facere, v. g., alere equum commodatum: at non tenetur facere extraordinarias, v. g., curare equum gravi morbo citra culpam suam laborantem. 2) Damna resarcire, quæ sua culpa in rem contigerint (non tamen detrimenta, quæ ex rei usu necessario eveniunt). Imo si in culpa, tenetur etiam de casu fortuito, cum eam servare potuisset suam substituendo, vel fuerit in mora restituendi, vel ita conventum sit, vel ea fuit æstimata nec aliter pactum sit, vel ad diversum usum aut ad tempus diuturnum contra præscriptum, ea fuerit usus. 3) Commodato uti debet pro fine tantum determinato, et tempore statuto illud domino reddere.

464. Precarium: (sic dictum, quia *ad preces* petentis conceditur) cum parum differat a commodato, iisdem regitur regulis. Tota differentia in eo est, quod precarium potest ad nutum concedentis revocari; cum tamen commodatum suum habeat constitutum tempus. Ideo definiri solet *gratuita concessio usus rei ad nutum concedentis revocabilis*. Item precarium cessat per mortem accipientis; non autem per mortem dantis, nisi ab hæredibus revocetur ⁴.

465. Mandatum (vulgo *procura*) definitur: *obligatio aliquid agendi in alterius commodum gratis suscepta*. Ex quo patet, natura sua man-

¹ C. A. 961. C. G. 1875. C. S. 1747. C. P. 1958. C. M. 1940. C. T. 1023.

² « Per esempio: Io vi ho prestato un tino per pigiare le vostre uve e fare il vostro vino, non potrò ripigliarlo, se non dopo fatto il vostro vino. Nondimeno, se prima del tempo convenuto, prima che sia cessato il bisogno del comodatario, sopravviene al comodante una urgente impreveduta necessità, può esser costretto il comodatario dal giudice alla restituzione. » *Gousset*.

³ « Per esempio: Se egli presta un cavallo moccioso, il quale, avendo comunicato la sua malattia a quelli del comodatario, li ha fatti perire; conoscendosi però il vizio del cavallo imprestato. » *Gousset*.

⁴ V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 745. Ferraris, Vº *Precarium*. Codex civilis illud nonnisi per accidens indicat, nempe art. 687, 688 et 2115. Quamvis autem precarium dicatur *ad nutum* revocabile, attamen in praxi illud ad certum tempus scriptura constitui solet, et nemo inficiatur illius obligationem neque in civili jurisprudentia, ut notat Cattaneo, *Il Cod. civile italiano annotato* ad art. 1818.

datum gratis iniuri; at nihil obstat, ut aliqua compensatio tribuatur: verum si expresse conveniatur de mercede, participaret de locatione. Qui mandat, dicitur *mandator* vel *mandans*; cui datur *mandatum*, *mandatarius*. Uxor non potest *mandatum* suscipere (sine viri sui auctorizatione); item neque minores. Attamen minor si emancipatus illud suscipere valet; sed *mandans* non habet actionem contra ipsum; nisi intra limites illius, de quo minor disponere potest (*art. 1743*) ¹. *Mandatum* aliud *iudiciale* est (vulgo *procura ad lites*). Aliud *extra-iudiciale* (seu *procura ad negotia*). Aliud *generale*, si omnia gerenda negotia comprehendat; *mandatum* tamen generalibus verbis conceptum non respicit, nisi actus administrationis. Aliud *speciale*, si aliquod tantum negotium, vel certa negotia comprehendat. Aliud *expressum*, si viva voce vel scripto conferatur; aliud *tacitum*, si ex circumstantiis eruatur: sic tacito viri mandato uxor providit familiæ expensis. Ad mandati autem valorem requiritur mandatarii acceptatio expressa vel tacita.

466. *Mandantis obligationes* sunt: 1) Ut mandatario refundat expensas, ab ipso factas et damna resarciat, quæ mandatarius occasione mandati passus est, etsi res felicem exitum non habuerit. 2) Ut solvat usuras pecuniarum, quas mandatarius in antecessum solvit. 3) Ut exequatur obligationes a mandatario contractas, etiamsi sint ultra *mandatum*, si saltem tacite eas approbaverit ². 4) Si mandatarius sit a pluribus constitutus, mandantes singuli tenentur erga ipsum in solidum: non tamen si plures constituti mandatarii, tenentur omnes in solidum erga mandantem, pacto præcluso (*art. 1752*).

Mandatarii obligationes sunt: 1) Ut mandati limites non excedat, v. g., pluris quam sibi præscriptum est, emendo. 2) Ut negotium diligenter gerat nomine mandantis: et compleat, si incæperit ante mortem mandantis. 3) Ut respondeat non tantum de dolo; sed etiam de negligentia: non ita tamen rigore, si *mandatum* sit gratuitum. 4) Ut reddat quidquid vi mandati percepit, etsi quod percepit non debeatur de jure mandanti; quia cum non agat nisi nomine mandantis, eidem non sibi acquirit. Et etiam usuras pecuniarum a die quo constituitur in mora illas solvendi; vel a die collocationis, si illis usus sit et impenderit pro sui utilitate. 5) Si mandatarius alium substituit, tenetur de substituti culpa, quando illum substituendi non fuit ei tributa facultas; vel si fuit tributa, substituit inhabilem, non designatum: semper tamen poterit ipse *mandans* contra substitutum agere (*art. 1746*).

467. *Mandatum* extinguitur: 1) Per revocationem mandati etiam

¹ C. A. 978. C. G. 1880. C. S. 1752. C. P. 1961. C. M. 1943. C. T. 1068. V. Ferraris, *Vº Mandatum* (art. novissimus).

² « Così Tizio aveva mandato di comprare la casa di Cajo, e comperò anche il giardino annesso, è in facoltà del mandante di approvare l'acquisto del giardino. »

tacitam, ut si alium substituat primum certiore reddendo 1. 2) Per mandatarii renuntiationem notificatam tempore congruo. 3) Per mortem, interdictionem vel decoctionem sive mandantis sive mandatarii. Est autem notandum, quod adhuc data mandati revocatione, quid quid agit mandatarius, validum est quoad illos qui sunt in bona fide. Quare præstat, ut revocatio in Diario publicetur, ita ut ea omnibus possit opponi; item hæredes mandatarii, ejus morte secuta, tenentur mandantem certiore facere 2.

ART. VII. — *De contractibus aleatoriis.*

468. Contractus aleatorius: definitur *mutua conventio, cujus effectus tum quoad lucrum tum quoad jacturam pendet ab incerto eventu.* Quadruplex distinguitur: *assecuratio, mutuatio ad omne periculum, ludus, sponsio ac census vitalitius* (de quo supra).

469. Sponsio: (vulgo *scommessa*) est *contractus, quo duo vel plures de veritate et eventu alicujus rei contententes sibi invicem aliquid spondent ut illud sit ejus, qui veritatem fuerit assecutus.* Lex civilis nullam in judicio concedit actionem quoad solutionem sponsionis (art. 1802) 3. Attamen sponsio si debitis conditionibus prædita sit, licita est: est enim contractus fortunæ, quo uterque spondens sese periculo æqualiter exponit. Imo aliquando est honesta recreationis species inter amicos usitata, et etiam stimulus ad aliquid perficiendum. Attamen in praxi regulariter vix caret culpa veniali; quia deest, ut plurimum, motivum cohonestans licitæ recreationis, sicut illud adest in ludo honesto.

Debitæ sponsionis conditiones Jure naturæ sunt: 1) Ut sponsio sit de re dubii eventus quoad utrumque spondentem: secus non esset æqualitas. 2) Ut uterque accipiat eodem sensu id de quo spondetur: secus non convenirent in unum. 3) Ut non sit circa illicita; neque enim tenet obligatio contra mores: talis est sponsio vere animalis circa ingluviem et potum: qui plus bibit vel plus manducat. Nec pariter tenet, si sit circa Pontificis electionem, aut ejusdem vitam vel mortem: quod prohibuit s. Pius V Bùlla *In eligendis*.

Quid (dices) si quis manifestet se certo rem scire, et aliter adhuc persererat in sponsione? Probabilius tenent sponsionem hujusmodi invalidam esse: nam æqualitas deesset, et sponsor haberetur uti in-

1 « Per esempio: Tizio diede procura generale a Sempronio, e poi dà un mandato speciale a Martino per la vendita di alcune merci; sussiste in Sempronio il mandato per tutti gli altri affari. »

2 « Sarà anche opportuno che il mandato si faccia per atto pubblico, o scrittura privata autenticata, dovendo prodursi in confronto dei terzi. » *Carabelli*. Per gli affari del Debito pubblico la procura dev'essere a rogito notarile. *L'avvocato di se stesso*.

3 C. A. 1262. C. G. 1964. C. S. 1836. C. M. 1817. C. T. 932. V. Moroni, Vº *Gioco*. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 869. Ferraris, Vº *Sponsio*.

sanus. Sicut qui vellet pertinaciter emere gemmam tanquam veram, licet certior factus sit esse falsam: eo in casu fatentur omnes nulum esse emptionis contractum; ergo a pari. Nec refert quod ille cedat juri suo; cedit enim ex errore: excipe nisi ille qui principio certus videbatur, postea, altero contradicente ac spondere volente, incipiat et ipse dubitare advertens jam alias errasse in iis quæ sibi indubia videbantur.

470. *Ludus*: ludus sæpe cum joco ac lusu confunditur; differt tamen, nam ludus proprie dicitur in factis; jocus in verbis; lusus vero magis fit voluptatis causa, quam lueri spe. Non hic loquimur de ludo, prout est simplex animi relaxatio; sic enim licitum esse nemo dubitat; nam sicut corpus quiete indiget, ne nimio labore frangatur; ita et anima, ne continua meditatione enervetur. Quamquam Tullius vult, ut etiam otium nostrum nunquam sit otiosum: quod facile plerumque obtineri potest maxime a studiosis, si de una in aliam occupationem non ita gravem fiat transitus ¹.

Sermo noster est de ludo in ordine ad justitiam, quo sensu definitur: *contractus, quo ludentes inter se conveniunt de certo pretio victori cessuro*. Et triplicis est generis: alius, in quo sola virtus; alius, in quo mera sors; alius, in quo partim virtus, partim sors dominatur. Porro talis contractus Jure naturæ spectato et si debitæ adsint conditiones, est validus et licitus. Sicut enim potest quilibet dominus rem suam absolute donare; ita potest etiam illam tradere sub conditione aliqua. Et hic utriusque partis eadem est conditio: unde qui ludendo perdidit, per se loquendo solvere tenetur; nam licita conventio servanda est.

Diximus 1: *Jure naturæ spectato*; nam quoad ludos meræ sortis, eos vetat expresse lex civilis, ac contravenientes mulcta pecuniaria punit ²: et merito; hi enim otium foveant, rixas atque blasphemias. Per se tamen commune est et certum inter Doctores, laicis id non esse sub gravi peccato prohibitum: imo est probabilissimum respectu ad leges positivas, quod tales ludentes ne venialiter quidem peccent ³; ajunt enim Jus canonicum consuetudine esse abrogatum: jus vero civile respicere tantum pœnas.

¹ *De Officiis*, lib. 2.

² *Cod. pœn.*, art. 474; *C. A. pœn.*, c. 2, § 266. « Licet ludus plerumque sit in se licitus et honestæ recreationi inserviat, debita moderatio in ejus usu quam maxime commendanda est, ne facile in detestandos abusos deflectatur. Quanta enim mala ex eo proveniant, comprobant quotidiana et lugenda nimis experientia! Quot enim, heu! cernuntur miserrimi juvenes, nec non cujuslibet conditionis homines, qui ludo dediti integræ fortunæ paucis diebus vel horis jacturam faciunt, familiam ærumnis immergunt, et ipsi in omni flagitiorum genere volutantur! Satagant igitur pro viribus Parochi et Confessarii, ut subditos et poenitentes a ludo immoderato averiant, atque solliciti sint, ne obtemperare renuentes ad Sacramenta admittant. » Recte *Gousset*. Hinc illud: *Nam ludus genuit strepitum, certamen et iram*.

³ Quoad clericos vide *De obligationibus*, lib. 1, nn. 421, 559, et 574. Et *Liguori, Opus Mor.*, l. III, num. 893.

Diximus 2: *Si debitæ adsint conditiones*, quæ quidem quoad validitatem sunt: a) Ut quæ ludo exponuntur, sint propria ludentium et in eorum libera disponendi facultate, ut patet. b) Ut absit omnis vis et fraus, et inter ludentes æqualitas moralis sit in spe lucrandi et in periculo perdendi: secus læderetur justitia. Hinc versus:

Ludens lude tuis, sine vi, sine fraude, monetis.

Ad licitatem vero insuper requiritur: — 1 Ne ludo aliquid misceatur inhonestum, sive facto sive verbis. *Duplex* (ajebat Tullius) *est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum: aliud elegans, urbanum, ingeniosum, facetum* ¹; — 2) Ut nulla in ludo sit occasio peccandi, neque scandalum ²: sic peccaret mortaliter qui se ludo traderet, cum sciat se in blasphemias, et verba inhonesta prolabi, vel impotentem fieri ad debita solvenda et familiam alendam; — 3) Ut non ludatur principaliter ob lucrum; nam finis proximus ludi esse debet animi levamen. Hinc probabilius docet Angelicus, ludere unice propter lucri cupiditatem non excusari a veniali ob quandam turpitudinem ³; — 4) Ut modus sit in ludo tum ex parte summæ quæ exponitur, tum ex parte temporis, quod impenditur; ut enim ait d. Thomas ex Aristotele: *Parum de delectatione sufficit ad vitam quasi pro condimento, sicut parum de sale sufficit in cibo* ⁴.

471. Q. 1. *An lucrum ex ludis possit tuta conscientia retineri?*

R. Loquendo de filiofamilias, summa contra ipsum victa in ludo etiam licito non potest in conscientia retineri, sed ipsi restituenda est; cum rei dominus non sit, ut possit illam ludo exponere ⁵. Et ideo in veriori sententia tenetur etiam filiusfamilias lucratum restituere; neque enim esset æqualitas, si hic posset perdere et non lucrari. Excipe si summa victa filiofamilias sit de bonis castrensibus aut quasi: aut si parvi momenti, in qua præsumatur patris consensus, qui honestam recreationem non vult filio denegare: aut si tantum sit aliqua pars moderata deducta ab alimentis, quæ ei pater subministrat.

Loquendo de ceteris, qui rei expositæ in ludo liberam habent administrationem, qui vicit potest lucratum (licet de ingenti re agatur, ac ludo prohibito) tuto retinere; nam talis ludus declaratur quidem illicitus, non tamen invalidus. Utrum vero teneatur victus in conscientia solvere quod perdidit, negat communius et probabilius, si lex tribuat jus repetendi solutum, uti tribuere solet generatim mi-

¹ Lib. 1 *De Offic.*, c. 29. Ferraris, Vº *Ludus*, ubi plura.

² Peccat qui hosce ludos fovet, convocat ludentes, domum ludentibus indiscriminatim aperit. V. s. Carolus, *Instructio Confessariorum*.

³ 2, 2, q. 77, a. 4.

⁴ 2, 2, q. 163, a. 4. V. Rosignoli, *Il giuoco di fortuna*.

⁵ Quod valet de religiosis et uxoribus. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 872; et l. IV, n. 36: *Ho. Ap.*, tr. x, n. 215. Cattaneo, *Lezioni*, ecc.; Lezione sul giuoco.

norì, interdicto, aut inhabilitato. Vel si dolus, vel fraus in ludo intervenierit; etenim generatim quando datur beneficium repetendi, datur etiam non solvendi: nam *frustra solvitur quod statim repetendum est*. Si vero lex non tribuat repetendi beneficium, victum teneri in conscientia solvere quod perdidit (etiam in ludo illicito), docent probabilius cum Habert, Billuart, et Sylvio: sane libera conventio est observanda, cum potest sine peccato. Neque refert quod ludus sit graviter prohibitus et etiam de ingenti summa agatur; quia esto quod isti ludendo peccaverint, non tamen peccant tribuendo. Et ludentes æque periculum subierunt scientes et volentes ¹.

Ex Jure civili tamen, si victus in ludo neget solvere, victori nulla tribuitur actio, ut ille ad solvendum compellatur, nisi agatur de ludis quæ corporis exercitio inserviant, ut sunt cursus, lucta, jactus, pugna, pila et similes ². Imo et in hisce ludis potest a iudice actio denegari si conventio sit excessiva, habita ratione personarum ac ludus. Quod si agatur de ludis puræ sortis (vulgo *d'azzardo e d'invito*) eos lex vetat omnino et punit graviter ludentes, eosque qui illis cooperantur vel locum præstant ad ludendum ³. Attamen in omni casu de quocunque ludo sermo sit, victus qui voluntarie solvit, non potest repetere solutum, nisi fuerit minor, interdictus aut inhabilitatus; vel nisi dolus vel fraus intervenierit ex parte victoris (*art. 1804*) ⁴. Idque ex illo legis principio: *La ripetizione non è ammessa, riguardo alle obbligazioni naturali, che si sono volontariamente soddisfatte* (vid. Ced. civ. art. 1237).

472. Q. 2. *Quid de iis, qui fraudibus utuntur in ludo?*

R. Si fraudes non adversantur ludi regulis et receptæ consuetudini, non peccat qui iis utitur; scit enim uterque ludens fraudes huiusmodi esse solitas, et sic in illas libere assentitur. Esset si quis sciens se chartas meliores habere, conqueratur tamen et simulet ti-

¹ Attamen cum hæc sententia non sit certa, recte concludit Gousset cum Gury, non videntur inquietandi qui nollent solvere magnam summam amissam.

Prudens confessarius per modum satisfactionis injungat poenitenti, qui in ludo notabilem lucratus est summam, ut illam vel magnam illius partem pauperibus eroget, vel in alia pia opera impendat, nam talis ludus est inhonestus. Ludens igitur peccavit; porro ex peccato ditari non licet, saltem non convenit; convenit e contrario ut pecunia sic lucrata pie impendatur, ne scilicet spes talis lucri ad novum impellat peccatum.

² « Venne iteratamente deciso che l'eccezione della legge a favore dei giuochi propri al maneggio delle armi, o allo sviluppo delle forze e dell'agilità e destrezza maschia del corpo, non può per la sua natura applicarsi al giuoco del bigliardo o trucco. Tribunale di Saluzzo 12 apr. 1870. »

« Venno pur deciso che il mutuo fatto al giuocatore da chi è interessato nel giuoco, è debito di giuoco, nè ha quindi azione il mutuante per la restituzione. E che ciò debba pur dirsi quando il mutuante non sia interessato nel giuoco, se risulti che la somma mutuata doveva immediatamente impiegarsi nel giuoco, e che ciò era noto al mutuante. » *Cattaneo*.

³ *Cod. pen.*, art. 474 et seqq.

⁴ C. G. 1697. C. S. 1859. C. P. 1838. C. M. 1817. C. T. 933.

morem, unde alter non ita attente ludat; vel si quis chartas alterius ex sola ipsius negligentia inspiceret, absque dolo; vel erraret in numerando; nam nemo tenetur alterius partes agere. Si vero adversantur, ut si quis ita se colloset malitiose, ut chartas alterius perspiciat; aut alium constituat, a quo de iisdem admoneatur; aut chartas furetur; aut eas clam a tergo signo aliquo notet, lucrum est illegitimum et debet victor illud restituere, etiam cum eo, quod juste retulisset alter, si abfuissent tales fraudes; damnosam enim injuriam socio intulit ¹.

473. Sortitio (*vulgo riffa, lotteria*) seu ludus ollæ potest definiri: *contractus, quo plures quandam pecuniæ summam in commune ponunt, ac dein sortiuntur quisnam objectum sit accepturus*. Hæc nihil continet mali in se; est enim emptio juris sortiendi et acquirendi id quod per sortem advenerit; vel si placet, ludus aleæ est, qui sua natura est licitus. Hinc abusu, cupiditate ac fraude remota, permittitur. Huic affinis est sortitio regia (*regio lotto*), at periculosior; nam fovet majorem lucri spem, etsi inanem, et frequentior est: inde plura mala, præsertim familiarum ruinæ ² (R).

474. Assecuratio; definitur: *contractus sortis, quo quis rei alienæ periculum in se suscipit obligando se sub certo pretio, et aliquando gratis ad eam, si perierit, compensandam*. Si fiat gratis, est gratuita promissio; si pretio, est quasi emptio, qua assecurans vendit suam obligationem præstandi alterum in sua re indemnem. Hic contractus est licitus: 1) Si pretium sit periculo proportionatum. 2) Si periculum verum sit, et utrique parti æque notum. 3) Si assecurator habeat unde solvere possit; nam tunc servaretur æqualitas in periculo et in spe ³.

DISPUTATIO QUINTA

De servitutibus tum realibus tum personalibus,
id est usu, usufructu, habitatione et possessione

475. Servitus: prout est fons juris, definitur: *Jus tertio competens in re aliena, vi cujus dominus rei in ea aliquid pati, vel non facere cogitur in tertii utilitatem*. Dicitur: — 1) *Jus in re*, non in persona; si enim persona immediate obligaretur ad aliquid, esset obligatio; non servitus, cujus naturæ proprium est rei adhærere: quæ

¹ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 877. Gury, Carrière, etc.

² V. *Civiltà Catt.*, ser. 3^a, vol. VI: *Il lotto e le lotterie*; articulus festivus.

³ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 911. Et dicenda infra *De commercio*.

ideo in possessorem quemcunque cum re ipsa transit. — 2) *Aliena*; nam commoda, quæ dominus percipit e re sua jure domini percipit, non jure servitutis. — 3) *Vi cujus dominus in ea re aliquid pati cogitur*, v. g., ut sinat aliquem aquam e suo fundo ducere: vel *non facere*, v. g., ut altius domum suam non ædificet. Unde servitus est diminutio domini, cujus pars tollitur ab eo, qui servitute debet, et accedit ad eum, cui ipsa debetur; et ideo ultimo additur *in tertii utilitatem*.

Servitus generatim spectata duplex est: *realis*, quæ a re debetur alteri rei, v. g., ab uno prædio alteri prædio, et dicitur etiam *servitus prædialis*. *Personalis*, quæ debetur personæ in cujus utilitatem immediate cedit, ut est *usus*, *ususfructus*, *habitatio* et *possessio*. Hic autem notandum quod servitus in rebus Ecclesiæ cadit sub Extravagante *Ambitosæ*; est enim diminutio juris; adeoque sine Apostolico beneplacito Ecclesiæ imponi non potest. Et id S. C. Concilii, referente Monacelli, declaravit 21 junii 1698 cum ageretur de immitendo tigna et ea apponendo super muros cujusdam Conventus¹.

476. Servitus prædialis: definitur *onus uni prædio impositum in utilitatem alterius prædii diversi proprietarii*. Prædium quod onus sustinet, habet servitutem passivam; activam vero habet prædium qui ea fruitur. Conventiones quæ constituunt servitudes prædiales vel moderantur, fieri debent actu publico aut privata scriptura authentica quæ trascribatur (*art. 1314*). Quod si constituantur titulo gratuito, requiritur omnino actus publicus; cum donatio tunc habeatur (*art. 1056*). — Hæ porro servitudes distinguuntur in rusticas et urbanas, in affirmativas et negativas, in continuas et discontinuas, tandem in apparentes et non apparentes.

Rusticæ sunt quæ fundis inhaerent; *urbanæ* quæ inhaerent ædificiis, quovis in loco positis: quanquam Codices moderni non amplius admittunt hanc distinctionem.

Affirmativæ, sunt quæ verbis affirmativis exprimuntur, et obligant dominum fundi servientis ad permittendum, ut proprietarius fundi dominantis aliquid agat, v. g., aquæductum construat. *Negativæ*, quæ verbis negativis indicantur, obligant dominum fundi servientis, ut se absteineat ab aliquo peragendo in ipso, quod perageret, si servitus non existeret, v. g., ab ædificio altius attollendo.

Continuæ sunt, quarum exercitium est vel esse potest continuum absque actuali hominis opera, v. g., cursus aquæ in fundo. *Discon-*

¹ V. Ferraris, Vº *Servitus*. De-Luca, *De servitutibus*, disc. xvii. * « Non deve tollerare (il parroco) che s'introducano passaggi od altre abusive servitù nella chiesa; nè che si attacchino viti, arbusti ai muri di essa, e tanto meno permettere che vi si appoggino edifizii di qualsiasi natura. Il Codice civile stabilisce espressamente al capoverso dell'art. 536, che la facoltà di rendere comune un muro attiguo non si può applicare agli edifizii destinati all'uso pubblico. » *Rivarolo*. »

tinuæ, quarum exercitium requirit actualem hominis operam, uti est aquam haurire e puteo in fondo alieno existente.

Apparentes, quæ exterius conspiciuntur, uti aquæductus, fenestra, janua. *Non apparentes*, quarum nullum signum exterius apparet, uti sunt servitutes negativæ, quæ obligant ad abstinendum ab aliquo opere, v. g. a muro altius attollendo.

477. Duo sunt fontes unde servitutes prædiales dimanant:

1. *Mutua partium conventio*; possunt enim vicinorum fundorum proprietarii, nisi lex obstet, secum convenire, ut unus fundus alteri serviat: quæ servitutes *conventionales* vocantur ¹. Quæ si continuæ et apparentes constitui possunt vel titulo, vel 30 annorum præscriptione, vel destinatione patrisfamilias ². Servitutes vero non continuæ aut non apparentes solo titulo constituuntur ³.

2. *Legum præscriptio*: hæc porro servitutes, quæ *legales* appellantur, aliæ constitutæ sunt ob publicam utilitatem: *Le servitù, stabilite per utilità pubblica, riguardano il corso delle acque, i marciapiedi lungo i fiumi e canali navigabili o atti al trasporto, la costruzione e riparazione delle strade ed altre opere pubbliche* (art. 534): quæ omnia particularibus legibus reguntur ⁴. Aliæ constitutæ sunt ad privatorum utilitatem, et sunt quæ respiciunt regimen campestre (*polizia campestre*), quod item specialibus ordinationibus firmatur ⁵; vel murum et fossam communem, jus fulcimenti (*ragione d'appoggio*); distantiam inter quasdam structuras, fossiones et plantationes, prospectum in fundum vicini; stillicidium, jus transitus, aquæductum, ac locorum positionem (art. 535) ⁶.

Addit autem lex: *Il diritto di servitù comprende tutto ciò che è necessario per usarne* ⁷. Così la servitù di attingere acqua alla fonte

1 * « L'assumere una servitù passiva è cosa che eccede la semplice amministrazione, e che perciò non lo potrebbero fare il tutore nè il curatore sui beni dei loro rappresentati. » Garabelli. *

2 « Esempio: il proprietario di due fondi vicini stabilisce sopra uno di essi un canale per condur l'acqua nell'altro, alcun tempo dopo vende una delle proprietà senza far cenno della condotta d'acqua, nasce la presunzione che siasi tacitamente convenuto di lasciar le cose nel loro stato, e la servitù perciò sarà bene stabilita. »

3 « Le servitù discontinue, quelle cioè che consistono in atti dell'uomo la più parte passeggeri, e le non apparenti, le quali non lasciano di sè stesse un segno materiale, renderebbero al proprietario malagevole l'opporvi alla loro introduzione, o difficile sommarmente ne diverrebbe la prova nelle contestazioni che quindi sorgerebbero sulla loro esistenza. Quindi a buon diritto la prescrizione non è più modo valido per acquistarle; ma richiedesi un titolo. »

4 V. Legge 25 giug. 1865 *sulla spropriazione forzata*; 20 marzo 1865 *sulle opere pubbliche*, 19 ottobre 1859 *sulle servitù militari*; 20 nov. 1859 *sulle miniere*.

5 V. Legge comunale e provinciale 20 marzo 1865; Circolare 25 aprile 1865.

6 C. A. 480. C. G. 639. C. S. 561. C. P. 493. C. M. 517. C. T. 221, 223, 239. « Secondo alcuni un'altra fonte di servitù è la *natural posizione dei luoghi*; ma si riduce alla servitù posta dalla legge; per esempio, vi è la legge che obbliga un vicino a non far nel suo fondo cosa che impedisca lo scolo delle acque; attesochè senza tale proibizione il diritto di proprietà gli permetterebbe di alzar dei ripari. »

7 « Il passaggio praticato per servizio di fondi rustici non può dirsi *abusivo* sol

altrui racchiude il diritto del passaggio nel fondo, dove la fonte si trova. Parimenti il diritto di far passare le acque nel fondo altrui comprende quello di passare lungo le sponde del canale per vigilare la condotta delle acque, e di farvi gli spurghi e le riparazioni occorrenti. (art. 639). In tutte le questioni di possesso, in materia di servitù, la pratica dell'anno antecedente; e quando si tratti di servitù esercitate ad intervalli maggiori di un anno, quella dell'ultimo godimento determina i diritti ed i doveri tanto di chi ne gode, quanto di chi la deve e di ogni altro interessato (art. 700) (S).

478. Triplici modo servitutes prædiales amittuntur ex jure: 1) Si amplius non inserviant¹: si tamen res reducantur ad primum statum, servitutes reviviscunt, nisi obstet præscriptio. 2) Si serviens et dominans prædium in dominium unius transeant: sane res sua nemini servit. 3) Si triginta annorum non usus intervenerit. Tunc si agatur de servitutibus discontinuis, tempus currit a die, quo quis illius non fuit usus². Si de continuis, tempus currit a die, quo aliquid contra illas actum est³. Præscribitur non solum ipsa servitus, sed etiam modus et tempus ea utendi (art. 668)⁴.

479. **Servitus personalis:** Servitutis personalis, seu *usus, ususfructus et habitationis* titulus constituitur tum actu inter vivos tum actu causa mortis seu testamento. Conventiones autem inter vivos fiunt, moderantur, extinguuntur actu publico, aut scriptura privata, authentica tamen et transcripta ad validitatem (art. 1314, 1932). Quod si ususfructus titulo gratuito tribuatur, omnino requiritur actus publicus (art. 1056).

480. **Usus:** definitur *jus utendi tantum re aliena, salva ejus substantia*. Cui competit usus, dicitur *usuarius*; ad quem vero pertinet rei dominium, *proprietaryus* appellatur.

perchè esista altro passaggio, se questo non è *sufficiente* e praticabile in tutte le stagioni dell'anno e sia disastroso per transitare carichi di derrate. La prova dell'*abusività* è a carico di chi la invoca. (Corte d'appello di Torino, 2 agosto 1869). »

1 « Per esempio: Se la sorgente, dove si attinge l'acqua, inaridisce; se il campo che somministrava il passaggio è inondato da un fiume vicino; se il muro sopra cui si aveva il diritto di aprir finestre, si abbatte. » Carabelli, *La pratica del Codice*, pluribus figuris et exemplis rem totam explanat de servitute.

2 « Così nelle servitù di passaggio, di attingere acqua, la prescrizione comincia dal giorno in cui si cessò dal passare, dall'andare ad attingere acqua. »

3 « Io ho una servitù d'acquedotto sul fondo vicino; il proprietario distrugge i canali, e devia il corso dell'acqua; la prescrizione comincia a decorrere da quel momento: se lascio trascorrere trent'anni senza reclamare, il mio diritto sarà estinto. Lo stesso dicasi del caso, in cui avendo io finestre d'aspetto sulla proprietà del mio vicino, le faccio otturare io medesimo, e che esse rimangano in tale stato trent'anni. »

4 « Se Tizio aveva il diritto di passaggio con carro, ed esercitò solo il passaggio a piedi, dopo il trentennio rimarrà estinto il modo dell'esercizio di servitù col carro. Così se avesse l'orario di derivazione d'acqua dalle 3 del mattino all'una pomeridiana, ed esercitasse invece il diritto suo dalle 6 alle 7 pomeridiane, prescrivasi in trent'anni il diritto d'aver l'acqua nell'orario stabilito dalla convenzione, e non potrebbe esercitarlo nell'orario abusivamente da lui sceltosi. »

Dicitur: 1. *Utendi*, et significat facultatem usuarii extendi ad illa dumtaxat, quæ ad usum quotidianum sibi et familiæ sunt necessaria juxta ejus conditionem (non exclusis filiis nascituris); nisi largior facultas a domino sit concessa¹. Unde si usuarius initio anni acceperit necessaria ad integrum annum et ante anni finem decedat, illius hæredes restituere debent id quod superest.

2. *Re aliena*; nam de rebus suis quilibet et usum et dominium habet. Tenetur autem præstare cautionem re utendi instar boni patrisfamilias (a qua tamen poterit a iudice dispensari, habita ratione circumstantiarum); neque potest jure suo uti, nisi bonorum confecto inventario. Item pro ratione fructuum quos percipit, tenetur de reparationibus, tributis et cultura.

3. *Salva ejus substantia*: unde usuarius non potest ne in meliorem quidem formam rem, cujus usum consecutus est, immutare. Item neque potest usus alteri locari, vendi, sequestrari, aut donari: et ideo qui usum habet, v. g., equi, vestis, horti pro se tantum ac suis hisce uti potest. Usus autem et jus habitationis eodem modo extinguuntur ac usufructus (*art. 524 et seqq.*)².

481. **Usufructus**: usufructus definitur: *Jus utendi et fruendi aliena re, sicut ipse proprietarius; salva ejus substantia, tum quoad materiam, tum quoad formam*. Ideo usufructuarius non potest immutare rem, etsi in melius; v. g., si ei datus sit fundus voluptuarius, non posset arbores infructuosas ad amœnas deambulationes inservientes destruere, ut hortos olitorios faciat, vel aliud quod fructum reddat³. Usufructus usu latius patet; nam *uti simpliciter* est fructus dumtaxat necessarios ad usum quotidianum perciperet: ita si quis habet usum alicujus horti, potest fructus ab eo suscipere pro se et suis et hospitum victu; non autem eos alienare et extraneis elargiri. Potest autem, si habeat ejus usufructum.

Nomine *fructuum* generatim intelligitur illud omne, quod res fert vel producit. Sunt autem alii *naturales* qui ex re ipsa, et fere solius naturæ beneficio producuntur, uti herba, ligna, poma, nuces: item lac, lana et fœtus animalium. Alii *industriales*, qui sola industria acquiruntur, ut lucrum quod percipitur a pecunia, quæ negotiationi exponitur, aut a meliorationibus rei factis. Alii *mixti*, qui

¹ « Illud ad usum quotidianum non sic intellige, quasi non aliud liceat, quam quæ singulos in dies sufficiant: Recte quippe, ait Dettori, simul ac semet accipit, quæ sibi in annum necessaria sunt, quamvis universi fortasse prædiorum fructus inde assumi contingat. »

² C. A. 501. C. G. 623. C. S. 556. C. P. 487. C. M. 507. « L'uso dei boschi e delle foreste è regolato da leggi particolari. » (*art. 520*).

³ Fructus sic dicti sunt a *ferendo*. « Gode dei frutti come ne godrebbe il padrone, ma non come questi potrebbe goderne; non potrebbe per esempio, d'un prato formarne un campo; d'un terreno destinato a viccio farne un prato, e va dicendo (seclusa conventionem vel legitima consuetudine). »

partim a natura et partim ab industria habentur, uti sunt oleum, vinum, caseus, frumentum¹. Alii *civiles*, qui proveniunt tantummodo occasione rei aut vi obligationis particularis in Jure civili fundatæ: v. g., pretium domus, libri, vestis, fundi locati, vel usuræ pecuniæ mutuo datæ.

482. Q. 1. *Quomodo ususfructus constituitur ac dividitur?*

R. Ususfructus constituitur: 1) *Lege*: sic lex concedit patri et matri usumfructum in bonis filiorum; 2) *Voluntate hominis*, v. g., vi conventionis, donationis, testamenti. Potest autem constitui absolute, vel conditionate, ad tempus vel non.

Ususfructus dividitur: 1. In *proprium*, atque in *improprium*. Ille constituitur in rebus, quæ usu non consumuntur, uti sunt domus et hortus; iste vero constituitur in *rebus fungibilibus*, quæ nempe usu consumuntur, uti sunt panis, vinum et oleum: ususfructus improprius dicitur *quasi-ususfructus*². — 2 In *particularem* (a titolo particolare), et est quando ususfructus constituitur in una vel pluribus rebus mobilibus vel immobilibus, determinatis tamen, v. g., in tali vel talibus designatis domibus vel fundis. Et in *universalem* (a titolo universale), nempe quando ususfructus fundatur in tota vel parte bonorum omnium, quæ auctor ususfructus possidebat, v. g., si quis elargiatur in usumfructum omnia immobilia, vel puta tertiam partem omnium suorum immobilium.

483. Q. 2. *Quænam sunt jura fructuarii?*

R. Habet fructuarius in genere, seclusa conventionē:

1. Ut possit fructus omnes percipere sive naturales sive industriales, cosque suos facere, sive collegerit per se sive per alios. Collecti intelliguntur, cum a solo vel a re fuerint separati: hinc si fructuarius moriatur, fructibus quidem maturis, sed nondum a solo vel a re separatis, fructuarii hæredis non sunt; sed rei proprietarii, quin ulla fiat compensatio culturæ, etc. Quod si fructuario jam mo-

¹ Jus civile non distinguit nisi fructus naturales, industriales atque civiles; mixtos autem, quos addunt Theologi, claritatis gratia, inter industriales recenset. Ipsi autem fructus naturales et industriales dividuntur in *nascituros* et *natos*; et isti in *pendentes* vel in *perceptos*; et isti adhuc in *extantes* vel in *consumptos*. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 487 et 610.

² Art 483: « Se l'usufrutto comprende cose, delle quali non si possa far uso senza consumarle, come danaro, grani e liquori, l'usufruttuario ha diritto di servirsene, coll'obbligo di pagarne il valore al termine dell'usufrutto secondo la stima che ne fosse stata fatta al cominciamento di esso. Ove tale stima non sia stata fatta, egli avrà la scelta, o di restituire le cose in eguale quantità e qualità, o di pagarne il prezzo corrente al tempo della cessazione dell'usufrutto. » C. A. 480. C. G. 569. C. S. 504. C. P. 420. C. M. 444. C. T. 185.

« Se l'usufrutto comprende cose, che senza consumarsi, in un tratto si deteriorano a poco a poco con l'uso, come la biancheria e la mobiglia, l'usufruttuario ha diritto di servirsene per l'uso a cui sono destinate, e non è obbligato a restituirlle al cessare dell'usufrutto se non nello stato in cui si trovano, coll'obbligo però di tenere indenne il proprietario, se per dolo o per colpa sua, fossero deteriorate *Cod. civile (art. 484).* »

rituro, ejus hæres fructus immaturos collegerit, tenetur eos proprietario restituere; nam neque ipse fructuarius poterat fructus immaturos colligere. Habet autem jus in omnes civiles fructus; qui tamen non censentur acquiri nisi de die in diem: ideo spectant ad fructuarium pro ratione temporis, quo ususfructus perdurat.

2. Ut possit fructus vendere, donare, locare et pignori tradere; nam qui per alium fruitur, per se frui censetur; attamen sine proprietari damno. Et quoad locationem observandæ sequentes legis determinationes: *Le locazioni fatte dall'usufruttuario per un tempo eccedente i cinque anni non sono durevoli, nel caso di cessazione dell'usufrutto, se non per il quinquennio che si trova in corso al tempo in cui cessa l'usufrutto, computando il primo quinquennio dal giorno della scadenza del precedente quinquennio*¹. *Le locazioni per un quinquennio e per minor tempo che l'usufruttuario ha pattuite o rinnovate più di un anno prima della loro esecuzione se i beni sono rustici, e più di sei mesi prima, se trattasi di case, non hanno verun effetto quando la loro esecuzione non abbia cominciato prima che cessasse l'usufrutto. Se l'usufrutto dovea cessare a tempo certo e determinato, le loro locazioni fatte dall'usufruttuario non dureranno in ogni caso se non per l'anno; e trattandosi di fondi dei quali il principale raccolto sia biennale o triennale, per il biennio o triennio che si trova in corso al tempo in cui cessa l'usufrutto* (art. 493).

3. Ut fruatur juribus et iis modis, quibus frueretur propriarius. Legi etiam consentaneum est, ut (nisi contraria appareat domini voluntas) tradantur fructuario fundi instrumenta, puta toreularia, vasa vinaria, quæ in ipso reperiuntur. Non enim præsumendum testatorem voluisse, ut fructuarius sibi instrumenta necessaria compararet pro fundo, quo ad tempus tantum usus sit.

4. Ut omnibus utatur remediis, quibus suum usumfructum tueatur, tum adversus eos, qui usumfructum impediunt, tum adversus eos qui fructus perceperint, ut eos restituant². Hinc versus.

Colligit et vendit, fruitur, sua jura tuetur.

¹ Per esempio: Tizio l'11 novembre 1866 affittò a Cajo il podere che ha in usufrutto per sette anni, a terminare il dì 11 novembre 1873. Se Tizio muore il 7 aprile 1870, e quindi cessasse in quel giorno l'usufrutto, l'affitto continuerebbe sino al compimento del quinquennio, e però sino all'11 novembre 1871. Se invece l'affitto si fosse fatto nel dì 11 novembre 1866, e per dodici anni, da aver termine l'11 novembre 1878; e cessasse (per la morte dell'usufruttuario) l'usufrutto il 7 febbrajo 1872, l'affitto cessa col secondo quinquennio, poichè il primo fu già esaurito, e quindi la locazione cesserebbe col giorno 11 novembre 1876. »

² * « L'usufruttuario che ha assicurato contro l'incendio gli edifizi compresi nell'usufrutto, ha diritto al godimento dell'indennità che sarà pagata dalla società assicuratrice, ed ha l'obbligo al fine dell'usufrutto di restituirla al proprietario, dedotti i premi da lui pagati (*quota annua d'assicurazione*). Perocchè da una parte non potendo l'assicurazione essere fonte di guadagno per l'usufruttuario, questi non può aver assi-

484. Q. 3. *Quænam sunt onera usufructuarii?*

R. Onera fructuarii in genere ad hæc revocari possunt:

1. Ut fructuarius rem restituat proprietario in illo statu, in quo eam accepit; ideo initio ususfructus fieri debet inventarium rerum mobilium, et descriptio status immobilium, quæ in usumfructum cedendæ sunt. Expensæ autem sunt sustinendæ ab usufructuario; qui si fuerit ab inventario dispensatus, puta a testatore, hæres poterit nihilominus illud agere, sed propriis expensis.

2. Ut rebus fruatur uti bonus paterfamilias: ideo tenetur cautionem præstare *bene utendi*, nisi eum dispenset lex: sic lex a cautione dispensat patrem et matrem circa usumfructum in bonis filiorum; et venditorem ac donatorem, qui usumfructum in re vendita vel donata sibi reservant¹.

3. Ut reparationes ordinarias peragat²: et damna omnia præcaveat, etiam lites sustinendo, si agatur de ipso usufructu tuendo. Tenetur item dominum ipsum commonere, si tertius proprietati damnum inferat, sub pœna damna illata resarciendi³. Item solvere tributa et annualites, quibus res in usumfructum data gravatur: si illud habeat titulo universali. Si enim usumfructum habeat titulo particulari, ad hæc onera non tenetur: quod si fuerit compulsus, habet regressum contra dominum rei.

Diximus *in genere*; nam de usufructu speciali notamus: 1. Quoad usumfructum *agri*, nullum jus competit fructuario in metalli fodinas vel lapidicinas, quæ non fuerint apertæ incipiente usufructu. Nec in alias materias ad comburendum aptas, quæ nondum effodi cœperant: nec in thesaurum, qui durante usufructu inveniretur⁴.

curato la piena proprietà che *procuratorio*, *nomine* dall'altra parte il proprietario che intende di profittare dell'assicurazione, deve contribuire nella misura del suo diritto ai pesi che impone. » *Arr. Marzoni* (Giornale delle leggi, 1871). *

1 Quoad modum præstandi cautionem vid. Cod. proc. civil. art. 329 et seqq.

2 « *L'usufruttuario è tenuto durante l'usufrutto a tutti i carichi annuali del fondo, come sono i tributi, i canoni ed altri pesi, che secondo la consuetudine gravano i frutti* (art. 506). *Al pagamento dei carichi imposti sulla proprietà durante l'usufrutto (come sarebbe un'imposta straordinaria di guerra, un prestito forzato) è tenuto il proprietario; ma l'usufruttuario gli deve corrispondere l'interesse della somma pagata poichè è come una sottrazione di parte dell'ente in usufrutto. Se l'usufruttuario ne anticipasse il pagamento, ha diritto di essere rimborsato del capitale alla fine dell'usufrutto* (art. 507).

Etiam ad instaurationes extraordinarias tenetur, si ideo sint agendæ, quia neglectæ sunt ordinariæ. Quæ porro sint instaurationes extraordinariæ clare indicat civilis Codex, art. 504. « Sono riparazioni straordinarie quelle dei muri maestri e delle volte, le sostituzioni di travi ed il rinnovamento intero, o di una parte notevole, dei tetti, dei solai, degli argini, degli acquedotti, e dei muri di sostegno e di cinta. Tutte le altre riparazioni sono ordinarie. » C. A. 511. C. G. 600. C. S. 525. C. P. 453. C. M. 470. C. T. 204.

3 Quoad denuntiationem damnicatoris vide Cod. proc. civ., art. 201.

4 * « Tizio ha l'usufrutto di un titolo produttore annui interessi, e concorrente a premi semestrali; quale diritto avrà nel premio vinto? Il premio non può essere considerato come un frutto od un interesse del capitale; questo è certo, e quello è da

2. Quoad usumfructum *gregis*, si ille in uno tantum animali consistat, eo sine culpa pereunte, ad nihil tenetur fructuarius. Si vero consistit in toto grege fructuarius, qui fœtus, lac, pilos ac lanam percipit, tenetur in locum demortuorum alia substituere: habita ratione natorum. Sed si integer grex casu perit, non tenetur nisi ad reddendam rationem coriorum, aut eorum æstimationis.

3. Quoad usumfructum *sylvæ* hæc statuuntur: a) Quod pertinet ad sylvas cæduas, quæ nempe succisæ ex stirpibus radicibusque renascuntur, fructuarius potest illarum arbores succidere, modo servet ordinem statutum, aut mensuram consuetudine inductam; *ma non ha diritto* (addit lex) *a compenso pei tagli non eseguiti, nè per le piante riservate affinchè crescano, nè per quelle di alto fusto che non fossero state tagliate durante l'usufrutto* (art. 485) — b) Potest juxta mensuram, praxim ac modum statutum cedere de arboribus alti roboris, si ita sint distributæ, ut earum complures statis temporibus succidantur ¹ — c) Potest sibi vindicare arbores alti roboris, quæ per fundos huc illucque reperiuntur, si usus sit ut periodice succidantur. Item uti potest arboribus casu avulsis, si illis indigeat ad reparanda damna, quæ ipse tenetur reficere: imo hac de causa potest etiam alias arbores cedere, si tamen proprietario suadeat necessitatem illius cæsionis. Item potest tot palos e sylvis cedere, quot sunt necessarii pro instruendis vinetis, quorum habet usumfructum, servato tamen more regionis aut proprietariorum praxi (art. 486, 487) 2.

Imo usufructuario cedunt omnes arbores frugiferæ, quæ pereunt, aut casu sunt avulsæ vel fractæ; cum onere tamen totidem alias substituendi (art. 490) 3.

485. Q. 4 Quot modis ususfructus extinguitur?

R. Ususfructus extinguitur: 1 *Finito tempore constituto*; si tamen tibi, v. g., sit concessus ususfructus usquedum Titius ad talem ætatem pervenerit, et ante moriatur, ususfructus nihilominus perseverat usque ad præfinitum tempus. Item *resoluto jure* usumfructum concedentis; v. g., si Titius vendit Cajo domum suam sub pacto redem-

sperare: questo è proporzionato al capitale; e quello dipende dalla sorte; perciò desevi piuttosto considerare come un aumento del capitale, ed in conseguenza conviene ripartirne i vantaggi in modo che il proprietario e l'usufruttuario ne profittino entrambi secondo il rispettivo diritto. E così noi opiniamo che il premio debba spettare quanto alla perpetuità al proprietario, e quanto all'interesse che la somma guadagnata produce o può produrre all'usufruttuario. *Giornale delle leggi*, 1873. » *

1 In Regno Subalpino ad succidendas arbores Beneficii, hodie non tantum ab ecclesiastica, sed etiam a civili potestate licentia requiritur; et contraventores mul-
tantur. Vid. Lib. III, n. 703.

2 C. A. 511. C. G. 590. C. S. 515. C. P. 410. C. M. 455. C. T. 211.

3 * « Il disposto dell'art. 490 ha luogo esclusivamente a riguardo degli alberi destinati a dar frutto che si piantano dalla mano dell'uomo nei terreni coltivati; e non già a quegli alberi che da sè stessi nascono e crescono nei boschi, e dei quali la legge ha parlato negli art. 486, 487. *Corte d'appello di Firenze*, 27 magg. 1873. » *

ptionis: et Cajus illam in usumfructum cedit Sempronio, statim ac locum habet domus revendicatio, cessat etiam ususfructus.

2. *Morte fructuarii*; quum ususfructus sit jus personale, morte ejus cui competit, extinguere debet. At ususfructus communitatibus vel corpori morali relictus extinguitur post annos 30.

3. *Totali rei interitu*, ut patet; si tamen res partialiter tantum perit, ususfructus sustinetur in eo quod remanet. Ponit hanc limitationem Codex civilis: *Se l'usufrutto è stabilito sopra un podere del quale faccia parte un edificio, e questo venga in qualsivoglia modo a perire, l'usufruttuario avrà diritto di godere dell'area e dei materiali. Lo stesso avrà luogo, se l'usufrutto non è stabilito che sopra un edificio. In tal caso (diruti nempè ædificii), ove il proprietario intenda di costruire un altro edificio, avrà il diritto di occupare l'area, e valersi dei materiali pagando all'usufruttuario, durante l'usufrutto, gli interessi del valore dell'area e dei materiali* (art. 520).

4. *Non usu*: si fructuarius neque per se neque per alium per 30 annos jure suo non utatur, et interim utatur proprietarius. Item *L'usufrutto può anche cessare per l'abuso, che faccia l'usufruttuario del suo diritto, o alienando i beni o deteriorandoli, o lasciandoli andare in perimento per mancanza di ordinarie riparazioni* (art. 516). Verum fructuarii creditores jus habent damna resarciendi et cautionem tribuendi, ut ita ususfructus duret, et ex illo sibi solvatur.

5. *Consolidatione*, si fructuarius rei proprietatem consequitur. Item *renuntiatione* quæ si fraudulenta, potest invalidari ¹.

486. Nota: Usufructuarius nullam habet jus ad compensationem pro meliorationibus a se factis, licet res ipsa pretiosior inde facta sit: attamen augmentum pretii compensari poterit cum detrimentis, si quæ secuta sint absque gravi culpa fructuarii. Quæ compensatio si locum habere nequeat, licet usufructuario aut ejus hæredibus resumere sibi factas additiones, modo absque fundi detrimento, et cum aliqua fructuarii utilitate auferri possint; et ipse proprietarius non eligat additiones sibi retinere, solvendo usufructuario illam æstimationem, quam hic obtinere posset. Attamen semper licebit usufructuario ejusque hæredibus sibi recuperare specula, tabulas depictas et alia ornamenta, quæ sita fuerint in fundo usufructui obnoxio, modo omnia in pristinum statum restituantur (art. 493) ².

487. Habitatio: Est jus alienas ædes habitandi, salva earum substantia. Qui inhabitandi jus habet, una cum familia habitare potest, licet postea matrimonium contraxerit; sed nequit hoc jus alteri cedere vel locare. Quoad onera, qui totam habitat domum, tenetur ad

¹ Art. 515; C. A. 529; C. G. 617; C. S. 542; C. P. 472; C. M. 489; C. T. 211. De cessatione autem ususfructus legalis parentum vide supra.

² C. A. 480 et 510; C. G. 625; C. S. 550; C. P. 481; C. M. 501.

omnes ordinarias expensas: qui partem, tenetur pro rata. Ceterum nisi alia sit conventio, habitatio regitur eodem modo quo usus ¹.

488. Possessio: Potest definiri: *legitima rei detentio* ². Cum proprietate solet confundi, differt tamen; nam potest quis rem possidere, quin sit proprietarius illius, aut e contrario. Scilicet possessio est jus, quo rem detineo uti meam: proprietas vero (seu dominium) est ipsum jus, quo res est mea et ego sum dominus ejus. Si res est nullius, uti sunt pisces maris, ad eam acquirendam requiritur apprehensio *vera*. Si res est alicujus, qui vult alteri tradere possessionem suam, sufficit apprehensio *ficta*, ut si tradantur claves domus. Si vero res acquiritur sola legis dispositione, habetur apprehensio *legalis*: hoc sensu hæres, etsi nesciens, tamen acquirit possessionem defuncti testatoris. — Perditur autem possessio *facto nostro*, ut si rem abjiciamus; *facto alieno*, ut si eam quis jure occupet; *casu*, ut si incendio pereat; *lege disponente*: sic lex statuit, ut quorundam animalium possessio fuga amittatur.

489. Possessio plures habet *effectus* si legitima est: 1) Parit præscriptionem. 2) In dubio, an quis sit rei dominus, melior est conditio possidentis et possessor non tenetur probare rem esse suam possessio enim parit præsumptionem dominii: et ideo tunc recte dicitur *possideo quia possideo*. 3) Turbatus in possessione, in ea est restituendus prius quam de possessionis justitia agatur. Hac de re plura Codex civilis statuit, quorum en præcipua ³: *Chi trovandosi da oltre un anno nel possesso legittimo di un immobile o di un diritto reale o di una universalità di mobili viene in tale possesso molestato, può entro l'anno dalla molestia chiedere la manutenzione del possesso medesimo* (art. 694). *Chi è stato violentemente od occultamente spogliato del possesso qualunque sia esso, di una cosa mobile od immobile, può entro l'anno del sofferto spoglio chiedere contro l'autore di esso di venir reintegrato nel possesso medesimo* (art. 695) 4. *In tutte le materie di possesso, in materia di servitù, la pratica dell'anno antecedente, e quando si tratti di servitù esercitate ad intervalli maggiori di un anno, quella dell'ultimo godimento, determina i diritti ed i doveri tanto di chi gode, quanto di chi la deve e d'ogni altro interessato* (art. 700).

¹ *Codex civilis*, jus habitationis confert uxori, anno luctus, ut videre est art. 1415, C. A. civ., § 1213; C. G. 1570; C. S. 1383; C. P. 1376; C. M. 1456. « L'abitazione durante l'anno e le vesti da lutto ragguagliate alla condizione sociale della persona sono dovute alla vedova, siavi o non siavi dote. *Giornale delle leggi* 1873.

² Possessio dicitur quasi *positio pedis*, vel *positio sedis*, vel *sessio cum potestate*.

³ V. *Cod. civ.*, art. 696; C. A. 323, § 3, 341 et 346. V. Ferraris, *Vº Spoliator, Spoliatus*. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 35. Roncaglia, Anacletus, etc.

⁴ Quoad redintegrationem exposcendam vide *Cod. proc. civ.*, art. 82, 93, 938.

APPENDIX STUDIOSIORIBUS

De mercatura seu commercio.

490. *Commercium* sic dictum quasi *commutatio mercium*, juxta hodiernam acceptionem solet communiter definiri: *Complexio omnium operationum ac negotiationum ad lucra facienda, sive merces nova forma per industriam donando, sive eas uti sunt transvehendo et cum aliis commutando*. Hæc tamen commutatio nec semper nec facile obtinebat, quia nec facile nec semper unus habebat quod alteri deerat. Adde plura incommoda in mercium translatione: hinc electa fuit materia, quæ omnes res repræsentaret, et qua mediante, quisque posset merces cujusvis generis et vendere et emere etiam apud extraneos: hæc materia est pecunia. Verum nova difficultas, cum quælibet natio pecuniam habeat suam diversi valoris ac bonitatis; huic porro incommodo occurrerunt mensæ nummulariæ (vulgo *le banche*). Venetiis primum sæculo XII institutæ ¹, quarum officium est commutare pecunias, quæ ibi a mercatoribus deponuntur. Tandem si quæ erat difficultas in tam frequenti pecuniæ translatione, sublata est per literas *cambiales*: sicque hodie etiam remotissimæ urbes promptum ac securum secum invicem habent commercium (T).

Commercium præcipue dividitur in *terrestre* ac *maritimum*, prout vel terra, vel mari exercetur. Maritimum aliud est longi itineris, si fiat ultra fretum Sundicum et Gibraltariæ; aliud parvi itineris (vulgo *cabotaggio* lingua hispanica; vel a *caput agere*), si navigatio contingat non longe a terra, sed de litore ad litus, de capite ad caput ². Ad commercium suæ sunt assignatæ leges, quas Theologus penitus ignorare non debet, si velit commercatores dirigere, ideo magis, quia hodierna societas tota negotiatoribus plena est. Ut quis sit verus commerciator seu negotiator, requiritur tum ut actus commercii exerceat; tum ut eos habitualiter faciat. Item notandum commercium proprie dictum respicere res fungibiles, mobiles quæ facile de manu ad manum venire possunt sine tot solemnitatibus. Quorum quidem omnium ratio habenda est, cum mercator particulari ac faciliori tribunali subdatur, nec semper teneatur bonis suis omnibus cedere, si nempe decoctus evadat, ut teneatur non mercator ³.

¹ Quæ non sunt confundendæ cum aula commerciali, vulgo *borsa di commercio*; sub hoc enim nomine Codex commercii, art. 28, intelligit: *La riunione dei commercianti, capitani di nave, agenti di cambio e sensali di una città; la borsa dev'essere autorizzata per decreto reale*. V. Alimonda, *Conferenze*: Il commercio.

² Fusius Cod. maritimus, art. 61. C. A. commercii, 190. C. G. comm. 190. V. Moroni, *Vº Marina*.

³ Commercatores diversis donantur nominibus. « Si dirà *mercante* quel commerciante il quale nella compra e nella rivendita delle merci, pone il suo traffico abituale. *Fabbricante o manifatturiere* colui, il quale attende a convertire le materie prime in og-

491. Q. 1. *Quinam commercia exercere possunt?*

R. Omnes possunt commercia exercere qui possunt se obligare, nec prohibentur a lege. A civili autem lege hæc speciatim decernuntur:

1. Minores, si completa ætate annorum 18 emancipentur et simul auctorizationem ad hoc obtineant vel a patre vel a consilio familiæ aut tutelæ, commercium valent exercere, ac tunc reputantur ut majores, qui se obligare possunt, et sua immobilia alienare: hæc tamen facta auctorizatio potest revocari.

2. Mulieres innuptæ libere possunt commercium exercere, atque in rebus commercii se fidejussores constituere. At mulieres nuptæ vetantur sine viri consensu; sufficit autem consensus tacitus, ut si publice id agat uxor, viro non contradicente: hunc autem viri consensum aliquando supplet tribunal commercii. Uxor commercium exercens si ætate major, libere potest pignori dare, in judicio se sistere, hypothecare, immobilia vendere, quoad actus sui commercii: attamen quoad bona dotalia, servantur leges Codicis civilis (*Cod. comm. art. 2*)¹.

3. Tandem tum proxenetæ, tum agentes cambii prohibentur proprio nomine actus commercii exercere².

492. Q. 2. *Quid de societatibus commercialibus?*

R. Contractus societatis, nisi suæ sint leges speciales, regitur juxta normam Codicis civilis. Codex Commercii plures societatis commercialis species enumerat, ac leges assignat: 1) Est societas nomine colectivo, quam duo vel plures ineunt ad negotiandum sub uno nomine sociali (*ragione sociale*, vulgo *ditta*): in hac omnes socii obligantur in solidum, etsi unus tantum se subscribat. 2) Societas in commendationem (*in accomandita*): est quæ initur inter socios nomine colectivo, et alios socios qui rem suam ita conferunt ac quasi commendant, ut tantum periculum rei suscipere velint. 3) Est societas anonima, quæ non præsefert sociorum nomina; sed a re quam aggreditur, indicatur: sic dicitur *la banca di Genova*, *la compagnia delle Indie*, *la società di assicurazione*: pro hac legitime constituenda requiritur supremi legislatoris permissio. 4) Est societas participationis; et evenit cum singuli socii agunt proprio nomine ea conditione, ut postea invicem conferant lucra dividenda. Huic addenda societas mutua commercialis, quæ partium conventionem regitur. (*Cod. comm. art. 108*)³.

493. Q. 3. *Quid de commissionario et mercium vectoribus?*

R. « Il commissionario è colui che fa atti di commercio in suo nome, o sotto quello di una ragione sociale, per ordine e per conto di un

getti di altra forma o qualità per farne traffico. *Commissionario*, quegli che fa suo officio di agire e fare operazioni per altrui conto, mediante la retribuzione di un tanto per cento, chiamata *diritto di commissione*, od altro corrispettivo convenuto. *Banchiere*, colui che traffica sul danaro e sugli effetti di credito. *Armatore*, quello che apparecchia ed arma delle navi, o per il trasporto di mercanzie e passeggeri, o per mandarle in crociera contro il nemico in tempo di guerra. » Ita Bronzini, *Studi elementari di diritto commerciale*, ecc., vol. I. V. *Cod. comm. et Codex maritimus*; C. A. comm. 627. C. G. comm.: 631. C. M. civ. 2415 et 2467.

¹ C. A. comm. 2. C. G. comm. 3. C. M. civ. 2117.

² « Diconsi *agenti di cambio* coloro che s'intromettono per negoziare lettere o biglietti di cambio, od altri effetti pagabili all'ordine o al portatore, mediante un certo profitto loro accordato dai contraenti. Chiamansi *sensali* quegli agenti che s'intromettono per far vendere, comprare o cambiare mercanzie, mediante un dato profitto o salario che loro si paga. » Bronzini, *Studi*, ecc. *Cod. comm.*, art. 32. C. A. 85. C. G. comm.; 85.

³ C. A. comm. 18. C. G. comm. 63. C. M. civ. 2431.

committente, mediante salario o provvisione ^{1.} Hic non tenetur ei, quocum contrahit, nomen committentis indicare; ideo committens non habet actionem casu damnificationis, nisi contra commissionarium. Quod si commissionarius expresse agat nomine committentis, habetur uti simplex mandatarius. Tunc quoad jura et onera erga tertios vide Codicem civilem, ubi de mandato (art. 68) ^{2.}

Vectores rerum quæ sibi committuntur, naturam, quantitatem, et si id postuletur, valorem in diarium (vulgo *giornale*) tenentur referre, et eas transferre pacto temporis spatio, nisi impossibilitas obsistat. Item respondere debent de ipsarum interitu vel detrimento, nisi id sine culpa contigisse demonstrent. Quæ dispositiones applicantur etiam navium dominis ac publicarum vecturarum (art. 77) ^{3.}

494. Q. 4. *Quomodo probatur contractus commercii?*

R. Codex commercii, art. 92 habet: *I contratti commerciali si provano con atti pubblici, con scritture private, con le note dei pubblici mediatori, sottoscritte dalle parti nella forma stabilita...; con fatture accettate, con la corrispondenza, coi libri delle parti contraenti giusta le regole stabilite...; coi libri dei pubblici mediatori secondo le regole stabilite...; con testimoni, semprechè l'autorità giudiziaria creda di ammettere la prova testimoniale; con ogni altro mezzo ammesso dalle leggi civili.* Lex porro omnibus commerciatoribus tres libros præscribit: unum, in quo adnotent quotidiana debita, item quotidianas commercii operationes ac permutationis literas (vulgo *libro-giornale*). Alterum, in quo custodiant quas receperunt epistolas, et earum quas miserunt, exemplaria describant (*libro delle lettere*). Tertium, in quo singulis annis recenseant omnia debita ac credita, licet ad commercium non pertinentia, item mobilia et immobilia (*libro degli inventari*). In his libris nulla lacuna, nihil abradatur vel ita deleatur, ut legi amplius nequeat: signentur autem a iudice tribunalis commercii vel mandamenti, ac per decem annos serventur. Si enim rite sint confecti fidem facere possunt in iudicio, et liberare mercatorem a suspitione dolosæ decoctionis (art. 16) ^{4.} Etiam agentes cambii et proxenetæ suos libros habere debent.

495. Q. 5. *Quid de literis cambii (vulgo cambiali)?*

R. Litera cambialis medium est, quo contractus cambii trajectitii facillime perficitur; etenim quin ipsa pecunia mittatur alibi solvenda, eo mittitur hæc litera, quam qui accipit, illam pecuniæ summam a designata persona exigere valet. Hic plurina habet Codex tum quoad formam, qua hæc literæ confici debent; tum quoad personas, quæ iis se valent obligare; tum quoad provisionem, quam debet suppeditare qui eas mittit, et is cui illæ mittuntur (vulgo *provvisione, fondo*); tum quoad earum acceptationem vel recusationem; tum quoad casum, quo tempus pro solutione præfixum elabatur, quin solutio facta sit (*scadenza*); vel de uno in alium transferatur (*girata*). Vid. art. 196 etc. ^{5.}

1 « Nel commercio si chiama *spedizioniere* quello che fa l'invio delle merci, e *consegnatario* colui a cui sono dirette. Quanto al trasporto si distingue lo *spedizioniere* per trasporto, il quale s'incarica del trasporto, e il *vetturale* che effettivamente trasporta. Lo *spedizioniere* garantisce come il vetturale l'arrivo delle merci, e delle avarie o perdite che potrebbero occorrere. » Cod. civ. spieg., art. 1805. Cod. comm., art. 68. C. G. comm., 91. C. M. civ. 2475.

2 C. A. comm. 92. C. G. comm. 93. C. M. civ. 2476.

3 C. A. comm. 102. C. G. comm. 96. C. M. civ. 2487.

4 C. A. comm. 40, 41 et 332. C. G. comm. 39 et 392.

5 C. A. comm. 94. C. G. comm. 79. C. T. civ., art. 1234 et seqq., et 1211. « La lettera di cambio è la cessione o trasporto di una somma di danaro, che il traente di una

496. Q. 6. *Quid de contractu assecurationis commercialis?*

R. Contractus assecurationis commercialis definiri potest: *Conventio bonæ fidei, qua quis vel plures, pacto præmio, rei alicujus periculum in se suscipiunt, se obligando ad ejus æstimationem solvendam, si pereat.* Qui periculum suscipit, *assecurator*; dominus rei, *assecuratus*; pretium, sub quo contractus initur, *præmium* appellari consuevit. Ut legitimum sit pretium assecuratori statutum debet respondere periculo. Item requiritur ut assecurator ignoret rem jam esse in tuto positam; assecuratus vero ut nesciat eam jam periisse. Item ut assecuratus dolose rem suam non æstimaverit ultra valorem; ipse autem assecurator non tenetur de detrimentis, quæ oriuntur ex vitio rei intimo, ex culpa proprietarii; vel vectoris, nisi contrarium stipulatum sit.

Duplex assecuratio: *terrestris* et *maritima*, prout quis suscepit tuenda pericula terræ vel maris in mercium translatione. De assecuratione *terrestris* nulla lex scripta habetur: unde ea resolvitur ex generalibus æquitatis aut juris principiis, habita ratione consuetudinis. Si tamen non de simplici assecuratore, sed de ipsis assecurationis societatibus (ut sunt quæ compensant damna ab incendio, vel grandine) agatur, speciales sunt leges a supremo legislatore probatæ. — De assecuratione *maritima* (quæ ut valide obtineat, scriptura saltem privata fieri debet) plura Codex commercii 1.

Alia species contractus aleatorii est mutuatio ad omne periculum (*prestito a cambio marittimo a tutto rischio*): poterit describi cum Bronzini: « Un prestito fatto sopra oggetti esposti a rischi di mare, colla condizione che se quelli arrivano a buon porto, il mutante sarà pagato del suo capitale, ed inoltre di una somma determinata per profiti marittimi. Che se pegli accidenti della navigazione quegli oggetti periscono o sono deteriorati, perderà il suo danaro e non ricupererà, se non il prezzo che dai medesimi si potrà ricavare 2. »

497. Q. 7. *Quid de præscriptione in rebus commercii?*

R. Spatio quinque annorum præscribuntur omnes actiones pro literis cambii et epistolis ad ordinem; ad debitores tamen eorumque hæredes defuncti potest juramentum, quo affirmant se revera solvisse. Item quinquennio a finita vel soluta societate præscribuntur actiones contra solidarios socios 3. Actiones pro cambio marittimo, vel navis assecuratione a die contractus 4. Actiones pro resolvendo concordato inito cum mercatore decocto, a die qua ultima solutio fieri debuisset 5.

Spatio unius anni præscribuntur omnes actiones pro conductione na-

lettera fa a colui, pel cui vantaggio vien tratta, od all'ordine di questo, per essere pagata dal corrispondente del traente in un luogo diverso da quello ove la lettera è tratta. Questa cessione, o trasporto, si fa mediante il valore che colui, al quale la lettera è consegnata, paga al traente in danaro, in merci od in altri effetti. Si dice *rimettente* o *prenditore* colui, a profitto del quale vien tratta la lettera, ed al quale, od al cui ordine debb'essere pagata. *Traente* colui che crea la lettera, mandando ad un terzo domiciliato in un altro paese, di pagarne il valsente. *Trattario* od *acettante* colui sul quale la lettera è tratta, e che si incarica di pagarla. *Portatore* o *possessore* quegli cui il prenditore ha ceduta la lettera. *Girante* quel possessore che la cedette ad un terzo chiamato *giratario*. » V. Bronzini; *Studi elementari di diritto commerciale*.

1 Art. 443 C. A. comm. 332. C. G. comm. 382. C. P. civ. 1854.

2 Hujus contractus mentio fit tum *Digest.*, l. xxii, *De nautico fœnore*, tit. ii, tum *Codic.* lib. iv, *De nauticis usuris*, tit. xxxiii. V. Ferraris, Vº *Nauticum fœnus*.

3 Art. 172, 252. C. A. comm. 166 C. P. comm. 172. C. T. civ. 1310.

4 Art. 540. C. A. comm. 432. C. G. comm. 432.

5 Art. 635. C. G. commercii, 512.

vis, stipendio nautarum, officialium, ceterorumque de comitatu: anno post confectum iter. Actiones pro alimentis ac ceteris rebus ad navem necessariis jussu navarchi suppeditatis; ab anno post suppeditationem. Actiones pro salariis operariorum et operis præstitis; anno post acceptas operas. Tandem actiones pro petitione mercium, quæ tradendæ erant; anno post adventum navis. Ceterum hisce in casibus juramentum debitori potest semper deferri 1.

Spatio *sex mensium* præscribitur actio contra navarchum, qui ob casum infortunii cessit mercibus assecuratis 2. Item actiones contra commissionarios ac vectores (ubi dolus malus non intervenerit) propter merces deperditas aut deterioratas, si earum expeditio sit intra fines Ditionis. At si sit extra, ad præscribendum requiritur spatium unius anni computandum in rebus deperditis a die, qua transportatio perfici debuisset; in rebus deterioribus factis, a die qua ipsæ fuerunt traditæ 3.

1 Art 544 et seqq. C. A. *comm.* 423. C. G. *comm.* 433.

2 *Cod. comm.*, art. 487, etc. C. A. *comm.*, 432. C. G. *comm.*, 432.

3 *Cod. comm.*, art. 82. C. A. *comm.*, 338. C. G. 138.

ADNOTATIONES

AD TRACTATUS SEXTI COMPLEMENTUM.

(A) Pag. 207.

498. Justitiæ Violatio: Violatio justitiæ legalis dicitur *illegalis injus'itia*; justitiæ distributivæ, dicitur *personarum acceptio*; justitiæ commutativæ, appellatur *injuria*. Nulli dubium quod cujuscunque justitiæ violatio sit ex genere suo mortalis; cum quælibet justitia sit gravissimi momenti ac gravissimi finis, utpotequæ respicit pacem civium, concordiam ac bonum commune, et jus alterius plus minusque lædat, ideoque semper includat læsionem caritatis; neque sane potest esse dilectio ubi committitur injuria. At diversa est ratio justitiæ a ratione caritatis; caritas respicit bonum privatorum, quibus tenemur de nostro ex divina ordinatione providere; justitia respicit bonum seu jus strictum alterius, idest quod jam est aliorum.

Quod vero pertinet ad *vindicativam*, hæc novam justitiæ speciem non constituit; nam tota in eo est, ut inclinet superiorem ad infligendam reo pœnam debitam. Jam vero prout superior per pœnam civium felicitati prospicit, ea ad legalem pertinet. Prout pœnas ipsas criminum gravitati proportionatas decernit, ad distributivam. Denique prout justitiæ vindicativæ officia exequitur ex quodam quasi contractu cum Republica de recte negotiis publicis administrandis, pertinet ad justitiam commutativam. Ex d. Thoma, 2, 2, q. 80.

499. Jus proprietatis: « Il diritto di proprietà (ad rem *Gousset*) è un diritto sacro; niuno può essere costretto di cedere la sua proprietà, se non per causa di utilità pubblica e mediante una giusta e preventiva indennizzazione. Quello che si chiama *l'alto dominio*, il diritto *eminente del Principe*, *jus altum*, non è un diritto di proprietà, un dominio propriamente detto: non è che un diritto di amministrazione, che il diritto d'ordinare, di prescrivere ciò che conviene al bene generale, di stabilire sopra i beni dei privati le contribuzioni necessarie per sostenere i carichi pubblici, d'infliggere ammende più o meno forti, secondo la gravità dei delitti. Il potere appartiene al Re, a coloro che governano; e la proprietà ai cittadini: *ad Reges potestas omnium pertinet*, dice Seneca. *ad singulos proprietas*. Napoleone I al Consiglio di Stato nel 1805 diceva: *La proprietà è inviolabile: con tutte le mie armate non mi potrei impadronire di un campo, perchè violando la proprietà di uno, si viola in tutti*. E Bossuet: *È immortale il diritto contro l'iniquità e la violenza*. »

500. Quæres: *Sub cujus dominio sunt maria?*

R: Audiatur Solimani: « L'alto mare non è soggetto a dominio; e di vero acciocchè una cosa mobile o stabile possa venire nel dominio di

una persona fisica o morale, dee esser tale che possa esser chiusa tra certi confini, e distinta per segni non dubbi; tale che non possa essere ad un modo e ad un tempo congiunta con più persone, nè loro servire ugualmente; tale insomma che l'uso che se ne vuol fare, non sia inesauribile. Ora le parti dell'alto mare non possono essere chiuse tra certi confini nè contrassegnate in alcuna guisa; d'altra parte esse così come l'aria e la luce possono essere ad un modo e ad un tempo congiunte con più persone e servir loro del pari, ed hanno un uso al tutto inesauribile.... Oltre a ciò è cosa manifesta che la natura per mezzo dell'alto mare non mira a disgiungere le nazioni le une dalle altre, ma sì a congiungerle insieme.... Quanto alle parti del mare che si stendono lungo il lido, ai seni, ai canali, se già non sieno troppo ampi (qual è la baja dell'Hudson e lo stretto di Magellano), nessuna cosa vieta che esse vengano nel dominio d'alcuna nazione come quelle che hanno tutte le condizioni a ciò richieste. E di vero le dette parti del mare si trovano essere naturalmente chiuse tra certi confini, o almeno sono tali da potersene indicar bastevolmente l'ampiezza, comechè non si possa ciò fare con esattezza geometrica. » (*Considerazioni intorno ai doveri e ai diritti degli uomini, dedotte dal lume del natural discorso*. Bologna, 1864).

Codex Civ. art. 427 habet: *Le strade nazionali, il lido del mare, i porti, i seni, le spiagge, i fiumi e torrenti; le porte, le mura, le fosse, i bastioni delle piazze da guerra e delle fortezze fanno parte del demanio*. C. A. 287; C. G. 538; C. S. 463; C. P. 394; C. M. 428.

(B) Pag. 210.

501. Mobilia: Quoad hæc notamus ex art. 416 et seqq. Cod. civilis. (C. A. 293; C. G. 597; C. S. 450; C. P. 388; C. M. 417; C. T. 162):

1. Verba *beni mobili, effetti mobili, sostanza mobile*, si adhibeantur, quin aliquid addatur ad eorum significationem restringendam, comprehendunt omnes res mobiles, de quibus diximus in textu.

2. Verbum *mobili* usurpatum a lege vel ab homine, qui opponatur immobilibus, vel quidquam adjungatur ad extendendam significationem, non complectitur pecuniam, lapides pretiosos, credita, titulos debiti publici, libros, numismata, artium scientiarumque instrumenta, linteamina ad usum personæ, equos, currus, arma, segetes, fœna, vel quæ constituunt commercii aut alterius negotiationis objectum.

8. Verbum *mobilia, mobiliare*, non significat, nisi res mobiles destinatas usui et ornamento domorum, uti specula, tapeta, lectus, scamna, tabulas, pocula; non tamen collectiones tabularum pietarum, statuarum, poculorum murrheorum, etc., quæ sint in pinacothecis, aut in aliquo particolari conclavi.

4. Quando venditur aut donatur aliqua domus cum omnibus quæ sunt in ea, omnes res mobiles comprehenduntur, exceptis pecunia, nominibus (vulgo *crediti*) et juribus, quorum documenta sint in domo. Item addit Codex; *Casa mobiliata comprende la sola mobilia*.

502. * Fructus pendentes: Si vendantur hoc ipso inter res mobiles numerantur: « sono immobili, ma sono venduti come mobili; il compratore acquista cose tuttavia immobili, ma sotto la condizione e col diritto di mobilitarle. Quindi l'alienazione di una o più annate di frutti indipendentemente dal suolo, per la fittizia mobilitazione operata dal contratto stesso, è una vendita puramente mobigliare, e quindi ef-

ficace per sè stessa, e senza necessità della trascrizione nei rapporti dei terzi. Però i terzi creditori possono far annullare l'atto di vendita, se non abbia data certa anteriore al loro precetto di pagamento. » *Arr. Sertorio.* *

503. Dominium in animantia: In usu *animantium* duo cavenda (monet Stapf, § 443): *indigna affectio et inhumana sœvities*. Primum creaturæ rationali est indignum: sane carpendi sunt quos certa animalcula ita sibi devincta tenent, ut hæc pluris videantur facere ipsis hominibus. Sed non minus ratio omnem adversus animantia petulantem sœvitiam abhorret. Hæc enim divinis consiliis repugnat. « Deus enim etiam animantia sensu vitæ pro illorum modulo jucundæ donavit: absit ergo ut hunc eorum sensum absque omni ratione vulneremus... Tunc vero talis animalia torquendi consuetudo semper indignam animi ferocitatem supponit: mens enim vel mediocriter humana hanc torquendi libidinem refugit... Denique per hanc affectus humanitatis magis semper magisque hebetari solent: qui in bruta animalia dæsevire consuevit, brevi etiam contra homines ferociet... Quem pium benignitatis sensum Testamentum vetus erga animantia spiret, ex compluribus locis patet: *Exod. xxiii; Deut. xxv; Levit. xxi; Eccli. vii.* » Et Prov. XII legitur: *novit justus jumentorum suorum animas; viscera autem impiorum crudelia*. In pluribus etiam Germaniæ locis est instituta societas animalia tuendi contra hominum vexationes; et *Codex* ipse *pœnalis* in sœvientes animadvertit: *art. 685 et 676*. Sed vid. hac de re. *Civ. Cath.*, ser. 5^a, vol. vii, pag. 189, in nota.

504. Dominium vitæ: Cum temporalis vita ad moralem nostram perfectionem nobis a Deo concessa sit, est bonum dumtaxat relativum, virtuti nempe subordinatum: ideo licet illam indirecte profundere ipsius virtutis gratia. Ita Christus potuisset se defendere contra inimicos, ad nos tamen redimendos sui crucifixionem permisit. Ita Martyres sæpius potuissent se tueri adversus tyrannos, virtutis tamen amore mortem laudabiliter sustinuerunt. At nemo dixerit se ipsos Martyres et Christum interfecisse; nam permissio non fuit causa, sed simplex, innocens et remota occasio mortis ipsorum. Ceterum quo majus est periculum et pretiosior res quæ periculo exponitur, eo major debet esse impellens causa, ut sit debita proportio, et ita actio cohonestetur. Ex hac regula potest subditus ad salvandum principem suum se medium interponere, licet certe prævideat se fore gladio secandum. Hac etiam ratione item dicunt licere cibum amico cedere in penuria; aut tabulam in naufragio, etiamsi eam jam apprehendisset (absque eo quod ideo seipsum in mare præcipitet; quamquam et præcipitare potest si ob peritiam natandi absit periculum mortis). Ita Toletus, Lessius, Sylvius, Lugo, Salmanticenses, Pradus, Busembaum, Victoria, et alii communius contra Sotum, Layman, et est valde probabile; quia aliud est sibi mortem inferre et aliud est omittere vitam tueri, quod quidem est licitum ex justa causa. Et hoc expresse docet s. Thomas, in 3 sent., dist. 29, q. 1, a. 4, ad 3, dicens: *Tradere seipsum morti propter amicum est perfectissimus actus virtutis, unde hunc actum magis appetit virtuosus, quam vitam corporalem*. Ita Liguori, *Ho. Ap.*, tract. viii, n. 1; *Op. Mor.*, l. iii, nn. 366 et seqq. Et *Vindiciæ Alphonsianæ* pag. 880. Item ex dicendis n. 864. V. Ravizza, *Il suicidio, il sacrificio della vita e il duello*.

Ex adverso deducitur, nefas esse a vipera morderi pati ad experientium antidotum (nisi constet de experimento, vel iudicio peritorum non adesse probabile mortis periculum). Item nec licet se in carcere interficere ad evitandum infamiæ periculum; se abstinere ab alimentis ad

vitandas hujus vitæ misérias; se in flumen projicere cum certo mortis periculo ad baptizandum puerum; hoc enim esset sibi vitam directe auferre. Item neque licet occidere jam lethaliter vulneratos, ne diutius patiantur; nec furiosos, ne aliis noceant, sed recludendi sunt. Ratio quia non sunt facienda mala, ut eveniant bona.

505 *Licetne* (quæres) *se interimere ad vitandam mortem duriorem: v. g., si quis suo inimico hanc faciat optionem, ut nempe eligat, an ipse velit veneno an laqueo sese interimere, secus gladio illico ab alio transfodiendus; potestne hic venenum sumere, etc?*

R. Aliqui id permittunt, quia esset eligere minus malum ex duobus malis necessariis; sed negandum est cum communi: hoc enim esset se directe interimere, quod nunquam licet sine divino instinctu. Ceterum ut hac de re occurrentes difficultates solvantur, distinguendæ sunt cum Sylvio actiones ex se causativæ mortis, ut venenum haurire, se ex patibulo projicere cum fune collum stringente, venam aperire quando non est permissio eam claudendi; ab actionibus quæ non sunt ex se causativæ mortis, sed dispositiones tantum ad eam, uti ascendere scalam patibuli, collum extendere, se per fenestram ejicere ad aggressorem fugiendum. Actiones primi generis non licent (etsi id iudex præciperet, ut communius docent cum Angelico), quia est se directe interficere; licent autem, urgente gravi causa, actiones secundi generis (Sylvius, in quæst. 69, a. 4; Liguori, *Op. Mor.*, t. III, n. 367). In praxi excusari possunt rudes qui etiam nonnullas actiones primi generis seligunt, putantes id sibi licere in tali rerum angustia.

506. **Cura de bono nomine:** Publica fama quam curare debemus non in multitudine opinantium, sed in opinantium rectitudine collocanda est: *Bonum*, ait Tullius (*De Legibus*, l. I, c. 17), *non est opinionibus, sed natura*. Spornenda ergo illa opinio publica, de qua hodie tot verba faciunt: «Non vi suppongo sì innocente o sì nuovo in questo mondo che non sappiate in qual modo ed a qual fucina si fabbrica la così detta *opinione pubblica*. Qual è il fanciullo omai che non ne conosca la ricetta? Quattro o cinque paga di giornalisti venali, poche centinaia di gridatori prezzolati nella plebaglia, e dieci o dodici emissari nella società gentile, formano in brev'ora la pubblica opinione, vale a dire formano un concerto di pappagalli, più o meno plebei, ripetenti in ogni angolo della città gli stessi spropositi e le stesse ragioni, con tanto maggiore asseveranza quanto è maggiore l'incapacità loro nel valutare la forza. Or ditemi se vi ha maggior tirannia che assumere per verità inconcussa una voce sì insussistente d'una sì tenue minorità». *Civiltà Cattolica*, ser. 1^a, t. I: *Il popolo*; et t. II, ser. 2^a, t. I: *Il regno dell'opinione*; ser. 3^a, t. IX: *Gli organi dell'opinione*; ser. 4^a, t. VI: *Il sì e il no nel regno dell'opinione*; et t. VI: *Le ammissioni ed il suffragio universale*; item, t. IX; et Ser. VII, t. X: *il plebiscito*.

Et in libro *Arvedimenti politici*, cap. IX: «Il consenso universale, quello per cui si dice *vox populi vox Dei*, è l'espressione degli animi retti, dei savi, degli onesti, non è quella dei mentecatti, degli illusi e dei ribaldi; non è quella d'una minoranza che prende aspetto di maggioranza, perchè parla quando gli altri tacciono. L'opinione che si esprime talvolta da una moltitudine tumultuante nelle piazze e fra i disordini, quella che si arrogano i partiti politici per organo di un giornalismo servile e prezzolato, è un'opinione mendace e riprovevole. Disgraziato il paese, i cui rettori servono a così terribile tiranna!... Quella dei malvagi fin dalla prima età del mondo potè vantarsi di esser dominatrice, ed una sola famiglia non la seguiva, quando il diluvio som-

merse il globo. Nella Pentapoli, una sola famiglia non corrotta scampò alle fiamme. Le ultime glorie del popolo di Giuda si debbono ai Maccabei; non seguirono essi l'opinione pubblica che abbandonava gli antichi riti e la patria legge per obbedire ad Antioco. Temette l'opinione pubblica Pilato e condannò alle croce il Salvatore del mondo, cui poc'anzi l'opinione pubblica accoglieva in trionfo nelle vie di Gerusalemme. Come può aver valore un sentimento mutabile, che ora si muove al giusto, or all'ingiusto, secondo il capriccio della moltitudine e la perfidia di chi l'eccita ed inganna? » *Sic est vulgus* (ait Tullius pro Roscio): *ex veritate pauca, ex opinione multa aestimat*: quæ ergo fides in illo quem mali decipiunt, impellunt, atque ad rebellionem trahunt, omni artificiorum genere?

507. Proprietas litteraria. Casus: Titius typographus contendens libros semel vulgatos, esse publici juris et frustraneum esse privilegium proprietatis, illos passim edit tuta conscientia, non quidem palam ob civilem legem id prohibentem; sed clam adamussim imitando editiones permissas.

R. Esto quod jus auctoris non innitatur vero proprietatis titulo; quia opus semel publici juris factum reponendum est inter res communes, prout communius docent juristæ. Verum inconcussum est jus inesse auctoribus fructum laboris et ingenii sui percipiendi; liber enim est præstatio in bonum societatis; æquum est ergo ut societas grata justum laboris pretium tribuat. Jam vero melius exsolvi nequit hujusmodi pretium quam si auctori tribuatur facultas esclusiva opus suum edendi, cum limitatione tamen temporis ac pretii. Si ergo non ratione proprietatis strictæ dictæ, utique ratione privilegii prohibere potest auctor sui operis evagationem. Hoc autem cedit in publicum bonum, cum sic alliciantur scriptores ad utilia edenda; atque ideo concessum a civili lege privilegium ligat etiam conscientiam; propterea Titius fraudator teneatur de damnis (quod valet de aliis inventionibus artis et industriæ). » Si vegga la recente legge del 25 giugno 1865 coi relativi Decreti 29 luglio, 19 e 31 ottobre. Prima dell'emanazione della suddetta legge negli Stati Sardi si osservavano le RR. Patenti 28 febr. 1826, che accordavano agli autori il diritto esclusivo di stampa e vendita delle loro opere per anni quindici, purchè dichiarassero di volerne usare e depositassero un esemplare dell'opera al Ministero dell'interno ed in varie biblioteche pubbliche. Una Convenzione poi del 22 maggio 1840 tra il Piemonte e l'Austria cui fecero adesione i Governi di Lucca, Modena, Parma e di Roma, garantiva questo diritto per tutta la vita dell'autore e per trenta anni dopo la di lui morte a favore degli eredi. » *Bellono, Cattaneo*. Item conventio inita est cum Belgio 24 nov. 1859, cum Hispania 9 febr. 1860, cum Anglia 30 nov. 1860, cum Gallia 18 septem 1862, cum Helvetia 5 maji 1869; cum Germania mense junii 1869; cum Ducatu magno (vulgo Baden) 18 sept 1870.

Lege autem citata 25 junii 1865 hæc præcipua constituta sunt: « Sono assimilate alla pubblicazione riservata all'autore di un'opera la stampa o altro simile modo di pubblicazione delle improvvisazioni, delle lettere e degli insegnamenti orali, quantunque fatti in pubblico e trascritti mediante la stenografia o altrimenti. La stampa o altro simile modo di pubblicazione delle opere o composizioni adatte a pubblici spettacoli, rappresentate ed eseguite in pubblico sopra manoscritti dell'autore. La rappresentazione e l'esecuzione di un'opera o di una composizione adatta a pubblico spettacolo, inedita e non mai rappresentata o eseguita in pubblico. La esecuzione di opere d'arte fatte so-

pra abbozzi dell'autore. I discorsi tenuti in adunanze pubbliche sopra argomento d'interesse politico o amministrativo, e quelli specialmente tenuti nelle Camere legislative, possono essere liberamente pubblicati e riprodotti negli atti delle sedute e nei giornali. Ma non possono essere riprodotti nè come pubblicazione speciale di uno o più discorsi di un individuo, nè come parte della raccolta delle sue opere (*art. 2*). — Sono assimilate alla riproduzione riservata all'autore di un'opera: La ripetizione della rappresentazione o dell'esecuzione per intero o in parte di un'opera o di una composizione adatta a pubblico spettacolo e già rappresentata o eseguita in pubblico sopra manoscritto; la riduzione per diversi stromenti, gli estratti e gli adattamenti di opere musicali o di una parte di esse; eccetto i casi in cui un *motivo* di un'opera originale diventi occasione o tema di una composizione musicale che costituisca una nuova opera; la proporzionale variazione delle dimensioni nelle forme di un'opera appartenente alle arti del disegno; la variazione della materia, o del procedimento nella copia di un disegno, di un quadro, d'una statua, o di altra simile opera d'arte (*art. 3*). — Le edizioni successive di un'opera, quantunque aumentate o modificate, non costituiscono nuove produzioni (*art. 8*). — L'esercizio del diritto di riproduzione e spaccio è esclusivo per l'autore durante la sua vita. Se l'autore cessa di vivere prima che dalla pubblicazione dell'opera stessa sieno decorsi anni quaranta, lo stesso diritto esclusivo continua ne' suoi eredi o aventi causa sino a compimento di tal termine. Scorso questo primo periodo, nell'uno o nell'altro dei modi innanzi indicati, ne comincia un secondo di 40 anni, durante il quale l'opera può essere riprodotta e spacciata senza speciale consentimento di colui al quale il diritto di autore appartiene sotto la condizione di pagargli il premio del 5 per 100 sul prezzo lordo che dee essere indicato sopra ciascun esemplare. Il credito nascente da questa causa è privilegiato in confronto di qualunque altro sugli esemplari riprodotti (*art. 9*). — Nel diritto esclusivo dello spaccio di un'opera si comprende anche il diritto d'impedire nel regno lo spaccio delle riproduzioni fatte all'estero senza il permesso dell'autore (*art. 4*). Durante il corso dei primi dieci anni, a contare dalla pubblicazione di un'opera, oltre il diritto di riproduzione, si ha pure la esclusiva facoltà di farne o di permetterne la traduzione (*art. 11*). — I diritti garantiti agli autori si possono alienare e trasmettere in tutti i modi consentiti dalla legge (*art. 15*). — Chiunque intende valersi dei diritti garantiti da questa legge, deve presentare al Prefetto della Provincia un numero di esemplari non eccedente quello di tre dell'opera che pubblica ovvero egual numero di copie fatte con la fotografia o con altro processo qualunque, atte a certificare la identità dell'opera e deve unirvi una dichiarazione, in cui facendo menzione precisa dell'opera e dell'anno nel quale è stampata, esposta o altrimenti pubblicata, esprima la volontà di riservare i diritti, ecc. (*art. 20*). — La dichiarazione ed il deposito debbono farsi al più tardi dentro il mese di giugno per le opere e pe' volumi pubblicati fino a tutto il 31 dicembre dell'anno precedente. La dichiarazione ed il deposito tardivi saranno egualmente efficaci, eccetto il caso in cui nel tempo scorso fra il 30 giugno suddetto ed il tempo in cui si effettuano la dichiarazione ed il deposito, altri abbia riprodotto l'opera, o incettate dall'estero copie per ispacciarle (*art. 25*). — In difetto di dichiarazione e di deposito nel corso de' primi dieci anni dopo la pubblicazione d'un'opera, intendesi definitivamente abbandonato ogni diritto di autore (*art. 26*). — Le opere in più volumi saranno depositate volume per volume, se non furono tutte pubblicate

tra il 1º gennaio e il 31 dicembre inclusi del medesimo anno ecc. (art. 22). » Dein modum præscribit notificandi hanc privativam, itemque mulctas et etiam confiscationem decernit in legis violatores.

(C) Pag. 217.

508. Honesta Clericorum sustentatio: An in designando necessaria ad honestam clerici sustentationem possit haberi ratio nobilitatis, disputant. Nobis non videtur dammandus qui id affirmaret; unusquisque enim secundum suum statum vivere potest. Ita quoque licite potest ex his bonis debita post Beneficium contracta solvere; cum id quoque pertineat ad rationem proprii status (imo etiam debita antea contracta, si aliunde non habeat, ut solvat ex propriis bonis, eadem ratione). Sicuti etiam moderatam hospitalitatem exercere; cum id sit debitum virtutis; item moderata convivia habere secundum decentiam sui status morem gerendo illis quibus convivit, ut ait d. Thomas (Quodl. 6, a. 12 ad 4). Itemque nepotes in studiis alere, si parentes pauperes sint ac alii pauperes non graviter indigeant et ipse alia bona non habeat; tunc enim hoc evadit opus caritatis et misericordiae. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iv, n. 182. Thomassinus, *Vetus et nova Eccl. Discipl.*, par. 3ª, l. iii, c. 47.

Beneficiatus item potest de Beneficii bonis, si statum suum mutet ex assumptione ad splendidum aliquod Beneficium, subvenire consanguineis saltem proximioribus, ut ipsi decenter vivant juxta ejus dignitatem, cum de ipsa aliquo modo participare videantur. Quod tamen de solis Episcopis ac Prælatibus non vero de Parochis aliisque accipiendum est, ut recte ait Roncaglia; nam quoad istos non videtur tanta immutatio, cum uti ordinaria habeatur. Oportet autem ut omnes summopere caveant, ne bona consanguineis data ad eorum subveniendum necessitati, potius vitia et otia foveant, vel eos ditiores efficiant. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 491.

509. Q. 1. *An qui ab ecclesiastico aliqua dono accipit ex superfluis redditibus sui Beneficii peccet accipiendo et teneatur ea restituere vel tribuere in usus pios?*

R. In eorum sententia qui censent beneficium non obligari ex iustitia ad talia bona in usus pios eroganda, nulla est obligatio restitutionis; nam beneficiatus etsi peccaminose, valide tamen donavit, cum donaverit suum; et ideo deficit in modo, non in substantia. An vero accipiens et ipse peccet (cooperando peccato donantis) contra Religionem aut caritatem, probabilius negant, si donatarius non induxerit ad donandum, sed libenter oblata acceptaverit sine conscientia peccati. Ratio est, quia peccatum ex parte donantis consummatur per ipsam oblationem, quæ jam posita est; acceptatio autem quæ sequitur, non dat causam illi oblationi, sed perficit tantum donationem ut cum effectu transferatur dominium, igitur peccatum totum positum est in oblatione et donatione, id est ante acceptationem. Hoc sensu conjux quæ reddit debitum conjugii petenti, sed obstricto voto castitatis excusatur a peccato cooperationis; etsi enim res non consummetur nisi per debiti conjugalis redditionem; attamen peccatum totum est in illo qui petit, ut pluribus probat Lugo, *De Just.*, d. 4, § 3.

In nostra autem sententia, qua tenuimus beneficium obligari ex iustitia dare superflua pauperibus, an illa accipiens ad usus non pios peccet et teneatur de restitutione, distinguendum putamus; si clericus ex

illa donatione non reddatur impotens, ut tantundem expendat de aliis bonis in causas pias, accipiens nihil tenetur restituere nec peccat; adhuc enim clericus potest satisfacere suo debito: quod si non faciat, id provenit ex ejus malitia, non ex donatione et acceptatione præcedenti. Si tamen beneficiatus per talem donationem reddatur impotens, accipiens et peccat et de restitutione tenetur; nam donatarius accipiendo vere influit in damnum pauperum, qui jus habent in illa bona; cum illis sint adjudicata a Conciliis, a Patribus et fidelium intentione. Hoc tamen intellige si accipiens sit in mala fide; si enim quis acciperet superflua Beneficii in bona fide tuto credens ea accipere se posse, nihil postea teneretur restituere, quia ex una parte sententia, quæ tenet superflua non esse danda pauperibus ex justitia, est satis probabilis: ex altera parte possessio bonæ fidei tribuit jus insistendi in re possessa, quandiu certo prohibetur res illegitime possideri. Et ideo qui accepit cum dubia fide tenetur tantum ad partem restituendam, habita ratione probabilitatis contrariæ sententiæ. Liguori, *Op. Mor.*, l. 1, n. 35, l. III, nn. 492, 612 et 722; *Homo Apostolicus*, tract. x., n. 8. Et Cardin. Gousset.

510. Q. 2. *Teneturne qui pensionem accipit de Beneficii redditibus, erogare superflua pauperibus, saltem ex præcepto Religionis?*

R. Negative si pensio data sit laicis, puta principibus, patronis, ob præstita Ecclesiæ obsequia; vel ecclesiasticis, sed ob aliquod munus temporale, v. g., cantoris, advocati; quia omnia hæc sunt in stipendium laboris. Si vero pensio detur ecclesiasticis ob aliquod ecclesiasticum munus obeundum, ut ea quæ datur Parochis, coadjutoribus, etc., alii affirmant pensionatum superflua pauperibus erogare debere; nam cum illa pensio sit ex fructibus Beneficii detracta, transit cum onere suo. Alii vero satis probabiliter negant; et ita decisum refert Azorius a Romana Rota; nam cum Pontifex ob causam detrahit de fructibus Beneficii, jam eosdem pie applicat: ergo fructus illi non amplius ferre debent talem obligationem, ut iterum atque iterum pie applicentur. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 491; l. IV, n. 182.

511. Q. 3. *Quid autem, si clericus ad usus profanos superflua moriens relinquat?*

R. Ecclesia circa hujusmodi alienationes nihil decernit, cum sit admodum difficile probare eos fructus e Beneficio provenisse; quia aliis modis, industria, arte, frugalitate, acquiri potuerunt. Imo ad tollendas omnes lites per Concordatum inter Benedictum XIV et Carolum Emanuelem III, 24 junii 1750, facta est in Subalpino Regno facultas de iis disponendi pro arbitrio, *juxta tamen propriæ conscientiæ dictamen*. (V. *Practica legale*, t. VI, par. 6^a). Unde hodie ordinarie quidquid relinquit beneficiatus illud cedit hæredibus, vel ab ipso vocatis; in quo Juri canonico fuit derogatum, quod statuebat proventus ecclesiasticos ad Ecclesiam pertinere, ut habetur *Decr. Greg.*, l. III, t. XXVI, c. *Relatum*. Diximus *ordinarie*; nam excipiuntur mobilia magna (vulgo *mobili grossi*), uti scamna, tabulæ, vasa vinaria, etc., quæ in domo Ecclesiæ reperiuntur tempore mortis, successoribus in Beneficio cedunt iis in locis, ubi recepta est Bulla Pii V *Romani Pontificis* (in Novariensi Diocesi non est recepta, nisi forsitan quoad episcopatum).

An etiam in conscientia hæc legis dispositio obtineat, affirmandum in dubio, an bona a clerico relicta sint ex superfluis; nam non est supponendus testator contra conscientiam disposuisse. Quod si certum sit bona relicta esse superflua Beneficii, tunc sicut testator tenebatur ea sub gravi expendere in usus pios, ita tenebitur hæres (vel ex justitia

vel ex religione, juxta diversas sententias); cum repræsentet ipsam personam defuncti, et in ejus locum tum in juribus tum in oneribus circa res ab ipso defuncto relictas, succedat. Hinc in Bulla dicitur *juxta tamen propriæ conscientiæ dictamen*, quibus satis indicatur obligatio quæ semper urget (si non in foro fori id est civili et externo) utique in foro poli seu conscientiæ dandi superflua locis piis. Lugo *De Just et Jure*, disp. xxiii. (V. Vecchiotti, *Institutiones Canon.*, l. iii, c. 4: *De peculio clericorum ejusque administratione*). Plerumque tamen præstat ut hæredes relinquantur in eorum bona fide, si timeatur, quod difficulter moniti obtemperent.

(D) Pag. 227.

512. Venatio: proprie *venatio* dicitur si quadrupedes; *aucupium*, si aves; *piscatio*, si pisces capiantur (hodie tamen aucupium sub uno venationis nomine includunt). Nonnulla loca ad venandum pro Rege reservata sunt: quod rite convenit ejus dignitati. Hinc Lessius contravenientem non solum de gravi peccato reum dicit; sed etiam ad restitutionem teneri contendit, si loca reservata clausa sint, nec alia sit imposita pœna. Hoc pariter valet de piscatione. Ceterum generalim leges hac de re prohibitiivæ ex communi hominum æstimatione et consuetudine habentur uti pœnales. At videant venatores, ne venando segetibus fructibusque inferant damnum (quod non semel lugendum est); qui enim damnum affert, de damno tenetur (vide Liguori, *Opus. Mor.*, l. 1, n. 145; l. iii, n. 605). Item monent ut venatio moderata sit: vide Châtel, *La neve e gli uccelletti*: « Ove scongiura gli uomini di campagna a rispettare ed anche a proteggere e nutrire i piccoli uccelli che vanno a cercar asilo davanti alle porte delle case, delle stalle, sotto i portici e nei letami, dove distruggono una quantità di semi nocivi... L'uomo è impotente contro i bruchi ed agli insetti che distruggono grano, patate, frutti, olivi, fiori, ortaggi, trifogli, barbabietole, ecc.; solamente gli uccelli possono arrestare la riproduzione infinita di questi nemici: e colui che protegge gli uccelli, lavora ad allontanare la carestia, ecc., ecc. ».

513. Q. 1. Quid si animal a te captum, fugam arripiat?

R. Si fugam arripiens animal a te captum, naturalem acquisivit libertatem, desinit esse tuum et fit primi occupantis: secus semper tuum erit. *Naturalem autem libertatem recipere intelligitur animal, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit ejus persecutio:* ita Justinianus.

Quid (quæres) si fera ab uno vulnerata aut laqueata, capiatur ab alio? Si fera ita vulnerata erat aut illaqueata, ut adhuc posset fugam arripere, fit primi occupantis; quia adhuc censetur in naturali sua libertate. Si vero ita vulnerata erat aut illaqueata, ut non amplius potuisset fugam arripere, propria erit vulnerantis et illaqueantis; est enim jam inchoata ejus possessio. Si vero res dubia sit, dividatur in partes æquales, cum æquale sit utriusque et jus et spes: quamquam sit tunc attendenda juxta alios lex illa generalis: *feræ bestiæ capientibus cedunt, non vulnerantibus.*

514. Q. 2. Quid de iis, qui venantur in fundo alieno?

R. Id lege civili sub pœna vetitum est, si fiat contra domini voluntatem; in Edicto autem 29 dec. 1836 habetur: *Tale divieto sarà presunto pei terreni seminati o nei quali il raccolto è pendente, o che trovansi chiusi con riparo qualunque: per detti fondi deve risultare la permissione*

per iscritto ottenuta dal padrone (RR. Patentes 16 julii 1844; et 1 julii 1845. Et *Cod. Civ.*, art. 712). Diximus *lege civili*; utrum peccet etiam contra legem naturalem et commutativam justitiam qui venatur (vel piscatur) in fundo alterius contra ejus voluntatem, affirma in casu quo fundus sit ita clausus, ut feræ non possint inde exire: quia censetur illæ propriam amisisse libertatem. Secus si fundus omnibus pateat: tunc dominus habet quidem jus impediendi, ne venetur in ejus fundo, item ut sibi compensetur damnum a venatore illatum; non potest tamen facere suam feram ibi occisam, sed ad occisorem pertinet. *Carrière.*

515. In Regno Subalpino venatio ratione *loci* prohibita est in territorio *Racconisi*, et nonnullis aliis locis regi reservatis. Item si fiat contra voluntatem proprietarii in fundis, stagnis ac lacubus regii Demanii, vel communitatis, vel alicujus particularis. Item: *Niuno potrà cacciando col fucile sparare in minor distanza di 50 metri (80 passi incirca) dalle abitazioni, come neppure sulla strada e sulle siepi che la fiancheggiano.*

Ratione *temporis* prohibetur a die 1 februarii usque ad ultimam augusti inclusive. *La caccia coi segugi, coi levrieri o con altri cani da corsa, non potrà incominciare che col 15 di ottobre di ciascun anno.* Hodie tamen temporis determinatio pertinet ad congregationem Provincialem, ex lege 20 martii 1865, art. 172.

Ratione *personæ* omnibus iis est prohibita, qui facultatem non obtinuerint a principe. Excepe nisi venatio fiat tempore permissio in fundis propriis muro ita clausis, ut non pateat ingressus; quod tamen sic explicant R. Patent. 1 julii 1845: *S'intenderà ristretta ai fondi attinenti ad abitazioni e chiusi coi muri a calce, e aventi l'altezza di metri tre.* Hæc autem facultas non tribuitur neque iis, qui pœnam nondum penderint, casu quo hac in re jam deliquerint; neque iis, qui ob admissa furtula, vel ob otiositatem cui indulgent, vel ob alia hujusmodi indigni a publica auctoritate judicabuntur. Interdictis denegatur, et iis, qui nondum 16 annum compleverint. Quod autem pertinet ad minores (ab anno 16 ad 21) si non sint emancipati aut habilitati, necessaria est parentum vel tutorum assistentia et auctorizatio, ut ajunt.

Ratione *instrumenti ac modi*, en textus legis: *È proibita la caccia: 1º coll'uso dei lacci o di trabocchetti di qualsiasi sorte; 2º col fucile di nottetempo da un'ora dopo il tramonto ad un'ora prima del levar del sole; 3º alla traccia sulla neve.* Iterum: *È proibito di prendere e distruggere le uova e le nidiate delle selvaggine, eccettuate però quelle degli animali di rapina, e di quegli altri che nidificano nei luoghi cinti e nelle case.* Et pro modo violationis pœna statuitur. V. Edict. 10 maji 1831; 20 dec. 1836; R. Pat. 16 julii 1844; Lege 26 junii 1853.

« La licenza di caccia è personale; chi l'ha non può incaricare altri a cacciare in sua vece. *Giornale delle leggi*, 1873. »

516. **Piscatio:** Quoad piscationem id unum adnotamus, nempe veritum esse sub pœna 50 aureorum cursum fluminis deflectere; sub pœna vero 25 calcem projicere, vel quodvis aliud quod piscibus noceat (RR. Const., l. VI, t. VII, §§ 11 et 12, et Decr. reg. 22 decemb. 1861; et Cod. pœn. art. 675). Quod pertinet ad jus piscandi inspiciendæ sunt locorum leges; ubique ferme licet piscari linea projectili.

(E) *Pag.* 230.

517. **Bona derelicta:** Notanda quoad praxim: in fundo alieno *fungos* perquirere, vel colligere *glandes*, vel sibi vindicare *nuces* ac *castaneas*, quas (iis jam collectis) conductæ mulieres stramen pectinando,

vel alii casu inveniunt, ferme ubique consuetudo permittit, ut permittit in alienis agris vel vineis colligere spicas vel uvas, quæ fugiunt manus metentium vel vindemiatorum: hæc uti totidem bona a domino derelicta habentur. Sed cavendum ne talia inquirendo fundis damnum inferatur, ut non raro evenit. De *spicarum* autem collectione, absoluta messi, videatur Benedictus XIV, Epist. *Acerbi*, 1742. It. Ferraris, V^o *Spicæ*; Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, num. 529.

518. Res inventæ: Non valet dicere quod juxta præsumptam domini voluntatem res inventa eroganda est in usus pios; nam quando, attentis omnibus circumstantiis, judicari potest, quod dominus amplius non possit inveniri, nulla supponi debet præsumpta domini voluntas; nam iste per suam impossibilitatem eam recuperandi, ejus dominium prorsus amisit. Hanc sententiam expresse docet s. Thomas, qui ait: *Si (res) pro derelictis habeantur, et hoc credit inventor, licet sibi eas retineat, non committit furtum* (2, 2, q. 66, a. 5). Ratio a priori est, quia Jus gentium tribuit privatis dominium rerum non ad aliud, quam ut illis utantur. Hinc quando est impossibile rem pervenire ad ipsorum usum, illa tanquam derelicta evadit nullius, et redit ad primævum Jus naturæ; ac ideo fit primi occupantis sine ulla obligatione. Hinc famula cauponis, quæ tabernam verrendo aliquid aureos invenit, nec possit dominus inveniri ob magnum concursum, suos facere potest. *Lugo, Elbel, Gury*. Neque ideo quia non vult restituere, potest illi negari absolutio. Ad rem Frassinetti: « Se per es. l'infermo avesse ritrovato 100 franchi, e fatte le debite indagini, non avendo potuto riconoscere il padrone, li volesse ritenere per sè e lasciarli a'suoi eredi, il Parroco non potrebbe per nulla obbligarlo a darli ai poveri, o ad impiegarli in altra opera pia; e poco monterebbe che alcuni od anche molti Teologi la pensassero diversamente. Il Parroco nè anche con cinquanta autori alla mano può definire una questione che la Chiesa lascia agitare fra i Moralisti. Se dunque le obbligazioni dell'infermo fossero controverse fra i Teologi, sebbene paressero al Parroco certe ed evidenti, e sebbene avessero il suffragio di molti autori, rifiutando l'infermo di riconoscerle, non potrebbe per questo negargli i Sacramenti. »

« Che se si opponga: come se la passerebbe al tribunale di Dio nel caso che davanti a lui quelle obbligazioni fossero vere e reali? Rispondo: Questa non sarebbe obiezione da condonarsi ad un Teologo: se la passerebbe benissimo, perchè Dio non giudica le nostre operazioni secondo sono in sè stesse le verità morali, ma secondo sono apprese da noi. Se crediamo che possano salvarsi i Moralisti che insegnano e sostengono le varie opinioni non condannate dalla Chiesa, dobbiamo pur credere che possano salvarsi coloro che le praticano. » *Manuale pratico del Parroco novello*, n. 573. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 603. Gousset, *Theol. Mor.*, n. 748.

Quid (dices) si confessarius a pœnitente rogetur de rerum inventarum restitutione domino facienda? Confessarius non debet in se tale onus suscipere, nisi aliter restitutio satis commode fieri nequeat: et tunc ad omnem suspicionis notam effugiendam, attestationem peractæ restitutionis in scripto exaratam a domino ipso reportet, eamque pœnitenti caute consignet. Ita Synodus Novariensis, pag. 124.

Notat Lyonet: *Inventor saltem ex caritate tenetur ad inquirendum dominum cum diligentia pretio rei proportionata; quia in pari occasione idem sibi fieri unusquisque censetur velle. Dixi: saltem ex caritate: quia plurimi Theologi ut valde suspectum injustitiæ habent eum qui omittit tales disquisitiones; adest enim quasi contractus, quem vocant gestionis, vi cu-*

jus inventor eo ipso, quod rem apprehendat et in custodia accipiat, suscipit in se illius curam, ac proinde obligationem dominum quaerendi, ut ipsi eam reddat. Si has disquisitiones facere nollet, res non erat apprehendenda. Hoc satis rationi consentaneum est, et imo ultra omne dubium, si disquisitiones omittendo rem inventu difficiliorum reddat, ut ordinario accidit, cum inventor rem apprehendens in causa sit, cur dominus communiter recordans loci in quo eam perdidit, eam frustra hoc loco quaerat, vel res amissa non inveniatur ab eo, qui dominum diligenter inquisivisset.

519. **Thesaurus**: Hac de re habet *Manuale forense* (vol. iv, pagina 23): « Abbiamo detto che il tesoro trovato anche con arte, nel proprio fondo, appartiene per intero al proprietario del medesimo. Quindi nasce la quistione di sapere chi possa dirsi padrone del fondo in quest'argomento; il dubbio nasce intorno all'enfiteuta, al vassallo, al marito, all'usufruttuario, al creditore ipotecario ed al venditore.

a) « Per ciò che riguarda l'enfiteuta sembra che si debba ritenere come padrone del fondo, per modo che possa acquistare il tesoro interamente; imperocchè egli percepisce indistintamente tutti i frutti che nascono nel fondo, ed è costretto a soffrirne anche i danni quando vengono cagionati. Quindi è che in diritto l'enfiteuta si dice *padrone del fondo*. (l. xii, cod. *De fundis patrimonial*); e vien paragonato al proprietario; per ciò gli spetta l'immunità di prestar cauzione (l. xv, princ. et § 1 ff. *qui satis. cogan.*). Consentit *Cod.* art. 1561.

b) « Ciò che è stabilito riguardo all'enfiteuta conviene esattamente anche al vassallo, il quale viene pure nominato *padrone del fondo* (l. ii *fundor.*, tit. viii *De investitura de re aliena facta*, versic. *rei autem*).

c) « Questa teoria non è però applicabile ogniqualvolta si parla di *creditori ipotecari* o di *usufruttuari*; imperocchè, quantunque il creditore abbia sul fondo un certo qual diritto, nondimeno tutti sanno quanta differenza passa da questo diritto al dominio (l. lxiii, § ult. ff. *de acquir. rer. dom.*). L'usufruttuario poi paragonato al proprietario non ha alcuna specie di dominio (princ. *de her. instit.*); inoltre il tesoro non viene annoverato tra i frutti del fondo (l. vii, § 12 *solut. matr.*).

d) « Dalla massima testè adottata, cioè che il tesoro non sia un frutto del fondo, il giureconsulto Ulpiano deduce la conseguenza che il tesoro trovato nel fondo *dotale* non debba appartenere al marito; ma che se ne debba restituire una metà alla moglie, come se si trattasse di un tesoro trovato nel fondo altrui (dict. l. vii, § 12, ff. *solut. matr.*). Egli è vero bensì che il marito ha il dominio civile del fondo dotale, ma la moglie ritiene il dominio naturale (l. xxx, cod. *De jur. dot.*); quindi è che, trattandosi nel presente argomento di acquistare il dominio delle cose con un modo stabilito dal diritto delle genti o naturale, si deve piuttosto aver riguardo al dominio naturale della moglie, che al dominio civile del marito.

e) « Ci rimane ancora a parlare del *venditore*, se cioè questi si debba tuttora ritenere come padrone della cosa venduta, prima però che sia seguita la tradizione, e se quindi abbia il diritto di ritenere l'intero tesoro che si fosse trovato. In questo caso sono fra di loro a conflitto lo stretto diritto e l'equità: lo stretto diritto è favorevole al venditore, il quale prima della tradizione ritiene ancora il dominio della cosa (§ 3 *instit.*, *de empt. et vend.*); ma, secondo l'equità, sembra degno di maggior riguardo la causa dell'acquisitore, imperciocchè questi è obbligato a sottostare ai danni ed ai pericoli della cosa a lui venduta, quantunque non gli fosse ancora stata consegnata (dict. § 3). Se adunque l'acquisitore ha l'incomodo, è giusto che abbia altresì il vantaggio (l. x, § ff. *de reg. jur.*). » Et ita ex nova Lege civili.

520. Hac de re alii resolvuntur casus pro praxi:

1. Qui bona fide emit arcam, in qua gemmas vel pecuniam invenit, totum sibi retinere potest, si nulla sint vestigia ut judicetur ad quem hæc pertineant; quia est simul inventor et dominus. *Lessius*.

2. Opifex, si in domo aliqua laborando inveniat in aliquo angulo parietis vel in arca veteri summam pecuniæ, dimidiam partem retinere potest, si nulla adsint vestigia pecuniam illam esse talis personæ vel familiæ; quia tunc rationem thesauri haberi videtur. *Gury*.

3. Qui pretio communi emit agrum suspicans ibi reconditum thesaurum, totum retinere potest, si inveniat; nam thesaurus nondum repertus ad dominum agri non pertinet, neque est pars fundi. Neque dicatur: *non licet a rustico emere vili pretio gemmam, quam ipse putat esse vitrum; a pari neque campum pretio ordinario, si ibi latet thesaurus*. Disparitas est, quod præstantia gemmæ sit pars ejus; insuper gemma non emitur pretio, quod ex communi habet æstimatione. At thesaurus non est pars agri; et ager emitur juxta communem æstimationem; neque enim valor rei determinatur ex scientia privata. *Lyonnét, Carrière et communius contra antiquos Theologos*.

4. « La metà del tesoro non è devoluta a colui che primo si accorse aver un valore gli oggetti rinvenuti, ma a colui che effettivamente li trovò nella terra altrui. » (*Sentenza del Magistrato d'Appello di Torino*, 3 genn. 1855). *Bettini, Giurisprudenza*.

5. « Il danaro rinvenuto in uno scrigno comprato con altri mobili non è tesoro, constando a chi appartenga. Si applicano al caso non l'articolo 614 (ubi de thesauro), ma gli articoli 617 e 618 (ubi de re domino tradenda, et præmio repetendo). Se la scoperta è fatta dal servo salariato dal compratore, il premio spetta al padrone; al servo spetterebbe però il di più che fosse stato rilasciato oltre il fisso pel premio. » (*Sentenza del Magistrato d'Appello di Torino*, 23 giugno 1851).

6. « L'essersi un tesoro scoperto dall'operaio salariato nella esecuzione dei lavori specialmente commessigli, non esclude che egli debba profittare della metà del tesoro, quando non risulti che i lavori stessi abbiano avuto per iscopo espresso il rintracciarlo. » (*Sentenza del Magistrato di Appello di Piemonte*, 3 febr. 1849).

7. « Eccettochè il tesoro non sia di un gran valore, non si debbe inquietare l'inventore, che se lo appropria per intero, principalmente quando si tratta di certe medaglie o statue, il cui valore estrinseco supera d'assai il valore materiale. » Jus enim naturale quod thesaurum totum tribuit inventori applicari posse videtur eo in casu. *Gousset*.

8. **Res inventa in Beneficio:** Hac de re en declarationes S. C. Concilii; a) In Prænestina 17 dec. 1796 agebatur de Statuis magni valoris repertis in fundis Canonicalibus; Canonici pretium sibi diviserunt ex earum venditione. Hinc quæsitum fuit: 1) an sit locus restitutioni pretii simulacrorum. 2) Et quatenus affirmative, an et quomodo, et cujus favore idem pretium sit investiendum in casu? S. Concilii C. respondit: ad 1: *affirmative et ad cautelam Canonici consulant conscientie suæ et amplius*; ad 2: *affirmative favore Massæ canonicalis; et ad Episcopum pro executione et amplius*. — b) In Romana 28 jan. 1834, cum canonici Lateranenses indicia habuerint in fundo Capituli quædam monumenta magni valoris recondita jacere, excavatione facta et monumentis repertis, quæsierunt: an et cujus favore constet de pertinentia ex integro vel ex parte summæ retractæ ex venditione monumentorum in casu? S. C. C. respondit: *affirmative favore Mensæ capitularis ex integro*. — c) In instituenda via ferrea occupatus fuit fundus ecclesiasti-

cus, et ea pars quæ montuosa erat, lapidibus, arena, tofo, etc. coalescebat; cum viæ ferreæ institores hisce mineralibus materiis indigerent, per magnas effossiones partem illam montuosam solo æquarunt, unde fundus fertilior evasit: omnia fuerunt pecunia compensata. Hinc quaeritur, an pretium illarum materialium mineralium pertineat ad Beneficium, vel ad beneficiatum? S. C. C. 6 maji 1868 declaravit: *Pecuniam solutam in pretium magnæ et extraordinariæ effossionis lapidum, arenæ et cretæ spectare Beneficio et investiendum esse; et ad mentem.* Mens autem fuit dandi beneficiato indemnitate pro expensis factis et pro ammissione fructuum naturalium. Et reapse cum thesaurus in primo et secundo casu dici non possit *in fructu esse*, pertinere non debet ad fructuarium seu beneficiatum (qui tamen et ipse fruitur, cum ideo augeantur redditus Beneficii, et ita ejus inventio non est sine pretio). Item excavatio in tertio casu, cum in fructu esse dici non possit, quin imo cum pars sit ejusdem fundi, in fundi ejusdem utilitatem est convertenda. Sicut pretium partium fundi ecclesiastici venditarum ut via ferrea aperiatur, in utilitatem fundi est investiendum, prout decisum fuit 28 julii et 4 aug. 1865. V. *Analecta*, 1854. Et *Acta S. Sedis*, t. III et IV.

9. « Il guano (a voce peruvianensi *huéau*, lætamen) si considera incorporato ed assimilato al suolo; ed è perciò proprietà del padrone del suolo, non essendo a questo riguardo applicabili le disposizioni legislative concernenti le miniere e il tesoro. » *Cassazione di Torino*; 13 agosto 1861. V. Bettini, *Giurisprudenza degli Stati Sardi*, vol. XIII, pagina 2^a.

10. Neque ut thesaurus habetur petrolium, carbo fossilis, torba, lignitis et similia, quæ sunt partes fundi (*Cod. art. 444*). C. A. 485; C. G. 547, 583; C. S. 472, 518; C. P. 432, 571; C. M. 447, 635, C. T. 195).

521. Bona naufragorum: hæc non sunt inter derelicta habenda: *Alia sane causa* (ad rem Justinianus, cui ceteri legislatores conformantur) *est earum rerum, quæ in tempestale levandæ navis causa ejiciuntur; hæc enim dominorum permanent, quia palum est eas non eo animo ejici, quod quis eas habere nolit, sed quo magis cum ipsa navi maris periculum effugiat; qua de causa si quis eas fluctibus expulso vel etiam in ipso mari nactus, lucrandi animo abstulerit, furtum committit. Nec longe videntur discedere ab iis quæ de rheda currente, non intelligentibus dominis, cadunt* (*Instit. l. II, t. I De rer. div.*). V. *Codex maritimus art. 120*.

Hic etiam notamus, quod tum jura super bona in mare projecta, aut a mari rejecta; tum jura super plantas et herbas, quæ crescunt juxta litus, propriis reguntur legibus ex *Cod. civ. art. 719*; et *art. 431: Le miniere e le saline sono regolate da leggi speciali* (C. A. 388, 408; C. G. 717; C. S. 637).

(F) Pag. 240.

522. Testes: De rigore canonici Juris ex can. *Quoniam II, caus. 14, q. 2*, nequeunt ecclesiastici licite extra necessitatis casum sine licentia Episcopi et religiosi sine consensu sui Prælati testes esse seu testimonium ferre in testamentis aliisque causis sive contractibus civilibus laicorum, etsi nullum juramentum exigatur. Attamen non desunt auctores dicentes præfatum canonem procedere potius de honestate quam de necessitate; et probant ex ipso textu ubi dicitur tantum *non convenit*. Quidque sit, certo per contrariam consuetudinem illa prohibitio ubique abrogata est. V. Ferraris, V^o *Testamentum*, art. I, n. 24.

« Ex *Codice Austr.* §§ 591 et seqq. ad testis officium notantur uti inepti: qui usu rationis carent, cæci, surdi, muti, qui testatoris linguam ignorant, damnati ob criminale fraudis delictum; fœminæ, religiosi; qui nondum 18 annos compleverint; non christiani pro christiano testatore, hæres et legatarius quoad hæreditatem ac legatum; hæredis ac legatarii uxores; consanguinei et affines in primo gradu, domestici mercede conducti. Religiosi tamen, mulieres et adolescentes qui 14 annum compleverunt sunt testes idonei in testamentis privilegiatis, et duo sufficiunt. *Jure romano* testes esse debent masculi, puberes, liberi, non surdi, non muti, non cæci, non intestabiles a lege, non hæredes in testamento, nec domestici testatoris vel hæredis; non excluduntur legatarii. (Quoad jus commune vid. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 920)

523. Facultas testandi: *An omnes, qui usum rationis habent valide possint de bonis suis per testamentum disponere ipso Jure nature,* affirmant communiter, et probant: — 1) *Scriptura*, ubi legitur: *addiditque Abraham: mihi autem non dedisti semen, et ecce vernaculus meus (Eliezer) hæres meus erit* (Gen. xv). Unde sic: Abraham nullis tunc, saltem valde probabiliter, regebatur legibus positivis; atqui tamen intendebat servum suum instituere bonorum suorum hæredem, sicque de bonis suis per actum testamentarium disposuisset: ergo persuasum habebat talem facultatem a legibus positivis non exoriri. — 2) *Ratione*: supponamus plures homines in quadam insula, nullis legibus positivis subjectos. Unus prope mortem dicit aliis: volo ut cum abiero, bona mea inter vos sic dividatis; Petrus habebit vestes meas, Paulus libros, etc. Si illa dispositio est valida, facultas disponendi per testamentum est naturalis; si non est valida, tunc bona defuncti erunt primi occupantis, et non obstante illius dispositione, fortior poterit absque ceterorum injuria, omnia sibi arrogare. At hoc rectæ rationi et obvio sensui repugnat: etenim *nihil est tam conveniens naturali æquitati*, ait Justinianus, *quam voluntatem domini volentis rem suam, in alium transferri, ratam habere* (Inst. *De rerum divis.* § 40). Adde ex naturali lege quisque suum donare potest sub conditione suspensiva; talis est donatio per testamentum: est nempe donatio sub conditione mortis. Hinc sequitur quascunque dispositiones, lege positiva non clare prohibitas, esse validas per se; facultate enim naturali valide et licite uti possumus, dum illius usus nulla certe lege restringitur. *Bouvier. V. Carrière, De contractibus*, numero 497.

524. * Monomaniaci: Quoad capacitatem istorum testandi: « *Hoffbaner (Médecine légale relative aux aliénés)*, e *Touiller* (t. 2, n. 451 e segg.) insegnano che le idee del monomaniaco essendo viziate relativamente ad un solo oggetto, egli non può propriamente ritenersi quale non sano di mente, onde emerge la validità delle sue disposizioni. Per la giurisprudenza basta rammentare la sentenza 18 dic. 1868 della Corte d'Appello di Torino in causa Vanda-Paris colla quale vennero rigettati dei capitoli in prova testimoniale, attesochè accennerebbero tutti nel loro complesso ad una speciale monomania, anzichè ad uno stato abituale di vera demenza. Bettini, *Giurisprudenza*, t. 6, 232 *.

525. Monita specialia quoad testamentum:

1. Ne testator in mortis agone differat testari, si velit quieto animo et meliori consilio de suis bonis disponere; monet enim *Augustinus: Testamentum facito, dum sanus es, dum liber es, dum tuus es*. Utique nemo proprie loquendo, ne in foro quidem conscientiæ tenetur ad testandum; jam enim eo in casu lex providit. Tenetur tamen per accidens, ne lites, aliaque incommoda oriantur: quod præcipue currit de

ecclesiasticis, qui generatim plures tenent administrationes, et bona diversa possident, de quibus diversimode disponendum est ex sacrorum canonum ordinatione, vel conscientiae ac iustitiae praescriptione.

2. Praestat ut christiani quaedam etiam ad causas pias relinquunt, et hac de re a notariis olim interpellabantur. Hinc Augustinus *De divers. serm.* XLIX: *Faciatur quod saepe hortatus sum: unum filium habet, putet Christum alterum; duos habet, putet Christum tertium; decem habet, Christum undecimum faciat.* At indiscretas haereditates semper rejicit Ecclesia: *Quicumque vult, ait iterum citatus Doctor, exhaereditato filio, haereditatem facere Ecclesiam, quaerat alterum qui suscipiat, non Augustinum; imo, Deo propitio, neminem inveniet.* Quanquam praestat potius, ut divites in vita bona elargiantur; saepe enim haeredes non ita fideliter pias dispositiones exequuntur; et gubernia hodie nimium difficultatis habent in illas permittendo et approbando. Ad rem s. Lucia ad matrem: *Non satis Deus carus est qui illi dat quod secum ferre non potest; si vis Deo grata esse, hoc illi da, dum adhuc uti potes.* Hinc adagium: *Melius est dare, quam legare.*

3. Habet Rituale: *Si morbus gravior vel cum periculo fuerit, aegroto suadeat* (confessarius), *ut dum integra mente est, rem suam omnem constituat et testamentum faciat.* Et Stub: « Il dovere di avvertire l'infermo è più urgente, quando il sacerdote sappia che vi sono obblighi speciali di giustizia.... Se l'infermo vuol consigliarsi col sacerdote intorno alle disposizioni testamentarie, questi lo istruisca precipuamente degli obblighi di giustizia, di lasciare a chi di diritto, e di provvedere ai parenti più stretti, massime se in necessità. Ma riguardo alle disposizioni arbitrarie, meglio è per solito (excepta speciali circumstantia), che mai se ne ingerisca, dicendo con s. Filippo Neri, che l'infermo lasci la roba a chi vuol, purchè lasci l'anima a Dio. E soprattutto fugga, come ordina il Rituale, la nota d'interessato; e ciò non pure rispetto alla propria persona, ma eziandio rispetto alla sua Chiesa e alle proprie opere pie da lui promosse o dirette. Si astenga altresì dal consigliare disposizioni che tornino a svantaggio di qualche terzo, non convenendo, come osserva s. Alfonso, che i ministri di G. C. si attirino odiosità per tali motivi. » Monet d. Ambrosius (*De Offic.*, l. III, c. 9): *In causis pecuniariis intervenire non est sacerdotis;... in causa pecuniae odia quaerere insipientiae est.*

4. « Se l'infermo vuol lasciarsi suffragi per l'anima, lo esorti a non darne incarico vago agli eredi, ma determini qual somma si debba impiegare per le Messe, ecc. Similmente se l'infermo brama lasciare ad opere pie o istituirle, il sacerdote consigli quelle disposizioni che non urtino colle leggi civili; quindi il sacerdote, e precipuamente i Parroci, procurino di conoscerne il prescritto.... Se non fosse possibile aver il notajo (neque infirmus valeat testamentum holographum conficere), pel testamento legale, esorti almeno l'infermo a far conoscere in modo privato, o a voce, o in iscritto a varie persone della famiglia, ed anche a qualche testimonio, i suoi ultimi desiderii e voleri, i quali non avranno valore davanti alle leggi civili; ma forse avranno esecuzione per equità e coscienza nella famiglia. » Stub.

5. « A coloro che hanno intenzione di far lasciati pii, suggeriscano quelli che sono più importanti, avuto riguardo ai bisogni del giorno. E dove vi fosse pericolo che poi non fossero eseguiti, suggeriscano anche, se è loro possibile, di non lasciar quella somma in testamento; ma piuttosto di affidarla alle mani di un amico cauto, il quale dopo la loro morte ne eseguisca, o ne faccia eseguire la volontà. » Frassinetti.

6. Si testator dedisset tibi aliquid, ut tamquam pauper retineres, vel ut in pias causas distribueres, tuto id faceres etiam in scio et invito hærede (Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 923). In hoc tamen, addit Roncaglia, necessaria est prudentia confessarii, dum ipsi tradita fuerit talis pecunia; si enim id non fuerit occultum hæredibus, confessarius se exponet multis dieteriis: unde tunc optimum erit, si ipse testator cum hærede de hoc sermonem habeat. Ceterum videamus, ne quod mali homines falso loquantur de nobis, quod nempe sumus *hæreditatum piscatores*, verificetur aliquando.

526. De Testamento holographo pro praxi: Exemplum seu forma hujus testamenti: *Io sottoscritto Pietro Mirè del fu Andrea, di Novara, dichiaro che il presente scritto è il mio testamento fatto di mio pugno e con piena cognizione di causa, che voglio sia fedelmente eseguito dopo la mia morte. Incarico a questo effetto il signor Carlo Rovio, pure di Novara, nominandolo mio esecutore testamentario.*

Io prego innanzi tutto il Signore a ricevere la mia anima nel seno della sua misericordia. Voglio che mi sieno fatte celebrare cento Messe nel primo mese del mio decesso. Lego al mio domestico, che sarà al mio servizio al tempo della mia morte, lire 100 annue sua vita natural durante, esenti da ogni tassa. Chiamo poi eredi di tutti miei beni in parti uguali mio fratello e la mia sorella.

Novara, il primo gennaio mille ottocento sessanta sette.

PIETRO MIRÈ del fu ANDREA.

(*Vel brevius.*)

Novara, primo gennajo mille ottocento sessant'otto.

Io sottoscritto chiamo erede universale di tutti i miei beni il mio amatissimo fratello Carlo.

PIETRO MIRÈ del fu ANDREA.

* 1) Testamentum holographum quacunque lingua scribi potest modo intelligibili, etiam lingua vernacula, etiam versibus; caveatur tamen ne id joco fieri judicetur.

2) Etiam hæmatite illud exarari potest, etsi tamen incongruum sit, cum de facili deleri possit. At si extraneus illud hæmatite conficeret, et testator hæmatitem fideliter atramento signaret, nullum esset testamentum, quia non præferret proprium ac singularem characterem, et manum ipsius testatoris, sed extranei.

3) Si post mortem testatoris duo inveniuntur testamenta holographa eodem die confecta, quin ex adjunctis dignosci possit quodnam sit posterior, ambo valent, si non sint pugnancia inter se; si vero illa inter se pugnant, neutrum validum est, quia unum aliud destruit.

4) Si quis se subscriberet cum proprio quidem characterem; sed artefacto, quia illum insculpere fecit in ligno vel ferro, an testamentum validum sit, sunt qui affirmant; nam revera illa impressio refert personalem testatoris characterem. Verum alii negant, cum illa propria dicta scriptio non sit manu testatoris ducta; sed quid artificiale, quo etiam alii uti possunt, et fraudibus locum dat.

5) È valido il testamento olografo, quand' anche vi si trovino postille, interlineazioni e cancellature; ciò che per altro un prudente testatore cercherà di evitare. La *scancellatura* poi può far nascere dubbio che sia opera d'altra mano; e il dubbio diventerebbe più grave secondo le circostanze quando la scancellatura fosse *cieca*, cioè tale da non presentare quello che precedentemente era scritto. E non sarebbero di alcun valore le *postille* aggiunte dopo la firma del testatore, perchè queste nè sarebbero nè potrebbero presumersi da lui approvate. »

b) « La mancanza di qualche sillaba dipendente dalla poca abilità dello scrivente non ci sembra tale da far annullare il testamento. E se la data è scritta dopo la firma? non sembra nè anche questo essere un motivo di nullità. Difatti la legge vuole che la sottoscrizione sia posta alla fine delle disposizioni; ora la data non è una disposizione. Convien però evitare questi scontri (in Francia fu giudicato valido il testamento). Le linee in bianco lasciate dal testatore nel testamento non lo annullano. » *Buniva, Lissoni, Giornale delle leggi, ecc.* *

* **Casus:** Terentianus laqueo se suspendit postquam testamentum holographum confecerat, in quo (reservato suæ uxori quoad vixerit usufructu) de omnibus suis bonis vocavit hæredem parochiale suæ civitatis beneficium sub onere celebrandi perpetuo suum anniversarium, itemque retribuendi quotannis centum libellas pro quadragesimali concione habenda, et biscentum distribuendi pauperibus loci totidemque libellas dandi pro duobus puellis dotandis. Idque sub clausula: 1) *Che se fosse vietato alla Parrocchia, per qualunque causa, di accettare la eredità, o di eseguire i legati, tutta l'eredità dovesse andare a favore della sua unica sorella cogli obblighi solo pel suo anniversario e predicazione quaresimale.* 2) *Che qualunque autorità sì ecclesiastica che civile non possa appropriarsi cosa veruna nè ingerirsi menomamente; ciò essendo riservato al solo Parroco.* Porro Terentiani soror contendit hæreditatem ad ipsam esse devolvendam, cum testamentum non sustineatur; tum quia testator non erat sanæ mentis, cum paulo ante suicidium illud confecerat; tum quia non unum, sed duo inventa fuerunt testamenta æqualia omnino et erroribus referta; tum quia legata non sustinentur, cum sint contra illud Codicis art. 833: *Sono nulle le disposizioni ordinate al fine di istituire o dotare beneficii semplici, cappellanie laicali od altre simili fondazioni.* Adde: conditio apposita de non ingerentia auctoritatis tutoriæ destruit dispositionem, cum sit contra legem. Adde, testamentum non proferre requisita a civili Codice, etenim non indicat firmam et absolutam voluntatem disponendi: dicit enim *intendo lasciare*, loco: *lascio*. Saltem talis dispositio a Gubernio non est probanda, cum ejus sit acceptare vel non hæreditatem ad corpora moralia delata.

R. Testamentum Terentiani lege sustinetur, et patet ex sequentibus Tribunalium decisionibus: 1) *Non è nullo il testamento olografo di un suicida, non essendo il suicidio argomento sicuro di demenza.* 2) *Trovandosi due testamenti olografi sostanzialmente uguali fra loro aventi la stessa data, la stessa clausola derogatoria, gli stessi legati, si considera che il testamento sia uno solo. E l'erede che pagò i legati maggiori che furono scritti nell'uno di essi è liberato; egli non ha debito di pagarli due volte.* 3) *La legge sulla forma estrinseca del testamento olografo null'altro prescrive, se non che il medesimo sia scritto per intero, datato e sottoscritto di mano del testatore. Nè lo infermano pretesi errori di ortografia, che non sono tali da ingenerar dubbio sulla volontà del testatore, o sulla natura delle disposizioni.* 4) *La legge ha abolito le cappellanie, non i legati pii; ed è questa una condizione che distingue una cappellania dai legati semplici di Messe, nei quali s'impone all'erede il solo obbligo di far celebrare le Messe, alla quale può soddisfare un prete qualunque cui si paga la elemosina. Quando invece il cappellano che abbia per sè la nomina, gode ed amministra la dote della cappellania in proprio; parte ne spende per gli obblighi imposti, e del resto ne gode qual patrono passivo. Illud autem od altre simili fondazioni intelligendum est in subjecta materia, nempe cum ad opus perpetuum designatur et investitur aliqua persona determinata, quæ ideo jus exclusivum sortiatur in illo insistendi; non*

vero si indiscriminatim unus vel alter vocari possit ad pium ac religiosum opus complendum, ad prædicandum, celebrandum, etc. Aliunde non est nova institutio per se subsistens; sed est quid pium additum operi jam a lege probato ac recognito, uti est parochiale Beneficium. 5) Non è contrario alla legge, che vieta il concentramento dei beni nelle manomorte quella disposizione testamentaria che impone l'onere di Messe come meglio al legatario potrà riuscire, e rimettendosi alla sua coscienza, purchè i beni sieno liberi da vincolo futuro. 6) Allorchè in una istituzione per celebrazione di Messe a carico dell'erede non siensi designati beni e costituita una dote, non avvi quella cappellania che è abolita; ma sì un legato pio, che può adempirsi anche da una Parrocchia cui fosse pervenuta l'eredità di simil legato gravata; il Parroco può solvere i pii legati come di contribuzione per maritaggi e di sussidii ai poveri, sebben per Legge 3 agosto 1862 non possa evitare la ingerenza governativa. Qualora tale sorveglianza delle autorità costituisse una dipendenza di essa, la clausola testamentaria per cui tale dipendenza inducesse caducità del lascito, dovrebbe ritenersi come nulla perchè illecita (vid. Bettini, Giurisprudenza anno 1863 e segg.). Nempe hic mixta fundatio habetur; et legata pia simpliciter, anniversarium et concio: et pia opera ad sensum legis, nempe dotis constitutio et pauperum sublevatio. Duo prima cadunt sub vigilantia ecclesiasticæ potestatis; alia potestatis civilis; ideo Lex 3 augusti 1862 (Legge delle opere pie) art. 2: Negli istituti di natura mista, le persone o corporazioni ecclesiastiche sì regolari che secolari, le quali hanno il governo di tali istituzioni, dovranno tenere un'amministrazione distinta, ed operarne la separazione dei redditi, ed anche del patrimonio nel modo che sarà riconosciuto più utile ed opportuno. Attamen est habenda ratio hujus Codicis art. 1060 quoad largitiones utriusque generis; Le donazioni fatte ai corpi morali non possono essere accettate, se non coll'autorizzazione del governo menzionata nell'articolo 932. Qui quidem art. decernit: Le eredità devolute ai corpi morali non possono essere accettate che coll'autorizzazione del governo da accordarsi nelle forme stabilite da leggi speciali. Esse non possono essere accettate se non col beneficio dell'inventario secondo le forme stabilite dai rispettivi regolamenti. Quæ auctorizatio sine difficultate solet concedi etiam quoad legata pia, si illi qui proxime succederent ab intestato indigentes non sint (vel ipsis legatum relinquatur vel usufructus): qui secus promoverè possunt testamenti cassationem. Et tanto magis, in nostro casu, videtur concedenda facultas; quia si non probarentur pia illa ac religiosa legata, neque pia opera poterunt probari in eadem ultima voluntate designata, quæ tamen gubernium adeo curat ac promovet; soror enim in testamento ab illis liberatur, si ad ipsam sit devolvenda hæreditas; etsi adhuc in conscientia sustineatur obligatio quoad pia legata.

Neque obstat Lex civilis 15 aug. 1867 (per la liquidazione dell'asse ecclesiastico), ubi art. 1 declaratur: « Non sono più riconosciuti come enti morali... le istituzioni con carattere di perpetuità, che sotto qualsiasi denominazione o titolo sono generalmente qualificate come fondazioni o legati pii per oggetto di culto, quand'anche non erette in titolo ecclesiastico, ad eccezione delle fabbricerie od opere destinate alla conservazione dei monumenti ed edifizii sacri che si conserveranno pel culto. » Hæc enim non sunt accipienda nisi de piis legatis, quæ per se subsistere debent: Quando i legati pii non costituiscono un ente morale autonomo, ma un semplice onere di culto da soddisfarsi da un ente morale non abolito, non possono dirsi soppressi o svincolati (Corte d'Appello di Napoli, 10 febr. 1869; Gazzetta del procuratore, 1869). *

(G) Pag. 241.

527. Sententia quæ favet possessori, quando solemnitates legis civilis deficiunt in testamentis, confirmatur:

1. Eo modo leges obligant quo accipiuntur: atqui mos ubique invaluit, ut legatarii tranquille possideant quod vi testamenti aliqua civili formalitate destituti obtinent; et nihilominus hæredes *ab intestato* nullitatem hujusmodi testamenti tuta conscientia coram iudicibus exposculent, eaque obtenta, hæreditatem legitime adeant. 2. Hæc nostra sententia, ait Billuart, obviat variis conscientiæ perplexitatibus et peccandi periculis; quem enim reperies qui voluntarie dimittat quod titulo testamenti alteriusve contractus aliqua solemnitate destituti absque vi, vel fraude possidet, dum a nemine iuridice repetitur? Dicendum ergo, concludit ille doctissimus, quod testamentum legali formalitate destitutum, est in foro conscientiæ partim validum, partim invalidum: validum quatenus hæres institutus potest vi illius hæreditatem adire et retinere, donec per sententiam iudicis rescindatur; invalidum quatenus hæres ab intestato potest ex legis beneficio agere in iudicio ad illius rescissionem, et ea rescissione obtenta, tuto hæreditatem occupare et retinere. Ex quo patet etiam, quod etsi habeamus meliorem, ac tutam conditionem possidentis, adhuc tamen potest beneficium legis civilis invocari. Si tamen hæres testatori moribundo promisisset se testamentum, etiamsi nullum foret, fideliter executurum esse, promissioni suæ stare deberet ex fidelitate, imo probabiliter etiam ex iustitia, ob petitionem defuncti cui assensit. *Gury, Collet.*

Dices: *eodem modo lex pronuntiat, nullum esse testamentum cui requisi- tæ desunt formalitates, quo modo pronuntiat nullum esse testamentum inter personas inhabiles conditum, aut permissam bonorum portionem ex- cedens. Ergo vel in utroque casu, vel in neutro testamentum istud pro foro interno est validum.*

R. Nego *conseq.*: hic genuina legislatoris intentio quærenda est; nam ipsa eadem non fuit in utroque casu. Quando enim statuitur aliquas per- sonas esse inhabiles, aut nonnisi ad determinantam partem jns habere tunc manifesta est legislatoris voluntas decernentis quod bona vel nulla omnino, vel nonnisi cum data limitatione ad hanc vel illam personam debeant transire. E contra vero ubi de formalitatibus requisitis tantum- modo agitur, certum est legislatorem nolle impedire ne bona ad perso- nas designatas transeant, siquidem supponuntur habiles, et aliunde portio a lege præscripta reservatur: ergo id unum intendit, determinare et assignare media, quibus voluntas testatoris apud iudices constare va- leat. Porro, in suppositione nostra, voluntas testatoris certissime con- stat, licet iuridice ipsa probari nequeat. « Dietro tale sentimento (ait Gousset) il donatario o il legatario che è in possesso degli oggetti a ni donati o legati senza osservare le formalità prescritte dalla legge, può conservarli in sicura coscienza. Ma gli eredi del donante o del te- statore possono egualmente in coscienza ricusare d'adempiere le dispo- sizioni del loro autore, facendo cioè annullare il testamento o l'atto di tale donazione. »

528. **Casus practici:** «a) Un Parroco, un confessore consultato, se si possa in coscienza ricever dagli eredi del testatore o conservare un legato o una donazione nulla per vizio di forma, risponderà che ben si può. Lo stesso Codice lo riconosce, poichè non permette agli eredi

di ridomandare ciò che hanno volontariamente pagato, per adempiere un simile legato, una donazione che non fosse rivestita delle prescritte formalità (*Codex Galliae*).

» *b*) Consultato dagli eredi, se sono obbligati in coscienza di adempiere le volontà ben cognite del testatore, li consiglierà ad adempirle, o di trattare all'amichevole col legatario. Ma eviterà di farne loro un obbligo per tema di non andar troppo oltre, eccettochè si tratti di un legato pio, e si abbiano forti ragioni di credere che il testatore lo abbia fatto per riparare un'ingiustizia, o per soddisfare al dovere della limosina, se non lo avesse fatto in vita quando era obbligato per confessione di chi lo ha conosciuto.

» *c*) Se è consultato intorno ai doni manuali, accompagnati o seguiti dalla tradizione della cosa, che ne sono l'obietto, risponderà che sono validi. Si suppone che essi non eccedano la porzione disponibile, nè fatti in frode della legge, che vieta di donare all'incapace.

» *d*) Una persona dona irrevocabilmente, ma senza atto legale, e certi oggetti mobili, essendo presente ed accettante il donatario, sotto condizione che il donante conserverà sino alla morte l'uso o l'usufrutto delle cose che formano l'oggetto di tale donazione. L'erede domanda se è obbligato di adempiere simile obbligazione: il confessore risponderà come per le donazioni, che non sono nulle, che per vizio di forma: esorterà, ma non comanderà.

» *e*) Pietro essendo pericolosamente infermo, dona irrevocabilmente a Paolo una certa somma di danaro, a condizione però che se recupera la salute, gli venga restituita. Alcun tempo dopo Pietro muore; Paolo può egli conservare la somma che gli è stata donata? Crediam di sì: è un dono manuale, la cui condizione che è casuale, non potestativa, non ha nulla di contrario alla legge. Essa è irrevocabile di sua natura non potendo essere annullata, che dal ricuperamento della salute, che è la sola condizione da cui dipende.

» *f*) Paolo dona a Pietro certa somma di danaro a condizione che gli venga restituita, se la ridomanda prima della sua morte; ma che se non la ridomanda, Pietro potrà ritenerla. Morto Paolo, Pietro domanda al confessore, se è obbligato di restituir la somma agli eredi del donante. Il confessore può a nostro avviso rispondere che non è obbligato: sia o no rievocabile questa donazione; se non è rievocata, e il donante vuole che sussista, essa deve avere il suo effetto.

» *g*) Paolo, essendo infermo, dice al suo servitore di prendere nel suo scrigno il danaro che vi si trova, soggiungendo che glielo dona, senza pregiudizio del suo salario. Il servitore accetta e risponde che lo prenderà; ma nol prende che dopo la morte di Paolo. Può ritener questo danaro? Crediamo di sì, perchè gli fu veramente donato: lo abbia preso prima o dopo la morte del padrone, la donazione non è meno reale; sì dopo, come prima, il danaro, era a disposizione del servitore.

» *h*) Paolo va dicendo di tempo in tempo al suo servo, che vuol gratificarne i servigi, che si propone di fare un legato a suo favore, o di donargli una certa somma. Paolo muore senza nulla aver disposto: può il servo appropriarsi la somma promessagli? No: altro è donare, altro formare il progetto di donare, o fare anche una specie di promessa vaga e generale, senza intenzione di obbligarsi. - *Hactenus Gousset.*

» *i*) * La volontà espressa dal testatore dopo la chiusura del suo testamento, o poco prima di morire, di disporre di alcuni oggetti preziosi a favore di una persona, ed il fatto di averglieli rimessi costitui-

scono un'obbligazione naturale per gli eredi, i quali non potrebbero ricusarne gli effetti dopochè l'avessero eseguita. *Corte d'appello di Casale*, 24 gen. 1870 *.

« j) Gabinus hæres ex testamento informi accipit et retinet hæreditatem, ut sibi legitime acquisitam; sed abstinet a solvendis legatis, ob defectum formæ in testamento. Quid? — Gabinus injustus est, et sibi contradicit: si enim testamentum habet ut validum, quoad omnia valere debet; secus, quoad omnia nullum est; nam conscientia non claudicat, ac validitas et invaliditas ejusdem testamenti simul consistere nequeunt. Væ qui duplici utuntur mensura! »

k) Anatolius, confecto testamento holographo, moritur antequam illud subscribere potuerit; Sabinus hæres nominatus in hoc testamento, subscriptionem testatoris ita bene simulat, ut ab ipso confecta appareat. Attamen cum suborta fraudis suspicione, testamentum ad judicem sit delatum, fuit validum declaratum. Quid? Sabinus ad restitutionem tenetur, quia per fraudem illud sibi vindicavit; fraude enim remota, certo per sententiam ab hæreditate exclusus fuisset: sententia igitur illi nequit favere, cum in falso facto innitatur. *Gousset, Gury, Voit et De Lugo, De Eucharistia*, disp. xv, n. 46.

l) Leontius tres habet filios, sed Beniamino dilecto præ aliis, præter totam partem bonorum in testamento legatam ex legis concessione, munera plura brevi manu tribuit et chirographa, et contractus fingit cum ipso, etc.; nec putat in hoc peccare, quia pater dum vivit est dominus suorum bonorum. — Quid? Errat et lædit justitiam, per se loquendo, quia agit contra legem quæ quoad quantitatem bonorum designandam communi sensu conscientiam ligat, cum respiciat bonum familiarum. Diximus *per se loquendo*, quia aliquando parentes qui de gravi causa donant aliquid amplius uni e filiis præter legis dispositionem peccare non videntur; tunc enim cessat finis legis, quæ non censetur attingere illos casus particulares familiæ proficuos nec bono communi nocivos. *Gury, Gousset*.

« m) Ranulfus hæres universalis a Lælio avunculo suo institutus, ab eo extreme decumbente rogatur, ut notarium accersat. Timens autem Ranulfus ne testator voluntatem suam ultimam mutet in sui præjudicium, moram protrahit, usque dum avunculus animam efflaverit. — Quid? Ranulfus male agit; et si cum fundamento existimat, avunculum aliquid alicui donaturum fuisse, illi tenetur dare; si nesciat cuinam, pro rata dubii causis piis tribuat. Horum enim damnorum ipse injuste tergiversando fuit causa. » *Gury*.

529. Q. 2. *An anima propria, et Ecclesia possit vocari et institui in legatum vel in hereditatem?*

R. Ad 1: Quoad animam Lex civilis habet: *Le disposizioni per l'anima, o a favore dell'anima, espresse generalmente sono nulle* (art. 831). At Jure naturæ sistendo utique potest testator suam hæreditatem relinquere animæ suæ, si aliis non sit ligatus obligationibus, cum sit dominus rei suæ; idque congruenter, ut a pœnis peccatorum redimat animam suam juxta illud Prov. iii: *redemptio animæ viri divitiæ suæ*. Et tunc (nisi lex vel consuetudo regionis aliud determinet) hæreditas esset impendenda in celebratione Officiorum et Missarum pro testatore; talis enim videtur genuinus et proprius sensus illorum verborum *animæ suæ*.

R. Ad 2: Ecclesia utique potest institui in legatum vel hæreditatem: nam est vera ac perfecta societas, quæ ideo potest acquirere. Et pluribus indiget non solum ad suos ministros alendos, sed et ad cultum divinum, qua par est, sustinendum: quantum autem in ecclesiasticis cære-

moniis pompa ad populi devotionem faciat, nemo ignorat. Qui vero clamat: *ut quid perditio hæc? potuit enim istud venumdari multo et dari pauperibus* (Matth. 26), sciat ea verba non ab alio, quam a discipulo traditore prolata fuisse. Ceterum Ecclesiæ bonis et pauperes et opifices non parum fruuntur: et hic omnium populorum unus sensus est; neque enim Hebræi tantum veri Dei cultores, sed ipsi quoque gentiles Tempia et Sacerdotes ingentibus ditabant divitiis, ut Romani, Galli, Ægyptiaci, Syri, Mexicani, Sinæ, Turcæ, etc. Consentientes habemus vel ipsos politicos homines, ut Mirabeau, Silhon, Lopez de Sierra. Imo protestantes: Springerum, Winestandum, Wood, Grotium, Melanctonem, Voet. Id ipsum confirmatur etiam ipsa civili lege, si quædam excipiantur; quæ tamen pro corporibus moralibus sicut ad alienandum, ita ad acquirendum requirit gubernii auctorizationem (Vid. supra n. 295). Muzzarelli, *Buon uso della logica*, opus. 27. Scotti, *Teoremi*, ecc.

* « La disposizione a favore dell'anima propria con designazione della Chiesa incaricata di darvi esecuzione mediante l'erogazione della sostanza ereditaria si risolve in una disposizione a favore della Chiesa stessa (*Corte d'appello di Macerata*, 16 apr. 1864). — L'istituzione in erede dell'anima propria con nomina del parroco pro tempore ad esecutore testamentario, perchè questi converta il reddito dell'eredità in tante messe ed uffizii in suffragio dell'anima sua, e de' suoi defunti, si risolve in una disposizione a favore del parroco e del beneficio parrocchiale. (*Corte d'appello di Parma*, 17 mar. 1871). — Il legato di messe per l'anima di una determinata persona è valido, purchè non abbia il carattere di una cappellania o di un beneficio, ed il sacerdote non amministri, ma solo riceva dal gravato i fondi necessari. Non osta l'articolo 831; poichè altro è un legato di messe per l'anima; altro un legato per l'anima generalmente espresso. » V. Rivarolo *.

Item ad rem *Giornale delle leggi* anno 1872: « Costituire una capellania propriamente detta è legalmente impossibile; ma si può riuscire presso a poco al medesimo intento in questo modo. Tizio per testamento o per atto tra vivi dà a Caio una somma od uno stabile colla condizione che faccia celebrare ogni anno e successivamente in perpetuo dal parroco pro tempore certe funzioni determinate, e che soggiaccia a determinati pesi. Inoltre che Caio in guarentigia dell'esecuzione delle condizioni imposte acconsenta ipoteca a favore del parroco pro tempore sopra beni d'un valore determinato. Conferisce al parroco il diritto di chiedere giudizialmente ogni anno l'esecuzione delle imposte obbligazioni, procedendo anche in via ipotecaria sopra l'immobile dato in assicurazione. Aggiunge che se Caio non consente la detta ipoteca, decada dal legato il quale andrà invece alla parrocchia coi pesi e le condizioni medesime » *.

530. *An (quæres) hæres teneatur voluntatem testatoris implere, si de ea in testamento non constet?* Defuncti voluntas, de qua in testamento nulla mentio, si respicit debita quæ non sint ex iustitia, uti essent nudæ et vagæ promissiones alicui a testatore factæ, non pariunt strictam obligationem.

Si vero non sint vagæ, sed veræ promissiones, ut si quis centum aureos promittat Titio in testamento legandos; sed repentino morbo correptus et jamjam moriturus ad se filium vocet, et ait: *volo, ut centum aureos Titio tribuas*, an filius solvere debeat, ante sententiam iudicis, controvertitur. Si tamen filius solvere promiserit, tenetur sub gravi et in iustitia stare promissis, quia tunc intervenit contractus implicitus: independenter enim a testamento fidem suam obstrinxit filius.

Si tandem testatoris voluntas extra testamentum manifestata respicit debita ex justitia, tunc testatoris voluntas *statim ac certo constat*, implenda est; hoc enim onus est reale hæreditatis, quod transit in hæredes quoscunque. Ubi notandum est illud: *statim ac certo constat*, idest sive verbis, sive nutu, sive scriptis, aut duobus testibus fide dignis: nam ex juris regula, omnium consensu recepta, non tenebitur hæres in sui præjudicium credere uni testi, quamvis probatissimo: *Licet quædam sint causæ*, legitur in Jure canonico, *quæ plures quam duos exigat testes*; nulla est tamen causa, quæ unius testimonio (quamvis legitimo) terminetur (Decr. Greg., l. n, t. xx, c. 23 *Licet universis*). Idque necessarium fuit ad bonum commune, ut fraudes in civili societate evitarentur. Hien docent Croix, Layman, Viva, etc., contra aliquos, quod hæres non tenetur credere soli Parocho vel confessario licet probo, nisi adsit testis alter: quia esto quod dictum unius testis idonei sæpe det justam et probabilem credendi causam: non tamen credendi necessitatem.

CASUS: Titius cælibatarius hæredibus necessariis destitutus, graviter decumbens, ut animæ suæ consulat, statuit partem honorum in pia opera erogare. Ad hunc finem Bonifacium legatarium universalem instituit per testamentum debitis vestitum formis. Scriptum autem privatum Bonifacio tradit, in quo piam manifestat voluntatem postulatque ab ipso ut eandem fideliter exequatur. Bonifacius vero (mortuo Titio) hæreditatem integram servat eo quod testamento valido eam teneat. An in conscientia tutus esse possit? S. Pœnitentiaria 23 junii 1844 pro foro conscientiæ respondit: *Bonifacium teneri in conscientia ad implendam voluntatem Titii certe ipsi cognitam.*

(H) Pag. 252.

531. * È giurisprudenza costante che la somma sborsata dal padre per il surrogante militare del figlio, costituisce un debito di questi verso l'eredità paterna, e deve dal medesimo conferirsi nella successione, sebbene tale surrogazione abbia recato vantaggio alla famiglia. Solo cessa un tale obbligo di collazione quando il figlio surrogato fosse stato l'unico sostegno della famiglia. (*Corte d'appello di Torino*, 27 apr. 1869). » * Hoc valet de similibus quæstionibus; item dicunt esse conferenda quæ filius male expendit de bonis paternis in ludis et meretricibus, si expensæ fuerint in magna quantitate, nec pater eas remiserit. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 954.

An vero *sumptus a patre pro filii studio, libris, pro dignitate obtinenda, pro eo liberando a carcere, pro ejus recreatione, pro ipso ad sacerdotium vehendo, etc. facti, debeant de jure communi omnes in collationem referri*, negant, etsi sit pater tenuis fortunæ; quia illæ expensæ cedunt in bonum commune familiæ, n. mpe in ejus honorem, commodum, etc.; et gratuito donata censeantur, nisi aliud expresse declaret pater, uti si expensas scripserit in libro rationum filii, vel agatur de patrimonio ecclesiastico, quod locum dotis tenet. Item excipiunt Navarrus et alii, si in manu patris aderant bona propria filii, v. g. castrensia vel quasi-castrensia; tunc censetur de illis filium in studiis sustentasse. V. Liguori, l. III, n. 955.

Ceterum en Cod. civili art. 147: *I figli non hanno azione verso il padre e la madre per obbligarli a far loro un assegnamento per causa di matrimonio, o per qualunque altro titolo.* Attamen casu quo talis assignatio fiat, in divisione hæreditatis conferenda est ex dictis. C. A. 1220; C. G. 204; C. S. 194; C. P. 105; C. M. 157; C. T. 73.

(I) Pag. 253.

532. Piorum Legatorum acceptatio: Ex Urbano VIII et Innocentio XII legata perpetua acceptari nequeunt Missarum celebrandarum, sine Episcopi vel ejus Vicarii generalis (quoad Regulares vero sine Generalis vel Provincialis) consensu et licentia in scriptis gratis concedenda. Reditus autem respondeant oneribus adjunctis secundum morem cujusvis loci. Quamvis autem census (*rendite fondiariae, fondi pubblici*) bonis stabilibus accenseantur ex Pio V, attamen pecunia pro onere Missarum in illos converti non possunt, nisi in casu aliquo speciali, ut si stabilia non reperiantur, vel aliter ferat praxis: ita pluries S. C. C. V. Lucidi, *De Visitatione Ss. Liminum*, vol. II, pag. 414.

* **Legatorum adimplementum:** Legata sunt adimplenda in sua specie rigorosa et prout sonant, nam defunctorum preces sacrae sunt; ideo non liceret proprio Marte mutare anniversaria in missas vel e contrario. Ex declaratione autem S. C. Episc. 2 sept. *Acta S. Sedis*, t. VI, plura deducunt: — 1) Legata missarum quae in Templo relinquuntur in quo testator jubeat sepeliri, sepultura impedita ex lege civili, adhuc eidem templo deberi; ex juris enim fictione consideratur testator tanquam in eo templo sepultus. — 2) Regulares Seraphici Ordinis jus non habere ad perpetua missarum legata recipienda ob incapacitatem juris possidendi; eadem tamen recipere posse per modum eleemosynae. Non ideo cessat in hærede obligatio satis faciendi legato, quum hæc obligatio non ex jure legatarii, sed oriatur ex voluntate testatoris. Hæc quoque extendi ad missarum legatum cujus proprietas Regularibus relinquatur; ita tamen ut Syndacus eleemosynae titulo legatum recipiat, ac nomine S. Sedis illud administret, et tenues fructus qui forte supersint, in sacristiam vel ecclesiae fabricam eroget. — 3) Legata autem tempore definito adimplenda esse, vel quoad potest citius; et in Concilio Carthaginiensi qui differunt implere legata pia *necatores egentium* appellantur. Adde detrimentum non leve, quod evenit defuncto, non quidem quantum ad meritum eleemosynae, quia meritum principaliter a voluntate et intentione dependet; sed quantum ad illius effectum. Non quasi (ait Angelicus, *Quodl.* 6, q. 8, a. 13) pro illa tarditate puniatur defunctus, sed quia ei remedium non adhibetur, dum suffragia differuntur (cum hæc non fiant nisi data eleemosyna), ex quibus ille plurimum juvaretur. V. Carrière, *De Justitia*, n. 1031. Ferraris, *Vº Suffragia*. *

533. Legatorum commutatio per Episcopum: An cum causa possint etiam Episcopi commutare pias dispositiones, saltem in melius, affirmant Croix, Alasia alique; Tridentinum enim (sessio xxii, cap. 6 *de Reformatione*) id ipsis concedit, si nempe agant tanquam Sedis apostolicæ delegati: unam excipiunt reductionem Missarum, quæ ipsi Pontifici reservata est jussu Urbani VIII. Verum (nisi a testatore sit illis facta facultas), probabilius negant Layman, Molina et Sanchez: ratio, quia ex Tridentino id unum tribuitur Episcopis, ut quando commutationes a Sede Romana eis committuntur, ipsi eas ante executionem rite examinent, an sit verum expositum. Concilium enim capite antecedenti de hoc tantum fuerat locutum: unde illud caput frustra ab adversariis opponitur; idque conforme est Clementinæ *Quia contingit*; et praxi universali.

Sunt tamen causæ aliquæ, ob quas valde probabiliter creditur quasi per epichejam concessa Episcopis commutandi facultas. Esset: 1) si pe-

cunia ad aliquem usum legata non sufficiat. 2) Si res legata nequeat amplius, mutatis circumstantiis, deservire pro usu determinato. 3) Si legatum non sit ad usum ita necessarium, puta si sit relictum pro vasis sacris conficiendis, quibus Ecclesia non egeat, sed potius egeat casulis. Quod etiam dicendum ex Roncaglia de quibusdam antiquis legatis, quæ variatis temporibus ac moribus, usum habent vel prorsus inutilem, vel parum conducentem ad Dei gloriam; uti esset legatum quod alicubi obtinet quadam die publico exponendi tot sarcinas vini, tot libras panis, salis, etc. non pro pauperibus, sed pro omnibus indiscriminatim tali die concurrentibus. Ceterum in commutationibus ab Episcopo faciendis requiritur consensus hæredis et legatarii et Ecclesiæ cui legatum factum est; dicunt tamen quod si nollent isti consentire, et ratio existat, poterit nihilominus Episcopus legata commutare. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 931. Ferraris, *Vº Legatum*. Lucidi, *De Visitatione*, etc., vol. II, pag. 422 et seqq.

534. Plura pro praxi quoad Legata: Ab ecclesia constituti sunt Promotores Legatorum, quorum est invigilare, inquirere an ea rite adimpleantur; et vim olim habebant in utroque foro contra eos omnes qui in hac re negligenter se habebant. Promotores autem causam agebant nomine episcopi.

* Hodie tamen quæstio in foro civili non est facilis solutionis, cum Legatorum Promotores ab ipsa civili lege nulla pro foro externo potiantur auctoritate ad compellendos in iudicio illos qui Legata, ad quæ obligantur, nullimode curant. Huc facere possunt sequentia: — 1) « Quando gli oneri di un beneficio o di una cappellania (o legato) soppresso mirano al comodo e vantaggio d'una intera popolazione, la giurisprudenza è concorde nell'attribuire alla Fabbriceria locale un'azione contro i patroni rivendicanti, onde costringerli al loro adempimento. Meno concorde è nel punto se competa il diritto d'inscrivere a questo fine un'ipoteca sui beni rivendicati. Noi abbiamo più volte espressa la nostra opinione in senso affirmativo; l'art. 856 del Cod. civile contiene a nostro avviso un principio applicabile per analogia al caso. » Art. 856: *se a taluno è lasciato un legato sotto condizione, e dopo un certo tempo, chi è gravato del legato può essere costretto a darne cauzione od altra sufficiente cautela al legatario.* »

2) « Il testamento con cui Tizio nel 1836 impose all'erede di dare annualmente ed in perpetuo al parroco L. 34 per officii e messe da celebrarsi per l'anima sua, produce senza dubbio un obbligo giuridico a carico dell'erede. »

3) « I legati fatti alla Chiesa di beni immobili per culto e suffragio ordinati per testamento valgono, malgrado la soppressione, ove non ledano la legittima. Il testatore non crea degli enti autonomi, ma lega certi beni alla Fabbriceria parrocchiale coll'obbligo di tali pesi. Però i beni legati saranno convertiti dal demanio che rimetterà alla Fabbriceria una rendita corrispondente. »

4) « La disposizione colla quale un testatore assegna una determinata rendita in cedole del debito pubblico alla Fabbriceria di una data parrocchia coll'obbligo che il parroco la distribuisca annualmente ai poveri della parrocchia stessa, è valido (art. 832). Egualmente è valida la clausola risolutiva a favor dei parenti del testatore, quando per qualunque motivo il legato non potesse più adempirsi. »

5) « L'esecutore nominato dal testatore per la distribuzione di un legato a'suoi parenti poveri, non può essere revocato senza causa legittima, nè astretto a render conto che ultimata la distribuzione. Il le-

gato fatto a parenti poveri senza distinzione, non è incerto, perchè è di facile accertazione la doppia qualità voluta. Parenti s'intendono tutti i congiunti sino al decimo grado. Le attestazioni municipali, almeno fino a prova contraria, sono acconce a constatare la povertà. Possono partecipare al legato anche i parenti già beneficiati dal testatore, quand'ei non fece distinzione. La distribuzione si fa per capi ed in parti uguali. » Ita decisum a Trib.; Casale, 6 marzo 1860. V. Bettini, *Giurisprudenza ecc.*, vol. xii.; *Giornale delle leggi*; Rivavolo, ecc. *

535. *Quale stipendium (quæres) tribuendum est pro missis legatorum?* Si testator non taxavit stipendium, illud taxare pertineret ad Episcopum juxta morem regionis et provinciae, ut declaravit S. C. Congregatio, et videre est in Bulla *Nuper* (relata Libro iv). Censet autem Roncaglia pinguius ordinario esse taxandum si hæreditas sit pinguis; nam tunc præsumitur ita voluisse testatorem. Et concludit male se gerere illos hæredes qui Missas a testatore relictas alibi curant celebrari, ubi minus stipendium erogatur; excipe tamen nisi vires hæreditatis non paterentur numerum Missarum præscriptum. Utrum vero qui ita se gerunt, teneantur quoque restituere ac refundere quod pepercerunt, alii affirmant quia esset agere contra voluntatem testatoris, qui certo præsumitur velle, ut Missæ saltem celebrentur cum stipendio suæ Diocesis. Alii negant, quia testator id unum principaliter in animo habet, ut tot Missæ celebrentur, non attendendo ad majus vel minus stipendium tribuendum; ideo sic agere erit illicitum, non autem probabilius injustum. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. vi; n. 320.

536. Legatum pauperibus, puellis, etc. relictum:

Q. 1. *Quomodo est distribuendum legatum relictum pauperibus?*

R. Si testator id expresse reliquerit arbitrio hæredis, poterit dari cuique pauperi ex data facultate. Sin autem, ex præsumpta domini voluntate, distributio facienda est juxta caritatis regulam; nempe præferendi sunt: 1) Conjuncti testatoris proximiores. 2) Pauperes testatoris concives. 3) Magis indigentes, et etiam nobiles ex Barbosa. 4) Pauperes probationis vitæ: et ideo religiosi sunt præferendi, si ex eleemosynis vivant. 5) In pari necessitate fœminæ, cum sint majori periculo expositæ. Si autem dixerit testator, legatum esse pauperibus distribuendum, non potest illud tradi uni tantum, si alii adsint pauperes. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 930 — Lex autem civilis statuit: *Le disposizioni a favore dei poveri od altre simili espresse generalmente, senza che sia determinato l'uso, l'opera pia o il pubblico istituto in cui favore siano fatte; o quando la persona incaricata dal testatore di determinarlo, non possa o non voglia accettare l'incarico, s'intendono fatte in favore dei poveri del luogo del domicilio del testatore al tempo di sua morte, e sono devolute all'istituto locale di carità* (art. 832 Cod. civ.).

537. Q. 2. *An legatum relictum puellis, ut matrimonium ineant, possit in conscientia dari Religionem ingredientibus?*

R. Affirmative, si legatum relictum sit personæ determinatæ. Patet ex ipso Jure civili communi, ubi dicitur, legatum relictum certæ personæ ad nubendum, ei dari posse, si fiat religiosa (ex *Auth. de Sanctis Episc.*, § *hoc quoque*). Testator enim nominando personam taxative censetur habere specialem affectionem ad ei subveniendum, ideoque jus præsumit ipsum voluisse ei legare etiam casu ingressus in Religionem, ut argumentatur Pellizarius. Excipe nisi aliud certo constet de mente testatoris (quia præsumptio cedit veritati), ut si expresse casum nuptia-

rum ponat, alios expresse excludens. Diximus ex ipso jure communi; moderni enim Codices religionis Ordinibus sunt infensi.

Si vero legatum sit indeterminatis relictum, v. g., puellis quæ nupserint, videtur certe probabilius cum Barbosa, Lugo, Molina et Sanchez, illud Religionem ingredientibus in conscientia dari non posse; quia esset in aliarum præjudicium. Et mens testatoris servanda est in specifica forma quandiu potest, nec recurrendum ad ejus voluntatem præsumptam, quando habetur voluntas contraria expressa: tales enim testatores sæpe et pie providere sic intendunt puellis nubere volentibus ne periculo exponantur prostitutionis. Attamen probabiliter docet Concina, quod si non extarent puellæ nupturæ, legatum esset dandum Religionem ingredientibus; exipe nisi ex mente testatoris oppositum clare colligatur.

* **Nota:** Pius IX Decreto 12 nov. 1847 benigne indulgit, ut subsidia dotalia pro monialibus relicta assequi possint etiam moniales votorum simplicium, modo earum instituta sint ab Apostolica Sede probata, vota simplicia perpetua sint, nec testatores expresse voluerint illa subsidia esse tribuenda nonnisi monialibus cum votis solemnibus. V. *Collectanea in usum Secretariæ S. Congregationis Epis. et Regul. cura Archiepis. Bizzarri. Romæ, 1863.*

*Quid (queres) si legatum sit datum puellis qui nupserint; sed illæ tantum civiliter matrimonium celebrent? Quidquid moderni decernere possint, certo certius: « chi non abbia al tutto smarrito il buon senso si guarderà bene dal dire, anzi neppur potrà pensare, che quei vescovi, quegli ecclesiastici, quei pii cattolici, i quali per testamento legarono somme ingenti al santo scopo di dotare povere fanciulle in circostanze di matrimonio, si proponessero e fossero contenti di favorire con ciò la turpitudine orribile del concubinato (Civ. Catt. Ser. vi, t. 6, pagina 488). » Ad rem tribunal appellationis Neapoli 5 jul. 1869: i testamenti si interpretano con la legge del tempo in cui vennero dettati. Quæ porro erat lex cum tales dotationes constitutæ fuerunt? lex erat matrimonium rite contrahendi in faciem Ecclesiæ. **

538. Q. 3. *Quid si legatum relictum sit orphanis, darine poterit pauperibus habentibus patrem inutilem?*

R. Si extet concursus vere orphanorum, legatum illis dari non potest sine justitiæ violatione; cum enim voluntas testatoris possit impleri in sensu proprio, non est attendendus sensus figuratus (Clement. quia contingit, c. ii, de relig. domib.; et ex Tridentino, sess. xxv, c. 8). Si talis concursus non sit, videtur receptum quod dari possit: sic voluntas impletur testatoris, quæ est opitulari filiis non habentibus a quo alantur, uti sunt qui habent parentes inutiles, quod idem est ac non habere: inutilis enim in jure reputatur mortuus: ex glossa *Inutilem c. ii inter corporal, etc.*

539. Q. 4. *Quid si legatum relictum sit puellis, ut nubant, et jam ipsæ sine dote nupserint?*

R. Quando legatum relictum est puellis determinatis, his bene dari potest etsi jam nuptis; nam perseverat finis testatoris, illis nempe providendi vel ut nubant, vel ut nuptæ decentius vivant, idque ob peculiarem erga illas affectum. Exeipe nisi constet, expresse testatorem voluisse subvenire nubendis ad periculum prostitutionis vitandum; tunc enim per matrimonium, remoto periculo, cessat jus ad legatum. Item legatum relictum pro dotandis puellis pauperibus, potest dari jam nuptis; nam finis testatoris perdurat, qui est sublevandi ipsarum indigentiam.

Quid (quæres) si legatum sit relictum filiabus matrimonio collocandis? potestne dari viduis iterum nupturis? Potest utique dari, si non sint aliæ fœminæ nupturæ ætate nobiles, ex benigna interpretatione. Secus tamen si adsint, quia nomine *filiæ, mulieris, aut fœminæ* in matrimonium collocandæ ex jure proprie intelligitur eâ quæ nunquam nupsit, vel invalide nupsit aut matrimonium non consummavit (ex l. *boves*, § *hoc sermone*, ff. *de verb. signif.*). Ita communiter docent cum Concina, Roncaglia, Sanchez et Salmanticensibus.

Quid (addes) si legatum sit relictum virginibus ad nubendum, poteritne dari corruptæ? Si publice constat de corruptione, non potest, quia non adimpleretur finis testantis; secus si clam sit puella corrupta, quia in communi æstimatione virgo reputatur; neque tenetur fœmina suam prodere turpitudinem. Attamen probabilius fœmina illa non potest petere legatum; quia verba testatoris sunt servanda quoad potest, maxime quia id vergeret in aliarum præjudicium. Excipiunt Concina et Roncaglia, si aliæ virgines desint; tunc benigne videtur posse legatum interpretari, nempe tanquam de virgine communiter habita ut tali. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 930.

Si legatum relictum sit puellis, quæ de legitimo matrimonio natæ sint, et educatæ in tali loco, ad illud sunt admittendæ puellæ etiam per subsequens matrimonium legitimatæ, et quæ usque ad septennium commoratæ fuerint in loco a testatore designato. S. C. C. 18 dec. 1858 (*Analecta Juris pontif.* anno 1859, pag. 1636.) Notant cum Sylvio, Navarro, etc., quod si vidua habens bona relicta a viro suo defuncto sub conditione, ut caste vivat, fornicetur, nequit bona illa retinere propter conditionem non servatam. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 641.

540. * Regulæ hæcenus a theologis traditæ rectæ sunt; attamen sciendum quod etiam lex civilis in hac re manus habet: « Le leggi (habetur apud Rivarolo) hanno posto sotto l'alta tutela dello Stato gli istituti, le fondazioni e le disposizioni dirette al sollievo dei cittadini meno agiati. L'ingerenza dello Stato all'uopo si svolge o con l'amministrazione diretta dei beni destinati alle opere, o vegliando l'esecuzione di esse, qualora non potesse usarsi della prima facoltà. Quindi lasciati da un pio testatore i suoi beni alla parrocchia, commettendo al pievano *pro tempore* di pagare doti di maritaggi, e distribuire pagliaricci ai poveri della pieve, la Congregazione locale di carità se non ha veste legale per attribuirsi la diretta amministrazione di questo legato pio, per la quale ben provvede il testatore, ha però facoltà e diritto d'invigilare per l'osservanza della volontà del testatore stesso. Non importa che le tavole di fondazione vietino alle autorità ecclesiastiche e secolari di prendere ingerenza nella esenzione delle opere, poichè tale condizione deve considerarsi come non apposta (*Cassaz. di Napoli* 12 febbraio 1871; *Riv. Amm.* 1871, pag. 481). V. Legge sulle opere pie 3 agos. 1862; e relativo regolamento. »

« Il legato di una casa coll'obbligo di venderla, impiegando parte del prezzo nella celebrazione di messe, non è contrario all'art. 831 del Codice civile. Perchè ciò fosse, bisognerebbe che il testatore dicesse: *Lascio la tal casa all'anima mia.* » (Gior. delle Leggi 1872). *

541. Casus: 1 « A due Suore della Carità, una loro parente lasciò 3,000 franchi col patto che uscissero di convento ed abbandonassero la vita religiosa; ma esse ricusarono, preferendo il sacro velo al ricco legato. Il tribunale di Verdun però costrinse gli eredi a pagare il legato perchè la condizione di abbandonare la vita religiosa non vale, e deve considerarsi come nulla e di niun effetto, a termine dell'art. 811 del

Codice di Napoleone, che annulla le condizioni contrarie alle leggi e ai buoni costumi. » *Apologista*, anno 1863, pag. 95.

2 « Titius legavit decem mille libellas Catharinæ sub ea conditione, ut 6,000 tradat Teresiæ si habuerit filium, 5,000 vero si filiam genuerit; sed Teresiæ peperit simul filium et filiam *Quid?* Ex voluntate testatoris Catharina semper potuisset in omni casu sibi 4,000 retinere, igitur hæc sibi servet; et sex millia dividat inter filium et filiam ex æquitate rei et mente testatoris illa proportionando: hinc habeat puer 3,300; puella 2,700. » *Gury*.

3. Pia mulier mortis proxima testamentum condens hæc edixit: *Instituto hæredem filiam meam Agnetem cum obligatione celebrare faciendi singulis sabbatis Sacrificium in altari Deiparæ Virgini dicato: et huiusmodi Sacrificium, si poterit, celebrabit presbyter B*** pueri præceptor. Itidem pro anima mea desidero ut celebretur singulis sabbatis coram Deiparæ Virginis imagine, quod si poterit celebrabit presbyter A*** præceptor mei nepotis.* Agnes sedulo satisfecit; verum Agnete mortua, ejus filii et hæredes ab Apostolica Sede postularunt: 1) An Missarum legatum sit vere obligatorium? 2) An, in casu affirmativo, tale legatum cessaverit morte Agnetis? S. C. Concilii, 4 aug. 1864, censuit *legatum esse obligatorium et perpetuum*. Ex quibus collige: in interpretatione legatorum attendi debet maxime, an testator voluerit gravare *particulares personas* quas vocavit hæredes, vel *hæreditatem* ad quam assequendam personas nominavit. Si 1, legatum est temporaneum, et cum personis vocatis expirat; si 2, legatum perpetuum est. Hisce autem consideratis, si anceps adhuc sit mens testatoris, quæ magis attendi debet, et locutio, iudicium dari solet in favorem piæ causæ, seu favor piæ causæ vincit hæredis libertatem, et ideo legatum censetur perpetuum. V. *Acta S. Sedis*, etc., vol. 1, pag. 272.

(J) pag. 259.

542. *Quid (quæres) si testator hæredem amicum vocet, sed cum pacto, ut ille bona reddat filio suo spurio?*

R. Pater peccat et amicus, cum violent legem; sed si pactum acceptatum sit, quid agendum? Salmanticenses enixe tuentur amicum acquirere hæreditatem, sed ob pactum ex justitia teneri eam reddere spurio. Sicut enim qui promittit pretium meretrici, illicite promittit, et ante copulam stare promissis non tenetur; at copula secuta, licite pretium reddit (imo ex justitia tenetur reddere, ut communiter admittunt); a pari quamvis amicus illicite tradere promiserit spurio, licite tamen potest, imo debet ex inito pacto ipsi tradere postquam testator ei hæreditatem reliquit. At nobis probabilius videtur, amicum teneri bona restituere hæredi ab intestato, quia ex una parte non potest ea tradere spurio utpote incapaci; ex altera parte ea bona retinere nequit, quia non est verus hæres.

Titius instituit hæres universales suorum bonorum filios legitimos e fratre suo nascituros sub conditione quod compleverint annos 18. Si nulli sunt filii vel nequeant vel nolint acceptare hæreditatem, substituit sorores. Hæc substitutio tenet utpote vulgaris; nam filii fratris non vocantur hæredes nisi sub data conditione, qua deficiente, morte sua hæreditas habetur uti devoluta substitutis. *Giornale delle leggi*, anno IV.

543. **Majoratus; primogenitura:** erigi prohibetur ex art. 900 Cod. civilis; et quoad jam erectam statuit Lex transitoria 30 nov. 1865: *I fidecommissi, i maggioriaschi e le altre sostituzioni fidecommissarie, or-*

dinati secondo le leggi anteriori, sono sciolti dal giorno dell'attuazione del nuovo Codice. La proprietà della metà dei beni è attribuita al possessore nel giorno primo gennajo 1866, e la proprietà dell'altra metà è riservata al primo o ai primi chiamati nati o concepiti al detto giorno, salvo l'usufrutto al possessore, ecc., art. 24.

Attamen p. Ventura, *Saggio sul potere pubblico*, cap. xii: *De' maggiori raschi e delle sostituzioni*, notat ab ipso Deo in Lege veteri constitutum fuisse, ut filius qui prior erat in tempore, potior esset in jure, in distinctione ac principatu. Juxta Peresium apud A-Lapide in *Gen. xl*: « Il primogenito (*nisi se fecisset indignum*) godeva di otto prerogative: 1) Era sacerdote di diritto. 2) Occupava il primo posto a tavola, immediatamente dopo suo padre, e gli si faceva una porzione più grande (v. *Angelicus*, 2, 2, q. 87, a 1, ad 3. 3) Aveva il potere di benedire gli altri suoi fratelli, i quali doveano essergli sottomessi, e venerarlo come loro secondo padre. 4) Era egli che dopo il padre aveva l'autorità e il comando sopra tutta la famiglia. 5) Nella division dei beni ereditari prendeva una porzione doppia. 6) Volendolo ricomprare dalla condizione di essere consacrato al Signore, si doveva pagare una più forte somma di quella che si pagava per affrancare dalla stessa legge i secondogeniti, il che indicava che valeva più di questi. 7) Avea un abito tutto suo proprio, ed era vestito d'una stoffa più delicata e più ricca di quella de' suoi fratelli. 8) Era benedetto il primo, e in un modo tutto particolare dal suo morente padre. » V. Ferraris, V° *Fideicommissum*. Orioli, *Opuscoli politici*: opusc. 1° *De' fideicommissi e dell'aristocrazia*. Della-Margherita, *Avvedimenti politici*, c. vi et xx.

(K) Pag. 263.

544. « Quando si dice, che tanti sono i gradi, quante le persone generate, non si deve prendere la cosa così materialmente, che ogni individuo generato aggiunga sempre un nuovo grado alla parentela; onde nella linea retta molti figliuoli non fanno tutti altrettanti gradi di distanza dal loro padre, ma un solo.... Parimenti nella linea collaterale i fratelli sono nel secondo grado fra loro; i nipoti col patruo al terzo, sebbene i fratelli, i nipoti e i patruì sieno nelle rispettive loro linee, anche in gran numero.... Le persone adunque che fanno crescere i gradi sono quelli che semplicemente moltiplicano la stessa generazione, cioè di figlio, di nipote, di pronipote, ecc. » *Ferrero*.

Ratio disparitatis inter computationem civilem et canonicam, est, quia computatio canonica inducta est pro regula matrimoniorum, quæ quidem nonnisi inter duos haberi possunt; ideo in illis duo tanquam unus usurpantur (causa 35, q. 5, c. 2). Quod non evenit in computatione civili; in ea siquidem ratio habetur successionis, in qua personarum numerus variare solet. Idipsum obtinet etiam in affinitate; cum in ejus gradu computando habeatur ratio consanguinitatis: unde disparitas, quæ est in consanguinitate, erit etiam in affinitate: hinc Titius secundum computationem canonicam est affinis in primo gradu cum uxore fratris sui; est autem in secundo gradu affinis secundum computationem civilem. Sed quoad affinitatem notandum cum Ferrero: « L'affinità non produce alcun grado di successione, perchè, come dice il testo: *affinitatis jure nulla successio permittitur*. Così se Tizio muore ab intestato lasciando superstiti e i figli e la moglie d'uno zio paterno o materno premorto, ereditan essi figli, e non la moglie dello zio, perchè non è con-

sanguinea a Tizio, ma gli è solo zia per affinità. » Ut tamen præsens quæstio plenius intelligatur plura sunt declaranda; et sunt;

545. Status civilis. Status civilis est illarum conditionum complexio, quæ a Jure civili requiruntur, ut quis civilibus juribus frui possit. Civilia autem jura obtinent non tantum singuli subditi, sed etiam corpora moralia, ut collegia, universitates, quæ publica auctoritate probata sunt; cum ut totidem personæ habeantur Status civilis acquiritur, seu subditi censentur vel qui tales nascuntur, vel qui tales postea fiunt.

Nascuntur subditi qui patrem vel matrem habent subditam, ejusque sequuntur conditionem, etsi nati in extera ditione. Paternam conditionem sequuntur filii legitimi, legitimati vel naturales legaliter a patre agniti: maternam vero conditionem sequuntur filii naturales a matre tantum agniti. Non censentur subditi qui nascuntur ex extero patre intra ditionem nostram, nisi exterus domicilium in ditione fixerit cum animo ibi perpetuo manendi, qui tunc adesse præsimitur cum continue per decennium permanserit, non tamen mercaturæ causa. Filii etiam expositi, qui matrem habent incertam, si in territorio nati sint, a matre subditi præsumentur nati. V. Ferraris, Vº *Civis, Civilitas*.

Subditi autem fiunt: 1) Legis beneficio ii, qui nascuntur ex patre, qui ob culpam jura civilia amiserit: isti enim etsi uti extranei habeantur, si tamen intra annum ab adepta majori ætate profiteantur se velle permanere in domicilio, quod apud nos jam habent: vel illud, si alibi morentur, penes nos transferre et reapse intra hujusce anni spatium transferant a declarationis die computandum, tunc subditi qualitatem acquirunt. 2) Matrimonii vi extera fœmina, quæ viro subdito nupserit, et ipsa subdita fit. 3) Principis rescripto subditi fiunt qui Literas *naturalitatis* obtinent, modo apud nos domicilium fixerint, et Principi fidelitatem juraverint. Ex art. 1 Cod. civil. et art. 3: *Lo straniero è ammesso a godere dei diritti civili attribuiti ai cittadini*; ejus tamen capacitas ac status regulam accipit a legibus nationis, cujus est civis ex art. 6 *disposit. generalis*. C. A. 34, 115; C. G. 3, 11; C. S. 6, 9; C. P. 5; C. M. 3; C. T. 8, 23.

546. Actus status civilis: Respiciunt actus nativitatis, matrimonii et mortis, qui fieri debent ex Codice civ. art. 350 et seqq. in loco ubi hæc facta eveniunt ab Ufficiali civili coram duobus testibus qui sint masculi, ætate majores ac residentes eo in loco. Qui actus si fiant extra regnum, obtinent fidem, modo observentur regulæ illius regni; at intra tres menses eorum copia est transmittenda cui de jure in ditione nostra. Hi autem actus etsi veniant observandi ad civiles effectus; non tamen fideles dispensantur ad alios etiam exequendos juxta præscriptum Ecclesiæ; sicut neque Parochi ad illos exarandos juxta Rituale, ut dictum est in Lib. I, n. 611. V. Rivarolo.

Actus nativitatis. Intra quinque post partum dies infans notificari debet Ufficiali civili (eique præsentandus, nisi ex gravi dispensetur causa), ut actus conficiatur idque etsi jam mortuus sit. Addit Codex: *Se la nascita è da unione illegittima, la dichiarazione (di nascita) non può enunciare che il nome e cognome, la professione e il domicilio del genitore o dei genitori dichiaranti. Quando la dichiarazione è fatta da altre persone, non si enuncierà che il nome e cognome, la professione della madre, se consti per atto autentico, che questa acconsenta alla dichiarazione* (art. 376).

Actus matrimonii: exprimere debet nomen, cognomen, ætatem, professionem, locum nativitatis, domicilium vel residentiam sponsorum; eorumque genitorum; consensum ascendentium vel consilii familiæ; actus

publicationis, declarationem sponsorum, locum celebrationis etc. Sed vid. dicenda Lib. III, de matrimonio.

Actus mortis: nemo tumulari potest nisi habita in scriptis licentia ab Ufficiali civili, qui id non potest permittere nisi 24 horis post mortem, exceptis casibus specialibus. Si mors fuerit violenta aut suspicio ait, non est sepeliendus defunctus, nisi factis solitis inspectionibus: si quis autem extra propriam residentiam moritur, actus intra decem dies est ad illam transmittendus. *L'atto di morte, enuncierà il luogo, il giorno e l'ora della morte, il nome e cognome, l'età, la professione e il domicilio o la residenza del defunto; il nome e cognome del conjuge superstite, se la persona defunta era congiunta in matrimonio, o del predefunto conjuge se era vedova; il nome, cognome e l'età, la professione e il domicilio dei dichiaranti. Lo stesso atto enuncierà inoltre, per quanto si possano sapere, il nome e cognome, la professione e il domicilio del padre e della madre del defunto ed il luogo della sua nascita* (art. 387).

In caso di morte in un ospedale, collegio od altro qualsiasi istituto, il superiore o chi ne fa le veci è tenuto a trasmettere l'avviso, colle indicazioni stabilite nell'articolo precedente, nel termine di 24 ore, all'Uffizio dello stato civile (art. 388). Nel caso di morte senza che sia possibile di rinvenire o di riconoscere i cadaveri, il sindaco od altro pubblico ufficiale ne stenderà processo verbale, e lo trasmetterà al procuratore del re per cura del quale, dopo ottenuto l'autorizzazione del tribunale, il detto processo sarà annesso al registro dello stato civile (art. 391); C. G. 77; C. S. 82; C. P. 333; C. M. 366.

L'Uffiziale dello stato civile che riceve la dichiarazione della morte di una persona che abbia lasciato figli in minore età, o davanti al quale una vedova abbia contratto matrimonio, deve informare prontamente il pretore. Il pretore, assunte all'uopo le opportune informazioni, convocherà nel più breve termine il consiglio di famiglia per dare i provvedimenti che occorrono nell'interesse dei minori (art. 250); C. A. 189; C. G. 406; C. P. 204; C. M. 239.

Nota: Qui in civilibus actibus exarandis non recte officio uso funguntur, carcere et muleta puniuntur: *Cod. pæn. ex art. 520, 521.*

547. Domicilium civile ac residentia *Hac de re habet Codex: Il domicilio civile di una persona è nel luogo in cui essa ha la sede principale dei propri affari ed interessi. La residenza è nel luogo in cui la persona ha la dimora abituale* (art. 16). *Il trasferimento della residenza in un altro luogo coll'intenzione di fissarvi la sede principale, produce cangiamento di domicilio. Tale intenzione si prova colla doppia dichiarazione fatta all'Uffizio dello stato civile del comune che abbandona, e a quello del comune in cui si fissa il domicilio, o con altri atti che valgano a dimostrarlo; facta enim clara sunt potentiora verbis ad intentionem domicilii mutandi significandam* (art. 17). C. A. 31; C. G. 103; C. S. 1081; C. M. 35; C. T. 28.

Uxor qua legaliter non sit a viro separata, tenet domicilium mariti; item si vidua, donec aliud acquisierit. Minor non emancipatus habet domicilium patris, aut matris aut tutoris. Major interdictus domicilium tutoris. Potest autem eligi domicilium speciale pro aliquibus actibus; sed id probandum scriptura. * *Il carcerato conserva il suo primitivo domicilio; anche il soldato; nè all'uno nè all'altro si può presumere l'animo di cambiarlo. Cattaneo — « Devesi ritenere che il deputato al parlamento il quale trasferisce la sua residenza alla capitale per adempiervi il proprio mandato, non abbia abbandonato il precedente domicilio. Tanto meno poi quando è certo che egli continuò a tener ivi aperta*

la casa e lo studio per l'esercizio della sua professione. Perciò a questo domicilio è notificato validamente un atto di citazione. » *Cassaz. di Torino 7 genn. 1871.* *

548, Fratres, parentes, filii. *Fratres* (idem est de sororibus), alii dicuntur *germani*, si ex eodem patre, simul et eadem matre; alii *consanguinei*, si ex eodem patre, sed matre diversa; alii *uterini*, si ex eadem matre, sed patre diverso proveniant. Consanguinei et uterini uno nomine *unilaterales* appellantur.

Parentes dicuntur *agnati*, si descendunt per lineam masculinam; *cognati*, si per lineam fœminilem. Item *consobrini* dicuntur filii sororum; *patrueles* vero filii fratrum.

Filii alii dicuntur *legitimi*, si oriantur a matrimonio legitimo, vel publice et bona fide uti legitimo contracto saltem ex una parte (*art. 116*); alii *illegitimi*, si aliter habiti sint. Illegitimi a lege civili generali nomine appellantur filii *naturales*; a Jure vero canonico filii *naturales* dicuntur solummodo, qui nati sunt ex illis, qui vel prolis conceptionis vel nativitatis vel intermedio tempore, valide inter se nubere poterant, utpote nullo dirimente impedimento detenti. Si secus est, id est si filii nati sint ab iis, qui aliquo ex memoratis temporibus impedimento dirimente impediti erant, dicuntur *spurii*: et quidem *adulterini*, si ex adulterio; *incestuosi*, si ex incestu; *sacrilegi*, seu ex sacrilega copula, puta cum persona voto castitatis solemni ligata; *nefarii* demum, si ex parentibus in linea recta, ut ex patre et filia nati sunt. Ubi notamus: Jus canonicum omnes spurios excludit a legitimatione per subsequens matrimonium; e contrario lex civilis exceptionem facit ex dicendis. Hinc concludunt; quoad effectus civiles, idest quoad successiones, hæreditates, etc., standum est civili lege; quoad effectus vero canonicos, idest quoad ordines, impedimenta matrimonii, dignitates et beneficia ecclesiastica, standum est legi ecclesiasticæ.

Filii alii item sunt *adoptivi*; extranei qui in filios assumuntur. De his Cod. civilis plura decernit: 1) *L'adozione è permessa alle persone dell'uno e dell'altro sesso le quali non abbiano discendenti legittimi o legittimati, abbiano compiuti i cinquant'anni e superino almeno di diciotto anni l'età di coloro che intendono adottare* (*art. 202*). Niuno può avere più figli adottivi, se non sono adottati nel medesimo atto (*art. 203*). Nessuno può essere adottato da più persone se non da due coniugi (*art. 204*). I figli nati fuori di matrimonio non possono essere adottati dai loro genitori (*art. 205*). Il minore non può essere adottato, se non ha compiuta l'età di anni diciotto (*art. 206*). Il tutore non può adottare la persona di cui ebbe la tutela, se non dopo aver reso il conto della sua amministrazione (*art. 207*). L'adozione si fa col consenso dell'adottante e dell'adottato. Se l'adottato o l'adottante hanno padre, madre, o conjuge vivente, sarà pure necessario il loro consenso (*art. 208*). Se l'adottato è minore e non ha genitori viventi, sarà necessaria secondo i casi l'approvazione del consiglio di famiglia o di tutela (*art. 209*).

2) *L'adottato assume il cognome dell'adottante e l'aggiunge al proprio. I diritti dell'adottato sulla eredità dell'adottante sono determinati dal titolo delle successioni* (*art. 210*). Il padre e la madre adottivi hanno debito di continuare occorrendo l'educazione dell'adottato, e di fornirgli i sussidii e gli alimenti di cui avesse bisogno. L'obbligazione degli alimenti in caso di bisogno è reciproca tra l'adottante e l'adottato. Essa però nell'adottante precede quella dei genitori legittimi o naturali e nell'adottato concorre con quella dei figli legittimi o naturali dell'adottante (*art. 212*). L'adottato conserva tutti i diritti e doveri verso la sua famiglia naturale. L'ado-

zione non induce alcun rapporto civile fra l'adottante e la famiglia dell'adottato, nè fra l'adottato e i parenti dell'adottante, salvo ciò che è stabilito nel titolo del matrimonio (art. 211). Quoad vero matrimonii impedimenta quæ adoptio inducit vid. dicenda Lib. III, de matrimonio; et Lib. IV. Append. de impedimentis civilibus.

549. Agnitio. *Agnitio* est actus civili lege inductus, quo parentes vel sponte vel iudicis auctoritate filios suos naturales agnoscunt vel debent agnoscere: hinc agnitio alia est voluntaria alia, judicialis. Quæ fieri debet vel in ipsis nativitatis tabulis, vel alio authentico actu ante vel post filii naturalis nativitatem. Filius, si a beneficio agnitionis excludatur, compellere potest matrem ad ipsum agnoscendum, probando se illius filium esse; at non potest compellere patrem, quia investigatio paternæ originis est moribus invisa. Excipe: a) si pater se talem scripto affirmaverit, vel si constet aliqua actuum serie se erga filium ut patrem gessisse: hæc tamen inquisitio solum vivente patre permittitur; b) si qui pater dicitur, raptum vel stuprum violentum in matrem filii commisisse constet, et delicti tempus conceptionis tempori respondeat. si tamen pater agnoscendo filium et matrem nominaret, hujus nominationis nulla per se habetur ratio.

Ab agnitione excluduntur a jure: 1º Nati ex parentibus, quorum alteruter conceptionis tempore conjugali vinculo obstrictus erat. 2º Nati ex genitoribus ab ineundo matrimonio prohibitis ob ætius consanguinitatis vel affinitatis vinculum in linea recta in infinitum, vel ratione consanguinitatis in linea transversa ad secundum usque gradum civiliter computandum. Ceteri ex patrio jure ad agnitionis beneficium admittuntur, ideoque etiam nati ex iis, qui conceptionis tempore matrimonium inire non poterant ob aliquod dirimens impedimentum, quod pontificia dispensatione tolli potest; qua in re juri antiquo derogatum est.

Effectus agnitionis sunt, ut filius naturalis assequatur statum certum, jus habeat quoad aliqua in bona parentum, et fiat capax legitimationis beneficio; etsi enim agnitus, nondum tamen habetur ut filius legitimus, nisi legitimitas sequatur (art. 159, 170, etc.).

550. Legitimitas: Est actus, quo naturales filii jam agniti forma a lege præscripta legitimi fiunt, patriæ potestati subduntur, et omnia jura acquirunt ad legitimos spectantia. Ex hodierno civili jure fieri potest tum per subsequens matrimonium, tum per specialem parentum determinationem, tum per principis rescriptum. Pro filiis jam mortuis potest habere locum legitimitas, in favorem nempe eorum descendendum. Quod tamen pertinet ad principis rescriptum, illud a patre postulandum est, vel ab uno filiorum; et semper requiritur consensus alterius conjugis. Item oportet, ut genitor non habeat alios sive legitimos sive legitimatos, vel ab istis descendentes; item ut per subsequens matrimonium ex gravi causa non possit filios legitimare. (art. 194 et seqq. C. A. 161: C. G. 331; C. S. 253; C. P. 131; C. M. 166; C. T. 89).

551. Absentia: Post tres annos continuæ absentiæ alicujus, quin ulla haberi possit notitia, vel post sex annos, si absens procuratorem elegerit, a tribunali potest declarari absentia, ut tunc post aliquos actus, aperitur testamentum si aliquod adsit, et in eo hæredes vocati, vel in defectu ceteri qui ex lege jus habent, admittuntur in temporaneam bonorum possessionem; et etiam in possessionem definitivam post elapsos 30 annos ab absentia, vel 100 a nativitate absentis, si jam a tribus annis nulla habita sit ejus notitia. Si tamen absens compareat, vel certum sit adhuc vivere, ipsi omnia ejus bona restituenda sunt. Ceterum temporanea bonorum possessio conceditur cum jure percipiendi

fructus plus vel minus juxta proximitatem (art. 20 et seqq.). C. A. 270, 276; C. G. 112; C. S. 117; C. M. 41; C. T. 145).

552. Expositi: Certum est graviter peccare parentes, qui sine justa causa, puta infamiae, scandali, impotentiae etc., prolem exponunt hospitali vel publicis locis: hoc Justinianus delictum vocat *a sensu humano alienum*, et quod ne ab ullis quidem barbaris admitti credibile est. Utrum autem teneantur expensasolvere hospitali si valeant, vid. *De restitutione*, n. 665. Expositus civili et canonico Jure ex magis communi sententia habetur ut legitimus; nam in dubio fit praesumptio pro favore prolis: neque delictum parentum est supponendum, nisi probetur; petuit enim ab illis exponi ob necessitatem. Attamen ex Codici civili (art. 262) pro eo tutoris officium suscipit Hospitium; filius vero poterit inquisitionem instituere ad inveniendam matrem; imo et patrem, si tamen vehementia adsint indicia juxta legis praescriptionem (art. 172 et seqq.). C. G. 320, 361; C. S. 242; C. P. 173, 358; C. M. 210, 392; C. F. 76.

« La sua patria (ait Nasi, *Dei figli illegittimi e degli esposti*, c. III) è il luogo dove fu esposto; l'abbandono rompe tutti i vincoli co'suoi congiunti, e colla nazione a cui apparteneva, se straniero. Sono suoi tutti gli avanzi, tutti gli acquisti; non gli è proibito di aspirare a qualunque carica: può ricevere per testamento od altrimenti da suo padre o da sua madre; egli è principio di una famiglia legittima, di un'agnazione; vive sempre colla speranza di conoscere i suoi genitori e concorre per fine come i legittimi alla difesa della patria, in braccio alla quale fu abbandonato, e dalla medesima tutelato. » V. Ferraris, *Vº Filius, Parentes. Memorie Modonesi*, ser. 3ª t. vi. C. Cantù, *Storia universale*, lib. VIII. De-Gerando, *Della pubblica beneficenza*. Boccardo, *Dizionario dell'economia politica e del commercio*, Vº Esposti.

Hac de re Cod. civ. habet: *Chiunque trovi un bambino è tenuto a farne la consegna all' Ufficiale dello stato civile, colle vesti e cogli altri oggetti ritrovati presso il medesimo, e a dichiarare tutte le altre circostanze del tempo e luogo in cui sarà stato ritrovato. Si stenderà della consegna un circostanziato processo verbale che enuncierà inoltre l'età apparente del bambino; il sesso, il nome che gli sarà dato e l'autorità civile a cui verrà consegnato. Questo processo verbale sarà iscritto sui registri (art. 337). Quando un fanciullo sia stato consegnato ad un pubblico ospizio, la direzione di esso, per mezzo di uno de'suoi impiegati di ciò incaricato, deve trasmetterne la dichiarazione scritta, nei tre giorni successivi, all' Ufficio dello stato civile del comune in cui è stabilito l'ospizio indicante il giorno e l'ora in cui fu raccolto il fanciullo esposto, il sesso, l'età apparente e gli oggetti ritrovati presso il medesimo. L'amministrazione deve pure indicare all' Ufficiale dello stato civile il nome e cognome dato al fanciullo e il numero d'ordine in cui sarà iscritto (art. 378; C. G. 58; C. S. 62; C. P. 319; C. M. 352).*

(L) Pag. 256.

553. Qui ex ignorantia graviter culpabili putat rem esse suam, non potest praescribere; quia nemo ex propria culpa debet commodum reportare. Si tamen ignorantia non sit nisi leviter culpabilis, videtur nobis probabilius cum Alasia praescribere posse; nam in Concilio Lateranensi IV non damnatur, nisi sola fides cum peccato mortali. Adde: si ignorantia leviter mala impediret praescriptionem, res esset innumeris scrupulis obnoxia; nam posset quilibet tunc illius suspicione agitari quotidie. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 511.

Qui autem dubitat seu anceps sit, an res sua sit necne, si illud oria-

tur initio possessionis, tollitur bona fides. Si vero illud oriatur in decursu, dubitans tenetur diligentiam adhibere ad veritatem inveniendam, ne se periculo exponat alienum possidendi. Quod si adhibita diligentia, dubium perseveret, ex communi et probabiliore sententia potest rem illam sibi retinere; quia in dubio melior est conditio possidentis: unde stante tali dubio speculativo, formari potest laudato principio conscientia certa seu bona fides. Ita celebriores Theologi Habert, Anacletus, Billuart, Covaruvias, Croix, Gousset, Lessius, Lugo, Navarrus, Sylvester, Sylvius aliique bene multi contra Sotum.

554. Q. 1. *Potest præscribere dubitans de mala fide sui antecessoris?*

R. Si dubitet tantum, post adhibitam diligentiam ad veritatem dignoscendam, potest præscribere etiam in conscientia; quia mala fides in antecessore præsumi non debet. Si vero certus sit de fide mala sui antecessoris, non potest præscribere; et si rem non restituat, reus est furti. An vero a præscriptione inchoanda impediatur, si ignoret malam fidem sui antecessoris, distinguendum est. Non impeditur, si ei succedat titulo particulari, v. g., legato vel contractu; quia non repræsentat personam defuncti; ideo ex se tantum incipit suam præscriptionem, qua completa in bona fide, potest rem retinere, etsi postea dignoscat antecessorem suum fuisse in mala fide. Impeditur autem, si succedat titulo universali; quia tunc sicuti succedit in onera, ita et in vitia defuncti, cujus personam sustinet. Hinc si res ab antecessore fuerit furto ablata, ejus successor universalis nequit in conscientia rem illam præscribere licet sit in bona fide; ideoque statim ac id advertit, rem illam domino suo reddere debet, etsi a pluribus annis ipse bona fide eam refinuerit. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 511, etc.

Attamen Gousset cum aliis docet, quod in præscriptione 30 annorum neque successori universali mala fides antecessoris nocet; quia tunc omnes actiones præscribuntur. Unde qui fundum titulo universali ab auctore malæ fidei acceperit, illumque per 30 annos bona fide possidet credens esse suum, illius dominium acquirit in conscientia.

555. Q. 2. *Pietro è possessore di buona fede d'una cosa che non gli appartiene: egli la possiede come sua tutto il tempo richiesto per prescrivere. Paolo, suo figlio e suo erede presuntivo, conoscendo perfettamente che questa cosa non appartiene a Pietro, non l'ha avvertito per tema di interrompere una prescrizione, onde sperava d'avvantaggiarsi un giorno. Pietro muore, e Paolo nella sua qualità d'erede universale raccoglie con la successione il fondo che il padre aveva prescritto. Può egli Paolo conservarlo senza ingiustizia?*

R. « Non ci ha dubbio, a nostro avviso, che egli possa conservarlo, non in virtù della prescrizione, perchè non è esso che ha prescritto; ma in virtù del suo titolo d'erede, che gli dà un diritto reale sopra tutti i beni da suo padre legittimamente acquistati. Egli ha peccato contro la carità non avvertendo nè suo padre nè la persona contro la quale correva la prescrizione; ma non ha peccato contro la giustizia. È il padre, divenuto padrone e proprietario del fondo che ha prescritto, ha potuto trasmetterlo a suo figlio, come avrebbe potuto trasmetterlo ad un estraneo, sia a titolo lucrativo, sia a titolo oneroso. Non si obietti la mala fede del figlio: essa non ha potuto viziare il possesso del padre, il quale era di buona fede; essa non ha per conseguenza potuto impedire la prescrizione. » Gousset. Hoc tamen negant alii; vide Carrière, *De Justitia et Jure*.

556. Q. 3. *Un minore divenuto maggiore potrà egli conservare i beni che ha prescritto di buona fede, nel caso che il tutore fosse stato di mala*

fede? Crediamo che egli possa conservarli poichè ha in suo favore il titolo d'una prescrizione legittima: la mala fede del tutore non può nuocere ai diritti che il minore ha dalla legge. Se, durante la sua amministrazione, il tutore ha danneggiato un terzo, egli solo debbe starne pagatore » *Gousset*

557. * **Præscriptiones diversæ in unum notatæ:** De præscriptione 30 annorum vid. Cod. art. 31, 40, 515, 529, 541, 542, 629, 631, 666, 667, 668, 943, 952, 959, 2001. *Decem annorum* art. 309, 1197, 1544, 1639. *Quinque annorum* art. 178, 620, 621, 974, 1090, 1300, 1302, 1519, 1520. *Trium annorum* art. 977. *Duorum annorum* art. 1529, 1531, 1639. *Unius anni* art. 13, 54, 104, 303, 349, 360, 365, 456, 694, 695, 698, 908, 963, 1082, 1094, 1473, 1478, 1505, 1614. *Sex mensium* 10, 109, 110, 256. *Quatuor mensium* 4662. *Trium mensium* art. 101, 112, 166, 367, 368, 952, 959, 960, 1505, 1718, 2057. *Duorum mensium* art. 166, 167, 219, 290, 1931. *Unius mensis* art. 105, 106, 281, 955, 1934. *Dierum sexaginta* art. 1419. *Dierum quadraginta* art. 961, 1505, 1958. *Dierum triginta* art. 1951. *Dierum viginti* art. 462, 713. *Dierum quindecim* art. 344, 360, 1513, 1958. *Dierum decem* art. 281, 379, 397, 2089. *Dierum quinque* art. 371. *Dierum 3*; art. 359, 378, 1958. *Duorum dierum* art. 713. *Tandem horarum vigintiquatuor* art. 380, 388, 390. *

(M) Pag. 293.

558. **Monitum quoad contractus:** Materia quæ ad contractus refertur vel ad restitutionem, ita est scitu necessaria, ut si in ea confessarii non sint bene versati, ipsos in multa offendicula incurrere oporteat. Quoniam vero sententias nostras, ubi non facit legis civilis dispositio, desumpsimus ex doctrina s. Alphonsi, illorum defensionem adstruimus ipsiusmet verbis, qui scribit: « Testor Deum, cujus honorem et animarum salutem mihi proposui, quod quidquid scripserim, non ab aliquo impulsus, aut verbis aliquorum auctorum adductus, vel austeritati aut benignitati nimis adhærens ad hæc scribenda me induxi; sed in qualibet quæstione, prævio diuturno studio, curavi quidem veritatem investigare præcipue in iis, quæ ad praxim magis faciunt. Et propterea non solum diligenti trutina perpendere elaboravi rationes, quas Doctores classici tradunt, sed etiam plures doctos recentiores consulere non neglexi.... Siquidem non tanquam ovis (ut verbis utar rigoristarum) semitam scriptorum cæco ductu sectatus sum; sed operam dedi, ut veritatem assequeretur, aut sententias quæ veritati magis accedunt, amplexarer.... Non prætermisi rigidæ sententiæ Auctores legere, præcipue Merbesium, Contensonium, Habert, Natalem Alexandrum, Juvenenium, Cabassutium, Tournely, Genetum, Petrocorensem, Concina, etc., paratus a sententiis meis desciscere, si de veritate me convicissent. Sed quomodo me convincere poterant, dum videbam, quod ipsi (ut plurimum) magis conviciis, quam vi rationum, sententias suas suadere conantur? quomodo in omnibus adhærere potuissem iis, qui opiniones suas sæpius veriores et Evangelio conformiores prædicant, nonnisi quia sunt rigidiores? (*Op. Mor.* l. III, n. 547).

Diximus; ubi non facit legis civilis dispositio, de qua quidem erit suis locis. Hic tantum notabimus quæ generatim statuit Codex in præmio: a) *Lo stato e la capacità delle persone ed i rapporti di famiglia sono regolati dalla legge della nazione, a cui esse appartengono*, (art. 6). *I beni mobili sono soggetti alla legge della nazione del proprietario, salve le*

contrarie disposizioni della legge del paese, nel quale si trovano. I beni immobili sono soggetti alle leggi del luogo dove sono situati (art. 7). Attamen successiones reguntur legibus ditionis testatoris, ex art. 8. c) La sostanza e gli effetti delle obbligazioni si reputano regolati dalla legge del luogo, in cui gli atti furono fatti; e se i contraenti stranieri appartengono ad una stessa nazione, dalla loro legge nazionale. È salva in ogni caso la dimostrazione di una diversa volontà (art. 9). C. A. 4, 34, 115; C. G. 3; C. S. 6; C. P. 5; C. M. 3; C. T. 8. 602. Vid. supra de testamento.

559. Q. 1. *An ad validum contractum sufficient verba externa?*

R. Non est attendenda illorum paucorum doctrina, qui docent cum Sery sufficere, ut quis consentiat in verba externa, etsi interius nolit contrahere. Contractus enim est conventio voluntatis; at conventio voluntatis sine ejus assensu nequit concipi: et consensus fictus non magis est consensus, quam homo pictus reapse sit homo. Neque inde sequitur omnes contractus dubios esse; nam nemo credere tenetur ei qui affirmat se interius non consensisse; et qui fecte consensit, tenetur partem deceptam indemnem facere, et vere consentire. *Alasia*

560. Q. 2. *An valeat contractus interno consensu initus, sed tamen sine animo se obligandi?*

R. Alii cum Lessio affirmant; qui enim vere vult contrahere, vult omnia consecutaria ejus, ut est obligatio. Alii cum Croix dicunt valere prout praevalet vel non praevalet volitio contractus. Verum qui sic contrahit, in probabiliori sententia ab omni obligatione immunis est, uti dicunt Sanchez, Salmanticenses, etc; apposita enim conditio quæ contractus substantiæ adversatur, contractum ipsum invalidat; attamen qui talia obijcit, non auditur. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 709.

561. Q. 3. *An sit aliqua regula, qua certo dignosci possit legem civilem, ratione publici boni, illico obligare etiam in conscientia, cum aliquid circa contractus decernit?*

R. 1: Princeps seu Respublica habet quidem jus in conscientia contractus validos, vel invalidos declarandi, non tamen ad merum arbitrium, sed necessitate boni publici impellente; Princeps enim seu Respublica non est domina bonorum, sed tutor et vindex. Verum non modica difficultas est inter peritos discernere, quandonam revera lex Principis velit in conscientia firmitatem vel nullitatem ratione publici boni statuere; ideo magis, quia non semper utitur eadem verborum formula, neque semper satis constat de publico bono. Sic aliquando lex directe, et absolute rerum dominium de uno in alium transfert, ut in usufructu legali et rerum inventionem. Aliquando obligationem solvit, quam quis Jure naturæ contraxisset, ut evenit plerumque quoad minores. Aliquando tribuit jus repetendi quod jam alteri solutum est: sic interdicti habent jus repetendi amissum in ludo. Aliquando prohibet quidem contractum, sed non irritat, ut ludos vetitos: aliquando vero et prohibet et irritat, at post sententiam judicis, ut contractus metu ac dolo initos. Aliquando denique, nulla facta mentione judicis sententiæ, et prohibet et irritat et impedit, ne quis rerum suarum dominium transferat in alium idque vel absolute vel relative. Sic impedit absolute omnes a testando quæcunque bona habeant, si nondum annum decimum octavum compleverint: et si compleverint, eos impedit relative, ne scilicet ad hæreditatem certas personas vocent, puta filium adulterinum. His vero positis:

R. 2: Quando certo constat ex sensu obvio verborum, ex motivo legis, ex discussionibus ejus, ex praxi tribunalium et opinione peritorum, legem civilem revera ob publicum bonum voluisse vel non voluisse

transferre rerum dominium de uno in alium, certum est tunc ipsam civilem legem obligare in conscientia. Sic hodie nemo dubitat de validitate præscriptionis etiam pro foro conscientiæ ac de legitimo jure parentum in usumfructum bonorum filiorumfamilias. E contrario si lex tribuat jus irritationis, quin irritet, nemo dubitat valere contractum quoadusque a iudice scindatur: sic si in venditione intervenerit gravis læsio, venditio valida est; quia lex dat quidem jus rescindendi contractum, sed non ipso facto eum scindit. Idem est ordinariæ, si verba legis sint tantum prohibitive, non irritantia; nam multa facta tenent, quæ fieri prohibentur. Quod etiam valet, si lex fundata sit in præsumptione alicujus facti, quod non subsistat; nam præsumptio facti juxta omnes cedit veritati: sic lex statuit, judicalem depositionem semel actam, semper obtinere contra ipsum deponentem, nec revocari posse; at si illa depositio fundata fuerit in falsa alicujus facti suppositione, tunc lex ejus revocationem admittit; quia præsumebatur factum, quod tamen non aderat. « Per es.: Io era debitore di lire 100 a vostro zio; me ne chiedete il pagamento, e confesso in giudizio di essere debitore, perocchè io realmente credeva che foste crede del vostro zio, quale prossimo congiunto. Conoscendo dopo ciò non esser vero, potrò revocare la mia confessione. » *Cod. spieg.*

R. 3: Si supradictis regulis rite perpensis, de ipsius legis vi adhuc dubitetur, in hoc casu dicimus: 1) Ex ipsa naturali æquitate resolvendam esse controversiam. Hoc sensu ordinem ac modum a lege civili præstabilitum ad solvendum creditoribus casu, quo quis decoctus evadat, tuemur vel in ipso foro interno obligare. 2) Interrogandum esse communem Theologorum sensum: hac ratione defendimus, legem civilem, ubi viget, deobligantem filiosfamilias a reddendo mutuo, etiam in conscientia probabilius tenere; item legem quæ legitimam determinat in hæreditate, etc. 3) Cognoscendam esse quotidianam timorum proximæ atque consuetudinem: sic dicimus dona manualia valide tribui, etiam non servatis a civili lege præscriptis solemnitatibus, quamvis generatim ipsa lex omnes donationes ita factas videatur irritare. 4) Si hisce omnibus consideratis, vel ob discrepantiam auctorum vel ob rationes ex utraque parte momentosas, adhuc dubium sit, an lex decernat contractus nullitatem ratione publici boni an non, eo in casu dicimus potius esse jus possessoris, illius nempe, qui rem controversam jam sibi detinet; et hoc quidem rationi consentaneum est ex communi peritorum ex dictis in textu.

562. Q. 4. *An vita hominis sit objectum contractus?*

R. Homo non potest esse venalis hoc sensu, quasi transferre possit in alium jus suæ vitæ ac necis; hoc enim est solius Dei. Poterit tamen vendere usum suæ vitæ ac suorum etiam perpetuo, cum eorum sit dominus. Et tunc habetur *servitus* proprie dicta, quæ definitur: *vinculum perpetuum, quo homo se ligat alteri homini quoad operas suas illi præstandas sub datis conditionibus* Servitus acquiritur non tantum *ratione delicti* seu justa condemnatione, nam si potest quis damnari ad mortem, multo magis poterit damnari ad servitutem; non tantum *jure belli*, et *facto nativitatis*, servi enim sunt qui a servis nascuntur, sicut qui a divite dives, qui a rege rex, ut ita dicam nascitur; cum tales eos faciat illa specialis nativitatis circumstantia, ut commune est. Sed servitus potest etiam induci *pacto* seu voluntate propria; neque repugnat, ut quis v. g. renuntiet propriæ libertatis usui ad debita solvenda, ad inopiam levandam. Quæ servitus per se loquendo, et ubi est legaliter permissa, licita est, nec repugnat Jure naturæ. Ad rem *Civ. Cath.*, t. 1, ser. 6^a

(Il concetto morale della schiavitù). Riponete pure la schiavitù tra le più gravose miserie; ditela meritevole della più profonda commiserazione, ditela dannosa in economia, ditela arrischiata in politica, e di molti inconvenienti se volete, in morale; ma non ditela un reato in sè stessa. » Hinc Ecclesia in eo semper fuit, ut servorum conditionem temperet, qui etsi civili conditione et statu inferiores, sunt tamen cum domino pares in Baptismo et fratres in Christo, ab uno stipite descendentes, ad unum cœlum omnes similiter vocati.

« Allora quando un uomo si rende schiavo, non aliena la propria persona che è di sua natura inalienabile; ma l'uso delle proprie forze mettendole in mano di un padrone che giustamente le retribuisca. Dunque da tale vendita non segue che il venditore cessi di esser uomo, e che il compratore distrugga la base di ogni diritto di proprietà. La persona dello schiavo mantiene infatti i suoi diritti, e l'offensore, se sfugge i colpi della giustizia terrena, è sottoposto a quelli del Creatore. » Neque perpetuas servitutis eam malam facere potest; duratio enim actus naturam non immutat; unde si non repugnat, ut quis operas suas locet ad tempus, neque repugnare debet, quod id faciat toto vitæ cursu. « Lo schiavo, concedendo l'uso delle sue forze, ritiene in tutto ciò che è proprio del suo *esser uomo*: 1) Serba intero il diritto della vita; quindi se il padrone lo uccide commette un omicidio; se lo ferisce od offende comechessia, perpetra una iniquità non altrimenti che se avesse usato cotesti modi con persona libera. 2) Serba il diritto della propria fama; dunque offeso in essa ha il diritto a conveniente riparazione. 3) Serba quello a' beni spirituali; dunque non può essere impedito dal procacciarsi con mezzi ordinati dalla Religione. 4) Quindi se egli da svergognato padrone è incitato a mal fare, se viene crudelmente malmemato, può fuggirsene. La natura gravemente oltraggiata, gli dà tutto il diritto di vendicarsi a libertà, e per giunta di ristorarsi de' danni sofferti coi beni del padrone. 5) Lo schiavo è tenuto ad obbedire nelle opere estrinseche da eseguirsi mercè la forza del corpo, ma non in ciò che spetta alla natura del corpo; ora il contrarre matrimonio a questa si riferisce, dunque ne serba il diritto. » *Civ. Catt. cit. V. d. Thomas, 2, 2, q. 104, a. 5. Lessius, De Justit. et Jure. Sanchez, De Matrim., l. vii. Lugo, Gury, etc.*

Diximus: *per se loquendo et ubi servitus est legaliter permessa*; ob stare enim possunt, ut plurimum obstant, peculiare circumstantiæ, sic v. g. potest servus revendi, at quin separetur conjux a conjuge; si enim servus non est interdictum matrimonium, ita neque illius usus. Item est si leges id non permittant, prout reapse in tota fere civili Europa servitus vetita est. Item non sustinetur servitus, si homo vi (nisi agatur de jure belli) in servitutem redigatur; unde omnino illicitum est et omni jure vetitum Nigritarum commercium, qui injuste libertate privantur et turmatim uti vilia pecora a regionibus suis transvehuntur et venduntur, ut adhuc fit in horrendo commercio quæ vulgo nuncupatur *la tratta dei Negri*. Contra hanc inhumanam negotiationem fortiter semper surrexerunt peculiaribus Constitutionibus RR Pontifices, Eugenius IV, Pius II, Sixtus IV, Paulus III, Urbanus VIII, Benedictus XIV; tandem Gregorius XVI, qui Constit. *In supremo*, 3 dec. anno 1830, hoc commercium aperte declaravit: *Christiano nomine prorsus indignum, et simul districto prohibuit, ne quis ecclesiasticus aut laicus illud... veluti licitum sub quovis obtutu aut quæsito colore tueri, aut aliter publice vel privatim docere præsumat*, V. *Cattolico di Lugano*, Giornale, vol. xvii. Biot, *Sull'abolizione della schiavitù*. Audisio, *Jus nat. et gent.*, l. II, t. xvi. Roberti, *Let-*

tera sopra il trattamento dei Negri. *Annali Religiosi*, vol. i. Balmes, *Il Protestantismo ecc.* cap. xvi. De Maistre, *Del Papa*, l. 3, c. 2. Moroni, *V° Schiavo*; it. Molina, Bergier, Bonald, etc.

Huc mire facit *Pia Opera del riscatto dei fanciulli e delle fanciulle more*, studiosa charitate sac. Olivieri genuensis († 1864) cujus memoria in benedictione est. V. *Civ. Catt.*, ser. 2^a, vol. ii: *La schiavitù in America*; vol. vii: *La redenzione delle morette*. Ser. 4^a, vol. v: *I popoli non si vendono*; *I popoli mercanzia*. Ser. 6^a, vol. ii: *La schiavitù degli Indiani combattuta dalla Chiesa*. Angelini, *La schiavitù e la Chiesa*. Roma. Bernardi Jacopo, *Niccolò Olivieri e il riscatto delle fanciulle*; Torino.

* **Nota**: hic venit etiam summopere improbandum et legibus cohibendum infandum illud commercium (*tratta dei fanciulli*), quò etiam in Italia barbari genitores pro pretio ad tempus vel etiam in perpetuum filios suos adhuc tenellos vaftris et errabundis hominibus cedunt, qui more pecudum illos habent, id unum curantes ut ex eorum sonitu, cantu, ac jocis huc illuc circumvagantes ditescant. V. Cod. pœn. art. 436 et seqq.; et Circolare ministeriale 6 apr. 1873 (nuper fuit etiam peculiari lege sub mulcta, et pœna carceris prohibitum, anno 1873, mense dec.)*.

(N) Pag. 317.

563. Locatio domus: regulæ speciales: Hæc precipuæ veniunt notanda ex Codice; « 1) Se la locazione è stata fatta senza determinazione di tempo, non può alcuna delle parti contraenti dare la licenza all'altra senza osservare i termini stabiliti dalla consuetudine dei luoghi (*art. 1609*) — 2) Se un inquilino continua nel godimento della casa o dell'appartamento spirato il termine fissato per la locazione, senza opposizione per parte del locatore s'intende che lo ritiene alle stesse condizioni pel tempo determinato dalla consuetudine dei luoghi, e più non può dimetterlo od esserne licenziato, se non dopo una licenza data nel tempo stabilito dalla stessa consuetudine (*art. 1610*) — 3) La locazione di mobili somministrati per l'addobbo d'una casa intera, di un appartamento, di una bottega o di qualunque altro edificio, si considera fatta per quel tempo che secondo la consuetudine dei luoghi sogliono ordinariamente durare le locazioni delle case, degli appartamenti, delle botteghe e di altri edifici (*art. 1607*) — 4) La locazione di un appartamento mobiliato si intende fatta ad anno se la pigione è pattuita a un tanto per anno; a mese se è pattuita a un tanto per mese, a giorno, se è pattuita a un tanto per giorno. Non essendovi circostanza atta a provare che la locazione è stata fatta ad anno, a mese a giorno, s'intende fatta secondo l'uso dei luoghi (*art. 1608*). »

Obligationes locatoris: 1) « Lo spurgamento dei pozzi e delle latrine è a carico del locatore (*art. 1606*) — 2) Il locatore non può sciogliere il contratto ancorchè dichiari di voler abitare egli stesso la casa locata se non vi è patto in contrario (*art. 1612*) — 3) Quando si è patuito nel contratto di locazione che il locatore possa portarsi ad abitare la casa, egli è tenuto a dare anticipatamente la licenza all'inquilino nel tempo fissato della consuetudine del luogo (*art. 1613*). » — 4) Non potest locare domus pro exercitio artium quæ sint periculosæ, quæ a provinciæ deputatis prohiberi possint (*Legge di pubb. sicurezza, art. 88*).

Obligationes conductoris seu inquilini: 1) « L'inquilino che non fornisce la casa di mobili sufficienti, può essere licenziato da essa, se non dà cautele bastevoli ad assicurar la pigione (*art. 1603*) — 2) Le ripara-

zioni di piccola manutenzione, che stanno a carico dell'inquilino, se non vi è patto in contrario sono determinate dalla consuetudine dei luoghi, e fra le altre sono le riparazioni da farsi: Ai focolari, frontoni, stipiti ed architravi dei camini; All'incrostamento del basso delle muraglie negli appartamenti e negli altri luoghi di abitazione all'altezza di un metro; Al pavimento ed ai quadrelli delle camere; quando solamente alcuni di essi sieno rotti; Ai vetri, eccetto che sieno stati rotti dalla grandine, o per qualche altro accidente straordinario e di forza maggiore, per cui l'inquilino non sia responsabile; Alle imposte degli usci, ai telai delle finestre, alle tavole dei tramezzi, o alle imposte delle botteghe, ai cardini, ai chiavistelli e alle serrature. Non sono però a carico dell'inquilino quelle fra le suddette riparazioni che siano cagionate dalla vetustà o da forza maggiore (*art. 1604, 1605*) — 3) Nel caso di risoluzione del contratto per colpa dell'inquilino questi è obbligato a pagare la pigione pel tempo necessario ad una nuova locazione, ed a risarcire i danni che fossero derivati dall'abuso della casa locata. »

564. Locatio fundi rustici: regulæ speciales: En præcipuæ: 1) « L'affitto di un fondo rustico senza determinazione di tempo si reputa fatto pel tempo che è necessario, affinchè l'affittuario raccolga tutti i frutti del fondo locato. L'affitto di terreni colti, quando sieno divisi in porzioni coltivabili alternativamente, si reputa fatto per tanti anni quante sono le porzioni (v. g. si fundus ita divisum sit ut dum una pars excolitur, altera per annum quiescat, locatio erit ad duos annos): *art. 1622* — 2) Se allo spirare dell'affitto di fondi rustici fatto per tempo indeterminato l'affittuario continua ed è lasciato in possesso, ne risulta un nuovo affitto, il cui effetto è determinato dall'*art. 1622 (art. 1624)* — 3) Se in un contratto d'affitto si dà ai fondi una maggiore o minore estensione di quella che realmente hanno, non si fa luogo alla diminuzione o aumento del fitto che nei casi, nel termine e secondo le regole spiegate nel titolo *della vendita* (vid. supra *de rescissione venditionis*): *art. 1614* — 3) Se l'affittuario di un fondo rustico non lo fornisce del bestiame e degli strumenti necessari alla coltivazione, se ne abbandona la coltura, se non lo coltiva da buon padre di famiglia, se impiega il fondo locato ad uso diverso da quello per cui fu destinato, o generalmente se non eseguisce i patti dell'affitto in guisa che ne derivi danno al locatore, questi può secondo le circostanze fare sciogliere l'affitto. In tutti i casi l'affittuario è tenuto al risarcimento dei danni (*art. 1615*) — 4) Ogni affittuario è tenuto a riporre i raccolti ne' luoghi a tal fine destinati nel contratto di locazione (*art. 1616*). 5) L'affittuario che cessa deve lasciare a quello che succede i fabbricati opportuni e gli altri comodi occorrenti per lavori dell'anno susseguente; e reciprocamente il nuovo affittuario deve lasciare a quello che cessa, gli opportuni fabbricati e gli altri comodi occorrenti al consumo de' foraggi e per le raccolte che restano a farsi. Così nell'uno come nell'altro caso si debbono osservare le consuetudini dei luoghi (*art. 1625*) — 6) L'affittuario che cessa deve pur lasciare la paglia, lo strame ed il concime dell'annata, se li ha ricevuti al principio dell'affitto; se non li ha ricevuti, il locatore può ritenerli secondo la stima (*art. 1620*). »

Casus fortuiti pro reductione pretii: 1) « Se l'affitto è fatto per più anni, e durante lo stesso la totalità o almeno la metà della raccolta di un anno perisce per casi fortuiti, l'affittuario può domandare una riduzione del fitto, eccettochè sia compensato dalle precedenti raccolte. Se non è compensato, non si fa luogo a determinare la riduzione che alla

fine dell'affitto; nel qual tempo si fa un conguaglio coi frutti raccolti in tutti gli anni del medesimo. Frattanto può l'autorità giudiziaria dispensare temporalmente l'affittuario dal pagamento di una parte del fitto in proporzione del danno sofferto (*art. 1617*) — 2) Se l'affitto è per un anno solo, ed è accaduta la perdita o della totalità o almeno della metà dei frutti l'affittuario viene esonerato da una parte proporzionata del fitto. Non può pretendere alcuna riduzione se la perdita è minore della metà (*art. 1618*) — 3) L'affittuario non può conseguire la riduzione se la perdita dei frutti accade dopo che sono separati dal suolo, eccetto che il contratto assegni al locatore una quota di frutti in natura, nel qual caso questi deve soggiacere alla perdita per la sua parte, semprechè il conduttore non fosse in colpa nè in mora per la consegna al locatore della sua porzione dei frutti. L'affittuario non può parimenti domandare una riduzione, se la causa del danno sussisteva, ed era nota al tempo in cui fu stipulato l'affitto (*art. 1619*) — 4) L'affittuario può con una espressa convenzione assoggettarsi ai casi fortuiti (*art. 1620*). Tale convenzione non s'intende fatta che pei casi fortuiti ordinari, come la grandine, il fulmine, la brina. Essa non s'intende fatta pei casi fortuiti straordinarii, come le devastazioni della guerra, o una inondazione a cui non sia d'ordinario sottoposto il paese, eccetto che l'affittuario siasi assoggettato a tutti i casi fortuiti preveduti ed impreveduti (*art. 1621*). »

565. Masseria, Mezzandria, Colonia: *Contractus est vi cujus quis se obligat ad fundum alterius excolendum sub pacto fructus dividendi cum domino seu locatore; hac de re videatur ante omnia pacta vel consuetudines locales, et conferantur quæ supra constituta sunt generatim pro rerum locatione, et speciatim pro locatione fundi rustici. Item notanda sunt ex Cod. civili sequentia: — 1) La colonia senza determinazione di tempo si reputa fatta per un solo anno; l'anno comincia e termina coll'undici di novembre. Passato il mese di marzo senza che siasi data o presa licenza, s'intende rinnovata per un altro anno (*art. 1664*) — 2) Per la morte del colono la colonia si risolve col finire dell'anno agrario in corso; ma se la morte è avvenuta negli ultimi quattro mesi, compete ai figli ed agli altri eredi del defunto se con lui coabitano, la facoltà di continuare anche per l'anno seguente; ed in mancanza di eredi coabitanti o se questi non possono o non vogliono usare di tale facoltà, essa compete alla vedova del colono (*articolo 1653*) — 3) La colonia in qualunque modo sia fatta, non cessa mai di diritto, ma il locatore deve dare, o il colono prendere licenza entro il tempo fissato dalla consuetudine (*art. 1651*). Può domandar anche fuori di tempo lo scioglimento della masseria qualora vi sieno giusti motivi, come in caso che il locatore od il massaro manchino ai loro impegni, o che una malattia abituale renda inabile il massaro alla coltivazione ed in altri casi simili. L'apprezzamento di tali motivi è lasciato alla prudenza ed equità delle autorità giudiziali (*art. 1652*). 4) Le sementi si forniscono in comune dal locatore e dal mezzajuolo (*art. 1656*). Tutti i frutti tanto naturali quanto industriali del fondo si dividono per metà (*art. 1661*). Le perdite per caso fortuito del tutto o di parte della raccolta dei frutti divisibili è sopportata in comune, e non dà azione ad alcuna indennità in favore dell'uno verso dell'altro (*art. 1648*) — 5) Hanno privilegio speciale i crediti dipendenti dal contratto di masseria, mezzania o colonia parziale tanto in favore dei locatori quanto dei coloni sulla parte rispettiva dei frutti, e sui mobili di cui sono forniti il fondo e la casa concessa a masseria; le somme*

dovute per le sementi, ed i lavori di coltivazione e raccolta dell'annata, sui frutti della raccolta (*art. 1958*) — 6) Il libro del locatore se contiene le partite di credito e di debito con indicazione del tempo e di causa, e se le partite medesime sono state di mano in mano annotate in altro libretto da conservarsi presso il colono, fa piena prova tanto a favore del locatore quanto contro di lui, ove il colono non abbia reclamato prima della scadenza di quattro mesi dalla data dell'ultima partita. Fa la stessa prova il libretto che il colono conserva presso di sè, purchè sia scritto dal locatore nella maniera sopra. Non presentandosi dal locatore o dal colono il proprio libretto perchè andò smarrito o non se ne ebbe cura, si sta a quello che viene presentato (*art. 1662*). »

Jura et onera coloni: « 1) Il mezzajuolo non può sublocare nè cedere la masseria, se non gli fu espressamente accordata la facoltà. In caso di contravvenzione il locatore ha diritto di riprendere la cosa data a masseria e il mezzajuolo è condannato al risarcimento dei danni (*articolo 1649*) — 2) Non può vendere fieno, paglia o concime, nè fare carreggiature per altri senza il consenso del locatore (*art. 1650*). Il bestiame occorrente per coltivare e concimare il fondo, il capitale dell'invernata e gli stromenti necessari alla coltivazione del fondo stesso debbono fornirsi dal colono (*art. 1655*). Le spese che possono occorrere al colono per l'ordinaria coltivazione dei campi e per la raccolta dei frutti sono a suo carico (*art. 1657*) — 3) Le piantagioni ordinarie come quelle che si fanno in surrogazione delle piante morte o fortuitamente atterrate o divenute infruttifere durante la masseria, debbono farsi dal mezzajuolo (con diritto ad indennità, quando le piante non si togliessero dal semenzajo che trovasi nel fondo) *art. 1658* — 4) Lo spurgo dei fossi tanto interni quanto adiacenti alle strade pubbliche, come pure i lavori che sogliono ordinarsi dai comuni per la conservazione delle strade, sono a carico del colono. Egli ha pure l'obbligo di fare le carreggiature ordinarie sia per le riparazioni del fondo e della casa colonica, sia pel trasporto dei generi alla casa del locatore (*art. 1659*) — 5) Il colono non può raccogliere nè battere i grani nè far la vendemmia senza avvertirne il locatore (*art. 1660*). È a carico del mezzajuolo il taglio dei boschi cedui per la quantità necessaria pei pali delle viti e per gli altri usi del fondo. Il soprappiù appartiene al locatore, restando a suo carico le spese. Le opere necessarie per le potature e pel taglio degli alberi morti od atterrati sono a carico del mezzajuolo. Egli non può disporre di questi oggetti che per la qualità necessaria al servizio del fondo ed al suo proprio uso; il soprappiù spetta al locatore (*art. 1661*). »

Jura et onera locatoris: 1) « Nel caso in cui gli eredi o la vedova (del colono) nella coltivazione del fondo non seguissero le norme di un buon padre di famiglia, sia nel restante tempo dell'anno agrario in corso sia nell'anno susseguente, può il locatore fare coltivare il fondo a proprie spese, prelevandone poscia l'importare sulla porzione dei frutti a cui essi avrebbero diritto (*art. 1653*) — (2) È a carico del locatore la somministrazione delle piante, delle fascine, dei vimini e dei pali che (alle piantagioni ordinarie) occorressero (*art. 1658*) — 3) I tronchi degli alberi morti o atterrati sono riservati al locatore (*art. 1661*). »

566. Locazione a soccida o soccio: « È un contratto per cui una delle parti dà all'altra una quantità di bestiame (quæ utilitatem adfert agriculturæ vel commercio), perchè lo custodisca, lo nutrisca e ne abbia cura a norma delle condizioni fra esse convenute (*art. 1665*). » *Pactis specialibus deficientibus en generalia principia observanda juxta diversas soccidæ species:*

Soccida semplice: « È un contratto per cui si dà ad altri del bestiame per custodirlo, nutrirlo ed averne cura a condizione che il conduttore guadagni la metà dell'accrescimento. L'accrescimento consiste tanto nei parti sopravvenuti, quanto nel maggior valore che il bestiame può avere al fine del contratto (*art.* 1669). Ceterum aestimatio animalium non transfert dominium in conductorem, qui etiam non tenetur de casu fortuito vel pretio imminuto, si non sit in culpa. Attamen hæc notanda: 1) Il conduttore che non si è obbligato a riparare i danni de' casi fortuiti, è sempre tenuto a render conto delle pelli delle bestie e di quanto altro ne possa rimanere (*art.* 1674) — 2) Il solo conduttore profitta del latte, del concime e del lavoro del bestiame; la lana e l'accrescimento si dividono (*art.* 1676). Il conduttore non può tosare le bestie senza prima avvertirne il locatore (*art.* 1680). Il conduttore non può disporre di alcuna bestia della mandra (anche dell'accrescimento) senza il consenso del locatore, e nemmeno questi senza il consenso del conduttore (*art.* 1678) — 3) Non si può stipulare che il conduttore sopporti più della metà della perdita del bestiame, allorchè avvenga per caso fortuito e senza sua colpa; che egli abbia nella perdita una parte più grande che nel guadagno; che il locatore prelevi in fine della locazione qualche cosa oltre il bestiame dato a soccida. Ogni convenzione di tale natura è nulla (*art.* 1677) — 4) Quando la locazione a soccida è contratta coll'affittuario altrui, deve essere notificata al locatore de' beni di cui egli tiene l'affitto; senza di che il locatore dei detti beni può sequestrare e far vendere il bestiame per essere soddisfatto (*art.* 1679); ratione nempe privilegii quod locator habet ex *art.* 1958. 5) Se nel contratto non fu stipulato il tempo per cui deve durare la soccida, si ritiene che abbia a durare per tre anni. Il locatore può domandare anche prima lo scioglimento, se il conduttore non adempie ai suoi obblighi (*art.* 1681, 1682) — 6) Al termine della locazione o dello scioglimento si procede a nuova stima del bestiame. Il locatore può prelevare dalle mandre bestie d'ogni specie sino alla concorrenza della prima stima; il di più si divide. Se non vi sono bestie sufficienti ad agguagliare la prima stima, il locatore prende quelle che rimangono, senza che il conduttore debba concorrere nella perdita (*art.* 1683). »

Soccida a metà: « È una società nella quale ciascuno de' contraenti conferisce la metà del bestiame che resta comune pel guadagno o per la perdita. Il solo conduttore profitta del latte, del letame e del lavoro degli animali. Il locatore non ha diritto che sopra la metà delle lane e dell'accrescimento. » Quoad cetera obtinent quæ supra notantur de soccida simplicibus (*art.* 1684-85-86).

Soccida del locatore coll'affittuario (dicitur etiam *soccida di ferro*, quasi fundo catenis alligata): « è quella per cui si concede un fondo in affitto a condizione che al termine della locazione l'affittuario lasci degli animali di valore uguale al prezzo della stima di quelli che ha ricevuti (*art.* 1687). La stima del bestiame consegnato all'affittuario non produce in lui la traslazione della proprietà; ma nulladimeno pone il bestiame a suo rischio (etiam si agatur de casu fortuito, nisi aliter constitutum sit). — Tutti i guadagni appartengono all'affittuario, se non vi sono patti in contrario. Il concime appartiene alla possessione locata, nella cultura del quale si deve unicamente impiegare. Al termine della locazione l'affittuario deve lasciare bestiame di valore uguale a quello che ha ricevuto. Ogni deficienza che si verifica nel valore è a carico dell'affittuario che la deve risarcire; ogni eccedenza è a tutto di lui vantaggio (*art.* 1688, 1692). »

Soccida col mezzajuolo: « Si può stipulare che il mezzajuolo (massaro) rilasci al locatore la sua parte della lana tosata a prezzo minore del valore ordinario; che il locatore abbia una maggiore porzione degli utili; che gli spetti la metà del latte (*art. 1693*). La società col mezzajuolo termina col fine della locazione. Nel rimanente è sottoposta a tutte le regole della soccida semplice (*art. 1694, 95*). »

Soccida impropriamente detta: « Ha luogo quando si danno una o più vacche, perchè sieno custodite ed alimentate, delle quali il locatore conserva la proprietà, avendo soltanto il guadagno dei vitelli che nascono (*art. 1696*). »

(O) Pag. 318.

567. Cedole, Boni, Cassa di risparmio etc. Hic notamus licitum esse: 1) Emere syngraphas seu census annuos in gubernio fundatos (*Rendite dello Stato, Obbligazioni, Cartelle, Cedole, Boni del Tesoro*), pretio currenti (vulgo *al corso della Borsa*); nam venduntur et et emuntur, ut merces ordinariæ: et pretium eorum crescit aut decrescit juxta communem hominum æstimationem judicantium majus vel minus in iis esse periculum Quod pariter dicendum de actionibus, quæ emuntur a nummulario publico (*Biglietti di Banca*) — 2) Negotiari actiones, quæ constituuntur in viis ferreis, in ephemeride, in operibus industrialibus, etc; illæ enim actiones sunt jus ad emolumenta sperata, ideo pretio æstimabiles, ideo subjectæ venditionis et emptionis — 3) Facere pecuniæ collocationem (vulgo *Casse di risparmio*); societates enim quibus committuntur illæ pecuniæ, vendunt collocantibus jus ad pensionem annuam redimibilem, et quandoque etiam jus ad emolumenta indeterminata partienda; est ergo vera venditio et emptio census, et Sacra Pœnitentiaria hæc de re interrogata, 25 febr. anno 1836, respondit: *ut jam alias, nihil obstat*. An autem hæc liceant ecclesiasticis vide L. I, n. 578. *Negotiatio*.

* Quoad schedas debiti publici notandum: « Le Cartelle al portatore essere a tutto rischio e pericolo del portatore; epperò non essere ammissibile azione alcuna di ricorso verso l'amministrazione dello Stato per causa di furto, d'incendio, o di qualsivoglia altra maniera di distruzione. *Cassaz. di Palermo 12 sett. 1871*. — Nei casi di dispersione o di furto di titoli al portatore, se la legge concede al proprietario l'azione per ripeterli da quello presso cui li trova, non può negargli l'unico mezzo di provare per testimoni il fatto di aver perduto quei titoli o d'essergli stati rubati. (Corte d'appello di Napoli, 19 luglio 1871). »

568. Census redemptio: hæc notanda ex Codice civili, art. 1784: *Il riscatto della rendita semplice si opera mediante il rimborso del capitale in danaro pagato per la costituzione della medesima, ed il riscatto di una rendita fondiaria, mediante il pagamento di un capitale in danaro corrispondente all'annua rendita sulla base dell'interesse legale, od il valore della stessa rendita, se è in derrate, sulla base del prezzo medio di questa negli ultimi dieci anni, semprecchè non sia stato fissato nell'atto un capitale inferiore. In questo caso il debitore è liberato dall'annua rendita col pagamento del capitale fissato.*

Lex autem Civ. 24 jan. 1864 statuit art. 1: *I beni immobili e quelli considerati per legge come tali, che siano gravati da canoni enfiteutici, livelli, censi, decime, legati pii ed altre simili prestazioni annue perpetue s'è redimibili che irredimibili, a favore del demanio, o di qualunque altra amministrazione dello Stato, di stabilimenti pubblici, corporazioni, istituti,*

comunità ed altri corpi morali di mano morta, potranno dai rispettivi possessori o debitori essere liberati dall'annua prestazione mediante cessione a favore del demanio o dello stabilimento di mano morta creditore, di un'annua rendita iscritta sul Gran Libro del debito pubblico al 5 per 100 eguale all'ammontare dell'annua prestazione; et sub aliis conditionibus in eadem Lege statutis. Vid. Lex transitoria, 30 nov. 1865, art. 30.

* « I debitori, i quali dopo la legge 7 luglio 1868 vogliono affrancare per via di cessione e consegna di rendita pubblica, canoni, censi, od altre prestazioni annue dovute ai corpi morali, debbono oltre alla quantità di rendita nominalmente corrispondente alla prestazione, aggiungerne tant'altra quanto basti a fare la mano morta indenne dalle diminuzioni alle quali la rendita pubblica va soggetta per via di ritenuta (ricchezza mobile) in seguito della tassa impostavi dalla legge. » Cassaz. di Firenze 14 nov. 1872.

Nota: Jure ecclesiæ nova investitio in casu affrancationis nequit fieri in mensis nummulariis, capsis publicis vel parsimonialibus (casse di risparmio). Neque in schedis debiti publici, quia non habetur ut canonicum et verum ac stabile investmentum; sed fieri debet in bonis stabilibus tutis et fructiferis; iisque deficientibus in censu nisi agatur de legato missarum pro quo census non admittitur. Attamen hisce temporibus a S. Congregatio concedi solet, ut investitio fiat etiam in syngraphis nominativis debiti publici, cum aliter fieri nequeat. V. *Acta S. Sedis*, t. 1, pag. 554. Et quoad redemptiones jurium ac censuum ecclesiasticorum sine debita facultate vid. Lib. IV *De occupatione bonorum Ecclesiæ*. *

(P) Pag. 339.

569. De nonnullis Titulis in mutuo.

Q. 1. *An liceat in mutuo exigere sex et amplius pro quolibet centenario, juxta reditum syngrapharum* (Cartelle)?

R. Generatim et per se non licet sine usuræ piaculo, id est si id constituatur tanquam regula; regula enim generalis et ordinaria est, ut non liceat in mutuo plus exigere quam lex permittit, vel ob damnum emergens. In casu tamen speciali, quo quis jam sit determinatus collocare pecuniam suam in syngraphis ut plus accipiat, an tunc possit a privato tantundem exigere qui ipsum rogat ut sibi mutuo pecuniam tripuat, sunt qui negant, quia illud majus lucrum non est concessum nisi favore commercii; porro mutuans in commercio pecuniam non reponit. Verum alii plures affirmant, ratione damni emergentis et tituli lucri cessantis; nemo enim tenetur pretio minori mutuum dare, cum possit legitime ex alio negotio majus lucrum sibi facere, ut currit de præsentī casu. Attamen ratio habenda est decrementi et incrementi ipsarum syngrapharum, quod continuo patiuntur in commercio.

Imo probabiliter ex Layman, Lessio et Lugo potest mutuator aliquid exigere etiam quando absque ullo incommodo valet pecuniam aliam negotiationi substituere; quia mutuatio est semper causa, cur mutuanti cesset lucrum ex pecunia illa speratum. Nec tenetur in gratiam mutuatarī pecuniam negotiationi haud destinata negotiationi exponere. Hoc tamen non videtur admittendum, nisi mutuator vere animum habeat pecuniam reservatam negotiationi minime substituendi per pecuniam aliam, quam possidet.

570. Q. 2. *Quid si damnum emergens, et lucrum cessans sint incerta, vel tantummodo probabiliter adfutura?*

R. Commune est cum Navarro, Salmanticensibus, Sylvio aliisque, adhuc aliquid exigi posse supra sortem; servata proportionem inter timorem damni vel spem lucri, et auctarium quod in hypothese acciperetur. Ratio quia debita æqualitas jam inde servatur; nam sicut damno non eveniente, lucraretur mutuator; ita contra eo eveniente, lucraretur mutuarius. Nec refert, quod damnum prævisum non accidat; etenim pactum de auctario non fit pro damno, sed pro periculo ejusdem quod actu supponitur, et est pretio æstimabile. Res explicabitur exemplo piscatoris, qui vendit jactum retis: iste non vendit quidem pisces qui forte nulli capientur; sed vendit spem eorum probabilem, quæ actu existit, et est pretio æstimabilis. Ob eandem rationem probabile videtur mutuatorem, qui non jam certo, sed probabiliter tantum erat pecuniam mutuo datam destinaturus ad negotiationem, posse aliquid exigere pro rata illius probabilitatis. Neque dicas, posse igitur exigi etiam ob possibilitatem applicandi pecuniam illam ad negotiationem; nam possibilitas difert a probabilitate: illa non aliud est, quam mera potentia passiva, sive non repugnantia applicationis, seu quid negativum; hæc est fundamentum alicujus spei, quæ si actu existit, est pretio æstimabilis.

571. Q. 3. *Quid in dubio, an mutuarius dederit gratis, necne?*

R. Poterit mutuans datum sibi retinere, si bona fide acceperit, et dubium postea supervenerit; quia melior est conditio possidentis. Secus vero si acceperit cum dubio; quia tunc nequibat inchoare possessionem rei alienæ, maxime cum mutuarius regulariter præsumi debeat dedisse coacte; difficiliter enim homines solent sua gratis elargiri. Ceterum ex lege civili in foro externo qui usuras persolvit non conventus, nequit amplius illas repetere (art. 1830, C. A. 993; C. G. 1905; C. S. 1777; C. P. 1608; C. M. 1718).

Casus: Libanius mercator inveniens egregiam occasionem magnum percipiendi lucrum, si quasdam merces opportune emat et vendat, sed carens necessaria pecunia, sponte offert Paterno 8 pro 100, si aureos sibi mutuo dare velit. Accepta pecunia, Libanius viginti pro mille lucratur. *Quer. An liceat auctarium majus accipere ex mutuo pecuniæ, quando mutuarius lucrum notabile est certo percepturus?*

R. Negant sententia communis, quia nullus titulus huic auctario favet. Sunt tamen qui id non damnant in casu particulari ubi, de certo et notabili emolumento agatur, quia de Jure naturali qui tibi offert medium notabile lucrum percipiendi, illud tecum dividere potest. Deficiente alio titulo, adest saltem libera et plena mutuarii condonatio, qui nulla necessitate, ut supponitur premitur. Ita Kenrick: *consensus* (inquit) *vitium tituli sanat*. Gury, *Casus*, t. 1, n. 905.

572. **Usura mentalis**: Si usura sit *pure mentalis*, nihil restituendum est, cum nihil sit receptum; sed sufficit se poenitere ob malam voluntatem. Si vero usura sit *mentalis*, resolve: 1) Si usura mentalis se habet ex parte utriusque, ita ut mutuans lucrum accipiat tanquam pretium mutui, et mutuarius ut tale etiam persolvat, lucrum restituendum est, nam non adest titulus legitimus retinendi, ut supponimus. 2) Si usura mentalis est ex parte solius mutuarii, quatenus iste dat lucrum uti pretium, et mutuator accipit bona fide ut gratis datum, hic non tenetur restituere ex injusta acceptione, sed tantum ex re accepta, quando noverit mutuarium non gratis præstitisse. 3) Si usura mentalis est ex parte solius mutantis, quatenus mutuarius dederit gratis et mutuans receperit uti pretium, tunc cum noverit ipsum liberaliter donasse, datum retinere potest; sed culpandus ob suam malam conscientiam. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 761.

573. Montes Pietatis: definiri possunt: *Cumulus pecuniarum ad hoc, ut pauperes, dato pignore, ex illis mutuo gratis accipiant ad tempus, quæ sibi sunt necessaria; et ideo pietatis dici solent, cum pium sit pauperum necessitati subvenire.* Aliquando, consentiente S. Sede, aliquod auctarium exigitur: sed non vi mutui ad ditescendum, bene vero ratione expensarum ad alendos ministros aliaque onera sustinenda; et ideo si Mons sit valde dives, nihil est percipiendum. Ita Leo X Bulla *Inter multiplices*, et pluries S. Concilii Congreg. V. Benedictus XIV, *De Syn.* l. x, c. 5; et *Notificatio* LXXIX Liguori, *Opus Mor.*, l. II, n. 765. Ferraris, Vº *Montes Pietatis, Mutuum. Anaclea Juris pontificii*, anno 1859. Lucidi, *De Visitatione Sacrorum Liminum*, t. II, ubi plura. Item Moroni, Vº *Monti di pietà*.

Montes Perusiæ primo (anno 1450) erectos, opera franciscani *Barnabæ*, approbavit Lateranense V sub Leone X (1517); et Tridentinum (Sess. XXII, c. 8, de Ref.) Sed eos Episcoporum curæ ac visitationi commisit. Dicunt aliqui pauperibus tantum ex illis mutuum dari posse, cum ideo tantum sint constituti; sunt tamen qui hanc ponunt exceptionem, nisi Mons adeo abundans sit, ut sine pauperum damno ceteris etiam satisfacere possit. Notandum autem: si mutuum non restituatur suo tempore, pignus sub hasta venditur, ac refecto pretio, quod Monti debetur, reliquum restituatur domino pignoris (si ille inveniri poterit), vel pauperibus, vel cedat eidem etiam Monti si pauper sit. V. Audin, *Storia di Leone X*, vol. II: *I Monti di Pietà*. It. *Acta apud S. Sedem*, t. IV, pag. 27.

Nota: « Avviene (ait Frassinetti, *Compendio*) che alcuno avendo un peculio che non sa negoziare altrimenti, ed anche insufficiente al negozio, s'industria a vivere con piccoli imprestiti che fa ai poveri, i quali frequentemente sono obbligati a domandarli al Monte di Pietà. Riceve egli i pegni che riceverebbe il Monte e si contenta di un lucro minore di quello che esiga il Monte stesso. Per tal modo egli è preferito; e i poveri invece di averne danno, ne hanno vero vantaggio. Il confessore potrebbe vietare questi imprestiti al suo penitente? Osservando che il suo penitente con tal mezzo ha modo di poter vivere, che i poveri ne hanno piuttosto alleviamento, e che d'altra parte, come dice il Lessio, ciò che è lecito al Monte dev'essere lecito per sè anche al privato, non pare che il confessore possa negare l'assoluzione a chi vivesse di tali prestiti. *Se poi tali imprestiti privati fossero proibiti dalla legge civile, potrebbe il confessore dare l'assoluzione ugualmente?* Se il penitente reputasse la legge puramente penale, o in qualunque altro modo si trovasse in buona fede, sarebbe da lasciarvelo, dovendosi prevedere che assai difficilmente si potrebbe persuadere in contrario, e che anche più difficilmente si adatterebbe di rinunciare a quel mezzo di sua sussistenza. »

574. Pactum in mutuo: Pactum in mutuo est usurarium, cum est pretio æstimabile et mutuo intrinsecum; nam tunc onus et gravamen importat. Hinc usurarius est qui mutuatur alteri, ut sibi patrocinetur vel suam domum locet; quia mutuatario onus imponitur, quod a natura mutui non est, et quod ipse uti supponitur, non debet præstare. Non est vero usurarius qui exigit rem jam debitam ex justitia, nempe ut desistat a privata vindicta, ab injusta vexatione; nihil enim novi oneris imponit. Item si exigit quod pecunia non appretiatur, uti est benevolentia, amicitia; modo tamen hac ratione aliquod in pactum non deducatur: secus jam esset debitum et onerosum, ut si in pactum deducatur quod mutuanti aliquod officium conferatur grati animi ergo.

Hinc sub n. 42 damnata est ab Innocentio XI hæc propositio: *Usura non est, dum ultra sortem aliquid exigitur... ex benevolentia et gratitudine debitum; sed solum si exigatur tanquam ex justitia debitum*: ubi notandum est cum Viva, quod damnatio cadit in verba *et gratitudine debitum*; neque enim mutuatarius obligandus est ad satisfaciendum hoc vel illo modo obligationi gratitudinis, cum possit aliis modis; ideoque onus imponitur. Attamen per hoc non est prohibitum benevolentiam expectare: etenim ex quolibet beneficio ea ex sui natura sequitur: ita ferme docet et argumentatur Angelicus (2, 2, q. 78, a. 2). V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 779.

575. Q. 1. *Mutuanti licetne aliquid supra sortem exigere, si obliget se ad sortem brevi non repetendam?*

R. Communiter negant; quia hoc est intrinsece inhærens mutuo; idque videtur declarasse Alexander VII damnando hanc sub n. 42 propositionem: *Licetum est mutuanti aliquid ultra sortem exigere, si se obliget ad non repetendam sortem usque ad certum tempus*. Attamen non videtur aliqua probabilitate donari sententia Sporer, Medinae et Henriquez, qui docent licere aliquid supra sortem exigere pro obligatione de non repetenda sorte, nisi post *multum tempus*, v. g., post tres vel quatuor annos. Ajunt enim: etsi in mutuo sit jam per se obligatio illa expectandi restitutionem sortis per aliquod temporis spatium, non est tamen obligatio eam expectandi per *multum tempus*. Addunt: cum mutuans suscepit in se obligationem expectandi sortis restitutionem per tempus extraordinarium, et ideo aliquid accipit supra sortem, non accipit ratione commoditatis, qua privatur; sed ratione oneris peculiaris et extra ordinem, quod est pretio æstimabile. Liguori, *Opus Mor.* l. iii, nn. 767, 774.

Propositio autem damnata ab Alexandro VII per verba generalia, quibus concipitur, complectitur expectationem temporis cujuscunque, etiam illam, quæ mutuo intrinseca est: unde potest explicari; non enim dicit *usque ad longum tempus*; sed *usque ad certum tempus*.

576. Q. 2. *Quid de pacto, ut restituatur res mutuata in eadem specie et qualitate, si ea augenda sit vel minuenda tempore restitutionis?*

R. Si dubium est, utrum res tempore restitutionis augenda sit, an minuenda, licitum erit pactum, quia in tali dubio æqualis est contrahentium conditio, ac induit naturam sortis. Si certo prævidetur tempore restitutionis plurius esse valitura, dicimus mutuatorem pacisci non posse, ut restitutio fiat in eadem qualitate, tempore quo plurius est valitura: non enim servaretur æqualitas; de facto enim plus tribueret mutuatarius. Quod si prudenter prævideatur tempore restitutionis valitura minoris, poterit mutuator pacisci de majori mensura sibi restituenda, quanta sufficiat ad seipsum servandum indemnem, nisi decrevisset illam servare usque ad tempus, quo prævidet minoris valituram, quod supponi vix potest. Juerit tamen referre quæ a lege civili sancita sunt circa mutui restitutionem, maxime pro casu quo nullum fuerit initum pactum inter contrahentes: quæ quidem communiter admittunt etiam in conscientia, cum æquitati sint consona, et statuta sint ad publicum bonum. Vel igitur mutuo datae sunt virgæ metallicæ aut aliæ res fungibiles a pecunia distinctæ, ut vinum, triticum; vel ipsa pecunia.

Si 1, sive res pretio crescant sive decrescant, non est restituendum, nisi tantundem ejusdem quantitatis et qualitatis; nam in his rebus plus entitas physica attenditur, quam valor earum extrinsecus: unde reddi debet una libra butyri pro una libra butyri, nulla habita ratione, quod pretium variatum sit; si tamen adhuc res sit in commercio. (Vi ho pre-

stato 100 bottiglie di vino di Bordò; siete obbligato di restituirmi 100 bottiglie di vino di Bordò; vi ho prestato 100 misure di frumento, siete tenuto di restituirmi la stessa quantità di frumento, e della qualità di quello che vi ho consegnato). — Quod si rem in natura non habeat mutuatarius, tenetur solvere illius valorem, habita ratione temporis et loci, ubi juxta conventionem restituenda erat res mutuata: et si conventio nulla sit inita, solutio fit juxta valorem, qui obtinebat eo in loco ac eo tempore, quo res fuit mutuo data. (Per es.; Sempronio mutuò a Cajo 100 bottiglie di vino di Marsala, ch'erasi obbligato di restituire a Parigi fra sei mesi. Se trascorso questo termine Cajo non è in potere di restituirle, deve il valore delle 200 bottiglie giusta il valore che avevano a Parigi all'epoca della restituzione). — Si 2, satis est, ut idem valor extrinsecus detur, etsi moneta tradita interim creverit, vel decreverit; nam ubi de pecunia numerata agitur, magis valor extrinsecus attenditur, quam entitas physica; et revera objectum contractus non est ipsa aurea moneta ut talis, sed ejus valor: hinc illud, *in pecunia non corpora quis cogitat, sed quantitatem*. Per esempio: Voi mi avete prestato 10 monete d'oro da 20 franchi, il che forma una somma di 200 franchi: in appresso una legge attribuisce a queste monete il valore di 22 franchi. Sarò io obbligato a restituirvi le dieci monete che m'avete consegnate? no (intellige, praelusa conventionem): sono obbligato soltanto di restituirvi una somma di franchi 200, perchè non le specie monetate, ma il valore che esse rappresentano, forma la materia del prestito.

« Vi ho impresato in addietro lire 100 di Milano; posso io ora pretendere in coscienza, che me li restituiate in tariffa, secondo il prescritto e la riduzione della odierna legge civile? Il ragguaglio legale porterebbe per lire 100 di Milano lire 76 e cent. 75 di Piemonte (quando nel corso ordinario bastano franchi 67, e cent. 69); Decr. Camerale 22 marzo 1826. R. La determinazione del valore delle monete essendo d'interesse pubblico, la legge civile ha il diritto di stabilirla; e però, secondo i più, in rigore ben io posso con coscienza appellare alla tariffa vigente, quando non vi sia stato patto in contrario nè frode. » Excipitur tamen casus, quo sint mutuo dati nummi aurei vel argentei, et conventum sit de aliis in eadem specie et quantitate reddendis: tunc conventio servanda est; quod si haberi nequeat vel sint extra usum, vel intrinsecus eorum valor fuerit immutatus, tunc tantundem erit dandum juxta bonitatem insitam nummis quo tempore fuerunt dati. Unde si mutuo data sint 10 ducata argentea talis anni, 10 ducata argentea talis anni reddenda sunt, si talis fuerit conventio (art. 1821; C. A. 985; C. G. 1821; C. S. 1767; C. P. 1980; C. M. 1711; C. T. 1014).

577. Charta-moneta: Nummus papiraceus (vulgo, *carta-moneta*), tenet locum veræ monetæ, hodie ferme ubique (sic lege civili 1 mai 1866 præscribente), quæcunque sit ejus qualitas, sive ænea, sive argentea sive aurea: unde quodecunque mutuum in eo potest restitui, non obstante contraria stipulatione. Sane cum hæc carta causa supremæ ac publicæ utilitatis excogitata sit, si cuiquam fas esset illam refutare, non satis bono reipublicæ esset provisum. Unde illam exhibens illud Plauti usurpare potest: *agite, inspicite, aurum est*; sed etiam quisque facile potest respondere: *profecto aurum est, sed comicum*. (V. Carrière. *De Contractibus*, n. 407). Si quis vere vult, ut restitutio in auro proprie dicto (si mutuo aurum dedit) fiat, id unum suggerunt, ut stipulatio sit, quod restituantur tot uncie auri; vel ut restitutio fiat in extera regione, ubi nummus papiraceus nullum habet valorem; vel etiam statui potest, ut si solutio fiat in nummis papiraceis, aliquid amplius solvatur, habita

ratione damni. Ceterum tribunalia non unum sentiunt in hac definienda controversia; vid. *Giornale delle leggi* anno 1872, pag. 95, et 378, ecc.

Qui chartas nummarias currenti pretio emerit et easdem postea vendiderit lucrum faciendo, non lucratur contra justitiam (item dicendum, si cum auro ipsas permutet et lucretur); si absit fraus et monopolium, sed ratio habeatur communis aestimationis (*al bollettino della Borsa*). Valor enim illarum modo augetur modo decrescit, ut merces ordinariæ, et syngraphæ Status, vel saltem ut chirographa periculosa in platea publice exposita. Ita Bouvier, *De Contractibus*, a. 2.

578. * Juverit referre responsum S. Pœnitentiariæ 21 jan. 1873 ad quæstionem: « Titius anno 1860 cum nondum gubernium papyraceæ pecuniæ coactivum usum dedisset, per syngrapham fœneratus est Sempronio centum et viginti aureos vulgo *marenghi*, his conditionibus datis et acceptatis:

1) Il capitale dovrà essere restituito nelle effettive specialità di 120 effettivi pezzi da 20 franchi di giusto peso e titolo, escluso ogni altro surrogato al denaro sonante; cioè effetti pubblici commerciabili d'ogni maniera, cedole di Banco, carta monetata qualsiasi, ed ogni altro rappresentativo di denaro, comunque fosse altrimenti stabilito per legge, rinunciando fin d'ora il debitore alla facoltà che dalla legge gli venisse concesso. — 2) Se in ogni caso, anche ad onta del patto così espresso venisse il debitore autorizzato dalla legge a pagare con rappresentativi di denaro, e fosse perciò il creditore obbligato alla corrispondente accettazione, lo stesso debitore si obbliga di corrispondere l'importo di detta somma non già al valor nominale; ma in quantità che sia sufficiente, mediante il cambio in commercio, a realizzare la preaccennata somma di effettivi 120 pezzi da 20 franchi, ed ogni relativo interesse, questo pure in valuta sonante.

His pactis, eorundem ad tramitem usque ad hanc diem Sempronius fœnus dedit; sed nunc ad reddendam dictam sortem a Titio compulsus detrectat stare conventis; scilicet neque vult auream solvere pecuniam neque super papyraceam addere quantum in præsens requiritur ut aureæ juxta differentiam vulgo *aggio* æquiparetur; hanc in medium rationem afferens, quod lex civilis decernendo chartaceam pecuniam pro metallica ab omnibus accipiendam, declaravit insuper irritum omnino pactum antecedens de restitutione summæ capitalis, et solutione fœnoris in metallicis, et non in chartaceis nummis faciendi. En art. civilis legis latæ Florentiæ 1 mai. 1866: *I biglietti della banca saranno dati e ricevuti come danaro contante pel loro valore nominale dei pagamenti effettuali nello Stato tanto tra l'erario pubblico ed i privati, società e corpi morali d'ogni natura, per qualsiasi titolo, ed anche in conto e saldo di tributi o prestiti, quanto tra privati o società e corpi morali, d'ogni natura tra loro vicendevolmente, nonostante qualunque contraria disposizione di legge, o patto convenzionale* (art. 3).

Ad animarum directionem quæritur: 1) Ac simplex conditio adjecta in chirographo de restitutione non aliter quam in sonanti pecunia facienda, vim suam amittat etiam in foro conscientiæ per subsequentem legem civilem illam irritantem? et quatenus affirmative. 2) An Sempronius hoc in casu, idest propter speciales conditiones ut supra stipulatas, tuto se possit etiam in foro interno conformare huic sibi perutili legi civili, quando hæc, etiam his in adjunctis, in foro externo illi suffragasset?

S. Pœnitentiaria mature consideratis propositis dubiis, respondet: *Ad 1, regulariter affirmative, nisi peculiare obstant circumstantie, super qui-*

bus recurrendum erit in casibus particularibus, iisdem diligenter expositis. Ad 2, attenta qualitate pactorum, nec non attento tenore legis de qua in casu, negative. »

Ex qua responsione hæc corollaria deducunt *Acta S. Sedis* t. vii: — 1) Pacta in genere adjecta contractui de restitutione facienda in sonante pecunia, regulariter vim suam amittunt etiam in conscientia per legem civilem ea pacta irritantem, ob publicum societatis bonum (excipe nisi evidenter constet legem esse injustam et bonum publicum esse vacuum nomen: quod non est supponendum) — 2) Ex hoc tamen non videtur sequi solum semper esse debitorem a compensatione facienda ereditori in eo quod minus reapse dat. Quamvis enim lex statuatur chartaceam monetam (aureæ nostræ ætatis inventum) ejusdem esse valoris ac moneta aurea vel argentea; cum tamen ejus valor non possit esse nisi representatio monetæ realis, subintrat liberum hominum commercium, quod exigit ut servetur contractus æqualitas inter datum et acceptum; per hoc autem publica justitia quæ tibi facultatem facit restituendi chartaceam pecuniam non læditur, cum illam non recusem. Chartam non recuso, ut legem servem; ad pactum compensationis appello, ut habeam totum quod mihi debetur juxta communem æstimationem, quæ quidem est tota regula commerciorum. — 3) Ut pacta de quibus agimus abrogata per legem civilem censeantur, necessarium est ut clare sub verbis legis demonstrantur comprehensa; verba generalia pacta abrogantia non sufficiunt, si pacta indole sua ita sint inita ut verba generica abrogationis fugiant: quod evenit in casu de quo supra. Et huic videtur conformis sententia tribunalis appellationis Maceratæ 21 mai. 1872 (*V. Giornale delle leggi*, anno 1872) *.

579. Usuræ usurarum: (Usura usurarum in jure dicitur etiam *usura composita*: et suo nomine *anatocismus*, a græco *ana*, supra, et *to-cos*, usura). Prohibitæ sunt *usuræ usurarum*: nempe *usura debita*, si non solvantur, non ideo ex se induunt naturam sortis, ut istæ *usura* et alias *usuras* producant. Neque suffragatur pactum, si quod initum sit; hoc enim lucrum communiter uti turpe habetur, cum repugnet dari accessionis accessio. Excipiunt: — 1) Si *usura* revera naturam sortis sumant: ut est si priori aliud debitum substituatur specie diversum. « Se Sempronia creditrice verso Mevio di franchi 3,000 di capitale e di 300 d'interessi, si sostituise in dote questa somma di 3,000, il debitore non più della somma di 3,000 cogli interessi di 300, ma di una dote di 3,300 dee gli interessi. » Vel si persona debitoris aut creditoris mutetur. « Per esempio: Se io dovendo a Tizio la somma capitale di Franchi 1,200, cedessi un mio credito verso Cajo di 1,000 di capitale, e 200 di interessi. Se Cajo rendesi moroso al pagamento, dovrà pagare gli interessi di tutta la somma. » — 2) Si agatur de pensionibus (vulgo, *rendite seadute*), quæ debita sint inquilinis et conductoribus; vel de fructibus (*frutti maturati*) debitis causa census aut vitalitii: *usuras* enim producant a die judicialis postulationis aut factæ conventionis; tunc enim non considerantur ut quid accessorii, sed censentur induere naturam debiti principalis — 3) Si agatur de aliquo tertio, qui alicui creditori, debitoris ipsius nomine, *usuras* aut debitos fructus pependerit. « Tizio si rende fidejussore per il prezzo di fitto di una casa fatta da Mevio verso il proprietario Cajo; Mevio rendendosi tardivo nel pagamento, Tizio fidejussore è costretto a pagare a di lui scarico. Nella restituzione che Mevio deve fare, si devono calcolare gli interessi del prezzo del fitto dal giorno del fatto pagamento. » *Cod. spiegato.* » Tales exceptiones a

lege civili inductas, admittunt etiam in conscientia, quia æquitati sunt consonæ. Attamen lex civilis non obtineret in conscientia, si permitteret cuique usuras usurarum pacisci et exigere pro libitu.

(Q) Pag. 340.

580. Donationum reductio: « Per determinare la riduzione, si forma una massa di tutti i beni del testatore al tempo della morte, detrandone i debiti. Si riuniscono quindi fittiziamente i beni di cui è stato disposto a titolo di donazione; quanto ai beni mobili, secondo il loro valore al tempo delle donazioni, e quanto ai beni immobili, secondo il loro stato al tempo delle donazioni, e il loro valore al tempo della morte del donatore; e sull'asse così formato si calcola quale sia la porzione di cui il testatore ha potuto disporre, etc. (art. 822). Porro ante donationes inter vivos reducendæ sunt donationes causa mortis, nempe legata seu testamentariæ dispositiones: quæ legata testamentaria nulla sunt, si pars disponibilis a donationibus inter vivos tota consumpta sit. Si vero non est tota consumpta, etiam computatis illis donationibus, tunc omnia legata æque reducuntur, nulla omnino habita ratione temporis prioritatis nisi testator ipse prælationem voluerit pro aliqua liberalitate (art. 825). Computatio autem hæreditatis fit, deductis debitis; nam bona non intelliguntur nisi deducto æro alieno.

Exemplum: Antonius donavit inter vivos Titio libellas 24 m. et Sempronio 20 m. et tota substantia defuncti Antonii est libellarum 19 m.; debita 3 m.; in testamento autem legavit Cajo 4 m.; et duos habet filios. En quomodo determinanda est legitima:

1 ^a donatio inter vivos facta Titio	L. 24,000
2 ^a donatio inter vivos facta Sempronio	" 20,000
Substantia quæ reliquit defunctus testator	" 19,000
	L. 63,000
Deducenda sunt debita	" 3,000
Habebimus in massa	L. 60,000

Cum porro Antonius duos filios reliquerit, nonnisi de medietate substantiæ disponere poterat; ideo tantum de libellis 30 m., cum aliæ 30 m. debeantur filiis inter ipsos dividendæ. Cedit ergo legatum testamenti; et deducendæ sunt etiam donationes inter vivos, hoc modo. Substantia Antonii quæ est libell. 19 m. deductis debitis, erit libell. 16 m. Ideo donationes ita reducendæ sunt, ut legitima filiorum consequatur alias libellas 14 m.; sicque habebimus summam 30 m. Hæc autem reductio ex art. 1093 fit incipiendo ab ultima donatione, ideo reducenda est donatio Sempronii facta, qui propterea debet restituere libellas 14 m. Ubi autem reductio fieri debeat super rem immobilem, si de facile obtineri nequeat, legatarius potest totam retinere solvendo legitimariis portionem ipsis debitam, si res non superet quartam partem illius quod sibi debitum est (art. 826).

Si vero debita superent valorem bonorum, tunc hæredes cum beneficio inventarii totam substantiam creditoribus relinquendo, possunt lucrari de donationibus petendo reductionem (de iis enim creditores participare nequeunt ex art. 1092). Ita in allato exemplo. Si hæreditas sit libellarum 19 m.; et debita 20 m. creditores obtinebunt libellas 19 m. et amittent mille libellas proprii crediti. Sed legitimarii petere possunt

reductionem donationum: 1^a donatio libell. 24,000; 2^a donatio 20 m.; habemus libellas 44 m. erit legitima 22 m.; igitur filii petere possunt 20 m. a primo, et 2 m. a secondo donatario.

(R) Pag. 379.

581. Ludere precibus: Non est illicitum, seclusa speciali prohibitione, ludere precibus sacris applicandis pro victore; quia malum quidem est adhibere spiritualia propter profana: non vero adhibere profana propter spiritualia, prout probat bonorum usus; esset enim potius se obligare sub conditione ludi. Si tamen unus luderet pecunia, alter precibus, hoc utique esset simonia, si id habeatur uti pretium proprie dictum. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 882.

Cogere ad ludendum: si cogens ad ludendum propria peritia alterum valde superabat, non potest retinere quod lucratus est; nam æquale non fuit periculum neque spes, sed tenetur illud restituere saltem juxta mensuram peritiæ, qua alteri præcellebat. Si valde non superabat adversarium, probabilius docent cogentem posse, per se loquendo, retinere lucrum a tali ludo reportatum; non enim coactio aut ludus, sed potius casus et diligentia cogentis fuit causa damni. Sane si cogens perderet, teneretur solvere, et alter posset solutum retinere; ergo a pari poterit retinere, si vincit. Si tamen metum passus petat restitutionem, illum incutiens restituere tenetur lucratum; nam metum passus potest pro suo arbitrio contractus rescissionem postulare. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, num. 880.

582. Sortitio privata (riffa, lotteria): « Le lotterie (ad rem Frassinetti), per sè sono lecite, purchè non v' intervengono frodi o non siavi eccesso nel lucro. Quando però sieno a favore di cause pie, si permette un lucro anche maggiore del giusto (*Gury*, t. I, n. 943). Infatti quando sieno a pro di qualche opera di beneficenza o di religione hanno piuttosto ragion di sussidio limosiniero che di contratto, la qual cosa si sa da chiunque ci prende parte. Dove la legge regola le lotterie devono farsi giusta il prescritto della medesima; tuttavia potendosi credere che la legge su questa materia sia soltanto penale, quando si trovano penitenti, che tengano tali lotterie, anche a proprio vantaggio, i quali come si prevede non potrebbero indursi a credere che tali leggi civili possano obbligare in coscienza, il confessore dovrà lasciarli in buona fede. »

Quoad has sortitiones en legis civilis determinatio 10 febr. 1855: (art. 1): *È vietata ogni sorta di lotteria, qualunque denominazione le sia data.... il regio lotto è per ora provvisoriamente mantenuto.* (Art. 2): *Sono eccettuate dalla proibizione le lotterie di oggetti mobili donati senza verun compenso dal proprietario ed aventi per unico scopo opere di pubblica beneficenza, nelle quali opere totalmente s'impieghi il ricavo brutto della lotteria. Queste lotterie dovranno essere dal governo specialmente autorizzate, e saranno rette da un regolamento da farsi per decreto reale. Puniuntur autem inobedientes multa pecuniaria, proventuum confiscatione, et aliquando etiam carcere; provideant ergo illi quorum interest. Vide etiam Reg. Decretum 4 martii 1856.*

583. Lotto: Quoad sortitionem publicam (vulgo regio lotto), vide Petitti, *Del giuoco del lotto considerato ne' suoi effetti morali, politici ed economici*, Torino 1853. En hujus operis capita: *Il Monte di Pietà; La vigilia dell'estrazione; Il banco del giuoco; La sera della chiusa; L'estrazione; La vincita; Il giuocatore deluso; La famiglia del giuocatore; Il*

giuocatore in carcere... allo spedale... al manicomio; Il giuocatore suicida. « Segno della più severa avvertenza (ait cap. viii) è il contegno tenuto dai sommi Pontefici riguardo al lotto.... Custodi della morale evangelica, le decisioni loro su di essa fondate hanno per tale rispetto un ben maggior peso; perocchè *debbono a giusto titolo servir di norma ad ogni Stato che professi la cattolica credenza.* La Chiesa romana fu mai sempre molto sollecita nell'indirizzare co' più savi insegnamenti i popoli che ne dipendono, ai principii della morale cristiana, e le sue direzioni meritano a buon diritto quel rispetto e *adesione*, che competono al Vicario di Cristo quaggiù. »

Et Diarium l'*Armonia* an. 1853, n. 63: « I sommi Pontefici, non sì tosto cominciò a dilatarsi il giuoco del lotto nel secolo XV e XVI, che lo proibirono ne' loro Stati ut Alexander VII, Innocentius XI, XII, Clemens XI et maxime Benedictus XIII). Ma vedendo che l'ardore del giuoco invece di spegnersi s'inflammava e che i giuocatori correvano agli Stati vicini, in cui era aperto il giuoco; e che parecchi milioni uscivano perciò dallo Stato senza alcun compenso ed irreparabilmente; che la proibizione non serviva che ad aumentar la colpa, revocarono le loro proibizioni » (uti Innocentius XIII, Clemens X et XII). Item habet an. 1863, n. 22: *Il Governo pontificio ed il giuoco del lotto*: « Volendo riparare a' danni materiali, dopo aver riparato gli spirituali, vollero restituire al popolo con una mano ciò che ne ricevevano col giuoco dall'altra. Quindi decretarono, che tutto il prodotto, fino ad un bajocco, fosse distribuito in elemosina. Per tal modo, più da padri che da principi, accondiscendono alla cieca frenesia del popolo, che ad ogni costo vuole riempiere gli scrigni del fisco, tornandogli a restituire ciò che pazzamente volle dare. Ma, e non sarebbe meglio non fomentare questa frenesia del popolo, ed abolire il giuoco? — Certo che sì; chi ne dubita? Ma per ciò fare bisogna, o che il popolo non esca più dallo Stato a giuocare, qualora il Pontefice abolisse il giuoco; ovvero che i principi, limitrofi particolarmente, aboliscano anch'essi il giuoco. Ora, nè l'uno nè l'altro sta nelle mani del Pontefice. Tocca a' detrattori del governo pontificio o l'uno, o l'altro. »

In Libro, *Memorie di religione, di morale e di letteratura* (vol. v, p. 35) legitur. « E ben difficile il vincere; indovinate nei novanta numeri del lotto quanti *ambi* ci sono; quattromila e cinque. Il vostro ambo pariglia contro quattromila e quattro; se in un'urna vi fossero quattromila palle nere ed una sola bianca, sperereste voi che mossa l'urna si estraesse la bianca? Che diremo poi dei *terni*, che sono centodiciassettemila o quattrocentottanta? Che delle *quaderne*, che sono due milioni cinquecentocinquantacinquemila e centonovanta? Che delle *cinquine*, che sono quarantatrè milioni, novecentoquarantanovemila e dugentosessant'otto? » V. Terquem, *Nouveau Manuel complet o Algèbre*, Paris, ubi hæc sortitio damnatur ut immoralis, irreligiosa, antisocialis, impolitica, etc. Moroni, V^o *Lotto*.

(S) Pag. 362.

584. Habes hic ipsius verbis legis *servitutes legales*, quæ respiciunt privatorum utilitatem, quæque magis in usu sunt:

Situazione dei luoghi: « Art. 536. I fondi inferiori sono soggetti a ricevere le acque che dai più elevati scolano naturalmente, senza che vi sia concorsa l'opera dell'uomo. — Il proprietario del fondo inferiore non può in alcun modo impedire questo scolo. — Il proprietario

del fondo superiore non può fare alcuna cosa che renda più gravosa la servitù del fondo inferiore.

537. Se le sponde o gli argini che erano in un fondo e servivano di ritegno alle acque, siano stati distrutti od atterrati, o si tratti di ripari che la variazione del corso delle acque renda necessari, ed il proprietario del fondo stesso non voglia ripararli, ristabilirli o costruirli, possono i proprietari danneggiati o che ne fossero in grave pericolo, farvi a proprie spese le occorrenti riparazioni o costruzioni. Devono però le opere eseguirsi in modo che il proprietario del fondo non ne patisca danno, premessa l'autorizzazione giudiziaria, sentiti gli interessati ed osservati i regolamenti speciali sulle acque.

538. Lo stesso ha luogo quando si tratti di togliere un ingombro formatosi in un fondo, o in un fosso, rivo, scolatoio od altro alveo per materie in essi impigliate, sicchè le acque danneggino o possono danneggiare i fondi vicini.

539. Tutti i proprietari ai quali è utile la conservazione delle sponde e degli argini, o la rimozione degli ingombri accennati nei due precedenti articoli, potranno essere chiamati ed obbligati a contribuire alla spesa in proporzione del vantaggio che ciascuno ne ricava, salvo in tutti i casi il risarcimento dei danni e delle spese verso chi avesse dato luogo alla distruzione degli argini od alla formazione degli ingombri anzidetti.

540. Chi ha una sorgente nel suo fondo può usarne a piacimento, salvo il diritto che avesse acquistato il proprietario del fondo inferiore in forza di un titolo o della prescrizione.

541. La prescrizione in questo caso non si compie che col possesso di trent'anni, da computarsi dal giorno in cui il proprietario del fondo inferiore ha fatto e terminato nel fondo superiore opere visibili e permanenti, destinate a facilitare il declivio ed il corso delle acque nel proprio fondo, e che abbiano servito all'uopo.

542. Il proprietario della sorgente non può deviarne il corso quando la medesima somministri agli abitanti di un comune o di una frazione di esso l'acqua che è loro necessaria: ma se gli abitanti non ne hanno acquistato l'uso o non l'hanno in forza di prescrizione, il proprietario ha diritto ad indennità.

542. Quello il cui fondo costeggia un'acqua che corre naturalmente e senza opere manufatte, tranne quella dichiarata demaniale dall'articolo 427, o sulla quale altri abbia diritto, può, mentre trascorre, farne uso per la irrigazione dei suoi fondi o per l'esercizio delle sue industrie, a condizione però di restituirne le colature e gli avanzi al corso ordinario — Quello il cui fondo è attraversato da questa acqua, può anche usarne nello intervallo in cui essa vi trascorre, ma coll'obbligo di restituirla al corso ordinario mentre esce da'suoi terreni.

544. Sorgendo controversia fra i proprietari a cui l'acqua può essere utile, l'autorità giudiziaria deve conciliare l'interesse dell'agricoltura e della industria coi riguardi dovuti alla proprietà; ed in tutti i casi devono essere osservati i regolamenti particolari e locali sul corso e sull'uso delle acque.

545. Qualunque proprietario o possessore d'acqua può servirsene a suo piacimento od anche disporne a favore d'altri, ove non osti un titolo o la prescrizione; ma dopo essersene servito non può divertirla in modo, che si disperdono in danno di altri fondi, a cui potessero profittare senza cagionare rigurgiti od altro pregiudizio agli utenti superiori, e mediante equo compenso da pagarsi da chi vorrà profittarne,

ove si tratti di sorgente o di altra acqua spettante al proprietario del fondo superiore. »

Muri, Edifici, Fossi comuni: « 546. Ogni muro che serve di divisione tra edifici sino alla sua sommità, e in caso di altezze ineguali sino al punto in cui uno degli edifici comincia ad essere più alto, ed altresì ogni muro che serve di divisione tra cortili, giardini ed anche tra recinti ne'campi, si presume comune, se non vi è titolo o segno in contrario.

547. La proprietà del muro divisorio tra cortili, giardini, orti o campi è determinata dal piovente di esso muro ed in ragione del piovente medesimo. — Se gli sporti, quali sono le mensole, i cornicioni e simili, e i vani che si addentrano oltre la metà della grossezza del muro, appaiono costrutti con esso, si presume che il muro sia di quel proprietario dalla cui parte si presentano, ancorchè vi sia soltanto qualcuno di tali segni. — Se poi uno o più di essi sono da una parte, ed uno o più dalla parte opposta, il muro è riputato comune: in ogni caso la positura del piovente prevale a tutti gli altri indizi.

548. Le riparazioni e le ricostruzioni necessarie del muro comune sono a carico di tutti quelli che vi hanno diritto, ed in proporzione del diritto di ciascuno.

549. Qualunque comproprietario di un muro comune può tuttavia esimersi dall'obbligo di contribuire alle spese delle riparazioni e ricostruzioni, rinunziando al diritto di comunicazione, purchè il muro comune non sostenga un edificio di sua spettanza. — La rinunzia però non libera il rinunziante dall'obbligo delle riparazioni e ricostruzioni a cui avesse dato causa col fatto proprio.

550. Il proprietario che vuole atterrare un edificio sostenuto da un muro comune, può rinunziare alla comunione di questo, ma deve per la prima volta farvi le riparazioni e le opere che la demolizione rende necessarie per evitare ogni danno al vicino.

551. Ogni comproprietario può fabbricare appoggiando le sue costruzioni al muro comune, ed immettere travi e travicelli per la grossezza del medesimo, in guisa però che dall'altra parte restino ancora cinque centimetri, salvo il diritto nell'altro comproprietario di far accorcicare la trave fino alla metà del muro, nel caso in cui egli volesse collocare una trave nello stesso luogo, aprirvi un incavo od appoggiarvi un camino.

552. Parimente ogni comproprietario di un muro comune può attraversarlo per intero con chiavi e capi-chiavi, e collocare bolzoni all'opposto lato per guarentigia della sua fabbrica, osservando però la distanza di cinque centimetri dalla superficie esterna del muro verso il vicino, e facendo le opere necessarie per non recar danno alla solidità del muro comune, salvo il risarcimento dei danni temporanei provenienti dal collocamento delle chiavi e dei capi-chiavi e bolzoni.

553. Ogni comproprietario può alzare il muro comune, ma sono a suo carico le spese dell'alzamento, le riparazioni pel mantenimento dell'alzata superiore al muro comune e le opere occorrenti per sostenere il maggior peso derivante dall'alzamento, in modo che il muro riesca egualmente solido.

554. Se il muro comune non è atto a sostenere l'alzamento, chi vuole alzare, è tenuto a farlo ricostruire per intero a sue spese e sul proprio suolo quanto alla maggiore grossezza. — In questo caso e in quello espresso nel precedente articolo egli è inoltre tenuto a risarcire il vi-

cino dei danni che pel fatto anche temporaneo dell'alzamento o della nuova costruzione avesse a soffrire.

555. Il vicino che non ha contribuito all'alzamento, può acquistarne la comunione, pagando la metà di quanto ha costato e il valore della metà del suolo che fosse stato occupato per l'eccedente grossezza.

556. Il proprietario di un fondo contiguo al muro ha pure la facoltà di renderlo comune in tutto od in parte, purchè lo faccia per tutta l'estensione della sua proprietà, pagando al proprietario del muro la metà dell'intero valore, o la metà del valore di quella parte che vuol rendere comune e la metà del suolo sopra cui il muro è costruito, ed eseguendo altresì le opere che occorressero per non danneggiare il vicino. — Questa disposizione non si applica agli edifizi destinati all'uso pubblico.

557. Uno dei vicini non può fare alcun incavo nel muro comune, nè applicarvi od appoggiarvi alcuna nuova opera senza il consenso dell'altro, e, in caso di rifiuto, senza aver fatto determinare dai periti i mezzi necessari, affinchè l'opera non riesca di danno ai diritti dell'altro.

558. Non si può ammucchiare contro un muro comune letame, legnami, terra od altre materie, senza prendere le precauzioni necessarie affinchè tali mucchi non possano nuocere con l'umidità, o con la spinta, o con la soverchia elevazione, od in qualunque altro modo.

559. Ciascuno può costringere il vicino a contribuire alle spese di costruzione o di riparazione dei muri di cinta che separano le rispettive case, i cortili e i giardini situati nelle città e nei sobborghi. L'altezza di essi sarà determinata secondo i regolamenti particolari, ed in mancanza di questi o di una convenzione, ogni muro di cinta o divisorio tra vicini da costruirsi in avvenire a spese comuni sarà dell'altezza di tre metri.

560. Nel caso in cui nelle città o nei sobborghi un muro sia divisorio di due fondi l'uno superiore, l'altro inferiore, il proprietario del fondo superiore dovrà sopportare per intero le spese di costruzione e di riparazione del muro sino all'altezza del proprio suolo; la parte del muro che sorge dal suolo del fondo superiore sino all'altezza precedente, sarà costrutta e riparata a spese comuni.

561. Nei casi espressi nei due articoli precedenti, il vicino che non vuol contribuire alle spese di costruzione o riparazione del muro di cinta o divisorio, se ne può esimere cedendo la metà del terreno su cui il muro di separazione deve essere costruito, e rinunciando al diritto di comunione, salva la disposizione dell'art. 556.

562. Quando i diversi piani di una casa appartengono a più proprietari, e i titoli di proprietà non provvedono circa le riparazioni e ricostruzioni, queste devono farsi nel modo che segue: — I muri maestri e i tetti sono a carico di tutti i proprietari in proporzione del valore del piano che appartiene a ciascuno. Lo stesso ha luogo per gli anditi, le porte, i pozzi, le cisterne, gli acquedotti e le altre cose comuni a tutti i proprietari: le latrine però sono a carico comune in proporzione del numero delle aperture d'immissione. Il proprietario di ciascun piano o porzione di esso fa e mantiene il pavimento su cui cammina, le volte, i solai e i soffitti che coprono i luoghi di sua proprietà. — Le scale sono costrutte e mantenute dai proprietari dei diversi piani a cui servono, in ragione del valore di ciascun piano. — Si considerano come piani di una casa le cantine, i palehi morti e le soffitte o camere a tetto.

563. Le norme stabilite per la contribuzione della spesa di ripara-

zione o ricostruzione dei tetti di una casa appartenente a più proprietari si osservano anche nei casi di riparazione dei lastrici così detti solari. — Ove l'uso dei medesimi non sia comune a tutti i proprietari della casa, quelli che hanno l'uso esclusivo di uno o più lastrici solari, per ragion del calpestio, sono tenuti a contribuire per una quarta parte della spesa delle riparazioni o ricostruzioni, e le altre tre quarte parti saranno a carico di essi e degli altri proprietari della casa, nella proporzione stabilita dall'articolo precedente, salve le particolari stipulazioni.

564. Il proprietario dell'ultimo piano di una casa non può, senza il consenso dei proprietari degli altri piani, alzare nuovi piani o nuove fabbriche, eccettuate quelle costituenti parapetto di lastrici solari, qualora possa derivarne danno al valore della proprietà degli altri.

565. Tutti i fossi tra due fondi si presumono comuni se non vi è titolo o segno in contrario, e sono mantenuti a comuni spese.

566. È segno che il fosso non è comune, se si trovi da una sola parte del medesimo il getto della terra o lo spurgo ammucchiato da tre anni. — Il fosso si presume di proprietà esclusiva di quello dalla cui parte è il getto della terra o lo spurgo così ammucchiato.

567. È segno che il fosso non è comune, quando serve agli scoli dalle terre di un solo proprietario.

568. Ogni siepe tra due fondi è riputata comune ed è mantenuta a spese comuni, eccettochè un solo fondo sia cinto, o vi sia termine di confine o prova in contrario.

569. Gli alberi sorgenti nella siepe comune sono comuni, e ciascuno dei due proprietari può chiedere che siano atterrati. — Gli alberi sorgenti sulla linea di confine tra due proprietà si reputano comuni, quando non vi sia titolo o prova in contrario. — Gli alberi che servono di limite non possono tagliarsi, se non di comune consenso o dopo che l'autorità giudiziaria abbia riconosciuta la necessità o la convenienza del taglio.

Distanze: « Art. 570. Chi vuol fabbricare una casa, od un muro anche solo di cinta, può farlo sul confine della sua proprietà, salva sempre la facoltà al vicino di rendere il muro comune a norma dell'articolo 556.

571. Quand'anche non si fabbrichi sul confine, se non si lascia la distanza almeno di un metro e mezzo, il vicino può chiedere la comunione del muro e fabbricare sin contro il medesimo pagando, oltre il valore della metà del muro, il valore del suolo che verrebbe da lui occupato, salvo che il proprietario del suolo preferisca di estendere contemporaneamente il suo edificio sino al confine. — Non volendo il vicino profittare di tale facoltà, deve fabbricare in modo che vi sia la distanza di tre metri dal muro dell'altro. — Lo stesso ha luogo in tutti gli altri casi, in cui la fabbrica del vicino si trovi distante meno di tre metri dal confine. — Si reputa nuova fabbrica anche il semplice alzamento di una casa o di un muro già sussistente.

572. Le disposizioni dei due articoli precedenti non sono applicabili agli edifici indicati nel capoverso dell'articolo 556, nè ai muri confinanti colle piazze e colle vie o strade pubbliche, pei quali debbano osservarsi le leggi ed i regolamenti particolari che li riguardano.

573. Chi vuol aprire un pozzo d'acqua viva, una cisterna, un pozzo nero, od una fossa di latrina o di concime presso un muro altrui od anche comune, deve, quando non sia altrimenti disposto dai regolamenti locali, osservare la distanza di due metri tra il confine colla contigua proprietà ed il punto più vicino del perimetro intorno del

muro del pozzo d'acqua viva, della cisterna, del pozzo nero o della fossa di latrina o di concime. — Quanto ai tubi di latrine, di acquaio o d'acqua cadente dai tetti, ovvero ascendente per mezzo di tromba o di qualsivoglia macchina, deve la distanza essere almeno di un metro dal confine.

Eguale distanza sarà osservata per le diramazioni di essi tubi, e sarà sempre computata dal confine al punto più vicino del perimetro esterno del tubo. — Qualora osservate queste distanze, ne derivasse tuttavia danno al vicino, saranno stabilite maggiori distanze ed eseguite le opere occorrenti per riparare e mantenere riparata la proprietà del vicino.

574. Chi vuole fabbricare contro un muro comune o divisorio, ancorchè proprio, camini, forni, fucine, stalle, magazzini di sale o di materie atte a danneggiarlo, ovvero stabilire in vicinanza della proprietà altrui macchine messe in moto dal vapore, od altri manufatti, per cui siavi pericolo d'incendio o di scoppio o di esalazioni nocive, deve eseguire le opere e mantenere le distanze, che secondo i casi siano stabilite dai regolamenti, e, in loro mancanza, dall'autorità giudiziaria, affine di evitare ogni danno al vicino.

575. Non si possono scavare fossi o canali, se non osservando una distanza dal confine del fondo altrui eguale alla loro profondità, salvo le maggiori distanze che fossero determinate dai regolamenti locali.

576. La distanza si misura dal ciglio della sponda dei fossi o canali più vicini al detto confine. Questa sponda deve inoltre essere inclinata a tutta scarpa, e in mancanza di scarpa, essere munita di opere di sostegno. — Ove il confine del fondo altrui si trovi in un fosso comune ovvero in una strada privata, ma comune o soggetta a servitù di passaggio, la distanza si misura dal ciglio anzidetto al ciglio della sponda del fosso comune, ovvero al margine o lembo esteriore della strada più vicina al nuovo fosso o canale, ferme le disposizioni relative alla scarpa.

577. Se il fosso o canale viene scavato in vicinanza di un muro comune, non è necessaria la suddetta distanza, ma devono farsi tutte le opere atte ad impedire ogni danno.

578. Quegli che vuole aprire sorgenti, stabilire capi od aste di fonte canali od acquedotti, oppure scavarne, profundarne od allargarne il letto, aumentarne o diminuirne il pendio, o variarne la forma, deve oltre le distanze sovra stabilite osservare quelle maggiori distanze ed eseguire quelle opere che siano necessarie per non nuocere agli altrui fondi, sorgenti, capi od aste di fonte, canali od acquedotti preesistenti e destinati all'irrigazione dei beni od al giro di edifici. — Sorgendo contestazioni fra i due proprietari l'autorità giudiziaria deve conciliare nel modo il più equo i riguardi dovuti ai dritti di proprietà, ai maggiori vantaggi che possono derivare all'agricoltura od all'industria dall'uso a cui l'acqua è destinata o vuolsi destinare, assegnando, ove sia d'uopo, all'uno od all'altro dei proprietari quelle indennità che loro possono essere dovute.

579. Non è permesso di piantare alberi verso il confine del vicino a distanze minori di quelle determinate dai regolamenti locali. In mancanza di questi devono osservarsi le distanze seguenti: 1) Tre metri per gli alberi di alto fusto. — Sono riputati, quanto alle distanze, alberi di alto fusto quelli, il cui fusto o semplice o diviso in rami sorge ad altezza notabile, quali sono i noci, i castagni, le querce, i pini, i cipressi, gli olmi, i pioppi, i platani e simili. — Gli alberi di robinie ed i

gelsi della china sono equiparati per le distanze agli alberi di alto fusto. 2) Un metro e mezzo per gli alberi di non alto fusto. — Sono reputati alberi di non alto fusto quelli il cui fusto, sorto a breve altezza, si diffonde in rami, quali sono i peri, i meli, i ciriegi ed in generale gli alberi da frutta non indicati al numero 1.º, ed altresì i gelsi, i salici, le robinie a ombrello ed altri simili. 3) Un mezzo metro per le viti, gli arbusti, le siepe vive, i gelsi tenuti nani ed anche per le piante da frutto tenute nane od a spalliera e ad altezza non maggiore di due metri e mezzo. — La distanza sarà però di un metro, qualora le siepi sieno di ontano, di castagno o di altre simili piante che si recidono periodicamente vicino al ceppo, e di due metri per le siepi di robinie. — Le distanze anzidette non sono necessarie qualora il fondo sia separato da quello del vicino con un muro proprio o comune, purchè le piante siano mantenute in modo da non eccedere l'altezza del muro.

580. Per le piante che nascono e pei piantamenti che si fanno nell'interno dei boschi verso i rispettivi confini, o lungo le sponde dei canali, e lungo le strade comunali, senza impedimento del corso delle acque e dei passaggi si osserveranno in mancanza di regolamenti gli usi locali e, solo in mancanza di questi, le distanze sopra stabilite.

581. Il vicino può esigere che si estirpino gli alberi e le siepi che si piantassero o nascessero a distanze minori di quelle determinate negli articoli precedenti.

582. Quegli sul cui fondo si protendono i rami degli alberi del vicino, può costringerlo a tagliarli, e può egli stesso tagliare le radici che si addentrino nel suo fondo, salvi però in ambidue i casi, i regolamenti e gli usi locali quanto agli ulivi.

Luce e prospetto: Art. 583. Un vicino non può senza il consenso dell'altro fare nel muro comune una finestra o altra apertura, neppure con invetriata fissa.

584. Il proprietario di un muro non comune contiguo al fondo altrui può aprire in questo muro luci o finestre con inferriate ed invetriate fisse. — Queste finestre debbano essere munite di una grata di ferro; le cui maglie non abbiano apertura maggiore di un decimetro, e di un telaio ad invetriata fissa. — Tali finestre non impediranno al vicino di acquistare la comunione del muro; egli però non potrà chiuderle, se non appoggiandovi il suo edificio.

585. Queste luci o finestre non si possono aprire ad un'altezza minore di due metri e mezzo sopra il pavimento o suolo del luogo che si vuole illuminare; se è al piano terreno, e di due metri se è nei piani superiori. — L'altezza di due metri e mezzo dal suolo deve sempre osservarsi anche dalla parte che ha sguardo sul fondo vicino.

586. Chi ha innalzato il muro comune non può aprire luci o finestre nella maggiore altezza, a cui il vicino non abbia voluto contribuire.

587. Non si possono aprire vedute dirette o finestre a prospetto, nè balconi od altri simili sporti verso il fondo chiuso o non chiuso, e neppure sopra il tetto del vicino, se tra il fondo di questo ed il muro in cui si fanno le dette opere, non vi è la distanza di un metro e mezzo 1. — Il divieto cessa allorquando vi è tra le due proprietà una via pubblica.

588. Non si possono parimente aprire vedute laterali ed oblique sul

1 * « Di una finestra farne un terrazzo costituisce senza dubbio un'ampliamento, ossia un aggravamento della servitù di prospetto. *Gior. delle leggi*, 1873. » *

fondo del vicino, se non vi è la distanza di mezzo metro. — Cessa però questo divieto, quando la veduta laterale ed obliqua sul fondo del vicino formi nello stesso tempo una veduta diretta sulla via pubblica; ma dovranno in tal caso osservarsi i regolamenti locali.

589. Trattandosi di vedute dirette, la distanza si misura dalla faccia esteriore del muro, e, se vi sono balconi od altri simili sporti, dalla loro linea esteriore sino alla linea di separazione de' due fondi. — Trattandosi di vedute laterali ed oblique, si misura dal più vicino fianco della finestra, o dal più vicino sporto sino alla detta linea di separazione.

590. Quando per convenzione od altrimenti siasi acquistato il diritto di avere vedute dirette o finestre a prospetto verso il fondo vicino, il proprietario di questo non può fabbricare a distanza minore di tre metri, misurata come nell'articolo precedente.

Stillicidio: Art. 591. Ogni proprietario deve costruire i tetti in maniera, che le acque piovane scolino sul suo terreno o sulla via pubblica in conformità ai particolari regolamenti, e non può farle cadere sul fondo del vicino.

Passaggio; Acquedotto: Art. 592. Ogni proprietario deve permettere l'accesso e il passaggio nel suo fondo, sempre che ne venga riconosciuta la necessità, affine di costruire o riparare un muro od altra opera propria del vicino od anche comune.

593. Il proprietario, il cui fondo è circondato da fondi altrui, e che non ha uscita sulla via pubblica nè può procurarsela senza eccessivo dispendio o disagio, ha diritto di ottenere il passaggio sui fondi vicini per la coltivazione ed il conveniente uso del proprio fondo. — Questo passaggio deve stabilirsi in quella parte per cui il transito dal fondo circondato alla via pubblica sia più breve, e riesca di minor danno il fondo su cui viene concesso. — La stessa disposizione può applicarsi a chi avendo un passaggio nei fondi altrui, abbisogni al fine suddetto di ampliarlo pel transito di veicoli.

594. Sarà sempre dovuta una indennità proporzionata al danno cagionato dall'accesso o dal passaggio, di cui è cenno nei due precedenti articoli.

595. Se il fondo divenne da ogni parte chiuso per effetto di una vendita, permuta o divisione, i venditori, permutanti o condividenti sono tenuti a dare il passaggio senza alcuna indennità.

596. Il passaggio concesso ad un fondo circondato, se cessa di essere necessario per la riunione di esso ad un altro fondo contiguo alla via pubblica, può essere soppresso in qualunque tempo ad istanza del proprietario del fondo servente, mediante la restituzione del ricevuto compenso e la cessazione dell'annualità che si fosse convenuta. Lo stesso ha luogo se viene aperta una nuova strada che riesca al fondo già circondato.

597. L'azione per l'indennità indicata nell'articolo 594 è soggetta a prescrizione, e sussiste il diritto di continuare il passaggio, quantunque l'azione per l'indennità non sia più ammissibile.

598. Ogni proprietario è tenuto a dare passaggio per i suoi fondi alle acque di ogni specie che vogliano condursi da chi abbia permanentemente od anche solo temporaneamente, il diritto di servirsene per le necessità della vita o per usi agrari od industriali. — Sono esenti da questa servitù le case, i cortili, i giardini e le aie ad esse attinenti.

599. Chi domanda il passaggio deve aprire il necessario canale, senza

che possa far decorrere le sue acque nei canali già esistenti e destinati al corso di altre acque. Ma il proprietario del fondo che sia anche proprietario di un canale in esso esistente e delle acque nel medesimo scorrenti, potrà impedire che un nuovo canale sia aperto nel suo fondo offrendo di dare il passaggio alle acque nel canale medesimo, quando ciò possa praticarsi senza notabile danno di chi domanda il passaggio. In tal caso sarà dovuta al proprietario del canale un'indennità da determinarsi, avuto riguardo all'acqua introdotta, al valore del canale, alle opere che si rendessero necessarie pel nuovo transito ed alle maggiori spese di manutenzione.

600. Deve anche permettersi il passaggio dell'acqua a traverso i canali ed acquedotti in quel modo che si riconosca più conveniente e adattato al luogo ed al loro stato, purchè non sia impedito, ritardato od accelerato, nè in alcun modo alterato il corso od il volume delle acque in essi scorrenti.

601. Dovendosi per la condotta delle acque attraversare strade pubbliche, ovvero fiumi o torrenti, si osserveranno le leggi ed i regolamenti speciali sulle strade ed acque.

602. Chi vuol far passare le acque sul fondo altrui, deve giustificare di poter disporre dell'acqua durante quel tempo per cui chiede il passaggio; che la medesima sia sufficiente per l'uso al quale è destinata; che il passaggio richiesto sia il più conveniente ed il meno pregiudizievole al fondo servente, avuto riguardo alle circostanze dei fondi vicini, al pendio ed alle altre condizioni per la condotta, il corso e lo sbocco delle acque.

603. Prima d'imprendere la costruzione dell'acquedotto, quegli che vuol condurre acqua per l'altrui fondo, deve pagare il valore a cui saranno stati stimati i terreni da occuparsi, senza detrazione delle imposte e degli altri carichi inerenti al fondo, e col soprappiù del quinto, oltre al risarcimento dei danni immediati, compresi quelli derivanti dalla separazione in due o più parti, o da altro deterioramento del fondo da intersecarsi. — I terreni però che venissero occupati soltanto per la riposta delle materie estratte e per il getto dello spurgo, non saranno pagati che per la metà del valore del suolo col soprappiù del quinto, e sempre senza detrazione delle imposte, e degli altri carichi inerenti: ma ne' terreni medesimi il proprietario del fondo servente può piantare ed allevare alberi od altri vegetali, e rimuovere e trasportare le materie ammucciate, purchè tutto segua senza danno del canale, del suo spurgo e della sua riparazione.

604. Ove la domanda del passaggio delle acque sia per un tempo non maggiore di nove anni, il pagamento dei valori e delle indennità di cui è cenno nell'articolo precedente, sarà ristretto alla sola metà ma coll'obbligo, dopo scaduto il termine, di rimettere le cose nel primitivo stato. — Chi ha ottenuto questo passaggio temporaneo può avanti la scadenza del termine renderlo perpetuo, pagando l'altra metà cogli interessi legali dal giorno in cui il passaggio venne praticato: scaduto il termine, non gli sarà più tenuto conto di ciò che ha pagato per la concessione temporanea.

605. Chi possiede un canale nel fondo altrui, non può immettervi maggior quantità d'acqua, se non è riconosciuto che il canale ne sia capace, e che non ne possa venir danno al fondo servente. — Se l'introduzione di una maggior quantità d'acqua esiga nuove opere, queste non possono farsi, se prima non è determinata la natura e la qualità, e pagata la somma dovuta pel suolo da occuparsi e pei danni nel modo

stabilito dall'articolo 603. Lo stesso ha luogo, quando per il passaggio a traverso un acquedotto sia da sostituire ad un ponte-canale una tomba o viceversa.

606. Le disposizioni contenute negli articoli precedenti pel passaggio delle acque si estendono al caso in cui il passaggio venga domandato affine di scaricare acque soprabbondanti che il vicino non consentisse di ricevere nel suo fondo.

607. Sarà sempre in facoltà del proprietario del terreno servente di far determinare stabilmente il fondo del canale con l'apposizione di capisaldi o soglie da riportarsi a punti fissi. Ove però di tale facoltà egli non abbia fatto uso nella prima concessione dell'acquedotto, dovrà sopportare la metà delle spese occorrenti.

608. Ove un corso d'acqua impedisse ai padroni dei fondi contigui l'accesso ai medesimi, o la continuazione dell'irrigazione o dello scolo delle acque, coloro che si servono di quel corso sono obbligati, in proporzione del beneficio che ne ritraggono, a costruire e mantenere i punti ed i loro accessi sufficienti per un comodo e sicuro transito, come pure le botti sotterranee, i ponti-canali od altre simili opere per la continuazione dell'irrigazione o dello scolo, salvi i diritti derivanti da convenzione o prescrizione.

609. Il proprietario che intende prosciugare o bonificare le sue terre colla fognatura, con colmate od altri mezzi, ha diritto, premesso il pagamento dell'indennità e col minor danno possibile, di condurre per fogne o per fossi le acque di scolo attraverso i fondi che separano le sue terre da un corso di acqua o da qualunque altro scolatoio.

610. I proprietari dei fondi attraversati da fogne o da fossi altrui, o che altrimenti possano profittare dei lavori fatti in forza dell'articolo precedente, hanno la facoltà di servirsene per risanare i loro fondi a condizione che non ne avvenga danno ai fondi già risanati, e che essi sopportino: — 1 Le nuove spese occorrenti per modificare le opere già eseguite, affinchè le medesime possano servire anche ai fondi attraversati; 2 — Una parte proporzionale delle spese già fatte e di quelle richieste pel mantenimento delle opere divenute comuni.

611. Nell'eseguimento delle opere indicate negli articoli precedenti sono applicabili le disposizioni del capoverso dell'articolo 598, e degli articoli 600 e 601.

612. Se al prosciugamento di un fondo paludoso si opponesse alcuno avente diritto sulle acque che ne derivano, e se, con opportune opere portanti una spesa proporzionata allo scopo, non si potessero conciliare i due interessi, si farà luogo al prosciugamento mediante una congrua indennità all'opponente.

613. Quelli che hanno diritto di derivare acque da fiumi, torrenti, rivi, canali, laghi o serbatoi, possono, ove ciò sia necessario, appoggiare od infiggere una chiusa alle sponde, coll'obbligo però di pagare l'indennità, e di fare e mantenere le opere che valgano ad assicurare i fondi da ogni danno.

614. Gli aventi diritto alla derivazione ed all'uso delle acque a norma del precedente articolo, devono evitare tra gli utenti superiori e gl'inferiori ogni vicendevoles pregiudizio che possa provenire dallo stagnamento, dal rigurgito o dalla diversione delle medesime acque. — Coloro che vi hanno dato luogo, sono tenuti al risarcimento dei danni e soggetti alle pene stabilite dai regolamenti di polizia rurale.

615. Le concessioni di uso d'acqua da parte dello Stato s'intendono sempre fatte senza lesione dei diritti anteriori d'uso dell'acqua stessa, che si fossero legittimamente acquistati. »

(T) Pag. 371.

585. « Le Banche pubbliche sono luoghi, ove molti particolari riuniscono le loro ricchezze o per semplicemente custodirle, o per darle ad impréstito sopra un annuo profitto, o per contrattarle fra loro; acciocchè tutte queste operazioni combinate e riunite in un luogo solo, rispettato da tutti e meritevole di confidenza universale, si rendano più facili, più sicure e meno dispendiose a ciascuno in particolare. Esse sono in sostanza un modo di centralizzare il credito commerciale del paese per attivarne la circolazione; sono veri intermedi tra chi offre la sua ricchezza, che gli è soverchia, e chi la chiede, perchè ne ha bisogno. Una parte dei cittadini affida alla Banca sotto l'uno o l'altro titolo, il proprio danaro o il proprio credito. Se fra chi lo affida e chi lo concede v'è uguaglianza, se la Banca dà tanto danaro e tanto credito quanto danaro o quanto credito ha, non v'è allora pericolo nè pel commercio, nè per i particolari, nè per il paese. Per facilitare queste operazioni commerciali le Banche danno cedole o biglietti. Questi non sono carta monetata, ma sono veri titoli di credito verso la Banca che danno a chi li possiede il diritto di riprendere o contrattare la somma enunziata nei viglietti a qualunque momento gli piaccia di chiederla o contrattarla. Perchè ciò sia legalmente eseguito, le Banche non debbono rilasciare che tanti biglietti quanti ne possono effettivamente realizzare; cioè a dire quanta è la ricchezza reale che si trova affidata loro, nell'un modo o nell'altro, dai depositanti. Emettere i biglietti per somma maggiore della posseduta è pure un uso di alcuni Banchi e di alcuni paesi; ma uso forse non onesto, e certamente pericoloso: *non onesto* perchè colle cedole eccessive si assume un debito superiore alle proprie forze; *altamente pericoloso*, perchè si gitta così la diffidenza pubblica anche sopra quella parte di debito che si può pagare. Non è però necessario che questa ricchezza sia tutta attualmente rappresentata dalla moneta esistente nella cassa; perchè la ragione e l'esperienza mostrano che la parte maggiore dei biglietti rimane certamente nella circolazione.

« Ma qual è questa parte? sopra tal punto dissentono gli economisti nella teorica. La pratica però dei paesi più abituati al traffico e dei Banchi più onesti si è di ritenere sempre in cassa a disposizione dei richiedenti, un terzo almeno della somma che le cedole rappresentano; e quindi rilasciare le cedole anche per minor somma che non sia tutta la proprietà loro, perchè possano essere pagate subito alla prima richiesta che se ne faccia. » *Civiltà Cattolica*, ser. 4^a, t. XI, pag. 604.

TRACTATUS SEPTIMUS

DE RESTITUTIONE

DISPUTATIO PRIMA

De restitutione in genere.

586. **Restitutio:** communiter definitur: *Actus justitiæ commutativæ, quo res alterius redditur domino, vel damnum injuste illatum reparatur* ¹. Dicitur 1) *actus justitiæ commutativæ*, ut indicetur ex sola hujusce justitiæ violatione oriri obligationem restitutionis. 2) *Quo res alterius redditur domino*: unde supponimus rem, quæ redditur, jam esse propriam illius, cui redditur. 3) *Vel damnum illatum reparatur*; quia damnum alicui inferre perinde est ac ejusdem jus violare, seu aliquid ab ipso subripere. 4) *Injuste*; nam si damnum fuisset illatum ob causam justam, v. g. ob justam vitæ propriæ defensionem, nulla esset obligatio compensationis. Item est, si quis in sui damnum plene consentiat, et valeat consentire; nam scienti et volenti nulla fit injuria. Addimus *si plene consentiat*: hinc qui crumenam dat latroni, adhuc patitur injuriam; non enim nisi repugnans consentit. *Et valeat consentire*: hinc minor libere consentiens in donatione suorum bonorum patitur injuriam; quia lex obstat, ne possit jus suum ex se cedere.

Restitutionis necessitas: Restitutio vel in re vel in voto necessaria est ad animæ salutem iis, qui graviter aliorum jus læserunt. Hinc Ezechiel ait, quod tunc tantum vita vivet et non morietur impius, si *et egerit pœnitentiam a peccato suo, rapinamque reddiderit* ². Et Apostolus: *reddite... omnibus debita* ³. Vel ipsa natura clamat suum cuique tribuendum, et nemini faciendum quod nobis fieri nolumus. Diximus: vel *in re* vel *in voto*; nam qui absolute ne-

¹ Restitutio est iterato aliquem statuere in possessionem seu dominium rei suæ. Differt a *solutione*, quæ fit ad præcavendam injustitiam; a *satispassione*, quæ sustinetur ad obediendum justitiæ vindicativæ; a *satisfactione*, quæ datur ad personales offensas solvendas. Nam restitutio supponit violationem juris alieni stricti. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, nn. 547 et seqq.

² Cap. XXXIII.

³ Rom. XIII.

quit restitutionem peragere, excusatur quidem actu a restitutione in re, cum nemo teneatur ad impossibile; non tamen a restitutione in voto, id est a proposito restituendi cum primum poterit: secus ipse retineret adhuc affectionem malam ad rem alienam, et sic versaretur in peccato habituali: *non multum interest*, ait Lateranense Concilium sub Innocentio III, *quoad periculum animæ detinere injuste ac invadere alienum*. Quare d. Augustinus proferens ea notissima verba in Jure canonico relata ¹. *Non remittitur peccatum, nisi restituatur oblatum*, addebat: *cum restitui potest* ².

Præceptum de restitutione faciendâ, quamvis secundum formam sit affirmativum, implicat tamen in se negativum præceptum, quo prohibemur rem alterius detinere, ut habet d. Thomas ³. Ideo semper urget, adeo ut qui non potest hic et hunc restituere, teneatur curare ut quam primum poterit, restituat: qui enim semper obligatur ad finem, semper etiam obligatur ad media. Hinc peccat qui impensas superfluas in ludo, in mensa, in habitu, in itineribus, in libris, in floribus, in canibus, in suppellectili, in solatiis et similibus resecare non curat, ut debitis suis satisfaciat.

587. Radix restitutionis: Origo seu radix generalis, et remota non est nisi violatio justitiæ commutativæ; nam jus strictum alterius non violatur, nisi per violationem hujus justitiæ. Quapropter læsio tam justitiæ legalis, quam justitiæ distributivæ, per se non obligat ad restitutionem: etsi peccaminosa sit, cum apud Dominum nulla sit distantia personarum ⁴.

Attamen per accidens etiam violando justitiâ legalem et distributivam, imo et vindicativam obligatio restituendi potest oriri, scilicet quando ob pactum explicitum vel implicitum justitia commutativa consociatur. Sic superior qui indigno atque reipublicæ noxio confert Beneficium, non violat quidem jus strictum dignioris, ideoque nihil debet ipsi restituere, quia illi superior non aufert quod ipsius est (Beneficium enim nonnisi per collationem illius fit); violat tamen jus strictum societatis, et damnum eidem infert, quod reparare tenetur: nam stricto jure tenetur detrimentum a societate avertere, cum ideo sit constitutus superior et stipendium accipiat ⁵. Quod

¹ C. 1, *si res aliena*, caus. 14, q. 6.

² Ep. cliv; alias liv, c. 6.

³ 2, 2, q. 62, a. 8.

⁴ Deut. 1. Non 1) violatio *justitiæ legalis*; quia jus reipublicæ in subditos non est directe in eorum res vel operationes; sed in bonum commune, ad quod quisque obediendo concurrere debet. Non 2) violatio *justitiæ distributivæ*; quia ex Angelico, officia in societate primario instituta non sunt in præmium meritum, sed in publicum bonum: unde jus, quod habent digni, est jus dignitatis in voluntate reipublicæ fundatum, non vero jus strictum fundatum in proprietate. V. Carrière, *De justitia*, n. 1107.

⁵ Sic restituere tenetur magistratus vel judex, qui propter gravem negligentiam in puniendo causa est, cur privati vel communitas grave damnum patiantur, quia tunc non tantum est officii neglecti reus, sed etiam violati contractus, quo se implicate ad damna subditorum præcavenda obligavit. Si damnum sit datum privatis, ipsis privatis; si vero communitati, pauperibus ejus communitatis restituendum est.

valet etiam de illo, qui deputatus est ad legata solvenda personis a testatore determinatis, si aliis non vocatis distribuit; nam distributor ille non est dominus, sed mandatarius qui juxta mandantis voluntatem bona tenetur distribuere singulis qui ex voluntate fundatoris habent jus strictum. *Lugo*.

Proxima radix et specialis duplex assignatur: 1) *res aliena inculpabiliter accepta*, cui adnectitur obligatio restituendi *ex contractu* vel *quasi-contractu*; 2) *res aliena culpabiliter accepta*, cui adnectitur obligatio restituendi, tum *ex injusta detentione*, quæ est virtualis ac quasi continuata acceptio; tum *ex injusta damnificatione*. Aliquem enim damnificare in rebus suis idem est ac aliquid ab eo subtrahere. Verum plerique claritatis gratia assignant plures radices; sed omnes in duabus illis, nostra sententia continentur¹. Nam tot sunt radices proximæ restitutionis quot sunt primariæ species læsionis juris alterius; atqui duæ tantum sunt primariæ species læsionis juris alterius, scilicet *læsio materialis*, cui respondet obligatio ex re aliena inculpabiliter accepta; et *læsio formalis*, cui respondent obligatio ex re aliena accepta culpabiliter. Ipsa lex ac judicis sententia uni ex his innititur, cum aliquem ad restituendum adstringit².

588. MONITUM: Confessarius in tanta opinionum circa præsentem materiam varietate, ne facilis sit ad obligandum suos pœnitentes ad restitutionem: *Si enim sciens confessarius urgeat* (ait Bouvier) *obligationem restitutionis in casu, quo duplex datur opinio probabilis, urget injuste cum damno pœnitentis; sed ille qui est causa injusti damni, ad restitutionem tenetur*³. Item etsi in dubio solutionis, cum certa fuerit obligatio: etsi generatim adhuc sit facienda restitutio (nam non fitsatis obligationi certæ per dubiam impletionem); attamen si debitor sit probus diligensque in debitis solvendis, et agatur de re longi temporis, et aliæ sint circumstantiæ, adeo ut prudenter judicari possit ipsum solvisse, non esset inquietandus, etsi pro certo id affirmare nequeat; idque magis tenet de meticulosus, qui jugiter dubitant. *Gury*.

¹ Sex nempe assignant: 1) est res aliena existens in se vel in æquivalenti, sed sine culpa: puta si invenias inter tuas alienam gallinam; 2) est injusta acceptio, ut si quid habeas ex furto; 3) est injusta damnificatio; 4) est contractus vel quasi contractus: quidquid enim fit contra contractum vel quasi-contractum, fit contra justitiam commutativam; 5) est justa lex, ut esset per se lex tributorum; 6) est judicis sententia justa. V. Ferraris, *Vº Restitutio*.

² hæc duplex radix tantum admittitur ab Angelico (2, 2, q. 62, a. 1 et 6), ubi notat rem alterius ab alio haberi posse *vel per voluntatem ejus, ut in deposito, vel contra voluntatem ejus ut in furto*. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 549.

³ V. Gury, *Casus conscientiæ*, t. 1, n. 70. Et dicenda de *Pœnitentia*, de defectibus a confessario corrigendis.

CAPUT PRIMUM

De eo qui ad restitutionem tenetur.

589. Possessor bonæ fidei: Possessor bonæ fidei, qui nempe accipit aut retinet rem alienam prudenter tenens esse suam, quæ tamen ob vitium sui tituli, sua non est, tenetur statim ac cognoscit illam suam non esse, domino reddere, si adhuc retineat, nec eam legitime præscripserit; quia res semper clamat ad dominum, ac nemo debet cum alterius jactura locupletari. Si vero rem non amplius retineat, neque ex ea est factus ditior, puta quia eam consumpsit vel donavit, quin ideo pepercit rebus suis, ad nihil tenetur, quia alienum nec in se nec in æquivalenti possidet. Si vero ditior factus est, v. g. quia illam cum alia re commutavit, vel vendidit restituere tenetur in eo, in quo ditior effectus est; quia in hoc æquivalenter retinet alienum¹. Hinc qui vestem alterius bona fide credens esse suam, portaverit et attriverit, si postea dominus compareat, tenetur eam restituere, et insuper solvere quantum attrita est, si aliam vestem æqualis valoris attrivisset. Item qui apud amicum de re furtiva cænavit, tantum domino restituere debet, quantum de propria cæna pepercit, si revera pepercit².

Hic tamen notandi sunt ex lege civili duo casus, qui cum æquitati sunt consoni, faveant humano commercio ac possessionum tranquillitati, probabilius tenent etiam in conscientia, ut communius docent: 1) *Il possessore di buona fede fa suoi i frutti* (etiam naturales, civiles ac mixtos, modo jam acquisitos), *e non è tenuto a restituire, se non quelli che gli siano pervenuti dopo la domanda giudiziale* (art. 703)³; ergo qui bona fide alienum fundum possidet, tenetur quidem fundum domino restituere, non vero fructus inde perceptos nisi a die judicialis petitionis a domino factæ. 2) *Se l'attuale possessore (bonæ fidei) della cosa sottratta o smarrita, l'ha comprata in una fiera o in un mercato, ovvero all'occasione di una vendita pubblica, o da un commerciante che faccia pubblico spaccio di tali oggetti, il proprietario non può ottenere la restituzione della cosa sua,*

¹ Ex lege civili art. 1149: *chi ha venduta la cosa ricevuta in buona fede, non è tenuto che a restituire il prezzo ricavato dalla vendita, od a cedere l'azione per conseguirlo*; si nempe illud nondum fuerit solutum.

² In dubio, an sit factus ditior, perseverante dubio, post diligentem inquisitionem, ad nihil tenetur; quia tunc possessio stat pro libertate. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. m, nn. 607 et 706. Ferraris, *Vº Possessor bonæ et malæ fidei*.

³ C. A. 330. C. G. 549. C. S. 474. C. P. 575. C. M. 639.

se non rimborsando il possessore del prezzo che gli è costata (articolo 700) ¹. Imo etsi agatur de re a fure empto, potest pretium solutum exigi a domino, si illud modicum sit; æquum enim non est, ut qui utiliter negotium domini gessit (rem subducendo a manibus furis), damnum patiatur. Si tamen pretium esset ferme æquale rei, non posset illud exigere; secus dominus emeret rem suam: tunc refundere sufficit ad arbitrium viri prudentis tantum quantum videtur emptor meruisse.

590. *Qui emit bona fide rem furtivam, sine læsione justitiæ potestne illam iterum furi restituere, si nequeat alio modo pretium suum recuperare?* Conveniunt 1) Quod non potest eam furi restituere, si dominus rem suam petat; dominus enim de Jure naturæ a quocunque et quocunque loco potest rem suam recuperare ². 2) Quod e contrario potest furi eam restituere, si dominus facile posset ab ipso fure rem suam habere; tunc dominus non esset rationabiliter invitatus, siquidem nullum patitur damnum, et emptor suum recuperat pretium: juxta axioma, *quod mihi prodest et tibi non obest, teneris permittere*. Extra hunc casum, utrum possit in conscientia emptor iterum rem furtivam reddere furi ad suum pretium recuperandum, alii affirmant cum s. Antonino, Lessio et Lugo; quia nullum damnum inferitur domino, cum res in priori suo statu collocetur. Alii cum Laymano, Croix et Concina negant; nam res per emptionem e manu furis ablata evasit melioris conditionis: et ideo si iterum furi restituitur, fit deterioris, quod est injustum. Aliunde res clamat ad dominum, non ad furem: idque pœnali Codice præcipitur sub pœna quadrupli (art. 641).

Secunda sententia est multum probabilis; sed prima non est minus probabilis, imo forte probabilior; nemo enim tenetur rem domino servare cum æquali suo damno, cum non sit in culpa ³.

¹ C. A. 367. C. G. 2280. C. S. 2186. C. P. 1409. C. M. 2313. « In questo caso fu di buona fede; doveva credere che la cosa apparteneva al mercante; e d'altronde se si avesse potuto spossessare il compratore senza rendergli il prezzo da lui pagato, nessuno più si sarebbe accostato al contratto; e ciò a danno funesto del commercio. » *Cod. civile spieg.*

² Firmatur ipso Cod. civili, art. 439; C. A. 366, 378

³ Neque obstat, quod res fiat hoc modo deterior; quia hic non habetur, nisi rescissio contractus. Quod si inde damnum obveniat domino, id per accidens est; non enim emptor rem furi restituit, ut sibi eam retineat, sed ut rescindat contractum suum; prout si rem alienam in via inventam abstulisti, et postea scias damnum te passurum si eam retineas, bene potest in eodem loco illam reponere et permittere ut alter auferat, licet id faciendo res illa in deteriore statum veniat. V. Liguori *Opus Mor.*, l. III, num. 569.

Imo sunt qui docent etiam possessorem malæ fidei posse rem furi restituere, ut proprium pretium recuperare valeat; licet enim iste peccaverit rem illam mala fide sibi comparando; tamen post emptionem habet jus, non secus ac emptor bonæ fidei, contractum suum rescindendi. Neque dicas, actionem emptoris in hoc casu fuisse domino injuriosam; nam ad restitutionis obligationem requiritur, ut actio non solum

591. Repetitio impensarum a bonæ fidei possessore. Impensæ factæ in re aliena, aliæ sunt *necessariæ*, sine quibus res servari nequit; aliæ *utiles*, quæ rem meliorem reddunt; aliæ *voluptuariæ*, quæ rem exornant. Porro impensæ necessariæ a domino compensandæ sunt, si res erat infructifera; secus si fructus reddat, quia tunc possessor bonæ fidei sat compensatur ex perceptis fructibus. Impensas utiles debet propriarius compensare pro valore incrementorum, quia revera pretio æstimabilia sunt. Idem æquitas postulat quoad impensas voluptuarias, saltem in quantum rei valorem augent, ne dominus de alieno ditiescat. Si tamen absque deterioratione possint auferri, ut sunt statuæ, imagines, dominus nihil refundere tenetur, quia possessor bonæ fidei eas auferre potest (Cod. civ. art. 705).

592. Possessor dubiæ fidei: Ille est qui dubitat an res quam possidet sua sit vel aliena. Si porro ipse possidere incipiat jam dubitans sua ne sit, ut si emerit rem alienam dubitans, an sit venditoris, procul dubio peccat; quia se exponit periculo rem alienam usurpandi: ideoque majori vel minori diligentia pro majori vel minori rei ipsius valore tenetur inquirere dominum. Qui si compareat et multo probabilius existimet rem ad ipsum spectare, illi reddere debet; nam cum in dubio certam possessionem inchoare non potuerit, rei illius est, pro quo stat major veri probabilitas: si non compareat, in illa majori probabilitate, rem scilicet alterius esse, debet illam distribuere pauperibus ex præsumpta domini voluntate. Si vero post adhibitam sufficientem diligentiam multo probabilius judicet rem esse suam, potes eam sibi retinere, paritate rationis. Quod si dubium remanet hinc inde æquale, res dividi debet inter utrumque juxta dubii rationem, ut docent probabilius Lugo, Lessius, Salmanticenses, etc.; nam par est utriusque conditio.

Si vero possessor dubiæ fidei rei possessionem adeptus sit bona fide putans eam esse suam, sed postea dubium superveniat, communius et probabilius docent cum Lugo eam (dubio post diligentem inquisitionem perseverante) ad nihil teneri. Probatur: 1) Jure canonico, ubi hæc habentur d. Augustini verba: *in jure prædiorum tamdiu quisque bonæ fidei possessor rectissime dicitur, quandiu se possidere ignorat alienum*¹: atqui quandiu certo moraliter non constat rem esse alienam, tamdiu possessor ignorat se possidere alienum. 2) Ratione: possessio a Juristis definitur: *jus insistendi in re non prohibita possideri*. Ergo quandiu dominium rei est dubium, tamdiu possessor retinet jus insistendi in ipsa, ita ut ante diligentiam ad veritatis assecutionem adhibendam teneatur quidem rem servare;

sit injuriosa, sed etiam ut realiter influat in damnum alterius, quod in casu nostro non evenit; cum jam ab alio fuerit consummatum, neque de uno in alium furem, re transeunte, melioris conditionis evaserit. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 570.

¹ Can. *si virgo*, q. I. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. I, n. 35; l. III, n. 625.

sed post diligentiam illam, veritate non obtenta, possit eandem consumere, imo et alienare, admonito tamen emptore de dubio adhuc vertente ¹.

Quid (dices) si possessor iste, superveniente dubio, culpabiliter negligat adhibere diligentiam ad veritatem inveniendam, et postea eam non possit amplius invenire ²? Nonnulli putant possessorem mortaliter quidem peccasse omitendo illam diligentiam, sed ad nihil adhuc teneri: quia ex una parte damnum illatum semper dubium est; jus vero possessionis ex alia est certum. Attamen nos verius putamus, quod talis possessor et peccaverit et teneatur aliquid restituere ei, de quo dubium est, an sit verus dominus; sin autem pauperibus. Cum enim iste culpabiliter dominum privaverit spe, quam habere poterat ad rem suam sibi comparandum, et ista spes sit utique pretio æstimabilis, jam aliquod damnum certo est eidem illatum ³.

593. Possessor malæ fidei: Qui nempe per injuriam rem alterius accipit aut detinet, (vel damnum intulit). Iste tenetur domino reddere rem suam cum omnibus fructibus, nisi sint mere industriales. Item omne damnum emergens et lucrum cessans a die possessionis; quidquid uno verbo ex re percepit, vel potuisset percipere, si ut bonus paterfamilias ipsam administrasset. Secus illata injuria ex integro non repararetur. Hinc præstare etiam tenetur totum augmentum quod res furto oblata acquisivit in manu furis, ut verius doceat; nam quælibet res semper crescit et augetur domino suo (A).

Diximus *nisi sint mere industriales*; nam fructus industriæ sunt ei, qui illam exercet. Hinc thesaurarii, quæstores, telonarii et alii, qui ex pecuniis alienis sibi commissis vel apud se depositis lucrum faciunt v. g. negotiando, cambiando, ludendo, illud restituere non tenentur. Peccant quidem contra fidelitatem et obedientiam, si hæc invito domino faciunt; sed non contra justitiam commutativam: ita Antoine, Bouvier, Gousset, etc. Item qui in pecunia alium fraudavit, tenetur quidem pecuniam restituere et damna si quæ alia obvenierunt, domino compensare; sed non tenetur illi in conscientia reddere pecuniæ usuras ab ipso perceptas (vulgo *interessi*); quia pecuniæ fructus sunt industriales: nisi præsumatur quod ex illa pecunia fuisset dominus lucrum percepturus.

¹ Idque tenet etsi contra possessorem adsit ratio probabilis et nulla in ejusdem favorem; quia adest semper pro eo præsumptio orta ab ipsa possessione, quæ quidem importat jus certum.

² Titius fundum possidet, sed interdum dubitat an ille fundus ad Sempronium pertineat; fac Titium negligere documentorum lectionem et interim fortuito incendio archivium conflagrare; tenetur ne Titius ad aliquid erga Sempronium? En casus.

³ Non tamen esset facienda restitutio pro quantitate dubii, ita ut si rationes essent æquales ex utraque parte, res pro medietate sit restituenda, sed minus et forte valde minus, quia rei detentor est in conditione meliori ob jus possessionis.

Possessor malæ fidei potest etiam deducere expensas tum necessarias tum utiles ad rem conservandam; nam dominus habet quidem jus, ut rem suam integram cum omnibus fructibus debitis obtineat; non vero ut ditior evadat; nisi malæ fidei possessor in pœnam ad expensas amittendas condemnatus fuerit a iudice ¹.

594. Q. 1. *Quid si res aliena ablata apud furem perierit?*

R. Si res ablata apud furem perierit, tenetur fur ad illius pretium, etsi perierit absque ejus vel alterius culpa, sed casu fortuito; nam fur rem subducendo totum rei periculum in se suscipit. Excipe, in sententia communi, si res illa pereat apud possessorem malæ fidei absque sua vel alterius culpa, et eodem tempore ac periculo fuisset pariter penes dominum certo peritura, v. g. in eodem incendio, vel ex vitio rei intrinseco. Quamvis enim furtum cum injuria commissum fuerit, non fuit tamen causa damni efficax et positiva; nam per subsequentem casum verificatur, quod actio furis non erat vere damnosa, prout putabatur ².

Diximus: 1. *Sine sua culpa*; si enim ipse ante periculum rem consumpsit, vel negligentia culpabili eam perdidit, videtur excusari non posse a restitutione; quia obligatio tunc evasit personalis, etsi forsitan res adhuc periisset.

2. *Sine culpa alterius*; nam si res periisset apud furem per alterius injustitiam, v. g. per novum furtum a tertio commissum; sicut iste tertius obligationem contraxit restitutionis, sic et ille primus personaliter remanet obstrictus qui prius obligatione tenebatur.

3. *Eodem tempore ac periculo*: nam si cessante communi periculo, fur non restituat, et postea res pereat in alio periculo superveniente, videtur ad restitutionem teneri; quia non restituendo tempore debito fuit in mora culpabili. Verum probabiliter adhuc ipsum excusant, si secundum periculum fuerit æque commune; tunc non mora, sed periculum semper fuisset efficax causa damni.

4. *In foro interno*: nam in foro externo ad quodlibet fraudis periculum avertendum atque puniendam malam fidem quocumque tandem modo ac tempore res furtiva perierit, semper a iudice obligatur ad restitutionem malæ fidei possessor (art. 1298) ³.

¹ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 618. Ferraris, *Vº Melioramenta*.

² Item est si super navi quis surripiat vas aureum alterius; sed postea naufragio imminente, omnes merces simul cum vase illo undis absorbeantur.

An (quaeres) fur teneatur in conscientia rem alienam restituere, etiam quando rem ipsam consumpsit eodem loco et intra idem tempus, quo jam præviderit rem apud dominum æque perituram: esset si sumas vinum alienum jamjam incendio periturum ac dissipandum, illudque statim cum amicis bibas? Lugo, Layman, Lessius, Tamburini, Molina et Vasquez contra alios merito probabiliter putant non teneri ad restitutionem; quia revera nullum damnum pretio æstimabile domino illatum est, cum res in statu certi atque imminentis interitus nullius pretii sit. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 630.

³ C. A. 1448 et 1045. C. G. 1302. C. S. 1256. C. P. 1283. C. T. 661.

595. Q. 2. *Quid si pretium quis accipiat pro re, quæ jam ab ipso est debita* 1?

R. Si res pro qua quis pretium accipit, jam debita erat ex justitia, pro ea acceptum restitui debet; quia alter jam habet jus, ut actio ponatur absque ulla pretii solutione: unde illud retinendi nullus est titulus. Sic detractor, qui summam accepit, ne alterum diffamaret: latro cui pecunia est tributa, ne alium spoliaret, debent acceptum restituere. Sic *Injustus est qui justitiam, quam debet gratis ex officio facere, non vult facere, nisi accepto munere*, ait s. Thomas 2; et ideo tenetur acceptum munus restituere.

Si res non erat debita ex justitia commutativa, sed alia virtute, tunc nulla debetur restitutio; nam qui pretium præbuit, juri non stricto jus strictum superaddit. Hinc dives, qui videtur ex caritate teneri locare domum pauperulo gratis, non peccat contra justitiam, si pretium locationis vult. Item qui ex caritate deberet curare infirmum pauperem, non violat justitiam, si pretium exigat.

596. Q. 3. *Quid de ficto paupere, qui eleemosynas extorquet, puta si falso fingat se pauperem, ægrotum, claudum, etc.?*

R. Si eleemosyna fraudolenter extorta parva sit, ut est quæ datur ostiatim mendicantibus, juxta alios sub levi restituenda est, quia est contra intensionem dantis; juxta alios non est restituenda, illa enim censetur absolute data atque remissa. Qui tamen fraudolenter eleemosynam extorquent in magna quantitate, certum est, nisi eos excuset ignorantia, quod graviter peccant et tenentur ad restitutionem; cum enim illa datur, semper subintelligitur: *si vere pauperes sint*. Ad rem Catechismus Romanus: *Furtum facere videntur qui fictis simulatisque verbis, quive fallaci mendicitate pecuniam extorquent, quorum eo gravius est peccatum, quod furtum mendacio cumulant* 3. Porro restitutio juxta alios fieri debet donatori; juxta alios et congruentius veris pauperibus, cum donantes censeantur abdicasse dominium in favorem pauperum; nisi certo præsumatur illorum intensionem restringi ad personam illam specialem.

Hinc qui insimulando pensiones obtinent pauperibus tantum relictas, dum propriis expensis studere commode possunt, tenentur ad restitutionem; quia evidenter fraudant benefactorum voluntatem. Ad modum, quo tenerentur qui ob gravem culpam, puta ob prava mores, indiscipulam, etc., se indignos redderent statu, ad quem

1 Hic non agitur de eo, quod datur ex mera liberalitate ad inclinandum accipientis animum ad præstanda quæ debet sive ex justitia sive ex alia virtute: liberalis donatio est sufficiens titulus retinendi; nisi lex prohibet, ut prohibet Tridentinum (sess. xxiv, c. 18) circa examinatores synodales, qui nihil omnino recipere possunt ab examinandis.

2 Opusc. *De erud. Princip.*, l. iv, c. 2. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 713.

3 Aliter esset si tantum exaggerarent propriam paupertatem; ut solent ordinarie pauperes, et id supponunt donantes. V. Carrière, *De Justitia*, n. 733.

gratuita educantur pensione. Item qui nullum omnino clericandi animum haberent, si pensio qua fruuntur, ideo clericis manifeste relicta sit, ut ad Sacerdotium tendant: hoc tamen dicendum non est si talem ipsi animum primitus serio non excludentes, postea maturiori ætate et examine se vocatos non sentiant; cum satis fuerint in bona fide, neque velint benefactores, ut fiat clericus, qui maturiori consilio se non vocatum sentit. Quod maxime currit ex Lyonnet de tirunculis junioribus, quorum immatura ætas solidæ deliberationis incapax omnino est.

Nota: Potest quis alicui injuriam inferre, eumque damnificare: 1) immediate et per se, v. g. aliquid propriis manibus a proximo surripiendo. 2) Mediate, et per alios, v. g. alicui suadendo, ut aliquid surripiat.

ART. I. — De eo qui culpabiliter damnum infert immediate et directe.

597. Q. 1. Quænam culpa, seu potius quænam actio requiritur in damnificatore, ut teneatur restituere?

R. Ut actio damnificatoris obligationem restitutionis inducat, requiritur, ut sit injusta, efficax causa damni et theologice culpabilis. *Injusta*, id est contra justitiam; obligatio enim restitutionis necessario supponit jus strictum alterius violatum: hoc autem violari nequit, nisi per actionem justitiæ commutativæ oppositam. *Efficax causa damni*; qui enim damni causa non fuit, de damno non tenetur. *Theologice culpabilis*, id est quæ ligat in conscientia; etenim dari non potest restituendi obligatio in foro conscientiæ, nisi in eodem foro injuria commissa sit. Ideo qui bona fide fuit causa damni, de illo non tenetur si damnum amplius reparare nequeat.

Quæ restitutionis obligatio debet culpæ theologicæ proportionari et damno; unde qui reus est furti gravis, tenetur sub gravi ad restitutionem: sub levi qui levis furti reus est. Attamen etiam ex culpa veniali ob parvitatem materiæ, potest oriri per accidens restitutionis obligatio gravis. Casus est in eo qui (non longo intervallo) furta multa committit, sed singula in se levia: ex furtulo levi, sed complente materiam gravem oritur in fure obligatio restitutionis sub gravi (saltem illius ultimi furtuli), etiamsi illud patraverit non advertens ad furta præterita. Tunc enim gravitas obligationis non accipitur ex ultima acceptatione injusta, quæ utpote levis, non potest obligationem gravem inducere; sed ex tota simul, quæ ex accessione illius ultimi furtuli evadit gravis 1.

598. Q. 2. An ex culpa juridica oriatur obligatio restitutionis?

R. Culpa duplex distinguitur, *theologica* et *juridica*. Theologica

sic dicitur, quia a Theologis pro foro conscientiae spectatur, et est quae verum continet peccatum, cum nempe quis advertentia ad culpam sufficienti damnum alteri infert. Juridica est omissio diligentiae ab humanis legibus requisitae, qua alterius damnum caveri potuit: haec per se subsistit absque culpa theologica, ut cum quis ob ignorantiam vel inadvertentiam, quae excusat coram Deo, damnum alicui infert; quod tamen absolute loquendo diligentiori cura caveri poterat, et ideo non semper excusat coram hominibus. — Culpa juridica triplex distingui solet. *Lata*, et est omissio illius diligentiae, quam homines ejusdem conditionis solent in talibus circumstantiis communiter adhibere: v. g., si quis librum sibi commodatum relinquat absque ulla custodia ante ostium domus suae: haec fere semper includit culpam theologicam. *Levis*, et est omissio diligentiae illius, quam homines diligentiores adhibere solent: uti si quis librum commodatum domi quidem reponat, sed ostium minime claudat cum clave. *Levissima*, et est omissio diligentiae illius, quam adhibere non solent nisi diligentissimi: v. g., si quis librum domi reponat et ostium claudat, sed manu etiam non tangat ut probeat, utrum clausum bene sit ostium necne.

Certum est contrahentes posse, si velint, obligare seipsos ad restitutionem etiam ex sola culpa juridica, cum juxta conventionem sit obligatio. Sed utrum haec eorum voluntas in contractibus semper de facto existere dicenda sit, etiamsi non expressa, adeo ut contraven-tores teneantur ad restitutionem, non satis conveniunt. Alii cum Antoine et Concina contendunt adesse obligationem restituendi: 1) Ex dolo seu *culpa lata*, si contractus cedat solummodo in utilitatem domini rei, quale est depositum gratuitum: unde si pereat, tantum teneris de ejus pretio, cum in eo custodiendo diligentiam communem non adhibuisti. 2) Ex *culpa levi*, si cedat in utilitatem utriusque, qualis est locatio: unde si in custodiendo libro tibi locato adhibuisti communem, non autem accuratiorem diligentiam, si pereat, de illo teneris. 3) Ex *culpa levissima*, si cedat dumtaxat in utilitatem illius, qui culpam committit, uti esset commodatum: unde si in custodiendo equo tibi commodato adhibuisti curam communem, imo diligentio-rem, sed non diligentissimam, si equus pereat, ejus pretium in conscientia dare debes. Aquitas enim postulat, ut ubi majus est commodum, ibi major adhibeatur cura.

Sed Croix, Lessius, Lugo et omnes fere moderni cum Gury et Gousset valde probabiliter negant, et contendunt absque culpa theologica restitutionis obligationem adesse nullam. Quia non est æquum obligare aliquem sine speciali conventionem ad pœnam gravem absque culpa gravi¹; vel nisi interveniat judicis sententia, cui parendum

¹ Sic si aperuisti foveam vel ad ædificationem domus vel ad feram capiendam et inculpabiliter oblitus es, quod poterant ibi homines periclitari: vel adhibuisti com-

est ob bonum commune, cum id tendat ad homines cautiores reddendos (B).

599. Item ad restitutionis obligationem in quasi-contractibus non sufficit, ut quis in suo officio implendo fuerit efficax causa damni, sed insuper requiritur, ut damnum illud voluntarie intulerit; nam ex adagio: *res, quæ culpa caret, in damnum vocari non convenit*. Hinc nemo obligat medicos, advocatos, confessarios ac theologos ex culpa tantum juridica ad restitutionem¹; si enim res aliter esset, nemo benemoratus, his officiis perfungi vellet: quod in maximum reipublicæ damnum cederet. Id videtur congruere cum Codice civili, qui in his casibus eam tantummodo requirit diligentiam, quam bonus pater-familias adhiberet (*art. 1143*)². Quæ diligentia debet rei proportionari, ita ut major debeatur pro negotio delicatiori, quam pro communi; hoc enim rei ipsius natura expostulat, adeo ut gravetur culpa theologica qui in hoc voluntarie deficit. Qui sane adsportat vitrum, majorem cautelam debet adhibere illo, qui ligna defert comburenda.

600. Q. 3. *An quis in periculo debeat rem alienam suæ præferre, adeo ut teneatur de damnis, si eam non præferat?*

R. Si res aliena cedat in mei tantummodo commodum, æquitas postulat, ut rem illam meæ præferam; modo res mea non sit pretiosior: quo in casu possum rem meam præferre, sed ex Jure civili teneor pretium rei alienæ restituere; cum ob mei solius gratiam ea adducta sit in ruinam³.

Si res aliena cedat in alterius commodum tantum, et illa sit magis pretiosa, debeo illam conservare; quia rei alienæ eam debeo custodiam, quam prudens quisque habet: attamen possum exigere compensationem totius damni quod passus sum eam servando; cum non teneam eam servare cum meo damno. Quod si æque ac mea pretiosa sit, non teneor rem alienam præferre, cum enim in illius tantum utilitatem retineam, æquum sane non est, ut ad eam servandum ego damnum sentiam.

Si demum res aliena cedat in utilitatem utriusque, ceteris paribus, ego potero præferre rem meam, cum caritas a nobis incipiat. Volunt

munem ac sufficientem diligentiam, ne periclitentur, non tamen adhibuisti advertentiam illam, quam solent diligentiores et diligentissimi: si periclitatur aliquis et labitur in foveam, non peccasti mortaliter, nec teneris ad restitutionem; ratio quia etsi peccasti culpa juridica, non peccasti culpa theologica. Excipe, nisi accedat sententia judicis, quæ observanda est, cum sit ob bonum publicum; id enim in foro externo constitutum est ad homines cautiores reddendos. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 554. Carrière, *De Contractibus*, nn. 276 et seqq.

1 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 555. Carrière, *De Contractibus*, n. 285.

2 C. A. 1037; C. G. 1374; G. S. 1328, C. P. 2077, C. M. 1385.

3 Art. 1810; C. A. 965; C. G. 1882; C. S. 1754; C. P. 1963; C. M. 1945; C. T. 1126. « Per esempio: Io possessore di una vettura, per conservarla me ne faccio imprestare un'altra da Tizio onde valermene in viaggio; questa si rompe per caso fortuito: ne sarò responsabile; giacchè non doveva servirmi della vettura di Tizio, salvo in mancanza della mia. » V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 752.

tamen alteri parti fieri debere aliquam compensationem, quia cum par sit ratio utilitatis, par quoque esse debet ratio periculi. Quod quidem lex præscribit in casu naufragii: si merces in mare projici debuerint et ideo navis salvetur; tunc omnes merces servatæ regulariter veniunt dividendæ; æquum est enim, ut omnium contributione sarciantur, quod pro omnium necessitate datum est ¹.

601. Q. 4. *Quid si quis alium impedit a consecutione alicujus boni?*

R. Qui alium voluntarie et efficaciter sive vi sive precibus sive consilio impedit a consecutione alicujus boni ipsi debiti ex justitia, tenetur ad restitutionem; quia est causa efficax et injusta damni, quod proximus patitur in rebus suis, cum jus jam acquisitum habeat. Hinc qui in domini damnum suasit servo, ne laboraret; qui consilio impedit, ne quis jam electus et confirmatus ad Beneficium illius possessionem adipisceretur, tenetur ad restitutionem erga dominum ac beneficiatum ². — Idem dicendum est de illo qui alium impedit a consecutione alicujus boni quod ei ex justitia non sit debitum, si impedit per dolum, fraudem, mendacium, detractionem, calumniam, aliosve similes modos impellentes et iniquos. Qui ideo tenetur illi compensare damnum, judicio prudentis, juxta certitudinem aut probabilitatem, quam habebat bonum illud consequendi; licet enim iste non habeat jus strictum in rem illam, jus tamen strictum habet, ne violenter impediatur ab illa, sive ne per vim removeatur qui potestatem habet rem illam sibi conferendi. Hinc qui fraude, aut detractione alium a testamento vel a legato condendo, aut condito mutando impedit, peccat contra justitiam et tenetur compensare omnia damna quæ patiuntur hæredes et alii; quia ille est omnium damnorum causa efficax ³.

Qui vero alium conatur impedire precibus tantum, consilio aut suasionem a consecutione boni quod ei non sit ex justitia debitum, juxta sententiam communem et probabiliorem non tenetur ad restitutionem, licet id egerit ex malo nocendi animo; nemo enim potest obligari ad restitutionem, nisi fuerit efficax causa damni. Porro hujusmodi modi non lædunt libertatem neque illius qui beneficium collaturus est, cui adhuc relinquitur perfecta libertas; ideo qui impedit, respectu illius non est nisi causa remota. Neque sufficit intentio mala; hæc enim operis naturam non immutat, sed simpliciter facit, ut peccemus contra caritatem, non autem contra justitiam. *Facere ex odio aut vindicta* (ait Sotus explicans verba Angelici) *non te onere*

¹ *Cod. commercii*, art. 525; *C. A.* 410; *C. G.* 410. V. Ferraris, Vº *Naufragium*.

² Idem est si quis impediat alium a compensando damno illato; ut si quis suadeat furi ne rem domino suo tradat, suator tenetur restituere, fure non restituente.

³ Hoc tamen intelligendum, si illa persona bonum illud sine injustitia consequi possit: secus impediens nullum jus violaret; unde non teneretur nisi ad restitutionem famæ si eam fortasse injuste læserit.

restitutionis gravat; sed facere injuste, scilicet nullo tuo jure, sed violando alienum.

Ex his deducitur: — 1) Eum non teneri ad restitutionem, qui Episcopo etiam determinato ad conferendum Beneficium digniori, ex odio (non tamen ex vi vel calumnia) suadet, ut illud conferat minus digno; etsi probabilius tam Episcopus quam suasor peccent graviter¹. Hic enim habetur læsio caritatis, non justitiæ commutativæ. — 2) Ob eandem rationem non teneri ad restitutionem qui sine vi, fraude ac dolo impedit testatorem, quominus relinquat hæreditatem alicui, qui nullum ad eandem jus habeat.

602. Q. 3. *An teneatur restituere qui inculpabiliter causam posuit damni, sed postea illud non impedit, licet potuerit?*

R. Affirmant communiter; esto quod actio fuerit inadvertenter posita; sed postquam advertitur, et non revocatur cum potest, illa incipit esse voluntaria. Hinc qui inculpabiliter incendium domum vel sylvam alienam, quando advertit, ex justitia illud tenetur impedire sub gravi: qui venenum pro medicamento ex errore vendidit, ex justitia emptorem monere debet; qui ex errore aliquid contra proximi famam dixit, tenetur, cognito errore, illud corrigere; advocatus, medicus, theologus, omnis qui noxium consilium dedit inculpabiliter, tenetur postea facere quantum potest, ne eveniat damnum. Et ni faciat, graviter peccat, et tenetur de omnibus quæ sequuntur; nam eo ipso, quo cognoscit suam actionem inculpabiliter positam adhuc in damnum influere, nec tamen illam impedit, cum possit, sua actio evadit ei culpabilis. Aliter est, si (quando advertit) damnum jam sit consummatum, et proximi fama jam sit irreparabiliter læsa, venenum haustum, sylva vel domus incensa: tunc per ipsum amplius non stat, ut efficaciter provideat².

SCHOLIUM. — *De tributorum fraudatione.*

603. **Tributa:** Quæ gubernio de propriis bonis ad sustinendos regios vel communes Reipublicæ sumptus a subditis solvuntur, *tributa* generatim appellantur a verbo *tribuo*. Tributa maxime distinguuntur in directa et indirecta: *directa* quæ vel super agros et domos immediate imponuntur, et dicuntur *realia*. *Indirecta* quæ immediate in quasdam merces cadunt, et mediate in personas, quæ eas transvehere vel vendere volunt: huc maxime veniunt *gabellæ*. Ad directa revocant tributa personalia, quæ scilicet debentur ab omnibus hominibus vel familiis indiscriminatim, et dicuntur *capitatio*.

¹ V. Lib. III *De Ordine*, de Beneficiis, ubi *de electione*. Liguori, *Op. Mor.* I. III, n. 585. Ferraris, *Vº Impediens*. Carrière, *De Justitia et Jure*, n. 1146.

² V. Liguori, *Op. Mor.* I. III, n. 561.

Tributa imponere possunt generatim omnes, quibus publica rerum administratio commissa est; cum id necessarium sit ad sustinenda onera communia. Hinc possunt: — 1) Imperatores, Respublicæ et Principes supremam habentes potestatem. — 2) Pontifex etiam quoad subditos aliis principibus subjectos ex potestate indirecta disponendi de temporalibus, si id opus est ad regimen spirituale¹. Item Episcopus, cum consensu Capituli, in sua Diœcesi potest aliquam collectam imponere ad cultus necessitatem; est enim princeps sacrorum in propria Diœcesi². — 3) Illi, quibus Principes elargiuntur hanc facultatem, uti sunt Civitates et Communitates. Ceterum tributorum impositio est actus primariæ jurisdictionis, seu eorum qui in terris suis superiorem non habent.

604. Q. *An tributa solvenda sint in conscientia?*

R. Tributa realia, quæ super terras et agros imposita sunt, non videtur dubitandum solvenda esse in conscientia ante iudicis sententiam, seu ante exactoris compulsionem. Si aliqua tributa necessaria sunt ad Reipublicæ onera ferenda et ideo solvenda in conscientia juxta illud Christi Domini: *Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari*³, id procul dubio obtinet de hisce tributis super terras et agros impositis, cum debeantur modo valde naturali et ordinario, ac respiciant res stabiles, natura sua fructuosas et sub omnium oculis positas. Nec de his consuevit fieri quæstio inter theologos, dato quod inter prudentes limites contineatur tributum, nec ulla unquam invaluerit consuetudo, quæ aliter interpretetur hanc obligationem⁴.

Quoad alia vero tributa sive directa sive indirecta, an sint solvenda in conscientia ante quameunque auctoritatis compulsionem, non una est opinio. Prima sententia probabilior, et generatim suadenda docet tributa omnia regulariter antequam petantur, si justa siant, in conscientia et ex justitia esse solvenda. Id innititur Apostoli verbis: *Necessitate subditi estote, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam; ideo enim et tributa præstatis: ministri enim Dei sunt in hoc ipsum servientes; reddite ergo omnibus debita, cui tributum, tributum, cui vectigal, vectigal*⁵; ubi vides etiam vectigalia, nempe tributa indirecta, in conscientia solvenda esse. Et Catechismus Romanus de crimine rapacitatis damnat tam eos qui Ecclesiæ ministris decimas non solvunt, quam eos qui magistratibus tributa et vectigalia fraudant⁶. Merito ergo docet Augustinus, christianum in magno errore versari, si putet vectigal non esse solvendum⁷. Accedit

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 615. Suarez, *De Legibus*, c. 14.

² V. Bouix, *De Episcopo*, p. 5^a. Billuart, *De Justitia*, diss. 9^a.

³ Matth. XXII. V. Ferraris, V^o *Gabella*. Moroni, V^o *Tributo*.

⁴ Hactenus doctus et recens auctor opusculi *De obligatione tributorum in conscientia*; Romæ, 1867, typis Marietti.

⁵ Rom. XIII.

⁶ De VII præcepto.

⁷ Ep. xcvi, alias cxx. In hac sententia et mercatores, et in ipsorum defectu ipsi vectores, cum positive cooperentur ad damnum, obligati remanent in conscientia. Item

ratio: sicuti Rex tenetur vacare salutis populi, consulere administrationi justitiæ et publicis aliis necessitatibus; ita et populus tenetur ex justitia et de Jure naturali solvere principi subsidia ad ejus et rei publicæ conservationem necessaria; nam ut ait Tacitus, *neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt* ¹. Neque subditi esse debet distinguere inter tributa et tributa, quæ nempe sint in conscientia debita, quæ vero non. Diximus: — 1) *Regulariter antequam petantur*; nam est obligatio justitiæ. Excipe nisi aliter ferat legitimus usus: sic usus excipit pedagia ac portoria, quæ tribuuntur ratione transitus per portam vel pontem, ut nempe non solvantur, nisi postulata. Imo dicunt hoc hodie obtinere de omnibus tributis, ut nempe non solvantur, nisi petita. — 2) *Si justa sint*; injustitia enim non ligat. Justa erunt, si proportionata necessitatibus ac personis, et a legitima auctoritate ob legitimam causam, et tantum quoad ipsa perdurat; neque enim Reges subditos pro libitu supergravare possunt ².

Secunda sententia, quæ negat, sua non caret auctoritate et probabilitate: licet enim subditi per se loquendo teneantur de ipso Jure naturali congruum subsidium Principi ministrare; non tamen tenentur sub culpa ad tot illa tributa quæ ab ipso imposita sunt sub pœna notabili solvenda a fraudatoribus; sed rationabiliter lex existimatur conditionata seu disjunctiva, nempe vel aut tributum solvatur ut liber quisque eat, vel solvatur pœna, casu quo fraudator deprehendatur. Quod est magis præsumendum; quia tot tributorum solutiones certo excederent principum necessitates, si subditi integras impositiones solverent. Dubium saltem est utrum lex obliget etiam sub culpa, at in dubio nemo tenetur obligationem certam subire; tunc enim videtur favendum ei, de cujus damno agitur. Hoc jus confirmat, ubi dicitur in dubiis quæstionibus contra fiscum judicandum esse ³. Tandem hanc esse communiter populi universi persuasionem, negari non potest.

Quidquid sit, id unum pro praxi notamus cum doctissimo cardinali De Lugo: generaliter loquendo admonendi sunt populi, atque

tenentur etiam qui dolo occultant aut minuunt res, ut minoris solvant: uti qui in successione omnia bona, vel justum valorem non declarant, etc. Attamen etiam hujus sententiæ patroni, generatim permittunt, ut adventante occasione, epistolæ privatis tribuantur deferendæ, etsi ideo taxa a lege præscripta fraudetur; talis est universalis etiam piorum usus, qui ad mutuam ipsam pertinet hominum inter se urbanitatem, comitatem, etc., unde id prohibere in conscientia onerosum nimis.

¹ Lib. iv. *Hist.* c. 71. Notant tamen hic valde majorem quantitatem requiri ad furtum grave, quam in aliis privatorum furtis ex dicendis infra cap. *De furto*.

² *Tales reges ac principes*, ait d. Thomas, *ad restitutionem tenentur sicut et latrones; et tanto gravius peccant quam latrones, quanto periculosius et communius contra publicam justitiam agunt, cujus custodes sunt positi* (2, 2, q. 66, n. 8).

³ Lib. x, ff. *de jure fisci*. Attamen etiam in hac sententia sunt tributa solvenda in conscientia, si secus nascentur publica scandala et publica perturbatio, ob quam causam quisque juri suo cedere necesse habet.

hortandi ad tributa solvenda. Sed post factum non sunt cogendi ad restitutionem tributi defraudati, quodcumque sit; etiamsi tributa obligarent in conscientia, si probabiliter sibi suadeant in tanta eorum multitudine aliquid injuste solvisse, vel competenter contribuisset ad publicas necessitates. Consentiant pro praxi Billuart, Gousset aliique communiter ¹.

605. *Quid (quæres) de præpositis, qui ab auctoritate deputati sunt ad fraudes impediendas, si fraudantes adjuvent, occultent, etc.?* In omnium sensu certum est illos uti cooperatores iniquos peccare mortaliter, atque ad restitutionem teneri ejus quod eorum causa fraudatur, si ipsi fraudatores qui primo loco tenentur (cum fraudatas merces possideant) non restituant; ideo enim deputati sunt, ac stipendium accipiunt ut impediant ² (C).

ART. 2. — *De eo, qui culpabiliter
damnum infert mediate.*

606. **Damnosa cooperatio:** Qui proximo damnum infert modo efficaci ac voluntario, etsi tantum mediate, indirecte et per alios, tenetur ad restitutionem, nam: *Digni sunt morte, non solum qui faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus* ³. Hinc Gregorius IX: *Si culpa tua datum est damnum vel injuria irrogata, seu aliis irrogantibus opem forte tulisti, aut hæc imperitia tua sive negligentia evenerunt, jure super his, satisfacere te oportet* ⁴. Hic tamen *culpæ* nomine, ea intelligitur, quæ sui natura alterum inducit, ad damnum, non vero quæ simplex est occasio: alioquin vel ipsa caritatis violatio ad restitutionem obligaret, quod nemo dixerit. Neque sufficeret rati habere damnum ab altero jam illatum (id est confirmare voluntate nostra damnum quod, nobis in seipsis, actum fuit); nam cum rati habitio sequatur jam commissum facinus, in illud efficaciter non potest influere.

607. Dupliciter autem potest quis in damnum alterius cooperari

1. *Positive:* et est quando quis physice vel moraliter influit in damnum proximi. *Physice*, si actionis damnificativæ particeps fiat, v. g., concurrendo in grassatione ad viatoris spoliationem: *moraliter*, si quempiam ad damnum proximo inferendum determinet, v. g., grassationem suadendo, fures dirigendo. 2. *Negative:* verum causa ne-

¹ In tanta enim tributorum redundantia hodie maxime, merito dubitatur, vel ab ipsis rigidioribus an illorum scrupulosa solutio pertineat ad bonum commune, adeo ut etiam qui sunt in bona fide debeant de obligatione ista moneri.

² Quod etiam valet, si tributum non exigant, nisi vel agatur de parva re ex præsumpto principis consensu, vel de paupere rem ad usum proprium deferente.

³ Rom. I. V. Ferraris, v^o *Restitutio*.

⁴ *Decr. Greg.*, I. v, t. xxxvi, c. ult, *De injuriis*. Cod. pœn. distinguit agentes inter principales et complices (art. 102).

gativa per se loquendo non tenetur damnum proximi reparare: repugnat enim quemquam teneri reparare damnum præcise, quia illud minime impedivit: uti si Titius videat Cajum furtum in tertium committentem, neque impediatur; quis dixerit Titium teneri de illo furto? Alioquin tenerentur omnes ex justitia bonum proximi curare, et malum ejus avertere, quod nemo dixerit: quia quod unicuique mandatum sit de proximo suo, lex caritatis est, non justitiæ. Unde concludimus: causa negativa non tenetur de damno, nisi ratione contractus, quasi-contractus, pacti aut officii rigorosi illud teneatur impedire, ut evenit in pastoribus animarum, si non impediunt damna spiritualia suorum subditorum ¹.

Pluribus autem modis potest quis cooperari in damnum. Novem præcipuos hisce versiculis enumerat Angelicus, quorum quidem sex sunt positivi, tres negativi:

*Jussio, consilium, consensus, palpo, recursus,
Participans, mutus, non obstands, non manifestans* ².

608. Q. 1. *Utrum in dubio, an tuum consilium sive mandatum, consensus, recursus, palpatio, etc. fuerit causa damni tenearis ad restitutionem?* Nempe actio mala fuit posita; sed dubium est an ex tua mala actione damnum evenierit, vel potius ex actione alterius, qui pariter causam posuit: uti cum duo graviter hominem vulnerant qui ideo decumbit, et dubium sit quisnam ex illis duobus vulneraverit mortaliter.

R. Non una est sententia. Alii valde probabiliter cum Habert, Lugo, Roncaglia et Sanchez obligant ad restitutionem: quia in tali dubio possidet crimen pravæ actionis, quæ cum esset de se apta ad damnum irrogandum, in dubio præsumitur revera illius damni causam fuisse. Alii vero satis etiam probabiliter cum Lessio, Navarro, Salmanticensibus, Sylvio negant adesse obligationem restitutionis; nam nemo cogendus est ad eam, nisi de obligatione certo constet: atqui in proposito dubio de tali obligatione certo non constat, hoc ipso quia dubium est. Nec præsumendus est influxus; licet enim actio de se apta sit ad influendum, cum tamen non semper influat, ideo influxus est probandus: pro qua sententia citant etiam d. Thomam ³.

609. Q. 2. *An causæ singulæ ad damnum simul concurrentes ad restitutionem simul sint obligandæ in solidum?*

R. Solidaritas est onus incumbens singulis cooperatoribus integrum

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. II, n. 40; l. III, n. 573; et l. VI, n. 621.

² 2, 2, q. 62, a. 7. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 562.

³ 2, 2, q. 62, a. 7. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 562. Concina autem tradit obligationem adesse restituendi pro rata dubii; sed huic aperte obstat, quod vel certo possidet mala actio, et reparandum est totum damnum; vel certo non possidet, et tenetur ad nihil; quia in dubio melior est conditio possidentis bona sua. Quod quidem principium, saltem in materia justitiæ, uti certum omnes admittunt.

damnum illatum reparandi ¹. Porro si ad actionem damnosam diversi concurrerunt sive motore principali, aut mutua conspiratione, et actio potest in partes dividi, singuli tenentur pro rata tantum; cum unus in alterius operam non influxerit. Unde si plures æque concurrant ad expoliandam domum, ad depopulandam vineam, singuli eorum pro rata tantummodo tenentur. Si autem omnes excitati fuerint a motore principali, motor tenetur ad totum: et alii in ejus defectu pro rata. Ratio quia principalis agens ipso facto in se suscipit totum onus damni reparandi; cum ipse primario illud inferat, nec utatur aliis, nisi velut instrumentis ad damnificandum. Quod si motor principalis non adsit, sed omnes invicem se excitaverint et conspiraverint ad damnum, singuli æque tenentur in solidum, quia singuli sunt totius damni causa; unus enim alterum juvat: unus procedit a confidentia, quam habet in alterius auxilio.

Si vero res ad quam diversi concurrerunt dividi non potest, tunc si ita concurrerunt, ut sine illorum opera damnum non fuisset secutum, certum est illos teneri in solidum; quia totus effectus a causis singulis procedit. Hinc si præbeas tuum suffragium ad injustam actionem, quæ secus non obtineret, teneris in solidum. Si vero sine ipsorum opera illud damnum adhuc secutum fuisset, ut si apponas ignem simul cum aliis ad domum proximi, quam, te absente, alii nihilominus incendissent, utrum hoc in casu tenearis cum ceteris in solidum: prima probabilis sententia cum Sanchez affirmat; nam propter concursum particularis cooperatio cujusque unam actionem constituit contra justitiam: unde quia cum damnum ex hac unica actione eveniat, omnes in solidum obligantur ad restitutionem. Verum secunda adhuc probabilis sententia Navarri, Sylvii et aliorum, docet singulos teneri pro parte sua; nam cum obligatio restitutionis pendeat ab influxu seu causalitate in damnum, obligatio non debet esse major, quam sit influxus ipse; sed influxus est tantum pro parte damni: ergo pro parte tantum erit obligatio restitutionis ².

Quando obligatio restituendi est in solidum, ad quid tenetur qui nescit aut dubitat, an consocii restituerint vel restituturi sint? Alii dicunt quod si dubium perseverat facta diligenti inquisitione, cooperator non tenetur nisi ad partem suam; nam non tenetur ad totum, nisi in defectu alterius. Porro cum dubium sit de illo defectu, consequenter dubium est de obligatione. Sed hoc s. Alphonsus non probat; sane hic certa est obligatio restituendi totum in aliorum defectu; item certum est jus quod habet dominus exigendi a quolibet e sociis reparationem totius damni; ideo obligatio ac jus certum non possunt elidi per solutionem dubiam.

¹ Nempe tunc quis tenetur *in solidum*, cum aliis non restituentibus, ipse tenetur ad totum per se; ideo etiam ad partem aliorum: *solidum*, idest integrum.

² V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 579.

610. Attamen est omnino advertendum: rudes, etiamsi teneantur in solidum; raro tamen in praxi eosdem expedit obligare ad totum, cum difficulter isti sibi persuadeant sese teneri ad restituendam etiam partem a sociis ablatam. Quo in casu sunt in bona fide relinquendi; ideo etiam quia præsumi potest, quod domini quibus est restituendum, libenter consentiant, ut illi restituant partem propriam; cum valde timendum sit, ne nihil restituant, si obligentur ad totum. Ex Codice autem pœnali: *I condannati per lo stesso reato sono tenuti solidariamente alle restituzioni, ai danni ed alle spese* ¹. Et ex Codice civili solidaria debitorum obligatio non præsimitur in contractibus, nisi vel expressa sit, vel ab ipsa lege inducta ².

§ I. — De mandante seu jubente, de consulente, consentiente, palpone, receptatore et partecipante.

611. **Mandans**: Mandantis seu jubentis nomine eum intelligimus, qui alterum inducit ad damnum proximo inferendum; et dupliciter potest inducere, expresse vel tacite. *Expresse*, idest verbo, scripto, nuntio; *tacite*, idest nutu, signo vel aliquo facto, uti si pater vel dominus filio vel servo significet sibi gratam fore illius personæ occisionem, aut cum iisdem conqueratur, quod nemo injuriam sibi factam ulciscatur. Sic refert historia contigisse mortem s. Thomæ Cantuariensis sub Henrico II Angliæ rege, qui cum suis sæpius conquerebatur se cum uno regni sui sacerdote pacem habere non posse ³. Item si quis paratus sit tuo nomine damnum inferre, et tu cum comode possis impedire, non impedis; censeris tacite mandare.

Mandans, seu ille, qui jubet, est principaliter movens, inquit Angelicus, unde ipse principaliter tenetur ad restituendam ⁴; qui enim facit per alium, per se facere censetur. Tenetur etiam reparare omnia damna, quæ ex mandati sui executione sequuntur, si actio imperata de se periculosa sit; quo sensu accipitur illud canonici Juris: *Is qui mandat aliquem verberari, licet expresse inhibeat, ne occidatur ullatenus, vel membro aliquo mutiletur, irregularis efficitur, si mandatarius fines mandati excedens, mutilet vel occidat, cum man-*

¹ Art. 75.

² Art. 1186; C. A. 891; C. G. 1200; C. S. 1153; C. P. 1177; C. M. 1253; C. T. 585. *Ab ipsa lege*: « Per esempio; gli esecutori testamentari (art. 910) sono solidariamente contabili della loro amministrazione. »

³ « L'impetuoso Enrico disse alla presenza della Corte, che malediva tutti coloro che aveva onorato della sua amicizia e ricolmato di beni, posciachè nessuno di essi aveva il coraggio di vendicarlo da un sacerdote che disturbava il regno, e da cui riceveva tanti disgusti. Udite queste parole, quattro gentiluomini, Guglielmo di Tracy, Ugo di Morvilla, Riccardo il Bretone e Rinaldo Fitz-Ottone, formarono l'orribil congiura di trucidar l'Arcivescovo. » Ita *Fasti della Chiesa nella vita dei Santi*, t. xii.

⁴ 2, 2, q. 62, a. 7. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, nn. 558 et seqq.

*dando in culpa fuerit; et hoc evenire posse debuerit cogitare*¹. Verum aliter esset de damnis quæ ultro causavit executor mandati limites excedendo: excessus cum ex sola voluntate mandatarii fluat, ipsi unice tribuendus est. Imo mandans neque tenetur de damnis quæ mandatarius ipse passus est in mandati executione, si illud sponte suscepit, cum ultro se discrimini commiserit.

Quid (quæres) si mandans mandatum noxium serio retractaverit?

R. Si mandati revocatio innotuit mandatario ante executionem, ad nihil amplius tenetur mandans uti mandans; quia per sinceram revocationem mandatum extinguitur. Unde si adhuc mandatarius quidpiam operatur, dicendus erit operari nomine proprio. Si vero revocatio mandati non innotuit mandatario, tunc mandans tenetur ad damna compensanda, perinde ac si mandatum minime retractatum fuisset; idque etsi mandati revocatio non fuerit mandatario significata ex culpa vel oblivione nuntii, aut alia de causa, ut si mandans literas revocantes mandatum mittat, quæ tamen diripiantur ab hostibus. Semper enim verum est mandantem ipsum esse causam injustam et efficacem damni alterius; cum mandatum non sit sufficienter retractatum quoad damnum.

Etiam tacite cessare potest mandatum, nempe per mortem mandantis cognitam a mandatario²: quia morte voluntas hominis finitur. Non tamen diuturnitate temporis; sola enim temporis longitudo non est signum mutatæ voluntatis, nisi adsint alia indicia.

612. Consilium damnosum: Malum consilium vel respicit tantum *modum*, uti si quis jam determinato ad occisionem proximi, non suadeat illi, nisi medium v. g. venenum, aut locum, aut tempus v. g. hodie et non crastina die quæ est festiva. Vel suadet minus malum ad majus vitandum. Vel verum tribuit *impulsum*, ut cum quis malam actionem suadet, seu alium impellit ad eam peragendam cum damno alterius. Vel *doctrinam* continet; ut cum quis pronuntiat de bonitate vel de malitia, justitia vel injustitia alicujus actionis, v. g. talem contractum esse licitum, vel illicitum. Quo quidem posito:

Dicimus: 1. Qui modum consulit, juxta plures cum Caietano et Viva tenetur ad restitutionem, quia suggerendo modum damnificandi, de facto concurrat ad substantiam damni, præsertim si per suggestionem in causa sit, ut alter damnum citius inferat: illo enim tem-

¹ *Sext. Decr.*, l. v, t. iv de homic., c. ult.; et *Cod. poen.*, art. 102. « Così il padrone che ha ordinato al suo servitore, ch'ei conosca per un uomo violento e brutale, di battere qualcuno, è tenuto per la morte della persona percossa, se questo servitore gli dà un colpo mortale. » *Gousset*. Similiter si quis Cajo mandaverit, ut noctu ingrediat in domum Titii ad furandum, si dum Cajo furatur, aliquid frangit etiam fortuito, tenetur mandans ad restitutionem quoque ejus; quia poterat et debebat prævidere in tenebris id de facili contingere.

² 10 *Instit.* l. xv, cod. *Mandati*. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 628.

poris intervallo contingere fortasse poterat, ut voluntatē mutaret. Verum alii cum Laymano, Lessio, Lugo et Sporer negant (est nobis probabilius), si modus est tantum accidentalis, ut sunt communiter circumstantiæ temporis, loci ac medii; et simul est certum, quod alter non sit voluntatem mutaturus. Nam cum executor jam certo supponitur determinatus ad malum inferendum ante consilium, consulens simpliciter modum, in rigore non potest dici causa efficax quoad substantiam damni; ideoque possessio stat potius pro determinatione pravæ voluntatis in executore. Huc referri potest quod Christus dixit Judæ proditori; *quod facis, fac citius*¹.

Dicimus 2. Quoad suasionem minoris mali ad majus vitandum, alii absolute negant id licere; nam semper malum est malum consulere. Alii id permittunt, casu quo aliquo modo minus malum contineatur in majori, ut si suadeatur percussio loco occisionis. Verum sententia probabilior docet, licitum esse generatim minus malum suadere casu, quo proximus noster jam certo sit determinatus ad majus malum perpetrandum; tunc enim qui suadet vel permittit, non quærit malum, sed bonum, scilicet electionem mali minoris: sic homini jam determinato ad occidendum potero suadere, ut potius furatur. Nota *generatim*; non enim liceret suadere volenti facere malum Titio, ut faciat Sempronio, licet minus; tunc enim suadens esset determinata, directa, sola et tota causa damni illius tertii. Excipe nisi hic aliter ex caritate teneatur hoc minus malum pati in se ad damnum alterius gravissimum impediendum².

Diximus 3. Qui consiliis, precibus, suasionem, promissis, adhortationibus, vel motiva utilitatis proponendo, facilitatem executionis ostendendo et similibus, alium movet et impellit ad damnum proximo inferendum, tenetur profecto ad restitutionem; cum sit causa injusta et efficax damni. Hinc ex canonico Jure si consilium dedisti ut Cajus Titium occideret, secuta morte, teneris de homicidio. Si consilio movisti servum, ut fugeret aut furtum faceret, teneris furti vel servi corrupti. Si persuasisti Titio, ut me afficeret injuria, teneris mihi ratione injuriarium³. Et Innocentius XI damnavit hanc n. 39 the-

1 Joan. 13. In Codice tamen pœnali isti uti complices puniuntur; nam in foro externo internus animus ex ipso externo opere recte præsumitur: secus via fraudibus facillime aperiretur (art. 102 et seqq.). V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 563.

2 Id confirmatur ex Augustino et Angelico. Primus ait: *Si facturus est quod non licet, jam faciat adulterium et non faciat homicidium* (relatus c. *Si quod* xxxiii q. 2). Secundus habet: *Licet ei, qui incidit in latrones, manifestare bona, quæ habet, quæ latrones peccant diripiendo, ad hoc quod non occidatur* (2, 2, q. 78, a. 4). Ita s. Monica filium suum Augustinum, dum illum dolens ad omnem libidinem præcipitem videbat, enixe hortabatur, ut si semet continere per omnia nollet, saltem a violatione tori alieni abstinere, illum utique non inducendo ad scortationem; sed quia hanc impedire non potuit, saltem dehortabatur ab adulterio (*Lib. I Confess.* c. II). V. Stapf et Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 57, l. III, n. 565; n. v, n. 77.

3 Cap. *Si quis*, Diss. L. C. *Scut vi de homicid.* Lib. 1, § *Persuadere*, ff. de servo corrupt. L. *Non solum* xi, ff. de inj. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 561. Carrière, *De Justitia*, n. 1175. *Cod. pœn.* art. 102.

sim: *Qui alium movet aut inducit ad inferendum grave damnum tertio, non tenetur ad restitutionem istius damni illati*. Sed aliter probabilius esset (ut observant Alasia, Layman, Sanchez et Salmanticenses contra Antoine, Billuart et Cuniliati), si quis præberet tantum pravum exemplum et scandalum daret; quia hoc est potius occasio, quam vera causa influxiva, cum exemplum ex se non sit natum ad alios efficaciter movendos, licet de facto ex eorum fragilitate illi sæpius moveantur (quo sensu explicatur illud *verba movent, exempla trahunt*). Adde scandalum de se opponitur caritati, non vero justitiæ ¹.

Dicimus: 4. Qui consilium doctrinale præbet licet ex ignorantia, sed graviter culpabili, ratione proprii officii, ut solent medici, advocati, confessarii, parochi, theologi, dicendo talem actionem esse licitam cum licita non sit, vel in tali casu non restituendum, cum tamen restituendum sit, tenentur damnum reparare; eo enim ipso quo quis aliquid suscipit munus, justitia ab eo exigit, et omnes jus habent expectandi, ut scientiam muneri respondentem habeat ². Quod etiam valet de illis, qui licet ratione officii consilium dare non teneantur, se tamen pro idoneis consiliariis jactitant in ea re; etsi enim in officio jam suscepto non deficient, deficient illud voluntate suscipiendo et affectando. Unde Scriptura: *Si est tibi intellectus, responde proximo; sin autem, sit manus tua super os tuum, ne capiaris in verbo indisciplinato* ³. Huc possunt etiam revocari qui ratione status quam tenent, etsi non jactitent, præseferunt tamen peritiam, et imperiti illud tribuunt, ut sunt sacerdotes ac regulares.

Ceterum quoad illos, qui neque tenentur ullum consilium dare ratione status et officii, neque peritiam jactitant, uti mulieres et plebei,

1 « *Esempio*: Paolo di suo proprio moto entra in una vigna per rubarvi dell'uva; da ciò Pietro prende occasione di fare lo stesso. Antonio fa altrettanto, non essendo mosso che dall'esempio di Paolo e di Pietro. In questo caso Paolo non è obbligato di restituire che il valore di quanto ha egli stesso rubato: lo stesso dicasi di Pietro. Il cattivo esempio di Paolo non è per sè stesso la causa efficiente del furto, onde i due altri si sono resi colpevoli; non è che l'occasione. Crediàmo che si dovrebbe decidere lo stesso, anche quando Paolo rubando, avesse avuto intenzione di determinare col suo esempio gli altri a fare come lui. L'intenzione di Paolo, benché riprovevole, essendo puramente interna, non rende più efficace il mal esempio che ha dato. » Gousset, V. Liguori, *Op. Mor.* l. II, n. 45; l. III, n. 537.

2 « È da avvertire (ait Frassinetti), che il confessore o avvocato poco esperto se non conoscesse la sua incapacità, come facilissimamente avviene, e perciò non avesse avvertenza al pericolo di dare un consiglio dannificativo, non sarebbe poi tenuto alla restituzione. Non bisogna dimenticare il principio stabilito, che se non v'ha peccato mortale non può esservi obbligo di restituzione. Generalmente i meno capaci credono di aver maggiore capacità; e d'altra parte bisogna compatire la loro debolezza di mente, non essendovi dubbio che sarà compatita anche da Dio. Sarebbe troppo rigoroso quel Teologo che volesse mandare all'inferno tutti i confessori, tutti gli avvocati, tutti i medici, ecc. » Hactenus ille, at istorum bona fides cessat quando monentur, ut videntur omnino monendi omnino si eorum consilia vergant in damnum publicum ratione proprii officii.

Eccli VII. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 564.

quorum insufficientia nota est, non tenentur erga eos qui consilium petunt ad damni reparationem, nisi consilium fuerit dolosum. Quia damnum, quod inde supponitur esse secutum, non magis consilio alterius, quam imprudentiæ ipsiusmet postulantis tribuendum est: scit enim, vel saltem scire debet, a quo petit.

Diximus 1) *nec peritiam jactitat*; aliter esset si peritiam dolose affectaret, uti patet. 2) *Non tenetur erga eos qui consilium petunt*: obligatur tamen erga tertium, si ei aliquod damnum evenierit ex tali consilio; nam iste tertius non est sciens neque volens; let quisque jus habet, ne alter suo facto sibi noceat. Si tamen consilium tribuens ostendat se dubitare vel nescire vel simpliciter dicat ita sibi videri, nulli tenetur damnum inde secutum reparare; sed totum esset imputandum agenti, qui veritate non satis perspecta, damni periculo se ultro exponit.

613. *Quid (quæres) si consulens consilium revocaverit, et tamen damnum adhuc sequatur?* Certum est, quod si revocatio non innotuit damnificatori, tempore habili, adhuc tenetur consulens; nam idem est, ac si revocatio non contigisset. Si vero innotuit, et datum consilium consistebat in doctrina falsa, v. g., quod talis contractus esset licitus cum tamen esset illicitus, revocato consilio, consulens non tenetur ad restitutionem, quia per revocationem consilium penitus extinguitur. Si vero consilium consistebat in ostensione utilitatis aut delectationis ab executione orituræ aut in manifestando modo damnum inferendi, ut si furi ostendas modum ingrediendi domum, quem secus ille non invenisset, communissime affirmant; sicuti enim qui ignem injecit in segetem alienam, tenetur ad damni compensationem, etiamsi postea, dolens de facto conetur omni quo potest modo, ignem extinguere; ita et consulens. Consilium enim ab eo datum, etiam post actam revocationem, adhuc efficaciter in damnum influit.

Negant vero alii cum s. Antonino, casu quo consulens in consilii revocatione curaverit omni modo damnum dissuadere, adducendo rationem gravissimi reatus; quia id debet in homine præsertim christiano præponderare ceteris rationibus mundanis. Neque obest paritas; nam ignis in casu proposito operatur necessario; cum ex adverso post actam consilii revocationem damnum eveniat non ex vi consilii, sed ex pura malitia executoris. Secunda sententia est satis probabilis, sed primam censemus probabiliorem; quia non videtur satis retractari influxus ¹ (D).

614. **Consentiens:** Nomine consentientis venit qui approbatione, favore, suffragio alium efficaciter movet ad damnum proximo inferendum. Dupliciter potest quis in damno alterius consentire: con-

¹ V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 559. Notandum consulentem, si executorem a perversi consilii executione nequeat remove, teneri ex justitia monere lædendum ut sibi caveat.

sensu nempe inefficaci et consensu efficaci. *Inefficaci*, quando quis de malo proximo inferendo vel jam illato simpliciter sibi gaudet: qui proinde nihil tenetur restituere; cum damnum non causet. *Efficaci*, quando malum proximo inferendum pendet, vel determinatur a suo consensu. Sic consentiunt Senatores ac Judices, cum per sua suffragia positive et efficaciter concurrunt ad legem vel sententiam injustam. Qua de re:

Certum est: 1) Suffragantes omnes in solidum ad restitutionem teneri, si de condicto suffragia dederint; nam semel inita conspiratione, unica fit actio moralis influxiva, etsi non omnium suffragia necessaria sint ad damnum inferendum. — 2) Omnes suffragium dantes contrahere obligationem restituendi, quando eodem tempore suffragati sint (uti una voce, per acclamationem); quia cum nullus tunc prior fuerit neque posterior; sententia resultans ex suffragiorum summa, singulis suffragantibus merito tribuitur. — 3) Illos qui prima suffragia præbent antequam numerus compleatur, teneri ad restitutionem in solidum, etiamsi præviderint alios item esse consensuros: quia de facto in damnum efficaciter jam influxerunt. — 4) Eos quoque teneri ad restitutionem, qui cum ex officio teneantur suffragium dare ab illo abstinere, et talis omissio sit causa efficax damni gravis et injusti; qui tenentur in solidum, abstinentia enim esset de industria quæsitæ ad damnificandum.

Imo probabiliter docent etiam illos teneri de damnis, qui suffragantur injustæ sententiæ vel legi, etsi numerus suffragiorum jam completus fuerit, et etiam seclusa conspiratione, quando adhuc requiratur sanctio judicis, præsidis vel regis ad firmandam sententiam illam vel legem uti maxime fit in guberniis constitutionalibus. Idque sive secreto suffragia ferantur, sive non: nam omnes concurrunt tam primi quam ultimi ad injustam illam sententiam vel legem, cum ipsa efformetur ex collectione omnium votorum.

615. *Quid vero (quæres) si nulla proprie dicta sanctio requiratur, sed tot suffragiis jam numerus sufficienter sit completus, uti evenit in apertis nominationibus? An seclusa omni conspiratione et simultanea suffragiorum collatione, qui suffragium suum tribuit, jam sufficientibus datis, teneatur nihilominus sicut ceteri ad restitutionem?*

R. Sunt qui affirmant: quia etiam ejus nomine iniqua deliberatio executioni mandatur; et iste se habet ut ille qui se adjungit curro, qui jam a duobus sufficienter trahitur: nunc revera trahitur a tribus. Sed probabilius negandum, nam quando suffragia jam irrevocabiliter data sunt sufficientia ad damnum, tunc qui post suffragia illa dat suum, non potest dici in damnum efficaciter influere, cum jam sit consummatum. Esto quod de scandalo teneatur, si ejus suffragium notum fit; at non potest dici quod revera in damnum influat. Allata autem paritas non tenet; nam in nostro casu qui dat suffragium,

numero suffragiorum ad damnum jam consummato, sese adjungit curro, non jam ad illud ducendum, sed curro jam ad metam suam ab aliis ducto.

Qui vero dubitat, an suum suffragium fuerit ex prioribus et necessariis ad damnum alicui inferendum, quod evenit si suffragia secreto data sint, verius docent ipsum teneri uti ceteros pro rata: et si alii non restituant, teneri in solidum; per illius enim suffragium jus alterius saltem deterius evasit ac incertum. Nec obstat, quod cooperator non teneatur, nisi quando scit se fuisse certam damni causam; quia in nostro casu quilibet suffragium ferentium est certus, se ad minus deterius fecisse suo suffragio jus, quod habebat damnificatus ad exigendam restitutionem totius damni ab aliis suffragium exhibentibus ¹.

616. Palpo: Hoc nomine intelligitur ille qui laudando, plaudendo, offensum irridendo, injuriam exaggerando, tolerantiam exprobrando alterum impellit ad damnum proximo inferendum. Palpo, utpote efficax causa damni, ipsa lege civili tenetur illud reparare ²; nam sæpe quis magis laudibus et vituperationibus impellitur ad malum, quam pravo consilio. Hinc illud: *plus nocet lingua adulatoris, quam gladius persecutoris*; et quidam gentilis interrogatus quod esset animal maxime noxium, respondit: *si de feris percunctaris, tyrannus; si de mitibus, adulator* ³. Neque necesse est ut palpo damnum intendat; sed sufficit, ut sciat se in damnum efficaciter influere.

617. Receptator: Receptator seu recursum præstans, est *qui alteri securitatem aut commoditatem præbet, ut vel malum inferat, vel ne illatum reparet*. Receptator tenetur ad restitutionem; patet enim ipsum in damnum positive et efficaciter influere. Hinc tenebitur ad damni compensationem, qui furta occultaverit aut emerit; cum hoc generatim idem sit ac rapinas fovere. Item tenebuntur caupones, qui a filiisfamilias acceptant pecunias aliasque res a parentibus subreptas. Item domini, principes, parentes non impediētes famulos, subditos, filios quando confisi in illorum potentia aut de ipsorum confidentia proximum damnificant.

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* I. III, n. 566.

² Cod. poen, art. 103; vid. d. Thomas, 2, 2, q. 115, a. 2.

³ Palpo a *palpando* dicitur; quia quos adulamus, manu blandire atque palpare solemus. « Quo blandior (adulatio), eo periculosior esse solet (ait Stapf, § 372); adulator quippe, dum indigne coram aliis reptat, et quidquid dicit, agunt, summa cum impudentia miratur et effert, non se tantum, sed et illos deprimit, quorum gratiam et favores eblandiri studet; eos enim non amat, sed ludificat. Et quantam stragem impii assentatores regno morali non jam intulerunt? Quis illorum numerum computare poterit, quos adulatio corrumpit et perdidit? imo historia exempla plurima refert, exinde fortissima quoque Regna et Imperia corruisse. Ab his ergo deceptoribus unumquemque nostrum, illos vero maxime, qui aliqua auctoritate pollent, sibi cavere oportet, memores illius quod Sapiens inquit: *Melius est a sapiente corripui, quam stultorum adulatione decipi*. Eccl. VII, 6. Cf. Prov. 29, 12; Is. III, XIV. » V. Liguori, *Opus Mor.* I. III, n. 567. Guasco, *Dizionario Ricciano* ecc. vº Adulazione.

Venditores olei adulatores vocat d. Gregorius (Homil. XII in *Evang.*); de quo oleo Psal. 140 dicitur: *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*.

Attamen non teneretur ad 'restitutionem' tanquam receptator qui post furtum juvat furem ad fugam capiendam, modo non influat in damna futura: sicut nec qui furem et malefactorem domi recipit, non qua furem et malefactorem; sed qua amicum aut parentem. Item dicendum de illo, qui ratione officii furem vel recipit tantummodo, uti caupo apud quem ipse diversatur; vel defendit uti advocatus qui ejus partes in judicio sustinet: sed semper sub conditione quod nullo modo in furta futura influat; sic non est de crimine participare, sed humanitatis officia præbere. Ceterum ex Codice pœnali graviter in receptatores animadvertitur; et plura sapienter ad furta cavenda præscribuntur, tum artificibus circa res a privatis emptas, tum cauponibus quoad personas suspectas vel incognitas, quas hospitio excipiunt (*art. 285, 620*).

618. Participans damno: Participantis vocabulo intelligitur qui vel in præda, vel in actione damnificativa fit socius quoad damnum proximo irrogatum. Fit socius in præda, si, v. g., post furtum suscipiat partem de re furto ablata; fit socius in actione damnificativa, si in illam actionem injustam concurrat. Participans in præda tenetur restituere quantum participavit; sic enim satisfacit omni damno, quod proximo intulit. Participans autem in actione damnificativa tenetur ad restitutionem pro modo concursus, ideo aliquando tenetur etiam in solidum (ex dictis) ¹.

Si quis vero concurrat ad damnum alterius, sed nonnisi ob metum gravis detrimenti, tunc si damnum quod timet non concurrento, est superioris ordinis, si timet mortem, mutilationem, etc., nisi furto gravi cooperetur, sunt qui volunt nihilominus ipsum non posse sine justitiæ læsione cooperari ad furtum; quia talis actus videtur intrinsece malus, siquidem lædit jus proximi; nisi excipiunt, cooperans velit et possit damnum reparare. Verum in nostra sententia, neque peccat, neque tenetur de restitutione, quocunque modo cooperetur sive mediate sive immediate ²: quia habet justam causam. Neque dominus potest esse rationabiliter invitus; cum illius bona necessaria evadant alteri ad se tuendum in re ordinis superioris, ut ait doctus Milante cum aliis communius.

Si autem damnum non sit ordinis superioris, sed vel inferioris, uti si quis timeat verbera, nisi morti alterius cooperatur; vel ordinis

¹ Participatio in actione injusta vel sit *immediate*, ut cum quis actionem damnificativam cum alio exercet, v. g. si duo simul incendant domum: vel *mediate*, quando quis ponit actiones ex se non damnificativas; sed qua alter abutitur ad malum proximi, ut si quis scalam teneat, dum fur eam ascendit. Plura *De cooperatione*, tract. sequenti.

² « Alii in nullo casu permittunt concursum immediatum; quia esset facere malum ut eveniret bonum; alii permittunt in bonis inferioris ordinis ad mortem vitandam, si tamen participans animum gerat damnum reparandi. Concursus vero mediatum, ex gravi causa permittunt, cum sit ponere rem ex se indifferentem. » V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 66; et l. III, n. 571; *Ho. Ap. tr.* IV, n. 31.

æqualis, uti si timeat mortem si non concurrat ad mortem alterius, aut ad ejus membrorum mutilationem; cum id sit intrinsece malum concurrere non licet. Item neque licet concurrere si damnum timeat in bonis fortunæ, nisi cooperetur in furto; quia in causa ejusdem generis quisque legitime jus habet, ut sua bona possideat. Excipe nisi nimia sit inæqualitas, ut si furando parum de alienis possis servare te indemnem in magnis; sed eo in casu teneris rei ablatae valorem domino restituere; cum agatur de re in eodem genere, et æquivalenter possideas quod alterius est.

§ II. — De muto, non obstante et non manifestante.

619. *Mutus* dicitur qui ante damnum tacet, et non monet; cum monere teneatur. *Non obstans* dicitur qui dum fit damnum, illud non impedit; cum teneatur impedire. *Non manifestans* dicitur qui post damnum, illud non denuntiat; cum teneatur denuntiare.

Mutus, non obstans, non manifestans tunc restituere tenentur, ait Angelicus, cum malum alterius vel ex pacto implicito aut explicito, vel ex officio rigoroso, vel ex stipendio tenentur impedire, et culpabiliter non impediunt; nam violant alterius jus strictum¹: hæc quippe de causa conducti sunt, mercedem recipiunt ac officium sustinent, ut nempe clament, obstant, manifestent. Sic Magistratus et Duces belli tenebuntur ad restitutionem damnorum; quæ a latronibus ac militibus ob culpabilem illorum negligentiam inferuntur. Item Canonici tacentes ac non impediētes electionem iniquam: item famuli custodientes bona domini, si damna ab extraneis non impediērint. Ad rem Codex civilis: *Ognuno è responsale del danno che ha cagionato non solamente per un fatto proprio; ma ancora per propria negligenza od imprudenza. Ciascuno parimenti è obbligato non solo pel danno che cagiona per fatto proprio; ma ancora per quello che viene arrecato col fatto delle persone, delle quali deve rispondere, o colle cose che ha in custodia* ² (art. 1152).

Ceterum observandum est non omne officium obligare sub restitutionis onere, saltem in foro conscientiae; sed illud tantum, quod ex justitia ortum habet, et delictum vel quasi-delictum supponit³. Quare parentes ad restitutionem non videntur per se teneri, si omittant filios corrigere; nam illorum officium ortum ducit a sola pietatis obligatione. Quamvis merito in foro externo puniantur, ut diligentiores se gerant in cura suorum (art. 1153 ⁴): et ideo sententiæ punitivæ debent obtemperare, si revera a filiis illatum sit damnum; nec probare valeant damnum ipsos non potuisse impedire (E).

¹ 2, 2, q. 62, a. 7. v. Carrière, *De Justitia*, nn. 1209 et seqq.

² C. A. 1301; C. G. 1384; C. S. 1338; C. P. 2087; C. M. 1395; C. T. 1095.

³ V. Liguori, *Op. Mor.* l. II, n. 40; et l. III, n. 573.

⁴ C. A. 1301; C. G. 1384; C. S. 1338; C. P. 2087; C. M. 1395.

CAPUT SECUNDUM

De eo cui restitutio facienda est, de ordine
et restitutionis circumstantiis.

620. **Bonorum restitutio:** Bona seu res alterius ordinarie loquendo restituendæ sunt possessori legitimo, quamvis non sit eorum dominus, ut si esset depositarius, locatarius; hic enim jus habet illas penes se retinendi. Diximus *ordinarie loquendo*, quia si bona restituenda in manu possessoris periclitentur, vel iisdem sit abusurus in sui aut aliorum perniciem, utiliter geret negotium domini ille, qui ea ipsi non restituit ¹. Ceterum nonnulla notanda ex lege civili:

1) Solutio bona fide facta illi, qui crediti titulum possidet, valida est, etsi postea possessor crediti evictionem patiatur (*art. 1242*) ². — 2) Nulla est solutio facta creditori, qui ad eam recipiendam capax non est, ut est minor, interdictus: excipe nisi debitor probaverit rem solutam in creditoris utilitatem versam fuisse, ut si inservierit ad necessarias impensas pro conservatione ejus fundi. — 3) Solutio facta a debitore creditori suo in damnum positi sequestri, vel factæ exceptionis, non valet quoad illos, in quorum utilitatem sequestrum positum fuit vel facta exceptio. Isti enim possunt adstringere debitorem ad novam solutionem quoad eorum jura; salvò debitori regressu contra creditorem (*art. 1246*) ³. — 4) Debitor adigere nequit creditorem ad recipiendam per partes solutionem, licet debitum sit divisibile (*art. 1237*) ⁴.

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 596. Ferraris, *Vº Restitutio*, art. 3.

² « *Esempio*: il mio creditore muore: uno dei suoi parenti gli succede, e si mette al possesso dei suoi beni: pago il mio debito e sono interamente liberato. Poco monta, che un parente ignoto di quello più prossimo si presenti e ottenga, in azione d'evizione, il possesso dell'eredità, poichè ogni possessore è di diritto presunto proprietario: *possessor pro domino habetur*. È colpa del proprietario vero di non essersi presentato. È però necessario che io fossi in buona fede, cioè credessi che colui cui pagai era l'erede vero. » *C. G.* 1240, *C. S.* 1195; *C. P.* 1217, *C. M.* 1291; *C. T.* 621.

³ « Con questi atti s'impedisce che il debitore sia soddisfatto di quanto gli deve un terzo. *Esempio*: voi dovete 6000 lire che ricusate di pagare. Paolo ve ne deve 4000 che è pronto a pagarvi: faccio opposizione e chieggo che a me siano pagate a conto di quanto mi è dovuto. Se non ostante tale opposizione Paolo vi paga, potrò, dopo accolta la mia domanda dal tribunale, obbligarlo a rimettermi 4000 lire, come se ve le dovesse ancora, salvo a lui il diritto di chiedervi le 4000 lire che vi ha pagate, poichè col mezzo dell'atto di opposizione era reso avvertito che poteva essere obbligato a pagare a mie mani, ed io era quasi diventato suo creditore. » *C. A.* 1424, 234, 239, 961; *C. G.* 1241; *C. S.* 1194; *C. P.* 1218; *C. M.* 1295; *C. T.* 623.

⁴ *C. A.* 1413; *C. G.* 1243; *C. S.* 1194; *C. P.* 1220; *C. M.* 1297; *C. T.* 633.

621. *Quibusnam (quæres) sunt restituenda bona, quorum dominus post diligentem inquisitionem cognosci non possit?*

R. Si dominus ille incertus est in particulari, si nempe sciatur bona illa spectare ad tres aut quatuor in particulari, sed ignoretur ad quemnam præcise pertineant, bona inter tres vel quatuor illos dividenda erunt pro rata dubii, nec posset restitutio fieri pauperibus: quia Deus odio habet *rapinam in holocausto* ¹. Quod si res etiam in generali incerta est adeo ut ignoretur penitus illius dominus, tunc vel illa acquisita fuit mala fide, puta ex furto, aut usuris; vel dubia fide, ut si rem obtinueris suspensus, an tua revera esset necne; vel bona fide, ut si ab ignoto et transeunte mercatore decem ulnas panni accipias pro quinque.

Si 1, res illa est danda pauperibus aut locis piis; nemo enim commodum debet reportare ex sua iniquitate. Si 2, perseverante dubio post debitam inquisitionem, res illa partim tribuenda est pauperibus et partim retineri potest; cum enim par sit ratio, et par esse debet conditio. Si 3, quando spectatis omnibus circumstantiis, est adhuc possibile, ut dominus inveniatur, res vel ejus pretium servari debet. Et si neutrum servari possit, in pios usus fiat conversio juxta voluntatem domini rationabiliter præsumptam, qui rei dominium conservat, quandiu illa suas in manus redire potest. Quod si non est amplius possibile, ut dominus inveniatur, eo in casu res habetur tanquam derelicta, juxta veriore sententiam; et ideo tunc potest tuto retineri a possessore ².

622. **Ordo restitutionis:** Hæc resolvenda: 1) Qui rem alterius tenet, quocunque titulo teneat, eam debet vel domino, vel ejus hæredibus tradere, quia res semper clamat ad dominum. — 2) Debita ex titulo oneroso, v. g., ex contractu venditionis, prius solvenda sunt. debitis ex titulo gratuito, v. g., ex donatione, ut communiter docent, etiamsi hæc facta sit ab eo, qui quando donavit, impar non erat ad solvenda debita; nam in omni promissione gratuita hæc semper includitur conditio generalis: *si fortius vinculum non obsit* ³. Est etiam axioma: *nemo liberalis, nisi liberatus* ⁴. Hinc debita defuncti solvenda sunt ante vota et legata etiam pia. — 3) Si debitor omnibus creditoribus satisfacere potest, nullus ordo necessario servandus, modo suo tempore omnibus solvat. Si vero nequeat omnibus satisfacere, creditores a creditoribus sunt distinguendi, quorum alii sunt *privilegiati*

1 Is. LXI. V. Lignori, *Op. Mor.* I. III, n. 589.

2 V. supra quæ disputata sunt *de rebus inventis*.

3 Aliter esset si donatio jam sit consummata, et res donatario tradita sit; tunc contractus firmus est ac stabilis, atque in absolutum dominium donatarii res transit.

4 « Sarebbe infatti troppo dura cosa, che contro il creditore potesse prevalere una donazione, benchè vi sia buona fede per parte del donatario. Il donatario *certat de lucro captando*; mentre il creditore che impugna quella donazione, *certat de damno vitando*. » C. G. 1167; C. S. 1120; C. P. 1129; C. M. 1208.

qui ex lege civili privilegium habent debitum suum ante alios repetendi; alii *hypothecarii*, qui in bonis debitorum oppignoratis jure potiuntur solutionem obtinendi post privilegiatos; alii *communes* et *simplices*, qui nullo privilegio vel hypothecæ privilegio gaudent. Quæ distinctio obtinet etiam in conscientia cum sit in bonum commune, ut ait s. Antoninus cum Theologis universim. Hoc posito:

R. Ante omnia in conscientia solvenda sunt debita privilegiata, etsi aliis debitis sint tempore posteriora; ita jure statutum est. Si porro eadem est ratio privilegii, eadem est ratio concursus ¹, juxta mensuram debiti ²; secus videatur non tempus, sed privilegiorum qualitas. Etenim privilegia alia constituta sunt in omnibus mobilibus, ita ut de iis omnibus peti possit solutio: tales sunt impensæ judiciales et funeris, stipendia medicorum, famulorum, subministratio alimmentorum a sex ultimis mensibus, etc. Alia constituuntur in quibusdam mobilibus tantum; alia in immobilibus; alia in bonis tum mobilibus tum immobilibus, id est in universam substantiam, ita ut de universa substantia solutio peti judicialiter possit.

Secundo loco solvendi sunt creditores hypothecarii, servato temporis ordine, nempe qui primo inscripti sunt in officio hypothecarum. Tertio vero loco solvendi sunt creditores communes, dividendo bona inter illos juxta debitorum proportionem; nam cum debitor omnibus æqualiter sit obstrictus, per se iniquum foret omnia uni solvere, aliis posthabitis. Diximus *per se*; utrum enim creditores communes, qui priores sunt tempore aliis sint præferendi, quorum credita posteriora sunt, atque illis antea integre solvendum sit, alii probabiliter negant quia hisce creditoribus non bona, sed ipsa persona ligata est, quæ omnibus æqualiter obnoxia est. Sed alii probabilius et communius affirmant cum s. Antonino, et d. Thoma; nam regula *qui prior est in tempore, potior est in jure*, licet a lege civili pro solis hypothecariis assignata sit, attamen a Jure canonico, ipsa ratione suadente, admittenda videtur pro omnibus ³. Hic nonnulla pro praxi:

1) Communius et probabilius debita ex delicto v. g., furto non sunt solvenda ante debita ex contractu, v. g. emptione, hac solum ratione; nam commutativa justitia non respicit nisi id quod debitum est; et delictum pœnitentia deletur quatenus delictum, non autem restitutione.

2) Si certo debeas, sed dubitas cui debeas, regulariter teneris

¹ « Un medico curò un ammalato, e il farmacista fornì i rimedi; a ciascuno si danno 100. franchi. Se, pagando le spese di giustizia e funerarie, non restano che fr. 100, il medico non sarà collocato prima del farmacista, nè questi prima del medico; onde verranno per contributo prendendo 50 franchi cadauno. »

² « Per esempio: se a Tizio sono dovute lire 3000 e a Caio 2000, se sono debiti egualmente privilegiati, e non vi fossero che lire 500, il primo riceverebbe lire 300, l'altro 200. *Cod. civ.*, art. 1952. *C. A.* 60; *C. G.* 2093; *C. S.* 1905; *G. P.* 2122; *C. R.* 60; *C. M.* 2114; *C. T.* 1171 T.

³ *Reg. xlv fur. in 6. V.* Liguori, *Op. Mor.* l. m, n. 687 et seqq.

restituere pauperibus juxta præsumptam domini voluntatem. Sed an hoc debitum sit postponendum illis, quorum domini certi sunt, alii probabiliter affirmant; neque enim pauperes jus strictum habent ut ipsis, domino incerto, restituatur. Alii satis item probabiliter docent omnia debita certa et incerta esse pro rata solvenda; nam cum creditores incerti quicumque sint, æquales sint in jure suo cum creditoribus certis, et aliunde velint voluntate interpretativa hoc modo expendi quod ipsis debetur, non est cur ipsi debeant aliis creditoribus postponi.

3) An creditor pauper præferri possit creditori diviti, probabiliter affirmant cum d. Thoma; quia obligatio restitutionis datur ad reparandum damnum proximi; plus autem patitur damnum pauper, si ei non fiat restitutio, quam non indigens. Attamen probabilius negant Lessius, Lugo, Vasquez aliique; quia nullo jure hæc prælatio pauperibus tribuitur; quando enim agitur de justitia commutativa, omnium jus æquale est, utpote in re fundatum¹ (F).

623. Q. 1. *An prius exigenti liceat prius persolvere?*

R. Si creditor in judicio petit, commune est licere ipsi prius totum persolvere, etsi tempore posterior sit: lex enim tale tribuit privilegium in obsequium publici judicii (art. 1970)². Imo adhuc communissime et probabilius affirmant, si creditor sibi satisfieri petat extra judicium, modo ipsi tribuantur bona non aliunde obligata, id est quæ jam aliis non sint debita ratione privilegii vel hypothecæ, et modo absit fraus; jura enim favent vigilantibus, et non distinguunt in judicio, an extra³. Non ideo tamen (ut verius docent) potest debitor non rogatus arbitrio suo uni præ alio satisfacere, cum id nulla lege fuerit ei concessum: et tunc qui accepit etiam bona fide tenetur refundere pro rata aliis creditoribus; quia leges intendunt solum præmio afficere diligentiam creditoris exigentis.

Diximus: *modo absit fraus*; quæ tamen adesset, si publice jam declarata sit cessio bonorum; nam tunc debitor omni actione spoliatus existeret. Hinc creditores a lege civili jus habent impugnandi omnes actus, quos debitor egit in fraudem creditorum⁴.

624. Q. 2. *Qui restitutionis ordo servandus inter causas negativas et positivas?*

R. Inter varios cooperantes ille tenetur primo loco restituere, qui

¹ Excipiunt; si pauper versetur in gravi vel extrema necessitate: et sic revera tenendum est, casu quo creditor jam teneatur ex caritate cedere solutionem illam, utpote habens superflua statui, ut pauperi subveniatur.

² C. G. 2123; C. S. 2007; C. P. 2177; C. R. 120; C. M. 2175; C. T. 1147.

³ L. pupill. ff. quæ in fraud. V. Liguori. Op. Mor. I. 11, nn. 692, 693.

⁴ Art. 949. Quid si debitor ecclesiasticum Beneficium possideat; potest ne lex civilis illum a renuntiatione prohibere? Esto quod possit sequestrare fructus jam a Beneficio perceptos; at non potest ejus renuntiationem impedire; nam Beneficium, si sit ecclesiasticum, non est juris civilis, ut de illo valeat dispendere.

rem alienam habet; cum ea semper clamet ad dominum. Neque obstat, si eam consumpserit; quia recte *pro possessore habetur qui dolo desiit possidere*. Quod si nemo rem alienam habeat vel habuerit, uti si ea incendio fuerit consumpta, tunc primo loco tenetur restituere *mandans*, quia ipse fuit princeps causa ¹. Secundo loco *executor* seu *mandatarius*; quia est principalis, qui post mandantem damnum immediate attingit. Tertio loco *ceteræ causæ positivæ*: consentiens, laudans, etc., habita ratione cooperationis. Quia tamen ad totum est cooperata, sunt qui quamlibet causam obligant ad totum damnum resarciendum, aliis deficientibus. Hæc de causis positivis. — Ultimo veniunt *causæ negativæ*, sed in aliarum defectu; quia cum causa positiva sit potior in influxu, ideo prima esse debet in restituendo. Porro inter causas negativas illa primitus tenetur, quæ magis damnum avertere tenebatur: sic custos specialis rei alicujus probabilius tenetur ante custodem generalem. Imo valde probabiliter unaquæque causa negativa tenetur ad totum in aliarum defectu; nam unaquæque totum damnum avertere tenebatur.

Hoc autem maximum est discrimen inter causas positivas et negativas: — 1) Quod causa, quæ primo loco tenetur, semper teneatur restituere, licet aliæ causæ subordinatæ restituerint, id est solum in istas refundendo: nam ipsa est causa prima: ceteræ autem non tenentur, nisi quando recte præsumunt, primas causas vel non posse vel nolle resarcire damnum. — 2) Si damnum passus illud principali damnificatori condonaverit, ceteræ causæ liberantur, quia principale deficit cum accessorio. Secus si condonatio fiat minus principali; tunc hic solum liberatur.

625. Tempus restituendi: Si restitutio seu solutio facienda est ex contractu, fieri debet eo tempore, quo fuit conventum, etiamsi eam creditor non petat; quia *dies interpellat pro homine*. Ubi vero nullum conventum fuerit tempus, non peccat graviter qui restitutionem differt quoad rogetur a creditore; nam creditor scienter non potendo videtur consentire dilationi, et talis est usus ². Excipe nisi ob timorem, oblivionem aut impotentiam creditor omittat monere debitorem. Item nisi debitor ad solvendum se obligaverit juramento; nam juramentum de se obligat quamprimum; ita ejus sanctitas postulat. — Si vero restitutio facienda sit ex alio titulo puta ex furto, fieri debet statim ac moraliter potest; secus non restituens esset morosus

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 279. De consulente, damno ex consilio secuto, ait s. Alphonsus (*Op. Mor.* l. III, n. 560): « Si consilium sit utile illud præbenti, ipsum primo teneri; secus si soli executori. Si tamen sit utile utrique, utrumque teneri pro rata: et idem puto, si ex damno illato neutri utile evenierit. In defectu autem alterius tenentur in solidum. »

² V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 576 etc. et Pavone, *Spicilegio*, § 95. Monet Lugo cum aliis non illico damnandum de culpa gravi qui differt solvere debitum ex contractu sine gravi damno creditoris, licet iste petat; tunc enim dilatio non censetur ei graviter damnosa.

detentor. Quod si nequeat obligationi huic suæ satisfacere pro toto, tenetur pro parte quam potest; utile enim per inutile non vitiatur. Item qui non potest commode restituere aperte, restituat occulte; qui nequit per se, faciat per alium. Attamen excusatur a mortali qui differt restitutionem ad breve tempus, si dominus nec grave damnum patiatur nec graviter censeatur invitus: Paulus spatium 20 dierum putat ordinarie tempus breve esse ¹. Ceterum probabilius et communius docent debitorem ex delicto teneri compensare omne damnum a dilatione proveniens, etsi habeat nunc justam causam differendi; quia licet justa dilatio posterior non sit causa damni, tamen revera causa fuit prima injusta acceptio ².

626. Q. 1. *Quid de eo qui non vult restituere, nisi in morte?*

R. Hic non debet absolutionis beneficio donari; quia est in statu habitualis peccati, juxta illud Augustini: *non remittitur peccatum, nisi restituatur ablatum* ³. Restitutio enim omni tempore urget: *Retentio rei alienæ*, ait Angelicus, *contrariatur præcepto negativo, quod obligat semper et ad semper; et ideo tenetur semper ad statim restituendum* ⁴. Excipitur: si debitor sit in bona fide, neque monitio prævideatur ei profutura; vel adsit causa restitutionem differendi, uti si statim fieri nequeat sine scandalo vel infamia.

Qui culpabiliter restitutionem differt ac negligit, præter peccatum habituale, committitne nova peccata actualia? Probabilior opinio tradit, quod si voluntas retinendi non revocatur per contrariam voluntatem, unum tantum adest peccatum, licet per annum et amplius restitutio negligatur, quia in illa retentione nunquam retractata virtualiter permanet prima voluntas. Ideoque sufficit si pœnitens confiteatur restitutionis omissionem, quin tempus exprimat, quo ommissio illa perduravit ⁵.

Sed notandum: pœnitens ordinarie non est absolvendus ante restitutionem, si restitutio ipsi moraliter sit possibilis; quia cum restitutio sit res valde difficilis ad illam exequendam, si pœnitens absolvatur ante restitutionem, communi experientia quæ habetur, relinquitur in eodem periculo ⁶. Attamen si prudens confessarius revera deprehendat ipsum debitorem sincere paratum esse ad restituendum quam primum, absolutionem poterit impertiri una vel altera vice; imo pro-

¹ Hic observandum cum Antoine, licitum esse debitori anticipate solvere debita sua, si terminus fuerit præfinitus in ejus favorem, ut in mutuo; nam quisque potest juri suo cedere; neque tunc terminus appositus est, ne solutio anticipate fiat; sed ne ultra differatur. Secus, si terminus sit appositus in favorem creditoris; nam fieret iniuria creditori habenti jus, ne sibi fiat solutio ante præfinitum tempus: ita ex § l. xv. § de ann. legat:

² V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, nn. 680 et 701. Si restitutio facienda sit ex contractu quid compensandum sit, vid. supra de effectu obligationum n. 368.

³ Ep. clm ad Maced. al. 51.

⁴ Supplem. q. 6, a. 5.

⁵ V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 683; et l. v, n. 40.

⁶ V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 682; *Ho. Apost.* Trac. xvi, n. 120.

habilissime admittit Lugo etiam pro tertia vice, modo tales occurrant circumstantiæ impellentes, ut ipse confessarius solo restituendi proposito debeat esse contentus.

627. Q. 2. *Quo loco et cujus impensis fieri debet restitutio?*

R. Si agitur de restitutione facienda ex vi contractus (quanquam proprie tunc non tam habeatur restitutio, quam solutio), citra specialem conventionem, en legis determinatio æquitati conformis: *Il pagamento deve farsi nel luogo fissato dal contratto. Non essendo fissato il luogo, e trattandosi di cosa certa e determinata, il pagamento deve farsi nel luogo, ove al tempo del contratto si trovava la cosa, che ne forma l'oggetto* ¹. *Fuori di questi due casi, il pagamento si deve fare nel domicilio del debitore. Le spese del pagamento sono a carico del debitore* (art. 1249) ².

Si vero restitutio aliter facienda est, quam vi contractus, tunc si agatur de possessore bonæ fidei restitutio fieri debet in loco, in quo res extat, et impensis domini; ipsa enim naturalis æquitas non patitur, ut possessor bonæ fidei absque culpa sua damnum aliquod patiatur. Quando tamen primo advertit rem esse alienam, statim debet ejus dominum admonere, ut possit sibi consulere. Si autem agatur de possessore malæ fidei, restitutio facienda est in loco ubi dominus eam possedisset, si non fuisset ei subrepta, et expensis possessoris malæ fidei vel injusti damnificatoris, iis tantummodo deductis, quas fecisset dominus in ejus conservatione et translatione. Nam si ex una parte dominus ob alterius culpam jacturam pati non debet, ex alia neque locupletari de alienis.

628. Q. 3. *Quid si debitum per nuntium fidelem ad creditorem missum, alterius culpa vel casu perierit in translatione?*

R. Si res est restituenda solum ex re accepta, seu a possessore bonæ fidei, illa perit domino; quia possessor bonæ fidei non est in culpa neque in ea acquirenda neque in ea transmittenda. Hinc qui in grege suo ovem alterius casu inveniat, et mittat per virum fidelem ad dominum, perit domino, si in translatione pereat. Item est si res debetur ex contractu, et agatur de re de qua dominus adhuc servat dominium, puta si sit commodatum, vel depositum; nam res sicut stat, ita perit domino, nisi aliter conventum sit. Secus si aga-

¹ * « Sicchè il creditore deve adire il domicilio del debitore e fargli la opportuna richiesta. Tale è il senso di detto articolo assegnato dalla dottrina e giurisprudenza; ed entrambe concordano altresì nel ritenerlo applicabile anche al caso previsto dall'art. 1223, per modo che non valga a dispensarne il creditore la scadenza del termine stabilito nella convenzione. » (*Corte d'appello di Torino*, 23 apr. 1873). *

² C. A. 1420; C. G. 1247; C. S. 1200; C. P. 1224; C. M. 1302; C. T. 628. « Lo stesso dicasi delle spese necessarie per far risultare del pagamento, per esempio, quelle di quietanze, qualora si dovesse fare innanzi notajo, od insinuare. Questione: *dovrà il creditore pagare la multa per aver fatta quitanza su carta libera?* No, per ragione che le spese di bollo fanno parte delle spese di pagamento; e però dal debitore si fa frode alla legge. » *Cod. spieg.*

tur de re, cujus dominium translatum fuit in debitorem ut in mutuo; tunc stat periculo debitoris, donec ad creditorem, vel ad personam a creditore designatam pervenerit.

Si autem agatur de debitore ex delicto (seu fure) hic non liberatur a nova restitutione in dicto casu, ex communi ac tenenda sententia contra Lessium, Sporer et Frassinetti: nam debitor ex delicto tenetur ad omne damnum licet fortuitum; quia ex jure *culpa præcedente, casus etiam fortuitus imputatur*. Adde si res in manu furis periret, fatentibus omnibus, ipsi periret; ergo a pari ipsi perire debet in manibus nuncii, cum illius personam repræsentet. Excipe: 1) Si dominus designaverit nuntium, per quem res mittenda erat; tunc nuncius gereret personam creditoris. — 2) Si nuntius a iudice fuerit designatus; iudex enim creditoris causam tuetur ac vestit. — 3) Si creditor debitori libertatem tribuerit eligendi nuntium, et nuntius prudens ac fidelis fuerit electus¹.

629. Q. 4. *Cum quo damno debet injustus damnificator restituere?*

R. Damnum hic est pensandum comparative ad subjectum; nam fieri potest, ut damnum decem libellarum respectu debitoris inopis sit longe majus, quam damnum libellarum centum respectu creditoris opulenti, et contra. Quo posito, sententia communissima et probabilior cum Billuart aliisque negat damnificatorem teneri ad restitutionem cum quocunque sui damno etiam gravissimo; justitia enim est virtus præcipiens æquitatem, ideoque non potest obligare ad restitutionem cum quocunque damno: tunc dominus ipse censetur irrationabiliter invitus. Pro certo iccirco dicimus, damnificatorem hujusmodi teneri ad restitutionem cum damno simili: imo Lugo, si agatur de re magni momenti, obligat furem ad restituendum, etiamsi passurus sit damnum duplo majus, ut si, ad restituendum tria debeat expendere sex; cum enim sit in culpa, merito illum excessum sustinere debet, ut dominum indemnem faciat. At si restituere nequeat, nisi cum sumptibus longe majoribus, et nequeat ope cambii pretium transmittere, vel rem conservare domino aut ejus hæredibus, in probabiliori saltem sententia, sufficit, ut tribuat pauperibus, quia sic videtur caritati conforme: tunc enim restitutio habetur moraliter impossibilis².

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* I. III, n. 704.

² Ita s. Antoninus, Billuart, Lessius, Lugo, Sporer, V. Liguori, *Op. Mor.* I. III, n. 503.

CAPUT TERTIUM

De causis a restitutionis obligatione excusantibus.

630. *Causæ a restitutione excusantes*: Sex præcipuæ numerantur, quarum tres primæ temporaneæ sunt, quæ illis tantum durantibus; ceteræ perpetuæ, quæ pro semper extinguunt obligationem restitutionis ¹. Hisce autem versibus exprimuntur:

Sex, ne restituas, possunt permittere causæ:

Si impos, si damnum faceres, si cesseris æri,

Parcant, compensent, componat summa potestas.

1. **Impotentia**: Neque tantum physica, videlicet absoluta impossibilitas; sed etiam moralis, si nempe absque magna difficultate restitui non possit; hæc enim in moralibus idem est ac si esset omnino impossibilis. Qua in re commune est, debitorem non teneri ad restitutionem cum jactura bonorum superioris ordinis: ideo regulariter nemo restituere debet bona fortunæ cum detrimento suæ famæ. Item a restitutione bonorum fortunæ liberat tum jactura animæ suæ vel suorum, v. g., periculum desperationis, vel ne filii dent operam latrocinii; tum jactura vitæ, ut si debitor per restitutionem pecuniæ esset periturus; tum jactura *status juste acquisiti*, adeo ut nemo teneatur vendere instrumenta suæ artis, quibus necessaria sibi comparat ad sui suorumque sustentationem, aut si ideo magnum damnum subeant ². Idem est si civis primarius debeat obire artem mechanicam sibi insuetam; vel si nobilis nequeat restituere, nisi se privet omnino famulis, equis, et si inde magnam admirationem excitet in ejus dedecus. Hoc enim in casu isti omnes restitutionem differre possunt, ut commune est cum Alasia, Concina, Natali Alexandro et s. Antonino; nam pertinet ad bonum commune proprii status con-

¹ V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 697. Ferraris, Vº *Restitutio*, a. 5. An etiam ingressus in Religionem liberet a restitutione, vide *De obligationibus*, n. 476. Magni autem interest, ut confessarii causas excusantes perspectas habeant; sed recte monet s. Antoninus, non omnes esse palam prædicandas et indiscriminatim, ne paretur facilius via detentionibus, cum homines nimis sint inclinati ad inveniendos prætextus ne alienum restituant. Item magna discretione hac de re utatur confessarius in ipsa Confessione, ne liget solvendo, vel solvat ligando.

² Diximus; *juste acquisiti*; si enim status injuste acquisitus sit, puta rapinis, concussionibus, etc., etiam cum illius jactura restitui debet: quia non esset statum amittere, sed ad pristinum reverti. Excipe nisi id debitor agere debeat paulatim, ne bonum superius amittat, scilicet famam, si ea injusta status acquisitio ignoretur: inhumanum enim foret ac plurimos in baratrum desperationis pene conjiceret, si hujus rei non haberetur ratio.

servatio ¹. Id tamen intelligitur, modo creditori æquale damnum ideo non sit obventurum. Insuper ipsi tenerentur studere parsimoniæ, minuendo famulos, mensam, vestitum, pompas; abstinendo quoque ab iis quæ solam voluptatem sapiunt, uti sunt itinera; neque enim decet status consistit in indivisibili ².

2. **Damnum** grave creditoris: si prævideatur eidem obventurum in restitutionis hypothesi, v. g., si petat pecuniam mihi mutuo datam, ut ea utatur ad peccandum. Restitutio enim ordinatur ad utilitatem creditoris; ideoque non potest esse rationabiliter invitus, si debitor tunc ei differat restitutionem ³. Aliter tamen dicendum esset: a) Si restitutionis denegatio non serviat ad culpam impediendam; quia aliam pecuniam obtinere potest. b) Si damnum proportionate grave debitori immineat, nam caritas cum tanto incommodo non obligat: uti si debitor ideo perderet creditoris amicitiam sibi valde necessariam; vel si creditor debitorem continuis petitionibus vexaret. — Item a restitutione excusat grave damnum reipublicæ, cum sit damnum publicum. Item damnum tertii: unde quando dominus re in tertii damnum est abusurus, tu teneris ex justitia denegare illam, semper ac sine tuo graviore damno, vel saltem æquali, id possis. Nam ex una parte dominus non habet jus rem suam habendi in iis circumstantiis, ex alia autem tertius jus habet, ne quis in sui damnum cooperetur.

3. **Cessio** bonorum vel fori: est quando debitor debitis suis solvendis factus impar, bona omnia ac credita si quæ habeat, suis creditoribus cedit. Cessio duplex est: una *voluntaria*, quam omnes creditores libere acceptant; altera *judicialis*, quam lex ipsa debitori bonæ fidei ac infelici tribuit ⁴: hæc tamen non transfert bonorum proprietatem in creditores, sed ipsis jus tribuit exigendi, ut ea vendantur, et interim ut ex illis fructus percipiant. Manet semper obligatio præstandi integram solutionem, si ad pinguiores fortunam debitor venerit; imo et quoad potest laborandi, ut aliquando creditoribus satisfaciatur, qui si compositionem ineunt cum debitore, ideo est quia plus habere nequeunt. Et leges ipsæ civiles judicialiter concedentes illam bonorum cessionem, non intendunt creditores jure suo privare, sed tantum debitori privilegium impertiri, ne queat ob

¹ Excipiunt plures si debitor culpabiliter, v. g. ludis, crapulis in talem necessitatem se conjecerit. Verum hoc non obstante, si debitor a statu suo juste acquisito casurus esset, mihi et aliis doctis durum videtur ad integram restitutionem illum statim obligare: ita s. Alphonsus, *Op. Mor.* l. III, n. 703.

² Qui sane utitur parsimonia et industria sensim sine sensu plura congerere potest, quibus valeat sua debita solvere: unde non tam facile sunt audiendi, qui impotentiam adstruunt. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 762.

³ S. Thomas, 2, 2, q. 65, a. 5. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 571 et 697.

⁴ Fraudes punit Cod. pœn. art. 381 et seqq.; item vid. *Cod. commerc.* art. 543 et seqq.; item Cod. proc. civ. art. 557 et seqq.

debita, quibus solvendis est impar, in carcerem detrudi ¹. Veruntamen si creditores omnino sponte debitori compositionem faciendo, reliquum condonassent, ille tunc ad ulteriorem solutionem non teneretur. Item bonorum suorum cedens, attento Jure naturæ, potest sibi aliquid clam retinere, si certo videat, quod pars sibi assignanda insufficiens sit sui suorumque necessitatibus; et si iis omnino indigeat, potest judici interroganti respondere, se non habere, quod nempe teneatur cedere ². Ceterum in hac re caute procedendum; quia plerumque bonorum cessores suas necessitates plus nimium exaggerant, nunquam contenti.

4. **Remissio** creditoris: si tamen libera sit, non extorta vi, metu aut fraude, neque aliqua lege prohibita (sic prohibita est Canonice condonatio amissarum distributionum facta absentibus); cum enim creditor sit dominus rei suæ, potest eam alteri donare. Hic juverit duos proferre articulos Codicis civilis; primus est: *La volontaria restituzione del titolo originale del credito sotto forma privata, fatta dal creditore al debitore, costituisce la prova della liberazione tanto in favore dello stesso debitore, quanto in favore dei condebitori in solido* (art. 1279). Alter sic habet: *La restituzione del pegno non basta per far presumere la remissione del debito* (art. 1280) ³. — Remissio etiam tacita valet; nam *taciti et expressi consensus eadem ferme est vis utque conditio*. Imo etiam certo præsumpta remissio liberat, adeo ut liceat tibi rem alienam retinere vel accipere ex præsumpta voluntate domini, nempe quod si peteres libenter ille donaret, ut satis communiter docent cum Angelico: *quid enim dolo facit, qui putat dominum consensurum fuisse* ⁴? Hinc dominus ob levia furtula servum expellens censetur eidem remittere omnem obligationem, hoc ipso quod nihil petat.

5. **Compensatio**: alia est *impropria*, et est debiti recuperatio, inscio debitore, facta. Evenit quando tantum auferimus de bonis debitoris, quantum satis est ad recuperandum quod nobis debitum est ⁵.

1 « Quare videant (ait *Staph.*, § 72) quid æterno Judici aliquando responsuri sint, qui postquam fortunas suas dilapidarunt, et exinde bonis suis cedere coacti sunt, creditores adhuc dum defraudare pergunt, et de omnibus prius cogitant, quam qua ratione tum Deo tum hominibus allatas injurias resarcire possint. » V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 699. Carrière, *De contractibus*, nn. 414 et seqq.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 158.

3 C. A. 467; C. G. 1286; C. S. 1240; C. P. 1267; C. M. 1345; C. T. 651. « La remissione del pegno dato a guarentigia del mio credito prova unicamente la volontà mia di affidarmi a voi per l'adempimento dell'obbligazione; ma non l'intenzione di rimettervi il debito. » V. Carrière, *De Contractibus*, n. 424.

4 L. XLVI, § 7, ff. de furtis. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 700. Neque obstat, quod ad Confessiones excipiendas, vel Matrimonio assistendum requiratur de validitate facultas data præsens et positiva; nam in nostro casu non requiritur positiva domini voluntas, sed satis est quod positive non sit invitatus. Hac tamen in re non sunt laxandæ habentæ, ne furtis via aperiatur, ut recte observat Alasia.

5 De compensatione impropria vide infra *De furto*, n. 702.

Alia est propria seu legalis, quæ nempe in contractibus obtinet, et definitur: *debiti et crediti inter se invicem contributio*; evenit quando duo debita mutua compensatione extinguuntur. Nulli dubium est, quod ea licita sit; nam resolvitur in veram debiti solutionem: imo expedit; sic enim inanes circuli evitantur in rerum translatione. Et probatur lege civili¹, ubi statuitur compensationem ipso facto, sub datis conditionibus, obtinere, insciis quoque debitoribus, usque ad occurrentem quantitatem utriusque debiti, quod sit ejusdem speciei æque exigibilis ac liquidi². Dilatio quæ conceditur gratis debitori ad solvendum, non obstat compensationi³. Hæc tamen non obtinet contra jura a tertio jam acquisita⁴. (G).

6. **Compositio.** Est quando Pontifex suprema qua pollet auctoritate in commune fidelium bonum, ita rem componit, ut unam partem debiti impendat in pias causas, aliam condonans ipsi debitori; supplendo tamen de thesauro Ecclesiæ utilitatem quæ domino obvenerit, si totum debitum in eleemosynam datum fuisset. Ut compositio legitima sit, requiritur: — 1) Ut bona incerta sint; si enim domini aliquid cognoscantur, non poterunt sine injuria absque eorum consensu expoliari. — 2) Ut adsit causa, secus esset illicita compositio in rebus ecclesiasticis, et in aliis bonis etiam invalida: quia in primo casu dispensat in lege propria, non item in secundo. Quam compositionem concedit vel ipsa Pœnitentiaria, ut habet Benedictus XIV Bulla *Pastor bonus*. Non tamen Episcopus; hæc enim facultas actus est supremæ potestatis⁵.

1 Art. 1285; C. A. 1438; C. G. 1290; C. S. 1243; C. P. 1270; C. M. 1348. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 521. — Ferraris, V^o *Compensatio*.

2 « Per esempio: Tizio è debitore di lire 8000 verso Cajo per residuo prezzo di un fondo da lui acquistato. Muore Caio, e Andrea è suo creditore, e Tizio suo legatario per lire 3000. Tizio può opporre la composizione sino a lire 3000 ad Andrea che subentrò nelle ragioni di Cajo. La composizione si opera da sè sino alla concorrenza di lire 3000, e però il debito di Tizio si riduce a 5000. »

3 « Così Tizio mi dee dare 6000 per mutuo; in vista delle sue disgrazie gli accordo tre anni di dilazione al pagamento successivi alla scadenza. Nel frattempo Tizio diventa legatario di Paolo di lire 8000 che io quale erede di Paolo devo pagargli; la compensazione opera subito sino alla concorrenza di lire 6000, e non potrebbe Tizio pretendere subito il pagamento dell'intero legato e riservarsi di pagare in seguito il suo debito portato bonariamente alla scadenza più lunga. »

4 Tizio è debitore verso Cajo di lire 3000. Andrea creditore verso Cajo sequestrò il credito che questi ha con Tizio. Indi Tizio diviene creditore verso Cajo di lire 3000; egli non potrebbe più opporre la compensazione a pregiudizio di Andrea. »

Item civili Jure compensatio non admittitur: 1) quando si tratta della domanda per la restituzione della cosa, di cui il proprietario fu ingiustamente spogliato; 2) quando si tratta della domanda per la restituzione del deposito o del comodato; 3) quando si tratta di un debito il cui titolo deriva da alimenti dichiarati non soggetti a sequestro (tali sono gli stipendi e le pensioni dovute dallo Stato; gli assegni per alimenti; Cod. proc. civ. art. 591); 4) quando il creditore ha preventivamente rinunziato alla compensazione (art. 1289).

5 Si causa justa sit, semel facta compositio non revocatur, quamvis compareat dominus; quia jam dominium legitime translatus fuit. Ita Lugo contra alios, qui quidem volunt eo in casu debitorem teneri semper domino restituere illud in quo factus est ditior. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 591.

DISPUTATIO SECUNDA

De restitutione in specie

631. Restitutio in specie debita est ob læsionem bonorum: 1) *Animæ*, sive supernaturalium, quæ scilicet conducunt ad salutem æternam, uti gratia, sanctitas, virtutes, sacramenta; sive naturalium quæ referuntur ad ipsam naturam humanam ejusque perfectiones, uti est usus rationis, ingenium, memoria, scientia et artes. 2) *Corporis*, et sunt vita, membrorum integritas, virginitas, pudicitia, castitas conjugalis, quæ quidem læduntur homicidio, mutilatione, bello, suicidio, duello, abortu, aggressionem, stupro et adulterio. 3) *Famæ et honoris*, quæ maxime læduntur detractio, contumelia ac secreti manifestatione. 4) *Fortunæ*, quæ bona furto læduntur¹.

CAPUT PRIMUM

De læsione bonorum animæ.

632. Q. 1. *Ad quid tenetur qui alium læsit in supernaturalibus?*

R Qui alterum vi, fraude aut dolo læsit in bonis animæ ordinis supernaturalis, v. g., illum inducendo ad peccatum, vel avocando a virtute, vel imbuendo falsa doctrina, tenetur ex justitia vim, fraudem et dolum auferre, eumque in pristinam libertatem restituere et omnia damna resarcire inde secuta; cum istorum fuerit causa positiva, efficacax et injusta. Hinc qui pravos libros propagarunt (incautos falsis doctrinis imbuentes), eos quantum possunt colligere tenentur et publice reprobare, ne ulterius damnum voluntarie afferant². An autem hic teneatur etiam curare, ut seductus convertatur, multi probabiliter affirmant: secus non satis damnum pravæ dispositionis injuste causatum repararet. Sed alii volunt ad id teneri tantum ex caritate; quia sicut qui ligavit Cajum et sic impedit quominus iret ad tem-

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 660 et seqq. Carrière, *De Justitia*, n. 1302.

² Egregium reliquit exemplum Fénelon, qui licet bona fide errorem docuerit, Brevi Innocentii XIII dampnanti suum librum (*Massime dei Santi*) non solum statim et ex toto corde adhæsit, laudabiliter se subiciens; sed eundem librum solemniter reprobavit, diffusa exemplaria colligens. Utinam illum imitentur qui hisce nostris temporibus in foedissimos errores impigerunt et eos ubique disseminarunt!

plum, satisfacit si eum solvat, nec tenetur ex justitia curare, ut templum petat; ita et hic. Cum enim cesset vis et fraus, et alter sciat se deceptum, potest si velit ipse se a peccato expedire.

Qui vero mero consilio ac suasionem alium ad peccatum induxit, ex justitia ad nihil tenetur erga inductum; nam tunc qui peccat, peccat sciens ac volens: scienti autem et volenti non fit injuria: et *nul-lus spiritualiter moritur*, dicente Angelico¹, *nisi propria voluntate peccando*. Sed tenetur ex caritate, quoad potest, conversionem seducti procurare; ipsa enim naturalis æquitas exigit, ut auctor mali illud reparare nitatur suadendo saltem ac monendo. Hinc nemo non videt quanta sit obligatio corruptorum, qui alios ac præsertim juvenes incautos viam criminis edocent; cum difficile admodum sit ex eorum animis malos deinceps habitus evellere.

633. Q. 2. *Ad quid tenetur qui alium læsit in bonis naturalibus?*

R. Qui alium læsit in bonis animæ naturalibus, puta si alium veneno vel alio quovis medio efficaci privavit memoria, ingenio vel usu rationis, tenetur ex justitia reparare tum damnum personale, eum nempe a morbo curare quoad potest; tum reale, quod inde secutum est, ut est amissio officii, lucri, etc. judicio prudentum. Item si quis officium susceperit alios edocendi artem, scientiam aut disciplinam aliquam, si munus tale susceperit absque sufficienti peritia, vel illud negligenter impleverit, non tantum pretium acceptum restituere tenebitur pro ratione ignorantie aut negligentie; sed etiam damnum, quod intulit male docendo, reparare; ideo enim stipendium accipit, ut se utilem præbeat².

CAPUT SECUNDUM

De læsione bonorum corporis.

ARTICULUS I. — *De homicidio et mutilatione membrorum, de bello, suicidio, duello et abortu.*

634. **Homicidium**: (sic dictum ab *hominis cæde*) definitur: *Voluntaria et injusta hominis occisio*. Aliud est *casuale* quod contingit præter hominis intentionem; aliud *voluntarium* quod contingit ex

¹ I, 2, q. 13, a. 8. Diximus *erga inductum*; si enim ideo lædatur jus tertii, erga tertium utique adesset obligatio justitiæ, ex dictis supra n. 667.

² Videant ergo quid supremo Exactori sint responsuri tum illi, qui ad salebrosa officia non meritis propriis, sed aliorum pervenientes, non curant quid valeant humeri, bene vero quid velit ambitio; tum illi, qui vix uni officio sufficientes, at superbi vel avari plura suscipiunt exolvenda, sed omnibus deficiunt; et si desint laudatores, ipsi se apud suos inferiores, arrepta occasione, ad nauseam attollunt. Oh quam vera est sententia; *non nocet, si omnibus te supponas; nocet autem plurimum, si vel uni te præponas!* Kempis, *De Imitat. Christi*, l. 1, c. 7.

ipsa hominis intentione vel directe, cum quis data opera alium interimit; vel *indirecte*, cum quis directe alterius mortem non intendit; sed ponit ea, ex quibus potest prævidere mortem alterius secuturam. Aliud *qualificatum* quod speciales circumstantias habet adnexas: tale est ex moderno jure veneficium, quod cum substantiis veneficis; infanticidium, quod contra infantem recens natum; assassinium, quod vel proditorie, id est sub specie amicitiae, vel habita præmeditatione, vel insidiosè perpetratur. Sed maxime venit cædes parentum, conjugis, principis, personæ sacræ, quæ singularem qualificationem et atrocitatem involvit ac gravius punitur. Quod hisce circumstantiis non est vestitum, dicitur *homicidium simplex*.

Injusta hominis occisio vetita est quinto Decalogi præcepto: *non occides*. Est autem peccatum gravissimum *in Deum*, qui solus est mortis et vitæ dominus; *in rempublicam*, cum sua parte privetur: *in occisum*, cum ei bonum adimatur temporale maximum, irreparabile ac aliorum bonorum fundamentum. Hinc jure canonico lata est irregularitas: item depositio ab omni dignitate, officio et Beneficio¹. Quæ tamen pænæ probabilius non incurruntur ab ipsis mandatariis, quia lex loquitur tantum de mandantibus. — Item ex Constit. Pii IX *Apostolicæ* incurritur ipso facto excommunicatio Pontifici modo specialiter modo simpliciter reservata, si nempe aliquis occidatur de clero: quod quidem vestit etiam naturam sacrilegii². Jure diocesano est generatim reservatio, si agatur de homicidio directe voluntario sive per se sive per alium patrato — Jure civili fere ubique est ultimum supplicium sub datis limitationibus (*Cod. pæn. art. 522*)³.

635. Homicidium casuale: Dupliciter contingere potest: vel dando operam rei licitæ vel illicitæ. Audiatur Angelicus: *Secundum jura si aliquis det operam rei licitæ debitam diligentiam adhibens et ex hoc homicidium sequatur, non incurrit homicidii reatum; si vero det operam rei illicitæ, vel etiam det operam rei licitæ, non adhibens diligentiam debitam, non evadit homicidii reatum, si ex ejus opere mors hominis consequatur*⁴. Ubi animadvertendum ad homicidii imputationem non sufficere, quod opus sit illicitum per se; sed insuper requiri, quod sit illicitum et vetitum relate ad ipsum homicidium. Ex quo concludimus:

1. Si opus sit illicitum, sed minime de se periculosum, non imputabitur homicidium, si ex illo opere sequatur. Uti si fœmina, foetu

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 363. Ferraris, Vº *Assassinium*, *Grassator*, *Homicidium*, *Restitutio*, art. 2. Item amittitur localis immunitas apud nos si culpabile homicidium a majori annis 20 sit commissum; vel *atroce* id est cum circumstantiis aggravantibus, a minori. V. Alasia, De ecclesiastica immunitate.

² Est specialiter reservatio, si occidantur proceres Ecclesiæ; simpliciter reservata, si occidantur alii clerici; vid. Lib. I, n. 851.

³ Attamen hodie sub mentito philanthropiæ prætextu pænæ mortis abolitionem omniconatu urgent.

⁴ 2º, 2, q. 64, a. 8, V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 398.

ex crimine concepto, in ejus partu moriatur; quia cum effectus non necessario, neque etiam directe procedat a causa illa, nequit esse in prævisione.

2. Si opus illicitum quidem sit et simul periculosum, sed ita raro, ut non soleat mors, nisi valde raro inde evenire, non erit imputandum homicidium, casu quo sequatur, si diligentia adhibeatur ad illud vitandum. Sic excusabitur ab homicidio clericus, qui venationi sibi prohibitæ vacans hominem casu interficiat, modo diligentiam adhibuerit, ne homini mortem inferret: ratio quia res est resolvenda ex communiter contingentibus.

3. Si opus sit illicitum simul et tam frequenter periculosum, ut ex eo communiter soleat mors evenire, homicidium certe imputabitur, quæcunque ad illud vitandum diligentia adhibeatur; est enim tunc voluntarium in causa: ut si quis funda lapides in viam publicam ac frequentatam projiciat. — Huc revocari potest reservatio quæ in omnibus fere Synodis diœcesanis statuitur (ut in Novariensi): *Suffocatio, imo et retentio infantis in lecto anno expleto minoris, ommissa cautione cunarum vel alterius firmi repaguli*. Et lege civili: *Chiunque per inavvertenza, disattenzione, imprudenza, negligenza, o per imperizia dell'arte o della professione che esercita, o per inosservanza dei regolamenti, avrà involontariamente commesso un omicidio, o vi avrà dato causa, sarà punito colla pena del carcere estensibile a due anni, e con multa sino a lire duemila* (Cod. pœn., art. 554).

636. Q. *Ad quid generatim tenetur injustus occisor?*

R. Generatim tenetur compensare damna omnia realia in bonis fortunæ, si quæ ex ejus actione secuta sunt; fuit enim eorum causa injusta et efficax. Hinc compensare debet: — 1) Expensas in medicinis peractas ad vulnus curandum. — 2) Lucra, quæ ob occisionem cessaverint, non quidem in totum, ut si jam de facto ea fuissent acquisita (potuisset enim occisus multipliciter impediri): sed pro majori vel minori spe eadem acquirendi juxta viri prudentis æstimationem. Nihil vero tenetur restituere pro expensis funeris; cum ipsæ aliquando faciendæ essent: excipe si ob occasionem necis illatæ (v. g. extra patriam) oportuerit eas fieri majores. — 3) Aliquas satisfactiones præstare pro anima occisi, si iste erat pro se probabiliter satisfacturus: quod tamen suppleri potest per orationes et eleemosynas ¹.

Diximus: *generatim*; nam claritatis gratia occisoris obligationes considerari possunt vel relate ad hæredes occisi; vel relate ad illius creditores; vel etiam respectu alterius personæ, cui forte homicidium fuerit imputatum.

¹ Communius docent, nihil esse deducendum pro labore, quem occisus ad lucrandum impendere debuisset; quia labor iste libenter et non tanquam pœna sustinetur; nisi in casu quo præsumatur, quod occisus libenter aliquid daturus fuisset pro redemptione talis laboris, ut si ille esset arduus. V. Liguori, *Opus Mors.*, l. III, nn. 639 et seqq.

637. Hæredes occisi: Hæredibus necessariis, nempe patri, matri, uxori, liberis, aliisque ascendentibus et descendantibus¹, tenetur injustus homicida compensare damnum emergens et lucrum cessans non solum quod cum occisi vita cessavit; sed etiam quod cessavit post ejus mortem, juxta tempus quo defunctus verosimiliter fuisset vitam suam acturus, attenta ejus ætate, valetudine aliisque circumstantiis; quia isti unam personam constituunt cum occiso, atque in illius jura succedunt. Si tamen uxor post occisum maritum æque commode nubat, aut si quis ea occasione sponte ipsi succurrat, recte dicit Croix, quod non est opus aliquid illi pro damnis futuris restituere; quia reipsa non remanet damnificata. Idem est dicendum de filiis, aliisque hæredibus necessariis².

Loquendo autem de aliis hæredibus qui necessarii non sunt, nec unam cum occiso personam constituunt, ut sunt fratres, ceterique consanguinei, tenetur quidem homicida ipsis restituere damnum jam bonis occisi irrogatum per occisionem, et lucrum quod amisit ipse vulneratus tempore quo vixit; nam moriendo transmisit ipsa lege ad illos (aliis supra memoratis hæredibus deficientibus) omnia sua jura jam acquisita. Sed non tenetur, in nostra sententia, restituere lucrum quod cessavit a tempore mortis; istud enim non erat debitum reale cum defuncto ipso contractum, sed personale, quod fundatur in industria futura personæ occisæ: in illud ergo nullum ipsis competit jus, cum non censeantur una persona cum defuncto. Item probabilius neque tenetur iis restituere quæ occisus si viveret, erat probabiliter daturus, licet homicida hæc damna præviderit; quia semper remote, et per accidens sequeretur illud damnum, cum directe non intendatur. Concina, Lugo, Lessius.

638. Quid si læsus omnia ante mortem lædenti remiserit?

R. Si remisit dumtaxat injuriam (ut plurimum fieri solet), adhuc viget obligatio compensandi damna; nam hæc duo non sunt necessario connexa, injuriam dimittere, et condonare damna; primum præcipit caritas; secundum pietas aliquando prohibet, ut si læsus relinquat indigentes propinquos³. Quod si læsus revera remisit omnia damna inde obvenientia, lædens ad nihil tenetur erga hæredes; isti

¹ Notandum, quod in præsentī quæstione uxor habetur ut hæres necessarius, etsi stricte non sit talis; quia vivens pertinet ad familiam mariti, et ideo necessario est ab eo sustinenda. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 631.

* « I congiunti dell'ucciso hanno diritto all'indennità non per titolo di successione, ma per diritto proprio. In conto d'indennità si calcolano non già i lucri che l'ucciso poteva fare, ma ciò che di questi lucri sarebbe caduto a profitto di coloro che lo rappresentano. Anche dai dolori morali possono derivarne danni e spese che debbono essere valutate a carico dell'uccisore, e a pro dei successori dell'ucciso nella questione d'indennità. » (*Corte d'appello di Perugia* 31 luglio 1871). *

² V. Liguori. *Ho. Ap.*, tract. x, n. 87; *Op. Mor.* l. III, n. 631.

³ Neque etiam resarciuntur damna per mortem lædenti; hæc enim datur ad solam publicæ justitiæ satisfactionem. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 630 et 705.

enim quidquid acquirunt, non acquirunt nisi per ipsam voluntatem defuncti. Neque dicas patrem teneri alere uxorem et filios, ideo saltem condonationem quoad illos invalidam esse. Etenim pater ex pietate tantum, non ex justitia alere tenetur familiam suam; sicut enim si pater ante mortem omnia bona dissipet, ita ut nihil supersit ad familiam alendam, valide dissipat, etsi illicite; ita valide remittit occisori obligationem restituendi, quamvis illicite. *Alasia.*

639. Creditores occisi: Alii cum Laymano (si bona non supersint sufficientia ad solvenda debita) obligant injustum homicidam ad supplendum restituendo creditoribus occisi; quia creditores jus habebant in debitorem, et eo per iniquam mortem expoliati sunt: qui ergo est causa mortis, est causa damni. Alii cum Sanchez eum obligant tantum casu, quo lædens damnum creditorum præviderit; quia tunc damnum est directe volitum. Verum alii cum Billuart et Concina probabilius docent homicidam ad nihil teneri erga creditores occisi quamvis ipsorum damna præviderit, modo ea non intenderit; quia actio occisionis non est directe contra illos. Adde: in ipso foro externo nunquam datur actio creditoribus occisi contra homicidam, sed tantummodo hæredibus; [at perpetua fori externi praxis legitima est Juris naturalis interpretatio ¹. — Qui tamen hominem interfecit animo nocendi directe creditoribus vel aliis, recte dicunt communius et probabilius ipsum peccare contra justitiam erga illos; nam læsio fit ex proposito injusta, et efficaciter damnificativa.

640. Homicidium innocentis imputatum: Si homicida non prævidit suum homicidium imputandum esse innocenti, ad nihil tenetur erga ipsum etsi damnetur; neque tenetur se prodere ut innocentem liberet; nam damnum pendet ab aliorum falso judicio. Si id prævidit, probabilius docent occisionem adhuc ad nihil teneri; nam semper verum est quod damnum evenit non per se, bene vero ex errore aliorum, licet error iste prævideatur. Homicidium nempe est causa occasionalis imputationis; non vero efficiens causa damni, in quo proxime et directe non influit. — Quod si ab homicida talis error non solum prævideatur, sed etiam intendatur, Lugo affirmat adesse obligationem restitutionis; quia licet ejus actio sit causa remota imputationis, ejus tamen prava intentio nocendi efficit, ut sit etiam causa moralis. Verum probabilius cum Croix, Lessio, Sanchez adhuc negamus; nam sola intentio prava non necessario causat damnum; et ideo ex tali malo animo illa imputatio homicidii in talem personam non necessario sequitur; sed imputatio pendet ex judicio aliorum

¹ Idem affirmandum de iis, quos forte occisus alebat bonis suis, etiamsi horum quoquo damnum homicida præviderit, modo non intenderit; eadem enim semper ratio currit, nempe pauper nullum commutativæ justitiæ jus habet, ut ego non occidam ejus benefactorem. Unde tunc cum neque directe ejus læsionem intendam, neque mea actio directe in eam influat, ea læsio nonnisi uti accessoria ex homicidio sequitur. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 633 et seqq.

putantium, ob extrinsecas ac labiles conjecturas, ipsum fuisse homicidam; unde si damnum evenit, est remote et per accidens. Excipe si ideo præcise aliquid ipse faciat, unde alii naturaliter id colligant: v. g., si vestibus alterius indutus occidas ¹.

641. Occisio reipublicæ noxii: Erat Waldensium doctrina, non licere neque publica auctoritate malefactores bono publico noxios occidere: hanc moderni nonnulli, duce Beccaria, secuti sunt. Verum contrarium constat. — 1) Ex veteri Testamento: *maleficos non patieris vivere*, ait Dominus: *qui immolat Diis, occidetur* ². — 2) Ex novo: *qui in gladio occiderit*, legimus in Apocalypsi, *oportet eum gladio occidi* ³. — Ex Jure canonico, ubi dicitur non imputandum fidelibus, *qui ex officio aut tormenta exercent, aut capitalem sententiam ferunt* ⁴. Item ex Jure civili ⁵. — 4) Ex universali gentium consensu, siquidem fere penes omnes populos majora crimina pœna mortis mulctari consueverunt ac consuescunt. — 5) Ex ratione; nam pars noxia toti communitati licite abscindi potest ob conservationem totius, quum pars sit propter totum. Quod autem scelesti magis tererentur, si scirent se perpetuo damnandos ad durissima, falsum est: *Il fatto parla qui con troppa evidenza, giacchè quanti sono i condannati a morte, che chiedono per favore la commutazione coi lavori forzati? E la ragione è chiara (ad rem cl. Taparelli): chi vive può sperare grazia per mille guise, può sperar fuga, può sperar rivoluzione, può sperar mitigazione e guadagni. Eppoi che cosa è per la maggior parte dei galeotti la loro galera? sospinti per lo più dalla loro miseria al delitto, portano alla pena nome già infame per sceleraggini, mani già incallite al lavoro e vita già usa agli stenti* ⁶.

Diximus: *publica auctoritate*; ait enim Angelicus: *Occidere malefactorem licitum est in quantum ordinatur ad salutem totius communitatis; et ideo ad illum solum pertinet, cui committitur cura communitatis conservandæ* ⁷. Nomine autem *publicæ auctoritatis* intelligitur quæ societati politicæ nulli subordinatæ præest; nam supremum jus nonnisi supremæ auctoritati convenit. Hinc qui præsumunt aliis communitatibus etsi numerosis, sibi subjectos corrigere possunt pœnis ordinariis præservativis; non pure vindicativis atque exterminantibus. Quanquam et ipsa suprema auctoritas ordinem justiciæ servare debet, cum agatur de re gravissima ipsi a Deo communicata ob solam necessitatem. Hinc non potest lex facultatem tribuere marito, ut uxorem in adulterio deprehensam occidat; tum quia ex juris regula:

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 636.

³ Cap. XIII.

² Exod. XXII.

⁴ *Decr. pars.* 2^a, causa 33, q. 4, can. 45.

⁵ L. VI de *Offic. procons.* *Cod. poen.* l. 2°, t. X. *Civ. Cattolica*, ser. 3^a, t. X: *I regicidi al tribunale ecc.*

⁶ *Saggio teoretico ecc.* § 837 ecc.

⁷ 2, 2, q. 64, a. 3.

Notandum est: 2. Quæ autem disputavimus de homicidio, cum proportionem intelligenda sunt de injusta mutilatione ac vulneratione, de qua etiam *Codex poenalis* (articulo 537 et seqq.)

non est singulis concedendum, quod per magistratum publice potest impediri; tum quia nisi urgeat gravis necessitas, nemo est inauditus damnandus, aut impœnitens occidendus. Unde damnata est ab Alexandro VII hæc sub. n. 19 propositio: *Non peccat maritus occidens propria auctoritate uxorem in adulterio deprehensam* (H) 1.

642. Bellum: definitur *publica armorum contra extraneos assumptio reipublicæ tuendæ aut vindicandæ gratia*. Hinc duplex bellum: aliud *defensivum* ad propulsandam injuriam; aliud *offensivum* ad obtinendam satisfactionem pro injuria 2. Ex hac definitione patet bellum differre a rixa, a seditione et duello.

Bellum est licitum, si justæ adsint conditiones, est contra Manichæos. Nonne Abraham in Lege naturæ bellum gessit, et ei a bello redeunti benedixit Melchisedech Sacerdos Dei? Nonne in Lege scripta Deus ipse leges belli gerendi dedit? Nonne Christus in Lege nova laudavit Centurionem, qui erat militiæ addictus 3? Ratio est: perfecta societas habere debet medium se tuendi contra injuriam et jus suum vindicandi; atqui sæpe ad hoc non suppetit aliud remedium, nisi bellum; cum altiora desint tribunalia, ad quæ recurri queat: nec ita facile aliis Principibus quæstionem remittere velint 4. Conditiones autem sunt ex d. Thoma 5:

1. Ut geratur bellum a suprema potestate; non enim pertinet ad personam privatam illud movere; quia potest privatus jus suum in judicio superioris proseguiri.

2. Ut adsit belli indicendi causa justa et gravis, v. g., necessitas boni communis vel quietis publicæ conservandæ, coercitio perduellium, defensio innocentium etc. Cum enim e bello tot mala et corpori et animæ proveniant, illud nonnisi in extremis tentandum est: unde Augustinus relatus in jure: *Pacem debet habere voluntas, bellum necessitas* 6. Qui propterea bellum injustum indicunt, tenentur in

1 Non tamen negandum tunc hanc occisionem remissius puniri; quia hæc censetur committi ex vehementi iræ motu.

2 Bellum sic dictum est vel per *antiphrasim*, quia nihil habet belli seu amœni; vel a *bellua*, quia uti immanis bellua homines devorat; vel potius a Belo rege Assyriorum (quem Genesis appellat Nemrod), qui primus ferreum gladium ad finium suorum defensionem innoxit. V. Christianus Lupus, t. xi *De antiqua disciplina christianæ militiæ*. Et Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 404.

3 Gen. xiv. Deut. 23; et Matth. viii. V. Taparelli, *Saggio ecc.* §§ 1317, etc. *Civ. Cattolica*, ser. 4^a, t. vii: art. *La tregua di Dio e la pace filantropica*. Ferraris, V^o *Tregua*. Moroni, V^o *Tregua di Dio, o del Signore*.

4 Mediana ætate Summi Pontifices omnium consensu eligebantur ad publicas quæstiones definiendas: quot ipsi imperantium et nationum dissidia composuerunt sine pugna, sine armis, sine sanguinis effusione! Hoc tribunal adhuc apertum est; et nostro ævo paratum sese exhibuit ad lites sedandas inter Galliam et Borussiam extortas; noluerunt pugnare bella acerba, crudelissima et maxima, ex quibus terribilia ac inaudita consecraria. Vid. Lib. iv Append. *De Pontificum potestate*, etc.

5 2, 2, q. 41; et 3 p. q. 42, a. 2.

6 Ideo etiam quia sine maximis expensis bellum sustineri non potest; quare ultra modum ideo gravandi sunt subditi.

solidum de damno per exercitum illato, cum sint causæ principales. Milites autem in bello evidenter injusto tenentur singuli de damnis quæ per actionem privatam (id est non qua milites) privatis intulerint; et singuli pro rata de damnis a toto exercitu illatis, et unus etiam in defectu alterius; cum omnes agant simul conspirando, nisi forte ex gravi metu ad belligerandum coacti fuerint.

3. Ut recta habeatur intentio, id est non odium, non amor partium, non invidia vel inanis gloriæ cupiditas imperium dilatandi 4. Hæc tamen conditio, si sola desit, sed adsint cæteræ, legitima potestas, et causa justa, ex bello non oritur obligatio restitutionis, quia adest causa, licet deficiat in modo.

643. Ducum obligationes: duces tenentur sub gravi curare, ut milites præcepta Dei et Ecclesiæ (quoad potest) observent: sunt enim sub eorum cura; neque qua milites desinunt esse christiani; item præcavere, ne populis scandalo sint vel damno; ideo debent iis stipendia persolvere, alioquin tenerentur compensare damna et militibus, et aliis, qui a militibus damna acceperunt; cum horum omnium tunc sint causa injusta, atque efficaciter movens. Qua de re peccant duces, tribuni, centuriones alique officiales et tenentur ad restitutionem: — 1) Si pauciores habeant milites, quam exhibent in stipendiorum solutione. Vel si dent militibus cibum vel potum corruptum, ex quo morbi oriantur. — 2) Quando, in transitu per regiones, accipiunt pecunias a variis pagis, ne hic vel illic pernotent: vel stipendium militibus debitum subtrahunt, et permittunt, ut isti ab innocentibus illud extorqueant.

644. Milites: Milites in tria maxime peccata impingunt, a quibus fortiter arcendi sunt: in *luxuriam*, tanquam gens militaris nata sit ad carnis petulantiam; in *blasphemias*, quasi non sit virilis animi qui sine imprecatione loquitur; in *furta*, quasi omnia liceant arma ferentibus. Hac in re contra justitiam peccant et tenentur ad restitutionem milites, ut ait Gousset: — 1) *Quando sotto pretesto che il loro soldo non è sufficiente, cercano rifarsi sopra i cittadini, usurpando roba altrui.* — 2) *Quando vendono le armi o altre cose spettanti al governo, o di cui essi non hanno che l'uso* (qua in re et ipsi emptores de furto tenentur). — 3) *Quando, essendo alloggiati presso i cittadini, adoprano violenza e minacce per farsi dare più del dovuto.* — 4) *Quando di loro privata autorità tolgon cavalli o vetture ai privati per condurre i loro bagagli.* — 5) *Quando per negligenza gravemente colpevole o viltà, non impedissero il nemico di mettere a ruba e a sacco il paese, e le case de' privati.*

645. Desertores: Tenentur desertores sub gravi ad castra redire ex obedientia, seu legali justitia (imo si a Principe stipendio

1 V. Cantù. *Buon senso e buon cuore*. Conf. xxxv. L'A. B. C. del diritto pubblico; la guerra; la pace perpetua.

conducti sunt ad id tenentur etiam ex iustitia stricte). Excipe nisi bellum sit certo injustum, vel si media necessaria ad vitam ei non suppeditentur, vel si redeundo gravissimis pœnis essent plectendi; nemo enim videtur ultro teneri iisdem se subicere ¹.

* *Diximus nisi bellum sit certo injustum: tunc enim vel ipsi qui in castris sunt, quam citius sub gravi ea deserere tenerentur; secus cooperarent malo gravissimo; nam bellum tot vitas obtruncat. Interim ait Sporer, quandiu ex bello sine gravi incommodo et periculo recedere nequeunt; aut a principe subditi in bello manifeste injusto coguntur bellare, excusantur quidem a culpa, et præstare tenentur quæ juste præstari possunt, ut vigilias servare, stationem tenere, fodere, etc.; abstinere autem debent, quantum sine periculo æquali possunt, ad omni injusto damno ex injustitia belli proveniente, v. g. occisione, incendio, spoliatione, explodendo in aera; ita nimirum, ut totam partem defensivam sui principis teneant, non autem offensivam. Ceterum etsi belli injustitia sit manifesta, attamen in praxi raro præstat milites in bona fide monere: « il soldato (ait Frassinetti) non pensa che al proprio pericolo, nè discute sulla giustizia od ingiustizia. Egli non sogna nemmeno di essere obbligato a farsi fucilare quando la guerra sia ingiusta, e perciò trovasi in tutta buona fede; e qualora si levasse da questa buona fede, generalissimamente parlando, non si troverebbe in lui l'eroismo necessario ad incontrare il martirio per l'amore della virtù, della giustizia violata in quella guerra, nella quale si trova violentato a combattere. Sicchè l'avviso sarebbe inutile da una parte, e dall'altra farebbe commettere un peccato di più, che sarebbe impedito dalla buona fede. » **

646. Militiæ conscripti: Conscripti, qui ut a militia se subtrahant, pecunia, seductione aut protectione magistratus vel medicos corrumpunt, ad restitutionem tenentur; nam morali efficacia movent et directe publicos officiales ad inferendum damnum alteri, ei videlicet qui in eorum loco ad militiam vocatus fuit, cui proinde restituendum est. Et in defectu corruptoris, tenentur magistratus et medici, cum ejus iniquitati efficaciter cooperati sint ².

Qui vero tantummodo mendaciis, fraudibus, se mutilando, magistratus decipiunt et legem, an obligentur ad restitutionem, alii affirmant, quia juvenes exempti jus strictum habent, ne talia media in ipsorum præjudicium adhibeantur, cum ideo ipsi teneantur militare. Alii vero negant teneri sic decipientes ad restitutionem: etsi enim peccent tum in seipsos se mutilando sine causa, tum contra justitiam

¹ Plura quoad praxim de militia ac militibus vid. Lib. IV, Append. Et opus. *Ricordi di un parroco ad un coscritto*; Bologna, Instit. tipogr. 1872.

² An autem acceptam a seductore pecuniam possint retinere medici et magistratus, negandum antequam seductorem invalidum ad militiam declaraverint, cum enim contractus sit de turpi, irritus est. Facta autem declaratione fraudulenta, controversatur; communius affirmant acceptum posse retineri ex dictis n. 366.

legalem gubernio non obediendo, ac ideo gravissime puniantur: non tamen videntur teneri ad restitutionem, quia non efficaciter influunt in alios vocandos, sed solum in se eximendo. Neque si deprehenduntur, ideo in ipsorum loco appellati dimittuntur, vel aliqua compensatio imponitur.

Quidquid sit, in praxi non præstat valde urgere juvenes, qui hisce deceptionibus a militia se liberant; plerique enim ignorant, se committere injustitiam, et raro moniti obtemperarent; relinquuntur ergo in illorum bona fide. Gousset, Lyonnet, Gury, etc. ¹.

647. Suicidium: Absque divina auctoritate nefas est seipsum directe interficere. Est contra Stoicos, quorum errorem plures ex modernis pseudophilosophis instaurare conati sunt, præsertim Montesquieu, Rousseau et Voltaire (qui tamen non semper sibi sunt consentientes). Id repugnat (ut notat Angelicus) caritati erga seipsum, et est graviter injuriosum tam Deo, qui solus est directus et absolutus dominus vitæ humanæ; quam societati et reipublicæ, quæ injuste per suicidium privatur sua parte, seu cive ². Et prohibetur generali illo præcepto: *non occides*. Neque enim, ait Augustinus, *qui se occidit, aliud quam hominem occidit* ³: et inter hæreticos recenset Circumcelliones, qui insana feritate se ipsos occidebant, et alios ad id inducebant ⁴.

Hinc Rituale privat suicidam sepultura ecclesiastica. Qua item de re ad dubium: « Utrum liceat ecclesiasticam sepulturam dare suicidis, aut solemnes exequias cum Missa pro iisdem celebrare? » S. Officii C. 16 mai. 1866 decrevit: *Quod moneantur parochi et missionarii ut in singulis casibus quibus præsens dubium refertur, recurrant, quoad fieri possit ad Ordinarium. Quod regula est non licere dare ecclesiasticam sepulturam seipsos occidentibus ob desperationem vel iracundiam (non tamen si ex insania id accadat), nisi ante mortem signa dederint pœnitentiæ. Quod præterea quando certo constat vel de iracundia vel de desperatione, negari debet ecclesiastica sepultura, et vitari debent pompæ et solemnitates exequiarum. Quando autem certo constet de insania, datur ecclesiastica sepultura cum so-*

¹ « Che se poi gl'impiegati del governo sapendo che un padre di famiglia potrebbe spendere e dar loro qualche considerevole regalo, si mostrassero ripugnanti a riconoscere i giusti motivi che avesse il figlio, e con manifesta ingiustizia volessero obbligarlo al servizio militare, non v'ha dubbio, che il padre per ottenere giustizia e redimere l'ingiusta vessazione, potrebbe dar loro quanto desiderassero per dichiarare il figlio, giusto la verità, inabile. » Frassinetti.

² 2, 2, q. 64, a. 5. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 366 et seqq.

³ L. I *De Civ. Del.* l. II, c. 20. V. Moroni, *Vº Duello*.

⁴ *Hæresi* 69. Id ipsum erudite probat more suo cl. episcopus Scotti in suis *Theorematis*. Ipsi gentiles hoc scelus detestati sunt; audiat Tullius: *Piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis; nec injussu ejus, a quo ille vobis est datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum a Deo defugisse videamini* (De Repub. l. VI). Et Taparelli, *Saggio teoretico*, n. 270 refert illud Socratis in Phædone: *Not siamo qui posti dagli Dei quasi sentinelle; or la sentinella non può muoversi dal posto senza licenza del capitano*.

lemnitatibus exequiarum. Quando tamen dubium superest, utrum mortem quis sibi dederit per desperationem an per insaniam, dari potest ecclesiastica sepultura; vitatis tamen pompis et solemnitatibus exequiarum ¹.

648. Mutilatio sui: Non licet se mutilare, nisi ad conservationem totius corporis sit necessarium; idque etiamsi fiat ad tuendam castitatem et sedandas tentationes. Solus enim Deus est vitæ humanæ dominus absolutus; homo non habet, nisi convenientem usum.

Diximus: — 1) *Nisi ad conservationem totius corporis sit necessarium*; cum enim pars ordinetur ad totum corpus conservandum, poterit utique membrum aliquod resecari, quando aliter toti corpori subveniri non potest. Hinc licet probabilius sibi abscindere manum catena ligatam ad fugiendum incendium, aut ad vitandam mortem a bellua vel tyranno inferendam. — 2) *Etiamsi fiat ad tuendam castitatem et tentationes superandas*; quia hoc remedium non est absolute necessarium, cum salutem spirituali semper possit aliter subveniri; imo neque utile, uti docent Basilii, Chrysostomus et Augustinus, cum potius tentatio fiat vividior; privatio enim generat appetitum. Aliunde *peccatum subjacet voluntati*, ut ait Angelicus, non corporis membro ². Ex quo patet quid sentiendum de puerorum eviratione ad vocem conservandam, licet consentiant pueri et absit periculum mortis. Id non pauci permittunt ex consuetudine, et bono quod pueris obvenit: *Sed vicit apud plerosque*, ait Benedictus XIV, *et facta est communior opinio negans* ³; nam conservatio vocis non est bonum tanti momenti ut liceat quod tantopere natura reprobatur.

649. Q. 1. Quibus mediis tenetur homo vitam sibi servare?

R. Tenetur mediis ordinariis; qui enim tenetur ad finem, tenetur etiam ad media quæ sunt facilia: secus idem esset ac sibi moraliter mortem inferre. Sed non tenetur ad extraordinaria, nempe quoties remedium durissimum est; vel pudori valde repugnans: nisi ejus vita bono communi sit omnino conducens. Hinc non tenetur quis abscissione cruris, vel alia ejusdem generis operatione dolores nimis atroces afferente, vitam sibi servare; cum id sit extra communes vires po-

¹ V. Plura hac de re Lib. IV, *Append.* de ecclesiastica sepultura.

² 2, 2, q. 65, a. 1; et Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 374: *Ho. Ap. tr.* VIII, n. 1. Hinc communiter reprehenditur Origenes, qui ut tuto posset etiam mulieres instruere se eunuchum reddidit. Unde verba Christi, *se ipsos castraverunt propter regnum cælorum*, non de physica membrorum amputatione, sed de pravaram cogitationum expulsionem sunt accipienda ex s. Chrysostomo, *Hom. LXII in Matth.* Et simul ab experientia constat (ait Stapf, § 232), per talem injuriam animum ipsum effeminari, atque totam indolem hominis non parum corrumpi. Imo natura ipsa conspectum talium quodammodo horrere solet. Exinde etiam Ecclesia eunuchos irregulares declarat quoad Ordines; etsi a choris musicis eos non eliminat.

³ *De Syn. Diœc.* l. XI, c. 7. V. Theophilus Raynaudus, *De Triptici eunuchismo*, seu *eunuchi nati, facti, mystici*; inter ejus Opusc. moralia. Carrière, *De Justitia*, etc. n. 844. Moroni, *Vº Eunuco*.

situm. Eo in casu in communi æstimatione censetur justa de causa mortem tantummodo permittere. Item puella cancro, aliove morbo in verendis laborans, non tenetur admittere chirurgi inspectionem, quamvis licite possit; quia plerunque ab hoc abhorrent fœminæ non minus quam ab ipsa morte.

650. Q. 2. *Quid de vigiliis, macerationibus, aliisque pœnis, quibus indulgere solent christianæ perfectionis studiosi?*

R. Pœnitentiæ istæ licent, si exerceantur consilio prudentis Prælati vel confessarii, ad corpus in servitutem animæ redigendum; quamvis per aliquos annos vita brevior efficiatur, *et in hoc vera est Theologorum sententia, illas et licite et cum merito fieri posse*, ut loquitur Benedictus XIV. Si enim licet fabrisferrariis vitam sibi minuere laborando quotidie corpore prope ignem, a quo non potest non notabiliter consummari humidum illud naturale, quo tam indiget vita hominis: si licet studiosis sanitatem sibi labefactare ad scientias addiscendas; si licet militibus exponere vitam tot ærumnis atque mortis etiam periculis, cur non licebit religiosæ perfectionis amatoribus austeritates corporales moderate amplecti, ut rebellem carnem in servitutem redigere valeant? Neque ita agere est seipsos directe occidere: nam carnis tantum rebellionem directe coercent permittentibus indirecte, ut ob justum finem vita aliquantisper imminuatur. Aliud profecto est procurare directe vitæ imminutionem et aliud illam permittere ob justam causam (1).

651. **Duellum:** Duellum (græce *monomachia*) definitur: *pugna inter duos vel paucos, ex condicto inita, designatis loco et tempore, cum periculo occisionis, mutilationis, vel vulneris*. Dicitur: — 1) *Pugna inter duos vel paucos*, ut distinguatur a bello, quod est multorum contra multos. — 2) *Ex condicto inita*, id est ex conventionione prius facta pugnandi; et ideo additur *designatis loco et tempore*, sicque a rixa distinguitur, quæ non supponit pactum præcedens. — 3) *Cum periculo occisionis* etc.; quia pugnae quæ fiunt pugnis, avulsione crinium et similibus, possunt quidem esse gravia peccata, sed non dicuntur proprie duella. Habetur autem duellum etsi sit indictum ea lege, ut uno vulnerato, pugna cesset; nam Clemens VIII prohibet etiam duella non fatalia.

Duellum aliud fit auctoritate publica ex supremi principis delegatione ob publicam causam; aliud fit auctoritate tantummodo privatorum. Duellum autem privatum dividitur in solemne et simplex seu clandestinum: *solemne* fit ex speciali forma, v. g. missis chartis provocatoriis, invitatis spectatoribus, assumptis testibus, quos profanato nomine *patrinos* vocant. Simplex vero fit sine dictis solemnitatibus. — Porro duellum initum auctoritate publica, quale fuit illud Horatorum cum Curiatis in historia profana, et illud Davidis cum gigante Golia in historia sacra, licitum est; cum paucorum pugna

non minus licita sit, quam multorum: imo desideranda, quia paucorum cæde finitur bellum. At duellum privatum sive solemne sive simplex, est intrinsece malum et mortale; est contra Hobbesium aliosque pseudo-philosophos. Nemo sane potest seipsum privata auctoritate exponere periculo hominis occidendi vel mutilandi; hoc enim jus non nisi Domini est, ac illius qui Dei vices gerit. Et duellantes jus Dei usurpant, societatem offendunt, justitiam lædunt, rationem insultant, mores subvertunt, ferocitatem foveant, leges omnes pessumdant, Religionem conculcant, animas perdunt. Quare Tridentinum fortiter ait: *Detestabilis duellorum usus, fabricante diabolo introductus, ut cruenta corporum morte animarum etiam perniciem lucretur, ex christiano orbe penitus exterminetur* ¹. Et Alexander VII damnat hanc sub n. 2 propositionem: *Vir equestris ad duellum provocatus potest illud acceptare, ne timiditatis notam apud alios incurrat*. Quod valet ex Benedicto XIV, licet aliunde officio et sustentatione privaretur; licet certo sciat pugnam non esse secuturam, utpote ab alio impediendam; licet id faciat ad bona conservanda ²: neque enim sunt facienda mala sub quacunque boni spe. Imo si duellum suscipiatur ad veritatem indagandam, ad justitiam vel innocentiam detegendam, indueret etiam malitiam superstitionis, cum nulla sit proportio mediorum ad finem.

652. Pœnæ duellantibus: Jure civili pœna est relegatio vel carceris detentio plus minusque ex diversitate circumstantiarum ³. Jure vero ecclesiastico ex Pii IX Constitutione *Apostolicæ Sedis* (anno 1869) excommunicationem incurrunt ipso facto Pontifici reservatam duellum perpetrantes aut simpliciter ad illud provocantes vel ipsum acceptantes, et quoslibet complices, vel qualemcumque operam vel favorem præbentes, necnon de industria spectantes, illudque permittentes, vel quantum in illis est, non prohibentes, cujuscumque dignitatis sint etiam regalis vel imperialis ⁴. Item est privatio sepulturæ ecclesiasticæ, si duellantes in conflictu ipso decedant, etiamsi ante obitum dederint pœnitentiæ signa. Imo etiamsi, extra locum conflictus, Sacramentis muniti decesserint, uti præcipit Benedictus XIV Bulla *Detestabilem*; quanquam hoc ultimum, testante Alasia, non sit apud omnes receptum. In clericos autem adest etiam privatio Beneficiorum jam obtentorum, et inhabilitas ad alia obtinenda.

¹ Sess. xxv. c. 19 de R. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 399.

² Benedictus XIV, Bulla *Detestabilem*, quinque propositiones damnavit circa duellum; has retulimus Lib. iv, ad Appendicem: *Damnatae propositiones*. V. Ferraris, *Vº Duellum*. vindiciæ Alphonsianæ, pag. 879.

³ *Cod. pœn.* art. 588. At hodie id leges humanæ tolerant passim!

⁴ Cum dicatur *simpliciter provocantes* patet pœnam incurrere etsi non acceptetur duellum; cum dicatur vel *acceptantes* pœna incurritur, etsi duellum non sequatur, cum dicatur *de industria spectatores*, pœna non incurritur ab iis qui casu transeundo duellum conspiciunt.

Advertendum autem est: — 1) Has pœnas incurri etiam ob duellum privatum seu sine patrinis, modo tamen agatur de duello striete sumpto, id est *de conducto*, convento loco et tempore. Non vero ob conflictum quemcunque improvisum, quamvis pugnantes ex eodem rixæ impetu ad locum aliquem idoneum ex æquo perrexerint, prout declaravit S. Concilii Congregatio 5 oct. 1744. — 2) Dictas pœnas, præter excommunicationem, non incurri, nisi post sententiam saltem declaratoriam criminis. — 3) Nisi duellum sit notorium aut deductum ad forum contentiosum, bene posse Episcopos absolvere ab excommunicatione ex capite *Liceat* Concilii Tridentini ¹ (J).

653. Abortus: Definitur *præmatura ejectio fœtus* (id est nondum ad vitalem nativitatem apti) *ex utero matris*. Quando vero fœtus incipiat anima donari, non una est opinio; sunt qui probabile censuerunt fœtum quandiu in utero est carere anima rationali; sed hoc repugnat constanti experientiæ, et ideo merito damnatum fuit ab Innocentio XI propositione 35. Vulgo recepta fuit opinio Aristotelis pronuntiantis corpus viri quadragesimo, fœminæ vero octogesimo die a conceptu suo esse omnibus partibus absolutum et anima informari. Ut aliquid certi ac determinati habeatur in foro externo juxta hanc sententiam, quando agitur de pœnis, judicandum est; cum hæc sit praxis S. Pœnitentiaria ². Ceterum moderni physici pro certo habent, nulla habita sexus distinctione, animam a Deo infundi statim ac fœtus pervenit ad figuram humanam, quod accidit triginta vel quadraginta dies post fœcundationem ³.

Quicumque malitiose in se vel in altero abortum procurat, graviter peccat, sive fœtus animatus sit sive non. Etenim in primo casu est verum homicidium, in secundo tendit in homicidium, et est contra naturam generationis; cum proxime impediatur vitam hominis. Quod nulla ratione ideo excusari potest: hinc Innocentius XI damnavit sub n. 34 propositionem: *licet procurare abortum ante animationem fœtus, ne puella deprehensa gravida occidatur, aut infametur*; non enim sunt facienda mala ut eveniant bona. Hinc Tertullianus: *Homicidii festinatio est prohibere nasci, nec refert natam quis eripiat animam, aut nascentem disturbet: homo est qui est futurus; nam fructus hominis in semine est* ⁴.

Hoc tamen intelligendum: — 1) De vero fœtu; nam si sit corruptus licet expellere, quia potius est massa putrida. — 2) De fœtu,

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 401, 638; l. VII, n. 220; *Ho. Ap. tr.* VIII, n. 2.

² In dubio an fœtus sit masculinus vel fœmineus, potius præsumitur fœmineus: cum ex frequentiori eventu amplior forsitan sit numerus fœminarum, quam masculorum; at in dubio res resolvenda est juxta quod crebrius contingit. V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 396.

At aliter est de foro interno; nam cum remaneat dubium de animatione, grave semper erit in praxi exponere fœtum tali periculo.

³ Sed vid. Lib. IV, Append. ubi plura de fœtu, abortu et operatione cæsarea.

⁴ *Apol. c. 9.* V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 394. Ferraris, *Vº Abortus*.

qui jam sit in uteri possessione. Ex quo resolvitur, quod mulier oppressa poterit se vertere, coitum interrompere, semen prohibere ne inimitatur; cum tunc per accidens ex viri malitia effundatur. Non tamen poterit expellere, si jam illud receperit; quia jam tunc esset in pacifica possessione, uti recte ait Croix et alii. — 3) De directa fœtus ejectione; etenim licet indirecte tantum abortum procurare seu permittere, videlicet remedia fœtui etiam animato nociva subministrando matri, morbo tamen gravi laboranti (nam remedia periculosa tantum in extremis tentanda sunt), tunc enim per accidens et citra intentionem abortus evenit.

654. * *An (quæres) craniotomia licita sit?* Craniotomia seu occisio infantis in utero matris ut extrahi possit ad ipsam salvandam, ne secus et mater et infans certo pereant, ex communi et certa sententia theologorum est illicita prorsus. Id enim est directe cooperari innocentis neci, vel illum prohibere nasci, quod est intrinsece malum, ideoque in nullo casu permissum: quod autem uterque intereat, nisi matri subveniatur, ex naturalibus causis contingit sine alicujus culpa. Attamen S. Antoninus id permittit casu quo fœtus non sit animatus; quia impediendo animationem talis fœtus, non ponitur causa mortis alicujus hominis, et hoc bonum sequitur, quia liberatur mater a morte. Imo sunt nonnulli qui contendunt id licitum esse etiamsi fœtus sit animatus, modo tamen cranium infantis ad illum extrahendum ex matris utero frangatur post collatum baptismum (quod hodie ex novo iustrumento fieri posse notum est). Id ætate nostra in communi usu est apud artis medicæ peritos, qui hoc medio bona fide utuntur; cum enim infans necessario mori debeat, non ei fit injuriæ, si medium eligitur quod si aliquatenus acceleret illius mortem, salvat tamen matrem, quæ alioquin esset certo moritura cum ipso 1. — Quid pro praxi? audiendus cl. archiep. Kerinck:

“ Quid faciendum, dum sacerdos, novit chirurgum in animo habere fœtum, forcipibus adhibitis, extrahere? vel in utero extinguere, pharmaco dato, ut matris servetur vita? ” R. Equidem quum utrinque periculum sit, puto haud oportere se aliquatenus chirurgi consiliis immiscere; nil enim proderit, et in se mortis matris suscipiet odium. Plerisque quidem chirurgis videtur fœtus non possidere plenum jus ad vitam, donec utero egressus sit; eum scilicet veluti partem matris habent, quæ cum ipsius morte non est servanda; imo tanquam aggressorem in matris vitam, omnino tollendum censent. Quod si chirurgus quid liceat sibi petat, nescio quomodo vita fœtus tolli, absque culpa queat. Si mater petat, quid sibi faciendum sit, videtur dicendum oportere chirurgum orare, ut vitæ fœtus omni qua possit ratione consulat *.

1 Cl. Avanzini id pluribus tuetur *Acta S. Sedis* t. vii; et citat pro sua sententia Marianum Socinum, Felinum et Simonem Brixensem. Et illis videtur suffragari Tertulianus, Lib. *De anima* cap. 25.

655. *Quid de pœnis in procurantes abortum?*

R. a) Procurantes scienter et efficaciter ¹ abortum incurrunt: —

1) Ex Constitutione *Apostolicæ* Pii IX excommunicationem latæ sententiæ episcopis seu Ordinariis reservatæ, sive fœtus sit animatus, sive non ². — 2) Ex Bulla *Effrœnatam* Sixti V privationem privilegii clericalis cum degradatione; item cujuscunque dignitatis, officii ac Beneficii ecclesiastici, necnon inhabilitatem ad ea in posterum consequenda. Quod pertinet ad privationem, ad eam incurrendam requiritur sententia saltem declaratoria criminis, cum sit expoliatio juris acquisiti; sed inhabilitas statim incurritur, cum non privet nisi jure acquirendi. Hæc autem privatio et inhabilitas (ut tenemus contra plures) non potest auferri ab Episcopis, cum sit lex papalis; inferior autem nihil potest in lege sui superioris. — 3) Irregularitatem ex Bulla *Sedes* Gregorii XIV, si tamen agatur de abortu fœtus animati. Quæ irregularitas, nonnisi a Pontifice potest auferri, etsi abortus sit occultus, prout statuit Tridentinum ².

b) In Synodis autem Diœcesanis procuratio abortus relata est inter casus reservados, *sive fœtus sit animatus, sive inanimatus, et licet irritò effectu tentatus*. Cui tamen deputatur facultas ab hoc casu absolvendi, illi solet etiam delegari facultas absolvendi ab excommunicatione. — Vel ipsa lex civilis procurantes abortum (etsi sit ipsa mulier gravida) gravissime punit modo relegatione, modo operibus duris. Item animadvertit in eos qui media ad abortum ministrant, aut tantummodo indicant ³.

ART. II. — *De vitæ, pudicitie, honoris
et bonorum aggressionē.*

656. **Aggressor vitæ:** Quilibet legitime potest injustum vitæ suæ aggressorem occidere; *cum moderamine inculpatæ tutelæ*. Docent unanimiter cum Angelico, qui id ex eo confirmat, quod Exodi xxii furem nocturnum occidere licet; ergo *multo magis*, ait, *licitum est defendere propriam vitam* ⁴. Deinde *vim vi repellere omnes leges, et*

¹ Diximus efficaciter, id est abortu secuto; qui autem dubius est, etsi coram Deo possit esse reus, non tamen pœnas incurrat.

² Variis modis potest abortus procurari, percussionibus, venenis, potionibus, oneribus laboribusque excessivis mulieri prægnanti impositis etc. An autem ipsa mulier quæ abortum in se procurat incurrat in censuram, controvertitur; alii affirmant quia Constitutio Pii IX nullum exceptit. Alii negant, nam verba licet generalia benignam interpretationem pati possunt, sicut benigniter explicabant Bullam Sixti V quæ item generatim loquebatur de abortum procurantibus; tamen compatiendo infirmitati mulieris quæ impulsâ timore infamie, fœtum expellere conatur, ipsam ab excommunicatione excipiebant. Cum adhuc dubium sit (concludit adnotator Gury typ. Propag. edit. cum s. Alphonso) an hæc excommunicatio lata sit etiam contra prægnantes, valde probabiliter ipse ab ea excusantur; *Op. Mor.* l. iii, n. 395.

³ *Cod. pœn.* art. 501 et seqq. *C. A. pœn.* p. 1, § 128.

⁴ 2, 2, q. 64, a. 7.

*omnia jura permittunt*¹. Hoc (ait Tullius pro Milone) *et ratio indoctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim (quacumque ope possent) a corpore, a capite, a vita sua propulsarent*. Quod valet etiam pro clericis et religiosis: jus enim defensionis est unicuique a natura inditum: hinc Catechismus Romanus hoc jus omnibus tribuit indiscriminatim. Neque obstat quod tunc præferatur vita nostra temporalis æternæ vitæ invasoris, qui in eo statu occisus damnabitur; nam non ipsi nos, sed ipse se invasor ex sui malitia conjicit in periculum damnationis².

Diximus *potest*: non enim tenetur quis aggressorem occidere; nam (si non agatur de eo, cujus vita sit omnino necessaria bono communi, quo in casu tenetur se ipsum defendere ratione publici boni), actus virtutis est sui occisionem permittere, ne alter vita temporali simul et æterna privetur. Addimus: *cum moderamine inculpatæ tutelæ*; ut scilicet in tuendis nostris juribus illud moderamen semper servemus, quod nequeat culpari. Hoc autem importat: — 1) Ut occisio aggressoris non fiat ad vindictam, cum hæc privatorum non sit; neque ex odio, cum hoc caritati adversetur³. — 2) Ut qui aggressionem patitur, non utatur majori violentia, quam necesse sit ad mortem vitandam. Ideoque si ab injusto aggressore liberare se queat clamando, fugiendo vel vulnerando tantum, non potest occidere; alioquin occideret injuste, et teneretur ad restitutionem, cum jus excederet a natura tributum⁴. — 3) Ut aggressio sit injusta. Hinc non licet reo se defendere contra ministros justitiæ, a quibus capitur vel ad supplicium trahitur: sane non datur jus juri oppositum⁵. — 4) Ut aggressio actu moraliter inferatur, id est ita impendens sit, ut non possit, nisi adhibita vi, repelli; secus vitæ alienæ aggressores efficiemur, non defensores nostræ⁶.

657. *An (quæres) liceat injustum aggressorem occidere ad defendendam vitam proximi?*

R. Affirmant; nam vitam proximi innocentis debemus ex caritate

¹ Cap. xviii de homic.

² Id etiam dicendum ex Salmanticensibus et Roncaglia, si ab invasore timeatur vulnus grave aut deformitatem quod aliter præcaveri nequeat.

³ Matth. viii. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 380. Carrière, *De Justitia*, n. 777.

⁴ Hoc tamen in casu, juxta plures, qui moderamen excedit, non teneretur ad totum damnum, sed tantum ad illud, quod proportionatur excessui defensionis, quia dumtaxat talis excessus injustus est: hoc Collet dicit communissimum esse. At notandum quod hisce in accidentibus non adeo facilis est consilio locus atque moderationi: aliquando enim ita subito tanto timore percutimur, ut juxta nostrum captum de nobis actum sit nisi subito percutiamus, quod evenit maxime, si nocturni fures armati nos aggrediantur, vel ex insidiis in nos precipites ruant.

⁵ « Se però fosse minacciato di una morte evidentemente ingiusta, o in tempi di anarchia o sotto il regno della tirannide, potreste resistere respingendo la forza colla forza a coloro che volessero arrestarvi; eccetto che la vostra resistenza fosse motivo di grave scandalo o occasione di qualche grave turbolenza. » Ita Frassinetti cum d. Thoma et d. Alphonso Liguori.

⁶ V. *Cod. pæn.* art. 563, ubi carcere punitur, qui moderamen excedit.

diligere sicut nos ipsos; ideo s. Thomas a culpa excusat Moysen, qui occidit Ægyptium¹. Imo communiter docent id locum habere, quamvis aggressus velit pati occidi: tunc enim non defenderes jus quod habet aggressus se tuendi, cui cessit; sed jus ad vitam, cui quidem cedere nequit.

Imo Principes, Magistratus et milites, qui specialiter conducti sunt ad civium defensionem non solum possunt, sed tenentur vitam innocentium tueri etiam cum periculo vitæ propriæ, ubi agatur de aver-tendo a civibus malo publico; sed ubi agitur de vita dumtaxat alieujus privati, non tenentur cum tanto incommodo eum tueri. Ad alios autem quod attinet, probabilius est, saltem generatim loquendo eos non obligari ad talem innocentis defensionem cum occisione aggressoris injusti; quia in alterius occisione non potest evitari incommodum grave, v. g., timorem inimicitiarum aut publicæ justitiæ, vel horrorem quæ concipitur fœdando manus nostras sanguine humano; porro caritas non obligat cum tanto incommodo. Diximus *saltem generatim loquendo*; nam excipe: Si invasus esset necessarius ad bonum publicum, ad quod curandum quisque tenetur sub gravi: uti si sit pater, filius, uxor, frater, quos pietas obligat omnino tueri; si sit ebrius et in statu peccati mortalis; quia iste vere esset in extrema animæ necessitate, cui subveniendum omni modo, si utiliter fieri possit.

658. Aggressor pudicitiae: Mulier in omnium sententia non potest suum oppressorem occidere vel mutilare, si aliter eum repellere valeat verberibus, unguibus, etc. Hæc si non prosint, utrum puella possit illum occidere, vel graviter mutilare ad se liberandum, negant multi cum Antoine; quia pudicitia cum sit virtus quæ non in corpore, sed in anima residet, nemo eam formaliter potest auferre, nobis invitis. Materialis autem pudicitia non est tanti faciendæ, ut propter illam liceat invaso in invasorem ita acriter insurgere. Verum cum Anacleto et aliis communiter id licitum esse affirmamus; nam mulier utitur jure suo naturali, quo licet vim vi repellere; idque admittit etiam lex civilis². Ideo quamvis puella invasorem occidere non teneatur, sed passive se habere, quia castitas invite non amittitur; ad id non obligatur, tum quia ipsa materialis corporis integritas maximum est bonum, ita ut quis mallet mori, quam vel solum materialiter violari; tum quia id refugit pudor in *bonis feminis morte gravior*³: tum quia se mulier exponit periculo consentiendi peccato.

¹ 2, 2, q. 60, a. 6. *Cod. pœn.* art. 558 et seqq.

² *Cod. pœn.* art. 559.

³ S. Ambrosius, l. iii, *De Officiis*. Imo licet etiam ex caritatis suasionem interficere invasorem *pudicitiae alienæ*, si aliter defendi nequeat. Intellige modo invasa suum invasori consensum non præbeat, sed *positive* eidem resistat; alioquin invasorem occidere non esset vim vi repellere, cum non detur injuria ubi est consensus. Excipiunt nonnulli, si persona invasa sit tibi valde propinqua: tunc (ajunt) ante factum adhuc potes invasorem occidere, quamvis aggressa consentiat; eo enim in casu injuriam propulsas, quæ etiam in te redundat. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 386.

Neque dicas, quod potior est vita proximi quam materialis nostri corporis integritas. Nam hoc semel indiscriminatim admissio, neque fas esset occidere invasorem vitæ nostræ; quia invasor occisus amittit etiam vitam æternam, quæ est potior vita nostra temporali: hoc tamen vel ipsi adversarii non tuentur. Dicendum ergo tunc habendam esse rationem proximi vitæ, quando in vitæ discrimen illum coniecit necessitas, non autem ejus voluntas. — Id etiam advertunt, quod non solum licet puellæ aggressionem propulsare actu, quo eandem patitur; sed etiam postea aggressorem potest percutere alapis, pugnis, fuste, baculo et similibus ictibus minime periculosis, ut sic displicentiam suam atque constantiam ostendat, et aggressores facilius discedat, nec revertatur. Id porro (modo fiat immediate post acceptam injuriam et nunquam ad vindictam) non tantum permittendum, sed etiam consulendum est. Ad rem Chrysostomus: *Percute vultum ejus, sanctifica manum tuam* (K).

659. Honoris invasor: Non licet injustum honoris invasorem occidere aut mutilare, si de honoratio verbis tantummodo fiat, ut si viro honorato contumeliose dicatur *mentiris*; aliter enim repelli injuria potest, debet et solet, nempe verbis potest responderi verbis. Neque etiam licet si honor factis lædatur, sed facta jam consummata sunt; tunc enim esset vindicta, non defensio. Huc spectat propositio 30 ab Innocentio XI damnata, utpote nimis generalis, cum etiam sola contumeliosa verba comprehendere possit: *Fas est viro honorato occidere invasorem qui nititur calumniam inferre, si aliter hæc calumnia vitari nequit; idem quoque dicendum, si quis impingat alapam vel fuste percutiat, et post impactam alapam vel fustis ictum fugiat.*

Si vero res de illo sit, qui factis honorem hic et nunc lædere conatur, viro honorato licebit omni modo injuriam propulsare. Neque illi imponi posset obligatio passive se habendi, dum alter in contemptum conatur, v. g. impingere alapam, aut vestes conspurcare; sed poterit servato moderamine inculpatæ tutelæ, injuriam repellere. Et si pervicax aggressor repulsus vim adhibeat ac etiam arma arripiat, fas erit alteri armis arma opponere. Ita plurimi cum s. Antonino contra plures qui acriter tuentur contrarium: sive honor sumatur *radicaliter*, pro excellentia ob quam unus alteri præfertur; sive *formaliter*, pro bona æstimatione, quam homines concipiunt et manifestant de aliquo ob dictam excellentiam. Nam primo modo honor, nobis invitis, non amittitur; secundo modo, utpote vanus et fragilis non tanti habendus, ut ad illum tuendum liceat invadere hominis vitam.

Ceterum quoad praxim sententia parum aut nihil deserviet; ut

1 V. Ballerini, *In adnot. ad Gury*, t. I, n. 398. Liguori, *Op. Mor.* I, III, nn. 381 et 391; *Ho. Ap. tr.* VIII, n. 14. Croix, I, III, p. 1°, n. 803.

enim sapienter ait Sylvius, impossibilis, aut valde rarus est casus, quo id liceat si de solo honore agatur, nisi forsam cum Principe res sit; cum generatim fuga videatur in casu potius prudens dicenda, quam ignominiosa: et de facili honor ordine justii judicii omnino recuperari possit.

660. **Aggressor bonorum:** Antoine, Billuart et Collet cum aliis bene multis negant, licere occidere injustum aggressorem bonorum fortunæ; cum nulla sit proportio inter rem, quæ defenditur et vitam invasoris. Verum in sententia nostra, si bona fortunæ sint magni momenti, et non possent aliter defendi aut recuperari, potest dominus omni modo resistere et vim vi repellere, etiam usque ad latronis necem. Item passim docent Cajetanus, Croix, Elbel, Ferraris, Lessius, Lugo, Roncaglia, Salmanticenses, Sylvester, Sylvius, Sotus, Stapf, Suarez et Viva freti auctoritate Sanctorum Thomæ, Antonini et Raymundi. Ratio generalis, atque decretoria est quod præceptum caritatis (quod unice movet adversarios) tunc tantum obligat præferre bona proximi altioris ordinis, quando proximus est in extrema necessitate; non vero quando ipse ex malitia periculo mortis occurrit ¹.

Neque facessit, quod persona hominis superet omnem æstimationem pecuniæ. Nonne vita animæ superat omnem æstimationem vitæ corporis? Attamen licet vitam spiritus injusto aggressori adimere etiam in adversariorum sententia pro nobis servanda vita corporis. Quare? quia non necessitate, sed voluntate aggressor in illud discrimen se committit: unde per ipsum tantummodo stat si velit perire ².

Diximus: *si bona fortunæ sint magni momenti*; etenim non expe-

1 « Quest'opinione (ait doctissimus Gousset) ci sembra più probabile dell'opinione contraria; perchè, lasciato stare ogni altro motivo, ciò sarebbe un rendere arditì i ladroni a commettere i più grandi disordini, se si ponesse un uomo nell'obbligo di lasciarsi rubare ogni volta che gli venisse chiesta o la borsa o la vita. È necessario che uno scellerato sappia che si ha diritto di resistergli, e che, anche nel caso ch'ei non teme nè la giustizia di Dio, nè quella degli uomini, non possa impunemente intraprendere di spogliare un onest'uomo. » Etiam *Cod. pæn. regni*, art. 560 in hoc casu nullam in occisorem pœnam decernit.

2 Hujus autem sententiæ communis et probabilissimæ est procul dubio d. Thomas, qui eam clare supponit ex illo Exodi: *Sive effringens fur domum sive suffodiens fuerit inventus, et accepio vulnere, mortuus fuerit, percussor non erit reus sanguinis*. Hinc subdit: *Sed multo magis licitum est defendere propriam vitam, quam propriam domum* (2, 2, q. 64, a. 7).

Neque obstant verba, quæ post allata leguntur in eodem Exodo (cap. xxii), nimirum: *quod si, orto sole, hoc fecerit, homicidium perpetravit, et ipse morietur*. Nam bene respondet hic Cornelius A-Lapide, quod id non dicitur ibi, quia post lucem abest periculum mortis; sed quia alto jam meridie fur melius agnosci potest, et sic facilius bona recuperari possunt in judicio, quin a se jus faciat: et insuper quia, orto sole, melius potest fur repelli, invocato vicinorum auxilio. Alia, quæ ex Jure et Patribus opponuntur, facile resolvuntur si totus legatur contextus; res enim est vel de occisione animo vindictæ suscepta, vel de quacunque re etiam parva defendenda, vel de excessu in defensione, etc. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 383; — Sylvius, *In* 2, 2, q. 46, a. 6, d. Thomæ.

dit *pro conservandis vilibus et transitoriis rebus tam acriter in alios excandescere*: sunt verba Juris canonici, quibus damnantur duo Religiosi, quorum unus interfecerat duos latrones vestes tantum ipsis eripere conantes ¹. Generatim loquendo bona illa censentur magni momenti, quibus ablatis, deficeret alicui sustentatio pro se et suis. Gravis autem notæ Theologi, inter quos Lugo, docent etiam hoc nomine donari posse illa, quorum jactura damnum notabile afferret domino juxta qualitatem personæ. Præstat tamen notare tres propositiones sub Innocentio XI proscriptas: 1^a *Regulariter possum occidere furem pro conservatione unius aurei*. 2^a *Non solum licitum est defendere defensione occisiva quæ actu possidemus, sed etiam ad quæ jus inchoatum habemus, et quæ nos possessuros speramus*. 3^a *Licitum est tam heredi quam legatario contra injuste iupedientem, ne vel hæreditas adeatur vel legata solvantur, se taliter defendere; sicut et jus habenti in cathedram vel præbendam contra earum possessionem injuste impedientem* (sub nn. 31, 32 et 33).

ART. III. — *De stupro et adulterio.*

661. Stuprum: Stuprum quamvis, si proprie sumatur, sit *illicita defloratio virginis invitæ*; attamen quoad moralium quæstionum resolutiones adhuc stuprum dicitur sive virgo consentiat sive non. Lege autem civili stuprum accipitur pro concubitu violento cum persona alterius sexus; et violentia semper supponitur si persona stuprata, nondum compleverit annum duodecimum, vel non fuerit compos sui. Hoc autem punitur pœna triremium; ceteri autem actus libidinis juxta circumstantiarum varietatem plectuntur. ²

Stuprator, qui defloraverit puellam consentientem, absque matrimonii promissione, in foro conscientiæ ad nihil tenetur erga puellam ipsam; nam *volenti et consentienti non fit injuria* ³. Attamen aliquando in foro externo stuprator cogitur puellam dotare, quia præsumitur seducta, sicut præsumitur virgo, nisi contrarium probetur. Utrum vero teneatur ad aliquam satisfactionem erga parentes violatæ puellæ, si illa sub eorum potestate adhuc sit, negamus si stuprum est eis occultum; nam tunc eos exterius non dehonora- vit. At si stuprum notum sit parentibus, utrum illis satisfacere debeat puta per veniæ petitionem, humilem sui submissionem, honoris exhibitionem, alii cum Lugo adhuc negant quia nullum eorum jus strictum fuit violatum, cum puella libere cessit juri in corpus suum. Affirmant

¹ C. *Suscepimus*, de homicid.

² Cod. poen. art. 420 et 489. De gravitate stupri dictum est Lib. I, n. 775.

³ « Gli Ateniesi., punivano più gravemente lo stupro di seduzione, che il violento, per la ragione, che il seduttore corrompeva il corpo ed il cuore della donna; mentre colui che adoperava la violenza, non corrompeva che il corpo. » Cod. spieg.

vero Salmanticenses cum s. Antonino et d. Thoma; nam stuprator non tantum castitatem, sed violavit etiam jus custodiæ quod habent parentes circa puellam, et familiam dedecoravit, etc. Attamen communissime negant teneri stupratorem ad aliquid tribuendum parentibus, si ob struprum debeant augere dotem ut puella possit nubere; etenim sicut puella cum libere possit quascunque nuptias respuere, parentibus injuriam non irrogat, si ad illas se reddat minus idoneam consentiendo in sui deflorationem, ita iis nullam irrogat injuriam deflorator. Excipe tamen:

1. Si stuprator facinus propalando puellam infamaverit; tunc tenetur ex justitia omne damnum ex tali infamatione proveniens compensare tum puellæ ipsi, quam ejus etiam parentibus; cum illa iniqua manifestatio sit efficax causa damnorum.

2. Si stuprator sit valde dives et puella pauper, aliquam ad minus partem dotis eidem tradere debebit, etsi non promiserit; quia censetur puella sub hac spe et quasi implicita conditione consensisse. At alii dicunt id esse tantum de æquitate.

3. Si judex defloratorem ad aliquid condemnaverit ob injuriam parentibus illatam, superiori enim obtemperandum est: et bene contra ipsum competit parentibus actio pro injuria.

662. Q. 1. *Ad quid tenetur stuprator, si virginem dissentientem seduxerit vi, minis, fraudibus; sed sine matrimonii promissione?*

R. Si crimen manifestum est, jure tenetur stuprator tam puellæ, quam parentibus reparare damna honoris et fortunæ; cum eorum sit causa injusta et efficax ¹. Hinc ob dehonorationem debebit veniam petere a parentibus; puellæ vero dotem augere ita, ut bene nubere valeat perinde, ac si minime violata fuisset. Non tamen tenetur illam sibi ducere in uxorem, cum id non promiserit, nisi forte damnum aliter reparari nequeat, vel nisi intercesserit sententia judicis ².

Si autem crimen sit occultum, ubi puella æque nubat, ad nihil tenetur seductor: non pro violatione *virginitatis*, quæ probabilius non est pecunia commensurabilis; non pro *damno*, quia ex hypothesi nullum adest: non pro periculo *nuptias non inveniendi*, quia inventæ sunt: non pro *injuria parentum*, quia deflorationem ignorant ³.

Si vero stuprator loco fraudis, vis ac metus, adhibuerit preces repetitas et importunas, vel dona et similia ad seducendam puellam, communissime dicunt, ad nihil teneri; preces enim, dona et similia

¹ C. *si culpa*, de injur. V. Ferraris, Vº *Stuprum*.

² C. *1 de adult.* Si seductor puellam ducere velit, sed ipsa renuat, tunc eam dotare debebit, ut sic illata damna valeat reparare. Quod tenet etiam in dubio, num puella fuerit ante ab ipso violata, an ab alio; quia semper præsumitur inviolata, donec contrarium probetur. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 642.

³ Sunt tamen qui volunt adhuc stupratorem teneri aliquid puellæ suppeditare arbitrio prudentis, propter mœrorem et periculum vexationis tolerandæ a viro, si ejus turpitudinem cognoscat.

non tollunt, quod virgo sponte consentiat, cum facile possit molestias illas excutere. Excipe: — 1) Si una cum precibus jungatur metus reverentialis; attentata enim sexus fragilitate, contradictio evadit moraliter impossibilis. — 2) Si preces valde essent importunæ et molestæ: tunc sollicitatio esset cum ipsa vi comparanda. Id tamen non potest contingere, nisi rarissime. — 3) Si seductor jam incipiat vim puellæ irrogare tactibus, osculis aliisque similibus, etiamsi postea consentiat; quia per vim illam antecedentem vir censetur eam constituere in periculo proximo consentiendi. Item si nolit vir discedere, et virgo consentiat, ut postea statim discedat: quia timet infamari, si ab aliis sola cum solo inveniatur: tunc habetur quasi moralis coactio. In his tamen casibus, et similibus violator tenetur tantum ad partem damnorum, cum puella omnino invita non sit.

663. Q. 2. *Ad quidnam tenetur stuprator, qui virginem seduxerit per matrimonii promissionem?*

R. Sententia communis et tenenda cum d. Thoma ¹ docet, quod cum promissio adest, deflorator tenetur, generatim loquendo, puellam seductam ducere, non solum si promissio est vera, sed etiam cum est ficta: tum quia aliter nequit damnum adæquate reficere; tum quia in contractibus innominatis *do ut des, facio ut facias*, quando unus suam partem onerosam implevit, tenetur et alter ex justitia implere suam. Ut enim humanum commercium recte servetur ob bonum commune, ipsum jus naturæ exigit, ut omnis fraus a contractibus absit; et propterea obligat decipientes ut in pœnam suæ fraudis, teneantur ita reddere indemnes proximos deceptos ac si nulla fraus intercessisset. Idque declaravit S. Concilii Congregatio 17 sept. 1722; 29 nov. 1862, et 27 julii 1867 ². Diximus *generatim loquendo*; sunt enim casus in quibus stuprator ab ea servanda promissione excusatur, nempe:

1. Si stuprator *aliam jam duxerit*, uti ait Angelicus; *tunc sufficit ei si de nuptiis provideat*, ut potest.

2. Si fœmina ex verbis aliisque conjecturis facile cognoscere poterat promittentis deceptionem: in hoc enim casu ipsa censetur libere consensisse. Hinc Lessius docet, quod si vir vel inconstanter fuerit allocutus, vel adhibuerit verba ambigua et vaga, ut si dicat simpliciter puellæ, suam esse voluntatem ineundi in posterum cum ea matrimonium, ad illud non tenetur ³.

3. Si stuprator nobilitate vel divitiis valde superet conditionem mulieris quæ disparitatem non ignoraverit, ut valde probabiliter di-

¹ Suppl. q. 46, a. 2. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 641; *Ho. Ap. tr.* x, n. 93.

² V. *Acta S. Sedis* etc. t. I, pag. 341; et t. III, pag. 304.

³ Imo s. Antoninus, Lugo, Sancius, etc. probabilius docent illum in hac hypothesi ne teneri quidem ad damnum compensandum; quia deest actio externa injusta per se apta ad damnum inferendum; poterat enim puella facillime deceptionem percipere, et sic sponte decipi voluit. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 613.

cunt; ipsa enim conditionum disparitas de se ingerit motivum prudenter dubitandi de veritate promissionis. Quo in casu probabilius docet S. Antoninus, quod neque tenetur stuprator de damnis ¹. Item est si timeatur ex matrimonio pessimus exitus, ut si puella sit nimis levis; vel timeantur magna scandala aut rixæ inter contrahentium consanguineos, vel dedecus familiæ viri. Tunc promissio in se nulla esset, utpote de illicito ².

4. Si vir fœminam cognoverit existimans esse virginem, sed corruptam invenerit: idque magis, si fœmina se virginem finxerit, cum tamen non esset; tunc deceptio deceptione compensatur. Idem putat Sanchez pro alio notabili errore viri. Si vero ante patratum crimen vir sciverit, fœminam jam ab alio cognitam, tenebitur eam ducere, si sit bonæ famæ et cognita in conjugio, quia id non habetur dedecori. Si vero extra conjugium fuerit cognita, non tenetur nisi ad damna (si quæ ex copula illa mulier passa sit); nam ut verius dicunt, matrimonium cum fœmina inhoneste corrupta longe pejus habetur, quam copula extorta; ideo esset exorbitans compensatio.

Si stuprator velit contrahere matrimonium quod promisit, sed puella renuat, ad nihil ipse tenetur; cum per ipsum non stet, quominus matrimonium contrahatur. Quod si puella non recuset, sed contradicant parentes, alii dicunt adhuc ad nihil stupratorem teneri; cum adhuc per ipsum non stet. Sed alii verius illum obligant ad damnum reparandum; nam matrimonium principaliter ad damnum compensandum promisit: et licet per ipsum non stet quominus nubat, cum neque id stet per puellam, ideo ista semper urgere potest illam compensationem.

664. Q. 3. *Quid si stuprator, qui virginem seduxerit vera aut falsa matrimonii promissione, voto castitatis aut ingrediendæ Religionis sit ligatus; vel sit cum ipsa stuprata consanguinitate, vel affinitate conjunctus?*

R. Ad 1: Si stuprator votum illud emisit post promissionem, tenetur ad conjugium; nam votum nullius est ponderis, utpote emissum in injuriam puellæ deceptæ. Si vero emisit ante promissionem, Concina et Layman negant stupratorem ad conjugium teneri, cum elegerit melius bonum. Sed sententia probabilior, et tenenda recte tradit

¹ *Quid vero, si puella dictam conditionis disparitatem ignoraverit?* Affirmant probabiliter Lessius et Busembaum, tunc stupratorem teneri ad matrimonium; nam mulier non potuit deceptionem cognoscere. Verum adhuc valde probabile est illum non teneri, ut dicunt Lugo, Viva, Salmanticenses alique; nam stuprator non debet obligari ad restitutionem, nisi ad æqualitatem injuriæ illatæ: sed compensatio injuriæ illatæ in hoc consistit, ut ipse servet quod mulier rationabiliter petiit, et propter quod crimini perpetrato consensit. Quid porro rationabile petiit mulier ignorans dictam conditionis disparitatem? Non aliud profecto, nisi ut alter ejusdem conditionis vel parum excellentis eam duceret in uxorem. Unde tunc satis est, si ei deflorator tantam pecuniam tribuat, quanta requiritur ut nubat viro suæ conditionis.

² V. Liguori. *Op. Mor.* l. iii, n. 644; l. vii, n. 851. Ferraris, *Vº Stuprator*.

adhuc ipsum obligari; quia damnum deflorationis per se adæquate non reparatur, nisi per conjugium. Nec obstat votum; nam debita onerosa sunt communiter præferenda gratuitis. Hinc si quis voverit, dare bona sua Ecclesiæ et postea damnum alicui inferat, prius tenetur resarcire damnum et postea implere votum. Imo Lugo certe et longe probabilius id censet valere, etsi virgo violata fuerit conscia voti; quia cum post copulam facile posset obtineri voti dispensatio potuit fœmina intelligere, sibi promitti dispensationis procurationem: quam ideo curare tenetur stuprator. Quod si eam obtinere non valeat, tenetur ad compensandum damnum.

R. Ad 2: Violans virginem, quam scit sibi esse conjunctam, sub matrimonii promissione etiam ficta (casu quo mulier non potuisset fictionem animadvertere), tenetur dispensationem impetrare ad pacta servanda et damna resarcienda: quamvis, ut verius putamus, nulla sit facta mentio dispensationis impetrandæ. Id enim subintelligitur, prout si religiosus promittat se aliquid daturum, subintelligitur *de licentia Prælati*; nam taciti et expressi eadem est ratio. Si tamen stuprator inculpabiliter non advertisset ad impedimentum, et pro dispensatione opus esset magna difficultate aut sumptu, satis est si damna reficiat, sicut quilibet alius injustus deflorator¹.

665. Q. 4. *Quæ stupratoris et stupratæ obligationes erga prolem?*

R. Si proles enascatur, magis urget obligatio matrimonium celebrandi ad illam legitimandam ac sustinendam. Quod si nuptiæ locum habere nequeunt, et agatur de stupro violento, Jure naturæ sub gravi stuprator tenetur ad omnes *ventris expensas*, ut vocant, nempe ad prolis alimoniam, quamdiu hæc victum sibi per se valeat comparare, cum solus fuerit causa damni. Attamen ejus defectu tenetur mater, etsi culpam non admiserit; nam mater est: sed habet regressum in stupratorem, qui omnes expensas ei refundere tenetur.

Si vero agatur de stupro voluntario, cum uterque in culpa sit, seductor et puella tenentur æqualiter et in solidum ex officio naturæ prolem sustinere et educare quousque sibi sufficiat. Ex romano Jure mater tenebatur prolem alere pro primo triennio. Postea obligatio transibat in stupratorem, ita ut si ultra mulier prolem alebat jus habebat adæquatam compensationem a stupratore repetendi; vel ab hæredibus, si ille moriebatur². Ex nostro jure civili, si filius extra matrimonium natus legitimatur, legitimorum jura acquirit; si non legitimatur, sed legaliter recognoscatur, a patre vel matre est alendus, educandus, instruendus³. Quod si recognosci prohibeatur

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 650; *Ho. Ap.* tr. x, n. 98.

² L. ix, Codicis *de patria potest.* Hinc illud:

*Mater alit puerum trimum trimoque minorem;
Majorem vero pascere patris erit.*

³ *Cod. civ.* art. 186; *Cod. proced. civ.* art. 338; *Lex transitoria* 30 nov. 1865, art. 7. C. G. 338, C. A. 165. C. P. 121, C. M. 161, 165. C. T. 89.

a lege, jus tantum habet ad alimenta si certo colligi possit quis pater vel mater illius sit ¹.

666. *Monitum*: Identidem parochus publice in cathechesi et concione, et privatim in confessionalis gravibus verbis puellas hortari et urgere debet (monendo item parentes ut sedulo invigilent) ne familiariter utantur cum juvenibus, neque fidant eorum promissis, qui semel ac eis rapuerint honestatem, honorem et animam, ipsas miserrime despiciunt ac derelinquunt. Quod si aliqua puella jam seducta sit, ad publicum scandalum amovendum curet animarum pastor; ut quam citius potest matrimonium contrahatur; seductio enim fere semper evenit sub vera vel ficta matrimonii promissione.

667. *Adulteri obligationes*:

a) *Si proles ex adulterio non est nata*, nulla erit ex hoc capite obligatio restitutionis. Imo si crimen marito occultum sit, adulteri ad nihil tenebuntur neque erga eundem; cum non teneantur se infamare. Quod si ei innotuerit, debent personalem injuriam compensare per veniæ petitionem, signa doloris etc. nisi maritus hæc non curet.

b) *Si proles ex adulterio nata est*, et uxor omnino invita (v. g., vi, minis aut dolo) ad adulterium fuit inducta, damna omnia reparare tenetur adulter, utpote qui solus est eorum causa efficax: nempe tenetur restituere filiis legitimis tam hæreditatem suæ proli relictam quam alimenta huic exhibita, expensas pro ejus educatione procuratas, etc. Quæ restitutio fieri potest occulte per confessarium vel aliam personam fidelem ². Si vero uxor libere adulterio consenserit, uterque tenetur in pari gradu, et in solidum ad alendam adulterinam prolem quousque valeat sibi per se providere: atque ad resarcienda damna tam marito quam filiis legitimis obvenientia ex introductione prolis illegitimæ in familiam. Quod si adultera uxor nequeat damnum familiæ alia ratione compensare absque gravi dispendio famæ, vel rixarum periculo, debet aliis industriis uti, diligentius curare rem familiarem, cultum sui corporis minuere, adulterum filium inducere, ut Religionem ingrediatur, si sit ad illam idoneus; et si bona propria habeat, plus legitimis quam spuris tribuere per donationes manuales, per contractum, legata, testamentum etc. ³.

c) *Si dubitetur an nata proles nata sit ex adulterio* (puta, quia tempus partus correspondet etiam tempori adulterii, vel quia mari-

¹ *Cod. civ.* art. 193; C. G. 342, 76 2. C. S. 265. C. T. 86.

² Ceterum mulier adhuc teneretur ratione maternitatis ad curandam prolem eam lactando si potest, cum hoc sit matris officium; attamen sine ulla expensa, de qua semper teneretur adulter utpote solus reus, uti supponitur. Si tamen adulter impie renueret prolem curare, ipsa adultera etsi innocens, deberet providere infantulo suo impotenti, non quidem ratione culpæ, sed ex officio pietatis; est enim ille caro de carne sua; sed haberet semper jus repetendi ab adultero omnia damna et expensas. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 651; et de enormitate adulterii Lib. i, n. 777.

³ V. Carrière, *De Justitia*, nn. 1389 et seqq. Ferraris, Vº *Adulterium*.

tus antea filios ex uxore non genuerat), alii cum Antoine, et Billuart dicunt restituendum esse pro rata dubii: equum enim non est, ut maritus totum onus habeat prolem alendi, quæ forsitan non est sua. Sed communis sententia cum Concina adulterum liberat ab omni restitutionis obligatione; quia, stante tali dubio, possidet matrimonium, et filius semper reputatur legitimus, donec constet oppositum. Neque rarum est, ut qui steriles videbantur, filios insperato obtineant.

Quod si proles sit certo illegitima; sed incertum sit, an ad unum vel alterum ex duobus adulteris pertineat, tunc communius docent Croix, Lugo, Gury aliique utrumque adulterum obligandum esse ad restituendum pro rata, quia eo in casu damnum est certum, et constat illud ab alterutro patratum esse; uterque igitur est causa incertitudinis quæ impedit ne compensatio ab uno determinato exigi possit. Verum alii cum Gobat, Filliucio, Lessio, Lopez, Sanchez, Zacharia, etc., utrumque adulterum liberant; hæc sententia dura est, at spectata ratione est absolute loquendo probabilior; nemo enim tenetur de damno, nisi certo moraliter constet ipsum fuisse damni causam. Nec sufficit ut posuerit actionem aptam ad damnum, sed insuper requiritur, ut illud revera intulerit; neque enim semper actio de se injuriosa damnum causat, ut argumentatur Angelicus¹. Excipe nisi duo illi ex communi consilio adulterium patraverint; vel si posterior sciat adulterium jam factum ab altero, advertens ad dubium quod ideo ex suo adulterio potest exurgere; tunc enim ipse esset causa voluntaria incertitudinis prolis, ideo vera et culpabilis causa, ne a primo possit exigi compensatio.

668. *An-adulteri, stupratores, fornicarii divites, qui prolem ad hospitale detulerint, teneantur expensas eidem compensare?*

R. Universim affirmant Antoine, Billuart, Lessius et Lugo; quia xenodochia solum pro sustentatione pauperum sunt instituta. Layman idipsum docet, casu quo hospitale sit pauper; quia non pauper divitem, sed dives pauperem alere debet: imo in Mediolanensi Diœcesi infantis expositio facta a divite parente quacunque causa est casus reservatus, ni damna pio loco resarciat. Verum plures alii cum Dicastillo, Henriquez et Renzio universim negant, teneri divites parentes ex justitia reficere hospitali, etsi pauper sit, expensas pro nutrienda prole. Quod putamus probabilius; quia hospitalia hujusmodi proprie erecta sunt eo fine, ut infantes et illegitimi quicunque sint liberentur a periculo mortis tum æternæ tum temporalis, si exponerentur, nisi in iis piis locis susceperentur².

Ceterum pro praxi omnes, uti par est, conveniunt enixe esse ur-

¹ 2, 2, q. 62, a. 7. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 562 et 658.

² V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 656. *De expositis* vide supra n. 550.

* Quæ ratio, ut quidam dicunt valet, etiam quoad extraneos, qui hospitali alienæ,

gendos genitores divites saltem titulo pœnitentiæ, ad aliquid hospitali tribuendum; tum ut tanti facinoris gravamen sentiant; tum maxime quia hodie ob nimiam morum undique dissolutionem, expositorum numerus crescit in dies quin, expensæ sufficiant. Sæculi nostri opprobrium! en quo ducit non fræno cohibita licentia; sed ita est, quo magis decrescit pietas, eo magis crescit corruptio (L).

CAPUT TERTIUM.

De læsione bonorum famæ et honoris.

669. **Fama et honor:** Fama (a *fando* dicta) hic sumitur *pro opinione publica de alterius excellentia*: honor autem est *ipsa testificatio alienæ excellentiæ*. Ex quibus patet discrimen famam inter et honorem: *fama* potissimum consistit in opinione interiori de alterius excellentia; *honor* in testificatione externa, quæ fit verbis aut factis. *Fama* fertur de absente: *honor* exhibetur præsentì vel in se vel in alio qui illum ræpresentat, sicut rex honoratur in suo legato vel statua. *Fama* læditur vel interius per dubitationem, suspicionem, opinionem et iudicium temerarium; vel exterius per detractionem, nempe denigrando bonam famam proximi; *honor* autem per contumeliam læditur, nempe proximum præsentem dehonorando. Utrumque est in confessione explicandum; quia continet diversam specie malitiam læsio famæ ab ipsa læsione honoris.

An committat (quæres) diversa peccata qui detrahit alicui in pluribus materiis, adeo ut debeat explicare in particulari mala, de quibus se accusavit?

R. Negant alii cum Lugo; nam semper una fama, unus honor læditur. Sed affirmant probabilius Concina et Croix cum Sylvio, quia læduntur diversa jura in genere morum; per hoc enim quod quis est diffamatus in uno crimine, non ideo est diffamatus in alio. Hinc si quis furto est diffamatus, novum peccatum esset eum accusare libidinis. Excipe, nisi revera crimina illa sint connexa et unum præseferat affinitatem cum alio; tunc non censetur nova infamia gravis inferri vel augeri, ut si dicas de ebrio rixari cum uxore. Item recte excipiunt mulierculas et plebejos, qui simul rixantes eodem impetu diversis contumeliis se dehonorent; nam in communi æstimatione hæc convicia non habentur uti gravia, et audientes ipsis non præ-

Dittonis filios proprios exponunt. Hodie tamen ad diminuendum expositorum numerum suppresserunt instrumentum rotatile in quo clam mittebantur infantes (*ruote cieche ed inesplorate*); oeconomistæ id laudant, et revera expositorum numerus fuit imminutus; at numquid ideo imminuta crimina abortus et infanticidia? *

stant fidem, putantes illa potius proficisci ex impetu iræ, quam ex animo et rei veritate. Imo ut plurimum rixantes excusantur a mortali, nisi forte de aliquo particulari facto adversarium graviter improperent ¹.

An (addes) qui detrahit alicui in una tantum re, sed coram pluribus plura committat peccata? Affirmat Croix, quia tot jura lædit, quot sunt personæ, apud quas alter infamatur. Sed negat Lugo, quia jus ad famam est unicum apud omnes; est ergo tantum circumstantia aggravans: ideo in Confessione sufficit dicere: detraxi in tali re coram pluribus.

ART. I — *De læsione et reparatione fame.*

670. Dubitatio, suspicio, opinio temeraria: Dubitatio temeraria est *suspensio animi circa proximi bonitatem absque fundamento rationabili*. Suspicio temeraria est *assensus inchoatus, quo quis absque fundamento rationabili inclinatur ad malum judicandum de proximo suo*. Opinio temeraria dicit *assensum in illud judicium, sed de opposito formidinem habentem*. Hæc cum parum inter se discrepent, promiscue usurpantur: imo Angelicus ea sub uno *suspicious* nomine includit ².

Dubitatio, suspicio et opinio temeraria regulariter loquendo non sunt nisi peccata venialia. Sane *suspicio* in se non est nisi quædam animi concitatio ad assensum: *dubitatio* est simplex animi suspensio in partem neutram inclinantis: *opinio* temeraria est cum formidine oppositi. Ergo manet adhuc in mente aliqua bona proximi existimatio: uno verbo fama læditur ex parte, non tollitur omnino, uti docet s. Thomas ³. Diximus: *regulariter loquendo*; quia probabilius do-

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. v, nn. 48 et 49. Quod de detractioe (atque de illam culpabiliter audiente), idem dicunt de judicio temerario: alii volunt esse explicandam materiam, in qua judicatur, cum bona existimatio circa unam virtutem sit diversa a bona existimatione circa virtutem aliam. Sed alii contendunt satis sufficere, si dicatur: *temere judicavi in materia gravi de Titio*, cum bona existimatio de aliquo una sit ejusdemque speciei in genere moris.

Utrum sit indicanda qualitas personæ, per detractioem vel judicium temerarium læsæ, adhuc disputant: aliqui negant, quia hoc esset nimis onerosum, neque est in usu. Aliqui vero affirmant, si agatur de persona arctissimo vinculo conjuncta cum lædente, ut si læsus sit pater; tunc enim læditur et pietas. Hoc tamen non valeret de conjunctis remotioribus; neque de confessario, quia extra Confessionem inter penitentem et confessarium tanta relatio non habetur, ut detractio novam addere debeat malitiam mortalem; et sane communiter non attenditur ut gravis talis culpa.

Attamen etiam dato, quod ratione sui non sit explicanda qualitas personæ per detractioem læsæ: plerumque illa videtur necessario indicanda ratione consecratorum, ad quæ forsitan plures non animadvertunt: quoties, v. g. detrahendo superioribus, maxime ecclesiasticis, auditores avertuntur ab obedientia, a religione, ac rebelles fiunt et ad extrema deveniunt!

² 2, 2, q. 70, a. 3. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 962.

³ 2, 2, q. 60, a. 3. « Interdum hæc animi ad suspensiones propensio vel ex indole hominis, vel ex præteritis illius factis aliquam excusationem admittit: v. g. ab ætate

cent esse mortale, si suspicio, dubitatio vel opinio temeraria fieret de peccatis gravissimis, ut si de religioso temeraria fieret suspicio, dubitatio vel opinio, quod sit hæreticus: vel de viro communiter uti catholico habito, quod sit judæus, turca vel atheus; id enim ut maxima injuria haberi solet. Item est si quis ex malevolentia in gravi suspicione persistat sine causa; procederet enim ex contemptu alterius, proindeque gravis injuria reputatur.

671. *An (quæres) dubia sint in meliorem partem interpretanda?*

R. Dubia circa personæ qualitatem generatim sunt in bonam partem interpretanda; nam nemo supponitur malus, et quilibet jus habet ad propriam famam. Attamen si agatur de damno præcavendo et nobis providendo, possumus dubia de personis pejorem in partem accipere, non quidem definiendo, ut ait Angelicus¹; sed tantum supponendo, nempe ita nos gerendo quasi illa persona sit revera mala: in tanta hominum corruptione (ad rem Stapf) talis circumscriptio regulis justæ prudentiæ consentanea est. Hinc Job, [licet nihil suspicaretur de filiis suis, offerebat tamen holocausta pro iis, *ne forte peccaverint*. Neque ideo aliquod verum damnum irrogatur personis, cum sit simplex suppositum. Hinc qui ignotum domi recipit, potest se gerere, quasi esset fur; et superior se gerere potest, ac si subditi delinquant, cum hoc non sit nisi ad cautelam.

Si vero dubia sint *de rebus*, v. g., an talis contractus sit licitus, non necessario sunt ea in meliorem partem interpretanda, sed res est suis æstimanda momentis: quia in his solum agitur de eo, ut veritas attingatur; nec ideo alicui irrogatur injuria. Unde si audio aliquem propositionem hæreticam proferentem, propositionem hæreticam judicabo, quia est judicium de rebus; sed ipsum qui eam profert hæreticum esse non ita subito dicam, cum possit ex inadvertentia vel ignorantia id evenire, non autem ex pertinacia: *Etiam si*, ait s. Bernardus, *perperam actum quid deprehendus, ne sic judices proximum; magis autem excusa: excusa intentionem, si opus non potes, puta ignorantiam, puta subreptionem, puta casum*².

672. **Judicium temerarium:** Est firmus animi assensus de proximi improbitate ex insufficientibus indiciis. Si sit de re gravi, com-

senili, vel dum quis iterato ab hominibus quos fidissimos arbitrabatur, se deceptum vidit. At pessima illorum conditio est, qui ut fieri consuevit, ideo dumtaxat de aliis quidvis mali suspicantur et credunt; quia sibi met nullius virtutis conscii sunt. » Ad rem Stapf, § 399. V. Ferraris, Vº *Fama*.

Suspiciones ac temeraria judicia maxime vexare solent scrupulosos, qui omnino inducendi sunt ad ea despicienda, nec permittendum, ut de illis se accusent.

1 2, 2, q. 60, a. 4. Item possumus dubia de personis explicare *negative*, ipsas nec bonas nec malas judicando: tum quia non est necessitas judicii; tum quia per se nemo tenetur ad illum assensum, in quo se exponit errandi formidini; tum quia licet judicare pro modo objecti, quod cum neutrum sit, neutrum erit judicium.

2 Sermo XL in Cant. V. Ferraris, Vº *Judicium temerarium, Suspicio, Dubitatio*.

munitur loquendo erit mortale; gravem enim proximi injuriam irrogat, cum violet jus quod ipse habet, ne absque justa causa reprobis judicetur. Hinc legimus: *in quo judicio judicaveritis, judicabimini; et in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis* ¹. Diximus: *communiter loquendo*; nam tale judicium erit veniale: — 1) Si habeat quis magnam probabilitatem, etsi non omnino sufficientem ad certitudinem v. g., si quis judicet procacem juvenem inventum solum cum puella in cubiculo, inhonesta tractasse. — 2) Si quis advertat quidem se male de proximo judicare; sed non advertat signa sic judicandi non esse sufficientia ².

673. Detractio: est *alienæ famæ injusta et occulta denigratio*. Dicitur 1) *alienæ*; qui enim famam propriam lædit, ordinarie injustus non est, cum sit illius dominus; — 2) *Injusta*, quia ob justam causam licet culpam proximi manifestare; — 3) *Occulta*, id est in absentia ejus cui detrahitur; quia si fit in præsentia, superadditur contumelia. Detractio ex genere suo est lethalis, et gravior ipso furto, nam lædit proximi famam, quæ est majus bonum, quam opes et divitiæ. Etenim ex s. Scriptura *fama bona impinguat ossa* ³; *si mordeat serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occulte detrahit; abominatio hominum detractor; neque maledici... Regnum Dei possidebunt* ⁴. Et d. Hyeronimus: *Non putent religiosi se esse securos dicentes: grandia crimina non facimus, non adulteror, non furtum facio, non homicidium: grande scelus est quando detrahis fratri tuo* ⁵. Videlicet unico ictu detractio tres interficit lethaliter ex d. Bernardo, detractum, detrahentem et audientem detractionem. Quod peccatum ideo etiam grande est, quia difficulter fama semel læsa, ex toto restauratur. Hinc illud axioma vere satanicum: *calumniare audacter, aliquid semper hæret*.

Porro si alicui detrahatur, crimen verum aperiendo, dicitur simplex *detractio*. Si aperiendo falsum, dicitur *calumnia*, quæ est gravior, cum detractioni mendacium superaddat proximo perniciosum: *os autem quod mentitur, occidit animam* ⁶. Attamen sive detractio sive calumnia potest esse tantum venialis, vel ex defectu delibera-

¹ Matth. vii. Judicium temerarium specie differt a detractione, et ideo hæc seorsim confitenda sunt: qui enim temere tantum judicat, malam existimationem apud se retinet; qui vero detrahit, et aliis ipsam significat et exterius prodat. Ideo ad tollendam injuriam per judicium temerarium, suspicionem, dubitationem, opinionem, satis est hæc omnia deponere. Item aliud est judicium falsum, aliud temerarium; illud privatur omni sufficienti motivo, non istud.

² « Ond'è che tali giudizi difficilmente giungono ad essere mortali, mentre per lo più o il fondamento si giudica sufficiente, oppure questi giudizi non sono giudizi, ma sospetti, i quali (benchè temerari) ordinariamente sono scusati da colpa grave, se non fossero di scelleraggini enormi, come di eresie, parricidi e simili. » S. Alphonsus, *Il Confessore diretto*, cap. xi, n. 1.

³ Prov. xv. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 966.

⁴ Eccli x; Prov. xxiv; 1, Cor. vi. Etiam Cod. pœn. art. 370 detractores punit.

⁵ In Ps. cixxl.

⁶ Sap. i.

tionis; vel ex levitate materiæ: *Peccata quæ committuntur in proximum*, ait Angelicus, *sunt pensanda per se secundum nocumenta, quæ proximo inferunt, quia ex hoc habent rationem culpæ*¹.

674. Q. 1. *Quot modis fieri potest detractio?*

R. Octo modis hisce versibus ab Angelico expressis:

Imponens, augens, manifestans, in mala vertens,

Qui negat aut reticet, minuit laudatve remisit.

Primus omnium gravissimus est falsi criminis impositio, et dicitur *calumnia*, vel *contumelia* si contingat in præsentia illius cui falsum crimen imponitur, aut eo fine ut id alter resciat. Secundus est criminis veri *amplificatio*, quæ quoad augmentum calumnia est. Tertius est *revelatio* criminis occulti. Quartus *sinistra interpretatio* boni operis: ut si quis dicat, eleemosynam mulieri pauperi fuisse quidem datam a Titio, sed ad pravam seductionis finem. Quintus boni operis *negatio*. Sextus *reticentia* et silentium in iis circumstantiis, in quibus facile intelligi queat proximum non ita esse laude dignum². Septimus alienæ virtutis *extenuatio*. Octavus *frigida commendatio*, ex qua adstantes intelligant sic laudantem, non bene sentire de illo, quem ipse laudat (M).

675. Q. 2. *An peccet graviter qui grave crimen revelat; sed uni vel alteri tantum, qui illud sub secreto continebit?*

R. Si hæc revelatio fiat ad leniendum offensæ dolorem, comunissimum est, ipsam non esse peccaminosam; durum enim videtur, ut quis prohibeatur solatium querere suum dolorem amico manifestando. Neque tunc malum proximi intenditur; imo medium hoc institutum est ab ipsa natura, a qua habemus, ut dolor communicando dimidietur: atque id fieri per amicorum compassionem docet Angelicus³. Hinc excusant saltem a mortali famulos, qui referunt injurias sibi a domino illatas, uxores quæ referunt impropria mariti, matres quæ referunt offensas filii.

Si vero revelatio fiat ex levitate et sine causa, alii censent cum Busembao esse mortale, etiamsi hæc uni tantum fiat; quisquis enim ægre fert, quod apud virum cordatum dehonoretur. Adde: in omnium sensu iudicium temerarium est mortale, licet unus tantum illud concipiat de aliquo. Multi tamen cum Cajetano, satis probabiliter ne-

¹ 2, 2, q. 73, a. 3. Non autem excusaretur a gravi culpa qui sine animo lædendi, sed ex levitate graviter detraheret, si id deliberate agat. Non enim offit quod detractio directe non intendatur; nam est implicate volita, si dicantur ea, ex quibus illa provenit. Item ex pluribus detractationibus levibus potest patrari peccatum grave, si nempe ex omnibus simul junctis graviter proximi fama lædatur.

² « Un servitore, per esempio, osserva il silenzio, allorchè in sua presenza si loda o si biasima il suo padrone: egli si fa chiaramente intendere con ciò, che il suo padrone non merita le lodi dategli, o meriti i biasimi che gli fanno. Nulladimeno per ciò che riguarda i biasimi, il silenzio d'un servitore, d'un amico, o di qualunque altra persona, può in certi casi attribuirsi alla timidezza, alla prudenza, o al timore di un maggior male. » Gousset.

³ 1, 2, q. 38, a. 2.

gant; nam fama consistit in opinione multorum: unde non est infamatio, si crimen uni vel alteri viro prudenti reveletur. Huic sententiæ adhæret aperte Angelicus: *ita tamen*, addit, *ut non proveniat inde vel infamia vel vituperium proximo delinquenti*, id est, nisi alter alteri sit crimen manifestaturus (quod observatu difficile est), et dummodo semper excludatur animus nocendi ¹. Nec tenet paritas iudicii temerarii, quia in hoc habetur falsi criminis impositio; sed in nostro casu est tantum nuda veri criminis manifestatio.

676. Q. 3. *An sit grave detrahere coram pluribus, sed reticita persona, dicendo, v. g., in tali loco esse qui male vivunt?*

R. Grave peccatum non est generatim loquendo; in omnibus enim locis hodie maxime sunt qui male vivunt. Verum aliter esset, si inde aliqua infamia alicui redundaret: sic peccat qui detrahit Ordini religioso, vel nominat Monasterium, in quo quis grave peccatum occultum commiserit; id enim toti Ordini graviter nocet; nisi, excipit Concina, agatur de aliquo Ordine amplo, neque sit strictioris observantiæ, cum in quolibet amplo loco ferme semper sint aliqui discoli ².

At si nominetur persona, sed non notentur ejus peculiare defectus, ut si dicas: *multa scio de illo, sed patefacere prohibet caritas; scit me illum posse ad tacendum cogere*, id per se videtur mortale; nam gravis suspicio ingeritur in audientium animis. Si tamen nominentur defectus, sed in genere dicendo talem esse avarum, iracundum, etc. ex se non videtur mortale; quia, ut plurimum, audientes id interpretari solent de quadam propensione naturali. Ceterum ipsa personarum qualitas est attendenda: etenim erit mortale de optimi nominis Prælato dicere, mendaciis esse assuetum, vel quod sit amans pueliarum. Non est autem ordinarie grave id asserere de milite; nec dicere de puella, quod sit garrula, elata, impatiens.

Si vero nominentur defectus, sed isti naturales sint, per se mortale non est; cum enim a voluntate non profluant, animam non afficiunt, neque sunt dedecori. Poterit tamen esse mortale ratione magni mœroris, ut si proferantur in faciem, v. g., si dicas de aliquo, ipsum esse spurium.

Quod si nominentur quidem defectus morales; sed defuncti jam sint, quibus graviter detrahitur, concedunt ceteris paribus, non adeo grave esse ac detrahere vivis; cum defuncti non amplius fama indigeant ad recte vivendum. Tamen adhuc mortale esset; nam juxta

¹ Quodl. II, a. 13. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 973.

² Hic venit graviter reprehendenda prava illorum consuetudo, quæ hisce temporibus adeo invaluit, ut nempe, si quis fortasse de Clero scandalose deliquerit, universus Clerus traducatur uti criminosus: hoc injustitiam simul et odium in Religionis ministros plane ostendit. V. Civ. Catt. t. VIII: *I complici del regeida*. Martinet, *La science sociale au point de vue des faits*, l. II, c. 10. Mura, *Il Clero e la società moderna, ossia esame critico di alcune tagnanze della società moderna contro del Clero e contro i suoi diritti*. Roma, 1826.

communem æstimationem semper in fama sua vivere censentur. Unde scriptum est: *mortuo non prohibeas gratiam*¹; et proverbium habet: *de mortuis non nisi bene*. Hinc historiographi ignominie notam memorie defunctorum sine sufficienti causa inurentes occulta manifestando, cognita graviter exaggerando, graviter peccant, et famam reparare tenentur².

Addes: *Licitumne erit revelare alterius crimen occultum simul nar-rando pœnitentiam peractam?* Negative culpæ enim manifestatio non compensatur per subsequentem pœnitentiam; semper enim quædam sinistra opinio in aliis ingeritur. Unde si quando id factum legimus, divina Providentia factum est ad horrorem vitii injiciendum, ad veritatem factorum conservandam, ad peccatores alliciendos, et divinam misericordiam patefaciendam.

677. Q. 4. *An liceat revelare crimen, quod jam publicum est?*

R. Triplici modo crimen publicum dici potest: — 1 *Publicitate juris*, cum de eo publice constat per judicis sententiam, vel ipsam rei confessionem. — 2 *Publicitate facti*, cum in publico patratum est, ita ut non amplius possit ulla tergiversatione celari. — 3 *Publicitate famæ*, quando fama criminis pervenit ad majorem partem communis, vel ad tot personas ejusdem, ut spectatis omnibus circumstantiis, fieri nequeat quin ad notitiam majoris etiam partis deveniat. Nos porro dicimus, ad hoc, ut crimen dici possit publicum sufficere, quod si communitas constet octo personis, illud sciant quatuor; si centum, sciant quindecim; si mille, sciant viginti circiter diversarum familiarum³. Publicum autem erit in aliqua vicinia 40 personarum, si sciant 8 ex diversis familiis; item si in oppido 5,000 civium, sciant 40 per illud dispersi. Hoc posito:

Dicimus nullum peccatum est verum alterius crimen revelare in loco, ubi sive juris, sive facti, sive famæ publicitate jam est notum: *Si palam res est, repetitio injuria non est*, ex juris adagio. Imo com-

¹ Eccli. vii. v. Manno, *Opuscoli*, articolo: *Della libertà dei giudizi storici sopra i morti*, ecc. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 979; l. v. n. 72. Ad rem Sales: *Il dir male dei morti è grande empietà; è un fare come quelle feroci belve, che dissotterrano i corpi per divorarli*.

² Idque valet licet defuncti quibus detrahitur, sint damnati; nam adhuc sunt nostri proximi secundum naturam; ideo neque licet ipsis duplum tormentum desiderare, ut rite ait Roncaglia.

³ Notandum est, crimen in una tantum familia vel monasterio notum non posse dici absolute publicum; ac proinde non posse manifestari ne in alio quidem monasterio ejusdem Ordinis, quia est semper privatorum notitia, cum una familia habeatur ut unus homo. V. Liguori, *Ho. Ap.* tr. xi, n. 12; *Op. Mor.* l. iii, n. 974.

Billuart id judicio prudentis remittit, si attento communis numero, hominum garrulitate et aliis circumstantiis, judicet vix possibile, ut res secretamaneat. Dicitur autem crimen *famosum* si illius fama pervagatur per majorem partem oppidi, communis, viciniae vel Parociae. Item dicunt infamatum in Regno, qui jam est infamatum in Curia principis, vel in alio loco illustri, ex quo facile in totum Regnum fama dimanat.

munius videtur non peccare mortaliter neque contra justitiam neque contra caritatem qui crimen in uno loco publicum, in alio loco manifestat ubi nondum notitia pervenit, nec perventura erit ita facile; nam expedit publica delicta, publica execratione notare, ut ab iis caveant omnes. Hoc consuetudo passim confirmat, dum historici nemine reclamante, narrant ubique, præsentiis et futuris, delicta solummodo in uno loco nota; uti passim videre est apud sacros, ecclesiasticos et profanos historicos ¹.

678. Q. 5. *An aliquando liceat alterius crimen occultum revelare?*

R. Si notitia sit habita ex Confessione sacramentali, in nullo casu licet quamvis crimen sit levissimum, et agatur vel de avertendo publico damno, vel de ipsa morte vitanda; nam semel data contraria suppositione, retraherentur fideles a Sacramento. Si vero notitia aliunde habita sit, illud revelare fas est *propter aliquod bonum necessarium, debitis circumstantiis observatis*, ut ait s. Thomas ². Unde dicimus cum Concina, licere revelare verum et occultum alterius crimen:

1) Ut proximus emendetur illud deferendo judici, prælato, domino aut parenti, modo ex tali revelatione majus eidem damnum non contingat. Ideo tanto magis licet crimen revelare ad consilium petendum pro delinquentis emendatione. — 2) Ut publicum damnum evitetur; nam bonum communitatis vincit bonum particularis, ac quælibet pars tenetur ad bonum totius conferre. Hinc detegenda sunt crimina quæ in Religionis aut Reipublicæ ruinam vertunt. — 3) Ut salvetur vita hominis innocentis, uti si innocens accusetur de homicidio, erit revelandus homicida; cum potior sit conditio innocentis. Imo licet alterius occultum crimen revelare ad vitandum grave damnum proprium vel alienum, etiam in bonis fortunæ; quia nocens non habet jus ad famam cum gravi damno alterius ³. Hæc omnia tamen tunc tantummodo obtinent, cum damnum non potest aliter evitari, et damnum satis proportionatur amissioni famæ; et dummodo nec amplius nec pluribus crimen manifestetur, quam oporteat ad avertendum damnum, quod in se ipso quis pertimescit. Unde sapienter monet Suarez ex Angelico: *Caritas obligat ad subveniendum*

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 971, *Ho. Ap. tr.* xi. n. 13. Celebris historicus agebat: *voi vi siete infamati colle vostre azioni, ed io vi infamo co' miei scritti.*

² 2, 2, q. 73, a. 2.

³ « Perciò si può avvisare un padrone, che il suo servitore è infedele; un superiore che il tale o tal altro inferiore non è degno della sua confidenza: spesso anche vi è obbligo per carità. Neppure è maldicenza il dare di alcuno informazioni poco favorevoli, ma conformi alla verità, quando si è consultato intorno a persone interessate a conoscerlo, perchè si tratta o di un matrimonio, o di un altro negozio importante, pel quale si teme d'essere ingannato. » *Gousset*, n. 1070. Hinc (recte addit *Lyonnet*), a peccato exulant: 1) qui superiores, aut patresfamilias monent de subditorum, filiorum, aut famulorum vitiis, ut eos reprehendant aut coerceant; 2) qui medici, advocati, confessarii, magistri, aut famuli inscitiam, aut pravitatem detegit iis quorum interest ista cognoscere; 3) qui juvenes monent de vitiis sociorum, ut periculosam eorum societatem fugiant.

*communi bono cum minimo damno privato; ergo si potest illud defendi et hoc vitari, utrumque faciendum est*¹. Quare eo in casu per se liberum non erit superiori crimen aperire (N).

679. Q. 6. *Quid de iis, qui detractionem audiunt?*

R. Si gravem detractionem audiens ipsi cooperatur, detractorem excitando, laudando, approbando, interrogando, etc. peccat contra caritatem et contra justitiam; cum influat in illam efficaciter². Si vero detractionem audiens, de illa tantum secum ipse gaudeat, peccat iterum mortaliter in materia gravi contra caritatem, et affective etiam contra justitiam; cum delectetur de gravi damno proximi sui, et de actu injusto. Unde monet Scriptura: *Linguam nequam noli audire: detrahentia labia sint procul a te; cum detractoribus non commiscearis, quoniam repente consurget perditio eorum*³. Si tandem audiens detractionem de illa non gaudeat, non peccat si se habeat modo tantum negativo, nihil dicens, nil addens, nec urgeat præceptum detractionem impediendi. Qua de re notandum est:

1) Si gravem detractionem audiens est *superior*, tenetur illam sub gravi et ex justitia in suo subdito impedire; cum ratione officii adstrictus sit ad corrigendum subditum. — 2) Si detractionem audiens est *privata persona*, et eam non impediat, contra justitiam non peccat; quia nulla ei obligatio ex officio incumbit; sed neque contra caritatem, si inutiliter corrigeret juxta illud: *ubi auditus non est, non effundas sermonem*⁴; vel si non posset sine gravi incommodo, quocum non obligat caritas; vel si dubium sit, num delictum evaserit publicum; non enim supponitur malus qui illud patefecit. Imo pro omni casu censet sapientissimus Lugo, corrigere sub gravi æqualem raro, inferiorem rarissime teneri. Imo absolute dicunt Salmanticensenses cum communi Thomistarum, nonnisi leviter peccare privatum, qui ex verecundia, timore, negligentia detractioni non resistit; quod eruunt ex Angelico, qui id libenter admittit, si ultra infamiam aliud proximi damnum non timeatur⁵. Hæc communissima sententia (quæ occurrit plurimorum angustiiis) rationabiliter sustineri potest, tum quia in hac materia difficillime constat monitionem fore profuturam; tum quia facillime offenduntur detrahentes coram aliis corripri, et periculum est quod potius confirment detractionem.

Excusantur autem etiam a culpa veniali illi, qui advertentes detractionem vel discedunt, vel sermonem ad alia industrie divertunt, vel faciem tristem ostendunt, vel referunt bona de illo cui detrahitur. Istæ enim actiones reputantur veræ correptiones juxta illud:

¹ De caritate, diss. viii, sess. 6^a. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 969; l. iv, n. 247.

² Hæc differentia est ex d. Bernardo inter detrahentem et detractionem audientem, quod primus dæmonem habet in ore, secundus in aure.

³ Eccli. xxvii; et Prov. iv et xxiv. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 979.

⁴ Eccli. xxxii. V. Liguori, *Ho. Ap. tr.* xi, n. 17.

⁵ 2, 2, q. 73, a. 4.

dissipat.... facies tristis linguam detrahentem; per tristitiam vultus corrigitur animusnquemeti .

680. Restitutio Famæ: Si gravis est obligatio reparandi damnum grave in divitiis, a fortiori urgebit hæc obligatio, quando agitur de recuperanda fama; nam *melius est bonum nomen, quam divitiæ multæ*². Hinc Gregorius IX: *Si culpa tua datum est damnum, vel injuria irrogata.... jure super his satisfacere te oportet*. Nec juvat dicere bono publico expedire, ut delicta detegantur: id verum est, si directe in damnum vergant communitatis, vel publica jam sint. Secus pax et tranquillitas publica ac familiarum turbaretur. Imo confessarius curet, ut hujusmodi restitutio ante absolutionem fiat; quia ceteroquin difficulter postea implebitur, quamvis hæc ordinarie sit minoris difficultatis, quam restitutio pecuniæ. Attamen potest facile evenire, quod audientes nullam fidem habeant detractori, quia loquitur ex ira vel alia passione non probando delictum; tunc nulla proprie esset læsio.

681. Q. 1. Quomodo fieri debet restitutio famæ?

R. Si restitutio famæ facienda est ob revelationem criminis veri vel occulti, debet infamans, quoad potest, opinionem de eo ab audientibus conceptam abolere, dicendo, y. g., *se male dixisse, injuste diffamasse*. Quia tamen hic modus vix hodie sufficiens est apud rusticos et simplices, qui adhuc crederent vera esse quæ a detractore dicta fuerunt; ideo convenientius erit dicere: *se falsum dixisse, errasse, se deceptum vel mentitum fuisse*. Neque hæc verba mendacia sunt (uti cum bene multis docet Lugo), sed amphibologica; nam *ipsa peccata*, inquit Angelicus, *falsitates dicuntur in Scriptura secundum Psalmum*: ut quid diligitis vanitatem et quæritis mendacium³? *Ego soleo hoc consilium dare*, ait s. Alphonsus, *ut dicant: ex capite meo hoc erui* (me l'ho cavato dal capo) *æquivocando nempe; quia omnia verba a mente, pro qua accipitur caput, procedunt*. Verum si prudenter judicetur restitutionem sic factam potius fore noxiam maxime apud nasutos et intelligentes, qui talem modum jam sciunt, melius erit ut eam detractores, tacendo de primo delicto, indirecte et industrie agant, videlicet offensum pluries serio et data occasione honorando, vel de eo bene loquendo.

Si vero imputatio est de falso crimine, detractor tenetur illud aperte

1 Prov. xxv; Eccl. vii. Expedit raro detrahentem ab initio sermonis abrumpere, quia sæpe nonnisi communia et publica facta asseruntur; aliunde talis interruptio ad attentionem detractantibus conciliandam inserviret. *Lyonnet*. Vide Stapf, § 403.

2 Prov. xxii. Si fama leviter tantum sit læsa, sub levi reparanda est; nam justitia sive in magnis sive in parvis vult æqualitatem. In praxi tamen difficile est obtinere, ut restitutio famæ, si leviter sit læsa, fiat directe per retractionem: unde sufficit si fiat indirecte, videlicet bene loquendo de persona læsa, etc. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 991; *Ho. Ap. tr.* xi, n. 18.

3 I, p. q. 17, a. I. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 992; *Ho. Ap. tr.* xi, n. 18.

retractare, adhibito etiam, ubi sit opus, juramento; nam qui intulit damnum, ad totum id tenetur, quod necessarium est ad injuriam reparandam, si ideo difficile non sit, uti non est juramentum. Neque obstat, quod ipse diffametur; potior enim esse debet conditio innocentis. An vero teneatur etiam testes adhibere, si juramento fides non habeatur, videtur negandum, nisi in aliquo casu raro; quid enim magis agere debet detractor, quam Deum vocare in testem? Ceterum non sufficit ut verius dicunt, si retractatio fiat apud auditores immediatos; sed ea est facienda, quantum moraliter est possibile, etiam apud mediatos, quibus nempe crimen revelatum est ab auditoribus immediatis, si præviderit detractor, hos crimen esse aliis revelaturos et simul videat eos retractationem negligere. Nam ipse fuit prima et efficax causa damni; at secundis causis deficientibus, semper remanet obstricta causa prima¹. Hinc considerent in quantas se conjiciunt angustias qui aliorum famam dilacerant!

682. Si autem ex læsione famæ ob delicti falsi propalationem ortum est alteri damnum fortunarum, ut si læsus privatus est famulatu, officio, pensione, si excidit spe matrimonii divitis, si dotem amisit, et fama reparanda est, et omnia damna illa juxta æstimationem prudentum compensanda sunt, si saltem in communi fuerint prævisa, ut ordinarie prævidentur; nam detractio fuit vera, culpabilis et efficax causa illorum damnorum. Quæ damna compensandi obligatio ad hæredes detractoris transit; cum habeat respectum ad illius bona².

Quæstio esse potest, si manifestatum sit delictum verum, occultum tamen; quo quidem semel cognito, aliquis fuerit, v. g., a lucroso officio expoliatus. Sotus docet in hoc casu damna resarcienda esse tantum quoad partem, judicio viri prudentis: quia revera præcipua damni causa est ipsum crimen, non vero revelatio. Verum allucinatur doctor oculatissimus, ait Billuart; crimen utique patratum est, sed quandiu occultum (nec publico perniciosum), idem est ac si non esset perpetratum; et ideo tota ratio damni est sinistra opinio quam injuste detractor ingessit in audientium animos sua iniqua propalatione: qui ideo totum damnum reparare tenetur³.

683. Q. 3. *Quenam causæ excusant a famæ restitutione?*

R. Sequentes causæ excusant a famæ restitutione:

1. Si adsit impotentia non tantum physica, sed etiam moralis, uti si quis eam peragere nequeat sine damno longe majori: hæc nempe physicæ comparatur; at impossibilium nulla obligatio. Qui autem restituere non potest totum, tenebitur saltem ad partem, quam potest; neque enim restitutio consistit in indivisibili (O).

¹ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 991.

² Non tamen transit ad hæredes obligatio compensandi famam; nam hæc consistit in actione pure personali, quæ cum ipsa persona tota extinguitur.

³ V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 994. Lugo, *De rest.*, diss. xv, n. 22.

2. Si crimen quod erat antea occultum, alia via evadat publicum jus enim ad famam jam esset amissum. Item est si prudenter judicetur res jam oblivione deleta; nam periculosa res est renovare criminis memoriam etiam per illius retractationem ¹.

3. Si adsit infamati expressa, vel tacita condonatio: imo quandoque sufficit præsumpta, uti si ille ita sit bono animo affectus, ut si rogaretur, certo condonaret; nam quilibet est suæ famæ dominus. Alitæsusillicite condonat, si ejus fama serviat ad proximi ædificationem; ex charitate tunc illam curare tenetur. Imo et invalide condonat, si fama ei necessaria sit ad damnum alterius præcavendum, quod avertere tenetur ex justitia, ut si esset superior; nam strictum jus habent subditi, ne sui infamia ipsorum bonum impediat ².

4. Si fama aliis modis sit recuperata, v. g., judicis sententia, veritatis evidentia. Item est si auditores crimen narranti fidem non adhibuerint; tunc nullum habetur damnum. Quæ quidem causæ continentur hisce versiculis:

Impos, publicitas, oblivio, cessio, fama

Si reparata fuit, si data nulla fides.

684. Susurratio: Est oblocutio secreta seminans inter amicos discordias. Convenit cum detractio ex parte materiæ, quia utraque malum de proximo dicit; sed specie differt ex parte finis, quia susurratio insuper dissolutionem amicitiae intendit. Et ideo est ex genere suo mortalis, specie diversa ac gravior detractio: unde in Confessione est exprimenda, ut notat Angelicus ³. Quot malorum sint causa susurrones in familiis, in communitatibus, in universa societate haud dici potest. Hinc illud *Susurro et bilinguis maledictus; multos enim turbabit pacem habentes; verba susurronis quasi simplicia, et ipsa perveniunt ad intima ventris* ⁴.

ART. II. — *De læsione et reparatione honoris, ac secreti manifestatione.*

685. Contumelia: Est injusta et aperta honoris alieni violatio. Dicitur *aperta*, quia fit in præsentia ejus qui læditur; vel in ejus absentia, sed eo fine, ut id resciat. Differt a simplici detractio non

¹ Quid (quæres) in dubio, utrum oblivio illa existat necne? Si agitur de crimine vero, non est facile in memoriam revocandum: cum potius attendatur ad delictum, quam ad retractationem; nisi adsit periculum evidens, ne infamia illa ex alia via in hominum memoriam sit reditura. Si de crimine falso, revocanda est infamatio, nisi certo constet de oblivione; cum enim res vera haud sit, nullam proprie dictam infamiam per se importare poterit.

² « Se si trattasse, per esempio, d'una calunnia portata contro un Pastore, un Principe, un magistrato, la condonazione non dispenserebbe dall'obbligo di far cessare lo scandalo che risulta dalla diffamazione. » Gousset.

³ 2, 2, q. 74, a. 2, v. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 72.

⁴ Eccl. Cap. 28; et Prov. 26.

solum quod illa honorem, hæc famam respiciat; sed etiam quod contumelia fiat aperte instar rapinæ contra præsentem, detractio e contrario instar furti occulti contra absentem. Contumelia multipliciter fit:

1) *Omissione*, si, v. g., cultus ipsis superioribus debitus denegetur. — 2) *Factis*, si, v. g., superiorum imago conculectur. — 3) *Dictis*, quod contingit vel objiciendo alicui naturales defectus, et dicitur *convicium*; vel defectus morales, et simpliciter appellatur *contumelia*; vel ejus indigentiam, et habetur *improperium*. Si vero quid jocando ei objiciatur, ut erubescat, dicitur *derisio* vel *irrisio* vel *illusio*. Quæ omnia sub uno contumeliæ nomine accipi solent, et eandem speciem habent, si excipias derisionem, qui modus ab aliis specie differt ex parte motivi; nam ex Angelico alii modi intendunt honorem deprimere, hic vero intendit pudorem et verecundiam causare ¹.

Contumelia est peccatum ex genere suo mortale, sicut detractio; nam quemadmodum detractio proximum lædit in fama, ita contumelia lædit eundem in honore, qui est bonum præstantius divitiis quibuscunque. Hinc Apostolus contumeliosos a Regno Dei excludit: et Christus dicit illos reos gehennæ ². Vel ipsa lex civilis graviter calumniatores punit ³. — Verum contumelia erit tantum peccatum veniale tum ex imperfectione actus, tum si sit *leve convicium non multum hominem dehonoreans, et proferatur ex aliqua animi levitate, vel ex levi ira absque firmo proposito aliquem dehonoreandi*, ut ait s. Thomas ⁴. Imo nullum erit peccatum ex eodem Angelico, si convicium aliquod leve proferatur *causa delectationis ac joci, si debitæ circumstantiæ serventur*; id enim pertinet ad eutrapeliam. Idem est, si convicium proficiat ad correctionem: *hoc modo Dominus discipulos vocavit stultos, et Apostolus Galatas insensatos*. Attamen id raro expedit, quia ex Augustino sæpius subditos ad iram excitat ⁵.

686. Honor si graviter læsus sub gravi reparandus est; est enim vera juris alterius violatio, gravior ipso furto; nam bonum nomen magis permanebit, *quam mille thesauri magni et pretiosi* ⁶. Excipe: 1) Si recte credi possit læsum reparationem recusare, ne memoria acceptæ injuriæ renovetur. Vel si adsit periculum, ne renoventur odia in actu illo. — 2) Si manifesta appareat injuriæ condonatio, ut si offensus sponte ad offensorem accedat, cum eo familiariter loquatur, jocosè conversetur. — 3) Si offensus jam sibi vindictam sumpserit, offensorem percutiendo, injuriis afficiendo, etc.: hac ratione eximuntur

¹ 2, 2, q. 75, a. 1. Si contumelia sit illata in parentes, habet adjunctam malitiam impietatis necessario explicandam.

² Rom. 1; et Matth. v. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 334, 966, 984.

³ Cod. pen. 372; cautela hac de re maxima sit oportet ad poenas effugiendas; vid. quæ dicta sunt Lib. I, n. 680.

⁴ 2, 2, q. 72, a. 2.

⁵ Lib. II. *De Serm. Domini*, c. XIX.

⁶ Eccli. XLI. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 990.

rustici, si inter ipsos habita fuerint ferme æqualia impropria. Idem dicit Lugo, si pro honore ablato a iudice pœna inflicta fuit; in communi æstimatione tunc videtur satis honor reparatus.

Ad restitutionem honoris illa satisfactio requiritur, quæ censeatur sufficiens ad integrandam æstimationem juxta modum dehonorationis et conditionem personæ offensæ ¹. Sic si publice fuerit ablati honor publica satisfactio requiritur, quæ fieri potest vel per se vel per alios. Si dehonerator fuit *superior*, sufficit, si honorabiliter dehonorumatum salutet, domum invitet et benevolentia excipiat; si enim amplius ageret, non satis consuleret suæ dignitati. Unde ajunt raro teneri veniam petere Episcopum a clerico, herum a famulo, virum ab uxore, principem a subdito, *ne dum nimia servatur humilitas, regendi frangatur auctoritas* ². Si vero dehonerator fuerit *æqualis* vel *inferior*, requiritur satisfactio major, v. g., ut locum ei cedat, salutando præveniat et similia peragat, quibus prudenter judicetur satis reddi ablati honor ³. — Ceterum quoad praxim advertendum, quod multoties expedit, ut confessarius omittat monere pœnitentem in bona fide existentem qui alium inhonoravit, de satisfactione præstanda, si prævideat monitionem non profuturam; imo potius obfuturam, dum experientia constat, quod pœnitentes facile tales satisfactiones promittunt; sed difficulter in facto adimplent, ob ruborem quem postea in hoc sentiunt vel apprehendunt.

687. Omnes tamen tenemur contumelias patienter ferre animi præparatione, quatenus abjiciamus omnem vindictæ amorem exemplo Christi ac Sanctorum; nam vindicta Domini est. Diximus *animi præparatione*; non enim semper contumeliam silentio ferre tenemur: sic ipse Christus cum suscepisset alapam, dixit: *Quid me cædis* ⁴? Igitur oportebit contumeliam illatam repellere: — 1) Ob bonum ejus, qui contumeliam infert, ut ejus audacia reprimatur, dicente Scriptura: *Responde stulto juxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur* ⁵. — 2) Ob bonum aliorum, ut si Prælatus eam tolerando redderetur subditis contemptibilis ⁶.

688. Secretum: Quod est *notitia rei occultæ*, triplex distinguitur; *naturale, commissum* et *promissum*. Naturale quod ab ipsa natura imponitur, ut si quid sciam, quod manifestare nequeam sine

¹ Non reparatur honor per communia signa postea ab offensore exhibita; quia hoc est pro præsentis honore, non pro damno præterito, quod tamdiu perseverat, quandiu non reparatur per specialem satisfactionem.

² S. Augustinus, *Epist.* cxxi, alias c. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 988.

³ Etsi veniæ petitio sit aptior modus; attamen non necessario requiritur. Excipe nisi aliter honor satis reparari nequeat: imo aliquando venia expostulanda est modo extraordinario, v. g. flexis genibus, vel aliam similem humiliationem ostendendo, si injuria fuerit gravissima, uti si subditus superiori alapam impingat.

⁴ Joann. xviii.

⁵ Prov. xxvi.

⁶ Hinc d. Gregorius, *Homil.* ix in *Ezech.*: « Hi, quorum vita in exemplo imitationis est posita, debent si possunt, detrahentium sibi verba compescere. »

gravi alterius damno: quod si id sciam ex alterius levitate vel casu, dicitur *naturale simplex*; si de industria, *naturale extortum* ¹. Commisum seu rigorosum quando quis alteri quidpiam manifestat, eidem committens silentium, vel expresse, si expressis verbis silentium imponatur: vel tacite, si ab ipsa rei natura id deducatur: uti contingit medicis, advocatis, theologis aliisque, ad quos vel pro remedio vel pro consilio fit recursus. Tandem promissum quando et qui rem manifestat, silentium exigit; et qui accipit ejus notitiam silentium expresse promittit.

689. Qui violat secretum sine causa peccat; quia violat jus alienum: *qui ambulat fraudulentus* (ait Sapiens), *revelat arcana* ². Imo per se id mortale est; nam loquendo de secreto naturali ipsa naturæ lex jubet illud servari sub mortali et ex justitia, quoties ex illius revelatione graviter læditur ille, cujus est secretum. Quod magis valet de commisso et promisso: nam in commisso exigitur; in promisso insuper promittitur secretum non revelari: et revelans tenetur de damnis, si quæ sequantur; cum injusta revelatione fuerit causa vera et efficax ³. A gravi tamen peccato excusat parvitas damni in secreto naturali ac commisso; et in promisso excusat etiam, si promittens tantum sub levi se obligaverit ad silentium.

Diximus *sine causa*; sunt enim casus, in quibus sine peccato secretum generatim potest manifestari; ac: — 1) Quando res sub secreto nobis notificata jam aliunde cognita est aut publica; tunc enim non detegitur secretum. Imo Azorius, Lugo, Mazzota et Roncaglia probabiliter tuentur mortale non esse, rem gravem sub secreto cognitam revelare sub eodem secreto uni vel alteri probo, sed modo hic sub secreto contineat; secus de uno in alium res tandem aperiretur omnibus, ut non raro evenit; item modo non detegatur cui specialiter celari voluerit ille, qui secretum commisit.

2. Quando adest præsumptus consensus ejus, qui illud commisit; consentienti enim nulla injuria. Vel quando manifestatio contingit ex inadvertentia, ex indeliberatione, aut ex animi persuasionem, quod res non sit gravis.

3. Si secretum servare verteret in grave damnum publicum vel innocentis vel ipsius committentis. Imo tunc etiamsi jurasses servare, ex ordine caritatis illud recte revelas: est commune. Et idem dicendum, si agatur de proprio damno vitando; neque enim præsumitur quis se voluisse cum tanto onere obligare. Quod si quis promi-

¹ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 970. Lugo, *De Jure*, diss. XI, sess. IX. Molina, *De Justitia*, t. IV, tr. 40, disc. 3. II. Billuart, Carrière, etc.

² Prov. XI. V. Codex poenalis, art. 587, ubi qui violant secretum, quod servare tenentur ratione officii, carcere ab uno ad sex menses, et etiam suspensione ab exercitio proprii officii puniuntur. *C. A. poen.* p. I, § 86.

³ Item peccat qui secretum audit, et qui illud ad revelandum impellit; imo hic tenetur ad restitutionem, principali non restituente, ut iniquus consiliarius.

serit se etiam cum vitæ dispendio secretum esse servaturum, vel cum gravi suo damno, tenetur promittens stare promissis. Imo et cum ipso vitæ periculo ut valde probabile et communius dicunt alii contra alios, quia hoc non esset sibi mortem directe inferre, sed vitam minime tueri, quod licitum est ob justam causam, v. g., ad fidelitatem conservandam, cum id sit bonum virtutis.

690. Attamen loquendo speciatim de secreto commissio seu consilio, scilicet quoad eos qui ex professo consilia dant, ut medici, advocati, obstetrices, ad quos recurritur pro remedio et consilio: item theologi et viri docti, et præcipue parochi qui ratione ministerii consuluntur circa casus conscientiae, isti omnes non possunt secretum ipsis commissum, quia talibus, revelare neque ad avertendum grave malum; etenim boni publici omnino interest, ut sint hujusmodi consilarii ad quos tuto et fideliter recurri possit. Porro hisce consiliis præcluderetur aditus, si jugiter secretum stricte non urgeret; ideo vix datur casus in quo liceat talis revelatio. *Carrière* 1.

691 **Literarum aperitio**: Licet tum aperire, tum etiam legere literas alienas:

1. Si certo constet, eas in nostrum injustum damnum conscriptas, quod a nobis propulsandi jus habemus; hoc enim ad jus propriæ defensionis pertinet. Sic Princeps potest aperire literas hostium et aliorum, quæ tempore belli a locis hostium finitimis circumferuntur. Item ministri publici, si tamen bono publico expediat.

2. Si id sit expediens ad avertendam injuriam alteri imminentem, modo ille cui imminet damnum, jus habeat literas aperiendi ad malum illud propulsandum; quia proximo nostro consulere licet contra injustum damnificatorem.

3. Si Communitatis vel Instituti regulæ, aut legitima consuetudo id sinunt: sic superior religiosus literas aperit subditorum suorum; id enim valde confert ad disciplinam sustinendam. Quod etiam de superiore in collegiis et seminariis affirmandum est ob eandem rationem 2. Idem currit, si habeatur consensus saltem tacitus illius, a quo vel ad quem literæ mittuntur, neque id speciali lege prohibeatur; ubi enim consensus, nequit esse injuria.

Exceptis hisce casibus, erit mortale contra caritatem et justitiam legere literas alienas (sive sigillo clausas sive non), si existimetur in iis contineri res gravis momenti, et exurgit obligatio gravis omnia damna resarcienda, quæ inde venire possunt. Nam violatur jus strictum quod proximus habet ad suum secretum 3. Quod si ille, a quo vel ad

1 Nonnullis exceptis casibus ex Cod. poen. art. 308, lex ipsa civilis tuetur secretum consilii seu confidentiæ, et punit violatores; Cod. poen. art. 587; Cod. process. poen. art. 162 et 288.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* l. v, n. 70. *Carrière*, *De Justitia*, n. 971.

3 *Codex poen.* art. 295, decernit mulctam pecuniariam et carcerem in eos qui alienas epistolas aut involucria sigillo signata aperiunt vel subtrahunt.

quem literæ mittuntur, prævideatur id pro gravi sibi injuria habiturus, erit adhuc mortale contra caritatem, etiamsi res in illis literis non sint nisi levis momenti, idque ratione gravis tristitiæ inde orituræ.

692. *Quid (inquies), si dominus literas dilaceravit, in publicum abjecerit, et alter colligat, jungat et legat?* Quæ dilacerata in publicam viam dejiciuntur, por derelictis habentur; eaque legere quisque potest, et convertere in sui utilitatem, absque injustitia; si enim dominus ea legi noluisse, debuerat comburere, non in publicum dejicere (erit tamen veniale, si id fiat ex curiositate): ita plures cum Lugo et Roncaglia. Sed Croix et alii probabilius contradicunt; hoc enim ipso, quod dominus illas minutatim dilaceravit, satis ostendit haud velle, ut legantur; ex industria ergo illas colligere, est agere fraudulenter.

Quid (quæres) de illo qui furtim scripta alterius legit, invito domino? Sic legens peccat. — 1) Peccato curiositatis, etiamsi faciat animo discendi et sine ulla damni suspicione; cum hic discendi appetitus non sit secundum ordinem. — 2) Peccato injustitiæ; quia quilibet habet jus secreti suis in scriptis: peccatum autem erit mortale, si contingat cum notabili proximi damno (quod erit reparandum quoad potest) vel cum magna ejusdem animi conturbatione (P).

693. **Libellus famosus**; Libellus infamatorius seu famosus est scriptura licet brevissima (vel signum) continens infamiam occultam alicujus, ut publica fiat. Sub nomine signi veniunt quæcunque emblemata, imagines, figuræ hominem dedecorantes (vulgo *caricature*, *pasquinate*)¹. Dicitur *infamiam occultam*; nam nulla esset detractio si infamia jam esset facta publica. Porro libelli famosi auctores et complices graviter delinquent, si occulta fratris publicent, licet vera; gravissime vero, si falsa, quia tunc detractio superadditur calumnia. Ceterum in omni casu semper gravius peccant quam illi, qui verbis tantum detrahunt; nam scripta ac signa evulgantur facilius et manent diutius: unde tunc ut restitutio sit efficax atque ad æqualitatem, fieri debet per publica scripta, vel publica revocatione, et compensando omnia alia damna quæ inde secuta sunt. In auctores et complices libelli famosi animadvertit tum Lex civilis mulcta pecuniaria ac carcere; tum Lex canonica excommunicatione ferendæ sententiæ².

Legere libellos famosos perinde est ac audire detractorem; hoc ideo non licet, nisi jam publicum evaserit delictum.

¹ Censetur auctor libelli famosi qui aliquod signum infamatorium appendit ad januam domus alicujus, quo publice eum infamet; item qui schedulas vel litteras evulgat cæcas, vel defert judici contra aliquem. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 995. Ferraris, *Vº Libellus famosus*.

² Cod. penalis art. 570. Et in jure Canonico habetur Constitutio Alexandri IV. *Ex alto*. Et Con. 5, cap. 1, habetur: *Qui in alterius famam publicè scripturam aut verba contumeliosa confixerit, et detectus scripta non reprobaverit, flagelletur* (quot hodie et quoties flagellandi!); *et qui ea prius invenerit, rumpat, si non cult auctoris facti causam incurrere*.

CAPUT QUARTUM.

De læsione in bonis fortunæ, seu de furto.

694. **Furtum**: definitur *ablatio vel detentio injusta rei alienæ*. Dicitur *ablatio* ut distinguatur a simplici damnificatione, quæ fieri solet absque ablatione rei, uti contingeret in eo, qui domum alienam incenderet. Dicitur *vel detentio*; nam *detinere id, quod alteri debetur, eandem rationem nocumenti habet cum acceptione injusta* ¹. Dicitur *injusta*; aliquando enim qui alienum accipit, non furatur, imo actum virtutis exercet: esset si uxor auferat a marito pecunias, ne ludis indulgeat; aut vinum, ne ebrietur; aut librum perniciosum, ne pervertatur; tunc enim dominus non potest esse rationabiliter invitus. Prudenter tamen hic agendum est, ne dum unum peccati genus impedire quærimus, aliud gravius excitemus nimium provocantes alterius indignationem.

695. Furtum aliud est *simplex*, id est modo descriptum; aliud *qualificatum*, si aliquid furto simplici superaddat. Et multiplex distinguitur: — 1) *Rapina*, seu usurpatio rei violenta, nempe facta præsentem et contradicentem domino. — 2) *Sacrilegium*, seu furtum rei sacræ, vel rei profanæ patratum in loco sacro. — 3) *Peculatus*, quo aufertur pecunia vel res ad Fiscum pertinens. — 4) *Plagium*, quo surripiebatur mancipium a domino (ita dictum quia de hoc crimine convictus damnabatur ad plagas). — 5) *Abigeatus* a verbo abigere, quo abducuntur animalia e grege alieno.

Item lege civili furtum uti qualificatum habetur — 1) *Ratione valoris*, si excedat libellas 500. — 2) *Ratione personæ*, si persona quæ furatur, sit famulus, hospes, caupo. — 3) *Ratione temporis*, si noctu sit commissum in habitatione. — 4) *Ratione loci*, si fiat in Ecclesia vel regiis possessionibus: ut tale etiam habetur furtum animalium e stabulis vel agris: imo erit abigeatus, si valor illorum excedat 500 libellas. — 5) *Ratione mediorum*, si adhibeantur arma, claves adulte-

¹ S. Thomas, 2, 2, q. 66, a. 3. Ex qua parte non videmus, quomodo a furti macula se valeant purgare *tum* illi qui finito opere, inanibus subterfugiis de pacta mercede fere semper aliquid subtrahunt operariis, qui non consentiunt, sed consentire debent; *tum* illi, qui modo apud unum, modo apud alterum cauponem divertunt edentes et bibentes, nihil tamen solventes, ac inde gloriantur, cum male fecerint; *tum* illi, qui pensionis solutionem, quam collegiis, seminariis vel aliis contubernariis debent, recusant; vel ne solvant, infinitas prætexunt causas, propria auctoritate rem definiētes, nec parsimonie student, nec aliquid sibi subtrahunt, ut valeant propriæ obligationi facere satis, quasi agatur de supervacanea illis facta donatione, non de stricto debito iustitiæ. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 518.

rinæ, etc. — 6 *Ratione rei*, ut esset res sacro cultui dicata surrepta in ipso loco sacro; item dicendum de pecunia regia ¹.

An varia hæc furta specie differant inter se, adeo ut eorum diversitas sit necessario aperienda in Confessione, negant communiter, si excipiat tum furtum rei sacræ vel in loco sacro, quod addit malitiam sacrilegii; tum rapina, ex qua injuria fit non solum circa res, sed etiam circa personam.

696. Gravitas furti: Furtum est peccatum ex genere suo mortale; Apostolus enim scribit: *neque fures, neque rapaces Regnum Dei possidebunt* ². Sane per furtum maxime perturbatur pax et tranquillitas Reipublicæ; unde s. Thomas ait, quod si passim homines sibi invicem furarentur, periret humana societas ³. Hinc Catechismus Romanus: *quam grave scelus furtum sit, ipsa naturæ vis et ratio satis ostendit*. Imo ipsum furti desiderium graviter prohibetur decimo Decalogi præcepto ⁴. Diximus: *ex genere suo*; nam furtum peccatum erit veniale vel ex levitate materiæ, vel ex imperfectione actus. Si furtum grave est, gravis erit obligatio restituendi: si furtum est leve, erit levis obligatio; justitia enim exigit, ut omnibus reddatur usque ad ultimum quadrantem, et pro mensura illatæ injuriæ sit quoque reparationis ratio ⁵.

697. Furti materia notabilis: Materia furti potest esse gravis vel ratione circumstantiæ specialis, vel absolute et in se, vel relative ad personas damnificatas.

1. *Ratione specialis circumstantiæ* furtum rei etiam levis erit mortale, tum ob damnum secutum, ut si acum fureris sartori quem scis alium non posse habere; tum ob scandalum, ut si noscas ideo alium esse blasphematurum; tum ob intentionem, ut si quis putet se rem notabilem auferre; tum demum ob mœrorem quem fur scit, dominum esse concepturum ex furto illo.

2. Furtum erit *absolute* grave, quando independenter a damno quod patitur dominus, in communi hominum sensu per se censetur sufficere ad constituendum peccatum lethale. Quod evenit, si res furto ablata prudentum judicio satis est ad quotidianam sustentationem honesti viri seu mediocriter divitis.

¹ *Cod. pœn.* art. 605 et 622; *it. Cod. milit.* art. 199. V. Ferraris, V^o *Peculatus*.

² 1. Cor. iv. V. Feroaris, V^o *Fur, Furtum*, ubi plura.

³ 2, 2, q. 66, a. 6. V. Liguori, *Op. Mor.* l. iii, n. 518.

⁴ Quod sapienter actum est: 1) ut nemo de sui justitia sibi blandiatur, dum abstinet ab omni exteriori peccato, sed interim peccatum tenet in corde. 2) Ut significetur, Deum esse cordium scrutatorem, simulque demonstretur excellentia divinæ legis supra humanas, quæ non possunt interiora dirigere. 3) Ut peccatum in sua radice destruat: prava enim cupiditas et peccatum est et omnium peccatorum fons; cum ex corde exeant omnia delicta atque scelera.

⁵ Rustici, præsertim parvuli, mortalia ex errore conscientiæ sæpe reputant furta in se levia, et in Confessione non raro reticent: ideo interrogandi et instruendi.

3. Erit furtum *relative* grave, quando speciatim attenditur ad damnum quod inde patitur dominus: quod quidem non idem est pro omnibus. Sic res furto ablata potest esse gravis respectu pauperum, non vero respectu divitum. *In amissione unius gallinæ*, ait Angelicus, *plus* (pauper) *gravatur*, *quam unus multum dives gravaretur in mille marcis* ¹.

Patet autem, quod determinatio materiæ absolutæ et in se ad judicandum de peccati gravitate, tunc tantum debeat habere locum, quando ignoretur status ac conditio personæ damnificatæ. Antiquitus rigidiores erant theologi in assignanda materia furti gravis sive relative sive absolute; cum tunc pecunia esset rarior. At hodie communiter non adeo severiores sunt; nam pecunia (etiam *chartacea*) hisce temporibus utpote in humano commercio abundantior, non ita habetur pretiosa; ideoque majorem summam requirunt ad mortale furtum constituendum. Si igitur agatur de summa absolute gravi, eam determinant ad quinque aut sex circiter libellas (vulgo *franchi*). Si vero agatur de materia gravi relative, attentis præcipuis Europæ locis et temporum nostrorum adjunctis, ad eam ex modernis requiri videtur: — 1) Circiter valor unius franci relate ad pauperes, et non raro minus pro majori pauperis necessitate. — 2) Circiter duo vel tres franci relate ad operarios, qui labore diurno victum sibi comparant. — 3) Quatuor circiter vel quinque franci relate ad homines mediocriter divites. Et circiter sex, vel septem franci relate ad divites ordinarios. — 4) A peccato gravi nunquam excusabitur qui decem aut quindecim francos subripuerit apud ditissimos, etiam principes. *Gury, Gousset, Bouvier, etc.* ².

698. **Furta minuta**: Certum est etiam per minuta furta mortaliter posse delinqui, si nempe illa ad notabilem quantitatem pervenerint, quamvis facta diversis dominis (modo inter illa non interponatur magnum intervallum). Esto quod tunc domini non sint graviter læsi formaliter; sed læsi sunt, ut ita dicam, radicaliter, scilicet in hoc quod nisi graviter prohibeatur, magnum sequeretur inconveniens. Si enim liceret ex industria ditescere de alieno, per partes fraudando mensuras, falsificando merces, quænam securitas? qui mores? Verum ad constituendam gravem materiam major quantitas requiritur in furtis minutis, quam in aliis; minus enim in minutis

¹ Opus de *erud. Princ.* I. VII, c. 8.

² « Respectu regis assignatur summa 40 libellarum; respectu mediocriter divitum tres libellæ sufficiunt; respectu artificum triginta circiter solidi (libella cum dimidia); respectu operariorum una libella; respectu mendicantium decem prope solidi (dimidia libella): » ita Talento. Hæc regula potest etiam attendi, si placet; sed furtum excipe respectu regis, quod, nostra sententia, nimis exorbitat. Quoad reges enim non adeo attendenda est materia relativa; secus possent fures ditescere apud principes furando, quin mortaliter peccarent, quod bono publico repugnat, ut scilicet notat Gury cum communi. V. Carrière, *De Justitia*, n. 985.

solent domini esse inviti. Hinc si hæc furtula fiant eidem personæ diversis vicibus, aut personis diversis eodem tempore, ad materiam gravem requiritur (nostra quidem sententia) unum simplex cum dimidio: v. g., si sint materia gravis libellæ sex, per furta minuta requiruntur novem libellæ. Si vero furtula fiant diversis personis et vicibus diversis, putamus requiri duplum, libellas nempe duodecim; quia tunc gravitas non tam exurgit ex damno illato, quam quod fur ditiescat de alieno. Item in furtis rerum expositarum, ut sunt fructus secus vias et ligna in sylvis, ad gravitatem major requiritur materia. Quod idem ordinarie docent de furto esculentorum ac poculentorum.

699. Minuta autem furta tripliciter possunt contingere: vel quando unus multum furatur in se consideratum, sed parum singulis personis: sic mercator, qui utitur statera dolosa, parum a singulis fraudat, sed multum ab omnibus simul sumptis. Vel quando plures furantur uni, singuli parum, sed simul sumpti multum: ut si plures latrones ingradientur domum alienam, et parum singuli surripientes domum expolient. Vel quando unus pluries furatur uni, sed parum singulis vicibus, ut famulus vel filius, qui quotidie parum a domino vel patre sustulit ad ludum. Hoc posito:

1. Qui pluribus personis furatur, parum quidem singulis, sed multum in globo seu simul sumptum, statim ac pervenit ad notabilem quantitatem peccat graviter; quia dolose ditiescit de re aliena gravi; et *statera dolosa abominatio est apud Dominum*¹. Porro certum est quod in hoc casu facienda est sub gravi restitutio. Hinc ab Innocentio XI damnata est hæc n. 38 propositio: *Non tenetur quis sub pœna peccati mortalis restituere quod ablatum est per pauca furta, quantuncumque sit magna summa totalis*. Sed cui restituendum? Si domini incerti sunt, restitutio sub gravi fieri debet pauperibus aut locis piis juxta præsumptam dominorum voluntatem. Si vero domini certi sint et cognoscantur, quamvis videatur facienda restitutio ipsis dominis juxta regulam generalem, quod nempe res quælibet sive parva, sive ingens sit, semper clamat ad dominum; nihilominus Alphonsus noster putat probabilius cum aliis doctis, quos consuluit, non peccare graviter qui restitueret pauperibus loci; nam fur in eo casu non intulit damnum grave dominis, sed reipublicæ: quæ merito præsumitur non esse graviter invita, si restituatur partibus magis indigentibus reipublicæ. Hinc licet communissimum sit, quod tabernarii pro minutis furtis per se loquendo, debeant restituere civibus, qui minutas merces ab ipsis emerunt; excusantur tamen a gravi culpa ex dicta ratione, si quod ablatum est sive per Parochum qui suorum indigentiam novit, sive aliter in pauperes loci, ubi furta evenerunt, diffundere curent, vel in alia opera eidem loco utilia insumant. Imo

¹ Prov. xi. v. Martinet, *Filosofia e Catechismo filosofico*, l. iii.

etiam a veniali excusabuntur, si id suggerat rationabilis aliqua causa, puta si urgeat necessitas pauperum, vel aliqua infamia timeatur vel adsit dominorum præsumpta voluntas, uti si ipsi essent divites ac beneficii 1.

2. Si plerique simul uni furentur pauca, quæ simul collecta damnum grave proximo irrogent, si id agant communi consensu atque consilio, singuli graviter peccant; quia singuli cooperantur moraliter et efficaciter in totum damnum, ideoque etiam singuli tenentur in solidum ad restitutionem. Quod si agant independenter unus ab alio, nemo eorum peccat mortaliter, neque ullam contrahit restituendi obligationem gravem: quia nemo esset causa formaliter injusta gravis damni. Imo probabilissimum est, neminem eorum peccare graviter etiamsi sciant per minuta illa furta grave damnum domino irrogari; semper enim verum est neminem esse causam efficacem totius damni; etsi tamen graviter peccare possint ratione scandali, quod vicissim sibi præbent.

3. Qui uni pluries furatur, sed parum singulis vicibus, si non intendat inferre grave damnum, neque paullatim ditescere, in singulis furtis levibus non peccat graviter; quia nulla est ratio, qua latro possit damnari de mortali. Non res furtiva quæ, ut supponitur, modica est; non animus furis, qui non habet conscientiam nisi de levi. Excipe casum, quo furta levia simul sumpta pervenerint ad notabilem quantitatem, quin inter illa notabile intervallum intercesse-rit; tunc simul uniuntur non quidem statim et ex animo, sed ex re accepta: unde fur sub gravi tenetur ad restitutionem, etiamsi illa furtula singulis vicibus consumpserit; tenetur enim eo in casu non quatenus illa retinet, sed quatenus accepit. Ajunt tamen Lugo, Layman, Roncaglia, Sanchez et Viva furtula moraliter non coalescere, si inter illa notabile adsit intervallum, v. g., saltem duorum mensium, et absit animus amplius furandi; nam tunc ex hominum acceptione non amplius videntur constituere unum et idem objectum, nempe in genere moris 2.

700. *Quid (quæres) de iis, qui ligna in sylva Communitatis cædunt?*

R. Certum est Communitati cuilibet fas esse ob bonum publicum sub aliqua pœna vetare, ne quis ligna in sua sylva cædat, si aliunde

1 Diximus *eidem loco*, ubi damnum illatum est; nam etsi non improbabiler aliqui censeant, quod restitutio fieri possit pauperibus cujuscunque loci, si defraudati pauciores sint (puta tres aut quatuor), ita ut res non ita verosimiliter sit ventura in manus proprii domini; attamen communissimum est et suadendum restitutionem faciendam esse civibus illius loci, ubi fraus commissa est. Quia cum existant damnum passi, iis quantum fieri potest damnum compensari debet; saltem hæc est eorum præsumpta voluntas, ut restitutio fiat propriis civibus. Liguori, *Ho. Ap. tr. x, l. 28; Opus Mor.* l. III, n. 534, 595.

2 V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 530. Et Carrière, *De Justitia*, n. 995. Si quis jam completa materia gravi, facit alia furta minuta, probabilius reliqua furta subsequencia non sunt mortalia, nisi deveniant ad novam materiam gravem.

oppidani possint sibi commode providere. Hac tamen prohibitione data, communiter docent cum Lugo quod non peccat saltem graviter incola in eadem Communitate contra prohibitionem illam ligna cædens: neque tenetur ad restitutionem, nisi magnam fecerit lignorum stragem, sed tenetur tantum ad pœnam post judicis sententiam¹. Talis enim prohibitio habetur uti pure pœnalis, sicuti fert communis atque recepta consuetudo².

Diximus: nisi *magnam faciat lignorum stragem*; tunc enim excederet in jure suo particulari et restituere deberet Communitati læsæ (nempe pauperibus vel pio instituto loci ipsius). Hæc tamen, ut *magna* dicatur, non est attendenda gravitas materiæ in se, sed damnum quod ipsi infertur Communitati. Hinc videtur non peccare saltem mortaliter qui sibi comparat unam sarcinam singulis diebus pro uso proprio, vel duas singulis hebdomadibus etiam ad vendendum; quia quod dives accipit ad usum proprium, pauper accipit ad vendendum ut cetera necessaria emat (Q).

701. Furta uxorum: Uxor furti rea non est subducendo aliqua de communibus bonis (etsi habeat bona propria) pro victu, vestitu, ceterisque familiæ necessariis, vel pro ordinariis eleemosynis, quæ sæpe mariti nolunt intelligere; et ideo frustra ab illis peterentur, vel nonnisi cum rixarum periculo³. Sane uxor non est mancipium, sed socia viri; ergo plane expers esse non debet administrationis domesticæ; etiamsi viro subjecta sit. Hoc tamen esse debet in ea mensura, quam proprius status concedit; nam si uxor, mariti voluntate non satis prudenter præsumpta, frumenta, pecunias et hujusmodi in notabili quantitate impenderet in eleemosynas, donationes et similia ex bonis quæ subjacent administrationi mariti, peccaret graviter et debet restituere ex bonis paraphernalibus; quæ si non habeat, tenetur majori cum solertia et labore in re ipsa domestica curare compensationem.

Quid (quæres) si uxoris pater, mater, vel proles alio matrimonio suscepta egeat? Ubi maritus nolit ipsis opitulari, poterit uxor ex communibus bonis, si propria non habeat iis subvenire; nam jure naturæ tenetur eosdem alere, et maritus debet consentire, si sit ratio-

¹ V. *Cod. poen.* art. 624 et 674. RR. Patent. 16 sept. 1845; et Lex 8 julii, 1854.

² Id tenet etiamsi quis ligna cædat de sylva alterius Communitatis vicinæ, ut Fil-lucius, Lugo et Molina docent; quia illa Communitas videtur esse contenta illius pœnsæ, quam a credentibus exigit: et hoc præsumitur cum læsa silet, neque damni per lignorum cæsuram sibi met irrogati, compensationem curat. Quod autem dictum est de sylvis, quoad scissionem arborum, dicitur etiam de agris ac pratis quoad pascenda animalia. V. Liguori, *Op. Mor.* l. II, n. 529. Ferraris, *Vº Pascua*.

³ Recte monent, ne confessarius in concedendis ejusmodi expensis, quæ viro ne-sciente fiunt, facilis sit, eo quod uxores propensæ sint ad jura sua plus æquo extendenda (*Stapf*, § 445). Poterit etiam exemplo Abigail moderatas eleemosynas dare ut mariti conversionem imploret, vel ne Deus illum puniat. Vasquez, Bonacina contra Con-ninck. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, n. 540; et Carrière, *De Justitia*, n. 272.

nabilis. Hanc facultatem extendunt ad fratres et sorores Lessius, Lugo, Molina, Sanchez alique¹; adde Jus civile². Neque uxor hæc bona in tali necessitate tributa referre debet, cum venerit in mariti hæreditatem, vel cum dotem suam recuperaverit, si sint parvi momenti; quia tunc habentur ut eleemosynæ communes. Si tamen bona erogata sint alicujus momenti, ipsa teneretur ea compensare filiis secundi matrimonii.

Quid (dices) si maritus notabilem partem bonorum uxoris prodige vel male impendat? Si dissipet dotem, illam tenetur restituere uxori vel ejus hæredibus; quia dotis proprietas est uxoris. Quod magis dicendum si, ista invita, distrahat bona paraphernalia, quorum et proprietas et administratio et ususfructus est solius uxoris. — Si vero dissipet bona communia, alii obligant ad restitutionem; quia uxor habet dominium dimidiæ partis illorum, et proinde jus illud violat. Alii generatim negant, nisi maritus excedat limites juris ipsi a lege concessi³; quia uxor ex lege non habet jus strictum, nisi ad suam partem bonorum, quæ, soluto matrimonio, extabunt. Ideo quamvis maritus bona communia dissipando peccet graviter contra pietatem erga uxorem et filios; non tamen peccat contra justitiam proprie dictam. Sed uxor præcavere potest bonorum dissipationem separationem bonorum juridice postulando, et interim bona caute abscondere, ut in utilitatem familiæ servet (*Cod. civ.*, art. 1442)⁴.

702. Furtum Filiorum familias: Filiifamilias graviter peccant, si invitis parentibus, ex bonis domesticis surripiant summam notabilem; non enim sunt bonorum illorum domini: *Qui subtrahit aliquid a patre suo et a matre, et dicit hoc non esse peccatum, particeps homicidæ est*⁵. Unde si cohæredibus noceant notabiliter, tenentur sub gravi ad restitutionem ex bonis castrensibus vel quasicastrensibus, si quæ habeant; vel quantitatem rei ablata conferendo in divisionem hæreditatis post mortem patris, nisi pater ipse expresse aut tacite restitutionem remiserit, et remittere potuerit; quod præ-

¹ V. Liguori, *Ho. Ap. tr. x.*, n. 33; *Op. Mor. l. iii.*, nn. 539 et 546.

² Art. 140. C. G. 206. C. S. 192. C. P. 109. C. M. 152.

³ Habet *Cod. civ.* art. 1438: « Il marito solo può amministrare i beni della comunione e stare in giudizio per le azioni risguardanti le medesime: ma non può, salvo che a titolo oneroso, alienare o ipotecare i beni, la cui proprietà cade nella comunione. » C. G. 1421. It. vid. *Cod. Comm.* art. 8.

⁴ An teneatur uxor de suo restituere quæ maritus furatur ab extraneis, nega: nam obligatio restituendi et personalis et realis est; uti *personalis* obligat ipsum damnificatorem vel cooperatores; uti *realis* rem ferit furto sublatam. Porro, ut supponitur, uxor neque ratione detentionis neque ratione cooperationis damnari potest. Hoc vicissim currit de furtis uxoris quoad maritum.

⁵ Prov. xxviii. V. Liguori, *Op. Mor. l. iii.*, n. 543; *Ho. Ap. tr. x.*, n. 32. Parentes in hac re delinquentes filios graviter puniant atque ipsis continuo invigilent; pessima enim ac probrosa furandi consuetudo difficile rumpitur, atque tristissimos exitus tandem habet. *Qui non corripit puerum ova furantem, magnum postea latronem patitur equorum stabula perfringentem*, ait S. Petrus Damiani, Lib. i ep. 20. Vide n. 703.

sumitur juxta Lessium, si furtum jam sit consumptum, nec ideo filius ditescerit. Quod si filius sit solus, neque habeat cohæredes, Sanchez eum liberat ab omni onere restitutionis, quia pater in hoc casu censetur minus invitus, et aliunde filius est aliquid patris.

Certum est apud omnes in furtis filiorum familias (et uxoris) plus requiri ad gravem materiam constituendam, quam in furtis extraneorum; quia paterfamilias est minus invitus, et si invitus sæpe est magis invitus quoad modum, clam nempe surripiendo, vel ratione finis ob quem surripitur, v. g., ad ludendum; quam quoad substantiam rei surreptæ. Volunt autem non esse grave quoad filios furari a patre decem vel quindecim libellas; et aliquid amplius si pater sit nimis dives. Verum regula generalis adsignari nequit; id enim pendet a variis personarum vel conditionum circumstantiis ¹. Ex lege autem civili non datur actio patri vel marito in filiorum furtis, uxorum, et vicissim. Neque in furtis inter fratres et affines in eodem gradu, si tamen isti simul convivant. Cooperatores tamen extranei in hoc casu puniuntur ².

703. Famulorum furtum: Si famuli esculenta et poculenta domo exportent in materia gravi aut vendant, graviter peccant et tenentur ad restitutionem; cum domini graviter et jure sint invitati. Si vero domi consumunt, facilius excusantur, nisi sint pretii extraordinarii; quia dominus, maxime si non sit ita tenax, in his esse solet magis invitus circa modum illum occultum, quam circa rerum substantiam. Sciunt enim domini id communiter evenire, attenta humana fragilitate: ad modum quo operarios in vineam conducens scit, uvas ab iis esse comedendas ad saturitatem; nam quis bovi trituranti os alligabit? Si autem famuli furentur pecuniam aut res sedulo custoditas, peccant mortaliter; nec major quantitas requiritur, quam in aliorum furtis. Imo eorum furtum jure civili gravius punitur; cum domini in hoc sint magis et maxime invitati, et famuli ipsorum abutantur confidentia ³.

Quid (quæres) si famuli non impediunt furta in rebus ipsis dominorum?

R. Tenentur ipsi restituere, si furtum fiat ab extraneis; nam ex officio tenentur rem dominorum tueri: et ideo valde probabiliter omnes obligantur in solidum. Si vero furtum fiat ab aliis domesticis, adhuc tenentur, si res sit illis commissæ specialiter, vel se obligaverint, vel teneant præsentiam totius domus; nam tunc habent determinatum onus. Si secus, licet alii item affirment cum Bouvier

¹ Probabiliter dicunt cum Laymano posse filium impendere quinque in honestas recreationes, si pater illi qui alibi studet, mitteret centum. Liguori, *Ho. Ap. tr. x. n. 32*.

² Cod. pœn. art. 635; at si pater non habet actionem pœnalem in filium; habet actionem civilem, ut sibi damna compensentur (Cod. civ. ar. 1151).

³ Cod. pœn. art. 607: quod valet etsi famulus cum hero non habitet.

ex generali ratione famulatus; alii tamen negant communius et probabilius cum Lessio et Lugo, quia res domini tueri a domesticis ex justitia non obligantur, sed solum ex præcepto generali caritatis; justitia enim respicit extraneos (R) ¹.

704. Duo excusant a malitia furti: *necessitas et compensatio*.

1. **Necessitas**: Nomine *necessitatis* a furto excusantis non intelligitur necessitas ordinaria, quam communiter patiuntur pauperes hostiatim viventes; alioquin nihil esset magis commune, quam furtum. Neque gravis, uti si grave ex restitutione damnum timeatur, gravis infamia, dedecus etc.; hanc enim facile quisque fingere potest. Hinc damnata est ab Innocentio XI hæc sub n. 36 propositio: *Permissum est furari non solum in extrema necessitate, sed etiam in gravi*. Ergo tantum extrema necessitas excusat, id est quando vita ipsa periclitatur; quod raro evenit. At si quando eveniat, eum, qui tali laborat necessitate, posse per se alienum surripere quantum satis est ad se liberandum ab illo mortis discrimine (quin teneatur petere), docent communiter cum d. Thoma. Sane tunc omnia bona sunt communia; Jus enim gentium, quo bonorum divisio facta fuit, non potest derogare Juri naturali, quod cuique competit vivendi in extremis de quibuscunque bonis ². — Et idem dicunt de necessitate proxima extremæ, aut illi æquivalenti; cum in moralibus parvi non habeatur æstimatio. Talis esset necessitas illius, qui est in probabili periculo amittendi membrum aliquod principale, aut aliquem sensum, puta oculum; vel incidendi in perpetuam captivitatem.

Id autem quod licitum est auferre pro propria, licet quoque pro necessitate suorum, nempe uxoris, parentum et filiorum. Quidam addunt fratres et sorores, si adhuc isti sint in tenera ætate, et sibi aliter providere nequeant ³.

2. **Compensatio**: (scilicet impropria, quæ quidem est *actus quo quis ab alio inscio et invito, apprehendit quod sibi debetur*) ⁴. Hæc licita est si creditor non accipiat nisi quod suum est, quodque sibi debitum est ex justitia; et creditum sit certum et liquidum; secus melior esset conditio possidentis bona. Attamen præstat ut hoc medio non utamur, nisi quando creditum nequeat recuperari neque via

¹ V. Liguori, *Opus Mor.* l. III, n. 344 et 545.

² *Quæ sunt Juris humani non possunt derogare Juri naturali, vel Juri divino. Secundum autem naturalem ordinem ex divina Providentia institutum, res inferiores sunt ordinate ad hoc, quod ex his subveniatur hominum necessitati. Et ideo per rerum divisionem et appropriationem ex Jure humano procedentem non impeditur, quin hominis necessitati sit subveniendum ex hujusmodi rebus.* Angelicus, 2, 2, q. 66.

³ V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 31; l. III, nn. 520 et 701. Probabilius hac extrema necessitate non laborat qui ob inopiam est in periculo prostituendi filiam: quia potest alia via, v. g. mendicando necessitati subvenire. Si vero vir honoratus puderet laborare vel mendicare, an possit de alienis surripere, disputant; videtur probabilius posse, si pudor esset tantus, ut potius mortem subiret. Attamen in foro externo iste non absolveretur.

⁴ Quoad compensationem propriam vide dicta de *Restitut. in genere*, n. 628.

juris, neque alio modo sine notabili damno et molestia, aut sine gravi offensione aut inimicitia; secus bono publico expedit, ut nemo sibi jus dicat. Hoc tamen omittere est tantum veniale; quia defectus non esset nisi in modo. Item curandum, ut aliquo modo debitor, si tamen fieri potest, moneatur de debiti sui extinctione, ne ipse vivat in conscientia erronea. Ideo cum hæc res sit plena periculi et allucinationis, bonum erit, si nunquam fiat sine consilio directoris vel confessarii, cui innotescant omnes atque singulæ circumstantiæ personarum, et rerum.

An (quæres) possit famulis permitti, ut sibi occulte compensent in bonis domini, si non satis sibi tribui prætendant?

R. Negandum generatim loquendo; hoc enim semel admissio, furta passim inducerentur. Unde Innocentius XI hanc sub n. 37 damnavit propositionem: *Famuli et famulæ domesticæ possunt occulte heris suis surripere ad compensandam operam suam, quam majorem judicant salario, quod recipiunt*. Quare non facile famuli audiantur, qui fere semper solent conqueri. Attamen Salmanticenses hanc Pontificis condemnationem explicantes docent: — 1) Quod famulus, artifex, operarius, agricola, non potest quidem sibi occulte compensare, si absque necessitate libere convenerit cum domino de stipendio minori; tunc dominus illi dicere potest: *nonne ex denario convenisti mecum?* Potest tamen aliquid, si ex necessitate ad levandam miseriam convenire debuerit de salario notabiliter minori, quod injustum sit: nam Pontifex non intendit obligare contra justitiam¹. — 2) Quod famulus si ex sui electione operas augeat, nihil potest sibi compensare; etenim censetur opera suam condonare ad domini benevolentiam conciliandam. Si vero operas augeat ex domini voluntate expressa vel etiam tacita, tunc compensatio erit concedenda: quia *dignus est operarius mercede sua*.

705. Monita Confessariis quoad furta: 1° Ante omnia inquirant confessarii a fure: — 1) Quantitatem furti; vel intentionem plus furandi, si habita fuerit. Item damnum inde secutum domino. — 2) Si fur revocavit intentionem furandi, et adhuc furatus sit; vel si revocavit intentionem rem alienam retinendi, sed adhuc retinere voluit ac retinet. Item an a paupere, vel divite furatus sit. At non præsumant individuales casus certo resolvere, hoc est mortale, hoc veniale, nisi id constet aperte; sed plerumque expedit cum s. Augustino suam ignorantiam fateri. Et dum ea de re a pœnitentibus in-

¹ Quod tamen ita accipiendum est, tum quod dominus alios famulos pro eodem parvo pretio juste non invenerit, tum quod famulus seipsum ultro non obtulerit pro pretio illo, eumque dominus non suscepit ex pietate, et ex bona quadam animi indulgentia: unde in hac re caute procedendum est. Etsi autem satis sit probabile, quod famulus ipse, si prudens et timoratus, vere aptus sit ad recte judicandum de justitia compensationis, hoc tamen non ita subito ac facile admittendum. V. Liguori, *Op. Mor.* l. III, nn. 522 et seqq.

terrogantur, prudenter responsionem decretoriam declinent, illisque omnium peccatorum etiam venialium horrorem incutiant, quæ semper sunt offensa Dei.

2º. An sit explicanda circumstantia filii, si ille a patre furatus sit, negandum cum Lugo, quia furtum non opponitur directe contra id quod filius debet peculiariter patri, id est contra virtutem pietatis, reverentiæ et amoris parentibus debitæ, sicut opponitur contumelia, vulneratio, odium et similia. Attamen aliquando potest graviter et directe opponi, v. g., si filius auferret a patre tantum substantiæ partem, ut pater reduceretur ad egestatem, vel si pater pateretur multum hac de causa quoad conditionem suam.

3º. Graviter reprehendant perditos genitores, qui aliquid domum deferentibus eorum filiis, leviter acquiescunt ipsorum futilibus rationibus: principiis fortiter obstant, neque sinant, ut vel quid minimum surripiant quocunque pretestu. « I furti che i figli di famiglia fanno a' loro genitori sono non solamente peccati d'ingiustizia, ma dispongono pure a gravissimi mali: d'ordinario si commettono per farli servire di mezzi alla vanità, all'intemperanza, al giuoco, a banchettare e stravizzare: il Parroco ne ispirerà abborrimento ai giovani; cercherà di preservarneli. Si dee inveire con forza contro quelli che comperano, o che ricettano le cose rubate dai figli di famiglia. » (*Metodo per la direzion delle anime*).

4º. Ne facile compensationem suadeant; nam etsi omnes ab auctoribus propositæ conditiones adsint, notat Stapf, quod « leges civiles tali compensationi parum favent, utpotequod ordo juris negligitur, atque discussio causæ ad privatum exactoris iudicium deferatur. Unde etiam in confessionali, ubi hujus generis casus exponuntur, nos cautissimos esse oportet, ita ut eam vix unquam consulere et raro permittere expediat. At vero compensationi jam factæ, si quidem nullæ ex necessariis conditionibus desiderentur, eatenus connivere licet, ut pœnitens ad restitutionem haud obstringatur. »

5º. « Qualora si tratti di furti o danni cagionati, non molto rilevanti, avvenuti da molto tempo, per mano dei figliuoli o dei congiunti, degli amici, dei domestici o dei fanciulli non ancora bastantemente giudiziosi, tante volte è da supporre che il padrone della roba rubata o danneggiata non esigerebbe restituzione, ma condonerebbe il furto e il danno.... Ora qualora il confessore veda, che la supposizione della condonazione sia veramente ragionevole, non dee obbligare il penitente a restituire: e ciò può fare sicuramente ogni volta che il penitente ben disposto e giudizioso assicuri che il congiunto, l'amico ecc. non esigerebbe da lui restituzione nè per furto nè per danno... Per esempio: avrei difficoltà che il mio domestico mi rubasse uno scudo, ed egli peccherebbe rubandomelo; per altro se venissi a sapere che una persona che era al mio servizio

venti anni fa, mi ha rubato uno scudo, non ne esigerei la restituzione, ma lo condonerei agevolmente. » (*Frassinetti*). Ceterum tam facilis dispositio non ita supponi potest in tanta hominum tenacitate, ac quotidie crescentibus necessitatibus ¹.

6°. Si confessarius vel Parochus debeat consilium infirmo tribuere, qui de rapinis occultis ditescerit, maxima prudentia opus habet in restitutionis modum suggerendo. Rationem habere debet tum *familiæ* infirmi, si enim sint hæredes necessarii, coram lege præteriri nequeunt quoad legitimam saltem; tum *personarum*, si enim prudenter damnificatis fieri possit restitutio, ipsis certo facienda est; tum *locorum*, ubi damnificatio facta est, si tamen prudenter possit, et inde verisimiliter speretur, quod res ad dominos sit perventura: quod tamen non ita facile est; tum *temporum*, si enim infausta sint, et timendum sit ne si legata fiant pro aliqua Ecclesia, non habeantur rata, potius suggerat, ut legata præcipua in pauperum favorem, pro hospitalibus et similibus legaliter sint facta. Quod si non sit amplius modus testamenti condendi, curet ut per suos hæredes plures celebrentur Missæ, pluraque tribuantur etiam successive pauperibus, etc., hoc modo intendendo propriis satisfacere obligationibus. Quæ si locum haberi nequeant, satis est, si vere dispositus sit ad providendum statim si convalescit.

Diximus de *rapinis occultis*, ita ut infirmus bonæ famæ sit coram publico; quo in casu in restitutione præcipienda, cavendum, ne ejus delicta evulgentur ².

1 « Ora (ad rem) quegli che argomentando dalla cognizione che ha della mia persona, conoscesse questa mia disposizione di animo, potrebbe ritenersi lo scudo senza restituirlo. È certo poi, che questa supposizione deve essere ragionevole e fondata; altrimenti non può esimere dalla restituzione. »

2 « Se poi non godesse buona riputazione, essendo conosciuto come persona dedita ai ladronecci e alle ingiustizie, dovrebbe ad ogni modo restituire, ancorchè per tal modo si dovesse conoscere un altro suo delitto fino allora occulto. La ragione si è che non perde la buona riputazione colui che l'ha già perduta. » *Frassinetti*.

APPENDIX STUDIOSIORIBUS

De præcipuis justitiæ filiabus ac ceteris virtutibus Cardinalibus

CAPUT PRIMUM

De pietate, observantia, obedientia, veracitate, gratitudine, benevolentia, amicitia, liberalitate, affabilitate, urbanitate et comitate¹.

706. Pietas: late sumpta idem sonat ac *vite bonitas et morum integritas*, ita ut ille *pius* dicatur, qui probitate et innocentia præstat: est etiam Spiritus Sancti donum, quo prompte movemur ad Dei cultum. Si vero pietas stricte accipiatur, ex d. Thoma est *virtus moralis qua bono animo afficimur in parentes, atque in patriam nostram*: in parentes, a quibus gignimur et gubernamur; in patriam, in qua nati sumus et educati (*patria dicitur quasi terra Patrum*)². Ad parentes reducuntur *consanguinei, qui referuntur ad principia nostri esse*³: ad patriam referuntur concives propter eorum cum ipsa conjunctionem.

707. Observantia: est *virtus moralis, qua personis dignitate præstantibus debiti honoris signa et reverentiæ argumenta deferimus*. Sane non eos solos debemus in societate revereri, qui nobis præsumt ex officio; sed etiam illos, qui ratione quacunque præeminent sive ætate, sive sapientia et doctrina, sive honoris et muneris gradu, etc. *Est debitum morale, inquit Angelicus, quod ex quadam honestate debetur: et hoc modo debemus cultum et honorem his, qui sunt in dignitate constituti, etiamsi non simus eis subjecti*⁴.

708. Graviora præcepta pietatis et observantiæ sunt:

1) Ut debitus honor parentibus, patriæ, superioribus et singulis in dignitate constitutis, vel clara aliqua prærogativa fulgentibus, exhibeatur verbis et factis. Diximus *debitus cultus*, ita ut justitiæ dictamini subjiçiat; non enim raro hic deplorantur excessus: quot sunt qui vitioso patriæ amore ducti aliorum jura pessumdant, Religionis præcepta con-

¹ Vid. Orsini, *I Fiori del cielo*.

² V. Schever, *De contemptu prophetæ in patria*. Lanzoni, *Sopra l'intrinseca ragione del proverbio*: nessun profeta alla sua patria è caro; Ferrara 1729.

³ S. Thomas, 2, 2, q. 101 et 103. V. Roberti, *Dell'amor della patria*. Porioni, *Difesa della patria*. Châteaubriand, *Genio*, ecc. Taparelli, *Saggio teorico*, nn. 945, ecc. Lacordaire, *Lettere sulla vita cristiana*; in fine. *Civiltà Cattolica*, ser. I, t. VII: *Lo Stato e la Patria*; ser. VIII, t. 7: *amor patrio e liberalismo*. Alimonda, *Conferenza VIII: La destinazione dell'uomo*. Caroccio, *I giovani e le nuove condizioni d'Italia*, c. 8: la politica nell'educazione. Cantù, *Buon senso e buon cuore*, Confer. XXXIII: *Doveri del cittadino*. Stapf, § 500, ubi plura et præclara.

⁴ L. c. q. 102. V. Ferraris, vº *Civis*.

culcant, æterna fata contemnunt, fraudulentis, feroces, blasphemis ¹! Hoc merito Pius IX. damnavit in *Syllabo* propositione 64. — 2) Ut molestiæ, quas nobis difficiles consuetudine vel ingenio fastidiosi afferunt, æquo animo ferantur, neque ideo debita ipsis officia prætermittantur; *Fili, suscipe senectam patris tui, et non contristes eum in vita illius: et si defecerit sensu, veniam da* 2. — 3) Ut illa ipsa officia animo lubenti persolvantur; quod meritum operis auget.

709. Obedientia: est *virtus moralis, quæ reddit promptam hominis voluntatem ad exequendam voluntatem præcipientis*: ita Angelicus 3. Speciale obedientiæ objectum est legitimum ac justum præceptum superioris. Ratione autem superioritatis a qua procedit præceptum, quadruplex distinguitur obedientia:

1. *Civilis*, quæ, in eo consistit, quod populi leges servant ad commune bonum promulgatas; ex quo oritur tam reipublicæ quies, quam subditorum salus. — 2 *Ecclesiastica*, per quam fideles in rebus ad Religionem pertinentibus obtemperant sacerdotibus atque Prælati: ex qua et doctrinæ puritas et fidei unitas conservatur. — 3 *Domestica*, qua uxores maritis, filii parentibus, servi dominis, discipuli præceptoribus parent: ex qua familiarum bonum et pax. — 4 *Sacramentalis*, per quam fideles obediunt proprio confessario; sic consulitur conscientiarum tranquillitati.

Obedientia civilis, ecclesiastica atque domestica dicitur necessaria, quatenus in arbitrio nostro non est eligere Principem, Episcopum et parentes, quibus obtemperemus. Sed obedientia sacramentalis dicitur voluntaria, non quatenus sit in arbitrio eam præstare; sed quatenus generatim pendet a nobis electio confessarii 4.

Obedientia venit sub præcepto gravissimo: — 1) Civilis: in Scripturis legimus 5: *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit.* — 2) Ecclesiastica, de qua Christus: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit; si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus* 6. — 3) Domestica; Apostolus clamat uxoribus: *Subditæ estote viris sicut oportet in Domino. Filiis: Obedite parentibus per omnia. Servis: Servi, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis timentes Deum.* Singulis: *Obedite præpositis vestris* 7. — 4) Sacramentalis; in iis quæ respiciunt animæ directionem in sacramento Pœnitentiæ, confessarius est solus legitimus superior, cui a Christo facultas facta est: *Quæcunque solveris super terram, soluta erunt et in cælo, et quæcunque retinueris, retenta sunt* 8.

Maxima autem est obedientiæ præstantia, eamque Christus toto vitæ suæ curriculo in se ipso expressit *factus obediens usque ad mortem, mor-*

I V. Castruccio Bonamici, *De bello italico*. Huc etiam revocatur nimis ille patriæ amor, ut ejus abscessus ad notabile tempus luctuose influat in corporis sanitatem, quod maxime de Hungariæ et Helvetiæ habitatoribus evenire solet: *È celebre, ait Roberti, certa malattia svizzera (dicta nostalgia), la quale è prodotta da una tristezza intima di essere lontani dalla cara patria, e da una brama violenta di rivederla. Consuntti da questo acre desiderio impallidiscono, dimagrano, delirano, muojono.*

2 Eceli. III.

3 2, 2, q. 104.

4 V. Sales, *Filotea*, c. XI; et dicenda Lib. III *De Pœnitentia*.

5 Rom. XIII. Excipe, nisi civilis lex pugnet cum lege Dei vel Ecclesiæ; nam si pugnet (Act. V) oportet magis obedire Deo, quam hominibus.

6 Luc. X; et Matth. XVIII.

7 Coloss. III; Hebr. XIII. V. *Civ. Catt.* ser. 6, t. X. *Il centenario di S. Pietro.*

8 V. Liguori, *Sermoni compendiatii*, t. I, serm. 25, ubi probat: 1) *Quanto sia sicuro di salvarsi chi obbedisce al Confessore.* 2) *In quanto pericolo sia chi non obbedisce.*

tem autem crucis. Imo melior est obedientia, quam victima ¹; ac merito, quia per victimas aliena caro, per obedientiam vero propria voluntas mactatur, ut ait d. Gregorius. Tres autem sunt perfectæ obedientiæ regulæ seu gradus:

1. *Animi alacritas*: in eo consistit, quod obediens præceptum, licet videatur humile, molestum, intempestivum, impleat expedite, exacte et animo volenti: cum bona voluntate servientes sicut Domino, et non hominibus ². Nec sane est vere obediens qui præceptum complet fastidiose, querulus, susurrans. *Fidelis obediens nescit moras, fugit crastinum, ignorat tarditatem*, ait d. Bernardus ³.

2. *Animi simplicitas*: Hinc Apostolus: *obedite in simplicitate cordis vestri* ⁴. In eo autem posita est, quod quisque superioris præceptum impleat cum certitudine implendi voluntatem Dei, quin ultro inquirat: *Imperfecti cordis et infirmæ prorsus voluntatis indicium est* (ait s. Bernardus) *statuta seniorum studiosius discutere, hæerere ad singula quæ injunguntur, exigere de quibusque rationem, aut nolle libenter obedire, nisi cum audire contigerit, quod forte libuerit* ⁵. Contra tam insignem obedientiæ prærogativam peccant adolescentes, qui licet nondum judicii maturitate et rerum experientia præditi, eminere tamen volunt supra seniores, eorumque et dicta et facta vituperare ⁶. Item peccat qui nonnisi obmurando obediunt, ideo quia ille qui imperat, non est numeris omnibus absolutus, imo rudis, difficilis, imperitus, iracundus, etc.; non enim qua homo est, sed qua Dei vices gerit, superiori est obtemperandum, si velimus obedientiæ merita cumulare. Hinc d. Petrus: *Subditi estote in omni timore dominis non tantum bonis, sed etiam discolis* ⁷.

3. *Animi hilaritas*: Non ex tristitia, inquit Apostolus, non ex necessitate; hilarem enim datorem diligit Deus.... *Serenitas in vultu; dulcedo in sermone multum colorat obedientiam obsequentis*....; quis enim locus obedientiæ, ubi tristitiæ cernitur amaritudo ⁸?

710. Contumacia: Obedientiæ opponitur contumacia, quæ inobedientia nuncupatur, et est voluntas agendi contra præceptum superioris. Cum ex philosophorum adagio eadem contrariorum sint consequentia, patet tot mala ex hoc vitio oriri, quot ex obedientia enascuntur bona. Hac peste evertuntur familiæ, perturbantur communitates, labefactatur respublica, et omnia foventur vitia ad perniciem tam animæ quam corporis. Sed contumacia præ ceteris nocet adolescentibus, qui per hoc vitium sibi præcludunt viam ad suscipiendam disciplinam, sicque incidunt in illud: *disciplinam qui abjicit, infelix est* ⁹.

¹ Philipp. ii; et i, Reg. xv.

² Ephes. vi.

³ Serm. de obed.

⁴ ii. Cor. i, Vid. Stapf. § 552.

⁵ De præcept. et dispensat. De obedientia cæca ut dicunt vid. Lib. iv Append.

⁶ Ex quo illud oritur, quod educatores sæpius dolenter animadvertunt, ut nempe juvenes quidam plurimum annorum spatio in disciplinam traditi, nihil utique prætermittant eorum quæ jubentur; nunquam tamen obedientiæ habitum sibi comparent, et vix e disciplina et schola egressi pessimam animorum elationem ostendant, vera Reipublicæ pestis, dedecus communitatum et familiarum ruina.

⁷ i, Petri ii. V. De Legibus, t. i, n. 212.

⁸ D. Bernardus, Serm. de obed. V. Bourdaloue, *Pensieri* h. tit. Rodriguez; *Esercizio* ecc. Aliud tamen est cum tristitia obedire, aliud obediendo tristitiam in parte inferiori sentire nec assentire: primum est imperfecti animi, secundum notat tantum vim doloris, quam quis patitur. Ita Christi anima in sua passione tristis erat usque ad mortem, et adeo tristis, ut vehementia doloris vivum sanguinem a corpore expresserit V. *Bibbia di Vence*, Dissertazione, vol. vi: *Sopra il sudor di sangue di Gesù Cristo nell'Orto degli Ulivi*.

⁹ Sap. iii. V. Liguori, *La Monaca santa*. Scaramelli, *Direttorio ascetico*.

711. Veracitas: virtus, quæ facit, ut in significandis nostris cogitationibus res enuntiemus cujusmodi sunt, vel cujusmodi esse putamus. Ex quo patet discrimen veracitatem inter et veritatem: nam veritas tota sumitur ex conformitate iudicii cum ipsa re iudicata ¹. Veracitas autem spectat potissimum conformitatem locutionis cum mente hominis loquentis: prima tota est objectiva; altera subjectiva. Verax iccirco esse potest etiam qui falsum dicit, si nempe putet se verum enuntiare; sicut et mendax esset, si verum pronuntiaret putans se dicere falsum. In veracitate naturalis honestas inest, uti naturalis turpitudine est in mendacio: *Verba sunt instituta*, ait Augustinus, *non per quæ se homines invicem fallant, sed per quæ in alterius quisque notitiam cogitationes suas proferat; verbis igitur uti ad fallaciam peccatum est* ². Adde: ad mutuum inter homines societatem veracitas prorsus est necessaria; societas enim consistere nequit, nisi homines sibi invicem credant. Quare Apostolus: *deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque proximo suo* ³. Hæc etiam nos similes Deo reddit: nam principium verborum tuorum veritas ⁴.

712. Mendacium: Veracitati opponitur mendacium, quod definitur: *locutio vel significatio contra mentem* ⁵. Pertinet ad ejus naturam, ut qui mendacium profert, aliud clausum in pectore teneat, aliud exterius verbis vel signis exprimat. Sed non requiritur etiam animus fallendi; *mentiri* enim dictum est quasi *contra mentem ire*. Diximus *locutio vel significatio*, ut indicemus mendacium confici tam ore, nempe verbis, scriptis et nutibus; quam facto, seu *simulatione*: sic mentitur facto qui, cum mortali odio interius exardescat contra aliquem, eum tamen exterius verbis amicitiae adhuc prosequitur. Ad simulationem, seu ad mendacium facti pertinent *jactantia, hypocrisis, adulatio*, etc.

Omnibus nota est mendacii divisio: in *jocosum* ad solatium, in *officiosum* ad utilitatem; in *perniciosum*, ad injustam damnificationem patratum ⁶. Docuerunt autem ex Græcis nonnulli, uti Origenes, Cassianus, Theodoretus, esse licitum mendacium ob urgentem necessitatem. Sed hic maxime veniunt Priscillianistæ, penes quos célèbre erat hoc effatum ad suam occultandam hæresim: *jura, perjura, secretum prodere noli*. Contra quos omnes dicimus, mendacium in omni casu per se esse peccatum. Probat: — 1) Scripturis: *verbum mendax justus detestabitur: omne mendacium ex veritate non est: mendacium fugies: perdes omnes qui loquuntur mendacium* ⁷. — 2) Patribus; clamat d. Ambrosius: *Os justi mendacium nescire* ⁸. Et s. Thomas: *non est licitum mendacium dicere ad hoc, quod aliquis alium a quocunque periculo liberet* ⁹. Quare Alexander III

¹ Veritas ab Augustino *soll.* l. 2, c. 5 definitur *quod est*.

² *Ench.* c. xxii.

³ Eph. iv.

⁴ Ps. cxviii; Stapf, § 369.

⁵ De mendacio prolato in Confessione erit tract. *De Pœnitentia*; de locutionibus vero æquivocis, actum est in tract. *De Virt. Religionis*, de juramento.

⁶ Grotius putat non aliter mendacium definiri posse quam *repugnantiam* (non cum veracitate aut veritate), sed *cum jure existente et manente ejus ad quem sermo aut nota dirigitur* (lib. *De jur. bell. et pact.* 3, c. 1, § 11); et ideo dicit esse licitum quotiescunque sit utile ei, ad quem dirigitur, v. g. quando dirigitur a superiore ad inferiorem, quando profertur ad salvandum innocentem, etc. Sed Grotiana hæc definitio admitti non potest, cum mendacium sit evidentissime contra naturam et commune societatis bonum: utraque scilicet clamat cum poeta: *odi etenim ceu claustra Erebi quicunque loquentur ore aliud, tacitoque aliud sub pectore claudunt*.

⁷ Eccli. vii; Joann. 1, c. 2. Exod. xxxiii. Ps. v. V. Ferraris, V^o *Mendacium*.

⁸ L. ii in c. 1 *Lucam*. V. Stapf, § 370.

⁹ 2, 2, q. 110, a. 2.

aperte docuit omne mendacium prohiberi etiam ad vitam alterius salvandum 1. — 3) Ratione; si enim homo in casu aliquo mentiri licite posset, Deus diceretur mendacium illud approbare: imo in tali casu Deus ipse posset mentiri; atqui hæc repugnant.

Mendacium tamen si neque proximum neque Deum graviter lædat, neque grave scandalum pariat, veniale est, uti de mendacio jocosum et officioso tradit d. Augustinus (*In Ps. v*); nam adest tantum inordinatio levis; cum ea non opponatur caritati. Imo non raro mendacia jocosa carent omni culpa, uti si intentio jocandi, ac ridendi ita pateat, ut facillime percipi possit sive ex ipsa re quæ dicitur, sive ex tono vocis lepidi, sive ex aliis circumstantiis; tunc potius facetia est 2. Addit Statler: « Infantes, amentes, furiosos, ebrios simulatione aut falsiloquio licet inducere ad aliquid; cum id genus homines usu rationis careant, solis hisce stimulis aguntur. » — Mendacium vero perniciosum, quod graviter aut lædat proximum aut Deum offendant, vel grave scandalum pariat, erit mortale ob rationem contrariam. Et de hoc intelligitur illud 3: *Sermo obscurus in vacuum non ibit; os autem quod mentitur, occidit animam*, etc.

713. Ars decipiendi notum omnibus est quanta cura hodie maxime ad praxim deducatur in politicis negotiationibus. Hinc nulla fides, nulla quies, nulla securitas; omnes decipiunt, omnes decipiuntur. Et Talleyrand dicere solebat: *la lingua è data ai diplomatici per mentire*. Refert Carrière: *Don Juan de Véga disant à don Diego de Mendoza, qui lui succédât dans une ambassade, qu'il ne trouverait guère de vérité parmi les ministres de cette Cour-là. — Ils ont donc rencontré leur homme, répondit Diégo, car pour un mensonge qu'ils me diront, je leur en dirai cent. — Répliqua Vega: Et moi j'ai pris une autre route, car j'ai répondu à tous leurs mensonges par autant de vérités, et cela m'a réussi d'autant mieux qu'ils ne me croyoient presque jamais. Voilà comme il faut tromper les menteurs* (De Justitia et Jure, n. 924) 4.

714. Simulatio seu mendacium facti confundi non debet cum reticentia et taciturnitate. Officium *reticentiæ* in eo consistit, ut cognitiones et notitiæ quæ audientibus periculosæ vel noxiæ videntur, iisdem celentur. Ad quod quidem semper caritas, sed et aliquando justitia nos impellit: hinc illud: *est tempus tacendi*. Quod si in loquendo nos cautos esse oportet, quanto magis, dum sensus nostros literis consignamus? scripta manent. — Officium vero *taciturnitatis* generatim prudentem verborum parsimoniam et præcipue justam curam in celandis tum nostri tum aliorum

1 Decr. Greg., l. xix. De usur. c. 4.

2 Hinc non sunt mendacia locutiones tropicæ, ironicæ, hyperbolicæ, quæ ut tales facile ab audientibus accipi possunt. Multo minus parabolæ, apologi, fabulæ, et æquivocationes ita claræ, ut facile intentio loquentis pateat. Item tanto minus cœremonicæ et officiosa verba, quibus invicem utuntur homines in humano consortio, *serro devotissimo, tutto a suoi comandi* ecc. Ad rem *La voce della verità*; 1873 n. 94: « i complimenti e le convenienze sebben non facciano parte del linguaggio della verità e del cuore, lo fanno al certo dell'etichetta. » Verba sunt quibus nemo decipitur. V. Cavalieri. *La veracità e la menzogna*.

3 Sap. i. Quod de mendacio dictum est, ad simulationem, jactantiam et similia extendi debet, quippe quæ sunt mendacia facti.

4 Ad rem ait sapiens homo: *Per poco che si continui di questo passo, la diplomazia sarà il mestiere più avvilto della terra. Ma vi resterà sempre la Corte di Roma; là: est est, non non. Fides punica modernorum politicorum vid. poterit in Op. Un po' di luce sugli avvenimenti politici militari dell'anno 1868 del generale Alfonso La Marmora; Firenze 1873.*

arcanis designat. Etsi candor animi et sinceritas plurimum commendari mereantur; in præsentī tamen hominum corruptione, multa simul circumspectio requiritur. Non loquimur tamen de vitiosa illa taciturnitate, quæ honestam conversationem fastidit, socios fugit, difficilis, tenax; melancholia nimis tristes effectus habet, maxime in juvenibus; hinc Philippus Neri: *Nè scrupoli nè melanconie*¹. Et Apostolus: *Gaudete in Domino semper, iterum dico gaudete, et pax quæ exsuperat omnem sensum, custodiat corda vestra et intelligentias vestras in Christo Jesu Domino nostro*². Quod facile consequitur qui sua sorte contentus, continue meditatatur cum Augustino in mundo nihil fieri sensibiliter et visibiliter quod de interiori illa aula (cœli) aut non jubeatur aut non permittatur, ad Dei gloriam, nostramque salutem: *bona et mala, vita et mors* (legitur Eccles. xi), *paupertas, et honestas a Deo sunt qui quidem nihil odit eorum quæ fecit*.

Ceterum, ut nostra conversatio bona sit et vita nostra jucunda, sæpe de Deo, bene de proximo, nihil de nobis ordinarie loquendum. *Il parlar di sè è cosa tanto pericolosa quanto il ballare sulla corda, per cui ci vogliono e contrappesi e somma circospezione per non mettere piè in fallo*. Ad rem ait Sales.

715. Gratitude: Gratitude seu gratia est virtus, quæ tum beneficiorum quibus affecti sumus, memoriam retinet, tum iisdem remunerandi voluntatem habet. Sane post Deum, parentes, patriam et superiores nostros natura illis peculiariter animo adstrictos esse docet, qui nos beneficiis suis cumularunt: *Si ab aliquo benefactore aliqua peculiariter beneficia percipimus*, ait Angelicus, *illi per hæc peculiariter obligamur ex debito honestatis.... ideo justitiæ adjungitur gratitudo*³. Hanc virtutem commendabat Paulus inquit: *grati estote*⁴. Duplex est illius præceptum: — 1) Ut cum possumus, paria et etiam majora beneficia referamus. — 2) Ut cum referre non possumus, saltem gratias agere et constanter habere satagamus⁵.

Gratitudini opponitur *ingratus animus* et *egoismus*, ejus est acceptum beneficium dissimulare, vel non æstimare satis, vel habere pro maleficio. *Hoc tu cave tanquam maximum crimen*, inquit Seneca⁶. Et Aristoteles ait nihil pejus de aliquo dici posse, quam ipsum de ingratitude arguere: *dixeris maledicta, si ingratum dixeris*.

716. Benevolentia: Ut nomen indicat, est illa animi affectio, quæ aliis bonum volumus et optamus. Ad eam nos impellit tam natura, quæ homines considerat quasi communis ejusdem civitatis incolas, et ejusdem corporis membra; quam Religio, ejus illud est præceptum: *diliges proximum tuum sicut te ipsum*⁷. Huic opponitur malevolentia seu odium proximi, de quo vide de caritate.

¹ V. Stapf, §§ 375, 376, 626. Hombez, dell'allegrezza cristiana.

² Phil. iv. V. De-Sarasa, L'arte di goder sempre; tradotta dal p. Bresciani. Cantù, Buon senso e buon cuore; Conf. 42; consolazioni ai tribolati, consigli ai malcontenti.

³ 2. 2, q. 106.

⁴ II, Tessal. vi.

⁵ Scilicet habemus gratias, cum habemus voluntatem remunerandi: agimus vero gratias, cum verbis et aliis significationibus externis, quo animo in benefactorem nostrum affecti simus, libenter et aperte pandimus. Ad excitandam nostram gratitudinem et amorem erga Deum a quo sunt omnia bona, præstat, ut consideremus (cum Augustino) quæ accepimus a Domino Deo communia cum omnibus, particularia cum aliquibus, singularia nobis.

⁶ L. IV de Benef. Et d. Thomas. 2, 2, q. 107, In 4 Sent. d. 22, q. 1, a. 1.

⁷ Matth. xxii. Plurima in Tractat. De Virtutibus theologicis, de caritate.

717. Amicitia: Dici potest *mutuus, manifestus et gratuitus amor inter aliquas personas quæ sibi invicem bene volunt, et se mutuo bonis cumulare desiderant*¹. Quibus patet: — 1) Discrimen inter amorem et amicitiam; ille esse potest non mutuus, imo etiam non notus personæ, quæ amatur; et ideo fit ut in amicitia semper sit amor, sed non semper in amore amicitia. — 2) Ad amicitiam requiri mutuam honestorum bonorum communicationem, sine qua amicitia esse nequit: imo corruptela potius dicenda foret². — 3) Mutuum illum amorem gratuitum esse debere; qui enim privatam utilitatem respiceret, mercenarius esset, non amicus: *Non debemus amare (ait Augustinus) quomodo audimus gulosum: amo turdos: quæris, quare amat? ut occidat et consumat... amicitia est quedam benevolentia, ut aliquid præstemus eis, quos amamus*³.

Cum amicitia oriatur præsertim ex bonorum communicatione, tot erunt assignandæ amicitiae species, quot sunt species bonorum, quæ inter amicos communicantur. Iecirco amicitiae divisio erit in veram et falsam, in corporalem, in sensibilem et sensualem, prout bona quæ communicantur, vera vel falsa sunt, temporalia vel spiritualia, sensibilia vel sensualia. Porro solum amicitiae veræ, quæ fundantur in communicatione bonorum (quæ vere talia sunt, non apparenter), convenit *illud amicitiae sanctum ac venerabile nomen*. — Quo autem bona perfectiora sunt, eo etiam perfectior erit amicitia: sic si bona, quæ inter amicos communicantur, ut sunt scientiæ et artes, laudabilis erit talis amicitia, quia in bono fundatur. Si invicem communicentur virtutes, v. g. fortitudinis et temperantiæ, erit laudabilior, quia fundatur in meliori. At si communicentur pietas, religio, caritas in Deum et proximum, eximia erit amicitia, et omnium præstantissima; cum Deum habeat pro suo principio et fine, ideoque fundetur in optimo. De hac Salesius: *Quest'amicizia sarà eccellente, perchè viene da Dio; eccellente, perchè tende a Dio; eccellente, perchè il suo legame è Dio; eccellente, perchè durerà eternamente in Dio*.

An (quæres) liceat amicitias contrahere, et contractas fovere?

R. 1. *Amicitias sensuales nec contrahere licet nec fovere; cum fundentur super peccato: et dicente s. Ambrosio, non potest homo homini esse amicus, qui Deo fuerit inimicus*. Amicitiae sensuales reprobantur ab omnibus utpote inhonestæ, et vulgo *innamoramenti* appellantur, de quibus Salesius: *Io grido ad alta voce a chiunque è legato dentro le reti dell'innamoramento: tagliate, troncate, rompete; non bisogna fermarsi a scucire queste sciocche amicizie, bisogna schiantarle; non bisogna snodare questi legami, bisogna romperli e tagliarli*⁴.

2. *Amicitiae sensibiles, quæ fundantur in bonis corporis sensibilibus: pulcritudine, benevolentia, tractu, voce, etc., licet non aperte inhonestæ, sunt tamen valde imperfectæ et periculosæ, maxime si contingant inter personas diversi sexus: ideo et rejiciendæ*⁵. A sensibilitate ad sensua-

¹ Ex vulgari usu etiam illos *amicos* dicimus, quorum generatim favorem et promptitudinem experimur; etiam quibuscum familiariter aliquando conversati sumus, et hoc maxime evenit collegialiter viventibus. Hic tamen stricte nomen sumimus; quo sensu Tullius, *multt modti salts simul edendi sunt, ut amicitie munus expletum sit*. De amicitia egregie Stapf in sua *Theologia* passim, ac præsertim §§ 469 et seqq.

² V. Liguori, *Sermoni*: Del fuggire i mali compagni. Sales, *Flutea*, c. xvii, ecc.

³ Tract. viii in Joann. V. Rosignoli, *L'elezione dell'amico*. « È un detto volgare, che l'amico si conserva con tre cose; onorandolo in presenza, lodandolo in assenza, aiutandolo nell'indigenza. » Cantù, *Buon senso e buon cuore*. Conferenze: Gli amici e i malevoli.

⁴ Sales, *Flutea*, c. xviii et xxii. V. Stapf, § 471.

⁵ V. Scaramelli, *Direttorio ascetico*, tr. ii. c. 9. Pinamonti, *Il direttore*, c. xvi.

litate parva distantia: imo experientia teste, una ad aliam marte suo ducit (S).

3. *Amicitias sanctas, spirituales, ad virtutem directas* omnibus (maxime iis, qui in sæculo vivunt) si bonum animæ diligunt, peritiles pronuntiamus. En verba Salesii: *Quanto alle persone che vivono tra i mondani, e che abbracciano la vera virtù, è lor necessario l'unirsi le une colle altre, mediante una santa e sacra amicizia, perchè col mezzo di questa si ajutano e si eccitano vicendevolmente al bene.* Nonne inter se junguntur, hæc ætate, filii tenebrarum ad malum? cur non filii lucis ad bonum 1. Hinc Scriptura: *Frater qui adjuvatur a fratre, quasi civitas firma: amico fideli nulla comparatio* 2. Hinc laudandi publici catholicorum comitatus in quibus ipsi mutuo ad meliora jugiter excitantur; religiosæ peregrinationes ad Sanctuaria ad auxilium opportunum in tantis calamitatibus a Superis efflagitandam, centenariæ solemnitates, etc.

748. **Liberalitas**: est *virtus, quæ nos docet ordinem servandum in largiendo.* Differt a misericordia, quæ tribuit indigentibus, hæc omnibus: a magnificentia, quæ respicit sumptos egregios, hæc moderatos. Liberalitatis conditiones præcipuæ sunt: — 1) Ut quod datur, honestatis et benevolentiae causa detur: nam qui dat aut majoris lucri reportandi causa aut turpi consilio, a liberalitate abest. — 2) Ut largitiones ad facultates nostras accomodemus; prodigus enim non liberalis est, qui adeo largitur, ut redigatur ad egestatem 3. — 3) Ut quisque caveat quibus dandum, quantum et quo tempore: omnia enim secundum ordinem fieri debent. — 4) Ut libenter et hilariter elargiamur; nam ut ait Poeta: *cum properat gratia, grata nimis.* Huc faciunt versus:

*Si quis in hoc mundo vult multis gratus haberi,
Det, capiat, quærat; plurima, pauca, nihil.*

Liberalitati opponitur tenacitas seu avaritia, in quantum quis nimis amat vel desiderat divitias, non tamen cum damno alterius.

749. **Affabilitas**: est *virtus, qua quis in omni vitæ consuetudine facilem se aliis exhibere, et iisdem, ut decet, obsequi studet.* Homo, inquit Angelicus, *tenetur ex naturali debito honestatis, ut aliis delectabiliter convivat* 4. Hanc virtutem Hieronymus Nepotiano suo enixe commendans sic eam descripsit: *Virtus est lenis, blanda, tranquilla et omnium bonorum apta consortio; invitans ad familiaritatem sui, dulcis alloquio, moribus temperata.* Sunt autem affabilitatis officia: — 1) Omnes benigne audire hilarique vultu alloqui. — 2) Interroganti suaviter respondere, etsi importunus aliquando videri possit. — 3) Obvios salutare et salutationibus respondere, ea honoris et benevolentiae significatione, quam vel locorum consuetudo vel amicitiae ratio vel dignitas vel urbanitas exigit. — 4) Vocem, verba, gestum et vultum ita componere, ut quidquid in-

1 Castelveteri, p. 2, c. 7. Frassinetti, *Riflessioni agli ecclesiastici.*

2 Eccli. vi; et Prov. xviii. In divinis libris plura habentur de amicitia vera.

3 V. Eccli. xii, ubi dotes liberalitatis notantur.

4 2, 2, q. 114, a. 2. Affabilitas mire in Christo elucebat, in cujus labiis ita diffusa erat gratia, ut omnes mirarentur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius (Luc. iv); et Apostolus obsecrat Corinthios *per mansuetudinem Christi* (II ad Cor. x). Ubi non attingimus questionem, an Jesus fuerit aspectu decorus, ut censent Hieronymus, Nicephorus, Bernardus, Laurentius Justiniani, etc.; vel an vultu inglorius ut docent Origines, Clemens Alexandrinus, Cyrillus, Tertullianus, Augustinus, etc.; vel potius quid medi, nempe neque deformis neque pulcher nimis, sed forma ordinaria, ut pluribus maxime ex modernis placet. V. *Bibbia di Vence*, dissert. vol. v: *Sopra la bellezza di Gesù Cristo.*

cidit in oculos eorum quibuscum conversamur, præseferat humanitatem; ita ut dicere possimus cum Apostolo: *per omnia omnibus placeo* ¹.

Duo opponuntur affabilitati, assentatio et asperitas. *Assentatio* est propria illorum, qui omnia ad alterius voluntatem sive vera sive falsa, sive bona sive mala, et loquuntur et faciunt et laudant. Quod viro ingenuo et christiano indignum est, et parit etiam vilissimam blanditoris existimationem. *Asperitas* est in iis, qui habitum habent perversum improbando semper aliena facta et dicta, omnia ægre ferendi, singulis in re quacunquē contradicendi. Hoc in quibusdam superbissimis hominibus cernere est, ac sæpe adolescentibus, qui omnium sunt derisores, detractores, susurrone, a quorum defectu Timotheum caute removebat Apostolus: *Stultas autem et sine disciplina questiones devita, sciens quia generant lites*. Et ad Colossenses scribit: *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus* ².

Huc referri potest *lima censoria nimis mordax*; quæ nulli parcit. De arte critica plura Solimani in opere, *Importanza della Storia, considerata nelle cose che le servono di materia*; par. 1. Roma, 1861. Sane quantum est laudanda critica temperata, quæ reverenter menda catholicorum scriptorum notat, dotes autem large attollit; tantum est vituperanda critica effrenis: hæc siquidem superbiam fovet, maledicum facit, religiosa quæque conculcat, auctoritatem spernit, clariora nomina pessumdat; de omnibus dubitat, omnia in contentionem ponit vel ludo vertit, tristis, invida, petulans, mordax, intolerabilis. Caveamus omnes ab hac prurigne maledicta, caveant qui docent, caveant qui discunt; caveant juvenes, caveant studiosi; pessimos enim habet exitus, quæ nisi ab initio suffocetur, ad interitum ducit. Berengarium meminerint, qui optimus ecclesiasticus esse potuerat, attamen adhuc scholaris cavillator et irrisor, pessimus hæreticus factus est: *cum juveniles in scholis ageret annos, elatus ingenii levitate, ipsius magistri sensum non adeo curabat, condiscipulos pro nihilo reputabat, libros insuper artium contemnebat* (Natalis Alexander, *Hist. Eccl.*, sæc. XI).

720. Comitas, Urbanitas: Comitas est *virtus, quæ servat decorem in jocis*. Patet discrimen affabilitatem inter et comitatem: prima tenet modum in suavitate sermonis; altera in conversationibus et in ludis. Adversatur comitati *scurrilitas et rusticitas*: est scurrilitas insulsa quædam et molesta dicacitas sæpe etiam odiosa, qua modus omnis in jocis ludisque pervertitur. Rusticitas vero est vitium, quo nec festivitate jocorum nec conversationis jucunditate quis delinitur, ita ut nec facetum quid unquam dicat, nec qui dicunt, ferre possit. Quod sane reprehendendum; nam adversatur homini ad societatem nato ³.

Licet affabilitas et comitas ad *urbanitatem* quodammodo referantur; tamen differunt, quod hæc latius pateat, atque omnes ferme hominis actiones et mores respiciat, ut boni sint ac decori. Toto ergo cælo errant qui urbanitatem collocant in corporis forma et vestium elegantia; nam est in animo bene constituto, et exculso Religionis præceptis et exercitatione virtutum, sine quibus hominum mores neque vere boni, neque vere decori esse poterunt (T).

¹ 1. Cor. x.

² Ep. II, c. 2; ad Coloss. IV.

³ D. Thomas, 2, 2, q. 168. a. 4. V. Dieulin, *Il buon Pastore nel secolo XIX*, t. 1: *Virtù sociali dell'ecclesiastico*.

CAPUT SECUNDUM

De ceteris virtutibus cardinalibus, prudentia, fortitudine, temperantia.

721. Prudentia: ab Aristotele definitur: *animi habitus vera cum ratione actiones dirigens in iis, quæ sunt homini bona vel mala*¹. Dicitur: — 1) *Vera cum ratione*, ut a prudentia excludatur temeritas et præcipitatio. — 2) *Actiones dirigens*, ut secernatur ab habitibus mere theoreticis; nam potest quis esse doctissimus, et eruditus artibus et disciplinis, quæ in mundo sunt, quin tamen item sit prudens. — 3) *In iis quæ sunt homini bona vel mala*, ut indicetur prudentiæ objectum in cavendo a malo, et inquirendo bono consistere. Eximia ac necessaria virtus! neque enim opera nostra laudari possunt, nisi fiat electio eorum, quæ conveniunt ad finem. Hæc ex Angelico *adjuvat omnes virtutes et operatur in omnibus*². Et ab Augustino vocatur *rerum agendarum et fugiendarum scientia*. Et d. Bernardus: *tolle prudentiam, et virtus vitium erit*.

Tres sunt prudentiæ species: *monastica* sive privata, *œconomica* sive domestica, *politica* sive civilis. Dirigit prima hominem in actionibus, quæ eum directe et solum afficiunt, ut nihil inconsiderate operetur. Altera eundem moderatur in actibus, qui respiciunt domum et familiam. Tertia regit actiones, quæ pertinent ad rempublicam³. Quo magis optandum in adolescentibus studium prudentiæ monasticæ et œconomicæ, eo magis a politica arcendi; nam juvenilis ætas inexpers non bene politicis rebus peragendis accomodata est⁴.

Prudentiæ *munera*, quæ dicuntur *partes prudentiæ potentiales*, tria sunt: bene consultare, bene judicare et bene præcipere; nam actionis humanæ probitas, in quo situm est prudentiæ objectum, importat mediorum ordinationem ad finem consequendum. Hæc autem tribus perficitur: — 1) *Recta eorum inquisitione*; ideoque prudentia comites habet rationem, considerationem, meditationem, diligentiam, ingenium, solertiam et sagacitatem. — 2) *Recto iudicio* de eorum aptitudine: ad quod concurrunt æquitas, docilitas, animi candor, memoria præteritorum, intelligentia præsentium et prævidentia futurorum. — 3) *Præcepto*, quo mens vult, ut ea perficiantur, quæ iudicata sunt⁵ convenire: hucque pertinent dex-

¹ Non loquimur de terrena prudentia, quæ suum finem constituit in carne vel divitiis; hæc *stultitia est apud Deum*: imo *animalis, diabolica* (1 ad Cor. 111: Jac. xiii). Huc revocatur modernus ille *moderantismus*, qui sub fucato prudentiæ nomine a nonnullis prædicatur; at in ruinam Religionis ac societatis inductus est. V. Della-Margarita, *Avvedimenti politici*, capp. vii et xx.

² 1, 2, q. 58. V. Scaramelli, *Directorio ascetico*, tr. iii, a. 1.

³ V. Bousset, *La politica tratta della sacra Scrittura*. Scotti. *Teoremi*, ecc.

⁴ Hinc tradit historia apud Cretenses fuisse legem, ut si quis adhuc juvenis accederet ad regendam rempublicam, nunquam auderet in disceptationem vocare essentæ æquæ legis an iniquæ? senex vero si quid excogitasset, principibus aut æqualibus quidem refert, juvenum tamen audiente nemine. Quapropter stomachum movent scituli quidam ætate nostra adolescentes, qui manibus vix a ferula scholastica subductis, de rebus politicis quasi ex chædædra non loqui, sed effutire et blaterare audiuntur sesquipedales sententias efferentes.

teritas, circumspectio, cautio et industria. Ex quo patet quam difficilis, sed pretiosa virtus prudentia sit; neque mirum ideo, si multi inveniuntur vere docti, pauci vere prudentes.

Notes, quas prudentia præferre debet, ut finem suum consequatur seu *partes prudentiæ integrantes*, sunt ex Angelico: — 1) *Memoria* seu recordatio præteritorum: præterita nos docent. — 2) *Intelligentia* seu diligens rerum agendarum consideratio ac cognitio, ne dicamus malum bonum et bonum malum. — 3) *Docilitas* sive animi promptitudo ad aliena capessenda consilia: nemo enim sufficit sibi. — 4) *Solertia* seu animi sagacitas ad media, quæ ad finem nostrum spectant, illico dignoscenda; ne accidentia nos animo deiciant. — 5) *Ratio* sive recta ratiocinatio, ut quid ex antecederet cognitis sit agendum dignoscatur. — 6) *Prævidentia* seu futurorum consideratio, ne incipiamus fabricare, et non possimus consummare. — 7) *Circumspectio* seu attentio ad omnes circumstantias: non enim omnia omni tempore conveniunt. — 8) *Cautio*, ut sciamus prævidendo impedimenta amovere; cum ea sæpe contingant.

Vitia directe prudentiæ contraria quæ prudentiam lædunt per excessum, potissima sunt: — 1) *Præcipitatio* seu temeritas, cum quis non ex rectæ rationis præscripto, sed ex effectus sui impetu deliberat et opus aggreditur. — 2) *Inconstantia*, cum quis levis ob causas a recta sententia recedit, ut aliam arripiat. — 3) *Inconsideratio*, cum quis sine debita attentione de mediis ad finem accomodatis iudicium suum emit. — 4) *Negligentia*, cum quis debitam in rebus deliberandis et peragendis sollicitudinem non adhibet. Hæc sequens versus includit:

Præceps, inconstans, inconsideratus, inersque.

Vitia vero quæ prudentiæ sunt contraria per defectum sunt: — 1) *Prudentia carnis*, qua quis finem ultimum collocat in rebus creatis. — 2) *Calliditas*, quæ in illis cernitur, quorum aptum ingenium in excogitandis mediis ad finem consequendum idoneis, sed recto rationis præscripto abhorrentibus. — 3) *Dolus et fraus*, quæ calliditatis pravitatem ad effectum perducit. — 4) *Nimia sollicitudo* præcipue de rebus futuris quæ sine ullâ utilitatis specie animum angit. Quare d. Hieronymus: *labor exercendus est, sollicitudo tollenda*; superflua scilicet, addit d. Thomas, animum inquietans. Hinc versus:

Fraus et calliditas, carnis prudentia, cura.

722. Fortitudo: potest definiri *virtus cardinalis inclinans hominem ad omnia sustinenda pro consecutione boni necessarij*. Cum pleraque in humana vita occurrant, quæ hominem solent deterrere a recto tum rationis tum legis tramite, aliquo certe præsidio nobis est opus, quo adversus impetum hujuscemodi firmemur. Hoc præstat fortitudo: quæ ideo omnibus necessaria est; nam *non coronabitur, nisi qui legitime certaverit*; *Regnum cælorum vim patitur, et violenti rapiunt illud* 2. Est autem maxime necessaria militibus ad strenue pugnandum; magistratibus ut valeant irrumperere iniquitates; ministris altaris, ut confortati in Domino et in potentia virtutis ejus evellant et destruant, plantent et ædificent, ad potenter potentibus obstant, si opus.

Duplex fortitudinis munus. Unum in malis et in laboribus perferendis situm, quod sic explicat Angelicus: *Oportet quod fortitudo animi dicatur, quæ firmiter retinet voluntatem hominis in bono rationis contra maxima mala* 3. Huc respiciebat illud Christi: *Nolite timere eos qui occi-*

1 Hieronymus in Matth. 4; d. Thomas, 2, 2, q. 65, a. 6.

2 1. Tim. 11; Matth. XI.

3 2, 2, q. 123, a. 10.

dunt corpus, animam autem non possunt occidere; sed potius timeate eum, qui potest et animam et corpus perdere in gehennam¹. Alterum munus consistit in ipsis periculis adeundis: sic fortis in nomine Dei sui David Gigantem aggressus est. Ex Angelico huic fortitudini consociatur quædam iræ species, non quasi domina, sed quasi ancilla: *iram moderatam assumit fortis ad suum actum*².

A virtute fortitudinis aliæ oriuntur virtutes morales præclarissimæ tanquam ejusdem filiæ seu *partes integrantes*, ut vocant Philosophi. Quod sic explicatur: cum fortitudo maximopere tendat ad superandas difficultates, quæ in bene agendo nobis adversantur, varias pro difficultatum varietate species in se continet. — Videlicet oritur difficultas in agendo ab ipsa operis natura et magnitudine? eidem opponitur *magnanimitas*, illa virtus, quæ ad quælibet magna et heroica inclinatur. Oritur ab ingenti pecuniarum quantitate, quæ ad operis perfectionem, v. g., ad templi constructionem requiritur? eidem opponitur *munificencia*, illa virtus, quæ ad magna opera externa externis ac magnis sumptibus perficienda inclinatur. Oritur a timore et anxietate interna circa operis eventum? eidem opponitur *pax cordis et securitas animi*, illa virtus quæ nos ducit ad maxima quæque opera gaudentes, gloriantes, in nullo deficientes. Oritur a multitudine et qualitate malorum, quæ in operis executione sunt perferenda? eidem opponitur *patientia*, illa virtus quæ facit, ut omnia adversa æquo ac forti animo toleremus. Oritur a temporis diuturnitate? opponitur *longanimitas*, virtus quæ nos firmat in expectatione. Ab operis ipsius continuatione? opponitur *perseverantia*, virtus quæ nos ad persistendum in molesto ac arduo opere inclinatur. A cordis humani instabilitate? opponitur *constantia*, quæ virtus est roborans ac firmans volubilitatem nostram. Sic de ceteris.

Gradus fortitudinis sunt: — 1) Animum vincere, iracundiam cohibere, voluptates contemnere³. — 2) Vitam propriam periculo exponere ob bonum spirituale et corporali proximi, juxta illud: *Majorem caritatem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis*⁴. — 3) Martyrium appetere corde magno et volenti, exemplo s. Ignatii Martyris, qui cum ad bestias esset damnatus: *utinam (ad Romanos scribebat) fruar bestiis, quæ mihi sunt paratæ!... si venire noluerint, ego vim faciam, ego me ingeram, ut devorer.* — 4) Mala gravissima et ipsam etiam mortem si ex improvise contingat, fortiter et patienter tolerare. — 5) (En gradus heroicus) mala illa, et mortem pati etiam cum sincero animi gaudio, exemplo Apostolorum, qui *ibant gaudentes a conspectu Concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati*⁵.

Fortitudini adversantur: — 1) *Timiditas*, seu fuga malorum, quibus quis se objicere debet. — 2) *Intimiditas*, seu defectus timoris justi. — 3) *Audacia*, seu inconsiderata periculorum susceptio. Quoad primam peccat qui eos unice timet qui occidunt corpus: quoad secundam qui

¹ Matth. x.

² « Præsertim nos sacerdotes (monet Stapf, § 267), patientia insigni armatos esse oportet, tum ut etiam ex hac parte simus exemplum gregis, tum ut in exequendo munere non tumultuarie, sed prudenter et in spiritu lenitatis agamus. qui patiens est, multa gubernatur prudentia; qui impatiens est exaltat stultitiam suam (Prov. xi). » V. Scaramelli, *Direttorio ascetico ecc.* Rodriguez, *Esercizio di perfezione*. Liguori, *Opuscolo, Uniformità alla volontà di Dio*.

³ V. d. Ambrosius, *De off.* l. i, c. 36. V. Civ. Catt. ser. I, t. viii: *I grandi uomini*.

⁴ Joann. xv.

⁵ Act. v. V. Gualco, *Coraggio e fortezza nelle opere di Dio*; Genova 1846.

eum non timet, qui animam mittere potest in gehennam: quoad tertium peccat qui temere periculum quærit ¹.

723. Temperantia: Stricte sumpta definitur: *virtus cardinalis quæ secundum rectum dictamen moderatur affectum usumque voluptatis, gustus, odoratus et tactus*. Hoc sensu est specialis virtus, quia habet specialem materiam, nempe quatenus refrænât appetitum ab iis, quæ maxime alliciunt. — Si autem temperantia sumatur pro quacunque temperie, tunc ipsa erit virtus generalis. Dives, qui in bonos ducit dies suos, quotidie splendide epulando, mollia induendo, deliciis omnibus se recreando, peccat contra temperantiam, et se exponit malis concupiscentiis et intemperantiæ fit reus, quæ est exprobabile vitium, cum maxime repugnet hominis excellentiæ illum comparando iumentis ².

Partes integrales temperantiæ sunt ³: 1) *Verecundia* seu timor de turpi actu, qui quidem custos est modestiæ. 2) *Honestas*, seu amor decoris. — Partes objectivæ sunt: 1) *Abstinencia*, quæ consistit in cibo moderando. 2) *Sobrietas* sita in moderando potu ⁴. 3) *Castitas*, quæ ipsam delectationem veneream temperat. 4) *Pudicitia*, quæ ab omni aspectu et tactu inhonesto aborrere nos docet: sive potius versatur circa exteriora signa ad venerem incitantia, quæ exhibet. — Partes vero potentiales sunt: 1) *Clementia*, virtus, quæ ex animi lenitate pœnas moderatur, prout iustitia patitur. 2) *Mansuetudo*, quæ iram temperat secundum rectam rationem. 3) *Continentia*, virtus illa generalis, qua resistimus quibuscunque pravis motibus in quacunque vitiosa materia. Item *modestia*, *humilitas*, *studiositas*, *eutrapelia*, *ornatus* et *simplicitas*: quæ virtutes haud sunt contemnendæ, licet parvæ videantur; ipsæ enim nos comitantur ubique, ac per eas ad majora devenimus, nam in omni re a minimo incipiendum est ⁵.

Temperantiæ opponitur: — 1) *Insensibilitas*, vitium quo quis omnes corporis delectationes licitas et etiam necessarias refugit, aversatur. — 2) *Intemperantia*, vitium quo quis voluptates gustus et venereorum immoderate appetit, in earumque usu excedit.

§ UNICUS. — De modestia, humilitate, studiositate, eutrapelia ornatu, simplicitate, et castitate conjugali, viduali, et virginali.

724. Modestia: sic dicta a modo servando, definitur: *Virtus quæ exteriores hominis actiones et corporis ornatum ita moderatur, ut nullius offendant aspectum*. Modestiæ fundamentum in humilitate situm est, sive

¹ D. Thomas, 2, 2, q. 127, a. 1. Et p. 2, q. 48, a. 3.

² V. s. Thomas, 2, 2, q. 141, a. 2. In 3 Sent. d. 33, q. 3, a. 2. In exposit. Psal. 36.

³ Partes cujuslibet cardinalis virtutis sunt triplicis generis. Aliæ *integrales*; sunt quædam conditiones requisitæ ad actum ipsum virtutis bene et integre exercendum. Aliæ *objectivæ*; sunt species diversæ virtutis, quæ variæ sunt pro varietate objecti. quod respicit virtus illa. Aliæ *potentiales*; sunt virtutes secundariæ, quæ modum, quem principalls virtus observat circa principalem aliquam materiam, eundem observant in quibusdam aliis minus principalibus, atque minus difficilibus.

⁴ V. Lessius, *De valetudine tuenda*. Castelveteri, *Direttorio*, p. 4, c. xxiii. Debreyne, *Essai sur la Théologie Morale considérée dans ses rapports avec la physiologie et la médecine*. Martini, *Elementa medicinæ forensis*.

Hic innuenda celeberrima *Societas temperantiæ* quæ 1838 opera patris Mathew instituta est in Hibernia. Miri sunt illius effectus ad homines continendos. V. Bergier, *Dictionario*. V^o *Temperanza*; L'Amico Cattolico, Margotti, *Roma e Londra*, cap. xxv.

⁵ V. Pinamonti, *Il Direttore ecc.* Tassoni, *La Religione dimostrata*, t. iii. Roberti, *Trattatello sulle virtù piccole*. Pertusati, *Sulle piccole differenze*.

in illo animi sensu, quem sic expressit Apostolus: *Quid habes quod non accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis*¹? Hinc a quibusdam definitur etiam: *humilitas ad praxim reducta seu humilitas practica*. Habet modestia insigne quoddam decus, præsertim in adolescentibus, quibus et præclaram penes superiores existimationem et stabilem penes condiscipulos auctoritatem, et incredibilem amorem in omni cœtu conciliat. Quare Apostolus hanc virtutem alte commendans inquebat: *modestia vestra nota sit omnibus hominibus* 2.

In quatuor præsertim modestia est collocanda: — 1) In oculis, juxta illud d. Gregorii M.: *Deprimendi sunt oculi quasi raptores ad culpam* 3. — 2) In verbis, quod sic exponit Ambrosius: *Ne modum prætergrediaris loquendi; ne quid indecorum sermo resonet tuus; specula enim mentis plerumque in verbis refulget* 4. — 3) In risu, ut monet s. Basilius inquiens: *Illud etiam non mediocriter cavendum est ab iis, qui colendæ pietati student, ne in risum præter modum effusi sint* 5. — 4) In incessu, quod sic idem Basilius explicat: *Incessus est nec segnis, ne animum dissolutum declaret, nec rursus vehemens, insolenterque incitatus, ne costernatos impetus animi significet*. Modestia ecclesiasticis est maxime necessaria, quos Apostolus vult *ornatos et modestos* 6. Nil ergo mirum, si d. Ambrosius duos repulit clericos, qui externum præseferbant petulans et inordinatum nimis; iudicium probavit eventus 7.

725. Humilitas: est virtus firmans voluntatem, ne inordinate extolatur, seu ne succumbat amor inordinato propriæ excellentiæ. Hæc ab amore veritatis procedit; qui enim ad se animum convertit, illico intelligit se merum nihilum, et omnia a Deo gratis accepisse. Tres autem sunt humilitatis gradus: — 1) Est subdere se majori et non se præferre æquali, qui est sufficiens. — 2) Se subdere æquali et non præferre inferiori, qui est abundans. — 3) Subesse minori, in quo est perfectio 8. Ubi notandum: absque præiudicio humilitatis possumus donis, quæ accepimus, præferre dona, quæ aliis collata apparent, si id manifestum est; cum dicente sancto Augustino, *in parte veritatis, non in parte falsitatis magis humilitas collocetur* 9. Potest quis nihilominus absque falsitate, non iudicio absoluto, sed quasi suspensivo, ut dicit Estius, pronuntiare se omnibus viliorē vel secundum defectus occultos quos in se recognoscit, et dona Dei quæ in aliis latent, aut quæ eis conferenda sunt; vel quatenus si aliis daretur fuissent gratiæ quæ datæ sunt nobis, melius Deo respondissent; vel hoc sensu, quod omnia peccata quæ ab aliis admissa videmus, debeamus reputare nobis a Deo remitti, qui custodivit nos, ne ea committeremus; *nullum enim est peccatum, quod facit homo, quod non possit facere et alter homo, si desit rector a quo factus est homo*, ait idem Augustinus¹⁰. Præterea cum humilitas consistat in

1 1. Cor. iv.

3 In l. Moral.

5 De reg.

7 L. I De Off. c. 18. V. Correspondance d'un ancien Directeur de Séminaire avec un jeune Prêtre, etc. Lyon, 1843. Sevoy, Dovert ecc. Istr. Modestia.

8 V. Pinamonti, Il Direttore, c. xx. Sales, La Filotea, c. iii. Stapf, §§ 258 et seqq.; Viggitelli, Meditazioni ed istruzioni per otto giorni di esercizi spirituali secondo la materia e le forme prescritte da s. Ignazio.

9 De nat. et grat. c. xxxiv.

10 Hom. x, inter l. cap. 9. Et d. Thomas, 2, 2, q. 161, a. 3 et 6. V. Balme, Lettere ad uno scettico in materia di Religione, lett. xiii, ubi plura ad rem. Martinet, Filosofia del catechismo cattolico, l. iii, § 3. Franco, Risposte popolari; Objez.: L'umiltà è una abiezione d'animo.

2 Phil. iv.

4 De Officiis, l. iv, c. 48.

6 1. Tim. iii.

affectu voluntatis, potius quam in iudicio mentis, unusquisque potest se subicere non solum Deo, sed omni humanæ creaturæ propter Deum, ex dispositione cordis.

Ad humilitatem fovendam hæc maxime inserviunt: — 1) De se nihil, neque bene, neque male. — 2) De aliis semper bene loqui. — 3) Libenter obedire. — 4) Tentationes contrarias illico confessario aperire: diabolus enim tenebrosus totus timet ad lucem trahi. — 5) Nos cum illis comparare, qui etsi forsitan inter pericula, tamen nobis meliores sunt: *Nimis proni sumus* (ad rem Stapf), *ut cum illis nos conferamus, quos nobis peiores credimus, utque ex tali comparatione innata nobis superbia plurimum nutriatur. Ast quanto rubore suffundimur, si vitam nostram, ne dicam ad exemplum divini Redemptoris, ad conversationem tot Sanctorum exigimus!* Qui nobis paullo ante gigantes videbamur, spectata eorum celsitudine, infra pygmæos subsidemus.

Humilitas (ait d. Thomas) et sapientia inveniuntur in eodem homine, in quantum humilitas ad sapientiam disponit; quia qui humilis est, subiecit se sapientibus ad discendum et non innititur sensui proprio¹.

726. Studiositas: est virtus quæ affectum discendi, et cognoscendi ad rectos rationis tramites moderatur; omnia enim secundum rectitudinem fieri debent. Pulere d. Bernardus: *Sunt qui scire volunt eo fine tantum ut sciant, ut turpis curiositas est. Et sunt qui scire volunt, ut sciantur ipsi, et turpis vanitas est.... Et sunt qui scire volunt, ut scientiam vendant, verbi causa, pro pecunia, pro honoribus, et turpis quæstus est. Sunt quoque qui scire volunt, ut ædificent, et caritas est; et item qui scire volunt, ut ædificentur, et prudentia est. Horum omnium soli ultimi duo non inveniuntur in abusione scientiæ; quippe qui ad hoc volunt intelligere, ut bene faciant*².

Duo sunt præcipua hujus virtutis munera: — 1) Est cupiditatem sciendi quæ sæpe in generosis adolescentibus vehementior esse solet, intra limites coercere, ne se in vana et noxia effundat. — 2) Est torporem ingenii excutere et animum ad necessaria vel utilia perdiscenda inflammare. Primo huic muneri adversatur nimia nec satis recta sciendi cupiditas, seu *inanis curiositas*. Alteri adversatur inertia et socordia quæ a studio mentem avocat, ac ingenium turpi otio languescere cogit, et dicitur *negligentia*.

Ad *nimiam sciendi cupiditatem* quod attinet, ea vitiosa evadere potest: — 1) Ex quacunque animi pravitate eidem adjuncta, veluti ex pravo fine. Hoc iis contingit, qui e studio nihil aliud, quam propriæ superbiæ pabulum quærunt. — 2) Cum quis ita incumbit extraneis lectionibus vel artibus, ut ab iis studiis removeatur, quæ ejusdem statui, conditioni et officio sola conveniunt: uti esset adolescens qui scholæ suæ libris posthabitis, totum se poneret in legendis comædiis et fabulosis narrationibus scientiæ et animæ maxime exitiosis. — 3) Cum quis ad eas res studium adhibet, quæ proprii ingenii vires superant, ex quo contingit, ut facile in perniciosos errores labatur, monente Ecclesiastico: *aliorum te ne quæsieris*³.

Quod attinet ad *socordiam et negligentiam*, quæ discendi laborem refugit, adolescentes sciant: — 1) Gravi se culpa inquinare, si a paren-

¹ Quæst. 8 de malo, a. 3, ad 8. V. Alimonda, Conf. L'uomo e l'umiltà.

² Serm. xxxvi, in Cantica.

³ Cap. xi. Et presentim illa curiositatis species carpenda venit, qua quis facta aliena malesane observat, et quidquid acciderit, temere interpretatur; *tu quis es qui judicas alienum servum!* Rom. xiv. V. Stapf, §§ 326 et 534.

tibus ad studia missi ætatem studiis aptissimam in ludis nugisque, vel quod pejus, in morum depravatione terant. — 2) Sine vitio esse non posse ipsam temporis jacturam; cum tempus, dicente Seneca, sit thesaurus, *cujus unius avaritia honesta est.* — 3) Futurum esse ut se aliquando pœniteant, sed frustra et irreparabiliter. Quæ ne eveniant, semper meminisse debent illud Eccli: *qui timet Deum nihil negligit* ².

727. Eutrapelia: virtus est quæ in recreationibus modum servant. Animum enim cum aliqua jucunditate, et liberali joci festivitate relaxare debemus aliquando, ut ad majora vitæ officia promptior fiat. Sed cum facile sit in jocis et festivitibus rectæ rationis violari præcepta, requiritur iceireo virtus aliqua, quæ modum iis valeat accomodare: hoc facit eutrapelia; ejus enim officium est curare, ut vitetur jocatio offensiva, obscæna vel parum honesta; atque ut moderamen servetur, et habeatur ratio loci, personæ ac temporis ³.

728. Ornatus et Simplicitas: Ornatus ac simplicitas est *virtus, quæ externum corporis cultum ad decoris et honestatis regulas moderatur ac regit.* Videmus sæpe illud in humanæ vitæ consuetudine vitium, quo aliqui vestitu obsoletiore, corpore inculto, aspectu fædo, barbaræ potius naturæ formam præferunt, quam mores civili societati idoneos. Alii ex adverso ita nitidi et compti conspiciuntur, ut dignitati naturæ obliti turpem animi molliem insani amasiunculi expromant. Ornatus porro et simplicitas vitia hæc extinguit, et medium inter utrumque sapienter docet. Quia tamen hac in re facilius per excessum, quam per defectum in adolescentibus præsertim peccatur, tria iceireo iisdem præcepta tradit s. Thomas: — 1) Ne cultum nitidiorem affectent, quam ferat conditio. — 2) Ne exquisitas et effeminatas in cultu delicias sectentur. — 3) Ne temporis nimium ac diligentiam in id conferant, quod ad corporis cultum pertinet: *Vorrei che le persone devote fossero le più pulite e le meno ambiziose,* ait Salesius ⁴.

729. Castitas: Quæ veneream delectationem temperat, triplex est: *conjugalis, vidualis et virginalis* ⁵. Prima constanter abstinet a voluptatibus carnis illicitis, et utitur moderate licitis in matrimonio. Hæc est de præcepto a conjugibus servanda: *Omnis autem fornicator aut immundus... non habet hereditatem in Regno Christi et Dei,* ait Apostolus ⁶. Secunda post solum matrimonium abstinet in posterum ab omni etiam licita voluptate, scilicet a novo matrimonio contrahendo: est de consilio ex eodem Apostolo ⁷. Tertia ab omnibus tam licitis quam illicitis venereis delectationibus perpetuo abstinet, carnisque integritatem semper servat. Qui peccarunt mente tantum contra castitatem, virgini-

I Mirum in modum ad inflammandos adolescentum animos in scientiarum studia loquitur s. Pagina (Eccl. vi): *Alti a juventute tua excipe doctrinam, et usque ad canos invenies sapientiam: quasi is qui arat et seminat, accede ad eam. et sustine bonos fructus illius.* Quam sententiam expendens d. Hieronymus sic Nepotianum suum hortabatur: *senectus eorum, qui adolescentiam suam honestis artibus instruxerunt, et in lege Domini meditati sunt, ætate fit doctior, usu tritior, processu temporis sapientior et veterum studiorum dulcissimos fructus metit.*

² Eccli 7.

³ Est a græco *eu* bene, et *trepó* se vertere, ex facili nempe et eleganti sermonis copia et flexibilitate. V. Stapf, § 313. Plures regulæ servandæ vide *de ludo*.

⁴ *Filotea*, p. 3, c. 25, 28 ecc. V. Castelveteri, *Direttorio* ecc. c. iv, p. 11.

⁵ Plura *de castitate* Stapf, §§ 299 et seqq.

⁶ Eph. v.

⁷ II, Cor. vii. V. Sales, *Filotea*, c. xl: *Avvisi per le vedove.*

tatem per pœnitentiam recuperant; non tamen qui carnis integritatem culpabiliter (v. g. fornicationem, vel pollutionem voluntariam) amiserunt, quæ de facto non amplius recuperatur, etiam remisso peccato, nempe quoad laureolam virginibus in cœlo præparatam ¹.

730. Virginitas: recte definitur: *Firma voluntas perpetuo abstinendi ab omnibus venereis voluptatibus*. Dicitur *firma voluntas*, ut indicemus nos hic non definire virginitatem materiale, quæ consistit in quadam carnis integritate; sed morale, quæ in animo sita est et in ejus proposito. Ex quo patet differentia virginitatis a castitate; nam ista esse potest etiam in conjugatis et pœnitentibus; non autem illa. Et ideo propositum servandæ integritatis usque ad tempus nuptiarum non est virtus virginitatis, sed castitatis. Virginitatem esse rem bonam in se, licitam et laudabilem, tenent omnes catholici adversus Lutherum. Et merito: nam nihil sub consilio cadere potest in Scripturis, quod non sit in se bonum, licitum et laudabile; atque virginitas in Scripturis sub consilio cadit: *De virginibus præceptum Domini non habeo*, inquit Apostolus ²; *consilium autem do*; et postea: *Solutus es ab uxore? Noli quærere uxorem: Iterum: Dico non nuptis et viduis: bonum est illis, si sic permaneant*. Idipsum probatur exemplo Christi, B. M. Virginis multorumque Sanctorum, qui virginitatem secuti sunt. Vel ipsas barbaras gentes consentientes habemus; virginitas enim semper in honore habita fuit apud Indos, Peruvianos, Mexicanos, etc. Nazianzenus sic extollit eam:

*Salve, virginitas, divino tradita dono,
Mater inoffensæ vitæ, bona maxima fundes,
Christi pars, et spiritibus sociata supernis!*

An (quæres) virginitas melior sit quam matrimonium?

R. Elvidius ac Jovinianus, contra quos scripsit s. Hieronymus, negabant statum virginitatis meliorem statu matrimonii: Protestantes moderni huic doctrinæ subscripserunt. At refutantur vix consulendo Paulum, qui controversiam expresse sic definivit: *Qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit; et qui non jungit, melius facit...; beatior erit, si sic permanserit secundum meum consilium: puto autem quod et ego Spiritum Dei habeam* ⁴. Hinc Tridentinum: *Si quis dixerit statum conjugalem anteponendum esse statui virginitatis vel cœlibatus, et non esse melius ac beatius manere in virginitate aut cœlibatu quam jungi matrimonio anathema sit* ⁵. Qui error confoditur etiam a Pio IX Literis Apostolicis

¹ S. Thomas, 2, 2, q. 152. Atque hinc sequitur, quod quæ virgo manet, citra miraculum possit esse mater; si nimirum omnino invita constuprata concipiat et pariat. Aliter esset, si virginitas sumatur non pro speciali virtute morali, ut hic; sed simpliciter pro integritate carnis seu membrorum generationi inservientium. *Tournely*.

S. Lucia dixit: *Si me invitam violari feceris, mihi castitas duplicabitur ad coronam*; non quod habeat duas virginitatis laureolas, sed quia duplex præmium reportabit, unum pro virginitate custodita, aliud pro injuria, quam passa est. Ita D. Thomas, *In 4 Sent. d. 49, q. 5, a. 3 ad 4*.

² 1. Cor. vii. V. Balmes, *Il Protestantismo paragonato al Cattolicesimo*, c. xxvi.

³ V. Scotti, *Teoremi. L'Amico Cattolico*, vol. xi. S. Joannes Chrysostomus, *De virginitate*. D. Ambrosius, l. iii *De virginitate*. Moroni, Vº *Vergine*.

⁴ 1. Cor. vii. V. Bouvier, *Instit. Theol. Alimonda, Conferenza: Gesù Cristo e l'attuazione dei consigli evangelici*.

⁵ Sess. xxiv, c. 10. V. Liguori, *Selva di materie predicabili*. Discorso alle zitelle. *La forza di un libretto. Del celibato: Dei diversi stati che le donzelle possono abbracciare, e principalmente del celibato, del motivo di applicarvi e del modo di vivervi santamente anche in mezzo alla società*. Candela, *Del bene della santa verginità*, di-

Multiplices, 10 junii 1851. Ratio suffragatur: matrimonium ex se convenit homini secundum partem inferiorem, qua similis est brutis; virginitas autem convenit ei secundum partem superiorem, qua similis est Angelis. Illud, ut ita dicam, in terris conversatur, et de terra pascitur; ista in coelis habet sedem, et tota quæ sursum sunt, sapit. Unde pulcre d. Bernardus: *nuptie terram replent, virginitas paradisum*; et in paradiso virgines sunt qui propius sequuntur Agnum quocumque ierit, candidiores nive, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, saphiro pulchrioribus.

Hæc tamen accipienda sunt *de ipso statu virginitatis pro Deo electo*: — 1) *De ipso statu virginitatis*, quo sensu statui matrimonii præstat; nam licet matrimonium in actu gratiam producat, si tamen consideretur in suo statu permanente, certe virginitate est inferius. — 2) *Pro Deo electo*; certum est enim statum hunc non præcellere, si eligatur malo fine; quia tunc non esset bonum virtutis.

scorsi xiv. Lupello, *Tractatus de castitate*. Paris, 1859. Frassinetti, *Manuale pratico del Parroco novello*, n. 413; it. *Lettera sul celibato*. Vid. etiam Lib. III, *de coelibatu*; et Lib. I, *De obligationibus religiosorum*; de votis.

ADNOTATIONES

AD TRACTATUM SEPTIMUM.

(A) Pag. 449.

731. Possessor bonæ fidei: *Casus:* quid si ille qui bona fide vendidit rem alienam, contractum rescindendo, non possit amplius recuperare pretium, quo et ipse rem illam emit? v. g., pretio emisti ab ignoto homine equum alienum, quem postea tertio vendidisti; si huic tertio restituatur pretium et domino suus equus, tu amittis tuam pecuniam, quam ignoto solvisti.

R. Distinguendum: si proprietarius suum equum evincat a tertio, tertius iste tenetur equum domino tradere, quia ad ipsum clamat, et tu illi teneris solutum pretium reddere; quia vendidisti rem vitiosam: per accidens autem est, quod non possis recuperare pecuniam tuam. Si vero proprietarius rem suam non evincat, alii cum Lyonnet asserunt venditorem adhuc restituere debere pretium ex venditione rei alienæ perceptum, modo pretium illud bona fide non consumpserit; nam tunc non reddendo, ex bonis alterius compensaret damnum sibi per furem illatum; ideo ditesceret de re aliena non restituens. Attamen alii cum Salmanticensibus tuentur, quod si res a domino non postuletur, nulli tenetur venditor restitutionem facere: neque etiam tenetur monere dominum, ut dicit Lessius, aut indicare emptori, quod res sit aliena, si post venditionem bona fide peractam id venditor resciscat, et non possit pretium, quo ipse rem emit, recuperare; quia cum rem alienam amplius non habeat, nec sit causa cur dominus re sua privetur, non tenetur cum magno suo damno curare, ut dominus illam redipiscatur. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, nn. 569, 570, 600 et 800. Carrière, *De Justitia et Jure*, n. 1041.

732. Possessor malæ fidei quoad augmentum rei: ante omnia: — 1) Fingatur casus de augmento intrinseco. Titius furatur pullum equinum valentem quinquaginta libellis; apud furem fit equus habilis ad rhedam valens libellis centum; postea labore fractus et senio, macrescit vel interiit. — 2) Casus fingatur ex augmento extrinseco. Titius furatur dolium vini valens libellis decem; facta ex inopinata frequentia emptorum et vini caritate, idem dolium acquirit valorem libellarum viginti: tum cessantibus his circumstantiis, iterum redit ad valorem decem libellarum, et in hoc statu vinum consumitur. In hisce casibus queritur, utrum supputatio valoris equi et dolii vini repeti debeat a tempore, quo dominus illis rebus fuit inique privatus, an vero a tempore majoris incrementi, scilicet a tempore, quo equus valebat libellis centum, et vini dolium viginti libellis?

Sunt, qui ita distinguunt: si dominus fuisset rem conservaturus usque ad tempus majoris incrementi, seu usque ad statum rei optimum, fur teneretur compensare dominum juxta pretium majus, quod illa res habuit, saltem ratione lucri cessantis, vel damni emergentis. Si vero dominus fuisset certo venditurus, vel consumpturus rem in statu ejus

minore, juxta hunc statum sentiunt esse faciendam damni illati supputationem et tanquam fructum meræ industriæ habendum esse incrementum, quod apud furem acceperit, nec non iterum postea amisit; secus dominus ditesceret ex re et industria aliena (hoc Alasia censet probabilius cum Molina, Vasquius, Layman, Lessius)

Verum videtur omnino verius cum Concina, Lugo, Salmanticensibus etc. (nulla facta exceptione sive fuerit sive non fuerit dominus conservaturus rem suam usque ad majus pretii incrementum) justam æstimationem rei restituendæ esse desumendam a statu meliori, quam res habuit intra tempus injustæ detentionis, quia res quælibet crescit, augetur in bonum solius domini sui; dum a contrario in damnum solius malæ fidei possessoris res perit et deterior efficitur. Dominus autem retinet semper rei suæ dominium, quo nequit expoliari iniqui detentoris injuria, et ea etiam temporis periodo, qua res existebat in statu meliori, et plurimi æstimabatur, clamabat ad dominium, urgebaturque injustum detentorem ad restituendum. Enimvero fingamus, quod in allatis hypothesibus injustus detentor vendiderit tum equum, tum vini dolium in meliori eorum statu: percepisset scilicet ex equo centum libellas, ex vini dolio libellas viginti, cujus porro erit hoc pretium? an Injusti detentoris? Nequaquam, quia fur non debet ullo tempore ditescere ex realiena. Ergo erit domini, deductis tamen, quæ sunt deducenda, nempe expensis necessariis factis a fure. Liguori, *Opus Mor.* l. iii, n. 621.

Ceterum (ad rem *Stapp*, § 152) ne in computandis infaustis consecariis exorbitemus, notare juvat, mala quæ alicui inferuntur, non ad inanes possibilitates extendenda, sed ita dimetienda esse, prout ex communi hominum æstimatione taxari solent. Sic ridiculum foret illi, qui alterius gallinam occidit, calculum proponere quot pulli ex hac gallina successu temporis nasci potuissent. Si enim agitur de furto rei parvæ et valde communis, sufficit ex morali hominum judicio, ut illius valor restituatur, non enim dominus censetur aliud damnum passus, qui si velit, rem similem facillime habere potest. *Vid. Cod. civ.*, art. 705, 706. C. A. 331, 332.

Monet autem merito pro praxi Gury: cum fere semper non innotescant omnes circumstantiæ, vel difficilis sit ac vexatrix illarum minuta inquisitio, ordinariæ urgenda est compensatio valoris quem tempore furti res habebat.

(B) Pag. 454.

733. Casus: Didacus vas cristallinum pretiosum sub nocte reponit in angulo domus, qua nemo erat proxime transiturus, intendens illud summo mane in tuto loco collocare. Sed Basilius eadem nocte domum sine lumine ingreditur, in vas offendit illudque frangit. Quid?

R. Neque Didacus, neque Basilius ad restitutionem tenetur, quia ex utriusque parte exulat culpa theologica; neuter enim cogitavit de damno, vel ejus periculo. Imo nec tenetur alteruter, si periculum aliquod valde remotum prævidisset, quia in moralibus non attenditur ad meram possibilitatem. Vogler, Gury. V. Ferraris, Vº *Damnificatio*. Liguori, *Homo Apost.*, tract. x, n. 40; *Opus Mor.*, l. iii n. 550.

Casus: Quirinus pannum furari intendens officinam de nocte ingreditur, lumen accendit, adhibita diligentia ad periculum incendii vitandum: sed inopinato casu, candela in paleas dejicitur, et brevi tota officina incenditur, vixque arrepta fuga, incolumis fur evadit. Quid?

R. Ad nihil tenetur Quirinus; quia periculum non prævidit. Imo, nec tenetur de panno quem furari voluit, etiamsi hunc apprehendisset; quia et illud damnum est involuntarium: nec apprehensio panni est causa damni, nec gestatio candelæ proximum periculum incendii, adhibita sufficienti cautela, creabat. Si tamen pannum non tantum apprehendisset fur, sed furtum consummasset illum e potestate domini subducendo, quando casu candela accensa, comburitur, de illo teneretur, sicut dicitur de qualibet re furtiva, quæ casu fortuito apud furem perit. Lugo, Vogler, La Croix, Reuter.

734. Q. 1. *Quid si culpa theologica non fuerit nisi venialis ex imperfectione advertentiae, sed grave damnum illatum?*

R. Alii docent, auctorem damni ad totum teneri sub mortali: hoc tamen non est admittendum; quia gravis obligatio ex culpa levi per se oriri non potest. Alii obligant ad totum sub levi: sed adhuc negatur; quia aliqua debet esse proportio inter vim obligationis et illius objectum. Alii obligant ad partem sub mortali: quod iterum non admittitur defectu proportionis. Alii cum Bouvier tenent adesse obligationem restituendi partem sub culpa veniali; nam pro modo culpæ est obligatio damnum reparandi. Verum communiter et probabilius bene multi cum sapientissimo De-Lugo, qui in materia iustitiæ inter Theologos est facile princeps, docent, nullam esse restitutionis obligationem neque sub gravi neque sub levi: non sub gravi, quia obligatio *gravis* non habet proportionem cum culpa levi; non sub levi, quia obligatio *levis* non habet proportionem cum materia gravi, in qua culpa venialis commissa est. Hinc qui subita ira correptus aliquem interimit, ita ut fuerit solum motus secundo primus, non tenetur ad ullam restitutionem.

Dices: *saltem tenetur ad aliquid leve ratione culpæ; sicut qui leve furatur, de levi tenetur.* Sed contra: quando furtum rei parvæ est cum plena advertentia, non est mirum, si pariat obligationem levem in suo genere. At in nostro casu non datur advertentia plena ad illud grave damnum: et per consequens non parit obligationem in illo genere mali; cum ad damnum grave requiratur injuria gravis. Sicut etiam qui vovet rem parvam, tenetur sub veniali illam implere; qui vero rem magnam, sed sine plena advertentia vovet, ad nihil tenetur.

735. Q. 2. *Quid dices de illo, qui projicit in mare gemmam alienam æstimatam 10, si valeat 100?* Alii obligant ad restituendum 100, quia damnificans cum culpa gravi tenetur ad omne damnum factum, licet ignoratum. Alii tamen communius ac probabilius dicunt teneri tantum ad 10; quia obligatio restitutionis correspondet culpæ, et culpa injuriæ quæ intenditur: hic autem non intenditur injuria, nisi uti 10. Verum quidem est teneri ad totum damnum, cum saltem apprehenditur in confuso (ut ceteroquin regulariter apprehenditur); sed neutiquam, cum omnino invincibiliter ignoratur verum pretium; nam voluntas non fertur in incognitum. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 613.

736. Q. 3. *Quid si in læsione adsit culpa theologica gravis, non tamen in ordine ad damnum illatum: ut si quis lædat amicum credens invincibiliter illum esse inimicum suum?*

R. Certum est ipsum graviter peccare ob malum, quem gerit, affectum: et merito in foro externo sic lædens non auditur, quia ex opere externo internus animus rite præsumitur. Verum ad restitutionem quod attinet, utrum ad illam in foro conscientiæ teneatur, recte censet Sanchez, ipsum teneri, si amicum læserit ab eo aliquid furando, licet postea ablatum consumpserit; nam in furto non attenditur solum, cui volueris facere injuriam; sed an etiam vere volueris rem accipere, invito

domino: ideoque a quocumque abstuleris, tu semper teneris ad restitutionem, nisi tibi fiat remissio a domino rei. Si vero agatur de simplici damnificatione, ubi unice attenditur persona, cui damnum fieri vult, non res, cum nihil in simplici damnificatione recipiat damnificator, utrum iste sit obligandus ad restitutionem, disputant. Esset, si quis notu quærens inimicum suum ad necandum, et putans eum esse, occideret; ex errore tamen invincibili occidit amicum.

Non pauci cum Filliuccio, Lugo, Sporer, Tamburini, Alphonso nostro et aliis doctis junioribus negant, ipsum teneri ad restitutionem; nam ille voluit quidem hominem occidere, sed nonnisi hominem *talem*: unde exercita actio est tantum materialiter mala: ad inducendam enim obligationem resarciendi damnum, requiritur, ut et damnum et mala actio sit circa idem. Sane si ille absolute intendit lædere solum inimicum et amicum voluntarie excludit, de facto neminem culpabiliter lædit: non *inimicum*; quia iste non læditur; non *amicum*; quia illius respectu talis actio est omnino involuntaria, cum illi potius benefacere velit: est sane valde urgens ratio. (Ipse tamen adhuc incurreret excommunicacionem si tam percussus, quam percutiendus esset clericus, ut tenet sententia absolute probabilior atque communissima: quia excommunicatio incurritur non ob personæ, sed ob status læsionem, qui status in eo casu jam voluntarie læditur, licet in persona erretur: et multo magis incurritur irregularitas). — Verum alii multi cum Alasia, Antoine et Bonacina acriter tuentur contrarium: quia error in persona non tollit rationem injuriæ; quæstio enim non est de nomine, sed de re: hic sane voluit hominem occidere, et hominem occidit, vel saltem humanitatem læsit. Adde: in materia justitiæ sicut in materia contractuum, non attenditur quid agens facere voluisset; sed quid reipsa facere voluit: atque reipsa in casu proposito personæ præsentis nocere voluit.

Quisque poterit abundare in sensu suo, neutram vero spernere sententiam; cum utraque et ratione et auctoritate præstet. Quid ergo pro praxi (quærit Frassinetti, qui tamen secundam sententiam mordicus tenet), deberetne confessarius absolutionem denegare pœnitenti, qui in hoc casu (satis raro) vellet sequi sententiam Liguori et Lugonis? hæc extrinsece est notabiliter probabilis ob tantorum virorum auctoritatem, etsi nobis probabilitatem intrinsece non præferat. Quia tamen confessarius non potest esse iudex opinionum inter Theologos, ideo ipse deberet, illum absolvere, qui tuto credit se posse sequi illam Liguori doctrinam: potuit salvus fieri Lugo, certe salutem consecutus est s. Alphonsus eam docendo; ergo et quilibet eam in praxim deducendo. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 628, 629. Passerini, *De occidente unum pro alio*.

(C) Pag. 459.

737. Tributorum divisio: Tributum aliud est *reale*, quod imponitur immobilibus eorumque fructibus; aliud *personale* quod imponitur tantum ratione personæ, et dicitur etiam *capitatio* vel *census*; aliud *mixtum* si pro mobilibus et personis sit solvendum. Aliud *ordinarium* quotannis præstandum; *extraordinarium*, quod imponitur ingruente extraordinaria necessitate, ut tempore belli. Aliud est *pedagium*, *guidagium*, *portorium* quod solvitur pro viarum et locorum conservatione a transeuntibus. Sed maxime distingui solent tributa *directa* et *indirecta*. Ad tributa directa revocantur quæ solvantur ratione propriæ professionis, merca-

turæ, artis, industriæ, divitiæ mobilis; item quod solvitur pro molitura; vel extraordinarie ratione belli; quodtribuendum est pro fenestris ac portis domus, juxta earum numerum; pro familia ejusque membris, ac foco (*fuocatico*). Ad indirecta vero pertinent quod tribui debet pro jure successionis, pro usu chartæ obsignatæ (*carta bollata*), pro descriptione contractuum, pro insinuatione; pro domesticis; item pro animalibus, curribus, equis, vel titulis honorificis, pro vestimentis familiaribus (*livree*); pro annonarum consummatione; ob manusmortuas, pro quota concursus et similibus. Item pro novis inventis, thesauro vel fodinis; pro signando auro et argento; ob lites, sortes, pensiones in gubernio fundatos; item pedagium, etc.

738. Tributorum moderamen: docet Lugo non posse principem ut regnum sibi conservet propter expensas belli, tam subditos gravare, ut eos in magnam paupertatem conjiciat; non enim regnum est propter reges, sed viceversa; nisi bene excipit, alter princeps qui regnum invadit, sit iniquus, infidelis, hæreticus, ita ut sub ejus regimine gravissima timenda sint damna maxime quoad Religionem. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 615.

Si vero nulla adsit præsumptio de injustitia tributi, videtur illud esse solvendum in conscientia; possidet enim jus principis. Si adsit grave dubium ac suspicio de ejus injustitia, aut cessatione causæ legitimæ, alii cum Cabassutio dicunt adhuc totum solvendum, quia lex tributi utpote a legitima potestate semper præsumi debet justa. Alii volunt cum Billuart illud solvendum pro rata dubii; quia debitum dubium non est neque certum, neque nullum, sed quid medium. Verum alii communissime cum Cajetano, Laymano, Lessio, Lugo tuentur nihil tribuendum; cum enim non omnia tributa in tanta eorum multitudine, necessarias conditiones præseferant, et cum jam plura solvantur, ideo in dubio de alicujus tributi injustitia, contra illud potius argumentandum. Quidquid sit, concludimus cum doctissimo Sylvio, cui consentit Billuart: si quis fraudet de illis quantum bona fide existimat se plus æquo gravari, neque peccat neque tenetur restituere.

An autem peccent exigentes publica tributa in dubio, an sint justa, alii affirmant cum Molina, nisi ipsi sint subditi et a principe compulsi. Sed alii generatim negant cum Lugo, si exigant judicando regem esse prudentem; et sentit Lugo non peccare exactorem, si ei de injustitia non constet certo; potest enim præsumere pro justitia, præsertim in tanta opinionum varietate. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 617.

739. Pauperes quoad tributa: Qui docent in conscientia tributa solvenda esse, excipere ordinarie solent: — 1) Res, quas quis emit et defert de loco ad locum ad *usum suum personalem*; quod alii extendunt quoque ad res necessarias pro victu ac vestitu propriæ familiæ, modo tamen nulla fiat negotiatio: unde si non adsit lex particularis et expressa, nihil pro iis rebus solvendum in conscientia. — 2) *Pauperes* si secus se et suos alere non valerent: et videtur posse ipse minister alicui valde pauperi remittere tributa ex rationabili principis voluntate. Et revera ipsa civili lege taxa tributorum de reipublicæ indulgentia solet minui, si communitati vel privato alicui grave damnum casu contingat, ut in incendio, in grandine, in extraordinaria alluvione. Ceterum ex lege civili æqualiter omnes urgentur ad tributorum solutionem; neque fit distinctio inter pauperes et divites, inter ementes ad negotiandum vel ad usum personalem.

740. Gabellarum fraudatores. Quæres: *an peccent et teneantur restituere qui ad negotiandum adspoliunt et vendunt merces prohibitas,*

ut est tabacum exterum; vel vendunt res, quas aliqui tantum ex privilegio vendere possunt, ut sal; vel vendunt quod ut aliqui soli vendere valeant, tributum arario solvunt, ut est vinum quod minutim venditur a caupone?

R. Qui tenent leges tributorum esse pure pœnales, nihil mali in hisce fraudatoribus agnoscunt. Non ita tamen alterius sententiæ patroni. Porro quod attinet ad merces *primi generis*, eas fraudantes per se loquendo liberant non quidem a peccato, cum legi sit obtemperandum: bene vero a restitutione; quia nec principis nec privati jus strictum violant. Excipe nisi expresse prohibeatur (quod non raro contingit), ut merces regui facilius vendantur. — Quoad merces *secundi generis*, obligant fraudantes ad restituendum privilegiatis lucrum, quod probabiliter fecissent; cum jus legitime ipsis concessum violent. — Tandem quoad *ultimas*, iterum fraudantes de culpa et restitutione teneri docent; sed cuinam restituendum? alii dicunt principi, quia contra ipsum fraus admittitur: quod adhuc valere dicunt, etsi princeps gabellas locaverit; quia ob dictas fraudes prœvisas, illas minoris locare adigitur. Sunt tamen recentiores pii ac docti, observat Bouvier, qui docent restitutionem potius fieri debere subditis fidelibus; quia princeps fraudes prœvidens istos cogitur tributis gravare, ut sibi compensentur. At eum sit impossibile, ut singulis subditis restitutio fiat, ideo merito concludunt eam pauperibus faciendam.

An emens merces a gabellarum fraudatore peccet, et teneatur in defectu fraudatoris ad tributi fraudati solutionem?

R. Negative in eorum sententia, qui legem tributorum mere pœnalem docent. In aliorum vero sententia, distinguendum: aut iste emptor cooperatur positive ad tributi fraudationem: v. g., suadendo, juvando, merces secreto deportando, tunc quia venditori positive cooperatur ad damnum reipublicæ, venditore non restituente, ipse secundo loco ad restitutionem obligatur. Aut talis emptor positive non cooperatur ad fraudationem; sed simpliciter emit, etsi probe sciat venditorem non soluturum gabellas, etiamsi ideo is merces occulte in domum tuam importet, per se loquendo non peccas contra justitiam, neque ad restitutionem obligaris in defectu venditoris; quia tantum materialiter cooperaris ad fraudem alterius. Nam stante tua emptione venditori adhuc liberum est solvere gabellas; neque tibi ex justitia incumbit venditorem cogere vel mōnere ad solvendum; aut non solventis fraudem aperire aut magistratui deferre. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 617.

741. Vectores mercis fraudatæ; De tributis fusius Lugo et Duardus: primus adstruit obligationem restituendi fraudata. Eam negat secundus; hujus tamen secundæ sententiæ patroni ultro concedunt ad vectores mercium quod spectat, eos officium periculis plenum exercere, ideo pro viribus esse deterrendos: cum homines hujusmodi latronum potius, quam mercatorum more vivant, et lucri cupiditate incurrant periculum fortunarum ac familiæ. At pro praxi dicunt non esse damnandos vectores: — 1) si sint in bona fide; — 2) si damnum segetibus non inferant excurrando; — 3) si præpositos pecunia non corrumpant, secus peccarent saltem peccato cooperationis; — 4) si non sint parati resistere potestati vectigalia exigenti; si enim resisterent, peccarent contra obedientiam legitimæ potestati resistendo, et contra justitiam ratione violentiæ contra illos quibus vim inferunt, quibus proinde tenentur damna compensare, si quæ ipsis obveniunt.

742. CASUS: *Gerbini vendit Giberto prædium libellis 30 millibus; sed ut imminuant tributum gravissimum a gubernio impositum, conveniunt de pretio 20,000 tantum in actu publico inserendo. Notarius qui astutiam novit, illam suadet et laudat. Quid?*

R. Alii dicunt contrahentes peccare contra justitiam et de restitutione erga gubernium teneri; quia semper fraus et mendacium est celare verum pretium. Alii negant hanc adesse obligationem; quia lex non videtur aliud intendere nisi firmare contractum publicum; taxa vero est quid superadditum, non obligans in conscientia ante sententiam; cum hæc taxa non videatur venire nomine tributorum proprie dictorum. Notarius autem si id solum sciat, certo ad nihil tenetur, cum non sit officialiter constitutus nisi ad actus publicos conficiendos; declaratio autem pretii majoris vel minoris per se ad actus valorem nihil confert. Imo neque tenetur, etsi fraudem suadeat, quia licet homo publicus, non tamen est tributum præpositus; ergo non tenetur ex officio curare, ut fiat solutio exacte.

(D) Pag. 466.

743. Mandatarii damnum: Si mandatarius suscepit mandati executionem voluntarie (et maxime si ob mercedem promissam), mandans non tenetur reparare damna, si quæ mandatarius mandato obtemperans passus est, quia tunc pericula omnia ipse in se suscepisse existimatur. Si vero illam coactus vi vel metu gravi suscepit, ut evenit in inferioribus et in subditis, non tenetur quidem mandans de damnis eventualibus (uti si servus qui mandatur, in via fulmine percussus vel equo delapsus intreat), cum hæc non potuerint esse in prævisione; tenetur tamen de aliis damnis communibus et ordinariis, quæ facile prævideri possunt. Casus esset si dominus famulo mandet, ut vites sui vicini recidat; at in facinore deprehensus servus ad muletam et triremes damnetur; nam ille mandatarius ratione subditiæ efficaciter cogi censetur a suo superiore.

An autem mandans teneatur de damnis quæ mandatarius ex errore inculpabili alteri intulit: ut si quis mandatum a Titio acceperit occidendi Paulum, sed ex errore invincibili occidat Petrum? Sunt qui affirmant; quia mandans mandavit hominem occidere, et mandatarius revera hominem occidit. Verum alii negant probabilius cum Lyonet, Vogler, etc.; nam respectu occisionis Petri non potest dici, quod Titius fuerit mandans, cum mors Petri accidat omnino per errorem mandatarii, non propter mandatum; mandatum occasio est, non causa. Neque mandans irregularitatem incurrit, ut declaravit S. Concilii Congregatio. Liguori, Opus Mor., l. III, n. 628.

744. An (quæres) consulens scienter malum alteri inferendum teneatur etiam de damnis, quæ passus est executor pravi consilii?

R. Negative; quia consulens ipsi nullum intulit injuriam, cum scienti et volenti nulla fiat; et in hoc differt a mandante, quod mandans censetur vim aliquam inferre executori, non vero consulens. Excipe si consulens adeo executorem circumvenierit fraudibus vel sophismatibus, ut hic ad consilii iniquitatem non ita adverterit. *Gury.*

(E) Pag. 470.

745. Damnum ab aliis illatum: Ut quis teneatur in conscientia ad restitutionem ante sententiam de damno ab aliis illato, culpa theologica supponi debet: secus damnum secutum censetur pure fortuitum. Unde Augustinus (Ep. XLVII): *Neque enim reus est christianus, si bos ejus aliquem feriendo, vel equus calcem jaciendo, aliquem occidat;*

ut ideo non debent christiani boves habere cornua, aut equus ungulas, aut dentes canis?

CASUS: Titirus paterfamilias modo ex gravi negligentia seu videns et tacens, modo ex aliqua incuria, non impedivit damna vicinis a filiis, uxore, famulis illata, quamvis ea impedire facile potuisset. Requiringibus autem damnorum reparatianem frigide respondet: *se nemini nocuisse*. Quid?

R. Paterfamilias damna subditorum reparare debet ex justitia, si graviter culpabili silentio animum vel audaciam eis addiderit, quia tunc fit cooperator positivus. Non tenetur vero ante iudicis sententiam, si a theologia culpa immunis, v. g., si ante factum ignoraverit hæc damna facienda esse. Imo probabilius etiam excusandus in foro interno, v. g., si filii, uxor, famuli in damnificando putarunt eum esse inscium, licet silentio graviter peccaverit, illos non impediendo. Ratio; qualitas *patris, mariti, domini* per se non sufficit, ut quis constituatur quasi sponsor de damnis subditorum, nisi ex speciali officio publico ea impedire debeat, vel nisi subditi ipsum videant suo silentio damnificationem probare. Idem dicendum de magistro erga discipulos, et de omni superiore non publice constituto ad damna inferiorum propulsanda. Attamen lex civilis in istos animadvertit, art. 1150, et merito ad eos vigilantiores reddendos. Unde patet responsio ad casum. *Gury*.

(F) Pag. 474.

Ut ordo et modus restitutionis plenius dignoscatur, videndum quid ex civili lege competat creditoribus sive privilegiatis sive hypothecariis; et quid constitutum sit quoad morosos debitores.

746. Privilegia: Ex civili Codice. « I beni del debitore sono la garanzia comune dei suoi creditori, e questi vi hanno tutti un eguale diritto quando fra essi non vi sono cause legittime di prelazione (art. 1949). Le cause legittime di prelazione sono i privilegi e le ipoteche (art. 1955). Se le cose soggette a privilegio od ipoteca sono perite o deteriorate, le somme dovute dagli assicuratori per indennità della perdita o del deterioramento sono vincolate al pagamento dei crediti privilegiati od ipotecari secondo il loro grado, eccetto che le medesime vengano impiegate a riparare la perdita o il deterioramento. — Gli assicuratori sono però liberati, qualora paghino dopo trenta giorni dalla perdita o dal deterioramento, senza che siasi fatta opposizione. — Sono altresì vincolate al pagamento dei detti crediti le somme dovute per causa di spropriazione forzata per pubblica utilità o di servitù imposta dalla legge.

Il privilegio è un diritto di prelazione che la legge accorda in riguardo alla causa del credito (1952). Il credito privilegiato è preferito a tutti gli altri crediti anche ipotecari. — Fra più crediti privilegiati la prelazione viene dalla legge determinata secondo la qualità del privilegio (1953). I crediti egualmente privilegiati concorrono fra loro in proporzione del loro importare (1954).

Dei privilegi sopra i mobili. I privilegi sopra i mobili sono generali o speciali. — I primi comprendono tutti i beni mobili del debitore: i secondi colpiscono determinati mobili (1955).

Dei privilegi generali sui mobili. Hanno privilegio sulla generalità dei mobili nell'ordine seguente i crediti riguardanti: — 1. Le spese di giustizia fatte per atti conservativi o di esecuzione sui mobili nell'interesse comune dei creditori; — 2. Le spese funebri necessarie secondo gli usi; — 3. Le spese d'infermità fatte negli ultimi sei mesi della vita

del debitore; — 4. Le somministrazioni di alimenti fatte al debitore per lui e per la sua famiglia negli ultimi sei mesi, ed i salari delle persone di servizio per egual tempo (*art.* 1956).

Hanno pure privilegio sulla generalità dei mobili del debitore i crediti dello Stato per ogni tributo diretto dell'anno in corso e dell'antecedente, comprese le sovrimposte comunali e provinciali. — Tale privilegio non si estende al tributo fondiario (1957).

Dei privilegi sopra determinati mobili. Hanno privilegio speciale: — 1. I crediti dello Stato per i diritti di dogana e di registro, e per ogni altro dazio o tributo indiretto sopra i mobili che ne furono l'oggetto; — 2. I crediti dei canoni sopra i frutti del fondo enfiteutico raccolti nell'anno, e sopra le derrate che si trovano nelle abitazioni e fabbriche annesse al fondo e provegnenti dal medesimo. — Questo privilegio ha luogo pel credito dell'anno in corso e dell'antecedente; — 3) I crediti delle pigioni e dei fitti degli immobili, sopra i frutti raccolti nell'anno, sopra le derrate che si trovano nelle abitazioni e fabbriche annesse ai fondi rustici e provegnenti dai fondi medesimi, e sopra tutto ciò che serve a coltivare il fondo affittato, od a fornire il fondo medesimo, o la casa appigionata. — Questo privilegio ha luogo pel credito dell'anno in corso, dell'antecedente e delle scadenze successive portate dai contratti di locazione, se questa ha data certa, e solo pel credito dell'annata in corso e della susseguente, se non è certa la data della locazione. In ambidue i casi gli altri creditori hanno il diritto di sottrarre nelle ragioni del conduttore, di sublocare durante il tempo pel quale il locatore esercita il suo privilegio, quantunque ciò fosse vietato nel contratto di locazione, e di esigere le pigioni e i fitti, pagando al locatore tutto ciò che gli fosse dovuto con privilegio, e cautelandolo inoltre pel credito non ancora scaduto.

Lo stesso privilegio ha luogo a favore del locatore pei danni recati agli edifizii e fondi locati, per le riparazioni che sono a carico del conduttore, la restituzione delle scorte e tutto ciò che concerne l'esecuzione del contratto.

Il privilegio sopra attribuito al locatore sui mobili di cui è fornita la casa od il fondo locato, comprende non solo quelli di proprietà dell'inquilino od affittuario e del subinquilino o subaffittuario, ma anche quelli che fossero di proprietà altrui, finchè si trovano nella casa o nel fondo locato, salvo che si tratti di cose derubate o smarrite, ovvero sia provato che il locatore, al tempo dell'introduzione, sapeva che le cose introdotte spettavano ad altri. — Il privilegio sopra i frutti ha luogo anche quando essi appartengono al subaffittuario. — Il privilegio sopra le cose che servono a fornire l'immobile locato ed alla sua coltivazione, se esse appartengono al subaffittuario, ha luogo per ciò che questi deve, senza tener conto delle anticipazioni. — Il locatore può sequestrare i mobili su cui cade il privilegio, qualora dalla casa o dal fondo locato siano stati trasportati altrove senza il suo assenso, e conserva sopra essi il privilegio, purchè ne abbia promossa l'azione nel termine di quaranta giorni dal trasporto, se si tratta dei mobili di cui era fornito il fondo rustico, o nel termine di giorni quindici, se si tratta dei mobili di cui era fornita la casa, salvi però i diritti acquistati dai terzi dopo il trasporto; — 4. I crediti dipendenti dal contratto di masseria, mezzadria o colonia parziaria, tanto in favore dei locatori quanto dei coloni, sulla parte rispettiva dei frutti, e sui mobili di cui sono forniti il fondo e la casa concessi a masseria; — 5. Le somme dovute per le sementi ed i lavori di coltivazione e raccolta dell'annata

sui frutti della raccolta; — 6. Il credito della persona a cui favore fu costituito il pegno, sopra i mobili di cui il creditore è in possesso; — 7. Le spese fatte per la conservazione o pel miglioramento di mobili, sopra gli stessi mobili conservati o migliorati, sempre che si trovino ancora presso coloro che fecero le dette spese; — 8. Le somministrazioni e le mercedi dell'albergatore, sopra gli effetti del viandante che sono stati portati e sono tuttora nel suo albergo; — 9. Le spese di trasporto, di dogana e di dazio, sopra gli effetti trasportati che rimangono ancora presso colui che li trasportò, o che sono stati da lui consegnati, semprechè in quest'ultimo caso gli effetti si trovino ancora presso il consegnatario, e l'azione venga promossa entro tre giorni dalla consegna; — 10. I crediti di indennità per abusi o prevaricazioni commesse dagli ufficiali pubblici nell'esercizio delle loro funzioni, sui valori dati per malleveria e sugli interessi che ne fossero dovuti; — 11. Le somme dovute dai contabili dello Stato, dei comuni o di altri corpi morali per fatti dipendenti dalle loro funzioni, sui valori dati per malleveria e relativi interessi (art. 1958).

Dell'ordine dei privilegi sopra i mobili.

Il privilegio per le spese di giustizia indicato nel numero 1 dell'articolo 1956 è preferito a tutti i privilegi speciali accennati nell'art. 1958. — Gli altri privilegi generali indicati nel detto articolo 1956 sono parimente preferiti al privilegio generale indicato nell'articolo 1957, ed insieme con quest'ultimo sono preferiti ai privilegi speciali indicati nei numeri 2, 3 e 4 dell'articolo 1958, ma sono posposti ai rimanenti privilegi in esso articolo indicati (art. 1959.)

Se occorrono crediti aventi speciale privilegio sopra lo stesso o gli stessi mobili, la prelazione si esercita nell'ordine seguente: — Il credito dello Stato è preferito ad ogni altro credito sopra i mobili che furono oggetto dei tributi indicati nel numero 1 dell'articolo 1958.

Sopra i frutti dei fondi concessi in enfiteusi, affittati o dati a colonia, sono preferiti ai crediti del locatore e del colono i crediti: — 1. Per la raccolta; — 2. Per la coltivazione; — 3. per le sementi; — 4. Per i canoni indicati nel numero 2 dell'articolo 1958.

Sopra i mobili di cui è fornita la casa o il fondo, è preferito ai crediti del locatore e del colono il credito indicato nel numero 7 dell'art. 1958. — Ai crediti indicati nel numero 9 dell'articolo 1958 sono preferiti i crediti indicati nel numero 8 dello stesso articolo (art. 1961).

Dei privilegi sopra gli immobili. Il credito per le spese del giudizio di spropriazione degli immobili e di quello di graduazione, fatte nell'interesse comune dei creditori, è privilegiato sopra gli immobili spropriati, ed è preferito a qualunque altro credito (1961).

Sono parimente privilegiati i crediti dello Stato pel tributo fondiario dell'anno in corso e dell'antecedente, comprese le sovr'imposte comunali e provinciali, sopra gli immobili tutti del contribuente situati nel territorio del comune in cui il tributo si riscuote, e sopra i frutti, i fitti e le pigioni degli stessi immobili, senza pregiudizio dei mezzi speciali d'esecuzione autorizzati dalla legge. — Hanno pure privilegio i crediti dello Stato per i diritti di registro e per ogni altro tributo indiretto sopra gli immobili che ne furono l'oggetto. Tale privilegio non può pregiudicare ai diritti reali di ogni genere acquistati sul fondo dai terzi, prima del trasferimento soggetto alla tassa, e non può neppure farsi valere contro i terzi possessori dell'immobile per supplemento di tassa. — Lo stesso privilegio inoltre, per quanto riguarda le tasse di successione, non ha effetto a danno dei creditori ipotecari del defunto che

hanno iscritto la loro ipoteca nei tre mesi dalla morte di lui, e nemmeno a danno dei creditori che hanno esercitato il diritto di separazione del patrimonio del defunto da quello dell'erede (art. 1962).

I crediti indicati nell'articolo 1956 saranno collocati sussidiariamente sul prezzo degli immobili del debitore con preferenza ai crediti chirografari (art. 1953).

747. Ipotecarij: « L'ipoteca è un diritto reale costituito sopra beni del debitore o di un terzo a vantaggio di un creditore, per assicurare sopra i medesimi il soddisfacimento di un'obbligazione. — Essa è indivisibile, e sussiste per intero sopra tutti i beni vincolati, sopra ciascuno di essi e sopra ogni loro parte. — Essa è inerente ai beni, e li segue presso qualunque possessore (art. 1965). »

L'ipoteca è legale, giudiziale o convenzionale (art. 1968).

Hanno ipoteca *legale*: — 1 Il venditore od altro alienante, sopra gli immobili alienati, per l'adempimento degli obblighi derivanti dall'atto di alienazione; — 2 I coeredi, i soci ed altri condividenti, sopra gli immobili caduti nell'eredità, società o comunione, per il pagamento dei rifacimenti e conguagli; — 3 Il minore e l'interdetto, sui beni del tutore a norma degli articoli 292 e 293; — La moglie, sui beni del marito per la dote e per i lucri dotali. Questa ipoteca, se non è stata limitata a beni determinati nel contratto di matrimonio, ha luogo su tutti quelli che il marito possiede al momento in cui la dote è costituita, ancorchè il pagamento di essa non avesse luogo che posteriormente. — Riguardo alle somme dotali provenienti da successione donazione, l'ipoteca non ha luogo che dal giorno dell'apertura della successione, o da quello in cui la donazione ha avuto il suo effetto, sui beni posseduti dal marito in detto giorno; — 5 Lo Stato sopra i beni dei condannati per la riscossione delle spese di giustizia in materia criminale-correzionale e di polizia, compresi in essi i diritti dovuti ai funzionari ed agli uffiziali giudiziari. Quest'ipoteca può essere iscritta prima della condanna in seguito al mandato di cattura e giova anche alle parti civili pel risarcimento dei danni aggiudicati nella sentenza di condanna.

Alle spese di giustizia ed al risarcimento dei danni sono preferite quelle della difesa (art. 1969).

Ipoteca giudiziale: Ogni sentenza portante condanna al pagamento di una somma, alla consegna di cose mobili, o all'adempimento di un'altra obbligazione la quale possa risolversi nel risarcimento dei danni produce ipoteca sui beni del debitore a favore di chi l'ha ottenuta (1970).

Le sentenze di condanna non producono l'ipoteca giudiziale sui beni di un'eredità giacente od accettata con beneficio d'inventario (1971). Le sentenze degli arbitri non producono ipoteca, se non dal giorno in cui sono rese esecutive con provvedimento dell'autorità giudiziaria competente (1972). Le sentenze pronunziate dalle autorità giudiziarie straniere non producono ipoteca sui beni situati nel regno, se non quando ne sia stata ordinata l'esecuzione dalle autorità giudiziarie del regno; salvo le disposizioni contrarie delle convenzioni internazionali (art. 1973).

Ipoteca convenzionale. I beni delle persone incapaci di alienare, e quelli degli assenti non possono essere ipotecati, fuorchè per le cause e nelle forme stabilite dalla legge (art. 1975).

L'ipoteca convenzionale deve costituirsi per atto pubblico o per scrittura privata (1978). Nell'atto costitutivo dell'ipoteca l'immobile da sottoporvisi deve essere specificatamente designato colla indicazione della

sua natura, del comune in cui si trova, del numero del catasto o delle mappe censuarie dove esistono, e di tre almeno dei suoi confini (1979).

Qualora i beni sottoposti all'ipoteca perissero, o si deteriorassero in modo che fossero divenuti insufficienti alla sicurezza del creditore, questi ha diritto ad un supplemento d'ipoteca e in mancanza al pagamento del suo credito (1980).

L'ipoteca produce effetto e prende grado dal momento della sua iscrizione, ancorchè si tratti di un contratto di prestito in cui lo sborso del danaro si effettui posteriormente (2007).

Il numero d'ordine delle iscrizioni ne determina il grado. Nullameno se più persone presentano contemporaneamente la nota per ottenere iscrizione contro la stessa persona o sugli stessi immobili, le medesime sono iscritte sotto lo stesso numero, facendone menzione nella ricevuta spedita dal conservatore a ciascuno dei richiedenti. (art. 2008). Le ipoteche iscritte allo stesso numero e sugli stessi immobili concorrono tra loro senza distinzione di grado (2009).

Il creditore avente ipoteca sopra uno o più immobili, qualora si trovi perdente per essersi sul prezzo dei medesimi soddisfatto un creditore anteriore, la cui ipoteca si estendeva ad altri beni, s'intende surrogato nell'ipoteca che apparteneva al creditore soddisfatto, e può far eseguire la relativa annotazione, come è stabilito nell'articolo 1994, all'effetto di esercitare l'azione ipotecaria sopra gli stessi beni e di essere preferito ai creditori posteriori alla propria iscrizione. Lo stesso diritto spetta ai creditori perdenti in seguito alla detta surrogazione. Questa disposizione si applica anche ai creditori perdenti per causa del privilegio stabilito dall'articolo 1962 (art. 2011).

Se il terzo possessore non rilascia l'immobile nè paga i crediti, qualunque creditore munito di efficace ipoteca può far vendere l'immobile. La vendita però non avrà luogo, se non sono trascorsi trenta giorni dopo il precetto fatto al debitore di pagare, e dopo che tale precetto fu notificato al terzo possessore coll'intimazione di pagare o rilasciare l'immobile (2014). » *Cetera quoad hypothecas vid. supra in textu.*

748. Spropriazione forzata: » Il creditore per conseguire il pagamento di ciò che gli è dovuto, può far subastare l'immobile che si trova in proprietà del suo debitore, e quando sia ipotecato a garanzia del suo credito, può anche farlo subastare dopo che è passato in proprietà altrui (2076). La subastazione non può esser fatta, per la parte indivisa di un immobile ad istanza di chi non è creditore di tutti i comproprietari, prima della divisione (2077). Il creditore per procedere all'esecuzione sopra gli immobili non è tenuto ad escutere prima i beni mobili del suo debitore (2078).

Gli atti di esecuzione sopra i beni dotali debbono farsi in contraddittorio del marito e della moglie (2079). Il creditore, senza il consenso del debitore, non può far subastare gli immobili che non sono ipotecati a suo favore, se non quando i beni ipotecati pel suo credito sono insufficienti (2080). Non può procedersi all'esecuzione sopra gli immobili, che in forza di titolo esecutivo per un debito certo e liquido. — La vendita all'incanto non può aver luogo, se il debito, di qualunque natura esso sia, non è stato prima determinato in una somma di danaro (2081). Il cessionario di un credito non può istare per l'esecuzione, se non dopo di aver notificata la cessione al debitore (2082). La spropriazione, benchè fatta per una somma maggiore del credito, è valida, salvo il diritto al rimborso dell'eccedente (2083).

Ad ogni domanda per ispropriazione di immobili deve precedere il precetto di pagare fatto a richiesta del creditore nei modi stabiliti dalle leggi di procedura civile. — Il precetto deve contenere l'indicazione dei beni sui quali si vuole agire in ispropriazione, colle indicazioni volute dall'articolo 1979 (art. 2084). Il precetto sarà trascritto in ciascun ufficio della ipoteche del luogo in cui sono situati i beni da subastarsi. — Dalla data della trascrizione i frutti dei beni indicati nel precetto sono distribuiti unitamente al prezzo degli stessi beni; il debitore non può alienare i beni medesimi nè i frutti, e ne rimane in possesso come sequestratario giudiziale, eccettochè sull'istanza di uno o più creditori il tribunale reputasse opportuno di nominare un altro sequestratario.

Il tribunale può autorizzare il sequestratario ad affittare i beni per quel tempo e a quelle condizioni che saranno da esso stabilite, sentiti il debitore, se fu nominato un altro sequestratario, e in ogni caso i creditori istanti.

Se l'istanza di spropriazione è stata abbandonata per lo spazio di un anno, cessano gli effetti accennati nel primo capoverso di questo articolo (2085). Sono altresì distribuiti unitamente al prezzo degli immobili, i frutti e gli interessi dovuti dal terzo possessore in conformità dell'articolo 2021 (2086). Il creditore avente ipoteca su vari immobili, dopo che gli venne fatta la notificazione accennata nell'art. 2043 se si tratta del giudizio di purgazione, e dopo la notificazione del bando venale in caso di spropriazione forzata, non può sotto pena dei danni rinunziare alla sua ipoteca sopra uno di quegli immobili, nè astenersi volontariamente dal proporre la sua istanza nel giudizio di graduazione, all'intento di favorire un creditore a detrimento di altro creditore anteriormente iscritto (2057). Se un creditore non avente ipoteca domanda la subastazione di beni non compresi in una sola coltivazione, il cui valore è evidentemente superiore a quello necessario pel soddisfacimento del suo credito e dei crediti ipotecari iscritti sui medesimi beni, il tribunale sull'istanza del debitore può limitare la subastazione a quelli che riconosce sufficienti (2088).

Seguita la vendita all'incanto, il cancelliere del tribunale è tenuto entro dieci giorni di far iscrivere a spese del compratore l'ipoteca legale risultante dal detto atto sopra i beni venduti, a favore della massa dei creditori e del debitore, sotto pena di una multa estendibile a lire mille e del risarcimento dei danni (art. 2089). »

749. Graduazione, distribuzione ai creditori: » Coll'apertura del giudizio di graduazione si fa luogo al riscatto dei censi e delle rendite perpetue, ed i crediti con mora diventano esigibili; ove però tali crediti non producano interessi, la somma collocata sarà depositata nella cassa dei depositi giudiziali, e gli interessi saranno pagati a chi di ragione. — Per le rendite o prestazioni vitalizie sarà collocata una somma i cui interessi corrispondono alle stesse rendite o prestazioni, eccetto che i creditori posteriori eleggano di cautelarne efficacemente il pagamento in altro modo. Questa somma è reversibile ai creditori dopo estinto il vitalizio (art. 2090).

La collocazione dei crediti eventuali e condizionali non impedisce il pagamento dei creditori posteriori, sempre che questi diano cauzione di restituire all'occorrenza le somme esatte (2091). Allorchè dopo la collocazione dei crediti privilegiati e degli ipotecari sopravanza una parte di prezzo, questa sarà distribuita per contributo, salva la preferenza stabilita dall'art. 1963, fra gli altri creditori comparsi, e in mancanza pagata al debitore. — Trattandosi però di un terzo possessore spropriato,

il sopravanzo sarà a lui pagato, e gli verrà imputato nelle ragioni di regresso verso il suo autore (2092).

750. Arresto: » L'arresto personale non può essere ordinato che sull'istanza della parte interessata, nei casi e nelle forme determinate dalla legge. Ogni stipulazione in contrario è nulla (2093). L'arresto personale sarà ordinato: — 1 Contro il debitore per l'adempimento di obbligazioni che derivano da violenza, da dolo o da spoglio, ancorchè il fatto non costituisca un reato; — 2 Contro colui che ha volontariamente contravvenuto ad inibizioni giudiziali, per l'adempimento delle obbligazioni assunte col fatto della trasgressione; — 3 Contro colui che nell'esercizio di pubbliche funzioni, o per giudiziale incarico ha in proprio potere documenti, carte, danari od altri oggetti, per il diniego dell'ordinata esibizione, consegna e costituzione dei medesimi (2094). L'arresto personale può anche essere ordinato dall'autorità giudiziaria, valutando le circostanze del caso, contro i contabili verso lo Stato, le provincie, i comuni, gli ospizi ed altri pubblici stabilimenti, come pure i loro agenti e preposti, per danaro ed oggetti di cui fossero dichiarati responsabili, ancorchè non siavi dolo (art. 2095). È vietato l'arresto per una somma principale minore di lire 500 (art. 2096). È pure vietato l'arresto: — 1 Contro i minori e le donne, salve le disposizioni del codice di commercio; — 2 Contro coloro che hanno compiuto l'età di anni sessantacinque; — 3 Contro gli eredi del debitore (2097).

L'arresto personale non si può pronunziare contro il debitore a profitto: 1 Del conjuge. 2 Degli ascendenti e dei discendenti, dei fratelli e delle sorelle, degli affini nello stesso grado, degli zii e nipoti (2098). L'arresto personale non può mai eseguirsi simultaneamente contro il marito e la moglie per lo stesso debito. — La moglie ne è esente quando il marito si è obbligato in solido con essa (2099). L'arresto personale non può essere ordinato per l'esecuzione delle sentenze pronunziate dagli arbitri, salvo le disposizioni del codice di commercio (2100).

L'arresto personale deve essere ordinato con la stessa sentenza che pronunzia la condanna (2101).

La durata dell'arresto non può essere minore di tre mesi, nè maggiore di due anni. L'autorità giudiziaria, nel fissarne la durata, deve tener conto delle circostanze del fatto e del valore dell'obbligazione (2102).

Il debitore che ha subito l'arresto personale, non può più essere arrestato o ritenuto per debiti contratti prima del suo arresto ed esigibili al tempo del suo rilascio, salvochè per tali debiti siavi luogo ad un arresto più lungo di quello che ha già sofferto, del quale però gli sarà tenuto conto nel computare la durata del nuovo arresto (2103). Il debitore può liberarsi dall'arresto personale pagando un quarto della somma dovuta con gli accessori, e dando pel resto una cautela che sia riconosciuta sufficiente, se prima dell'arresto, dall'autorità giudiziaria che ha pronunziata la sentenza; se dopo l'arresto, dal tribunale civile nella cui giurisdizione trovasi arrestato.

L'autorità giudiziaria accorderà al debitore la sospensione dell'arresto per quel termine che ravviserà necessario al pagamento del residuo debito. Decorso il detto termine, è in facoltà del creditore non soddisfatto di far procedere all'arresto del debitore per la compiuta esecuzione della condanna, e rimangono ferme le cautele dategli per la sospensione dell'arresto (art. 2104). »

(G) Pag. 482.

751. Quoad necessitatem, seu impotentiam moralem *debitoris*, notamus, hanc necessitatem aliam esse *communem*, et est status personæ, quæ difficulter et nonnisi cum magno labore vivit, vivit tamen; aliam esse *gravem*, et est status personæ, quæ ita ægre vivit, ut incurrat periculum in gravem incidendi morbum aut jacturam, nisi auxilium eidem præbeatur; aliam esse *extremam*, et est status personæ, quæ adeo hic et nunc indiget, ut sine prompto subsidio periculum incurrat amittendæ vitæ. Necessitas *communis* attendenda non est, alioquin de restitutione actum esset; cum ea sit ordinaria. Quod pertinet ad necessitatem *gravem* atque *extremam*, æquitatis postulat, ut earum habeatur ratio: sed cum hac generali advertentia, quod in pari causa melior esse debeat conditio proprietarii rei. Insuper notandum semper est a confessoribus, quod non raro ista impotentia fingitur. « Voi dite ad un uomo plebeo che si accusa di aver rubato, che restituisca; risponde che non può. Non crediate subito: fate inquisizione su questa impotenza; chiedetegli quanto guadagna coll'arte sua ogni giorno, quanto spende pel necessario suo sostentamento e della sua famiglia; se giuoca, se va alla taverna, e osservate anche il contesto della sua Confessione che forse si darà a conoscere ch'egli consuma in peccati quel guadagno che sarebbe bastevole per pagare i debiti o soprabbonderebbe alla restituzione. Colla medesima proporzione si pigli ad esaminare il negoziante, il gentiluomo, il ministro pubblico, ecc. » Ita *Istruzione pe' novelli confessori*, par. 1^a, n. 254.

« Oltre l'impotenza o la necessità in cui si trova il debitore, v'è un'altra causa che sospende l'obbligazione di restituire: essa deducesi da parte del creditore: Quando *res restituenda*, dice s. Tomaso (2, 2, q. 62, a. 5), *apparet esse graviter nociva ei cui restitutio facienda est vel alteri, non ei debet tunc restitui, quia restitutio ordinatur ad utilitatem ejus cui restituetur: omnia enim quæ possidentur, sub ratione utilis cadunt. Nec tamen debet ille qui detinet rem alienam sibi appropriare, sed vel rem servare ut congruo tempore restituat, vel etiam aliis tradere tutius conservandam*. Per questo principio, non è permesso di restituire nel caso di cui si tratta, eccettochè non si possa differire la restituzione senza gravissimi inconvenienti. Perciò non si dee restituire una spada alla persona che vuol servirsene per trucidare il suo nemico. Ma si peccerebbe contro la giustizia, restituendola senz'esservi costretto? secondo la maggior parte de' Dottori si peccerebbe contro la giustizia; tale è pure il sentimento di s. Alfonso Liguori (l. III, n. 697): *ratio quia proximus habet jus ne tradas aliquid alteri in ejus perniciem*. Nulladimeno l'opinione contraria ci sembra sufficientemente probabile, sia perchè il detentore d'una spada che non gli appartiene, fa una cosa buona di sua natura, restituendola al padrone; sia perchè non è tenuto d'ufficio o per giustizia, d'impedire il delitto che questi vuol commettere, ecc. » Haetenus Gousset.

Casus: *Hesperus habens Elisam filiam nubilem quam impotens est dotare, furtive surripuit ab Heraclito mille libellas quibus potuit facile ipsam matrimonio copulare cum Genserico. Post aliquos annos a matrimonio, Gensericus cognoscit dotem sibi ab uxore delatam totam fuisse ablataam Heraclito per furta. Quid agendum?*

R. Si sponsus adhuc servat dotem discernibilem ab aliis pecuniis, illam restituere debet (nisi ea sit bona fide præscripta); nam quælibet res clamat ad dominum: et sponsus debet inter eos recenseri qui putando ducere divitem, duxerunt pauperem. Si vero fuit ab eo bona fide permixta cum suis bonis qualitate similibus et quantitate majoribus (quin separari valeat), ad nihil tenetur: quia ex jure communi dos censetur moraliter consumpta (*Glossa in l. lxxviii ff. de solut.*). Neque opponas: hunc teneri ad id in quo factus est ditior; cum enim dos ei data fuerit ad sustinenda onera matrimonii, nec exinde pro se ullum lucrum perceperit, ex ea, in nihilo ditior factus est. *Sporer, Croix*. Sunt tamen qui volunt quod sistendo in æquitatis jure debeat a sponsis curari aliquid restituendum: certo de furto semper teneretur Hesperus pater, quandiu potens; ditavit enim filiam de alienis. *Liguori, Op. Mor. l. iii, n. 612.*

752. Q. 1. *An retentor bonæ fidei rei alienæ, si ea in extrema necessitate usus est, adhuc teneatur de illa?*

R. Tenetur: — 1) Si cessante necessitate, res aliena adhuc subsistat in sua specie; quia illa semper clamat ad dominum: hinc alienus equus quo quis usus est ad declinandos fures, periculo superato, domino est restituendus. — 2) Si debitum sit personale, non reale; jus enim personale semper subsistit, persona subsistente. Hoc evenit quando dominium rei transfertur in accipientem, ut in mutuo: qui illud consumit, consumit rem propriam; at nemo consumendo rem propriam potest liberari ab onere restituendæ rei alienæ. — 3) Si ille, qui in extrema necessitate alienum consumpsit, non sit absolute pauper, nempe sit pauper in re, sed dives in spe, qui alibi bona possidet quibus pepercit; tunc non potest revera dñci constitutus in extremis.

In aliis vero casibus, an consumptor bonæ fidei rei alienæ teneatur in conscientia restituere quod consumpsit, si ad meliorem fortunam deveniat, alii affirmant: nam in extrema necessitate in tantum omnia bona sunt communia, in quantum sunt necessaria ad vitam servandam; atqui ad vitam servandam sufficiens est bonorum usus, quin transferatur illorum proprietas: et si non transfertur proprietas, bona semper reddenda sunt cum possunt reddi. Alii distinguunt: nempe non tenetur rem alienam reddere, si parvi sit momenti, quia præsumitur dominus illam absolute donasse uti elemosynam; secus si res sit maximi momenti, quia hæc non censetur data nisi quoad usum. Verum generatim Theologi cum d. Thoma, nulla facta distinctione, negant; qua enim ratione teneretur restituere? ad rem quærit Billuart. Non ratione rei acceptæ, cum amplius hæc non existat nec in se nec in æquivalenti; non ratione injustæ damnificationis, cum eam legitimo jure consumpsisset: non ratione contractus, cum hic non obliget, nisi re culpabiliter pereunte. Et sane cum in extrema necessitate omnia bona iterum fiant communia tum quoad usum tum quoad proprietatem, uti erant ab initio nondum bonorum divisione facta; ideo qui in ea necessitate constitutus accipit de alieno, accipit quod suum est, (*Angelicus, 2, 2, q. 66, a. 7*). Ex quo sequitur non peccare qui in extremis constitutus, præcluso scandalo, rem surripit clam, non petendo; cum ipse habeat eo casu absolutum jus ad rem illam accipiendam. Caveat tamen ne in foro externo habeatur ut fur; jus enim civile non ita facile credit extremæ necessitati. V. *Liguori, Op. Mor., l. iii, n. 520.*

Quæres: *Si pauper jus habet rem surripiendi in extremo positus, quid de divite qui illi nedum subveniat, imo prohibet a consecutione rei sue? Si dives pauperam impedit vi, ne bona sua accipiat, de restitutione te-*

netur; nam cum eo in casu habeat jus pauper rebus illis utendi, habet etiam jus, ne impediatur ab illis. Si vero tantum negligit dare, probabilius non tenetur de damnis; nam obligatio sua est tantum charitatis. Sicut enim quando omnia bona erant communia quisque quod vellet, poterat accipere, nemo tamen ex justitia tenebatur dare; ita et in casu nostro, ubi iterum bona communia evadunt. Ex quo deducitur, quod etsi pauper in veriori sententia etiam rem magni momenti possit auferre, quin petat, si ea absolute indigeat; dives tamen eam non tenetur tradere, cum tantum ex charitate teneatur, quæ per se loquendo non obligat cum gravi incommodo.

Quid (dices) si possessor malæ fidei, seu fur alienum consumpserit in extrema necessitate? Sententia communior, probabilior et gravissima docet furem semper teneri ad restitutionem; nam obligatio semel contracta ex injusta acceptione, per supervenientem necessitatem non extinguitur, sed tantum suspenditur. Hoc tamen non obstante, non audemus reprobare uti improbabilem Navarri, Sporer et aliorum opinionem, qui docent etiam furem, si absolute indigeret re illa, et sit etiam pauper spe, deobligari a restitutione; nam possessio mala non adimit jus universale, quod in extrema necessitate habet quilibet ad res omnes. Et sicuti poterat de novo surripere, ita surreptum retinere, et illud consumere.

753. Q. 2. *An necessitas extrema debitoris excuset a retentione, vel subtractione rei alienæ, si ideo creditor in eodem necessitate constituatur?*

R. Si agatur de re jam antea subtracta, et nunc debitor nequeat sibi aut suis (filiis, parentibus, uxori; alii addunt, fratribus et sororibus) subvenire, nisi per illa bona quæ restituere deberet, non tenetur eam reddere in extremam necessitatem se conjicendo, etiamsi creditor ideo in eadem extrema necessitate constituatur; ratio quia tunc omnia bona sunt communia. Si vero agatur de re nunc auferenda, et ipse creditor præcise ob subtractionem illam hic et nunc in extremis conjiciendus sit non licet rem auferre, et qui abstulit tenetur restituere, quia auferre alicui rem quam tenet ad vitam necessariam, est idem ac eum occidere: ideo tunc melior debet esse conditio prius possidentis. Hinc si ego heri occupavi tuum equum, quo hodie indigeam ad effugiendos sicarios, non teneor illum tibi restituere, etiamsi hodie tu in eodem periculo constituaris. Quod si tu in extremo periculo jam constitutus equum tuum retineas, et ego in eodem periculo vellem a te illum auferre non mihi licet.

Quid si creditoris et debitoris necessitas sit tantum gravis?

R. Si creditor jam necessitatem gravem patitur, et debitor ea non labore, sed laborabit restituendo, certe tenetur restituere; quia in æquali necessitate gravi præferendus est creditor: nam melior esse debet creditoris conditio, quam debitoris etiam ex contractu. Si vero debitor jam constitutus sit in necessitate gravi dubium est, an teneatur restituere, quando et ipse creditor eadem necessitate laborat: alii affirmant cum Roncaglia, si debitum sit ex delicto, v. g., ex furto quia extra casum necessitatis extremæ semper reputanda est melior conditio creditoris innocentis. Alii negant cum Lessio, etiamsi agatur de debitore ex delicto: nec videtur id sua probabilitate carere; quia in eo casu si restitutio facienda esset, non tantum æquale damnum debitor sustinere deberet, sed multo majus quam creditor; cum enim ille gravi necessitate jam laboret, certe non posset restituere nisi cum gravissimo incommodo, ita ut in quasi extremam necessitatem se conjicere videretur. Sed excipe: — 1) Si debitor creditorem conjicerit in gravem necessi-

tatem præcise ob subtractionem rei suæ; nam potior est conditio possessoris innocentis. — 2) Si res ablata extet in specie, nam, extra necessitatem extremam, in pari causa, res clamat ad dominum, Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 701.

754. Cessio bonorum: casus; Michael N. post completum studiorum curriculum a suo recepit Ordinario primam tonsuram et quatuor minores Ordines; cumque spatio novem annorum in eo statu permanerit, cupieritque ad sacros Ordines ascendere, et id obtinere non potuerit propter defectum beneficii et patrimonii, ad nuptias carnales convolvavit, et mercatorem agere cepit; sed adversantem sibi passus fortunam post nonnulla contracta debita, ut se ab imminente carceratione liberaret, cessit bonis in Curia laicali Neapolitana anno 1721, et sic quæcunque sua bona creditoribus remisit.

Anno 1722 uxor Michaelis mortua est, superstitibus duobus liberis; cumque prædictus Michael prævia Episcopi permissione clericalem habitum reassumpserit, et a quodam pio benefactore sufficientis patrimonii constitutionem reportaverit, ut ad ejus titulum ad ss. Ordines ascendere posset, suas Episcopo exhibuit preces pro illorum collatione. Sed Episcopo excipiente, se dubitare, an ipse propter infamiam ex cessione bonorum resultantem irregularis effectus esset, quædam ab eodem Michaelæ modestæ querelæ adversus Episcopi dubitationem summo Pontifici expositæ fuerunt, qui proinde eorum examen ad S. Congregationem pro voto remisit. Et S. Concilii Congregatio die 23 junii 1725 respondit: *non esse promovendum*. V. *Thesaurus resolutionum*. S. C. C. t. III. (*Analecta juris pontificii*, anno 1864, pag. 482).

755. Donans immemor debiti: Communis sententia docet, debitorem, qui immemor debiti sui tantundem creditori suo dedit, sed titulo donationis, a restitutione excusari: — 1) Si obligatio restitutionis oriatur e præcepto ecclesiastico, ut si beneficiatus Horas culpabiliter omittat, et postea eleemosynas elargiatur immemor suæ obligationis; nam totum posuit, quod erat in præcepto, nempe *non faciendi fructus suos*; finis enim non attenditur in præcepti adimplemento. — 2) Si agatur de debitis incertis, cum tanta non sit eorum obligatio. Vel de casu, in quo creditor probabiliter præsumatur libenter debita remissurus, si id sciret tunc non esset positive invitus: — 3) Si obligatio esset aliunde, quam ex justitia: ut si quis immemor voti vel præcepti ecclesiastici, opus a voto aut a præcepto debitum ex devotione præstaret; quia in obligationibus, quæ non sunt ex justitia, ordinarie non attenditur qua ratione præstentur; sed an revera præstentur actus præscripti. Hisce exceptis, utrum liberetur a restitutione debitor, communius ac valde probabiliter negant Bonacina, Layman, Diana, Sanchez, Sporer et Salmanticenses quia non potest una solutione satisfieri duabus obligationibus, uni ex justitia, alteri ex titulo gratuito. Sed affirmant Mazzotta et La-Croix cum Rebelio ac aliis, quorum sententia satis est probabilis; quia censetur quisque, cum dat bona sua, velle potius satisfacere obligationi justitiæ, quam liberalitati. Imo hoc videtur sancitum a Jure romano, et probatum aliquatenus a moderno Codice civili art. 1258, quo declaratur solutionem factam sine expressa declaratione debitoris, applicari debito ejus extinctio pluris illius interest (*C. G.* 1256; *C. S.* 1208; *C. A.* 1415; *C. P.* 1232; *C. M.* 1310; *C. T.* 636). Neque dicas debito certo non satisfieri per probabilem solutionem; quando debitum est certum et probabilitas versatur circa factum solutionis, utique ex probabili solutione debitor non liberatur, quia solutio probabilis non æquat debitum certum. Sed hic probabilitas non est circa veritatem solutionis, sed circa

effectum illius, scilicet quod per solutionem illam debitum sit probabiliter satisfactum eo quod probabiliter adfuerit satisfaciendi voluntas; hæc enim est probabilitas juris sive proxima, qua debitor bene uti potest. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. 1, n. 33; l. II, n. 700.

Diximus: 1) *tantundem pretio æstimabile*, si enim v. g. centum debeas Titio ex iustitia, non satisfacis obligationi si ei conferas Beneficium ecclesiasticum talis redditus; quia hoc gratis est conferendum: secus simonia est. 2) *Ipsi creditori*; neque per donationem factam tertio, seu per eleemosynam liberalis a solvendo debito creditori noto, etsi illam non fuisses factururus, si debitum a principio sciveris; res enim clamat ad dominum, et eleemosyna fit de propria substantia. Excipe si creditores ignoti sunt; ideo suadent plures iis qui eleemosynas faciunt, ut intentionem generalem gerant reparandi omnia damna, quæ forsant intulerunt, maxime in juventute, ignotis dominis.

756. Quæres 1: *An valeat restitutio debiti si fiat per simulatam donationem, v. g., ad furtum tegendum?* Communius ac probabilius dicunt cum Gury et Carrière contra Billuart, quod valet quia non requiritur ad veram solutionem, ut debitor externe fateatur se debitum extinguere. Attamen docent si creditor tunc gratitudine motus et aliquid ipse donet, non est acceptandum; quia ista donatio non est spontanea; cum procedat ex opinione obligationis gratitudinis, quæ est falso innixa fundamento.

Quæres 2: *Quid si testator cui restitutionis obligatio incumbit, leget aliquid creditori sub onere Missarum? Essentne a legatario creditore implenda hæc onera, ubi legatum æquet summam rei restituendæ?*

R. Negative: compensatio locum habet: præsertim quod testator censeretur potest sub simulata donatione tegere restitutionem. Est contra Roncaglia, qui in hoc casu non admittit compensationem; nam (ait) si Missæ sunt pro aliis sine eorum culpa fraudantur; si pro ipso dante, iste privaretur bono spirituali, unde compensatio non esset absolute æqualis.

757. **Restitutio in alio genere:** Qui potest in eodem bonorum genere fraudata restituere, non valide restituit in alio genere, quia tunc non servaretur æqualitas, ut præcipit iustitia. *Quid vero de illo qui non potest restituere in uno genere bonorum, tenebiturne restituere in alio genere inferiori: v. g., tenetur dare pecuniam qui nequit famam resarcire, vel qui aliquem occidit vel vulneravit?*

R. Duæ sunt sententiæ. *Prima* probabiliter affirmat cum Antoine, Alasia, Cajetano, Sylvio, Soto aliisque; nam licet fama et membra non cadant sub commutatione ac civili commercio, attamen in ordine ad usus humanos bene datur compensatio: ita defectus formæ compensatur divitiis. Pro hac opinione videtur esse s. Thomas (quamvis eum aliqui explicant de debito honestatis ac simplicis convenientiæ); ait enim: *Cum aliquis alicui abstulit membrum, debet ei compensare vel in pecunia vel in aliquo honore* (2, 2, q. 62 a. 2). Multi etiam addunt, ad hanc restitutionem teneri hæredes occisoris vel mutilatoris, in hujus defectu: nam hæres tenetur ad omnia debita, quibus gravatur hæreditas; neque enim potuit occisor vel mutilator se obligare, quin obligaret bona sua. Sed multi hoc negant; quia hoc præcise non est debitum reale, sed personale; ideoque non transit ad hæredes.

Secunda vero sententia communior ac probabilior cum Croix, Fillucio, Laymano, Lessio, Lugo, Salmanticensibus, Sanchez, Sporer, Vasquez, Victoria ac ceteris negat; et ideo si alias infamiam tibi illatam non potest vel non vult reparare, non ideo potes retinere pecuniæ sum-

nam quam illi debes, vel secreto ab eo auferre. Probatur: — 1) Scripturis, ubi legitur, quod, vulnerato convalescente *innocens erit qui percusserit, ita tamen, ut operas ejus et impensas in medicos restituat*: sufficit ergo damnorum compensatio in bonis fortunæ (Exod. xxi); — 2) Jure communi ubi dicitur, vulneratum teneri ad expensas curationis, et mercedes, quibus cariturus est vulneratus: *cicatricum autem, aut deformitatis nulla fit æstimatio, quia liberum corpus nullam recipit æstimationem* (Digest. xix, t. iii De his); — 3) Ratione; nam per quameunque pecuniam damnum non reparatur neque in toto neque in parte; quia res utpote diversi ordinis se mutuo attingere non possunt. Quod autem aliquando a lege imponatur delinquenti aliqua satisfactio ad arbitrium judicis, pœna est, non restitutio. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 626.

Docent tamen communiter congruum valde esse in praxi, ut pœnitenti imponatur aliqua erga læsum elargitio, maxime si pauper sit; hodie præsertim, quia *et decus et famam regina pecunia donat*

758. Damna Gubernio illata: Quoad restitutionem faciendam pro damnis regno seu reipublicæ certo illatis, si ab ipso gubernio modus constitutus sit, nulla difficultas: ita Belgium anno 1837 medium hujus restitutionis peragendæ instituit, et cautiones ut restitutiones ad ærarium publicum perveniant. Si nihil habeatur præstabilitum a lege, alii dicunt restituendum tributorum præpositis; alii quod debetur reipublicæ esse impendendum vel in pia opera, vel in pauperum levamen, ex præsumpta gubernii voluntate; vel etiam et potius in damnificatos ab illo. Apud nos bene potest restitui rei ærariæ officio (*Finanze*), vel publicanorum magistro (*Ministro delle finanze*), prout factum scimus.

(H) Pag. 490.

759. Pœna mortis: Quoad pœnam mortis hæc scite Diarium, *L'Armonia* (anno 1853, n. 51): « Parlando generalmente, a noi è sospetta la filantropia di coloro che studiano e propongono riforme su questa materia. L'esperienza ci insegna che quanti cercarono di attenuare simili castighi furono quelli che più largamente ne usarono e con maggior crudeltà. Pigliamone ad esempio la ghigliottina. Fu un pensiero di filantropia, quello che ne suggerì l'invenzione; e lo stesso pensiero la fe' sostituire agli altri metodi di uccisione. Eppure quanti innocenti perirono a quel modo! *Va bene*, dicea Fouquier, *le teste cadono come pietre; più lestezza la decade futura*: ce ne vogliono almeno 450. Billuad esclamava: *Il tribunale rivoluzionario crede un gran che, quando fa cadere settanta od ottanta teste: un numero sempre uguale non fa spavento: bisogna raddoppiare*. E Vadier: *Bisogna mettere un muro di teste tra il popolo e noi*. Le fornate della ghigliottina furono sì abbondanti, che dovette farsi una gora per dare scolo al sangue! Noi crediamo che qualche anno prima del terrore Vadier, Billaud, Fouquier avrebbero tutti perorato e votato per l'abolizione della pena di morte. Eppure, venuti al potere, ne usarono così largamente, che Cellot ebbe ad esternarne il timore, che non si demoralizzasse il supplizio.

« Esaminiamo i tempi nostri. Tutti i governi usciti dalle barricate incominciano dall'abolire la pena di morte. Si direbbe che distruggono ciò che temono di vantaggio. Filippo De-Boni in un libricciattolo intitolato *Pio IX* ne menò gran vanto. *I repubblicani*, egli scrisse, *han perdonato sempre: non sentono sull'anima loro una stilla di sangue: il giorno della possanza e della vendetta abolirono la pena di morte*. Ebbene, dove

andò a finire quest'abolizione? Non si uccise più uno col capestro, e se ne ammazzarono cento di stiletto. Non s'impiccò più dopo un processo, in seguito ad una condanna; ma si sgozzò per privata vendetta e per capriccio. Non fu più la giustizia che uccise, ma la mano del sicario e dell'assassino. Riguardo alla pena di morte in sè, noi crediamo una vera utopia sognarne l'abolizione. A parte pochissime recenti eccezioni, tutti i giurisperiti, le leggi e i costumi di tutte le genti e di tutti i secoli l'hanno dimostrata una dolorosa necessità. Chi fe' nascere questo diritto dalla natura medesima delle società, come Puffendorf; chi lo dedusse con Locke e Filangieri dal diritto individuale trasmesso nel sommo imperante; chi col Romagnosi lo immedesimò col diritto di pubblica difesa. Ma, variando nella genesi, tutti convennero nell'ammettere il diritto e la necessità di usarlo a suo tempo. V. *Civiltà Cattolica*, ser. 1^a, vol. x: *Mitezze dei tribunali* ecc.; serie 6^a, vol. ii: *La frammassoneria e l'abolizione della pena di morte*; 1865. *Serie di biografie contemporanee*, vol. ii: V. Mazzini. Torino 1853. Taparelli, *Saggio teoretico*. Scolari, *La questione sulla teoria e sul diritto della pena capitale*. Venezia, 1867.

Auctor clariss. Operis: *I prigionieri nel loro rapporto coll'emendamento*, vel ipse pugnat pro mortis pœna abolenda, non quod illicitam dicat, sed eo quod nostræ incredulæ societati non putat amplius convenire: « Egli si mette così (ad rem *Civ. Catt.*, serie 6^a, vol. iii, pag. 217) in braneo con tutti coloro che gridano contro questa pena; ma si fa distinguere da essi pel motivo che ne arreca, perchè non la dice ingiusta, ma solo inopportuna. Questo giudizio pratico vien contraddetto da uomini competentissimi per iscienza e per lunga esperienza; vien contraddetto da ragioni efficacissime; vien contraddetto dal fatto medesimo che quelli che chiedono una tale abolizione ricorrono ad eccezioni funeste nei tempi di sedizione e di sconvolgimenti. Noi pure ci auguriamo che giunga età nella quale la pena di morte possa dirsi superflua; nè crediamo che i nostri tempi sieno ancor tali che possa dirsi nocivo come l'autore opina. Alla immortalità dell'anima si crede tuttavia dalla quasi totalità delle popolazioni, e coloro che si staccano dalla vita collo scherno beffardo sul viso, sono rarissime e mostruose eccezioni. » V. Taparelli, *Saggio*, ecc.

760. Q. 1. *An omnibus licitum sit occidere bannitos, seu proscriptos?*

R. Proscriptos, qui ad mortem fuerunt damnati per contumaciam, non licet privato occidere, nisi respublica id concesserit; alioquin semper occideretur auctoritate privata. Respublica autem nonnisi gravissima de causa id cuilibet privato concedere debet, tum propter occasionem vindictæ et inimicitiarum, tum propter detrimentum salutis æternæ eorum qui sic occiduntur. V. Molina, Billuart, Lugo et Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 380; Carrière, *De Justitia*, n. 770.

761. Q. 2. *An aliquando liceat occidere innocentem?*

R. Non licet innocentem directe occidere, nisi Deus qui solus habet jus vitæ et necis, concedat; *insontem et justum non occides*, legitur in Exodo. Diximus *directe*; ubi enim justa sit causa, fas est indirecte aliquid agere, ex quo præter agentis intentionem mors innocentis sequatur. Hæc tamen causa debet esse tanti momenti, ut vitæ ipsi æquivalcat; sic si tyrannus minetur urbis excidium, nisi innocens occidatur, non licebit quidem illum directe interficere, cum non sit nisi pars moralis reipublicæ, a qua non accipit esse et vivere, ut accipit membrum corporis a corpore. At in probabiliori sententia, poterit publica auctoritas illum cogere, ut se ad tyrannum conferat: et ubi nolit, etiam

tradere; nam eo ipso quod renuit, evadit reipublicæ noxius, cum quis que ex caritate et iustitia legali teneatur vitam exponere pro republica. Traditio autem est tantum indirecte occisiva; cum non ex traditione, sed ex mala tyranni voluntate directe eveniat occisio.

Aliud tamen dicunt, si tyrannus puellam ad stuprandum peteret, vel Libros sacros ad eos comburendos; quia in priori casu puellam proximo periculo peccati exponeret; in altero casu videntur in Dei contemptum sacri Libri postulari. *Dens.*

(I) Pag. 495.

762. Causa suicidii: « Multo sæpius hæc erga se ipsum sævitias (nempe suicidium) ex animo depravato oritur, præsertim ubi ex vitiorum frequentatione, sensus Religionis extinctus jacet vel fides ipsa evanuit... Præ reliquis turpes amores, ambitio, avaritia et immoderati lusus homines in barathrum horrendum adeo præcipitare solent. Absit ut hanc sævitiam fortitudinem animi dicamus; nam fortitudo homine cordato digna ea tantum est, quæ inter omnes temporum acerbitates fortunæque vicissitudines invicta perstat... Qui ad eas declinandas semet enecant, nonnisi sensui acerbiori cedunt, et hoc ipso mentis suæ imbecillitatem testantur. Rectissime Poeta inquit: *Rebus in angustis facile est contemnere vitam. Fortiter ille facit qui miser esse potest.* Stapf.

Absit etiam, ut de facili suicidas excusemus, quasi intercepto usu rationis phrenetico furore agantur: « Nous estimons, que le trouble subit et momentané de la raison est la suite ou l'effet d'un panchant malheureux que l'on n'a point suffisamment combattu, ou de la négligence qu'on a mise à éviter les occasions propres à l'entretenir ou à le faire développer d'avantage. Ce son ces circonstances ou ces causes génératrices de délir subit et partiel qui doivent déterminer le degré de culpabilité du l'action du monomaniaque, parce que la volonté morale, est subordonné à la liberté morale, comme celle-ci est subordonné à l'intégrité de la raison. » Ita Debreyne, in libro *Essai sur la Théologie Morale considérée dans ses rapports avec la physiologie et la médecine. Ouvrage spécialement destinée au Clergé.*

Idem auctor in Opere, *Pensieri di un Cattolico credente*, plura et egregia contra suicidium, ubi sceleris gravitatem aperit, causas quærit, remedia profert. Ad nos quod attinet satis erit hæc referre: « Egli è notabilmente osservabile, che il suicidio si fa più frequente in quei popoli, donde il Cattolicismo si dilegua, e che generalmente è sconosciuto in quei paesi dove la Religione cattolica è rigorosamente seguita e praticata. Il suicidio fu sconosciuto in Ispagna fino a che quei popoli si mantennero sinceramente attaccati alla Religione cattolica, e soprattutto finchè esattamente la praticarono. Ecco che è divenuta l'Inghilterra, il paese classico del suicidio, dappoi che ne fu bandito il Cattolicismo! Negli Stati d'Italia, d'Austria ed altre contrade cattoliche dell'Allemagna, il suicidio è rarissimo; e se oggidì si è fatto più frequente, è stato in proporzione, che lo spirito d'empietà e di filosofismo dilatò l'ombra sua pestifera e fece fermentare il lievito della corruzione e della immoralità, attizzando in uno il fuoco delle rivoluzioni e delle continue guerre. — Chi sono coloro che si danno morte da sè stessi? È egli il miserabile che va di porta in porta accattando quel frusto di pane che dee bastare alla sua vita? No, gli è l'opulento che a lui rifiuta i bricioli della sua tavola. È egli un cristiano giacente sopra un lettuccio, vittima delle torture d'un fiero morbo? No, è un voluttuoso.

che esse da un'orgia. È egli un uomo spossato dagli stenti, che inaffia de'suoi sudori il povero cantuccio di terreno che nutrice i suoi figli? No, gli è un ricco neghittoso ch'io vidi, non è già molto, uscire sbadigliante da numerosa e vivace assemblea, e che annojato estremamente del suo non far nulla, per distrarsi si appiccò. Non lasciatevi, mio caro, illudere, il ricco ed il possente incredulo non hanno afferata, credetelo, la verità; e quando anche a forza di ricerche perveniste ad indicarmi un tale che vi sembrasse averla in pugno, vi direi: *Aspettate*. Eccovi sopravvenire la morte, e con essa lei le contorsioni della rabbia e i terrori dell'avvenire e le grida della disperazione. La morte del cristiano è la sera di un bel giorno; la morte dell'empio è scoppio di folgore in notte tempestosa. » *Moniteur des Villes et des Campagnes*; ann. 1836.

Ad rem Miotti in *Adnot.* ad Dieulin, c. 11: « Donde oggigiorno tanti e sì frequenti suicidi, eziandio nei giovinetti e nel sesso timido, inetti a forti propositi? Nel gabinetto del giovine, della vergine, della sposa che attentarono a' propri giorni, più d'una volta si rinvenne pur il sicario: il romanzo. Ugo Foscolo intrattenevasi un dì con un certo suo amico celebre letterato a Milano; ed ecco ad un tratto entrare un fanciullone lungo lungo, il quale con occhi stralunati, con pallido viso, con diffusa capellatura, precipita nella stanza, e, O Foscolo! esclama, lascia che pria d'uccidermi io baci la mano di quel sommo che ha vergate le lettere di Jacopo Ortis, le quali indussero l'animo mio a finire con una pistola le orrende sue sventure; oh Foscolo! o santo petto! » — « Oh pazzo, oh bestia (gridò il Foscolo sghignazzando); oh bestia da catena! E continuando con simili ragionamenti a beffarsi di lui, per tal modo gli levò al tutto il ruzzo dal capo di volersi ammazzare; e così finiva quella commedia. E così terminassero una volta tutte, e i cervelli de' forsennati finissero d'infuriare contro sè stessi. Ma ogni causa produce i suoi effetti. » V. Bresciani. *Ammonimenti di Tionide Nemesiano*, n. xl. Item Alimonda, *Conferenze ecc.* Il suicidio; La castigazione del corpo.

Audiat tandem vel ipse Rousseau apud cl. Gaume, *Catechismo di perseveranza*, p. n, lez. xxx: « Tu vuoi cessare di vivere; ma vorrei sapere se tu hai cominciato. E che! fosti tu collocato sulla terra per nulla operarvi? il Cielo non ti destina insieme colla vita un incarico da eseguire? Se tu hai compiuto la tua giornata avanti sera, riposati nel resto del giorno: ciò ti è permesso; ma vediamo l'opera tua. Qual risposta hai tu pronta pel Giudice supremo che chiederà conto del tuo tempo? Sciagurato! trovami un giusto che si vanti di aver vissuto abbastanza; che io impari da lui come bisogni aver condotta la vita per aver diritto di abbandonarla. Tu annoveri i mali dell'umanità e dici: la vita è un male. Ma osserva, cerca nell'ordine delle cose, se tu vi trovi qualche bene che non sia mescolato ad un male. Può egli dirsi per ciò che non vi sia alcun bene nell'universo e vuoi tu confondere ciò che è male di sua natura con ciò che non soffre il male che per accidentalità? Nulla è la vita passiva dell'uomo e non riguarda che un corpo, da cui sarà egli liberato ben presto; ma la sua vita attiva e morale che deve influire sopra il suo essere, consiste nell'esercizio della sua volontà. La vita è un male pel malvagio che prospera, e un bene per l'uomo onesto sventurato; avvegnachè non è già una modificazione passeggera, ma il suo rapporto col suo oggetto è ciò che la rende buona o cattiva. Tu sei annoiato della vita, e dici: la vita è un male. Presto o tardi tu ti troverai in godimenti, e dirai allora: la vita è un

bene. Tu dirai meglio (senza tuttavia ragionar meglio), avvegnachè nulla avrà cangiato fuori che tu stesso. Cangia dunque fino da oggi, e poi chè tutto il male deriva dalla cattiva disposizione dell'anima tua, correggi le tue disordinate affezioni, e non incendiare la tua casa per non darti la pena di sistemarla.... Il suicidio è una morte furtiva ed ignominiosa. È un furto fatto al genere umano. Prima di abbandonarlo rendigli ciò ch'egli ha fatto per te.

« Ma io non ho veruna importanza; io sono inutile al mondo. Filosofo d'un giorno, ignori che tu non sapresti fare un passo nel globo senza trovare qualche dovere da compiere, e che ogni uomo è utile all'umanità soltanto perchè esiste? Giovane insensato! se tu conservi in fondo al cuore il minimo sentimento di virtù, vieni, affinchè io t'insegni ad amare la vita. Ogni volta che tu sarai tentato di disfarmene di' a te stesso: *voglio fare ancora una buona azione prima di morire*; va quindi a cercare qualche indigente da soccorrere, qualche sventurato da consolare, qualche oppresso da difendere. Se questa considerazione ti trattiene oggi, ti tratterà domani, posdomani, per tutta la vita. » It. vid. *La Civiltà Cattolica*, ser. 3, vol. II, pag. 625.

763. Rigores contra se laudandi: Tales sunt macerationes quas christianus suscipit ratione virtutis. Ceterum in casibus singularibus plurimum interest attendere ejus ætatis, physicæ complexionis, indolis, status et conditionis persona illa sit, cui sui ipsius maceratio concedatur; *Aliter est judicandum de fine, aliter autem de his quæ sunt ad finem: illud enim quod quæritur tanquam finis, absque mensura quærendum est; in his autem quæ sunt ad finem, est adhibenda mensura secundum proportionem ad finem. Est ergo considerandum, quod in spiritali vita dilectio Dei est sicuti finis; jejunia autem, vigiliæ et alia exercitia corporalia non quærentur tanquam finis, sed adhibentur tanquam necessaria ad finem, et ideo hujusmodi adhibenda sunt cum quadam mensura rationis, ut scilicet concupiscentia dometur, et natura non extinguatur* (s. Thomas, *Quodl.* 5).

Et hæc quidem de *via ordinaria* obtinent; « ast Deus Ecclesiam suam omni tempore animabus singulariter dilectis exornavit quas proinde per viam non omnibus usitatam, sed per vere stupendos pœnitentiæ rigores deduxit, tum ut easdem ad extraordinaria spiritus sui charismata disponeret, tum ut mundo mollescenti et vecordi exempla præberet, quibus salubriter confunderetur: quorum valetudo, quo minus sibi parcerent, eo robustior.... Procul a nobis sint criminationes et cavilli, quibus recentiores aliqui præsertim protestantes illos onerare non erubescunt.... Desileamus potius ignaviam ætatis nostræ, quæ tanta est, ut Ecclesiæ florecentis specimina pro deliramentis habeat. Quid impij ejusmodi irrisores facturi essent, si Deus talia quæ a Sanctis ultro perpetrata legimus, ab ipsis revera lege expeteret, ab ipsis, inquam, qui etiamsi pœnitentia præ ceteris indigeant, ipsam tamen ejusdem umbram perhorrescunt?

« In hac materia plures nos ipsos abnegandi occasiones dantur, quæ nobis invitis occurrunt, v. g., dum ob singulares labores consuetam refectionis horam differre cogimur, dum cibaria minus grata, insipida vel manu forte parciori apponuntur. Si in ejusmodi casibus naturæ indignantis motus compescere, nosque rerum circumstantiis prompte accomodare studeamus, hæc nostri abnegatio præ omni inedia divinum nobis beneplacitum conciliabit. Præclare s. Franciscus Salesius (maxime pro collegialiter viventibus): *Summopere reverenda duco verba illa Redemptoris ad discipulos: manducate quæ apponuntur vobis. Nè fallor, majoris vir-*

tutis est indiscriminatim comedere quæ et quo ordine apponantur sive sapiant dissipantæ palato, quam proprio motu semper deteriora sibi eligere: licet enim hæc posterior agendi ratio videatur austerior; prior tamen plus continet resignationis; per illam homo non gustui tantum sed suo quoque arbitrio renuntiat. Accedit, quod hoc mortificationis genus omni nota vanitatis immune, prorsus innocuum et vitæ sociali perquam conveniens est (Philotæa, p. III, c. 23). » Ita Stapf; perbelle more suo. Ad rem iterum Salesius (Lett. LIV), quoad infirmitates:

« Non vi è pericolo alcuno in desiderare il rimedio, anzi bisogna diligentemente procurarlo; poichè Iddio che vi ha dato il male, è pur l'autore dei rimedi. Bisogna dunque applicarli; ma con tale rassegnazione, che se Sua Divina Maestà vuole che il male non si lasci vincere, vi acquietate al suo volere; e se invece vuole che il rimedio vinca, ne benedirete il suo beneplacito. »

764. Rigores contra se culpandi: Certe damnandi sunt qui sævitiam in se exercent, ut ab officiis solvantur, vel ne adscribantur militiæ, vel ut mutilato corpore largiorem stipem accipiant, etc. An autem necessaria ad vitæ conservationem remedia negligere dicendi sint qui ostentationis gratia ultima ac periculosa cacumina montium superant per voragines ac glaciatis abyssus transilientes; qui nimis fidenter in locis difficillimis et arduis iter faciunt, venantur, natant, herbas colligunt, ligna vel frondes cædunt, arbores pertica concutiant atque flagellant, fecta reficiunt, non ita facile est definire; usus enim, indoles, cautela ac cetera hujusmodi efficere possunt, ut pro ipsis nullum periculum sit, aut nonnisi remotum. Item dicendum de excursoribus, areonautis ac circulatoribus, qui miros saltus ac difficillima tentamina agunt. Item est tum de illis qui, validis ventis insufflantibus, aquis se committunt audacter: tum de illis, qui ingentia pondera sustentant, atque humeris ferunt; tum de illis qui caulam ferarum ingressi, fidenter cum illis jocantur; tum de illis qui desuper tenso fune, de pinnaculo ad infimum, de infimo ad summum ambulant, etc. Quidquid sit, acriter sane sunt exprobandi temerarii illi ausus, ac illa stolidi periculorum aditio, quæ vel ex vana sui ostentatione, vel ex indigno quæstu, in juvenibus maxime, procedunt. Quibus fit, ut qui robustissimi erant, per illam improvidam agendi rationem nec sibi nec aliis amplius prodesse valeant V. Stapf § 283. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, nn. 30, 32, 372.

765. * *An (quæres) liceat alicui se occidere, ut transeat ad felicioram vitam; vel ut præsentis vitæ misérias evadat; vel propter aliquod peccatum commissum; vel ne corrumpatur; vel saltem ob timorem consentiendi peccato?*

R. Cum d. Thoma (2, 2, q. 64. a. 5.): Homo constituitur dominus sui ipsius per liberum arbitrium; et ideo licite potest homo de seipso disponere quantum ad ea quæ pertinent ad hanc vitam quæ hominis arbitrio regitur: non tamen quantum ad ea quæ, non subjacent suo arbitrio. Sed transitus de hac vita ad aliam felicioram non subiacet libero arbitrio hominis, sed potestati divinæ; et ideo — 1) non licet homini se ipsum interficere ut ad felicioram transeat vitam. Similiter — 2) nec ut misérias præsentis vitæ evadat; quia ultimum malorum hujus vitæ et maxime terribile est mors; et ideo inferre sibi mortem ad alias vitæ hujus injurias evitandas est majus malum assumere ad minoris malivationem. Similiter — 3) non licet seipsum interficere propter aliquod peccatum commissum, tum quia in hoc sibi maxime nocet quod sibi adimit necessarium poenitentiae tempus; tum quia malefactorem occidere non licet nisi per judicium publicæ potestatis. Similiter etiam —

4) non licet mulieri se ipsam occidere ne ab alio corrumpatur, quia non debet in se committere crimen maximum quod est sui ipsius occisio, ut vitet minus crimen alienum; non enim est crimen mulieris per violentiam violatæ si consensus non adsit, quia non coinquinatur corpus nisi de consensu mentis; esset etiam crimen pericolosissimum, quia non restat tempus ut per pœnitentiam expietur. Similiter etiam — 5) nulli licet se ipsum occidere ob timorem ne consentiat in peccatum, quia non sunt facienda mala ut veniant bona, vel ut vitentur mala præsertim minora et minus certa; incertum enim est, an aliquis in futurum consentiat in peccatum; potens est enim Deus hominem, quacunque tentatione superveniente, liberare a peccato. *

(J) Pag. 497.

766. Duellum: Notamus præcipue: — 1) Non licet duellum suscipere ea lege, ut uno vulnerato, aut certo numero ictuum completo, pugna cesset; tum quia etiam in hoc est maximum vulneris lethalis periculum; tum quia Clemens VIII prohibuit etiam duella non fatalia; tum quia istud duelli genus scandalum creat, et duellis fatalibus occasionem præbet.

2. Non licet duellum suscipere, etiam auctoritate publica, ad noscendam veritatem, ad probandam innocentiam, nec ad finiendam litem privatam, quia non est medium ad hos fines ordinatum. Nec cogi possunt rei ad duellandum, spe etiam vitæ victori futuro data. *Gury.*

3. Licet pugnare in duello ad meram defensionem, etiam arma acceptando ab adversario, si mors ab ipso intentetur, nisi pugna acceptetur, nec adsit alia via periculum mortis proximum evadendi. Sed non licet se conferre ad alium locum, aut indicare ad defensionem aliud tempus determinatum; quia tunc duellum proprie dictum esset, non actualis aggressio. *Carrière, De Justitia, n. 814.*

4. Qui alterum occidit in duello, probabilius ad nihil tenetur quoad restitutionem sive occumbat provocans sive provocatus; licet enim peccaverit contra caritatem provocando, non tamen peccavit contra justitiam pugnando (nisi illum induxerit vi aut gravibus minis, sicque quasi coegerit). Nam statim ac constat provocatum libere acceptasse duellum, uterque ad invicem sibi facultatem facit: at volenti nulla fit injuria damnosa. *Liguori, Opus Mor., l. III, nn. 401 et 638.*

5.* Ad duellum revocatur illa inventio, qua nonnulli (ut olim maxime erat in usu) ad ostentationem virium suarum et audaciæ in publicis privatisque spectaculis cum tauris et aliis bestiis congregi non cessant et luctari, unde hominum mortes, mutilationes animarumque pericula frequenter oriuntur. Quod quidem agere et spectare gravissime prohibuit Pius V Const. *De salute* anno 1567. V. De Luise, *Codex Canonum Ecclesie Moroni, V. Torneo.* *

767. Non intrepidi, sed viles sunt duellatores: Medio ævo (ait Stapf, § 391), ejusmodi pugnae, nempe duella, sæpe adhiberi, imo etiam auctoritate publica demandari consueverant, ut quis notam criminis sibi vel etiam aliis objecti tali modo amoliretur. Præfidenter nimirum et temere sperabant, Deum provisurum, ut pars innocens etiam victrix existeret. Ab hac Dei tentatione ætas subsequens equidem resipuit, ita tamen, ut in ejusdem locum vesania non minor successerit, opinio scilicet, ad partes et vix non ad officia honesti viri spectare, ut vel injurias sibi illatas ejusmodi certamine ulciscatur, vel ut hoc modo animum prorsus intrepidum ostendat.

De duello ad rem Gaume, *Catechismo di perseveranza*, part. 2^a: « Il Concilio di Trento colpisce d'infamia i duellanti, dimodochè essi divengono irregolari, nè possono ricevere Ordini senza dispensa. Infatti essi sono infami perchè sono vili e cattivi cittadini. *Vili*: curvano la loro fronte orgogliosa sotto il giogo d'un pregiudizio barbaro che non osano affrontare. *Vili*: mancano di quel coraggio che nobilita realmente l'uomo, il coraggio di perdonare. *Vili*: si mostrano schiavi delle più vili passioni, l'orgoglio, il rancore, la crudeltà. — *Cattivi cittadini*: essi avventurano per soddisfare una vendetta personale, un bene che non appartiene ad essi: cioè la vita, la quale appartiene alla società, alla moglie, ai figli. *Cattivi cittadini*: calpestano imprudentemente la legge primaria di ogni società che vieta all'individuo di farsi giustizia da sè. *Cattivi cittadini*: calpestano ogni morale per non riconoscere che il diritto brutale del più destro, ponendo per massima, che l'onore sta sulla punta di una spada o nella palla di una pistola. Non dunque con piena giustizia dichiara la Chiesa infami coloro che si rendono rei di un simile delitto? E la ragione nel far plauso a questo decreto non dice forse, sì, infami? L'empietà stessa non ha forse elevata la voce per diffamare questo barbaro giudizio? *Guardatevi bene*, dice Rousseau, *dal confondere il sacro nome dell'onore con quel feroce pregiudizio, che ripone ogni virtù sulla punta d'una spada, e non giova che a produrre de' bravi scellerati*. Ma inoltre, in che consiste questo orribile pregiudizio? Nell'opinione la più stravagante e la più barbara che sia entrata nella mente umana, che cioè, tutti i doveri della società sono rappresentati dalla bravura; che un uomo cessa di essere ingannatore, birbante, calunniatore, e diviene civile, umano, delicato quando si sa ben battere; che la menzogna si cambia in verità; che il furto diviene legittimo, la perfidia onesta, l'infedeltà lodevole, tosto che si sostenga ciò con la spada alla mano; che un affronto è sempre ben sanato da un colpo di spada, e che non si ha mai torto con un uomo, perchè si uccide. — Vi ha, ne convengo, un'altra specie di duello, ove la gentilezza si accoppia alla crudeltà, e ove non si uccide che per caso, ed è il duello a primo sangue. A primo sangue! Gran Dio! e che vuoi tu farne di quel sangue, bestia feroce? vuoi tu forse dissetartene?

» Si dirà forse che un duello prova che si ha coraggio, e che ciò basta per cancellare l'onta e il rimprovero d'ogni altro vizio? Domanderò: quale onore può dettare una tal decisione, e quale ragione può giustificarla? con questo principio se fossimo accusati d'aver ucciso un uomo, andremmo ad ucciderne un altro per provare non esser ciò vero. Così, virtù, vizio, onore, infamia, verità, menzogna, tutto può prender vita dall'evento di un combattimento: una sala d'armi è la sede d'ogni giustizia: non vi ha diritto, tranne la forza; non ragione, tranne l'omicidio; tutto il risarcimento che si deve all'ingiuriato è di ucciderlo, ed ogni offesa è del pari bene lavata nel sangue dell'offensore o in quello dell'offeso. Se i lupi sapessero ragionare, avrebbero forse altre massime? Lasciate che si battano tutti questi individui (tutti i cattivi soggetti): nulla è meno onorevole di quell'onore, per cui menano sì gran rumore, non è desso che una moda insensata, una falsa imitazione di virtù che si abbellà de' più enormi delitti. L'onore di un uomo che pensa nobilmente non è in potere di un altro; è in lui stesso, non nella opinione del popolo; l'onore non si difende nè con la spada nè con lo scudo, ma si è solo con una vita incorrotta ed irreprensibile. » V. Scotti, *Teoremi*, ecc., l. c. *Pensieri di un Cattolico credente*. Gerdil, *Opere*, tom. III, ubi fuse ac solide pro more. Bergier, V^o Duello.

Bossi, *Del duello conseguente del volgar sistema d'onore militare*. Opus nostrum, *Etiches seu Philosophiæ moralis elementa*. Alimonda, Confer. Il duello.

» E perchè qualunque cosa si dica in contrario, vi sono alcuni talmente stolti i quali vogliono battersi ad ogni costo, voglio suggerire un duello nel quale potranno scapricciarsi a talento. Tizio giovane sui vent'anni venne a contesa con Cajo uomo maritato di circa quaranta, per l'elezione del proprio deputato. Parteggiava Tizio per un novello candidato della sinistra; e Cajo per un antico ministeriale: non contenti dei mezzi legali, e volendo vincerla tutti due, ricorsero agli illegali, cioè agli insulti; per il che Tizio più furioso sfidò Cajo al tiro della pistola. « Io accetto, rispose Cajo; ma come vedi io ho quattro » figli e tre figliuole che hanno bisogno di me; oltre a ciò io sono alto » e pingue, e tu piccolo e secco; ebbene, se vuoi che ci battiamo, io » metto in mia vece un fusto d'albero alto e grosso come me, se tu » lo colpisci, io mi metto dalla tua; se no, tu dalla mia. » Conobbe Tizio la ragionevolezza della proposta; tirò ed il colpo andò fallito: allora si misero d'accordo e restarono amici come prima. *Comba.*

(K) Pag. 505.

768. Non est damnata sententia eorum, qui censent mulierem oppressam, si non sit in periculo consentiendi, non teneri ad clamandum ob periculum nimiae verecundiae testes vocando; cum aliunde se modo passivo habere non sit consentire. Contraria tamen sententia in praxi est omnino suadenda, quia mulier difficulter poterit se eximere a periculo consensus; clamando vero, testes potius vocat suae pudicitiae. Eadem ratione docent, mulierem debere potius mortem subire, quam pati violari, casu quo invasor mortem ei minetur, si non acquiescat. Unde Susannam imitetur, quæ malis tentatoribus respondit: *Melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu Domini: et clamavit voce magna* (Deut xix). Hinc in Deuteronomio dicitur lapidibus obruenda puella virgo, quæ uni desponsata, vi oppressa concubuerit cum alio, si non clamavit, cum esset in civitate. Quanquam id potius pertineat ad externum iudicium, in quo præsimitur consensus liber in non clamante. (Deut. xxii). Et de Susanna habet A-Lapide: *potuisset in tanto periculo infamiae et mortis negative se habere, ac permittere in se libidinem, modo interno actu in eam non consensisset, sed eam detestata fuisset; itaque non tenebatur clamare*. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. iii, n. 368 et 430. Gallus, *Suppetice præconibus*, t. i.

« Francesco I re di Francia (anno 1524) entrava in Manosque; i borghesi di questa città di Provenza gli fecero presentar le chiavi dalla più bella donna che poterono trovare; era la figlia di Antonio di Volland loro concittadino. Questa giovane, altrettanto virtuosa che bella, fu spaventata dagli sguardi lascivi che il re gettò sopra di lei, e stimò di non aver altro mezzo per salvare il proprio onore, che quello di distruggere la bellezza che la metteva in pericolo. Ella si sfigurò il volto con acqua forte, e si rendette quasi schifosa per tutto il rimanente di sua vita. Nella gioventù nostra ci fu parlato molto della Lucrezia adultera di Roma pagana, e non ci venne mai detto parola di questa Lucrezia senza macchia della Francia cattolica. » Rohrbacher, *Storia universale della Chiesa*, l. lxxxiv.

769. Q. 1. *An liceat occidere ebrium, vel amentem aggressorem?*

R. Affirmant probabilius, nisi constet eum in statu peccati mortalis

versari; quia quamvis obrius vel phreneticus non sit aggressor formaliter injustus, est tamen materialiter injustus, et tu jus tuum servas vim vi repellendo. Quod si certo scias eum in statu peccati lethalis versari (a quo post phrenesim vel ebrietatem possit resurgere), non videtur a te licite posse occidi, cum salutem ejus æternam vitæ tuæ temporalis conservationi præferre deberes. Quanquam alii hoc adhuc concedunt; nam vim vi repellere licet.

770. Q. 2. *An liceat occidere justitiæ ministros, vel falsum accusatorem, testem, aut judicem a quo imminet injusta sententia?*

R. Negative, nam injuria propulsari debet ordine judicii servato; adde, hoc semel admissio, via aperiretur cædibus: nam quisque potest facile sibi persuadere, se accusari injuste. Hinc ab Alexandro VII damnata est hæc sub n. 18 propositio: *Licet interficere falsum accusatorem, falsos testes ac etiam judicem, a quo certo imminet iniqua sententia, si alia via non potest innocens damnum evitare.*

771. Q. 3. *An liceat prævenire aggressorem eumque occidere?*

R. Alii cum Sylvio negant; quia prævenire non est se defendere in actuali aggressionem. Alii cum Lugo affirmant; nam qui hic et nunc paratus est lædere, jam est aggressor. Alii vero cum Roncaglia et Salmanticensibus sententias conciliando distinguunt: negant id posse qui tantum suspicionem habeat de invasionem; injustum enim est in dubio violentiæ proximum vita privare. Affirmant, si ex aliqua manifesta actione quis certo moraliter novit aggressorem esse determinatum ad invadendum, uti si videat jamjam ipsum catapultam parantem vel gladium evaginantem: et invasus nequeat aliter salvari, quam occidendo; si expectare teneretur aggressionem, jam mortem subiret, nec posset uti jure, quod omnia jura concedunt tuendi propriam vitam. His tamen non obstantibus censeo hanc sententiam, illa etiam distinctione supposita, vix in praxi posse sequi, propter hallucinationis periculum, quod in hujusmodi re adesse potest: et hoc maxime si aggressio non sit ita proxime insidians, uti si sciam Titium mandatum dedisse servo ut me circumveniat, ac de medio tollat. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 387. Sporer, qui plura.

(L) Pag. 506.

772. **Quoad stuprum:** hæc præcipue notamus: — 1) Cum Continuatore Tournely, valde utile fore ad hujusmodi flagitium vitandum, quod promissiones matrimonii ad obtinendam deflorationem, etiam forte juramento firmatæ, nullius roboris declarentur ab Episcopis; et refert id in praxi deductum esse in quadam Diœcesi cum magno profectu. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 641.

2) Quousque a legitima auctoritate nullius roboris habeantur matrimonii sive fictæ sive veræ promissiones a stupratore emissæ, vim obtinent in conscientia, et deflorator, si aliud speciale non obstat, tenetur ad nuptias promissas. Id probat et stupenda Theologorum et Canonistarum consensio, et S. Concilii Congregatio, et ipsa ratio; sane obligatio oritur ex injuria quam faceres alteri si illud negares, sub cujus conditione et exegisti et recepisti id, quod alter sub eo tantum pacto præstitit; quæ injuria reparari nullatenus potest, nisi alter illud recipiat, sub cujus conditione suum dedit. Neque hæc obligatio tua in se turpi est aut ad rem turpem cogit. Hinc contraria quorundam sententia qui cum Frassinetti tunc tantum obligant stupratorem, quando proles concepta est, vel intervenit vera sponsalitia promissio, omni destituitur

probabilitate, et eam *melius abnormem dixeris aberrationem*, ut scribit clariss. P. Ballerini.

3) « Se colui che fu condannato in criminale a sposare una donzella stuprata, od al carcere o a dotarla, abbia subita la pena del carcere, non può essere impedito, per parte della donna, di contrarre nuove nozze. Non monta che la pena del carcere sia stata diminuita per grazia sovrana; nè monta che alla donna non sia stata pagata la dote, rimanendole per ciò l'azione civile, per astringerlo al pagamento. » *Decis. della S. C. del Concilio*, 12 sett. 1862.

773. *Quæres: quænam confessarius observare debet circa stuprum aut fornicationem?* Confessarius dum audit copulam perfectam seu completam extra matrimonium, prudenter et honestis verbis inquirat:

1. An proles sit secuta an secutura: si dicatur neque secuta neque secutura, prudenter et circumspecte petat, undenam id sciat, si forte abortus procuratus sit. Si autem deprehendatur secuta aut secutura proles, circa secutam instruatur pœnitens de obligatione illam alendi; circa secuturam prudenter et fortiter monendus, ut curet ne quid mali foetui contingat, sed ut salvus in lucem edatur et baptizetur; atque legitimetur, si fieri potest

2. Inquirat confessarius, an vi, fraude, importunitatibus mulierem seduxerit, vel sub promissione matrimonii; ut obligationes inde enascentes doceat (at recordetur sæpe prolem non sequi, quia impeditur conceptio peccato Onan pessimo ac grandi nimis). Item circa adolescentes libidinosos videat, an sit ex perditis illis, qui cum filiam occulte seduxerunt, palam exinde de turpi facto glorianur, et ita seductam fama spoliant nefaria detractio. Similiter circa mulieres impudicas observet, eas aliquando adolescentulis teneræ ætatis et sæpe ignorantibus abuti ad libidinem per vim aut fraudem; quæ ideo stupri et scandali sunt enormiter reæ.

3. Generatim in peccatis luxuriæ inquirendæ sunt circumstantiæ tum personæ confitentis, tum personæ quacum vel circa quam peccatum est: an sit libera, conjugata, voto obstricta; consanguinea, etc. Et quoad peccata externa luxuriæ inter duas personas, quærat confessarius, an personæ illæ simul cohabitent; quia ablato semel pudore, periculosissima est hujusmodi cohabitatio: ideo ordinarie ipsi separari debent. *Dens.*

774. *Quoad adulteros: Q. 1. An adulter et adultera teneantur restituere quæ ab ipsorum consanguineis dantur aut legantur spurio, quia legitimum reputant?* Alii affirmant cum Molina, quia donatio ex errore circa personam nulla est; hujus autem erroris causa sunt adulteri. Alii cum Lugo (quod probabilius est, et in praxi admittendum ex Bouvier) negant; nam nemo tenetur de damno, quod per accidens et præter intentionem ex actione sua evenit, ut in præsentī casu. Attamen observat Billuart, quod spurius, si talem certo se cognoscat non potest donationes retinere; quia nullæ sunt. Liguori, *Op. Mor.*, l. iii, n. 657.

Q. 2. Quid si mulier nec omnino invita, nec omnino consentiens fuerit; sed fuerit precibus, suasionibus seducta, ut plerumque evenit; tenetur ne adhuc ad medietatem damnorum?

R. Non conveniunt; sed sat probabiliter ex Talento quidam asserunt, æquitati consonum esse inducentem teneri ad majorem partem, quia duplici titulo nocuit, ut movens ad damnum et damni executor. Si autem adulter promiserit se suscepturum omnia onera ex adulterio secuta, ad id utique obligatur. Qui si renuat stare promissis, adhuc tenetur adultera; neque enim ob privatum pactum fas est non compensare damna illata.

CASUS. Anna cum adulterium commisisset, viro de hoc suspicanti et sciscitanti, respondit primo: *matrimonium non fregi*. Secundo, cum jam a peccato fuerit absoluta: *innocens sum a tali crimine*. Tertio, adhuc instante viro: *non commisi*, intelligendo non commisi adulterium tibi revelandum. — *Quid?* R. Anna a mendacio excusari potest: in primo casu dicere potuit se matrimonium non fregisse, etenim adhuc subsistit. In secundo casu dicere potuit se innocentem, nam post absolutionem peccato non amplius gravabatur: et potuit asserere etiam cum juramento. Item potuit in tertio casu negare se adulterium commisisse, intelligendo ut illud marito revelare debeat: et causa est ita respondendi, ad dissectiones aliaque mala vitanda. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 162, cum aliis multis, *Gury*.

775. Q. 3. *An adultera teneatur se prodere ad vitanda damna mariti, et prolis legitimæ, si alio modo ea nequeat compensare?*

R. Si damnum famæ propriæ multum præponderat damno mariti, non tenetur adultera crimen prodere; nemo enim tenetur damnum alterius resarcire cum damno proprio longe majori. Si non præponderat, se manifestare debet; nam melior est conditio mariti innocentis et prolis legitimæ. Hinc inferunt generatim ac speculative loquendo matrem teneri se prodere: 1) Si sit perditæ famæ, vel conditionis tam vilis, ut non sit ea majoris facienda, quam damnum aliis obventurum. 2) Si aliter immineat damnum publicum, v. g., si filius spurius sit perditis moribus imbutus, et succedere debeat Regno — Cum tamen spurius non tenetur credere matri asserenti illum esse spurium nisi convincatur; tum quia est in possessione legitimitatis, utpote natus tempore legitimi matrimonii; tum quia nemo tenetur credere uni testi licet probatissimo, secus via ampla aperiretur fraudibus et deceptionibus; tum præcipue (ad rem *Stapf*), quia mariti ipsius atque filiorum legitimorum plerumque longe magis interest, ut res maneat in occulto (quid enim ex tali Confessione timendum non est? infelix maritus gravissimo mœrore affligitur; salus domestica et pax naufragatur): ideo in praxi caveat confessarius, ne mulieri hanc imponat obligationem: *Mulieri, quæ ignorante marito, ait Innocentius III, de adulterio prolem suscipit, quamvis id viro suo timeat confiteri, non est pœnitentia deneganda; sed competens satisfactio per discretum sacerdotem ei debet injungi.* (C. *Officiis*, de pœnit. et remiss.).

Quid judicandum de facto adulteræ, quæ impotens avertere damna a prolibus legitimis, morti vicina, vocatis omnibus filiis, declaravit unum ex illis esse illegitimum, ac petit vellente illum nominari, aut innominatum cum ceteris hæredibus pariter dividere? Quo audito, omnes sibi mutuo condonarunt, quia quisque metuebat sibi. Mater in illo casu (quem Avenione suo tempore contigisse scribit Aleciatus) inique egit; tum quia diffamavit filios legitimos reddens eos de illegitimitate suspectos; tum quia illa remissio mutua habetur invalida utpote facta ex metu gravi injuste incusso; quisque enim timebat de se.

776. Q. 4. *Qualis restitutio facienda est hospitali, si proles illi exponatur, in sententia eorum qui obligant exponentes ad restitutionem?*

R. Si proles vixerit, restituendi sunt hospitali omnes sumptus qui apud nutricem fieri debuerunt, et dein in ipso xenodochio usque ad annum 12, quo sufficienter laborare supponitur puer ad lucranda absolute necessaria ad victum: qui sumptus æstimatur moraliter 1000 fr. Si proles mortua sit, sumptus restituendi a die expositionis ad diem mortis erunt computandi franchi 84 circiter pro singulis annis: quæ restitutio fieri potest per confessarium vel aliam fidum ac secretum. *S*

deprehendi non possit an proles sit mortua, an vero adhuc vivat (prout ordinarie contingit), quid in hoc casu tribuendum sit, non potest, ait Gury, certa regula definiri: solutio enim pendet a variis rerum et locorum adjunctis, a vita producta plus vel minus, aut a morte præmatura pueri. Vix (ajunt) sexta pars illorum puerorum ad ætatem annorum duodecim pervenit: unde dicunt, satis esse si pro rata dubii 200 vel 150 franchi nosocomio solvantur (ex Bouvier 300). V. Carrière, *De Justitia et June*, n. 1374.

(M) Pag. 515.

777. Ad *frigidam commendationem* revocatur qui vultu vel nutibus calumniatur. Ubi aliquis laudatur, malitiose subridet, humeros attrahunt, sermonem brevi interjectione abruptum, e. g., *Titius est quidem vir probus, veruntamen...* Unde illud adagium:

Si nisi non esset, perfectus quilibet esset;

Sed pauci visi, qui caruere nisi.

Imo qui tali interruptione, vel ad alienas laudes subridendo proximum vituperant, plerumque famæ multo magis nocent, quam si certum aliquod vitium ipsius aperte designassent; tunc enim vagis et quibuslibet suspicionibus porta aperitur. « Alii (ait s. Bernardus, Serm. xxiv in Cantica) quodam fuce simulatæ verecundiæ malitiam adumbrare conantur, mittunt alta suspiria; vultu mæsto et voce plangenti egrèditur maledictio, etc. » Quæ ista sunt? pestes detractorum. Huc referri potest illud Psal. LIV: *Molliti sunt sermones ejus super oleum, et ipsi sunt jacula*. V. Tomasi, *De homicidio lingue*; Halæ 1729.

« Porro (ad rem *Stapp*) circa hanc materiam, quæ est de detractone ingens plurimorum licentia reperitur. Prout in discernendis propriis vitiis plerumque cæci, ita ad detegendos carpandosque nœvos aliorum valde perspicaces sumus. Unde in quotidiana hominum conversatione vix alia sermocinatio auditur, quam de aliorum vita et moribus. Imo ut s. Hieronymus jam de suo tempore lamentabatur: *Tanta hujus mali libido mentes hominum invasit, ut etiam qui procul ab aliis vitiis recesserunt, in istud tamen quasi in extremum diaboli laqueum incidunt...* Multo deterior conditio illorum est, qui etiam in reliquis conscientiam curant, tum vero aliena errata sagaciter venari, quidquid detegunt quasi lætæbundi suis in conventibus exponere, imo et exaggerare consueverunt. » Cui malo nequit amplius occurri, et quod uni loco notum est, statim ubique vulgatur; hodie maxime cum omnia jam nunc (ut observat Lyonnet) loca censeantur contigua ob nimias commercii relationes, multitudinem viatorum, nubem publicorum foliorum et forsitan cocœvorum nativam loquacitatem. Adde miram tum viarum ferrearum, tum telegraphi electrici inventionem. Et ideo magis quia sunt, ut cecinit Gagliuffi:

Sæpe homines canibus similes; nam turba, latrantem

Unum si audierit, cuncta repente latrat.

En generatio, quæ pro dentibus gladium habet (Eecl. xxxiv); et dentes eorum arma et sagittæ (Ps. lvi). Nostrum ergo esse debet et verbo et exemplo fideles removere a vitio tam communi, gravissima ejus connectaria aperiendo. Legatur caput xxviii Ecclesiastici, ubi mala linguæ describuntur, ac maledici pessimi exitus.

778. * **Ecclesiasticorum detractores:** Hodie totius Cleri fama libellis quotidie laceratur, ac nullus est detractiōis finis. Ut quid? « Il demonio fa ora più che mai ogni sforzo per condurre gli uomini al disprezzo e all'odio de'sacerdoti, ben persuaso essere questa la via

più breve per cacciar la religione dal mondo. Per dar il guasto al gregge bisogna uccidere fisicamente o moralmente il pastore; quindi gli occhi sempre spalancati per squadrare la loro condotta; la lingua sempre in volta per mordere i loro costumi, le cesoje sempre in mano per tagliare i loro panni e pretendere da loro l'ottimismo; ed ora un sarcasmo, ora un frizzo, ora una detrazione, ora una calunnia; qualche cosa resta sempre. E guai se vi è qualche sacerdote che non corrisponda all'altezza della sua vocazione; oh allora il diavolo e i suoi seguaci non hanno più ritegno; giornali, scritti, caricature, tutto mettono in campo per gridar la croce addosso ai preti comprendendo in un fascio e buoni e cattivi, con una logica che non si può caratterizzare altrimenti che col nome di logica *del diavolo*.

Il demonio, o cristiano, fa il suo mestiere, e tu fa anche il tuo. Osserva anzi tutto chi sono coloro che sparlan e calunniano, e si prendono beffe dei sacerdoti, e troverai sempre cattivi cristiani cui la missione dei preti torna gravosa e di rimprovero. Gli uomini virtuosi ed onesti non parlano mai male di nessuno, tanto meno dei sacerdoti. Pensa che Dio non ha voluto assegnar degli angioli per amministrarli la religione, perchè nè tu avresti osato avvicinarti a loro, nè essi forse saputo compatir le tue miserie. Ricorda che quando Gesù Cristo scagliò il suo tremendo guai contro chi avesse toccato i suoi sacerdoti non distinse tra buoni e cattivi. Rammenta che tra gli Apostoli vi fu un Giuda, e Maria lo rispettò sempre e Gesù lo baciò. Tieni sempre innanzi agli occhi le parole dette da Gesù agli Apostoli ed ai loro successori: *come hanno perseguitato me, così perseguiteranno voi; come hanno calunniato me, così calunnieranno voi*. Sopra questi riflessi procura di rinforzare la tua fede contro il demonio e gli assalti del mondo, e non ti scandalizzare per le guerre mosse contro i sacerdoti. Abbassa la tua testa innanzi ai grandi del mondo (ti dice lo Spirito Santo); ma umilia la tua anima innanzi ai sacerdoti. Così non perderai la religione tanto connessa colla stima del sacerdote; così sfuggirai i castighi mandati sempre da Dio contro gli individui ed i popoli che disprezzano i sacerdoti... Che non si avveri di te la tremenda minaccia: *voi mi cercate, e non mi troverete, e morrete nel vostro peccato; voi avete derisi e disprezzati i miei sacerdoti, ebbene sentite quello che vi avverrà: nella vostra morte, io mi riderò di voi, e non vi lascerò venire verun prete al capezzale delle vostre agonie; o se lo permetterò, voi non lo capirete più, e morrete nel vostro peccato.* » Tarino, *Il libro del cristiano, ossia Maria Vergine specchio e modello della vita cristiana.* *

Quomodo (quæres) se gerere debet detractationibus laceratus, contumeliis impetitus? Ad rem Salesius euidam mulieri: « La maggior parte dei nostri mali sono immaginari più che reali. Pensate voi, che il mondo creda queste pasquinate? Può essere, che alcuni vi si fermino, e che altri ne concepisca qualche sospetto; ma sappiate che se l'anima vostra è ben rassegnata nelle mani di nostro Signore, ogni sorta di somiglianti assalti svaniranno al vento come il fumo, e quanto più è gagliardo il vento, più presto spariranno. Il male della calunnia non si guarisce mai tanto bene, come per mezzo della dissimulazione, dispregiando il disprezzo, e mostrando colla nostra fermezza, che non possiamo essere presi; perchè la calunnia, la quale non ha nè padre nè madre che voglia accettarla, mostra di essere illegittima. Orsù, mia carissima sorella, io vi voglio riferire una sentenza che s. Gregorio Magno diceva ad un Vescovo afflitto: *Ah! se il nostro cuore fosse in cielo, i venti della terra non lo commoverebbero in modo alcuno; a chi ha ri-*

nunciato al mondo, nessuna cosa del mondo può nuocere. Ponetevi appiè del Crocifisso, e osservate quante ingiurie ricevette; supplicatelo per la dolcezza colla quale egli le sostenne, che vi dia forza di sopportare questi piccoli rumori, i quali come a sua serva vi sono toccati in parte. Felici gli ingiuriati e calunniati, perchè saranno onorati da Dio! »
Lett. xxxv.

MONITUM: Etsi famam et honorem nostrum curare præstet (monet laudatus *Stapf*), cavendum ne sub specie virtutis putidum *egoismum* sequamur. Item cante in educanda juventute nos versari oportet, ne dum stimulum honoris provocamus, animi juveniles dominantis ambitioni in prædam cedant. Etiam in animarum cura admodum delicati esse debemus, ne aut magistratuum potentiorumque gratiam mediis indignis captemus, qualia forent nimia celeritas in faciendo Sacro, laxitas in confessionalibus, turpis adulatio, conversatio justo familiarior, approbatio abusuum, qui alicubi invaluerunt, etc., etc. Quoties hominum favor non nisi per media indigna acquiri potest, illius nos meminisse decet, quod ait Apostolus: *An quero hominibus placere? si adhuc hominibus placeam, Christi servus non essem* (Gal. i).

(N) Pag. 519.

779. Q. 1. *Si delictum olim publicum, nunc oblivione, vel bonis moribus sit oblitteratum, licet ne revelare?*

R. Non est peccaminosum iterum illud patefacere, si fuerit publicum notorietate juris; quia expedit ad terrorem malorum iudicis sententiam non ignorari. Idem dicendum de publicis historiis, licet crimen sit notum sola facti notorietate: id enim conducit ad publicum bonum; nam et instruuntur posteri et spe honoris ad præclara incenduntur et timore infamiae a turpibus deterrentur: et ita passim fit.

Hisce exceptis casibus, alii dicunt cum Alasia non esse contra iustitiam de novo infamare, cum crimen jam est oblitteratum, modo simul referatur emendatio; nam quisque ex una parte jus habet criminum publicorum acquirendi notitiam, ex alia per bonam vitam præsentem olim infamatus habet jus, ut censeatur bonus in præsentiarum, non in præterito; *neque enim*, ait Jus civile, *aboletur turpitudine, quæ postea intermissa est* (Digest., l. xxiii, t. ii, l. 48). Verum alii tenent cum Lugo, Lessio et Croix id sine gravi culpa saltem contra charitatem fieri non posse, etsi narretur emendatio; nam id sine summo mœrore infamati non potest evenire. Liguori, *Ho. Ap.*, tr. xi, n. 13.

780. Q. 2 *Quid de eo, qui manifestat alterius crimen occultum et falsum, putans ex errore invincibili illud esse verum et publicum?*

R. Eo modo quo incensens sine culpa domum alterius, tenetur ex charitate et ex iustitia ignem extinguere, cum advertit et potest sine magno incommodo; sic iste tenetur suum factum retractare. Idem est, si rem magni momenti propalasti, quam parvi esse judicabas: item si ex inadvertentia dicis Petrum auctorem talis homicidii, cum sit Paulus. Sane qui retinet rem alienam, invito domino, eam tenetur restituere statim ac cognoscit esse alienam: sed in casibus supra, quandiu tuum dictum non retractas, detines famam alterius, quia pravam opinionem ex tuo dicto causatam in aliorum mente relinquis: ergo teneris illam repellere aperiendo veritatem, quod non est proprie restituere, sed damnum inceptum interrompere. Unde licet illa tua actio ab initio non fuerit injusta, injusta evadit quando id advertis et non provides, cum adhuc subsistit; ideo tunc de restitutione graviter teneris.

Diximus: *et potest sine magno incommodo*; ipsa enim æquitas satis innuit, esse minorem obligationem restituendi in eo, qui bona fide alium infamavit, quam in eo qui formaliter contra justitiam id fecit. Et ideo licet iste teneatur cum detrimento propriæ famæ et bonorum fortunæ, et aliquando etiam vitæ famam restituere; ille nunquam cum tanto incommodo ad id obligatur; cum eum culpa primitus non tenuerit. Ita communiter Layman, Lessius, Lugo cum Salmanticensibus.

781. Q. 3. *Quid de illo, qui ad mortem vel aliud grave damnum vitandum, manifestat occultum proximi crimen, ejus notitiam per vim aut fraudem, v. g., literas aperiendo, adeptus sit?*

R. Sotus dicit, ipsum non posse in nullo casu uti tali notitia sic extorta Molina censet tantum eum posse revelare, quando longe majus detrimentum sibi timet. Lessius, Navarrus, Concina dicunt id posse ad quodcumque damnum grave vitandum, quia licet peccaverit sic notitiam habendo, non peccat ea utendo. Inter tam varias sententias nobis magis arridet sententia De-Lugo; hic magnus theologus sic distinguit: si tu jus habes exquirendi alterius factum, ut te ab injusto damno eripias, etsi peccaveris per dolum malum secretum expiscando, attamen ea notitia potes uti; quia defectus esset tantum in modo. Hinc si tuus hostis tibi innocenti mortis sententiam velit a judice expetere, illius occultum crimen (ejus notitiam per peccatum habuisti) poteris licite revelare. Aliter est, si non sit tibi permissum crimen alterius exquirere, tunc si per vim vel fraudem ejus notitiam habuisti, non potes in conscientia illud manifestare; nam actio injusta, qua secretum assecutus es, te obligat ad reparanda omnia damna proximo inde obventura. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 969.

782. De criminibus auditis: *An (quæres) ea liceat referre uti audita ab aliis, v. g. si dicas: fertur, vel narrant, vel audivi de Titio hoc vel illud?*

R. Si referens crimina audita prævidet gravem infamiam proximo non esse obventuram, quia alii non sunt credituri, non peccat mortaliter; nam damnum grave non infert; secus peccat ob rationem contrariam. Quod si referens prævideat audientes credituros ex propria malitia, non peccat contra justitiam, quia non esset damni causa efficax et directa, sed per accidens. Peccaret tamen contra caritatem, quia tenetur quilibet grave proximi damnum impedire cum commode potest. Imo et contra justitiam: — 1) Si ita referat, ut audientes sint credituri, ut si asserat audivisse rem a persona fide digna. — 2) Si referat crimen alterius valde enorme, ut hæresim, rebellionem, etsi dubitanter; quia sola horum criminum suspicio solet valde infamare.

Quid (dices) si error se teneat ex parte audientium tantum? uti si tu nomines revera Paulum auctorem homicidii; sed auditores intelligant Petrum? Juxta omnes teneres ex caritate errorem corrigere; quisque enim cum commode potest, tenetur a proximo suo damnum præcavere. Utrum vero tenearis etiam ex justitia si commode potes, affirmat Molina; quia ex tua actione aliquo modo ortum habet damnum illud. Negant Busebaum, Lessius et Billuart; quia non tua actio, sed error audientium tota est causa damni. Ego tamen, ait Lugo, magis assentior. Molinæ; nam ad debitam loquentis diligentiam spectat curare, ne auditores de uno accipiant quod ipse profert de alio.

783. CASUS: *Labanus exponit Longino suo confessori, se data opera audivisse Lycurgum detrahentem Menelao: quomodo interrogandus?*

R. In primis ipse est interrogandus, an ab eo audita detractio fuerit de re levi aut notoria, vel facta fuerit ex justo motivo; an vero

fuerit de re gravi ac occulta, et facta sine justa causa. Si de re levi, patet opus non esse tot interrogationibus; sed sufficit ab eo inquirere an forsitan audierit detractionem animo aliunde mortaliter peccaminoso (puta cum desiderio, quod detrahens famam personæ detractæ notabiliter læderet; quod mortale esset). Item fere dic, si agatur aut de re notoria; aut de detractione ex justa causa, puta ad se præcavendum ab homine malo et doloso; nam primum per se non excederet veniale; secundum nullum peccatum est.

Si vero pœnitens dicat detractionem ab ipso auditam fuisse in materia gravi, de re occulta, et sine motivo facta, tunc inquirendum a Labano, an ipse illum excitaverit ad detrahendum; aut dicta approbando, aut plaudendo, etc., fuerit causa quod is continuaverit vel auxerit detractionem; sic enim peccasset contra justitiam uti detractor, et contra caritate mob scandalum huic datum in tali cooperatione: et ideo et ipse tenetur ad famæ restitutionem. Item videndum, an alia damna ex tali detractione secuta sint; an fama læsus sit persona conjunctissima, uti si pater, vel an sic cooperans sit superior, qui aliunde teneretur impedire illam detractionem; tunc contra justitiam, pietatem et caritatem novum adderetur peccatum.

Quod si nihil horum intervenierit, nec ullo positivo modo Labanus alium excitaverit ad detrahendum, investigandum quo animo detractionem audierit, an cum complacentia de damno proximi, quæ si manifestata, est adhuc detractio, cum sit detractionis laudatio; si non manifestata, odium est, grave in re gravi. Si verò sine complacentia, sci-scitemur, an audierit ex mera curiositate sciendi alterius crimina, vel ex puro fine capiendi solatium ex dictis et artificio detrahentis: quod veniale communiter reputatur, etc.

784. Monita pro historicis: Stapf has ponit animadversiones: „In ipsa conscribenda historia ita nos versari oportet, ut quamvis veritati nunquam refragari liceat, majorum tamen pudenda absque sufficienti ratione non detegamus. Plurimum quippe diversa sunt, vera inficiari, et omnia quæcunque gesta sunt, in lucem proferre. Hinc ut historia revera *magistra populorum* dici mereatur, ea tantum exhibeat quæ sunt ad *ædificationem*. Quapropter crimina et flagitia præteritorum temporum equidem narrare licet, in quantum vel pragmatica rerum gestarum series, vel gloriosior virtutis triumphus absque tali relatione intelligi non potest, vel quatenus per hanc ipsam expositionem posterius a similibus ausibus absterreantur. Contra, qui absque solida ratione nefanda impietatis mysteria revelant, non tantum famæ ætatis præcedentis, sed etiam nobis nostrisque successoribus parum consulunt. Exinde enim imaginatio turpiter fœdari, horror flagitiorum multum imminui, et ipsa demum opinio corroborari solet, ac si in his terris nullus veræ virtutis locus concederetur. Ino quidquid legentibus sacrum sanctumque fuit, incautis hujusmodi relationibus vilescit. Qui, e. g., historiam perlegit, quæ nonnisi abusus et flagitia summorum imperantium exponit, mox quoque omnis legitimæ auctoritatis fastidio capitur; præsertim de sacra hierarchia et sacerdotio id obtinet.” V. Mascard, *Dell'arte istorica*, trattati cinque. Firenze, 1860. Solimani, *Importanza della storia, considerata nelle cose che le servono di materia*. Roma, 1861. Meillassoux, *Della maldicenza nel secolo XIX*. Prato, 1869.

785. Detractio non semper detractio est: Hinc notandum: Quod spectat ad praxim, confessarius advertere debet, quod plerumque detractiones sunt de rebus jam satis notis, et contra personas qui sufficientia et notoria præbent motiva, ut malum de illis dicatur. De hisce

porro parum curare debet, sed suos hortetur poenitentes ut ab illis abstineant, ut a sermonibus inutilibus qui christianæ ædificationi nimium opponuntur; sed nullam ideo exigit reparationem. Item in mentem revocanda Salesii sententia: *gridare al lupo è carità delle pecore*. Sunt quidam adeo perniciosi, qui optimum est si dignoscantur, et ideo præstat omnia de illis aperiri ut quilibet cavere possit ab eorum seductionibus; quod magis fieri debet si tales sint, qui imponant simplicibus ac juvenibus. Ideo si quis de hisce detractionibus se accuset, confessarius ipsum doceat detractiones non esse, si non exaggeret. Vide infra de hæreticis detegendis.

Lhomond in Opere, *Metodo per confessare i fanciulli*, etc., hunc sibi proponit casum: *Quand'è che un confessore di collegio può comandare o consigliare a un penitente di scoprire al superiore un libertino che convive in esso?* Per obbligarvelo si richieggono quattro circostanze: 1) Che il male sia ben provato; — 2) Che sia contagioso e nuoccia anche agli altri, che non lo commettono; — 3) Che il mezzo che si vuol adoperare per informare il superiore, non violi il segre o della santa Confessione, nè possa renderla odiosa; — 4) Che non vi sia grave pericolo pel delatore. Quindi se mancano prove manifeste, se il male non può inoltrarsi più in là, se temesi di alienar gli altri dalla Confessione, se non si ha sicurezza della prudenza del superiore, e potesse nascerne strepito, non si proceda a delazione. In generale, vuolsi somma riserbatezza nel comandarla o consigliarla, affinchè per rimediare a un male, non se cagioni uno peggiore. Bisognerebbe che non si potesse arguire che il superiore fu informato in occasione di Confessione; laonde nel caso in cui codesto libertino fosse un domestico o un maestro, o uno scolaro maggiore, i quali abusassero, l'uno della sua autorità, l'altro della sua forza, mi determinerei a far succedere la dichiarazione dopo di avere inculcato al penitente: *Ecco ciò che direte e nulla più*; e dopo avergli severamente proibito di parlarne ad altri fuorchè al superiore. È d'uopo per quanto è possibile, che il penitente, e non il confessore faccia al superiore questa dichiarazione; così incontransi meno scogli. Tuttavia, siccome è difficile determinare un giovane a tale dichiarazione, ove, nel caso di un pericolo urgente, il confessore se ne incarichi, previo permesso del penitente, conviene egli abbia questo permesso in iscritto, affinchè, quando il giovane venisse a ritrattarsi, il confessore abbia la prova in mano. — Terminerò esponendo un espediente che sortì esito felice: un confessore ha impegnato il penitente a scrivergli il fatto segnato di sua mano, promettendogli di non mostrare la lettera, ma di trascriverla egli stesso di proprio pugno senza segnatura, e recar la copia non segnata al superiore. Il segreto della Confessione era assicurato, nè il fanciullo correva pericolo. Ma in simili circostanze sia regola capitale domandare parere prima di comandare o consigliare alcuna cosa. »

(P) Pag. 527.

796. Famæ cum fama compensatio: Hac de re certum est: 1) Quod si unus velit alteri famam restituere, iste pariter tenetur ad idem erga eundem, si eam eidem abstulerit: secus non serveretur æqualitas: compensatio autem est remedium quod non obtinet, nisi in defectu. — 2) Quod nemo potest famam alteri auferre eo quod ab ipso fuerit infamatus: non enim esset compensatio, sed vindicta; cum fama

unius non reparetur per infamiam alterius; nam ablatio famæ non debet accipi sicut rei alienæ ablatio ut in furto, quæ compensari potest per æquivalentis rei subreptionem. Hoc tamen non impedit, quominus alterius testimonium labefactare possim aperiendo delictum verum. — 3) Famæ compensatio non licet, si inæqualitas sit maxima quoad illatas injurias; nequit tunc justa compensatio intervenire.

Quæstio est si duo ferme æqualiter sibi invicem famam læserint, et unus nolit eam restituere. Alii cum Alasia et Sporer negant in hac re dari compensationem; nam tu non restituendo alteri famam, non recuperas famam tuam ab illo violatam. Attamen sententia probabilior et communissima cum Billuart, Bouvier, Continuatore Tournely, Laymano, Lessio, Holzman, Roncaglia, Salmanticensibus, Sanchez, Sylvio et Soto docet posse læsum compensationem facere et restitutionem differre: nam est generale principium: *non cogeris jus suum alteri reddere, si ille recuset tibi reddere tuum*. Neque obstat, quod sic non restituatur fama; nam præterquamquod alterius testimonium remanet infirmatum per diffamationem (cum tunc non amplius tanta fides adhibeatur ejus dictis), ac ideo ex parte propria fama potest dici recuperata; tota ratio hujus opinionis est illa ratio generalis: *quando jura sunt paria, non est illi servandum jus, qui suum non servat*. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, nn. 999 et 1001.

(P) Pag. 533.

737. Secreti revelatio: Non facile permittendum, ut unus alteri secretum dicat, licet sub secreto; tanta enim est hominum loquacitas, ut vix secretum in uno sistere possit. Neque extra rem est quod scribebat celebris De-Maistre: *Non credo più al segreto; tutti vi tradiscono, l'odio, l'amicizia, l'accorgimento, la storditaggine, le circostanze, che so io? in somma il segreto non c'è più*. Sub secreto unus alteri, secundus tertio, et ita successive res cunctis communicari novum non est; sieque occultissima sub secreti larva omnibus (ut plurimum non sine gravi societatis damno) nota fiunt. Hinc Chrysostomus (Hom. in ad pop. Antioch.): *Si non vis effari, neque alteri ipse dicas; postquam autem alteri prodidisti sermonis custodiam, superflua facis et inutilia admonens et obtestans proditorum custodia*. Dulcedo confabulationis, ut vir præclarus observat, mentem facile inescat: alius arcana sua tibi patefacit, tuque sub sanctissimo amicitiae sigillo tua cum illo communicas. Sed quamvis tu forsan audita retineas, ille tamen obvio cuique refert; tumque fiet ut tota communitas post breve tempus, quod palam ignorare videtur, clam dudum compertum habeat. Vide cui fidas, concludit *Stopp*, § 401. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. IV, n. 246.

Audiatur item ep. Parisiis, *Quesiti di coscienza*: « Il segreto è proprietà individuale nel suo più stretto significato, e se esso volge sulla vita privata, è carissimo sopra ogni bene, giacchè l'infamia è più terribile della povertà. Ora chi strappa altrui il segreto e lo disvela, lui non consenziente, al pubblico, è in colpa di formale ingiustizia in faccia a Dio; ingiustizia tanto maggiore, quanto più rovinosa è l'infamia che ne risulta: dunque deve il giornalista rispettare gelosamente i segreti della vita privata, anche quando si tratti d'uom pubblico. Il che però deve intendersi di quegli atti privati, che non hanno immediato e necessario rapporto a funzioni sociali e sottomesse per diritto costituzionale a pubblica censura. Così, a mo' d'esempio, ti sarà talvolta lecito svelare al pubblico certe pecche della privata condotta, cui tenga un

educatore di gioventù: laddove inutile ed inonesta cosa perciò sarebbe, se si trattasse d'un impiegato di finanze. Rammenta però che la misura se sia estrema, essa non può essere giustificata che dall'interesse comune e dal difetto d'ogni altro mezzo per conseguirlo; e che in ogni caso l'applicazione del crudele rimedio debbe farsi con ogni guisa di delicati riguardi. »

788. * Secretum confidentiæ seu consilii: Audiatur Gousset: « Episcopi, parochi omnesque sacrorum ministri relate ad ea quæ eis revelantur, dum ecclesiasticum ministerium exercent et pastorali officio funguntur etiam extra tribunal pœnitentiæ a testimonio ferendo dispensantur. Quod si non esset, jam non posset episcopus et pastor suam paternam auctoritatem efficaciter exercere, qua in ordine morali et spirituali in suos subjectos donatur. » Et cl. Rivarolo: « Il parroco è il consulente naturale de'suoi parrocchiani allo stesso modo che lo è il padre de'suoi figli... Per il che se la legge dispensa gli ascendenti, i discendenti, i fratelli, gli affini, il marito e la moglie dell'imputato dal deporre contro o a favore di esso sotto pena di nullità di giudizio, se una tale riserva è ommessa sotto la stessa pena non solo a favore dell'avvocato, del medico, dell'uffiziale di sanità; ma di ogni altra persona, cui per ragione del suo stato o della sua professione od uffizio fu fatta confidenza di qualche segreto, a tutta ragione deve ritenersi compreso in siffatta disposizione anche il parroco per tutti quei segreti e confidenza a lui fatte spontaneamente e volontariamente a contemplazione dell'ufficio caritatevole che esercita, e della qualità che riveste di uom pubblico; segreti e confidenze che mai sarebbe pervenuto a conoscere come uomo privato e spoglio di quella qualità. »... In questo senso si sono pronunziati i tribunali di Tarantasia e la Corte di appello di Camberì nel sett. 1855 dichiarando non farsi luogo a procedimento contro il parroco di Hante-Cour, il quale erasi rifiutato di deporre innanzi ai tribunali in una causa d'avvelenamento sopra cose affidategli per ragion del suo stato, anche fuori della confessione sacramentale. È ben vero che la Cassazion di Torino 11 dic. annullava la sentenza, e rinviava la causa avanti la Corte di appello. Ma quest'ultima nella sentenza 22 apr. 1856 con trionfali argomentazioni ribatteva gli appunti della suprema Corte, e mandava assolto il parroro. » (*Il governo della parrocchia*). V. S. Congreg. Epis. et Regularium responsio 25 febr. 1842 *super secreto commissio ratiōe ministerii*. — Armonia, anno 1856, n. 102. Item *Supplica Apologetica a S. A. l'Arciduca Vicerè del Regno Lombardo-Veneto a favore del sacerdote I. G. nella causa di secreto ministeriale, introdotta innanzi i tribunali*. Svizzera, 1832. *

789. Secretum amicitiae: Illi sunt redarguendi, qui amicitiae sanctitatem parvipendentes, semel ac amicitia cum aliquo soluta est, literas proferunt, quas sibi mittebat amicus. Qui talia agit, est ex ipso Tullio (Philipp. II, c. 4), homo et humanitatis expers et vitæ communis ignarus; quis enim unquam qui paulum modo bonorum consuetudinem nosset, literas ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit palamque recitavit? Quid est aliud quam tollere a vita vitæ societatem, amicorum colloquia absentium? Quam multa joca solent esse in epistolis, quæ prolata si sint, inepta videantur? quam multa seria, neque tamen ullo modo divulganda? sit hoc inhumanitatis tuc: stultitiam incredibilem videte. V. Stapf, § 471.

790. Secretum massonicum: Huc spectat impium illud pactum quod infanda massonum societas juramento firmat, nihil propagandi eorum quæ gerantur in illorum tenebrosis conventiculis. Quod se-

cretum et juramentum Pontifices semper damnarunt, nullius roboris illud declarantes, cum vergat in societatis ecclesiasticæ et civilis perniciem. V. *Civ. Catt.*, ser. 6^a, t. v: *Del secreto massonico*.

791. Literæ subditorum: Licite eas aperit superior: « Ecce-tochè (addit *Gousset*) non si tratti di affari di coscienza, o di un secreto di famiglia: e basta, per prevenire qualunque abuso, che un superiore sappia che l'inferiore scriva realmente al suo direttore, o a' suoi parenti. Per la stessa ragione crediamo che un padre di famiglia possa aprire le lettere di un figlio che ancora è soggetto alla patria podestà; lo stesso dicasi d'un tutore riguardo al suo pupillo (idem dicunt de marito quoad literas uxoris vel ad uxorem): » semper tamen excepto, si res sit conscientiæ (*Liguori, Opus Mor.*, l. v, n. 70).

Singularis casus: « N. N. uscito di collegio chiese al Rettore la restituzione di sue lettere; esso ne offerse una parte, rifiutò l'altra come contraria ai buoni costumi. L'alunno fece citare il superiore; il giudice prima, il tribunale di Mondovì poi lo assolvettero. Ricorse in Cassazione a Torino, dicendo violati gli articoli 3, 39, 441 del Codice civile (*Caroli-Alberti*), e 29 dello *Statuto*, e gli art. 205, nn. 4 e 270 del Cod. di proced. civile. La Cassazione il 15 genn. 1857 confermò la sentenza: *Il direttore di un collegio è non solo autorizzato, ma obbligato a trattener le lettere dirette ai convittori, che contenessero cose contrarie ai buoni costumi: l'alunno non può pretendere la restituzione neppure uscito di collegio. Non vi è proprietà legittima dalla legge tutelata relativamente ad oggetti provenienti da un operato contrario alle leggi ed alla morale. Se la prova risulta solo dall'ammissione dell'altra parte, la confessione è inscindibile.* » V. *Giurisprudenza degli Stati Sardi*, vol. ix, parte 1^a.

792. Litera cæca: Quæres: *quid de illis, qui ad superiores literas anonymas mittunt* (vulgo *cæcas*; lettere orbe), *quibus occulta alicujus subjecti delicta manifestantur?* Communiter docent, ipsos peccare mortaliter, quia hoc est revelare notabilia occulta fratris: vel saltem notabilem suspicionem in superiore excitare: et hoc maxime, cum id ordinarie procedat ex odio ac vindicta. At non esset peccatum, si id fieret ex caritate, solam emendationem quærendo, ac solum celetur nomen scribentis, justa de causa, si nempe aliunde pro se malum aliquod timeatur. Nequeunt autem per se loquendo superiores ex hujusmodi tantummodo literis procedere ad specialem personæ nominatæ inquisitionem quoad delicta si occulta, quæ continent literæ, etiamsi in illis notificentur testes, qui delictum valeant probare; quia hujusmodi literæ nullam inducunt infamiam ex Jure canonico (l. v, t. 1 *De accusat.*). Ita *Rodriguez, Reginaldus, Lezana, Lessius* et alii communiter.

Diximus: *per se loquendo*; nam quando non agitur de pœna infligenda, sed de certioranda positiva bonitate personæ quæ, v. g., ad aliquid communitalis vel diœcesis ministerium et officium assumi debet aut assumpta est, utique aliqua ratio harum literarum haberi potest, prudenter scilicet inquirendo, an persona illa ad illud debitis dotibus sit instructa, vel potius in perniciem communitalis, parecis, diœcesis sit Nulla tunc ei irregatur injuria; nam directa inquisitio est de bonitate, non de crimine: ideo prohiberi nequit, cum pertineat ad publicum bonum, ut tantum digni ad publica ministeria deputentur. Quod maxime eurrit de ordinandis, siquidem Ecclesia jam de istis specialiter inquirat, dum omnes efflagitat, ut si quid habeant contra ipsos, id in Domino deponant. Sed caute procedendum, ne detur ansa malevolis: et merito a malevolis id fieri creditur, si literæ mittantur, cum non amplius suppetit inquisitioni tempus. V. *Ferraris*, V^o *Literæ*.

(R) Pag. 536.

793. Lignorum cæsis in sylva: Si sylvæ sint privatorum, dicimus, eos qui ligna cædunt teneri ad restitutionem; quia domini absolutum dominium habent super suis sylvis. Et idem recte dicunt de sylvis communitalis, si privati emerunt vel conduxerunt omnia ligna illius; quia tunc Communitas totum suum jus transtulit in illos. Id valet quoque de pascuis. Videat. Liguori, *Opus. Mor.*, l. III, n. 259; item *Ho. Ap.*, tr. x, nn. 23 et 25.

Audiat hic Pavone, *Spicilegio* ecc. § 44: Ma che diremo dei poveri? questo caso, come si esprime il Collet, *gravis est momenti, et quotidie contingit, magnamque parit difficultatem Pastoribus*, ed anche a' confessori. Dunque vediamo prima che dicono i Teologi, e poi risolveremo qual regolamento debba tenersi nella pratica.

« Il lodato Collet è di sentimento, che allora soltanto sia lecito ai poveri di raccogliere dalle selve de' particolari legne secche o verdi, ma che sieno atte solamente per il fuoco, quando di ciò vi sia una legittima consuetudine: *non licere nisi contraria eaque vigeat consuetudo*. Soggiunge, che allora questa consuetudine è legittima, quando si fonda sul consenso espresso o tacito dei padroni; e che si suppone questo consenso, *primo* allorchè veggono raccogliersi le legna e tacciono; *secondo* qualora non potrebbero impedirlo senza mostrare una grande durezza di cuore, *sine immani quadam duritie*. Conchiude, che da questi principii il Sambovio e il Pontas deducono, *homini in ea necessitate constituto, ut alioquin hyeme sine igne et calidis alimentis transigere debeat, licitum esse minuta quæ humi jacent, ligna, vipreta genistrasque colligere, in usum scilicet foci proprii, ut loquitur Sylvius. Ratio est quia vel domini tunc inviti non sunt, vel irrationabiliter sunt inviti*. Ecco le parole del citato Silvio: *An vero pauperes in sylva dominorum possint capere ligna in usum foci proprii necessaria, ambigitur. De aridis satis certum est, quod sic; de viridis autem non facile consenserim, nisi vera necessitas urgeat, cui vix possit aliter subveniri*. Il Pontas parla secondo ha riferito il Collet. Azorio assegna per regola generale, che *si quis inopia, vel necessitate pressus, ligna cædat sucæ vitæ vel inopiæ necessaria non peccat*; ed aggiunge, che neppure peccano i custodi di dette selve col non rivelare al padrone, che i poveri raccolgono le suddette legna.

« Ognun vede che concordano i Teologi nel giudicare cosa lecita ai poveri di provvedersi di legna, e concordano altresì nell'assegnare per ragione, non già l'estrema o quasi estrema loro necessità, ma il solo bisogno di dette legna, che essi non sono in istato di poter comprare. Nella necessità estrema o quasi estrema è lecito di prendere qualunque sorta di legna; ma gli autori citati vogliono, che sia soltanto lecito il prendere legna secche, o verdi di poco momento. È vero, che l'Azorio dice *necessaria vitæ*, parole che indicano la necessità estrema; ma poi aggiunge *vel inopiæ necessaria*, il che indica una minore necessità. Il medesimo senso hanno le parole del Silvio. Ma come fuori dell'estrema, o quasi estrema necessità si dice esser lecito la legittima consuetudine, onde questa fa duopo di ben intendere, e subito i confessori sapranno il giusto come regolarsi praticamente.

« Si rifletta dunque, che da una parte sarebbe una grande crudeltà il negar la legna a chi non può in verun modo provvedersene, e dal-

l'altra parte le legna secche che o stanno sulla terra o sugli alberi, e le verdi di poco momento, non sono cose di gran valore, e sarebbe tenuto il padrone a darle per limosina a chi ne ha il detto bisogno. Or da ciò è nata la consuetudine, che i poveri da sè e senza domandarle prendano tali legna, di cui han bisogno per uso del loro fuoco: consuetudine legittima, e che scusa dal peccato, perchè tanto antica, quanto sono antichi i poveri; perchè tanto ragionevole, quanto è irrimediabile in altra maniera il detto loro bisogno; perchè finalmente vi hanno i padroni che o tacitamente acconsentono, o irragionevolmente ripugnano. Possono dunque i confessori, e debbono permettere a' poveri suddetti il raccogliere le menzionate legna: manifestando loro, che è cosa lecita, acciò non pecchino per coscienza erronea. Nel tempe istesso debbono avvertirli a non tagliare alberi fruttiferi, nè piante destinate per farne travi, o tavole, ecc.; a non prendere i pali situati per sostegno delle viti, a non rompere le siepi intorno a territori, e a non cagionare altro somigliante danno. »

(R bis) Pag. 539.

794. *Quid, si famuli equis armentisque quæ curanda susceperunt, clam et invito domino, melius largiusque pabulum præbent, ut eadem vegeta et pingua conservent?* Si portio, quam dominus determinat ex judicio peritorum aperte insufficiens videatur ad fines quos dominus ipse intendit assequendos, famulus generatim excusari potest, si ea tantum surripiat quæ videntur necessaria. Ast sæpe stulto quodam amore erga animalia ducti contra certam domini voluntatem plura illis præbent quam oportet, sicque veri nominis furtum committunt. Hactenus *Stapp*, § 446.

795. *CASUS: Titius sustulit a Cajo ditissimo duas libellas, putans ad illum pertinere; sed postea, libellis in ludo consumptis, cognoscit eas non esse Caji, sed ejus domestici, qui eas domino suo deposito dedit.*

B, Quando sustulit, non peccavit, nisi venialiter, quia non habebat nisi conscientiam furti levis; et tunc nonnisi sub levi tenebatur libellas restituere. Sed statim ac cognoscit, eas libellas esse domestici Caji, ideoque respectu illius materiam esse gravem, sub gravi tenetur eas restituere; nam licet ab initio ejus mala actio non fuerit ut gravis apprehensa, talis ei nunc evadit, cum veritatem dignoscit, et adhuc possit et debeat providere: non restitutio enim est quasi continuata surreptio. Uno verbo peccavit leviter ex receptione; graviter ex retentione. Libellis autem consumptis, debitum subsistit, et debitoris persona obligata remanet. Liguori, *Op. Mor.*, l. III, n. 993.

(S) Pag. 547.

796. **Amor platonicus:** « Amorem sensibilem profani honestum (seu *platonicum*) dicunt; sed absit ut affectioni illi mere animali vel nomen amoris donemus! exinde enim corda mollescere; phantasia vero et pruritus animales vehementer accendi solent, adeo ut serius aut citius nonnisi turpissimi lapsus timendi sint... Quapropter quis non summopere doleat, imo et indignetur; quod poesis, publica spectacula, sublimioresque artes animalem affectum unius sexus ad alteram ubique ceu dignissimum amorem et tanquam summam vitæ beatitudinem exhibeant? Quid mirum, si juventus ad hoc vitium (jam alias proclivis) tanto impetu ad voluptates anhelet, quæ auribus, conspectui et phantasie tam fallaciter, et tanquam omnis felicitatis culmen obtruduntur? Animarum Pa-

stor incautam juventutem omni quo potest modo, ab hujusmodi familiari consortio dehortari et abstrahere conabitur; præsertim ubi nulla vel ambigua et remota honesti matrimonii spes effulget... Periculum istud ipsi quoque sacerdoti præsertim juniori sollicite cavendum est, ne scilicet intuitu singularis innocentiae, pietatis, etc., erga personas alterius sexus molliculum affectum admittat. Sensus iste, inquit Oberrauch, ultra omnem opinionem astutus est, et periculosus admodum, utpote qui nedum ex re turpi, sed etiam ex ratione honesta non raro acior evadit. » *Stapf*, §§ 302 et 310.

De *amicitia falsa* ad rem ait Orsini, *I Fiori del Cielo*, cap. xi: « Perchè Roboamo, quel giovine insensato, che perdette fino lo scudo di suo padre, vide il proprio regno scemato di dieci numerose tribù? Perchè imprudenti amici gli dettarono una altiera risposta, che sollevò tutto Israele. Ma perchè cercare prove nella storia antica, quando ne trabocca la nostra cronaca moderna? Chi carpirisce ad un uomo debole una firma imprudente, che gli toglie in un giorno un patrimonio fatto in dieci anni? Chi trascina al giuoco un figlio di famiglia, ed alla bettola un povero artigiano? Chi s'introduce come un serpente in una famiglia di confidenza per recare in essa il disonore? Chi è costui, ve lo domando? un falso amico.... Un vero amico è una cosa tanto rara, che è molto, dice il pensatore Montaigne, se, la fortuna ne forma uno in tre secoli. Questo è vero; ma in mancanza di oro puro vi è un metallo colorato, a cui si assegna un valore di convenzione, e che forma la moneta corrente delle nostre relazioni sociali. Quest'amicizia di contrabbando supplisce alla qualità colla quantità; essa si moltiplica di barbatella come i polipi; la si prende come una malattia; vi è al fianco per ogni dove, e vi fa spesso volte camminare nella sua cattiva strada a furia d'importunità. » V. Silvio Pellico, *Dei Doveri degli uomini*, cap. xii. Beyerlink, *Magnum Theatrum vitæ humanæ* V^o *Amicitia*. Blanchard, *La scuola dei costumi*. Calino, *Considerazioni*; Lezioni, ecc. *Thesaurus Patrum*, V^o *Amicitia*. De Gartiis, *De effectibus amicitiae*. Lacordaire, *La Madalena del Vangelo*, c. 1.

(T) Pag. 548.

797. Urbanitatis præstantia: Animum habere suavis moribus limatum et expolitum, necessarium est non iis dumtaxat qui vitam agunt in aula et in nobilium virorum frequentia, sed iis etiam, qui nolint in desertissima solitudine ætatem consumere; nam urbanitatis frequens est usus, imo familiaris et quotidianus. Ad hanc autem mire conducit humilitas: *la bontà e l'umiltà son quasi tutt'uno; chi è buono, sentesi inclinato a darsi, a sacrificarsi, a farsi piccolo, e questa è l'umiltà; siate buono e infallibilmente sarete umile; i vostri occhi, le labbra, la fronte tutto prenderà un aspetto nuovo, e attireranno gli altri verso di voi...* (Lacordaire). Item linguæ castigatio urbanitatem, observantiam, et bonitatem magnopere fovet; sed e contrario vernaculorum verborum licentia petulans morum licentiam inducit: hoc maxime videant juvenes collegialiter viventes. V. Mutti, *Sull'importanza di ben conoscere la lingua, in cui si favella o si scrive* (Memorie di morale, di letter., ecc. Modena; Contin., vol. xvii) *Dell'arte della parola*. Milano 1827. *Civ. Cattolica*, ser. 5^a, t. vii: *La civiltà antica e moderna*.

Colere autem urbanitatem ad illos specialiter pertinet, qui ad catholici sacerdotii ministerium proludunt et rerum sacrarum habent procurationem. Isti scilicet vias omnes inire debent, quibus amabilem cui-

cunque reddant Religionem atque virtutem, simulque populorum existimationem et benevolentiam sibi concilient, ut eos facilius ad pie vivendum alliciant. Quid ergo dicendum de illis ecclesiasticis, qui civilem cultum parvipendunt quasi res sit profana et homini religioso indigna! et ideo rusticanos, agrestes, inurbanos se exhibent; cum tamen vel in ipsa Scriptura officiositas commendetur et plura habeantur exempla, ut videre est apud Jahn, *Archeologia Biblica* (c. XII, *De moribus conversationis*). Imo genuina comitas a christiana Religione ortum habet: *La civiltà* (ad rem modernus politicus) non è una virtù profana; anzi è cosa eminentemente religiosa, poichè la sola Religione cristiana ha potuto darla al mondo. Prima del Cristianesimo non vi ebbero popoli verameate civili sulla terra; no, nè anche un solo; perocchè il popolo greco, il romano non furono civili, ma solo colti; la qual cosa è ben diversa: la coltura è la vernice, e niente più che la vernice della civiltà. Civili i Greci, i Romani, che stabilivano la strage e la schiavitù dei vinti, la legale tirannia de' figli, gli spettacoli sanguinosi de' gladiatori, l'insolente disprezzo di tutti gli altri popoli? Solamente il Cristianesimo, o signori, ha civilizzato il mondo: lo ha civilizzato col fare dell'autorità una cosa inviolabile, col fare dell'obbedienza una cosa santa, col fare dell'annegazione e del sacrificio, per dir meglio, della carità, una cosa divina.

V. Della-Casa, *Galateo*. Soave, *Doveri dell'uomo*. Gatti, *Doveri di civiltà*. Correspondance d'un ancien Directeur de Séminaire avec un jeune Prêtre sur la politesse, et la manière de se conduire dans le monde, etc. Lion, 1843. *Avvisi di buona creanza*: it. *Regole di civiltà e buona creanza per uso dei convitti*; it. *Il giovine malcreato*, Marietti. Præ ceteris Berretta, *Il maestro della civiltà ai giovani*; *Dialoghi scritti a peculiare utilità dei collegi e seminari*. Pizzoli, *Degli uffici di gentilezza convenienti agli Ecclesiastici ne' loro vari rapporti*. Trento, 1845. Baricco, *Ammonimenti ai giovani chierici, ovvero Trattato di educazione per gli alunni del Santuario, specialmente in fatto di urbanità*. Ceretti, *Il Galateo del seminarista*. Novara 1850. Paulus Giua, *Liber Ecclesiastici latinis versibus interpretatus*. Calari, 1859: qui in adnotationibus præcipua urbanitatis officia scite refert. *L'ecclesiastico nella società*; Bologna 1839. Cantù, *Buon senso e buon cuore*; Confer. *La creanza, la conversazione*. Valuy, *Regola del sacerdote nella sua vita privata e pubblica*; Guastalla 1871.

TRACTATUS OCTAVUS

DE VIRTUTIBUS THEOLOGICIS

798. **Virtus Theologica:** Est virtus infusa, quæ quidem pro objecto suo immediato seu primario habet Deum uti auctorem gratiæ et gloriæ. Dicitur *infusa*, quia illam *Deus in nobis operatur*, dum gratiam sanctificantem nobis tribuit; et ita distinguitur a virtute naturali, quæ potest naturaliter acquiri. Virtus autem theologia est nobis necessaria¹. Nam cum homo tendat per virtutem in beatitudinem suam, cumque duplex sit hominis beatitudo, altera *naturalis*, ad quam pervenire ipse potest per virtutem naturæ suæ; altera *supernaturalis*, ad quam consequendam sua naturali virtute non sufficit, ideo necesse est, ut homini divinitus superaddantur virtutes supernaturales, quales sunt Theologicæ, quibus in finem ipsum supernaturalem, ad quam est a Deo sublimatus, tendere et pervenire valeat².

799. Virtutes theologicæ sunt: *fides*, *spes* et *caritas*. Ut recte moveamur in finem oportet: — 1) Nos illum cognoscere ac credere, quia voluntas non fertur in incognitum. — 2) Finem sic cognitum a nobis exoptari, quia item voluntas ferri non potest in id, quod per timescit. — 3) Finem illum a nobis amari; non enim desideratur, nisi quod haberi speratur et simul diligitur. Hoc modo explicatur origo Virtutum theologicarum; *fidei*, qua Deum cognoscimus; *spei*, qua nos Ipsum obtenturos esse aliquando speramus; *caritatis*, qua Eundem amamus. Singulas sic recensuit Apostolus: *Nunc autem manent fides, spes et caritas, tria hæc*³.

Dixit *nunc*; in cœlesti enim patria fidei correspondet *visio*, *spei comprehensio*; caritati autem *fruitio* seu *delectatio*: quæ quidem sunt tres animæ beatæ dotes⁴. Ceterum in cœlis etsi visio destruat fidem, comprehensio spem, non tamen caritatem destruit fruitio; *charitas nunquam excidit*, ex eodem Apostolo⁵. Et sane ratio forma-

¹ Tridentinum, sess. vi, c. 7 de R. Et Concil. Vaticanum, *De revelatione* can. 3 definit: *si quis dixerit hominem ad cognitionem et perfectionem quæ naturalem superet, divinitus evecti non posse; sed ex se ipso ad omnis tandem veri et boni possessionem jugi profectui pertinere posse et debere, anathema sit.*

² V. D. Thomas, 1, 2, q. 62, a. 2.

³ 1, Cor. xiii.

⁴ V. S. Thomas, *Suppl.*, q. 95, a. 5.

⁵ 1, Cor. xiii.

lis caritatis seu amoris eadem est tum in via, tum in patria, nempe summa seu absoluta et supernaturalis Dei bonitas. Attamen caritas patriæ erit certo præstantior caritate in via; cum in patria nullo amplius retardetur impedimento, et sit in suo termino ¹.

Ratione originis primum locum tenet *fides*, cum sit initium omnis justificationis. Ratione præstantiæ *caritas*, dicente Apostolo: *major horum est caritas*; est enim perfectio ceterarum. Hinc pulcre Augustinus: *Domus Dei credendo fundatur, sperando erigitur, diligendo perficitur* ².

DISPUTATIO PRIMA

CAPUT PRIMUM

De fidei natura, divisione, objecto, regula, analysi et subjecto

800. Fidei definitio: Fides sumitur communius *pro assensu quem adhibemus dictis alterius ob ejus auctoritatem*: si est ob auctoritatem hominis, fides est humana; si ob auctoritatem Dei, est fides divina ³. Apostolus autem sic fidem divinam describit, ut sit: *sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium* ⁴. Dicitur *substantia*, idest basis et inchoatio; quidquid enim aliis supponitur et substernitur, nomen substantiæ, quod a *substando* dictum est, sortitur. *Sperandarum rerum*, cum fides ea respiciat quæ non videntur: porro ex Apostolo *quod non videmus, speramus* ⁵. Additur *argumentum non apparentium*, id est juxta textum græcum *convictio*

¹ V. d. Thomas, 1, 2, q. 67, a. 9; et Suarez, *De Virtut. theol.*, d. 5^a *De caritate*. Et s. Alphonsus noster: *La carità dell'anima viatrice, in quanto alla sostanza, è la stessa di quella che avrà nella patria celeste; ma con due differenze: la prima, che nella via l'amore è libero, ma nella patria è necessario; inoltre nel cielo l'amore in quanto alla sostanza sarà lo stesso, ma sarà più perfetto in quanto all'essere depurato dai difetti; nell'essere più intenso* (Lettere e Dissert.).

² Serm. xxvii de Verb. Apost. V. Maoyl, *de fide, spe et charitate*. Perrone, *Prælectiones theologicæ de Virtutibus fidei, spei et caritatis*.

³ Fidei nomen multipliciter sumitur: — 1) pro fidelitate in promissis adimplendis junta illud: *numquid incredulitas illorum fidem Dei evacuat?* (Rom. 3); — 2) pro ipsis promissis: sic Apostolus dicit de quibusdam viduis, quod *primam fidem irritam fecerunt* (Tim. 5); — 3) pro conscientia ac intima persuasione juxta illud: *omne quod non est ex fide, peccatum est* (Rom. 13); — 4) pro fiducia, qua quis pro certo habet, se obtenturum gratiam quam postulat juxta illud: *postulet in fide, nihil hæsitans* (Jac. 1); — 5) pro argumento ad suadendum, quo sensu Paulus: *Deus... statuit diem, in quo judicaturus est orbem... fidem præbens omnibus* (Act. 17); — 6) pro ipsa doctrina et objecto fidei, ut in Symbolo Athanasii: *Hæc est fides catholica, quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit*.

⁴ Hebr. xi.

Rom. viii.

firma rerum, quæ non videntur; quæ tamen verissima creduntur, ac si manifestis demonstrationibus essent nota ¹.

Hæc definitio convenit etiam Patriarcharum fidei: eam autem præsentanti statui magis accomodando fidem sic definimus, ut sit *virtus Theologica, qua libere ac firmiter assentimur iis omnibus, quæ a Deo revelata sunt propter auctoritatem ipsius revelantis et per Ecclesiam nobis credenda proposita*. Dicitur — 1) *Virtus Theologica*; est enim divinitus *infusa*: quia fides nostra cum sit donum supernaturale divinum, naturales animi vires excedit; ideo ad illam requiritur gratiæ divinæ auxilium. Hinc Apostolus: *vobis donatum est pro Christo, non solum, ut in eum credatis*, etc. ². — 2) *Qua libere assentimur*, ut fides nostra distinguatur a dæmonum fide, qui etsi credant et contremiscant, non tamen id agunt libere, sed necessario ³. Unde eorum fides neque divina est, neque est infusa; sed coacta. — 3) *Ac firmiter*; quia assensus fidei debet esse sine ulla errandi formidine: alioquin hæsitatio esset, non fides. — 4) *Iis omnibus quæ a Deo revelata sunt*, quæ quidem constituunt objectum fidei materiale. Dicimus *omnibus*, ut refellatur absurda hæreticorum doctrina, qui distinguentes inter articulos fundamentales, et non fundamentales fidei, dicunt primos necessario esse credendos, non secundos. Singula sane fidei objecta habent idem veritatis argumentum, nempe auctoritatem divinam falli ac fallere nesciam. — 5) *Propter auctoritatem ipsius revelantis*, nempe Dei, qui infallibilis est, et ideo ratio formalis ob quam credimus. Hinc Apostolus: *Fides ex auditu, auditus autem* (seu assensus) *per verbum Christi* ⁵. — Additur ultimo: *et per Ecclesiam nobis credenda proposita*; quia divina revelatio nobis non manifestatur, nisi per Ecclesiæ propositionem, dicente Augustino: *Evangelio non crederem, nisi me Ecclesiæ catholicæ commoveret auctoritas* ⁶.

801. Fidei divisio: Fides dividitur:

1. In *habitualem*; et est *habitus supernaturaliter infusus, animum permanenter habilitans ad actus fidei eliciendos*. Et in *actua-*

¹ V. Toletus, *In Summam Theologicam S. Thomæ*, p. 1, de fide. Liguori, *Opus Mor.*, l. II, n. 2. Ferraris, *V^o Fides*.

² Phil. I. V. Billuart, Perrone.

³ * *Fides ipsa in se* (ait Vaticanum Concil. sess. 3. c. 3) *etiamst per caritatem non operetur, donum Dei est; et actus ejus est opus ad salutem pertinens, quo homo liberam præstat ipsi Deo obedientiam, gratiæ ejus cui resistere posset, consentiendo et cooperando*. *

⁴ V. Ciercià, *De Ecclesia Christi*. Charvaz, *Guida del catecumeno valdese, ossia Difesa del Cattolicesimo*, vol. 1, part. 3, ragion. 3.

⁵ Rom. x.

⁶ L. contra *Epist. fund.*, c. v. V. Bolgeni, *L'Economia della fede cristiana*. Ex dictis patet fidem nostram quæ justificat, toto cœlo discrepare a protestantium fide; fides enim catholica ea est qua divina gratia adjuti credimus veritates a Deo revelatas, et precipue, quod Deus est et remunerator sit. E contra fides protestantium quæ juxta illos justificat, ea est qua credimus peccata nostra nobis esse remissa per jus itiam Christi: quod quidem in Scriptura nullum fundamentum habet.

lem, quæ est *actus quo intellectus ex imperio voluntatis per gratiam excitatæ, firmiter assentitur rebus a Deo revelatis*. Qui actus si ad extra prodeat, exterior; si in animo lateat, interior appellatur.

2. In *explicitam* et in *implicitam*. *Explicita* fides illa est, qua alicui speciali ac determinato articulo assentimur, ut si dicas: *credo in SS. Trinitatem, credo in Spiritum Sanctum*. Fides vero *implicita* ea est qua aliquid creditur non in se et in propriis terminis particularibus, sed in alio, in quo illud continetur: sic qui credit in Christum Deum et hominem, eo ipso implicite credit in duplicem ejus voluntatem, etsi eam ignoret. Item est si dicas: *credo omnia quæ docet Ecclesia catholica esse credenda* ¹.

3. In *catholicam*, et mere *theologicam*. Fides *catholica* completitur universas veritates, quarum revelationem testificatur Ecclesia, et quæ in omnibus fidelibus una eademque sit oportet. Mere *theologica* vero versatur circa eas veritates, non expresse ab Ecclesia propositas, sed quarum revelatio quibusdam privatis alio medio certo innotescit.

4. In *formatam*, quæ dicitur etiam *fides viva*; et in *informem*, quæ dicitur etiam *fides mortua*. Fides *viva* est quæ gratiam habitalem, sive caritatem sibi conjunctam habet: talis est fides hominis justī. *Mortua* est quæ caret justitia et caritate: talis est fides hominis in statu mortalis culpæ constituti: qui adhuc fidem habet, sed quin ea prosit ad vitam æternam.

802. Objectum fidei: Objectum materiale fidei divinæ, seu objectum credendum sunt veritates a Deo de se ipso deque operibus suis revelatæ. Objectum vero formale, seu ratio propter quam et sub qua creditur, atque assensus præstatur veritati revelatæ, est auctoritas (infinita scientia, veracitas, dignitas) Dei loquentis; ideoque objectum adequatum fidei divinæ est *verbum Dei* ². Hoc sensu inquebat Apostolus: *Cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud non ut verbum hominum, sed (sicuti est vere) verbum Dei* ³. Et in actu fidei expresse dicimus: *Credo, Domine, quidquid revelasti, quia summe verax es, qui nec falli nec fallere potes*.

1 * Si credimus aliquid in alio uti in principio universali, ut cum quis in communi credit quidquid credit Ecclesia, habetur fides implicita latiori sensu. Si vero credimus in aliquo jam ut in umbra et figura, per quam confuse ipsa veritas credenda significatur, ut si quis credat Deum esse missurum Salvatorem, sed nesciat quomodo, habetur fides implicita in sensu stricto et proprio.

Huc revocari possunt articuli et puncta fidei. *Articuli fidei* sunt dogmata principalia explicite credenda: et plures habentur in Symbolo. *Puncta fidei* sunt dogmata secundaria quæ creduntur credendo omne quod Deus revelavit et ab ecclesia credendum propositum. *D. Thomas*, 2, 2, q. 1, a. 6. *

2 V. Franzelin, *Tract. De divina traditione et Scriptura*. Kilber, *De objecto fidei*. Reinerding, *Theol. fundamentalis*, p. 1, s. 3. Monasterii; typogr. Aschendorffians, 1865.

3 1. Tess. II. Hinc perbelle *De Incarn.* l. IV, c. 7, agebat Cassianus: *Deus hoc dixit? verbum illius summa ratio est: removeo disputationes; sola mihi sufficit ad credulitatem persona dicentis*.

* *An (quæres) objecta seu dogmata fidei successu temporis creverint?* Ab Apostolis usque ad nos quoad substantiam, quasi aliquid novi fuerit revelatum, fidei objectum non crevit; nam Spiritus Sanctus docuit Apostolos *omnem veritatem* ¹. Hinc Pius IX in Syllabo damnavit hanc n. 5 propositionem: *Divina revelatio est imperfecta et ideo subjecta continuo et indefinito progressui, qui humanæ rationis progressionis respondeat*. Qui error item confixus est in Concilio Vaticano Const. *Dei filius*. Creverunt tamen objecta fidei quoad eorum explicationem, seu explicitam declarationem; *neque enim* (ait idem Concilium) *Petri successoribus Spiritus S. promissus est, ut eo revelante novam doctrinam patefacere, sed ut eo assistente, traditam per Apostolos revelationem seu fidei depositum sancte custodirent et fideliter exponerent* ². Ecclesia nempe dogmata non creat; sed uti a Deo revelata nobis proponit, aperit ac tuetur ad Dei gloriam, ad religionis exaltationem, ad fidei tutamen, nempe urgente vel controversia, vel necessitate errores damnandi ³.

An vero dogmata fidei ab Adamo ad Apostolos creverint non tantum quoad illorum explicitam declarationem, sed etiam quoad substantiam, negant veteres scholastici ex illo Augustino: *Tempora variata sunt, non fides* ⁴; ideo omnia fidei nostræ dogmata in articulis Adamo revelatis implicite contenta fuerunt. Verum affirmant recentiores; nam (habet idem Augustinus) *gradatim et per incrementa fragilitas humana nutriri debuit* ⁵. Neque sane plura quæ per prophetas, Christum et Apostolos postmodum revelata sunt, haberi possunt tantum uti primævæ revelationis explicationes ⁶ *.

803. Regula Fidei: hæc dicitur illud omne, quod verum fidei objectum vel continet vel declarat: tres vulgo assignantur fidei regulæ: *Scriptura, divina Traditio et Ecclesia*. Quoniam vero neque sacra Scriptura neque Traditio veritates in se contentas viva voce explicant, ideo appellari solent regulæ fidei *inanimes, remotæ* seu

¹ Joann. v et xvi.

² Sess. 4, cap. 4 et can. 3.

³ Ad rem doctiss. Klee in Opere, *La storia dei dommi*, vol. 1, sub initio: « La sostanza dei dommi fu e rimane sempre la medesima, ma la loro formazione dommatica progredisce col tempo di conserva colla ragione verace e sincera, che li medita, e contro i fallaci e subjectivi sforzi di chi li attacca. » V. *Amico Cattolico*, vol. xii. *Le variazioni in dottrina*. Taglioretti, *Sul criterio dei dommi*, reminiscenze di Seminario e di studi di un sacerdote milanese. Dezingher, *Enchiridion symbolorum et definitivum, quæ de rebus fidei et morum a Conciliis et summis Pontificibus emanarunt*. Lipsiæ et Napoli, 1861.

Pulcre Vincentius Lirenensis: *Imitatur animarum religio rationem corporum, quæ licet annorum processu suos evolant numeros et explicant, eadem tamen quæ erant, permanent*.

⁴ Tract. xlv in Joann.

⁵ Quæst. ex Nov. Test. c. 28.

⁶ Etsi plura sint dogmata fidei, fides tamen una est juxta Apostolum Eph. 4: *unus Dominus, una fides, unum baptisma*. Una tum ratione rerum quæ creduntur, quatenus omnes unum et idem credere debemus; tum ratione motivi quod nos movet ad credendum, scilicet una Dei auctoritas.

mediate. Ecclesia autem, quæ Scripturam et Traditionem clara ac infallibili auctoritate explicat, dicitur regula *viva, animata, proxima, immediata*. Vel etiam dici potest, quod Scriptura et Traditio sunt fontes, quæ fidem continent; Ecclesia vero est via seu medium, quo a Deo revelatæ veritates, et in Scriptura vel Traditione contentæ certo nobis innotescunt. Unde patet duo requiri, ut aliquod catholicæ fidei dogma dicatur, Deum revelantem et Ecclesiam proponentem. Ecclesia nempe est iudex infallibilis seu viva et infallibilis auctoritas, quæ nos certos reddit hoc vel illud esse revelatum, ut nulli dissensionis sit locus. *Quæ quidem viva et infallibilis auctoritas in ea tantum viget Ecclesia* (ut verbis utamur Pii papæ IX) *quæ a Christo Domino supra Petrum totius Ecclesiæ Caput, Principem et Pastorem (cujus fidem nunquam defecturam promisit) ædificata, suos legitimos semper habet Pontifices sine intermissione, ab ipso Petro ducentes originem in ejus cathedra collocatos, et ejusdem etiam doctrinæ, dignitatis, honoris ac potestatis hæredes et vindices* ¹ (A).

Quapropter ea tantum credere cogimur uti de fide, quæ a romana Ecclesia definita et credenda tanquam divinitus revelata nobis proposita sunt. Dogma igitur *quoad se* seu illæ veritates, quæ per discursum eruuntur ex S. Scriptura vel Traditione, sed nondum ab Ecclesia definitæ fuerunt, licet sint maxima veneratione dignæ, non tale vero voluntatis et intellectus obsequium exigunt, ut ideo in salutis periculum deveniant eas uti de fide negantes ².

804. Fidei analysis: Analysis seu resolutio fidei est inquisitio principiorum, quæ assensum fidei determinant. Qua quidem in re animadvertit: quando credimus, v. g., tres in Deo esse Personas, ideo nos credere dicimus divina agente gratia, quia id Deus revelavit in Scripturis; ideo vero nos credere hoc revelatum in Scripturis, quia illud testatur Ecclesia; ideo demum nos testimonio Ecclesiæ tuto fidem habere, quia Ecclesia ipsa pro se habet omnia credibilitatis atque infallibilitatis motiva ³. Actus ergo fidei quinque importat: veritatem revelatam, auctoritatem Dei revelantis, Ecclesiam proponentem, motiva credibilitatis de veracitate Ecclesiæ nos tutos reddentia, tandem gratiam Dei assensum nostrum dirigentem atque ad statum supernaturalem elevantem. Fides enim est donum supernaturale, et nemo venit ad Christum, nisi Pater cœlestis traxerit eum: idque

¹ Encyclica *Qui pluribus* anno 1846; prima sui gloriosi Pontificatus.

² * Unde dignoscitur quam sapienter se gerant illi theologi, qui licet hermeneutice aliquam veritatem tanquam divinitus revelatam pro viribus propugnent, quia tamen nondum ecclesiæ definitio accessit, minime contrarium sentientes veluti hæreticos traducunt; cum nondum sint dogmata declarata quoad nos. Ciasca, *Examen critico-apologeticum super Const. dogmatica de fide catholica editam sess. tertia SS. œcum. Concilii Vaticani*. *

³ Hac methodo omnes fideles ad eliciendum actum fidei rationabilem facile deducuntur. Vide exemplum apud Gaume, *Catechismo di perseveranza*, p. 2, lez. xvii. — Holdenus, *De fidei christianæ resolutione*.

Tridentinum definivit¹. Attamen motiva credibilitatis sunt fidei extrinseca et quoddam quasi ad ipsam præludium, quæ ostendunt testimonium Dei existere. Quo posito, elicitur actus fidei in ipso Dei testimonio innixus; nullatenus autem in motivis credibilitatis. Quare motiva credibilitatis hoc tantum præstant, ut assensus quem veritatibus revelatis præbemus, sit prudens et firmus; sed non constituunt motivum formale actus fidei² (B).

805. *Quid (quæres) de revelationibus privatis, quas Sanctis plerisque factas scimus etiam post Apostolorum ætatem?*

R. Privatæ revelationes ad fidem catholicam non pertinent; fides nostra, ait Angelicus, innititur iis dumtaxat revelationibus, quæ Patriarchis, Prophetis et Apostolis a Deo ac Filio ejus Jesu Christo factæ sunt, et iccirco fideles dicuntur *superædificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu*³. Neque facessit, quod Ecclesia nonnullas approbaverit, ut sanctarum Birgittæ ac Catharinæ Senensis; cum enim Ecclesia id agit, eas revelationes nobis non proponit credendas uti dogma catholicum; sed solum intendit declarare nihil in ipsis contineri contra fidem aut bonos mores: seu uti pias et absque superstitione recipi posse; licet adhuc, salva fide, ab iis possit recedi, sed (ex Benedicto XIV) *cum debita moderatione, non sine ratione et citra contemptum*⁴.

Ex quo recte concluditur, generatim loquendo, neminem teneri reapse credere tali revelationi: nec si credat, talem assensum posse esse fidei catholicæ, cum non innitatur divino testimonio, sed testimonio humano, id est personæ, cui revelatio facta est. Diximus: *generatim loquendo*; etenim non tantum persona cui fit revelatio, sed etiam persona ad quam dirigitur revelatio (uti si Deus alicui revellet quod talis Prælatus non recte se gerit), si proponatur cum sufficientibus argumentis rite probatis, eam credere debet fide theologica (non tamen catholica); Deus enim illi loquitur (C).

806. **Fidei subjectum:** Aliud est proximum, aliud remotum. *Proximum* est illa potentia mentis nostræ, in qua actus fidei eliciuntur; est autem intellectus. Hinc Augustinus: *Credere est cum assensu cogitare*: atqui cogitatio residet in intellectu. Subjectum vero *remotum* est persona fidem habens. Certum est fidem esse in hominibus justis; quia sine fide impossibile est placere Deo: item fuisse in primis parentibus ante lapsum, et in angelis in eorum prima conditione, cum nondum erant admissi ad beatificam Dei visionem; siquidem justis erant, Deo grati, atque ad superna destinati.

¹ Joann. vi; et Trident. sess. vi, c. 6. V. Vecchiotti, *Institt.*, etc., l. 1, c. 2, § 14.

² V. Perrone, *De locis theol.*, p. 3, sect. 1, c. 2. D. Thomas, 2, 2, q. 1, a. 4.

³ Eph. ii. V. d. Thomas, 1 p. q. 1, a. 8.

⁴ L. iii, c. ult. *De Servorum Dei beatificatione*.

807. Quæres: *An fides extet in beatis, in damnatis, animabus purgantibus, infidelibus, et hæreticis?*

R. 1) In beatis fides non remanet, cum ipsi videant *facie ad faciem* quæ nos non videmus nisi per speculum in ænigmate 1. — 2) Neque damnati neque dæmones fidem divinam habent: nam nihil amplius sperare possunt nec ad beatitudinem tendere, ad quam vera fides ordinatur. Quod si dæmones (ex evidentia compulsi) *credunt et contremiscunt*, eorum fides est dæmoniaca, non christiana. — 3) Quoad animas purgantes, cum ipsæ nondum videant Deum *facie ad faciem et sicuti est*, patet in iis adhuc fidem manere; nam beatitudinem expectant. — 4) Infideles, ut ipsum nomen sonat, fidem non habent.

Quod vero spectat ad hæreticos, distinguendum est: vel agitur de hæretico materiali, qui bona fide dogma catholicum rejicit, et tunc adhuc integram fidem habet *in habitu*; nam non errat pertinaciter; sic nemo negaverit veram fidem habuisse s. Cyprianum etiam actu, quo Baptisma ab hæreticis collatum rejiciebat uti invalidum. Vel agitur de hæretico formali qui revelatione sufficienter cognita, dogmata pertinaciter rejicit, et non est dubium quod ipse omnem fidem amittit, sicut apostata. Idque tenet etiam quoad illa dogmata, quæ forsân hæreticus non rejicit, ut communiter et verius docent cum d. Thoma; etenim sicut peccatum mortale contrariatur caritati, ita discredere unum articulum contrariatur fidei; atqui caritas non remanet in homine post unum peccatum mortale; ergo nec fides in eo, qui discredet unum articulum fidei. Adde: qui nonnulla credit et nonnulla rejicit, agit ex proprio judicio, ideoque non ex fide, ut argumentatur d. Augustinus 2. Hinc Apostolus de quibusdam, qui tantum negabant corporum resurrectionem, generatim ait, quod *circa fidem naufragaverunt* 3.

808. * *An fides (quæres) adhuc existet in christianis peccatoribus?* Cum protestantes teneant fidem esse fiduciam qua quis firmiter credit peccata sibi non imputari, sequitur in eorum sententia fidem cum peccato subsistere non posse. Verum de fide est a Tridentino definitum fidem divinam non esse impossibilem cum peccato mortali: *Si quis dixerit amissa per peccatum gratia, simul et fidem semper amitti, aut quæ remanet, non esse veram fidem, licet non sit viva, aut eum qui fidem sine caritate habet, non esse verum christianum, anathema sit* 4. Utique caritas quæ per peccatum amittitur, non potest esse sine vera fide, quia fides est illius fundamentum, sed veram

1 1 Corinth. xiii. v. Perrone, Billuart, Bouvier, Gousset, *Theol. dogmatica*. Et d. Thomas; 2, 2, q. 4, a. 1. *Sed quomodo sciunt quæ nunc sunt, ut futura resurrectio, atque veritates future?* R. Communius docent Theologi, beatos hæc non scire per fidem divinam sicuti nos; sed illa in Deo videre intuitive.

2 L. xvii, c. iii contra Faustum.

3 1 Tim. i.

4 Sess. 6, can. 28.

fidem subsistere potest sine charitate, nam stat fundamentum sine ædificio. Attamen per peccatum fides aliquando amittitur, uti si agatur de illis qui peccant peccato infidelitatis, vel in profundum venerunt. Imo etiamsi non amittatur fides, si hæc tamen per peccatum mortale mortua est, non amplius prodest ad vitam æternam, nec fides tunc potest salvare peccatorem (D). *

CAPUT SECUNDUM.

De fidei proprietatibus.

809. * Plures adsignantur fidei supernaturalis seu divinæ proprietates, quarum præcipuæ sunt ejus præstantia, obscuritas, certitudo, credibilitas ac necessitas. Huc referri potest illud d. Anselmi (De fide Trinit): *si potest intelligere, Deo gratias agat; si non potest, non immittat cornua ad ventilandum, sed submittat caput ad venerandum.* *

ART. UNICUS. — *De fidei præstantia, obscuritate, certitudine, credibilitate ac necessitate,*

810. * **Fidei præstantia:** Hæc sane est victoria quæ vincit-mundum, fides nostra ¹; en scutum, in quo possumus tela iniquissimi diaboli extinguere ². Hæc clavis est quæ cælum aperit, quæ gratias obtinet ad omnia potens, nam *omnia possible sunt credenti* ³. Est vita qua justus vivit, in qua justificati et salvati sumus, et per quam sancti *vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt re-promissiones* ⁴. Bonorum omnium fundamentum, sine qua nemo ad numerum filiorum Dei potest pervenire; quia sine ipsa neque in hoc sæculo quisquam justificationis gratiam, neque in futuro vitam consequitur æternam ⁵.

811. **Obscuritas fidei:** Certum est objectum fidei per se obscurum esse, etenim revelatio illius existentiam infallibiliter aperit, sed naturam ejus non manifestat. Hinc ex Apostolo *est fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium*; ergo ejus objectum per se obscurum est. *Divina enim mysteria* (ait Concilium

¹ 1 Joann. 5.

² Eph. 6.

³ Mar. 9.

⁴ Rom. 1; Eph. 2; Hebr. 11, et alibi passim. V: Boccalandro, *Un gran tesoro; quai chi lo perde*; Torino, 1871.

⁵ Fulgentius, *In proleg. de fide*. Ceterum etsi fides sit fundamentum omnis justificationis, ac sine illa salus non obtineatur; non ideo tamen prima gratia dici debet; prior enim est gratia illa quæ ut prævenit voluntatem, sic prævenit et fidem. Ita infideles et hæretici sæpe gratias sufficientes recipiunt, quibus alliciuntur ad fidem ipsam amplectendam. Contraria autem doctrina damnata est Bulla tum *Unigenitus*, tum *Auctorem fidei*.

Vaticanum) *suapte natura intellectum creatum sic excedunt, ut etiam revelatione tradita et fide suscepta, ipsius tamen fidei velamine connecta et quadam quasi caligine obvoluta maneant, quandiu in hac vita peregrinamur a Domino; per fidem enim ambulamus et non per speciem* ¹. Etsi autem fides superet nostrum captum, id tamen non impedit, ut ea habeat omnimodam certitudinem, et sit lucerna pedibus nostris, ne a veritate declinemus *

812. Fidei certitudo: Tanta est fidei certitudo quanta est ipsa Dei revelantis auctoritas: huic enim soli tanquam objecto suo formali innitur. Atqui Dei auctoritas in revelando certissima est; et atrox blasphemia est quod traditur a Priscillianistis, Manichæis et quibusdam aliis, nempe Deum mendacii esse capacem: *Non est Deus quasi homo, ut mentiatur; est autem Deus verax; omnis autem homo mendax*. Unde tuti exclamare debemus cum Apostolo: *scio... cui credidi, et certus sum* ². Hinc Innocentius XI hanc n. 21 damnavit propositionem: *Assensus fidei supernaturalis et utilis ad salutem stat cum notitia solum probabili revelationis; imo cum formidine, qua quis formidat, ne locutus sit Deus*.

813. Fidei credibilitas: Credibilitas fidei est evidentia illa, propter quam nos rebus revelatis assensum nostrum exhibemus. Duplex est; alia rem ostendit evidenter veram, et dici potest *evidentia veritatis*; alia evidenter ostendit rem esse credibilem, et appellatur *evidentia credibilitatis*. Illud autem est evidenter verum, quod ab intrinsecis rei principiis evidenter cognoscitur: hoc modo certum est duo et duo efficere quatuor. Illud est evidenter credibile, quod probatur argumentis seu motivis extrinsecis, nempe testibus, monumentis, signis et similibus tam fide dignis, ut illud evidenter appareat firmo assensu dignum, neque in dubium amplius revocabile: hoc modo certi sumus existere Romam, licet ibi nos non fuerimus.

Fidei nostræ non convenit evidentia veritatis, secus fides frustra diceretur ab Apostolo *argumentum rerum non apparentium*. Convenit tamen evidentia credibilitatis, qua fit rationabile obsequium nostrum: *Non enim crederet* (homo), ait Angelicus, *nisi videret ea esse credenda, vel propter evidentiam signorum vel propter aliquid huiusmodi* ³. Sic evidentia credibilitatis cognoscimus mysterium Ss. Trinitatis fuisse nobis a Deo revelatum et ab Ecclesia propositum, quin

¹ Sess. III, c. 4, ubi addit: *Verum etsi fides sit supra rationem, nulla tamen unquam inter fidem et rationem vera dissensio esse potest; cum idem Deus qui mysteria revelat et fidem infundit, animo humano rationis lumen indiderit: Deus autem negare seipsum non possit, nec verum vero unquam contradicere*.

Attamen potest de eodem objecto, uti de existentia Dei haberi simul scientia et fides quin ista debilitetur, si nempe diversum sit principium et diversum motivum ex quibus objecti veritas admittitur. Jam vero quamvis plura objecta contineat revelatio quæ ordinis naturalis sunt, quæque propterea sola ratione cognosci possunt; attamen diverso modo idem subjectum ea cognoscit et ea credit; cognoscit per rationem, credit per fidem ex auctoritate Dei revelantis adjuvante gratia. Perrone.

² Num. XXIII; Rom. III; et Tim. I.

³ 2^a, 2, q. a. 4.

mysterii naturam perspiciamus. Porro motiva evidentia et irrefragabilia fidei nostræ septem præcipue numerantur ab apologistis, quæ sunt quasi totidem sigilla, quibus catholica fides obsignatur; adeo ut liqueat cum Psalte exclamare: *testimonia tua credibilia facta sunt nimis* ¹. Quæ omnia Gagliuffi paucis extemplo contraxit versibus:

*Credite. Sunt vobis præsto septena sigilla,
Ut sit tuta Fides. Sanctorum Oracula Vatum;
Portenta æterna semper rutilantia luce;
Lex Sancta; immensi famæ laudumque Triumphi;
Firmantes verum devoto sanguine Testes;
Gloria, qua mundus late patet, inclita; et usque
Firmumque et certum tot post discrimina Regnum.*

1^m Est *Prophetiarum*, quæ Religionem nostram respiciunt, adimplementum: quæ vel ab ipsis adversariis nostris Judæis religiosissime pluribus ante eventum annis asservabantur. At futura contingentia prædicere est solius Dei.

2^m Est numerus prope infinitus *Miraculorum*, quæ in Religionis nostræ confirmationem patrata sunt, quorum præcipuum est gloriosissima Christi resurrectio. Miracula enim esse nequeunt, nisi a vero Deo, et quidem in testimonium veritatis, ne Deum ipsum testem falsitatis faciamus. Hinc pulcre Richardus a Sancto-Victore: *Domine, si error est quem credimus, a Te decepti sumus; iis enim signis doctrina hæc confirmata est, quæ nisi a Te fieri non potuerunt* ².

3^m Est *Sanctitas* et *Excellentia doctrinæ* catholicæ Religionis; puritas enim decurrentis aquæ puritatem scaturiginis testatur.

4^m Est omnium doctissimorum atque ipsorum adversariorum *Testimonium*, qui fidem scrutantes defecerunt in investigationibus suis. Ex quo illud contigit, ut quos fides habebat adversarios, habeat eos dem laudatores.

5^m Est *Martyrum* constantia et multitudo, qui Religionem catholicam proprio sanguine obsignarunt; neque enim nisi per virtutem divinitus infusam evenire potuit, ut hilariter tot omnium ætatum, sexus et conditionis vitam prodigerent: et quo plures necarentur, eo plures christiani fierent. Unde Tertullianus dicere non dubitaverit: *Cruciate, torquete, damnate; atterite nos...; plures efficimur quoties metimur a vobis; semen est sanguis christianorum* ³.

6^m Est catholicæ Religionis in orbem universum *Propagatio* ⁴; facta summa cum celeritate, maximis obstaculis contra nitentibus, et instrumentis ex se omnino ineptis ad tantum finem obtinendum.

1. Ps. xcii.

2 Lib. 1 *De Trinit.* Vid. 7 propositio a Pio IX damnata in Syllabo.

3 In *Apolog.*

4 Ita ut merito catholicitatis nomine una sola religio nostra donetur, etiam hæreses sunt ubique, sed omnino inter se divisæ et contrariæ; cum fides nostra una sit et eadem semper ubique terrarum.

Quare nihil humani hic esse potest: adeo ut exclamandum sit cum eodem Tertuliano: *incredibile? ergo divinum.*

7^m Est ipsa antiquitas, et nunquam interrupta *Perseverantia*, qua catholica Religio tot inter procellas et persecutiones semper invicta conservata est, ut merito possimus exclamare: *digitus Dei est hic.* Ne dum enim submergat, imo *fluminis impetus lætificat civitatem Dei*: porro error non habet, quod sit permanens. Hinc perbelle Hilarius: *Hoc Ecclesiæ proprium est, ut tunc vincat, cum læditur: tunc intelligat, cum arguitur; tunc obtineat, cum deseritur; dum persequitur, floret; dum opprimitur, crescit; dum contemnitur, proficit; tunc stat, cum superari videtur* ¹ (E).

814. Fidei necessitas: Duplex a theologis distinguitur necessitas respectu æternæ salutis: *medii ac præcepti*. Necessarium *necessitate medii* illud est, sine quo etiam inculpabiliter omisso, finis obtineri nequit; et dicitur etiam *necessitas finis* ². Necessarium *necessitate præcepti*, est illud, quo inculpabiliter omisso, finis adhuc obtineri potest, et dicitur etiam *necessitas moralis*. Unde quidquid est necessarium necessitate medii, est etiam necessarium necessitate præcepti, si illud in nostra sit potestate; nam eo præcepto, quo tenemur nostram salutem procurare, tenemur etiam nobis ipsis illa comparare media, quæ ad salutem sunt necessaria.

Hic non loquimur de fidei habitu; fidem habitualement ad salutem omnibus esse necessariam necessitate medii clarum est: nemo enim potest salvari sine gratia sanctificante; at gratia sanctificans est a fide habituali inseparabilis. Quæstio hic est de *fidei actu* respectu adultorum; nam infantes illius sunt incapaces, qui salvantur per fidem habitualement per Baptismum illis collatam. — Actus autem fidei est internus vel externus: internus est *firmus mentis assensus veritatibus a Deo revelatis et ab Ecclesia propositis propter summam Dei veritatem*. Externus est *exterior fidei professio ore vel opere, vel alio signo manifestata*.

¹ *De Trinit.* L. 4. Religio nostra uti aqua, quæ plus pressa plus surgit. Contra illos qui Ecclesiam privilegiis expoliantes eam debellare putant, ad rem *Saggio intorno al socialismo*: « Uomini di un giorno di vita si credono di vincere la Chiesa ed il clero (che quando è a lei unito, e parlante e operante a nome suo, è lei stessa, cioè la parte pensante e reggente di lei) uomini di un giorno si credono di vincerla, quando le hanno rapito un qualche diritto, compressa una qualche libertà, rapita qualche sostanza in uno di quei piccoli angoli del mondo che si chiamano Stati, in uno di quei momenti che si chiamano età e generazioni di una nazione. Oh i miseri! Essi son vermi effimeri di angusta terra, e la Chiesa è universale di tempo, di luogo, di infinitezza, ecc. »

² Necessarium necessitate medii aliud dicitur *absolute*, si nempe ita necessarium est in re, ut non admittat substitutum, uti gratia ad salutem; aliud dicitur *secundum quid* seu hypothetice, quod utpote necessarium vel in re vel in voto, per aliud substitui potest: ita baptismus etsi necessarius necessitate medii, substituitur per votum illius, et martyrium; vid. *de baptismo*.

§ 1. — De fidei necessitate ratione actus interioris et exterioris.

815. Actus fidei internus: Certum est omnibus adultis ratione utentibus aliquem actum supernaturalem internum fidei necessarium semper fuisse adeo ut sine eo, etiam inculpabiliter omisso, justificatio obtineri nequiverit. Est contra Wega et eos, qui putant hominem invincibili mysteriorum fidei ignorantia laborantem salvari posse sola naturali cognitione Dei. Apostolus expresse docet: *sine fide... impossibile est placere Deo; credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, et inquirentibus se remunerator sit* ¹. Apostolum autem loqui de fide supernaturali constat, quia loquitur de ea fide, quæ est *sperandarum rerum substantia et argumentum non apparentium*.

De hac fide divina ait Ambrosius; *Fides est salutis nostræ pretium, sine quo non emitur Regnum cælorum* ². Et Tridentinum: *Fides est humanæ salutis initium, fundamentum et radix omnis justificationis, sine qua impossibile est placere Deo, et ad filiorum ejus consortium pervenire* ³. Hinc hæc n. 23 propositio ab Innocentio XI præscripta est: *Fides lata dicta ex testimonio creaturarum, similive motivo, ad justificationem sufficit* ⁴.

816. Dices: si ita est, ergo adultus, licet in infantia jam baptizatus, si de rebus fidei nec audivit unquam, nec audire quidquam potuit, æternis inferorum suppliciis addiceretur ob omissionem actus, qui fuit ipsi impossibilis; atqui hoc repugnat divinæ bonitati. Respondendum cum d. Thoma: cum nemini Deus in necessariis desit, neque deserat, nisi prius deseratur, curabit gratuita sui bonitate suppeditare (etiam non baptizatis qui faciunt quod in ipsis est, ut legem naturalem observent) media opportuna ad eliciendam fidem ad salutem necessariam (sicuti fecit cum Cornelio, mittendo ad eum Angelum), ita ut nemo eorum pereat ob defectum fidei sibimet impossibilis ⁵. Cum Deus (dicente Pio IX) *pro summa sua bonitate et clementia minime patiatur quempiam æternis puniri suppliciis, qui voluntariæ culpæ reatum non habeat* (Encyc. 10 aug. 1863 Quanto) ⁶.

¹ Hebr. xi.

² In Psal. xvii.

³ Sess. vi, c. 7 et S. V. Bourdaloue, *Domenicales, sermon sur la Foi*. Est autem rejicienda singularis opinio Andreæ Vegæ aliorumque paucorum, qui docent recensita testimonia posse intelligi de fide etiam in voto, et non tantummodo in re; ideo adultum invincibiliter ignorantem mysteria fidei posse justificari. Nam fides est dispositio interna, omnis justificationis radix: nihil proinde supponit, in quo votum ejus includatur. Suarez censet absque errore in fide id negari non posse.

⁴ *Lata dicta*, id est innixa testimonio creaturæ vel alio simili motivo, quæ ideo potius est scientia, quam fides.

⁵ Act. x. V. D. Thomas, *Quæst. xiv de ver.*, a. 1. *Bibbia di Venezia*, vol. vi: dissert. *Sulla eterna salute dei gentili*. Tesori di confidenza in Dio. De-Lugo, *De fide*.

⁶ * « Nè questi medesimi saranno estranei alla vera chiesa di G. C. in cui solo può ottenersi salute; poichè come abbiám inteso dall' Angelico, Iddio provvederà per vie

817. *Quandonam (quæres) obligat internum fidei præceptum?*

R. Internum fidei præceptum quatenus negativum obligat ad nunquam dissentendum vel dubitandum de revelatis a Deo; secus injuria ipsi irrogaretur gravissima, quasi falli aut fallere possit. Quatenus vero est positivum præceptum fidei eliciendæ obligat per se et per accidens.

Obligat per se: — 1) fideles post usum rationis completum, ad incipiendam nempe vitam christianam. Unde peccant mortaliter id omitendo, nisi excusentur ob inadvertentiam aut invincibilem ignorantiam, uti de eorum compluribus solet evenire ¹. — 2) Infideles, quando res fidei nostræ sufficienter iisdem sunt propositæ. — 3) Obligat in mortis periculo; nam tunc maxime urget obligatio in finem ultimum nos dirigendi per fidem; *hæc est enim victoria quæ vincit mundum, fides nostra* ². Hinc curent animarum Pastores illam in moribundis excitare simul cum spe et caritate. — 4) Sæpius in vita; *justus enim ex fide vivit* ³. Juxta plures semel obligat in mense, juxta alios vero sat probabiliter semel in anno. Hic notamus propositiones ab Alexandro VII et Innocentio XI proscriptas: 1) *Homo nullo nunquam vitæ suæ tempore tenetur elicere actum fidei spei et caritatis ex vi præceptorum divinorum ad eas virtutes pertinentium.* 2) *Fides non censetur cadere sub præceptum speciale, et secundum se.* 3) *Satis est actum fidei semel in vita elicere.* 4) *Sufficit ista mysteria (Trinitatis et Incarnationis) semel credidisse* ⁴.

Obligat autem per accidens: — 1) Quando urget tentatio contra fidem, quæ aliter superari nequeat (attamen scrupulosi facilius superant tentationem convertendo mentem ad alia objecta). — 2) Quando tentatio urget etiam contra alias virtutes, et vinci nequeat nisi per actum fidei; nam quilibet tenetur assumere medium necessarium ad vitandum peccatum. — 3) Quando facienda est professio fidei exterior, vel ex præcepto eliciendus est actus alterius virtutis, quæ fidem supponat. Sic si accedas ad Communionem, requiritur actus fidei saltem implicitus erga præsentiam Christi in Eucharistiam.

Nota: Ad tollendas anxietates advertimus huic præcepto jam fieri satis occasione exercendi aliarum virtutum actus, v. g., audiendi Missam, adorandi Crucifixum, orandi, etc.; nam cum isti actus oriantur ex fide, aut etiam ex spe et caritate, vix credibile est, nos tunc actum Virtutum theologicarum non exercere. Quare qui semel amplexus est fidem et christiane vixerit, Paschali saltem præcepto satisfaciendo, non debet dubitare, quin satisfecerit præcepto fidei et

anche straordinarie, che chi ha osservato la legge naturale venga in cognizione delle verità necessarie; e così faccia parte almeno dell'anima della vera Chiesa. » *Cin. Catt. Scem.* VII, t. 7; Risposta ai principali argomenti in favore dell'indifferenza religiosa.*

¹ V. Bossuet, *Réflexions sur un écrit de M. Claude.*

² Gal. III.

³ I, Joann. V.

⁴ Alexander VII sub n. 1; Innocentius XI sub nn. 16, 17 et 65.

etiam spei, ex sapientissimo Lugo. Attamen Parochi et sacerdotes, qui in Ecclesiis ruralibus in festis Missam celebrant, meminerint eorum, quæ Benedictus XIV Constitutione *Etsi minime* 1742, sancivit: nempe ut *post Missam die festo celebratam statim ante aram provoluti, clara et intelligibili voce, dictos virtutum actus (fidei, spei et caritatis) eliciant, et præire satagant populo verba ab ipsis prolata devote reddituro. Hoc enim pacto fideles, sensim illos memorie mandabunt, et assuescent nedum festis, sed aliis etiam diebus in pia exercitatione versari.*

818. Actus fidei externus: Extat præceptum fidem exterius profitendi. *Duplex officium, inquit Augustinus, a nobis exigit fides, cordis et linguae*¹. Hoc est fidem, quam intus in corde tenemus, exterius etiam profiteri lingua debemus: *corde.... creditur ad justitiam, ore autem fit confessio ad salutem*²; etenim honor Deo debitus exigit, ut ei adhæreamus spiritu et veritate. Hoc præceptum, quatenus *negativum* prohibet omni tempore negationem fidei, etiam mere externam; quatenus vero est affirmativum præcipit confessionem externam pro tempore determinato.

819. Quatenus porro affirmativum præceptum fidei exterius profitendi obligat: 1. Jure naturali divino (prout omnes tuentur cum d. Thoma) quando exigitur ad præceptum ipsum servandum; nam qui tenetur ad finem, tenetur etiam ad media necessaria ad finem illum obtinendum³.

2. Jure ecclesiastico generali, fidem exterius profiteri unacum juramento obedientiæ erga Ecclesiam Romanam tenentur, per se ipsos, non per procuratorem⁴: — 1) Provisi de Beneficio curato, intra duos menses a die possessionis coram Episcopo, vel ejus Vicario generali aut Officiali. Item provisi de Canonatu vel Dignitate in Cathedrali; quam professionem emittere debent etiam in Capitulo: addita pœna, quod alioquin non faciant fructus suos, nec illis possessio suffragetur⁵. — 2) Patriarchæ, Primates, Archiepiscopi et Episcopi ante literas propriæ provisionis expeditas. (Quæ insuper ab ipsis emittenda est in prima Provinciali Synodo unacum juramento Tridentinum observandi⁶). Pius IV hanc obligationem extendit ad

¹ *De fide et sym.*, c. 1.

² Rom. x. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. II, n. 5. Moroni, Vº *Professio di fede*.

³ 2, 2, q. 3, a. 2. V. Alasia, *De fide*. Ferraris, Vº *Fidei professio*. Hinc catholicus videns Eucharistiam, vel sacras imagines contemni, obsistere debet si valeat impedire: est enim de jure naturali ac divino ut honorem Dei curemus; secus qui illum erubuerit. hunc Filius hominis erubescet. Qui aliquid agit, unde alii coniciant ipsum negasse fidem, tenetur desistere: etenim est de jure naturali divino, ne proximo nostro offendiculum ponamus.

⁴ V. Benedictus XIV, *Notificatione* LX. Et declaratio S. C. Concilii. Vel ipsi baptizandi vel pro se si adulti, vel per paternos si infantes fidei professionem emittere debent, ut habet Rituale.

⁵ Tridentinum, sess. XXIV, c. XII de R.

⁶ Sess. XXV, c. 2 de R.

superiores Religionum etiam militarium. Itemque ad omnes promovendos in Doctores, Magistros, Regentes, Professores cujusvis scientiæ liberalis, addita privatione omnium dignitatum, beneficiorum et officiorum in eos, qui promovent ad tales gradus sine dicta fidei professione ¹. Item, qui in Synodum Diocesanam convenire debent ². — 3) Hæretici ad Ecclesiam redeuntes, qui tenentur et hæresim abjurare et expressam fidei professionem emittere, ut ipsa ratio suadet et jus firmat.

3. Jure ecclesiastico particulari seu diocesano, generatim tenentur ad id : 1) Provisi de Beneficio simplici, Canoniatu, vel Dignitate etiam in Collegiata. 2) Novi confessarii et concionatores ³.

820. Præceptum vero fidem exterius profitendi quatenus negativum hæc prohibet :

1. *Fidem negare*. Est contra Basilidianos, Priscillianistas et Dulcinum, qui dixerunt sæculo II, IV et XIV fidem sine culpa negari posse coram hominibus. Quod adversatur Christi verbis : *Omnis... qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in cælis est ; qui autem negaverit me coram hominibus, negabo ego eum coram Patre meo*. Quare Apostolus : *Si negaverimus, et ille negabit nos* ⁴. Et Augustinus : *Quanta est vita confiteri Christum, tanta mors est negare Christum*.

2. *Fidem occultare* ; quoties urget præceptum illam exterius confitendi ; tunc occultare fidem idem esset ac negare. Si vero hoc præceptum non urgeat, fidem occultare aliquando erit non tantum permissum, sed conveniens ac necessarium, ne scilicet vel fidem vel nos ipsos gravi periculo exponamus. Sic sacerdos ex rationabili causa iter agens inter hæreticos vel infideles ad occultandum suum statum et fidem uti potest vestibis sæcularibus. Ceterum curandum, ne occultando fidem videamur ipsam aperte negare, ut esset si iis utamur signis quæ ex usu, hominum institutione, aut ex sui natura fidei negationem indicent.

3. *Falsam Religionem profiteri*. Hoc enim est manifeste veræ fidei valedicere ; cum nulla possit esse conventio inter lucem ac tenebras. Hinc graviter peccat contra fidem qui a quovis interrogatus de sua Religione, responderet, se esse turcam vel judæum, aut gentilem ; quia hoc ipso negaret se esse christianum. Neque excusat timor mortis ; cum nunquam liceat, quod intrinsece malum est.

4. *Falsam Religionem simulare* : eodem enim præcepto quo prohibemur fidem exterius negare, prohibemur etiam falsam Religionem

¹ Ex Const. *Injunctum*, et In *Sacrosanta* Pii IV. Sed id hodie aliquibus in locis non observatur.

² Tridentinum. In Synodo Diocesana quamvis nulla sit obligatio ut juramentum præstet Episcopus ; id tamen in usu est in Diocesi Novariensi.

³ Ita Synodus Novariensis, pag. 21.

⁴ Matth. x ; et II, Tim. II, V. Liguori, *Op. Mor.*, I. II, n. 12.

simulare verbis, factis, signis aut alia qualibet ratione, dicente Christo: *Qui me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet, cum venerit in maiestate sua* ¹; qui enim simulat falsam religionem, facto ostendit se esse illius sectatorem. Hinc merito damnati fuerunt *libellatici*, qui nempe obtinebant libellos securitatis, ex quibus eos idolis sacrificasse constabat, quod tamen verum non erat ². Hinc Benedictus XIV, Constitutione *Ex quo singulari* 1742, declaravit, non licere Sinensibus christianis externa adorationis signa exhibere idolo, quamvis intentio eorum dirigeretur ad crucem sub veste latentem.

821. Fuga in persecutione: Utique licet tempore persecutionis fugam arripere, nisi aliud honor Dei populiue necessitas expostulet; est contra Tertullianum et Montanistas id absolute negantes. Clare id tradidit Christus inquit: *cum persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam* ³. Sane qui fugit, ideo fugit, ne fidei negandæ periculo se exponat. Hinc d. Bernardus ⁴: *Fugere persecutionem non est culpa fugientis, sed persequentis*. Confirmatur exemplo Athanasii, Cypriani, etc.; et ipsiusmet Christi qui abscondit se a Judæis eum lapidare volentibus ⁵. Imo fugiendi obligatio est, si id bono publico expediat: quod Augustinus probat exemplo Pauli, qui ob Ecclesiæ utilitatem *se fuga eripuit a præposito Damasci* ⁶.

Verum hoc ordinarie non convenit Episcopis et Rectoribus: imo grave esset piaculum, cum magnis Ecclesia tempestatibus agitur, eos se timidos exhibere et pusillanimes. Hac in re en regula generalis, quæ eruitur ex d. Thoma ⁷: in qualibet obligatione præcipue attendi debet ejus finis; obligant autem se Episcopi ad exequendum pastorale officium propter subditorum salutem, et ideo ubi subditorum salus exigit personæ Pastoris præsentiam, non debet Pastor personaliter gregem deserere, neque propter aliquod commodum temporale, neque propter aliquod personale periculum imminens; cum bonus Pastor animam suam ponere teneatur pro ovibus suis. Si vero subditorum saluti possit sufficienter in absentia Pastoris per alium provideri, licet Pastori vel propter commodum Ecclesiæ, vel quia persecutio contra ipsam pastoris personam tantum dirigitur, corporaliter gregem deserere ⁸ (F).

¹ Luc. ix. Liguori, *Op. Mor.*, l. ii, n. 10.

² V. *Storia della Chiesa dalla sua fondazione fino al pontificato di Gregorio XVI.* Torino, Marietti. Salzano, *Storia ecclesiastica*, l. v. Rohrbacher, *Storia*, etc.

³ Matth. x.

⁴ Ep. i.

⁵ Jo. viii.

⁶ Tract. xlii in Joann. et Epist. ad Honor. clxxx, ubi fuse.

⁷ Lect. iii in 10 Joann. V. Muzzarelli. *Dell'obbligo dei Pastori in tempo di persecuzione. Il buon uso della logica*, opusc. xxxvii. Et disputata Lib. i, *De parochi residentia*.

⁸ S. Augustinus, *Ep. cccxxxviii* ad Honoratum episcopum hac de re præclaras regulas præbet; et Salmeron egregium tractatum *de fuga in persecutionibus* scripsit, expendens ea Christi verba: *tradet autem frater fratrem in mortem*. V. Benedictus XIV, *De Canonizatione Sanctorum*, l. iii, c. 16.

§ II. — De his quæ sciri debent necessitate medii ac præcepti,
de fidei symbolis ac catechismis.

822. Credenda necessitate medii: Adulti fide supernaturali implicita credere debent omnia a Deo revelata: nempe necessarium est, ut generatim credant vera esse omnia, quæ a Deo revelata sunt et per Ecclesiam proposita; ita enim exigit Dei revelantis auctoritas. Verum sola hæc implicita fides non sufficit: sive enim agatur de tempore ante sufficientem Evangelii promulgationem, sive de tempore post promulgationem illam, aliqua fides explicita semper fuit necessaria de necessitate medii ad æternam salutem.

Ac 1): Hæc duo fuerunt omni tempore ab omnibus, et ideo etiam ante Evangelii promulgationem, de necessitate medii, determinate et explicite credenda fide supernaturali, nempe Deum existere, atque justos in vita futura esse remuneraturum. Patet ex Apostolo 1: *Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, et inquirentibus se remunerator sit.* Hinc propositio: *Non nisi fides unius Dei necessaria videtur necessitate medii, non autem explicita Remuneratoris*, ab Innocentio XI damnata est sub n. 22. Communissime autem docent, fidem explicitam Dei bonos remunerantis, importare etiam fidem explicitam Dei malos punientis. Item fuit necessaria necessitate medii etiam aliqua fides in Messiam venturum, id est erat credendum (ut communius dicunt) Deum genus humanum salvaturum esse per media sibi nota; id enim videtur proportionatum imbecillitati hominum lumine revelationis positivæ destitutorum: hoc porro medium est Christus 2. Hinc in Scriptura 3: *Non justificatur homo ex operibus legis nisi per fidem Jesu Christi* 4.

2) Facta sufficienti Evangelii promulgatione, non sufficit fide explicita credere Deum existere et in altera vita remuneratorem esse, sed insuper (prout communius docent et videtur probabilius) requiritur de necessitate medii, ut explicite ac determinate credantur mysteria tum Ss. Trinitatis, tum Incarnationis, sub qua comprehenditur Redemptio: etenim post Evangelium status gratiæ factus est perfectior, unde perfectior requiritur notitia Christi ac Trinitatis. Et primo de Incarnatione legitur: *Hæc est autem vita æterna* (nempe medium ad vitam æternam), *ut cognoscant te solum Deum verum, et quem misisti Jesum Christum* 5: atqui solus verus Deus est credendus expli-

1 Hebr. xi.

2 Act. iv; et Gal. xi.

3 Vid. d. Thomas, 2, 2, q. 2, a. 7.

4 Audiendus ad rem d. Augustinus (Serm. iii in Ps. xxxi): *Omnes qui ab initio sæculi fuerunt justi, caput Christum habent, illum enim venturum esse crediderunt, quem nos venisse jam credimus; et in ejus fide et ipsi sanati sunt, in cujus et nos; ut esset et Ipse totius caput civitatis Jerusalem, omnibus connumeratis fidelibus ab initio usque in finem.*

5 Joann. xvii.

cite: ergo et missio Jesu Christi, id est credere oportet Dei filium assumpsisse naturam humanam, et Christum esse Deum et hominem qui pro nostra salute passus et mortuus est. Hoc autem esse non potest sine explicita Trinitatis notitia; nam ut ait s. Thomas, *in mysterio Incarnationis hoc continetur, quod Filius Dei carnem assumpserit, quod per gratiam Spiritus Sancti mundum renovaverit; et iterum quod de Spiritu Sancto conceptus fuerit* ¹.

Alii tamen, satis etiam probabiliter tenent, de necessitate præcepti omnes quidem teneri mysteria tum Trinitatis, tum Incarnationis explicitè credere; necessitate tamen medii sufficere si ea credant implicite, etiam posita Evangelii promulgatione. Repugnat enim divinæ bonitati ac providentiæ, quod damnet adultos ea invincibiliter ignorantes, qui juxta lumen naturæ honeste vivunt; nam *in omni gente, quæ timet Eum et operatur justitiam, acceptus est. Illi* ². Quidquid sit, certum est absolutionis esse incapacem, qui illa ignorat. Hinc damnata est ab Innocentio IX hæc n. 64 propositio: *Absolutionis capax est homo, quantumvis laboret ignorantia mysteriorum fidei, et etiamsi per negligentiam etiam culpabilem nesciat mysterium Ss. Trinitatis et Incarnationis* ³. Agitur enim de valore sacramenti, de mysteriis longe maximis; sed en ratio potior: quia absurdum est quod quis Sacramentum suscipiat ubi Salvatoris merita communicantur, quin debeat erga illa explicitè suam fidem exercere. Ideo qui hæc mysteria ignorans bona fide sit confessus, tenetur confessionem iterare postquam de illis fuerit instructus; nam valde dubius est valor Sacramenti, cum sit in controversia, an fides de illis mysteriis necessaria sit necessitate medii. Quare bona fides nequit Sacramenti valori suffragare, et obligationem certam extinguere.

823. Observanda tamen pro praxi: 1) Si quis, notat Valentia, adeo sit rudis, ut fidei mysteria percipere nequeat, excusatur ratione impotentiae, et comparatur infantibus ac fatuis: unde bene absolvi potest in necessitate sub conditione.

2) Aliud est credere, ait Sanchez, aliud memoriter scire mysteria, nempe rationem de eis reddere, seu respondere. Unde censent, adultos teneri necessitate medii aliquando hujusmodi mysteria credere; necessitate vero præcepti ea scire (a quo scientiæ præcepto excusant mente obtusos). Et concludunt cum Gabriele: *Sufficere eis (scilicet rudibus), quod singulos articulos explicitè credant, dum eis proponuntur*; neque necesse est, ut ad particulares casus articulos illos noscant applicare.

3) Ut illa mysteria Trinitatis et Incarnationis explicitè credantur, non requiritur perfectæ eorum notitia quoad circumstantias. Ita suffi-

¹ 2, 2, q. 2, a. 7.

² Act. x. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 3. Fundamenta secundæ sententiæ solide exponit De-Lugo, *De fide, disp.* XII, n. 91.

³ V. Benedictus XIV, *Brevi Etsi minime*, anno 1742. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 2.

cit, inquit Sylvius, *quod rudiores credant Patrem et Filium et Spiritum Sanctum esse unum Deum, etiamsi distincte non sciant quod sit una essentia in tribus personis; et similiter quod credant Filium Dei, verum Deum et hominem, esse passum et mortuum pro nobis; etiamsi non noverint distinguere, quod sint duæ naturæ et una tantum persona.*

4) Addit vero Gousset: « In un paese cattolico dove pubblicamente si esercita il culto, dove si fa continuamente il segno della croce in nome della Ss. Trinità, dove il segno augusto del nostro Redentore si trova in Chiesa, nelle case, nei campi, spesso coll'immagine di Gesù Cristo confitta in croce, in uno stato proprio a risvegliare l'attenzione; dove ogni anno si celebra la memoria della natività, della morte e della risurrezione del Salvatore; dove l'immagine di Maria che tiene Gesù fra le sue braccia, ed altre immagini che rappresentano diverse circostanze della sua vita, sono ad ogni momento sotto gli occhi, egli è difficile che si possano ignorare i grandi misteri della Ss. Trinità e dell'Incarnazione in modo che le assoluzioni ricevute sieno nulle. Si può certamente conoscerli e crederli senza essere in grado di enunciarli. » Hodie tamen id exceptionem patitur etiam in excultis hominibus; cum tot sint qui ab Ecclesia et ab instructione religiosa alieni fiant. Hinc confessarius ne se gravi peccato commaculet Sacramentum exponendo periculo nullitatis, sub gravi pœnitentem tenetur de hisce interrogare si habeat rationabile motivum dubitandi, quod sit ignarus: quod colliget ex modo confitendi ipsius pœnitentis, ex conditione, ex statu ¹.

5) Confessarius ergo advertens pœnitentem ignorare quæ sunt necessitate medii (in pueris et rusticis frequens est), tenetur eo modo, quo hic et nunc est capax, ipsum docere non quidem ut ea capere, intelligere, memoriter recitare possit; sed sufficit pro tempore, ut ei obligationem discendi insinuet, ejusque ignorantiam suppleat proponendo ei articulos credendos, ut ad singulos actum fidei exerceat: v. g. credis, quod Deus unus sit essentia et tres personæ etc., sicut Ecclesia credit? *credo*. Credis quidquid credit sancta Romana Ecclesia et vis mori in ipsa? *credo*. Doles ita ignarum esse et negligentem fuisse etc.? *doleo*. Proponis firmiter nactus occasionem opportunam, quod curabis te instrui, et velis diligenter discere quæ sunt ad salutem necessaria? *utique*. Si hos actus exerceat, sufficit ad instructionem hic et nunc (per interim) præstandam, et ad di-

¹ Celebris ille et doctus Missionarius S. Leonardus industriam edocet modum, quo agendum est cum pœnitentibus civilis conditionis, qui res fidei ignorant, sed contumeliæ habent, se de iis interrogari directe; ait enim degere confessarium, ut invitet et una simul cum pœnitente christianos actus eliciat, videlicet ostendendo utilitatem, notando indulgentias, ac meritum. V. Gallus, *Suppetiæ*, etc. t. 3. Et Liguori, *Præcis Conf.*, n. 22; et dicenda *De Pœnitentia*, n. 396.

Si tamen revera mysteria fidei divites ignorarent, providendum est etiam pro confessionibus anteactis utpote nullis; prudens confessarius malo occurrere studeat de præteritis caute sciscitando.

spositionem sufficientem ad Sacramentum. Et non esset bonum consilium similes ignaros dimittere ut ab aliis edoceantur, nam nullus obtenebitur fructus, sed ignari remanebunt.

Si agatur de necessariis necessitate præcepti, debet confessarius interrogare de negligentia in iis addiscendis, quia per eam plurimi peccare solent. Si doleant cum proposito discendi, neque alias moniti neglexerint, poterit illico eos absolvere; tunc enim recte præsumitur ipsos velle *operam impense dare, qua divinæ gratiæ præsidio ea discant*, ut ait Benedictus XIV Constitutione *Etsi minime*. Si secus, prius discant; et postea absolvantur.

824. *Quid (dices) si pœnitens sit in mortis articulo?* Si ignorantia in rebus fidei respicit quæ scitu necessaria sunt necessitate medii, debet confessarius talem pœnitentem docere primo quæ respiciunt vitam futuram; dein mysterium Ss. Trinitatis et Incarnationis et Passionis D. N. J. C.; ac sic curare, ut Dei opitulante gratia, in eo excitetur dolor peccatorum cum proposito non peccandi de cetero; cum aliter non sit capax absolutionis. Si vero ignorantia respicit quæ scitu necessaria sunt necessitate præcepti, non debet impendere tempus in eo instruendo; sed potius ad dolorem excitet, et adjuvet in eliciendis actibus fidei, spei et caritatis. Nam adhuc valet absolutio, si ipsum præteritæ negligentiae pœniteat, et promittat discere, si convaluerit.

825. **Credenda ex præcepto:** Quilibet fidelis ad recte credendum, cum ad usum rationis pervenerit, præter ea quæ scire debet necessitate medii, tenetur necessitate præcepti et sub mortali credere explicite ac scire crasso saltem modo, summam et quoad substantiam, nisi invincibilis ignorantia excuset: *Symbolum Apostolorum* quod exigit vel ipsa professio christiana, quia in eo compendiose continetur quidquid de Deo, de Christo, de Ecclesia est præcipue credendum: firmat praxis fidelium et Catechismus Romanus ¹.

Ad recte vero agendum, scire debet: — 1) *Orationem Dominicam*; hæc enim a Christo præcepta est, continetque omnia a Deo petenda. Addunt *Salutationem Angelicam* ex usu fidelium, sed sub levi ex communi sententia. — 2) *Præcepta Decalogi* et *Ecclesiæ*: ut enim singula observentur, singula cognoscenda sunt. — 3) *Sacramenta* maxime necessaria, ut sunt Baptisma, Eucharistia et Pœnitentia; reliqua autem cum quis suscipere velit, ut ea rite suscipiat.

¹ De Deo quatuor scienda et credenda sunt; idest quod sit: — 1 Unus in essentia; — 2 trinus in personis æqualibus et realiter inter se distinctis; — 3 prima omnium causa seu creaturarum conditor; — 4 remunerator et vindex actionum nostrarum.

De Christo seu credenda, 1 quod sit Filius Dei naturalis et ideo verus Deus; — 2 De Spiritu S. et Maria V. conceptus et natus; — 3 Pro nobis passus et mortuus; — 4 A morte propria virtute redivivus; — 5 In cœlum ascendens rex gloriæ æternæ; — 6 Rediturus ad homines iudicandos in fine mundi.

De Ecclesia tria credenda: quod sit: 1 Unica in terris sub uno capite visibili; 2 gubernata assistentia Spiritus Sancti; 3 Infallibilis in rebus fidei et morum.

Diximus: 1. *Crasso saltem modo*, idest *summatim et quoad substantiam* ex d. Carolo ¹; non enim omnes tenentur sub mortali prædicta scire memoriter, aut eo ordine et verbis, quibus proponuntur in Catechismo. Sed quoad Symbolum, præcepta Decalogi et Ecclesiæ ac Sacramenta sufficit, si quis rogatus de singulis sufficienter respondeat. Quoad Orationem Dominicam sufficit, si sciat omnia bona petenda esse a Deo; ajunt enim ex consuetudine, non esse nisi veniale ea memoriter non habere, modo interrogatus sciat in genere respondere. Dicimus 2: *Nisi invincibilis ignorantia excuset aut impotentia*: sic excusantur quibus aut defuit doctor, aut nunquam venit in mentem obligatio similia addiscendi, aut qui nimis sunt rudes, ut non valeant ea comprehendere vel memoria retinere; nam impossibile in re præcepta nulla obligatio. Dicimus 3: *Cum ad usum rationis pervenerit*; tunc incipit obligatio ea addiscendi, quia incipit obligatio ea ad finem ultimum dirigendi ² (G).

826. Symbola Fidei: Symbolum vox græca est quæ significat vel rerum plurium collationem in commune, vel signum aut tesseram militarem, qua veri milites ab aliis secernuntur. Apud christianos hoc nomen sumitur pro regula fidei, sive pro *brevi confessione fidei catholicæ, præcipuos hujus articulos continente*. Hoc inductum est: — 1) Ut uniformis ubique sit fidelium institutio. — 2) Ut facilius memoriæ commendentur. — 3) Ut securius veri fideles discriminentur ab infidelibus. Symbola illustriora sunt: Apostolicum, Nicænum, Constantinopolitanum, Athanasianum: quæ, ait Angelicus, *in nullo alio differunt, nisi quod in uno plenius explicantur quæ in alio continentur implicite, secundum quod exigebat hæreticorum instantia* ³.

Quare (inquires) gravissima fidei puncta, v. g. Eucharistia, Sacrificium, etc., in Symbolis non fuerint expressa? Id factum fuit respectu infidelium et catechumenorum, tum ob eorum infirmitatem; tum propter abusum qui tunc timebatur; tum etiam ex Augustino, *ut tanto ardentius concupiscantur, quanto honorabilius occultantur*. Hac etiam ratione in illo Religionis initio plura tacebantur mysteria, ac nonnisi sensim sine sensu tradebantur. Quæ quidem prudentissima silentii disciplina nostris hisce temporibus videtur, ab ecclesiasticis præsertim in familiaribus cum vulgo colloquiis adhibenda, ne sacra profanorum impietati exponantur contemnenda. Neque dicant nos lucem timere; veritas lucem non timet; sed timemus ne adulterum cibo gravetur ad mortem parvulus. Hanc œconomiam nos docuit

¹ Instr. ad Confessarios. V. Liguori. *Opus Mor.*, l. 1., n. 3.

² Notamus cum d. Thoma (2, 2, q. 2 et 6): ecclesiastici tenentur ad magis explicitam notitiam rerum quæ ad fidem pertinet, quam laici. Sicut enim superiores Angeli, quia inferiores illuminant, habent plenioram notitiam de rebus divinis; ita superiores homines, qui alios debent erudire, tenentur habere plenioram notitiam de credendis. Hoc tamen non de necessitate fidei, sed officii ac status.

³ 2, 2, q. 1, a. 1.

Christus cum Discipulis dixit: *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo* ¹.

805. Catechismus: Catechismi nomine solent indicari accurata christianæ doctrinæ compendia. Principem tenet locum *Catechismus Romanus* jussu Pii V editus ad mentem Concilii Tridentini, pro Parochis præsertim, ut sapientem haberent normam in populo edocendo. Unaquæque etiam Diœcesis suos habet catechismos, et iis uti debent qui doctrinam docent: hoc merito omnes pro sua Diœcesi præcipiunt Episcopi; expositionis enim diversitas perturbaret fideles ac confusionem pareret. Quanti autem faciendum sit catechistæ munus, patet; nam per illud populi vera enutriuntur Religione: hinc Paulus V (6 oct. 1607) et Clemens XII (26 junii 1735) plures Indulgentias hoc nobile ac santissimum Opus exercenti concessere. Antiquitus hoc munus exercebant summi viri, ut Clemens Alexandrinus, Cyrillus Hierosolymitanus, Origenes; ac dein Gerson, Bellarminus, Gerdil ² (H).

CAPUT TERTIUM

De præcipuis peccatis fidei oppositis, ac remediis.

ART. I. — *De infidelitate et communicatione cum infidelibus.*

806. Infidelitas: Infidelitas est *carentia fidei in subjecto capaci*. Triplex est: *pure negativa*, seu carentia fidei in eo, cui fides nullo modo vel non sufficienter est annuntiata; *privativa*, seu carentia fidei in illo, cui annuntiata est fides, sed omittit credere ob negligentiam aut aliam culpabilem causam; *positiva* vel *contraria*, seu carentia fidei in illo, qui veritatem fidei sibi sufficienter propositam negat aut errorem contrarium asserit.

a) Infidelitas pure negativa non est peccatum, sed tantum poena peccati; nam Christus Dominus ait: *Si non venissem et locutus fuisset eis, peccatum non haberent* ³. Atqui Christus infidelibus negativis non est locutus neque per se, neque per suos ministros; ergo peccatum non habent. Merito hinc damnata fuit illa Baij propositio: *Infidelitas pure negativa in his, in quibus Christus non est prædicatus, pecca-*

¹ Jo. I. V. *Storia della Chiesa dalla sua fondazione al Pontificato di Gregorio XVI*, pagg. 49. 127 et 150. Sakano, *Corso di storia ecclesiastica*, l. IV, § 8: *Disciplina dell'Arcano*. Ferraris, *Vº Arcani disciplina*. Moroni, *Vº Disciplina, Arcano*. Franzelin, *De Sacramentis in genere*; thesis XIX.

² V. Martinet, *La filosofia del Catechismo cattolico*. Gaume, *Il Credo, o refugio de cristiani*; 1874.

³ Jo. XV.

tum est ¹. Non ergo hac de causa infideles damnabuntur ad inferos, nisi etiam sint idololatri, vel alio actuali et gravi peccato maculati moriantur. Isti, apud quos Evangelium necdum penetravit, in eo statu versantur in quo versabantur gentes ante Christis adventum, quibus Deus non deerit, si legem naturalem servant ². Cujus ductum qui sequitur *in appetitu boni et fuga mali, certissime est tenendum* (ex Angelico), *quod ei Deus vel per internam inspirationem revelaret ea quæ sunt ad credendum necessaria, vel aliquem fidei prædicatorem ad eum dirigeret, sicut misit Petrum ad Cornelium* ³.

b) Infidelitas autem privativa peccatum est grave ex genere suo, quia voluntarie omittit credere quod potest et debet credere sub mortali. Hinc illud: *Qui non credit jam judicatus est* ⁴.

c) Infidelitas tandem positiva est item peccatum, et gravius infidelitate privativa; quia continet gravem injuriam, atque contemptum divinæ Auctoritatis.

807. Infidelitatis species: Ad infidelitatem, uti species ad genus suum, revocantur præcipue paganismus, judaismus et mahumetismus. *Paganismus* est infidelitas illius, qui neque in re neque in figura fidem suscepit; sed plures falsos Deos admittit (proinde et *polytheismus* vocatur). *Judaismus* est infidelitas illius, qui fidem suscepit in figura, sed non in re. *Mahumetismus*, sic dictus est ab arabo Mahumede illius auctore, qui unum Deum creatorem fatetur, at plura rectæ rationi contraria et honesto homine indigna simul tradit in putido Alcorano. — Hisce adjungi debent aliæ sectæ quæ nostris temporibus tam latæ grassantur, et a Pio IX tum in Syllabo tum in Vaticano generali Concilio merito sunt damnatæ: nempe *atheismus* qui nullum Deum admittit; *deismus* qui omnem revelationem rejicit, licet in unum Deum credat; *pantheismus* qui dicit unam eandemque esse Dei et rerum omnium substantiam; *rationalismus* qui docet humanam rationem esse unicam omnis veri fontem; *semi-rationalismus*, qui nihil in supernaturali revelatione admittit absque placito et examine rigoroso humanæ rationis; *naturalismus*, qui in regno puræ naturæ sistit; et huic affinis est *materialismus*, qui nullam dari substantiam spiritualem docet ⁵.

¹ Imo infideles quamdiu propriam sectam bona fide et invincibiliter judicant esse veram, non peccant degentes in ea; imo peccarent contra conscientiam si cum hac persuasionem nostram amplecti vellent.

² Ad legem autem naturalem servandam suppetit vires necessarias gratia medicinalis ex meritis Christi; etenim Christus est *lucerna quæ illuminat omnem hominem ventientem in hunc mundum; et non est qui se abscondat a calore ejus* (Joann. 1; et Psal. xviii).

³ Quæst. 14 de Verit., a. 11 ad l. v. Perrone, De gratiæ distributione; et De Baptismo. Collius, De animabus paganorum. Mediolani, 1738. Franco, Risposte popolari. Et Enc. Pii IX anno 1863 Quanto afficiamur merore.

⁴ Joann. 3. V. Liguori, Opus Mor., l. II, n. 17.

⁵ Lib. IV erit de singulis hisce erroribus.

808. Q. I. *An infideles compelli possint ad fidem suscipiendam?*

R. Ecclesia habet jus prædicandi Evangelium ubique per ea verba: *euntes docete omnes gentes; prædicate Evangelium omni creaturæ*: et infideles tenentur et prædicationem audire et fidem suscipere; nam *qui non audierit exterminabitur, et qui non crediderit condemnabitur* ¹. Attamen Ecclesia vi compellere non potest infideles ad fidem suscipiendam; tum quia nullam habet directam potestatem in non baptizatos ²; tum quia fidei susceptio debet esse voluntaria, ut vera sit. Confirmatur ex Jure canonico, ex Tridentino ³, et praxi ipsius Ecclesiæ, quæ nunquam coactione usa est, sed suasionem tantum: quo sensu explicant illud: *compelle intrare* ⁴.

Diximus *ad fidem suscipiendam*; docent enim Ecclesiam posse compellere infideles sibi in temporalibus subjectos ad audiendam fidem; cum enim ecclesia in eos jurisdictionem habeat, potest ipsis jubere quæ sunt recti ordinis, si adhuc libertas ad fidem ipsis relinquatur ⁵; item eis vetare idololatriam, cum hæc legi naturali repugnet. At in eo qui nec temporaliter sibi sunt subjecti, nullum jus dicere potest, ut vi compellat ad audiendam fidem, etsi possit eos compellere per se vel per principes catholicos, ne fidei prædicationem, aut ipsam fidem impediunt. Audiatur Angelicus: *Dicendum quod infidelium quidam sunt, qui numquam susceperunt fidem, sicut gentiles et judæi; et tales nullo modo sunt ad fidem compellendi, ut ipsi credant, quia credere voluntatis est. Sunt tamen compellendi a fidelibus si adsit facultas, ut fidem non impediunt, vel blasphemias vel malis persuasionibus vel etiam apertis persecutionibus: et propter hoc fideles Christi frequenter contra infideles bellum movent, non quidem ut eos ad credendum cogant, quia si etiam eos vicissent et captivos haberent, in eorum libertate relinquerent, an credere vellent; sed propter hoc ut eos compellant, ne Christi fidem impediunt. Alii vero sunt infideles qui quandoque fidem susceperunt et eam profitentur, sicut hæretici et quicumque apostatæ; et tales sunt etiam corporaliter compellendi, ut impleant quod promiserunt, et teneant quod semel susceperunt* ⁶. Nihil sane clarius.

Habes hic plura contra serpentes errores: — 1) Ecclesiam Christi jus habere fidem prædicandi ubique. — 2) Hoc suum jus etiam vi tueri posse contra eos qui illud impedire nituntur, quicumque tandem sint, pagani vel non. — 3) Etsi non possit compellere infideles ad fidem suscipiendam; posse tamen etiam externa coactione compellere

¹ 1. Cor. v.

² Actor. ii; Marci, ult.

³ Cap. Majores 1 de Bapt. et de judæis, diss. xlv. Tridentinum, sess. xiv, c. 2.

⁴ Luc. xvi. V. Pignatelli, *Consultationes*, etc., lib. ix, cons. 68.

⁵ V. Bulla Nicolai III. *Vineam*; et Bulla Gregorii XIII. *Sancta mater Ecclesia*.

⁶ 2, 2, q. 10, a. 8. V. *Civiltà Cattolica*, ser. 2, vol. vi, *La guerra d'Oriente*; serie 4, t. vi: *Le armi spirituali a difesa del temporale*; item: *Le armi temporali a difesa dello spirituale*.

qui semel fidem susceperunt, ut eam teneant. Quod si aliquando Prælati hac potestate, nimio vel intempestivo zelo, abusus est, id vitium hominis fuit, non vero rei.

309. Q. 2. *An liceat fidelibus communicare cum infidelibus?*

R. Duplex communicatio: *civilis et religiosa*. Prima consistit in rebus ad commercium civile et politicam societatem pertinentibus: altera in rebus spectantibus ad Religionem. Communicatio civilis per se non est vetita; inquit enim Apostolus: *Si quis vocat vos infidelium et vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate* ¹. Ceterum per accidens erit prohibita, si sit nimis familiaris, ideo et periculosa. — At communicatio religiosa prohibetur Jure tum naturali, tum divino; est enim quædam exterior professio et approbatio falsæ Religionis. Unde idem Apostolus: *Quæ pars fidelis cum infideli? exite de medio eorum et separamini* ².

Speciatim vero de *fidelium communicatione cum judæis*, tum ad tuendam christianæ Religionis dignitatem, tum ad vitanda perversionis pericula ac scandala statutum est ab Ecclesia: — 1) Ne christiani cum judæis habitent; neque eorum convivii intersint, aut communi balneo utantur; — 2) Ne iisdem famulentur, aut eosdem medicos adhibeant; aut eorum azymis vescantur. — 3) Ne mulieres christianæ laetent judæorum infantes etiam domi propriæ ³. Ajunt tamen, quod excluso scandalo et perversionis periculo ac peculiari prohibitione, non est lethale, si quis cum illis communicet; imo nulla est culpa, si id fiat ob rationabilem causam, vel consuetudine interveniente ⁴, quæ hodie ferme ubique obtinet, postquam gubernia æqualitatem jurium civilium cum christianis contulerunt, supremos etiam magistratus ac præfecturas eis tribuentes ⁵.

¹ 1. Cor. x. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. II, n. 18.

² II, Cor. vi.

³ C. nullus; c. omnis, c. judæi. V. Benedictus XIV, Encyclica *A quo primum*, anno 1751. Pius IV, Const. *Cum enim*, S. C. C. 15 martii, 1612. Cap. 15 et 8, tit. *De Judæis et Saracen*. Ferraris, V^o *Hebræus*. Moroni, V^o *Ebrei*. Rupert, *L'Eglise et la Synagogue*. Gougenot, *Le juifs, le judaïsme, et la judaïsation des peuples chrétiens*; Paris 1869.

⁴ Gubernia olim judæos sine misericordia persequabantur, hodie illis omnia concedunt, ac blanditiis deliniunt, falso humanitatis prætextu. Aliter Romana Sedes, quæ in Lateranensi IV edidit canones ad illorum retundendam improbitatem et usuras; at nunquam eorum personas ac jura vexavit; imo jugiter RR. Pontifices eos tuebantur (etiam contra populorum regumque molestias), ita tamen ut consulerent christianorum securitati. Ita Gregorius Magnus, Honorius III, Martinus V, Paulus III, Joannes XXII. Clemens V, VII, XIV, Pius VI, Gregorius XVI, Pius IX. Vide inter ceteras, Const. *Christiana pietas infelicem hæbreorum statum commiserans* Sixti V, 1586.

⁵ Verum monet Perrone, ideo magis ab illis cavendum; nam ex una parte his freti fulcris nihil non agunt in christianorum perniciem quoad possunt sive ephimeridibus quarum vix monopolium ad se non traxerunt, sive usuris, sive commercii retribus et fraudibus omnigenis. Ex altera parte non minori ipsi nunc (suis factis exceptionibus) odio prosequuntur christianos, quam anteactis sæculis,

ART. II. — *De hæresi et apostasia,
de communicatione et disputatione cum hæreticis,
ac hæreticis dioscendis.*

810. **Hæresis:** hæresis græca vox ab *eligendo* dicta definitur: *error voluntarius et pertinax contra aliquod fidei dogma in eo, qui se christianum profitetur* ¹. Unde ad hæresim proprie dictam hæc necessario requiruntur:

1. Ex parte intellectus *error culpabilis*: hinc non erit hæreticus qui sententiam tenet, quin sciat contrariam teneri ab Ecclesia; quia non adest culpabilitas. Item neque erit hæreticus qui exterius tantum fidem negat, quia non errat errore intellectus, etsi graviter peccet contra fidem, et externe præsumatur hæreticus.

2. Ex parte voluntatis *pertinacia*. Pertinaciter autem errare non est acriter errorem suum tueri, sed est eum retinere etiam postquam contrarium est sufficienter propositum ab Ecclesia, cui suum iudicium præferat, sive id fiat ex vana gloria, sive libidine contradicendi; aut ex levitate aliave causa; quia tunc putat iudicium Ecclesiæ non esse sufficiens fundamentum credendi. Hinc nemo hæreticus, quamdiu paratus sit saltem habitualiter iudicium suum Ecclesiæ submittere, etsi sententiam suam mordicus teneat ex ignorantia culpabili. Hinc illud Sancti Augustini: *errare potero, hæreticus non ero*, defectu scilicet pertinaciæ.

3. Ex parte objecti *veritas aliqua*; nam si quis universam fidem rejiceret, non esset proprie hæreticus, sed apostata.

4. Ex parte subjecti requiritur *baptismus*; quia per Baptismum homo fit Ecclesiæ membrum, eique subjectus. Quid *catechumenus*? iste non est nisi in via et in Ecclesiæ corpus nondum cooptatus est, licet spectare possit ad Ecclesiæ animam et ideo salvari. Exinde sequitur, quod si catechumeni veritatem catholicam negarent, essent infideles, non hæretici, nisi lato sensu, nempe in foro Dei, non Ecclesiæ. In dubio vero utrum aliquis fuerit valide baptizatus, præsumptio est pro Baptismi valore, adeoque subjacet sanctionibus ab Ecclesia contra hæreticos constitutis. Item subjacet qui dubitat positive de aliquo fidei articulo, quem scit a Deo revelatum; nam suspendens voluntarie assensum, iudicat adhuc incertum quod Deus jubet credere uti certum. Hinc in Jure canonico legitur: *dubius in fide infidelis est*, id est *hæreticus* ².

¹ V. Liguori, *Opus Mor.*, l. II, n. 19. De hæreseos nominibus, causis et progressu, vide Klee, *Storia de' dogmi*. Ferraris, Vº *Hæresis, Hæreticus*. La *Civiltà Catt.*, ser. 1ª, t. V: *Teodosio il Grande*.

² C. I de *hæret*. Aliter esset si quis negative omnino se haberet super aliquo articulo, ut si alicui in mentem veniat dubium, sed illico ad alia se convertat, nihil curans de illo dubio. Liguori, *Opus Mor.*, l. VII, n. 302.

841. Hæresis dividitur: — 1) In materialem et formalem. *Formalis* est error voluntarius et pertinax circa aliquam veritatem catholicam. *Materialis* est, qua quis aliquid credit fidei contrarium, sed tale esse invincibiliter ignorat. — 2) In *mere internam*, quæ ita latet in mente, ut nullo externo signo manifestetur; et in *mere externam*, qua quis nonnisi exterius ore vel facto fidem negat, cum tamen eam adhuc in corde retineat. — 3) In *internam et externam simul*, quæ et in mente et exterius manifestatur. — 4) In *occultam* quæ nemini aut paucis innotescit; et in *manifestam*, quæ patet compluribus. Verum hæresis sive materialis sive tantummodo externa non est vera hæresis ¹.

842. Hæresis est gravissimum peccatum; cum expellat fidem, quæ est fundamentum justitiæ, sine qua impossibile est placere Deo. Imo est maximum peccatum in specie infidelitatis, quia est positivus, et maxime voluntarius contemptus Auctoritatis divinæ: et sic est immediate ac directe contra Deum. Hinc Paulus: *Hæreticum hominem.... devita, sciens, quia subversus est, qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio condemnatus* ². Imo secundum quod pertinaciam importat est ex d. Thoma, species peccati in Spiritum Sanctum, quia est impugnatio veritatis agnitæ ³. Qui tamen lapsus est in hæresim, verius non tenetur explicare qualis ea sit, neque quot fidei articulos uno actu denegaverit; nam objectum fidei formale unicum est, nempe veracitas Dei revelantis.

843. **Judex hæresis:** Cum hæresis sit crimen contra Religionem, judex legitimus non est, nisi Ecclesia: jure definitum est ⁴. Sunt — 1) Pontifex pro toto orbe, et Congregatio Cardinalium generalium Inquisitorum ideo instituta. — 2) Episcopus pro sua Diœcesi, cui demandatum est gregem suum a venenatis pascuis avertere: imo ei facta est delegatio a Pontifice etiam contra Regulares exemptos, si opus sit. Ut tamen de hæresi cognoscat Episcopi Vicarius, commissionem ab eo accipere debet ⁵. — 3) Vicarius Capitularis, Sede vacante: huic tamen probabilius negant auctoritatem procedendi contra exemptos, sine speciali Pontificis delegatione; quia ipse non succedit Episcopo, nisi in iis, quæ sunt de jure ordinario: non autem in jurisdictionem delegatam, uti est quæ a Tridentino tribuitur Episcopis, *tanquam Sedis Apostolicæ delegatis*.

Ceterum in dubiis circa fidem videndum, num hæsitatio sit in voluntate, an in imaginatione tantum; an fundata, vel vaga. Si 1, solvenda est difficultas; si 2, spernendum est dubium. Hoc maxime agendum cum scrupulosis: qui si vincere velint, non debent disserere cum tentatione, sed mentem alio divertere, aliosque elicere actus, contritionis, spei, caritatis, etc. V. Liguori, *Praxis Confessarii*, n. 233.

¹ V. *Civ. Catt.*, ser. 1^a, t. v: *Degli eretici materiali*.

² Ad tit. iii.

³ In 4 d. 13, q. 2. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. v, n. 50,

⁴ Cap. xviii *di hæres.*, in 6.

⁵ C. xii *de hæres.*, in 6.

814. Hæretici denuntiatio: Quælibet persona cujuslibet dignitatis et gradus, si sciat aliquem esse hæreticum vel de hæresi suspectum, generatim loquendo sub gravi tenetur illum denuntiare Episcopo vel Inquisitori ex Constitutione *Noveritis* Nicolai III (anno 1580); et ubi non viget hæc Constitutio, saltem ex lege naturali. Quando agitur de gravi civilis reipublicæ damno vitando, quisque tenetur providere denuntiando perturbatores; at quod licet civili reipublicæ contra suos proditores, non licebit reipublicæ ecclesiasticæ contra hæreticos qui illam in extremum pene discrimen adducunt? ⁴ — Quæ quidem denuntiatio vel ipsi denunciato evadit utilis, ut observat Del Bene, quia continetur a peccato, et a peccato commisso revocari potest. Hæc autem sub gravi fieri debet; cum de re gravissima agatur; imo etiam sub excommunicatione ipso facto Pontifici reservata, si agatur de occultis coriphæis ac ducibus sectæ massonicæ aut carbonariæ, vel alterius hæreticæ sectæ ejusdem generis, quocumque nomine ipsa appelletur, ex Constit. *Apostolicæ Sedis* Pii IX, ut est illa *fœnianorum*.

Hæc autem denuntiatio fieri debet: — 1) Ante ipsam correctionem fraternam, cum agatur de bono publico. Et quamvis hæresis probari non possit, quia damnata est ab Alexandro VII propositio: *quamvis evidenter tibi constet Petrum esse hæreticum, non teneris denuntiare, si probare non possis*: ideo etsi delictum occultum sit. Nam quamvis judex tunc procedere non possit statim ad inquisitionem particularem, potest tamen ratione boni communis indagare, scrutari, et sic tandem in rei cognitionem venire, ut notat Suarez. — 2) Etsi hæresis crimen sciatur sub secreto naturali, vel sub juramento ejusdem non manifestandi. Etenim conservatio secreti naturalis est in bonum privatum; hæresis vero manifestatio est in bonum publicum. Nec obstat juramentum, si enim obligaret, esset contra bonos mores; cum hæresis sit pestis, quæ serpit ut cancer, et semper vergat in damnum commune spirituale. — 3) Etsi hæreticus sit mortuus vel emendatus; quia forte alios hæresi sua corrumpit, vel ab aliis ipse corruptus fuit. — 4) Etsi hæreticus, jam sit ab aliis denunciatus, quia ex pluribus testibus facilius convincitur reus. Imo denuntiandus quamvis sit tantum fautor, aut receptator hæreticorum ². — 5) Etsi quis sit tantum de hæresi suspectus, cum fundamento tamen ³.

¹ V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 122; et l. IV, n. 249, Giraldis, *Expositio Juris Pontif.* Ferraris, Vº *Denuntiatio, Inquisitores. Istruzioni per novelli Confessori*, p. 2ª, c. XIV. *La Civ. Catt.*, ser. Iª, vol. IV: *Il denunciatore e la spia*.

² C. VIII de hæres., in 6. v. Ferraris, Vº *Hæresis*.

³ S. Alphonsus (l. III, n. 27) distinguit inter hæreticos formales et solum suspectos de hæresi: illos docet denuntiandos esse semper, et a quolibet etiam consanguineo ob rationem boni communis; istos generatim consentit non esse denuntiandos cum gravi incommodo, quia nempe generatim supponitur in hac secunda facti specie abesse communitatis damnum.

Porro etsi olim plurima crimina hanc suspicionem ingerebant, at tamen hodie invaluit consuetudo, illos tantum uti de hæresi suspectos esse denuntiandos: — 1) Confessarios ad turpia sollicitantes; vel sigillum frangentes, si tamen (ex communiori ac probabili sententia) per errorem doctrinaliter teneant illud non obligare, vel non ita rigore. Salmanticenses extendunt etiam ad sacerdotes pluries in die, vel non jejunos celebrantes. — 2) Voto solemniter obstrictos, si matrimonium contrahant. Item reos polygamiae simultaneae 1. Item sæculares Missam celebrantes vel Confessiones audientes. — 3) Superstitiosos, si superstitio sit cum conscientia peccati, ac veram de hæresi suspicionem fundet, ut evenit si in ea misceantur res sacræ, g. g. Oleum sanctum, Hostia consecrata; vel ex superstitione effectus eveniat; aut quis alios ex professo de superstitione instrueret. Item si intercedat pactum expressum cum dæmone; secus disputant. Item blasphemos hæreticales. 4) Hæreticorum denuntiationem dissuadentes, nisi fiat ex amicitia. Item hæreticos denuntiare negligentes, si teneantur ex officio denuntiare. — 3) Sectis clandestinis nomen dantes 2.

815. *An (quæres) semper urgeat obligatio denuntiandi hæreticos et de hæresi suspectos? Non semper urget: hinc sine peccato omittitur:*

1. Si agatur de denuntiando se ipso; quia nemo *tenetur propriam prodere turpitudinem*: vel de denuntiando complice, si id fieri nequit, quin denuntians se manifestet. — 2) Quando denuntiatio fieri nequit sine gravi incommodo, uti definivit S. Congregatio 22 jan. 1727. Hoc tamen intelligendum, si abest periculum damni communis, quod semper prævalet nostro bono. — 3) Quando nulla est spes punitionis; nam ad opus inutile nemo tenetur: uti esset in iis locis, ubi hæretici catholicis permixti sunt, vel ubi (ait cl. Alasia) tanta est male sentientium de Religione multitudo, ut eos superior nullimode punire queat, prout hodie in omni fere regione evenit. Hoc autem non currit de ecclesiasticis si qui hæretici vel de hæresi suspecti habeantur; illis enim facilius valent providere Episcopi, et damno occurrere spirituali populorum; ideo in omni casu putamus eos denuntiandos esse. Item est si agatur de dogmatizantibus qui Episcopo omnino denuntiandi ut provideat gregi saltem opportunis instructionibus, optimorumque librorum diffusionem et similibus.

816. **Pœnæ in hæreticos:** Hæ sunt: — 1) excommunicatio latæ sententiæ Papæ speciali modo reservata: cui Pius IX. Const. *Apostolicæ* subiecit omnes et singulos hæreticos quocumque nomine censeantur et cujuscumque sectæ existant, eisque credentes, eorumque receptatores, fautores ac generatim quoslibet illorum defensores. —

1 Qui etiam civili lege puniuntur; vid. *Cod. pœn.*, art. 188.

2 V. Liguori, *Opus Mor.*, l. III, n. 27; l. IV, nn. 249 et seqq.

2) Irregularitas, quam etiam incurrunt hæreticorum filii ¹. Item tum inhabilitas ad Beneficia obtinenda: et hæc statim incurritur; tum privatio Beneficiorum, si quæ jam fuerit collata. Quantum ad titulum privatio contingit ipso facto, unde statim fructus cessant ²; quantum ad possessionem, requiritur sententia declaratoria saltem criminis ex S. Concilii Congregatione. — 3) Privatio jurisdictionis spiritualis quoad nominatim excommunicatos. Item privatio sepulturæ ecclesiasticæ ³: illi vero qui mandant seu cogunt tradi sepulturæ ecclesiasticæ hæreticos notorios incurrunt excommunicationem latæ sententiæ, non tamen reservatam ⁴.

In pœnas latas contra hæreticos incurrunt etiam ex citata Constitutione: — 1) Eorum *receptatores*, qui nempe ipsos hospitio receperint, etsi semel, ne a iudicibus legitime quæsiti capiantur. Attamen excipitur valde probabiliter qui recipit ratione amicitiae, vel consanguinitatis; etenim iste non faveret hæretico ut hæretico. Alii tamen id negant; nam virtualiter defendendo personam, hæresis defenditur. Quod si non obstante receptatione, hæreticus incidat in manus iudicis, alii negant pœnas incurri; quia amplius non fovetur hæresis. Nobis tamen arridet contrarium; nam jam verificatus est effectus favoris in receptatione ipsa. — 2) *Defensores*, qui nempe personas hæreticorum, vel eorum errores tuentur. Item *fautores*, qui favorem præstant, ut facilius hæresim doceant atque diffundant, Item *Credentes*, qui verbis, factis aliisque modis externis hæreticorum sectam profitentur ⁵.

Ut tamen incurrantur ob hæresim pœnæ, requiritur: — 1) Ut ea sit formalis, nempe ut errori adhæreatur cum pertinacia voluntatis, neque sit conjuncta cum ignorantia, licet culpabili ac supina. — 2) Ut exterius manifestetur (non tamen ad consilium capiendum, vel puræ argumentationis causa); nam Ecclesia non judicat de occultis, et in foro externo cogitationis pœnam nemo patitur. Ceterum sufficit si error sit aliquo modo externatus sive voce, sive scripto, sive facto, sive nutibus, etsi externatio evenierit secreto, nemine præsentem aut scientem; quia semper verificatur hæresis externa. Quæ si non interveniant, hæresis poterit absolvi a quocumque confessario, nisi adhuc sit casus in ejus Diœcesi reservatus.

¹ Cap. *Statutum* n de hæc. in 6.

² Ex *Sexto*, l. v, tit. 2, cap. 12.

³ Ex *Sexto Decret.* l. v, tit. 2, cap. 2. V. l. 1, n. 916.

⁴ Const. Pii IX. Qui volunt leniter semper cum hæreticis agendum, et Ecclesiam de rigore accusant, audiant d. Bernardum hic vult quidem primum argumentis, non armis hæreticorum errores repellere. Sed addit, eos si in suæ pertinaciæ tenebris remanent, *foris relegandos atque mittendos*: imo aliquando *melius gladio coerceri*, quam ut in suum pestilentissimum errorem multos trahere permittantur (serm. LXIV, LXV et LXVI in Cant.; et Epist. cccxlv). Attamen, quam nobis sævitiam obijciunt protestantes, ea ipsi rei sunt. V. Martinet, *Soluzione de'gran problemi*, vol. ult., ubi id historia probat ineluctabiliter. Torricelli, *Dissertazioni ecc.*, vol. VIII. Cesare Cantù, *Gli eretici d'Italia*. Torino, 1865.

⁵ C. xu, § 5 de hæc., n. 6. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. VII, nn. 306 et seqq.

817. Ab irregularitate quæ ab hæresi occulta proveniat, possunt absolvere Episcopi¹; non tamen ab excommunicatione, cum sit speciali modo Papæ reservata (excipiunt, nisi agatur de impeditis Romam adire².) Cum vero absolvitur ab excommunicatione, tolluntur etiam aliæ inhabilitates. Id etiam notandum est: quando a superiore datur inferiori facultas ab hæresi absolvendi, addi solet in rescripto: *servatis de jure servandis*, quæ indicant pœnitentem non tantum esse obligandum ad abjurandam hæresim, sed etiam ad complices denuntiandos (si opus sit), ad libros hæreticos, cui de jure tradendos, scandala reparanda, damna resarcienda, occasiones fugiendas, etc.

818. **Apostasia a fide**³: Est *totalis defectio seu recessus a fide christiana per Baptismum suscepta*. Quamvis pauci sint qui ex professio aperta ac publica apostasia se commaculant; ast frequentissime inveniuntur luctuosis hisce temporibus qui æquivalenter hoc delicto se inquinant per naufragium a fide christiana, ut sunt increduli, pantheisti, sceptici, sansimoniani et alii hujus furfuris, etsi aliqui istorum larvam revelationis fingant agnoscere, ut se christiano sub nomine tegant. Apostasia a fide verius non differt essentialiter ab hæresi; quod enim apostata renitatur toti fidei, hæreticus autem non ex toto, non diversificat speciem, sed facit tantummodo differentiam secundum magis et minus in eadem specie; ideo apostata iisdem subijcitur pœnis⁴.

* Huc autem revocantur moderni increduli nomine *liberi cogitatores*, qui non solum christianam fidem quam susceperunt, cultum ac nomen ipsum repudiant, sed omnem omnino religionem rejiciunt. In apostasia enim duo possunt considerari, prius est recessus penitus a fide suscepta, quod est veluti proprium et essenziale apostasiæ; posterius est conversio ad sectam aliquam falsam, et hoc est accidentale sine quo adhuc vera subsistit apostasia, ut verius docent⁵. *

Apostatæ a fide ad pœnitentiam redeuntes non tenentur ad abjurandum publice coram infidelibus; sed sufficit ut apostasiam abjurent coram fidelibus abstinendo ab actibus infidelitatis, ac deponendo habitum infidelium si protestativum falsæ religionis ex *S. Officii Congregatione*⁶ (I).

1 Tridentinum ex cap. *Liceat*.

2 V. dicta Lib. I, 834.

3 Apostasia est a græca voce quæ indicat *post stare*.

4 Diximus *apostasia a fide*; nam datur etiam: 1) *apostasia ab obedientia*, quæ est in quolibet homine, qui iustis superiorum præceptis obedire recusat; — 2) *ab Ordine*, et est in eo, qui sacris Ordinibus initiatus deserit habitum clericalem, ut more laicorum procedat et vivat; — 3) *a Religione*, et est in eo, qui, emissa jam professione, sine licentia tamen recedit a statu religioso. Qui ab Episcopo loci ubi ille moram trahit, in carcerem est conjiciendus; ut tradatur suis superioribus puniendus.

5 Qui tamen sectæ nomen dat, peccat et peccato desertionis fidei et professionis falsæ sectæ; oportet autem ut in confessione id pœnitens exprimat, ut ipsi provideri possit, quia sectæ non solum fidei, sed generatim aliis virtutibus opponuntur. V. Perrone, *De Virtutibus fidei, spei et caritatis*, n. 525; it. *L' Apostolato cattolico ed il prosellismo protestante*. Ferraris, Vº *Apostata*. D'Avino, *Enciclopedia*; V. *Apostata*.

6 V. Benedictus XIV, *Constit. Inter; Omnium sollicitudinum*; Quod provinciale.

819. * *Sub qua pœna (quæres) prohibetur dare nomen sectis?* Constitutione Apostolicæ Pii IX prohibetur sub excommunicatione speciali modo Pontifici reservata aliisque pœnis contra hæreticos si nomen detur sectis hæreticorum aut apostatarum, ut est secta luterana, anglicana etc, et illorum qui dicuntur *liberi cogitatores*. Prohibetur autem sub excommunicatione simpliciter tantum Papæ reservata, si nomen detur aliis sectis, quæ contra Ecclesiam vel legitimas potestates seu palam seu clandestine machinantur. Item est de iis qui iisdem sectis favorem qualemcumque præstant 1. *

820. **Communicatio cum hæreticis:** Duplici ratione hæreticis communicandum non est ex d. Thoma; nempe et ratione excommunicationis et ratione hæresis:

1 Ratione hæresis, ob periculum nempe subversionis, nam *corrumpunt bonos mores colloquia prava* 2. Ad quod periculum avertendum, hæc a catholicis veniunt observanda: 1) Ne familiari hæreticorum consuetudine utantur 3. Neque laici præsertim, ullam cum ipsis disputationem suscipiant de rebus ad Religionem pertinentibus; cum sine insigni doctrina utiliter sustineri nequeat. 2) Ne Rectores Ecclesiarum permittant hæreticos sacris Officiis inservire; et multo minus illis pacem in Missa tribuant osculandam, quod esset signum solemne religiosæ unionis ac concordiæ. — Pro Italis autem qui se conferunt in regiones hæreticorum, hæc specialia præcepit Clemens VIII Constitutione *Cum sicut*: 1) Ut nemo Italus habitet in locis hæreticorum, si ibi non extet aliqua Ecclesia catholica, ubi liberum sit ritus nostros exercere. 2) Ne matrimonium cum hæreticis ineant sine Pontificis licentia; ne eorum sepulturis intersint; nec filios eorum, nisi baptizentur a sacerdote catholico, levare præsumant de sacro Fonte: neque vicissim filios proprios levare sinant ab illis 4. Item neque utantur medicis hæreticis, si adsit copia medici catholici idonei. 3) Ut discessuri ad loca prædicta, per Parochos serio admoneantur de fide catholica retinenda, de Ecclesiæ præceptis observandis et Sacramentis percipiendis; et (quoad potest) de earum rerum attestazione referenda 5.

1 V. *I liberi pensatori; dialoghi*. Modena. Grossellini, *I liberi pensatori in contraddizione*; Milano. Civ. Catt. Ser. vi, t. 2, 3 et 6.

2 1 Cor. 15. D. Thomas, *Quodl.* 5 in corp.

3 Ad rem *La Civiltà Catt.*, ser. 5, t. III; *Un protestante che si crede cattolico*. « Nella celebre Enciclica di Gregorio XVI, quel gran Pontefice riprovò con biasimi gravissimi l'inclinazione mostrata da certi cattolici ad entrare con eterodossi in associazioni di beneficenza, di negozio, di letteratura, ecc., pel contagio che facilmente se ne contrae nella continua convivenza. » Quid porro si etiam in spiritualibus eos audiant? V. Morelli, *Un bel no; scenetta fiorentina*; Firenze 1871

4 V. dicenda de matrimonio, ubi de cognatione spirituali.

5 Hinc admonendi parentes, qui indiscriminatim pro temporali lucro filios tenellos in partes hæreticorum mittunt, quin ipsis provideant quoad Religionem, peccare graviter: — 1) contra *caritatem*, quæ vetat, ne proximo occasio peccandi tribuatur; — 2) contra *pietatem*, quæ ipsos inpellit ad spirituali filiorum bono vacandum; — 3) contra *fidem*, cujus amittendæ periculo filios exponunt; porro virtus quælibet præcipit, ut nemo sit illius lædendæ causa vel occasio.

2. Ratione excommunicationis: licet utique cum hæreticis communicare in civilibus, nisi sint nominatim ac specialiter excommunicati; sed sub gravi prohibetur communicare in Divinis; hoc enim esse nequit quin vel occasio adsit periculi subversionis aut scandali, vel communicatio in falso ritu, vel quædam exterior approbatio falsæ sectæ aut honoris retributio. Hinc non licet permittere, ut hæretici in nostris Ecclesiis celebrent, neque nobis licet in eorum celebrare Ecclesiis ¹. Non licet Sacramenta extra necessitatem extremam ab eis recipere, ut declaravit Congregatio S. Officii. Censuit tamen tolerari posse, ut schismatici comitentur funera nostra, causa honoris civilis tantummodo. Item per se licitum est catholico, secluso scandalo, interesse convivio nuptiali hæreticorum vel eorum funera comitari, id enim est officium mere civile; vel etiam eorum templa adire ad ea simpliciter invisenda, cum nullus celebratur ritus; cum sit actus per se indifferens, qui nonnisi ex gravi fine vel aliis circumstantiis efficitur malus.

824. Regulariter tamen non licet catholicis hæreticorum aut schismaticorum concionibus, baptismis et matrimoniis interesse, cum sit in rebus sacris participatio. Diximus *regulariter*, nam ex usu id permittunt, si fiat sine ullo prævo fine. Esset si quis interesset vel ex curiositate, ut sciat quid agant; vel ad ea spectanda uti comœdiam; vel ad politicum famulatum domino suo præstandum, ut in more habebat Naaman Syrus, qui incurvabat se, ut Rex illi inniteretur dum coram idolo genuflecteret. Hoc enim civile obsequium tenebatur præstare Regi, qui solebat sive in foro sive in templo inniti humero alterius, et adstantibus id notum erat ². Verum aliter omnino dicendum est, si adsit scandalum, quod quidem in frequentia abesse nequit; vel si hæretici hac nostra præsentia firmentur in suis erroribus, putantes nos illos approbare. Item dicito si adsit periculum perversionis, vel etiam specialis prohibitio: sane hodie in tanta hæreticorum procacitate, et catholicorum morum dissolutione, cum vehemens sit subversionis periculum, ideo merito plures hoc prohibent Episcopi sub gravi pœna, etsi agatur ex curiositate; id enim evenire non potest sine hæreticorum ansa, catholicorum scandalo et animæ propriæ ruina ³.

¹ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. VII, n. 189. In aliquibus tamen Helvetiæ locis in eadem Ecclesia ritus suos exercent tum catholici, tum hæretici, alii post alios: id ob locorum paupertatem et inductam consuetudinem hodie toleratur.

² IV, Reg. v. Liguori, *Op. Mor.* l. II, n. 16. Congregatio S. Officii 10 maj. 1370 decrevit, catholicis regulariter non licere hæreticorum aut schismaticorum concionibus, baptismis et matrimoniis interesse. Et 14 jan. 1848 ad dubium: An liceat catholicis adire templa hæreticorum, respondit, licere si adeant meræ curiositatis causa, absque ulla communicatione in sacris.

³ Archiepiscopus Taurinensis 12 maji 1863, sub pœna excommunicationis latæ sententiæ ac reservatæ, omnibus dioecesanis indiscriminatim prohibet etiam ob curiositatem protestantium templum adire sive ad spectandos ritus, sive audiendos sermones.

822. Disputatio de rebus fidei: ¹ Disputare de rebus fidei est ad examen revocare Religionis dogmata, ea coram adversariis veris vel fictis polemicè defendendo. Hinc duplex disputatio: alia *formalis*, quæ instituitur ad defendendum aliquod dogma adversus eos, qui illud revera inficiantur: alia *materialis*, quæ meræ exercitationis gratia fit inter ipsos qui credunt. Disputatio *materialis* ut est quæ fit in Theologicis nostris scholis ad utile exercitium, utique licet, si rite fiat; nam id plurimum inservit ad doctrinam veram firmitus acquirendam ac stabiliendam. Hinc illud Augustini: *circulus et calamus fecerunt me*, id est disputatio ac scriptura. Si vero agatur de disputatione *formali* et publica seu coram populo vel pluribus de civitate, ea fieri nequit absque expressa R. Pontificis licentia; quia (ait S. Congregatio de Propaganda, 8 martii 1625) *plerumque vel ob loquacitatem, audaciam aut circumstantias populi acclamantis, veritas, falsitate prævalente, opprimitur*: [quod patet ex historia. Unde in tanta difficultate, nonnisi supremi Pontificis esse debet iudicium ferre, ac licentiam tribuere.

Disputatio autem *formalis*, sed privata seu coram paucis auditoribus per se cuique vere docto ac firmo in fide licita est, imo expedit: nam quisque tenetur salutem proximi ac Dei honori consulere. Hinc illud: *Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea, quæ in vobis est, spe; sed cum modestia* ². Attamen Jure positivo, ob plura incommoda quæ contingere solent, sub pœna excommunicationis ferendæ laicis id prohibetur ³: quod tamen communius cum Suarez explicant, si fiat absque Episcopi venia, aut extra casum magnæ utilitatis, atque inductæ consuetudinis ⁴. Attamen ecclesiastico permittitur:

1. Si ipse sit provocatus, non provocans; quanquam aliquando præstat etiam provocare, si necessarium sit ad retundendam prædicantium petulantiam. — 2) Si prudenter judicet hæreticum provocare ad disputationem desiderio cognoscendæ veritatis. Secus dicente s. Cypriano: *Melius existimamus errantis imperitiam silentio spernere, quam loquendo dementis insaniam provocare* ⁵. — 2) Si cum fundamento speretur fructus aliquis vel in provocante vel in audien-

Quam prohibitionem dedit etiam Episcopus Nicæensis in *Syn. Diœc.* c. 6, append. n. 3. In Diœcesi Novariensi accessio ad protestantium cætus ubi de religione agitur (etiam sola curiositate) casus est Episcopo reservatus: item in Diœcesi Neapolitana reservatur (Liguori, *Op. Mor.* l. II, n. 16).

¹ V. *Oratio* xxxii s. Gregorii Nazianzeni, qui præclaras regulas præscribit. Mabillon, *De studii monasticis*, sæc. II, c. 30, § 2. Et Capecelatro, *Scritti varii e sociali*; Art. *la polemica cattolica*; Milano, Pogliani, 1873.

² Ep. I, Petr. c. 3.

³ C. 2, § 2 de hæreticis, in 6.

⁴ D. Thomas, 2, 2, q. 2, a. 10; et Suarez, *De fide*, disp. xx utilia monita habent.

⁵ Epist. ad *Demetrium*. Hujus autem furfuris sunt hodierni apostatæ; facilius enim est ac levius turbulentis maris concitos fluctus retundere, quam istorum rabiem disputationibus coercere.

tibus, v. g., si futurum sit, ut alii hæretici ab errore excutiantur, vel catholici in fide magis ac magis confirmantur. Qua de re oportet, ut disputans sit maxima doctrina instructus, secus bonæ causæ noceret. Hinc pro praxi potius a disputatione abstinendum, cum non facile omnes conditiones simul concurrere valeant¹ (J).

823. Regulæ pro dignoscendis hæreticis: Si semper utilis fuit ars aliqua pro hæreticis dignoscendis, utilissima certe est ætate nostra et penes nos præsertim, cum omnibus compertum sit quorundam impiorum consilium *de Italis populis traducendis ad protestantium placita*². Sed quantum utilis, tantum difficilis; nam isti *veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces*³. Et eorum character est:

Discolor et longa solitus caligine pasci.

Nihilominus regulæ quædam non desunt, quarum primam, generalem et certam nobis tradidit Christus: *Ex fructibus eorum cognoscetis eos: numquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis ficus? Non potest arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala fructus bonos facere*⁴. Regulæ autem peculiare ac conjecturales sunt præcipuæ: — 1) Amor novitatis circa doctrinas religiosas; velle nempe nova prædicare, juvenibus tradere et in plebem christianam diffundere. Quare Apostolus Timotheum monebat: *O Timothee, depositum custodi, devitans profanas vocum novitates, et oppositiones falsi nominis scientiæ, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt*⁵ — 2) Nimia libertas in pronuntiando circa res fidei et doctrinæ christianæ quicquid in os venerit: et quod semel improvida in definiendo temeritas prodit, superbia tuetur. Huc pertinet quod tradit Borgo: *Conviene por mente ad una malizia usitatissima degli eretici e singolarmente di que'vili e vigliacchi, che non hanno la lealtà di dire interamente ciò che pensano, quali sono (e più di tutti) i Giansenisti. Costoro quando insinuar vogliono un errore più ributtante, lo spezzano in brani, e li gettan qua e là divisamente nei loro scritti: ne fanno bere il veleno a sorsi; ne è perciò agli incauti meno dannoso*⁶. — 3) Est, ut si quis eos benevole de errore monuerit, ipsi conviciis et contumeliis contra monitorem insaniant, neque doceri patiantur. Hujus rei exemplum habemus in Luthero Novatorum fa-

1 Hac de re habemus Decretum Congregationis *De Propaganda Fide*, 26 febr., anno 1630: *Disputatio de rebus fidei laicis est prohibita; sacerdotes nisi sint valde periti, ex consilio debent se abstinere, excusando se bonis verbis et prætextibus. Quæ præcipue valent de disputatione quæ voce, non vero quæ scripto instituitur, quod postremum multo certo longius abest a periculo. Aliud est, inquit egregie Sylvius in 2, 2, d. Thomæ, q. 10, a. 7, scribere confutationem hæreticorum, aliud voce disputare. V. Benedictus XIV, Epist. ad Flaminium Cornellum.*

2 Ita Pius IX Encycl. *Nosceitis*, 8 dec. 1849.

3 Matth. vii.

4 Matth. vii.

5 1, Timoth. vi. vid. supra Lib. I, n. 4.

6 Lettera II sul Sinodo di Pistoja. Et Guasco, *Dizionario ricciano ed antiricciano*.

cile principe: suorum errorum initio a viris doctis amice admonitus, nedum se emendaret, imo in peiores furiose prolapsus est: a Leone papa X humanissime correctus, contra ipsum aperte cœpit debacchari, sicque, abyssus abyssum invocante, in profundum tandem ipse devenit ¹.

824. *An (quæres) discrepent hæresiarca, hæreticus, dogmatizans?* Affirmative, quamvis promiscue aliquando usurpentur: nempe *hæresiarchæ* dicuntur tam qui hæreses invenerunt vel suscitaverunt, quam qui hæreticorum capita aut duces sunt, ut Calvinus, Lutherus (ex Regula 2^a *Indicis librorum prohibitorum*).

Simplices hæretici sunt qui pertinaciter tenent errorem contra fidem, quin tamen aliis eundem ex professo persuadere studeant. Hæretici *dogmatizantes* sunt qui ex professo hæresim suam publice vel private alios etiam docent, voce vel scriptis: hæretici ludimagistri vix esse potest, quod non sint veri dogmatizantes ². Hinc videant quomodo tuti esse possint in conscientia, qui ut filios suos commercium aut literaturam edoceant, talibus eos committunt hæreticis instruendos: modum acquirunt dutescendi ac discendi; at simul artem animam perdendi (K).

ART. III. — *De lectione librorum prohibitorum.*

825. **Qui prohibentur Libri:** Ii libri subjiuntur Ecclesiæ prohibitioni, in quibus noxia pascua continentur, vel quibus abuti possumus. Hoc ideo evenit quandoque, etsi libri in se optimi sint, si nempe absque nocumento nequeant indiscriminatim permitti vel attentibus peculiaribus temporum, personarumve circumstantiis, ut patet de sacra Scriptura in linguas vernaculas versa; optimus, divinus liber Scriptura; at noxius, si in lingua vulgari legi ab omnibus permittatur, ob ejus facilem abusum, uti patet quotidiano protestantium exemplo. Vel apud hæbreos non omnibus semper lectio omnium sacrorum librorum concedebatur ³. — Attamen qui generatim prohibentur libri, ideo tanquam noxii prohibentur, quia sunt etiam in se pravi.

Si quæ porro alias fuit necessitas scribendi, legendique licentiam cohibendi, hodie est maxima, præsertim ex quo ubique fere invaluit funestissimum principium de libertate typographica. Atque ideo a Pio IX in suis Encyclicis passim inter hodiernas machinationes inimicorum, quæ tot damnorum tum christianæ, tum civili reipublicæ

¹ V. Gaume, *Catechismo ecc.*, p. 3, lez. XLV. Et maxime Bossuet, *Storia delle Variazioni...* ubi ad vivum pinguntur Lutheri rabies atque furores.

² Hæc distinctio præ oculis habenda est, non tantum quoad consecraria eorum; sed etiam quia quando Romæ petitur facultas generatim hosce absolvendi, excipiuntur dogmatizantes et hæreticorum duces.

³ Ex S. Gregorio Nazianzeno; vid. Martini, *La S. Bibbia secondo la volgata colla versione italiana e con annotazioni dichiarata*; t. I Prefazione generale.

sunt causa, adnumeratur teterrima tot undique volantium et peccare docentium voluminum, *libellorum* et *ephemeridum* contagio.

826. Q. 1. *An Ecclesia habeat potestatem libros noxios prohibendi atque ideo gravi peccato teneantur, qui hanc legem violant?*

R. Inter tot errores, quibus ætate nostra portæ inferi dimicare conatæ sunt contra veram Christi Ecclesiam, iste etiam fuit, quo contendebant nonnulli hanc ei non convenire potestatem, prohibendi et damnandi libros noxios; ideoque ipsius lege non obstante (modo evidens subversionis periculum non appareat) libros quoscunque ab omnibus tuta conscientia perlegi posse ¹. Hæc doctrina potius hæreticorum est; sed non defuere etiam ex nostris, qui eam impudenter ausi sunt evulgare cum incredibili animarum perniciæ. Talis fuit imprimis petulans ille hæreticorum fautor Paulus Sarpius, quem copiosissime refutavit cardinalis Pallavicini; tales fuere alii Sedis Apostolicæ detractores infensissimi, uti Van-Espen, Fleury, Tamburini, Dupinius et Launojus. — Verum omnino certum est apud catholicos omnes, quod Ecclesia, et pro ipsa Romanus Pontifex, utpote Christi Vicarius jurisdictionem habeat damnandi et fidelibus prohibendi lectionem ac retentionem librorum contra Religionem, aut bonos mores, aut Ecclesiæ disciplinam, adeo ut eos nihilominus legentes, graviter peccent coram Domino et Ecclesia.

Prob. 1. *Scriptura*: nemo negare audebit per ea Scripturæ verba: *Pasce agnos meas, pasce oves meas: pascite qui in vobis est, gregem Dei; attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei* ², omnibus Ecclesiæ Prælatiis, et præsertim eorum capiti Romano Pontifici, datam fuisse independentur ab omni humana auctoritate potestatem decernendi de fidei et morum causis, et bona pascua ovibus Christi designandi, easdem arcendo a contrariis et noxiis.

2. *Traditione*: testes inter innumeros appellamus ss. Augustinum et Cyprianum. Primus morem præcavendi a libris malis, et eos concremandi ab Apostolis dimanasse demonstrat ³. Alter vero ait: *Si quando talia (id est contra bonos mores) quorundam calumniosa temeritate conscripta sunt, legi apud nos non patimur.* ⁴

3. *Consuetudine*: hanc perpetuam in Ecclesia fuisse consuetudinem demonstrant indubitata historiæ monumenta; ab ipsa enim Apostolorum ætate multi... ex eis, qui fuerant curiosa sectati, contu-

¹ Inter librum prohibitum et damnatum nulla distinctio; promiscue enim hæc duo usurpatur tum in Bullis Pontificiæ, tum in formula ipsa decretorum S. Congregationis Judicis; et sane ut quid libri referuntur in *Indicem librorum prohibitorum*, nisi quia ab Ecclesia sunt damnati? V. epis. Zinelli, *In doctrinam catholicam de librorum prohibitione, ut errores nonnulli recens vulgati repellantur* (Civ. Catt. Ser. vi, t. I, p. 446).

² Jo. xxi; 1, Petr. v, Act. xx.

³ L. IV *De Bapt.*, c. 24.

⁴ Ep. XLII *ad Cornel.*

lerunt libros et combusserunt coram omnibus¹. In Concilio Nicæno (anno 325) Patres damnarunt et comburendos esse decreverunt libros Arii. In Ephesino (anno 431) damnata sunt scripta Nestorii. In Chalcedonensi (anno 451) scripta Eutychetis. S. Leo M. Romæ combussit libros Manichæorum. Idem fecerunt Symmacus, Hormisdas, Nicolaus I, Nicolaus II, Leo X et alii innumeri. Postquam vero inventa est ars typografica², cum noxiorum librorum colluvies in immensum excresceret, Concilium Lateranense sub Leone X (anno 1515) decrevit sub gravi piaculo, ac censura, ne deinceps ullus posset liber typis in lucem edi, nisi probantibus Episcopis aut fidei quæsitores³ (sed Pius IX excommunicationi latæ sententiæ non reservatæ subicit tantum qui libros S. Scripturæ et horum librorum adnotationes et expositiones sine approbatione Ordinarii imprimunt aut imprimi faciunt⁴). Deinde Paulus III (anno 1542) statuit Romæ Congregationem generalis Inquisitionis, cui pravos libros prohibendi curam imposuit. Postea sub Paulo IV, confectus est *Index* librorum prohibitorum, quem Pius IV annuente Tridentino ampliavit. Sed cum Congregatio Inquisitionis ad tot noxios libros examinandos minime sufficeret, s. Pius V novam Congregationem instituit, appellans eam *Indicis*, ideo quia libros noxios indicat.

4. *Ipsa ratione naturali*: naturæ vox est, libros qui Religioni et moribus officiant, extirpandos esse. Quia neminem latet quot inde mala! *corrumpunt bonos mores colloquia prava*, inquit Apostolus⁵; at colloquiis pravis pravi libri noxiores sunt, quippe qui (ait Clemens XIII Constitutione *Christianæ Reipublicæ*, anno 1766) *manent perpetuo, et semper nobiscum adsunt, nobiscum peregrinantur, nobiscum domi sedent, et eorum penetrant cubicula, ad quæ improbo et occulto auctori aditus non pateret*. Vel ipsi gentiles putida ejusmodi scripta execrabantur: Plato ajebat libros impudicos omnino a civitatibus eliminandos. Virgilius opus suum propter confictam Didonis impudicitiam, morti proximus, præcepit ut igni traderetur. Tullius

1 Act. xix. Quorum librorum valor ex eruditis superabat valorem 15,000 scutorum.

2 Versus annum 1455 hanc artem Guttemberg invenit, Fust protexit, Schœffer perfecit, omnes Mogontini. Primi ab ipsis editi libri fuere *Psalmorum Codex* et *Rationale* Durandi, anno 1457: *Clementinæ* 1460: *Biblia Sacra* 1462. Quam quidem artem e Germania in Italiam attulerunt anno 1462 Corradus Sweynheim et Arnoldus Pannaratz. Primi libri, quos Subiaci prope Romam ediderunt, sunt *Opera* Lactantii, anno 1465; et s. Augustinus, *De Civitate Dei*, anno 1467. Moroni, V^o *Stampa*.

3 « Non v'ha dubbio che fino dai primi secoli della Chiesa, corresse obbligo ad ogni cristiano di sottoporre i suoi scritti all' approvazione del sommo Pontefice: s. Agostino, s. Onorato, s. Giuliano, s. Cesario, grandi luminari del Cattolicismo, si sottomiserò a questa legge. Nicolò la consacrò in questi termini nel quinto dei canoni romani: ogni scritto deve essere approvato o disapprovato per decreto dei Romani Pontefici. Tale si fu la legislazione della Chiesa fino all' invenzione della stampa: allora soltanto si tentò di sottrarvisi. Leon X volle farla rivivere. » Audin, *Storia di Leone X*, vol. II: *La stampa*.

4 Prout exponit cl. Avanzini *Constitutionem Apostolicæ*.

5 1. Corinth. xv.

in poetas ira exardescit, qui mollibus versibus *nervos virtutis elidunt*¹. Et multoties apud Romanos, ut Livius refert, negotium hoc magistratibus datum est, ut libros vaticinos, et malos conquirerent ac comburerent².

* 827. Q. 2. *An Episcopus debeat in sua Diœcesi libros malos damnare?*

R. Affirmative: sive agatur de Episcopis extra sive intra Italiam; hoc quippe essentialiter pertinet ad munus quod habent Jure divino populum sibi commissum sana doctrina pascendi. Idque ideo etiam, quia non tam facile ac statim notitia omnium noxiorum librorum potest Romam pervenire. Hinc Leo Magnus: *Si quis Episcoporum.... apocrypha habere per domos non prohibuerit..., hæreticum se noverit judicandum; quoniam qui alios ab errore non revocat, seipsum errare demonstrat.*³ Id habetur in Indicis regulis; id statuit Leo XII, decreto ipsius S. Congregationis (anno 1825); id tandem eadem Congregatio 24 aug. 1864, jubente Pio IX, firmat episcoporum zelum urgendo, atque ad omne malorum effugium auferendum concedit, ut in hac re episcopi tanquam Apostolicæ Sedis delegati procedant.

* Quod de libris idem valet de pravis foliis (*gazette, album, riviste, ecc.*); quæstio enim non est de forma, sed de substantia: et ubicunque invenitur error, profligandus est. Hinc Pius IX Encyclica *Nostis* (8 dec. 1849) Episcopos hortando ad fideles avertendos ab omni pestifera lectione, signanter nominat *impios libellos, ephemerides ac pagellas*. Quæ omnia nuper S. Indicis Congregatio renovavit (2 apr. 1873) eodem Pontifice probante, cum impossibile sit, ut ipsa tot librorum et ephemeridum examen suscipiat. Nempe: 1) *omnibus ab episcopis est adhibenda cura ut docti probatique utriusque cleri viri verbis ac scriptis sana doctrina refertis errores publice grassantes impugnent*; 2) *Ab eisdem (episcopis) non est pretermittendum examen operum videlicet et ephemeridum quæ fidem moresque directe impetunt; atque in rebus gravioris momenti transmissis etiam doctorum virorum votis certior facienda est S. Indicis Congregatio, ut supremum judicium ab apostolica Sede confirmandum de his proferre valeat.* *

1 *Quæst. Tusc.*, l. II et III.

2 *Hist.*, l. XXXIX, c. 16; l. XI, c. 19. « Egli è pur noto il detto di Platone che *parola scritta non si pubblici ad insaputa del magistrato*. Quintiliano non voleva che si spiegassero ai giovanetti i libri dei poeti latini che trattano di cose oscene (*Instit.*, l. XIII, c. 1). Lutero similmente giudicava necessario che cotai libri fosser banditi dalle scuole e da ogni luogo, dicendo che non si possono leggere senza grave danno della gioventù (*Luth. tit. de doctis*). L'incredulo Bayle, parlando di un romanzo osceno, dimostra come non è possibile guardarsi dalla seduzione; e conchiude esortando che siffatti libri sieno sterminati dappertutto (Bayle, *Dic'tion.*, art. *Guarini*). » Teppa, *Sulla lettura dei libri proibiti*. V. Gentili, *La pazzia di chi difende il giuramento civico*, c. 12.

3 Ep. xv, alias xciii ad *Turribium*, c. 15. V. Croix, *Th. Mor.*, l. VII, n. 394. q. 46. It. Bulla 25 nov. 1766, Clementis Pp. XIII, *cujus totum argumentum est cunctos per catholicum Orbem Archiepiscopos, Episcopos, ceterosque Diœceseon Rectores entæ hortari, ut creditum sibi ipsis Dominicum gregem a noxiorum librorum lectione avertant*. Item Encycl. 15 aug., 1832, Gregorii Pp. XVI. Item Breve *Ad Apostolicæ Sedis*, 22 aug. 1851, regnantis Pii Pp. IX. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. VII, n. 290.

828. Q. 3. *A quonam licentia legendi libros prohibitos est impetranda?*

R. A solo R. Pontifice, vel a Congregationibus S. Officii aut Indicis licentia impetranda est legendi libros per ipsum Pontificem vel Congregationes prohibitos; generatim enim illius est permittere cujus est vetare. Hoc jus omnibus Episcopis dabat instructio Clementis VIII (1598); sed illud postea ipsis sublatum est per Gregorium XV Constitutione *Apostolatum Officium* (1612), innovata ab Urbano VIII (1631); adeo ut hodie Episcopi (sine speciali facultate) nequeant hanc licentiam concedere, nisi quoad libros ab ipsis prohibitos. Atamen ex Urbani VIII Constitutione istud jus fuit concessum *Magistro Sacri Palatii* pro Roma ac suo districtu ¹.

Hic tamen notandum: non ideo tutus potest legere qui licentiam obtinuit, si satis firmus non sit in bono proposito; quia lex naturæ est, ut nemo se peccandi discrimini committat. Si tuti esse velimus, non curiositas nos debet impellere ad impetrandam librorum prohibitorum licentiam eosque legendos; sed necessitas, vel sane gravis utilitas, habita videlicet ratione muneris nostri et status ². Item sub custodia libros prohibitos caute retineamus, providentes insuper ne post nostram mortem in omnium hæredum manibus veniant; cum id esse nequeat sine maxima animarum pernicie, experientia ipsa teste.

829. Q. 4. *An qui moraliter certus est, nullum sibi imminere perversionis periculum, legere possit absque licentia libros prohibitos?*

R. Sententia communissima et sequenda negat; finis enim prohibitionis non solum est, ut damnum evitetur conscientiarum, sed etiam ne detur hæreticis aut aliis improbis scriptoribus ansa perniciosissima malos libros evulgandi; unde nunquam cessat omnino finis adæquatus prohibitionis. Et sane in Bullis prohibitiivis dicitur prohiberi lectionem factam *ex quavis causa vel colore* ³. Adde cognita lege non est subditi sciscitari illius rationem, sed studere ejus observantiæ; secus leges non essent satis firmæ. Adde neminem quantumvis pium ac doctum tuto posse confidere, quod nullum detrimentum capiat ex tali lectione, maxime si elaborato stylo ac captioso (ut solet) liber sit conscriptus, et zelum ac charitatem ostendet. Quidquid enim legitur, ita mentem occupat, animum demulcet, atque ad cor pertransit, ut sensim sine sensu res lecta fieri soleat propria lectoris:

¹ V. Liguori, *Op. Mor.*, i. 1, n. 199; et l. vii, nn. 291 et 299. Imo vel ipsi Episcopi sine Papse licentia libros ab ipso prohibitos legere prohibentur ex Bullis Julii III *Cum meditatio*, Pauli IV *Quia in futurorum*, et Pii IV *Cum pro munere*.

² Episcopi est apud supremam Sedem testari de probitate ac qualitate licentiam postulantis; unde ea de re ad Curiam episcopalem fiat recursus.

³ Quid si opus prohibitum in plures tomos sit distributum; num omnes sunt prohibiti, si error uno eorum dumtaxat contineatur? Negat Lugo si operis argumentum divisionem recipit, uti historia, quia tunc singuli subsistunt per se. Secus affirmat; nam omnes uti unus accipiuntur (De fide, *dis.* xxi).

unde bene s. Basilius libros *cibum animarum* appellat. Luctuosa experientia testis est; sic Eutyches invictus antea fidei confessor ad unam lectionem libri cujusdam Manichæi mutatus est in infandum hæreticorum caput. Sic Bulincerus doctor catholicus olim piissimus, librum legit Melanethonis, et cecidit. Sic Avitus presbyter legendo scripta Origenis, quamvis simul legeret eorum confutationem, imo et per Hieronymum, ut sibi caveret monitus esset, virus tamen lethaliter absorbit.

* Notamus pro praxi cum Gury. Privati debent confessarii mandatis obsequi in his quæ lectionem librorum prohibitorum vel ephemeridum respiciunt: Sacra enim Officii Congregatio 1832 ad Helvetiæ episcopos interrogantes: *An fideles salva conscientia legere possint ephemerides vel libros qui censuram Ordinarii non subierunt?* respondit: *recurrant ad confessarium* (nempe ut sciant an talia diaria vel libros tuto legere valeant). Confessarius vero debet episcopi directionem sedulo inquirere; et semper præ oculis habere monitum S. Alphonsi: *in hac re expedit ordinarie rigidiores opiniones sequi*; nam lectio subvertit cor. *

830. * Q. 5. *Quænam sunt pænæ latæ in legentes, atque retinentes libros prohibitos?*

R. Omnes et singuli scienter legentes sine auctoritate Sedis apostolicæ libros apostatarum et hæreticorum hæresim propugnantes¹; necnon libros cujusvis per Apostolicas litteras nominatim prohibitos, eosdemque libros retinentes, imprimentes, et quomodolibet defendentes, ex Const. *Apostolicæ Sedis* Pii IX, præter gravem culpæ reatum incurrant in excommunicationem speciali modo Pontifici reservatam. Qui vero legunt vel retinent ceteros libros quacumque alia ratione prohibitos peccant tantum, at mortaliter; quia transgrediuntur gravissimum ecclesiæ præceptum cum maximo spirituali eorum detrimento. Hodie igitur libri prohibiti dividuntur in duas classes, nempe in libros probabilitos sub culpa atque pœna, et in libros sub culpa solummodo prohibitos.

Ut incurratur excommunicatio requiritur: — 1) Ut auctores libri sint apostatæ a fide vel damnati uti hæretici (nihil autem refert quod sint notorii ac non); aut liber sit damnatus nominatim (id est per suos proprios titulos) per litteras quæ nomine Papæ immediate prodeunt sive in forma Brevis aut Bullæ vel alia quavis forma. — 2) Ut liber apostatarum et hæreticorum non simpliciter tradat, sed etiam hæresim propugnet. — 3) Ut retentio, item lectio fiat scienter, nam

¹ Ideo non incurrerent censuram qui legeret librum pagani, turcæ vel alterius infidelis, licet errores contra fidem propugnet; nisi nominatim liber sit per Apostolicas litteras prohibitus. Neque videntur comprehendi sub hac censura libri eorum qui credunt dictis apostatis et hæreticis, vel libri fautorum vel defensorum dictorum hæreticorum; quia prohibitio est de libris eorum qui ad hæreticorum sectas formaliter pertinent, seu ad veros hæreticos. *Avanzini*.

ignorantia etiam crassa (non vero affectata) a censura excusat. —

4) Ut lectio sit in materia notabili, prout communiter docent: qua in re dicimus cum Croix, quod statim post paucas lineas excommunicatio incurritur, si legens statim offendat in doctrinam quæ propugnet hæresim; secus requiritur lectio notabilis, v. g. duarum vel trium paginarum. Nec refert quod error sit abrasus si liber ex professo hæresim defendat; item est si legatur tantum hæretica concio, vel epistola seorsim edita; nam nomine *libri* ex S. Congregatione veniunt lectiones, disputationes, et similes pravæ scripturæ etsi tantum manuscriptæ, modo hæresim confineant ac tueantur. Diaria tamen hæresim propugnantia non videntur comprehendi sub censura, etsi sine gravi piaculo nequeant legi 1.*

Ex epikea excusaretur vir doctus a censura et a peccato, si legeret librum hæreticum, casu quo omnino necessario indigeat tali lectione ad convincendum hæreticum de suo proprio vel alterius hæretici libro v. g. notando contradictionem, si periculum sit in mora, nec pateat recursus Romam vel alio. — Item probabilius cum Alasia excusant a censura qui non legit, sed audit tantum lectionem libri hæretici; quia proprie non potest dici quod ipse legat. Imo sunt qui merito probabiliter cum Navarro, Filliucio, Sporer et Viva ipsum a censura excusant etiamsi ad legendum induxerit. Imo etiam a peccato si nullum timeat periculum perversionis (posito tamen semper quod ille qui legit, licentiam habeat; secus inducens peccaret contra caritatem, utpote alium provocans ad actum prohibitum). Ratio quia ex una parte nullus est prævaricationis timor: ex altera lex prohibitionis loquitur solum de *legendis, retinentibus, imprimendis, vel quomodolibet defendentibus*; pœnæ autem non sunt extendendæ de casu ad casum 2.

331. Q. 6. *Quid dicendum est de libris, quos romanenses dicunt (vulgo romanzi)?*

R. Hac de re duo præ oculis habenda sunt:

1^a Qui componunt libros graviter obscænos, mortaliter peccant; multis enim præbent occasionem ruinæ spiritualis. Item mortaliter peccant librarii, qui eos in officina sua detinent, exponunt et occurrentibus vendunt. Libros autem hujus generis etiam ex levitate, curiositate vel recreationis causa legere, est regulariter mortale; quia ex se nati sunt sensus commovere et flammam impuras accendere. Eos vocabat Origenes *calices Babylonis venena propinantes*: d. Au-

1 Quamvis declaratio S. C. Inquisitionis anno 1832 ad episcopos Helvetiæ affirmet sub legibus librorum prohibitorum comprehendere etiam diaria; attamen hodie cum adsit pœna gravissima nempe excommunicatio speciali modo Pontifici reservata, stricte articulus novæ Constitutionis *Apostolicæ* est interpretandus; unde non sunt sub recensita pœna prohibita, quia quousque diaria folia manent per se completa, non proprie veniunt sub nomine librorum. Hactenus A. *De Varceno*.

2 V. Liguori, *Opus Mor.*, l. vii, n. 292 et 293.

gustinus *ranas ascendentes de ore bestiae*¹. Diximus *regulariter*, quia nolumus definire mortaliter peccare, qui ex sola curiositate tales libros legunt, si (ob ætatem provectam, complexionem frigidam, aut consuetudinem de rebus venereis tractandi) grave periculum certo non incurrant.

2^a Alii sunt libri amores licitos vel illicitos describentes, qui ad libidinem graviter non excitant, nec sensus commovent, nec periculo notabili exponunt; ideo qui secluso scandalo, ejusmodi libros ex sola curiositate legunt, mortaliter non peccant. Imo neque venialiter qui ob causam legitimam ad discendum id faciant. Attamen si agatur de ecclesiasticis raro istiusmodi lectioni vacare possunt sine peccato; nam inde (experientia teste) tædium pietatis, studiorum neglectus, extinctio spiritus ecclesiastici et scandalum. Qui autem prædictos libros non graviter obscenos componunt, sæpe mortaliter peccant; quia multis præbent occasionem ruinæ, sine ratione sufficienti. Non ita semper graviter peccare videntur qui eos vendunt; cum enim, multi eos absque peccato saltem mortali legere possint, eo ipso ementes supponi possunt habere justam causam tales libros emendi. Ergo librarius, qui eos petentibus vendit cum discretione, inquietari non debet. *Bouvier*.

832. Q. 7. *An liceat dominis hospitiorum (vulgo caffè, bazar, trattorie) quævis folia publica hospitibus legenda exhibere?*

R. Cum Gury: possunt utique exhibere quæ de rebus politicis tractant, nec videntur teneri ad rejiciendum folium aliquod ex eo quod interdum aliquid minus rectum quoad Religionem vel mores contineat. At admittere non possunt ea, quæ evidenter, directe, et ordinarie sunt Religioni et moribus adversa, ac ideo ex professo et intrinsece mala, insidiosa et subversiva; etiamsi propterea hospites ad ipsos confluere desinant. Agitur enim de damno gravissimo, spirituali ac publico: unde publicæ eorum diffusioni cooperari non licet, quacunque de causa; hoc enim non tantum est ponere occasionem mali, sed etiam ad malum directe allicere. Porro si illud primum ex d. Thoma potest aliquando esse licitum ad evitandum proprium damnum; nunquam tamen secundum agere permissum est.

833 Q. 8. *Ad quid tenetur qui habet libros prohibitos?*

R. Juxta Bullam Julii III *Cum meditatio*, et Constitutionem Pii IV *Dominici gregis*, tenetur qui habet libros prohibitos cujuslibet speciei, eos sub obedientiæ præcepto, ideo sub gravi, tradere quamprimum Inquisitoribus vel Episcopis (sufficit etiam tradere habenti licentiam prout in usu est). Et Alexander VII hanc n. 45 damnavit propositionem: *Libri prohibiti, donec expurgentur, possunt retineri*.

¹ Et Stapf ait: *Per talem lectionem tota imaginatio conspurcari, stimuli animales succendi, atque corda effæminata perversissimis affectibus imbuti solent; simul vero omnis Religionis sensus extinguatur, et ipse intellectus a veritate misere detorquetur.*

Diximus: 1. *Tradere*, nam licet communiter a censura (si quæ lata est contra retinentes), excusetur qui librum vetitum comburit, quia sic cessat illum habere; præceptum est tamen, ut tradatur. Et merito; nam maxime interest, quod superiores sciant quæ fidelibus propinentur venena, ut antidotum præparent.

2. *Quamprimum*: ceterum excusant a gravi qui scienter et culpabiliter uno vel altero die librum retinet: et hoc satis probabiliter; quia sicuti materiæ, ita temporis parvitas excusat. Imo Layman, Pignatelli, Sanchez et alii plures apud Croix excusant ab omni culpa qui librum retinet etiam longiori tempore, quia expectat opportunam occasionem ad illum tradendum superiori, vel habenti licentiam. Non tamen excusatur neque qui librum retinet etiam alieno nomine, v. g. in deposito, mutuo aut pignore, quia de facto retinet; neque qui librum dat alteri retinendum, cum possit arbitrio suo illum repetere. Excipe si deponeret apud eum, qui habet licentiam cum pacto expresso non repetendi, nisi vel post libri expurgationem vel post licentiam impetratam: hunc non damnarem, ait s. Alphonsus; tunc enim revera se expoliat possessione et libri proprietate quoadusque debita licentia fuerit donatus ¹.

An (quæres) libri prohibiti sint domino reddendi, si eos retinendi facultatem non habeat, casu quo illos petat?

R. Negative, ne detur occasio trasgrediendi legem: excipe si nequeant denegari sine gravi incommodo, ut si inde rixæ, blasphemiæ, lites; tunc ipse dominus videat. Attamen levis contristatio vel timor dissolvendæ amicitiae non censetur ratio de se sufficiens, saltem plerumque, pravos libros amico reddendi. *Gury*.

ART. IV. — De Fidei impedimentis generatim, ac de peculiari in Italia; de iis eliminandis; ac studio fidei dilatandæ.

834. Fidei impedimenta ²: Hæc diversa semper fuere pro diversitate temporum, ut patet ex historia ecclesiastica: licet enim fidei hostis unus sit semper et idem, princeps tenebrarum: non una tamen nec eadem semper sunt arma, quibus utitur. Quænam autem præcipua sint, ætate nostra, in sublimi Principis Apostolorum cathedra, Pontifex Maximus Pius IX, quasi e culmine Turris Davidicæ subjectum sibi orbem attente circumspiciens, sapientia plane singulari pluribus Litteris Apostolicis indicavit omnibus Patriarchis, Pri-

¹ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. vii, nn. 295, 297, etc.

² V. Franco, *Risposte brevi e familiari alle otjezioni più sparse contro la Religione*. Martinet, *Sveglia del popolo*, *Soluzione di grandi problemi*. Briganti, *Mali nella Chiesa, loro origine, effetti e rimedi; riflessioni morali*. Torino, 1863. Cercia, *Il mondo vecchio e il mondo nuovo*. Napoli, 1873.

matibus, Archiepiscopis et Episcopis, ut in ea eliminanda studia simul omnes enixe intenderent ¹. En precipua:

835. Massonismus: Complectimur hoc vocabulo omnes sectas illas clandestinas (quomodocunque istæ nuncupentur, cum in more habeant nomen sibi in dies diversum imponere, ut facilius latescant ac decipiant), quarum scopus est divinam Ecclesiæ auctoritatem et leges acerrime oppugnare, legitimam Principum etiam sæcularium potestatem frangere, omnia uno verbo tum sacra tum civilia conculcare ac funditus evertere. Hinc manuale Massonum habet inter cetera: *Perchè in tutta la massoneria non si riscontra un solo simbolo cristiano? perchè il compasso, la squadra, il livello? perchè il nome di Cristo non è proferito una sol volta nei giuramenti? perchè non si vede figurar la croce? Il perchè è qui: una massoneria cristiana sarebbe una flagrante contraddizione, un circolo quadrato, ecc. A meta ultima de' suoi lavori si prefigge di raccogliere tutti gli uomini liberi in una gran famiglia, la quale possa e debba poco a poco succedere a tutte le Chiese fondate sulla fede cieca e l'autorità teocratica, a tutti i culti superstiziosi, intolleranti e nemici fra loro, per costituire la vera e sola Chiesa dell'Umanità* ².

Eas porro sectas infandas damnarunt Pontifices fere omnes a Clemente XII ad Pium IX: qui in censurarum restrictione adhuc subiecit excommunicationi latæ sententiæ Pontifici reservata *nomen dantes sectæ massonicæ aut carbonariæ aut aliis ejusdem generis sectis* (ut v. g. est secta fenianorum ex decreto S. Officii 12 jan. 1870), *quæ contra Ecclesiam vel legitimas potestates seu palam seu clandestine machinantur, nec non iisdem sectis favorem qualemcumque præstantes: earumve occultos coriphæos et duces non denuntiantes, donec non denuntiaverint* (ergo facta denuntiatione, a quovis confessario poterunt absolvi). Omnes autem libri, statuta, manuscripta, codices harum societatum legitimo superiori sub gravi tradi debent ³. Ad has sectas reducuntur ex S. Pœnitentiaria 21 aug. 1850 cætus illi qui profitentur se nihil moliri contra religionem, vel civilem rempublicam, at nihilominus occultum ineunt fœdus juramento firmatum. Imo etsi non exigant juramentum de secreto servando ⁴.

¹ Hic est tantum de præcipuis; de aliis impedimentis fusius Lib. IV Append.

² V. *Storia, dottrina, scopo della Frammassoneria* scritta da un Frammassone che non è più, art. VIII: *Massonismi Statuti*. It. Ravvitti, *Delle recenti avventure d'Italia: Le cause*. Venezia, 1865. *L'Unità Cattolica*, 21, 22 luglio, 1864.

³ Clemens XII, Constitut. *In eminenti* 1738. Benedictus XIV, *Providas* 1751. Pius VII, *Ecclesiam* 1821. Leo XII, *Quo graviora* 1825. Gregorius XVI, *Inter*. Tandem Pius IX. Hinc etiam patet quod insignia massonica in rebus cultus sine gravissimo piaculo usurpari nequeunt; absit ergo ut Ecclesiæ ministri tantum nefas permittant; et quod pejus est, ut sua præsentia immane scandalum ac sacrilegium approbare videantur. V. *Civ. Catt.* ser 6, t. III: *La massoneria allo sguardo cattolico*; t. IV: *La lettera dei frammassoni di Lione a Pio IX*; et *Epistola Pii IX ad Archiep. Parisiensem*, 26 oct. 1865.

⁴ Ex Congregatione S. Officii 5 aug. 1846. « Itaque quæcumque sive contra ecclesiam

An (quæres) absolvi possint qui predictis sectis nomen dederunt, quos licet emissi juramenti pœniteat, externe tamen cum iisdem sociis adhuc communicant? Negative ex S. Officii Congregatione 5 jul. 1837. Satis non est, quod quis erroribus suis interne renuntiet, si externe eos profiteri videatur.

836. **Biblisumus**: Nemo ignorat per totum orbem inductas fuisse (Londini primum anno circiter 1804), et audacissime vagari quasdam hominum societates, quas *Biblicas*, vel etiam *Biblisumum* appellant. Hæ veterum hæreticorum artem renovantes contra Ecclesiæ regulas libros sacræ Scripturæ vulgaribus quibusque linguis translatos et sæpe etiam perversis explicationibus præditos, non cessant ubicumque diffundere sine numero, vel gratis elargiendo vel minimi vendendo. Quorsum hæc? Non alio profecto fine, quam ut omnes fideles assuescant sacras Paginas privato iudicio interpretari, sicque se a Divina traditione, a Patrum doctrina, et ab Ecclesiæ catholicæ sensu pedetentim subducere, et more lutheranorum ac calvinistarum emancipare in iis, quæ ad fidem et æternam salutem pertinent. Hinc valde pertimescendum, ne vel corruptione vel interpretatione perversa *Evangelium Christi Domini, hominis fiat Evangelium, aut quod pejus est, Evangelium diaboli*, ut verbis utamur Doctoris Maximi 1. Deus ne fideles sui circumferantur *omni vento doctrinæ in nequitia hominum ad circumventionem erroris*, vivam et infallibilem constituit auctoritatem, quæ legitimum sensum suæ revelationis doceret: quæ quidem non in privato sensu residet, sed in sola Romana Ecclesia, ejus solius est decretorie judicare de vero spiritu et interpretatione Sacræ Scripturæ 2.

In Biblicas societates eliminandas toti fuerunt recentiores Pontifices, Pius VII, Leo XII, Gregorius XVI et Pius IX: qui omnes declarant gravissimi coram Deo et Ecclesia criminis reos fore qui alicui earundem societatum dare nomen, aut operam suam commodare, seu quomodocunque eis favere præsumperit. Quo quidem gravi peccato etiam se commaculant omnes talia Biblia legentes 3.

An (quæres) saltem legi possit versio *Biblicorum in lingua vulgari, si facta sit a catholicis viris*?

R. Si tales versiones editæ sunt cum adnotationibus desumptis a sanctis Ecclesiæ Patribus, doctisve ac catholicis viris conceduntur;

tantum sive tantum contra legitimas potestates aliquid moliantur, sectæ sunt; adeoque societas biblica, societas clerico-liberalis huc pertinent. » In *Constit. Apostolicæ Sedis, qua censure latæ sententiæ imitantur, commentarii*; Interamnæ, 1873.

1 V. *La Scuola Cattolica* t. 2; S. Girolamo Dottore della Chiesa modello d'istruzione e di educazione cristiana.

2 V. *Il Cattolico*. Lugano. t. xxv, p. 223. *L'Amico Cattolico*, vol. xii, p. 13. *Annali Religiosi*, serie 2, vol. iv. Martinet, *Solutions de grands problèmes*.

3 Pius VII, 1 junii et 4 sept. 1816. Leo XII, 3 maji 1824. Gregorius XVI, 24 maji 1844. Pius IX, *Qui pluribus* 1846. V. *Bulla Auctorem Fidei*, propos. 67 et 68.

nullum siquidem tunc est falsæ interpretationis periculum ¹. Si vero agitur de versionibus licet genuinis, sed sine debitis adnotationibus, etsi olim receptum fuerit, ut res tota solius Episcopi, imo vel confessarii iudicio definienda relinqueretur; hodie tamen propter abusus qui merito timentur fallacis interpretationis, ex decreto S. C. Indicis (15 junii 1757 et 7 jan. 1836) tales versiones non amplius permittuntur, nisi prius fuerint ab Apostolica Sede approbatæ. Imo ob tot in dies succrescentes abusus, simplex versio non solet hodie concedi; hinc ad quæsitum: *utrum permittenda impressio versionis antiqui et novi Testamenti exaratae per Rev^m Antonium Martini sine textu latino, et sine notis*, Sacra Indicis Congregatio respondit: *negative* ². Hic etiam notandum libros S. Scripturæ et eorundem librorum adnotationes et expositiones sine approbatione Ordinarii typis evulgari prohibitum esse sub pœna excommunicationis latæ sententiæ, at nemini reservatæ ³.

837. Indifferentismus: (alio nomine *tolerantismus*). Alius est *civilis* et *policus*, quo scilicet Princeps diversas religiones in sua ditione tolerat; alius *religiosus* seu *theologicus*, qui omnes religiones æque bonas tenet ad salutem consequendam. Primus potest permitti ad majora cavenda mala: *quamvis infideles*, ait d. Thomas, *in suis ritibus peccent, tolerari possunt* ⁴. Secundus tamen qui in Religionis negotio facit unicuique libertatem, ut quæ sibi verior sententia visa fuerit, eam teneat, absurdissimus est: cum enim veritas una sit et indivisibilis, quicumque cum ipsa non est, falsitatem sectatur. Hinc Apostolus monet, *unum Deum esse, unam fidem, unum baptisma*; et habemus ex ipsius Salvatoris testimonio, eos *esse contra Christum, qui cum Christo non sunt* ⁵; et eos infeliceiter dispergere qui cum ipso non colligunt. Hinc Hieronymus, cum suo tempore in tres partes schismate scissa esset Ecclesia, narrat se tenacem propositi, quando aliquis rapere ipsum ad se nitebatur, constanter exclamasse: *si quis cathedræ Petri jungitur, meus est* ⁶ — Leo XII Enciclica *Ubi primum*, ostendit quam facile indifferentismus religiosus convertatur in deismum, imo in atheismum ac materialismum. Pontifex autem Pius IX Enciclica *Qui pluribus* vocat indifferentismum *systema horrendum, ac vel ipsi naturalis rationis lumini maxime repugnans*; eumque iterum damnat, ut videre est in *Syllabo* ⁷.

¹ V. Benedictus XIV, *De Syn.*, l. vi. Et *Appendix* nostra Lib. iv, omnino legenda.

² V. *L'Amico cattolico*, ser. 1, vol. vii, vol. 279. Quod pari ratione affirmant, etsi una cum versione adsit latinus textus, sed sine notis. Hoc tamen non currit de illis Bibliorum partibus, quæ in libris spiritualibus leguntur; idque ex recepta consuetudine et tacita superiorum approbatione, si tamen versio catholica sit: quod hodie maxime notandum est.

³ Tridentinum, *Sess.* iv; Et Pius IX *Constit. Apostolicæ Sedis*.

⁴ 2, 2, q. 10, a. 1. V. Capecelatro, *Scripti varii*, ecc.

⁵ Eph. iv; et Luc, xi.

⁶ Epis. XLVIII.

⁷ *La verità può tanto tollerare l'errore, quanto un geometra può soffrire che qual-*

838. Recens fidei impedimentum: Pius Papa IX Encyclica *Nostis* 1849 solertissime indicat recens quoddam et peculiare fidei impedimentum in Italia inique serpens. Est autem audax pravorum conatus, qui diabolicum iniere consilium de *Italis populis traducendis ad Protestantium placita et conventicula*. Quod ut obtineant, pluribus utuntur mediis, ut scite notat Perrone: inter cetera sunt *societates biblicæ, studium occupandi cathedras in catholicis scholis, domicilium in regionibus catholicis cum emptione bonorum, et publicum ibidem exercitium sui cultus, editiones librorum, in quibus eorum doctrina traditur passionibus amica, incitamenta, exhortationes et etiam pecuniarum aliquando elargitiones, theoretica prædicatio in privatis etiam domibus, matrimonia mixta inter protestantes et catholicas promota, vulgatæ ephemerides, demum calumnice et dicteria, quibus putide Religionem catholicam insectantur* ¹. Merito ergo Præsulum curas excitando Christi Vicarius remedia præbet ad tantam pestem eliminandam, et sunt:

1) Populum de paratis sibi insidiis edocere, et diligentissime in doctrina christiana instruere, ut vitam ad illius normam componat. Qua de re ecclesiasticorum omnium (præsertim qui in animarum cura) zelum accendere curent, ut illud speciale dogma singulis inculcent, *sine fide catholica impossibile esse placere Deo, et æternam consequi salutem*. — 2) In orationibus publicis fideles laicos unacum Clero peculiare identidem Deo gratias agere pro accepto catholicæ Religionis beneficio, et suppliciter una simul efflagitare, ut ejusdem professionem in regionibus nostris tueri et inviolatam conservare dignetur. Et præstat, ut omnes Confirmationem tempestive suscipiant ad fortiter pugnandum, et sæpius Pœnitentia atque Ss. Eucharistia sese muniant. — 3) Parochorum aliorumque sacerdotum prædicationi adjungere interdum extraordinaria spiritualium Exercitiorum et sacrarum Missionum subsidia. In quibus satagent blasphemiarum in Dei nomen et in Sanctos horrorem cunctis inspirare, et alia graviora scelera cum magno scandalo conjuncta eliminare, uti sunt concubinatus notorii, violatio dierum festorum et præcepti ecclesiastici circa jejunia, ciborum delectum et similia. — 4) Viros insignes et sana

che triangolo abbia quattro lati: Taparelli, V. Franco, Risposte popolari. Sègur, Risposte brevi e familiari. Balmes, La Religione dimostrata all'intelligenza dei fanciulli. Gousset, Il piccolo libro di tutti.

¹ Hæc media recenset cl. Perrone, qui alia addit quibus utuntur protestantes ubique: nempe jubileum reformationis, anniversarium reformationis festum, missiones apud infideles, et studium conversionis judæorum. *Præst. de vera Religi.*, par. 2, n. 251. V. Rendu, *Degli sforzi del protestantesimo in Europa*. Parma. Weninger, *La religione cattolica, il protestantesimo e l'incredulità*. Modena. Perrone, *Il protestantesimo in Italia*. Peinetti, *I riformatori in Inghilterra*, racconto storico. Susa, 1873. *Le mie tentazioni, ossia domande rispettose dirette ai ministri tutti delle Chiese riformate*. Roma, 1891, tipogr. Forense. *Risposte vere dei cattolici alle false dei protestanti alla communissima interrogazione della fede: dove stà scritto? Napoli.*

doctrina præstantes impense ad hoc inflammare, ut contra libellos impios, ephemerides et pagellas mendacii, calumniarum et seductionis plenas, alias facilis evulgationis libros et diaria de ipsorum Episcoporum voto et approbatione in lucem edant, et inter fideles diffundant. — 5) Tandem pietatem, venerationem atque observantium in christiano populo insinuare, fovere, tueri et alte defigere erga supremam Petri Cathedram, ubi sedet verus Christi Vicarius, totius Ecclesiæ Caput, et omnium christianorum Pastor, atque Doctor infallibilis ¹.

839. * Dogmate de R. Pontificis infallibilitate quoad fidem et mores proclamato, nova nata est hæreticorum secta in Germania præsertim, duce Döllinger, sub nomine *vecchi-cattolici*, qui potentium auctoritate maxime confisi illud frustra impugnare conantur. *Troppo giovane* (ad rem *La voce della verità*, n. 247 anno 1873), *troppo debole, troppo servile è il vecchio-cattolicesimo per potersi misurare con chi da 18 secoli combatte e vince*. Quamquam id unum hic novum est, quod nonnulli qui videbantur ex nobis, de nobis exierunt (quia revera non erant ex nobis), ut ceteris fratribus novatoribus sese adjungerent; neque enim hic error novus est. Illos excæcavit superbia, quippequi seipsos per suam fallibilem et fallacem scientiam constituerunt iudices dogmatum, quæ tamen in fontibus revelationis continentur ².

840. Q. 1. *Quid agendum est a Parocho ad tot fidei impedimenta eliminanda?*

R. Parochus hæc peragat diligentissime:

1. Oves sibi commissas opere, sermone et exemplo in fide confirmet, Religionis apologiam identidem adstruendo motivis credibilitatis. Et ab iis vitiis studiose avertat, quæ fidem pedetentim extinguunt, uti sunt superbia, impudicitia, blasphemia, etc. *Cum* autem (dicente s. Leone) *magna sit pietas prodere latebras impiorum, et ipsum in eis, cui inserviunt, diabolus debellare*, Parochus populo

1 * « Bestemmiatore della vera e sostanzial fede cattolica è chi la fa comparire nemica della libertà, paurosa della scienza, del servaggio d'Italia non incurante; e dai liberali istituti e dal nobile progresso della civiltà umana violentemente la disgiunge. » *Mamiani*. « L'unità religiosa devesi considerare come una delle più sicure fondamenta dell'unità politica. Il vincolo della religione stringe ben più, come l'attesta la storia, che quello della patria; talchè vanno politicamente divise ed irreconciliabili molte nazioni dello stesso sangue, della stessa lingua, della stessa terra, dappoichè cessarono di essere della stessa fede. » *Melegari*. « Bandire il cattolicesimo dall'Italia è opera da pazzo più che da uom di senno » *Globerti*. « Il cielo d'Italia non comporta i crepuscoli della riforma; il popolo italiano ha bisogno non solo di credere, ma di significare la sua credenza coi segni più manifesti, sendo una razza delle più perfette, ecc. » *Maroncelli*. V. Arrò-Carroccio, *I giovani e le nuove condizioni d'Italia*. Et Alimonda, *Conferenze passim*.*

2 V. *Critica della dichiarazione di Döllinger del dottor G. Hergenröther*. Peretti, Novatori, e non vecchi cattolici; Novara, tip. Miglio, 1873. Item *De R. Pontificis infallibilitate* Lib. I, nn. 310 et seqq.

detegat multiformes inimicorum machinationes ut sibi caveat, ac contra serpentes errores strenue pugnet, parcat hominibus, non parcat perversæ doctrinæ.

2. Caute invigilet, ne in Parœcia sua libri perversi circumferantur: et si quos invenerit damnatos, curet ut quam citius e manibus populi auferantur malis bonos substituendo. « O crederai forse (ad rem clarissimus *Tarino*) di portar rimedio ai mali col lacrimare sulle miserie dei tempi, col declamare contro le letture cattive... ed attendere dalla Provvidenza il rimedio colle mani alla cintola? Lo zelo e la prudenza ti rispondono di no, e t'impongono invece di fare quanto dipende da te per opporre un argine a questi mali, e trar partito da questa mania di leggere, sostituendo dei libri buoni che paralizzino l'effetto dei cattivi, e porgono un pascolo utile e diletto agli amanti delle letture. I libri buoni vi sono ed anche in gran copia...; con una leggera spesa all'anno potrai farti una provvista dei principali 1. »

3. Nitatur superstitiones eliminare, uti sunt sortilegia, veneficia, divinationes et aliæ vanæ observationes, quibus innixi quidam jactitant se scire et prædicere futura, morbos curare, thesauros detegere: quæ quidem fidem non parum labefactant. Ideo etiam curet, ut a Parœcia arceatur (implorato, si fieri poterit, auctoritatis sæcularis auxilio) tam improbum illud hominum genus, quos *zingaros* vocant; quam garruli *circulatores*, qui indulgentias apocryphas, falsa miracula, ineptas orationum formulas promulgant 2.

4. Si quos habeat parochianos qui mercaturæ exercendæ, vel addiscendæ artis causa ad loca hæreticorum conferre se soleant, studeat avertere plusquam poterit, vel saltem eos accurate doceat quæ a Clemente VIII tradita sunt circa communionem fidelium cum hæreticis. Valde autem commendanda est consuetudo, ut ad Pœnitentiam et Eucharistiam ipsi accedant, sive cum discedunt, sive cum ad patriam revertuntur.

841. Pro hæretici conversione: Parochus, Confessarius et Sacerdos, si hæreticum inveniat, qui velit ad Catholicismum venire, hæc debet præcipue curare: 1. Maxima imprimis caritate eum exci-

1 Addit: « Se non puoi sopportare la spesa per te stesso, ti raccomanda a qualche pia e religiosa persona; la esorta a coadjuvarti in quest'affare, a somministrarti qualche somma.... dicendole che anche questo è un atto di beneficenza, un'elemosina spesso più proficua e meritoria del pane materiale; la consiglia a provvedersi essa stessa, ed anche ad associarsi a qualche foglio religioso per farlo passare per le mani di molte persone del paese. » Ita in eximio Opere, *Il libro del buon pastore*, n. 92. It. vid. Mullois, *Manuale di carità*, c. xii.

2 Si qui eleemosynam emendicando circumeant asserentes, se ad fidem catholicam conversos, ne facile credat Parochus. Imo si fieri possit consistere hosce in Parœcia non sinat, sine literis *commendatis* ab Episcopo probatis; et ubi secum habeant mulieres, requirat testimonium conjugii, si conjuges se dixerint: vel fidem Baptismi, si dicant se parentes.

piat ac interroget, quomodo hæc ei vocationis gratia contigerit? cur sectam suam velit relinquere et nostram fidem amplecti? Hæc cautela necessaria est, quia extant fraudulentī, qui sub pietatis velamine unice quærunť sibi sustentationem et bona temporalia. Quo explorato, si videat hæreticum proposito suo firmiter inhærere, eundem excitet, ut quærat Regnum Dei et gratiam cum fiducia. Nec tamen facilis sit in auxilio temporali promittendo.

2. Bene prospiciat, utrum iste sit hæreticus formalis, an materialis. Si sit *materialis* tantum, eum doceat res scitu necessarias necessitate tam mediī quam præcepti, Cathechismum Diœcesis adhibendo; et sic eum præparet ad Confessionem peccatorum suorum et fidei nostræ professionem. Deinde proprium Episcopum vel ejus Vicarium generalem consulat circa abjurationem private aut publice emittendam, et circa Baptismi renovationem, quæ ætate nostra videtur ferme semper necessaria saltem sub conditione ¹. Si vero sit hæreticus *formalis*, Dei auxilio innixus (quod in omni casu semper implorare debet) disputationes assumat, ordine retento, quem Tractatu *De Locis Theologicis* ferme omnes sequuntur. Agat de unitate et necessitate fidei, de notis Ecclesiæ, de necessitate judicis visibilis in controversiis fidei, de sensus privati absurditate, de dogmate Primatus Pontificii tum honoris tum jurisdictionis, ceterisque in quibus hæretici a nobis discordant.

3. Caveat ne per inanes controversias traducatur, ne libros aut alia objecta magni pretii commodet, ne sese nimis eidem familiarem exhibeat. Uno verbo ne faciat quod factum nollet, si hæreticus iste conversionem non perficiat. Quod si convertatur, semel in Ecclesia receptum non deserat, sed eum summo studio in salutis via firmandum curet ².

Pro infidelis conversione: Si converti velint infideles qui paganismum profitentur, ad manus theologo esse debent motiva credibilitatis, quibus eis existentiam divinæ Revelationis ostendat; nec non existentiam Ecclesiæ ³. Quod si *judæi* sint cum quibus congregi theologus debeat, depromet ex veteris Testamenti libris et vaticiniis in iis contentis quæ Messię promissionem, expectationem, epochas, munia prædicunt, eaque conferendo cum novi Testamenti libris ac historia adimpleta in Christo Jesu fuisse patefaciat ⁴.

¹ De hac iteratione erit in Tractatu *De baptismo*.

² De-La-Foret, *Metodo d'istruzione per ricondurre i pretesi riformati alla Chiesa Romana*. Torino, 1851. Charvaz, *Guida del catecumeno valdese*. Et maxime S. Alphonsus, *Evidenza della fede*; cap. ult.: « Modo accennato in breve per convertire un eretico alla nostra santa fede. »

Methodus autem pro hæretici reconciliatione vid. in Pontificali Romano, in Synodo Diœcesana Nicæensi anno 1839, a nobis relata Lib. iv, App.

³ V. Perrone; *De Locis Theolog.*: de theologi munere.

⁴ V. Pinamonti, *La Sinagoga disingannata*. De-Rossi, *Della vana aspettazione degli ebrei del loro Messia Re*. Parina, 1775. Drach, *Lettere agli Israeliti*. Lombroso, *Con-*

842. Q. 2. *An pro fidei nostræ dilatatione solliciti esse debeamus?*

R. Urget caritas, ut non tantum fideles amoveamus a periculo infidelitatis, sed ut pro nostro posse, vel ipsos infideles adducamus ad fidem. Quisque enim (ad rem Stapf) præsentem hominis conditionem, atque absolutam Religionis christianæ necessitatem perspectam tenet, profecto nihil magis in votis habere potest, quam ut Regnum Dei quaquaversus dilatetur. Quod ut eveniat, non tantum quotidie orare, sed etiam pro viribus conferre jubemur (obulum nostrum tribuenda pro fidei propagatione); si enim Deum vere diligimus, quid nobis prius esse potest, quam ut ipse et quem misit, Jesus Christus, ab omnibus cognoscatur adoreturque, et ut benignissima ejus consilia in providenda hominum salute per neminem frustrentur? ¹.

DISPUTATIO SECUNDA

De Spe.

843. **Spes:** definitur *virtus theologica, per quam certa cum fiducia beatitudinem æternam, et media illius consequendæ a Deo expectamus.* Dicitur *virtus*, quia bonum est sperare in Domino ². *Theologica*; quia est supernaturale Dei donum juxta illud: *Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in credendo, ut abundetis in spe et virtute Spiritus Sancti* ³. Per quam certa cum fiducia, quia innititur Deo cujus auxilium firmissimum est ⁴. *Beatitudinem æternam, et media a Deo*; qui auctor est et promissor nostræ beatitudinis.

pronto tra il Sacerdozio dell'anticoa legge ed il Clero cattolico; it. Dei perfezionamenti che l'Evangelio ha apportati alla legge mosaica; it. Degli ostacoli che le consuetudini oppongono alla evangelica rigenerazione degli ebrei. Valperga, Osservazioni sulla falsa persuasione degli ebrei di non ammettere la venuta del vero Messia. Lémann, Lettere esortatorie agli Israeliti di buona fede sulla dissoluzione della Sinagoga e sulla questione dell'autorità; Bologna 1871. Disputa fra un cattolico ed un ebreo che si converte alla fede di G. C. per l'autorità stessa della Sinagoga e del sommo Pontefice di lei. Torino, 1872.

NOTA. Mutatio Religionis a civili lege quibusdam in regionibus ad certam ætatem restringitur, quæ est ætas 14 annorum completa in Borussia, Wurtembergensi et Austria 18 in Ducatu Badensi, etc.; 21 in regno Baviaræ et Saxoniar. Aichner.

¹ Sed præcipue studium Religionis dilatandæ nobis ecclesiasticis incumbit. Quis sane dixerit illum clericum spiritum ecclesiasticum possidere, qui indifferens est sive propagetur Religio, cujus minister est, sive non? Male cogimus ominari de illo, quem zelus Domus Dei non comedit. De *fidei propagatione* plura Lib. iv, *Append.*

² Psal. xv. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. ii, nn. 20 et seqq., et *Ho. Apost.*, tract. vi, n. 6. Spes generatim sumpta est motus appetitivæ partis in bonum futurum, arduum sed adeptu possibile. *In bonum*, secus esset timor; *futurum*, nam circa præsens est, gaudium; *arduum*, nam quod statim est in nostra potestate, concupiscimus, non speramus; *possibile*, secus haberetur desperatio, non spes. D. Thomas, 1, 2, q. 40, c. 91.

³ Rom. xv.

⁴ Hinc Apostolus Hebr. 6 spem comparat anchoræ, quæ sicut in mari navem immo

Spes alia est habitualis, alia actualis; utraque autem viva vel mortua: id est formata vel informis. *Habitualis* est habitus nobis a Deo infusus actuum spei elicivus cum auxilio gratiæ actualis. *Actualis* est ea quæ actus elicit, quibus æternam beatitudinem expectamus. *Viva* est quæ in subjecto conjuncta est cum gratia sanctificante. *Mortua* quæ caret hac gratia.

844. Spei objectum: *Materiale primarium*, quod primo sperare debemus, est Deus ipse juxta illud Domini: *ego merces tua magna nimis* ¹. Et Augustinus: *præmium virtutis erit ipse, qui virtutem dedit* ². Objectum vero *materiale-secundarium* sunt auxilia divinæ gratiæ et opera nostra divino isto auxilio peragenda; hæc enim spei nostræ fundamentum dici possunt, quatenus sunt conditio *sine qua non*. Hinc Apostolus: *bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi; in reliquo reposita est mihi corona justitiæ* ³.

Objectum *formale* sive motivum, propter quod sperare tenemur, alii dicunt esse Dei misericordiam, alii omnipotentiam, alii promissionem et fidelitatem. Nos censemus has simul acceptas constituere objectum spei formale: *misericordia* nempe nos movet et allicit ad Dei desiderium; *omnipotentia* adjuvat erigitque animum ad prosequendum bonum arduum: *promissio* denique et *fidelitas* efficiunt, ut ipsis motivis utpote certa cum fiducia salutem æternam ejusque media expectemus ⁴.

845. Spei subjectum: Spes: — 1) Non est in beatis, cum jam gloriam possideant. Neque dicas beatos sperare continuationem beatitudinis, et corporis resurrectionem; hæc enim in illis non habent rationem veræ spei. Quod enim pertinet ad beatitudinis continuitatem, hoc ipso quo aliquis est beatus, jam participat totam æternitatem. Quoad corporis vero gloriam, non est quid arduum et futurum beatis qui illam cum tranquillitate expectant; nam habens gloriam animæ, habet jam tutam ac certam causam gloriæ corporis. — 2) Non est in damnatis; nam *mortuo homine impio, nulla erit ultra spes* ⁵. — 3) Non est in hæreticis, cum fide careant, quæ est fundamentum spei. Proinde spes quæ in ipsis esse videtur, non est nisi naturalis, acquisita, inanis et falsa orta ex persuasionem seu fide humana.

An vero spes sit in animabus purgantibus, in justis viatoribus et in peccatoribus, affirma: ac 1) In animabus purgantibus; quia etsi de beatitudine obtinenda certæ sint, ea tamen et absens est et ar-

bilem reddit, ita spes animum firmat in Deo in hoc mundo qui est quasi quoddam mare juxta illud Ps. 103: *hoc mare magnum et spatiosum manibus*. Ita d. Thomas in exposit. ejusdem c. 6 Hebr. lect. 6.

1 Gen. xv.

2 *De Civ. Det.* l. xxii, c. 30.

3 II, Tim. iv.

4 V. Thomas, *Quæst. disp.*, q. unic. Et Liguori, *Dissertationi teologico-morali*, diss. II, nn. 9 et seqq. Patet autem quomodo spes sit a charitate diversa. Spes æque ac charitas Deum contemplantur ut infinite bonum; sed caritas ut infinite bonum in se ipso, spes vero ut infinite bonum nobis.

5 Prov. xi.

dua obtentu. — 2) In justis viatoribus prout definivit Innocentius XI contra semiquietistas; justī enim operantur expectantes beatitudinem. — 3) In catholicis peccatoribus; nam quodlibet mortale peccatum non opponitur spei, sed sola desperatio ac præsumptio. Hinc ex Tridentino peccatores *ad considerandam Dei misericordiam se convertendo in spem eriguntur, fidentes Deum sibi propter Christum propitium fore*¹.

846. Q. 1. *An spes Theologica certa sit?*

R. Hoc sensu spes Theologica certa est, quod ex parte Dei innitatur infallibili ejus promissioni. Hinc illud: *scitote quia nullus speravit in Domino et confusus est*². Non est autem certa in sensu hæreticorum, quod nempe ex parte hominis excludatur timor ille salutaris et moderatus, qui nascitur ex opinione propriæ infirmitatis, et quo Deus voluit nostram nos salutem operari, clamante Apostolo: *cum metu et tremore vestram salutem operamini*. Quare Tridentinum damnavit Protestantium errorem: *Si quis dixerit hominem a peccatis absolvi ac justificari, ex eo quod se absolvi et justificari certo sciat; aut neminem vere esse justificatum, nisi qui credat esse justificatum; et hac sola fide absolutionem et justificationem perfici, anathema sit*³. Quo sensu inquebat Salesius: *Timorem sine spe esse desperationem, spem vero sine timore esse præsumptionem*.

847. Q. 2. *An spes Theologica sit necessaria?*

R. Spes Theologica necessaria est in adultis necessitate medii et præcepti. — 1) Necessitate medii; nam si agatur de justis, spe indigent, ut possint gratias ad perseverandum postulare; *qui enim hæsitat, non æstimet homo ille, quod accipiat aliquid a Domino*⁴. Si de peccatoribus, ea ipsi indigent, ut se ad justificationem disponant; nam Tridentinum ad justificationem inter cetera requirit, ut *spe erigantur fidentes Deum sibi propter Christum propitium fore*. — 2) Necessitate præcepti; nam legitur: *Sperate in (Deo) omnis congregatio populi*⁵. Hinc Alexander VII hanc n. 1 damnavit propositionem: *Homo nullo unquam vitæ suæ tempore tenetur elicere actus fidei, spei et caritatis ex vi præceptorum divinatorum ad eas virtutes pertinentium*.

Præceptum eliciendæ spei obligat per se, et per accidens.

¹ Sess. vi, c. 6.

² Eccl. 2. Ad rem piissimus Contenson in *Reflexione* de præcepto fidei: « *In verbis tuis supersperavi*: Ps. cxviii. Non solum speras, sed supersperas, Propheta sancte: supra quid speras? Supra id omne, inquit, quod dici potest: supra id, quod ab homine cogitari potest; supra id, quod dixerunt Scripturæ; supra id, quod prædixerunt Prophetæ; supra id, quod Sancti unquam annuntiaverunt. Supersperavi in misericordia, quæ cum infinita sit, spem omnem longe excedit. Supersperavi in verbis tuis supra cælum et terram duraturis, uti promiserunt. Supersperavi in promissis tuis merita excedentibus et vota, quia licet magna sint quæ promisit, majus tamen est quod futurum est. »

³ Sess. vi, c. 14 de Just.

⁴ Ep. Jac, c. 1.

⁵ Ps. lxi.

Obligat *per se*: — 1) *Initio usus rationis*, quando nempe æterna beatitudo sufficienter proposita sit tanquam finis, ad quem unusquisque tendere debet, ita ut notabili tempore non differat. — 2) *In periculo mortis*, ut homo contra tentationes validior fiat, et in Deum ultimum finem mox consequendum feratur. — 3) *Sæpe in vita*; quia sine actu spei nec in justitia divina persistere, nec meritorie operari possumus. Verum hoc locum scrupulis dare non debet; sufficit enim spes virtualis, et hæc passim exercetur ¹.

Obligat *per accidens*: — 1) Quando *ex præcepto* eliciendus est actus aliarum virtutum, v. g. orationis, quæ sine actu spei exerceri nequit. — 2) Quando *urget tentatio*, et adsit periculum consentiendi, nisi spes animum erigat. — 3) Quando christianus in *mortale lapsus* est, et ad justificationem tenetur contendere; *nemo potest*, dicente Sancto Ambrosio, *bene agere pœnitentiam, nisi qui speraverit indulgentiam* ².

Confessarius autem in suis pœnitentibus spem excitare debet, cum ad veniam peccatorum requiratur. Idque maxime curandum est hac nostra ætate; nam ex quo inter nos audita fuit hæretica illa et horrida Jansenii propositio, cui adeo plauserunt Quesnelliani, Bajani-stæ et ceteri damnatæ sectæ sequaces: *aliqua Dei præcepta sunt impossibilia, deest quoque gratia, qua possibilia fiant*, vulnus quoddam incredibile inflictum est spei Theologicæ, et quædam quasi diffidentia in catholicum orbem diffusa ³.

848. Desperatio et præsumptio: Spei opponuntur *desperatio* et *præsumptio*: quæ duo sunt ex genere suo mortalia; tum quia opponuntur caritati in Deum, quem vel socordem vel tyrannum faciunt; tum quia opponuntur caritati propriæ; nam ex Apostolo: *spe salvi facti sumus* ⁴. Quare Divus Augustinus ait: *ista duo animas occidere* ⁵.

Desperatio est culpabilis animi dejectio, seu *voluntaria* diffidentia obtinendæ veniæ peccatorum aut auxilii ad emendationem necessarij, ut si peccator dicat cum Caino: *major est iniquitas mea, quam ut veniam merear* ⁶. Vel diffidentia obtinendæ beatitudinis, juxta illud: *desperantes semetipsos tradiderunt impudiciæ* ⁷. Desperatio etsi pec-

¹ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 20. Ballerini, apud Gury, *De spe*. Suarez, *De spe*, disp. II. Becanus, Layman, etc.

² Lib. I de pœn.

³ Ex quo patet quantum confessarius attente curare debeat, ut in pœnitentibus actus spei frequenter excitet. Quam in rem contra Jansenistas utatur illis Christi verbis (Matth. XI): *jugum meum suave est, et onus meum leve: venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos*. Utatur illis Joannis (Ep. I, c. 5): *mandata ejus gratia non sunt*. Utatur denique Tridentino, quod jam expresse definierat contra Lutheranos et Calvinistas: *Deum impossibilia non jubere*. V. Pinamonti, *Il Direttore*, ecc., c. 28. *Nuovo combattimento spirituale*, ecc.

⁴ Rom. VIII.

⁵ Sermo LXXXVII de verb. Evang.

⁶ Gen. IV.

⁷ Eph. IV.

catum sit grave ex genere suo, cum opponatur virtuti theologicæ, est tamen peccatum specie sua minus quam odium Dei vel infidelitas; quia hæc sunt contra Deum secundum quod est in se; desperatio autem est contra Deum, secundum quod est bonum nobis. Ceterum peccatum est valde periculosum, quia sublata spe, homines precipites ruunt. In dubio an quis consenserit desperationi, videntum an ideo solita pietatis officia omiserit; si non omisit, censetur non consensisse, quia desperatio revocat facillime ab exercitio virtutum; secus, si officia illa omiserit.

Sunt vero precipuæ desperationis causæ: 1) *Luxuria*; homo enim luxuriosus fastidit bona spiritualia, ideoque nullam potest fovere spem obtinendi beatitudinem illam, de qua ne cogitare quidem solet. 2) *Acedia*; acediosus enim judicat, se nullimode posse mandata Dei observare, et sic abjicit omnem spem beatitudinis sempiternæ. — 3) *Melancholia*; ipsa etenim inclinatur ad tristitiam et avertit a fiducia, quæ gaudium animi generare solet. 4) *Scrupuli*; quibus nempe anima dejicitur et opprimitur. 5) *Diabolica tentatio*; quæ de venia peccatorum desperare facit. Igitur videatur confessarius si velit curare desperationem sui pœnitentis, ex quo illa eveniat; et auferat malam causam, si velit tollere malos affectus. Ideo *luxuriosis* opportuna remedia præbeat; *acediosos* accendat; *melancholicos* ad Domino serviendum in lætitia conducat; *scrupulosos* cum omni patientia curet. Quia tamen plerumque pœnitentem ex diaboli tentatione in desperationem inclinatur ob nimium timorem, propter peccatorum gravitatem eundem in spem bonam erigat ¹.

Dicat: — 1) Suos lapsus eidem, si velit, esse posse initium magnæ sanctitatis; et non raro Deum pro sua infinita bonitate vertere lapsum pœnitentis in suam gloriam, uti constat plurimum Sanctorum exemplo. — 2) Dei misericordiam non metiendam secundum angustias cordis nostri, cum sit sine mensura. Quæ dubitatio esse potest de bonitate Dei, postquam Deus sanguinem, vitam pro nostra salute profudit tot opprobria pro nobis sustinens? — 3) Pastorem bonum Jesum sollicite quærere oviculam perditam, et de ea inventa maxime sibi gratulari. Ideo cum d. Bernardo proponatur considerandas *caritatem adoptionis, veritatem promissionis, potestatem redditionis* ². — 4) Curet, ut specialissime se Virgini Matri commendet, quæ est miserorum regina, peccatorum advocata, desperantium salus; a sæculo enim non est auditum quenquam ejus implorantem auxilia ab Ipsa fuisse derelictum ³.

¹ V. Liguori, *Consigli di confidenza e di sollievo per un'anima desolata*.

² Hom. de fragment. panum. V. Dujardin, *De officio sacerdotis*, par. 2^a, sect. 21, § 2. Michel, *Trattato dello scoraggiamento nelle vie della pietà*, Genova. Chaignon, *Nuovo corso di meditazioni*.

³ « Se voi siete, o Maria, la regina della misericordia, il peccatore più miserabile il primo de' vostri sudditi: tu regina misericordie, et ego miserrimus peccator subditorum maximus. » (D. Bernardus, *In Salve*, etc.).

Ceterum confessarius non illico pœnitentes de desperatione reos faciat: sunt enim animæ devotæ, quæ hisce tentationibus exagitantur, quos non credendum graviter peccasse, etsi putent se illis consensum præbere. Timor nimius de periculo salutis ne confundatur cum desperatione proprie dicta; ideo consolandæ sunt et hortandæ, ut pergant in amore, et bonis operibus, quæ Deo vim faciunt. *Elbel, Gury, etc.*

849. *Præsumptio est temeraria beatitudinis, vel mediorum ad eam assequendam expectatio*: uti v. g. si quis præsumeret in vitæ fine salvari et Deum sibi propitium fore, quia aliquod orationis pensum persolvit, aut aliquem Sanctum orat; dum tamen suis indulget cupiditatibus. Præsumptio est peccatum ex natura sua lethale non secus ac desperatio, ob eandem causam: imo cum ipsa hæresi conjungeretur, si ortum haberet ex iudicio speculative falso contra fidem v. g., si quis præsumeret salvari per sola opera naturalia; vel sola fide sine operibus: ideo in praxi interrogandi pœnitentes, an cum præsumptione adsit nova peccati species? quod etiam valet de desperatione. At cum frequentius peccetur per præsumptionem contra illam frequentius insurgant Pastores et concionatores.

Tripliciter præsumptione peccari posse: 1) Si salus obtinenda expectetur propriis viribus, ut volunt Pelagiani. — 2) Si illa expectetur a Deo sine ulla cooperatione nostra, ut tenent Novatores. — 3) Si quis confidat Deum sibi fore propitium, etsi interim nolit emendari. Hæc ultima species non videtur tollere habitum spei, quia fundamentum ejus non destruit, etsi gravem inordinationem importet: et in hoc peccant non raro catholici.

Causæ præsumptionis sunt: *inanis gloria, superbia et ignorantia*. Præsumptio enim si innititur propriis viribus, oritur ex *inani gloria*, ejus proprium est tendere in id, quod proprias vires superat. Si vero nimis innititur misericordiæ divinæ (per quam quis sperat se obtenturum peccatorum veniam sine pœnitentia) oritur ex *superbia*, qua tanti se aestimat, ut credat Deum non velle eum punire, vel a gloria excludere. Tandem præsumptio qua quis putat, Deum sibi ob sua bene facta salutem reddere debere, oritur ex *ignorantia*: quod evenit in idiotis. Confessarius debet præsumptuosum a spe ad timorem deflectere, ostendendo: — 1) Spem sine timore non esse spem Theologicam, sed vitium oppositum, nempe præsumptionem. — 2) Sanctum hunc timorem valde commendari juxta illud: *timor Domini sanctus permanens in sæculum sæculi* ¹. — 3) Carentiam hujus timoris esse valde periculosam; quia de peccato ad peccatum trahit: hinc suadeat meditationem frequentem super novissimis et lectiones spirituales (M).

¹ Ps. XVIII et XXXIII. V. Liguori, *Via della salute; Apparecchio alla morte; Opere spirituali*; ecc. Op. Mor., I. II, n. 21. Boudrand, *Pensateci bene* ecc. A. Manzoni, *La morale cattolica*, c. x.

DISPUTATIO TERTIA

De Caritate.

850. Bonum appetitui nostro propositum ut ipsi conveniens, quasi pondus ipsum appetitum movet, inclinatur et attrahit ad se: porro ista inclinatio, seu propensio dicitur, amor seu complacentia. Amor autem multiplex: si enim sit simplex actus voluntatis, quo volumus alicui bonum, dicitur *benevolentia*, quasi *bene velle*; si sit cum electione unius boni præ alio, dicitur *dilectio*, quasi delectio; si sit alicujus boni, quod ratione sui magni aestimatur, dicitur *caritas*, quasi nimis carum; si sit cum redamatione, dicitur *amicitia*. Hæc omnia plerumque promiscue usurpantur; maxime caritas, amicitia et amor benevolentiae, quæ unum et idem in Theologia significant¹.

Amor Dei alius est *naturalis*, quo Deus ut auctor naturæ amatur; alius *supernaturalis*, (de quo nunc), quo Deus amatur ut auctor gratiæ et gloriæ. Insuper alius dicitur *amor benevolentiae*, quo Deus amatur uti bonum in se (qui idem est ac *caritas*); alius *amor concupiscentiæ*, quo Deus amatur uti bonum nobis.

CAPUT PRIMUM.

De caritatis natura, divisione, objecto et proprietate.

851. **Caritas**: definitur *virtus Theologica, qua Deum super omnia diligimus propter se, et proximum sicut nos propter Deum*. Dicitur *virtus theologica*, tum quia immediate circa Deum occupatur; tum quia est a Deo infusa juxta illud; *Caritas Dei infusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis*². Dicitur *qua Deum super omnia diligimus propter se*. Super omnia cum Deus sit super omnia amabilis; *propter se*, nempe quatenus in se bonus et infinita perfectione præditus³. Dicitur *et proximum sicut nos propter Deum*. Sunt enim, ait Gregorius M. *Duo isti amores.... duo annuli, sed catena una; duæ actiones, sed una virtus; duo opera,*

¹ S. Thomas, 1, 2, q. 26, a. 1, 2 et 3; et 2, 2, q. 23, a. 1.

² Rom. v.

³ Ceterum dum Deus diligitur propter se, non ideo excluditur quod Deus hoc ipso sit etiam summum bonum nobis; imo neque ab hoc positive præscinditur; sed solum debito ordine directe Deus diligitur ut bonum infinitum, ac propterea ut principium et finis omnium; ideoque hoc ipso cognoscitur et diligitur ut bonum nostrum. Et sic evanescit quam nobis adversarii objiciunt absurditatem, quod nempe amando amore benevolentiae seu caritatis præscindere debeamus ab ultimo fine nostro. Vide Perrone.

sed una caritas ¹. Sane affectus, quo amatur persona, unus et idem est cum affectu, quo ejus imago amatur. Unde patet eadem specie esse caritatem, qua Deum et proximum propter Deum diligimus.

Multiplex est caritas: alia habitualis, et est *habitus divinitus infusus actuum caritatis permanenter habilitans ad actus ipsos eliciendos*. Alia actualis, et est *ipse actus amoris quo Deus super omnia diligitur propter se et proximus sicut nos propter Deum*. Alia appreciativa, et est *qua Deus omnibus creaturis præfertur*. Alia intensiva, et est quæ non solum diligit Deum super omnia; sed insuper speciali voluntatis vehementia, et cordis conatu eum diligit. Alia affectiva, quæ in corde tantummodo sistit; alia vero effectiva, quæ etiam in opera erumpit.

Addi potest alia vulgaris caritatis divisio: nempe prout respicit Deum dicitur *caritas erga Deum*; prout respicit proximum, dicitur *caritas erga proximum* ².

852. Caritatis objectum: Objectum materiale-primarium caritatis, quod nempe primo amare tenemur, est Deus, juxta illud: *Diliges Dominum Deum tuum; hoc est maximum, et primum mandatum* ³. Objectum vero materiale-secundarium sumus nos ipsi et proximus noster; nam est de ratione perfectæ amicitiae non tantum amare eum, quocum amicitia habetur; sed etiam illos, qui cum amico relationem habent. Porro creaturæ intellectuales beatitudinis capaces sunt aliquid ad Deum maxime pertinens. Hinc illud: *diliges proximum tuum sicut te ipsum* ⁴.

Objectum vero formale sive motivum diligendi Deum, est ipse item Deus, quatenus est bonitas infinita, id est radix vel aggregatio omnium perfectionum juxta illud: *Confitemini Domino, quoniam bonus* ⁵. Hinc est verus, et genuinus caritatis actus dicere: *Deus meus! amo Te super omnia, quia es bonitas infinita; amo Te, quia es summum, infinitum et perfectissimum bonum*.

853. An (quæres) liceat amare Deum amore concupiscentiæ?

R. Michael Molinos hispanus sæculo XVII inter ceteros errores docuit; qui Deum diligit, non debet secum ipse cogitare *nec de*

¹ *Moral.*, l. VII, c. 10. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 22.

² Item solet distinguî caritas *perfecta et imperfecta*; verum imperfecta cum concipiatur ex motivo proprii commodi seu in gratiam diligentis, non est præsentis instituti. De ea plura in tract. *De Pœnitentia*.

³ Matth. XXII.

⁴ Luc. X.

⁵ Psal. CV. Suppono tamquam certum, ait Gonet, objectum formale caritatis esse bonitatem divinam, non prout nobis bonam et commodam; sed prout bonam Deo ipsique conveniente. Vincentius Bolgeni in sua Dissertatione (*Della carità o amor di Dio*) contendit verum objectum formale seu motivum caritatis theologicæ, qua ante actua-lem Sacramentorum susceptionem justificamur, esse Deum prout est bonum nostrum non autem prout est bonum in se. Sed adversus hanc sententiam uti in perniciosam novitatem merito insurrexerunt strenui adversarii, Muzzarelli, Cortes, Regno, etc. V. Perrone, *De fide, spe et charitate*, par. 3^a, n. 32. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 24.

præmio, nec de punitione, nec de paradiso, nec de inferno, nec de morte, nec de æternitate. Sed totum se soli divinæ voluntati conformare, et ipsi curam de omni re sua relinquere, ita ut nec habeat rationem tentationum diaboli, nec studium iisdem resistendi: sicque sinat, ut in se sine se Deus faciat voluntatem suam. Hoc systema Quietismus vel Pseudomysticismus nuncupatur.

Scripturis repugnat hæc doctrina: *Quærite primum Regnum Dei*, inquit Christus; ¹ sed quærere Regnum Dei non est aliud, quam Deum amare et cupere uti bonum nobis. Idem nos docuit Patrem suum orare: *Adveniat regnum tuum.* Ad Apostolos autem expresse dixit: *Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis* ²; sed si optare mercedem in cælis, malum esset, non eam sic nobis Christus optandam proposuisset. Et in Psalmis: *Inclinavi cor meum ad faciendas justificationes tuas in æternum propter retributionem* ³. Unde Augustinus: *O tu homo! si titubas in re, esto firmus in spe* ⁴. Et Tridentinum: *Si quis dixerit justificatum peccare, dum intuitu mercedis bene operatur, anathema sit* ⁵. Merito ergo Innocentius XI 1686, Const. *Cælestis*, damnavit propositiones, quibus Molinos systema suum erexerat. Et Alexander VIII (1690) hanc propositionem: *Intentio qua quis detestatur malum et prosequitur bonum, mere ut cælestem obtineat gloriam, non est recta nec Deo placens* ⁶.

Franciscus De-Fènelon archiepiscopus Cameracensis licet amorem concupiscentiæ non diceret malum et damnatum cum Molinos, tradidit tamen caritatem theologicam, ut sit pura et perfecta, venire debere ad eum gradum, ut nullum amplius involvat impropriæ salutis desiderium. Quæ doctrina cum ad *Quietismum* accederet, dicta est *Semiquietismus*, et contra eam acriter disputavit episcopus Meldensis Bossuetus — Semiquietismus refutatur iisdem ferme argumentis, quibus Quietismus: etenim si ex Christi præcepto oportet nos *primum quærere Regnum Dei*, et dicere *adveniat Regnum tuum*; ergo amor concupiscentiæ non adversatur caritati. Hinc Apostolus, quem perfectissima utique caritas Christi urgebat, contendebat in agone, ut coronam incorruptam acciperet ⁷.

¹ Matth. vi.

³ Ps. cxviii.

⁵ Sess. vi de Justif., c. 31. V. Segneri, *Accordo dell'azione e del riposo nell'orazione.*

Lequeuz, *Manuale Theologiæ Moralis.* Muzzarelli, *Lettera a Sofia* ecc.

⁶ Neque hic aliquid inordinati est, quasi sit referre Deum ad creaturam; non enim hoc amore Deus refertur ad nos, sed potius nos referimus in Deum; cum ideo illum nobis concupiscamus, quia finis ultimus noster est, quo obtento, nil amplius desiderat anima nostra.

⁷ I, Cor. xv. V. Gerdil, *Saggio d'istruzione teologica.* Propter has aliasque rationes Innocentius XII, Brevi *Cum alias* 21 martii 1696, propositiones, systema et librum Fènelonii (*Vita interior sanctorum*) proscripsit, qui cito S. Sedis iudicio sese submittendo, doctrinam suam penitus coram omnibus retractavit, reprobavit, damnavit et modo illotam pio, tamque admirando, quem refert historia. V. Cesari, *Flori di storia ecclesia-*

² Matth. v.

⁴ Serm. cccxlv.

854. Caritatis excellentia: Excellentia ex effectibus eluce-
seit: — 1) Caritas hominem justificat justum, quo nihil præstantius:
caritas operit multitudinem peccatorum ¹. Omnesque virtutes perficit
juxta illud: *caritatem habete quod est vinculum perfectionis* ².

2. Veram amicitiam constituit inter hominem et Deum, juxta
illud Christi: *qui diligit me, diligitur a Patre meo, et ego diligam
eum*. Iterum: *vos amici mei estis... jam non dicam vos servos... vos
autem dixi amicos* ³. Verum est quod amicitia est inter æquales; et
nulla potest per se dari æqualitas inter Deum et creaturas, quæ in-
finite ab eo distant. Attamen, prout hæc sunt elevatæ per gratiam et
consortes effectæ divinæ naturæ, quandam acquirunt proportionem,
quæ sufficit ut illa habeatur amicitia quæ *excellentiæ* vocatur, et in-
tercedit inter personas diversæ conditionis et dignitatis,

3. Facit, ut nos in Deo maneamus, et Deus in nobis, juxta
illud: *Deus caritas est, et qui manet in caritate, in Deo manet; et
Deus in eo* ⁴. Nempe Deus manet in nobis per caritatem, quam
in cordibus nostris infundit; et nos manemus in eo, de ejus ca-
ritate participando, prout dicitur manere in sole qui in lumine
ipsius est.

855. Caritatis necessitas: Hæc tanta est, ut sine ipsa salus
æterna obtineri nequeat; sane nemo salvatur sine gratia sanctificante,
at hæc a caritate non potest separari. Hinc illud: *qui non diligit,
manet in morte* ⁵. — Quatuor autem sunt diligenda, ut monet Augu-
stinus ⁶: unum quod est supra nos, scilicet *Deus*; alterum, quod *nos*
sumus; tertium, quod juxta nos est, scilicet *proximus*; quartum, quod
infra nos est, nimirum *corpus proprium*. Primum diligitur ut causa
beatitudinis; secundum ut subjectum felicitatis; tertium ut commer-
cium beatæ societatis; quartum ut extensio beatitudinis (N).

ART. I. — *De caritatis necessitate relate ad Deum,
ad nos, ad proximos, etiam inimicos.*

856. Caritas erga Deum: Extat grave ac speciale præcep-
tum caritatis erga Deum: imo hoc est maximum et primum man-
datum: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota
anima tua, et in tota mente tua: hoc est maximum et primum man-*

stica; Ragionamento ix: *Sopra s. Pietro*. Liguori, *Storia delle eresie*, cap. XII. *Anale-
cta Jwis pontificii*, anno 1855: *Quietisme*; et anno 1867: *La condamnation de Fénelon*.

¹ 1, Petr. IV.

² Coloss. 3. V. Contenson, *Theol. Commendatio et elogia caritatis*.

³ Joann. XIV et XV.

⁴ 1, Joann. IV.

⁵ 1, Joann. III. Quamvis caritas a gratia non valeat separari, vult tamen Sylvius,
unam realiter distingui ab alia; quia caritate diligimus Deum, gratia diligimur a
Deo. Hoc negat Estius contendens diversitatem esse tantum virtutalem, nempe ratione
diversorum officiorum.

⁶ *De doctr. christ.* I, 1, c. 29.

datum 1. Idem deducitur ex propositione proscripta ab Alexandro VII: *Sufficit, ut actus moralis tendat in finem ultimum interpretative: hunc homo non teneter amare neque in principio, neque in decursu vite sue mortalis*. Sane id, quod est finis, per se debet eligi et amari; habet enim rationem boni per se; atqui talis est Deus.

Modus autem diligendi Deum, ait, s. Thomas ex s. Augustino, est eum diligere quantum possumus; cum sit infinite diligibilis. De indole igitur veræ caritatis erit, ut ea sit supernaturalis, interna, appetiæ summa, efficax et universalis: — 1) *Supernaturalis*, id est a divina gratia proficiens, secus virtus theologica non esset. — 2) *Interna*, alioquin fictitia esset: hinc illa verba præcepto adjuncta: *ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente*. — 3) *Appetiæ summa*, ita ut majoris faciamus Deum, quam nos ac cetera omnia, ei nempe super omnia ita adhærendo, ut *neque mors, neque vita, neque creatura alia possit nos separare a caritate Dei* 2. Et sane cum amabilitas sit mensura amoris, Deus qui summe amabilis est, est super omnia amandus. — 4) *Efficax*, id est nos efficaciter movens ad ea, quæ Deo placent; secus labiorum est amor, non cordis. Hinc illud Christi: *si diligitis me, mandata mea servate* 3. — 5) *Universalis*, ut nempe Deum semper in omnibus præferamus, cum sit infinite præferibilis. Quæ omnia continentur in illis Christi verbis: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et ex tota virtute tua* 4. Deum nempe diligimus *ex toto corde*, quando nostra intentio tota fertur in Deum: *ex tota anima*, cum motus sensuum et passionibus ad Dei beneplacitum dirigimus: *ex tota mente*, cum in omnibus rationes æternas consulimus: *ex tota virtute*, cum ob Dei amorem difficultates occurrentes superamus 5.

Nostra caritas in Deum nonne (dices) debet etiam esse intensive summa, ut Deus omnimode diligatur? Negamus; nam ad substantiam caritatis pertinet quidem, ut Deum diligamus amore appetiæ summo, quomodo ipsum diligebat Paulus, quem nulla adversa a Deo separare poterant: non autem amore intensive summo, quomodo matres diligunt infantulos suos. Hic licet sit exoptandus, non tamen est in præcepto, tum quia non est semper in nostra potestate; tum quia intensio est quidem caritatis perfectio, sed solum accidentalis quæ tota sita est in quadam vehementia, et in conatu affectus. Ex quo exurgit *zelus*, vehemens nempe ille motus, quo homo pro viribus

1 Matth. xxii. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. II, n. 22. Item *Riflessioni dicte sopra diversi punti di spirito a pro delle anime che desiderano d'avanzarsi nel divino amore*.

2 Rom. viii.

3 Marc. xii.

4 I, Jo. iv.

5 Angelicus, 2, 2, q. 44, a. 5. V. Liguori, *Dell'amor divino o mezzo per acquistarlo; Pratica di amar Gesù Cristo; Saette di fuoco*. Sales, *Trattato dell'amor di Dio*.

suis repellit quidquid repugnat bono Dei, et amplectitur fortiter et alacriter quidquid ad eum ducit ¹.

857. *Quandonam (quæres) obligat præceptum caritatis in Deum?*

R. Caritas obligat per accidens: — 1) Si adest periculum labendi in mortale, nisi actus caritatis eliciatur; vel aliter superari nequeat tentatio gravis; nam qui tenetur ad finem, obligatur etiam ad media necessaria. — 2) Cum urget præceptum contritionis, ut si necesse sit celebrare sacerdoti, qui sibi conscius est peccati gravis nec adsit confessarius; nam in actu perfectæ contritionis includitur caritas.

Obligat vero *per se*: — 1) Quando homo adeptus est sufficientem cognitionem Dei infinite boni, a quo omnia bona sua habet, et cui omnia debet; ratio quia cum teneatur Deo ex filiali amore tota vita servire, id non videtur posse fieri nisi eliciat actum amoris. — 2) In mortis articulo, ut communiter ac probabilissime docent cum Sporer, Suarez, Tournely et Billuart; nam gravissima negligentia et contemptu accusaretur homo, si non se converteret per amorem ad Deum, cui brevi sperat amore æterno conjungi. — 3) Sæpius in vita: id enim vel ipsa divina bonitas exigit; id ipse Deus præcepit, ut nempe mandatum hoc omnes nos habeamus in corde, ac omni loco meditemur ². Hac de re notanda est duplex propositio sub nn. 6 et 7 ab Innocentio XI damnata: 1^a *præbabile est ne singulis quidem rigore quinquenniis per se obligare præceptum caritatis erga Deum*; 2^a *tunc solum obligat quando tenemur justificari et non habemus aliam viam, qua justificari possimus*. Verum quoties in vita elicienda caritas, non una est sententia: alii censent cum Salmanticensibus sub gravi eliciendam esse saltem semel in anno; alii cum Billuart semel in hebdomanda seu in festo.

Cardenas vero docet a mortali non excusari qui actum caritatis differt per mensem: quam sententiam omnino suadendam putamus; cum revera difficulter possit homo diu christiane vivere, divina mandata servando, nisi dilectionem erga Deum foveat frequenter et nutriat; nutrire autem et fovere non poterit, nisi per actus caritatis ³. Notat autem idem Cardenas, quod sufficit elicere actus amoris etsi

¹ Utinam omnes divinus zelus accenderet et non esset modus in modo diligendi Deum; at dolendum, ut dum alios impellimus ad amorem intensionis, in nobis adhuc forsitan desideretur amor appetitativus. Cor nostrum potest nonnunquam mensæ rotundæ comparari, in qua non est primus accubitus, sed omnes sedent in honore pares; nulla nulli datur præferentia, neque ipsi Deo.

² Deut. vi. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 23.

³ Qui enim (ad rem Croix) vix semel per annum quærunť placere Deo, diu non persistunt sine mortali, experientia teste; nec unquam aggrediuntur media ardua et naturæ contraria quæ sæpe necessaria sunt ad vitanda peccata. Adde: Deus præcepit dilectionem sui in operibus, quæ frequenter solemus agere; postquam enim Deutor. 6 dixisset: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde*, subdit: *eruntque verba hæc quæ ego præcipio tibi hodie, in corde tuo, et narrabis ea filiis tuis, et meditaberis in eis sedens in domo tua, et ambulans in itinere, dormiens atque consurgens*; ergo Deus vult continuationem et frequentiam dilectionis.

eliciantur in ordine ad implenda alia præcepta, vel aliam virtutem exercendam, puta ad se confitendum, ad vincendam tentationem.¹ Imo addit Croix, esse veros actus amoris omnia opera meritoria exercita ad finem placendi Deo, uti est eleemosyna, jejunium etc.: qui rectus finis præsumitur in eis qui jam sciunt sic placere Deo, et excludunt finem pravum. Imo quoties in Dominica Oratione ex corde illa proferuntur verba *sanctificetur nomen tuum, fiat voluntas tua*, actus perfectæ caritatis satis eliciuntur. Ideo fideles timorati anxii esse non debent quoad hujus præcepti satisfactionem.

858. Caritas erga se ipsum: Homo debet se diligere, adeo ut peccet contra caritatem erga se ipsum qui salutem suam spiritualement vel etiam temporalem, sine causa, negligit.² Naturæ vox est; amor enim incipit a se ipso. Imo amor quo quis se diligit, est fortior amore, quo diligit proximum; quia amor sui non importat tantummodo unionem, sed unitatem³. Attamen ut rectus sit, debet esse secundum naturam rationalem, qua homo sibi velit ea bona quæ pertinent ad perfectionem rationis; non vero secundum naturam sensibilem et corruptam; qui amor non proprie amor est, sed ets potius odium juxta illud Psalmistæ: *qui diligit iniquitatem, odit animam suam*⁴.

Homo debet etiam ex caritate diligere corpus suum; est enim sui pars: et licet corpus nostrum non sit capax æternæ beatitudinis Deum cognoscendo et amando; est tamen capax beatitudinis participatæ, quæ ex anima gloriosa in ipsum redundat⁵. Unde quando Sancti dicuntur odisse corpus suum, id non accipiendum secundum naturam, quæ bona est; sed secundum corruptionem ejus, quæ aggravat animam, et infectionem concupiscentiæ, quæ inclinatur ad peccatum. Hinc omnino sunt laudandi qui corpus suum prudenter affligunt ac macerant.

859. An (quæres) sit contra caritatem sibi mortem optare?

R. Negative, si fiat ex desiderio æternæ felicitatis; nam tunc caritas est ordinata, cum sit *mori lucrum*. Hinc Apostolus desiderium habebat *dissolvi et esse cum Christo*⁶. Si vero id fiat ad vitandam

¹ Aliter est, si sola attritio emitteretur in Pœnitentiæ susceptione, quia attritio non fit principaliter ex amore Dei, sed sui, et proinde in ipsa attritione deest motivum principale caritatis.

² Ejusmodi tamen peccata vix accusare in Confessione solent, cum jam satis declarantur per ipsam culpam, quæ patrat; sic qui se inebriando salutem corporali nocet, satis est si peccatum ebrietatis aperiat. *Ballertini*.

³ V. Thomas, 2, 2, q. 25, a. 3.

⁴ Ps. x.

⁵ *Perfezionare la mente e la volontà è ciò che sommanente importa; ma l'uomo non è puro spirito; l'essere suo è un essere composto, epperò la perfezione dell'essere è la perfezione del composto: conservarlo, giacchè può perire, ordinarlo, abilitarlo alla esecuzione di ciò che dalla mente, dalla volontà fu disposto, ecco due punti di non poca importanza* (Tapparelli). V. C. Cantù, *Buon senso e buon cuore*.

⁶ Philip. i.

vitam nimis duram ob infirmitatem, viri sævitiam, paupertatem, etc. negat Navarrus id licere; quia pusillanimitas est et deordinatio. Sed non improbabiliter affirmant alii cum Sanchez; et recte admittit Viva, si quis vitam experiatur morte amariorem ex illo Scripturæ: *Melior est mors quam vita amara*: sic Elias petivit animæ suæ, ut moreretur, ad vitandas Jezabelis insidias ¹. Unde Trullenchus excusat feminam, quæ sibi vel alicui mortem optat ad vitandam gravem infirmitatem, mendicitatem, vitam acerbam, etc., vel alia similia mala, v. g., a marito infligenda. Non ideo tamen liceret super his votum emitte, ut esset si quæ mater voveret aliquid, si filius ejus continue ægrotus moriatur; non enim res est de bono meliori, et forsane neque de re bona (O) ².

360. Caritas erga proximum: Nomine *proximi* hic intelliguntur illi omnes, qui sunt capaces beatitudinis supernaturalis, vel ea jam fruuntur. Unde veniunt angeli, beati, animæ purgantes et maxime homines viatores sive justi sint sive non, sive fideles sive infideles, sive amici sive inimici. Isti enim omnes non solum sunt creaturæ Dei, quas propter ipsum amare debemus; sed speciali benevolentia amore a Deo vocantur sicut et nos, in societatem *Filii ejus Jesu Christi Domini nostri* ³: ideo amandi sunt amore benevolentia tendentis ad unionem, quæ intercedere debet inter fratres et cohæredes. Diximus: *qui sunt capaces beatitudinis supernaturalis*: hinc damnatos hoc amore diligere non possumus; esset enim contra Dei justitiam, qui cum istis benevolus in æternum non erit.

Speciale ac grave præceptum proximum diligendi constat ex ss. Literis: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum; mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem sicuti dilexi vos* ⁴. Unde alios amare debemus tum interno tum externo benevolentia amore; nemo enim est, qui hoc ipso amore non se diligit. Attamen illud *sicut* non pro omnimoda æqualitate sumendum est, sed pro sola similitudine; etenim norma est, non identitas. Et 1) *amore interno*; secus non esset amor, sed fictio amoris. Hinc d. Petrus: *ex corde invicem diligite* ⁵. Item constat ex propositionibus, quas Innocentius XI sub nn. 10 et 11 damnavit: *Non tenemur proximum diligere actu interno et formali. Præcepto proximum diligendi satisfacere possumus per solos actus externos.* — 2) *Amore externo*; nam genuinum amorem opera probant. Hinc illud; *filioli mei, non diligamus verbo neque lingua,*

¹ Eccl. xx; III, Reg. xix. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 30; l. v, n. 22.

² Mulierculas tamen ob minimas molestias mortem optantes Diana mortalis damnat, nisi, ut plerunque fit, illas excuset defectus advertentia et deliberationis: quod quidem non est improbabile, cum Potestate. Non autem liceret puellæ ex culpa gravidæ optare abortum, ne infametur; nam id est intrinsece malum, cum fœtus non sit pars matris, sed condistinctum individuum humanum, saltem inchoative; esset ergo optare mortem innocentis.

[3 1, Corinth. I.

⁴ Matth. xxii; et Joann. xiii. Peccatores autem et inimici non diliguntur quia peccatores, quia inimici, sed quia homines

5 1, Petr. I.

sed opere et veritate ¹. Qui tamen christiane vivit, ille sufficienter satisfacit huic præcepto; etenim generatim ad id satis est oratio, quæ pro omnibus fit recitando Dominicam Orationem, in qua et internum et externum actum habes. Diximus *generatim*; nam aliquando requiritur actus specialis ac determinatus, uti si odium in proximum nequeat repelli, quin actus specialis eliciatur amoris. Item est, si proximus sit in gravi constitutus necessitate hic et nunc; tunc ipsi determinate succurrendum est, quoad potest ².

861. Ut tamen caritas nostra erga proximum sit legitima oportet:

1. Ut sit *sancta* tum ex suo fine, tum ex suo motivo; proximus enim diligendus est propter Deum. Quod est ipsum amare in ordine ad Deum, vel quia proximus jam est in Deo, vel ut sit in Deo et cum Deo: *Si quis quemlibet amat, sed propter Deum non amat, caritatem non habet*, inquit Gregorius M. ³.

2. Ut sit *iusta* ex suo objecto; scilicet oportet ut nemo *condescendat proximo in aliquo modo, sed solum in bonis*, ait d. Thomas; secus esset potius illum odisse.

3. Ut sit *vera* ex suo principio, nempe ut nemo *diligat proximum propter propriam utilitatem vel delectationem*, quia sibi benevolus, affabilis, lepidus, consanguineus, sympaticus; nam esset amare et quærere seipsum, non proximum; cum tamen caritas vera non quærat quæ sua sunt. Sed *ea ratione* (ex Angelico amare debet), *quod velit proximo bonum sicut vult bonum sibi ipsi* ⁴. Ceterum est generalis hujus præcepti regula pro parte affirmativa, ut faciamus aliis quæ nobis fieri volumus: pro parte negativa, ut nemini faciamus quæ nolumus fieri nobis.

862. **Dilectio inimicorum**: Certum est, gravem adesse obligationem inimicos nostros vero affectu diligendi. Legitur enim in Evangelio: *Diligite inimicos vestros: benefacite his qui oderunt vos, et orate pro persequentibus et calumniantibus vos; si non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra* ⁵. Hinc Augustinus: *Dominus in Evangelio ut inimicos diligere debeamus, non dedit consilium, sed præceptum*. Et sane: inimici sunt adhuc proximi nostri.

Hic tria habemus: *præceptum* in citatis verbis; *exemplum* quod nobis dedit Christus; *remunerationem*, si enim proximo remittimus, et Deus remittet nobis ⁶. Hoc autem præceptum quatenus negativum obligat semper et pro semper, ita ut nunquam liceat odio prosequi inimicum. Quatenus affirmativum obligat ad positiva benevolentiae signa inimico exhibenda, eique benefaciendum pro ratione necessitatis in qua ipse versatur. Hæc omnia importat divinum præceptum: *diligite, benefacite, orate*.

1. Joann. III.

2 D. Tomas, 2. 2, q. a. 25, a. 3.

3 Hom. xxxviii.

4 2, 2, q. 44, a. 7.

5 Matth. v. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. II, nn. 28 et seqq.

6 Matth. vi.

863. Q. 1. *Quenam dilectionis signa inimicis debentur?*

R. Signa dilectionis alia sunt communia et alia specialia. *Communia*, quæ communiter omnibus ejusdem conditionis ad invicem exhibentur, seu quæ christiano a quovis christiano, concivi a concive, parenti a parente, pauperi a divite, superiori a subdito et vicissim præstari solent, uti sunt communes orationes, eleemosynæ communes etc. *Specialia*, quæ exhibentur particulariter aliquibus personis ratione cujusdam conditionis seu amicitiae aut familiaritatis: tale est ad amicorum convivium invitare, conversationis causa hospitio recipere, prius salutare, et familiariter colloqui. Hoc posito.

Dicimus 1: *Communia* dilectionis signa inimicis nostris præbere debemus ex præcepto; ista enim negare idem fere est, ac vindicare injuriam. Hinc peccaret qui inimicum excluderet a responsione si interroget, a communi oratione, a communi eleemosyna, ab expositarum mercium venditione, etc.; nisi rationabilis causa aliud suadet. Esset: a) Quando agitur de justa punitione et correctione filii (vel subditi), ut fecit David respectu Absalom, cui etiam, remissa offensa, non concessit videre faciem suam¹. b) Quando inimicus signis communibus, abusurus sit ad novam injuriam; vel si ex denegatione talium signorum speretur emendatio inimici. Item pater et mater aspectum occisoris proprii filii vitare possunt, non ex odio; sed ne illius præsentia nimium excitet horrorem; caveant tamen, ne id fiat ex passione.

Dicimus 2: Signa *specialia* non debentur inimicis generatim; quia eorum omissio non est signum neque odii, neque vindictæ, cum nec alios ita specialiter diligere debeamus. Verum excipe — 1) Si eorum omissio esset scandalosa, ut si inimici essent superiores, quibus forent talia signa exhibenda. — 2) Si per aliquod dilectionis signum posses sine tuo gravi incommodo inimicos et Deo et tibi reconciliare. Ad hoc impelleret caritas.

864. Q. 2. *Quenam regulæ tenendæ pro inimicorum reconciliatione et odiorum extinctione?*

R. Pro inimicorum reconciliatione hæc præcipue observanda:

1) Qui alium offendit, quin fuerit offensus, debet prior per se media ad reconciliationem adhibere, ut dictat naturalis æquitas. Si offensio vero sit mutua et ferme æqualis, qui prior offendit primus reconciliationem promoveat; si sit inæqualis, præire debet qui gravius offendit; habita ratione circumstantiarum. Sæpe tamen ad veram reconciliationem nil melius conducit quam mediatio amicorum, qui partium fiducia gaudent.

2) Regulariter non tenemur primi inimicum salutare, si coram ipso transeamus; quia hæc omissio non est signum odii; neque enim

solemus salutare omnes. Excipe: — 1) Si revera eum jam salutare in more habebamus; vel aliter agendo scandalum sit oriturum, ut siquis complures sibi occurrentes salutet, excepto inimico, qui est in eorum societate; hæc circumstantia satis dat intelligere illius animum. — 2) Si offensore sit superior, cui ideo talis honor jam suapte natura debetur. — 3) Si sine magno incommodo possimus cum tali salutatione ab odio eum revocare; id suaderet caritas. Attamen tenemur inimico, qui nos salutatur primo, salutationem restituere; nam omissio clare ostenderet nos illum contemnere, et velle in hostilitate perseverare. Excipe Prælatum, Patrem, Judicem et Superiores ejusmodi, qui salutationem inferiori minime restituentes non videntur peccare, modo id non agant ex affectione odii aut vindictæ; sed ut gravitas illatæ injuriæ percipiatur.

3) Tenemur inimico veniam petenti elargiri; nam hæc omissio esset aperta declaratio vindictæ et occasio scandali: et si non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra¹. Verum, modo longa non trahatur mora (dicente Apostolo²: *sol non occidat super iracundiam vestram*), docent communiter, nos ad id non teneri statim, nempe illo temporis puncto, quo injuria illata est; quia id videtur res violenta et supra fragilitatem humanam. Unde poterit expectari tempus opportunum, sed interea deponatur odium³.

4) Quoad odii extirpationem, maxima cura adhibenda est; cum res ardua sit in praxi. Confessarius igitur pœnitenti ostendat quanta sit vis et meritum præcepti caritatis, eumque perducatur ad vindictæ spiritum deponendum, ad ignoscendum ex corde exemplo Christi et Sanctorum, atque ad communia caritatis signa præstanda. Sæpe etiam est remedium efficax pro pœnitentia injungere pro inimicis orare⁴. Ceterum sunt aliqui, rudes præsertim, qui de odio se accusant, quin illud malum odium sit: esset si quando de aliqua persona occurrit sermo, ipsi experiuntur quandam displicentiam et aversionem licet involuntariam: isti igitur instruendi sunt, ne erronee peccent. Doceat eos confessarius verum odium non esse nisi in eo, qui inimico deliberate vellet inferre malum, et de malis ipsi illatis ex animo gaudet, de bonis tristatur: quod ubi desit, motus illi erunt defectus naturæ, non peccata contra caritatem. Unde ipsos confortet, ut personæ illi communia caritatis officia et signa præstent,

¹ Matth. vi.

² Eph. iv.

³ Hoc sensu Augustinus (*Serm. de verb. Det*) explicat etiam illud Christi (Matth. v): *Si offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo*. Id nempe præstandum est juxta naturam præcepti affirmativi, quando scilicet ratio prudentiæ, locus et tempus id permittunt; alioquin animi præparatione et cordis affectu hæc præstare sufficit. Ceterum adverte hic agi de eo, quem tu offendisti, nam si ipse te offendit, jam non frater tuus habet aliquid adversum te, sed tu adversum illum, sicque non teneris veniam postulare, sed tantum vere dimittere.

⁴ V. Pinamonti, *Il Direttore ecc. Salvatori, Istruz. pratica pei novelli confessori*; § xi.

nihil solliciti de contrariis motibus; pro illo orent, defectus excusent, bene loquantur, ejus consortium quærant, data opportunitate; et tuto sperent Deo dante, fore ut aversio illa pedetentim evanescat. Hæc si Confessarius agat, amovet periculum, ne indolis aversio ad personam paulatim sese extendat.

865. Q. 3. *An liceat de inimico vindictam suscipere?*

R. Si sermo est de vindicta privata, quæ fit auctoritate privata, eam nunquam licet suscipere, dicente Domino: *mihî vindicta, et ego retribuam* ¹. Si vero sermo est de vindicta publica ac gravi, an eam quis sine livore vindictæ possit suo inimico optare et urgere, ut ipse a judice puniatur, affirmant Salmanticenses; id enim refertur ad bonum commune et justitiæ conservationem. Verum in praxi vix ac ne vix quidem id admittendum ²; quia illius amor erga justitiam est potius coloratus prætextus ad tegendam privatæ vindictæ cupiditatem. Bene tamen potest proseguire in conscientia coram judice ipso satisfactionem injuriarum si alias ipse, aut ejus familia infamiam sit passurus: vel ad emendationem peccantis, vel ad cohibitionem ejus et quietem aliorum. — Item recte dicunt bene posse absolvi offensum, qui paratus est quidem non accusare offensorem, jus suum proseguendo apud judicem; sed primum prætenderet sibi satisfieri de damnis passis, modo offensorem non esset impar satisfaciendo. Vel sub conditione, ut offensorem in longinquam regionem proficiscatur, aut quia habet fratres vel filios, qui facile iracundia abripiuntur, aut quia offensorem est ita ad rixas proclivis, ut nova damna timeantur (P).

866. Q. 4. *An liceat optare inimico malum?*

R. Licet aliquando optare inimico malum temporaneum, quatenus illi bonum est, vel ob bonum alterius spirituale, vel bonum commune Regni aut Ecclesiæ. Sic licet mortem optare hæresiarchæ vel publicæ pacis perturbatori juxta illud: *utinam et abscindantur qui vos conturbant* ³. Item licet tristari quod dignitates conferantur indignis; item ægestatem, morbum aut mortem alienius desiderare, ut cesset a peccatis, a vexationibus, etc. Id enim nihil aliud est, quam bonum spirituale præferre temporali, et bonum commune bono privato. Salmanticenses admittunt etiam licitum esse patri optare mortem filii, si timeat ex ejus flagitiis familiam dehonestandam; nam ait Angelicus in re simili, *malum optatur non in quantum est malum illius, sed in quantum est impeditivum malorum alterius* ⁴.

¹ Rom. xii; 1 Tessalon. v, etc.

² « In praxi (ait S. Alphonsus) ego nunquam ausus sum absolvere aliquem istorum qui dicebant se inimicis pepercisse, sed voluisse ut justitia suum haberet locum animadvertendo in scelestos. Nam nunquam mihi suadere potui, quod hujusmodi qui aliquando veniunt peccatis onerati, ita bonum commune et justitiam diligant (non quidem in alios delinquentes, sed dumtaxat in suum offensorem) ut omnis vindictæ tabe sint defecati. » *Ho. Ap. Tr.* iv, n. 17.

³ Gal. v. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. ii, n. 30.

⁴ In 3 sent. d. 3, q. 1. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. ii, n. 30; et l. v, n. 21.

Præstat autem tres propositiones referre ab Innocentio XI, sub nn. 13, 14 et 15 damnatas: — 1^a) *Si cum debita moderatione facias, potes absque peccato mortali de vita alicujus tristari, et de illius morte naturali gaudere, illam inefficaci affectu petere et desiderare, non quidem ex displicentia personæ, sed ob aliquod temporale emolumentum.* — 2^a) *Licitum est absoluto desiderio cupere mortem patris, non quidem ut malum patris, sed ut bonum cupientis, quia nimirum ei obventura est pinguis hæreditas.* — 3^a) *Licitum est filio gaudere de parricidio parentis a se in ebrietate patrato propter ingentes divitias inde ab hæreditate consecutas.* Quæ propositiones merito proscriptæ sunt, quia vitæ proximi indiscriminatim nostrum temporale bonum præferunt; quod est contra ordinem charitatis. Non tamen damnandus qui gauderet de effectu, v. g. de hæreditate obventa ex morte alterius, modo non gaudeat de causa seu de morte ipsa; licet agatur de re periculosa ¹.

ART. 2. — **De ordine et officiis caritatis, de eleemosyna et correctione fraterna.**

867. Ordo caritatis: Ordinem esse in caritate servandum docent illa Scripturæ verba: *ordinavit in me caritatem* ²; cum enim objecta, quæ charitas complectitur, non sint æqualia inter se, non esset recta caritas, nisi ordinem in iis servaret. Unde Augustinus: *Ille autem juste et sancti vivit, qui rerum integer æstimator est; ipse autem est qui ordinatam dilectionem habet* ³. Hic vero ordo totus in eo situs est, ut unicuique subjecto diligibili suum convenientem locum assignemus, habita nempe ratione tum bonorum, tum necessitatis, tum personarum.

1. Habenda est ratio *bonorum*; neque enim bona sunt omnia ejusdem præstantiæ. Hic autem est eorum ordo: Ut 1^m locum teneant (et ideo ante omnia procuranda sint) bona spiritualia sive supernaturalia, nempe beatitudo æterna, et gratia ac merita ad illam consequendam; in istorum enim comparatione totus mundus est nihil juxta illud: *Quid prodest homini, si mundum universum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiatur* ⁴? — 2^m Locum teneant bona naturalia intrinseca, ut vita, sanitas, integritas membrorum; in his enim ipsa corporis vita fundatur. — 3^m Bona naturalia extrinseca, ut fama et honor: quibus ultimo loco addendæ divitiæ utpote inferioris ordinis; ex his enim omnibus maxime pendet vita nostra civilis. Item bonum commune præferendum est bono privato, quia

1 V. Lib. 1 disputata n. 751. Liguori, *Op. Mor.* l. v, n. 21.

2 Cant. 1. V. Liguori, *Op. Mor.* l. II, nn. 25 et seqq.

3 De char. l. 1, a. 27.

4 Matth. xvi.

bonum commune est bonum totius, et bonum privatum est bonum partis; atqui totum est sua parte majus.

2. Habenda est ratio *necessitatis*, quæ diversa esse potest sive spiritualis sive temporalis. Alia est *extrema*, ut cum quis sine alterius auxilio se nequit liberare a periculo damnationis, vel a morte aut alio malo ferme æquali. Alia *gravis*, ut cum quis nisi adjuvetur ab alio, difficillime effugere valet periculum animæ vel vitæ corporis, alteriusve gravis mali. Alia *communis* seu mediocris, in qua quis sibi providere potest sine magna difficultate: in hac versantur, in ordine spirituali, ordinarii peccatores, qui si vellent aliquem conatum adhibere e pravo statu resurgerent. In ordine vero temporali pauperes ostiatim mendicantes, quibus vita pro eorum conditione non habetur ut nimis molesta.

3. Habenda est ratio *personarum*; nam diversorum dilectio mensuranda est secundum diversam rationem excellentiæ, dignitatis, necessitatis ac conjunctionis, quam personæ diligendæ præferunt. Hoc posito, en regulæ præcipuæ pro praxi ex communi doctrina.

REGULA 1^a: In dilectione primatum jugiter obtinet Deus, quem magis diligere debemus quam nos et proximos nostros; Deus enim est primum principium et finis ultimus rerum omnium, quo nihil præstantius excogitari potest. — Post Deum, amore complacentiæ sunt diligendi, qui propius ad Deum accedunt, et de illo magis participant, tum in ordine gratiæ, sic B. Virgo præferenda est omnibus Sanctis; tum in ordine naturæ, sic Angeli præferuntur hominibus; tum in ordine auctoritatis; sic superiores per se sunt præferendi ipsis privatis, et sibi invicem juxta gradum suum.

REGULA 2^a: Quisque tenetur absolute loquendo seipsum magis quam proximum diligere quoad bona ejusdem ordinis juxta illud: *caritas bene ordinata incipit a semetipso*; nam nemo magis proximus est, quam ipse sibi; idque natura ipsa urget. Atque ideo primo tenemur magis diligere animam nostram quam animam alterius; ac propterea nunquam licebit peccare nec graviter nec leviter, imo neque se directe proximo peccandi periculo exponere (id est voluntarie illud prout tale est suscipere) pro salute spirituali proximi. Hinc sub n. 63 damnata est ab Innocentio XI hæc propositio: *Licitum est quærere directe occasionem proximam peccandi pro bono spirituali vel temporali nostro vel proximi*. — At licitum est se tali peccandi periculo indirecte exponere, si proximus versetur in extrema necessitate spirituali; id est non intendendo peccati occasionem, sed proximi subventionem, debitis tamen adhibitis præsiidiis: esset si infans certo sit moriturus sine Baptismo, si tu non accedas, licet tamen accedere non possis sine probabili animæ tuæ periculo. Ita contra paucos doceant communiter cum d. Thoma; ratio quia periculum quando adest gravis causa illud subeundi, non judicatur voluntarie suscipi. Quod

si potes, debes; nam ex una parte urget caritas, ex alia adhibita remedia in necessitate impellente, periculum ex proximo faciunt remotum. — Secundo tenemur regulariter vitam nostram præferre vitæ proximi: *Aliter non est jam diligere proximum sicut seipsum, quod sanæ doctrinæ regulam excedit* ¹. Excipe nisi agatur de salvanda republica, vel vita personæ bono publico necessariae.

REGULA 3^a: Si proximus sit in extrema *necessitate spirituali*, ei succurrendum est etiam cum periculo vitæ nostræ; quia vita æterna proximi bonum est excellentius vita nostra temporali. De hoc ss. Patres intelligunt illa verba: *Quoniam ille (Christus) animam suam (nempe vitam suam) pro nobis posuit, et nos debemus pro fratribus animas ponere* ². Hoc tamen accipe si spes moraliter certa sit proximum salvandi; si nemo adsit qui possit id præstare; si gravius malum inde non timeatur, ut si vita illius qui illam exponit pro fratre, sit necessaria bono communi. Si vero proximi necessitas sit *temporalis*, etsi vita proximi excellat omnibus divitiis, attamen notant Viva et Continuator Tournely cum Sylvio, quod neque in extrema necessitate pauperis, teneatur dives magnam pecuniam erogare; cum hæc sint media valde difficilia, et fere moraliter impossibilia.

REGULA 4^a: Si proximus sit in *gravi necessitate* sive spirituali sive temporali, nemo ei per se tenetur succurrere cum gravi incommodo; nam alter absolute potest a periculo subtrahere. Diximus: *per se*; nam teneretur etiam cum periculo vitæ, si quis ad id obligetur vel ratione officii, uti sunt animarum Pastores: vel ratione delicti, uti esset si quis hæresim docuisset; vel si necessitas illa gravis sit publica, quia solet semper esse conjuncta cum extrema aliquorum privatorum ³. Si vero proximus versetur in *necessitate communi* sive spirituali sive temporali, est utique adjuvandus, quia id caritas urget;

¹ De mend. c. 6. Diximus *regulariter*; utrum enim liceat privato vitam suam exponere pro vita alterius privati ex motivo virtutis christianæ, v. g., quia iste aptior est ad promovendam gloriam Dei, alii negant, quia tunc caritas non esset bene ordinata, et adhuc esset proximum diligere plusquam se ipsum in bono ejusdem generis. At affirmant communius cum Joanne Chrysostomo, qui etiam de vita corporali intelligit ea Scripturæ verba; *majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis* (Jo. xv); tunc non præfertur præcise vita proximi vitæ naturæ; sed præfertur vitæ nostræ bonum virtutis ex Angelico, V. supra n. 502.

² 1, Jo. III. Hinc tu teneris infantem moriturum baptizare etiam cum vitæ tuæ temporalis damno, si alius non adsit, qui hoc faciat. Item si scias aliquem existentem in mortali interficiendum in somno vel nil cogitantem, teneris cum vitæ periculo illi subvenire, modo judices, te illi profuturum. Excipiunt si tali vitæ periculo se exponens, sit in culpa mortali, et dubitet de contritione; sed id non videtur probabile; nam qui voluntarie subit mortem ad alterum liberandum a damnatione æterna, præstat actum caritatis perfectissimæ, quæ certo cum affectu ad peccatum ullo modo consistere nequit. *Antoine*.

³ Hinc si quis hæresim alicubi spargat, teneris cum periculo vitæ impedire si id efficaciter possis, et nemo alius impediatur. Item si in persecutione vel hostili incursione plebs aliqua careret sacerdote, et aliunde esset exposita gravibus periculis peccandi, teneris item cum periculo vitæ illi opitulari. *Antoine*.

attamen per se non nisi sub levi; nam proximus facile a tali necessitate potest se liberare.

REGULA 5^a: Si comparatio demum instituatur inter diversas personas, in pari necessitate debemus extraneis præferre consanguineos, aut alia ratione conjunctos; quia, dicente Angelico, *caritas ordinem naturæ non mutat; sed perficit* ¹. Nota: in pari necessitate; nam cum obligatio caritatis non sit, nisi ratione necessitatis, patet illam magis obligare, ubi major adest necessitas. Inter conjunctos autem semper præferendi sunt conjunctiores secundum varios eorum gradus, habita ratione necessitatis et bonorum, quæ debita sunt tali conjunctioni, et in quibus ea fundatur. Hinc in necessitate gravi: — 1) Est præferenda uxor; quia est una caro cum viro, et liberorum principium. — 2) Filii, qui sunt conjunctiores, cum de substantia parentum procedant. — 3) Parentes, qui post dictos ad vitæ societatem et reipublicæ augmentum concurrunt. — 4) Fratres, sorores, propinqui, domestici, concives atque commilitones.

Diximus: in necessitate gravi; nam si necessitas sit extrema, non bonum familiarum sed vitæ attendendum est, ut probabilius docent cum Tournely. Unde tunc omnibus sunt præferendi parentes propter principii eminentiam: et quidem pater præferendus est matri, utpote principium nobilius; dein veniunt conjux, filii, fratres etc ².

868. Officia caritatis: Ipsa lege caritatis tenemur non solum optare, ut proximus bene sit, sed etiam curare quantum in nobis est, ut semper bene se habeat: cum enim diligere eum teneamur uti nos ipsos, non sufficit eum amare affectu, sed effectum insuper amandus est, ut sic *diligamus opere et veritate* ³. Unde tot erunt caritatis officia in proximum, quot erunt ejusdem indigentiae. Ex his *misericordia* enascitur, nempe *alienæ miseriæ efficax compassio*; cui quidem per excessum opponitur *cordis mollities*, per defectum vero opponitur *durities*.

Opera Misericordiæ magis vulgata, ad quæ cetera reducuntur, sunt septem spiritualia et septem corporalia. *Corporalia* sunt: visitare infirmos, potare sitientes, pascere esurientes, redimere captivos, vestire nudos, colligere hospites et sepelire mortuos. *Spiritualia* sunt; pro nostro posse consulere dubitanti, corrigere peccantem, docere ignorantem, consolari afflictum, remittere offendenti, ferre onerosos, orare pro omnibus (Q). Hinc versus:

Visito, poto, cibo, redimo, tego, colligo, condo.

Consule, carpe, doce, solare, remitte, fer, ora.

869. Eleemosyna: Est actus misericordiæ, quo proximi necessitati subvenimur; eam autem sic definivit Angelicus: *opus, quo datur*

¹ In III. Distinct. 29, a. 7. V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 27.

² D. Thomas, 2, 2, q. 26, a. 9.

³ I, Joann. III. V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 25

*aliquid indigenti ex compassione propter Deum*¹. Dicitur: *quo datur indigenti*: quod enim datur non indigentibus, pertinet ad liberalitatem. Additur *Propter Deum*; nam si eleemosyna procedit non solum ex commiseratione proximi, sed etiam ex imperio caritatis Dei, meritum habet æternæ vitæ.

Speciale ac strictum præceptum dandi eleemosynam habetur in Scripturis: *Ite, maledicti, in ignem æternum; esurivi enim, et non dedistis mihi manducare: sitivi et non dedistis mihi bibere. Qui habuerit substantiam hujus mundi, et viderit fratrem suum necessitatem habere, et clauserit viscera sua ab eo, quomodo caritas Dei manet in eo? Judicium sine misericordia illi, qui non fecerit misericordiam*². Ratio: lex caritatis obligat ad amandum proximum sicut nos ipsos; sed hoc nullo pacto evenire potest, si proximo indigenti non opitulamur in eo quo possumus. — Eleemosyna si facta sit in statu gratiæ et debitis conditionibus, habet ut sit satisfactoria, impetratoria et meritoria juxta illud Tobiae: *eleemosyna.... ipsa est, quæ purgat peccata, et facit invenire misericordiam et vitam æternam*³.

870. Debitæ eleemosynæ conditiones sunt, ut sit: — 1) Justa, id est ut fiat de rebus propriis: *honora Dominum de tua substantia*⁴. — 2) Prudens, ut nempe fiat vere pauperi, non otioso ac valido; si quis non vult operari, nec manducet. — 3) Velox seu prompta; *Ne dicas amico tuo, vade et revertere, cras dabo tibi, cum statim possis dare*⁵. — 4) Secreta: *Cum facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt....; amen dico vobis, receperunt mercedem suam*⁶. Sed aliquando præstat ut fiat palam ad aliorum exemplum. — 5) Hilaris, id est facta libenter: *hilarem enim datorem diligit Deus*⁷. — 6) Ordinata, ut nempe præferat qui præferendi sunt juxta illud: *ordinavit in me caritatem*⁸. — 7) Omnibus auxilians, ita ut se extendat ad omnes, inimicos, infideles, peccatores juxta illud: *omni petenti te tribue: si esurierit inimicus tuus, ciba illum*⁹. Excipe eos, quibus vitam arripere licet, ut sunt hostes reipublicæ. Hinc versus:

*Justa sit et prudens, veloxque, secreta libensque
Ordine procedens, omnibus auxilians.*

871. * **Paupertas voluntaria**: Circa mendicitatem duo considerat Angelicus: *unum* ex parte ipsius actus mendicandi, qui habet

¹ 2, 2, q. 32, a. 1. V. Sperelli, *Preziosità dell'elemosina*. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 31. Ferraris, *Vº Eleemosyna*. Est autem a græco voce *eleos*, id est miseratio.

² Matth. xxv; Joann. III; Jac. II. V. Silvio Pellico, *Dei doveri degli uomini*, c. xxv. Scotti, *Teoremi*. Martinet, *Filosofia del Catechismo cattolico*, l. III, § 5. Moroni, *Vº Eleemosina*, *Elemosiniere*.

³ Cap. III. V. d. Thomas, *In 4, d. 15, q. 2, a. 3.*

⁴ Prov. III.

⁵ Prov. III.

⁶ II, Corinth. IX.

⁷ Cant. II. V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 33.

⁸ II, Tess. III.

⁹ Matth. VI.

quandam abjectionem adjunctam; illi enim in communi æstimatione videntur abjectissimi inter homines qui non tantum sunt pauperes id est sibi insufficientes, sed etiam egentes eo quod necesse habeant ab aliis victum accipere. Et secundum hoc causa humilitatis religiosi laudabiliter mendicant; ideo magis ut a sollicitudinibus terrenis liberati liberius divinis et spiritualibus pro populo vacent: quæ paupertas laudata est ab Ecclesiæ, et Sanctos bene multos sectatores habet. *Alio modo* potest considerari mendicitas ex parte ejus quod quis mendicando acquirit, et sic homo ad mendicandum potest induci ex cupiditate vel habendi divitias, vel vivendi otiose, et talis mendicitas est illicita; et talibus eleemosyna fieri non debet, ne avaritia aut pigritia foveatur¹ *.

372. Q. I. *Ex quibusnam bonis nostris eleemosyna fieri debet?*

R. Ut quæstio rite solvatur, advertendum est: triplicis generis distingui bona. Alia sunt *necessaria vitæ*, sine quibus vita nostra conservari non potest nec aliorum, quorum cura nobis incumbit. Alia sunt *necessaria statui*, sine quibus non potest aliquis convenienter vivere secundum conditionem sui status præsentis. Huc referuntur quæ juxta æstimationem prudentum necessaria sunt ad hospites sustentandos, ad moderata cum amicis convivia, ad famulos alendos, et aliis casibus ordinarie occurrendum: qua tamen in re caute procedendum; *nam si inania quæremus, nihil sufficit*². Alia tandem sunt superflua, quæ scilicet non solum necessaria non sunt ad vitam nostram conservandam, sed neque ad conservationem decentiæ status. Quo posito:

Dicimus 1): Eleemosyna non est facienda ex bonis necessariis vitæ; nam a lege naturæ quisque potest, imo ordinarie debet suam suorumque vitam vitæ alienæ præferre. Excipe nisi pauper sit talis, a quo salus publica pendeat. — 2) In indigentia extrema, nempe quando proximus est in periculo vitæ, tenemur illi subvenire subtrahendo ex ipsis bonis, quæ necessaria sunt conditioni status nostri; nam caritas bene ordinata exigit, ut ad vitam proximi servandam patiamur aliquod detrimentum in nostro etiam gradu³. Utrum autem teneamur cum ipsius status jactura pauperem levare in extremis, aliqui affirmant, quia semper præponderat vita proximi; sed alii

¹ D. Thomas. *Quodl.* 7 a 18, c. 14 et 16. *Opusc.* 19, c. 7. *Contra gentes* c. 136. V. Liguori, *Homo Apost.* tract. iv, n. 19. De quæstua autem religiosorum vid. Lib. I, n. 92, 2, q. 187, a. 5. In mendicos otiosos animadvertit lex civ. 20 mart. 1865; et Cod. pœn. art. 435, 442 et seqq.

² S. Augustinus, *In Ps. CXLVII.* V. Liguori, *Opus Mor.*, I. II, n. 31. Hinc damnata est ab Innocentio XI hæc sub n. 12 propositio: *Vix in secularibus inventes etiam regibus superfluum statui, et ita vix aliquis tenetur ad eleemosynam; quando tenetur tantum ex superfluo status.*

³ Imo in extrema necessitate possumus succurrere pauperi etiam de bonis alienis, cum nostris caremus. Liguori, *Op. Mor.* I. II, n. 33.

negant, tum quia majus detrimentum videtur divitem excidere a proprio statu, quam unum vel alterum pauperum deficere: tum maxime quia hic adest tantum præceptum caritatis, quæ ex communi non obligat cum gravi incommodo ¹. Si tamen extreme indigens bona alibi habeat vel sit habiturus, satis est dare mutuum; quia tunc non esset absolute pauper. — 3) Tenemur eleemosynam facere ex bonis vitæ simul et statui nostro superfluis, quando proximus conjicitur in *gravem indigentiam*, si non sit qui subveniat, nempe quando illi imminet periculum gravis mali, ut infamiæ, dedecoris, aut a proprio statu juste acquisito decidendi. Sane in Scriptura frequenter damnantur homines ob neglecta opera misericordiæ: *esurivi et non dedistis mihi manducare: sitivi et non dedistis mihi bibere* ². Ad quid verba tam gravia, si eorum sensus referatur ad solam indigentiam extremam, quæ rara omnino est?

873. * Tandem si quæstio est de communi proximi necessitate, in qua quidem non sine difficultate vivitur, vivitur tamen, uti sunt pauperes ostiatim mendicantes; item pauperes ordinarii etsi ex nuditate, morbo videantur ostendere extremæ necessitatis signa, quia fere semper ad movendos spectatores id agunt; nos dicimus cum d. Thoma ³ (contra alios) divites teneri sub gravi de superfluis statui mendicis eleemosinas dare, stante præcepto Evangelii: *Quod superest, date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis* ⁴. Diximus de *superfluis*; nam non est obligatio dandi totum superfluum; hæc enim obligatio non est in solidum, ut uno deficiente, alter teneatur; sed unusquisque tenetur ex parte sua ⁵. Ideo communius dicunt satis esse, si dives eroget in eleemosynas duo pro quolibet centenario, et etiam minus, si divitiæ multum excedant ⁶ *.

874. Q. 2. *Quinam tenentur ad eleemosynam?*

R. Generatim illi possunt et debent eleemosynam tribuere, qui

¹ Recte observat Stuardi. statum uniuscujusque non consistere in indivisibili: et vix concipi posse, ut dives debeat e suo stato excidere, ut hominem sublevet in extremis: cum natura paucis contenta sit, et modico indigens sublevetur. Hic etiam notamus, hanc obligationem maxime urgere ecclesiasticos, ac specialiter Parochos, qui sunt patres pauperum, ac patrimonium pauperum possident. Præstat autem ut etiam verbis egenos adjuvent, eos videlicet hortando ad patienter sustinendam propriam conditionem meritis plenam.

² Matth. xv. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 32: l. III, n. 520.

³ 2, 2, q. 32, a. 5. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 32. « Il precetto della limosina obbliga principalmente nelle calamità pubbliche, allorché p. es., la carestia si fa sentire, o che il paese è devastato da inondazioni, dalla guerra o da altri flagelli. Può accadere, che allora siati obbligato d'impiegare a sollievo dei tapini, non solo i beni superflui al proprio stato, ma anche una parte dei beni necessari per conservarlo intatto. Gousset.

⁴ Luc. xi.

⁵ * Ad diversitatem ecclesiasticorum qui tenentur omnia superflua erogare ex suis beneficiis, pauperibus aut piis locis. *

⁶ Hæc S. Alphonsi sententia Scripturæ, Patrum testimoniis, d. Thomæ auctoritati ac communi auctorum suffragio et rationibus innixa, est certo probabilissima, si illam certam moraliter dicere nolles. Mensura autem quam tradit, omnino discreta est ac prudentissima.

bona possident, et eorum administratione potiuntur; nam de propriis illa facienda est, quia *Dominus odio habet rapinam in holocausto* ¹. Et valet, licet proximus sit in extremis, quo casu omnia bona sunt communia; nam si potuisses rem tuam elargiri, et alienam dedisti, teneris ad restitutionem. Quia præceptum eleemosynæ te obstringebat ad subveniendum indigenti de tuis juxta illud: *frange esurienti panem tuum* ².

Quid (dices) *de filiis familias, uxoribus, tutoribus ac servis?* Possunt filii et uxores erogare eleemosynas statui proportionatas, in quibus certe parentum et maritorum consensus rationabiliter adesse præsumitur. Etiam *Tutores* possunt facere eleemosynas, quales facere deberent illi, ad quos pertinent bona administrata; cum vices illorum gerant. Hoc tamen non currit de *Servis*, quibus nullum competit jus in bona dominorum, si excipiantur modicæ eleemosynæ panis et similia, quas permittit usus ac domini præsumptus consensus.

875. Correctio fraterna ³: definitur ab Angelico: *admonitio fratris de emendatione delictorum fraterna caritate procedens* ⁴. Differt tam a correctione judicâli, quæ actus est justitiæ vindicativæ ordinatus ad castigationem et emendationem delinquentis; quam a correptione paterna, quæ est actus auctoritatis quo superior absque forma judicii corrigit delinquentem. Et contra correctio fraterna est actus quo quilibet proximum suum monitione salutari a peccato revocare conatur.

Fraterna correctio præcepta est sub gravi, si agatur de mortali peccato, quo proximus noster reus sit. Adeo ut graviter peccet qui ex futili motivo omittit tunc corripere proximum emendaturum. Lex enim naturæ est, quæ nos obligat ad subveniendum proximo indigenti. Et in Evangelio legitur: *Si autem peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum* ⁵. Dicitur *in te*, id est *contra te*, vel *te sciente*, ut explicat Augustinus ⁶. Hinc in jure legitur ⁷: *Qui alios, cum potest, ab errore non revocat, seipsum errare demonstrat*. Neque sufficit semel facta correptio, sed debet iterari quandiu speretur fructus. Et currit in sententia merito probabiliori, etsi absit periculum relapsus; nam frater in peccato constitutus jam gravem patitur necessitatem, a quo teneris, si potes illum eripere ex Christi præcepto.

Etiam culpa venialis potest esse materia correctionis fraternæ, cum

1 Is. LVIII. De pauperum cura, plura Lib. IV, Append.

2 Is. LVIII.

3 Seu correptio, quæ dicitur etiam *spiritualis eleemosyna*.

4 In IV, dist. 19, q. 2.

5 Matth. XVIII, V. Liguori, *Homo Apost.*, tract. II, n. 3.

6 Serm. 32, alias 15, c. 10. Qui correctionem omittit, [graviter lædit caritatem; non tamen illam virtutem, contra quam peccat frater a nobis non correctus; quia omissio correctionis non est neque causa neque occasio illam lædendi. Ideo sufficit confiteri correctionis omissionem, quin peccatum explicetur, in quo frater correctus non fuit.

7 C. qui alios de hæc. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. II, n. 39.

et ipsa sit verum animæ malum. Attamen peccata venialia satius est ut corrigantur a superioribus (quod maxime urget ad sustinendam disciplinam in religiosa communitate); nam venialia nimis sunt frequentia, et ideo nullus foret correctioni finis, si essent corrigenda; reddereturque correctio nimis molesta, cum periculo pacem et concordiam turbandi. Excipe nisi proxime disponent ad mortale.

Imo etiam peccata ignorantiae sunt sub gravi corrigenda, si ignorantia est vincibilis, graviter culpabilis et speretur fructus, cum proximus sit in culpa. Si vero ignorantia est invincibilis, adhuc correctio fieri debet, si hæc sit circa ea quæ sint necessaria necessitate medii, vel sit publici scandali. Si autem invincibilis ignorantia sit circa alia, tunc tantum omittenda est si fructus desperetur ac inde majora timeantur mala ¹.

876. Q. 1. *Quos et quando obligat præceptum correctionis fraternæ?*

R. Præceptum correctionis fraternæ obligat omnes; omnes enim homines commembra sunt, et Deus mandavit illis unicuique de proximo suo ². Ergo tenentur etiam peccatores; nam correctio vim suam primario repetit ex vi ipsius monitionis ³. Etiam inferiores, qui tamen non nisi obsecrando corrigant juxta illud: *Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem* ⁴. Audiatur Angelicus: *Correctio fraterna quæ est actus caritatis, pertinet ad unumquemque respectu cuiuslibet personæ ad quam caritatem debet habere, si in ea aliquid corrigibile inveniatur; sed quia actus virtuosus debet esse moderatus debitis circumstantiis, ideo in correctione qua subditi corrigunt Prælatos, debet modus congruus adhiberi, ut scilicet non cum protervia et durtia, sed cum mansuetudine et reverentia corrigantur* ⁵. Neque ideo corripiens fit auctoritate superior, quia non corrigit ex auctoritate, sed ex caritate; caritas autem omnes amplectitur. Hinc filii tenentur, cum modestia tamen et industrie, admonere parentes, si speretur fructus, cum advertunt eos retinere aliena, blasphemias loqui, præcepta Ecclesiæ negligere, curam salutis non gerere, etc.

Correctionis præceptum strictius obligat superiores, cum isti teneantur subditorum bonum curare ex ipso proprio officio, vel ex stipendio quod exigunt: tales sunt qui curam gerunt aliorum in communitate, vel familia. Et ideo ipsi inquirere debent in vitam et mores subditorum suorum, ut eos corrigant, si delinquentes invenerint ⁶.

¹ Quod probabilius et communius currit non solum cum peccatur contra legem naturalem, sed etiam contra positivam; nam posita lege illa actio incongrua est et corrigenda. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 33.

² Eccli. XVII.

³ Si peccator cum humilitate corripit delinquentem, non peccat, nec sibi novam condemnationem acquirit; licet per hoc vel in conscientia fratris vel saltem sua pro peccato præterito condemnabilem sese ostendat. S. Thomas, 2, 2, q. 33, a. 5.

⁴ 1. Tim. V. Liguori, *Opus. Mor.*, l. II, nn. 27 et 40.

⁵ 2, 2, q. 33, a. 2.

⁶ V. Lib. I *De obligationibus Parochorum*, ubi etiam de modo industrie corrigendi.

Correctio non semper statim fieri debet, sed tempore opportuno, ut sit profutura magis: *Actus virtutis*, ait Angelicus, *non quolibet modo fieri debet, sed observatis debitis circumstantiis, quæ requiruntur ad hoc, quod sit actus virtuosus, ut scilicet fiat ubi debet, quando debet et secundum quod debet* ¹. Hinc aliquando permittitur iteratio culpæ, ut delinquens correctus securius resipiscat.

877. Q. 2. *An præceptum correctionis semper obliget?*

R. Negative; nam cessat generatim loquendo: — 1) Si non constet certo de peccato fratris nostri (sed aliquis tantum rumor audiat de illo), ne scilicet temere agamus, et proximo injuriam irrogemus eum nempe judicando, sine certo fundamento, criminisum: *caritas non cogitat malum* ². Ad solum autem superiorem pertinet inquirere in subditorum defectus.

2. Si timeatur ne magis exasperetur qui corrigendus est. Hinc illud ³; *noli arguere derisorem*. Hinc etiam generatim requiritur, ut corrector sit immunis a peccato corrigendo; secus adhuc correctio derideretur. Item est dicendum si alius æque vel magis idoneus correcturus existimetur.

3. Si constet, delinquentem se jam emendasse; quia fieret inutiliter correctio. Vel prævideatur illum brevi emendatum iri; cum enim ægre feratur a multis correctio, nonnisi in necessitate ipsa tentanda videtur. Item est si correctio fieri nequeat sine incommodo gravi, ut si ideo timeatur grave damnum in bonis, in honore, etc.; nam cum gravi incommodo caritas non obligat. Excipe nisi quis, vel ratione officii teneatur corrigere, vel nisi proximus sit in extrema et involuntaria necessitate spirituali; ordo enim caritatis vult, ut spirituale alterius bonum nostro temporali bono præferatur.

4. Si non effulgeat spes emendationis: *Ubi auditus non est, non effundas sermonem* ⁴. Quod hodie maxime evenit in tanta peccantium pertinacia; nam *perversi difficile corriguntur* ⁵. Item omittenda est in dubio an correctio sit nocitura, uti docent cum Antoine et Concina; quia dubius nonnisi imprudenter morali actioni manum admoveat ⁶. Excipe nisi corrigendus sit in mortis discrimine; vel si omitendo correctionem alii in periculo sint perversionis, uti si non corrigendo hæretice prædicantem dubie emendaturum, periculum sit ne populus seducatur.

878. **Ordo correctionis**: Ille ordo generatim servandus est in fraterna correctione, quem Christus præscripsit, nempe ut fiat pri-

¹ 2. 2. q. 33. a. 4.

² 1 Corinth. xii.

³ Prov. ix. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. ii, n. 39; *Homo Apost.*, tract. iv, n. 21.

⁴ Eccli. xxxii, 6

⁵ Eccli. i, 15.

⁶ Si corrigendus sit tantum pudore afficiendus, aut futurus in posterum minus amicus aut ad tempus exacerbandus, sed postea corrigendus, nec melior occasio expectari possit, corrigi debet; quia bonum speratum prævalet malo. Billuart.

vatim: *corripe eum inter te, et ipsum solum* ¹. Quod si non prosit, fiat coram testibus: *adhibe duos vel tres testes*. Quod si adhuc effectus non obtineatur, peccator denuntietur Ecclesiae, id est deferatur ad superiorem: *dic Ecclesiae* ². Hic ordo obligat sub gravi; cum agatur de proximi famae consulendo; neque ab eo potest liberare superior, quia in lege caritatis fundatur.

Diximus *generatim*; nam ab hoc ordine excipitur:

1. Si magis praestet prudenti superiori ut patri, quam aliis crimen innotescere, uti longe communius et probabilius dicunt. Magis enim obtineretur finis principalis: *et tunc*, ait Angelicus, *non dicit Ecclesiae, quia non ei sicut Praelato; sed sicut personae proficienti ad correctionem proximi et emendam* ³.

2. Si crimen sit publicum: tunc ex Angelico, *non est tantum adhibendum remedium ei, qui peccavit, ut melior fiat; sed etiam aliis, in quorum notitiam (crimen) devenit, ut non scandalizentur* ⁴. Hinc illud Apostoli: *Peccantes coram omnibus argue, ut et ceteri timorem habeant* ⁵.

3. Si vergat in damnum communitatis, sine certa spe damnum illud impediendi per correctionem privatam; nam si delinquens revera non emendaretur (quod ut plurimum timendum est), et ideo crimen referas ad Praelatum, reus facile suspicans talem denuntiationem, odium conservabit. Item est si grave damnum esset proximo obventurum ex omissione relationis ad superiorem; nam bonum innocentis bono delinquentis praefendum est.

4. Si proximus cessit iuri suo, ut privatim moneatur, sicuti in more est penes quosdam Regulares. Ita communius docent: *In arbitrio uniuscujusque est*, ait idem d. Thomas, *pati detrimentum suae famae, nisi hoc vergat in damnum aliorum* ⁶.

879. Notant autem communiter pro praxi: 1) Privati inter sese raro ad correctionem tenentur, saltem sub gravi, nisi sint familiariter conjuncti; quia raro omnes requisitae conditiones inter illos reperiuntur. Rarius adhuc tenentur erga superiores propter ineptitu-

¹ * Quia propter conservationem famae homo multoties abstinet a peccatis: et ideo quando aliquis videt se jam famam amisisse, pro nihilo ducit peccare secundum illud Hier. 2: *facies meretricis facta est tibi, erubescere nescisti*. Unde et Hieronymus dicit super Matth.: *Corripendus est seorsim frater, ne si semel pudorem aut verecundiam amisserit, permaneat in peccato*. D. Thomas, *Quaest. 3, de Virtutibus*, a. 2; et 4 *Sent. d. 19. q. 2, a. 3.* *

² Matth. xviii. V. Liguori. *Op. Mor.*, l. ii, nn. 41 et seqq.; et l. iv, n. 242.

³ Quodl. xi, a. 3. V. Liguori. *Op. Mor.*, l. iv, nn. 244, 245.

⁴ 2, 2, q. 33, a. 7.

⁵ Tim. v.

⁶ Ex his deducitur, peccare tum qui subditi alicujus crimen jam perfecte emendatum referunt ad superiorem, ubi non adsit relabendi periculum; tum qui sine causa violant ordinem caritatis a Christo praescriptum. Imo et illi peccare videntur, qui ad mediatos superiores crimen deferunt, praetermisso immediato, qui posset per se corrigere; nam, quoad potest, famae proximi est consulendum.

dinem. Item plerumque suadet prudentia ut omittatur correctio erga eos, quorum ingenium est penitus ignotum; ne peiores fiant.

2) Scrupulosi ordinarie excusantur a fraterna correctione facienda: quia aut nimium defatigantur aut inepti sunt. Scrupulis enim et anxietatibus perturbati necessaria discretione ad corrigendum carent, et ad causas excusantes attendere non valent.

3) Tenentur ex officio superiores invigilare in subditos et inquirere eorum peccata; non tamen multum de aliquo in particulari, absque dubio positivo, aut ratione speciali. Sed non facile admittere debent spontaneos accusatores, et multo minus fidem statim illis præbere, quia sæpe isti specie boni communis seipsos quærunt. In Communitatibus autem, in collegiis, seminariis, etc., caute, atque industrie procedendum in hac re, ad evitandas divisiones, aversiones, discordias. Et si agatur de maxima re (prius a confessario habito consilio), plerumque expedit, ut correctio fiat via denuntiationis ad superiorem uti patrem; nec possunt absolvi sodales aut convictores denuntiare nolentes, ubi de gravi damno communitatis agitur. Item de Jure naturali denuntiandi sunt superioribus ecclesiasticis sacerdotes corruptores, qui magnum fidelibus spirituale damnum inferunt, vel illaturi sunt.

4. Sæpius correctio non prospere succedit, quia deficit in modo, ut si fiat cum ira, asperitate, animi impetu, coram aliis, etc.: quo fit ut frater exacerbetur magis. Hac de re indolem delinquentis, correctionis tempus, modum aptiorem et similia scrutari necesse est. Aliquando etiam *per tristitiam vultus corrigitur animus delinquentis*¹. In omni casu correctio oportet, ut sit *reverentialis* erga superiores, *benigna* inter æquales, *paterna* erga inferiores.

ART. III. *De vitiis caritati oppositis.*

880. Q. *Quænam vitia caritati opponuntur?*

R. Omnia peccata mortalia opponuntur caritati Theologicæ, quippe quæ ejusdem habitum in anima extinguunt. Sed directe pugnant adversus eam ex d. Thoma: *odium* Dei et proximi, quod penitus dilectionem extinguit; *invidia*, quæ opponitur bono proximi; *discordia*, quæ opponitur effectui caritatis, qui est pax: *contentio*, quæ opponitur paci quantum ad locutionem; *schisma*, *bellum injustum*, *rixa*, *seditio*, *scandalum*, *cooperatio peccatis alienis*².

881. **Odium**: Odium generatim sumptum est *actus mentis aliquod objectum aversantis*. Aliud dicitur *abominationis*, quo voluntas aliquid uti sibi vel aliis noxium aversatur. Aliud *inimicitie*, quo alteri ma-

¹ Eccli. vii: vide supra ubi de detractone impedienda.

² 2, 2, q. 34 et seqq. De *discordia* et *contentione* vid. Lib. 1, n. 921; de *invidia* Lib. 1, n. 816; de *seditio* n. 392; de *bello* Lib. II, n. 614.

lum volumus quatenus ejus est malum. Odium Dei sive abominationis sive inimicitiae est *pessimum peccatum hominis*, ait Angelicus, *inter alia peccata gravius gravissimum peccatum*¹; quia opponitur primo summo et maximo bono. Odium vero proximi, si sit abominationis erit culpabile casu, quo sine causa concipitur; erit vero laudabile si procedat ex amore rectitudinis juxta illud *abominantur justi virum impium*²: cavendum tamen ne odium de qualitate evadat odium de persona. Si vero odium proximi sit inimicitiae erit mortale ex genere suo; cum directe contrarietur charitati, et suscitet rixas. Hinc illud: *Omnis, qui odit fratrem suum, homicida est; odium suscitatur rixas*³. Potest tamen fieri veniale non tantum ex indeliberatione actus, sed etiam ex levitate materiae: imo odium abominationis raro est mortale, quia non ita directe per illud vulneratur caritas⁴.

Hac de re declaranda est in Confessione tum qualitas personae, quae odio habita est, si haec addat speciem, ut si pater; tum numerus personarum, quia tot malitiae quot personae; tum natura mali optati, an sit mutilatio, mors, infernus; nam mali optatio sumit speciem ab ipso damno intento. Excipe satis probabiliter, si diversa mala apprehendantur sub uno genere mali, nempe ut media ruinæ inimici; tunc (ut dicunt) sufficit dicere: *exoptavi grave malum proximo*⁵.

882. Schisma: Schisma (græca vox, quæ scissionem significat) definitur: *voluntaria separatio baptizati ab unitate Ecclesiae catholicae*. Ait autem Angelicus⁶: *Ecclesiae unitas in duobus attenditur, scilicet in connectione membrorum Ecclesiae ad invicem seu communicationem, et iterum*

¹ 2, 2, q. 34, a. 1. V. Stapf, § 221.

² Prov. XXIX.

³ 1, Jo. III; Prov. X. Triplex nempe est homicidium: primum corporis quod tollit vitam corporalem; secundum famæ, quod tollit vitam civilem; tertium odii, quod tollit vitam affectus, seu amoris.

⁴ Hæc dicta sint de odio morali ac religioso; non autem de odio politico, ut vocant, quod utique legitimum est, si vera adsit causa; hoc enim odium non est aversio personæ, sed proprii juris vindictio. Et licet in Christo Jesu nulla sit distinctio inter civem et extraneum, civilem et barbarum: hoc tamen non prohibet, quominus una natio alteri nationi pacem denegat, bellum intentet, illamque armis vexet, quousque sua læsa jura vindicet: en odium politicum.

⁵ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 30.

⁶ 2, 2, q. 39, a. 1. Proprie loquendo schisma differt ab hæresi: nam ut ait Augustinus, *hæretici de Deo falsa sentiendo ipsam fidem violant; schismatici autem discissionibus iniquis a fraterna caritate dissiliunt, quamvis ea credant quæ credimus. Quapropter nec hæretici pertinent ad Ecclesiam catholicam, quæ diligit Deum; nec schismatici, quoniam diligit proximum* (De fide et Sym. c. X). Licet autem schisma ab hæresi discrepet, ordinarie tamen (hisce maxime temporibus) vel ab ea gignitur vel eam certo brevi gignit: et tunc poenæ hæreticorum incurruntur.

Schismatici respicientes non excipiuntur nisi publice; id est coram Pastore legitimo et debitis testibus, quando publice adhaeserunt sectæ schismaticæ ab Ecclesia anathematizatae. Si vero non fuerint publici sectatores schismatis proscripti (nec ideo principales), sufficit ut confessarium adeant (pro reconciliatione), veram contritionem profiteantur vitæ anteactæ, ac se obsecuturos auctoritati summi Pontificis et sui Episcopi spondeant. V. *Prælectiones Juris canonici habitæ in Semin. S. Sulpitii*. 1857-58-59; p. IV. Capelletti, *Storia del cristianesimo dal 1720 al 1846*; lib. 95.

in ordine omnium membrorum Ecclesiæ ad unum caput....; et ideo schismatici dicuntur qui subesse renuunt summo Pontifici, et qui membris Ecclesiæ ei subjectis communicare recusant (in doctrina, cultu, sacramentis etc). Ex quo patet schisma gravissimum peccatum esse.

In *schismaticos et eos qui a romani Pontificis pro tempore existentis obedientia pertinaciter se subtrahunt vel recedunt* (id est quatenus ille est Christi Vicarius totiusque ecclesiæ Caput), lata est a Pio IX excommunicatio Papæ speciali modo reservata. Itemque *in eos cujuscunque sint status et gradus, seu conditionis, qui ab ordinationibus seu mandatis romanorum Pontificum pro tempore existentium ad universale futurum Concilium appellant, necnon in eos quorum auxilio, consilio vel favore appellatum fuerit*¹. Tandem Universitates, Collegia et Capitula quocunque nomine nuncupentur qui ut supra ad futurum Concilium appellant, *interdictum Pontifici speciali modo reservatum ipso jure incurrunt* ² (R).

883. Rixa: *Rixa est contradictio in factis:* est bellum quoddam privatum, in quo rixantes ex ira se percutere nituntur. In aggressore habetur peccatum ex genere suo mortale, quia caritati essentialiter opponitur: et ab Apostolo inter ea, quæ a cœlo excludunt, illud enumeratur³. Qui tamen alterum occidit in rixa ad restitutionem non tenetur etsi ipse alium provocaverit; nam hic libere acceptando cessit juri suo. Idem probabilius dicendum est cum Alasia, si duobus rixantibus, ultro quis occurrat ad rixam impediendam, si casu occidatur; quia rixantes non fuerunt directa et efficax causa, sed simplex occasio⁴.

884. Scandalum: *Scandalum* (græcum nomen, latine *offendiculum*) ab Angelico definitur: *dictum vel factum minus rectum præbens alteri occasionem ruinæ spiritualis*⁵. Vocabolo dicti vel facti venit etiam omissio, quia *affirmatio et negatio ad idem genus referuntur*. Verbo autem *minus rectum* intelligitur quod vel in se malum est, ut si loquaris turpia cum adolescente; vel mali speciem habet, ut si justa de causa, sed coram eam ignorantibus, carnes comedas die vetito. Additur *præbens alteri occasionem*, non causam efficacem; quia scandalum non est proprie dicta et impellens causa peccati, sed est voluntas illius qui ob scandalum peccat.

Scandalum est duplex; *activum* seu datum; *passivum* seu acceptum.

¹ Qui ergo appellat ad præsens Concilium, si apertum sit; vel ad futurum Papam, hanc censuram non incurrit. Qui vero appellat ad futurum Concilium a decretis quæ Pontifex protulit ex cathedra circa mores vel fidem, duplici excommunicatione specialiter reservata erit irretitus, quia et hæreticum se prodit.

² Hoc interdictum non incurrit qui auxilium hac de re, consilium aut favorem præstant; quia de his nulla mentio, quæ tamen habetur in supra notata excommunicatione.

³ Gal. v.

⁴ V. Liguori, *Opus Mor.* III, n. 630.

⁵ 2, 2, q. 42, a. 1.

§ 1. — De scandalo activo, et passivo.

885. Scandalum activum: est ipsum dictum vel factum minus rectum præbens alteri occasionem spiritualis ruinæ. Et duplex est, directum et indirectum.

Directum seu formale, quando quis dicto suo vel facto minus recto expresse intendit proximum inducere ad peccatum (et dicitur etiam *diabolicum*, si inductio sit primario directa ad proximi subversionem). *Indirectum* seu interpretativum quando licet expresse non intendatur proximum inducere ad peccatum, tamen nonnulla fiunt, ex quibus prævidetur, vel prævideri potest ac debet ex illa actione scandalum in proximo esse secuturum: ut si die festo labores coram aliis, non dicendo quod habeas veniam, vel si domi tuæ alas mulierem populo suspectam, esto absit in te peccandi periculum¹. — Ubi notandum, ad peccatum scandali non necessario requiri, ut de facto scandalum accipiat; sed satis est, quod occasio data sit, ex qua natura sua sequi posse probabiliter existimemus; nam tunc quod non sequatur, per dantem non stat. Hoc autem colligitur non tantum ex circumstantiis personæ accipientis, sed etiam scandalum dantis. Quo sensu explicatur illud d. Bernardi: *nugæ nugæ sunt in ore sæcularium, in ore sacerdotum blasphemiæ*; eo quod ab istis plus quam ab aliis requirant fideles, nempe ratione excellentiæ status.

Scandalum activum etiam indirectum est ex genere suo mortale; cum charitatem lædat. Hinc Christus ait: *væ homini illi, per quem scandalum venit*². D. Chrysostomus scandali reos vocat *advocatos diaboli*; et illos inimicos homines zizaniam superseminantes. Gravis autem scandali rei sunt, ut scite notat Gousset: — 1) Qui libros edunt religioni aut bonis moribus contrarios; item qui huiusmodi libros edunt, vel legendos præbent. — 2) Qui condunt, spargunt, vel canunt immorales cantiunculas; item qui scribunt, agunt vel adprobant comædias, in quibus religio vel matrimonii sanctitas vel virtus pessumdatur. — 3) Artifices, pictores, sculptores quorum opera a

¹ Non est semper scandalum quando peccas coram aliis, sed quando attentis circumstantiis tam personæ agentis quam eorum, coram quibus fit actus, potest probabiliter timeri, ne per hunc actum trahantur ad peccatum, qui alias peccaturi non essent. Hinc blasphemia prolata coram viris religiosis et piis non habet rationem scandali, sed horroris et abominationis. Item non est scandalum peccare coram vilibus et infamibus, qui jam aliunde sunt peccaturi: ut si quis fornicetur coram aliis, qui iam sunt parati idem facere, nec ejus exemplo moveantur, et sint ejusdem furfuris. Li-guori, *Opus Mor.* l. II, n. 43.

² Matth. xviii. V. Ferraris, Vº *Scandalum*. Potest tamen scandalum esse veniale vel ratione parvitatatis materiæ, ut si quis nonnisi ad peccandum venialiter excitetur; vel defectu advertentiæ, vel quia levis est influxus in grave alterius peccatum.

modestiae leges violant; item *modistae* et comarum concinnatores qui publice quosdam typos et imagines exponunt, in quas oculos figere non licet, utpote nuditatem immoderatam praeseferentes. — 4. Laborantes palam festis diebus, nulla interveniente vera et publica necessitate ac licentia, etc.

Quomodo intelligitur illud Christi: necesse est ut veniant scandala ¹? R. cum s. Thoma: — 1) Illa verba intelligi non de necessitate absoluta, sed conditionali: quia necesse est, praescita vel praenuntiata a Deo evenire. — 2) Dicitur necesse est necessitate finis, eo quod utilia sint scandala ad hoc, ut qui probati sunt, manifesti fiant. — 3) Id dicitur, quia attenta hominum malitia, fieri nequit quin scandala eveniant aliquando; quæ ultima interpretatio ceteris praefenda est ².

886. Q. 1. *An scandalum sit peccatum contra caritatem et simul contra virtutem, adversus quam inducitur proximus ad peccandum?*

R. « Tres adsunt sententiae (audiatur Alphonsus noster). *Prima* dicit, quod, cum directe et primario intenditur ruina spiritualis proximi (quod proprie est scandalum dæmoniacum), peccatur etiam contra caritatem. Alias tantummodo peccatur adversus illam virtutem, quæ læditur a proximo in scandalum inducto. — *Secunda* ait, quod quando peccatur cum scandalo directo, id est cum inducitur positive proximus ad peccandum, peccatur tum contra caritatem, tum contra virtutem. Sed si peccatur tantum scandalo indirecto, prævídendo solummodo proximi peccatum, quin ad peccatum inducatur, peccatur solum contra caritatem.

» *Tertia* sententia, quam nos tuemur cum d. Thoma ³, dicit quod tam scandalo directo, quam indirecto peccatur, et contra caritatem et etiam contra aliam virtutem. Contra charitatem quidem, quia si si nos ex charitate tenemur, cum possimus, impedire proximi peccatum, multo magis tenemur non esse proximo occasionem illud patrandi. Contra virtutem vero, quia quælibet virtus cuivis prohibet, ne sit sive directe sive indirecte causa, aut occasio aliis eam lædendi. » Hinc qui alium ad peccandum induxit sive directe sive indirecte, declarare debet in Confessione non solum peccatum scandalum, quo caritatem læsit; sed etiam genus peccati, ad quod proximum induxit, vel induci potuit, an nempe sit contra castitatem, vel religionem vel justitiam ⁴; aut aliam virtutem ⁵.

¹ Matth. xviii.

² 2, 2, q. 43, a. 2.

³ 3, 2, q. 43. V. Liguori, *Homo Apost.* tract. iv, n. 25.

⁴ Ceterum qui suo pravo exemplo alium induxit ad furandum, non ipse ideo tenetur restituere quod alter furatus est; quia exemplum illud non est causa directa et influiva, sed tantum occasio mala, quæ non præstat ad furandum positivum influxum, qui quidem requiritur ad obligationem restitutionis; etsi scandalum præbens peccet dupliciter contra justitiam, tum effective ipse furando, tum occasionaliter proximo pravam exemplum dando. Liguori, *Opus Mor.* l. ii, n. 45.

⁵ Item numerum eorum, quibus scandalum datum est; quia quot sunt personæ, tot sunt jura læsa. Item conditionem eorum, qui fuerunt scandalizati, si eorum qualitas

887. Q. 2. *An sit peccatum scandalī petere aliquid ab eo, qui illud quidem daturus est, sed nonnisi cum peccato?*

R. Si res quæ petitur, non est ex se mala, et præstari potest etiam sine peccato, ut si quæretur mutuum ab usurario, juramentum a falsum juraturo, Sacramentum a sacerdote peccatore, etc.; et adest justa et gravis causa petendi, petens excusatur; quia id non est cooperari malæ alterius actioni, cum neque in se ipsa neque petenti ea sit mala; sed potius est illam permittere, idque, justa extante causa, fas est, ut docent communiter cum d. Thoma¹. Si tamen justa deest causa (vel petatur res in se mala, v. g. si petatur actus impudicitiae ab eo qui jam est ad illum paratus) dicimus petentem peccare non solum contra virtutem tali peccato contrariam, sed etiam contra caritatem; ipse enim hoc in casu cooperatur gravi alterius culpæ: quod caritas prohibet².

888. Q. 3. *Quid de mulieribus, quæ vel utuntur veste virili, vel ornatu vano aut nimis exculto, vel corporis nuditatibus?*

R. Ad 1: Quod mulier utatur veste virili (aut e converso), est vitiosum; tum quia cultus debet competere conditioni personæ; tum maxime quia hoc potest esse causa lasciviæ, vel alterius scandalī: quo sensu mortale est. Hinc illud: *Non induetur mulier veste virili, nec vir utetur veste feminea; abominabilis enim apud Deum est qui facit hæc*³. Secluso tamen illo periculo erit veniale, si nempe ex levitate; vel etiam nullum peccatum, si ex necessitate fiat⁴.

R. Ad 2: Si mulier vultum fūco pingat, aut ornet se secundum decentiam status et morem patriæ, vel ut placeat viro suo, vel ut inveniat virum, non peccat; quia ornatus satis cohonestatur a suo fine: et tunc si alii ruunt, potius est occasio accepta, quam data. Si vero superflue et cum nimio luxu se ornent mulieres, ut provocent ad concupiscendum, peccant mortaliter; quia hoc est dare incentivum peccati. *Si autem, ait Angelicus, ex quadam levitate, vel etiam ex quadam vanitate propter jactantiam quandam, non semper est peccatum mortale, sed quandoque veniale... Possent aliquæ a peccato excusari, quando hoc non fieret ex aliqua vanitate, sed propter contrariam consuetudinem, quamvis talis consuetudo non sit laudabilis.*

addat novam speciem, ut si sint tui parochiani vel filii, quia tunc adest etiam peccatum contra proprium officium in scandalum dante.

¹ 2, 2, q. 78, a. 4. V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, n. 26.

² Attamen, ut probabiliter docet Lugo cum aliis, non est opus in his peccatis, quæ habent complicem, explicare quisnam fuerit primus ad tentandum; quia tam inducens quam consentiens in peccato operis semper graviter peccant contra caritatem. Itaque nihil est aliud quam circumstantiam aggravans in eadem specie, quæ juxta probabiliorē sententiam, cum s. Thoma per se non est de necessitate Confessionis explicanda. V. Liguori, *Homo Apost.*, tract. IV, n. 26.

³ Deut. xxii. V. Liguori, *Opus Mor.* l. II, a. 52; et l. III, n. 125.

⁴ D. Thomas, 3, 2, q. 269, a. 2.

R. Ad 3: Mulieres nudatis brachiis, scapulis et pectore incedentes graviter peccarent, si primæ hunc morem al cubi introducerent: cum sine multorum peccatorum occasione esse nequeat. Peccarent item gravi scandalo, si tam immoderata esset denudatio, ut valde lasciviam provocaret. Ubi notandum nihil facessere quædam vela transparentia ad excusandum; cum hæc non minus, ne dicam fortius, passionem acuant. Præsertim per hanc petulantiam severissimum Dei iudicium sibi consciscunt, si taliter ornatae in publicis conventibus, vel in ipsa Ecclesia semet spectandas offerunt: quot scandala in tanta hominum infirmitate! — Quod si nuditas tam immoderata non sit, et jam extaret alicubi consuetudo sic incedendi, putamus cum s. Antonino esse exprobrandas, sed non illico damnandas de mortali tales mulieres; assuefactio enim, uti docet experientia, efficit ut viri ex tali visu minus moveantur ad concupiscentiam, cum minus phantasiam excitet. Non jam quod consuetudo jus constituat contra Jus naturale; sed tantum quia concupiscentiæ vim imminuit. Quanquam, notat Stapf, in hominibus præsertim junioribus per frequentes aspectus stimulus venereus non hebetatur.

Discrete ergo prudens confessarius sententia benigna utatur, ne indulgeat nimiae mulierum licentiæ, quæ libidinem involvit; cum feminae piæ et religiosæ hoc modo incedere minime soleant. Et maxime, quia tales mulieres nuditatibus illis quærunt viros pravis sibi amoribus captivare: et principium nostrum est, in periculo peccati formalis, rigidiores opiniones esse tenendas. Neque impudica nuditas mulieri permittenda est in ipsa sua domo; nam iis qui in ea sunt et qui eam ingrediuntur, incentivum peccandi præbet: *Oro te, ait Tertullianus¹, sive mater, sive soror, sive filia virgo.... vela caput; si mater propter filios; si soror propter fratres; si filia propter patrem: omnes in te ætates periclitantur* (S).

889. Scandalum passivum: Est ipsa ruina spiritualis, seu peccatum, in quod proximus labitur ex facto nostro. Si factum nostrum sit de se aptum ad offendiculum proximo præbendum, scandalum dicitur *datum et acceptum*. Si vero non sit de se aptum, sed tamen proximus labatur, scandalum dicitur *non datum, sed acceptum*: et tunc si proximi lapsus eveniat ex ejus infirmitate vel ignorantia, dicitur *scandalum pusillorum* seu *infirmorum*; si vero proveniat ex mera peccantis malitia, vocatur scandalum *pharisaicum* ex insigni pharisæorum malitia, qui ex sanctissimis Christi dictis et factis occasionem peccandi inique sane sumebant.

890. Q. 1. *An teneamur omittere opera nostra, si ex illis proximus sit scandalum passurus?*

R. Opera quæ facere intendimus, si *indifferentia* ad vitandum scan-

¹ *De vitulis velandis*, c. LXVI.

dalum sive pusillorum sive pharisaicum omittenda sunt, si absque gravi incommodo omitti valeant; id caritas urget. Hinc illud Apostoli: *Si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum* ¹. Hinc mulier si sciat aliquem ex ea occasionem sumere peccandi, tenetur si posset commode, ad ejus visum effugiendum aliam Ecclesiam adire, per aliam viam progredi, a fenestra abstinere et similia. Hoc tamen non intelligendum ad longum tempus, sed una vel altera vice, donec alter advertere possit, se fugi ab illa.

Opera *per se bona* nullamque mali speciem præferentia, etsi sint puri consilii, regulariter non tenemur omittere nec differre ob scandalum pharisaicum; alioquin iniquis daretur locus impediendi opera perfectionis, cum vellent. Unde cum Apostoli Christo dixissent: *Scis, quia pharisæi, audito verbo hoc, scandalizati sunt?* respondit Dominus: *sinite illos, cæci sunt*, id est nullam habeatis rationem hujus scandali, quia oritur ex malitia eos excæcante ². — Ad vitandum autem scandalum pusillorum hæc opera vel omitti vel potius differri deberent donec tollatur scandali occasio. Excipe nisi opera illa respiciant publicam utilitatem: sic tempore Missionum etiam noctu protrahitur prædicatio, licet aliqui inde offensionem sumant: vel notabilem privatorum utilitatem, modo exponatur ratio sic agendi: quia *si post redditam rationem, scandalum duret, jam videtur ex malitia esse* ³; et scandalum fit pharisaicum, ideo contemnendum. Hinc quamvis quis debeat differre ingredi Religionem ob scandalum propinquorum, si illorum consensus brevi speretur; si tamen pergant resistere, potest ingredi; non enim caritas obligat cum gravi detrimento.

Opera *præcepta* ob scandalum pharisaicum omitti non debent; quia secus daretur occasio bona aliorum malitia impediendi. Item neque ob scandalum pusillorum sunt omittenda opera, quæ vel sunt præcepta de necessitate salutis, vel sine peccato omitti nequeunt; quia quisque magis se, quam alium diligere debet in ordine ad salutem æternam ⁴. — Opera vero lege humana præcepta, an ad vitandum scandalum pusillorum sint omittenda, alii negant; quia leges humanæ non cessant obligare ob aliorum peccata. At probabilius affirmant alii: quia præceptum de vitando scandalo, cum sit naturale præferendum est præcepto mere positivo. Sic mulier debet semel et iterum se abstinere a Sacro, licet de præcepto, si sciat sui se conspectu daturam esse alicui in particulari occasionem, adeo ut scandalum ex illius infirmitate patiat ⁵.

¹ 1 Corinth. 8.

² Matth. xv. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 48; et d. Thomas, in iv, d. 38, q. 2, a. 4.

³ D. Thomas, 2, 2, q. 43, a. 7. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 50.

⁴ Hujusmodi sunt præcepta fidei et Sacramentorum quæ sunt necessaria ad salutem, ut docet d. Thomas. Item omnia præcepta naturalia; et quamvis aliqui dicant aliquando posse omitti præcepta naturalia affirmativa, puta corrigendi peccatores vel puniendi delinquentes quando majus timetur damnum, quam speretur fructus; tamen melius dicit Palaus tunc verius in iis casibus ipsa præcepta cessare ex se, et non obligare.

⁵ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 53.

Diximus *semel et iterum*; ajunt enim valde probabiliter, ad amplius non teneri; nimis enim grave est frequenter ad hoc obligari, cum scandalum accadat ex alterius malitia. Ex qua ratione, plures censent, posse quidem illam mulierem semel aut iterum omittere Sacrum; sed præcise non teneri. Diximus *alicui in particulari*; quia non debet se abstinere, si tantum generatim timor subeat, ne forte quis scandalum patiat. *1*

891. Q. 2. *Ad vitandum scandalum eruntne dimittenda, seu non curanda bona temporalia?*

R. Propter scandalum *pharisaicum* non sunt dimittenda bona temporalia; secus occasio malis daretur bona illa rapiendi, si nempe ea ideo nos repetere non possemus: quod etiam noceret bono communi, ut ait Angelicus. — Propter scandalum *pusillorum* d. Thomas docet bona nostra vel esse dimittenda; cum melius sit anima proximi quam divitiæ multæ: vel potius per instructionem proximum monendo, quod nobis licet bona nostra tueri etiam in judicio, scandalum tollendum est ¹. Facta monitione scandalum evadit pharisaicum, de quo non est curandum. Sunt tamen qui absolute negant bona nostra esse negligenda, si sint magni momenti; quia caritas non obligat cum gravi incommodo. Hinc non teneris solvere plus æquo operario vel rhedario, licet prævideas illum secus esse blasphematurum. Incommodum enim illud etsi leve in se, sæpius occurrere potest, et ideo fit grave in complexu. Imo id ad blasphemandum incitamentum esset; cum tales sciant pretium augeri quando blasphemant, ut blasphemare desinant.

892. *An (quæres) liceat aliquando occasionem peccandi proximo permittere seu non auferre?* Sententia affirmans cum d. Thoma ², videtur satis communis, si adsit causa; permissio enim per se non est inductio: sic potest herus non auferre occasionem furandi filiis aut famulis, cum eos ad furtum novit propensos, ut deprehensi puniantur et resipiscant; tunc rationabiliter permittitur furtum unum, ut evitentur plura. Ita licite custodes agrorum, vinearum, sylvarum se abscondunt, ut damnificantes capiant, et puniendo avertant ab aliis damnis. Ita vir uxorem suspectam habens potest ei insidiari, et deprehendere in crimine, ut provideat.

893. *Sed (dices) anne fas etiam erit hanc occasionem ultro filiis ac servis ponere, v. g., collocare monetam supra tabulam vel supra parvimentum ad probandam eorum fidelitatem?*

¹ 2, q. 43. a. 8. Diximus *bona nostra*; bona enim aliorum, quorum sumus administratores, dimittere non possumus; cum nostra non sint. Item observant graves auctores, s. Antoninus, Paludanus, Cajetanus et alii, quoad bona Ecclesiæ, quod si ex eorum defensione ingravesceret scandalum in populo, nec, reddita ratione, sedari posset, Prælati melius faceret, si consensum Ecclesiæ procuraret, ut debitum condonetur, quam si exigat. *Biltuart*.

² Suppl. 3, p. q. 62, a 3. V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 58.

R. Id negant Bonacina cum Sanchez aliisque; quia non esset peccati periculum permittere, sed potius illud directe creare. Attamen satis adhuc probabilis videtur sententia Collet, Elbel, Layman, et aliorum qui affirmant, quando causa existat, dicentes, non esse veram inductionem alterius ad peccandum, sed meram peccati permissionem factam ex causa, scilicet ut quis se servet indemnem a periculo damni obventuri: supponitur enim, quod non adsint alia media. Quod quidem non est per se malum; alioquin nunquam liceret juramentum petere ab infideli, vel mutuum ab usurario, quod tamen est contra commune¹.

§ II. — De Cooperatione ad aliena peccata.

894. Cooperatio: cooperatio in genere est concursus cum alio principaliter agente; prout autem caritati adversatur, communiter definitur: *participatio ad actionem pravam alterius*. Cooperatio mala dividitur præcipue in formalem et in materiale.

Formalis cooperatio evenit, cum directe cooperatur in actu criminoso, ut est in eo, qui alterum adjuvat ad furtum, ad homicidium patrandum. Vel concurrat in pravam voluntatem proximi, ut esset servare terga latroni aut sicario, ut securius furetur aut occidat; scribere literas amatorias vice concubinarij amasiæ, obscænos libros et irreligiosos vendere etc. Hæc cooperatio est intrinsece mala, quia dat ansam proximo ad peccatum exequendum, aut saltem istius pravam voluntatem fovet: ideo nulla ex causa, ne mortis quidem, excusari potest a mortali peccato hæc cooperatio in re gravi.

Cooperatio vero materialis evenit, cum actio est indifferens, et proximus potest etiam ea uti sine peccato, sed sua malitia abutitur ad peccandum, ut esset dare claves iis, qui eis utuntur ad furandum. Hæc cooperatio potest esse licita: — 1) Si actio sit per se bona, vel saltem indifferens. — 2) Si non tenearis ex officio peccatum alterius impedire. — 3) Si simul adsit causa justa et proportionata peccatum illud non impediendi; nam eo in casu proximi peccatum non provenit ex tua cooperatione, sed ex malitia illius, qui abutitur tuo opere ad peccandum. Itaque tunc non est actio tua, quæ conjungitur pravi voluntati proximi; verum ille conjungit suam pravam voluntatem tuæ actioni: unde fit, quod actio tua non est causa illius peccati, sed est tantum occasio, quam tu non teneris auferre, si habes justam causam eam ponendi. Sic licitum est cauponi dare vinum ebriaturo, item ministrare carnes die vetito, si timeat rixas aut

¹ Id confirmari potest exemplo Judith, quæ cum videret libidinem in Holopherne futuram esse impeditionem malorum complurium pro toto populo Israelitico, ultro objecit ei occasionem, nempe ornatum suum; et tamen in hoc communiter censent ipsam non peccasse; tanto minus quia Deus ipse illi contulit splendorem (*Jud. c. x*).

blasphemias; vel grave sui damnum ex deviatione emptorum. Diximus tamen: *si simul adsit causa justa et proportionata*; quia quanto proximior est tua actio proximi peccato, eo major debet esse causa quæ te excuset. Ad quod judicandum ante omnia pro regula sit observare sensus Doctorum; quia cum totum hoc ferme pendeat a prudentum æstimatione, sententia illa erit probabilior, quæ communior. Est autem prudentum æstimatio, eo graviolem requiri causam ad cooperandum, vel quo gravius est peccatum, cujus occasio datur; vel quo probabilius est, te non cooperante, alterum haud peccatum; vel quo propius cooperatio peccatum attingit; vel quo minus habes juris ad tale opus; vel maxime quo magis peccatum cum justitia pugnat. Ex his generalibus principiis satis colligi potest quid sentiendum sit de cooperantibus particularibus, præcipue de famulis, operariis ac mercatoribus.

1. Quoad *famulos*. Contra plures nobis probabilius videtur licere famulo, sed tantum metu mortis (alii addunt etiam metu alterius gravissimi damni, nempe infamiae; non tamen sola ratione famulatus, cum sit propior cooperatio) dominum comitari ad lupanar, sternere equum, scalam deferre, vi aperire januam, humeros hero subicere, ut ascendat ad fornicandum, etc.; quia non ponit actionem intrinsece malam, cum hæc possit esse per se bona vel mala; attamen famulus tenetur postea domini sui domum deserere, si aliud simile timeat¹. At non licet (in nostra sententia) famulo domini dona meretrici deferre; cum hæc de se turpem amorem foveant: quamquam sunt qui censent hoc licere ex gravissima causa, cum non credant id esse intrinsece malum. Quod de famulis, idem plerunque valet de aliis inferioribus, de uxore, filiis, etc.

2. Quoad *operarios*. Licet fabrisferrariis indiscriminatim vendere arma, etsi cognoscant aliquos (in genere) ex tot emptoribus iis abusu-
suros esse; quia secus commercium prorsus rueret. Item operariis falsa idola conficere, si hæc adhibeantur ad ornamentum platearum, ædificiorum, etc.; secus vero, si ad falsum cultum, atque ideo pagano sint tradenda; tunc enim censerentur addicti servitio idolorum. Non licet pulsare organa, vel canere in Ecclesia infidelium, si id sit in honorem idoli; quia sic idolo præstaretur obsequium. Idem est si id fieret in synagogis hebræorum, functionum tempore; esset enim vere et formaliter concurrere et participare in falso cultu, idum quasi alternatim usurpando una simul cum judæis: talis enim pulsatio est pars psalmodiæ, quæ ex sono et cantu conflatur, ut di-

¹ Innocentius XI damnavit hanc n. 51 propositionem: *Famulus qui submissis humeris scienter adjuvat hærum suum ascendere per fenestras ad stuprandam virginem, et multoties eidem subvenit deferendo scalam, aperiendo januam, aut quid simile cooperando, non peccat mortaliter, si id faciat metu notabilis detrimenti, puta ne a domino male tractetur, ne torvis oculis aspiciatur, ne domo expellatur.*

cunt cum Gotti et Fedeli. Item nefas est pulsare campanam ad annuntiandam concionem hæreticorum, quum sit invitationis instar; hæc tamen cum causa, remoto scandalo, alii permittunt. Licet autem theatra ædificare, ornare, etc., si ornamenta in se honesta sint, quia cooperatio videtur adeo remota, ut non sit peccaminosa. Quod valet etiam de sartoribus qui vestes conficiunt, lacertis apertis, et nudato pectore, etc. Item licet hæreticorum templa et synagogas judæorum ædificare, legitimo magistratu permittente, præsertim si æque fierent sine ipsis: hoc tamen alii non permittunt, nisi ob causam maximi momenti, id est ob calamitatem quæ morti soleat æquiparari; cum sit proxime falsæ religioni cooperari. Certe autem nullo modo licet hæreticorum pravis libris edendis immediate cooperari, v. g., typos ordinare, chartam typis apponere, impressionem dirigere, illos libros vendere, etc., quia isti nati sunt multos subvertere.

3. Quoad *mercatores*. Licet vendere aleas, gladios, fucos, vestes et ornamenta iis qui personati incedunt (*maschere*), etsi iis plurimi sint abusuri; quia hæc de se non ordinantur ad peccatum, nec malum præsumendum est. Si tamen de abusu alicujus certo constaret, et non vendendo mercator impediret peccatum, causa gravis, seu periculum notabilis damni requiritur ad res illas vendendas: ex qua ratione licet puellæ vendere ornatus illis certo abusuræ, vel judæo agnum, qui eo usurus est ad suum pascha. Non licet tamen vendere venenum, nisi moraliter constet, emptorem illo bene usurum, v. g., ab confectionem colorum, occisionem murium; quia maxima sequeretur humani generis perniciēs, si id omnibus promiscue liceret (T).

895. *Quid (quæres) de iis, qui usurariis, aut meretricibus domus locant; vel velunt scienter meretricem ad amasium?* In civitatibus, in quibus ad vitandum majus malum permittitur ut habitent usurarii et meretrices, licet ipsis domum locare, maxime si alii conductores desint: nisi meretrices graviter nocerent vicinis honestis; vel ob situm ansam majorem darent peccatis. — Non licet privatis aurigis aut nautis vehere meretricem ad amasium pro sola mercede lucranda: ita recte Sanchez, Roncaglia contra Sporer et alios. Tantum excusarentur, si ipsi hoc agerent ad grave damnum vitandum: imo Ang putat, id nunquam licere, utpote intrinsece malum¹.

SCHOLIUM. — *De Notis seu Censuris Theologicis* 2.

896. Virtutes theologicæ (maxime fides) multis modis lædi possunt: porro sententia, qua notatur læsio, *censura theologica* appellari consue-

¹ V. Liguori, *Op. Mor.*, l. II, n. 59: *Homo Apost.*, tract. IV, n. 31. Bouvier, *De restitutione de participante; et de actibus humanis*. Gury, *De virtutibus ubi de cooperatione*. Pavone, *La luce fra le tenebre*, dissert. XI. Ferraris, *Vº Famuli*. Gallo, *Suppetiæ Evangelii præconibus* etc. Romæ 1872.

² V. Tournely, *Append. ad loca theol.* Canapa, *De dogmate, doctrinis theologicis erroneis harumque censuris*. Alasia, vol. VII, *Appendix de damnatis ab Ecclesia pro-*

vit. Quæ duplex distinguitur, doctrinalis et judicialis: *censura doctrinalis*, est quæ a viris doctis, sed nullam habentibus auctoritatem divinitus sibi concessam judicandi, fertur: tales sunt censuræ a nonnullis Facultatibus latæ, quæ licet non sint decretoriæ, sunt tamen maximi ponderis. *Censura judicialis* ab iis fertur, qui divinam habent auctoritatem de fide judicandi: nempe tum a Pontifice totam Ecclesiam docente, vel a Concilio generali; tum ab Episcopis sive in Diœcesi, sive in particularibus Conciliis. Sed non potest ferri a laicis, nec a simplicibus sacerdotibus vel Parochis-Judicium quo censura alicui doctrinæ inuritur, est dogmatica sententia, non lex disciplinæ; nam iste actus verum est judicium, quo de veritate aut falsitate, bonitate aut perversitate illius pronuntiatur. Et cum innumeræ confici possint propositiones plus vel minus sanæ doctrinæ oppositæ; ideo innumeræ esse possunt censuræ in eas latæ.

Item una propositio potest plures censuras mereri. Sit de aliquibus.

Hæretica propositio illa est, quæ dogmati revelato, et ab Ecclesia proposito directe opponitur, ut ista: *Verbum non est caro factum*.

Erronea propositio est quæ certo ac directe conclusioni Theologicæ adversatur, at non attingit gradum certitudinis fidei, quia non est immediate revelata: ut puta *Christus non est risibilis*, quæ a diametro adversatur huic Theologicæ conclusioni: *Christus est risibilis*, cum omnis homo sit risibilis: quæ quidem conclusio deducitur ex illa fidei veritate *Christus est homo*.

Hæresi proxima est quæ omnes condiciones habet, ut ab Ecclesia hæretica declaretur, cum certo veritati catholicæ opponatur — *Suspecta de hæresi* est quæ ex terminorum ambiguitate, vel ex circumstantiis temporis sive personæ loquentis adhibetur ad hæresim occulte disseminandam: *In tal modo al tempo degli Ariani chi, nel professare la divinità del Figliuolo di Dio, ricusava chiamarlo consustanziale al Padre, era sospetto di arianismo* (Gousset).

Hæresim, vel *errorem sapiens*, est quæ de hæresi vel de errore suspecta est, ac nonnisi futili evasione vindicari potest.

Impia est quæ pietatis opera deprimit ac Religionis christianæ: uti est illa quæ Deo et Sanctis cultum impetit, vel debitum parentibus ac superioribus honorem et obedientiam negat.

Periculosa est quæ licet speculative sit vera, ob varias circumstantias dat locum timendi, ne in praxi hæresim, errorem aut peccatum foveat: vel si frequenter infaustos hujusmodi exitus habeat.

Seductiva est illa quæ fideles incantos sub specie pietatis a sana doctrina de facili retrahere conatur. — *Seditiosa* quæ inducit divisionem in populo, seu concitat tumultum contra superiores; et retrahit ab obedientia. Hæc dicitur etiam *rebellionifera*.

Insana, fabulosa, mendosa est illa, quæ nec ratione nec auctoritate constat; neque aliqua verisimilitudine nititur.

Judaica, quæ de Christo sentit cum judæis, asserens nempe Messiam nondum advenisse. — *Pagana* quæ cum paganis plures Deos admittit. — quæ cum atheis Deum esse negant. — *Blasphema* quæ continet injuriam in Athea Deum, Virginem vel Sanctos.

Apocrypha, cujus auctor verus incognitus aut incertus est; vel de qua non constat quod sit canonica vel divina.

positionibus. Ferraris, V^o *Propositiones*. Analecta an. 1853. Montagnus, *De Censuris seu notis theologicis*. Suarez, *De virtute theologica*, disp. XIX. Sed eminent Antonius Panormitanus nuncupatus, in opere, *Scrutinium doctrinarum*, qualificandis assertionibus, thesibus atque libris conducentium. Romæ, 1709.

Injuriosa, qua alicui, vel integro Statui aut Ecclesiæ injuriam irrogat. *Piarum aurium offensiva* est quæ, etsi a doctis in bono sensu accipiatur, ab aliis ob ignorantiam, vel timoratam conscientiam, in sensu parum Religioni congruente intelligitur: et tristantur de illa. *Di questo genere sarebbero le proposizioni seguenti:* « S. Pietro, che avete rinnegato Gesù Cristo, pregate per noi; s. Paolo che avete perseguitata la Chiesa, pregate per noi; s. Agostino che avete vissuto molti anni nella dissolutezza, pregate per noi. » Gousset.

Dannosa vel perniciosa est quæ in fidelibus minuit sensum fidei, peccati horrorem, erga leges Ecclesiæ observantiam. *Si deve riguardare tale la proposizione, per la quale si afferma, che la Chiesa ha torto di non permettere ad ogni fedele indistintamente di leggere la sacra Scrittura in lingua volgare, o di proibire l'uso dei cibi grassi in certi giorni: ogni proposizione dannosa è necessariamente scandalosa, quia inducit ad peccandum.* Gousset.

Scandalosa, si præbeat occasionem ruinæ spiritualis, vel inclinando ad peccata, vel avertendo a virtutum exercitio. — *Male sonans*, est quæ, licet verum sensum pati possit, ex propria tamen verborum significatione pravum videtur habere.

Captiosa est quæ sub specie veritatis in errorem potest inducere. *Le opere dei Giansenisti tanto sul dogma che sulla morale sono piene di frasi equivoche e di proposizioni capziose. Per tal maniera ne è dannosa la lettura anche agli ecclesiastici, i quali non hanno una cognizione esatta dei decreti della santa Sede sulle materie della grazia e degli scritti di s. Agostino, dei quali i partigiani di Giansenio e di Quesnello hanno fatto sì grande abuso.* Gousset.

Temeraria seu audax est quæ omni destituitur fundamento: talis est quæ pugnat cum communi Ecclesiæ praxi, aut communi Patrum et Theologorum sententia. Provenit ex novitatis pruritu, et proprii iudicii inordinato amore. — *Schismatica* quæ paci et unitati Ecclesiæ adversatur, fideles retrahendo ab obedientia et reverentia superioribus ecclesiasticis debita, et præcipue Romano Pontifici, qui est totius unitatis ecclesiasticæ centrum et caput.

Antiquata est quæ antiquitus admittebatur uti probabilis, quia nondum erat cognitum principium certum; sed nunc (etsi non expresse damnata) est impossibilis cum novo Decreto Ecclesiæ (U).

ADNOTATIONES

AD TRACTATUS OCTAVI COMPLEMENTUM.

(A) Pag. 608.

897. Hæretici unam tantum admittunt fidei regulam, nempe sacram Scripturam; medium autem ad illam intelligendam reponunt adhuc in ipsa Scripturæ lectione, in sensu privato, in Spiritus Sancti privata motione et in examinis via: sed falluntur toto cælo.

Ac 1: præter Scripturam etiam divinas dogmaticas Traditiones admittendas uti divinæ fidei regulas, Tridentinum definivit (*Sess. iv.*). Et decretorium est illud Apostoli: *Fratres, state et tenete traditiones, quas didicistis sive per sermonem sive per epistolam nostram* (2 ad Tessel. 2). In quæ verba scripsit Chrysostomus: *Hinc patet quod non omnia per epistolam, sed multa etiam sine literis; eadem vero fide digna sunt tam illa, quam ista.* Adde: primæ Ecclesiæ conditæ sunt et plures diu extiterunt sine Scripturis, saltem novi Testamenti; sola igitur Traditione illæ fidelium collectiones veritates a Deo revelatas tunc cognoscebant. Adde: si Traditiones divinæ a Scripturis distinctæ non admitterentur, neque de numero divinorum librorum ac eorum divina inspiratione, neque de non paucis fidei articulis quos nobiscum protestantes profitentur, constare posset: ut est dogma de valore Baptismi ab hæreticis vel infidelibus collati, de valore Pædobaptismi (Baptismi infantium), de cessatione a sanguine et suffocato, de die dominico sabbatis suffecto, etc. Falluntur ergo novatores qui tantum traditiones admittunt, quas vocant *inhæsitivas* et *declarativas*, quæ nempe firmant traditiones jam in Scripturis contentas. * « Mirum itaque non est, ait cl. Ciasca (*Examen critico-apologeticum super Constit. dogmaticam de fide catholica editam sess. 3 æcum. Concilii Vaticani*), quod ab ecclesiæ incunabulis Patres atque Doctores auctoritatem hujus traditionis divinam in tuto ponere summo studio adlaboraverint (*Polycarp. Iren. Clemens, Tertull. Lactant. Origenes*); eamque ad veritatem christianam una cum scripta pertinere contenderint (*Tertullianus*); ipsamque regalem viam (*Greg. Nazianz.*); regni cælorum clavem (*Clemens Alexandr.*) nuncupaverint. Ex ipsa enim Scripturarum Canonem, fidei anologiam in eis exponendis (*Origenes*) eruebant; atque eadem veluti clypeo muniti quæstiones omnes dirimebant (*Ireneus*); hæreticosque prostrabant (*Tertull.*); atque ad fidem catholicam circa Deum trinum ac Verbum constabiliendam et confirmandam (*Basilius*) utebantur, etc. » — V. Franzelin, *De Divina traditione et Scriptura*. Peroni, *Il protestantesimo e la Regola di fede*; it. *Prælect. Theologiæ*. Moroni, Vº *Tradizione*. Modanesi, *Verità del principio fondamentale cattolico, e falsità del principio fondamentale protestante*. Ferrara. Alimonda, *Conferenza: La Chiesa cattolica, e le sette protestanti*. Milner, *Il fine di una religione controversa*. Wiseman, *Conferenze intorno alle principali dottrine della Chiesa cattolica*. Malou, *Della lettura della Bibbia in lingua volgare*. Moehler, *Dell'unità della Chiesa*, c. 2. Charvaz, *Guida del catecumeno valdese*, par. 4ª. Liguori, *Opera dogmatica*, sess. iv.

Martinet, *Soluzione di grandi problemi*, l. II; it. *Filosofia del catechismo cattolico*. *

2. Medium ad certo cognoscendas veritates a Deo revelatas debet esse: a) *certum*, *securum* et *aptum* ad omnes dubietates solvendas: secus non posset obtinere assensum firmum et immutabilem; b) *universale*; si omnes vocati sunt ad fidem, omnibus obvia esse debet regula, qua fidem ipsam firmiter assequantur ac teneant; c) *perpetuum*: quantum fides, tantum ejus regula perdurare debet; sed fides est usque ad consummationem sæculorum duratura. Si ita est, ut patet, medium istud non potest constituere neque *sacra Scriptura* cum multa difficilia et obscura contineat, et ipsa in omnibus fidelium manibus non versetur. Neque *motio divini Spiritus*, quam nimis facile quisque fingere potest. Neque *sensus privatus*, alioquin tot haberemus sententias quot capita. Neque *examinis via*, tunc paucissimi fidei veritates assequerentur: cum alii ingenii tarditate, alii rerum temporalium cura et cupiditatum amore ad eas assequendas impederentur. Et vel ipsi paucissimi nonnisi cum plurium errorum admixtione, et uni aliis in pluribus dissentientes, veritates fidei sibi compararent (ex d. Thoma, I p. a. 1; et 2, 2, q. 2, a. 4). Hoc patet ex protestantibus: quot lites inter illos quoad ipsa primaria fidei capita! unde unitas fidei apud illos penitus evanuit. — Dicendum ergo cum catholicis medium tutum, facile, omnibus obvium ad cognoscendas veritates revelatas in auctoritate viva ac infallibili reponendum esse; et sane major hominum pars sola regitur auctoritate. Hæc autem auctoritatis viva et infallibilis in nullo alio reperiri potest nisi in visibili et perpetuo Ecclesiæ magisterio; Ecclesia enim dicitur: *columna et firmamentum veritatis*, quam quidem qui non audierit, sit tibi sicut *ethnicus et publicanus* (1 Timot. 3; et Matth. 18).

Quæ auctoritas libertatem non destruit: *Quelli sono intellettualmente più liberi, i quali hanno i mezzi più facili per trovare la verità; non coloro che hanno la maggior libertà nella ricerca della verità coi loro propri mezzi*. Ad rem auctor libri, *Quattro anni di esperienza della religione cattolica*, c. IV: *La schiavitù del protestantismo* — V. Bousset, *Storia delle variazioni delle Chiese de' protestanti*. Moehler, *La Simbolica*, ossia *Esposizione delle antitesi dogmatiche tra i cattolici ed i protestanti*. Nardi, *Elementi di diritto ecclesiastico*, §§ 266 et seqq.: *Origine storica e costituzione delle sette eterodosse*. *Annali Religiosi*, vol. I, ser. 1^a, art.: *Il principio protestante di appellarsi alla Scrittura sovversivo della dottrina protestante, e confermativo della fede cattolica*, ecc. Perrone, *Præl. Theol.*, de locis theol. *La Civiltà Cattolica*, ser. 3^a, vol. IX: *L'Assemblea cattolica e le Assemblee eterodosse*. Veronius, *De regula fidei catholicæ*. *La Scuola cattolica (Periodico religioso-scientifico-letterario)* t. I: *Sulle condizioni della verità nella società moderna*.

(B) Pag. 609.

898. Contendunt protestantes, in rebus fidei, nos committere circulum vitiosum; nam credimus sacram Scripturam propter auctoritatem Ecclesiæ, et credimus auctoritatem Ecclesiæ propter Scripturam.

R. Hoc falsum est; nos credimus primario auctoritatem Ecclesiæ non propter Scripturas, sed propter notas ipsius Ecclesiæ ac motiva credibilitatis: sane nascente Ecclesia, nondum erant Scripturæ, et tamen jam certa erat veracitas Ecclesiæ. Quod autem secundario ejus veracitas firmetur etiam per Scripturam, non est circulus vitiosus; nam est sub diversa ratione, et jam firmata Ecclesiæ infallibilitate. Nempe de

veracitate et infallibitate Ecclesiæ nobis jam constat aliunde: nam *primo* ex motivis credibilitatis probamus, Ecclesiam Romano-Catholicam esse veram Christi Ecclesiam, ac proinde omnia dogmata illius esse vera; *secundo* ex hoc principio ulterius inferimus sacram Scripturam esse Verbum Dei, quia nempe Ecclesia vera infallibiliter hæc docet; *tertio* ex Scriptura divina sic certo jam cognita, ipsa Ecclesiæ infallibilitas, quæ jam prius aliunde erat a nobis probata, ulterius et quasi secundo confirmatur sine ullo vitioso circulo.

Exemplum habemus in humanis: sit nuntius, qui deferat literas Regis: quando non est certa nuntii veracitas, inquiruntur indicia credibilitatis, et ubi de illa constat, acceptantur literæ Regis propter veracitatem nuntii. Verum contentis in literis Regis creditur non propter veracitatem nuntii, sed Regis; et si in iis literis asseratur veritas nuntii, ea firmatur et magis creditur propter veracitatem Regis. Neque ideo est circulus vitiosus; nam eadem creduntur, sed sub ratione diversa. Ad rem Moehler, *Dell'unità della Chiesa*, c. II: « La Chiesa cattolica non si move circolarmente, quando non crede ai Vangeli, se non perchè ella dà loro la testimonianza della credibilità. Ella crede a sè stessa, e sa il perchè; dovrebbe credere più agli eretici che non a sè stessa? Come la Chiesa riguarda sè medesima e la sua Tradizione, per cui il Vangelo scritto ci è stato trasmesso, come divino; così ella considera anche questo come divino. La Chiesa, il Vangelo e la Tradizione cadono e restano sempre ritti insieme. » V. Billuart, *De regulis fidei*. Veith, *Scriptura sacra contra incredulos propugnata*, p. VII. Sardagna, *Theol. Dogmatico-polemica*, tract. III. Mayer, *Tractatus prævii de vera Relig.*, p. II. Carbonius, *Theol. revelata*. Scheffmacher, *Lettere*, Lettera II. Gerdil, *Saggio d'istruzione teologica*; cap. *La Chiesa*. Cercia, *De Ecclesia*, lect. IV.

Hinc illud celebre Augustini: *Evangelio non crederem, nisi me Ecclesiæ catholicæ commoveret auctoritas*, sic evidentissime exponit doctus p. Mozzoni, *Tavole cronologiche, critiche della storia della Chiesa universale*, secolo I: « Si premetta come per comune sentenza dei dotti, tra l'ottavo ed il decimo anno dell'ascensione di Gesù Cristo si accinse s. Matteo a scrivere il suo Vangelo pregatone, come narra Eusebio (*Historia eccles.*, l. III, c. 24, pag. 103, A. B.), da' giudei testè convertiti. Il dotto p. Patrizi prova in fatti non essersi quello pubblicato avanti l'anno 37 (*De Evangeliiis*, lib. I, c. 1), avvegnacchè non manchi cui piaccia differirne l'epoca agli anni susseguenti, appoggiati specialmente all'autorità di s. Ireneo, che dice scritto il Vangelo di s. Matteo, quando Pietro e Paolo evangelizzavano Roma e vi fondavano quella Chiesa (*Hæres.*, l. III, c. 1, t. I, p. 174), il che certo avvenne molto tempo dopo. Ma che sia di ciò, ne invitano qui i Teologi ad un'importante riflessione storica e insieme dommatica (V. Perrone, *Præl. Theol.*, ubi *De vera Relig.*, p. II, n. 33). Or bene innanzi che s. Matteo traesse fuori colla prima scrittura del nuovo Testamento, teneva ella la Chiesa o non teneva la sua missione, il suo regime, la sua infallibilità e autorità sua? E se già la teneva, da chi l'aveva ella ricevuta? Ecco due importantissimi quesiti, intorno a' quali, mirabile a dirsi, lo stesso Lessing non esitò di scrivere: *Non solo la storia di Gesù Cristo conoscevasi pria che nei Vangeli la si divulgasse; ma l'UNIVERSA RELIGION CRISTIANA già era abbracciata ed osservata prima ancora che fosse stato scritto alcun Vangelo. Recitavasi il PATER NOSTER quando non ancora leggevasi nel Vangelo di s. Matteo. Già si usava nel battezzare le parole proferte da Gesù Cristo prima ancora che gli Apostoli le registrassero nelle*

Scritture (Salmantiche Werke, *Theologie, Dritter Theil, Theses aus der Kirchengeschichte*, §§ 4-5-6, tr. xxvi, pag. 37). — V. Perrone, *De locis Theologicis*, pars I, c. 29, propositio: *Ecclesia a Christo instituta anterior est quavis Scriptura*.

« Quindi anch'esso il primato di Pietro era già forte di tutto quel vigore, onde il divin suo Fondatore lo volle informato, e gli altri Apostoli già vi eran soggetti pria che gli Evangelii fossero pubblicati. In somma già la Chiesa teneva da Gesù Cristo istesso la sua divina missione, il suo governo, l'autorità sua infallibile e indeficiente. E con questa stessa autorità ammise ella ed approvò prima il Vangelo di s. Matteo, e appresso le altre Scritture tutte del nuovo Testamento, come altrettanti solenni strumenti, ne quali riconobbe gli atti autentici di sua possessione, o sia fedelmente registrate le prerogative di che il suo divino Fondatore la volle rivestita; delle quali prerogative, notate bene, già ella usava anzi che vi si registrassero e con solenne approvazione si pubblicassero. — Dopo queste premesse, le tante volte obgettata petizion di principio o sia circolo vizioso, di che, secondo il dir dei protestanti, la Chiesa deriverebbe la sua autorità dalla Scrittura, e la Scrittura dalla Chiesa, non solo ci si oppone a torto; ma dalla natura istessa della cosa è appien disciolta, e in faccia ai medesimi fatti improntati del più solenne carattere di verità storica totalmente si dilegua e svanisce. Or ecco storicamente spiegato il celeberrimo dettato del grande Agostino: NON CREDEREI ALL'EVANGELIO SE NON MI COMMOVESSE L'AUTORITÀ DELLA CHIESA (lib. *contra epist. fundamenti*, c. v, n. 6, tom. viii, pag. 154, A). Crede dunque il s. Dottore forte della sola autorità della Chiesa; e non solo crede nel Vangelo, ma per lo stesso motivo crede pure nelle altre sante Scritture; perocchè parlando appresso degli Atti Apostolici: *al qual libro*, dice, *m'è pur forza di credere, se credo nel Vangelo, posciacchè e l'una e l'altra Scrittura dalla cattolica autorità vienmi proposta*. Ecco regola veramente aurea, e la sola veramente sicura; per lo cui abbandono, anzi per lo sprezzo in che l'ebbero i protestanti, venner tratti essi medesimi nel vizioso circolo della petizion di principio. Conciossiachè, secondo i costoro dettami, *le Scritture sono divinamente ispirate, perchè le Scritture che essi pigliano come divinamento ispirate, lo attestano*. » Hactenus Mozzoni.

Clarius: si res est cum infidelibus qui Scripturas non admittunt uti Verbum Dei, nos probamus primario Ecclesiæ nostræ auctoritatem aliunde, seu ex motivis credibilitatis; quod si etiam id ex Scripturis ulterius probamus, non illas sumimus ut Verbum Dei, sed ut sunt monumenta historica e syneronis (contemporalibus) scriptoribus exarata, in quibus iceirco non attenditur nisi authentia, et veracitas eorum qui scripserunt. Si vero res est cum protestantibus qui Scripturam admittunt, ex Scriptura contra ipsos Ecclesiam nostram probamus, genuinum ejus sensum aperiendo. Cercià et Scheffmacher. V. Perrone, *L'idea cristiana della Chiesa distrutta nel Protestantismo*; item, *L'idea cristiana della Chiesa avverata nel Cattolicismo*. Gatti, *Institutiones apologetico-polemicae de veritate ac divinitate Religionis et Ecclesie catholicae*, vol. iii. Romæ, 1868.

899. Q. 1. *Quid requiritur, ut propositio ad fidem divinam pertineat?*

R. Ecclesiæ propositio est via, qua revelatio divina nobis infallibiliter innotescit; sicuti revelatio divina est via, qua nobis innotescit Verbum Dei. Porro propositiones sunt:

1. Aliæ *explicite* revelatæ, quas nullum est dubium, ad fidem catholicam pertinere: *explicite* enim revelata propositio est, quæ imme-

diate seu propriis aut synonymis verbis in deposito divinæ Revelationis continetur. Hujusmodi sunt quæ in Scripturis de Christi ortu, vitæ genere, morte, resurrectione et ascensione exhibentur; item veritates quæ totius Religionis nostræ sunt fundamentum, ut Trinitas Personarum in Deo, Christi divinitas, ab eoque facta hominum Redemptio. Hinc etiam antequam de iis definitio ab Ecclesia edita esset, merito ut hæretici habiti sunt et condemnati, qui eas negabant; Ecclesia enim definiendo Libros sacros Verbum Dei continere, has veritates sufficienter proposuerat uti revelatas ac fides catholica credendas.

2. Aliæ propositiones seu veritates sunt *implicite* tantum revelatæ, et illæ sunt, quæ nonnisi mediante aliqua illatione vel ratiocinio ab explicite revelatis deducuntur, et solent etiam *conclusiones theologicæ* nuncupari. Cujusmodi est quæ docet humanam in Christo voluntatem a divina distinctam inesse; quæ adstruit absolutam Baptismi necessitatem quoad infantes etiam a fidelibus parentibus ortos; quæ tradit, valere Baptismum etiam ab infideli homine administratum, etc. Quæ tunc tantum constituerunt catholicæ fidei dogma, cum id definitum fuit ab Ecclesia christianæ doctrinæ custode, interprete et magistra. Alii tamen diversam rationem assignant: ajunt, inquirendum esse a quibus præmissis deducatur nostra conclusio. Nam potest deduci tum a duobus præmissis revelatis, v. g. : *omnes Apostoli repleti sunt Spiritu Sancto; atqui Matthæus erat Apostolus; ergo Matthæus repletus est Spiritu Sancto.* Tum ex majori generali revelata, et minori non revelata; v. g., *vera Christi Ecclesia debet esse una, sancta, catholica, apostolica: atqui Ecclesia Romana est una, sancta, catholica, apostolica; ergo est vera Christi Ecclesia.* Tum ex majori generali omnino certa, sed non revelata, et ex minori revelata; v. g., *omnis homo est risibilis; atqui Christus verus est homo; ergo Christus est risibilis.* His positis, dicimus:

1. Propositiones ex duabus præmissis revelatis deductæ, ad fidem divinam pertinent; nam in ipsa propositione revelata formaliter continentur. In hoc quippe natura syllogismi sita est, ut prima præmissarum conclusionem in se contineat, et altera vero eam esse contentam manifestet.

2. Idem dicendum, si propositiones ex majori generali revelata et minori non revelata deductæ sint; nam adhuc in propositione revelata formaliter continentur: in propositione enim generali continentur, et minor non revelata declarat esse contenta. Sed omnino requiritur, ut *minor* sit absolute certa, uti est in supra laudato exemplo de Romana Ecclesia: alioquin firmissimus præberi non posset assensus ad fidem requisitus. Unde si minor esset tantum moraliter certa, conclusio ad objectum fidei non pertineret, et propositio ei adversa non esset hæretica, sed erronea. Hinc hoc exemplo: *infans legitime baptizatus et ante usum rationis moriens, est sanctus; atqui Petrus ante usum rationis mortuus, legitime fuit baptizatus, ergo Petrus est sanctus;* hæc conclusio ad fidem non pertinet; quia moraliter tantum certum est Petrum fuisse legitime baptizatum, nisi ad summum respectu baptizantis, aut nisi tot fuerint testes, ut absolute certum sit nihil essenziale fuisse omissum in baptismo.

3. Si vero conclusio deducatur ex majori universali omnino certa, sed non revelata et ex minori revelata, utrum ad divinam fidem pertineat, disputant. Alii cum Antoine, Cano, Vasquez, etc., affirmant; nam talis conclusio necessariam habet connexionem cum propositione revelata: ergo eam vi testimonii divini credere debemus. Sed Lugo, Suarez, Lherminier aliique probabiliter contendunt, conclusionem illam

veram quidem esse veritate theologica; non autem veritate revelata. Sane illa propositio non est vera veritate revelata, ideo neque de fide divina credenda, quæ directe non creditur vi divini testimonii sed vi illationis theologicae; atqui talis est hæc nostra (de qua hic agimus) conclusio. Adde: illa assertio non est de ipsa fide divina, cujus major (ideo et conclusio) sine errore in fide negari potest: atqui id evenit in casu nostro. Qui sane negaret hominem esse risibilem, errorem diceret, non hæresim; nam proprie iste non negaret aliquid revelatum. Si tamen accederet definitio Ecclesiæ, tunc nullum amplius dubium est, conclusionem illam esse de fide catholica tenendam; Ecclesiæ enim est de veritate doctrinæ infallibiliter judicare.

Criteria autem indicia et argumenta, quibus Ecclesia, an aliquid revera in divina Revelatione continetur, dignoscit, sunt Patrum scripta, libri liturgici, dies festi, acta Martyrum, perpetuus fidelium sensus, et ipsorum hæreticorum testimonia; item monumenta archeologica; denique inter omnia eminet primumque sibi locum vindicat jure ac vivum Ecclesiæ magisterium.

900. Q. 2. *Quotupliciter potest catholica veritas definiri?*

R. Multipliciter potest veritas catholica definiri: — 1) *Directe*, et est cum veritas ab Ecclesia expresse, seu conceptis verbis credenda proponitur, ut ordinarie fit. — 2) *Indirecte*, cum in obliquo veritas tenenda proponitur; in recto autem infallibilitas Ecclesiæ, quæ ita statuit, uti est illud: *Si quis dixerit Ecclesiam errare cum docuit et docet juxta evangelicam et apostolicam doctrinam, propter adulterium alterius conjugum matrimonii vinculum non posse dissolvi, anathema sit* (Tridentinum, sess. xxiv, can. — 3) *Tacite*, cum ab Ecclesia factum, quod a jure pendet et in eo fundatur, sancitur uti est illud: *Si quis dixerit, caeremonias, vestes et externa signa, quibus in Missarum celebratione Ecclesia catholica utitur, irritabula impietatis esse magis, quam officia pietatis, anathema sit*. Hujus canonis objectum per se meram attingit disciplinam; tamen canon dogmaticus est, cum includat potestatem Ecclesiæ in tali disciplina sancienda (Tridentinum, sess. xxii, can. 7).

Propositio quæ annuntiat rem sicuti est, sed in deposito Revelationis non immediate contentam, dicitur *certa*, uti ea quæ docet dari actus in specie sua et in abstracto indifferentes. Si vero gravibus, sed non inconcussis nitatur momentis, tantum *probabilis* dicitur, ut sunt Theologorum opiniones; si enim adhuc opiniones sunt, de probabilitatis finibus non exeunt. At si propositio in deposito divinæ Revelationis sit contenta, adeo ut nihil amplius desit, ut sit fide catholica credenda, nisi Ecclesiæ definitio, dicitur *proxima fidei*. V. Perrone, *Disputatio Theologica de Immaculato B. M. V. Conceptu*.

(C) Pag. 609.

901. **Revelationes privatæ:** Quod pertinet ad privatum illum cui speciatim fit revelatio, sunt qui cum Gotti docent, hanc credi ab ipso debere fide theologica: et consequenter quæcunque ipsi revelantur a Deo, esse objectum materiale fidei divinæ; cum prima Veritas sit ratio propria et proxima assentiendi omnibus quæ revelantur quibuscunque revelentur. Sed negant alii ipsum posse privatæ Revelationi credere ex fide catholica, qua christianus est; cum hæc revelatio non contineatur in ambitu objecti formalis catholicæ fidei, sed ex alio speciali lumine superno eruatur. V. Benedictus XIV, *De Beatificat.*, l. iii,

c. ult. Liguori, *Homo Apost.*, Append. 1^a, n. 19, ubi etiam de locutionibus et visionibus.

Q. 1. *Quid de pœnitente, qui sibi a Deo factas revelationes affirmat?*

R. Confessarius admodum caute procedat, maxime cum mulieribus, ita ut non sit nimis credulus, sed neque omnino incredulus: *Præmonendus lector est*, inquit doctissimus Blossius, *ne perversum quorundam hominum iudicium sequatur, qui revelationes et visiones ceu vanissima somnia contemnendo se parum spirituales esse ostentant.* Hac de re:

1) Jubeat pœnitenti, ut sibi referat omnia, quæ videt et audit sive vera sive falsa: ipse tamen neque de iis cognoscendis desiderium ostendat, nec, quæ sibi manifestantur, aliis aperiatur. — 2) Caveat, ne peculiarem existimationem animæ illius manifestet; multo minus alios ad illam mittat, ut ejus precibus se commendent. Imo ostendat se illam non facere majoris quam ceteras, sicque in humilitate et timore eandem contineat. — 3) Si percipiat ipsam in perfectione proficere, adjuvet, et animosiores faciat, uti Historia ecclesiastica nos docet fecisse s. Franciscum Borgia, et Sanctus Petrus de Alcantara cum s. Teresia, quam tutam fecerunt supernaturalia dona, quibus effulgebat, vere esse a Deo. Eamque hortetur, ut initio orationis uti præludium præ oculis sibi ponat aliquod vitæ et passionis Christi Domini nostri caput. — Sciat quod privatæ revelationes, sicut et visiones quædam et locutiones supernaturales, esse possunt etiam a dæmone, qui est pater mendacii; ideo prudentia maxima opus habet confessarius. Certo essent a Patre mendacii, si essent contra ritus Ecclesiæ, contra Ecclesiæ morem, contra communes Doctorum et Asceticorum regulas. Et hujusce allucinationis exempla neque nostris temporibus desunt: vide Bergier, *Dizionario* etc. V^o *Cuenca*. Et Gregorius XVI, Brevi 8 nov. 1843, damnavit novam sectam gallicani Petri Vintras, qui arcana Angelorum aliorumque Cœlituum et ipsius Christi alloquia, visiones, miracula in vulgus spargere audebat ipsi catholicæ veritati contraria (*Il Cattolico*, vol. xxxii et xxiii). Et Pius IX mense maji 1850 aliam similem anathematizavit; Deus enim falsa et Ecclesiæ suæ magisterio contraria revelare non potest, quin se ipsum totum neget. En quo ducit superbia et vesana libido! (Perrone, *Il Protestantismo e la Regola di fede*, parte 1^a). Ideo ad probandos spiritus, si ex Deo sint (1, Jo. iv), confessarius potest adire plura scripta; v. g. *Vita et Opera s. Teresiæ*. Castelvotere, *Direttorio mistico*. Scaramelli, *Direttorio mistico*. Liguori, *Praxis*, nn. 139 et seqq. Bona, *De discretionem spirituum*. Benedictus XIV, *De Canonizatione Sanctorum*, l. iii, c. ult., ubi media suppeditantur ad discernenda vera a falsis. Balmes, *Il Protestantismo ecc.*, c. viii. *Analecta Juris pontificii*. anno 1854: *Révélations privées; leur auctorité et leur usage*.

902. Q. 2. *An liceat decipere mulierem ei porrigendo Hostiam non consecratam pro consecrata quam petit, ad experiendum num a Deo sint extases quas patitur, et mira quæ loquitur?*

R. Negandum cum Suarez, quia sic agere est communicantem inducere in idololatriam; quod ideo agere non licet neque ad indispositum, qui velit communicare, decipiendum. Sunt tamen qui cum Diana id licere affirmant, si agatur de re magni momenti et si actis omnibus aliis experimentis ambigua adhuc res sit, et habito consilio majorum; periculum enim idololatriæ non est nisi materiale, quod porro cum gravi causa potest indirecte permitti. Idque variis probant exemplis, præsertim illo quod totam Romam testem habuit sæculo XVI, quod brevi perstringit Calend. Diœces. Mediol. in *resolut. ad quæsitæ s. Liurgicæ* anno 1868.

« Ursula Benincasa virgo Deo sacrata nata Neapoli 1547, divina caritate succensa, inter ceteras supernaturales gratias miris extasibus donabatur, in quibus tanto pondere Spiritus Sanctus eam figebat, ut immobilis permaneret, imo brachia ejus aliquando in raptu extensa gravissima pondera sustentarent. Anno 1582, sic Deo jubente, Romam venit ad Gregorium XIII, cui, post plures extases in ejus conspectu habitas, reverenter exposuit Deum ob totius Christianitatis peccata nimis esse offensum ac flagella versare paratum, nisi sincera ageretur poenitentia. Volens Papa certificari an virgo vere a Deo extases haberet vel a dæmone deciperetur, selectis piis et doctis viris, inter quos s. Philippus Neri tunc Romæ vivens, præcepit ut ipsi ejusdem Ursulæ spiritum diverso probarent. Humiliationum, mortificationum, jejuniorum aliorumque poenaliū operum præstantissimi viri rigida ei injunxerunt exercitia, quæ omnia patienter et lætanter famula Dei est perpessa, quin extasis donum imminueretur. Unde devotum fuit ad hoc ultimum: videlicet cum longa inedia cœlestis convivii Ursulam defatigassent, ac ipsa eucharistico Pane recreari enixe postularet, eidem intimarunt, ut pro die crastina se præpararet ad sacram Communionem, cujus loco secretissime paratam ei detulerunt particulam non consecratam; at illa divinitus id agnoscens, ait: *Non est hic Dominus meus Jesus Christus*. Quo audito, s. Philippus in lacrymas cum aliis erupit, et omnes concluderunt Ursulam esso Deo caram et divino Spiritu vere repletam, ei-que statim Eucharistiam præbuerunt. »

903. *Quid (quæres) de illis revelationibus privatis quidem, sed communi suffragio religiose acceptis, quæ tamen secum pugnare videntur? v. g. raptus s. Claræ et s. Birgittæ vere supernaturales ac divini in substantia fuere. Attamen s. Clara vidit Christum tribus clavibus, s. Birgitta quatuor clavibus fuisse in cruce confixum?*

R. Ideo hoc evenit, quia Sancti generatim in extasi et vident et dicunt et faciunt secundum species naturaliter jam ab ipsis præhabitas in factis historicis. Cur autem Deus nolit eas corrigere, ideo est quia id ad spiritualem fructum nihil confert; hi enim raptus sunt ad fovendam devotionem ac divinum amorem, non ad historicas quæstiones resolvendas et hominum curiositati serviendum. Sic profertur quædam Oratio s. Catharinæ Senensis contra fidem Immaculatæ Conceptionis; quæ tamen nihil facit contra veritatem: non enim quæ in orationibus Sanctorum habentur, ipsis factas revelationes indicant, sed ea quæ vel ipsæ credunt, vel existimant ita esse. Unde si illa oratio fuit revera s. Catharinæ, dicimus id eam dixisse, non Deo revelante, sed ex proprio spiritu et sensu, tamquam quæ fuit filia spiritualis Patrum Dominicanorum, a quibus hanc sententiam edocta fuerat. V. *Dissertatio* hac de re in *Actis Sanctorum Bolland. die 5 maji in vita s. Mariæ Magdal. de Pazzis*. Dens, *De Virtute fidei*. Papebrochius, *In suis responsionibus*, art. 20.

Quoad privatas prophetias ac prædictiones, quæ hodie maxima circumferuntur, vid. Lib. iv, *Appendix*.

(D) *Pag. 611.*

904. Fidem quolibet peccato mortali ita extinguere, ut nulla amplius in peccatoribus admittenda sit neque viva neque mortua, et si quæ adhuc remanere videatur, ea non sit fides vera, nempe divina, sed mere humana, docuit Calvinus, Quesnellus, alique de Schola Jansenistarum.

Sed veritas catholica est, fidem *veram*, nempe divinam, esse posse etiam sine caritate, ac proinde fidem *informem* sive mortuam esse admittendam uti *veram* ac divinam fidem.

Probatur: — 1) Ex Scripturis: *Si habuero omnem fidem*, ait Apostolus, *ita ut montes transferam, caritatem autem non habuero, nihil sum* (1. Cor. xiii). Sed fides, quæ montes transfert, est fides vera et divina; ergo hæc a caritate sejuncta potest in natura sua esse. *Quid proderit, fratres mei*, inquit s. Jacobus, *si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? numquid poterit fides salvare eum* (cap. ii)? Hic pariter sermo est de fide non humana, sed divina ideoque vera: atqui hæc dicitur subsistere posse etiam per se et sine caritate. — 2) Ex Patribus: pro omnibus unus sit Augustinus, *qui de fide et operibus totus in eo est*, ut ostendat neminem debere salutem æternam sperare, si fidem habeat sine caritatis operibus. — 3) Ex Pontificum Oraculis: Alexander VII hanc sub n. 12 propositionem damnavit: *Quando in magnis peccatoribus deficit omnis amor, deficit etiam fides, et etiamsi videantur credere, non est fides divina*. Clemens XI aliam similem in Quesnello Jansenismi professore valde insigni confixit.

Sed si fides (inquires) *in statu peccati mortalis, sive sejuncta a caritate, est fides mortua; ergo amplius non existit, sicuti cessat existere homo actu quo moritur; vel saltem fides quæ remanet, non erit amplius fides vera, nempe divina*. Respondemus neg. *conseq.* et *paritatem*: fides sine caritate dicitur *mortua*, sed non quasi cesset existere, quemadmodum mori dicitur homo; bene vero quia operationem in christiano cessat habere in ordine ad vitam æternam, eo modo quo corpus dicitur *mortuum*, quod existit quidem, sed vita destitutum: hanc comparisonem suppeditat s. Jacobus: *Sicut... corpus sine spiritu mortuum est; ita et fides sine operibus mortua est* (c. ii). Atqui corpus hominis, etiamsi mortuum, quia sine anima, adhuc remanet verum corpus humanum; a pari fides, etiamsi mortua quia sine caritate, adhuc remanet vera fides, nempe divina. In quo enim sita est fidei divinæ natura? profecto in hoc quod faciat nos assentiri rebus a Deo revelatis ob divinam auctoritatem; atqui assensus iste etiam sine caritate haberi potest.

Imo si sermo sit de merito, quod Theologi vocant *de congruo*, ipsa fides mortua meritoria est apud Deum; opera enim meritoria *de congruo* præcedunt justificationem: *Nec ipsa remissio peccatorum*, inquit Augustinus, *sine merito est, si fides hanc impetret* (ep. xvi, c. 5). Si res ita non esset, quis amplius peccatores hortaretur, ut se vehementer commendent Dei misericordiæ et Beatæ Virgini, quæ est *refugium peccatorum*, ut in Christi gratiam reverti possint? Quapropter qui absolute et sine ulla restrictione pronuntiat *fidem sine caritate non esse meritoriam*, nobis videtur cum Quesnello sentire, cujus erat hæc thesis damnata sub n. 56: *Deus non remunerat, nisi caritatem*. V. Dubois, *Pratica del Cristianesimo, ossia necessità di praticare ciò che si crede*; it. *Il santo Prete*, §§ 37 et seqq.

(E) Pag. 614.

905. * Vel ipse Dumas argumentorum evidentia ductus veritatem, excellentiam, divinitatem catholicæ fidei fassus est: « Uno spirito come Mosè (ait) il più grande che il mondo conosca, un'anima come Gesù la più pura che sia raggiata sugli uomini, potrebbero per avventura ingannarmi? e perchè m'ingannerebbero essi? qual pro ne tornerebbe loro? Qual interesse avevano essi da quell'infuori di questa umanità

miserabile, ignorante, sviata, per la quale combatteva il primo, e moriva il secondo? E questi milioni di martiri che spiravano sorridendo e cantando questo Dio novello, in mezzo ai più orribili supplizii, qual interesse avevano essi ad una simile morte, tranne quella di dimostrare questo Dio nuovamente rivelato, il quale soddisfaceva la loro intelligenza, il loro cuore, la loro anima, fin tra le torture a cui ci sottoponevano per lui? Ed io uomo nuovo, che loro mercè non ho più lotte a sostenere, salvochè contro me stesso; io non crederò a un Dio così proclamato? Queste grandi cose si sarebbero compiute inutilmente? tanto genio, tanta purezza, tanta virtù, tanto coraggio, tante affermazioni, tante speranze, tante prove; tutto questo per niente? Mosè sarebbe stato un avventuriero? Gesù un impostore? gli Apostoli alcuni ambiziosi? i martiri alcuni pazzi? Andiamo dunque! Il loro Dio è mio; Egli è colui che io cercava; Egli è colui che io voglio. Voi tutti che avete combattuto, che avete amato, che avete sofferto per me, accoglietemi tra voi; io voglio combattere, io voglio amare, io voglio soffrire alla mia volta per questa verità, che voi avete affermata e procurata. Io veggio, io so, io comprendo. Io ho un Signore che è Dio; ho un dominio che è la terra; ho un mezzo che è il lavoro; ho un fine che è il bene, ho una promessa che è il cielo, ho un fratello che è l'uomo, ho un ajuto che è la donna. Andiamo: ecco il grido dell'uomo divenuto cristiano. » (Dumas Fils, *L'homme-femme*). Civ. Catt. ser. viii, t. 8, pag. 655.*

V. Scaramelli, *Direttorio ascetico*. Liguori: 1) *Verità della fede*; 2) *Evidenza della fede, ossia Verità della fede fatta evidente per i contrasegni della sua credibilità*; 3) *Vittorie dei martiri*. Frayssinous, *Difesa del Cristianesimo*. Balmes, *Lettere ad uno scettico in materia di Religione*. Nardi, *Verità della Religione cristiana cattolica dimostrata sistematicamente*. Roma, 1868. Vitrioli, *Un cartello di logica sfida intimata agli increduli moderni e singolarmente ad Ernesto Renan*. Napoli, 1858. Puy, *L'incredulità convinta colle Profezie*. Muzzarelli, *L'Emilio disingannato*, t. I, dial. 14 et 15; it. *Il buon uso della logica*, opusc. viii et xxii. Lacordaire. Confer. xli: *Della preesistenza di G. C. Houterville*, *La verità della Religione cristiana provata coi fatti*. Jamin, *Pensieri ecc.* Gaume, *Catechismo di perseveranza*, p. 3^a, lez. xx. Il *Cattolico*, vol. xxii: *Testimonianze de' pagani in favore del Cristianesimo*. Ricordi, *La Religione cattolica apostolica dimostrata dalla rivoluzione del 1789*. Lucchesini, *La incredulità convinta dagli stessi suoi seguaci*. Ruinat, *Acta ss. Martyrum*. Torricelli, *Dissertazioni ecc.*, vol. x. Ansaldi, *Multitudo maxima eorum qui prioribus Ecclesiae saeculis christianam Religionem professi sunt*, etc. Moroni, V^o *Persecuzioni*. Gondon, *Conversione di 150 ministri anglicani ed altre persone di riguardo*. Napoli, 1866. Rohrbacher, *Storia universale della Chiesa*, l. xxiv. Segneri, *L'incredulo senza scusa*. Valsecchi, *I fondamenti della religione*. Bullet, *Lo stabilimento del cristianesimo*. Alimonda, *Conferenza: Gesù Cristo e lo stabilimento del suo regno*. *

906. Q. 1. *An assensus fidei sit certior naturali cognitione?*

R. Utique assensus fidei est certior ipsa cognitione naturali; nam fides innititur veritati divinae, cognitio vero naturalis rationi humanae; ergo concludit Angelicus: *Multo magis homo certior est de eo, quod audit a Deo qui falli non potest, quam de eo, quod videt propria ratione quae falli potest* (2, 2, q. 4, a. 8). Unde d. Petrus: *habemus firmiorem propheticum sermonem* (Ep. ii, c. 1). Sed hoc intelligendum de certitudine fidei secundum appretationem, non secundum intensionem. Nam saepe contingit, ut scientia clarius percipiatur ab intellectu, atque ut connexio

scientiæ cum veritate magis appareat, quam connexio fidei cum eadem; cognitiones enim naturales utpote captui nostro accomodate, ex hac parte magis animum quietant ac satiant. « Il Voltaire patriarca dei passati increduli, lo diceva nei buoni ma fuggitivi momenti del filosofare; diceva: *Quando scorgete che la ragione umana fa progressi così maravigliosi illuminata alla benefica luce della predicazione del Vangelo, risguardate la Fede come un'alleata che ha da venire in vostro soccorso; e non come una nemica che si debba assaltare. Imprimetevi nella mente che la Fede è più potente a persuadere, che non la ragione; epperò anzi che temerla, coraggiosamente e teneramente amatela* (Œuvres t. XII). » Alimonda, Conferenza: L'anima umana e la fede.

Q. 2. *An fides in natura sua ac principio formali spectata essentialiter a scientia distinguatur?*

R. Affirmative; differt nempe: — 1) Ex diversitate principii, fides enim gignitur a gratia superveniente naturæ, planeque gratuita; scientia vero a natura intelligente profluit. — 2) Ex diversitate objecti, quod in fide constituitur ex omnibus et solis veritatibus a Deo revelatis supernaturali modo; objectum vere scientiæ constituitur ex veritatibus naturalis ordinis, quas homo vi intelligentiæ suæ per se acquirere potest. — 3) Ex diversitate motivi formalis, quod aliud esse nequit in veritatibus fidei, nisi auctoritas Dei revelantis: veritates porro ordinis naturalis homo admittit vi evidentiae aut demonstrationis. — 4) Ex diversitate finis, siquidem fides una cum virtutibus reliquis quæ eam comitare debent, hominem disponit ac præparat ad ipsam intuitivam Dei visionem ac fruitionem; e contra vero per rationem ac scientiam homo non attingit, nisi cognitionem Dei abstractivam ac amorem naturalem. Ita Perrone, *De Locis Theol.*, p. 3^a, c. II.

Q. 3. *An fides major vel minor esse possit in uno, quam in alio?*

R. Cum Contensonio: non ideo fides potest dici major vel minor, quasi ipsa possit aliquem articulum repudiare; tunc enim fides foret infidelis, quod absurdum est. Neque dicitur major vel minor ex parte objecti formalis, cum hoc sit unum et simplex, nempe prima veritas. Ideo ex parte solius objecti materialis potest dici fides major vel minor, quatenus nempe unus præ alio habere potest majorem vel minorem fidei explicationem et plurium vel paucarum veritatum notitiam. Vel etiam secundum majorem vel minorem subjecti participationem, tum ex parte intellectus ob majorem vel minorem mentis adhæSIONem; tum ex parte voluntatis, propter majorem vel minorem promptitudinem, devotionem et pietatem. Hinc recte usurpatur precatio illa: *Credo, Domine, adjuva incredulitatem meam* (xiv).

907. Q. 4. *An obsequium fidei debitum pugnet cum hominis dignitate, vel libertate?*

R. Minime; si humana fides homines non dedecorat, tanto minus divina: « In verità (scribit Orsini, *I fiori del cielo*, c. IV), noi siamo esseri molto strani ed impazienti. Dio si rivela a noi unicamente per salvarci; Egli ci fa delle promesse talmente gloriose, che sorpassano quanto potremmo meritare coll'accumulare tutte le virtù di migliaia di secoli; e rifiutiamo di fargli credito di alcuni giorni, forse di alcune ore per compierle. Ma che avverrebbe operando noi di questa maniera nelle transazioni usuali della vita? Quando la diffidenza stessa si sarebbe incarnata, forza le sarebbe di fidarsi continuamente quaggiù alla fede altrui. Tutte le grandi istituzioni riposano sopra la Fede: il patto sociale, la giustizia, l'eredità non hanno altra base. Il vostro blasone non è che una celia, nobiltà europea, se non avete fede nella virtù

dei vostri avi. Le vostre costituzioni non sono che menzogne, popolo di Francia, d'Inghilterra, se non avete fede nella testimonianza scritta degli uomini politici che le hanno compilate. Senza la Fede, annientate le scoperte successive della scienza ed i progressi dell'industria, che prendono le mosse dai limiti posti da uomini che non sono più. Senza la Fede riducete ad una pagina bianca la lunga storia delle nazioni; l'esperienza dei saggi di tutti i secoli, come pure i grandi esempi del passato, sono perduti per voi. Voi non possedete, non dominate, non sapete che per mezzo della fede umana; e respingete la fede divina come cosa che ripugna alla vostra natura? Vi fidate giornalmente alla parole dell'uomo che si pasce *del pane della menzogna, che beve l'iniquità come l'acqua*, e vi lagnate di non avere che la parola di Dio, la cui essenza è la verità per garanzia dei beni che vi sono promessi dalla Fede? non è questo il colmo della demenza? »

Audiat etiam auctor Operis, *Quattro anni di esperienza della Religione cattolica*, c. 1: « Io devo pregar qui il lettore protestante di osservare che mentre dico che il Cattolicesimo lascia il giudizio libero in tutte le materie che non sono di fede, io sono lungi, lungi le mille miglia dall'ammettere che sia neppur l'ombra di servitù nelle materie di fede, vale a dire ne' punti finiti e dati come dommi dalla Chiesa medesima. Questa Chiesa mi comanda di credere tutto ciò che essa propone alla mia Fede; il suo comandamento è assoluto, non patisce momento di esitazione, e tuttavia io nego arditamente che ella eserciti sopra di me signoria la meno irrazionale del mondo. I decreti della Chiesa sono quelli di un giudice molto più competente di me, io ne sono convinto, in materia religiosa; di un giudice guidato, ne ho prove certe, da un'influenza divina, dinanzi a cui sono un bel nulla i miei mezzi personali e i miei ragionamenti individuali; ora sottoponendomi ai decreti di questo giudice, io opero con una conformità la più rigorosa alle semplici leggi della ragione.

« Non v'ha servitù a credere la deposizione di un testimonio competente; per lo contrario sarebbe più in là che follia a dubitarne. Non v'ha servitù per un agricoltore, ignorante di matematiche, a credere senza dubitarne che la terra gira intorno al sole: certamente, dietro quello ch'egli vede da sè medesimo, il sole pare a lui girare intorno alla terra; ma egli si affida ai sapienti, i quali gli hanno detto che le apparenze lo ingannavano. Non era servitù agli Ebrei ed a' Gentili, il credere alla parola del nostro divin Salvatore; perocchè vedevano i miracoli ch'Egli operava. E medesimamente io non sono uno schiavo, allora che non dubito punto delle dottrine cattoliche; poichè il più semplice raziocino mi sforza a risguardar la Chiesa cattolica siccome infallibile. Io non posso tenermi dal credere che i tre angoli di un triangolo equivalgono a due angoli retti. Un uomo che è uscito di senno e che non vuole per tale esser tenuto, mi potrà egli dire ch'egli amerebbe di poter credere che due e due non fanno quattro, che la terra è quadrata e non isferica? si troverà egli impacciato studiando le dimostrazioni degli *Elementi* di Euclide, o desidererà egli che gli sia consentito di negare la loro forza? Che direbbe egli, se qualche ignorante gli esprimesse una profonda pietà pel suo stato di servaggio, e se gli domandasse il perchè non inventa, secondo i diritti inalienabili della ragione, una nuova algebra o una nuova astronomia per suo proprio uso e piacer particolare? V. Lacordaire, *Lettere ad un giovane sulla vita cristiana*, Lett. 3.^a Martinet, *Istitutiones Theologicae*, vol. in,

l. 1, art. 2. Ferraris, V^o *Religio naturalis et revelata*. Comba, *La Religione dimostrata all'intelligenza del popolo*. Milano, 1868.

Si tot validis argumentis (dices) innititur nostræ fidei credibilitas, quomodo ipsa potest dici virtus divinitus infusa?

R. Etsi argumentis a ratione petitis ad catholicam Religionem adducamur; tanta tamen est imbecillitas intellectus humani, ut nemo divina fide credere actu valeat, nisi lumine etiam supernaturali ejus mens illustretur. Nam cum credibilitatis motiva extrinseca sint et ab hæreticis impugnata, non penitus tollunt rei credendæ obscuritatem: neque ideo tantum pariunt evidentiam, ut intellectus illico ac necessario rapiatur ad assentiendum. Quare requiritur illustratio intellectus ex motivo voluntatis, et quidem ex gratiæ auxilio juxta illud quod de Lydiæ conversione legitur: *Dominus aperuit cor (Lydiæ) intendere his, quæ dicebantur a Paulo* (Act. xvi).

Divina nempe illustratio mentem roborat ad divinam revelationem attentius considerandam et cognoscendam. Motio autem divina pium excitat in voluntate credulitatis affectum erga revelationem cognitam; quæ adjuta voluntas imperat menti, ut actum fidei eliceat. Sane mens nostra nunquam ad assensum determinatur, nisi vel ab ipsa veritate per suam evidentiam, vel a voluntate per liberam sui motionem. Atqui in rebus fidei non potest mens nostra determinari ad assensum per veritatis evidentiam, cum res fidei non sint apparentes; ergo determinatur per liberam ac piam voluntatis motionem; ideo fides est meritoria apud Deum. Hinc Pius IX in *Syllabo* damnavit hanc n. 9, propositionem: *Omnia indiscriminatim dogmata Religionis christianæ sunt objectum naturalis scientiæ seu philosophiæ; et humana ratio historice tantum excolta potest ex suis naturalibus viribus et principiis ad veram de omnibus etiam reconditoribus dogmatibus scientiam pervenire, modo hæc dogmata ipsi rationi tanquam objectum proposita fuerint*. V. Nicolas, *Arte di credere*, ossia *Preparazione filosofica alle Fede cristiana*. Franzelin, *De divina traditione et Scriptura*.

908. Fidei examen: Duplex fidei examen, aliud *dubitativum*, cum mens dubia et suspensa hæret, an credere vel rejicere debeat aliquem fidei articulum; aliud *confirmativum*, cum articulus pro certo habetur et creditur; sed cum ignorentur peculiariora motiva seu rationes quibus articulus ille innititur, discentiendas quis suscipit has rationes et hæc motiva. Primum examen cum fide consistere non potest; utique secundum. V. *Institutiones theologicæ speculativæ, dogmaticæ, morales*; Vercellis: *Tractatus de baptismo*.

909. Catholicorum numerus: Audiendus cl. Alimonda in *Opere Il dogma dell'Immacolata*, rag. 6°, n. 3: « Bell'opera ha fatto il signor Lauretie, il quale, rispondendo a coloro che con singhiottosi pianti annunziano di continuo alla società il decadimento del Cristianesimo, diede fuori una *Tavola*, approvata da non pochi scrittori fra i protestanti medesimi, per cui è chiarito che il Cristianesimo, dotato di un corso progressivo, conta oggidì seguaci (ciò che mai non fu per avanti 260 milioni. Dai quali se ne toglì 53 appartenenti alle chiese greche, ed un poco più di altrettanto che le chiese protestanti domandano per sè, ti rimane ancora (e sempre con l'autorità de' suoi avversari e de' signori geografi) di cattolici tanto, che alla cifra di 200 milioni non va a ferir troppo lontano.... Io sto qui coll'illustre abbate Martinet (*La Filosofia del catech.*, l. 1, c. 6), a cui pare a ragione che niun meglio del Capo della Chiesa valga a conoscere indigrosso il numero de' cattolici, senza l'ordinamento del quale nessun Vescovo può tôrre il go-

verno delle cristiane plebi, ed al quale ogni Vescovo dee mandare il conto esatto e studiato de' suoi fedeli. Or come i geografi ecclesiastici di Roma battono d'accordo sul numero di 190 in 200 milioni, sembrami giusto che vi tenga ».

TAVOLA DI LAURENTIE:

<i>Secolo</i>	<i>Cristiani</i>	<i>Secolo</i>	<i>Cristiani</i>
I	500,000	XI	70,000,000
II	2,000,000	XII	80,000,000
III	5,000,000	XIII	85,000,000
IV	10,000,000	XIV	90,000,000
V	15,000,000	XV	100,000,000
VI	20,000,000	XVI	125,000,000
VII	25,000,000	XVII	185,000,000
VIII	30,000,000	XVIII	250,000,000
IX	40,000,000	XIX	260,000,000
X	50,000,000		

« In Diario *Civiltà Catt.*, ser. 6^a, t. II, anno 1865: *Notizie statistiche*; accurata investigatione facta, hodie catholicorum numerus sic recensetur:

« Popolazione cattolica in Europa	147,194,000
« " " in Asia ed Oceania	9,666,000
« " " in Africa	4,071,000
« " " in America	46,970,000

« Popolazione cattolica nelle quattro parti del mondo 207,901,000

« Noi siamo giunti a poco meno di dugento e otto milioni di cattolici: e abbiám fiducia che questo numero non sia esagerato. Quand'anche però alcuno non volesse accettare alcune cifre, ei non potrà certamente co' suoi dubbi diminutivi giungere a diffalcare dalla nostra somma totale al di là di otto milioni... Ora indicheremo in una semplice tavola, come si possano dividere gli abitanti della terra secondo le diverse religioni che professano.

« Il Cristianesimo	344,000,000
Chiesa cattolica	208,000,000
Chiese orientali, scismatiche o eretiche	70,000,000
Protestantismo	66,000,000
	344,000,000

« Il Giudaismo	4,000,000
« L' Islamismo	100,000,000
« Il Bramanismo	60,000,000
« Buddismo	180,000,000
« Culto di Confucio, di Sinto, degli Spiriti, ecc.	152,000,005
« Totale degli abitanti della terra	840,000,000

* Et in Diario *Les mondes* legitur anno 1872: « I viventi umani attualmente nel globo sono 1 miliardo e 228 milioni; di questo numero 360 milioni appartengono alla razza caucasica, 555 alla mongolla, 190 alla etiopica, 176 alla malese, uno alla indo-americana. Il numero delle lingue parlate è di tremilaseicentoquarantadue. La mortalità annua 33 milioni, 333 mila e 333, vale a dire, un morto ad ogni battuta di polso;

e di questi, per un quarto del genere umano, prima di compiere i 7 anni, per una metà prima dei 17. Di centomila un solo giunge a compiere il secolo, ai 90 anni l'uno per 500, e di 100 persone una arriva ai 60. Riguardo poi alle condizioni, presi mille settuagenarii, 43 sono sacerdoti, 30 sono agricoltori, 33 artieri, 32 soldati, 29 avvocati e ingegneri, 24 medici. » *

(F) Pag. 619.

910. Fidei simulatio: illicita est. Opponunt tamen: — 1) *Nonne* (iv Reg. x) *laudatur zelus Jehu, qui ut cultores Baal de medio tolleret, simulavit se quoque velle fieri illius cultorem?* — 2) *Ipsi Apostoli judaicos ritus jam abrogatos, simulatione quadam permiserunt neophytis, imo et ipsi observabant, scribente Paulo: et simulationi ejus (Cephæ) consenserunt ceteri judæi, ita ut et Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem* (i, Gal. ii). — 3) *Item s. Julianus martyr simulavit idololatricam ad idola destruenda; et s. Eusebius vercellensis simulavit se arianum fieri velle, ut nomen s. Dionysii episcopi e catalogo arianorum expungeret, etc.*

R. Ad 1: d. Thomas: *Simulationem Jehu non est necesse excusari a peccato vel mendacio, quia malus fuit utpote ab idololatria Hieroboami non recedens; commendatur autem et temporaliter remuneratur a Deo, non pro simulatione, sed pro zelo, quo destruxit cultum Baal* (2, 2, q. 3).

Ad 2: Apostoli mosaicas cæremonias permiserunt neophytis et ipsimet observabant, utpote tunc temporis adhuc licitas et indifferentes, nondum vero mortiferas, ideoque fuit concessio, non simulatio; et factum merito fuit, ut facilius neophyti ex judaismo allicerentur ad fidem. Paulus vero vocat Cephæ agendi rationem simulationem, non eo sensu quod Cephæ ficto animo ita se gesserit, sed quod facto suo tacito timeri posset ex ethnicismo conversi ne crederent, adhuc necessarios illos ritus fuisse, ut patet ex contextu (V. *A-Lapide*).

Ad 3: Aliud est simulatio ad decipiendum composita quæ nunquam licet; aliud talis agendi solertia quæ veritatem quidem contineat, non ita tamen obviam ut minus oculatis pateat; quæ si prudenter adhibeatur est laudabilis. Sic illusorie egit s. Julianus dum se velle sacrificare finxit in eum finem, ut templum et idola destrueret, prout intelligere poterant idololatræ ex loquendi modo, ex præcedenti constantia et miraculorum multitudine.

Ad 4: Quod attinet ad factum s. Eusebii qui mœrens erat de subscriptione s. Dionysii incaute decepti ab arianis, ironice et se subscripturum promisit adversus Athanasium, dummodo nomen Dionysii deleteretur, et ipse primus, patet ante filium, subscriberet: quod cum libenter ariani fecissent, tunc illos increpans et irridens omnimodam subscriptionem negavit. Poterant ex omnibus rerum adjunctis cognoscere Eusebium haud vere simulasse se arianum esse aut fieri velle.

911. Practicæ resolutiones circa fidei professionem.

1) Qui rogatus de fide a privata seu publica auctoritate tacet vel respondet obscure, vel ait se nolle respondere, se jure non rogari, non teneri, non velle aliis dicere quod ipse credat, ac simili modo tergiversatur, non videtur negare fidem, sed nolle prodere. Unde si hoc modo potest a molesta inquisitione liberari, licet, ut habet Coninchius; generatim enim verum non est quod interrogatus ab auctoritate publica teneatur positive fidem profiteri, nisi quando id necessarium est, ne præ-

sentibus videatur fidem negasse. Ceterum si hoc speculative admitti potest, non ita est in praxi; cum vix ac ne vix quidem contingat, ut quando quis a publica auctoritate publice interrogatur de fide, ejus tergiversatio vel taciturnitas non cedat in fidei contemptum et in grave scandalum. Hinc proscripta est sub n. 18 ab Innocentio XI hæc propositio: *Si a potestate publica quis interrogatur, fidem ingenue confiteri ut Deo et fidei gloriosum consulo; tacere ut peccaminosum per se non damno.* Vide Viva in hanc ipsam propositionem.

2) Si princeps generali lege jubeat, ut fideles se prodant, gestato tali signo vel aliter, ad id fideles non tenentur; cum nemo teneatur verum dicere, nisi specialiter rogatus. Excepi nisi tales sint circumstantiæ, ut hoc ipso quod se non prodant, videantur fidem negasse, uti v. g., si quidam antea noti essent, et tunc ex hoc putarentur a fide defecisse. *Sanchez, Becanus, Reginaldus, Billuart, Collet.*

3) Cum non rogaris de fide, non solum licet, sed sæpe melius est ad Dei honorem et utilitatem proximi fidem tegere quam fateri. Uti si latens inter hæreticos plus boni facias, vel si ex confessione plus mali sequeretur, v. g., turbatio, necesse, exacerbatio tyranni, pericula defectio-
nis. *D. Thomas, Sanchez, Layman, etc.*

4) Redimere pecunia, ne de tua fide fiat inquisitio, licet; imo sæpe virtus discretionis est vitam ad Dei gloriam servare fidem tegendo modis licitis. At modus licitus non est uti signis infidelium, si alium usum non haberent quam quod sint signa professiva falsæ religionis, uti essent vestes, quarum usus est tantum pro sacrificiis; incensio thuris aut genuflexio coram idolo ut idolo; sumptio cænæ hæreticæ pure religiosæ. *Sanchez, Filliucius* cum communi.

5) Licitum est (quando subest causa, v. g. ad evitandum grave periculum, ad obtinendam victoriam, ad eludendos hostes) uti vestibus et signis infidelium, quæ aliquem alium usum habent quam profitendæ religionis, quales sunt vestes talis nationis (non religionis), quibus illa natio utitur, quibus adhuc uteretur conversa ad fidem, uti sunt vestes nationis turcicæ. Quod verum est etsi sint vestes ipsorum religiosorum, modo non habeant peculiare signum profitendi erroris, sed sint tantum indicium nitidioris cultus, uti toga Prædicantium in Germania, vel signa eminentioris vitæ inter suos uti togæ bonziorum in Japonia. Idem dic de signis quibus alicubi judæi distinguuntur; quia hæc sunt signa mere politica et distinctiva unius generis hominum ab alio, et non proprie professiva fidei. Ita probabiliter Layman, Becanus et alii contra alios. *V. Benedictus XIV, Constitutionibus, Omnium sollicitudinum, Inter om-nigenas, Provinciale Concilium, etc.*

6) Qui interrogatur, an sit sacerdos, religiosus, episcopus, non tenetur confiteri, uti communiter docent contra Pauwels; quia tales tituli sunt quædam accidentia religionis, ideo illos faciendo non censetur fidem negare. Imo qui negaret, se esse sacerdotem, cum talis sit, nonnisi mendacium officiosum per se committeret. Aliud esset si se Papistam negaret in locis, ubi communi usu per papistam intelligunt catholici. *Dens.*

7) Si princeps mandet omnibus sub pœna conciones hæreticorum audire, non licet obtemperare, uti constat ex Rescripto Pauli V ad Anglos: *Non licet vobis hæc facere sine detrimento divini cultus ac vestræ salutis.* Quod valet, etsi princeps protestetur se hac in re nihil aliud exigere, quam obedientiam civilem; nam hæc de se apta est ad catholicos paullatim pervertendos, atque ad injuriam fidei et auctoritatem hæresi conciliandam.

2) *Quæsitum fuit a summo Pontifice:* « N. exponit quod in civitate M... existat hospitium, ejus ipse rector et cappellanus est, et in quo infirmorum curam gerunt moniales. Cum autem in hoc hospitio subinde recipiantur acatholicæ religionis sectatores, ac iidem ministrum hæreticum a quo religionis auxilia et solatia recipiant, identidem petant: Quæritur utrum præfatis monialibus falsæ religionis ministrum advocare licitum sit? insuper utrum eadem danda sit solutio, ubi hæreticus infirmus in domo privata ejusdam catholici degit; utrum scilicet tunc catholicus ministrum hæreticum advocare licite possit? S. Officii Congregatio die 15 martii anno 1848 respondit: *Non licere; sed passive se habeant.* »

9) Si grave periculum immineret vitæ vel bonorum, licet ad fidem tegendam vesci carnibus diebus prohibitis in hæreticorum locis; quia cum abstinencia a carnibus non sit instituta ad professionem Religionis, iisdem vesci die prohibito non est fidem negare. Nonne id faciunt etiam catholici mali et helluones? nec tamen dixeris, eos sic fidem negare. Nec obstaret, si cibi essent idolo consecrati; ea enim consecratio illos non facit immundos. Hinc Apostolus eos comedere non prohibet, nisi in casu scandali aliorum, vel erroneitatis propriæ conscientiæ (1. Cor. vii et x). Diximus: *si grave periculum immineret vitæ vel bonorum*; agitur enim de re per se gravi: ideo non est attendenda simplex derisio vel levis vexatio. Attamen si per accidens esus evaderet signum professivum fidei, uti si in odium Ecclesiæ catholicæ inter convivias statuere-tur, ut qui hostis est Romanæ Sedis comedat carnes tali die, peccaret utique contra fidem qui eas comederet sine contraria protestatione; nam esset fidem facto negare. Liguori, *Opus Mor.*, l. ii, n. 12.

10) Licet catholico matrimonio contrahere coram magistratu civili, modo ante vel post contrahat ritu catholico; nam talis actio est instituta ad finem mere politicum, ut nempe coram lege civili tam conjuges quam eorum filii censeantur legitimi. At non licet contrahere coram ministro hæretico, qui assistat ut *minister Religionis*, etsi ante vel post contrahatur ritu catholico; contrahentes enim testarentur, tali cærimonia, se cognoscere hæreticum ut veræ fidei ministrum, quod est intrinsece malum et hæresim sapiens. Dictum est ut *minister Religionis*; nam si ille assisteret ut minister politicus (prout in Anglia usque ad annum 1837 observatum est), qui coram politico regimine testimonium faciat de contractu matrimonio, nihil refert, si etiam coram ipso catholici conjuges exhibeant consensum. Nec obstat, ait Perrone, ab hujusmodi ministro interdum adhortationes fieri ad conjuges etiam catholicos, ut servant conjugalem fidem, prolem bene instituunt, etc.; hæc ad religionem sectæ non pertinent. V. Benedictus XIV, *De Syn.*, l. vi, c. 7; et Literæ Apost. ejusdem *Redditæ nobis* 17 sept 1746. Liguori, *Opus Mor.*, l. ii, n. 16. Perrone, *De Matrimonio christiano*, l. ii, sec. 1^a, c. 6, a. 5. Et dicenda infra sub finem.

11) Communicatio cum schismaticis in Divinis vetatur ac communicatio cum hæreticis: vid. Benedictus XIV Const. *Eo quam vis*. Hinc Pius VI, postquam Brevi *Caritas* 3 apr. 1791, condemnasset schismaticam *Constitutionem civilem cleri gallicani* et qui ei adhærebant, præscriptum civicum juramentum ideo emittendo (ex ea nimirum Constitutione politicus hominum cætus proprio jure sumpserat immutare universalem Ecclesiæ disciplinam, et ordinem hierarchicum evertere nova ratione inducta pro electione et institutione Ecclesiæ ministrorum): Instructione data 28 maj 1793 pro recto fidelium regimine hæc statuit: 1) Licitum non esse adire presbyterum juratum pro sacramento Bapti-

smatis, nisi in casu extremæ necessitatis, in quo non sit alius valens baptizare. — 2) Non posse fideles adire Parochum intrusum pro contrahendo matrimonio: unde si non suppetat medium habendi presbyterum catholicum facultatibus opportunis ad hoc instructum, fideles debent contrahere sine præsentia proprii Pastoris. — 3) Fideles posse in articulo vel periculo mortis, Sacramentum Pœnitentiæ recipere a sacerdotibus juratis et etiam a Parochis intrusis, deficiente quovis alio sacerdote catholico. — 4) Fidelibus vetitum esse assistere, diebus etiam dominicis et festivis, sacrificio Missæ aliisque officiis celebratis a Præsbytero seu Parocho jurato; neque aliis ejus functionibus interesse vel ab eo officia ministerii petere, neque officio patrini fungi, si casu intrusus Baptismum ministret. — 5) Licet sacerdoti catholico non jejuno Hostias consecratas a sacerdotibus catholicis consummare, ne scilicet in manus veniant intrusi, si aliter reverenter conservari nequeat. Plura alia hac de re Lib. iv *Append.*

12) Quæstio proposita fuit: num liceret fidelibus genua flectere coram Hostiis consecratis ab intrusis? Responsum fuit affirmative, his vero additis: *Ne hujusmodi cultu præstando immiscere se videantur catholici cum schismaticis, curabunt iidem catholici occasiones declinare occurus schismaticorum, cum Sacramentum deferunt.*

13) *Quid si in decessu alicujus acatholici, publicum funus petatur pro tota familia catholica?* In opere *Analecta Juris pontificii* anno 1860, pag. 2390 legitur: « Ayant été consultée pour savoir s'il serait permis, le jour anniversaire de la mort d'une princesse protestante, de célébrer un service funèbre avec la Messe pour le repos des âmes de défunts de la famille royale, la S. C. a répondu le 23 mars 1859: non licere, et detur exemplum epistolæ in forma Brevis Gregorii XVI 9 julii 1842 ad Rupert. Feiss præsidem monachorum de Scheyern. »

En Breve... *Literas accepimus, quibus... significas, carissimum in Christo filium-nostrum Bavarie regem in restituendo vobis cœnobio eam apposuisse conditionem, ut monachi in sua Ecclesia funus celebrare tenerentur pro rege ipso cum morietur, et in anniversariis porro diebus in perpetuum; itemque pro regina conjuge ac pro futuris deinde seu regibus seu reginis tum in cujuscunque obitu, tum in diebus anniversariis qui usque ad subsequentis mortem intercedent. Addis autem, te quidem, dilecte fili, jam tum præsensisse difficultatem ex eo facile obventuram quod serenissima regis uxor a catholicis sacris aliena est; sed nihilominus excujusdam prudentis, ut putabas, viri consilio induxisse animum, ut conditionem illam acciperis ea mente, ut si deinceps eadem regina extra communionem catholicam moriatur, sacrificium Missæ in ipsius funere et anniversariis diebus offeratur pro regia catholica familia universim. Verum cum nuper in morte acatholicæ item mulieris serenissimæ reginæ viduæ non leves circa ejus funus toto regno dissensiones extiterint, tuum esse duxisti referre ad nos de conditione illa ac de ratione a te monachisque tuis eo in casu tenenda, sententiam nostram exposcere. Nos igitur sanctissimæ insistentes Ecclesiæ regulis respondemus, intentionem illam offerendi divinum Sacrificium seu alias preces pro defunctis e catholica regia familia universis, haudquaquam satis esse ad cohonestandum, publici funeris causa, quod pro acatholica persona nominatim postulatum est, et in ejus obitu aut annua die celebratur. Atque hinc nos ipsi etsi te, dilecte fili, tuosque monachos paterna caritate, prosequamur, ea tamen quæ ad cœnobium istud ejusque res pertinent, non antea probaturi et confirmaturi erimus, quam conditio illa incaute a vobis suscepta, ad sola catholicorum principum funera restringatur. Nec enim permittere possumus, ut ullo modo fraus fiat prohibitioni illi quæ in ca-*

tholica ipsa doctrina innititur, de sacro funere pro defunctis acatholicis non celebrando. Age itaque, dilecte fili, impende tuam omnem industriam atque operam quo serenissimus rex pro pietate sua id omnino annuat... Interea si ante quam rem cum sua majestate compositam contingat, quod Deus avertat, reginam serenissimam extra veram catholicam fidem supremum diem obire; multa tibi monachisque tuis firmitate animi prudentiaque opus est, ut vos quidem gravissimum illud Ecclesiae sanctae interdictum minime violetis, et pius rex intelligat haudquaquam fieri posse, salvis religionis officiis, ut eidem ea in re morem geratis....

14) *An catholici Missionarii ac presbyteri a schismaticis rogati in horum Ecclesiis praedicare possint?* S. Congregatio de Propaganda fide anno 1674 ad Aegypti Missionarios respondit: "Vel invitantur ad effectum ut ibi praedicetur veritas catholica indefinite et etiam contra errores eorundem schismaticorum, et tunc affirmative. Vel tantum ut sermo fiat de virtutibus et vitiis, quae communiter tam a catholicis quam a schismaticis amplecti ac vitari debent, et negative."

15) *An catholicis liceat pecuniam pro aedificando templo haeretico contribuere?* Sacra Pœnitentiaria anno 1822 respondit: "Affirmative, sed tantum ad se suaeque templa ab incommoda illa ac scandalosa cum protestantibus simultaneitate liberando."

16) *An Parochus haereticum, schismaticum ac excommunicatum esse fidei sponsorem sinere aliquando queat?* Certum est prohiberi Parocho a sacris canonibus, ut haeretici et etiam de haeresi suspecti tanquam fidei sponsores adsciscantur. Verum, urgente necessitate, praesertim ubi ex Parochi oppositione, scandala et alia mala praevideantur, id licitum esse plures arbitrantur. V. Layman. *Op Mor.*, l. v, tr. 2, c. 9; et Barbosa, *De officio et potestate Episcopi*. Sed vid. de baptismo.

17) *An in regionibus ubi haereticis jus politicum, cultusque libertas conceditur, catholici qui ex officio templis extruendis solvendisque denariis pro cultus exercitio ac ministrorum sustentatione addicti sunt, aerarii publici pecuniam dare licite possint, ut templa protestantium aedificentur ac conserventur, eorumque ministri alantur ac sustententur?* Auctor operis, *Prelectiones Juris can. habitae in Seminario S. Sulpitii*, affirmat, tum quia ii, qui ex officio concurrunt ad templorum aedificationem et ad partitionem denariorum publicorum quae attribuuntur pseudoministris, non habentur uti complices haeresis; tum quia ii qui remote tantum et mediate ad actum cultus haeretici concurrunt, necessitatis causa, illum eo ipso approbare non censentur; sed semper et in omni casu scandalum amovendum est. V. Vecchiotti, *Instit. canonicae*, iv, c. 2, § 12. Aichner, *Compendium Juris cannon.*, § 47. Perrone, *De Virtute Religiosis*; item *De fide*.

912. Fuga in persecutione: Fuga aliquando est praecipita, aliquando prohibita, aliquando libera: — 1) Est praecipita, quando quis, conscius suae imbecillitatis, timet ne propter tormenta in confessione fidei deficiat; item cum persona necessaria est vel summopere utilis bono communi, aut si praevideatur tyrannum magis in Ecclesiam incitandum. — 2) Est prohibita, quando per fugam subtraheretur honor Deo debitus aut proximo utilitas impendenda: quod maxime currit de Pastoribus. — 3) Extra dictos casus fuga erit tantum consilii; ut si quis in Domino confidit se posse fidei confessionem sustinere, et tamen etiam absque scandalo potest se subducere, et quin Dei honor vel proximo utilitas pessumdetur. Hoc porro prudentis est judicare et coram Domina.

Dices: *Apostoli nonne culpantur, quia relicto Christo, omnes fugerunt?*

Sed respondemus, quod Apostoli non peccarunt præcise fugiendo ferociam judæorum; sed quia magistrum suum videbantur deserere cum quadam ignominia et diffidentia, quasi jam actum esset de iis, quæ Christus illis promiserat. *Dens.*

Quæres: *An liceat Pontifici Maximo tempore persecutionis fugam arripere, etiam relicta Roma?* Quod neque majoribus nostris, neque clarioribus nostrorum temporum Theologis et Canonistis hactenus in mentem venit, neotericus quidam italus presbyter (in Lib. Ernesto Filalete, *Sull'obbligo del Vescovo romano e Pontefice massimo di risiedere in Roma*; Firenze 1861), impudentissime ausus est negare, Romano Pontifici tempore persecutionis (etiam Roma ipsa sive nondum sive jam capta ab inimicis) fugam arripere et alio se transferre fas esse. Quid consilii secum animo gereret auctor cum in tantam devenit absurditatem, num ut Pontificem sic traderet inimicis, ipse viderit. Quatuor nos tutissime propugnamus: — 1) Christum Dominum non excepisse suum in terris Vicarium, quando dixit Apostolis: *cum persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam.* — 2) Neminem sanæ mentis negare posse romano Pontifici jus illud, quo ob Ecclesiæ bonum usus est apostolus Paulus, cum *se fuga eripuit a Præposito Damasci.* — 3) Sæviente in Sedem Apostolicam impiorum persecutione, ad ipsum Pontificem, non ad Ernestum Filaletem neque ad inconsultos ejusdem assecclas spectare judicium circa id, quod Ecclesiæ universalis regimen et utilitas a suo Capite exigit, moram an potius fugam. — 4) Plenam esse exemplorum historiam Pontificum qui tempore persecutionis e manibus inimicorum evaserunt, Roma ipsa relicta; et illorum complures inter Sanctos totus veneratur Orbis.

Quis porro erit Filaletes in mundo, qui eo audaciæ venit ut ipsos accuset quasi officio suo defuerint? Sapete voi (sic Filaletem aggreditur doctissimus Nardi), sapete voi quanti Papi in otto secoli, dal IV al XII, da s. Innocenzo I a Clemente III lasciarono volontariamente Roma per esercitare altrove più liberamente il Pontificato? Nientemeno di 23; de' quali sei Santi: uno è quel s. Leone IX che lottò così fortemente contro la tirannia imperiale su' Papi; altro è il sommo Gregorio VII che la distrusse; altro quell'Alessandro III nel cui nome gli Italiani vinsero a Legnano, fondando le prime libertà civili al di qua delle Alpi: s. Leone e Alessandro vissero fuori di Roma quasi tutto il loro Pontificato. » Addit non vetus exemplum Pii Pp. VII, sic inquit: Guardate lo stesso Pio VII nel 1815 quando Murat tentò l'impresa (occupandi Romam); appena il primo soldato Napoletano passò la frontiera, Pio VII, benchè reduce appena da un lungo esilio, co'suoi gloriosi compagni di sventura, i Cardinali, lasciò Roma e lo Stato, rifugiandosi nella fedele Liguria. » V. Opusc. *Ad Ernesto Filalete sull'obbligo ecc. Risposta* di monsignor Francesco Nardi, prelato domestico di Sua Santità, uditore di S. Rota; Roma. Item *Civ. Catt.*, ser 4^a, t. xli, p. 340).

(G) Pag. 624.

913. Fides in Deum: Diximus necessario esse credendum *actu explicito et supernaturali* Deum existere, et in vita futura esse remuneratum opera hominum; nam de existentia Dei ut auctoris naturæ, plures nequeunt habere fidem; cum ratio naturalis evidenter eam jam demonstret. Hinc Deum esse, non dicitur articulus fidei; sed præsupponitur ad articulos; seu est fidei præambulum, ut ait Angelicus (1 p. q. 11, a. 2), sive conditio, sine qua fides non existeret. Vel rectius,

fundamentum est totius Religionis revelatæ, et supponitur in omnibus fidei professionibus; nam prius credimus Deum existere, quam revelasse. *Thomiste*. Quamquam nihil obstat, quominus circa idem objectum scientia et fides existant, nempe fides rationi accedat, ut naturæ gratia. Sane quidquid est in Libris canonicis ab auctoribus inspiratis narratum ad fidei objectum pertinet; et tamen in iis plura narrantur, quæ ad scientiam spectant, et viis naturalibus cognosci possunt: v. g., miracula Moysis, Christi, Apostolorum a testibus oculatis evidentiâ sensuum cognoscebantur. Adde: dicere unusquisque tenetur: *Credo in Deum... omnipotentem, creatorem cæli et terræ*, quæ tamen per vias naturales optime cognoscuntur. Adde: non repugnat, quod firmus præbeatur assensus Deo revelanti sive objectum sit clarum, sive obscurum. Et tunc duplex distingui potest actus adhæisionis, unus evidentiâ innixus, et pertinet ad scientiam naturalem; alter in revelatione fundatus qui ideo est actus fidei. V. Bouvier, *De Fide*. Benedictus XIV, *De Ss Canonizatione*, l. III, c. 19, n. 10. Perrone, *De locis Theol.*, part. 3^a.

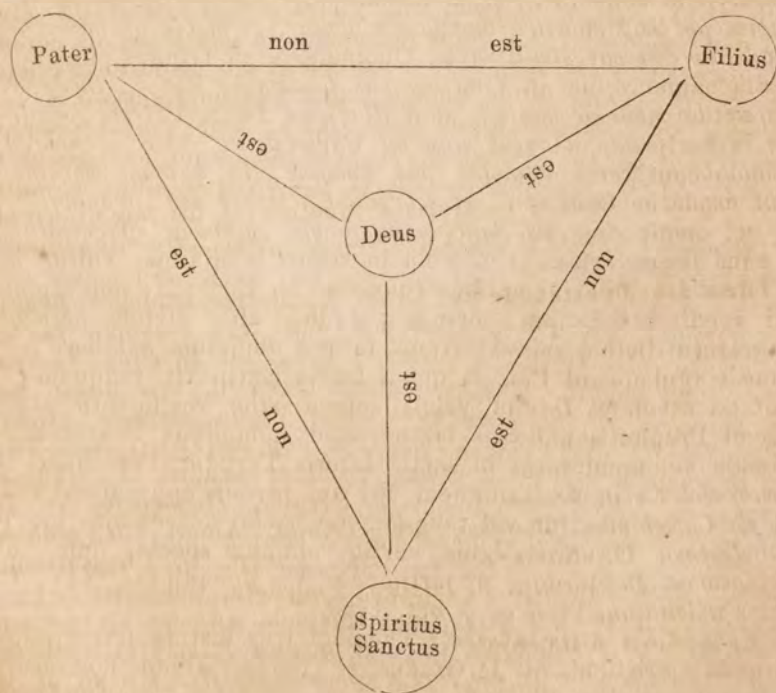
Ad rem cel. Pianciani in eruditissimo Opere, *Cosmogonia naturale comparata col Genesi*, p. 2^a, § 1: « La conclusione precipua che si trae dalle prime parole del sacro Testo, cioè il mondo essere stato creato dal nulla e non essere eterno, da tutti i cattolici si ammette. Tutti ammetteranno ancora che sia questo un *articolo di fede*; ma se con tal frase si vuole intendere che tal verità noi teniamo soltanto per fede che non può dimostrativamente provarsi, ci siamo fatto lecito diversamente opinare. Non troviamo ripugnante che un articolo di fede possa dimostrativamente provarsi. Benchè la fede sia *sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium*; tuttavia Iddio può rivelare all'uomo qualche verità dimostrabile con filosofici argomenti, la quale tosto ch'è rivelata diviene articolo di fede. Chi ignora o non intende la dimostrazione, ha per sufficiente e saldo argomento la sola fede; chi conosce e comprende la dimostrazione, dev'essere coll'animo disposto a credere quella verità eziandio, se niuna umana ragione la confermasse. »

Crederè autem necesse est unum esse Deum; hæc unitas præcipue inculcatur in Scripturis, et tantopere, ut fides judæorum illam pro primo veluti articulo contineret. Oportet item ut vox *Deus* intelligatur saltem eatenus, ut credatur Deus a creaturis distinctus vel uti mundi creator et rector, vel omnipotens, summum bonum, etc.; etsi forte circa ejusdem attributa cum aliquo errore

914. Fides in Trinitatem: Circa Trinitatem explicite necessitate medii credi debet, quod in divinis sint tres personæ in una eademque natura divina, scilicet Pater, et Filius et Spiritus Sanctus: quæ quidem singulæ sunt Deus, non tamen tres Dii, sed unus Deus. Quæ Trinitatis revelatio fuit judæorum vulgo utique denegata; attamen Patriarchis et Prophetis notificata fuit, licet non ita clare: imo Trinitatis vestigium vel apud ipsos gentiles inveniunt eruditi. V. Châteaubriand, *Genio del Cristianesimo*, l. 1, c. 3. Bergier, *Dizionario*, Vo *Trinità*. Feller, *Catechismo filosofico*, art. *Trinità*. Alberi, *Il problema dell'umano destino*. D. Nazianzenus, Orat. xxxvii. D. Chrysostomus, Homil. *De incomp. Dei natura*. S. Isidorus Pelusiota, Epist. II.

* Præstata udire quoad hoc mysterium Alimonda: « Insipidi li troviamo, i razionalisti, laddove sostengono, che col mistero della Trinità tiriamo l'uomo ad ammettere, che *tre sia uno e che uno sia tre*. Un po' di lettura menata sul catechismo cristiano gli avrebbe tenuti dall'incaricarsi dalla mala contraddizione. Non è vero, signori? Egli non v'è contraddizione se non colà dove cade il sì e il no, l'affermazione e la nega-

zione di una stessa idea in uno stesso soggetto, e sotto la medesima relazione; ma le diversità delle relazioni, come la differenza dei soggetti e delle idee, ad ogni contraddizione chiude la via. Ora il mistero della Trinità qual viene creduto da noi, non comprende il sì e il no, l'affermazione e la negazione di una stessa idea in uno stesso soggetto, e sotto la medesima relazione; essendochè non diciamo già: *Tre Dei sono un Dio solo; in Dio vi ha una sola e tre sostanze*. Ma diciamo, il che è ben diverso: *Vi ha tre persone ed una sola essenza, sostanza o natura di Dio*; diciamo: *Le tre persone non hanno altro che una sola e stessa natura*; in che l'unità, come si vede, non cade altrove che su la natura divina; e la Trinità altrove non cade che su le persone. Epperò ogni contraddizione possibile è messa fuori; *diversitas respectum tollit contradictionem*. A questo mirava nelle sue meditazioni quella lucida e profonda testa che fu Guglielmo Leibnitz; e dettava parole semplicissime come i veri sapienti sogliono: *Quando uno dice che il Padre è Dio, che il Figliuolo è Dio, che lo Spirito Santo è Dio, e che tuttavia altro non vi ha che un Dio solo; egli è d'uopo pensare che la parola Dio non tiene lo stesso significato nel principio, come al fine di cosiffatta espressione. Per certo, ora significa la sostanza divina, ora una persona della Trinità* (Leibnitz, *Teodicea*; discorso su la concordanza della fede colla ragione).... » Post pauca hunc typum describit: « Il rilievo è posto a dare una sposizione figurativa del dogma della Trinità, nel quale si trova riprodotta recisamente la capital distinzione, che è fra l'essenza e le tre persone: il che respinge dal mistero il viluppo che gli spiriti leggeri si compiacciono di scoprirvi. Questo è un triangolo capovolto, il quale in ciascuno de' tre angoli tiene un globo, e su ciascuno dei globi porta una scritta:

« Badate in prima ai due globi dell'alto; vedete che su l'uno sta scritto *Pater* e su l'altro *Filius*; venite poi a quel di sotto, e leggetevi *Spiritus Sanctus*. Capite? egli è messo qui, atteso che dai due primi procede per simil modo. — Ma guardate nel centro del triangolo! e' vi ha pure un globo nel quale scorgete scritto *Deus*, e corrisponde ai tre altri globi coi tre suoi raggi. Rilevatelo: in tal guisa abbiamo le persone alle tre estremità; in una cotale disposizione, che indica la processione loro peculiare; e l'essenza divina, che giustamente accampa nel cuor del triangolo: dunque eccovi *divinità una e trina personalità*. Se non che badate ancor più avanti: su ciascun lato del triangolo vedete scritte le parole *non est*, le quali distinguono le persone fra loro; e su ciascun raggio leggete l'altra parola *est*, che le riunisce nell'essenza divina. Ora annodate l'una cosa coll'altra, e mirate che ve ne viene. Da una parte seguendo il perimetro del triangolo voi ne avete *Pater non est Filius; Filius non est Spiritus Sanctus; Spiritus Sanctus non est Pater*; e dall'altra parte correndo dalle tre estremità al centro, su i raggi ne avete: *Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus Sanctus est Deus*. Vale a dire voi avete la Trinità ed Unità ad una volta (*Conferenza: Il mistero della Trinità*).

Hic obiter notandum ducimus, ss. Trinitatem nonnisi probato ab Ecclesia usu pingendam esse; quod si aliter, illud erit Episcoporum et Parochorum cura prudenter de medio tollere. Imagines enim (dicente Tridentino, *De invocatione, veneratione et reliquiis Sanctorum et sacris imaginibus*, sess. xxv) facillime possunt falsi dogmatis aut rudibus periculosi erroris occasionem præbere. Ita prohibitum omnino, ad Trinitatem indicandam, pingere unum hominem cum tribus faciebus vel tribus capitibus, aut unum hominem cum duobus capitibus et in medio eorum columbam; ista enim (ad rem Bellarminus, *Controversiarum*, t. II, c. 8: *De imaginibus Ss.*) monstra quædam videntur, et magis offendunt deformitate sua, quam juvent similitudine. Quomodo ergo Trinitas pingenda? Ad rem card. Capisuechius in *Controversiis theologicis* habet: *Imagines Trinitatis quæ Ecclesia probantur, sunt illæ quæ Deum Patrem continent in forma hominis senis, in cujus sinu sit Christus, et inter utrumque Spiritus Sanctus in forma columbæ; vel imagine, in quibus seorsim Deus Pater in forma hominis senis, et seorsim Christus, sed propinqui ambo, et inter utrumque Spiritus Sanctus in forma columbæ efformentur*. Etsi autem usus pingendi ss. Trinitatem in tribus hominibus vultu, statura et lineamentis omnino æqualibus toleretur ab Ecclesia; non tamen permittitur Spiritum Sanctum seorsum a duobus aliis divinis personis humana facie (uti sub speciosi juvenis forma) depictum exhibere; etsi id permittatur tum quoad Patrem quem Isaias conspexit tanquam regem in solio sedentem, et Daniel veluti senem albo vestimento amictum; tum quoad Filium, qui homo factus cum hominibus conversatus est. Sane nusquam invenire est in sacris Literis Tertiam Personam absque aliorum consortio in similitudinem viri aut juvenis apparuisse; sed seorsim ab aliis ipse pingitur vel tanquam de cælo descendens die Pentecostes in figura linguarum ignis, vel in columbæ specie, quia sub his figuris factæ sunt ejusdem apparitiones. V. Benedictus XIV, Constitutione, *Sollicitudini Nostræ*, 1 oct. 1743. *

915. Fides in Christum: Theologi tres distinguunt gradus fidei implicitæ in Christum: — 1) Gradus, si credatur Deum homines salvaturum esse per media sibi nota. — 2) Si credatur futurum esse Redemptorem seu Mediatorem inter Deum et homines. — 3) Si credatur hunc Mediatorem futurum esse Deum, licet ignorentur media, quibus

operanda sit Redemptio. Fatentur tertium gradum necessarium non esse; quidam volunt secundum gradum requiri. Sed communius dicunt primum gradum sufficere; tum quia hic gradus videtur proportionatus imbecillitati hominum lumine Revelationis positivæ destitutorum; tum quia durius esset dicere homines Judæos Messiam temporalem tantum expectantes et aliunde recte viventes vel ad Deum sincere redeuntes salutem æternam consequi non potuisse.

Fides (dices) *necessaria ad justificationem, non est firmus assensus ad omnia revelata a Deo; sed tantum fiducia in divinis promissis, qua quis sperat obtinere a Deo, qui illam dare promisit, suam gratiam. Hinc Christus ad paralyticum: confide, fili, remittuntur tibi peccata tua. Ad hemorrohoissam: confide, filia, fides tua te salvam fecit* (Matth. ix).

R. negando; fides enim, quam Christus ad remissionem peccatorum postulat, illa est quæ profluit ex firmo assensu iis omnibus quæ Deus revelavit. Patet ex scopo quem ipse habuit divinam suam comprobandi missionem; ad hunc enim finem sua ordinavit miracula, ut nempe crederetur Filius Dei. Unde ab omnibus qui suam implorabant opem, fidem, imo et fiduciam in ipsis exigebat, ut patet ex objectis locis et aliis pluribus. Hinc apud Marcum: *Prædicate Evangelium omni creaturæ; qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit. Apud Joannem: Hæc scripta sunt ut credatis, quia Jesus est Christus Filius Dei, et ut credentes vitam habeatis in Nomine ejus* (Mar. xv et Joan. xx). Merito ergo Tridentinum contra novatores: *Si quis dixerit fidem justificantem nihil aliud esse, quam fiduciam divine misericordie peccata remittentis propter Christum; vel eam fiduciam solam esse, qua justificamur, anathema sit* (Sess. vi Can. 12) V. Bellarminus De Justificatione, lib. 1, c. 9.

916. Doctrina fidei tradenda: Ex Benedicto XIV, *Notificatione* LXXII, sub gravi tenentur Parochi, confessarii, parentes sibi subiectos actus fidei sicuti et spei ac caritatis edocere. Idem Pontifex hac de re iterum atque iterum urget Episcopos *Encyclica Cum Religiosi* 26 junii 1754; et Rescripto 11 dec. 1754, illos actus recitantibus Indulgentias uberrimas concedit. Ubi notamus ex Decreto S. Congregationis Indulgent. 28 jan. 1756, ad lucrandas Indulgentias actus prædictarum virtutum vocibus exprimendos esse; ad satisfaciendum vero divino præcepto actus internos, positivos et sinceros sufficere. V. Lib. I de obligat. Parochorum; et Lib. IV, Append. 1^a: *Catechisti*.

Valde autem utile est, ut certis verborum formulis illi actus jugiter fiant: « Quem enim latet (ait *Stapp*, § 155) hoc modo exercitium virtutum Theologicarum plurimum promoveri ac facilius reddi, præsertim quoad eos, qui vel generatim, vel saltem in doctrina Religionis minus perspicaces sunt? ne tamen usus talium formularum in merum mechanismum degeneret, ad officia Pastoris spectat, ut populum circa has nobilissimas virtutes sedulo instruat, et ipsas quoque formulas, quæ publice recitari solent, iterato explanare conetur. Insuper plurimum interest, qua ratione ejusmodi formulæ publice recitentur. Si sacerdos ipse hujus generis preces absque omni sensu pietatis, imo frigide et quasi tumultuarie deblateret, quid mirum, si etiam communiter Deum nonnisi labiis verneretur? Absit quidem in præeundis publicis precibus omnis affectatio, et quidquid declamatorium videtur; attamen distincte semper, et ita recitari debent, ut sacerdos sinceram pietatem spiret. Hoc modo tales formulæ fient juxta quod Ecclesia intendit, nempe vasa ad conservandum Religionis spiritum adaptata, et idonea vehicula, quibus corda hominum sursum eleventur, etc. »

Ceterum pro praxi quoad virtutes theologales recte iterum Gousset : « Per prevenire le inquietudini delle anime timorate, relativamente all'obbligo di fare atti di fede e delle altre virtù teologali, è bene l'avvertire che non è necessario recitare le formole che contengono atti di fede, di speranza e di carità. Chi fa il segno della croce, chi ascolta la santa Messa, chi adora Gesù Cristo nell'Eucaristia, fa con essi atti di fede. La recita del *Credo* in ispecial modo è certamente un atto, una professione di fede più o meno esplicita di tutte le verità della Religione che più particolarmente si è obbligato di credere di necessità di mezzo, o di necessità di precetto. Chi ricorre a Dio, sia mediante la preghiera, sia mediante i Sacramenti, fa un atto di speranza : esso non invoca il Signore se non perchè spera in Lui ; se non isperasse, non pregherebbe. Similmente, recitare nell'Orazione Domenicale : *Sia santificato il vostro nome ; sia fatta la vostra volontà così in cielo come in terra*, è fare un atto di amor di Dio. Per fare un atto di fede, di speranza e di carità, non è necessario d'enunciarne il motivo. » Hæc de re plura docet Synodus Novariensis, pag. 54.

917. **Justus ex fide vivit**: Hæc de re iterum piissimus Stapf, § 644 : « *Nostram fidem non verbis tantum, sed vel maxime actibus et operibus exerceamus* : justus autem meus ex fide vivit (*Hebr. x*). Prout ergo pisces in aquis, volucres in aere, ita et nos semper in elemento fidei versari oportet. Quare dum oras, oculo fidei Deum tibi præsentem intueri ; dum confiteris, in sacerdote non hominem sed ipsum Christum cogita ; dum tentationes pulsant, denuo oculos ad divinum tuum regem et ducem sublevari ; dum quæ tui muneris sunt, exequeris, sicut oculi servorum in manibus dominorum suorum, ita oculi tui sint ad Dominum Deum tuum : dum egenti subvenis, reminiscere : quod uni ex meis minimis fecistis, mihi fecistis, etc. Presertim instandum est ut animæ picæ tempore magnæ ariditatis anchoram fidei firmiter constrictam teneant : etiamsi omni superno solatio destitute et atris tenebris obvolute sint, per nudam tamen et siccam fidem iter suum prosequantur, habentes firmiorem propheticum sermonem, cui attendamus quasi lucernæ lucenti in loco caliginoso, donec dies elucescat et lucifer oriatur in cordibus nostris (1, Petri 1). »

(H) Pag. 625.

918. **Symbola Fidei**: Illustriora sunt : Apostolicum, Nicænum, Costantinopolitanum, Athanasianum : quæ, ait Angelicus, in nullo alio differunt, nisi quod in uno plenius explicantur quæ in alio continentur implicite, secundum quod exigebat hæreticorum instantia (2, 2, q. 1, a. 1).

a) *Symbolum Apostolicum* recitatur a fidelibus in precibus quotidianis et in Officio divino : in duodecim veluti capita dividitur, quæ dicuntur articuli. Patentur ipsi hæretici jure dici *Apostolicum*, quia continet doctrinam traditam ab Apostolis ; negant tamen multi ex protestantibus (imo quidam ex ipsis catholicis) illud esse genuinum Apostolorum opus. Sed falso ; ejus enim auctores fuisse Apostolos, nonnullis articulis exceptis, probat : — 1) Usus ejusdem in Ecclesia vetustissimus, quem nullus ante Erasmus et Calvinum negavit. — 2) Id docuerunt expresse traditionis ecclesiasticæ testes locupletissimi, Ruffinus, s. Ambrosius, s. Hieronymus, Leo Magnus, Cassianus, et alii innumeri : imo s. Leo alique censent, singulos Apostolos articulum edidisse suum ; cujus traditionis adhuc vigentis meminit A. Martorelli, in Op. *Il fedele in terra santa*. Diximus : nonnullis articulis exceptis ; quia non est negandum Symbolo additas fuisse aliquas voces ad exortas hæreses melius profligandas :

ut creatorem cæli et terræ: passus, mortuus, descendit ad inferos: omnipotentem: catholicam: Sanctorum communionem: vitam æternam (V. Usserius, *In diatriba de R. Ecclesiæ symbolo apostolico vetere*. Natalis Alexander, *De Symbolis fidei*. P. Lazerus, *Exercitatio de antiquis formulis fidei*).

b) *Symbolum Nicænum* conditum est in primo generali Concilio Nicææ in Bytiniâ (circa annum 325) celebrato contra perfidum hæresiarcham Arium, qui blasphemabat Dei Verbum non esse Deum, sed meram creaturam ex nihilo, licet ante ceteras creatam. Unde declaratum fuit, Christum esse Patri consubstantialem (V. Christ. Lupus *In Synodo Nicæna*. Knoll, *Instit. Theol.* Introductio)

c) *Constantinopolitanum* conditum est in Concilio Constantinopolitano I, quod est generale II celebratum (anno 381) tum contra hæreticos Eunomianos contententes Spiritum Sanctum non procedere a Patre, contra quos definita est processio Spiritus Sancti a Patre; tum contra Macedonianos negantes Spiritus ejusdem divinitatem, contra quos posita sunt hæc alia vocabula: *qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, qui locutus est per Prophetas*. Non differt a Nicæno, nisi a distinctiori aliquot articulorum explicatione. Huic autem Symbolo nonnulla addidit explicando Concilium Chalcedonense generale IV anno 451. Tandem apposito verbo *Filioque* (a pluribus primum particularibus Conciliis, quod confirmarunt Concilia œcumenica Lugdunense II anno 1274, et Florentinum anno 1439), illud est, quod hodie in Missa Ecclesia latina recitat. Etsi Græci teneantur credere etiam a Filio Spiritum Sanctum procedere, non tamen hoc tenentur in Symbolo pronuntiare. At pronuntiandum ubi id viget; imo si commorentur in Italia, Insulisque adjacentibus, si ab Ordinariis locorum vel ob scandalum, vel ob aliam justam causam requisiti fuerint, particulam *Filioque* in Symbolo tenentur pronuntiare ex Benedicto XIV Bulla *Etsi*, 27 maj. 1742. V. Ferraris, *Vº Apostolus*, *Symbolum*. Moroni, *Vº Symbolum*.

d) *Symbolum Athanasianum* sic dicitur, quia summam fidei continet, cujus Athanasius sæculo Ecclesiæ IV præcipue fuit assertor et vindex invictissimus. Non est tamen certum penes eruditos, ab ipso fuisse confectum, prout censet Baronius. Sed communiter negatur, tum quia in eo confutatur Nestoriana, atque Euthichiana hæresis nondum suo tempore exorta; tum quia in eo non legitur verbum *consubstantialem*, cum tamen esset eo tempore unica fidei nostræ tessera. Alii illud tribuunt s. Ambrosio; alii s. Hilario; alii s. Eusebio Vercellensi; alii Vigilio Tappensi; censent alii opus esse Vincentii Lyrinensis. Ceterum non est dubium quod certa fidei nostræ sit regula; cum illud jubeat recitari Ecclesia sancta.

919. *Ad quem pertinet* (quæres) *Symbolum fidei edere?* Ad R. Pontificem solum; ut enim habet Angelicus: *Editio Symboli necessaria est ad vitandum insurgentes errores. Ad illius ergo auctoritatem pertinet editio Symboli, ad cujus auctoritatem pertinet finaliter determinare ea quæ sunt fidei, ut ab omnibus inconcussa fide teneantur. Hoc autem pertinet ad auctoritatem summi Pontificis* (2, 2, q. 10): adde; vel Concilii œcumenici.

920. **Catechismi catholici præstantia:** « Teodoro Jouffroy uomo che si fu divolto dalla Chiesa per seguire opposte e lussuose dottrine, disse parole celebri, che hanno fatto il giro dell' Europa; vi ricordano l'elogio forse più splendido del Catechismo dei Cattolici. Vi è un piccol libro che fanno imparare ai fanciulli; e sopra il quale sono interrogati in Chiesa; leggete questo libretto che è il Catechismo; voi vi troverete una soluzione di tutte le questioni poste da me, di tutte dico, senza eccezione. Chiedete al cristiano donde nasce l'umana stirpe, ei lo sa;

il fine dell'uomo, ei lo sa; dove si incammina, ei lo sa. Dimandate a questo fanciullo (che in tutta sua vita non ha pensato mai) perchè egli si trovi qui in terra, e che di lui avverrà dopo morto; egli vi darà una risposta sublime.... Origine del mondo, origine della nostra specie, questioni di stirpi, destino dell'uomo in questa e nell'altra vita, attinenze dell'uomo con Dio, doveri dell'uomo verso il prossimo, diritti dell'uomo su le creature; tutte queste cose le sa il cristiano. E quando egli sarà grandicello e adulto, arriverà ad intendere anche il diritto naturale, il politico e quel delle genti, imperocchè questi diritti come le altre cose, nascono dal cristianesimo, e con esso spiegansi senza fatica e con chiarezza. Ecco ciò che io chiamo una Religione grande; io la riconosco a questo segno, che ella non lascia senza risposta nessuna delle questioni che stanno a cuore dell'umanità (Mélanges philos.)...

* « Beauzé membro dell'Accademia di Francia, il quale venuto a trovare il Diderot... ha scoperto e udito cosa di che trasecola. E che vide, che intese il Beauzé? Oh mirate, signori! In fondo del gabinetto se ne giace il Diderot sdrajato sopra il seggiolone a bracci, e avente un libretto in mano: davanti e ritto nei piè gli sta la piccola figlia, con la quale mena un dialogo lungo e serio.... Il Beauzé come scorge il Diderot chiudere il libretto ed accomiatare la ragazza, si manifesta, si precipita nella stanza ed esclama: *Come! a voi filosofo, a voi queste cose?* E il Diderot senza punto scomporsi, ma così un poco atteggiandosi al sorridere: *Che volete*, risponde: *che volete, o amico! A me preme di bene istruire la mia dolce figliuola. Ed ecco che fatte le molte ricerche, non trovai libro migliore a tal uopo che il Catechismo della Diocesi. Sì non vi stupite; io mi valgo del catechismo; l'ho per il più sicuro trattato di pedagogia. Qual più sodo fondamento posso io dare all'istruzione di mia figlia?* » Alimonda, Conferenza: Il catechismo del popolo. Quoad modum catechizandi plura Lib. iv Append. I. *

(I) Pag. 636.

921. Hæretici et Apostatæ Jurisdictio: Ecclesiastici qui post adeptum officium in hæresim incidunt vel apostasiam, debent omni jurisdictione, suoque officio privari. Lateranense sub Innocentio III ait: *si clericus fuerit, deponatur ab omni officio et Beneficio*. An vero ipso jure, ante judicis declaratoriam criminis sententiam clericus officio privetur, amittatque simul jurisdictionem, non conveniunt. Bellarminus propugnat hæreticum manifestum, antequam denuntietur expresse et nominatim, amittere Jure divino et ratione hæresis omnem penitus jurisdictionem, et suam sententiam dicit sententiam omnium (*De R. Pontifice*, l. n, c. 30). Ratio quia hæreticus separatur ipso facto a corpore Ecclesiæ; ideo nullam amplius in ea jus habere potest.

Alii, duce Suarez (*De fide*, sec. v, disp. 21), docent jure tantum ecclesiastico amittere jurisdictionem, nec ab Ecclesia privari, nisi judicis sententia intercesserit, aut hæreticus officio suo publice renuntiaverit. Fides enim non est fundamentum omnino necessarium jurisdictionis; hæc enim potestas fundatur in charactere Baptismi et in ministerio ecclesiastico; atqui hæresis etiam externa et manifestata non tollit characterem baptismalem. Adde si jure divino amitteretur jurisdictio ratione hæresis, hæreticus occultus ea privaretur non secus ac manifestus; non est enim discrimen Jure divino inter utrumque. Quam autem damnosa consecraria ex illa privatione in Episcopo, in Parocho, etc., si in hæresim occulte

laberentur, nemo non videt. Demum Ecclesia olim hæreticos Episcopos suam hæresim retractantes, in suis muneribus recipiebat, sine nova Episcopatus concessione. Hinc ad rem card. Soglia: *Quoties igitur hæreticus manifestus neque potestati suæ nuntium miserit, neque ab Ecclesia privatus extiterit, jurisdictionem retinet; et saltem hoc ipso ad externum Ecclesiæ corpus aliqua ratione pertinet, ratione scilicet ipsius ecclesiastici ministerii quod adhuc possidet* (Instit. Juris privati ecclesiast., § 234). V. Vecchiotti.

922. * **Finis Apostatarum:** « Il *Conservateur* d'Auch, dopo di aver ricordato quale sia stata la fine dei rivoluzionarii di cui enumera i principali da Tiberio Gracco fino a Masaniello ed a Riego, prosegue: « Voglio ora trattenermi circa a quei preti rinnegati che si disonorarono nel 1793 (come l'hanno fatto ai nostri giorni i Giacinti, i Moulis, i Michaus ed i Junqua). Tutti questi sono stati puniti.

Duquenoy, antico religioso si pugnò. Il cappuccino *Chalot*, la cui vergognosa apostasia fece arrossire gli stessi rivoluzionari nauseati da tanta bassezza d'animo, si avvelenò. *Massieu* vescovo dell'Oise, morì in esiglio, sfuggito da tutti, come un oggetto di orrore. *Huguet*, vescovo della Creuse, dopo essersi associato alle misure più violente, ricevette la sua ricompensa da un pelottone di fratelli e di amici che lo fucilarono. *Roberjot*, curato a Mâcon, terrorista dei più esaltati, fu assassinato a Radstadt. *Corne*, vescovo del Cher, morì improvvisamente. *Giacomo Roux*, curato di S. Sulpizio, uno dei sorvegliatori di Luigi XVI cui maltrattò lungo tempo, si pugnò. *Schneider*, vicario vescovile di Strasburgo, perì sul palibolo che accompagnava in tutte le sue peregrinazioni. *Gobel*, dopo essersi pentito de'suoi falli all'ultim'ora, fu ghigliottinato. *Lamourette*, vescovo di Saone-et-Loire, che subì la medesima sorte, dichiarò pubblicamente che esso considerava il suo supplizio come un castigo della giustizia divina. Il cardinale *Brienne* morì di attacco d'apoplessia. *Di Lomenie*, coadiutore dell'Yonne; *Gouttes*, vescovo delle Bocche del Rodano; *Expilly*, vescovo del Finistère, perirono similmente sul patibolo. Un prete dell'Alta Marna, che nel 1793 aveva fatto rovesciare le croci, morì roso vivo dai vermi. »

Nota: Pius ix Encyc. *Etsi* 21 nov. 1873 memorat hæreticos qui *veteres catholicos* se appellant, quorum *pseude-episcopum* nominatis anathematizat cum suis sociis atque adhærentibus. V. *Acta S. Sedis*, t. vii. *

923. **Apostasia virtualis:** *Diarium Civ. Catt.* ser. 4^a, vol. III, commendans opus p. Perrone, *Prælect. Theol. de Virtutibus fidei, spei et caritatis*, hæc scite notat quoad apostatas: « Un articolo che noi reputiamo importantissimo per la pratica si è il 3° del c. ix: si tratta in esso dell'*apostasia* in modo che, toccato della *formale* quel tanto che è mestieri, si discorre largamente in tre paragrafi della *virtuale* od *interpretativa*. E ciò con somma saviezza; perocchè se pochissimi sono quelli che a' nostri di insozzano l'anima per la prima, il che si fa rinnegando Cristo e la sua Religione per rendersi pagano, maomettano o seguace del giudaismo; s'incontrano in gran numero coloro che si bruttano della seconda, e ciò accade negando Cristo e la sua Religione in opere ed in principii: *de hac (apostasia virtuale) propterea*, conchiude il ch. autore, *mihi peculiari ratione agendum esse existimavi ut tantum malum quantum in me est, a christiana republica avertam*. A tal uopo nel primo dei tre paragrafi egli partisce in vari ordini cotali apostati; nel secondo determina il grado di malizia a cui giungono; nel terzo, detto brevemente del gravissimo peccato che tutti commettono, scende al particolare, annoverandoli secondo le varie maniere, in cui vi cadono. E siccome questa enumerazione è cosa utile a sapere per ogni

ordine di persone, crediamo opportuno di metterla qui in compendio. Sono dunque rei di apostasia virtuale od interpretativa fra i cattolici odierni:

» 1) Quelli che con deliberata malignità fanno plauso alle ingiurie e villanie, con che gli increduli e gli eretici mordono e lacerano la Chiesa affine di renderla dispetta, e per tal motivo non curano, o peggio calpestano i suoi precetti. — 2) Quelli che non per leggerezza di animo, ma pensatamente insultano al Papa, ai Vescovi, ai preti, ai religiosi, in quanto sono ministri della Chiesa da loro odiata, e li calunniano, vilipendono, deridono, perseguitano. — 3) Quelli che dentro ai teatri mettono in iscena le cose sacre ed i sacri ministri, facendoli segno allo scherno ed al comune disprezzo per istaccare gli animi dalla Religione. Nella quale scelleratezza partecipa cogli attori chi per obbligo del suo officio dovrebbe impedire cotanto scandalo, e quella turba pazza che applaude a coteste rappresentazioni. — 4) Quelli che propongono leggi avverse al bene della Religione e rovesciatrici dei dommi, della disciplina e dei diritti della Chiesa: e gli altri che si sforzano di far tacere i banditori della verità cattolica a sè disagiati, in quella che, a sovvertimento de' popoli, porgono ogni maniera di favori ad alcuni presbiteri, ribellatisi indegnamente ai loro superiori. — 5) Quelli che a far palese il proprio disprezzo verso le leggi ecclesiastiche se ne mostrano con ostentazione violatori, ne sparano, in pubblico, e con sensi impliciti negano alla Chiesa l'autorità di farle. Vanno con questi coloro i quali revocano al proprio sindacato le costituzioni e gli atti solenni del Pontefice e gli esaminano e ne pronunziano sentenze, non altrimenti che se eglino fossero i giudici supremi. Il che è da intendere non solo delle costituzioni dommatiche e dottrinali, ma eziandio di quelle che spettano alla disciplina ed ai costumi. *Benchè* (aggiunge a questa enumerazione il ch. autore) *non tutti costoro siano per avventura allacciati dalle censure ecclesiastiche, siccome gli eretici e gli apostati formali; contuttociò davanti a Dio, anzi io dico, e davanti agli uomini, ai quali porgono sì grave scandalo, sono da reputarsi tali.* »

924. Cl. Muzzarelli, habet: « Nella sovranità del Papa io trovo un grande ostacolo alla propagazione dell'eresia. Dovrebbe cagionar qualche maraviglia nel leggere il catalogo degli eretici e delle eresie che ci hanno lasciati i santi Ireneo, Epifanio ed Agostino; il vedere come a que'tempi gli eretici sono stati tanto più numerosi, che non nei secoli posteriori. Ma dacchè i Papi hanno esteso il loro temporale dominio, e specialmente nei tempi in cui essi sono stati più liberi e più assoluti e più pacifici sovrani, si osserverà che le eresie e gli eretici sono stati meno frequenti. Ed ecco il perchè: nel tempo che i papi non erano sovrani, un eretico cominciava a disseminare la sua dottrina in una Diocesi troppo impunemente. Imperocchè per reprimerlo vi era bisogno o del Vescovo o di Concilio o del Papa. Se il Vescovo poteva reprimerlo costui nella sua Diocesi (e non sempre il poteva), non poteva però impedire che l'eretico non passasse ad altre Diocesi, e che per mezzo de' suoi settari non disseminasse l'errore per ogni dove; tanto più che i Vescovi particolari non avevano nè anche un'autorità definitiva per far riconoscere con sicurezza l'errore per errore. Il Concilio non poteva adunarsi che con molta fatica e con molto tempo, e intanto l'errore seguitava a dilatarsi impunemente. Il Papa medesimo non potea essere consultato così facilmente: egli talvolta era sepolto in carcere, altra volta in esiglio; e guadagnato l'imperatore nei cui Stati vivea il Papa, si potea facilmente rendere inaccessibile

o frustranea la sua autorità, senza lasciargli un angolo in cui esercitarla con sicurezza. Ma dacchè i Papi divennero sovrani, la loro persona si rese più rispettabile ai principi stessi, i quali considerarono nel Papa non solo un maestro nella fede, ma anche un eguale nella sovranità, e che in conseguenza potea loro nuocere o favorirli anche nei temporali affari.

* Quindi i principi restarono sempre più attaccati ai Papi, e gli eretici tanto più disperarono di trovare nel principe un protettore: e i Vescovi tanto più facilmente trovarono accesso al Papa contro i nascenti errori, e i Papi medesimi divennero più coraggiosi nell'opporli agli eretici e nell'implorare l'aiuto de' monarchi. Se un principe si ribellò al Papa, ve n'ebbe un altro che lo sostenne, non solo per titolo di Religione, ma anche per gelosia del suo eguale; e il papa così sostenuto e difeso, potè più agevolmente convocare un Concilio, abbattere l'errore, e procurare l'accettazione dei sinodali decreti negli Stati e nei regni cristiani. Sempre poi rimane al Papa il suo Stato, in cui poter eseguire senza ostacolo le proprie leggi; in conseguenza rimase sempre uno Stato immune da tutte le eresie, e che potesse nelle controversie di fede servire di specchio e d'originale ai Principi, ai Vescovi, ai popoli. Tanto è innegabile questo fatto, quanto è certissimo che gli eretici più rabbiosi e più forti hanno sempre attaccato con le loro invettive il dominio temporale del Papa, come, per esempio, i wicleffisti gli albigesi, i luterani; e al dì d'oggi tutti gli increduli e i libertini, ben conoscendo che la pontificia sovranità era ed è un ostacolo all'urto dell'empia e diabolica loro ribellione. * (*Il buon uso della logica*, t. iv, opusc. 17).

(J) Pag. 638.

925. Disputatio de fide inter laicos: Ad rem Opusc. *Allocuzione di un Parroco vicino a morte:* « Astenetevi da ogni disputa o discussione religiosa cogli eretici e loro fautori; la Chiesa vel proibisce sotto gravissime pene; vel proibisce s. Paolo (ad Rom xvi, v. 17; ad tit. ii, v. 10), e l'Apostolo s. Giovanni (epist. ii, 10). Le pecore debbono fuggire i lupi, non fare loro resistenza: ciò spetta ai Pastori; sicchè quando, vogliosi di attaccar briga con voi, cominciano a raccontarvi storielle a disonore de' preti, e segnatamente dei sommi Pontefici (loro vizzo ordinario), voi avete a diffidare dei loro racconti, perchè costoro leggono soltanto scrittori anticattolici; storici imparziali non ne hanno neppure nelle loro biblioteche, ed aborriscono persino i giornali se sono scritti da mano cattolica. Onde allontanatevi se potete; e se nol potete troncate loro il discorso mandandoli da noi, e dicendo che il Vangelo e la Chiesa vi proibiscono di disputare con essi sopra materie religiose. E quando vostro malgrado vi troverete a loro compagnia, come in viaggio o in qualche albergo, voi senza mover labbro, in silenzio, raccomandatevi al Signore con una giaculatoria come fareste all'incontro d'un malandrino, d'un orso; poichè, credetemi, voi in simili casi vi trovate in grande pericolo. » Imo disputatio circa fidem neque inter catholicos de facili est permittenda, nisi agatur de clericis qui studio vacant; cum id fieri nequeat sine periculo.

Dices: Ex contentione veritas illucescit: lasciate cozzare gli ingegni, ne schizzeranno scintille di verità.

R. Cum Taparelli: Se pur fosse vero questo aforismo, sarebbe qui fuor di luogo: chi riverisce come divino un qualche oracolo, qual bisogno ha da

chiarire il vero, che ei già conosce infallibilmente senza avventurarlo alla disputa? Ma il peggio si è che l'aforismo stesso è falso, pericoloso, funesto. Falso, perchè in materie metafisiche e morali le dispute di sola ragione crescono i dubbi e gli errori, non chiariscono la verità. Pericoloso, perchè molte volte l'ingegno del difensore può essere inferiore a quello di chi impugna la verità, e tradire con mala difesa una causa santissima. Funesto, perchè mentre si sta disputando, si dubita, e in questo dubbio la società, che non può arrestarsi, non ha come guidarsi. Cozzino pur dunque sulle varie opinioni fisici, chimici, astronomi... i cui dubbi non cangiano di corso la natura. Ma il libero operar dell'uomo guardiamolo, potendo, da errori e dubbi, cause certissime di traviamiento e di letargo in chi è vera causa del proprio operare (Saggio teoretico ecc., num. 902). V. Perrone, *De locis Theol.*, p. 3: *De methodologia*. Gallo, *Suppl. tit. Evangelii Præconibus*, t. I.

926. Disputatio inter Clericos: De hac quæ fit ad exercitium, audiendus cel. Gerdil, *Saggio d'istruzione teologica*: « Gioverà che i professori trattengano gli scolari nell'esercizio dell'argomentazione tanto utile per far sì, che le cose s'imprimano e profondamente e ordinariamente. Ma è d'uopo in ciò di una particolare cautela e avvertenza per impedire che la disputa non degeneri in contesa sofistica. Bisognerà pertanto addestrare i giovani a promuovere gradatamente una difficoltà sinchè sia sciolta; ma sciolta che sia con soda risposta, si dee loro mostrare ad appagarsi della ragione, e a non volere offuscarla con fallacie per la puerile gloria di non cedere.... Esausta pertanto una difficoltà, si passi senza scrupolo ad un'altra; nulla essendovi più contrario ad una buona istituzione, che il nutrire ne' giovani lo spirito puntiglioso, contrariante e sofistico. »

Dogmaticæ studiosi, qui in rebus fidei suam firmam convictionem collocare videntur in acie et vi propriæ ratiocinationis, præclara monita tradit cl. Taglioretti (*Sul criterio dei popoli e sul giansenismo*; par. in). « Avvenne a me (ed è spontanea la supposizione che così sia avvenuto anche ad altri) di trovare talvolta negli studi della Teologia dommatica occasioni di disturbo. Chiamato ad esaminare le prove scritturali e tradizionali in ciascuna delle verità, non sempre parevami di veder sicure e limpide interpretazioni, ed argomentazioni robuste e concludenti. Pur troppo qualche volta lo spirito rimaneva sconcertato, la coscienza ne'dubbi impaurita, sospesa; e però conveniva che in buona ora facessi le mie confidenze coll'uom di Dio incaricato della direzione spirituale del Seminario. Egli rispondevami ch'io non doveva pretendere dimostrazioni a piena soddisfazione del mio intelletto in ogni singolo articolo; ma che mi doveva bastare l'argomento generale: *Così la Chiesa, e la Chiesa non erra*. Era questa forse un'evasiva, un palliativo delle difficoltà? una parola che avesse significazione soltanto sulla bocca del direttore spirituale, non un principio che potesse essere proclamato con piena confidenza sull'alto della cattedra? Anzi appunto era il principio fondamentale della dottrina cattolica.... Quello che mi era detto per mio spirituale conforto, equivaleva precisamente a quel doppio canone su cui si basa l'essenza del Cattolicesimo: che *l'esame privato delle Scritture e della Tradizione, non è la regola di fede disposta da Dio nell'economia della rivelazione*; » che *la regola vera prossima, universale della fede è l'autorità della Chiesa*. Difatti, dov'è ch'io trovava i dubbi e le oscurità? In quell'apparato di citazioni e di ragionamenti, con cui veniva presentata l'autorità della Scrittura e della Tradizione a prova degli articoli di fede. Questo è lavoro di esame pri-

vato, mi diceva a suo modo il confessore, e da questo non dovete pretendere sempre un equal risultato di evidenza e di convinzione; sì dall'oracolo della Chiesa; in esso è Dio che parla....

» La scrittura dei trattati dommatici ognuno se la ricorda; il dogma è posto come tesi, indi vengono recate le prove, prove di Scrittura, prove di Tradizioni..., ragionamento teologico; e da tutto il complesso di queste allegazioni la tesi assunta ad argomento esce fuori come conclusione. Questo è vero lavoro di esame privato. Si chiami per altro la distinzione tra esame *scientifico* ed il *libero* esame dei protestanti: questo è illecito ed assurdo; quello, inteso in senso affatto diverso dal *libero* esame, è lecito, utile, necessario. Il *libero* esame dei protestanti, autorizza a interpretare secondo il genio e le private loro opinioni il Vangelo, ed a rigettare qualunque vincolo e freno di autorità viva insegnante; invece il *privato* esame, che può essere assunto da ogni cattolico coscienziosamente, è uno studio ch'egli fa sui documenti originali della rivelazione, non già per sostituire alla interpretazione divinamente infallibile della Chiesa i propri concetti, ma per gustare ed ammirare la felice armonia dei concetti d'una ragione sincera ed illuminata con quelli della Chiesa. E l'*esame teologico* e il *libero esame* prescindono dall'autorità della Chiesa vivente; ma il *teologico* prescinde solo a tempo per poi incontrarsi con essa e riconoscerla con più intesa divozione; invece il *libero esame* ne priscende per dispetto e per ispirito d'insubordinazione. L'*esame teologico* si adopera per rilevare quanto sieno ragionevoli i dommi proposti dalla fede cattolica; invece il *libero esame* si sforza ordinariamente di mostrarli assurdi ed inammissibili. Insomma l'uno e l'altro esame sono in un medesimo campo; ma uno vi si mette per difendere, l'altro per oppugnare o almeno disposto anche ad oppugnare la verità. Uno è apologista della fede, l'altro ne è avversario.

» Ricordata così la differenza che vi è tra il scientifico o teologico, e il libero esame della fede, è facile il rilevare come sia non solo lecito, ma anche utile e necessario che negli studi di Teologia vi sia largo campo agli esercizi dell'esame scientifico. Le convinzioni che ne risultano ad uno spirito che lo intraprende spassionatamente non sono la fede, ma rendono più forte la fede: ai protestanti che ci combattono colle Scritture è colpo mortale, quando arriviamo a dimostrare che appunto le Scritture stanno contro di loro. Ma affinchè questi studi di esame confermativo siano fatti in senso di apologia utile e doverosa, non ci pieghino lo spirito alla libertà protestante, e non generino ombre e disturbi alla fede, convien che sia segnalata ai giovani alunni di Teologia la loro indole, il loro scopo, la loro circoscrizione: — 1) Deve dirsi, sono apologia, non determinativo della fede. — 2) Deve essere posta in considerazione l'avvertenza, che sebbene gli studi apologetici per lo più rechino a conclusioni evidenti e luminose; pure talvolta potrebbero lasciarci insoddisfatti. — 3) Convien pure solennemente inculcare che cioè, o soddisfatti o non soddisfatti, il risultato delle private considerazioni nei documenti originali della rivelazione, la fede ha base inconcussa, e ci obbliga e prima e dopo l'esame di essi documenti egualmente. »

Quod vel ab ipsis œcumenicis Conciliis fieri videmus: « I Concilii (ait cit. auctor, par. II) fanno inquisizione conveniente e uso di umane industrie, ma poi pronunziano per lume soprannaturale infallibile: *visum est nobis* (inquisizione umana) *et Spiritui Sancto* (soprannaturale illustrazione). *Quamvis* (dice il Panormitano) *in definitionibus Ecclesie*

præcedunt theologicæ discursus et disputationes diligentissimæ quæ per consequentias et illationes fiunt; sicut Apostoli Actorum xvi ad definiendum legalia non esse observanda, magnam inquisitionem fecerunt. Cum tamen venitur ad definiendum discursus ipse et disputatio more humano habita non sunt ratio definiendi et credendi, nec ponuntur in decreto definitionis; sed quia visum est Spiritui Sancto, qui illam veritatem primo dicit, et postea aperuit immediate contineri in Scriptura vel Traditione, non per novam revelationem, sed per novam manifestationem immediatæ revelationis antea factæ, et dein Ecclesiæ ipsi, ut toti dominico gregi infallibiliter proponeret communicatæ."

927. Methodus disputandi: Methodus validior in docendo fideles est methodus *positiva*, quæ volens erudire simul et suadere utitur dicendi ratione oratoria magis quam dialectica, quasdam tantum veritates seligendo: hæc in concionando est optima methodus. Sed in scholares docendo, et in disputando aptior est methodus *scholastica*, cum sophismata invincibiliter et lucide dissolvat: qua quidem argumentatione sæpe utebatur ipse Christus ad pharisæos et scribas confundendos. Et sane scholastica, amputatis verborum luxu et flosculis, materias disponit ordine quodam geometrico, ut aliæ ab aliis profluentes mutuam sibi vim et lucem afferant, possintque ea utentes per syntheticum processum a capite ad calcem, et per analyticum regressum a calce ad caput, pleniorum singularium partium et totius cognitionem assequi. Quod si ea nonnulli abusi sunt quæstionibus otiosis et inanibus locum dando, hoc vitium hominis est, non ipsius rei, ut monebat Pius IV Bulla *Auctorem fidei*, prop. 76, ubi Theologiam scholasticam vindicat a criminationibus Pseudosynodi pistoriensis: vix enim dici potest quanti ipsa profuerit ad catholicas veritates vindicandas, tuendas. Et Pius IX in *Syllabo* damnavit hanc n. 13 propositionem: *Methodus et principia quibus antiqui doctores scholastici Theologiam excoluerunt, temporum nostrorum necessitatibus scientiarumque progressui minime congruunt.* V. Martinet, *Instit. Theol.*, vol. 1. P. Ventura, *La vera e falsa filosofia*. Balmes, *Il criterio*. Gerdil, *Saggio d'istruzione theologica*. Liebermann, *Instit. Theol.* Prologomena. Rohrbacher, *Storia ecclesiastica*, l. LXIX: *La scolastica*. Muzzarelli, *Il buon uso della Logica*, opusc. 1. Margotti, *Roma e Londra*, c. xvi.

Pro choronide audiendus d. Thomas (*Quodlib. q. ix, a. 18*): "Disputatio (theologica) ad duplicem finem potest ordinari; quædam enim disputatio ordinatur ad removendum dubitationem *an ita sit*; et in tali disputatione theologica maxime utendum est auctoritatibus.... Quædam vero disputatio est magistralis in scholis, non ad removendum errorem, sed ad instruendum auditores ut inducantur ad intellectum veritatis, quam intendit; et hanc oportet rationibus inniti, investigantibus veritatis radicem et facientibus scire *quomodo sit verum* quod dicitur. Alioquin si nudis auctoritatibus magister quæstionem determinet, certificatur quidem auditor quod ita est, sed nihil scientiæ vel intellectus acquireret, sed vacuus abscedet." Hæc tamen magistralis disputatio rite fieri debet; tum ratione *materiæ*, ita ut caveatur ne aliquis error vel erronea doctrina ex animo defendenda suscipiatur. Tum ratione *dispositionis*, cavendo ne quasi de re dubia agatur, cum aliqua fidei veritas in contrariam vocatur, quod infidelitatem saperet. Tum ratione *modi*, ita ut disputatio nostra modeste ac moderate peragatur, utilis exercitii causa, atque ut veritas magis elucescat; non vero ad ostentationem ingenii, neque animo rixandi. Cicero quantumvis ethnicus modum istum contra Deum disputandi velut impium absolute reprobavit sive data opera sive simulate fiat (*De natura Deorum*, l. 3).

(K) Pag. 639.

928. *An (quæres) liceat hæreticum dicere aliquem, eo quod doctrinam hæreticam tenaciter verbo tradat aut scripserit, etiamsi nondum ab Ecclesia uti talis fuerit decretorie denuntiatus?* Quamvis regula generalis sit, ut malæ insectentur doctrinæ parcendo personis secundum illud Augustini: *interficite errores, diligite homines*; attamen Melchior Canus ex d. Thoma habet ad rem: *si error fidei contrarius circa ea sit, quæ nullo modo est probabile ab errantibus ignorari, quin ad fidem catholicam certo pertineant*, tuto potest de hæresi pronuntiari. Quod si hæretica potest dici doctrina illa, poterit etiam hæreticus dici qui eam scienter docet, maxime si ille bene audiat a publico, ut sic a laqueo caveant fideles; nam fideles auctoritate vivunt et auctoritati credunt: proinde hæretica docentium auctoritas labefactanda est. Ad rem Salesius suam Philoteam monet par. 3^a. c. xxix: « Vuolsi sopra tutto osservare, biasimando il vizio, di risparmiare più che si può la persona. È vero che de' peccatori infami, pubblici e manifesti si può parlare liberamente, purchè ciò sia con ispirito di carità e compassione: non punto con arroganza, con presunzione o per compiacersi dell'altrui male, chè sarebbe atto di cuor vile ed abjetto. Io però, fra tutti, eccettuo i nemici dichiarati di Dio e della sua Chiesa; poichè questi tali fa mestieri di pubblicarli più che si può, come sono le sette degli eretici e scismatici, e i capi di quelle: è carità gridare al lupo quando è tra le pecore, anzi in qualunque luogo egli sia. » Item vide *Civ. Catt.* ser. 5^a, t. 1. *Un po'di carità, ossia i liberali mendicanti*. Quod tamen non ita intelligendum, quasi licitum ideo sit etiam privatam illorum vitam scrutari et domestica vitia propalare; sic enim incurri potest in pœnas latas a civili lege, nempe in *Cod. pœn.* art. 570 et seqq.

« Vi sono (taluni) che non vorrebbero, che si desse ad alcuno.... il nome di *eretico*, se prima non precede il giudizio ecclesiastico. A questo vanissimo scrupolo rispondo, che la Chiesa con giudizio infallibile ha dichiarato eretica la dottrina di Giansenio. Subito adunque che mi consta, che (Tizio) adatta con pertinacia questa dottrina, quantunque condannata, posso, anzi debbo chiamarlo *eretico*: e se facessi altrimenti, mostrerei di dubitare delle decisioni della Chiesa. Io dimando a questi scrupolosi, se avrebbero difficoltà di trattare da ladro e cacciarsi da casa un loro domestico che colto avessero col furto in mano, benchè non fosse preceduta sentenza di giudice, che lo avesse condannato qual ladro? E in materia di fede discorreremo poi così stortamente? Guai alle città cattoliche, se per fuggire gli eretici e trattarli come tali, fosse necessario che ognuno in particolare fosse dichiarato tale per sentenza della Chiesa! Quale scempio farebbe mai l'eresia? « Carolus Brignole, *Confutazione di un libello*, intit. *Avviso al pubblico*. *Civiltà Cattolica*. ser. 3^a, vol. 1: *La calma nei giudizi*.

Hic tria adhuc observanda: — 1) In rebus religiosis observandum sub *novitatis* vocabulo venire etiam renovationem errorum veterum: sic quamvis Lutherus plurimos errores suos a Waldensibus, Wiclephitis, aliisque obsoletis hæreticis hausisset; *novi* tamen habiti sunt in Ecclesia, quasi novam ad vitam impie revocati. Sic qui vellet ætate nostra quinque Jansenii propositiones jamdiu proscriptas vel in toto vel in parte, licet diverso indutas habitu, in lucem prodere, *novitatis* hæreticæ maculam non effugeret apud Theologos vere catholicos (Nicolai,

Il buon Rettore del Seminario, cap. ix; Marietti, Torino, (1863) — 2) Quoad tesseram hæreticos pravosque dignoscendi, ad rem Mamachius: « L'arte de' Novatori è stata sempre ed è tuttavia di occultare ora tacendo, or equivocamente parlando, or affermando chiaramente ed ora anche negando ciò che cale principalmente loro di insegnare. Amano piuttosto di apparire talvolta oscuri e di essere anche presi in contraddizione, che di tralasciare di spargere la rea dottrina, quando se ne dia loro opportuna l'occasione; vogliono per altro aver sempre in pronto una qualche espressione da essoloro in qualche luogo usata, per cui qualora venga loro rimproverato l'errore possano apparentemente scusarsi e uscirne come per la gretola, e liberarsi, se vien loro fatto, dalla censura. » Lett. 2^a sul Sinodo di Pistoja (vide Bossuet, *Storia delle variazioni* ecc., l. xi). — 3) Neque refert quod ille, qui novitates damnosas spargit, vulgo habeatur ut fidei catholicae addictus, et morum etiam integritate præditus; tunc enim exclamandum cum d. Bernardo: *Quantum laudanda est ejus vita, tantum abominanda est ejus doctrina*. Quamquam quæ probitas, quæ vera pietas in illo, qui superbus viam a veritate alienam calcare prætendit!

929. *Quid agere debet Parochus, si in sua Parœcia protestantes cathedram pestilentie elevent, vel templum aperiant?*

R. « Innanzi tutto (ad rem cl. Miotti in adnotationibus ad Op. Dieulin) metterà studio ad acquistare un'idea esatta delle differenze esistenti tra l'insegnamento cattolico e l'eresia locale, e sarà di studiar bene addentro la verità della Religione cattolica, così che possa rispondere in modo franco e trionfale a' dubbi, che gli venissero proposti da' propri parrochiani. — 2) Seguendo fedele le dottrine de' Padri e de' Concili, vedrà modo di compendiare le verità cattoliche in alcune formole ben chiare che non superino l'intelligenza de' propri parrochiani, e farà d'imprimerle nel loro animo così che possano ripeterle francamente ad ogni assalto nemico. — 3) Nel catechismo sulla cattedra, nelle conversazioni familiari, apprenderà a' suoi parrochiani la differenza che v'ha fra loro ed i settari, e le ragioni per cui debbono perseverare nella cattolica Religione. — 4) Trattando di siffatti argomenti eviti qualsivoglia espressione ingiuriosa contro gli eretici, e qualunque attacco contro i loro ministri... (prout tamen supra dictum est)...; — 5) Si adopere a tutt'uomo a cessare la diffusione de' libri, che venisse tentata fra'suoi dagli eretici; ed egli diffonda buoni libri, che valgano d'antidoto contro gli errori che per avventura mettersero radice nella propria Parrocchia. » Item urgeat sæculi potestates (ut prædicantes pro bono pacis expellant, Episcopum adeat ut ejus consilium exquirat, extraordinarias exercitationes habeat, quibus in fide populum confirmet; et cetera de quibus nn. 835, et seqq. V. *Allocuzione di un Parroco vicino a morte per preservare i suoi parrochiani dall'eresia e dall'incredulità*. Torino. Martinengo, *Il Pievano cattolico ossia la falsità del protestantesimo dimostrata al buon popolo italiano*. Franco, *Errori del protestantesimo svelati ai popoli della campagna*.

(L) Pag. 647.

930. De libris prohibitis plura Libro IV; ubi de prohibitionis justitia, de regulis Indicis et Decretis. Hic nonnulla quoad praxim.

Q. 1. *Cum excommunicantur legentes libros apostatarum et hæreticorum hæresim propugnantium, necnon illorum retentores, eos imprimentes, defendentes, quinam sub hac denominatione veniunt?*

R. *Retentores* sunt qui libros vetitos habent, nomine proprio vel alieno; sive retineant ad confutandum sive ad ornatum in bibliotheca. Item est si quis antequam liber prohiberetur, redegit in compendium; si partem libri retinet, vel eum retinet ad involvendas merces aut similia, vel ad eum ligandum et consuendum, nisi id fiat pro iis, qui licentiam habent. Excusatur famulus, auriga, qui tales libros gestant jussu domini habentis licentiam; vel ex gravi damno; ut plurimum ex bona fide.

Legentes sunt qui non solum verbis, sed etiam oculis librum percunt, modo intelligatur sufficienter idioma; secus non legerent nisi materialiter. Excusatur tamen ordinarie qui gravi metu ad legendum esset coactus. Non autem excusatur corrector libri prohibiti (vulgo *proto*), qui imprimitur; nam ipse revera eum legit.

Imprimentes sunt non tantum typographi aut patroni officinae (qui etsi manibus suis non laborent, vulgari tamen ac receptissima significatione veri impressores habentur et principales); sed qui humectant seu præparant chartam, imponunt atramentum, typos ordinant, torcular premunt; item transcriptores. Non tamen qui remote tantum concurrunt, ut vendentes chartam, typos, atramentum, etc. Neque qui mutant editori pecuniam, modo expresse id non agant ut liber edatur. Neque correctores ex Suarez et Sanchez contra Graffium; nam correctores proprie non veniunt nomine *imprimentium*; etsi incurrant censuram latam contra legentes ex dictis.

Defendentes sunt omnes, qui quocunque prætextu vel causa librum quatenus hæretici opus est, laudant, exaltant, probant quæ in eo sunt, abscondunt, vel impediunt, ne tradatur superiori. Aliter esset, si quis laudaret tantum ingenium auctoris, vel stylum, vel eruditionem. V. Ferraris, Vº *Libri prohibiti*. Spérone, *Theologia Moralis*. Lugo, *De fide*, dis. XXI, n. 89.

Q. 2. *Quid de libris damnatis ob violatum silentium. De Galilæi damnatione. De libro prohibito in aliam linguam verso?*

R. Ad 1: Si quando quæstio aliqua ad bonum minime conducens nimia animorum contentione inter catholicos scriptores exagitur, solet Ecclesia hinc inde silentium imponere: quod si violetur, librum editum prohibet sub clausula *ob transgressionem impositi silentii*, nihil tamen discernendo de doctrina ipsa. Hoc fecit condemnando 17 martii 1734 *Apollogie pour les Religieux Benedectins*. Quod adhuc est mores et pietatem tueri, cum inutiles quæstiones scandala excitent, animos dividant, schisma foveant.

R. Ad 2: Evenit aliquando, ut liber qui primum in *Indicem* erat relatus, postea ab ipso expurgatur, etsi nulla facta correctione (ut evenit de Operibus Galilæi, quem tamen semper humaniter etiam in ejus libri damnatione fuisse exceptum, historia genuina testatur). Hoc porro contingit, si liber ille, etsi adhuc reprobanda contineat; attamen vel cessante animorum exagitatione, vel mutatis rerum et personarum adjunctis, non ita amplius publico nocere possit. Absit tamen, ut ideo enervemus vim prohibitionis ecclesiasticæ quoad alios vetitos libros; casus enim expunctionis rarissimus est; neque privatae est auctoritatis librum de *Indice* subtrahere; sed quousque in illo libri notati sunt, ut prohibiti, proscripti et damnati sunt habendi. V. Perrone, *De Locis Theol.*, parte 3ª, sec. 1, cap. 2, art. 2, propositione 2ª; et alii passim. Signanter quoad Galilæum, quem iniquiter vexatum adversarii sine fine prædicant a Romana Inquisitione, vide Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana dall'anno 1600 al 1700*, t. II, c. 11. Venturi, *Memorie e lettere inedite finora o disperse di Galileo Galilei*. Modena 1818. Marino Marini,

Memorie storico-critiche su Galileo e la Inquisizione. Arrighi, *Annali delle scienze religiose.* Roma, vol. x. *Dissertazione del protestante Mallet Du Pau*, pubblicata nel 1784 nella *Rivista letteraria di Ginevra contro Voltaire e gli Enciclopedisti.* Bergier, *Dizionario*; art. *Scienze.* Frayssinous, *Difesa del Cristianesimo.* Franco, *Risposte popolari.* *Civiltà Catt.*, ser. v, t. ix, pagina 722; ser. viii, pag. 326. Guasco, *Dizionario Ricciano* etc. Vº *Indice de' libri proibiti.* Caruso, *La verità sopra Galileo Galilei.* Napoli. Opusc. *Allocuzione d'un Parroco vicino a morte per preservare i suoi parrocchiani dall'eresia e dall'incredulità.* Alimonda, *Conferenze.* Et maxime Opusc. *Di Copernico e di Galileo*; scritto postumo del P. Maurizio Benedetto Olivieri; Bologna, 1872.

R. Ad 3: Libri semel damnati, in quacunq̃ue postea vertantur linguam, censentur ubique gentium, sub iisdem pœnis interdicti et damnati. Ita Clemens VIII, *Instr. de libris prohibitis.* Si tamen libri perversi antequam damnentur jam in aliã linguam versi sunt, vel de facili verti suspicantur, ad majorem fidelium cautelam in prohibitionis Decreto addi quandoque solet: *quocumque idiomate.* Si vero liber exclusive contineat sententias et judicia auctoris prohibiti, et non sit ad confutandum, sed ferme simpliciter ad referendum, liber ille (etsi proprio nomine non sit relatus in *Indicem*) habendus est uti proscriptus; nam est forma diversa, sed eadem res et substantia.

Q. 3. *An satis sit libros prohibitos comburere?*

R. « Se i Vescovi (ait Frassinetti) vogliono venire in cognizione dei cattivi libri, non hanno bisogno che alcun fedele li porti alla Curia; perciò il fine della legge è assolutamente cessato.... Quando alcuno si determina a togliersi di casa i cattivi libri, sente talora difficoltà a presentarsi al Vescovo per consegnarli (sed illos potest per Parochum, per confessarios vel alios mittere ad Episcopum); e può talvolta mutarsi di volontà, ecc. Se invece sono dati una volta al fuoco non v'ha dubbio che non possono fare più alcun male in eterno. Non si vuol disapprovare la legge, ma l'applicazione che se ne fece in qualche luogo della Spagna, dove si conservavano tanti libri cattivi, che erano consegnati alla S. Inquisizione e se ne avevano magazzini pieni. Venuta la rivoluzione, furono invasi dai così detti liberali, e di nuovo messi in commercio. Conosciuti i libri, qual necessità vi potea essere di conservare quel tesoro d'iniquità? (hodie tamen ab Episcopis non conservantur). Pertanto i confessori quanto ai libri proibiti ne raccomandino semplicemente la distruzione.

Episcopi Provinciæ Taurinensis Encyclica ad Clerum et populum sub die 29 junii 1849 habent: *Bruciate come i primi fedeli tutti gli scritti ed i libri cattivi* (Act. xix: contulerunt libros, et combusserunt coram omnibus, etc.), e quei fogli periodici, dove il santo tremendo Nome di Dio è profanato, il Sacerdozio vilipeso, la pietà derisa, l'onestà lacerata, la fama del prossimo calunniata. Attamen in prohibitionum Decretis jure repetitum habetur præceptum libros superioribus consignandi. Hisce sic stantibus pro praxi concludendum videtur cum doctis a nobis consultis, nempe si libri prohibiti tales sint ut evulgentur passim, qui ideo ab Episcopis bene dignoscuntur, poterunt flammis tradi. At si libri de novo lucem videant, vel rari, vel non ita cogniti existimentur, tunc sunt consignandi, ut ita Episcopi veneno opportunum antidotum præbere possint. Item si de facili obtineri nequeat librorum consignatio, ex benigna interpretatione legis, illi possunt comburi ab illos habentibus. At quod omnino, semper et ubique, ipsa lege continue reclamante, lex cesset, non facile omnes admittunt.

Q. 4. *Quid semel cognita librorum prohibitionem, agendum?*

R. Statim ac per fide dignos, vel per publicas ac probatas ephemerides ad nos pervenit certa notitia prohibitionis librorum, obligat; et satis est, quod Decretum Romæ publicetur, ut dictum est Tract. *De legibus*. Et sane nova decreta librorum prohibitorum novum jus non faciunt, sed jam recepti juris, scilicet Regularum Indicis, applicationem continent. Præstaret tamen, ut Episcopi in Calendario, vel alia arrepta occasione, tum Decreta prohibitionis librorum, tum aliarum Congregationum decisiones ad praxim spectantes publicarent. Porro nostrum non est rationem prohibitionis proprio Marte divinando ejus vim enervare, sed eam venerari atque ex corde nos illi submittere. Et qui reperit suum librum in *Indicem* relatum, ne studeat emendicare prætextus, sed palam opus reprobare ne pigeat, ut quo modo ruina posita est, eo modo removeatur; et sciant fideles eum qui noxia scripsit, eadem retractasse. Qua in re commendandus Jacobus Lecoffre librarius Parisiensis, qui cum accepisset opera omnia Vincēntii Gioberti Decreto S. Officii 14 januarii 1852, vetita fuisse, omnia exemplaria illico suppressit, malens damnum temporale sustinere, quam s. Matris Eccl. renuere mandatis. Item celebris Muratorius laudandus, qui cum intellexisset nonnulla esse reprehensione digna in suis *Italice Annalibus*, prout notaverat Benedictus XIV, Sanctitatem Suam enixe rogabat, ut sibi forma præscriberetur, qua perperam dicta corrigeret, libenter facturus. Sed cum morte præventus id perficere non potuisset, Jeseplus Catalani, qui diu fuerat cum auctore familiaritate conjunctus, extitit fidelis defuncti voluntatis executor, ejusque opus notis munivit, in quo jura Apostolicæ Sedis lædi novit: ut patet ex Editione romana 1752. *Primum est* (ait Cassianus, *De Incarn.*, l. i, c. 4) *errorem penitus non incurrere; secundum bene repudiare*: nota illud bene. V. *Lettera parenetica scritta da un Diacono Romano a Scipione De-Ricci*. Vercelli, 1795. *Epistola Benedicti XIV ad supremum Hispaniæ Inquisitorem*, 31 julii 1748.

Turpiter errat qui negat se submittere, vel libros vetitos respuere, quia Congregationis prohibitio non est certa de fide et error intervenire potest, ut in aliis judiciis. Absit ut Ecclesiæ tantum sit parendum, quando aliquid uti fide tenendum præcipit, vel est infallibilis in suis decisionibus: tunc cui superiori parendum? ad obedientiam non quaeritur infallibilitas, sed auctoritas legitima. Ceterum hæc de re quam sit rationabile obsequium nostrum, patet ex rigoroso examine adhibito antequam liber prohibeatur. Unde si non fidem, obedientiam certe lædunt sub gravi qui renuunt se prohibitioni submittere (vid. propositio 22 in syllabo damnata). Imo et fidem lædunt si prohibitio per s. Pontificem decretorie lata sit; nam Ecclesiæ circa libros censura est infallibilis, cum respiciat fidem et mores. Ecclesiæ enim (addit Natalis Alexander, *Hist.*, sæc VI diss. 5) sanam doctrinam ab hæretica discernere datum est a Christo. V. Liguori, *Opus Mor.*, l. i, n. 347. *Civiltà Catt.*, ser. 2, vol. vi: *L'autorità sociale*.

931. * *Diaria* (*Giornali, Gazette*): « La legge naturale impone a tutti stretta obbligazione di evitare il pericolo prossimo di un grave danno spirituale; e a tal pericolo espongono senza dubbio l'universale dei lettori i cattivi giornali, siccome quelli che o direttamente o indirettamente insidiano alla lor fede; o alla men trista guastano nelle menti anche più sane il criterio religioso, o vi fanno a poco a poco penetrare i falsi principii del liberalismo. Adunque la lettura de' cattivi giornali deve intendersi per legge naturale universalmente proibita. » *Civ. Catt.* ser. viii, t. ii: *dubbi di un nostro associato intorno alla let-*

tura de' cattivi giornali. Hinc monet etiam Segur: « Andiamo guardin-ghi nelle letture; i libri buoni sono pochissimi; non vi fidate sopra tutto dei libri di storia... Quel che diciam dei libri, a maggior ragione vuolsi applicare ai *Giornali*, questa pubblica pestilenza che ammorbà il mondo intero; essi sono quasi tutti i campioni dichiarati o secreti della rivoluzione. Nulla è più tanto pericoloso come un giornale non cattolico; questa lettura ripetuta ogni giorno s'insinua profondamente e prontamente nelle menti più sode e finisce col falsarne il giudizio. » (*La rivoluzione*) c. 23. Quotidiana experientia testis est; qui talia Diaria vel ex solatio legunt, sensim sine sensu, illorum induunt spiritum in male judicando, in ecclesiæ præcepta parvipendenda etc.; lectio enim est cibus animarum. Adde scandalum quod dant ceteris tali lectioni vacando; idque fortius dicendum est de ecclesiasticis. Væ qui propria pecunia concurrunt ad talia impia scripta sustinenda, propaganda! Væ qui tales ephemerides vel coram ipsis sæcularibus legunt; imo vel in ipsis publicis officinis; et quod lacrymis dignum est, risu excipiunt illorum contra Deum, religionem ac personas sacras cachinnos atque calumnias; Deus, religio, ejusque Pastores frustra non iridentur. Aliter tamen dicendum esset de viris doctis ideo deputatis ab talia Diaria percurrenda ut confutent, et fideles tueantur ad illorum impietate; Deus enim iis occurrit qui proprii officii necessitate compulsi periculosa tentare debent; sed iis non opitulatur qui inani curiositate ducti vel ex solatio periculis se ultro exponunt.

Q. 1. « È lecito associarsi ad un *Giornale cattivo*? L'associarsi ad un *Giornale* è senza dubbio un concorrere al suo mantenimento e alla sua diffusione; essendo appunto il numero degli associati ciò che gli dà sussistenza ed incremento. Ciò non ostante se l'associato non ha questa intenzione, il concorso ch'egli porge non può dirsi un concorso formale, come sarebbe quello del fondator del giornale, degli scrittori, degli azionisti; ma soltanto un concorrere materiale. Pertanto alla questione: se sia lecito dare il nome ad un cattivo giornale, è da rispondere colla comune dottrina de' teologi intorno alla cooperazione ad azioni peccaminose. Se un tal fatto o sia per l'intenzione o sia per altre circostanze, può essere qualificato come concorso formale, non v'è ragione che possa renderlo lecito, essendo opera intrinsecamente rea. Se poi rimane nella sua naturale qualità di concorso semplicemente materiale, convien mirare se esso è consigliato da alcuna grave ragione. Se esiste questa grave ragione, e insieme siasi ottenuta la debita facoltà ove il giornale entri nel novero dei proibiti, o si usino le debite cautele se sia semplicemente pericoloso, l'associarvisi è lecito; per contrario è illecito, se non è consigliato da un motivo di tanto peso che possa coonestar l'atto. Ma oh quanti s'illudono su questo punto! essi considerano il loro atto isolatamente; e non veggono come un nome di più possa conferire alcun che al progresso del req giornale. Or non s'accorgono essi, che essendo tanti a far lo stesso raziocinio, non è già uno che dà la mano (e sia anche materialmente all'opera rea); ma sono molti?... »

« Se non che coloro che agiscono così inconsideratamente, si fanno anche rei di un altro fatto gravissimo che è lo scandalo. Non parliamo di quello indiretto che è di muovere altri coll'esempio a far lo stesso, e tanto più efficacemente quanto è maggiore la stima di onestà e virtù cristiane che la persona goda; ma di quell'altro più diretto. Questo è esporre alla vista e alla lettura di tutti, di figliuoli, di familiari, di amici, i rei giornali che entrano in casa. Or poniamo per singolare

ipotesi, che il padrone di casa non corra nessun pericolo a leggerli, poniamo anzi che siasi provveduto delle debite facoltà per farlo; ma il pericolo sussiste per gli altri, pericolo prossimo di perversione in materia di religione e di principii morali... »

2. « *Ma le notizie commerciali a tutelare gli interessi proprii non le abbiamo che sui giornali cattivi.* Non possiamo così facilmente concedervi, che informazioni di tal fatta non le porgano almeno universalmente anche i giornali cattolici, se non sempre prima che i giornali liberali, certo o contemporaneamente, o non molto dopo, e quel che più importa, spesso con osservazioni assai più giuste e giudiziose. Ciò solo che si può assentire si è, che può esservi benissimo qualche giornale liberalesco, il quale occupandosi più di proposito di finanze e di commercio, possa offerire migliori vantaggi, e sotto qualche rispetto essere riputato necessario a chi abbia speciali interessi in quella materia. Ma da ciò non viene la conseguenza, che dunque costui si può da sè stesso licenziare a leggere qualsivoglia giornalaccio che tratti que' soggetti. La giusta conseguenza è che egli vegga quale di que' giornali gli sono veramente necessari; e se troverà che cadono sotto la proibizione generale della Chiesa, o la particolare del Vescovo, dovrà come si usa per altri libri proibiti che fossero necessari, domandarne la facoltà per mezzo del proprio Confessore. E sapete che cosa annunziano i Vescovi del Belgio nella loro Circolare ai parrochi ed ai confessori che domandassero pe' loro parrocchiani o penitenti la licenza di leggere i giornali da essi proibiti? Annunziarono, che dimostrata la necessità che se ne avesse, il vescovo rispettivo non concederebbe altra facoltà se non di leggere soltanto ciò che fosse contenuto sotto quelle speciali rubriche... Che se non possa giudicarsi che il giornale di cui si tratti, sia colpito dalla legge generale della proibizione ecclesiastica, ma possa però cadere sotto quella della legge naturale; in questo caso, anzichè fidarsi del proprio giudizio che sempre è sospetto di parzialità, convien dipendere dal consiglio di un buon direttore spirituale. » *Civ. Catt. loc. cit. Quoad monendos lectores vid. Lib. III, n. 276. It. vid. citatum Diarium Civiltà Cattolica, ser. V, t. VII: Invito ai zelanti cattolici per la istituzione e propagazione di una società preservatrice dalla corruzione dei cattivi libri e giornali; Ser. VIII, t. 6: Il giornalismo liberale e la scienza de' cattolici. La scuola cattolica periodico letterario, religioso; t. 2: Spirito irreligioso dell'odierna letteratura, e antidoto da apporre al suo veleno. Mach, Tesoro del Sacerdote; t. 1: periodici.*

Nota 1: Quoad Novariensem Diocesim vide Literas ab Episcopo Novariensi datas 14 junii 1852, ubi ab hac contagione omni studio oves suas avertere curat. Quod ut assequatur magis, nonnullas pagellas et ephemerides expresse damnat; adeo ut nullus ex suis Diocesanis, quicumque sit, illas sive editas sive edendas amplius legere valeat sine peccato gravi vel levi pro levitate vel gravitate materiae, nisi a legitima auctoritate licentia munitus sit (sunt l' *Opinione*, la *Gazzetta del Popolo*, il *Fischietto* e la *Maga*). Hodie quot adhuc pestilentissima Diaria essent damnanda! impossibile tamen est, ut omnia notentur; cum fere quotidie et nascantur et cadant. Quisque tamen ea de facili noscere potest suorum Pastorum consilium exquirendo; præterquam quod istæ pagellæ a longe purulentum fœtorem spirant.

Nota 2: Quoad Diaria prohibita, legendi eaque retinendi facultas Episcopis regni Sardiniae tributa est, ut patet ex sequenti: « Beatissimo

Padre: Il Vescovo di Mondovì, trovandosi *ad Limina*, implora umilmente da V. S. per sè, e per i suoi veneratissimi Colleghi nell'Episcopato del Regno di Sardegna, la facoltà di accordare ai fedeli delle rispettive Diocesi che saranno loro benevisi, la licenza di leggere e ritenere giornali proibiti *a jure* ed *ab homine* per tutto il tempo che durerà in Piemonte la libertà di Stampa, o per quell'altro che a V. Beatitudine sembrerà più conveniente. » *Preces remittimus prudentiæ et conscientiæ Episcoporum in toto Regno supradicto, cum facultatibus necessariis et opportunis.* Die 19 julii 1856, Pius Pp. IX. »

932. Monita ad genitores et magistros: Patres ac matres-familias, magistri, heri et omnes qui curam aliorum habent, inferiores a lectione librorum romanensium quantum possunt avertant, eosque piis, sanctis ac gravibus studiis assuefaciant. Hæc enim sola via formantur viri eruditi, virtutibus præditi, Religionis ac societatis defensores, ad regendam propriam familiam idonei et nulli negotio impares. Sane non desunt ætate nostra optimi libri, qui evulgantur in dies Bononiæ, Mutinæ, Mediolani, Taurini, Savonæ, Romæ, Neapoli, Venetiis, Florentiæ, etc. Qui oblectant animum, quin vitium insinuant: imo in eo toti sunt, ut virtutem extollant, ad eamque alliciant: quos porro præstat præ manibus adolescentium ponere.

Narrat Nicephorus primum librorum romanensium inventorem fuisse quemdam Heliodorum episcopum Tricensem in Thessalia, qui tempore suæ juventutis talem librum conscripsit, cujus lectio facile poterat juvenes impellere ad amores exitiosos. Synodus Provincialis, periculo cognito, legem imposuit Heliodoro, ut opus traderet flammis vel Episcopatu renuntiaret. Quid ille? maluit dignitati cedere, quam opus destruere superbissimus homo! Ad rem orator David in quadam Conferentia: « Pigliate un romanzo moderno, analizzatelo, che ne uscirà egli? Ciò che vi ho detto: il dispregio dei santi costumi; la consacrazione dell'adulterio; la virtù posta in ridicolo. Ecco le idee con cui si alimentano fra noi il giovane, la sposa, la madre, il fanciullo medesimo. La logica, quest'inflessibile divinità, non indietreggia: la corruzione passerà dal libro nel cuore. Un ulcere schifoso si formerà, si dilaterà in seno alla società, il male giganterà ogni dì più, e la prima volta che una mano coraggiosa leverà questo velo, voi andrete spaventati alla veduta di questa incancrenita piaga. » Talis inter plures alios est liber hodie expresse damnatus inscriptus *Pastor fidus*: talis est, imo et perniciosior liber *Novellarum* Joannis Boccacei (etiam qui dicitur expurgatus); hic enim nostra quidem sententia, plus juvenibus nocere potest, quam opera Lutheri et Calvini: quem quidem ipsemet auctor reprobavit in quadam sua Epistola ad Mainardum, ut refert cl. De-Luca, *Annali religiosi* t. XI. V. Tassoni, *Pensieri*, I. VII. Roberti, *Del leggere libri di divertimento*. Opus, *La loro bocca è un sepolcro aperto*. Parigi, 1841. Turchi, *Omelia sulla lettura dei libri*: ubi contra illos maxime insurgit qui ideo legunt, quia opus prohibitum est. Stapf, § 310. Pellicani, *I libri rei*. Et maxime la scuola Cattolica t. 1: *Del romanzo e delle diverse scuole de'romanzieri, che si dimostrano pressochè tutte esiziali alla sana morale*.

Inter plurima unum sit exemplum quod refert p. Bresciani in vita p. Michael Szczytt: « Narrava (p. Michael) i forti pericoli che ebbe tante volte dalle sette dei filosofi, deplorando il gran male che fanno in Polonia ed in Russia i liberi muratori, e quanti danni spargono coi libri de'romanzi che girano in quei regni come per tutto, con ogni licenza. E qui piangeva il più caro de'suoi amici, strappatogli crudelmente dal fianco senza che lo avesse più potuto recuperare. Era questi

un barone Curlando, giovane di sì modesto costume, d'anima così bella e di così soave innocenza che la candidezza trasparendogli pel cuore negli occhi e nella faccia, era chiamato da tutti l'*Angelo della Curlandia*. Ebbe le scuole dai Padri della Compagnia di Gesù in Poloczka, e già non v'era chi non tenesse per certo, che un fiore di sì delicata natura non avrebbe patito più a lungo l'aere funesto del libero cielo; ma sarebbesi raccolto o trapiantato lungo i puri fonti di qualche chiuso giardino. Ah! un quarto d'ora l'ha rapito a così belle speranze! Visitava egli alcuna volta una nobile donna che aveva voce di onesta, e un dì entrato a lei e trovatala per non so che faccenda impedita, pregato ad attendere un poco finchè la sbrigasse, sedette nel suo gabinetto aspettandola. E girando l'occhio e veduti alcuni libri, mise la mano sopra uno e lesse. Ell'era una romanza scozzese che in una Torre di un lago di Edimburgo descriveva una prigioniera sotterra, e incatenata in quelle tenebre, da un feroce, una fanciulla che piangeva languidamente e diceva parole di un affetto così acceso che il giovane Barone, non guardandosene punto, bevve il primo sorso della sua morte. I libri di quella gentildonna erano tutti di questo veleno; ebbegli in prestito ad uno ad uno, e colla *Novella Eloisa* del Rousseau finì d'innabbiarsi la mente e di perdere tutta quella santa purezza che abbelliva il suo cuore. Si tolse all'amico Michele, si diè in mano a perversi, incallì nell'errore e nel vizio, e lo portava sfacciato in quella fronte che poco prima era specchio di verginale innocenza. Non è da descrivere come questo infelice di città in città errante si fosse fatto reo d'ogni pravo costume, e venuto de' capitani della setta degli Illuminati avesse avuto ardimento di tentare Michele stesso a disgiurare la sacra fede di Gesù. — Mi disse il Conte, e innorridiva a narrarlo, che in un castello vicino al mare della Finlandia, trovandosi questo empio a una festa che facevano gli Illuminati in memoria del loro Istitutore, entrati dopo desinare nel parco e ridendo e motteggiando, vennero a trarre al bersaglio. Il Barone vide all'uscio de' servi della villa appesa una Madonna di carta, corse, staccolla, e imbroggiatala al pedale d'un albero: *Guardate, disse, amici; voglio mostrarvi il mio valore nella pistola*. Venne con un altro alla scommessa di venti rubli ch'ei l'avrebbe ferita negli occhi. Montò il cane, tirò, ma non s'accese il focone. Benchè empi, innorridirono tutti e gridarono: *Stia, basta*. Ma egli ghignando trasse, e colpì nel petto Maria. Pagò la scommessa; ma l'altro gittate le monete in terra, le maledì. » (*Opere del P. Bresciani, Roma 1865, vol. 1: Memorie intorno la vita del p. Michele Szczytt*).

CASUS: Paterfamilias graviter suspicatus, librum quendam prohibitum lectitari a filio suo, capta occasione, librum surripit ac legit; quousque offendens in propositiones prorsus impias eum projicit ac damnat. Attamen postea ex hujusce libri evolutione graves patitur tentationes et dubia circa fidem. — *Quid?* R. Cum pater iste tentationum ac dubiorum circa fidem periculò se exposuerit librum evolvendo, de cujus etiam prohibitione suspicabatur; etsi laudanda paterna sollicitudo et præstitum filio caritatis pietatisque officium: attamen pro eodem tempore videtur non omnino excusandus in hoc quod defectui, ut supponimus, debita, licentiæ quoad libros prohibitos legendos, et propriæ infirmitati prudentius non consuluerit librum ipsum subjiendo docti pique sacerdotis judicio. *Resol. casuum pro Diocesi Mediolan.* 1862.

* Occhio aperto (ad rem monet genitores Diar. *Il buon pastore* anno 1872) sui libri che s'imprestano alle vostre ragazze; se anche vi dicono che è un libro di Chiesa, che è la vita dei Santi, non vi fidate.

Seppi di una giovinetta che in Collegio teneva le sue superiori alla cieca in questa materia; avea messo per frontispizio ad un libro che essa leggeva, il frontispizio delle Opere di S. Teresa. Le superiori guardavano, e visto quel frontispizio, dissero alla ragazza: *leggi pure, e approfittane*. Dopo qualche anno esse si accorsero, che erano i sucidi romanzi del Sue. »

* Generatim omnes romanienses libri otium foveant, phantasiam incendunt, passionem inflammant; quæ sunt præcepta fastidiunt; quæ sunt vera, adulterant; et ex illis vix potest aliquid boni esse. Vel in ipsis qui tantopere prædicantur *I promessi sposi* quæ utilitas ad mores? « Il Puccianti ed il Buccellati fanno risaltare con compiacenza la brutta figura di D. Abbondio (quæ proverbialis evasit in contemptum Cleri), fra Galdino cercatore, di fra Fazio scrupoloso; altri notano la scolastica flagellata in D. Ferrante, la processione, durante la peste, biasimata; nella biografia del Card. Federigo osservano molti che nè la di lui umiltà è rispettata, nè si dà bella idea del modo con cui son tenuti i Conclavi, e di chi sorte eletto a Pontefice. A proposito del terribile capitolo della *Monaca di Monza* « mi par proprio di vedervi l'uomo (scrive il Puccianti) che non troverà poi nulla da ridire sulla soppressione delle corporazioni religiose, e sulla caduta del dominio temporale del Papa. » — Ma basti (concludit cl. Albertario); ci siamo prefisso di non levare il velo pietoso che tanti dolcemente inganna sulla natura di questo romanzo. » *La Scuola cattolica, periodico letterario, religioso diretto da Mons. Parocchi Vesc. di Pavia*; volume 1, pagina 533. * (art. *Intorno ad Alessandro Manzoni; sentimenti e pensieri*; D. Albertario Prof.)

933. Monita ad Ecclesiasticos: « Importa assai che il Parroco promuova buone letture, e ciò non soltanto pel bene che per sè stesse producono, ma eziandio per impedire i danni gravissimi che derivano dalle cattive. Egli è un fatto che oggigiorno ciascuno vuol leggere, che la brama d'istruirsi è tanto generale ed estesa, che mai non fu pel passato.... Invece di diploicare inutilmente, e in tanta parte ingiustamente, l'ardore che v'ha nelle popolazioni di leggere molto ed istruirsi, sarebbe da attendere a generalizzare e facilitare le buone ed edificanti letture, dalle quali derivasse al popolo vera e santa istruzione, le quali (frattanto almeno in parte) farebbero cessare le cattive posciachè chi si dà a leggere buoni libri, i cattivi abbandona. » Frassinetti, *Manuale pratico del Parroco novello*, n. 305. » Optimorum librorum lectio, ut ait Kempis, docet ignaros, arguit otiosos, torpentes excitat, corrigit errantes, terret ridentes, consolatur lugentes, mitigat turbatos, confortat debiles, justificat pios, etc. V. Giovio, *Il manuale cristiano*. Valuy, *Regola del Sacerdote nella sua vita privata e pubblica*. Guastalla, 1871.

Rem laudabilem agerent ecclesiastici, si libros suos propriæ Ecclesiæ in commodum Cleri relinquerent exemplo s. Prosperi episcopi. En particula ejus testamenti conditi anno 475: *Ecclesiæ meæ do, lego omnes libros meos, præter Evangeliorum librum quem scripsit Hilarius, quondam pictaviensis sacerdos, quem tibi Eufronio fratri et consacerdoti dilectissimo... do, lego, volo, statuo: memor esto mei. Amen.* In quæ verba ait *Amico cattol.* vol. v, par. 89: « I libri ed i manoscritti ecclesiastici sono una specie di eredità sacra che dovrebbero sempre essere lasciati ad ecclesiastici, come, per esempio, ai successori Parrochi per tempo, a' Seminari di chierici, ai Capitoli di Canonici; chè gli eredi secolari di ordinario non ne traggono profitto nè per l'anima, nè per la borsa. Che belle biblioteche ecclesiastiche in breve si metterebbero insieme! esse

non lascerebbero sentire molto la distruzione di tante preziose biblioteche dei frati. » Ut tamen legatum sustineri queat, in foro etiam externo, ipsum curetur componi cum legibus civilibus loci. V. Dieulin, *Il buon Pastore nel secolo XIX*: t. 1: *Biblioteca di un ecclesiastico*. Et laudatus Valuy. It vide vere commendabile et accuratissimum Opus P. I. Mach, *Tesoro del Sacerdote*.

934. Monita ad omnes: Si libri omnes perniciosi Jure tum divino tum ecclesiastico tum naturali sunt prorsus damnandi, id multo magis dicendum est de illis qui sunt contra fidem aut aliquod fidei dogma; qui neque a firmis in fide neque a licentiam habentibus ad curiositatem, ad solatium, ad nudam instructionem, vel alia ratione non omnino necessaria, legendi forent. Fides enim est fundamentum totius Religionis; ideo præstat, ut neque materialiter labefactetur, aut oculos nostros conspurcemus tot malorum blasphemias, ac mente repetamus tot in fidem nostram contumelias. Qui indignatur de aliquo, illud prorsus abjicit. « Vi sono (ad rem in Opusc. *Allocuzione d'un Parroco vicino a morte*) fattorini con ottanta franchi al mese di stipendio incaricati di diffondere e procurare la lettura di questi stampati. Sono bellissimi per caratteri e per forma, e (come il diavolo è ben servito!) detti fattorini percorrono con zelo non solo le città, ma eziandio i piccoli villaggi di Italia. S'introducono persino nelle case de'privati; offrono tai libri a buon mercato ed anche gratuitamente sotto il nome di limosina spirituale. Alcuni di questi libri portano in fronte un titolo specioso che spira pietà e zelo di religione; sicchè, amati parroccchiani, lungi dall'acquistare o ricevere *gratis* questi liberecoli, mandateli al diavolo chè sono opera sua. » In tanta igitur pestilentissimorum librorum, ac diariorum multitudine nulla cautela satis: hinc merito Episcopi Provinciæ Taurinensis inter cetera hæc suis præscripserunt, 2 oct. 1852:

1º « Nel dubbio che qualche libro o foglio possa essere o no proibito, dovranno i Nostri Diocesani astenersi dal leggerlo, ricorrendo intanto a Noi per le opportune direzioni, od almeno a'loro rispettivi Parrochi od a persone dotte e pie. E coloro che, avendo cognizione di queste Nostre prescrizioni, ricusassero di sottomettersi, o volessero senza consultarsi leggere indistintamente libri e giornali sospetti, e mettersi in conseguenza in evidente pericolo di operare contro le leggi della Chiesa e di peccare gravemente, non saranno capaci d'assoluzione, fintantochè non cangeranno proposito. — 2) Dovendo gli ecclesiastici secolari e regolari, precedere i laici nell'esercizio d'ogni cristiana virtù ed in ispecie nell'obbedienza alle prescrizioni della Chiesa, come già loro ricordammo (*Pastorale latina*) dichiariamo, che sono essi obbligati a sottoporre qualunque loro produzione, sia in nome proprio che in nome altrui, alla preventiva revisione del proprio Ordinario, od almeno di quello del luogo, ove s'intende stampare la produzione stessa. » Hoc secundum urget etiam Conventus Episcoporum Provinciæ Vercellensis, Vercellis habitus 18 nov. 1849, § 1.

(M) Pag. 668.

935. Causa primaria spei: Docet Angelicus (2, 2, q. 17, a. 4) quod in solo Deo sperandum est, uti in primaria causa nostræ beatitudinis: quo sensu explicatur illud *maledictus qui confidit in homine* (Hier. xvii). Addit tamen licitum esse etiam in alio sperare ut in causa secundaria et istrumentali. Sic speramus in Sanctos; et etiam in merita nostra. Et Tridentinum (sess. vi, can. 26) damnavit qui dicunt *justos*

non debere pro bonis operibus, quæ in Deo fuerunt facta, expectare et sperare æternam retributionem a Deo. Nota in Deo; qui enim laborant pro mundi felicitate, ut temporalibus ditentur bonis, ut laudentur ab hominibus, frustra laborant, et inanis est spes ipsorum. « Gabriello Chiabrera così detta il suo testamento: Io vivendo cercava il conforto per lo monte Parnaso; tu meglio consigliato, fa di cercarlo sul monte Calvario. » Alimonda, Conferenza, L'anima umana e la speranza.

936. Numerus electorum: Plures tenent paucos esse æternam salutem consecutores; probant ex Scriptura: *Multi sunt vocati, pauci vero electi* (Matth. xix et xx). *Contendite intrare per angustam portam, arcta via est quæ ducit ad vitam* (Luc. xiii et Matth. vii). *Omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium* (i, Corinth. ix); et ita porro. — Verum testimonia objecta juxta alios non satis probant. Non 1) illud *multi sunt vocati, pauci vero electi*. Ut hoc testimonium aliquid evinceret, oportet ostendere nomine *electorum* non venire, nisi qui salutem æternam consequuntur; atqui hoc incertum est. Prætermisissis innumeris interpretationibus, unam proferimus celeberrimi Cornelii A-Lapide, qui dicit multos vocatos ad gratiam ordinariam relate ad observantiam legis divinæ; paucos electos ad gratiam extraordinariam relate ad observantiam consiliorum Evangelii; qua in re profert interpretes multos: et videtur textui conformius. — 2) Non illud: *Contendite intrare, arcta via est*; nam unus post alium omnes et per angustam viam intrare possunt domum: « Dall'essere la via stretta, non ne vien di conseguenza che vi passi il picciol numero. Le Termopoli non erano che un sentiero tortuoso ed aspro nelle montagne; e nondimeno lo sterminato esercito di Serse le valicò: « Lacordaire infra citandus — Non 3) illud: *omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium*. Audiatur s. Anselmus: *Currunt ethnici, hæretici, reprobi, sed unus christianorum et electorum populus accipit bravium*. Ergo si Apostolus intelligendus est de toto christianorum populo, ejus verba potius nobis favent, quam obsit. Et sane, si acciperetur literaliter de una tantum persona, concludendum, solam Beatam Virginem esse salvam: tunc irrisorie Apostolus Paulus omnes ad cursum capessendum ibidem excitasset dicens: *sic currite, ut comprehendatis*.

Ut tamen status quæstionis plenius dignoscatur, quatuor præcipuæ hypotheses hic conficiendæ sunt: — 1) Si quæstio est de omnibus omnino hominibus, qui sunt, fuerunt ac futuri sunt, est certum, multo plures damnari; quot enim sunt ethnici, judæi, mahumetani, hæretici, indifferentistæ, theistæ, peccatores! Quo sensu habemus illud Christi (Matth. xvii): *arcta via est, quæ ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam*. — 2) Si sermo est de omnibus christianis sive catholici sint sive non, et tam adultis quam pueris, vel etiam de solis catholicis, iterum tam adultis quam pueris: videtur certa sententia quæ docet multo plures salvari; nam exploratum est, adultos et infantes plurimos continuo e vita decedere. Unde infantibus baptizatis, qui salvantur, sunt addendi adulti qui in justitia moriuntur. — 3) Si quæritur de solis adultis christianis sive catholicis sive acatholicis, dicunt probabilius plures esse, qui damnantur; nam hæreticis, apostatis ac schismaticis, mali catholici adjungendi sunt. — 4) Tandem si quæstio est de solis adultis catholicis, duæ sententiæ. Prima docet ex adultis catholicis plures damnari, nam pauci servant tota vita innocentiam, paucique post peccatum agunt dignam pœnitentiam; quæ autem fit in morte admodum dubia est: pro hac sententia non immerito citantur Gregorius M., Augustinus, Chrysostomus, etc. Sed aliis magis arridet sententia eximii

Suarez, qui tenet multo plures salvari: hoc quippe Dei clementiæ, Christi meritorum, virtuti ac Sacramentorum efficacitati consentaneum est. Et congruit magis verbis Apocalypsis (c. vii): *vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat*. Et licet major pars adulterum sæpius mortaliter peccet, tamen sæpius resurgit; et in fine vitæ pauci sunt, qui per Sacramenta non præparentur ad mortem. V. *Scriptura sacra contra incredulos propugnata*, par. ix, sess. 2^a, in Apoc. c. iii, quæst. 10, auctore Veit, ejus Opera multum commendabat Pius VI. Auctor libri, *Quattro anni di esperienza ecc.*, c. 3. Segur, *Risposte brevi e familiari alle obiezioni più diffuse contro la Religione*, § 19. Item Opus, *Tesori di confidenza in Dio*.

Audiendus Lacordaire, Conferenza: Dei risultati del governo divino: « Fra gli scrittori che onorarono la Chiesa nel secolo scorso, ve n'ha uno d'una riputazione modesta e grave al tempo istesso, il cui sapere non è alcuno che lo contrasti, e meno poi la sua ortodossia, e così dicendo vi ho nominato Bergier. Ora, trattando egli codesta questione, così si esprime: *Uno spirito sodo e a sufficienza istruito non si lascia scuotere da un' opinione problematica, sulla quale la Chiesa non ha per anco sentenziato, come è quella del grande e piccolo numero degli eletti* (Dizionar. Teol. V^o *Eletti*). E altrove, dopo esposto il disaccordo dei Padri della Chiesa e dei commentatori della Scrittura sopra tale argomento, soggiunse: *Se le parole del Vangelo possono giovar di prova, si dee più presto concludere il gran numero, che non il picciol degli uomini salvati. Gesù Cristo paragona la separazione dei buoni da' cattivi, nel giudizio ultimo, a quella che si fa del buon grano dal loglio; ora in un campo coltivato con cura il loglio non fu mai più copioso del buon grano. Egli la paragona alla separazione dei cattivi pesci dai buoni; ma a qual pescatore avvenne mai di prendere minor numero di buoni pesci che di cattivi? Delle dieci vergini chiamate alle nozze, cinque sono accolte alla società dello sposo. Nella parabola dei talenti, due servi sono ricompensati, uno solo è punito. In quello del banchetto, uno solo de' convitati è scacciato. Essendo stata chiaramente fatta la questione a Gesù Cristo, non ha voluto scioglierla; ma volle tenerla in sospeso. Un di gli fu chiesto: Signore, sono pochi quelli che si salvano? Non vi era domanda più chiara; ma che rispose egli? Procurate, soggiunse, di entrare per la porta stretta, perchè vi saranno molti che vorranno entrare e non entreranno* (Luc. xiii). Era un consiglio utile, il quale non distruggeva il mistero utile anch'esso....

937. « Sæpe (ait Stapf, § 191) complures idèo tantum vacillant, quia solida circa spei officium instructione destituuntur; et præsertim in magnis rerum angustiis homines perraro sui sat compotes esse solent. Sæpe vel tetrica corporis dispositione vel repentinis casibus status moralis plene intercipitur, vel etiamsi id non fiat, ea tamen quæ in tanta sensuum tempestate fiunt, frequenter in culpam gravem haud imputanda videntur; quis, e. g., Petrum dum ad conspectum tumultuantis maris trepidare cœpit (Matth. xiv), de reatu læthali accusabit? Equidem reprehensibilis fuit; ita tamen ut infirmus potius, quam impius dici mereretur. Verum etiamsi hæc animi abjectio ex perturbato statu morali sæpe culpam mortalem haud involvat, conditio tamen talis hominis est multum deploranda. Quid enim de illo timendum non est, qui identidem diffidentiae fluctibus jactatur, vel omnino vortice desperationis submergitur? Quare ad præcipua Pastoris officia pertinet, ut gregem sibi commissum de hac nobilissima virtute solide instruere, atque inter quæcunque rerum discrimina animos suorum in spem erectos servare stu-

deat. » *Tolle spem* (ait s. Zeno), *torpet humanitas tota; tolle spem, artes virtutesque cessabunt; tolle spem, et interempta sunt omnia.*

Ad hanc fovendam plurimum juvat Sanctorum exemplum. Ad rem Gregorius Papa: *Perpendo Petrum, considero latronem, aspicio Zachæum, intueor Mariam; et nihil in his aliud video, nisi ante nostros oculos posita spei et pœnitentiæ exempla. Fortasse enim in fide lapsus est aliquis? aspiciat Petrum qui amare flevit quod timide negaverat. Alius contra proximum suum in malitia crudeliter exarsit? aspiciat latronem qui et in ipso mortis articulo ad vitæ præmia pœnitendo pervenit. Alius avaritiæ æstibus anhelans aliena diripuit? aspiciat Zachæum, quidquid abstulit quadruplum reddidit. Alius libidinis igne succensus carnis munditiam perdidit? aspiciat Mariam quæ ipsa amorem carnis igne divini amoris excoxit. Ecce omnipotens Deus ubique oculis nostris quos imitari debemus objicit, ubique exempla suæ misericordiæ opponit.*

938. Q. 1. *An sit pejor desperatio vel præsumptio?*

R. Utraque mala est; sed *præsumptio* adhuc in homine relinquit animi robur ad operandum, adhuc in eo conservat rerum spiritualium æstimationem, et usum aliquem mediorum ad salutem æternam, uti est Confessio sacramentalis. *Desperatio* ex adverso hæc omnia uno quasi iectu extinguit, Sacramenta contemnit, Religionis præcepta non amplius curat, animam pro nihilo habet, Deum ipsum uno verbo odit, et sic magis ab ejus amore removetur. Adde: *Desperatio* magis Dei benignitati adversatur; quoniam magis proprium est Dei misereri et parcere, quam punire, ait Angelicus (2, 2, q. 1, a. 2). V. Sacerdote santificato. Liguori, *Opus Mor.*, I. II, n. 21.

Q. 2. *Quid de eo, qui vult in peccato perseverare usque ad mortem sperans fore, ut se illo temporis puncto pœniteat?*

R. Licet hic difficulter excusari possit a peccato gravi contra caritatem erga seipsum, cum se exponat evidenti periculo damnationis, imo et contra Deum, cujus amicitiam floccifacit; non peccat tamen contra spem ex d. Thoma: *Peccare autem sub spe veniæ, ait, quandoque percipiendæ cum proposito abstinendi a peccato et pœnitendi de peccato, hoc non est præsumptionis, sed hoc peccatum diminuit: quia per hoc videtur habere voluntatem minus firmatam ad peccandum* (2, 2, q. 21, a. 2). Sed intellige, si spes remissionis se habeat solum concomitanter ad peccatum; secus enim erit dicendum, si spes esset motivum influens in peccatum ipsum.

Q. 3. *Estne grave contra spem cupere perpetuo vivere?*

R. Affirmative; quia est sistere in vita temporali, ut in ultimo fine. Non est tamen per se contra spem ex tædio mortem exoptare; quia non est recedere ab ultimo fine: hoc generatim non excedit veniale, nisi adsit rebellio expressa contra ordinem Providentiæ. V. Gaume, *La v'ra non è vita; ossia il grande errore del secolo XIX.*

(N) Pag. 664.

939. Virtus omnium præstantissima est Caritas. Audi Augustinum illius peculiarem præconem: *Hæc in adversitatibus tolerat, in prospera libus temperat; in duris passionibus fortis, in bonis operibus hilaris; in tentatione tutissima; in hospitalitate lætissima; inter veros fratres lætissima, inter falsos patientissima. In Abel per sacrificium grata, in Noe per diluvium secura, in Abrahæ peregrinationibus fidelissima, in Moysæ inter injurias lenissima, in David in tribulationibus mansuetissima. In tribus Pueris blandos ignes innocenter expectat, in Machabæis sævos ignes forti-*

ter tolerat. Casta in Susanna erga virum, in Anna post virum, in Maria præter virum. Libera in Paulo ad arguendum, humilis in Petro ad obediendum, humana in christianis ad confitendum, divina in Christo ad ignoscendum. Serm. cccl.

940. Signa autem charitatis Dei in anima immanentis sunt ex s. Laurentio Justiniani: — 1) *Libenter pro Deo dare*; qui enim aliquem diligit, illius frequenter reminiscitur. — 2) *Libenter pro Deo dare*; amor enim nescit esse vacuus. — 3) *Libenter pro Deo pati*; etenim fortis ut mors est dilectio.

An (quæres) *desiderium fruendi Deo sit actus caritatis*? Affirmative, si desiderium tendat ad Dei fruitionem ob gloriam ipsius Dei. Imo est actus perfectissimæ caritatis; quia fruitio est charitas consummata: unde caritatem definit Augustinus: *motum animi ad fruendum Deo propter se*. Item actus caritatis est diligere bonitatem divinam uti nobis convenientem, quatenus nos adjuvat ad illius voluntatem exequendam ac ultimum finem assequendum; semper enim Deum aspiceret. Idem est, si diligatur Deus ob beneficia, quæ contulit nobis, sed ea respiciendo uti Dei bonitatis communicationem: esset enim tunc diligere bonitatem dispensantis.

941. Charitas in hac vita potest augeri, minui et destrui.

1) Potest augeri sine termino: definitum est in Concilio generali Viennensi 1311 contra Beguardos et Beghinos. Hinc Apostolus hortatur: *In caritate crescamus* (Eph. iv). Et d. Augustinus de caritate habet: *Ut perficiatur, nascitur; cum fuerit nata, nutritur; cum fuerit nutrita, roboratur; cum fuerit roborata, perficitur; cum ad perfectionem venerit, quid dicit? mihi vivere Christus est, et mori lucrum* (Tract. v in ep. 1 Joann.). Sane de ratione viatorum est, ut magis ac magis ad terminum appropinquent, sed terminus est Deus; ergo possumus magis ac magis illi appropinquare: hoc autem facit caritas. — At caritas non augetur *extensive*; nam vel minima completa est in sua specie, et se extendit ad omnia caritate diligenda. Sed *intensive*, non per additionem caritatis ad caritatem, quod esset caritatem multiplicari; sed per maiorem radicationem, sive per maiorem actuationem in subjecto. Billuart.

2) Caritas potest minui; hic tamen non est quæstio de caritate actuali: certum enim est, actus caritatis esse modo intensiores, modo remissiores. Sed de habitu caritatis, quem commune est posse indirecte minui per venialia, quatenus ejus fervor minuitur. At non directe; nam vel minima charitas attingit omnia caritate diligenda (d. Thomas, 2, 2, q. 24, a. 10).

3) Caritas potest amitti: est contra Jovinianum; item contra Beguardos et Beguinos damnatos in Concilio Viennensi et contra Calvinum damnatum in Tridentino his verbis: *Si quis hominem semel justificatum dixerit amplius peccare non posse, neque gratiam amittere, atque ideo eum qui labitur et peccat, nunquam vere fuisse justificatum, anathema sit* (sess. vi, can. 23). Et sane: per mortale homo fit dignus morte æterna juxta illud: *stipendia peccati mors* (Rom. vi). At e contrario quilibet habens caritatem, est dignus vita æterna; ergo qui mortale commisit caritatem necessario debuit amisisse.

(O) Pag. 636.

942. **Moriendi desiderium**: Aliquando peccaminosum, aliquando licitum, aliquando etiam generosum esse potest. *Stappf.*

a 1) *Peccaminosum* erit, si vel ex indigno motivo nascatur, dum

e. g., avarus aut ambitiosus, etc., ob spes suas frustratas tedium vitæ conceipit; vel si quis ex hoc ipso vivendi tædio justa sui conservationis media omittat. — 2) E contrario hoc moriendi desiderium *licitum* censi debet, si quis dolores ac angores suos equidem morte propinqua finire optat, ita tamen ut mens se totam divinæ voluntati resignet, nec quidquam eorum detrectet, quæ ad sua officia spectant. — 3) Tale moriendi desiderium *generosum* dico, si non tantum cum plena erga Deum resignatione et perduratiōe officiorum et studio jungatur, sed etiam ex motivo vere generoso descendat, e. g., ut Deo plene perfrui possimus, vel ut ex tantis eruamur peccandi periculis, etc. Hinc quis non miratur Apostolum, dum secum quasi deliberans ait: *Mihi vivere Christus est et mori lucrum. Quod si vivere in carne, hic mihi fructus operis est, et quid eligam, ignoro. Coarctor autem a duobus: desiderium habens dissolvi et esse cum Christo, multo magis melius; permanere autem in carne necessarium propter vos* (Philipp. 1). »

Pius IX Encyc. *Etsi* 21 nov. 1873 ob tot ærumnas, quibus catholica ecclesia violenter afficitur, exclamare non dubitat: *Modo res eo devenit, ut mors ipsa vitæ tot fluctibus exagitata præstare videatur; et elatis in cælum oculis exclamare cogamur interdum: melius est nos mori, quam videre mala Sanctorum* (1 Mach. III).

Quid de desiderio damnationem incurrendi ob salutem proximi juxta illud Moysis: *aut dimitte eis hanc noxam; aut si non facis, dele me de libro tuo quem scripsisti* (Exod. xxxii). Et illud Apostoli: *optabam ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis* (Rom. ix)?

R. Quantum ad Moysis verba: 1) Intelligi possunt hyperbolice, ad significandum perardens suum desiderium de salute populi. 2) Accipi possunt dicta de libro viventium hic in terra, ut sensus sit: *si non parcis populo, me una cum ipso interfice*. 3) Si intelligantur de libro prædestinatorum, erit sensus: *aut dele me de libro tuo, aut dimitte eis hanc noxam*; certus enim erat quod Deus non esset illum deleturus; ergo restabat ut Deus populi peccatum dimitteret. Unde verba illa ex summa fiducia de Dei erga ipsum amore procedebant. Quo fere sensu explicantur verba s. Ignatii, « qui si optio daretur (aliquando dicebat), mallet se beatitudinis incertum vivere et interim Deo servire et proximorum salutem, quam certum ejusdem gloriæ statim mori. — » Quod attinet ad verba Apostoli, etiam accipi possunt hyperbolice. Vel juxta alios Apostolus optat pro fratrum salute anathematizari, id est ad instar victimæ expiationis gravissima quæque ac mortem acerbissimam pati: sic in Scriptura quandoque accipitur vox *anathema*. Vel sensus esse potest, ut Paulus non jam optaverit, sed optasset in æternum separatam esse a Christo, si id sine peccato fieri posset, potiusquam videre quod Deus a judæis infidelibus blasphemaretur, sicque amorem et gloriam Domini prætulit sibi ipsi. *Dens*.

(P) Pag. 672.

943. *Dilectio amicorum, secundum se considerata, est ferventior et melior, quam dilectio inimicorum* (Angelicus, 2, 2. q. 27, a. 7). Ratio: illa dilectio est absolute melior et meritoria, cujus objectum est melius; atqui amicus est melior, Deo et nobis magis conjunctus, quam inimicus: ita communius et probabilius. Nec obstat, quod inimici dilectio sit difficilior: plus facit ad rationem meriti bonum quam difficile, aliis præclusis: sane dilectio Dei melior est dilectione proximi; dilectio tamen proximi est certo difficilior.

Amor inimicorum est de lege naturali, unde nulla positiva lege tolli potest. Nec obstat illud Matth. v: *Audistis, quia dictum est antiquis: diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum? ego autem dico vobis, etc.* Respondit Angelicus: *Quod dicitur, odio habebis inimicum tuum, non est ex lege sumptum, quia nusquam hoc in litera invenitur; sed est additum ex prava interpretatione Judæorum, qui ex eo quod præcipiebatur dilectio proximi, concludebant, quod inimici erant odiendi.* In 3, dis. 31, q. 1, ad 2. Sane in Levitico (c. xix) habetur: *Non quæres ultionem, nec memor eris injuriæ civium tuorum;* et Prov. xxv: *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum,* etc. Hinc notant pro praxi: 1) Non sunt absolvendi, saltem ordinarie, qui quamvis dicant se condonare, recusant tamen inimicum alloqui, licet facile possint et debeant. Item neque qui dicit, se libenter condonaturum, sed non posse promittere; qui revera vult, potest, Dei gratia promittere ex animo: 2) Si nolis cum inimico conversari, quia non aliud quam malum ab eo expectare possis; vel si prudenter timeas ex eo pejus evenire, tunc abstinendum ab amicitia signis, modo interius diligas, et apud alios scandalum repares.

At (inquires) *quomodo diligi potest homo iniquissimus, qui nos perdere nititur; cum voluntas nostra amore ferri non possit, nisi in bonum?*

R. Diligi potest, quomodo diligimus membrum vitiatum, quod acutis doloribus diu noctuque nos cruciat; nempe distinguimus substantiam inter et vitium doloris causam: substantia est nobis cara ac pretiosa utpote pars nostri, quam sanam peroptamus; ideoque contra vitium eam infestans pugnamus, illudque qua arte, qua industria propellere nitimur! Ad rem Augustinus (l. xix cont. Faust. c. 24): *Hæc regula est, qua et oderimus inimicum propter id quod in eo malum est, id est iniquitatem; et diligamus inimicum propter id quod in eo bonum est, id est socialem rationalemque creaturam.*

An (quæres) *retinens inimicitiam peccet, recitando orationem Dominicam, in qua remittimus inimicis?* Non peccat, quia oratio Dominica perfecitur nomine ecclesiæ. Imo neque si dicat in persona sua, non quidem quantum ad id quod agit; sed quantum ad id, ad quod optat pervenire. D. Thomas, In 3 Sent. d. 30.

944. CASUS 1: *Duo ante inimicitiam, puta duo juvenes collegialiter viventes, duo religiosi in monasterio, se salutabant et passim colloquebantur; post rixam nec se salutant nec colloquuntur. Peccantne?*

R. Si inde sequatur scandalum tam inter ipsos, quam in communitate, prout ordinarie accidit, peccant mortaliter vel venialiter pro quantitate scandali. Si tamen antea erant specialiter amici et amica colloquia miscabant, literas mutuo scribebant, non tenentur redintegrare specialem amicitiam et amica colloquia et epistolas; quia ex hac omissione non potest colligi odium, modo se habeant ad invicem, sicut ad ceteros confratres. Billuart.

CASUS 2: *Egeria honestibus parentibus nata, ipsis invitis, contraxit matrimonium cum Jugurtha satellite; quare parentes recusant tum ejus colloquium, tum ejus aspectum, etiam jam petita venia. An peccent?*

R. Vel parentes, quos rusticos suppono, colloquium filiæ et ejus aspectum ad longum tempus recusant et in perpetuum recusare parati sunt; vel ad breve tempus. Si 1, peccant graviter nec possunt absolvi, quia permanent in odio ac vindicta excedente delictum filiæ plebejæ post petitam veniam. Si 2, non peccant; quia id honeste potest fieri in emendationem filiæ et in sui criminis pœnam, aliarumque filiarum exemplum. Licet enim filia non teneatur obedire parentibus quoad status electionem; tenetur tamen statum illis non indecorum eligere; et indecorum

eligendo, ut in casu cum infamia propria et parentum, sane delictum committit ea punitione dignum, ut ad breve tempus ejus aspectum et colloquium parentes recusent. *Giribaldus, Diana, Layman.*

CASUS 3: *Plautillus pluribus occurrens, omnes salutat præter inimicum qui est cum illis; an peccet graviter?*

Ita quidam existimant; sed juxta Sylvium respici debet intentio personæ et magnitudo scandali: si enim vel nullum ex adjunctis vel parum omnino sit scandalum, et persona non ex odio, sed vel in significatione injuriæ quam recentem recepit, ut scilicet alter in posterum magis caveat ab offensionibus, vel alia justa causa sic agit, non videtur peccare saltem mortaliter. *Dens.*

(Q) Pag. 676.

945. Redemptio captivorum. Hic satis erit referre quod scripsit S. Congregatio Episcoporum et Regularium 21 martii 1855 ad Generalem Ordinis Ss. Trinitatis, qui dein, habita facultate, hanc dedit epistolam ad omnes Episcopos: *Illme et Rme Domine*. P. F. Antonius a Matre Dei, major ac generalis Minister Ordinis Excalceatorum Ss. Trinitatis Redemptionis captivorum humiliter exponit, quomodo a sæculis ex quo ortum habuit Ordo prædictus, peculiari affectu a Ss. Pontificibus semper persecutus fuerit; quare nunquam destiterunt gratias et privilegia elargiri ejusdem Ordinis professoribus, qui semetipsos dedicabant redemptioni christianorum captivorum et fidelibus qui pro suis viribus eandem redemptionem coadjuvabant.

Veruntamen cum ope misericordiæ Dei christianorum captivitas fere sit extincta, Patres excalceati dicti Ordinis desiderium summi Pontificis feliciter regnantis, tametsi ignorarent, mirabiliter compleverunt, cum unanimi deliberatione in proximo celebrato generali Capitulo redemptionem Maurorum puerorum ab Nicolao Oliviero genuensi presbytero approbatione universali inchoatam, ab ejusdem Ordinis religiosiis prosequi decreverunt. Hinc ab eodem summo Pontifice Pio IX, per S. Congregationem Episcoporum et Regularium, literas obtinuit supradictus p. Generalis minister sub die 21 martii vertentis anni (1855), quibus omnia privilegia, et gratiæ olim a Ss. Pontificibus Ordini suo concessæ, denuo confirmantur, et insuper ad redemptionem puerorum Maurorum extenduntur. Quare dominationem tuam humiliter exorat, ut hoc opus Deo omnipotenti admodum acceptum et humanitati proficuum apud fideles Diœcesis tuæ promovere digneris, tum hasce literas executioni demandando; aut si ibi reperiuntur pia sodalitia Redemptionis captivorum, illa admonendo, ut juxta uniuscujusque vires, huic operi auxilium ferant. » V *Analecta Juris pontificii*, anno 1861. *Civiltà Cattolica*, ser. 6^a, t. VI: *La tratta dei Negri*. Balmes, *Il protestantesimo paragonato al cattolismo*, c. 14, 44 et seqq.

946. Hospitalitas: « Etiam hospitalitatis meminisse juvat, qua erga peregrinos et itinerantes caritas exercetur. Officium istud antiquitus ubique gentium tanta cum religione observatum fuit, ut ejusdem neglectus passim notam insignis dedecoris et quasi infamiæ inureret. Etiam sacræ utriusque Testamenti tabulæ illud enixe urgent. Hodie dum tamen, cum in regionibus saltem cultioribus ubique publicæ tabernæ extent, hospitalitas prout de necessitate, ita de vigore quoque suo multum amisit. Attamen officium adeo commendatum etiam nunc suas sibi partes vindicat, dum nempe vel peregrinantis inopia vel angustiae loci, vel quæcunque aliæ circumstantiæ illud expetunt. Divinus Re-

demptor hæc quoque obsequia simibet ipsi præstari asserit: *hospes eram, et collegistis me* (Matth. xxv). Et quamvis nulla forte necessitas adsit peregrinos hospitio excipiendi; caritas tamen fraterna sæpe expetit, ut eos nostro vel consilio vel favore adjuvamus. Eo pejus agunt, qui itinerantes divexare, lacessere, dolo vel fraude circumvenire, vel omnino ad turpia, et nefanda pertrahere haud reformidant. E contrario simplices ruricolæ non raro per excessum impingunt, dum nempe homines periculosos, circumforaneos, vel publice proscriptos fovant et occultant iisque opportunitatem præbent leges publicas eludendi. » Hactenus *Stappf*, § 354 *Theol. Moral.*

Nota. Aliquando obligantur cives ad milites hospitio gratis recipiendos; de hac obligatione vid. RR. Patenti 9 agosto 1836; legge 4 agosto 1861; 27 luglio e 25 dic. 1862. In his hæc specialius habentur: « Sono esenti dalla somministrazione dell'alloggio le case abitate dai Vescovi, Prefetti, Sotto-Prefetti, Comandanti, Ufficiali delle R. Poste, Parrochi, Corpi ecclesiastici, pubblici stabilimenti, dai Consoli e Vice-consoli delle Potenze estere, quando non sieno sudditi del Re, e dai Mastri di posta. Siffatta franchigia si intenderà sospesa in tempo di guerra, o di altre particolari urgenti circostanze. Gli edifizii destinati al culto non devono essere impiegati per l'alloggio militare fuorchè nei casi stringentissimi, e di assoluta impossibilità di provvedere in altra maniera alle esigenze del servizio. » V. Rivarolo, *Il governo della parrocchia*, p. 3, t. 1, c. 2.

947. Il non-intervento. Novum hoc ac perexitiosum revolutionis inventum pugnat evidentissime cum genuinæ caritatis regulis, quibuscunque tandem speciosis verbis honestari velit; si enim tenemur privatorum necessitatibus intervenire et subvenire, quanto magis necessitatibus publicis totiusque societatis? Unde modernorum Diariorum princeps: « Una società, come un individuo, è ente finito, limitato da imperfezioni, impedito da debolezze, le quali possono rendere necessario l'ajuto d'altri popoli: *adjutorium simile sibi*. La Provvidenza dunque che formò i popoli bisognosi di tale ajuto, per conseguenza della loro stessa natura, ordinò cotesto ajuto scambievolmente, soprattutto quando sono a contatto l'uno coll'altro... »

» Risponde il NON-INTERVENTO alla moderna: *ogni popolo dev'essere libero a farsi da sè i fatti propri*. Quasi che tra questi *fatti propri* non vi sia anche quello di procurarsi ajuto nel caso di bisogno, onde che onestamente può aversi. Strana sentenza in verità e spietatezza selvaggia, la quale inchiude la distruzione della società fra le genti, come il sussidio interdetto fra i cittadini distruggerebbe la società civile. Giacchè, secondo il detto di poc'anzi, che altro è società civile se non mutuo sussidio? Vietare al povero di ricevere il soccorso del ricco è una spietatezza, sia il povero una persona, una famiglia, un comune, una gente, una nazione. Coloro, che vietano al mendico il ricorrere alla mano benefica che può dargli il soccorso, oh, costoro sì, sono rigorosamente logici, allorchè vietano al popolo debole l'ottenere da un popolo forte un ajuto che gli assicuri la tranquillità e l'ordine. Ma chiunque comprese la legge fondamentale della società (*adjutorium simile sibi*) dee concedere ad ogni popolo il diritto di ricevere ajuto dal vicino benevolo, e ad ogni sovrano di riceverlo dal sovrano amico. Interporsi ad arrestare la mano benefica che corre all'amico in ajuto, è il colmo della spietatezza, non meno che dell'iniquità. *Colmo dell'iniquità*, perchè si vieta all'ajutatore l'uso libero delle proprie forze, le quali egli vorrebbe adoperare in pro di chi ne abbisogna. *Colmo di*

spietatezza, non solo perchè si toglie al necessitoso quel bene che spontaneamente gli verrebbe largito da mano benefica inviata dalla Provvidenza; ma anche perchè il bene interdetto è il bene di giustizia e di ordine supremo tra i beni naturali; e la violenza lo toglie non ad una persona isolata, ad una famiglia, a poche centinaia di un Comune, ma ad una intera nazione, a parecchi milioni d'uomini che vengono condannati in tal guisa a palpitare perpetuamente fra l'incertezza d'una società agitata, e il turpe e disperato letargo d'una società incatenata e schiava d'un partito, che prevale forse più per l'ajuto dei tradimenti stranieri, che per la possanza degli indigeni oppressori. » *Civiltà Catt.*, ser. 4^a, t. v: *Il non intervento*. Franco, *Risposte popolari* ecc. tit: *Non-intervento*. Della-Margherita, *L'uomo di Stato*, l. vi, c. 4: *Intervenzione*; it. *Avvedimenti politici*, c. 18: Relazioni d'uno Stato cogli altri.

Et Kolb Bernard egregie sane agebat: « Io non cercherò di apprezzare il senso, e il vero spirito del principio del NON-INTERVENTO, seppur esso è un principio, e non piuttosto una di quelle negazioni sociali di cui il genio rivoluzionario de' nostri tempi sa così abilmente trovare la formola ed applicar l'uso. Io non mi fermerò ad esaminare quale sia l'indole logica e legittima di questo sistema, la cui origine inglese mi dà legittimamente a sospettare, dove può cominciare, dove deve finire. Se gli è dato di prevalere sul diritto, sulla giustizia, sui doveri internazionali, sulle condizioni di rispetto reciproco, e di solidarietà morale che porta tra i diversi Stati una società organata come fu fin qui la società europea, io potrei chiedere, se il principio assoluto del NON-INTERVENTO, come il principio assoluto della nazionalità non sia il *lasciate fare* e il *lasciate passare* delle rivoluzioni. » *Tornata dell'11 marzo 1861* al Corpo legislativo francese.

Sed infandum, quem tenebrosæ conventiculæ ediderunt partum ad societatis perniciem solemniter proseripsit Pius Papa IX Allocutione 28 sept. 1860, *Novos et ante hunc diem inauditos ausus*, ubi teterrima inde consecraria et ingentia societatis mala aperiens, omnibus potestatibus gravia verba facit, ne contingat ut qui hodie aliorum incendium placide intuetur, eras proprium lugere debeat, nemine succurrente: rebellio nulli parcat; sed omnibus blanditur suaviter, ut omnes alios post alios perdat securius. *Abstinere non possumus* (habet Pontifex Summus), *quin præter alia deploremus funestum ac perniciosum principium quod vocant de Non-intervento, a quibusdam guberniis haud ita pridem, ceteris tolerantibus, proclamatum et adhibitum etiam cum de injusta alicujus gubernii contra aliud aggressionem agatur; ita ut quædam veluti impunitas ac licentia impetendi et diripiendi aliena jura, proprietates, et ditiones ipsas contra divinas humanasque leges sanciri videatur; quemadmodum luctuosa hac tempestate cernimus evenire. Et mirandum profecto quod uni subalpino gubernio impune liceat ejusmodi principium despiciere ac violare, cum videamus ipsum hostilibus suis copiis, universa Europa inspectante, in alienas ditiones irrumpere, legitimosque ex illis Principes exturbare: ex quo perniciosa consequitur absurditas, alienum nempe interventum dumtaxat admittere ad rebellionem suscitandam atque fovendam.*

Hinc autem opportuna Nobis oritur occasio excitandi omnes Europæ Principes, ut, pro spectata ipsorum consilii gravitate et sapientia, serio perpendant quæ quantaque mala in detestabili quem lamentamur eventu cumulentur. Agitur enim de immani violatione, quæ contra universale gentium Jus nequiter est patrata, quæque nisi omnino coerceatur, nulla deinceps legitimi cujusque juris firmatas ac securitas poterit consistere. Agitur de rebellionis principio, cui subalpinum gubernium, turpiter inservit, et ex

quo primum est intelligere, quantum cuique gubernio discrimen in dies comparetur, et quanta in universam civilem societatem redundet perniciēs, cum ita fatali communismo aditus aperiatur. Agitur de violatis solemnibus Conventionibus, quae uti aliorum in Europa principatuum, ita etiam civilis Pontificiae Ditionis integritatem sartam tectamque servari omnino postulant. Agitur de violenta direptione illius principatus, qui singulari divinae Providentiae consilio Romano Pontifici datus est ad Apostolicum suum Ministerium in universam Ecclesiam plenissima libertate exercendum.... Itaque omnibus supremis Principibus persuasum esse debet Nostram cum Ipsorum causa plane esse conjunctam, eosque suum Nobis auxilium afferentes Nostrorum aequae ac Suorum jurium incolumitati esse prospecturos. (Et nunc, reges, intelligite!) It. videatur Syllabus, propositione LXII.

948. Sed (ajunt) haec omnia definire politicorum est, non ecclesiasticorum; ecclesiastici in politica sese immiscere non debent, nec de illa loqui, scribere vel disputare; cum illis divina tantum credita sint.

Resp.: « Finchè la politica rimaneva chiusa nelle aule dei governanti, il clero si sarebbe guardato di parlarne in pubblico, pago di far sentire la sua voce autorevole quando si credeva opportuno di chiamarlo. Ma supposto che la politica, non certo per opera del clero, sia stata recata in piazza e fatta pascolo delle ignare e volubili moltitudini; supposto che uomini scelerati ed iniqui si facciano della politica poderoso strumento a pervertire le menti, a corrompere i cuori, soprattutto della gioventù inesperta, traboccando la società in peccati enormi con inestimabile ruina di anime; supposto che la politica invada le appartenenze religiose, professando spietatamente di volere spogliata la Chiesa, annullato il suo poter temporale, scristianeggiata la società, e cangiato il Cattolicesimo in un non sappiamo che *umanismo* ghiribizzato da cervelli malati, e careggiato da cuori corrotti; supposto, diciamo, tutte queste cose, staremo a vedere che al clero sia disdetto di dire o di stampare: questo è lecito, questo no, e siagli disdetto solo, perchè la materia di quegli atti morali è politica. Ma se il clero entra a giudicare dei contratti, dei giudizi, del diritto di guerra, delle relazioni domestiche in tutte le attinenze che quegli svariati oggetti hanno colla morale cristiana; perchè non potrà fare altrettanto nella politica, la quale in sostanza, nella parte sua più sublime, e diciam così razionale, appena è altro che la morale applicata alla vita pubblica ed internazionale dei popoli? » *Civiltà Cattolica*, serie IV, t. V: *Il silenzio del Clero in Italia nel 1859*. La scuola cattolica, vol. II: *Sull'intervento del clero nella politica*; 1873.

(R) Pag. 686.

949. **Schismata**: Tria notantur schismata principaliora, quorum ecclesiastica meminit historia. Primum Graecorum saeculo IX a Photio excitatum; modo *russiacum*. « Schisma greco in Russia vuol dire credenza governativa.... La vera essenza della credenza russa sta in quelle parole di Pietro il Grande colle quali rispose ai Popi (ecclesiastici), che gli domandavano un Patriarca. Gittata la spada sul tavolo, Ecco, disse loro, il vostro Patriarca. » (Unità Catt., 1868, n. 96). Secundum Occidentis saeculo XIV ortum per incertitudinem veri Pontificis. Tertium Anglicanum saeculo XVI opera Henrici VIII. V. Bergier, *Dizionario*, ecc. Vº *Schisma*. Ferraris, Vº *Schisma*. Capello, *La caduta di Costantinopoli, ossia un castigo*. Torino, 1866.

Triplex autem distingui potest schisma: aliud speciale, ut cum quis a

propria Ecclesia suoque Episcopo cum S. Sede communionem habente se injuste separat: qui si clericus deponitur, si laicus extra Ecclesiam projicitur. Aliud *particulare*, si nempe particulares Ecclesiæ inter se dissociantur; quod si fiat salva unitate fidei et communionis cum R. Pontifice, non est proprie schisma, sed dissidium opinionum ac voluntatum. Tandem *universale*, dum aliqua Ecclesia, Episcopus vel fidelis subjectionem et obedientiam R. Pontifici, *uti tali* denegat.

Diximus *uti tali*; nam non omnis separatio a Papa est schisma, sed solum recessus ab ipso tanquam a Vicario Christi in terris et capite totius Ecclesiæ. Sic schisma fit et est cum aliquis principatus seu regnum, negans obedientiam Romano Pontifici uti est caput universalis Ecclesiæ, constituit sibi proprium Patriarcham aut Episcopum, eique in spirituali obedit, non attentis Papæ mandatis; licet de cetero omnes fidei articulos credat, ipsius etiam papatus necessitatem. At schismaticus non est qui Romanum Pontificem tanquam Vicarium Christi in terris recognoscit eique qua Pontifici obedientiam præstat; sed non vult illum recognoscere uti temporalem dominum alicujus provinciæ, eique obedientiam denegat, dum jubet ut arma deponat, ut suis politicis legibus obtemperet, etc. Est iste etiam coram Deo rebellis, contumax, sacrilegus, gravi pœna mulendus, et schismati forte proximus; at non dum præcise ob id de schismate culpandus.

Duobus ad summum Pontificatum electis, si ignoretur quis ex eis legitime electus sit, et aliquis adhæreat ei quem putat legitimum Pontificem, sed cujus postmodum electio nulla judicata est ab habente potestatem, non est vere schismaticus; schismaticus esset, si cognita veritate adhuc persisteret in sua obedientia et adhæsione. Et ideo quandiu res incerta est, possunt esse sancti ex utraque parte; quod non semel evenit. V. Benedictus XIV, *De Canonizatione* etc., l. III, c. 20.

Ait Billuart: non esset utique schismaticus qui renueret subesse Pontifici, ut est homo privatus, ex odio v. g., vel propter aliquam ipsius personæ qualitatem, aut nollet illi obedire in aliquo præcepto, puta jejunii vel restitutionis ob ejus difficultatem. His enim non obstantibus, potest illum agnoscere ut Christi Vicarium, et illi subesse quantum ad definitionem fidei et morum. Sic quot sunt inobedientes suis superioribus, sed vere adhuc eos agnoscunt pro superioribus. Verum periculosus est hic abstrahendi modus; experientia enim edocti sumus eos, qui in summi Pontificis veneratione atque obedientia submissionem ei proterve denegant, eam facilius denegare etiam prout est Christi Vicarius.

Hic mire faciunt verba cl. Della Margherita in suo celebri *Memorandum stor. politico*, c. x: « Ristorate le antiche Monarchie nel 1815, si ritornò da tutti i Gabinetti agli stessi errori, e ministri e magistrati mostrarono assai più zelo nel resistere alla santa Sede, che ai nemici interni ed esterni della pubblica quiete. Così hanno preparato nuove calamità all'Europa; nè sorgerà mai èra migliore, o sorgendo non durerà a lungo, se i Principi e ministri cattolici non si faranno una gloria di stringersi come membri della gran famiglia cristiana al supremo Pastore. Costantino, Teodosio, Carlomagno furono grandi in tutta l'estensione del termine fra i Monarchi, le cui geste narra la storia: foglia non vi fu degli allori di loro corone appassita, per la sommissione ai sommi Pontefici. I giovani che si dedicano a maneggiar col tempo gli affari di Stato studino la storia di tutti i Regni, e imparino che non portò nè rovina, nè danno ad alcuno mai la sommissione alla Chiesa, chè nulla toglie alla regia maestà la riverenza per le Somme Chiavi; che innumerevoli sono gli esempi di Principi e di Stati percorsi da ogni genere

di sventure e di umiliazioni per aver questi principii disprezzati. Potrei terminare con molte citazioni, ma sarebbero di autori troppo religiosi per carattere e per carriera, onde di buon grado gli ammettano coloro che già sono tocchi dai pregiudizi nelle scuole insegnati, e praticati nelle Cancellerie e nelle Curie forensi. Citerò invece un diplomatico spagnuolo di gran senno d. Diego Saavedra: costui fu impiegato in negozi importantissimi dal Re cattolico, assistette in Roma a due Conclavi, in Ratisbona all'elezione dell'imperatore, e nella Svizzera ad otto Diete, studiò sopra una grande scala gli affari del mondo, fu quindi Consigliere del supremo consiglio delle Indie, e lasciò un libro di cento Imprese politiche per ammaestramento di Principi. Ecco come si esprime all' Impresa xxiv: « Distinti sono fra loro i poteri spirituali » e temporale: questo si adorna con l'autorità di quello, e quello si » mantiene col potere di questo. Eroica obbedienza quella che si osserva » verso il Vicario di Colui che dà e toglie gli scettri. Si gloriino i Re » di non sottomettersi a giurisdizioni e leggi straniere, ma non mai alla » forza dei Decreti Apostolici. » It. *Arvedimenti politici* ejusdem cl. auctoris c. xix, n. 3.

(S) Pag. 690.

950 Corporis tegumenta: Corporis tegumenta (ait *Stapf*) fuerunt adhibita: — 1) Ut illæ corporis partes oculis subducerentur, in quibus prava concupiscentia præcipue ferocire, et ex quarum intuitu libido etiam in aliis excitari solet. — 2) Ut perniciosus influxus aeris aliarumque causarum magis arceretur et mitigaretur. — 3) Ad distinctionem utriusque sexus, id quod honestas ipsa et natura urgere videtur, et in veteri Testamento Deuter. xxii. Quanquam d. Thomas (2, 2, q. 169, a. 2), ait id in Deuteronomio ideo fuisse specialiter graviterque prohibitum, *quia gentiles tali mutatione habitus utebantur ad idololatriæ superstitionem*: et tale præceptum utpote cæremoniale cessasse, tanto magis quia et periculum idololatriæ cessavit. Ideo hoc dijudicandum est ex circumstantiis quæ talem usum comitantur. Sub quo respectu, etsi per se non videatur graviter increpandus mos, quo nempe mulieres (idem de viris) larvatæ incedunt cum veste etiam virili ad choreas ducendas (vulgo *ballo-maschere*); non ita tamen res innocens est in praxi: nam præterquam quod de facili tactus habeantur impudici (ad invicem) ad sexus diversitatem dignoscendam, si prudens confessarius interroget, aperte dignoscet, eas mortaliter deliquisse, et non tantum ob malas cogitationes quibus consensum dedere, et inhonesta verba prolata; sed etiam ob id, quod sine scrupulo festa violaverint, laborando nempe, ut vestes pro dictis choreis pararent; et debita contraxerint supra vires, quæ solvere est impossibile. Quare hæc omnia removenda sunt, ut id valeat tolerari. V. Franco, *Delle veglie ed amoreggiamenti nelle campagne*. Moroni, V^o *Maschera, Vesti*.

Accedit distinctio status et conditionis externæ, quam unusquisque in humana societate tenet. Hinc Angelicus (2, 2, q. 169, a. 1): *Illi qui in dignitate constituuntur etiam ministri altaris, pretiosioribus vestibus quam ceteri induuntur; non propter sui gloriam, sed ad significandam excellentiam sui ministerii vel cultus divini: et ideo in eis non est vitiosum*. Quod valet, data proportionem, de ceteris. — Adde: hic etiam decor et pulcritudo corporis intendi potest, in quantum talem placendi studium rectæ rationi haud adversatur. « Si permettono alle fanciulle più ornamenti, affinchè possano desiderare lecitamente di piacere a molti, benchè ciò

sia per guadagnare un solo a un legittimo matrimonio. » Sales, *Filotea*, I. III, c. 25.

951. Ornatus mulierum: « Nel condannare gli ornamenti e le mode indecenti un Parroco, un Predicatore, un Confessore debbe evitare di comprendere nella sua censura, e riprensioni le mode che non hanno nulla di contrario colla modestia; ma hanno solo l'inconveniente di essere nuove. È questo uno scoglio, contro cui i preti ancor giovani o poco istruiti non si guardano sempre sufficientemente. » Gousset.

« Una donna mondana venne a consultare monsignor La-Motte, sull'uso del rosso (*belletto*) esponendogli quante inquietudini eccitassero nella sua anima le diverse decisioni de' casisti. Io v'intendo, madama, dissele monsignore: *gli uni ve lo interdicono assolutamente, ed eglino il credo, vi sembrano molto severi; gli altri ve lo permettono, e voi, come è giusto, li trovate molto rilassati. Per me che amo si conservi il giusto mezzo, vi consento di usarlo da una parte sola del volto.* » (Opuscolo, *La dizione riconciliata collo spirito*, t. II, c. 4).

952. Luxus: Quoad luxum ad rem faciunt hæc verba Stapf (§ 298): « *Ætas nostra de insano vestimentorum luxu et splendore justissime reprehenditur. Vesana æmulatio, qua homines tum ejusdem, tum diversæ conditionis vestimentorum ornatu semet mutuo assequi aut antecellere conantur, adeo omnium animos corripuit, ut tota fere Europa motu celerissimo et cum communi omnium vertigine circa eundem semper vanitatis axem rotetur. Et quod pessimum, hoc vanitatis studium parvulis jam cum ipso lacte nutricis instillari solet. Effectus hujus inordinati luxus, sub omni consideratione, perquam dolendi sunt; nam, ut paucos tantum commemorem, animus taliter fasciatus officia altiora, et ipsum denique vitæ præsentis finem negligit; cumque media honeste ad tot expensas haud sufficiant, tum virginalis pudicitia, tum ipsa fides conjugalis venales fiunt omnique flagitiorum generi latissima porta aperitur. Denuo ad experientiam Pastorum provoco, an non una cum ingravescente luxu vestium etiam luxuria et luctuosa morum corruptio ingravescere soleant!* » V. *Pensieri di una dama sopra il moderno vestire*. Cesari, *Orazioni sul vestire disonesto*. Roberti, *Sul lusso*. Muzzarelli, *Della vanità e del lusso del vestir moderno*. Felix, *Conferenze*; Conf. 6^a, anno 1857. *La moda, appello alle giovani donne cristiane*, di Maria Di Genlleles Roma, 1868. Alimonda, *Conferenza: Il lusso e la moda*. Item *Saggio sul lusso*, Venezia, 1767.

Taparelli, *Saggio di diritto*, ecc., n. 754, luxum definit: *l'eccessivo dispendio fatto per ostentazione nei mezzi di decente conservazione*. Et n. 757: « Il Say (nel III volume della sua *Economia politica* ai capi 4 e 5) fa delle belle osservazioni parlando delle spese utili e delle inutili; o stabilisce quattro canoni economici che ben possono entrare parlando di economia, in un trattato di morale. Le spese meglio intese, dice egli, sono: — 1) *Quelle che soddisfanno bisogni reali*, ch'egli riduce alla sussistenza, sanità, beneficenza. Perciò più comodi e meno splendore, più biancheria e meno trine, più cibo e meno salse, più abiti e meno ricami, ospizi più vasti e meno pomposi, strade buone e non lussureggianti, pochi palazzi, ma case pulite, ecc. — 2) *Le spese durevoli ed in merci di buona qualità*. I pranzi, i fuochi, i giuochi sprecano in un momento dei capitali da cui potrebbe trarsi stabile utilità; le merci cattive esigono per molti capi le stesse spese che le migliori. — 3) *Le spese fatte in comune*; di qui l'economia delle comunità religiose, civili, militari: un solo cuoco e un sol fuoco può preparar i cibi per venti persone come per quattro o sei. — 4) *Finalmente, le spese fatte sotto le norme della probità, della morale*: le contrarie finiscono ordinariamente

colla rovina così dei popoli come dei privati. » V. Gerdil, *Sul lusso*. Martinet, *Soluzione di gran problemi* Probl. III, c. 40: *Civiltà Catt.*, ser. 3^a, t. II: *Le due economie, eterodossa e cristiana*. Moroni, V^o *Lusso*.

953. **Novum scandali genus**: « In segno di vittoria Satana ha ricollocato le sue statue ne' giardini, ne' passaggi, sulle piazze delle grandi città, per tutta Europa; e ficcatosi fin ne' domestici penetrali delle famiglie, ne ha bandite le immagini del Verbo incarnato e sostituite le sue. *Non v'è Cristo in casa* (esclamava un eloquente predicatoro, Felix); *non v'è più Cristo pendente dalle pareti*; *non v'è più Cristo manifestantesi nei costumi*. E che! voi avete sottocchi i ritratti de' vostri grandi uomini; le vostre case s'adornano di statue e quadri profane! Che dico: voi tenete esposti alla vista dei vostri figliuoli e all'ammirazione della gente di casa gli Amori del paganesimo, le Veneri del paganesimo, gli Apollini del paganesimo; sì, tutti i vituperii del paganesimo trovano posto nella casa de' cristiani; e sotto quel tetto, che accoglie tanti umani eroi e pagane divinità, non v'ha più un cantuccio per l'immagine di Gesù Cristo, che lo stesso Tiberio non ricusava di ammettere coi suoi dèi nel Panteon di Roma? » Gaume, *Origine ed orrori dello spiritismo* -- Hue facit illud Felix: « Leibniz ha detto in qualche luogo delle sue opere: *Un Europeo scellerato è più scellerato di un selvaggio, poichè si perfeziona nel male*. E noi possiamo aggiungere: *ed è anche più formidabile*, conciossiachè moltiplica col suo genio la sua potenza di nuocere, ed arma la sua barbarie di tutte le forze della civilizzazione. »

(T) Pag. 695.

954. **Cooperatio** Dubia quoad cooperationem quotidie sunt ad manus, sed explicatu difficillima: et ideo præstat ut nemo nodum hac de re marte suo expediat, si largitur tempus; sed fideles adeant sacerdotes, qui sunt magistri in Israel; sacerdotes suam a Parochis mutent vocem; Parochi ab Episcopis quid agendum sit, exquirent. Episcopi autem omnes id ipsum sentientes normam tempestive præscribant, oraculum etiam Pontificium exquirentes, si opus; tunc regulam habebimus uniformem, subitam, opportunam, firmam ac tutam. Quod ideo magis præstat observare, quia nec semper nec de facili doctrinam generatim traditam ad casus particulares applicare valemus; et nonnunquam res tot circumstantiis vestita est, ut ipsa nequeat licite in praxim deduci, etsi speculative loquendo non videatur posse damnari; quia nempe vel non satis scandalum, quod timetur, reparatur; vel de publico Ecclesiæ bono agitur, cui aliter provideri nequit, et ita porro.

955. **Regulæ generales**: Ut absque culpa alicui iniquiter agenti cooperemur, necesse est:

1 Ut nostra cooperatio non sit ad rem intrinsece malam, uti esset idolis sacrificare, blasphemare, veram pietatem irridere (quod neque ad vitandam mortem agere liceret). Sed sit ad rem in se indifferentem, adeo ut actio valeat etiam ad bonum finem referri.

2. Ut rem istam indifferentem non ponamus intentione mala; sed tantum quia externa vi, ac gravi respective necessitate coacti: uti esset armarii claves dare expoliatori, qui alioquin vult portas exscindere; chartas, documenta et similia tradere ei, qui nobis fortior ea per apertam vim capere contendit; vel si non tradere expresse, dicere (ut ait Gobbat) *claves pendent seu jacent in tali loco; si vultis rapere, ipsi videte; non ego resistam, quia non possum*. Item solvere injustum tributum et taxam, cum publicanus paratus est illam violenter exigere: tunc enim hæc cedimus, non ideo ut gravi peccato furis cooperemur, sed ut

ipsi nos ab ejus injusta vexatione liberemus: ideo cooperatio nostra non esset nisi materialis; neque enim peccat viator, qui latroni marsupium tribuit gravi metu compulsus.

3. Ut materialis nostra cooperatio non sit aliis scandalo, quasi nempe putent nos ex animo ad actionem illam concurrere. Quousque scandalum non amovetur, cooperatio est graviter prohibita; amovetur autem, v. g., contra coactionem iniquam protestando, illam ægre exterius ferendo, ei quoad potest resistendo, et alia similia plus minus externe agendo pro circumstantiarum aut personarum varietate. Neque ideo sumus a nobis ipsis dissentientes, postea dando quod prius negavimus: negamus ac resistimus primo, ne videamur iniquiter agentibus lubenti animo connivere, et ita scandalum a fidelibus amovetur; damus ultimo, cum debita protestatione si opus, documenta necessaria, claves et alia hujusmodi; qui non possumus ullo modo retinere, quin incidamus in damna longe majora. Hinc etsi velimus ab omni culpa absolvere, v. g., qui externa lætitiæ signa præbent pro aliquo reprobato opere faces noctu incendendo; vexilla pandendo; domum ornando; campanas aut instrumenta musica pulsando; adhortationes hæc de re ab operariis prælo subjiciendo vel vulgando vel affigendo, gestando signa pecuniaria ac mali operis distinctiva, etc., etc.; ideo quia secus mali multa eis revera graviter minantur; non sunt certo excusandi qui talia præstant subito, non repugnantes, nulloque periculo imminenti, neque remoto scandalo: quod scandalum esset certo majoris damni, si illud tribuerent ecclesiastici viri.

4. Ut possimus cooperari damno proximi, requiritur, ut damnum grave timeamus, quod generatim sit ordinis superioris: v. g., cum fur minatur tibi auferre bona tua, nisi coopereris ut ille surripiat bona alterius, non potes furto cooperari. Secus esset si illi non cooperando ad surripienda illa bona, tu subiturus esses vitæ aut famæ dispendium; quia tunc cum in extrema sis constitutus necessitate, tenetur proximus ad permittendam tibi illam cooperationem in suorum bonorum jacturum utpote ordinis inferioris, ne tu vita aut fama pericliteris.

956. Sporer plura disputat hac de re, quæ tamen non omnia adprobantur a S. Alphonsos: « Ipsa ratio (habet) famulatus seu servitii est sufficiens causa, ut excusentur famuli et ancillæ; item filiifamilias et uno verbo subditi, si jussu dominorum aut Prælatorum faciant opera ex se indifferentia et remote tantum ad peccatum se habentia (non item propinque et proxime ad peccatum ordinata). Ut esset: — 1) Si famulus jussu heri usurarii pecuniam ad usuram dandam numeret, deferat ac recipiat tantummodo, in librum referendo: absque alia mala intentione vel complacentia ad peccatum. — 2) Si famuli et ancillæ, seu coqui et coquæ dominis jejuniis violaturis cœnam et carnes coquant vel ministrent; quia hæc actio natura sua non ordinatur ad peccatum, sed solum ad substantiam actus commestionis spectantis ad nutrimentum dominorum, quod famuli et ancillæ impedire non tenentur, sed funguntur suo officio sicut aliis diebus. — 3) Si famulus jussu domini, quem scit ire ad adulterandum, sternat equum, ipsum mere comitetur mereque expectet, more solito ante fores servitii causa (id est non ut custodiat, securum vel animosiores ad peccatum reddat; tunc enim peccaret). Item si fœmina cum qua dominus peccaturus est, in domum admittat, facem præferat, lectum sternat, cibum vel potum ministret. Item si ancilla heram suam meretricem ornet et similia. » (*In 5 Decal. præcepto*).

Imo Lessius ultra progreditur, et docet, quod si rex ob bellum aperte injustum præcipiat publicas præces, metu gravis damni, illæ licitæ sunt, intendendo videlicet in corde, orare non pro victoria causæ injustæ,

sed pro successu felici justæ causæ. Attamen non ita facile scandalum auferri potest; videtur enim publica deceptio, et abusus apertus Sacrorum. Ceterum cum publicas preces indicere sit supremæ auctoritatis ecclesiasticæ (non sæcularis), privatus nemo neque clericus neque Parochus, eas proprio Marte indicere debet.

Imo Layman adhuc plura permittit, ait enim: « Tanto gravior causa ceteris paribus requiritur, quanto cooperatio materialis ad peccatum magis per se sive propinquior est; minor autem causa requiritur, si cooperatio sit tantum per accidens sive remota: v. g. fundere campanam aut characteres æneos, facile cuivis concessum est, etsi his alieni abusi sint ad hæresim propagandam. Longe autem gravior causa, et necessitas requiritur, ut liceat alicui pulsare campanam per quam hæreticorum concio congregatur, vel ordinare characteres ad hæreticorum librorum impressionem, quia tale opus valde propinque ac per se ad hæresim ordinatur. In necessitate admodum gravi si etiam alia scandala et catholicæ religionis contemptus absint, tale quippiam ad breve tempus præstari posset; v. g. si filius typographi hæretici ad fidem catholicam convertatur qui sine suo gravissimo detrimento patrem tam cito deserere non possit. Siquidem hæreticum scriptum typis ordinare sicuti et transcribere per se malum non est, si malo fine non fiat, neque lex ecclesiastica id prohibens in tam gravi necessitate obligat. » (Lib. 1, tr. 3, c. 13). Quibus omnibus et aliis facillioribus sententiis ultro subscribit cl. Frassinetti; at quomodo omnia sustineri valeant, et conformari S. Sedis responsis, sapientibus remittimus.

957. Q. 1. *Quid si Canonicus a Capitulo absens mihi mandet, ut ejus nomine suffragium feram pro Titio certe indigno?*

R. Non possum mandatum acceptare et votum ad ejus mentem tribuere; esset enim illius peccato cooperare. Aliter est si indignitas non ita certa sit, sed agatur de majori vel minori dignitate in aliorum concursu; cum hæc ab omnibus non uno modo apprehendatur. Tunc mandans supponitur habere justas rationes ita agendi.

Q. 2. *Mævius aliquin juvenis pius, vocatus ad sonos edendos in domo Livii, ubi inhoneste instituuntur choreæ, querit a Pancratio suo confesabio, an id possit tuta conscientia?*

R. Si Mævius sine gravi damno potest a sono in tali domo abstinere, debet abstinere: quia etsi (ex quo sit vir pius) ejus sonus supponatur non esse per se directivus chorearum inhonestarum, et ipsum in earum aspectu haud turpiter delectari; adhuc tamen (cum quilibet ex lege caritatis teneatur, quantum in se est, malum proximi avertere) vi ejusdem legis tenetur se a prædicta domo retrahere, ne per sonos a se editos aliorum impudicitis cooperetur. Si vero prudenter timeat grave damnum sibi imminere, v. g., si gravem inde injuriam aut vitæ læsionem timeret (quod tamen raro contingit), in hoc singulari prorsus casu, ille potest tuta conscientia sonos in dicta Livii domo edere; cum ex una parte choreæ ex aliorum tantum malitia turpes evadant, ex altera nemo teneatur in magno proprii damni periculo aliorum peccata ex caritate impedire. *Suarez, Palaus, Giribaldus.* Sunt tamen qui id nullimode permittunt, quia sonus nimium influit, et intimius incendit ad choreas inhonestas.

Q. 3. *An christiani vel catholici apud turcas vel hæreticos bellantes contra christianos vel catholicos, licite remigant, fodiant, sarcinam et arma devehant, propugnacula ædificent, etc.?*

R. Affermative, quia ex una parte magna necessitas et gravissimus metus verberum et mortis eos cogit: ex altera parte cooperatio non adeo propinqua est, sine qua nihilominus damnum inferendum est: ita

probabiliter Sanchez, Suarez, Layman contra aliquos, qui negant, quia non licet opem ferre iis qui alios injuste occidere nituntur. Quod si captivi talia auxilia negantes, illos magno periculo eripere possent vel victoriam ipsis causare, omnino ex charitate videntur obligari ad bonum commune Reipublicæ christianæ vel Ecclesiæ anteponendum propriæ vitæ. Item excusantur, si inferant damna christianis in rebus externis auferendo, destruendo, comburendo simili metu mortis coacti; quia tunc sunt in extrema necessitate ad tuendam vitam, et domini non debent esse inviti rationabiliter; sed potius ex caritate consentire. At vero minime exsulantur mortis etiam metu actu pugnantes, contra insontes christianos vel catholicos, eos occidentes, mutilantes, tormenta explodentes, applicantes ignem navibus, etc.; quia hæc sunt intrinsece mala, nec illis patrocinari potest consensus ipsorum innocentium.

Q. 4. *An liceat interesse spectaculis, quibus invasiones, usurpationes et similia celebrantur?*

R. Nisi adsit ratio officii vel alterius gravis causæ, et tunc amoto scandalo, id dedecere videtur, maxime quoad ecclesiasticos; nam videtur quasi tacita approbatio mali operis, cujus gratia talia aguntur. Cui Dei honor et Religionis zelus cordi est, tunc plorat in cubiculo, non autem per plateas hilaris discurret. Bibant alii mortiferas voluptates; sed quisque cordatus illud potius Psalmi XI debet usurpare: *Ecce elongavi fugiens, et mansi in solitudine....; quoniam vidi iniquitatem et contradictionem in civitate.*

Q. 5. *An liceat pecunia, hortationibus, etc., concurrere ad publica monumenta erigenda talibus qui sua auctoritate et ingenio abusi sunt ad aliorum jura pessumdanda et usurpanda? Vel si ob sacrilega tentamina et impia opera sunt tantum famosi?*

R. Negative per se; nam quid hoc est aliud, nisi facto nostro publice et palam eorum principiis subscribere, eorumque iniqua molimina probare? Neque dicant se id tantum probare quod boni egerunt; si enim patratum ab illis malum superabundat, et palam ob eorum usurpationes vel impietates maxime extollantur, intentio nostra neque auferit publicum scandalum, neque mutat opus jam publice determinatum. Neque addant, se id etiam intendere, hominis ingenium admirari, non non vero facta personalia dijudicare. Si hoc esset admittendum, vel ipsi Lucifero peringens monumentum erigi posset, qui omnes homines doctrina et scientia antecellit. Sed potius magis vituperandi sunt, cum peregrinis fuerint dotibus male usi: « Noi abbominiamo quello stupido feticismo alla gentilesca, il quale adora ciecamente i pregi che vengono all'uomo dalla natura, senza alcun riguardo morale all'uso che quegli seppe farne; quando pure solo da questo può la verace lode umana originarsi. La persona che certo non si foggìò il temperamento dell'animo e la qualità dell'ingegno, non merita di esserne lodata più di quello che meriti la rosa che non dipinse essa le sue foglie, od il giglio che non si profumò esso di tanta soavità il proprio calice. L'Autore solo e il Dator supremo di quei doni ne merita laude ed ammirazione; e l'uomo che ne abusò ad opera d'iniquità (come la rosa ed il giglio non possan far dei loro), non può meritarnne altro che biasimo, e biasimo tanto maggiore, quanto che furono più pellegrini i pregi, e furono più immani le nequizie, e più universali le calamità, di cui quelli divennero strumenti. » *Civiltà Cattolica*, ser. 4^a, t. II.

958. **Practicæ resolutiones pro Missionariis præcipue:**

Sancta Romana Sedes plura de cooperatione resolvit Organo SS. Congregationum. Ante omnia ponamus normam generalem adsignatam a Congregatione S. Officii 2 jul. 1827: « Relate ad cooperationem ad ri-

tus superstitiosos, hæc tenenda regula est: si cooperatio fuerit pars ritus superstitiosi, tunc formalis censenda erit, intrinsece mala et nunquam fieri licite poterit. E contra censenda erit materialis si pars non fuerit ritus superstitiosi. Grave aliquod damnum quod oriatur cooperatori, si ab hæc materiali cooperatione abstinere voluerit, licitam eam faciet, etiamsi scandalum fuerit, quod pusillorum dicitur a theologis; quia ex lege caritatis nemo tenetur cum gravi suo damno scandalum istud remove. »

1) » Se si possa o si debba celebrare la S. Messa e percepire l'elemosina da qualche Greco-scismatico che insta e prega di celebrare per esso, mentre egli medesimo è presente nelle chiese latine, o mentre è fuori di Chiesa? S. Off. C. 19 apr. 1837 respondit: *Non licere, nisi constet expresse eleemosynas a schismatico præberi ad impetrandam conversionem ad veram fidem.*

2) Utrum liceat sacerdotibus missam celebrare pro Turcarum aliorumque infidelium intentione et ab eis eleemosynam pro applicatione accipere? S. Off. C. 1863 respondit: *Affirmative, dummodo non adsit scandalum, ac nihil in missa specialiter addatur, et quoad intentionem constat nihil mali aut erroris aut superstitionis in infidelibus eleemosynam offerentibus subesse.*

3) An permitti possit catholicis, ut cymbis et sellis gestatoriis quibus omnes indiscriminatim personas de loco in locum transferre solent, etiam eos gentiles vehant qui secum thymiamata, idola aliaque superstitionis afferentes ad sepulcra majorum vel ad alia loca accedunt, ut inibi superstitiones enerceant? S. Off. C. ad Vicarium Op. Tunk. orient. 1854; et anno 1868 ad Vic. Ap. Kianquam respondit: *Cum actiones de quibus est sermo, sint per se licite vel saltem indifferentes, neque directe insulant in superstitionem, dummodo non adsit scandalum et grave immineat damnum, non esse inquietandos catholicos illos; et dummodo non sit in contemptum religionis, et a nautis christianis fiat protestatio, quatenus commodè fieri possit, se non intendere ad superstitionem.*

4) Vicarius Apost. Tunk. occid. quæsit: Nunc ex edicto regis coguntur christiani Fana idolis et progenitoribus erigere: porro plurimis in locis pagani et christiani mixti sunt. Christiani cum paganis paciscuntur, quod ipsi sustinebunt ad libitum suum et quomodo poterunt, majorem et aliquam specialiter partem operum publicorum et licitorum in pago, modo pagani non illos inquietent circa superstitiones, non illis mandarinis prodeant et accusent, et insuper tractent negotium superstitiosum coram mandarinis pro toto pago ad libitum et quomodo peterunt. Sic agendo christiani non intendunt, ut pagani ipsorum loco superstitionis peragent, sed solummodo se a superstitionibus faciendis liberare et sese mandarinis occultare. Ceterum pagani nec majores nec numero plures faciunt superstitiones quam de more sui faciunt. An talis pactio christianos inter et paganos sit licita, attentis superius dictis; attenda insuper ratione quod nisi tali modo paciscantur christiani vel cum pagani superstitiones peragent, vel innumerabiles vexationes sustinere cogentur. S. O. C. 1841 respondit: *proul exponitur posse tolerari, seu non esse inquietandos.*

5) An liceat christianis prædia ad delubrum spectantia locare? En Instructio in compendium data a S. C. de propaganda fide 1807 ad Vicarium Ap. Sutehnen: — 1) *Prædia ad delubrum spectantia conducere licet, præsertim si contrahendi rationi consona causa concurrat; nam res est suapte natura indifferens;* — 2) *Locati prædium solvere debitum est justitia, etsi putet conductor delubri gratia impendendum;* — 3) *Scandalum quod ex hujusmodi re fortasse christianis oritur, quatenus ex igno-*

rantia nascatur seu scandalum sit pusillorum contestatione et doctrina compesci; quatenus improborum malitia partum seu pharisaicum, contemni debet; — 3) Hortandus conductor ut abstineat a locatione si inde aliquod timeatur perversionis periculum, vel scandali occasio.

6) An gentiles qui tabellas progenitorum familiæ servant, cum convertuntur ad fidem possint hujusmodi tabellas tradere parentibus paganis ad quos pertinent, vel monere illos, ut eas tollant e domo sua, vel eas abscondere postea tradendas, si a parentibus vel præfectis exigantur et ad id cogantur? Pariter ad quid tenentur proselyti, qui apud se habent idola aliorum paganorum quæ per modum depositi servant? C. S. Off. 1781 respondit: *Si superstitiosæ illæ tabulæ speciali dominio spectent ad gentilem conversum, non potest eas domi servare nec aliis paganis de familia tradere, sed omnino eas destruere debet; et ita a missionariis docendum atque injungendum est. Si vero hæc tabellæ pertineant ad alios de familia in solidum, tenetur christianus eas de domo sua tollere; sed potest eas tradere aliis de familia ad quos pertinent; vel eos monere ut eas tollant et sibi sumant; sic enim fidem suam confitebitur et alteri reddet jus suum. Pari jure paganorum idola, quæ proselytus depositi gratia servat, suis dominis sunt restituenda.*

7) An christiani, qui emunt territoria supra quæ idola sunt, aut idolorum oratoria, possint monere gentiles, quorum prius erat territorium, ut ea e territoria tollant? S. Off. C. citata respondit: *Non posse si proprietas horum idolorum vel oratoriorum sit annexa territoria, et cum fundi dominio transeat ad emptorem qui tenetur ea tollere et destruere, vel formam eorum ita immutare, ut omnis cultus superstitiosi removeatur occasio et nulla amplius species appareat oratorii idolis consecrati. Si vero talia idola vel oratoria sint publici juris ac sub principis potestate, non licet christianis ea tollere vel destruere, sed potius abstineant ab iis territoriiis emendis, in quibus profana hæc simulacra et oratoria reperiuntur.*

8) An liceat christianis locare domos et officinas gentilibus? ratio dubitandi est quia gentiles in nobiliori loco domuum istarum cremant thymiamata, reverentiam idolo exhibent et alia superstitiosa exercent. S. C. de Prop. fide respondet ad Vic. Apost. Christianensem: *Licere si constet domos peti ad inhabitandum et officinas ad usum indifferentem; non licere tamen si expresse petantur ad fanum construendum.*

9) An fas sit christianis contribuere pecuniam, quam largire nolens ab ingressu in mercium forum prohibebatur; quæ pecunia partim cedit primoribus, partim ad forum reficiendum et partim ad thus falso numini adolendum? S. C. ad Vicar. Ap. Tunkini occid 1816 respondet: *Permitti potest christianis solutio tributi, præsertim protestatione præmissa.*

10) An ad vitandos tumultus aliquos contra christianos, christianis licitum sit contribuere pecuniam quæ exigebatur, ut in anno novo in dæmoniorum idololatriis, simulque aliis indifferentibus populi lætitiæ demonstrationibus expendenda? S. C. de Prop. fide 1645 ad PP. Domenicanos in Sinis respondet: *Posse christianos Sinenses pecuniam contribuere, dummodo per hujusmodi contributiones non intendat ad actus superstitiosos concurrere, supposita causa quæ narratur, præsertim præmissa si comode fieri potest, protestatione.*

11) An liceat novum solvere tributum in obsequium imperatoris impendendum, qui quovis quinquennio sua præsentia decorat provinciam Xiansi, etsi hoc iter faciat ad visitandum fanum idolorum? S. C. de Prop. fide missionariis Sinarum respondet 1795: *Licere*

12) An magistratus catholicus jussus emere Bibliam hæreticæ versionis suis impensis pro ecclesia parochiali, vel pulpitu erigere pro concionatore hæretico, vel tribunal judiciale extruere in monasterio, fa-

cere id possit; an artifices circa hoc laborare? S. Off. C. 17 aug. 1613 respondit: *non licere; artifices vero si absque periculo non possint se ab hoc abstinere et eximere, poterunt circa prædicta laborare.* Ideo sola jussio pro magistratu non valet, si disjuncta a gravissimo damno.

13) An permissum sit hæreticorum ecclesias seu synagogas ædificare? S. O. C. 14 jun. 1818 respondit: *Non esse inquietandos, modo non adsit scandalum nec fiat in contemptum religionis. Curet autem episcopus ut artifices per missionarios et confessarios opportune instruantur, quando a propria præstanda opera in hæreticorum ecclesiis seu synagogis cædificandis se abstinere debeant. Tenentur scilicet ab opere se abstinere: 1 Ubi hujusmodi opus communiter habeatur pro signo protestativo falsæ religionis. 2 Vel aliquid in ipso continentur quod per se directe ac unice exprimat reprobationem catholici cultus, et approbationem damnati cultus hæreticorum. 3 Aut constet artifices catholicos ad opus adigi, vel vocari ab hæreticis in contemptum catholicæ religionis. Cæterum quamvis extra hos casus relinquendi sint in bona fide, semper tamen monendi sunt, ne hæreticorum cultui cooperari intendant.*

14) Ad dubium: an christifidelis qui sciens et volens delubri muros, januas, implementa diruit et perdit, atque ab ethnicis ea de causa capitur, debeat vel possit damnum sarcire, saltem ex alio titulo? S. O. C. citata respondit: *Teneri ad restitutionem titulo justitiæ.*

15) An liceat catholicis latinis concedere vel permittere, ut in eorum ecclesiis missam celebrent presbyteri græci ritus schismatici et hæretici, atque hos admittere in funeribus catholicorum defunctorum? S. O. C. 10 maj. 1873 respondit: *Quoad primam partem dicti dubii Negative; maxime cum Patriarchæ Constantinopolitani commemorationem faciant et festum celebrent infamis Palamas. Id enim perinde est ac consentire eorum hæreticis ritibus, et communicare cum eis in eorum sacris schismatico et hæretico surfare pollutis; aut saltem occasionem præbere catholicis ad latinas intervénientibus ecclesias communicandi cum hæreticis in divinis rebus, aut ad minus scandalum concipiendi — Quoad vero secundam partem ejusdem dubii quatenus schismatici comitantes funera catholicorum meram præsentiam materiale exhibeant causa honoris civilis ergo defunctos, non se immiscentes precibus ac ritibus catholicis, quibus mos est funera efferre et defunctos ad sepulchrum deducere, tolerari posse. Quatenus vero in illa functione proprios ritus adhibeant vel nostris se immisceant, non licere, nec esse permittendum.*

16) An liceat catholicis græci ritus non habentibus catholicam ecclesiam ejusdem ritus communicare in divinis cum græcis schismaticis et hæreticis? S. O. C. ut supra respondit: *Non licere; quia in casu proposito confugere possunt ad ecclesiam catholicam Latinorum; et in defectu Sacerdotis catholici ritus græci a sacerdotibus latinis sacramenta suscipere.*

17) An liceat confessariis vel sacerdotibus latinis administrare Sacramentum Pœnitentiæ græcis catholicis communicantibus in divinis cum græcis schismaticis? Eadem S. O. C. respondit: *Non licere extra casum necessitatis. Et pro majori Instructione transcribi mandavit id quod Benedictus XIV ad præsentem materiam docuit Lib. De Synodo Diœcesana, lib. II, c. v.*

18) *Instructio, probante Pio VI, data 26 sept. 1791 ad Galliæ episcopos pro resolvendis nonnullis dubiis quoad Baptismum, Matrimonium ac funera.* Laudabilem majorum suorum consuetudinem secuti Antistites qui gallicanas regunt Ecclesias, ad Sedem apostolicam detulerunt gravissimas quæstiones, dubitantes nimirum quid sibi agendum sit cum de fidelium Baptismo, Matrimonio et sepulturis agitur, propterea quod nisi hæc omnia a Parochis intrusis vel eorum auctoritate exerceantur, a

Conventu nationali qui Parochos dumtaxat intrusos agnoscit et sustinet, fideles vexatum iri prospiciunt... In illis quæstionibus observatum est expressam deesse declarationem, qua fideles si alium quemvis præter Parochorum intrusum adeant, Baptismi, Matrimonii vel funeris causa, civilis juris beneficia debeant amittere. Verum etsi hujusmodi amissio in illis decretis statueretur expresse, non tamen ideo posset catholicis facultas dari Parochos intrusos ad Baptismum recipiendum adeundi.

a) **Quoad Baptismum:** Sanctitas sua declaravit non licere Baptismum recipere a parochis intrusis excepto casu extremæ necessitatis, in quo non adesset alius valens baptizare; sed a Parochis legitimis aliisque de eorum consensu aut licentia conferri debere. Cum enim parochus intrusus schismaticus profecto sit, ejusque schisma evidentissime constet, ex eo fit ut actio catholici Baptismi recipiendi causa intrusum adeuntis, quæcunque ex parte spectetur, vitiosa, mala et prohibita esse deprehendatur; nam id esset in divinis cum schismaticis communicare in ipso schismatis crimine, quod certe natura sua malum est, proindeque lege omni divina et naturali vetitum... Quibus omnibus rite perpensis Sanctitas Sua *Apost. Lit.* 13 apr. vertentis anni, catholicis omnibus qui sunt in regno Galliæ ita præcepit: *Invasores omnes sive Archiepiscopi sive Episcopi sive Parochi appellentur, ita devitate, ut nihil cum illis sit vobis commune, præsertim in divinis.*

b) **Quoad Matrimonium:** Plures regulas ponendas hic jussit: — 1) Fideles in Galliis debent matrimonio conjungi a suo Parocho legitimo vel alio sacerdote de ejus vel de Ordinarii licentia; nam matrimonium aliter celebratum nullam vim haberet, ob celeberrimam Tridentini legem de clandestinis matrimoniis in illius regni Parochiis jam pridem promulgatam et constantissime observatam. — 2) Quoniam intrusus minime est Parochus legitimus neque ullum habet titulum seu verum seu coloratum, matrimonium coram eo contractum nullius certe roboris est; qua etiam de causa fideles abstinere debent, ne Parocho suo legitimo prætermisso, adeant intrusum. — 3) Caveant etiam fideles qui matrimonio juncti fuerint a Parocho legitimo ne coram intruso se sistant, ut ab eo ritu quovis sacro et religioso rursus matrimonio jungantur; vel ab eo petant veniam, qua possint ab alio sacerdote matrimonii Sacramento conjungi et sacro ritu copulari. Ne id enim fiat, vetant omnino rationes jam explicatæ, cum de Baptismo agerentur. — 4) Nunquam etiam licebit fidelibus declarationem edere matrimonii jam contracti magistratui civili, si forte adstringantur illam iniquissimam sane declarationem facere, se scilicet haud esse catholicos, quod ne accadat vereri se dicunt Episcopi consulentes eo in loco ubi de Baptismo loquuntur. — 5) Sed ne fidelibus quidem permittendum, ut matrimonii jam contracti declarationem factam coram civili magistratu faciant, si ob istam catholici pro accatholicis habeantur; tum quia edicti verba heterodoxos tantum expresse comprehendunt, tum quia publica hominum opinione, pro heterodoxis reputantur omnes qui civili magistratui sua matrimonia declarant. Nihil tamen impedimento est quominus fideles, ut civilibus potiantur effectibus, præscriptam a nationali Conventu nudam de matrimonio sic inito declarationem faciant, illud semper præ oculis habentes, nullam ab ipsis tunc contrahi matrimonium, sed actum mere civilem exercere. Ita alia responsione ad episcopum Lucionensem, 28 maji 1793. — 6) Denique idem Sanctissimus super hac de re commendavit Episcopis regulas traditas a Benedicto XIV, *Const. Inter omnigenas* 2 febr. 1744 (§§ 8, 9, 10), et *Reddite* 17 sept. 1746 (n. 3), relatis *De Syn. Dioc.*, c. 7, n. 5; item regulas Pauli V literis datis in forma Brevis annis 1606 et 1607 (eoi decreti succitati Paolo V dichiara che avendo

inteso che si volevano forzare i cattolici inglesi sotto le più gravi minacce a frequentare i templi, le adunanze e le prediche degli eretici, li dee avvertire e scongiurare, nei termini più gravi, a non dimenticarsi così da macchiarsi colla comunione dei disertori della legge divina, e a non andare sotto verun pretesto ai templi degli eretici, nè ai loro sermoni, nè a comunicare con loro nelle cerimonie sacre, a detrimento del culto divino e della loro salute).

c) **Quoad funera ac sepulturam**: Ex hisce aliqua necessitates nasci videbatur intrusum adeundi communicandique forte cum eo in divinis. Cum enim defunctorum corpora clam inhumare tam grave delictum sit, ut omnes ejus participes severis pœnis puniantur, omitti nullo modo potest secutæ mortis denuntiatio, qua semel facta, non posse ajunt intrusum impediri, quominus cadaver domo extrahat ejusque funus efficiat. — Regulam igitur qua fideles et maxime pastores hac in re uti debent, hanc futuram esse præscripsit Sanctissimus: exequias scilicet defunctorum celebrandas esse a Parochis legitimis (si ob præsentibus catholicorum angustias aliter fieri non possit), in domibus privatis juxta Ecclesiæ ritum. His vero expletis, tolerandum esse ut Parochi intrusi cadavera e domo exportent, et ad Ecclesiam etiam inhumanda deferant; ideo tamen, ut catholici nec funus comitentur, nec sacras preces recitent aliosque ritus Ecclesiæ cum illis socialiter agant.

Demum Episcopi postulabant ampliores dispensandi facultates, ut sic magis averterent fideles a confugiendo ad Episcopos intrusos, qui ad alliciendos catholicos nullum servare solent modum in dispensando. Benigne annuit Pontifex; *sicut enim* (ajente s. Leone M. in epist. ad Rusticum Narbonensem) *quædam sunt quæ nulla possunt ratione convelli* (eujusmodi est communicationis prohibitio cum intrusis in illis, quæ supra notata sunt); *ita multa sunt quæ pro necessitate temporum oportet temperare* (ut sunt quæ petuntur dispensandi facultates). Vid. Opus *Teorica dell'istituzione del Matrimonio* ecc., par. iv. *Supplicæ Evangelii præconibus qui madurensem missionem excolunt peramanter oblatae ab eorum sodali T. A. Gallo S. I. t. iv.* Et Opus, *Pii VI Pont. Max. Acta quibus ecclesiæ catholice calamitatibus in Gallia consultum est*; t. ii. Item supra disputata Tom. ii. nn. 817 et seqq. et n. 905; et Lib. iv Append. *Instruct. de matrimonio*.

(U) Pag. 697.

959. Quoad propositiones a S. Sede damnatas, notamus:

1. Quamvis omnis propositio damnata *falsa* sit, non tamen semper hæc nota adjicitur expresse, nisi aliqua adsit peculiaris circumstantia. Præsertim cum propriè falsitatis nota usurpari soleat ordinarie ad designandam illam quæ adversatur alicui facto, ejus rei exemplum habemus in propositione 4 Jansenii damnata ab Innocentio X: *Semipelagiani admittent gratiæ interioris necessitatem, et in hoc erant hæretici, quod vellent eam talem esse cui posset humana voluntas resistere vel obtemperare*. Quæ quidem propositio proscripta est uti falsa et hæretica: nempe *falsa* quoad factum seu partem historicam; *hæretica* quoad jus seu partem doctrinalem.

2. Aliquando propositiones a RR. Pontificibus damnantur *singillatim*, si sua cuique propositioni specialis tribuatur nota; aliquando vero damnantur *in globo*, et est quando singulis propositionibus singularis censura non assignatur; sed omnes generatim reprobantur. Hæc non facit ad substantiam, si unus et alius modus a legitima auctoritate procedat. « Les condamnations générales sont utilement pratiquées dans l'Eglise, pour donner comme un premier coup aux erreurs naissantes,

et souvent même le dernier, suivant l'exigence de cas et le degré d'obstination, qu'on trouve dans les esprits. » Ita Bossuet in Opere *Second écrit sur le livre de Fénelon*.

3. Sunt qui de facili inducuntur ad reprobandas cunctas opiniones, quæ aliquam similitudinem habent cum propositionibus damnatis, inepte putantes eas ita generaliter proscribi, ut nullam patiantur exceptionem vel interpretationem. Quod est contra naturam propositionum damnatarum; juxta enim Doctorum consensum non sunt clausis oculis rejiciendæ omnes opiniones, nisi expresse aut virtualiter in proscriptis contineantur. Ceterum regulariter propositiones damnatæ intelligendæ sunt, ut jacent, et in sensu riguroso, ab auctoribus illarum intento; præterquamquod quædam opiniones damnatæ sunt, quia nimis generaliter loquebantur, et ideo non sunt extendendæ ad omnes casus particulares, qui propter aliquam momentosam circumstantiam ab illis distinguuntur. (Liguori, *Opus Mor.*, l. II, n. 760).

4. Omnes propositiones a Pontificibus damnatæ, licet non omnes sint hæreticæ, sed aliæ temerariæ, aliæ scandalosæ, etc., tamen accedente Pontificis definitione, tenendum est de fide, quod illæ propositiones vere mereantur illam erroris notam, quam Pontifex inurit; et ideo esset quidem hæreticus, qui easdem tanquam veras et licitas sequeretur, aut propugnaret, ut bene ait Viva in *Quæst. prop. damn.* Non tamen hæreticus esset, si propositiones damnatas in globo sejungeret, contenderetque notam hæresis his aut illis non applicari; cum ideo non vere censuraret Ecclesiæ hac de re judicium; nam fidei catholicæ stricte sumptæ non adversaretur, cum singulæ propositiones non ut hæreticæ sint damnatæ. Attamen illius conditio non ideo melior esset; rebellis enim erga Ecclesiam, et reus peccati mortalis semper fieret. (Liguori, *Opus Mor.*, l. I, n. 104). V. Acta S. Sedis, t. IV: *De infallibilitatis extensione theses quasdam et quæstiones theologorum judicio subicit Gulielmus Georgius Ward*; in quo præclaro Opusculo quæstiones ætate nostra ferventes continentur, et scite resolvuntur.

Ita Pius Papa IX 80 propositiones damnavit in celeberrimo *Syllabo* edito una cum catholica Encyclica *Quanta cura* 8 dec. 1864 Cum illæ sint quidem singillatim commemoratæ, sed nonnisi in globo reprobatæ, esto quod possit adhuc defendi, sine errore in fide, quod una vel altera propositio non mereatur hanc vel illam specialem censuram; at certum omnino est, quod utique omnes illæ propositiones aliquam merentur notam; adeo ut qui catholico nomine adhuc gloriatur, teneatur illas et omnes et singulas reprobare, proscribere, damnare. Itaque (ait Pontifex e cathedra loquens) *omnes et singulas pravas opiniones ac doctrinas singillatim hisce literis commemoratas, auctoritate Nostra Apostolica reprobamus, proscribimus atque damnamus easque ab omnibus catholica Ecclesiæ filiis veluti reprobatas, proscriptas atque damnatas omnino haberi volumus et mandamus*. V. Sordi. *Il Syllabo di S. S. Pio Papa IX esposto in forma di catechismo*. Falconi, *Il Syllabo pontificio, ossia confutazione degli errori in esso condannati*; Roma. Pio IX e gli errori moderni, per Fr. Lodovico di Castelpiano. Velletri, 1865. Keller, *Encycle du 8 dec. 1864, et les principes des 1789 ou l'Eglise, l'Etat et la Liberté*. Paris, 1865. Lib. IV ad *Append.* per plures notantur damnatæ propositiones.

Nota: Ex Constit. Apostolicæ Sedis Pii IX excommunicationi latæ sententiæ Papæ reservatæ subjiiciuntur *docentes vel defendentes sive publice sive privatim propositiones ab Apostolica Sede damnatas sub excommunicationis pœna latæ sententiæ*; ut sunt propositiones damnatæ ab Alexandro VII, ab Innocentio XI, ab Alexandro VIII. Verum damnatæ fuerunt, nullo adjecto anathemate, propositiones *Syllabi* 8 dec. 1864.

INDEX LIBRI SECUNDI

TRACTATUS QUINTUS

DE VIRTUTE RELIGIONIS

DISPUTATIO PRÆAMBULA. De virtutibus ac de religionis natura	Pag. 5
DISPUTATIO I. De religionis actibus	" 8
CAP. I. De devotione et oratione	" ib.
<i>Art. 1.</i> De meditatione, et contemplatione	" 16
<i>Art. 2.</i> De oratione Dominica, Jaculatoria et Horis canonicis	" 18
§ <i>unicus.</i> De tempore, loco, ordine, forma et modo recitationis Officii divini, et causis excusantibus	" 23
CAP. II. De adoratione et voto	" 30
<i>Art. 1.</i> De voti obligatione et interpretatione	" 37
<i>Art. 2.</i> De voti extinctione	" 43
CAP. III. De juramento, ed adjuratione	" 51
CAP. IV. De sanctificatione festorum	" 61
DISPUTATIO II. De vitiis quæ virtuti religionis adversantur	" 70
CAP. I. De superstitione, idololatria, divinatione et vana observantia	" ib.
<i>Corollarium.</i> De Magnetismo, Tabulis rotantibus, et Spiritismo	" 79
CAP. II. De irreligiositate	" 84
<i>Art. 1.</i> De tentatione Dei, blasphemia et sacrilegio	" ib.
<i>Art. 2.</i> De simonia	" 93
§ I. De simoniæ natura et divisione	" ib.
§ II. De pœnis in simoniam, et causis excusantibus	" 100
<i>Adnotationes</i> ad tractatus quinti complementum	" 106

TRACTATUS SEXTUS.

DE VIRTUTE JUSTITIÆ

DISPUTATIO PRÆAMBULA	" 203
CAP. I. De justitia et jure	" ib.
CAP. II. De dominio, de communismo, radicalismo, et fourierismo	" 205
<i>Art. 1.</i> De domini objecto et subjecto	" 207

§ 1. De dominio infidelium et peccatorum, parvulorum et amentium, Ecclesiae et Ecclesiasticorum	Pag. 211
§ 2. De dominio filiorum-familias, de patria potestate, et uxorum bonis	" 218
§ 3. De interdicto, inhabilitato, de surdomuto et caeco nato	" 224
Art. 2. De acquisitione et amissione dominii	" 225
DISPUTATIO I. De occupatione et accessione	" 226
DISPUTATIO II. De hereditate	" 235
CAP. I. De testamento et hereditate testamentaria	" 236
Art. 1. De testatore, de legitima et herede	" 242
Art. 2. De hereditatis aperature, acceptatione divisione, collatione et repudiatione	" 249
Art. 3. De legatis, substitutionibus, executore testamentario ac testamenti caducitate	" 255
CAP. II. De hereditate ab intestato et hereditate jacente	" 262
DISPUTATIO III. De praescriptione	" 267
DISPUTATIO IV. De obligationibus et contractibus	" 276
CAP. I. De obligationibus generatim erga alios	" ib*
Art. 1. De variis obligationum speciebus in materia iustitiae	" ib.
Art. 2. De obligationum probatione, effectibus et extinctione	" 230
CAP. II. De contractibus in genere	" 287
Art. 1. Necessaria requisita ad validitatem contractuum	" 288
Art. 2. De contractuum effectibus et interpretatione, de quasi-contractu, de delicto, et quasi-delicto	" 293
CAP. III. De contractibus in specie	" 296
Art. 1. De emptione et venditione	" ib.
Corollarium. De venditione ad creditum, crediti, per proxenetas, sub regressu, de contractu mohatra, de monopolio, de venditione sub hasta, atque de permutatione	" 308
Art. 2. De locatione, conductione, censu, vitalitio et emphytheusi	" 314
Art. 3. De pignore, antichresi, hypotheca, cambio et transactione	" 321
Art. 4. De bonorum communione in genere, de contractu societatis, contractu trino, de mutuo et usura	" 326
Art. 5. De donatione et promissione	" 340
Art. 6. De deposito, sequestro, fidejussione, commodato, precario et mandato	" 348
Art. 7. De contractibus aleatoriis	" 355
DISPUTATIO V. De servitutibus tum realibus tum personalibus, id est usu, usufructu, habitatione et possessione	" 359
APPENDIX STUDIOSIORIBUS. De mercatura seu commercio	" 370
Adnotationes ad tractatus sexti complementum	" 375

TRACTATUS SEPTIMUS.

DE RESTITUTIONE.

DISPUTATIO I. De restitutione in genere	" 443
CAP. I. De eo qui ad restitutionem tenetur	" 446
Art. 1. De eo qui culpabiliter damnum infert immediate et directe	" 452

<i>Scholium.</i> De tributorum fraudatione	Pag. 456
Art. 2. De eo, qui culpabiliter damnum infert mediate.	" 459
§ 1. De mandante seu jubente, de consulente, consentiente, palpone, receptatore et participante	" 462
§ 2. De muto, non obstante, et non manifestante.	" 470
CAP. II. De eo cui restitutio facienda est, de ordine et restitutionis circumstantiis.	" 471
CAP. III. De causis a restitutionis obligatione excusantibus	" 479
DISPUTATIO II. De restitutione in specie	" 483
CAP. I. De læsione bonorum animæ	" ib.
CAP. II. De læsione bonorum corporis	" 484
Art. 1. De homicidio et mutilatione membrorum, de bello, suicidio, duello et abortu	" ib.
Art. 2. De vitæ, pudiciæ, honoris et bonorum aggressionem.	" 499
Art. 3. De stupro et adulterio	" 504
CAP. III. De læsione bonorum famæ et honoris	" 511
Art. 1. De læsione et reparatione famæ	" 512
Art. 2. De læsione et reparatione honoris, ac secreti manifestatione	" 522
CAP. IV. De læsione in bonis fortunæ, seu de furto	" 528
APPENDIX STUDIOSIORIBUS. De præcipuis justitiæ filiabus ac ceteris virtutibus Cardinalibus	" 540
CAP. I. De pietate, observantia, obedientia, veracitate, gratitudine, benevolentia, amicitia, liberalitate, affabilitate, urbanitate et comitate	" ib.
CAP. II. De ceteris virtutibus cardinalibus, prudentia, fortitudine, temperantia	" 549
§ <i>unicus.</i> De modestia, humilitate, studiositate, eutrapelia, ornatu, simplicitate, et castitate conjugali, viduali, et virginali	" 552
<i>Adnotationes</i> ad tractatus septimi complementum.	" 558

TRACTATUS OCTAVUS.

DE VIRTUTIBUS THEOLOGICIS.

DISPUTATIO I. De fide.	" 604
CAP. I. De fidei natura, divisione, objecto, regulæ, analysi et subjecto	" ib.
CAP. II. De fidei proprietatibus	" 611
Art. <i>unicus.</i> De fidei præstantia, obscuritate, credibilitate et necessitate	" 611
§ 1. De fidei necessitate ratione actus interioris et exterioris	" 615
§ 2. De his quæ sciri debeat necessitate medii ac præcepti, de symbolis et catechismis	" 620
CAP. III. De præcipuis peccatis fidei oppositis et remediis	" 625
Art. 1. De infidelitate et communicatione cum infidelibus	" ib.
Art. 2. De hæresi et apostasia, de communicatione et disputatione cum hæreticis; ac de hæreticis dignoscendis	" 629
Art. 3. De lectione librorum prohibitorum	" 639

<i>Art. 4. De fidei impedimentis generatim, ac de peculiari in Italia; de iis eliminandis, ac studio fidei dilatandæ</i>	<i>Pag.</i> 647
<i>Massonismus</i>	" 648
<i>Biblicismus.</i>	" 649
<i>Indifferentismus</i>	" 650
<i>Recens fidei impedimentum</i>	" 651
<i>DISPUTATIO II. De spe</i>	" 655
<i>DISPUTATIO III. De charitate</i>	" 661
<i>CAP. I. De caritatis natura, divisione, objecto et proprietate . . .</i>	" ib.
<i>Art. 1. De caritatis necessitate relate ad Deum, ad nos, ad proxi- mos etiam inimicos.</i>	" 664
<i>Art. 2. De ordine et officiis caritatis, de eleemosyna et correctione fraterna</i>	" 673
<i>Art. 3. De vitiis caritati oppositis.</i>	" 684
<i>§ 1. De scandalo activo et positivo</i>	" 687
<i>§ 2. De cooperatione ad peccata aliena</i>	" 693
<i>Scholium. De notis seu censuris theologicis.</i>	" 695
<i>Adnotationes ad Tractatus octavi.</i>	" 698
<i>Practicæ resolutiones pro missionariis præcipue</i>	" 758

1599

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΠΑΤΑΤΣ

